

PRINCIPAT

PRINCIPAT

Vlast "Prvog građanina"

Salmedin Mesihović

Prof. dr. Salmedin Mesihović
PRINCIPAT
Vlast "Prvog građanina"

Izdavač:
O.D. "FONT" - Sarajevo
E-mail: font@post.com

Urednik:
Tarik Jažić
Dizajn naslovne strane:
Nadir Jažić
DTP:
Nadir Jažić

Elektronsko izdanje

Sarajevo, decembar 2020. godine

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(37)

MESIHOVIĆ, Salmedin
Principat [Elektronski izvor]: vlast "Prvog građanina" / Salmedin Mesihović. - El. knjiga. - Sarajevo: Font, 2020

Način pristupa (URL): https://www.academia.edu/. - Nasl. sa nasl. ekrana. - Opis izvora dana 29.12.2020.

ISBN 978-9926-480-07-3

COBISS.BH-ID 41908998

Salmedin Mesihović

PRINCIPAT

Vlast "Prvog građanina"

O.D. "FONT"

Sarajevo, 2020. godine

„PRINCIPAT – Vlast "Prvog građanina"" je knjiga takvog karaktera i formata da omogućava okvirno upoznavanje sa historijskim periodom (od 27. godine p. n. e. do 284. godine n. e.) rimskog svijeta koji se naziva Principat, odnosno sustavu u kojem se na čelu države i njenih institucija nalazi „Prvi građanin". Samim tim ova knjiga nije strogo gledano usko specijalističko djelo za uski krug znanstvenog ili stručnog miljea, nego je namijenjena široj javnosti, a posebno svim onima koji se smatraju entuzijastima i zaljubljenicima u studije o klasičnoj grčko – rimskoj civilizaciji, te svim onim interesentima koji se zanimaju za povijesno postojanje rimskog svijeta, bilo u njegovoj cjelosti ili samo u nekim njegovim aspektima. Posebno bi ova knjiga mogla biti zanimljiva sa pragmatičkog stajališta onima koji se zanimaju za razvoj političkih sustava, nadasve onih koji se baziraju na legalističkoj autokratiji ili prosvjećenom apsolutizmu. Iz svih navedenih razloga knjiga „PRINCIPAT – Vlast "Prvog građanina"" se može smatrati i preglednim, i pragmatičkim i razumljivim udžbenikom.

Denar principsa Hadrijana. Na aversu portret principsa, na reversu prikaz krilate boginje Pobjede.

Predgovor

Tacit, Anali, I, 1 - 2 : *Urbem Romam a principio reges habuere; libertatem et consulatum L. Brutus instituit. dictaturae ad tempus sumebantur; neque decemviralis potestas ultra biennium, neque tribunorum militum consulare ius diu valuit. non Cinnae, non Sullae longa dominatio; et Pompei Crassique potentia cito in Caesarem, Lepidi atque Antonii arma in Augustum cessere, qui cuncta discordiis civilibus fessa nomine principis sub imperium accepit. sed veteris populi Romani prospera vel adversa claris scriptoribus memorata sunt; temporibusque Augusti dicendis non defuere decora ingenia, donec gliscente adulatione deterrerentur. Tiberii Gaique et Claudii ac Neronis res florentibus ipsis ob metum falsae, postquam occiderant, recentibus odiis compositae sunt. inde consilium mihi pauca de Augusto et extrema tradere, mox Tiberii principatum et cetera, sine ira et studio, quorum causas procul habeo. Postquam Bruto et Cassio caesis nulla iam publica arma, Pompeius apud Siciliam oppressus exutoque Lepido, interfecto Antonio ne Iulianis quidem partibus nisi Caesar dux reliquus, posito triumviri nomine consulem se ferens et ad tuendam plebem tribunicio iure contentum, ubi militem donis, populum annona, cunctos dulcedine otii pellexit, insurgere paulatim, munia senatus magistratuum legum in se trahere, nullo adversante, cum ferocissimi per acies aut proscriptione cecidissent, ceteri nobilium, quanto quis servitio promptior, opibus et honoribus extollerentur ac novis ex rebus aucti tuta et praesentia quam vetera et periculosa mallent. neque provinciae illum rerum statum abnuebant, suspecto senatus populique imperio ob certamina potentium et avaritiam magistratuum, invalido legum auxilio quae vi ambitu postremo pecunia turbabantur.*

(„Rimom su najprije vladali kraljevi. Slobodu i konzulat uspostavio je Lucije Brut. Diktatura se dobijala samo na određeno vrijeme. Vlast decemvira nije prelazila dvije godine, a ni konzulska punomoć vojnih tribuna nije mogla dugo da traje. Vlast Cinina i vlast Sulina nisu bile duga vijeka. Politička vlast Pompejeva i Krasova prešla je poslije kratkog vremena u Cezareve, a vojnička moć Lepidova i Antonijeva u Augustove ruke. On je uzeo vlast nad cijelom zemljom, iscrpljenom građanskim ratovima, i dao toj vlasti naziv: principat. Nekadašnje uspone i krize rimskog naroda opisali su slavni pisci, a i za prikazivanje Augustova doba našlo se sjajnih talenata, dok ih nije zastrašilo poltronstvo koje je sve više otmalo maha. Vladavina Tiberijeva i Gajeva, Klaudijeva i Neronova, lažno je prikazana : iz straha, dok su bili u moći, iz još svježe mržnje, kada su već bili mrtvi. Stoga namjeravam samo ukratkom da govorim o Augustu, i to o posljednjim njegovim godinama, a zatim da pređem na Tiberijev principat i ostale, i prikažem ih bez stranačke strasti i pristrasnosti, jer ono što je te strasti razbuktavalo, vremenski je daleko od mene. Poslije pogibije Bruta i Kasija, nije više postojala regularna vojska. Pompej je bio savladan kod Sicilije, Lepid lišen vlasti, Antonije ubijen, na čelu julijevske stranke ostao samo August. On je odbacio titulu triumvira, izdajući se za konzula i praveći se da mu je /plebejska op.

S.M./ tribunska vlast dovoljna da bi zaštitio narod. I kada je pridobio vojnike poklonima, narod niskim cijenama žita, a sve redom izgledima na slatke plodove mira, započeo je malo – pomalo da na sebe prenosi prerogative Senata, magistrata i zakona. Tome se niko nije usprotivio: najhrabriji među nobilima izginuli su u bitkama ili pali kao žrtve proskripcija, ostali, ukoliko su bili spremniji da služe, utoliko su se više bogatili, popeli na visoke položaje i, pošto im je novi poredak pružio priliku da ojačaju, pretpostavili su sigurnost sadašnjosti opasnostima minulog doba. Ni provincije se nisu protivile tome poretku. Borbe među nobilima i pohlepa magistrata uzdrmali su povjerenje u vlast Senata i naroda, a zakoni, čiji je autoritet poljuljan nasiljem, vlastoljubljem i, najzad, novcem, nisu mogli da pruže zaštitu.“).

Tacitov precizni i jezgroviti prikaz procesualnog razvoja rimskog državnog i institucionalnog ustroja i sustava, otkriva i one suštinske razloge zašto i kako je Oktavijan August uspio da drevni republikanski sustav prebaci na „tračnice“ sustava koji je nazvan principat i koji je predstavljao vladavinu „prvog rimskog građanina“. Iako je August nastojao da taj principatski sustav formalno zaogrne tradicijskom koprenom, činjenica je da je on u svojoj suštini bio jedna sasvim nova, originalna pojava. Augustov principat je ustvari predstavljao jednu dobro ustrojenu državnu mašinu, koja je za razliku od prethodnog republikanskog sustava, kako bi mogla djelotvorno funkcionirati razvila jednu dubinsku stalnu i profesionalnu infrastrukturu koja se u modernom svijetu naziva „deep state“. Ova državna mašina je postala glavnom polugom funkcioniranja principata, pa su se na taj način uspješno neutralizirali i negativni efekti vladavina loših, nepriličnih i neodgovarajućih princepsa. Sve one neobične pojave, negativnosti i ekscentričnosti u vremenima kada su princepsima bivali Kaligula, Neron, Komod, Elagabal izvan uzanog kruga one najviše rimske elite i u samim provincijama se nisu pretjerano i radikalno osjećale. Principat je i Rimu i Italiji i provincijama i klijentskim državicama donio ono što ih je bilo najpotrebnije nakon stoljeća helenizma i savezničkog i tri građanska rata, a to su mir, stabilnost i relativni prosperitet u globalističkoj helensko – rimskoj klasičnoj civilizaciji. Sredozemno more je konačno doživjelo višestoljetni predah ujedinjeno pod vlašću „Prvoga građanina“. Principat je stvorio i ambijent koji je nudio priliku svakome, a na kraju je i sjedinilo sve slobodne stanovnike Države kao ravnopravne rimske građane. U vrijeme vladavine „Pet dobrih careva“ se desio i vrhunac i Rimske države i klasične civilizacije, čije se pozitivne posljedice osjećaju i danas, skoro 1900 godina kasnije. 300 godina postojanja Principata u Rimskoj državi je primjer da je riječ o učinkovitom sustavu, jer u historiji ne postoji zabilježena imperijalna država koja je toliko dugo bila zasnovana i funkcionalna samo na jednom sustavu. Zato i ne treba čuditi da je i u modernom i postmodernom svijetu režim Principata popularan, posebno onaj koji je inspiriran antonijanskim dobom od princepsa Trajana do zaključno sa princepsom Markom Aurelijem. Tako bi se principatskim ili bar principatskim modelom mogle nazvati i vladavine Josipa Broza Tita, Putina, kineskih

vođa...itd...itd...U suštini gdje god je vladavina jednoga građanina, koji ne pripada nekoj monarhijskog i nasljednog dinastiji, i koja je zasnovana na ustavnom i zakonskom ustroju i poretku, to se može smatrati nekim tipom principatskog modela uređenja. Taj prvi građanin je ustvari teorijski trebao biti samo prvi državni dužnosnik, funkcioner i izvršitelj i kontrolor sustava i provođenja zakona.

Međutim, Principat i pored svih tih vrijednosti i moderne popularnosti, je imao u sebi i određene nedostatke. Prvi i najvažniji je da je on postupno „uspavljivao", jer mu je preferirani prioritet bila unutarnja stabilnost, tu rimsku poslovičnu ekspanzivnost i širenje klasične civilizacije izvan granica linije Rajna – Dunav, ustanovljene još krajem života prvoga princepsa. „Lijenost careva" koji su više gubili vremena na osiguravanje svojih vladavina i puku odbranu granice, nego na misiju širenja civilizacije je ustvari najviše doprinijela stagnaciji Države, a to je neupitni prvi korak ka dekadensu i slomu. U Principatu je Država polako, ali sigurno gušila inicijativnost, poduzetništvo, energičnost, kreativnost pojedinca, što su bile glavne odlike burnoga, ali i inspirativnog i stvaralačkog helenističkog doba. Principat je polako, ali sigurno i eliminirao građanska i prava i dužnosti, i njihovu slobodu angažiranja i učestovanja u državnom sustavu i političkom životu. Republikanski građanski osjećaj da su oni sudionici države kojom upravljaju kao politički narod se gasio, i transformirao u odnos podanika prema vladaru. To je dovelo i do marginaliziranja, formaliziranja pa i nestajanja građanskih, državnih institucija kao što su skupštinska tijela na državnom nivou i magistrature. I Senat je izgubio veliki dio svoje realne moći. Sve je to naravno koristilo ustanovljenom sustavu „deep state", koji je postao neki loši surogat za nekadašnje magistrature i skupštine. Vremenom su dvije temeljne sastavnice te principatske „deep state" : vojska i birokratija, postajale i sve teži uteg na osjetljivoj vagi odnosa i funkcioniranja principata. Njihov sve veći utjecaj, samodopadnost i samoživost su imali svoju cijenu, jer su se interesi države u njenoj punini i cjelovitom sadržaju zanemarivali i potiskivali radi njihovih partikularnih interesa. I na kraju se i taj sustav urušio, ustupajući mjesto goloj i neposrednoj i formalnoj autokratiji dominata, tj. „vlasti gospodara".

Napisati jedno sveobuhvatno djelo koje bi predstavilo ovaj principatski sustav u jednom širokom vidokrugu nije nimalo jednostavan zadatak. Prevelik obim, enormnost informacija i previše historiografskih tumačenja pred svakoga onoga koji ima tu želju i ambiciju nameću veliko zalaganje, žrtvovanje, promišljanje i upornost. I zato svako onaj ko hoće da ostvari jedno takvo djelo opisa Principata u kvalitetnom i sveobuhvatnom obliku mora da i sam posjeduje kvalitete i osobine koje su načelno oblikovale Rimljanina. Samo tako će se to djelo i moći ostvariti, ali i shvatiti rimski svijet, koji je neizmjerno kompleksan u svojoj jednostavnosti. Djelo mora imati dovoljno potrebnih informacija za čitatelja, ali istovremeno ne smije biti ni preveliko kako se čitatelj ne bi izgubio u njemu. Ono ne smije biti ni samo preglednog, ali ni previše specijalističkog tipa. Kada se radi na nekom historiografskom djelu, bez obzira na njegov karakter, mora se imati u vidu da je, zbog karaktera izvorne građe ali i zahtjeva i potreba javnosti, njegov sadržaj uglavnom takav da

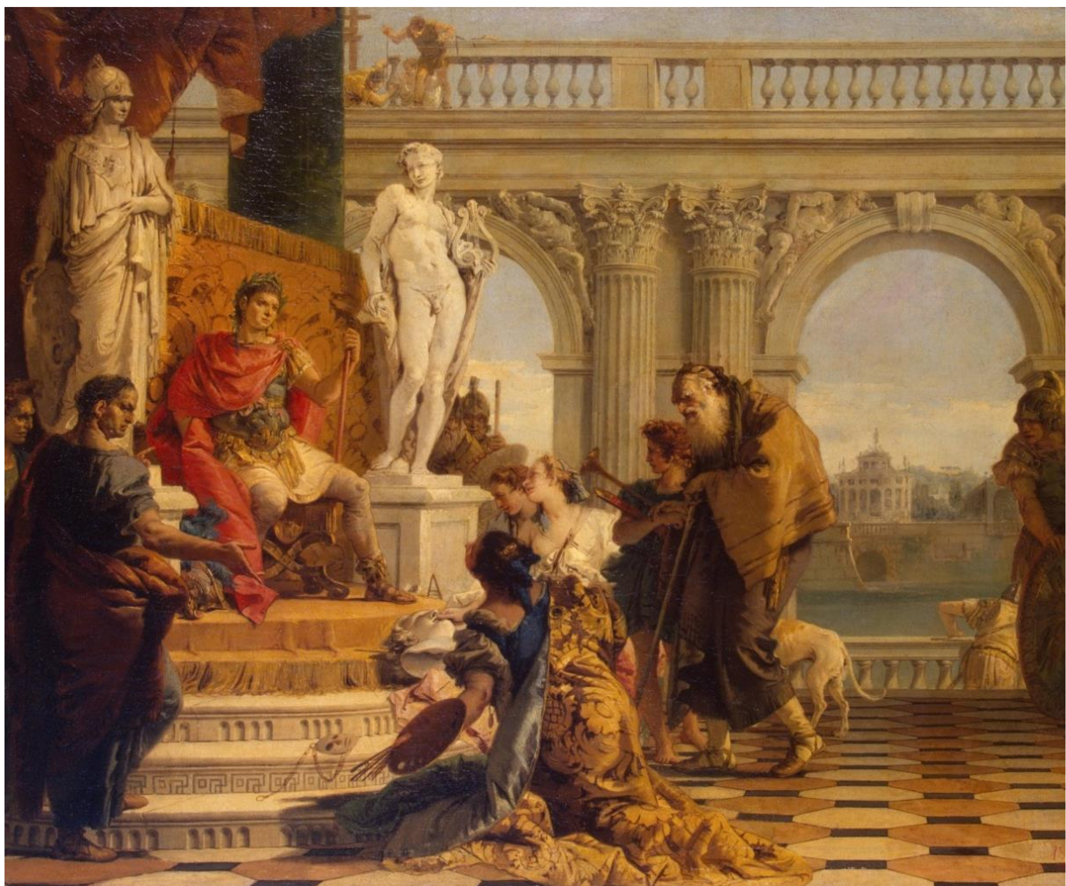
se primarno obazire na tzv. „visoka dešavanja”, kao što su ratovi, politika, ekonomika, društvo, ili monumentalni i grandiozni objekti. I tako pored nas skoro neprimjetno prolaze obični, intimni životi pojedinaca ili činjenica da je i u svijetu mnogo više bilo prostih seoskih koliba nego raskošnih seoskih i gradskih vila i domusa. Posebno je taj intimni život teško otkrivati iz sačuvane izvorne građe. Ali da budemo iskreni, ni javnost nije baš posebno senzibilirana za takve historije običnih ljudi i njihovih života, čak ni u ideološkim okvirima koje bar formalno zastupaju interese tih običnih ljudi, a ne elita. Zato je nažalost, i naša historija Principata, većim svojim djelom historija elita koje su živjele i radile u doba rimskoga Principata.

Olakšavajuću okolnost za izradu jedne velike, masivne sinteze predstavljalo je bogatstvo našeg jezika sa nizom pojmova i sinonima koji piscu olakšavaju „kretanje“ u izradi ambicioznog pisanog projekta. Pojedini termini su i dodatno specijalizirani. Tako se pod izrazom povijest obuhvata sva naša prošlost, odnosno ono što se dogodilo, dok se pod izrazom historija/istorija podrazumijevalo ono što se zna iz povijesti ili ono kako se povijest na historiografski način pokušava rekonstruisati. Na ovom mjestu je potrebno objasniti i određena pojmovna korištenja. U starogrčkom jeziku ne postoji glas „V“ nego glas „B“, pa su zato oni koji su govorili grčkim jezikom do kasnorimskog doba izgovarali Bizant, Babilon. Sa početkom ranoromejskog perioda grčki jezik je evoluirao i glas „B“ je zamijenjen sa glasom „V“. Kada se rimski svijet raspao i podijelio na tri kulturološke komponente (latinski zapad, vizantijski istok i islamsko podrucje), na latinskom zapadu se starogrčki konzervirao, dok je na vizantijskom istoku on kao govorni jezik dalje evoluirao. Tako su oni jezici koji su pripadali latinskom zapadu dobili konzervirane oblike grčkog jezika, a oni koji su pripadali vizantijskom istoku dobili evoluirane oblike. Slično je i sa oblicima Atena, Kreta koji dolaze starogrčkog i sa oblicima Atina, Krit koji dolaze iz novogrčkog. Isto se desilo sa latinskim riječima koje su se na vizantijskom istoku i islamskom području našle u konzerviranom obliku, za razliku od evolutivnog razvitka na latinskom zapadu. Zato se izgovor klasičnog latinskog i crkvenog/tradicionalnog razlikuje (npr. Kajsar = Cezar; Kikero = Cicero, Kipar = Cipar, Okean = Ocean). Znaci nema govora da su se ove riječi u bosanskom, srpskom i hrvatskom jeziku razvile takve kakve su zbog samosvojnog razvitka, one su u jezik ušle uslijed utjecaja dominantnih kulturoloških i regijskih koncepata.

Marko Aurelije, Samome sebi, II, 5 : Πάσης ὥρας φρόντιζε στιβαρῶς ὡς Ῥωμαῖος καὶ ἄρρην τὸ ἐν χερσὶ μετὰ τῆς ἀκριβοῦς καὶ ἀπλάστου σεμνότητος καὶ φιλοστοργίας καὶ ἐλευθερίας καὶ δικαιότητος πράσσειν καὶ σχολὴν σαυτῷ ἀπὸ πασῶν τῶν ἄλλων φαντασιῶν πορίζειν.ποριεῖς δέ, ἂν ὡς ἐσχάτην τοῦ βίου ἑκάστην πρᾶξιν ἐνεργῇς, ἀπηλλαγμένος πάσης εἰκαιότητος καὶ ἐμπαθοῦς ἀποστροφῆς ἀπὸ τοῦ αἱροῦντος λόγου καὶ ὑποκρίσεως καὶ φιλαυτίας καὶ δυσαρεστήσεως πρὸς τὰ συμμεμοιραμένα. ὁρᾷς πῶς ὀλίγα ἐστίν, ὧν

κρατήσας τις δύναται εὔρουν καὶ θεουδῆ βιῶσαι βίον: καὶ γὰρ οἱ θεοὶ πλέον οὐδὲν ἀπαιτήσουσι παρὰ τοῦ ταῦτα φυλάσσοντος.

(„U svakom trenutku i kao Rimljanin i kao muž hrabro misli na to da svoje predstojeće poslove moraš obaviti sa ozbiljnim i neusiljenim dostojanstvom i ljubavlju prema ljudima, slobodno i pravično i da sve ostale misli odstraniš da bi mogao sačuvati svoje spokojstvo. U tome ćeš uspeti ako sve što radiš radiš svjestan toga da bi to moglo biti posljednje djelo u tvome životu, daleko od svake besciljnosti i bez strašne mržnje prema odluci razuma, bez pretvaranja i sebičnosti i bez roptanja na sudbinu koja ti je dodeljena. Vidiš li kako je sićušno ono što treba savladati da bismo mogli voditi srećan i bogobojažljiv život. Jer ni bogovi ne traže ništa više od onoga koji ovo ispuni.“).

*Umjetnička slika koja prikazuje Mecenu kako predstavlja "slobodne vještine" (*liberalia studia; artes liberales*; obrazovni kurikulum) prvom principsu Augustu. Autor Tiepolo, Giovanni Battista. Datum izrade 1743. god. Danas se nalazi u muzeju Ermitaž u Sankt Peterburgu.*

Marko Aurelije, Samome sebi, III, 4 : Μὴ κατατρίψῃς τὸ ὑπολειπόμενον τοῦ βίου μέρος ἐν ταῖς περὶ ἑτέρων φαντασίαις, ὁπόταν μὴ τὴν ἀναφορὰν ἐπί τι κοινωφελὲς ποιῇ ῾ἤτοι γὰρ ἄλλου ἔργου στέρῃ. τουτέστι φανταζόμενος τί ὁ δεῖνα πράσσει καὶ τίνος ἕνεκεν καὶ τί λέγει καὶ τί ἐνθυμεῖται καὶ τί τεχνάζεται καὶ ὅσα τοιαῦτα ποιεῖ ἀπορρέμβεσθαι τῆς τοῦ ἰδίου ἡγεμονικοῦ παρατηρήσεως. χρὴ μὲν οὖν καὶ τὸ εἰκῇ καὶ μάτην ἐν τῷ εἱρμῷ τῶν φαντασιῶν περιίστασθαι, πολὺ δὲ μάλιστα τὸ περίεργον καὶ κακόηθες καὶ ἐθιστέον ἑαυτὸν μόνα φαντάζεσθαι, περὶ ὧν εἴ τις ἄφνω ἐπανέροιτο: τί νῦν διανοῇ; μετὰ παρρησίας παραχρῆμα ἂν ἀποκρίναιο ὅτι τὸ καὶ τό: ὡς ἐξ αὐτῶν εὐθὺς δῆλα εἶναι, ὅτι πάντα ἁπλᾶ καὶ εὐμενῆ καὶ ζῴου κοινωνικοῦ καὶ ἀμελοῦντος ἡδονικῶν ἢ καθάπαξ ἀπολαυστικῶν φαντασμάτων ἢ φιλονεικίας τινὸς ἢ βασκανίας καὶ ὑποψίας ἢ ἄλλου τινός, ἐφ᾽ ᾧ ἂν ἐρυθριάσειας ἐξηγούμενος, ὅτι ἐν νῷ αὐτὸ εἶχες. ὁ γάρ τοι ἀνὴρ ὁ τοιοῦτος, οὐκέτι ὑπερτιθέμενος τὸ ὡς ἐν ἀρίστοις ἤδη εἶναι, ἱερεύς τίς ἐστι καὶ ὑπουργὸς θεῶν, χρώμενος καὶ τῷ ἔνδον ἱδρυμένῳ αὐτῷ, ὃ παρέχεται τὸν ἄνθρωπον ἄχραντον ἡδονῶν, ἄτρωτον ὑπὸ παντὸς πόνου, πάσης ὕβρεως ἀνέπαφον, πάσης ἀναίσθητον πονηρίας, ἀθλητὴν ἄθλου τοῦ μεγίστου, τοῦ ὑπὸ μηδενὸς πάθους καταβληθῆναι, δικαιοσύνῃ βεβαμμένον εἰς βάθος, ἀσπαζόμενον μὲν ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς τὰ συμβαίνοντα καὶ ἀπονεμόμενα πάντα, μὴ πολλάκις δὲ μηδὲ χωρὶς μεγάλης καὶ κοινωφελοῦς ἀνάγκης φανταζόμενον τί ποτε ἄλλος λέγει ἢ πράσσει ἢ διανοεῖται. μόνα γὰρ τὰ ἑαυτοῦ πρὸς ἐνέργειαν † ἔχει καὶ τὰ ἑαυτῷ ἐκ τῶν ὅλων συγκλωθόμενα διηνεκῶς ἐννοεῖ κἀκεῖνα μὲν καλὰ παρέχεται, ταῦτα δὲ ἀγαθὰ εἶναι πέπεισται: ἡ γὰρ ἑκάστῳ νεμομένη μοῖρα συνεμφέρεταί τε καὶ συνεμφέρει. μέμνηται δὲ καὶ ὅτι συγγενὲς πᾶν τὸ λογικόν, καὶ ὅτι κήδεσθαι μὲν πάντων ἀνθρώπων κατὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν ἐστί, δόξης δὲ οὐχὶ τῆς παρὰ πάντων ἀνθεκτέον, ἀλλὰ τῶν ὁμολογουμένως τῇ φύσει βιούντων μόνων. οἱ δὲ μὴ οὕτως βιοῦντες ὁποῖοί τινες οἴκοι τε καὶ ἔξω τῆς οἰκίας καὶ νύκτωρ καὶ μεθ᾽ ἡμέραν, οἷοι μεθ᾽ οἵων φύρονται, μεμνημένος διατελεῖ. οὐ τοίνυν οὐδὲ τὸν παρὰ τῶν τοιούτων ἔπαινον ἐν λόγῳ τίθεται, οἵγε οὐδὲ αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἀρέσκονται.

(„Ne troši ostatak svoga života u razmišljanju o drugim ljudima, osim ako to služi opštem dobru, jer ćeš, ako se budeš mučio oko toga šta ovaj ili onaj radi i zašto on to radi, šta kaže, šta misli i namjerava, i ostalim sličnim pitanjima koja nas odvode od posmatranja našega sopstvenoga uma, biti sprečen da obaviš neki drugi posao. Stoga u nizu predstava treba izbjegavati sve što nema osnove i svrhe, a pre svega radoznalost, brigu o stvarima koje te se ne tiču i sve rđave misli. I treba sebe da navikneš da imaš samo takve predstave koje te neće spriječiti da u trenutku kada te neko zapita: "Šta sada misliš?", prostodušno odgovoriš: "To i to", tako da se odmah vidi kako je u tvojim mislima sve jednostavno i dobronamerno, i kako dolazi od bića koje shvata opće stvari, ne brine se za pohotljive i požudne predstave, nema ni truni slavoljublja, zavisti, podozrenja ili nečeg sličnog čega bi se čovek morao stidjeti kad bi rekao da je mislio baš na to. Jep samo je onaj čovjek pravi sveštenik i sluga božji koji se neprestano trudi da bude najbolji, koji ima tijesne veze sa bićem koje živi u njegovoj unutrašnjosti i daje mu snage da ga nijedna strast ne okalja, nikakav bol ne rani, nikakav zločin ne dodirne, i da bude neosjetljiv prema svakoj slabosti; koje ga i u najvećoj borbi

podstiče da ne klone (da ga naime nijedna strast ne ruši), da bude ispunjen pravičnošću i da od srca pozdravlja sve što se dogodi i što se sa njim im zbude. Veoma rijetko, i to samo ako je u pitanju opća korist misliće on o tome što neki drugi kaže, učini ili pomisli. Jep on ne želi ništa drugo do li da ispuni svoje dužnosti, neprekidno razmišlja o tome šta mu se sprema u vječnosti i vasioni, i svoje zadatke ispunjava lijepo, jep je ubjeđen da je to dobro. Iz vasione svako donosi sobom na svijet svoj dosuđeni dio, a svaki dio doprinosi i svrsi cjeline. On razmišlja i o tome da su sva razumna bića u međusobnom srodstvu i da ljudska priroda nalaže brigu o svima ljudima, ali da ne smije ići za mišljenjem svih ljudi, nego samo za onim ljudima koji žive po sveopćoj prirodi. A uvijek su mu pred očima oni koji ne žive tako: on prati kakvi su oni kod kuće, a kakvi van nje, kakvi danju, a kakvi noću, i sa kim se druže. Razumije se da hvali ovih ljudi, koji ni sami sa sobom nisu zadovoljni, on ne pridaje nikakvu važnost.”).

Screenshot koji prikazuje glumce Briana Blesseda u ulozi Augusta i Sian Philips u ulozi Livije u BBC TV adaptaciji (iz 1976. god.) romana I, Claudius od Roberta Gravesa.

Screenshot koji prikazuje glumce Malcolm McDowella u ulozi Kaligule i
Helen Mirren u ulozi Cezonije u filmu Kaligula iz 1979. god.

Screenshot koji prikazuje glumce Dereka Jacobia u ulozi Klaudija
u BBC TV adaptaciji (iz 1976. god.) romana I, Claudius od Roberta Gravesa.

Screenshot koji prikazuje glumca Petera Ustinova u ulozi
principsa Nerona u filmu Quo Vadis iz 1951.

Screenshot koji prikazuje glumca Richarda Harrisa u ulozi
principsa Marka Aurelija u filmu Gladijator iz 2000. god.

Sadržaj

Chronicae Principvm

Iako se početak sustava principata datira od januarske sjednice 27. god. p. n. e. i Prvog sporazuma, titula *princeps senatus* je Oktavijanu dodijeljena još ranije i to 29/28. god. p. n. e., poslije sastavljanja novog senatskog spiska, a na osnovi cenzorskih ovlasti koje je dobio 29. god. p. n. e. (u okviru te cenzorske djelatnosti je proveden i popis).[1] U tom novom spisku Oktavijanovo ime se nalazi na čelu/vrhu spiska senatora, radi čega je i ponio naslov *princeps senatus*. Radi toga je potrebno razlučiti da je izraz principat za period od 27. god. p. n. e. do Dioklecijana ustvari *terminus technicus* kojim se terminološki određuje ovaj vrlo komplicirani (ali ipak funkcionalni) politički sustav koji je uspostavio August.

Svetonije, *Aug*. 35 - 36 : *Senatorum affluentem numerum deformi et incondita turba - erant enim super mille, et quidam indignissimi et post necem Caesaris per gratiam et praemium adlecti, quos orcinos vulgus vocabat - ad modum pristinum et splendorem redegit duabus lectionibus: prima ipsorum arbitratu, quo vir virum legit, secunda suo et Agrippae; quo tempore existimatur lorica sub veste munitus ferroque cinctus praesedisse decem valentissimis senatorii ordinis amicis sellam suam circumstantibus. Cordus Cremutius scribit ne admissum quidem tunc quemquam senatorum nisi solum et praetemptato sinu. Quosdam ad excusandi se verecundiam compulit servavitque etiam excusantibus insigne vestis et spectandi in orchestra epulandique publice ius. Quo autem lecti probatique et religiosius et minore molestia senatoria munera fungerentur, sanxit, ut prius quam consideret quisque ture ac mero supplicaret apud aram eius dei, in cuius templo coiretur, et ne plus quam bis in mense legitimus senatus ageretur, Kalendis et Idibus, neve Septembri Octobrive mense ullos adesse alios necesse esset quam sorte ductos, per quorum numerum decreta confici possent; sibique instituit consilia sortiri semenstria, cum quibus de negotiis ad frequentem senatum referendis ante tractaret. Sententias de maiore negotio non more atque ordine sed prout libuisset perrogabat, ut perinde quisque animum intenderet ac si censendum magis quam adsentiendum esset. Auctor et aliarum rerum fuit, in quis: ne acta senatus publicarentur, ne magistratus deposito honore statim in provincias mitterentur, ut proconsulibus ad mulos et tabernacula, quae publice locari solebant, certa pecunia constitueretur, ut cura aerari a quaestoribus urbanis ad praetorios praetoresve transiret, ut centumviralem hastam quam quaesturam functi consuerant cogere decemviri cogerent.*

("Senat je svojim golemim brojem postao izobličena i neuređena rulja: bilo je preko 1000 senatora, a neki su bili posve nedostojni ljudi i takvi koji su bili uvršteni u Senat poslije

[1] Te godine za vrijeme svoga petog konzulata Oktavijan je u okviru svojih cenzorskih ovlaštenja povećao i broj patricija.

smrti Cezarove zahvaljujući utjecaju i mitu, a narod ih je zvao "članovi Orka«[2]. Taj je Ssenat August sveo na nekadašnji broj i vratio mu stari sjaj pošto je izvršio dva izbora prvi je izbor bio prepušten senatorima, pri čemu je svaki birao svoga čovjeka; drugi je izvršio po svojoj i Agripinoj želji. Kod toga je čina, kažu, predsjedao s oklopom ispod odijela i s mačem o boku, a deset prijatelja senatorskoga staleža i velike tjelesne snage stajalo je oko njegove stolice. Kremucije Kord piše da u to vrijeme nijedan senator nije bio pušten k njemu osim pojedinačno, i tek nakon pregleda toge. Neke je senatore natjerao da se sami časno povuku, ali im je svejedno ostavio senatorsko odijelo, pravo na počasno mjesto u kazalištu i pravo da prisustvuju javnim gozbama senatora. Da bi pak izabrani i potvrđeni senatori svoje senatorske dužnosti vršili i savjesnije i s manje tegobe, odredio je da svaki, prije nego sjedne na svoje mjesto. prinese žrtvu tamjana i vina pred žrtvenikom onoga boga u čijem se hramu drži sjednica, i da se mjesečno održavaju samo dvije redovite senatske sjednice, i to na Kalende i na lde svakoga mjeseca, i da u mjesecu septembru i oktobru ne moraju biti nazočni svi senatori, nego samo kockom izabrani, i koliko ih je potrebno za donošenjc odluka. Da sebi olakša posao, dao je kockom izabirati odbore za svakih šest mjeseci, da s njima prije raspravlja pitanja koja če iznijeti pred senatski plenum. Kad sc radilo o važnijem pitanju, nije senatore pozivao na glasovanje uobičajenim redom, nego po vlastitoj volji, da svaki od njih bude u takvoj napetosti kao da treba da iznese svoje mišljenje, a ne samo da pristaje uz tuđe. Uveo je i neke druge uredbe, medu ostalima: da se zapisnici senatskih sjednica ne objelodanjuju, da se dužnosnici ne šalju odmah u provincije čim polože službu, da se prokonzulima za nabavu mazgi i šatora, što im se prije davalo na državni trošak, dodijeli samo stanoviti novac, da se nadzor nad državnom blagajnom prenese s gradskih kvestora na bivše pretore ili na pretore u službi, i da centumviratski sud, koji su dotada sazivali bivši kvestori, ubuduće sazivaju decemviri.").

Riječ princeps (plural : *principes*) etimološki potiće iz latinske fraze *primum caput* ("prva glava" figurativno, onaj koji je prvi, koji je glavni). Originalno riječ princeps je označavala najstarijeg ili najuglednijeg senatora, i čije se ime nalazi prvo na spisku senatora. U doba Republike ova je titula bila počasna, ali princeps nije imao nikakvih posebnih ovlasti ni privilegija, osim prava da prvi izriče svoje mišljenje. U doba borbe Rima za prevlast na Sredozemlju principsi su bili osobe od autoriteta, koje su vršile nesumnjiv utjecaj na unutarnju i vanjsku politiku (Kvint Fabije Maksim, Scipion Stariji i drugi). Taj *princeps senatus* je bio samo *primus inter pares.* Poslije Sule principsi su izgubili svoje prijašnje značenje. Za Republike, titula princeps se davala i kao odlikovanje onima koji su državi dobro i pouzdano služili, pa je npr. i Pompej imao ovaj naziv. Stavljajući sebe na prvo mjesto u spisku senatora, Oktavijan kao da je uspostavljao prijašnji značaj principsa Senata.

[2] *Orcini* ili *Orcivi,* naziv za robove koji su na osnovi testamenta svojih umrlih gospodara dobijali slobodu. Ork je podzemni, svijet umrlih kod Rimljana. Tako su ustvari bili nazivani oni koje je u sastav Senata uvrstio Marko Antonije pozivajući se na to da ih je Julije Cezar u svojim papirima imenovao senatorima.

U Augustovom slučaju to je postala praktično i njegova glavna civilna titula, koja je naglašavala da je prvi među senatorima (jer je sa titulom princeps bio praktično lider Senata), a pošto je senatorski red prvi u Državi, samim tim je i August prvi građanin. U ranoprincipatsko doba titula *princeps iuventutis* ("prvi među omladinom") se dodjeljivala onima koji su predviđeni za nasljednika princepsa, a time su se smatrali i počasnim poglavarima viteškog reda. Prvi put je to dodijeljeno Augustovim biološkim unucima (a adoptivnim sinovima) Gaju i Luciju. Titula princeps se u upravnoj rimskoj hijerarhiji davala i nosiocima nekih civilnih službi kao što je *princeps officii* ili vojnih dužnosti (*princeps ordinarius vexillationis, princeps peregrinorum, princeps prior, princeps posterior, princeps praetorii, decurio princeps, signifer princeps*).

Čuvena mramorna statua Augusta Oktavijana poznata pod nazivom „Augusto di Prima Porta". Danas se nalazi u Braccio Nuovo Vatikanskog muzeja. Statua je nađena 20. IV. 1863. god. u vili Livije u Prima Porta (*Ad Gallinas Albas*), blizu Rima. Skulptura i njena ikonografija predstavljaju sami vrhunac umjetnosti ranog principata. Skulptura ima primarno vojničko značenje Augusta kao vrhovnog komandanta vojske (*thoracatus*) koji se obraća vojnicima. Na oklopu je prikazana kompleksna alegorijska slika koja asocira na legitimnost i uspjehe augustovske vladavine. Nalaze se i božanstva kao Mars i personifikacije pobijeđenih zemalja. Iran/Partija je prikazana kao vraća Krasove stjegove Tiberiju. Na vrhu, sunčeve kočije osvjetljavaju Augustova ostvarenja. Pored skulpture se nalazi Kupid kako jaše na delfinu. Kupid je sin Venere, koja je i pramajka julijevskog gensa kojem je tada, adopcijom, pripadao i August. Skulptura je bila originalno obojena, ali se boja izgubila u povijesnim stoljećima.

DINASTIJA JULIJEVACA – KLAUDIJEVACA

27. god. p. n. e. – 68. god. n. e.

Denar iz 19./18. god. n. e. kovnica *Caesaraugusta*. Na aversu portret Augusta, na reversu kometa sa osam zraka kao simbol božanskog Julija.

Bista Augusta, pronađena na Via Merulana u Rimu. Danas se nalazi u Kapitolinskim muzejima.

Bista Livije izrađena u egipatskom bazaltu. Danas se nalazi u muzeju Louvre.

Mramorna skulptura Livije Druzile kao Ops, sa snopom pšenice i „rogom obilja“. Danas se nalazi u muzeju Louvre u Parizu.

Portret Tiberija na denaru. Vjerojatno je novčić za porez koji se spominje u Novom zavjetu bio sa Tiberijevim likom.

Bista Tiberija. Danas se nalazi u British Museum u Londonu.

Bista Kaligule. Datacija 39./40. god. n. e. Nađena u Trakiji. Danas se nalazi u muzeju Louvre.

Monumentalna statua Klaudija u formi Jupitera sa skeptrom i orlom (simbolički pratilac Zeusa/Jupitera). Danas se nalazi u Vatikanskom muzeju.

Bista Nerona u Kapitolinskom muzeju.

Aureus kovan 54. god. n. e. u kovnici u Lugdunumu. Na aversu Neron i njegova majka Agripina Mlađa. Na reversu EX S C unutar hrastovog vijenca.

ZEMLJOPIS PRINCIPATA

Europske oblasti

Glavne granične odrednice rasprostriranja rimskog svijeta u Europi su rijeke Rajna i Dunav. Načelno gledano, zemlje zapadno i južno od ovih rijeka su se nalazile u okviru provincijalne organizacije Rimske Države. Rimska vlast i legije su prelazile i preko ovih rijeka, a neka područja kao što je Dakija (nalazila se na prostoru današnje Rumunije) bila su i rimska provincije jedan duži period. I druga područja sjeverno od Dunava su se znala naći pod rimskom okupacijom ili su preko njih često prelazile rimske legije, a i područja Germanije između Rajne i Labe su bila i pod privremenom vlašću Rima. Zapadno od Rajne, prostirao se jedan široki prostor koji se nalazio pod dominacijom keltskog etničkog kompleksa (sa određenim germanskim udjelom uz samu Rajnu, još uvijek prisutnim predindoeuropskim stratumom na jugozapadu i grčkim kolonijama na jugoistoku), od kojih najveći dio pripada zemlji koja se nazivala Galija (*Gallia*). Iako se na Galiju kao svoga neposrednog predšasnika poziva francuska nacionalna ideja, u svijesti antički ljudi to je bilo jedno široko područje koje je obuhvatalo više provincija. Ona bi se mogla podijeliti na Galiju Komatu (*Gallia Comata*), Galiju Togatu (*Gallia Togata*) i rajnske provincije. U rimskoj historiji Galija je imala veliko značenje, kao jedna bogata i plodna zemlja i kao pozadina rajnske granice. Galija će biti romanizirana, što je karakter koji je i danas uglavnom zadržala (izuzev Porajnja i krajnjeg sjeverozapada). Uz Galiju, Rimljani su na zapadu Europe kontrolirali i Pirinejski poluotok, koji je bio etnički mozaik (Baski, Iberi, Feničani, Grci, Kelti). I preko Iberije se prostiralo više provincija, koje su većim dijelom bile dobro romanizirane (izuzev Baskije) što je karakter koji su zemlje Pirinejskog poluotoka zadržale do danas. Španske provincije su Rimljanima donosile veliko bogatstvo, posebno u metalima ali i u poljoprivrednim proizvodima. Iz španskih provincija su potekli mnogi rimski princepsi II. st. n. e, kao i posljednja zajednička rimska carska dinastija (sa kraja IV. i prve polovice V. st. n. e.), kao i znatan broj intelektualaca. Najdalja oblast rimske zapadne Europe je Britanija. Pod stabilnom rimskom vlašću nalazile su se južne i središnje oblasti Britanije (kojom isto dominira keltski element), dok je krajnji sjever (Kaledonija/*Caledonia*, zemlja Pikta/Obojenih), i pored kontinuiranih rimskih pohoda i privremenih okupacija, ostao van rimskog graničnog limesa. Sa Irskom (*Hibernia*) su održavani trgovački i kulturni odnosi. Iako su se Britanija i sjeverni dijelovi Galije nalazili na visokim stupnjevima geografske širine, one su imale dosta prijatnu klimu radi fenomena Golfske struje. To je imalo za posljedicu i ekonomsku (zasnovanu na poljoprivredi) snagu Britanije još u rimsko doba. Britanija je, od svih zemalja rimske zapadne Europe, bila najslabije romanizirana i uspjela je sačuvati svoj keltski identitet što se i danas osjeća (Vels, Kornvol, Škotska). Južno od Dunava nalazi se pojas koji bi se mogao nazvati alpsko – balkansko područje. On bi se

mogao ugrubo podijeliti na : Alpsku zonu, Ilirik, Trakiju i Grčku sa Makedonijom. Alpska zona se prostirala neposredno južno od Dunava i sastoji se od više provincija. U etničkom pogledu dominiraju Kelti, uz određene italske, ilirske i predkeltske elemente (Reti). Ilirik je zahvatao jedan široki pojas Zapadnog Balkana i panonskog bazena. U etničkom pogledu dominira ilirski etnički kompleks, ali i sa znatnim keltskim i tračkim/mezijskim elementom, te grčkim kolonijama na Jadranu. Unutrašnje oblasti Ilirika su Rimljanima bile važne zbog iznimnog rudnog bogatstva. Ilirik je bio i bedem granice na Dunavu, kao i značajna baza za novaćenje. Radi toga su ilirske i mezijske provincije dale veliki broj vojničkih careva od sredine III. st. n. e., pa sve do zadnjih decenija IV. st. n. e., ali i znatan dio rimske vojske u istom periodu. Ilirik je isto prošao kroz proces romanizacije, ali se i starosjedilački identitet uspio djelomice i na momente uspio sačuvati. Međutim, uslijed slavenskog doseljavanja, i procesa slavenizacije romanski element je skoro, izuzev pojedinih južnodunavskih romanskih đepova, izgubljen. Istočni dio poluotoka je nazivan Trakija, i spadao u zone koje su već ranije bile intenzivnije dotaknute impulsima mediteranskih civilizacija, poglavito onoga grčkog i helenističkog porijekla. I pored helenizacije, i djelomice i romanizacije i trački etnički element se uspijevao na momente održavati. I ovo područje je danas dobrim dijelom slavenizirano. Južni, grčko - makedonski, dio poluotoka je bio jedno od središta razvitka čitave antičke mediteranske civilizacije, pa samim tim i njenog rimskog segmenta. Samo krajnje sjeverne oblasti su romanizirane (i tu se i do danas zadržao romanski identitet), dok je veći dio područja zadržao grčki identitet. Zanimljivo, je da dok se balkanski romanitet zadržao samo povremice južno od Dunava, da se u Dakiji sjeverno od Dunava on i danas nalazi u punoj snazi.

Kao što je več rečeno, istok i sjever od Rajne i Dunava su većim dijelom svoga prostranstva ostali van domašaja stabilne i višestoljetne rimske vlasti. To područje su antički pisci uopćeno dijelili na dva dijela : Germaniju, koju naseljavaju germanski narodi i Sarmatiju, koju naseljavaju iranski narodi. Oba ova područja su ostvarivale iznimnu interakciju sa rimskim svijetom u skoro svim pogledima (ne samo vojnim i ratnim, kako to izgleda površnim uvidom). Rimljani su poznavali etnografsku sliku vanrimske Europe relativno dobro, o čemu na najbolji način svjedoći Tacitova „Germanija“ u kojoj se navode podaci i o Fincima i možda Slavenima (u dubini istočne Europe). Rajna i Dunav nisu bile stroge kulturološke i političke granice, i preko njih su, i u mirnodopsko doba, strujali kulturni, ekonomski i demografski impulsti, stvarajući preduvjete da se civilizacija potekla sa Mediterana u srednjem vijeku proširi i na ostatak Europe.

Iako je Rim potekao na europskom tlu i iako se najveći dio provincija nalazio u Europi, rimska civilizacija nije samo ili primarno europska civilizacija (kako se to često pokušava u modernom vijeku predstaviti). Ona je bila u istoj mjeri i maloazijska i bliskoistočna, ali i sjevernoafrička civilizacija. Ove oblasti su rimskoj civilizaciji dale nemjerljiv kulturoški, ekonomski i populacioni doprinos. Možda bi najbolje bilo reči da je rimska civilizacija klasična mediteranska civilizacija, proizašla iz originalnih korijena, ali i uz značajan

primarno etrurski i grčko - helenistički doprinos, ali i znatne udjele keltske, semitske i egipatske, pa i ilirske kulture (istina ove posljednje u manjoj mjeri).

Azijske oblasti

Rimski azijski posjedi bi se mogli podijeliti na dva dijela i to 1. maloazijske (sa manjim dijelom kavkaskog područja) provincije i 2. bliskoistočne i srednjoistočne provincije. Obje ove zone su još od najranijih razdoblja predstavljale različite zemljopisne, kulturološke i etničke oblasti. Mala Azija (*Asia Minor*) je spadala u jedan od najvećih izvora rimskog bogatstva, a njeni gradovi su bili i nosioci znatnog kulturnog razvitka u rimsko doba. Mala Azija je bila konglomerat različitih etničkih kompleksa, sa dugim kulturnim kontinuitetom. Ove zone su u antičko doba bile izložene intenzivnoj helenizacija, ali se i pored toga u pojedinim oblastima uspio očuvati identitet negrčkih zajednica Male Azije (posebno u dubljoj unutrašnjosti). Interesantno je navesti da je u središtu Male Azije bila i zona keltskog prisustva (oko današnje Ankare), koja je i sam a na kraju helenizirana. Na istoku Male Azije i na granicama kavkaskih zemalja nalazila se Jermenija, koja je bila izložena snažnom rimskom utjecaju i pritisku. Iako je povremeno bila pretvarana u provinciju, najveći dio rimskog perioda Jermenija je bila od Rima zavisna kraljevina (sa svojom dinastijom), zona razdvajanja prema Iranu/Persiji (Parta/Arsakida i Sasanida).

Bliski Istok je bio pozornica rimske vlasti od sredine I. st. p. n. e. Bliskoistočne provincije su značajne po iznimno najstarijem civilizacijskom kontinuitetu, i samim tim izvor ekonomske snage. Središte rimske vlasti na tome području je bila Sirija, dok su u početku u ostalim oblastima Rimljani vlast održavali preko potčinjenih «savezničkih» državica (kao Judeja, i neka mala arapska kraljevstva na granicama pustinje). Kasnije je čitav Bliski istok (izuzev polupustinjskih zona, gdje je još bilo savezničkih i potčinjenih «savezničkih» arapskih kraljevstava) uklopljen u provincijalni sustav. Temeljna etnička odrednica ovoga područja je semitska (Aramejci, Hebreji/Judejci, Feničani, Asirci, Arapi), ali i sa helenističkim elementima, posebice u pojedinim velikim gradovima (npr. Antiohija, Seleukija, Cezareja). Semitska osnovica je ostala dominatna, sve do samoga kraja rimskog doba, kao što je uostalom i danas. Rimska vlast je zahvatala i dio srednjeg Istoka, i to gornje dijelove Mezopotamije, a jedno vrijeme je i čitava Mezopotamija sve do Persijskog zaliva bila pretvorena u rimsku provinciju. Inače Rimljani su često upadali i okupirali Mezopotamiju ili neke njene dijelove na kraći ili duži period, a rimske legije su znale prodirati i u dubinu Irana. Istočna granica rimskog svijeta (nekada na Eufratu, a nekada pomaknuta i na rijeku Tigris) je bila popunjena sa priličnim vojnim snagama, što je posljedica postojanja Iranskog Carstva (prvo u vidu Partije do treće decenije III. st. n. e.,

a kasnije sasanidske Persije). Za razliku od europskih sjevernih i istočnih susjeda rimskog svijeta (koje su Rimljani tretirali kao barbare u pravom smislu), Iran je bio visoko sofisticirana zemlja sa razvijenom i drevnom civilizacijom autohtonog porijekla (istina sa određenom dozom i helenističkih primjesa) i dobro izgrađenim političkim, ekonomskim i društvenim sustavom. Odnosi rimskog svijeta i iranskog svijeta Azije su prolazili kroz različite faze, ali uglavnom su bazirani na određenoj dozi međusobnog suparništva koje je trajalo skoro sedam stoljeća, ali bez radikalnih teritorijalnih promjena.

Afričke oblasti

Rimskom svijetu je pripadala sjeverna Afrika, odnosno sve ono što se nalazilo od Sahare do mediteranske obale. Pošto se središnji dio toga pojasa (Tunis) nalazi u neposrednoj blizini Sicilije i južne Italije, logično je bilo i očekivati da se prvi rimski ozbiljniji vanitalski eksurz odigrao vezano za odnose sa sjevernom Afrikom. Punski ratovi su obilježili čitavo jedno razdoblje rimske historije. Rimski posjedi u Africi bi se mogli podijeliti na tri dijela i to : zapadnomediteranski svijet sjeverne Afrike (koji se sastojao od više provincija), Kirenajku i Egipat. Prvonavedeni prostor se prostirao od Atlanske obale sve do granica Kirenajke i imao je iznimno ekonomsko i strateško značenje za Rim, jer je predstavljao i jednu od glavnih žitnica Imperije. Etnički gledano ovo područje je načelno pripadalo dvjema etničkim kompleksima i to domorodačkom hamitskom elementu (Berberi, Mauri) i koloniziranim semitskim Feničanima. Pojas je prošao kroz djelomičnu romanizaciju, i to uglavnom u rimskim kolonijama i u višim i u gradskim slojevima stanovništva. U kulturnom pogledu afrički prostor je isto dao značajan doprinos rimskoj kulturi, posebno u njegovim ranim fazama i u njegovim najkasnijim fazama (u vrijeme kršćanstva). Sa ovoga prostora je i potekla dinastija Severa, koja predstavlja semitsku fazu Rimske države, sa samoga kraja II. i u prve četiri decenije III. st. n. e. Druga oblast Kirenajka je bila relativno izolirano područje u odnosu na zapadnomediteransku Afriku, i uglavnom se bazirala na dva elementa i to: starosjediocima Hamitima i koloniziranim Grcima. Egipat je bio jedna od najvažnijih provincija u carskom periodu Rimske Države. To je i posljednja helenistička država, ali i posljednja mediteranska zemlja koja je pala pod rimsku vlast. Dinastija Ptolemeida ujedno predstavlja i posljednji bastion helenističkog Mediterana, ali i posljednju XXX. egipatsku dinastiju. Egipat, sa plodnom dolinom Nila je žitnica Carstva, okosnica ekonomske i društvene stabilnosti Rima i države u cjelini. Njegovo brojno i radišno stanovništvo je tako bilo jedan od glavnih stubova rimske vlasti na Mediteranu. Egipat je bio dobro uređena provincija, sa skoro 3000 godina dugim kontinuitetom civilizacije, i mnogo je doprinio rimskom svijetu, sa kulturološkim eksportom još i prije nego što je pao pod rimsku vlast.

U Egiptu je bila i Aleksandrija, veliki i bogati grad koji je bio jedno od glavnih središta rimskog svijeta. Aleksandrija, klasični helenistički grad, je bio i sa svojim brojnim institucijama središte učenosti rimskog svijeta. U etničkom pogledu, masa stanovništva je i jezikom, pa i tradicijom i kulturom bila staroegipatskog (hamitskog, koptskog u nekršćanskom smislu) porijekla. U Aleksandriji je dominirao grčki jezik i helenistička kultura, sa jakim influksom jevrejskog elementa. Sjeverna Afrika je više-manje radi prirodnih, pustinjskih prepreka bila zaštićena od izražajnijih vanjskih opasnosti. Povremeno su granice bile ugrožavane manjih prepadima beduinskih Berbera koji su dolazili iz dubine Sahare. Jedini put u unutrašnje oblasti Afrike išao je Nilom. Južno od Egipta nalazila se Nubija (u rimsko doba Meroje), a još južnije Aksum.[3] Ove zemlje, iako se nisu našle u okvirima Rimske države nalazile su se pod izvjesnim kulturološkim utjecajem sa sjevera iz rimskog Egipta. Trgovačka aktivnost egipatskih gradova u rimsko doba, je zavisila i od ruta duž Crvenog mora (u antici poznatog kao Ερυθρὰ Θάλασσα ili *Mare Rubrum*), tako da se rimski i mediteranski utjecaj osjećao i duž zapadnih obala Arabijskog poluotoka. Rimljani su dobro poznavali i današnji Jemen (poznat u antici kao *Arabia Felix*/Sretna Arabija). Kraci rimske trgovačke aktivnosti su vidljivi i na dalekim obalama Indije i Indokine.

Latinska i grčka sfera

Rimski svijet je načelno bio podijeljen na dvije sfere i to sferu latinskog jezika (iz kojeg su se kasnije razvili romanski jezici) i sferu grčkog jezika. Ona se bazira na dominaciji jezika u javnom govoru. To ne znači da su nelatinski i negrčki jezici (keltski, germanski, iberski, baskijski, ilirski, trački, sarmatski, maloazijski, jermenski, semitski, egipatski, berberski) nestali i da se nisu koristili u navedenim zemljama, nego samo da u javnom životu dominira jedan od ta dva jezika. Sva javna uprava i svi javni odnosi, kao i sredstva međusobne komunikacije pojedinaca (različitih maternjih jezika) unutar toga velikog prostora koji je pripadao rimskom svijetu, su obavljani na jednom od ta dva jezika. Latinska sfera je zahvatala Zapadni Mediteran i zapadne provincije, dok je grčka sfera obuhvatala istočne provincije. Granica je uglavnom prolazila kroz središnji i istočni Balkan, sa Ilirikom i Mezijom u latinskoj sferi i Trakijom i grčko - makedonskim dijelom Balkana u grčkoj sferi. Granica dviju sfera je prolazila i kroz obalni pojas južne Italije i istočne Sicilije, gdje su bile stare grčke kolonije. U Africi je granica bila između Tripolitanije i Kirenajke, sa prvom u latinskoj sferi i sa drugom u grčkoj sferi. Navedenu distinkciju unutar rimskog svijeta ne treba shvatati u strogom smislu, riječ je o jednoj ad-hoc ugrubo povučenoj liniji. Latinski i

[3] Rimljani su uobičajeno sve oblasti crne Afrike zvali Etiopija.

grčki jezik su bili dominantni jezici u cjelokupnoj Rimskoj Državi, posebno kod elite. U klasično rimsko doba podrazumijevalo se od imalo obrazovanijih Rimljana da poznaju (i aktivno i pasivno) oba jezika i to u njihovoj književnoj formi. Princeps Klaudije je čak oba jezika smatrao državnim jezicima Rima, i ništa ne bi bilo neobično vidjeti i čuti ljude kako govore grčki (u književnoj formi ili u njegovim raznoraznim dijalektalnim oblicima) na ulicama Rima i drugih većih gradova u zapadnim provincijama. Ta lingvistička dvojnost mediteranskog svijeta trajala je skoro osam stoljeća i nestala je tek sa počecima ranog srednjeg vijeka.

Napomena: Romanizacija je dvojaki proces koji se sastojao od usvajanja tekovina rimsko – latinske kulture i načina života, poglavito izraženo u jezičkoj asimilaciji (kulturološka romanizacija) i od primanja rimskog građanstva (političko – pravna romanizacija).

DOBA AUGUSTA

27. god. p. n. e. – 14. god. n. e.

Caius Iulius Caesar Augustus (rođ. 23. IX. 63. god. p. n. e. – umro 19. VIII. 14. god. n. e.).

Prije usinovljavanja od strane Gaja Julija Cezara zvao se Gaj Oktavije (*Caius Octavius*). Nakon usinovljavanja Gaj Julije Cezar Oktavijan (*Caius Iulius Caesar Octavianus*), a od prvog sporazuma sa Senatom 16. I. 27 god. p. n. e. dodao je svome imenu i počasni naziv August (*Augustus*) =uzvišeni. Koristio je i naziv Imperator Cezar božanskog (deificiranog Cezara) sin, August (*Imperator Caesar divi filius Augustus*). Ovim uvezivanjem sa pokojnim Cezarom, koji je i deificiran samo je dodatno produbljivao svoj temeljni legitimitet, dok je sa imperatorskim naslovom (koji je pretvorio u neku svoga prenomena) održavao stalnu vezu sa rimskom tradicijom pobjede. U republikansko vrijeme titulu „imperator" vojska je davala aklamacijom vojskovođi-pobjedniku, i trajala je od pobjede do trijumfa. Ali ju je još Sula zadržao doživotno, a August ju je uključio u sastav svoga imena, a osim toga, u njegovoj službenoj tituli označavano je koliko je puta proglašavan imperatorom. Time je naglašena posebna, osobna veza s vojskom, i titula imperatora postepeno je počela predstavljati vrhovnu vojnu vlast. Obje prakse, pozivanja na deificarnog predšasnika (često oca po adoptivnoj liniji) i imperatorski naslov vremenom su se postupno i sa vremenom udomačile u kasnijoj titulari rimskih principsa. U historiografiji trajno se učvrstila tradicija da se svi rimski vladari nazivaju imperatorima. To ne odgovara u potpunosti pravnim normama vremena ranog Carstva, ali ne stoji u faktičnoj proturječnosti sa stanjem stvari. Riječ Cezar (*Caesar* - bukvalno u značenju onaj sa bujnom kosom), koja je izvorno bila kognomen jednog julijevskog ogranka, počela se več sa Oktavijanom Augustom transformirati u liniji imena koju nose principsi, pa se uslijed takve prakse vremenom transfomirala u carsko titulu. Radi toga se period Rimske Države od januara 27. god. p. n. e. čisto kao *terminus techicus* naziva i Rimsko Carstvo. Kasniji rimski ca revi su svome imenu znali u pojedinim slučajevima dodavati i naslove *Pius, Felix, Invictus,* ili po staroj republikanskoj praksi ime zemlje (u onomastickoj formi) koju su osvojili oni ili njihovi očevi i braća kao *Germanicus, Britanicus, Dacicus, Parthicus*... itd. Budući prvi rimski samodržac i ustanovitelj Rimskog Carstva je već ubrzo nakon svoga rođenja dobio jedan agnomen Turijski (*Thurinus*), vjerojatno u počast pobjede njegovog oca u Turiju nad skupinom pobunjenih robova, posljednjih ostataka Spartakove i Katilinine vojske koji su bili zaposjeli područje oko Turija. Iako je rimska tradicija nalagala usvojeniku da zadrži kao oznaku na svoje biološke porijeklo i agnomen nastao proširivanjem imena roda (nomena) biološkog oca sa nastavkom *-ianus,* ne postoje podaci da je August ikada upotrebljavao ime *Octavianus*. Korištenje imena Oktavijan za period od 43 do 27 god. p. n. e. ima čisto tehničko značenje. Oblik Oktavijan se ipak nalazi kod pojedinih antičkih pisaca kao što su Kasije Dion, Eutropije i Sekst Aurelije.

Sa januarom 27. god. p. n. e. započelo je novo doba historije rimskog svijeta (koji se tada pružao od obala Eufrata do Atlantika, i od Rajne do Nila i Sahare.), koje se u historiografiji naziva principat. Iako su se i prije januara 27. god. p. n. e. počele bile oblikovati neke forme i odlike toga sistema, ipak je sa januarskom trodnevnom sjednicom Senata započelo njegovo i formalno i funkcionalno definiranje i uvođenje. Principat bi se najlakše mogao objasniti kao legalno predavanje ili sažimanje niza starih političkih, vojnih i religijskih javnih ovlaštenja i institucija, kao i počasnih naziva u samoj jednoj osobi, u našem slučaju Oktavijanu Augustu, koji se tretira kao prvi građanin Države →princeps. Proces oblikovanja principata za Oktavijana Augusta nije se desio odjednom i mogao bi se sistematizirati u vidu više sporazuma Oktavijana Augusta, njegovih suradnika i Senata. I činjenica da je Oktavijan August proživio prilično dugo nakon pobjede kod Akcija i osvajanja Egipta, doprinijeli su stabiliziranju i učvršćivanju novog sustava.

Postupno legaliziranje vlasti jednog čovjeka u konteksu rimskog državnog sustava ne bi se trebalo smatrati uzurpacijom vlasti. Činjenica je da je Oktavijan u prvo vrijeme za taj proces kreiranja principata nailazio na široku podršku u rimsko – italskom, pa i provincijskom društvu, umornom od višedecenijskih građanskih ratova (praćenih proskripcijama), rasula pravnog i sigurnosnog poretka, konfiskacijama zemljišta, prisilnim porezima, regrutiranjima, bjekstvima robova i vladavinom soldateske. Pad Aleksandrije 30. god. p. n. e. nesumnjivo je proizveo i dašak olakšanja u priličnom napregnutom svijetu Mediterana, i sada je prioritet svih prioriteta bilo uspostavljanje stabilnosti i mira i reguliranje normalnog načina života. Zato i ne treba čuditi da je "*Pax Romana*" (rimski mir) bila službena ideološka poruka koja je ujedinjavala različite slojeve mediteranskog društva, koja je našla svoj odraz u posebnom vjerskom kultu.

August, *Res Gestae* (Djela, II, 13) : Πύλην’Ενυάλιον,ήν κεκλϊσθαι οί πατέρες ήμών ήθέλησαν είρηνευομένης τής ύπό 'Ρωμαίοις πάσης γής τε καί θαλάσσης, πρό μέν έμοϋ, έξ ού ή πόλις έκτίσθη, τώι παντι αίώνι δίς μόνον κεκλεϊσθαι όμολογεϊται, έπι δέ έμοΰ ήγεμόνος τρις ή σύνκλητος έψηφίσατο κλεισθήναι. =*[Ianum] Quirin[um, quem cl]aussum ess[e maiores nostri voluer]unt, cum [p]er totum i[mperium po]puli Roma[ni terra marique es]set parta victoriis pax, cum pr[ius quam] nascerer, a co[ndita] u[rb]e bis omnino clausum [f]uisse prodatur m[emori]ae, ter me princi]pe senat]us claudendum esse censui[t].*
(„Za moga principata Senat je triput odlučio da se zatvori hram Jana Kvirina, za kojega su naši preci htjeli da bude zatvoren kad u cijeloj rimskoj državi zavlada mir na kopnu i moru stečen pobjedama, a za kojega se po sjećanju pripovjeda da je samo dvaput bio zatvoren od osnutka Grada do mojeg rođenja.“).

Najaktivniji sudionici stranačkih i frakcijskih sukoba i ratova su poginuli ili umrli, i moglo bi se slobodno reći i da su stare stranke praktično prestale postojati. A i preživjeli republikanci ili drugi Oktavijanu opozicioni elementi su bili u političkom pogledu oslabljeni

i demoralizirani. Da bi sačuvali svoj položaj, oni su bili spremni pružiti podršku Oktavijanu, ili bar pristati na sporazum sa novim režimom. A i Oktavijan je znao vrlo mudro i pronicljivo iskoristiti takvu situaciju i ne pokazivati nikakvo osvetničko ponašanje. Naprotiv, on je uvijek nastojao te ljude ili privući na svoju stranu (dajući im nove privilegije i polozicije unutar režima koji je stvarao, ili fingirajući da djeluje po njihovim težnjama) ili ih bar neutralizirati (ostavljujući im ugled i bogatstvo, ali ih mudro držeći po strani od stvarne političke moći). Nemiri i ratovi doprinijeli su i popularizaciji ideje o prošlim sretnim i mirnim vremenima, o jednostavnom životu pobožnih predaka. Oktavijan je bez sumnje morao računati i na ovakav tip raspoloženja duhova koji se proširio tadašnjom Italijom. I to je iskoristio, što mu uostalom i nije teško palo, jer je i sam bio u nekim pogledima neokonzervativac. I po povratku u Italiju, on nastoji u prvom redu naglasiti kako su nastupila mirna vremena i kako je otpočeo povratak dobrim običajima staroga Rima. Ali to je zahtijevalo reset kompletnog stanja u imperiju rimskog naroda. U tom kontekstu je moguće i promatrati njegovu naredbu da se 28. god. p. n. e. ukloni 80 srebrnih statua podignutih u njegovu čast, a sve kako bi se predstavio javnosti kao benevolentan prema tradiciji.

August, *Res Gestae* (Djela) IV, 34 – 35 : Έν ΰπατείαι έκτηι καί έβδόμηι μετά τό τούς ένφυλίους ζβέσαι με πολέμους [κ]ατά τάς εύχάς τών έμών πολε[ι]τών ένκρατής γενόμενος πάντων τών πραγμάτων, έκ τής έμής έξουσίας εις τήν τής συνκλήτου καί τοϋ δήμου τών ' Ρωμαίων μετήνεγκα κυριήαν. Έξ ής αίτιας δόγματι συνκλήτου Σεβαστός προσ[ηγορε]ύθην καί δάφναις δημοσίαι τά πρόπυλ[ά μου έστέφθ]1ι, δ τε δρύινος στέφανος ό διδόμενος έπί σωτηρίςι τών πολειτών ύπερά[ν]ω τού πυλώνος τής έμής οικίας άνε- τέθη, όπ[λ]ον τε χρυσοϋν έν τώι βο[υ]λευ- τηρίωι άνατεθ[έ]ν ύπό τε τής συνκλήτου καί τοϋ δήμου τών 'Ρω[μα]ίων διά τής έπι- γραφής άρετήν καί έπείκειαν κα[ί δικαιοσύνην καί εύσέβειαν έμοί μαρτυρεί. Άξιώμ[ά] τι πάντων διήνεγκα, εξουσίας δέ οϋδέν τι πλεϊον έσχον των συναρξάντων μοι.Τρισκαιδεκάτην ύπατείαν άοντός μου ή τε σύνκλητος καί τό αγωγικόν τάγμα δ τε σύνπας δήμος των 'Ρωμαίων προσηγόρευσέ με πατέρα πατρίδος καί τούτο έπί τού πρόπυλου τής οικίας μου και έν τώι βουλευτη- ρίωι καί έν τήι άγοράι τήι Σεβαστήι ύπό τώι άρματι, δ μοι δόγματι συνκλήτου άνετέθη, έπιγραφήναι έψηφίσατο. Ότε έγραφον ταϋτα, ήγον έτος έβδομηκοστόν έκτον. = *In consulatu sexto et septimo, po[stquam b]ella [civil]ia oxstinxeram, perconsensum universorum [potitus reru]m om[n]ium, rem publicam ex pea potestate ~ in senat[us populique Rom]ani [a]rbitrium transtuli. Quo pro merito meo senatu[s consulto Au]gust[us appe]llatus sum et laureis postes aedium mearum v[estiti] publ[ice coronaq]ue civica super ianuam meam fixa est ~ [et clu]peus [aureu]s in [c]uria Iulia positus, quem mihi senatum pop[ulumq]ue Rom[anu]m dare virtutis clement[iaequ]e iustitiae et pieta[tis caus]sa testatu[m] est pe[r e]ius clupei [inscription]em. Post id tem[pus a]uctoritate [omnibus praestiti, potest]atis au[tem n]ihilo ampliu[s habu]i quam cet[eri qui m]ihi quoque in ma[gis]tra[t]u conlegae f[uerunt]. Tertium dec[i]mum consulatu[m cum gereba]m, sena[tus et e]quester order populusq[ue] Romanus universus*

[appell]av[it me pat]re[m p]atriae idque in vestibu[lo a]edium mearum inscribendum et in c[u]ria [Iulia e]t in foro Aug. sub quadrig[i]s, quae mihi ex s.c. pos[it]ae [sunt, decrevit. Cum scri]psi haec, annus agebam septuagensu[mum sextum].
(„Za šestoga i sedmoga konzulata, nakon što sam ugušio građanske ratove, imajući po općem suglasju potpunu vlast, prenio sam brigu za državu iz svoje vlasti u nadležnost Senata. Za tu sam zaslugu senatskom odlukom nazvan Augustom, a dovratnici moje kuće javno su ukrašeni lovorom, i iznad mojih vrata pričvršćen je građanski vijenac, a zlatni štit postavljen je u Julijevskoj kuriji na kojemu je natpisom zasvjedočeno da su mi ga dodijelili Senat i rimski narod za hrabrost, blagost, pravednost i milosrđe. Nakon toga vremena ugledom sam bio iznad svih ostalih, ali nisam imao veće moći od onih koji su mi bili sudruzi u dužnostima. Kad sam obnašao trinaesti konzulat, Senat i viteški stalež i čitav rimski narod nazvali su me Ocem Domovine, te su odlučili da se to napiše u predvorju moje kuće, u Julijevskoj kuriji i na Augustovu forumu ispod četveroprega koje su za mene postavljene po odluci Senata. Kad sam ovo napisao, bio sam u sedamdesetšestoj godini života.).

Prvi sporazum

Sve je započelo sa jednom predstavom, koja je dobro pripremljena i sinkronizirana u neposrednom Oktavijanom okruženju i među njegovim suradnicima. Na početku senatske sjednice od 13. I. 27. god. p. n. e. Oktavijan je teatralno vratio sva ovlaštenja Senatu i rimskom narodu, čime je “restauirao” stari republikanski sustav. To odricanje od vlasti i navodna želja za povlaćenjem u privatan život, je uključivalo i predavanje zapovjedništva nad vojskama i upravu nad provincijama. Naravno, ovo je bilo samo dobro izrežiran nastup koji nije imao uopće kao svoj stvarni cilj obnovu Republike i povlaćenje Oktavijana u privatni život, nego samo otvaranje procesa kojim bi se utvrdio na legalistički način okvir novog sustava sa prvim građaninom na njegovom čelu. Navedena predstava je bila u potpunosti u skladu sa Oktavijanovom politikom legitimiziranja svoje pozicije, koja je kao rezultat želja i zahtjeva Senata i rimskog naroda. On jednostavno nije želio da izgleda da se ta vlast nameće i da ne proizlazi iz stare rimske republikanske konstitucije. Upravo iz toga razloga treba promatrati njegovo (neiskreno) predavanje (ili vraćanje) svih ovlasti Senatu i rimskom narodu, naravno uz očekivano i planirano dodjeljivanje novih ovlasti. Iako je jedan dio senatora, koji su bili najbliži Oktavijanu bio upoznat sa planiranim scenarijem, bilo je i onih koji su bili iznenađeni. Rezultat ovakvog poteza Oktavijana je mogao samo biti očekivan, ne samo iz razloga što je scenarij već ranije bio pripremljen, nego što su i oni senatori koji su ostali zatečeni ovim Oktavijanovim potezom, bili svjesni da Oktavijan tek

tako i na brzinu, iznenadno i bez ikakvih ranijih najava i priprema, ne može ostaviti svoje ovlasti. Postojala je realna opasnost da bi bez Oktavijana rimski svijet mogao ponovo zapasti u kaos i građanske ratove. Oktavijan je predstavu o vračanju ovlaštenja i dužnosti izveo i iz još jednog praktičnog razloga. Pošto je vratio ovlaštenja Senatu i rimskom narodu, a onda pošto mu Senat i Rimski narod nisu dozvolili da se povuće u privatni život dodjeljujući mu nova ovlaštenja, privilegije i prava, teorijski se on ne bi mogao smatrati tiraninom. Oktavijan i njegovi suradnici su dobro procijenili da bi kreiranje neke posebne i nove izvršne funkcije, koja bi imala najvišu vlast i bila predviđena da je on obnaša, izgledalo monarhično za tadašnje stanovnike Rima i Italije. Sa druge strane, ako bi za pozicija bila dobro ukomponirana u tradicionalnu političku i zakonsku konstituciju, dovoljan bi samo prestiž autoriteta i dostojanstva kako bi se uklonila bilo kakva mogućnost da se opstruira (od strane drugih kolega - magistrata) njegova vlast.

U nastavku senatske sjednice i u toku narednih par dana Oktavijan je dobio niz institucionalnih ovlasti i počasnih naziva. Oktavijan je tako ostao konzul Države ne samo za tu godinu (to je bio njegov 7. konzulat), nego i za naredne godine. Time je u svojim rukama zadržao najvišu izvršnu vlast i *imperium* kojim je mogao zapovijedati vojskom, a i imao je i imunitet. Kontrola nad profesionalnom vojskom je ustvari bila i najvažniji segment Augustove vlasti. Vojska je dobro znala da njena egzistencija, uključujući i plate oficira i vojnika, i nagrade i penziono obeštećenje nakon časnog otpusta, al i uspon u karijeri zavise od stabilnosti vladavine zasnovane na jednom čovjeku. Nepouzdani republikanski sustav vojnicima nije baš pružao neki osjećaj materijalno – financijske sigurnosti. Vojska je Augustu pribavila pobjedu, ona je bila stvarni izraz njegove moći i njegovog autoriteta. Toga je on bio itekako svjestan.

Oktavijan je prihvatio, prvotno hinjeći nevoljnost zbog toga senatskog prijedloga, i upravu na 10-godišnji period nad većim dijelom provincija. Po Kasiju Dionu to su bile sljedeće provincije: Luzitanija / *Lusitania*,[4] Tarakonska Španija[5] / *Hispania Tarraconensis* (nekadašnja Bliža Španija), zatim sve provincije Galije[6] (Narbonska Galija / *Gallia Narbonensis;*[7] Lugdunska / Lionska / Galija / *Gallia Lugdunensis*,[8] Akvitanija / *Aquitania*[9]

[4] Agripa je 27. god. p. n. e. podijelio nekadašnju provinciju Dalju Španiju na nove dvije provincije : Luzitaniju (koja je zahvatala više – manje područje današnjeg Portugala) i Betiku, koja je zahvatala područje današnje Andaluzije. Glavni grad Luzitanije je bio *Emerita Augusta* sadašnja Merida u Španiji.

[5] Nazvana po svome glavnom gradu *Tarraco* (sadašnja Tarragona u Kataloniji).

[6] U početku je to bila jedinstvena provincija Kosmata Galija/*Gallia Comata*, ali pošto se uprava nad tim velikim teritorijem pokazala nefunkcionalnom, onda se pristupilo njenoj podjeli. Slijedeći cenzus iz 27. god. p. n. e., August je naredio restrukturiranje provincija Galije. I sukladno tome Agripa je 22. god. p. n. e. podijelio Kosmatu Galiju u tri provincije, na osnovi toga kako je on doživljavao etničke, jezičke i kulturne specifičnosti unutar Kosmate Galije.

[7] Glavni grad je bio *Narbo Martius* (današnja Narbonne/Narbona u južnoj Francuskoj - Provansi)

[8] Glavni grad je bio *Lugdunum*, današnji Lion u središnjoj Francuskoj.

i Belgika / Belgija / *Belgica*[10],), provincije Germanije (Gornja Germanija / *Germania Superior* i Donja Germanija / *Germania Inferior*[11]), Sirija sa Kilikijom i Fenikijom / *Syria-Cilicia Phoenice,*[12] Kipar / *Cyprus.* Iako to Kasije Dion ne spominje, vjerojatno je u ovu grupu spadala i tek osvojena Mezija (iako njen provincijski status tada još uvijek nije utvrđen ni preciziran). Egipat je smatran posebnom oblašću, kao privatna domena samoga Augusta, kojom je u njegovo ime upravljao prefekt Egipta/*praefectus Aegypti,* koji je dolazio iz reda vitezova i bio direktno odgovoran samo princepsu. Pošto su to načelno bile provincije koje su smatrane manje stabilnim, i jednim dijelom se nalazile na vanjskoj krugu rimskog svijeta (pošto su zahvatale i graničnu liniju) u njima se nalazio stacioniran ubjedljivo najveći dio rimske armije i legijskog i auksilijarnog sastava. Time je Oktavijan ponovo došao do toga da bude vrhovni zapovjednik oružane sile Rimske države. Dodjela određenog broja većeg broja provincija na izvjesni mandatni period (izvan okvira uobičajene dodjele namjesništava) pojedincima je bila uobičajena u kasnorepublikansko doba, što potvrđuju primjeri Pompeja i Cezara, a kasnije za vrijeme III. građanskog rata i sve trojice triumvira. Tako da u nekom pogledu ni to nije bila neka specifična novina režima principata, iako je nepobitna činjenica da nijedan od Augustovih predšasnika nije dobio na upravu toliko veliki broj provincija.

Teorijski gledano, svim tim provincijama na 10-godišnji period Oktavijan je upravljao kao jedini namjesnik (u smislu prokonzulata). Ali pošto on fizički nije mogao direktno upravljati svim tim provincijama u isto vrijeme, August bi imenovao svoje zamjenike – legata Augusta propretora (*legatus Augusti propraetore*) koji bi upravljali određenim provincijama, i bili njihovi stvarni namjesnici i zapovjednici vojnog (legijskog i auksilijarnog) garnizona stacioniranog u toj provinciji. Oni namjesnici koji su nosili legatski propretorski naslov su dolazili iz senatorskog reda i bili su takođe konzularnog ili pretorskog ranga, što dokazuje da je August itekako pazio da upravi i tih provincija da značajan dignitet i da na taj način dijeli sa Senatom određenu odgovornost i za one provincije koje su njemu predate. I među provincijama kojima su upravljali legati propretori je postojala hijerarhijska stupnjevitost. Provincije koje su smatrane bitnijim i uglednijim su predavane na upravu legatima propretorima konzularima, a ostale davane isluženim pretorima. Manje bitnim i neuglednijim provincijama koje su predate na upravu princepsu upravljali su prokuratori ili prefekti, koji su dolazili iz viteškog reda. Pošto su ove provincije

---

9 Glavni grad je u početku bio *Mediolanum Santonum* (u jugozapadnoj Francuskoj), a kasnije *Burdigala* (današnji grad Bordo).

10 Glavni grad je u početku prema Strabonu bio Reims, a kasnije se preselio u *Augusta Treverorum*, današnji Trier u Njemačkoj

11 Glavni grad je bio *Oppidum Ubiorum*, kasnije za vrijeme princepsa Klaudija nazvan *Colonia Claudia Ara Agrippinensium*, današnji Keln u Njemačkoj

12 Ovdje je došlo do ujedinjavanja ranijih provincija Kilikije/*Cilicia* (koja je za kratko vrijeme zahvatala jedno široko područje sve do Frigije) i Sirije.

pripadale princepsima, koji su nosili i cezarovsko ime, uobičajeno ih je u historiografiji nazivati “carskim provincijama”. Teorijski gledano, namjesnicima tipa legata, prefekta i prokuratora je direktno nadređeni bio sam princeps. Međutim, i ovaj segment uređenja rimskog svijeta nije mogao izbjeći uobičajenu rimsku sklonost ka hijerarhijskoj stupnjevitosti. Tako su prefekti i prokuratori pojedinih provincija bili subordinirani susjednim namjesnicima koji su bili legati propretori, posebno onima konzularnog ranga. I prefekt ili prokurator Judeje je bio subordiniran legatu Sirije. Pored namjesnika, bitnu ulogu u provincijama je imao i *procurator Augusti*, neovisni financijski načelnik u provinciji koji je odgovoran za skupljanje poreza i drugih prihoda.

Provincije koje nisu direktno predate na upravu princepsu su bile: Sicilija / *Sicilia*, prokonzularna Afrika / *Africa proconsularis*[13], Prokonzularna Azija / *Asia proconsularis*, Ahaja (Dion je naziva Grčka sa Epirom) / *Achaea*, Makedonija / *Macedonia*,[14] Ilirik / *Illyricum*,[15] Kirenajka i Kreta / *Creta et Cyrenaica*,[16] Bitinija i Pont / *Bithynia et Pontus*, Korzika i Sardinija / *Corsica et Sardinia*, Betika / *Baetica*. [17] Iako Dion navodi i Numidiju u popisu provincija kojima je upravljao princeps, nejasno je da li ova provincija tada postojala. Provincija Nova Afrika / *Africa Nova* koju je osnovao Cezar od dijelova Numidije, je od strane Oktavijana nakon pobjede kod Akcija reorganizirana i predata na upravu njegovom velikom prijatelju Jubi II. (sinu Cezarovog numidijskog neprijatelja Jube I.). Nešto kasnije je Juba II. (koji je oženio Selenu II, kćerku Marka Antonija i Kleopatre) premješten za kralja Mauritanije. Ali je nejasno je li tada obnovljena provincija Numidija ili je bila prebačena u nadležnost Prokonzularne Afrike.

Senatskim provincijama su upravljali, kao i za vrijeme Republike, prokonzuli i propretori, znači osobe iz senatorskog staleža. Oni su teorijski i formalno bili odgovorni Senatu. Formalno gledano, u hijerarhijskoj stupnjevitosti provincija rimskog svijeta, prokonzulske provincije su bile najuglednije. Na prvi pogled izgledalo je da je Senat imao podijeljenu snagu u upravi provincijama, jer su žitom i resursima bogate provincije kao Sicilija i Prokonzularna Afrika u njegovim “rukama”, kao i manji broj vojnih snaga Države (poglavito stacioniranih u Iliriku, Makedoniji i Africi). Ali pošto je Oktavijan August imao priličnu kontrolu i nad konzularnim izborima, time je ostvarivao indirektnu kontrolu i nad senatskim provincijama. I carske provincije su bile stratificirane i to po svojoj važnosti. Onima najbitnijim su upravljali konzulari, zatim su dolazile provincije kojima su upravljali isluženi pretori i na kraju najmanje bitnim su upravljali prokuratori.

[13] Riječ je o staroj afričkoj provinciji (od Cezara nazivanoj i *Africa Vetus*). Glavni grad je bio u početku Utica u današnjem Tunisu. Kasnije još za Augusta premješten u obnovljenu Kartaginu.

[14] Glavni grad je bila *Thessalonica*, današnji Solun.

[15] Glavni grad je bila Salona, današnji Solin kod Splita.

[16] Glavni grad je bio *Gortyn* na Kreti.

[17] Glavni grad je bila *Corduba*, današnja Kordova u Andaluziji.

Podjela provincija na carske i senatske, nikako nije značila da se princeps potpuno odriče miješanja u poslove senatskih provincija. Senat je u njih upućivao prokonzule ili propretore, ali im je August slao svoje naredbe. Npr. u Kirenajci je on je svojom odlukom uveo novi sudski postupak. Augustu je pripadalo suđenje rimskim građanima optuženim za teške prijestupe bez obzira gdje živjeli (u provincijama ili u Italiji). Njemu su upućivane apelacije na rješenja lokalnih sudova čak i u onim slučajevima kada su ta rješenja donosili slobodni gradovi.

Ali status, uređenje i prostiranje provincija nije bilo zakovano i pojedine od njih, su zavisno od uvjeta mijenjale svoj status i opseg. Vrlo brzo će neke od tih provincija promijeniti status., jer će biti razmjenjivane (npr. Narbonska Galija i Kipar će biti ustupljeni Senatu kao nadoknada za turbulentni Ilirik). Razlozi tih promjena statusa i teritorijalnog opsega su uglavnom bili nestabilnost i nepovjerenje u stanovništvo određene provincije ili želja da se spriječi da jedan namjesnik senatorskog ranga ima pod upravom veće, bitnije provincije sa znatnim garnizonom. Kako se za vrijeme principata bude mijenjao opseg vanjskih granica i promjene političkih prilika, tako će dolaziti i do osnivanja novih provincija, o čemu će u kasnijim pogljavljima biti više riječi. U pojedinim slučajevima, mijenjao se i položaj u hijerarhijskoj stupnjevitosti pojedinih provincija, pa su nekada one pretorskog ranga postajale konzularnog, ili su one konzularnog znale pasti na nivo pretorskog ranga, sve zavisno od povijesnih okolnosti.

Senat je 16. I. 27. god. p. n. e. dao Oktavijanu i počasni naziv August/*Augustus* (u značenju "Uzvišeni"), pod kojim će on ostati poznat u historiji. Prilikom rasprave vezano koje počasno ime da se da Oktavijanu, on je od preloženih naslova bio posebno zainteresiran za ime Romul/*Romulus*. Međutim, pošto bi to moglo da izazove sumnju da on teži omrznutoj kraljevskoj vlasti, Oktavijan je odlučio da uzme naslov August, čime je označavao da je njegova pozicija ipak nešto viša u odnosu na druge ljude, a i zato što su svi vrijedni i sveti objekti i pojmovi terminološki određivani pod augustovskom riječi. Na grčkom ekvivalent latinskom August je bio termin Sebastos/Σεβαστός. Ime August nije nosilo sa sobom nikakvu posebnu institucionalnu ili konstitucionalnu sadržinu, i imalo je samo počasno značenje. Međutim, pošto imperijalno – carsko dostojanstvo nije bila jedna, posebna institucija, funkcija ili služba, nego skup ili kocentracija do tada (iz republikanskog doba) uobičajenih ovlaštenja i institucija u rukama jednog čovjeka, pod naslovom August se počela prepoznavati ta koncentracija koju je Gaj Julije Cezar Oktavijan akumulirao. On je na toj višednevnoj sjednici Senata, dobio još niz privilegija i počasti koje su na vanjski način trebale da pokažu Augustovo posebno značenje i odlikovanje, i to još dok se raspravljalo o njegovom odustajanju od vlasti i podjeli provincija. To je uključivalo i pravo da izvjesi *corona civica* (napravljenu od hrasta) iznad vrata svoga doma i da mu lovorike ukrašavaju ulazna vrata. I hrast i lovor su imali izvjesnu posebnost u rimskoj kulturi (posebno se to odnosi na lovorove vijence).

Corona civica se uobičajeno nosila iznad glave rimskog vojskovođe za vrijeme trijumfa, a držao ju je pojedinac koji bi trijumfatoru stalno ponavljao „*memento mori*“.

Ipak pošto se nije smatrao monarhom, nego najvišim državnim službenikom, August je odbacio korištenje regalnih insignija kao što su skeptar/žezlo, dijadema, zlatna kruna ili *toga picta*. Senat ga je nagradio i sa zlatnim štitom sa natpisom *virtus, pietas, clementia, iustitia*, i koji je bio izložen u kuriji. August nije nosio niti želio nositi insignije kao što su skeptar, dijademu, zlatnu krunu i purpurnu togu... što se sve povezivalo sa monarhijom.

Titula August (od latinske riječi *augere* = uvečati, povečati) je ranije nosila više religijski (kao vid posvećenosti u odnosu na druge ljude) nego politički ili društveni autoritet. Dodavanje imena August je možda imala i simboličko značenje za njega, kao distinkcija kojom se odvaja od ranijih perioda (u kojima se znao pokazati zavidno brutalnim) u odnosu na novi, augustovski benigni režim. Inače naslov August će postati oficijelna institucija tek tri stoljeća kasnije, kada Dioklecijan bude uvodio dominat i tetrarhiju.

Iako je teorijski gledano principat po Augustu i njegovim suradnicima trebao biti dualitet uprave, ipak je klackalica stvarne vlasti više bila okrenuta na Augustovu stranu. Ponajveći razlog tome bi moglo biti ono što sam August naziva “*auctoritas*” (odnosno riječ je o jednom od segmenata “običaja predaka”). Tako August kaže da je on nadmašivao svojim autoritetom (odnosno prestižom i respektom), ali da nije posjedovao oficijelne moći više od bilo kojeg drugog kolege u magistraturama koje je obnašao (*...auctoritate omnibus praestiti, potestatis autem nihilo amplius habui quam ceteri qui mihi quoque in magistratu colegae fuerunt*). To bi značilo da su npr. August i njegov kolega u konzulstvu oficijelno imali iste moći (*potestas*) i da su zakonski - zvanično gledano bili jednaki, ali da je poradi toga nepisanog autoriteta (uključujući i utjecaj koji je iz njega proizlazio) i dostojanstva (*dignitas*) ipak on taj koji je nadvisivao ostale pripadnike istoga (senatorskog) ranga. Iako Augustov autoritet nije bio ne samo posebna javna institucija ili javno posebno ovlaštenje, nego ni počasni naslov, ispostavilo se da je ovo personalno, privatno određenje donosilo veliku moć Augustu jer je on bio ubjedljivo najuticajnija osoba u rimskom svijetu. Ovo jasno pokazuje koliku je snagu nepisani kodeks “običaja predaka” imao u svijesti Rimljana, a posebno u vremenima tradicionalističke revizije koju je provodio sam August.

Njegov autoritet temeljio se i na tome što je on donio unutarnji mir rimskom društvu, koje se je bilo spremno odreći političke slobode, samo da bi dobilo mir. August je preko njega imao pod kontrolom svoje suradnike i izrazito veliki broj klijenata (uključujući ne samo njegove, nego i oslobođenike Cezara, njegove majke i sestre), karijere mnogih političara su zavisile od njega i njegove protekcije (pa i njegovog bogatstva i financijsko – materijalne pomoći i podržavanja), a uživao je i lojalnost velikog broja veterana, te svih onih koji su zahvaljujući njemu dobili zemlju. Izrazito podršku je August imao i među vitezovima i italskom municipalnom aristokratijom, prvacima provincijalnih peregrinskih zajednica

(koje je rimska zvanična politika uvijek nastojala pridobiti na svoju stranu kako bi oslabila otpornu moć domorodaca i povećala lojalnost provincija) i kod zavisnih kraljeva u kneževa. Zahvaljujući autoritetu Augustovi zakonski i drugi (npr. izborni) prijedlozi, izneseni pred Senat i komicije, su po nekom nepisanom i zvanično neutvrđenom pravilu uvijek nosili posebnu težinu i prolazili su legislative. Augustov autoritet i dostojanstvo su se najbolje primjećivali u slučajevima kada je August obnašao konzulsku dužnost, jer je svaki njegov kolega (makar bio i sufekt), mogao da spriječi bilo kakvu njegovu akciju samo ako bi upotrijebio pravo veta. To se nije desilo. Tako je praktično, ali ne i oficijelno, došlo do sužavanja ovlasti senatora. Pošto je August smatran samo prvim građaninom rimskog imperija, njegova i državna imovina su bile različite stvari. Ali i pored toga što je njegovo imovinsko stanje odvojeno od državne imovine i bogatstva, August je bio stekao enormno veliku imovinu. Sama Augustova rezidencija se nalazila na brdu Palatiumu, a to je imalo posebno značenje jer je po legendi na tome brdu i Romul imao svoju kolibu.

Auctoritas je pojam starinskog rimskog prava. U državnom životu auctoritas je imao Senat; u obiteljskom pravu *auctoritas* je uživao tutor; u svakodnevnom govoru ušlo je u običaj da se govor o autoritetu utjecajnih osoba (vojskovođâ, istaknutih senatora).

Iako je bio najmočniji i najbogatiji pojedinac i politička figura Rimske Države, ipak bar formalno nije imao monopol na upravu, jer ga je kao dijelio sa Senatom. Međutim, u toku cjelokupne višedecenijske uprave Senat nikada nije doveo u pitanje Augustov autoritet ili namjere, sa tim da je potrebno naglasiti i da je Augustovo ponašanje nakon 27. god. p. n. e. bilo okarakterizirano sa uvažavanjem prema Senatu kao instituciji i da je uvijek nastojao da održi bar privid dualiteta u upravi nad Državi. Senatori su mogli da predlažu zakone i još uvijek su važeće odluke i zaključci bile samo one koje bi prošle kroz uobičajenu proceduru i legislative. Tako je i Augustova volja je, kako bi dobila zakonsku snagu, morala biti usvojena u oficijelnim institucijama kroz odgovarajuču proceduru. Teorijski gledano, u augustovskom režimu, Senat i druge institucije Države su mogle odbiti prijedloge cara - princepsa. August je uvijek i tražio pomoć u upravi Države, i to ne samo od njegovih neposrednih suradnika (Agripa i Mecena) i supruge Livije, nego i od velikog broja senatora, pa i određenog broja vitezova. Augustovski režim je i zamišljen kao vladavina jednog čovjeka, ali uz učešće i oslanjanje u upravi, na u Rimu do tada dominantni nobilitet i vitezove. Augustu je bilo jako stalo da svoj novi režim prikaže kao logički evolucioni produžetak republikanskog sustava. Tako su on i njegovo neposredno okruženje uspjevali da održe fasadu Republike, ispod koje se ipak krio neki liberalniji i prosvjećeniji oblik autokratizma pod imenom principata. Naravno, činjenica je da je i pored Augustovog oficijelnog i formalnog stava, republikanski sustav praktično prestao dalje postojati.

Drugi sporazum iz 23. god. p. n. e.

Drugi bitan međaš kojim se oblikovao principat desio se 23.god. p. n. e. i bio je uzrokovan zavjerom protiv Augusta, u koju se našao uključen njegov tadašnji kolega – konzul Aul Terencije Varon Murena (*Aulus Terentius Varro Murena*). August je inače i između 27. i 23. god. p. n. e. bio biran za konzula svake godine, i te godine on je obnašao svoj 11. konzulat. Iako nisu poznati svi detalji vezani za ovu zavjeru, Murena nije odslužio puni konzulski mandat, i zamijenio ga je Kalpurnije Pison (koji je u tadašnjoj javnosti važio kao istaknuti predstavnik republikanizma). August je vjerojatno sa uključivanjem Pisona želio pokazati kako je spreman na dalje koncesije prema Senatu i u njemu tradicionalnijim elementima, što bi uključivalo da njegova vlast po vanjskom izgledu izgleda još manje autokratskija. U kasno proljeće August je preživio jednu vrlo tešku bolest, i na momente se činilo da se nalazi na mrtvačkoj postelji. August je u tim neizvjesnim okolnostima predao svoj pečatni prsten Agripi (što je imalo veoma bitno simboličko značenje), a kolegi – konzulu Pisonu je predao sve zvanične dokumente koji su bili vođeni vrlo pedantno i temeljito (uključujući i zapise o javnim financijama i autoritet nad trupama), to je pokazivalo umješnost njegove carske kancelarije koja se polako nalazila u jezgru formiranja. Potrebno je reći da je August još od ranije izrazito preferirao svoga sestrića Marka Klaudija Marcela (*Marcus Claudius Marcellus*), sina njegove sestre Oktavija iz njegov prvog braka (prije stupanja u brak sa Markom Antonijem). Marcel je bio miljenik svoga ujaka, i kako bi se zadržao u njegovoj neposrednoj blizini Marcel je vjenčan sa Julijom, Augustovom kćerkom iz njegovog braka sa Skribonijom. Bez obzira na to što su oni bili i djeca i prvi rođaci, rimsko zakonodavstvo ovaj čin vjenčanja nije prepoznavalo kao incest.

Zbog nesumnjivog protežiranja Marcela, ovaj mladić je u rimskoj javnosti važio kao potencijalni nasljednik ne samo Augustove privatne baštine, nego i njegove javne vlasti. Zato je kao prilično iznenađenje izgledalo to što je u ovim teškim trenucima bolesti, August (kao nesumnjivo vrlo odgovorna osoba) bio odredio da njegovi nasljednici imaju pravo samo na njegove posjede i privatnu imovinu, ali ne i javnu vlast. Po činima po kojima je djelovao u tim momentima činilo se da je August javnu vlast stvarno prepustio zvaničnim institucijama i Agripi (koji je važio kao osoba sa određenim prorepublikanskim shvatanjima i koji je uživao ugled i imao utjecaj u vojsci). Naravno, August je i u stanju kakvom se nalazio je dobro znao da bi prepuštanje nasljedstva javne vlasti jednom nedokazanom mladiću bilo vrlo opasna avantura, pa je smatrao da je u ovim okolnostima i sa nasljednicima sa kojima je trenutno raspolagao, bilo ipak pametnije da javnu vlast prepusti iskusnijim i utjecajnijim predstavnicima sustava. Osim toga, 23. god. p. n. e. još uvijek je u Rimu i Italiji bilo dosta onih kojima se nimalo ne bi dopalo da August, na monarhijski način, i javnu vlast koju je obnašao predaje jednom mladiću iz njegove familije i to

klasičnim činom nasljeđivanja a ne predajom ovlaštenja od za to predviđenih institucija (kao što se to desilo u slučaju Augusta). To bi nesumnjivo izazvalo velike probleme i za Marcela i za Državu, jer mladića niko ne bi shvatao ozbiljno a republikanci (kojih je još dosta bilo među senatorima) bi ovu priliku iskoristili. Tako bi Država bila uvućena u novo stanje nestabilnosti, a promučurni August to nije želio da se dogodi. Naravno ništa od ovoga se nije desilo, jer je August (koristeći kuru hladnih kupki!?) uspio ne samo da preživi, nego i da se potpuno oporavi. Odmah po ozdravljenju August je odlučio da odustane od kontinuiranog konzulata i otada pa do kraja svoga života on će biti konzul još samo dva puta i to 5. god. p. n. e. i 2. god. p. n. e. (ukupno je bio konzul 13. puta).

Iako je prestao biti konzul, August je na posredan način uspio zadržati konzulske ovlasti i to u formi *imperium proconsulare maius* – najviše prokonzularne vlasti, koje mu je naravno dodijelio Senat na deset godina. Sa ovlaštenjima najviše prokonzularne vlasti August je i formalno bio i vrhovni komandant vojske, a bio je po "činu" iznad svih provincijalnih namjesnika (uključujući i prokonzule u senatorskim provincijama). Riječ je nesumnjivo o novom kompromisu između Senata i Augustove klike. Ovim sporazumom iz juna 23. god. p. n. e. August je uveo u praksu da princeps ne mora uopće kontinuirano obnašati najvišu izvršnu magistraturu, ali da može uživati i koristiti konzulska ovlaštenja. Istovremeno se oslobađanjem konzulskog mjesta omogučavalo da više senatora ili drugih ambicioznih i karijernih političara obnaša ovu uglednu instituciju, čime se otklanjao eventualni osjećaj da se ograničavaju političke aspiracije niza pojedinaca. A jedan od onih koji je najbolje mogao omogučiti te aspiracije bio je August. Kako bi se dodatno omogučilo da što je moguće veći broj senatora uživa konzulsku čast, čime se automatski udovoljavalo ambicijama mnogih karijernih političara (i tako smanjivala napetost, ljubomora i frustracija unutar senatorskog reda), nekada iznimni sistem konzula – sufekta je sada postao uobičajen. August je dobio i *imperium* unutar Grada, pa su i vojne snage unutar *pomeriuma* (ranije pod zapovjedništvom gradskog prefekta ili konzula) bile sada pod Augustovom kontrolom.

Od 26. (ili nekoliko dana kasnije) VI. 23. god. p. n. e. August je dobio i ovlasti tribuna (*tribunicia potestas*) i to na doživotni period, a da nije oficijelno bio i nosio titulu plebejskog tribuna. To je urađeno kako bi mogao, nakon odustajanja od konzulata i time gubljenja imuniteta, da i dalje ima neku vrstu imuniteta i zaštite i posvećenosti ličnosti (*sacrosanctitas*). Sa posjedovanjem tribunske moći, čak i ako nije bio plebejski tribun, August je mogao da saziva Senat i plebejsku skupštinu po svojoj volji, da koristi pravo veta, da rukovodi izborima i pravo da govori prvi na javnim okupljanjima. August je prisvajanjem *tribunicia potestas,* u sebe apsorbirao i demokratsko nasljeđe političkog iskustva stare Republike, čime se princep i formalno predstavljao i kao predstavnik i zaštitnik naroda. Do svoje smrti August je ukupno držao 37 *tribunicia potestas,* za svaku godinu po jednu i to u neprekinutom nizu.

August je dobio ovlaštenja još jedne snažne republikanske institucije i to cenzorska ovlaštenja, ali naravno bez pribjegavanju obnašanju te institucije. To je uključivalo i

kontrolu javnog i privatnog morala, da provodi cenzus, i da sastavlja spiskove senatora (znači i da iz Senata odstranjuje pojedince) i vitezova. Sa cenzorskim ovlaštenjima u posjedu August je provodio umjereno konzervativnu politiku (različito od radikalne politike Cezara), pa je apelirao i promovirao, pa i zakonski propisivao držanje uz ono što je on vidio kao rimske stare vrline, rimski i italski patriotizam i način života pa i oblačenja.

Promučurni August je ovom politikom dobijanja ovlasti, ali i odricanja od obnašanja institucija kojima su izvorno pripadale te ovlasti (što je podrazumijevalo i da ne koristi imena tih institucija), vro dobro izveo da mu niko ne može teorijski prigovoriti autokratski uzurpira ili monopolizira stare republikanske institucije. A sa druge strane je u sebi sažimao i najvišu prokonzulsku vlast, tribunsku moć i cenzorska ovlaštenja. Preuzimanjem ovlasti, a ne i institucija, August je umješno izbjegao da bude u svojim moćima ograničen tradicionalnim mandatnim periodom koju su imali svi konzuli, prokonzuli, plebejski tribuni i cenzori. Po drevnim zakonima (koje August nije želio iz političkih razloga da prekrši) nigdje nije bilo predviđeno da je samo uživanje vlasti, moći i ovlaštenja mandatno predviđeno, kao što je to bilo predviđeno za odgovarajuće institucije.

Sa najvišom prokonzularnom vlašću August je, kao vrhovni komandant, sada bio po zakonima jedini koji je mogao da bude trijumfator. Lucije Kornelije Balb (*Lucius Cornelius Balbus*) namjesnik Afrike i pobjednik nad narodom Garamantima je bio posljednji koji je za vrijeme augustovskog režima primio trijumf 19. god. p. n. e. na stari način. Za sve sljedeće rimske pobjede priznanje je išlo Augustu (iako se on ne bi ni pojavio na ratištu), jer su ih izvojevali njegovi legati (u bukvalnom smislu zamjenici ili potčinjeni zapovjednici vrhovnog komandanta). Jedini izuzetak od ovog pravila bio je Tiberije, koji je održao tri trijumfa poradi pobjeda za vrijeme augustovskog režima. August po drevnim rimskim zakonima nije mogao ni da bude plebejski tribun, jer je usinovljenjem od strane Julija Cezara ušao u patricijski julijevski gens, iako je rođenjem pripadao plebejskom oktavijevskom gensu, Tako je dodjela moći, ali ne i same institucije plebejskog tribunata Augustu, bilo vrlo dobro promišljena odluka kojom se nije kršio drevni zakon star skoro 5 stoljeća, ali bi August suštinski dobio moć plebejskog tribuna (iako se tako ne bi titulirao). I njegovi nasljednici na tronu princepsa (Tiberije, Kaligula, Klaudije, Neron) su bilo po biološkoj bilo po adoptiranoj liniji pripadali patricijima, pa ni oni nisu mogli biti plebejski tribuni, radi čega su po ugledu na Augusta imali pravo tribunske moći. Tako je *tribunicia potestas* kod princepsa iz julijevsko – klaudijevske “dinastije”, a onda i kod svih narednih careva postala sastavni dio i titule i vlasti. Zanimljivo je da je August u okviru svojih cenzorskih ovlaštenja zabranio (Rimljanima muškarcima) da se ulazi na Forum, u bilo kojoj drugog odječi izuzev klasične toge.

Bez obzira da formalno gledano nije narušen integritet zvaničnih i tradicionalnih rimskih institucija (ni njihovih obnašatelja) od kojih je August dobio vlast, moć i ovlaštenja, ipak je to prvi korak ka njihovom praktičnom i funkcionalnom degradiranju koje će se desiti već u toku augustovskog režima. Ne ulazeći u to da li su August i njegovi suradnici (uključujući

i suprugu Liviju) stvarno namjeravali da postupno detronizirajuinstitucije konzula, plebejskog tribuna i cenzora,[18] ipak je praktično funkcioniranje ranoga principita počelo dovoditi u pitanje stvarnu odgovornost ovih institucija i njihovih obnašatelja. Najbrže je propadala institucija plebejskih tribuna, tih drevnih zaštitnika plebsa, i to upravo zbog Augustovog kontinuiranog korištenja *tribunicia potestas.* Pošto plebejski tribunat nije bio magistratura, on nije imao tak neki izraženu vanjsku manifestaciju koja bi mu dopuštala da bar postoji kao ugledna "školjka bez sadržine". U skladu sa svojom neokonzervativnom politikom August je ipak pokušavao da spasi plebejski tribunat tako što bi mu povečao značenje postavljajući njegovo obnašanje kao jednu od obavezu svakom onom iz plebejskog staleža koji bi želio da postane pretor. Postupnom gubljenju funkcionalnog značenja konzulata doprinijelo je i uvođenje sustava – sufekta, kao uobičajene stvari, jer je to dovelo do neizbježne relativizacije ove u republikansko doba najvažnije izvršne magistrature. Ali ipak se na kraju mora reći da je dostizanje konzulske časti još uvijek predstavljalo vrhunac političke karijere za svakog Rimljanina.

Treći sporazum 19. god. p. n. e., i kasnija odlikovanja i ovlaštenja

Sa 23. god. p. n. e. još uvijek nije bio u potpunosti zaokružen proces oblikovanja sustava principata. Nakon 23. god. p. n. e. uključuje se u priču i gradski plebs, koji se izgleda plašio da senatorska aristokratija ne preuzme punu kontrolu, pa je došlo do nereda u Gradu. Uz sve to 22. god. p. n. e. došlo je do nestašice hrane u Rimu, pa je došlo do širenja panike, što je kao rezultat imalo da gradski plebs zahtijeva da August preuzme diktatorske ovlasti kako bi osobno riješio krizu.[19] Nakon još jednog teatralnog odustajanja pred Senatom, August je konačno ipak prihvatio vrhovnu nadležnost nad snabdjevanjem Grada sa žitom. On je uspio da riješi tu krizu, ali tek je 8. god. p. n. e. i nove krize u snabdjevanju došlo do ustanovljavanja institucije *praefectus annonae,* odnosno do imenovanja oficijelnog dužnosnika koji bi bio zadužen za osigurovanje zaliha hrane za Grad. Senat je 19. god. p. n. e. dozvolio Augustu da nosi konzulske insignije u javnosti i pred Senatom, kao i da

[18] Na osnovi nekih indirektnih postupaka vjerujemo da oni nisu imali namjeru da derogiraju i na kraju potpuno unište ove drevne republikanske institucije.

[19] August i svojim Res *Gestae* ističe da je uvijek odbijao molbe Senata i naroda da preuzme diktatorsku vlast za vrijeme kriznih razdoblja. To je u potpuno u skladu sa njegovim poimanjem vlasti, u kojem se izbjegava formalno preuzimanje izvanrednih i novih naziva i funkcija, i zadržava u okvirima tradicionalnog okruženja (bar u formi). Isto tako ističe i da je tri puta odbio (19., 18., i 11. god. p. n. e.) da bude izabran za *praefectus moribus* (vrhovni načelnik za moral, običaje i zakone), već je ta pitanja uredio kroz ovlaštenja tribunske vlasti koju je posjedovao. Znači, nije prihvatio formalnu funkciju, ali je ono što je ta institucija trebala raditi August izvršio preko tradicionalnih ovlaštenja koja je posjedovao.

sjedi na simboličkoj kurulnoj stolici između dva konzula, kao i da ima liktore sa fasces. Sa odjećom i vanjskom manifestacijom konzulstva se mislilo zadovoljiti one elemente gradskog plebsa koji su se plašili da će uslijed Sporazuma iz 23. god. p. n. e. i Augustovog odustajanja od kontinuiranog konzulstva, senatorska aristokratija prigrabiti vlast. Tih godina konzulstvo je još uvijek u svijesti rimske mase imalo veliko značenje, i na to se moralo računati. Tako je pojavljivanjem Augusta u javnosti obučen i sa insignijama konzula, došlo do zadovoljavanja gradskog plebsa jer je pred njima on izgledao kao konzul, iako to zakonski nije bio. Sa druge strane, ipak ne preuzimanjem ponovnog obnašanja konzulske časti (i pored pritiska dijelova gradskog plebsa) August je pokazao senatorima i republikanskim elementima u rimskom društvu da on nema namjeru da uzurpira konzulsku čast ili da preuzme diktaturu i da preko njih počne legalizaciju i izgradnju monarhije. Ove odluke iz 19. god. p. n. e. dale su i vanjski izražaj princepsove moći, kao i simboliziranje činjenice da je njegova vlast praktično ipak iznad konzulske (jer konzuli sjede sa njegove lijeve i desne strane). Sporazum iz 19. god. p. n. e. još je jedno zanimljivo i kompromisno rješenje kojim je August (sa svojim suradnicima i Livijom) prevazilazio neke stvari koje su izgledale kao antipodi i krajnje suprostavljenosti. Ako za nešto treba odati priznanje ranom augustovskom režimu to je upravo ta umješnost kompromisa i odlične promišljenosti i pronicljivosti, kao i iznalaženja mirnog rješenja. Nažalost kasnom augustovskom režimu će te vrijednosti itekako nedostajati, ali o tome kasnije.

Najviša prokonzularna vlast je 13. god. p. n. e. produžena. Nekadašnji triumvir Marko Emilije Lepid, koji se nakon sicilskog rata sa Sekstom povukao u privatni život, je te iste 13. god. p. n. e. umro prirodnom smrću. Ono što je bitno jeste činjenica da je on od Cezarovog umorstva bio vrhovni svećenik (*pontifex maximus*), i da Oktavijan August nije želio da ga derogira sa toga dostojanstva. Ali nakon Lepidove smrti, situacije je bila drugačija i mjesto vrhovnog svećenika je bilo upražnjeno. I 6. III. 12. god. p. n. e., u jednoj vrlo svečanoj atmosferi, uz nazočnost velikog broj građana, August je preuzeo i ovu najvažniju poziciju u rimskoj religiji.

Sa titulom *pontifex maximus* August je dobio i direktnu kontrolu nad državnim proročanstvima (uključujući i "Sibilske knjige"), a koristeći svoje moći kao cenzora on je sprečavao širenje nedozvoljenih proročanstava. Tako je njegova vlast i dodatno učvršćena, jer je u jednoj sredini sklonoj sujevjerju uspio da nametne i u tom aspektu carsku kontrolu.

Time je svoje civilne i vojne dužnosti spojio i sa najvišim religijskim dostojanstvom, čime je otvoren put i ka carskom formalnom dominiranju nad religijskim stvarima pa bi se August mogao titulirati i na sljedeći način →*princeps senatus et pontifex maximus consulari imperio et tribuniciae potestate*. Konačna počast Augustu je došla 5. II. 2. god. p. n. e. kada je August dobio i vrlo bitan počasni naslov *pater patriae* (otac domovine). Sa ovim naslovom *pater patriae* August je i zvanično predstavljen kao osoba koja ima očinsku vlast nad Državom – domovinom, koja se tretira kao šira familija.

Ukratko rečeno principat bi se mogao definirati kao koncentracija niza starih republikanskih vlasti, moći, ovlaštenja, institucija i odlikovanja u jednoj osobi (koje su prenijele na nju legalne institucije npr. Senat). Ta osoba se smatra prvim građaninom Države jer mu te moći i prava daju najvišu vlast, ali teorijski on je samo prvi među jednakima i rimski građani i provincijalci nisu njegovi podanici, kako se to definira u monarhističkom sustavu. Princeps ujedno raspolaže i sa iznimnim privatnim bogatstvom i najvišim autoritetom u okviru rimskog imperija.

Politička shema rimskog društva

Augustovski režim u formalnom smislu nije derogirao ni jednu staru republikansku instituciju, međutim praksa funkcioniranja principata je ipak neizostavno vodila ka promjeni značenja, u pravcu njihovog devalviranja, pojedinih političkih institucija. Tako je i postupno uvođenje sustava principata imalo i određene posljedice po tradicionalne političke institucije koje su za vrijeme Republike davale pečat političkom životu i državnom funkcioniranju, posebice Senat i komicije. Dok je u reformama ranog principata Senat kako – tako uspijevao da održava neko značenje, komicije su sve više gubile smisao svoga stvarnog i funkcionalnog postojanja.

Principat je teorijski bio baziran na dualističkom modelu uprave, gdje bi vlast dijelili princeps i Senat. Iako je Senat u pravnom smislu zadržao ista ovlaštenja, kao i za vrijeme Republike, ipak je uteg praktične vlasti više bio okrenut prema strani princepsa. Iako je Senat kao institucija već izgubio dio svoga stvarnog političkog autoriteta, ipak je augustovski režim smatrao da senatorski red predstavlja onaj sloj iz kojeg će se većinom regrutirati upravitelji u okviru rimskog imperija (naravno shodno željama, ciljevima i potrebama samoga princepsa). Zato je, a i poradi društvenog prestiža koje je članstvo u Senatu donosilo (a što je shodno svojim političkim zamislima isto njegovao August), biti senatorom u tadašnjem rimskom svijetu ipak nosilo sa sobom i vrlo visoko značenje, pa je bilo i traženo. August je kako bi povratio bar u određenoj mjeri ugled i prestiž Senata (prilično narušenim Cezarovom djelatnošću i imenovanjem velikog broja senatora) izvršio i regulaciju njegovog sastava. Broj senatora popeo se u to vrijeme na blizi 1000 članova, a Cezar i trijumviri uvodili su u Senat i svoje pristaše, uglavnom iz redova vitezova i centuriona. Oktavijan je kao cenzor 29/28. god. p. n. e. iz sastava Senata izbacio sve one koji su smatrani nedostojnim da budu članovi ovog političkog tijela, dok je sa druge strane u njega pokušavao afirmirati predstavnike drevih nobilskih rodova. Sve je to bilo u skladu sa njegovom neokonzervativnom politikom i jačanjem tradicionalizma, urušenim građanskim ratovima i Cezarovim radikalizmom. Time je on naglašavao i svoju skrb za

dostojanstvo senatorskog zvanja, a istovremeno to je pružalo mogućnost da se iz Senata isključe Antonijeve pristalice. Otada se broj senatora ustalio na oko 600 članova, dok se broj onih koji su aktivni bili svako vrijeme kretao između 100 i 200.

Rani principat je na Senat prenio neke funkcije komicija, pa on dobiva i zakonodavnu i sudsku vlast. Tako je formalno gledajući, Senat na „papiru" imao veće upravno značenje u ranom principatu nego za vrijeme Republike. Senatska odluka dobiva snagu zakona. Međutim, to su sve bile samo upravno – administrativne „varke", jer je funkcionalno gledajući vlast Senata ipak oslabila u odnosu na Republiku u kojoj je Senat praktično bio najbitnija institucija i nalazio se na prvom mjestu stvarne hijerarhije moći, iako je smatran samo savjetodavnim tijelom. Sada, kada je u ranom principatu dobio i zakonodavna i sudska ovlaštenja Senat je ipak zauzimao drugo mjesto u upravi, i to iza princepsa i njegove familije. Pa je tako, i pored toga što je u pravnom pogledu punovlasna ustanova, Senat poslušno primao Augustov prijedloge, koji su obično razrađivani u princepsovom savjetu (*consilium principis*), biranom kockom iz redova senatora.

Pored princepsovog savjeta, postojalo je još jedno tijelo neformalne prirode nazivano „prijatelji princepsa" / *amici principis,* koje se u jednom polu-oficijelnom ili neoficijelnom okruženju bavilo javnim poslovima van okvira zvaničnih institucija. Oni bi mogli i formulirati prijedloge te voditi i neku vrstu strateške politike. Za vrijeme Augustovog nasljednika Tiberije *amici principis* su postali vrlo utjecajna grupa. Oni bi se dijelili na *amici primae* i *amici secundae*, što je načelno trebalo korenspodirati sa pripadnošću senatorskom ili viteškom redu, ali se ova distinkcija nije provodila baš strogo niti principijelno.

Od 23. god. p. n. e. u Augustove ruke prešlo je rukovodstvo svim vanjskopolitičkim poslovima.Za vrijeme kasnijih princepsa će se njegovo mjesto još više derogirati pa će druge institucije i forme uprave (kao vojska i carska birokratija) izbijati ispred u hijerarhiji uprave i vlasti u Rimskoj Državi.

Komicije su se sastajale i za vrijeme augustovskog režima, i na njima su donošeni zakoni na prijedlog samog Augusta (*leges Iuliae*) ili drugih magistrata. Na komicijama birani su magistrati. Ali ti izbori nisu bili slobodni: glasovalo se samo za Augustove kandidate po takozvanom *ius commendationis* – pravu preporuke. Na taj način, komicije su pod Augustom bile poslušno oruđe u rukama princepsa. One su izgubile svoj politički značaj, a stranačka borba koja je obilježavala rad komicija je sada zamrla. Jedini izuzetak se desio prilikom konzulskih izbora 19. god. p. n. e. (koje je trebalo izvršiti na komicijama), i to u odsustvu Augusta koji se nalazio na proputovanju provincijama (posebno onim na Istoku). Problem je nastupio kada je trebalo izabrati kolegu konzulu Gaju Sentiju (*Caius Sentius*), jer je došlo do nereda u stilu kasne Republike. Osobit uspjeh postigao je Marko Egnatije Ruf (*Marcus Egnatius Rufus*), tada vrlo popularan među plebsom. Senat nije imao snage da razriješi vrlo ozbiljnu i napetu situaciju i poslao je izaslanstvo Augustu sa molbom za

povratak. August je dao prednost za konzulat jednom od izaslanika i to Kvintu Lukreciju Vespilu (*Quintus Lucretius Vespillo*) koji je dolazio iz reda senatora. Po povratku u Rim, August je reagirao vrlo odlučno, popularni Egnatije Ruf je uhapšen i poginuo je u tamnici. Kako bi se spriječio ponovni kaos na izborima, te kako bi se izbori stavili pod još veću kontrolu i eliminirali potencijalni ambiciozni kandidati koji ne bi bili po volji augustovskog režima donesen je novi zakon *Lex Iulia de ambitu* iz 18. god. p. n. e. kojim se kažnjavalo podmičivanje prilikom stjecanja političkih funkcija.

Već za vrijeme Augusta, započela je praksa ratifikacija carskih dekreta. Za vrijeme Tiberijeve vladavine komicije su i formalno počele gubiti ovlaštenja, pa je tako odmah nakon Augustove smrti 14. god. n. e. Tiberije prebacio izborna ovlaštenja sa komicija na Senat.

I pored neokonzervativne politike, August je dobro znao da je njegov legitimitet počivao i na cezarovskom nasljeđu (koje je proizlazilo i iz Cezarovog vođenja stranke populara) pa je zato bar formalno održavao te demokratske institucije. Tiberije je sa druge strane poticao iz redova stare senatorske aristokratije i nije u sebi imao ni najmanje prijaznosti za ta drevna demokratska načela, makar tada ona bila samo u formalnoj formi.

Zakonodavne (i to centruijatske i tributske) komicije sazivane su ponekad i kasnije, ali nisu imale gotovo nikakvo značenje. Posebno su tributske komicije i plebejska skupština izgubile bilo kakvu praktičnu relevantnost. Podjela na tribe je i dalje nastavljena na postoji, ali pošto su izgubile komicijsku vrijednost (koja im je i bila najbitnija), sada su svedene na to da služe popisima građana ili podjeli žita. U 4 gradske tribe su uvrštavani oslobođenici. Pravo centurijatskih komicija da objavi rat, sada je bilo u potpunosti u rukama princepsa (tj. imperatora). Komicije su izgubile i sudbene moći. I kada su izgubile stvarni autoritet, njihova jedina svrha bila je da nakon što je Senat „izabrao” magistrate prime na znanje takvu objavu. Ta objava nije imala nikakvu zakonsku potrebu, nego je riječ o ceremoniji u kojoj su se objavljivali rezultati ”izbora” formalnim glasačima (koji ustvari uopće nisu glasali). Ova ceremonija je ustvari služila carevima da tvrde da su magistrati izabrani od suverenog naroda. Zanimljivo je da je u i političkoj i u pravnoj teoriji Carstva (kao i za vrijeme Republike) uvijek smatrano da je temeljni nosilac suvereniteta bio rimski narod. Naravno, za vrijeme Carstva (a posebno nakon uvođenja dominata) ova teorija o suverenitetu naroda će obeštbiti samo obična floskula. A ni Senat nije baš profitirao od prenošenja ovlaštenja sa komicija na njega (što je bila davnašnja želja optimatske stranke), jer pošto je car imao efektivnu kontrolu i nad Senatom, ovaj (zahvaljujući izbornim, zakonodavnim i sudbenim ovlaštenjima) je postao samo sredstvo kroz koje je „prvi građanin Države” provodio svoju vlast.

I stare magistrature su formalno ostavljene u istom kapacitetu. Konzulat je dalje bio položaj kome su težile osobe iz senatorskog staleža, i da bi se zadovoljilo častoljublje mnogih osoba, za jednu godinu birano je više konzula, a ne samo dva; dvojica od njih stupali su na

dužnost 1. I. i davali godini svoje ime (*consules ordinarii*), a poslije njih stupali su na upravu redom drugi parovi (*consules suffecti*). Cenzura je izgubila sve prijašnje značenje. Cenz i sastavljanje senatskih spiskova vršio je sam August. Broj pretora smanjen je na deset, a njihove funkcije su proširene. Utvrđen je strogi red u zauzimanju magistratura. Ali je čitava njihova djelatnost zavisila od volje principsa. Njegov utjecaj protezao se i na sudske instance. Najvažnija krivična djela razmatrale su sudske komisije (*quaestiones perpetuae*). Sam August je po *imperium maius* razmatrao krivična djela i donosio smrtne presude. Tako je on postao i vrhovna sudbena instanca, umjesto komicija. Za neka djela podnošene su apelacije na cara kao na najvišu sudsku instancu. Njemu su radi suđenja upućivani rimski građani svih provincija, optuženi za teške zločine.

I za vrijeme principata, senatorom se postajalo kada bi se završio mandat kvesture, ali sada pod uvjetom da ste pripadnik senatorskog ranga. Međutim, postojala je i mogućnost da neko van toga reda postane senator i to zavisno od volje cara. Tako je car mogao dozvoliti nekome da ide na izbore za kvestora, te da car dekretom nekoga imenuje za senatora. Ovo je samo još više pojačavalo ulogu cara u sastavu Senata. Car je za vrijeme senatskih sjednica sjedio između dva konzula, i djelovao je kao predsjedavajući. Postajala su i određena proceduralna pravila u radu Senata, pa su senatori većeg zvanja govorili prije niže rangiranih senatora (npr. konzulari prije onih koji su bili pretori i kvestori). Car je uvijek mogao govoriti u bilo koje vrijeme. Pošto nijedan senator nije mogao računati na magistraturu bez dozvole cara, uobičajeno se nije glasalo protiv prijedloga principsa. Ako se senator ipak nije slagao sa prijedlogom zakona koji je podnosio princeps, on jednostavno nije prisustvovao sjednici Senata.

Društvena stratifikacija – Senatorski red

Rimski svijet je uvijek bio hijerarhijski stratificiran, čak i u vrijeme svoje najveće demokratizacije između I. i II. punskog rata. To je jedna prepoznatljiva konstantna rimskog društvenog i socijalnog poretka, i nije se samo očitovala u političkoj sferi ili društvenom životu, nego u svim segmentima, aspektima i elementima oblikovanja, funkcioniranja i prepoznavanja u rimskom svijetu, kao što su npr. društveni redovi (*ordo*), upravno – teritorijalna organizacija, vojska, ekonomski odnosi, profesije...itd....Pošto i rimski svijet počiva na hijerarhijskoj organizaciji, stratifikacija je poprimila vanredno složenu strukturu i širila se lepezasto, u vidu jedne mreže međuzavinosti od središnje vlasti pa do najnižih lokalnih nivoa. Ta struktura je bila temeljena i održavana i pisanim i običajnim zakonima i pravilima koja su skoro do najmanjeg segmenta regulirala odnose i interakciju unutar te glomazne, složene stratifikacijske strukture. Praktično je svako znao u datom momentu

svoje mjesto u toj strukturi. Ali ta hijerarhijska i stratifikacijska struktura rimskog svijeta je imala još jednu vrlo značajnu osobinu u odnosu na hijerarhijsko - stratifikacijske stukture drugih zemalja i naroda. Ona je bila veoma mobilna i fluktuativna, i pojedinci su mogli vrlo brzo (poštivajući zacrtana pravila) mijenjati pozicije koje su zauzimali u okvirima rimske stratifikacijske mreže. Ali ta izražena mobilnost i fluktuacija zasnovana na definiranim pravilima unutar rimske stratifikacijske mreže je i onemogućavala neka iznenađenja, otprilike da neki pojedinac odjednom prodre sa samoga dna na sami vrh, preskačući skoro sve nivoe te mreže. Takva rimska mobilna hijerarhijsko - stratifikacijska mreža se ustvari sastojala od čitavog niza različitih nivoa, međunivoa i podnivoa, a pojedinac ih je morao strpljivo savladavati i sporo, ali sigurno napredovati prema vrhu. Tako je i napredovanje na ljestvici društvenih, vojnih, ekonomskih, profesijskih, strukovnih...itd... skala imalo neki svoj *cursus honorum*, koji je svako morao da pređe. Ovako ustrojena fluktuativna stratifikacijska mreža sa multi nivoima u najrazličitijim segmentima života rimskog svijeta je bila nesumnjivi garant njegove stabilnosti i funkcionalnosti. August je ovu fluktuativnu hijerarhijsko - stratifikacijsku strukturu reorganizirao i zaokružio sustavom zakona i pravila.

Za vrijeme Augusta, društvena stratifikacija je formalno i pojmovno ostala ista kao i u vrijeme Republike, ali to nije značilo i da su sadržine društvenih slojeva ostale iste i sa istim značenjem. Sentorski red nije ostao nepromijenjen. Za vrijeme građanskih ratova nestalo je sa pozornice mnogih istaknutih predstavnika ranijeg nobiliteta i u Senatu je bilo mnogo "skorojevića". Kako bi održao dignitet senatorskog reda, August je definitivno utvrdio cenz za članove Senata u visini od milijun sestercija. Sastav Senata utvrđivao je sam princeps, koji je na osnovu posebnih ovlasti u tri maha revidirao senatorske spiskove. Službeno, cilj sastavljanja novih spiskova bilo je isključivanje iz Senata "nedostojnih ljudi". Ali uz te „nedostojne” ova mjera je mogla biti primjenjivana i na one Augustu sumnjive pripadnike Senata, koji su bili, prijašnji Augustovi protivnici. Revizija senatskih spiskova bila je mjera koja nije uživala popularnost među senatorima, pa je tako sjednici od 18. god. p. n. e. za reviziju sastava senatora, August prisustvovao u oklopu i sa mačem ispod odjeće. Senatori su mu prilazili jedan po jedan i prethodno bili pretresani. Predstavnici starih familija zauzeli su u Senatu počasno mjesto, i bili su birani na najviše položaje (uključujući i upravu nad provincijama). Time je August želio svoj sustav predstaviti i kao oličenje tradicijskog nasljeđa, izbiti argumente onima koji su tvrdili da novi sustav predstavlja radikalno novo uređenje i naravno na svoju stranu privući dobar dio još uvijek uglednih, utjecajnijih i relativno moćnih pojedinaca koji su poticali iz stare elite. Kako bi ih dodatno privukao na svoju stranu, on je i fiksirao njihovu i za njihove potomke nobilsku poziciju. On je znao i pružiti materijalnu pomoć propalim predstavnicima pojedinih drevnih nobilskih familija, kako bi zadržali svoje mjesto u Senatu.

Po Cezarovom primjeru August je povećavao broj patricijskih rodova, iako je patricijska pripadnost u potpunosti izgubila bilo kakvu praktičnu vrijednost. August je ipak istovremeno nastojao naglasiti da privilegirani položaj predstavnika senatorskog reda zavisi

od principepsove milosti. Istaknuti senatori vršili su njegove naloge kao njegovi "prijatelji" (*amici*), pratili ga kao "suputnici " (*comites*). Bez principepsove dozvole nitko od senatora nije smio napustiti Italiju. August nije dopuštao da ma tko do senatora stekne veću popularnost od njegove. Jedan od senatora, u svojstvu edila, organizirao je o svom trošku gašenje požara. August je izdao naređenje po kome je gašenje požara organizirano na državni račun, kako neko ne bi u narodu stekao „višak” popularnosti. Senatorima je zabranjivao priređivanje igara više od dva puta godišnje, a broj gladijatora na njima nije smio prelaziti određeni broj parova. Službeno to je bila borba protiv rasipništva, a u stvari time je naglašavano da nitko ne može nadmašivati principepsa veličanstvenošću i razmjerima predstava. Uz vidljive znakove pažnje prema predstavnicima starog nobiliteta, August unapređuje u senatorski položaj i "skorojeviće", uglavnom stanovnike italskih gradova. On je uveo u Senat "cvijet italskih kolonija i municipija ", rekao je kasnije o njemu rekao car Klaudije. I taj senatorski sloj je pružao najviše podrške augustovskom režimu.

U odnosima između principsa i Senata zapažaju se kolebanja tijekom čitavog dugog razdoblja Augustove vladavine, ali ipak nije dolazilo ni do kakvog radikalnog razlaza niti sukoba između Augusta i senatora. Među senatorima bilo je dosta ljudi koje je August obavezao (čak i iz reda starog nobiliteta) i koji su ga potpomagali. Ali je isto tako bilo i protivnika novog političkog režima. Opozicija je uzimala razne oblike. Protiv Augusta sklopljeno je nekoliko urota, čiji su sudionici pripadali istaknutijim senatorskim obiteljima. Te urote ni u kojoj mjeri nisu sličile na urotu protiv Cezara, broj urotnika bio je neznatan, urote su lako otkrivane, a krivci su u većini slučajeva bili strogo kažnjeni. Na senatskim sjednicama gotovo uvijek se primalo ono što je predlagao sam August, ili što je iznošeno na raspravu po njegovoj inicijativi, premda su diskusije (koje je August tolerirao, pa na momente i podsticao kako bi svome režimu dao „demokratsku oblandu slobode”) ponekad bile žestoke. Opozicioni stav izražavao se u raznim replikama i primjedbama, aluzijama na gubitak prijašnje slobode. Kada se u svojoj posljednoj deceniji augustovski režim suočio sa nizom iznimnih teškoća, u vidu Velikog Ilirskog ustanka i Teutoburške katastrofe, pojavila se i prva ozbiljnija kriza sustava principata. To je neminovno vodilo ka pojačavanju opozicionih raspoloženja. Počeli su se širiti anonimni pamfleti i paskvili, a neki senatori poslani su u progonstvo na otoke. Ali je senatorska opozicija bila neučinkovita.

Svetonije daje jednu kratku listu pokušaja antiaugustovskih zavjera i konspiracija. Po Svetoniju (*Aug.* XIX): „Poslije toga ugušio je u različito vrijeme različite nemire, pokušaje prevrata i veći broj urota, koje su mu bile izdajom otkrivene prije nego su mogle uzeti maha. Najprije urotu mladoga Lepida, zatim urotu Varona Murene i Fanija Cepiona, onda urotu Marka Egnacija, nakon toga urotu Plaucija Rufa i Lucija Paula, muža svoje unuke Julije. Osim toga urotu Lucija Audazija, koji je bio optužen zbog krivotvorenja oporuka, a već satrt godinama i bolešću. Isto tako urotu Azinija Epikada, mješanca iz porodice partinske, napokon urotu roba Telefa, koji je bio nomenklator jedne gospođe. Ni od ljudi najnižeg sloja nije bio siguran da ne kuju urotu i ne spremaju zasjedu. Audazije i Epikad htjeli su

njegovu kćer Juliju i unuka Agripu sa otoka na kojima su bili zatočeni silom dovesti ka vojskama. A Telef je odlučio navaliti na njega i na Senat, jer je vjerovao da mu je sudbina dosudila da vlada. Štoviše, jednom je neki pečenjar iz ilirske vojske bio zatečen noću kraj Augustove spavaonice, pošto je prevario vratare, a bio je opasan lovačkim nožem. Ne zna se je li bio lud ili je samo hinio ludilo, jer se na ispitivanju iz njega nije ništa moglo istisnuti”.

Ideali senatora i opozicije općenito pripadali su prošlosti. Oduševljenje rimskom starinom, koja se prikazivala kao "zlatno doba", veličanje starih republikanskih vrlina, klanjanje pred posljednjim republikancima – Katonom Mlađim, Brutom i Kasijem – to je krug ideja karakterističnih za politički pogled na svijet rimske aristokracije, kako u Augustovo doba tako i u vremenu koje je uslijedilo. Svoj najjasniji izraz našle su te ideje u rimskoj historiografiji carskog doba. Tu nostalgičnu, prorepublikansku opoziciju je augustovski režim tolerirao. Ipak kao zaključak se može navesti da je za vrijeme Augusta uspostavljanje mira i privilegiranog položaja senatora doprinijelo da ovaj sloj uglavnom praktično i funkcionalno priznaje i podržava carsku vlast.

Društvena stratifikacija – vitezovi

Iza senatorskog reda, drugi po važnosti sloj su vitezovi. I njima je August posvetio dostojnu pažnju, posebno s toga što je on među vitezovima imao veliki broj podržavalaca. Općenito gledano vitezovi su augustovskom režimu pružali veću podršku nego predstavnici senatorskog reda. August utvrđuje za vitezove cenz od 400.000 sestercija, na njih on gleda kao na stalež (*ordo*), svake godine priređuju se parade u kojim sudjeluju svi vitezovi, do svoje 35 godine. August revidira i spiskove viteškog staleža, te on progoni i iz ovog reda uklanja i njegove nedostojne članove. Sve je to imalo za cilj uzdići prestiž i značenje vitezova u rimskom društvu.

U sastavu viteškog staleža mogu se istaknuti dva elementa: stari "nasljedni" vitezovi, povezani sa drevnim rimskim nobilitetom, i novi, koji su se sastojali od isluženih vojnika, najistaknutijih predstavnika italske municipalne aristokracije i od potomaka oslobođenika koji su se obogatili. Ovaj drugi, noviji dio je u to vrijeme predstavljao jedan od najpreduzimljivijih i najaktivnijih slojeva rimskog svijeta.

Još pred kraj Republike nisu vitezovi igrali neku naročitu ulogu u političkom životu, više cijeneći osobno bogatstvo od učešća u politici. Tek za vrijeme principata određene državne dužnosti i službe će biti povjeravane samo onima iz reda vitezova, pa se razvio i poseban viteški vojni *cursus honorum,* poznat kao *tres militiae* ("tri zapovjedništva") : komanda nad auksilijarnom kohortom, legijski vojni tribun i komanda nad alom. Svaka od ovih komandi

se obnašala 3 – 4 godine. Najvažnije službe koje bi predstavljale vrhunac karijere nekoga ko je pripadao viteškom redu su bili zapovjedništvo nad pretorijanskom gardom i namjesništvo u Egiptu. I preko uklopljavanja u državnu strukturu, u Augustovo doba novi elementi viteškog staleža stekli su dominatno značenje. I pored navedenih mogućnosti za napredovanje u političko – upravnoj organizaciji Države, u svome najvećem obimu vitezovi su nastavili da se bave primarno poslovnim aktivnostima i ostvarivanjem prihoda i profita.

Međutim, i vitezovi su znali pokazati opozicioni stav, pa su tako pokazali nezadovoljstvo zakonima o obaveznom braku. Među vitezovima je bilo i pokušaja izbjegavanja vojne službe. Ipak i pored tih sporadičnih problema između vitezova i augustovskog režima, viteški red je predstavljao oslonac principata. U rukama vitezova ostale su razne trgovačke i zelenaške operacije. August je nastojao iskoristiti poslovno iskustvo vitezova. Njima su povjeravani najraznovrsniji privredni zadaci, oni su postavljani za prokuratore po provincijama, te raznorazne prefekte (gradske, pretorijanske, egipatske).

Društvena stratifikacija – municipalne jedinice Italije

Elita municipalnih jedinica Italije, koja je nekada bila nezadovoljna politikom trijumvira (zbog konfiskacije zemljišta), ipak se pomirila sa Oktavijanom još prije njegove konačne pobjede. Po gradovima nastanjeni veterani činili su onaj socijalni sloj koji je bez pogovora pružao podršku Augustu. Po Svetoniju Oktavijan August je „naselio Italiju osnovavši dvadeset i osam kolonija...” Pored veterana, novom sustavu su pružali podršku i drugi predstavnici vladajućih grupa municipalnih jedinica Italije. Italija je postradala od posljednjih građanskih ratova ali su italski poslovni ljudi zadržali svoj povlašteni položaj u provincijama. "Rimski mir" doprinio je priljevu bogatstva i razvitku razmjene. Po mnogim gradovima (osobito u Kampaniji, a također i na sjeveru Poluotoka) razvija se obrt, i italski proizvodi pojavljuju se u mnogim provincijama. Epigrafski podaci i vijesti iz književnih izvora pokazuju da su italski trgovci, uživajući povlastice rimskih građana, vodili trgovinu po najudaljenijim krajevima prostrane rimske države. Istaknuti predstavnici italskih gradova unapređuju se u viteški i senatorski rang. O raspoloženju donjih slojeva italskog stanovništva malo nam je poznato, ali je nesumnjivo da je u Augustovo vrijeme municipalni život bio daleko od opadanja i da su na izborima za lokalne magistrate uzimali aktivno učešće svi slojevi slobodnog stanovništva. Slobodno se može zaključiti da je augustovski režim (za razliku od vremena II. triumvira) bio blagotvoran za italske municipalne jedinice, koje se ne samo ubrzano obnavljaju od posljedica građanskih ratova, nego se i dobrano razvijaju.

Po Svetoniju u italijanskim gradovi August je „...izveo mnogo javnih gradnji i odobrio im mnogo prihoda. Pa ih je u pravu i dostojanstvu na neki način djelimično izjednačio sa glavnim gradom, izmislivši neku vrstu glasanja po kojemu su za izbore rimskih magistrata viječnici pojedinih kolonija svaki u svojoj koloniji glasali i glasove pred izbore zapečaćene poslali u Rim. Da bi u svakoj od tih kolonija bilo i neke vrste aristokratije i građanskog podmlatka, August je sve oni koji su molili da služe u vojsci kao konjanici uvrstio u viteški stalež čim ih je njihov grad preporučio, a ljudima iz puka koji su mu na njegovim inspekcijskim putovanjima mogli pokazati zdrave i sposobne sinove ili kćeri davao je po 1000 sestercija za svako dijete."

Svetonijev podatak jasno ukazuje na brigu novog režima, i posebno samoga Augusta, vezanu za italijanske zajednice, njihovu infrastrukturu, prirodni priraštaj, održanje lokalne elite, pa i učešće u središnjoj državnoj politici. Zanimljiv je upravo taj augustovski pokušaj modificiranja izbornog sustava zasnovanog na izborima zasnovanim na neposrednom prisustvu glasaća u Rimu. Tako je on uveo elemente izbornog sustava, kakav je otprilike danas. Nepoznato je da li je i u kolikoj mjeri zaživio, te do kada je trajao ovaj eksperiment, modificiranja izbornog sustava. Augustova ideja je bila za to vrijeme veoma originalna, pa može se reći i futuristička, a bila je i pravednija jer je kako – tako osiguravala i onim građanima koji nisu mogli doći u samu prijestolnicu da imaju utjecaja na izbor magistrata. Naravno sa uvođenjem principata i princepsovim faktičkim delegiranjem magistrata, izgubio se svaki suštinski smisao ovog načina glasanja i ostao je samo formalna oblanda kako eto i municipalna elita (u slučaju da u vrijeme izbora njeni predstavnici ne borave u Gradu) utiče svojim glasovima na izbore magistrata u prijestolnici.

Društvena stratifikacija – plebs u Gradu

Augustovski režim je u toj svojoj uspješnoj politici „žongliranja" i balansiranja sa različitim slojevima stanovništva dostojnu pažnju posvećivao i rimskom gradskom plebsu, čiji se broj enormno povećao. Naravno, i za vrijeme Augusta gradskom plebsu je svojstvena socijalna i strukovna heterogenost iz ranijih epoha, pa je tu bilo i bogatih pojedinaca i onih sa solidnim primanjima, ali i mase proletera i lumpenproletera.

Ova velika masa stanovništva, skoncentrirana na jednom mjestu i to u okvirima neidustrijskog društva je predstavljala značajnu snagu koja se mogla usmjeravati u određenim političkim pravcima. Zato je kako bi se održala stabilnost u Gradu i masa ne bi usmjerila u neželjenim pravcima ili zloupotrebila od strane za Augusta nepočudnih elemenata, režim izlazio u susret željama te mase. Same te želje su bile dosta površne i sastojale su se od hljeba i zabave. August je zato uredio i sustav distribucije žita (koji je

započeo još Gaj Grakh), u čemu mu je dosta pomagala i činjenica da je kao privatnu domenu tretirao Egipat, najbogatiju žitnicu Mediterana. Preko 200.000 građana dobivalo je svakog mjeseca besplatno žito, a uz to August je u više navrata dijelio siromašnim građanima novac. U svojim „*Res Gestae*" August se hvali da je prvi put, na osnovi testamentarne želje Gaja Julija Cezara već 44. god. p. n. e. dijelio po 300 sestercija građanima u Rimu (oko 250.000 osoba). Drugi put (za vrijeme svoga trostrukog trijumfa) je 29. god. p. n. e. iz ratnog plijena je dijelio po 400 sestercija, a treći put se dodjela desila 24. god. p. n. e. (prilikom povratka iz rata u Španiji) i tada se dijelilo po 400 sestercija isto iz ratnog plijena. August je 23. god. p. n. e. na svoj račun nabavio žito i podijelio. Prilikom preuzimanja funkcije vrhovnog svećenika 12. god. p. n. e. August je izvršio još jednu podjelu novca i to po 400 sestercija. Prilikom „predstavljanja" svoga biološkog unuka i adoptivnog sina Gaja na Forumu, August je izvršio novu podjelu i to po 60 denara svakome od 320.000 pripadnika gradskog plebsa. August nije zaboravljao ni kolonije svoje veterana, pa je tako 29. god. p. n. e. dao po 1000 sestercija (što je primilo oko 120.000 pripadnika tih kolonija) poklona iz ratnog plijena. Novčana donacija se desila i 2. god. p. n. e. prilikom predstavljanja drugog unuka i „sina" Lucija na Forumu. Tada je dao po 60 denara svakome od nešto više od 200.000 korisnika javnog žita. Istina, kad je „uvijek gladna" svjetina zatražila vina, August je odgovorio da je Agripa proveo dobar vodovod i da se u Rimu ne osjeća nedostatak vode.

Veliku pozornost posvećivao je August organizaciji predstava. U popisu svojih djela on sam govori da se za vrijeme gladijatorskih igara koje je on priređivao narodu borilo oko deset tisuća gladijatora i bilo ubijeno oko 3500 afričkih zvijeri. Osobitom veličanstvenošću odlikovale su se takozvane sekularne (stoljetne) igre, koje su priređene 17. god p. n. e.

Ove mjere zadovoljavale su rimsku svjetinu koja je tražila (kako će se znatno kasnije izraziti satiričar Juvenal) samo „hljeba i igara" (*panem et circenses*) mireći se sa gubitkom političke slobode. Mogu se navesti samo dva slučaja u kojima je došla do izraza politička aktivnost gradskog plebsa. Za vrijeme gladi 22. god. p. n. e., narod je od Augusta tražio da uzme diktaturu. Bojeći se, očigledno, da bi to moglo dovesti do sukoba sa tradicionalističkim nobilitetom, August je na koljenima molio da ga oslobode te časti i ograničio se na izvanredne ovlast za opskrbu Rima namirnicama. Drugi se ticao već spomenutih dešavanja iz 19. god. p. n. e. Svi ovi događaji su ipak ukazivali na neku vrstu opasnosti koja vreba u tome nestabilnom i brojnom gradskom plebsu.

Sigurnost u samome Rimu su čuvali pretorijanska garda, gradske kohorte i odredi noćne policije. August je, dakle, oduzeo rimskom plebsu njegov prijašnji politički značaj. Distribucije i predstave imale su za cilj apolitizaciju gradskog stanovništva. Navedene metode su se pokazale vrlo učinkovite. U isto vrijeme, poduzete su sve mjere za sprečavanje nemira slobodne sirotinje, kojima su se znali pridruživati i robovi kojih je u Rimu tada bio znatan broj. Tacit je govorio da je prefektu grada stavljano u dužnost da obuzdava drskost robova i onih nemirnih građana koji se pokoravaju samo sili.

August je raspolagao sa enormnim sredstvima, koja je stekao za vrijeme svoje vladavine. Dok je na prvi pogled i formalno predstavljao skromnog čovjeka i promovirao takav jednostavni, starinski način života, u njegovim trezorima se nalazilo blago impozantnih razmjera i on je bio ubjedljivo najbogatiji čovjek tadašnjeg Rima. Ipak je vrijedno istaći da je velike količine toga novca koristio za opće, javne potrebe. U svojim *Res Gestae* August istiće da je za vrijeme 4. konzulata (30. god. p. n. e.) i ponovo 14. god. p. n. e. od municipalnih jedinica iz svoga „džepa" kupio zemljišta za svoje veterane. Suma koju je isplatio za posjede u Italiji je iznosila 600 miliona sestercija, a za posjede u provincijama (koje je isto kupovao) je iznosila 260 miliona sestercija. Isto tako August je 7., 6., 4., 3., i 2. god. p. n. e. isplatio u novcu nagrade vojnicima - veteranima koji su se željeli vratiti u svoje rodne gradove, i u tu svrhu je potrošio 400 miliona sestercija. August je i četiri puta pomagao javnoj blagajni sa nepovratnim sredstvima u ukupnoj visini od 150 miliona sestercija.

Augustovski režim je nastojao i fiksirati društvenu stratifikaciju, i to iz vrlo jednostavnog razloga →stvaranja konsolidiranih i dovoljno čvrstih odnosa koji bi bili garancija opstanku i njegove princepske vlasti i općenito novog sustava kako takvog. Smatralo se da je što je veća kohezija i fiksiranost elitnih slojeva i manja demokratičnost pristupa u njih, da su i manje mogućnosti za eventualne turbulencije. August i kasniji princepsi su uvijek željeli da praktično rukovode nadzorom pristupanja u elitne slojeve. Sasvim je logično bilo da u okviru elitnih slojeva oni nisu željeli imati elemente koji bi ugrožavali sustav, a samim tim i njihovu vlast. To je vodilo ka ograničavanju prava i sloboda izbornih komicija. Tako je principat praktično ugušio demokratičnija načela uvrštavanja u elitu, uvedena sa zakonima Licinija i Sekstija. To je onda prirodno moralo dovesti do nestajanja demokratskog udjela u političkom sustavu Rimske države.

Zakonske odredbe vezane za robove

Augustovski režim je regulirao i odnose prema robovima, i to u smjeru kojim će se potvrđivati neprikosnovena prava robovlasnika. Kada je pobijeđen Sekst Pompej, Oktavijan je taj rat predstavio kao robovski rat (*bellum servile*; zbog velikog broja pobjeglih robova koji su služili kod Seksta u mornarici i vojsci). 30.000 zarobljenih robova je predao njihovim gospodarima da ih kazne. Dion Kasije govori da je otac jednog mladog senatora, osuđenog za pokušaj organiziranja urote protiv Augusta, nagradio i pustio na slobodu roba koji je njegovom sinu pružio pomoć za vrijeme neuspjelog pokušaja bijega, a razapeo na križ roba koji je otkrio urotu. August je ovaj postupak ostavio nekažnjenim. Ovim činom je naglašeno princepsovo nemiješanje u odnose između robova i gospodara. Posebnom

senatskom odlukom iz 10. god. p. n. e. potvrđen je stari republikanski zakon po kome su u slučaju gospodarevog ubojstva osuđivani na smrtnu kaznu svi robovi koji se nalaze u kući. U komentarima za ovu odluku, koji pripadaju kasnijem vremenu, stoji: "Pošto nijedna kuća ne može biti sigurna na neki drugi način nego na taj što će se robovi strahom od smrtne kazne natjerati na čuvanje svoga gospodara od opasnosti koje mu prijete kako do strne ukućan tako i od strane stranaca, - donesene su senatske oduke o odgovornosti svih robova koji pripadaju građanima, poginulim nasilnom smrću".

Ovom deindividualizacijom krivice se nastojalo da robovi brinu o sigurnosti svoga gospodara i njegove familije, i da spečavaju pokušaje individualnih akcija.

Naravno ima i drugačijih primjera koji su ipak naglašavali da je indirektno August ipak pazio i na pravdu kada su bili u pitanju robovi. O jednom takvom primjeru govori anegdota vezana za rimskog viteza Publija Vedija Poliona (*Publius Vedius Pollio;* umro 15. god. p. n. e.), koji je bio Augustov prijatelj. Vedije Polion je bio sin slobodnjaka, čak je u ime Augusta jedno vrijeme upravljao provincijom Azijom (i to 31 – 30. god. p. n. e.; što je bila anomalija i specijalna okolnost jer su za namjesnike te provincije birani oni sa prokonzularnim rangom, a ne iz viteškog staleža) i čuven po svojoj sklonosti luksuznom načinu životu i okrutnom postupanju sa robovima. On je murene, koje je držao u bazenu, hranio robovima koje je i za najmanju grešku kažnjavao bacanjem u bazen. To je i za rimske strandarde bilo iznimno loše i surovo postupanje sa robovima. Po kršćanskom piscu Tertulijanu, Vedije Polion je odmah po kažnjavanju robova bacanjem u bazen, dao da se murene kuhaju kako bi i on takođe mogao okusiti ukus robovskog tijela. Jednom prilikom u njegovom domu je kao gost boravio i sam August. Tom prilikom jedan od robova je slomio stakleni čup, i Vedije Polion je naredio da se krivac baci murenama. Ali rob je pao na koljena pred Augustom moleći ga za milost. Užasnut odlukom Vedija Poliona, August je naredio da se sve Vedijeve skupe čaše polome i bace u bazen. Tako Vedije Polion, po Kasiju Dionu, nije mogao da kazni roba za istu stvar koju je učinio sam August (po Seneki, August je i oslobodio roba). Nakon smrti Vedija Poliona, njegovu veleljepnu i izrazito raskošnu vilu u Napuljskom zalivu je naslijedio August, zajedno sa instrukcijama da se podigne odgovarajući monument na tome mjestu. August je razrušio vilu i na njenom mjestu konstruirao kolonadu u čast svoje žene Livije, koja je posvećena 7. god. p. n. e.

August je vrlo oštro pazio da se ne ugroze prava slobodnih ljudi pa je jedna od njegovih prvih odluka bila da se uvedu red i sigurnost u ovom pitanju. Za vrijeme građanskih ratova bilo je ljudi koji su po putovima hvatali prolaznike i pretvarali ih u robove. Neki građani, da bi izbjegli pozivanje u vojsku, fiktivno su se zapisivali kao robovi, ali su poduzetni ljudi tu funkciju pretvarali u realnost, i slobodni su postajali robovima. U cilju borbe protiv ove pojave izvršena je po Augustovom naređenju revizija ergastuluma (prostorija za robove koji su nešto skrivili; oni su ovdje radili u okovima), i svi oni koji su bili nepravedno pretvoreni u robove su bili po automatizmu vraćeni u status slobodnih

ljudi. Poradi niza razloga, August je nastojao ograničiti i puštanje robova na slobodu (što je bila uobičajena rimska praksa).

Brzina i obim oslobođanja su tada bili toliki da je tradicionalna elita augustovskog režima smatrala da takva praksa može djelovati destabilizirajuće na novo uspostavljeni društvenu hijerarhijsku strukturu. Oslobođanje robova od strane gospodara nije bilo uvijek motivirano nekim razlozima humanosti i zahvalnosti gospodara, nego su mogli imati i mnogo prozaičnije razloge. Pojedini primjeri predstavljaju izvrdavanja zakona i običaja, te klasične zloupotrebe. Za Kasne Republike se tako uobičajilo oslobađati robove kako bi se oni pretvorili u sloj gradskog stanovništva koji je dobivao javne dotacije žita, čime bi bivši gospodar (sada u ulozi patrona kod kojeg oslobođenici nastavljaju raditi) ustvari značajno štedio na hrani. Mnogi dužnici su pokušavali da prevare svoje zajmodavce, tako što bi oslobađali robove (koji su imali status imovine i kao takvi podlijegali nadoknadi duga i kamata). Kada bi oslobodili robove oni su dobijali status posebne osobe i nisu mogli podlijegati zapljeni od strane zajmodavca. Dužnik bi tako indirektno sačuvao svoju imovinu jer je umjesto da u potpunosti izgubi robove (koje bi u ime naplate duga i kamata preuzeli zajmodavci), dobio klijente – oslobođenike. Sve je ovo vodilo tome da posebno u Gradu dođe do „poplave" novih građana (makar oni bili i sa umanjenim građanstvom u prvoj generaciji). Zato je razumljivo da su pojedini tradicionalistički elementi kasnorepublikanskog i ranoprincipatskog doba (među njima i August) bili zabrinuti da se na jednoj strani pojavom ne devalvira institucija rimskog građanstva, koja je trebala da bude temeljna odrednica vladajućeg naroda u Državi. Oni su smatrali da samo oni koji su zaslužili slobodu mogu biti oslobođeni. Uz to, manumisija robova je, zbog načina (javni ili privatni) na koji se odvijala, dobijala različite formalne i neformalne oblike. Zato je i ova, tada prilično kaotičnu situaciju vezanu za oslobađanje robova, trebalo da bude regulirana i dovedena u okvire augustovskog reda i mira.

Lex Fufia Caninia / Zakon Fufija Kaninija iz 2. god. p. n.e. ograničio je broj robova koji se puštaju na slobodu na osnovu testamenta. Po ovom zakonu gospodar koji je posjedovao između 2 i 10 robova, mogao je osloboditi samo polovicu; između 10 i 30 robova, mogao je osloboditi samo trećinu; ... itd... Najviše se oporučno moglo osloboditi 100 robova, ako je gospodar imao 500 ili više robova. Ovim zakonom željela se ograničiti pojava da bogataši žele da od svoje sahrane naprave manifestacije prikaza osobnog velikog bogatstva i humanosti jer se toliko velikom broju ljudi daje sloboda. August jednostavno nije mogao dozvoliti da pojedine familije radi takvih činova, postanu izrazito popularne u javnosti.

Pojedinci su pokušavali izvrdati ovaj zakon tako što bi popisali sva imena robova za oslobađanje u oporuci, bez da izričito navedu koji se to robovi oslobađaju. Država je ovo predupredila tako što je oslobađala samo one koji bi bili od prvog mjesta na spisku pa po redu nadalje ili naniže (do dozvoljene kvote). Da bi se to predupredilo, pojedinci nisu u oporuke zapisivali imena u listu, nego u kružnici, pa se nije moglo odrediti gdje spisak

počinje. Država je ovo izvrdavanje sprečavala tako što je ovakav vid oslobađanja proglašavala nevažećim.

Ovaj zakon je bio na snazi i u II. st. n. e. Plinije Mlađi je oporukom oslobodio 100 robova, što bi značilo da je posjedovao najmanje 500 robova.

Lex Aelia Sentia / Zakon Elija Sencija iz 4. god. n. e. utvrđivao je da se oslobađanje robova od strane njihovih gospodara može vršiti samo pod određenim uvjetima. Zakonom je predviđena starost onog koji oslobađa i onog koji se pušta na slobodu.

Zakon Elija Sencija je imao više odredbi, kojima se sužavalo automatska i neindiskriminirajuća manumisija velikog broja robova odjednom i njihovo pretvaranje u rimske građane, i to na osnovi njihove starosti, starosti onoga koji ih oslobađa, postupanja prema njima dok su bili robovi, bračnom stanju ili nekim sumnjivim okolnostima. Po Institucijama juriste Gaja odredba ovog zakona je predviđala da svaki onaj rob koji je po naređenju gospodara bio stavljan u lance u smislu kazne za neke nedopoštine, bio žigosan, ispitivan uz mučenje radi neke krivice za koju se dokazalo da je bio kriv, predan da se bori kao gladijator ili sa zvjerima, u slučaju da bude oslobođen nije postajao po automatizmu rimski građanin sa umanjenim pravima, nego je dobivao status peregrina dediticija (*peregrini dediticii*). Ovim se nastajala sačuvati kvalitativnost imena i statusa rimskog građanina. Po odredbi ovog zakoni, koju isto prenosi Gaj u Institucijama, samo onaj oslobođenik koji je imao iznad 30 godina je imao pravo da dobije rimsko građanstvo po svome oslobađanju. Naravno, podrazumijevalo se da su bili zadovoljeni i gore navedeni uvjeti, te da ga je gospodar posjedovao na osnovi kviritskog prava i da je oslobođen oficijelnim načinom (štapom, cenzusom ili oporukom). Postojali su i izuzeci od ove odredbe. Ako je oslobođeni rob bio mlađi od 30 godina, on je mogao da postigne puno građanstvo nakon legalne procedure (*consilia*). Ove procedure bi se održavale u predodređeno vrijeme u provincijama i u Gradu. Ovaj oslobođenik (mlađi od 30 godina) je mogao da dobije građanstvo bez *consilia*, ako ga je njegov gospodar oslobodio dok se proglasio nesolventnim (odnosno ako je bankrotirao) i ako ga je u oporuci odredio za svoga nasljednika. Osoba mlađa od 20 godina je mogla osloboditi roba, samo ako bi prošla kroz legalnu proceduru *consilium*. Ako oslobođenik (čiji je gospodar/gospodarica bila osoba sa rimskim građanstvom) navedene starosti nije dobio građanstvo, mogao ga je dobiti ako oženi rimsku oslobođenicu ili ženu rođenu u slobodi (ali koja nema rimsko građanstvo) i sa njom ima sina koji je uspio da dostigne bar godinu dana starosti. Ako ovo činjenično stanje on uspije dokazati pred magistratom ili namjesnikom provincije, on, njegova supruga, sin i eventualno druga djeca koju ima po automatizmu dobijaju građanstvo. Ako bi otac umro prije nego što bi se desilo dokazivanje, a ispunili se predviđeni uvjeti, majka je mogla pokrenuti postupak sa istim rezultatom. Ovim se nastojao stimulirati natalitet. Ako je gospodar oslobađao robove kako bi prevario kreditore, onda bi se takvo oslobađanje smatralo nevažećim. Ovim zakonom se nastojalo zaskočiti izvrdavanju plaćanja duga.

Bilo bi još nekih odredbi ovog zakona koji su dodatno utvrđivali pravila i odnose među oslobođenicima, te njihovo uklapanje u rimsku društvenu stratifikaciju.

Ipak i pored ovih mjera, broj oslobođenika je bio veliki ne samo u gradu Rimu i italskim municipalnim jedinicama, nego i u provincijama. Jedan dio oslobođenika je znao postati i baštinikom svojih gospodara. Iz redova libertina su znali poticati vrlo bogati Rimljani, pa se i ovaj sloj stanovništva u rimskom svijetu može smatrati vrlo aktivnim u ekonomskim i društvenim procesima.

Ograničenja oslobođenicima nametnuta augustovskim zakonodavstvom su već njegovi nasljednici počeli da krnje i relativiziraju. Izuzeća od ograničenja je princeps Tiberije dao u korist bivših gradskih stražara, princeps Klaudije je radi štednje proširio poništenje ograničenja na oslobođenike koji su svoj imetak ulagali u opremu trgovačkih brodova, princeps Neron je to to proširio na one koji su ulagali u izgradnju stanova, a princeps Trajan na one što su svojim novcem podizali pekarnice. Svi su principsi iz raznoraznih razloga davali uspješnim oslobođenicima i druge povlastice koje su ih socijalno uzdizale, kao što su pravo nošenja zlatnog prstena (*ius aureorum anulorum*; što je oslobođenika dovodilo u položaj rođenog u slobodi). Radikalnije je sredstvo po kojem je prestajao i patronat, ali uz pristanak patrona (*natalium restitutio*). Naravno i nadalje je bilo i nekih novih zakona koji su kažnjavali nedopustivo ponašanje oslobođenika, pa je tako zakon iz Tiberijeva doba predviđao kazneni progon oslobođenika koji bi se prikazivao kao da je u slobodi rođen. Ovaj zakon je ustvari sprečavao očitu zloupotrebu, a klasični rimski svijet je uvijek bio vrlo osjetljiv na pokušaje zloupotrebljavanja prava.

Ekonomske osnove augustovskog režima

Augustovski režim je donio stabilnost u Italiju, a posljedice građanskih ratova su sanirane. August i njegovi najbliži suradnici (Livija, Agripa, Mecena i drugi...) su mislili da su time riješili probleme Kasne Republike. Međutim, iako su riješili posljedice, uzroci koji su doveli do agrarne krize i sukladno tome građanskih ratova i na kraju propasti Republike, nisu uklonjeni. Bolest je samo smirena, ali ne i izliječena. Moglo bi se reči da je to i najveća i suštinska i strateška pogreška augustovskog režima. Grakhovske reforme su išle na eliminaciju uzroka, a augustovske samo na saniranje posljedica i to je krucijalna razlika među njima. Širenje sustava latifundija je samo usporeno, ali ne i zaustavljeno i riješeno. Triumvirske i augustovske podjele zemljišta veteranima (uvezane sa ranijim veteranskim kolonijama u Italiji) su doprinijele ne samo romanizaciji i ujednačavanju Italije, nego i djelimičnoj obnovi posjednika koji nisu bili latifundisti. Međutim, August ipak nije dirao u sustav latifundija koji se nalazio u rukama senatora, iz niza razloga od kojih su najvažnija

dva. On nije želio da uništi senatorski red niti municipalne latifundiste, jer ih je smatrao bitnim elementom u upravi novog režima (ne samo uslijed političke procjene, nego i svoga neokonzervativizma) a zatim jer on sustav principata zasnivao na osnovi balansiranja između različitih grupa i slojeva. Tako je, iako je izgubio političku moć, senatorski red i dalje zadržao sve prednosti u gospodarstvu. Znači da prijelaz na principat nije radikalno niti suštinski izmijenio osnove rimskog ekonomskog poretka, a jedna od glavnih crta tog poretka bio je krupni, na robovskom radu zasnovani zemljišni posjed, koji je i pored potresa iz vremena građanskih ratova i dalje ostajao poglavito u senatorskim rukama. Krupni zemljišni posjed pružao je senatorskim staležu određenu nezavisnost, i to će kasnije u postaugustovskom dobu voditi i konfliktima između cara i senatorskog staleža. Kako je već rečeno, podjela zemljišta masama veterana ipak nije zaustavila proces latifundizacije, niti sačuvala od propasti slojeve srednjih i sitnih posjednika koji su predstavljali stub drevne Republike i uopće Rimske Države. Postupno je latifundizacija ipak uznepredovala, i taj nesumnjivo pogubni proces je nastavio gutati italska zemljišta i smanjivati broj slobodnih sitnih i srednjih posjednika. Samo nekih polja stoljeća nakon Augustove smrti enciklopedista Plinije Stariji je mogao konstatirati da je latifundija uništila Italiju i da je već zahvatila i provincije (*latifundia perdidere Italiam, iam vero et provincias*). I kada ta stara republikanska kriza svoje krake proširi i na provincije, i potpuno ovlada i njima, to je bio kraj i *res publicae Romanae* i antičkog svijeta uopće. Zato se sa pravom može reći da je latifundizacija i ukrupnjavanje zemljišnog posjeda u jednom izrazito agrarnom, neindustrijskom društvu kakav je bio rimski svijet bila jedna rak – rana koja je zbog neliječenja kontinuirano metastazirala i na kraju ubila rimski svijet.

Financijska reforma augustovskog režima

August i njegovi suradnici su ozbiljno shvatili i pitanje javnih prihoda, fondova i rashoda, jer su savršeno znali da ne samo novi poredak, nego uopćenito stabilnost državne zgrade zavise od ovog segmenta uprave. Posebno se to odnosilo na vojsku, jer bez stabilnih i dobrih javnih prihoda ne bi bilo moguće financirati vojsku, koja je bila najveći korisnik i potrošać tadašnjih javnih fondova. Zato je neophodno bilo izgraditi financijski sustav koji bi garantirao i snagu i kvalitetu, ali i lojalnost profesionalne vojne sile. U suprotnom profesionalna vojska bi sigurno tražila druge puteve osiguravanja svoje egzistencije. Uz to, stabilnost i kvaliteta financijskog sustava bi osiguravali unutarnji *pax romana*, što je bio ideal augustovskog režima, uključujući i rješavanje socijalnih problema (uglavnom demagoškim mjerama, a ne suštinskim reformama i zakonima). Novac je bio neophodan i za preoblikovanje Grada i same Države javnim radovima i gradnjama (posebno u zaostalijim provincijama koje je trebalo romanizirati i kultivizirati u stilu grčko – rimske mediteranske

civilizacije). Zbog svega toga je augustovski režim karakterističan u dovođenju ovog bitnog segmenta javne uprave u red i jasan sustav. Time je nastojao da u ovaj segment rimske države uvede više reda, kako bi se spriječile njegove zloupotrebe koje su u zadnjim periodima Republike i za vrijeme građanskih ratova uzele maha Porezni sustav je bio ranije jedno od pogodnijih terena za zloupotrebe, i to upravo poradi postojanja institucije zakupa poreza. Augustovski režim je zato smatrao shodnim da rimski porezni i uopće financijski sustav preustroji, sistematizira i centralizira, i tako se omogući preciznije, efikasnije i brižljivije ubiranje izvornih prihoda, esencijalno neophodnih Državi i novom političkom sustavu. Naravno, ta regulacija je morala biti takve forme i da smanji javljanje i širenje nezadovoljstava kod poreznih obveznika, koji bi mogli eskalirati u neželjene pobune.

Od Augusta je prikupljanje direktnog poreza (zemljarina i glavarina) predato u dužnost prokuratorima (koji su bili javni službenici), bar kada su bile u pitanju carske provincije. Ovom reformom je prilično slomljena snaga raznoranih korporacija publikana koji su u ranijem režimu iz provincija znači izvlačiti extra profit, a zauzvrat ostavljati vrlo jak antirimski naboj i osjećaj. Time je oslabljen i politički, društveni i ekonomski utjecaj publikana u samom Rimu, jer su oni koristeći akumulirani profit iz provincija uobičavali se miješati u javni upravni sektor, kako bi zaštitili ili dodatno promovirali svoje ekonomske i financijsko – materijalne interese (a koji su nekada znali biti u suprotnosti sa interesima same Republike). Ovom mjerom se najviše išlo u korist provincijalnom stanovništvu, i njihovoj lokalnoj eliti. Svaka provincija je imala i svoju blagajnu. Indirektni porezi su i nadalje davani u zakup.

Problem zakupa poreza je uvijek bio kroničan u kasnorepublikanskoj upravi, pa se i reguliranje skupljanja poreza nalazilo u agendi ambicioznih kasnorepublikanskih političara. Tako je Cezar u Kosmatoj Galiji uveo sustav prikupljanja tributa ne od strane publikana, nego povjeravajući tu obavezu predstavnicima pojedinih peregrinskih zajednica. Primjerom iz Kosmate Galije se nastojalo i da se ublaži pritisak nad podčinjenim stanovništvom ali i da se ujedno poveća odgovornost i kredibilitet lokalnih domorodačkih poglavara. Tako bi se i pojedini slojevi domorodačkog stanovništva na neki način uklopili u hijerarhijsku šemu aktivnog funkcioniranja rimskog državnog sustava jer bi oni na sebe preuzimali vrlo bitan segment vlasti-skupljanje izvornih prihoda Države. Ustvari Augustov porezni režim je izmijenio i shvatanje provincija, koje su ranije često služile kao prostor koji je služio kao „Eldorado“ za Metropolu. Od Augusta provincije su sve više shvaćane kao sastavnice same Države, koje su eksploatirane, ali prema kojima se ima i odgovornost za stabilnost (u svim pogledima) i kultiviranje (ako su kulturno zaostalije). Veća ekonomska stabilnost provincija, značila je ujedno i veće prihode za Državu i njene institucije, a to je bila misao vodilja augustovskog, a posebno kasnijeg tiberijanskog režima.

Istine radi, nova augustovska uprava nije baš izvršila radikalne, suštinske promjene u poreznom sustavu, već je svojim reformnim potezima samo nastojala da na starim temeljima, metodama i vrstama poreza izvrši njegovo poboljšavanje, posebno u sferi

njegovog prikupljanja, i to sve uskladi sa novim potrebama. I u tome se uspjelo, jer je sređeni porezni sustav postao sposobniji i djelotvorniji u osiguravanju povećanja državnih prihoda. Nesumnjivo su smanjene mogućnosti za manipulacije i izbjegavanje ili umanjivanje obaveza ne samo od strane rimskih poreznika i zakupnika i državnih i provincijskih službenika nego i od strane i rimsko - italskog i peregrinskog stanovništva. Posljedica toga je bilo povećanje javnih prihoda. Oporezivanje je zasnivano na cenzusu, koji je regulirao fiksirane kvote za svaku provinciju. Italija je bila oslobođena direktnih/neposrednih poreza, ali ne i indirektnih/posrednih. Osnovni direktni/neposredni porez i dalje je ostao *tributum* (ili *stipendium*), koji se sastojao od zemljarine (*tributum solis*) i glavarine (*tributum capitis*). Od mnogih posrednih/indirektnih poreza (*vectigal*) najprisutniji su bili: provincijska carinska taksa, taksa na oslobađanje robova (*vicessima libertatis*), 4% taksa na prodaju robova (*vectigal quintae et vicesimae venalium mancipiorum*). Skupljao se i *portorium*, taksa na prijevoz robe na javnim cestama i u lukama, i koja je za unutarnju trgovinu iznosila od 2% do 5%, dok je za vanjsku trgovinu iznosila čak do 25% kao u crvenomorskim lukama za luksuznu robu koja je dolazila iz Indije.

Posebno mjesto u prihodima činio je Egipat, koji je smatran carskim privatnim posjedom. Skoro neizmjerno egipatsko bogatstvo u resursima doprinosilo je ne samo povećanju privatne imovine, nego i financiranju projekata augustovskog režima. Za kontrolu nad ovim visoko produktivnim poljoprivrednim zemljištem i lukama sa bogatom i razvijenom trgovinom ne samo na Sredozemlju, nego i na Crvenom moru i Indijskom okeanu, određen je posebni prefekt iz viteškog reda. Pozicija prefekta Egipta je uskoro postala i vrhunac karijere nekoga iz viteškog reda, uz naravno poziciju prefekta pretorijanske garde. Egipat je često doprinosio popravljanju financijskog stanja u Državu, te financiranju javnih radova, ratova, i za zadovoljavanje gradskog plebsa preko sustava hljeba i igara.

August je reformirao i javnu blagajnu (*aerarium*) kojom su do tada upravljali kvestori (pod nadzorom Senata), izuzev za 43. god. p. n. e. kada kvestori nisu bili izabrani. Već 28. god. p. n. e. Oktavijan je nadležnost nad erarijem predao dvojici prefekta (*praefecti aerarii*), koje je Senat za svaku godinu birao iz reda ex-pretora. U ovaj erarij, koji je bio direktni nasljednik stare republikanske državne blagajne, su dolazili prihodi iz senatskih provincija. Za vriejme vladavine principsa Tiberija, 23. god. n. e. došlo je do reforme uprave erarija, pa su njegovi načelnici postala dvojica pretora (*praetores aerarii or ad aerarium*), koji su kockom birani iz reda pretora. Car Klaudije je 44. god. p. n. e. obnovio upravu kvestora koje je nominirao sam princepsr. Car Neron je 56. god. p. n. e. ih je zamijenio sa dva ex-pretora.

August je 6. god. n. e. ustanovio još jednu javnu blagajnu koja je bila striktno specijaliziran fond, i to vojni erarij (*aerarium militare*). Ovaj vojni fond je sadržavao novac koji se koristio za održavanje vojske, uključujući i penziono obeštećenje za veterane i invalide. Njime je upravljala komisija od tri bivša pretora (*praefecti aerarii militaris*) koji su se birali kockom na mandat od tri godine. Po Kasiju Dionu svaki ex-pretor je u doba Augusta imao

kao pomoć i dvojicu liktora. U vrijeme Kasija Diona (kraj II. i početak III. st.), upravljaće vojnog erarija je birao sam princeps i išli su bez liktora. Kao osnivački kapital vojnog erarija sam August (u svoje i Tiberijevo ime) je u njega bespovratno uložio 170 miliona sestercija svoga novca, a obečao je da će to činiti svake godine. August je dozvoljavao i dobrovoljne donacije u ovaj fond od strane potčinjenih «savezničkih» kraljeva i izvjesnih zajednica. August nije dozvoljavao donacije od strane privatnih građana, iako je značajan broj ljudi nudio da sopstvenim sredstvima pomogne vojni erarij. Ne dozvoljavanjem privatnih donacija, izuzev naravno svojih, August je želio vojsku držati podalje od civilnih privatnih lica, posebno onih koji su raspolagali sa značajnim resursima. Tako je trebalo osigurati da materijalno stanje vojske kao institucije zavisi ili od državnih zakona, fondova i institucija ili od privatne imovine princepsa. Time se željelo onemogučiti da neko iskorištavajući svoje bogatstvo i donacije, kod vojske počne izgrađivati utjecaj. August je gotovo sigurno profesionalnu vojsku pretorijanaca, legionara i auksilijara zamišljao kao primarno državnu instituciju, koja ne treba biti povezana niti zavisiti od privatnih lica.

Međutim, ova sva uložena sredstva su se pokazala nedostatnim za vojsku koja je bila iznimno veliki potrošač. Samim tim se nametalo uvođenje sustava kojim bi se osiguralo redovno punjenje vojnog budžeta. Nakon što je o ovom problemu informirao senatore, on ih je zamolio za savjete šta da se radi po ovom pitanju. Zanimljivo je da se nije odlučio ni za jedan od senatora predloženi prijedlog, nego su za održavanje vojnog erarija uvedena dva nova posredna poreza i to 1% taksu na promet robe (*centessima rerum venalium*) i 5% nasljednu taksu za svaku vrijednost iznad 100.000 sestercija (*vicessima hereditatium et legatorum*), izuzev ako nasljednici nisu bili najbliži srodnici ili veoma siromašne osobe. Za ubiranje nasljednje takse je bio odgovoran *procurator XX hereditatium*, iz reda vitezova. Uvođenje nasljedne takse je pravdao time da je nacrt ovog poreza našao u zapisima Julija Cezara. Ovi posredni porezi nisu bili popularni i dodatno su opteretili porezne obveznike za vrijeme kriznog kasnoaugustovskog režima. August je 6. god. n. e. imenovao još jednu komisiju od trojice konzulara, izabranih kockom, koji su mu pomogli u smanjivanju javne potrošnje.

Postojala je još jedna blagajna, a to je bio fisk (*fiscus*) koji je bio neka vrsta personalnog trezora princepsa, u koji su dolazili prihodi iz carskih provincija, i koji se koristio za interese Države. Fisk je uskoro obuhvatio sve prihode i posjede koji su pripadali princepsu, uključujući i one koji su se nalazili u senatskim provincijama. Tako je do kraja II. st. n. e. razlika između erarija i fiska postala neprepoznatljiva. Načelnik fiska (*procurator a rationibus)* je dolazio iz reda sposobnih oslobođenika od iznimnog povjerenja. August je preferirao da se na čelu njegovih kancelarija nalaze oslobođenici, nego pripadnici tradicionalne rimske elite. Tu praksu će nastaviti i kasniji princepsi, kada će se carska birokratija razviti kao posebni centar moći. Ali uslijed korupcije i slabije reputacije oslobođenika, došlo je do promjena u upravi fiskom. Od Hadrijana načelnici fiska su dolazili iz reda vitezova, što je stanje koje će ostati do Dioklecijana. Nakon Augusta, kasniji

carevi su imali i posebnu *aerarium privatum,* koja je korištena za njihove privatne poslove i koja je bila upravljana odvojeno od fiska.

U naredna dva stoljeća, obim fiska je enormno povećan, pa je došlo do određenih njegovih prekompozicija (najvjerojatnije za vrijeme Pertinaksa, a što je dorađeno za Septimija Severa). Tako je od fiksa odijeljen tzv. *patrimonium* koji je predstavljao osobno, privatno vlasništvo principsa. Sam fiks je onda rukovodio samo općim, javnim prihodima. Fiskom upravlja sve do kraja III. st. n. e. (do uspostave dominata) *procurator a rationibus),* koji se od pojave prokuratora koji se brinuo o principsovom *patirmoniumu* (res privata) naziva samo *rationalis*.

August je raspolagao sa velikim novčanim i materijalnim resursima, sa kojima je mogao da financira velike infrastrukturne projekte. Kada nije uspio da ubijedi dovoljno senatora da se financira izgradnja i održavanje putne mreže u Italiji, on je osobno 20. god. p. n. e. preuzeo na sebe tu obavezu. Ta njegova preduzimljivost je javno publicirana na rimskom novcu izdanom 16. god. p. n. e., kada je on donirao veliku količinu novca erariju.

Razvitak carske birokratije

Uvođenje Augustovskog režima je sa sobom donijelo i jedan novi oblik uprave koji se u historiografiji naziva carska birokratija. Istine radi za vrijeme Augusta ta upravna forma je još uvijek bila u začetku, ali je za kasnijih principsa njena uloga je bila sve veća i bitnija da bi na kraju snaga carske birokratije u potpunosti zasjenila stare državne institucije. Kod stvaranja tog aparata August je iskoristio u prvom redu osobne veze. Carski činovnici, koji su isprva zavisili osobno od principsa, postepeno dobivaju općedržavno značenje. Na najviše položaje postavljane su osobe koje pripadaju najvišim staležima. Iz redova senatora biran je prefekt grada. Po predaji, ta je dužnost postojala još u vrijeme kraljeva, ali u doba Republike prefekti nisu postavljani. Glavna funkcija prefekta grada je čuvanje reda u Rimu (*custodia urbis*). Pod Augustom je položaj prefekta popunjavan neredovito. Pod njegovim nasljednicima prefekt grada je stekao veliko značenje.

Veliki značaj u carskoj birokraciji stekli su položaji koje su zauzimali vitezovi. Iz toga reda je biran zapovjednik pretorijanske garde – pretorijanski prefekt. Vrhunac karijere vitezova je predstavljalo mjesto prefekta Egipta, koji je tom zemljom upravljao kao carevim vlasništvom. Veliko značenje stekli su prokuratori, kojima je povjeravano ubiranje poreza i uprava nad manjim provincijama; oni su vršili raznovrsne privredne funkcije. Prokuratori su postavljani iz redova vitezova, a isto tako i iz reda oslobođenika. Iz redova carskih oslobođenika i carskih robova popunjavani su niži činovi carske birokracije, koja je kasnije

stekla izvanredno značenje u državi. Kasnije u postaugustovsko vrijeme uloga oslobođenika i carskih robova u sustavu carske birokratije je samo rasla da bi na kraju postala i dominantna.

Porodično zakonodavstvo

August je posebnu pažnju posvetio reguliranju porodičnog zakonodavstva, i to u skladu sa neokonzervativnim smjernicama, kojima se uostalom odlikovala čitava njegova politika. August i njegovo okruženje su željeli da zaustave dalji evolutivni razvitak rimsko – italskog društva, posebno u njegovim višim klasama, koji je kao posljedicu imao promjenu načina života i napuštanje starog, tradicionalnog načina života. To je dovelo i do pada nataliteta unutar posebno viših slojeva stanovništva.

August je smatrao da je familija bila osnovna ćelija društvenog života. Zbog toga je jačanje familije značilo istovremeno i jačanje tradicionalnih društvenih stupova, uzdrmanih za vrijeme građanskih ratova.

U tadašnjoj rimskoj javnosti vladalo je uvjerenje da je stradanje za vrijeme građanskih ratova posljedica i napuštanja starog rimskog morala i načina života. August je, a i inače znatno tradicionalnijih i konzervativnijih načela i shvatanja u odnosu na Cezara, na sebe preuzeo tu dužnost da se pobrine za tu afirmaciju „običaja predaka”, naravno onako kako su te običaje on i njegovo okruženje shvatali. Augustovski režim je tako stazu koja bi vodila u novi sustav ustvari tražio u zamišljenim idealima prošlosti, koji bi se kao ideološka matrica predstavljali i propagirali narodu. Drevna prošlost, onako kako su je zamislili i propagirali eksponenti augustovskog režima je postala korisno oruđe izgradnje novog augustovskog režima. Tako se govorilo o opadanju rimske drevne prirode, o nestajanju tradicionalne vjernosti (*fides*) i pobožnosti, poštivanja, posvećenosti (*pietas*). Još je Julije Cezar namjeravao izvršiti niz reformi koje su trebale uzdići društveni moral.

Preoblikovanje moralnih normi koje se desilo u vrijeme Kasne Republike se najvećim dijelom odnosilo na više slojeve društva. I tzv. pad morala koji je vidio August nije baš bio toliko radikalan. Ustvari poziv na tradicionalističku restauraciju u svrhu interesa Države i rimskog naroda morala je bio ideološki poklić novog režima, kako bi sebi dao i to opravdanje za svoje postojanje.

August je niz mjera u tom smjeru poduzeo još 28. god. p. n. e., ali su glavni zakoni preloženi i provedeni nešto kasnije kada se režim učvstio i definirao. *Lex Iulia de maritandis ordinibus* donešen 18. god. p. n. e. je pokušavao da podigne moral i broj članova viših klasa u Rimu tako što bi ohrabrivao stupanje u brak i dobivanje djece. Ovaj zakon je direktno išao

na reguliranje bračnih odnosa unutar viših klasa, na koje se principat trebao naslanjati u svojoj upravi. Za osobe iz senatorskog i viteškog staleža utvrđivano je obavezno stupanje u brak. Neovisno o klasi, Augustu i njegovom kružoku je isto jako bilo stalo i da poveća broj rimskih građana biološkim putem, a ne samo adopcijom ili dodjeljivanjem građanstva (kako je to radio i planirao Cezar). August je itekako pokušavao i svojim zakonima i djelovanjem da ne relativizira i obezvrijedi rimsko ime i građanstvo (što bi se dogodilo masovnim dodjeljivanjem građanstva), nego je uspijevao da zadrži njegov povlašteni i specifični položaj u Državi. Ovaj zakon je imao i neke neočekivane posljedice, jer je svojim oficijelnim insistiranjem na povećanju nataliteta davao izlike (pod firmom neplodnosti) za razvode, a stimulirao ponovne ulaske razvedenih u brak. Tako je zakon indirektno poticao na razvode. Augustovsko porodično zakonodavstvo nije primarno išlo ka tome da stabilizira brak, pa su se pojedinci sve više razvodili i stupali u nove brakove.

Iduće 17. god. p. n. e. donesen je *Lex Iulia de Adulteriis Coercendis* koji je tretirao bračnu nevjeru kao krivično djelo i sukladno tome predviđao oštre sankcije i kazne. Implementacija kazne je prenesena na odgovornost *pater familiasu,* odnosno onome ko je imao *potestas* nad udatom ženom. U uvjetima kada je brak *sine manu* dominirao, riječ je po pravilu bila o ocu udate žene. Očevi bi imali pravo da ubiju svoje udate kćerke i njihove partnere u preljubi. Ako bi on ubio ili dao da se ubije samo jedan partner u preljubi, protiv njega bi bila podignuta optužnica za ubistvo. Tako je osiguravano da se kazni čin preljuba, a ne samo jedan učesnik u tome i eventualno poštedi kćerka. Kazne su jednostavno morale biti recipročne. Otac je imao i opciju da kazni svoju udatu kćerku na neki drugi način; primjer pruža August koji je svoju kćerku dao prognati. U tom slučaju oba krivca – ili više njih, zavisno od situacije - (koji učestvuju u nevjeri) bi bila prognana na različite otoke (*dummodo in diversas insulas relegentur*), a dio njihove imovine bi bio konfisciran. Suprug je mogao ubiti preljubnika svoje supruge samo ako je ta osoba spadala u kategoriju nedostojnih (*infamis*) ili bila bez statusa, kao što su osuđeni kriminalci, glumci, makroi, gladijatori, muške prostitutke, robovi. On nije smio da ubije svoju suprugu, ako ona nije bila pod njegovom *potestas*. Ako je odlučio da ubije preljubnika, suprug je morao zahtijevati razvod u roku od tri dana pod optužbom za preljubu. Ako bi suprug znao za preljubu, a ne bi ništa učinio mogao se suočiti i da sam bude optužen za *lenocinium,* tj. da je neka vrsta makroa. Ako smrtna kazna nije provedena (što je bio čest slučaj), a iznesene su optužbe za preljubu i udata žena i njen ljubavnik ili ljubavnici su bili predmet krivičnog procesa, koji bi se mogao završiti konfiskacijom ½ preljubnikove imovine i 1/3 ženine imovine i ½ miraza. Žena osuđena za preljubu se nije mogla preudati. Posljedni porodični zakon je *Lex Papia Poppaea* iz 9. god. n. e. koji je eksplicitno promovirao brak, potomstvo (unutar zakonskog braka) i koji je prilično diskriminirao celibat, i samim tim dopunjavao i utvrđivao ranije porodične zakone.

Sa navedenim zakonima augustovski režim je zaokružio svoje porodično zakonodavstvo, kojim se ulazilo i u najmanje detalje vezane za brak, bračne odnose i dobivanje potomstva.

Provodivost zakonodavstva se temeljila na sustavu kazni za one koji ga se ne pridržavaju i privilegija za one koji se ponašaju u duhu sa zakonodavstvom. Najviše se radilo na tome da se popularizira i zaštiti institucija braka, ne zbog samoga braka kao moralne i vrijednosne vertikale nego poradi dobijanja poroda. Duh porodičnih zakona je proizlazio iz čisto pragmatične potrebe za povećanjem prirodnog priraštaja i dobijanja legalnih građana, a ne iz nekih ideološko – moralističko – religioznih pobuda. Tako su se ovi zakoni nudili podsticaj za brak i dobivanje djece te uvodili otežavajuće okolnosti za celibat. Iako na prvi pogled zakoni izgledaju strogi, oni, kao i kasnije carsko zakonodavsto vezano za obiteljske odnose bilo ipak „humanije" i „ravnopravnije" u odnosu na neke ranije republikanske običajne i zakonodavne obiteljske i rodne propise u kojima je smatrano da je žena bila nositelj krivice. Ipak su propisi bili pravedniji jer su se sankcije primjenjivale na oba pola, a mužu je oduzeto pravo da kažnjava svoje supruge.

August je ustanovio i „Pravo tri ili četiri djeteta" (*Ius trium vel quattuor liberorum*), odnosno privilegije koje su dobijali *ingenui* koji su imali najmanje troje biološke djece i oslobođenici sa najmanje četvero biološke djece. Ovo pravo se odnosilo na oba roditelja. Očevi bi mogli da zatraže izuzeće iz javnih troškova i iz skrbništa na koje bi bili obavezivani zakonom (*tutela legitima*), majke bi bile oslobođene starateljstva (*tutela mulierum*) i dobile bi pravo nasljedstva na imovinu koja bi pripadala njenoj djeci. Legalna djeca bi ušla u kvotu oba roditelja, dok bi dijete nepoznatog oca ulazilo samo u kvotu majke kao i *portentum* (defektno rođeno dijete). Bilo je slučajeva da se pokušavali da „izvrdaju" ovo pravo, pa su oni koji su prijavili pojedince koji bi zloupotrebili pravo dobijali pravo na dio nasljeđa. To je kao posljedicu imalo da se razvije zanimanje profesionalnih doušnika, pa je nagrada smanjena na ¼ ranije svote. Princepsi i Senat su imali pravo da daju u određenim slučajevima pojedincima radi nekih njihovih određenih djela i postignuća u javnoj sferi ili drugih razloga privilegije koje bi uživali oni koji bi poštovali porodično zakonodavstvo, odnosno imali djecu. Ova privilegija se zvala *Ius liberorum*. Iako je imala dvoje djece, ovo pravo je dobila i Livija. Marcijal je ovo pravo dobio od Domicijana. Plinije Mlađi navodi da je od dobio od princepsa *Ius trium liberorum*. I Svetonije je dobio ovo pravo.Vlasnici velikih brodova su isto nagrađeni sa „Pravom tri djeteta". Ova privilegija se spominje i na epigrafskim spomenicima sa kraticom I. L. H. (*Ius liberorum habens*). „Pravo tri djeteta" je ukinuo Justinijan 534. god. n. e.

Pojedine odredbe porodičnog zakonodavstva su ulazile i u jednu takvu privatnu sferu odlučivanja, kao što je oporučno zavještanje privatne imovine. Ako bi se oporukom nasljedstvo uvjetovalo da se ta osoba (predloženi nasljednik) ne smije vjenčati ili bi bile postavljene takve okolnosti za preuzimanje nasljedstva da su praktično onemogučavale brak, po automatizmu bi te odredbe smatrane nezakonitim i ništavnim. Ipak je ostavljeno da je moguće oporukom uvjetovati za koga se nasljednik nije mogao vjenčati ili za koga se morao vjenčati (ali samo u slučaju da ta preloženi supružnik zadovoljava odgovarajuće kriterije). Nevjenčane osobe, odgovarajuće starosti, (*caelibes*) nisu mogli

preuzeti nasljedstvo. Ali ako *caelebs* bio u vrijeme smrti svoga oporučitelja, i na drugi način po *iure civile* nije bio diskvalificiran, on je ipak mogao preuzeti nasljedstvo ako se vjenča u roku od 100 dana. U suprotnom imovina nasljedstva se smatra *caducum*, tj. designirani nasljednik gubi pravo na nju. Ovom mjerom se nije samo motiviralo ljude na vjenčanja, nego se i snažio javni trezor. *Caducum* je onda mogao preći na prve sljedeće nasljednike koji imaju djecu. Po *ius accrescendi*, pravo na *caducum* su imali svi oni do trećeg koljena genetskog srodstva, a koji su navedeni u oporuci. U slučaju da nema pretendenata koji ispunjavaju zakonske uvjere da preuzmu *caducum*, on pripada erariju (po pravniku Ulpijanu smatra se javnim dobrom = *populo deferuntur*). Princeps Karakala je kasnije imovinu dobijenu na ovaj način preusmjerio na fisk, iako postoje slučajevi (spomenuti u Digestama Justinijanovog kodeksa) u kojima se caducum potraživao za fisk još u vrijeme Hadrijana i Marka Aurelija. U vrijeme Konstantina, i nevjenčane osobe i vjenčane osobe (ali bez djece) su dobili pravo punog raspolaganja sa nasljeđivanjem čime su konačno derogirane odredbe porodičnog zakonodavstva o nasljeđivanju. Justinijanovim kodeksom je stavljena tačka na postojanje *caducuma*.

Udovicama je dozvoljen period od jedne godine (*vacatio*) od smrti supruga, a razvedenim ženama period od pola godine od vremena razvoda u kojima se na njih ne bi primjenjivale kazne iz augustovskog porodičnog zakonodavstva. Kasnije je *Lex Papia Poppaea* produžila ove dozvoljene periode na dvije godine i godinu i po. Neoženjeni muškarci i mlade udovice koje se ne bi preudale ne samo da su bili isključeni od primanja nasljedstva nego nisu smjeli prisustvovati i javnim igrama. Ta odredba je trebala i da simbolički separira one koji se nisu povinovali porodičnom zakonodavstvu, tako što bi ih prikazala kao građane drugog reda. Ako su se ranije povinovali porodičnim zakonima, za muškarce se ne bi primjenjivale kazne sa navršenih 60 godina, a za žene sa navršenih 50 godina, naravno bilo je dodatnih regula koja bi propisivala prava i obaveze, pa i odgovornost (u okviru porodičnog zakonodavstva) muškaraca i žena u navedenim seniorskim godištima u različitim slučajevima u kojima bi se oni mogli naći. I te regule su kao temelj svoga donošenja imale želju za potencijalnom produkcijom djece.

Po *Lex Papia Poppaea* kandidat koji je imao nekoliko djece je bio po automatizmu preferiran u odnosu na onoga koji je imao manje. Oslobođenik koji je imao određen broj djece je bio oslobođen *operarum obligatione*, a oslobođenica koja je imala 4 djece je bila oslobođena tutorstva svojih patrona. Dužnosti kuratora (*curator*) su bili oslobođeni oni građani koji su imali troje djece koja su živjela u Gradu ili četvero u Italiji ili petero u provinciji.

Orbi (osobe u braku, ali bez djece / *qui liberos non habent* – od 25 do 60 za muškarce i od 20 do 50 za žene) su mogli uzeti samo polovinu nasljedstva. Ovom odredbom se pokušavalo osujetiti da se sankcije zakona izigraju adopcijom. Supružnici su mogli po oporuci ostaviti jedno drugom samo 1/10 svoje imovine. Naravno zakonodavstvo je predviđalo i izuzetke u

pitanju nasljeđivanje supružnika bez zajedničke biološke djece, ali sa djecom koju su supružnici imali iz drugih, ranijih brakova.

Sudeći po odredbama navedenih zakona, Augustu je bilo stalo ne samo do biološke zaštite viših klasa, nego i do njihovog integriteta. Tako su uvedena i određena ograničenja za zasnivanje bračne veze među različitim klasama rimskog društva. Tako je zabranjen brak senatora ili senatorske djece sa oslobođenicima, zatim sa ženom čiji su otac ili majka bili iz reda *ars ludicra* (plesači, glumci, gladijatori, ili drugi zabavljači)[20], prostitutkom. Ovim je August na mala vrata u rimsko društvo počeo uvoditi klasnu segregaciju po pitanju bračnog vezivanja. Time što je ograničeno bračno vezivanje kroz određene društvene granice, kao indirektna posljedica bilo je rađanje konkubinata (koje je je tek stoljećima kasnije regulirao Justinijan), što je definitivno bilo suprotnost onoga što se namjeravalo sa donošenjem augustovskog porodičnog zakonodavstva.

Lex Papia Poppaea je definirao i granicu između onih koji nisu stupili u brak i onih koji nemaju djece (a u braku su). Iako su imovinska prava i jednih i drugih bila u određenoj mjeri ograničena, ipak je podvučena neka linija koja je nevjenčane držala sa nižim pravima. Istovremeno su utvrđivane određene povlastice za osobe koje imaju djecu. Kako bi se regulirala strogost u primjeni zakona postavljeni su i čuvari zakona. *Lex Papia Poppaea* je donesen u zadnjoj fazi augustovske vladavine, kada se ovaj režim nalazio u krizi čije posljedice su bile i Veliki Ilirski rat od 6. do 9. god. n. e., i katastrofa u Teutoburškoj šumi. Tada se već bilo i javno izražavalo nezadovoljstvo među višim klasama vezano za augustovsko porodično zakonodavstvo, i August je odmah reagirao zaoštravajući smjernice svoje porodične politike, a ne popuštajući nezadovoljnicima. U toj odlučnosti Augusta za provođenje porodičnog zakonodavstva jasno se ogleda da je riječ o njegovom iskrenom uvjerenju da treba poboljšati status rimsko - italske familije, posebno kod senatorskog i viteškog reda gdje je došlo do njenog priličnog rastakanja uslijed kulturoloških procesa i građanskih ratova i političkog kaosa Kasne Republike. Iako se predstavljao i kao branilac interesa plebsa, August se ipak za razliku od Cezara primarno oslanjao na senatorsku aristokratiju i vitezove, i on nije želio da drevne senatorske familije biološki izumru. August je ipak bio po svome uvjerenju veći tradicionalista i konzervativac nego Cezar, i vjerovao je u superiornost rimsko – italskog elementa i njegovih vodećih klasa. Sasvim logično je onda on bio iznimno zainteresiran za biološki opstanak vodećih slojeva te zajednice, koji je on zamišljao tako što bi se vratilo drevnim običajima (onako kako su ih idealistički razumijevali ljudi augustovskog doba). Sam August na taj način i definira smjer svoga zakonodavstva : "Donošenjem novih zakona vratio sam mnoge običaje predaka, koji su se u našoj praksi počeli gubiti" .

[20] Iako su pojedinci iz rimske „industrije" zabave znali doći do velikog bogatstva, njihova zanimanja za razliku do modernog doba nisu bila uopće cijenjena.

August je zabranio i samovoljno raskinuće zaruka, jer su se okorjele neženje služile raskinućem zaruka jednih za drugima kao sredstvom da bi stalno odlagali brak, koji bi tako stalno nagovještavali, a da ga nikada ne bi održali. Tako su oni izigravali odredbe i sankcije porodičnog zakonodavstva.

Vođen svojim shvatanjem starorimske tradicije i u skladu sa neokonzervativnom politikom, August je proveo i zakon koji ograničava raskoš. I porodično zakonodavstvo i zakon protiv luksuza su odvlačili značajan dio javne pažnje, kao i dobar dio vremena na senatskim sjednicama. Oni su bili analizirani i tumačeni i u djelima mnogobrojnih pisaca iz vremena Augusta. Kolebanja javnog mijenja u tim pitanjima najbolje je izrazio Tit Livije: "Mi ne možemo trpjeti ni svoje poroke, ni sredstva za njihovo ispravljanje" (*nec vitia nostra, nec remedia pati possumus*). Dok je ovo zakonodavstvo od svoga početka bilo nepopularno među rimskim senatorskim i viteškim slojem, čiji su se pojedini pripadnici dovijali na raznorazne načine da mu izbjegnu ili da ga zaobiđu, ono je izvjesnu popularnost imalo među konzervativcima te u italskim municipijam, gdje su se sačuvale obiteljske veze.

Čudnom ironijom sudbine sam August će morati kaznene odredbe porodičnog zakonodavstva primijeniti na svoje jedino dijete, kćerku Juliju. Nešto kasnije će se zbog kršenja porodičnog zakonodavstva sankcije primijeniti i na njegovu unuku Juliju Mlađu. Tacit je komentirao da je odnos August prema svojim srodnicima u slučaju kršenja zakona bio strožiji.

Ratovi i vanjska politika augustovskog režima

Svetonije, *Aug.* 21: *Domuit autem partim ductu partim auspiciis suis Cantabriam, Aquitaniam, Pannoniam, Delmatiam cum Illyrico omni, item Raetiam et Vindelicos ac Salassos, gentes Inalpinas. Coercuit et Dacorum incursiones, tribus eorum ducibus cum magna copia caesis, Germanosque ultra Albim fluvium summovit, ex quibus Suebos et Sigambros dedentis se traduxit in Galliam atque in proximis Rheno agris conlocavit. Alias item nationes male quietas ad obsequium redegit. Nec ulli genti sine iustis et necessariis causis bellum intulit, tantumque afuit a cupiditate quoquo modo imperium vel bellicam gloriam augendi, ut quorundam barbarorum principes in aede Martis Ultoris iurare coegerit mansuros se in fide ac pace quam peterent, a quibusdam vero novum genus obsidum, feminas, exigere temptaverit, quod neglegere marum pignora sentiebat; et tamen potestatem semper omnibus fecit, quotiens vellent, obsides recipiendi. Neque aut crebrius aut perfidiosius rebellantis graviore umquam ultus est poena, quam ut captivos sub lege venundaret, ne in vicina regione servirent neve intra tricensimum annum liberarentur. Qua virtutis moderationisque fama Indos etiam ac Scythas, auditu modo cognitos, pellexit ad*

amicitiam suam populique Romani ultro per legatos petendam. Parthi quoque et Armeniam vindicanti facile cesserunt et signa militaria, quae M. Crasso et M. Antonio ademerant, reposcenti reddiderunt obsidesque insuper optulerunt, denique, pluribus quondam de regno concertantibus, nonnisi ab ipso electum probaverunt.
(„Pokorio je djelomice pod osobnim vodstvom, djelomice preko svojih legata Kantabriju, Akvitaniju. Panoniju, Dalmaciju s čitavim Ilirikom, isto tako Reciju te alpske narode Vindelike i Salaše. Zaustavio je i provale Dačana, pri čemu su im poginule tri vojvode sa velikim brojem ljudi, a Germane je potisnuo preko rijeke Labe. Izmedu njih je Svebe i Sugambre, koji su se pokorili, preveo u Galiju i naselio ih na zemljištima blizu Rajne. Isto je tako druge bunn tovne narode prisilio na pokornost. Ali ni na jedan narod nije zavojštio bez opravdanih razloga i bez nužde, i toliko je bio daleko od pohlepe da na svaki način proširi državu ili poveća svoju ratnu slavu, da je knezove nekih barbarskih naroda prisilio da se u hramu Marta Osvetnika zakunu da će ostati u vjernosti i miru što ga mole. Od nekih je tražio novu vrstu talaca, žene, jer je opazio da ne drže mnogo do muških zaloga. Ali ipak je uvijek svima davao mogućnost da otkupe taoce kad god hoće. Pa ni one narode koji su češćei li vjerolomnije dizali ustanke nije nikada kaznio težom kaznom. nego ih je prodavao u ropstvo pod uvjetom da ne smiju služiti kao robovi u susjedstvu svoje domovine i da ne mogu dobiti slobodu prije trideset godina robovanja. Glas o njegovoj hrabrosti i blagosti sklonio je takoder Indijce i Skite, koji su nam dotada bili poznati samo po pričanju, te su sami od sebe preko poslanika molili prijateljstvo njegovo i naroda rimskoga. I Parti su se na njegov zahtjev ne samo dragovoljno odrekli Armenije nego su i bojne znakove što su ih oteli Marku Krasu i Marku Antoniju na njegov zahtjev vratili. Osim toga su mu ponudili taoce, i napokon, kad se jednom više njih natjecalo za partsko prijestolje, dali su ga samo onome koga je on izabrao.”).

Sa uspostavom augustovskog principata prestali su građanski neredi, ali ratovi su nastavljeni (i pored javno proklamirane politike “augustovskog mira”), dok su se granice širile na svim stranama. Pojedini od ovih ratova, posebno oni u zadnjoj deceniji augustovske vladavine su napregli državne resurse do krajnjih granica, a historičari su neke od tih ratova upoređivali i sa punskim ratovima. Sa druge strane, augustovski režim je producirao intenzivnu i artikuliranu diplomatiju, kao drugo sredstvo za učvršćivanje i održanje rimske moći. Svi vanjski ratovi i diplomatska aktivnost su vođeni na osnovi jednog aksioma koji je augustovski režm promovirao kao svoju ideološku mantru, a to je ideal o superiornosti rimsko – italskog elementa, čiji je sudbinski zadatak da pravedno i učinkovito vlada svijetom. Taj osjećaj se vrlo dobro ogleda u Vergilijevim stihovima iz “Enejide” (rimskog parnjaka Ilijadi i Odiseji) u kojima se izriče to sudbinsko “breme” Rimljanina da vlada svijetom. Uostalom u Enejidi i Jupiter obečava Rimu vlast bez kraja/granica.

Ratne kampanje za vrijeme Augusta bi se mogle podijeliti na dvije faze i to onu do proljeća 6. god. n. e. kada je imala izrazito ofanzivni karakter i onu od proljeća 6. god. n. e., kada su ratovi vođeni kako bi se održale teritorijalne stečevine ili je riječ o defanzivnom karakteru

borbe. Kako izgleda osnovni cilj ratnih kampanja za vrijeme augustovskog režima za vrijeme prve, ofanzivne faze bio je zaokruživanje rimskog imperija na određenim prirodnim granicama i to posebno u Europi, gdje se težilo i strateškoj zamisli smanjivanja obujma granične linije. Ipak je potrebno naglasiti da od izrazito agresivne politike Cezara, August u vanjskopolitičkim pitanjima pokazuje određenu uzdržljivost i opreznost.

Kampanja u Kantabriji i Asturiji 29. – 19. god. p. n. e.

Iako je rimsko zaposjedanje Iberskog poluotoka započelo još u zadnjoj deceniji II. punskog rata, još uvijek je krajnji sjeverozapad bio vaš domašaja rimskog imperija. August je bio svjestan da poradi sigurnosti Španije (bitne i zbog rudarskog bogatstva), ovo brdsko – planinsko područje ne smije ostati van okvira Rimske države. Ovaj još uvijek nezavisni predio Španije je pripadao narodima Kantabrima i Asturima.

Kantabri[21] (zajednica sa dosta keltskih i drugih indoeuropskih primjesa, ali i ligurskih i akvitanskih elemenata) su i ranije imali intenzivne odnose sa Rimljanima, posebno vezano za ratove gdje su oni služili kao plaćenici ili pomoćne jedinice i to na različitim stranama (za vrijeme II. punskog rata – bitka kod Metaura, boravka Katona Starijeg u Iberiji, pobuna sredinom II. st. p. n. e. i za vrijeme numantinskog rata). Oni su stali na stranu Pompeja i za vrijeme njegovog sukoba sa Sertorijem, a učestvovali su i u bitci kod Ilerde na Pompejevoj strani. Kantabri su poslali 56. god. p. n. e. i pomoć Akvitancima protiv trupa koje je predvodio Cezarov legat Publije Kras. Glavni kantabrijski grad je bio *Aracillum,* lociran u dolini rijeke Besaya.. Zahvaljujući tome, Rimljani su se upoznali sa ratničkim osobenostima naroda u ovom brdsko – planinskom području Iberskog poluotoka. Kantabri su čak bili zarobili i jedan od bojnih znakova rimskih legija, što se smatralo velikom sramotom za Rimljane i njihovu vojnu silu. Asturi su bili Galecianska[22] zajednica na sjeverozapadu Španije, koja je bila podijeljena na dvije skupine i to (na osnovi rimske identifikacije) na Transplanince (*Transmontani*) – sjeverno od planinskog lanca Picos de Europa – i Cisplanince (*Cismontani*). Glavni grad Astura je bila *Asturica* (današnja Astorga). I Asturi su kao i Kantabri učestovali u bitki kod Metaura, ali se za razliku od svojih susjeda nisu pojavljivali kao faktor čije djelovanje je potrebno zabilježiti sve do Augustovog konačnog osvajanja Iberije.

[21] ‘*Cantabri*’ je riječ ligurskog porijekla u značenju Planinci ili Gorštaci.

[22] Riječ je o sjeverozapadnoj varijanti keltskih govora u Španiji. Na njih podsjeća pokrajina Galicija. Srodna je keltoiberskoj varijanta na sjeveroistoku Španije.

Kao povod za kampanju u sjevernoj Španiji poslužili su upadi Kantabra, koje je predvodio poglavica Korokota/*Corocotta*, na teritorije naroda Vakeja/*Vaccaei*, Turmodiga/*Turmodigi* i Autrigona/*Autrigones* koji su bili pod rimskom vlašću. Uz to su Kantabri poduprli antirimski revolt Vakeja 29. god. p. n. e. Sve je to vodilo izbijanju rata. Naravno glavni razlog osvajačkog rata bi ležao u želji da se stave pod kontrolu bogati resursi sjeverne Španije. Kantabrija je posjedovala rudnike zlata, srebra, olova, kalaja i željeza kao i izvore magnetita i soli. Ustvari čitava kampanje je skup niza manjih ratova:

1. *Bellum Asturicum*
2. II. Astursko – kantabrijski rat 24. – 22. god. p. n. e.
3. III. Astursko – kantabrijski rat 20. – 18. god. p. n. e., povezan sa pobjeglim kantabrijskim robovima koji su se vraćali iz Galije. Ovaj revolt je veoma brutalno ugušio Agripa.
4. Astursko – kantabrijska pobuna 16. – 13. god. p. n. e.

Konačno je osobno August 26. god. p. n. e. pokrenuo ofanzivu na Kantabre, sa bazom u Segisami (današnji Burgos). Pored Augusta, svoje zapovjedničko umijeće u ovom ratu je imao pokazati i u to doba svugdje prisutni Agripa. Prema Kasiju Dionu, strategija Kantabra i Astura se sastojala od gerilsko – partizanskog načina ratovanja (koristeći zemljopisnu pogodnost i bolje poznavanje terena) i izbjegavanja bitke na otvorenom. Rimljani nikada u potpunosti nisu uspjeli da pariraju ovakvom načinu ratovanja niti da pronađu adekvatan odgovor, radi čega su i u kantabrijskom i asturskom ratu trpili velike gubitke, sa stalnim napadima protivnika na linije snabdjevanja i pojedine jedinice. Kantabri su bili poznati po korištenju lakog oružja (kratki mačevi, noževi, koplja…itd., zatim nešto slično iberskoj *falcata* – tip mača[23] i *bipinnis* – tip sjekire sa dvostrukom oštricom, karakterističnom za narode sjeverne Španije). Po svome starom dobrom običaju da apsorbiraju sve ono što im odgovara i što bi im moglo biti korisno, praktični Rimljani su čak bili usvojili (uz preradu) određene kantabrijske konjičke taktičke poteze kao što su *circulus cantabricus* (polukružna formacija) i *cantabricus impetus* (masivni frontalni napad na neprijateljske linije). Težina i ogorčenost borbi u Kantabriji i Asturiji su bile takvog karaktera da je August morao da upotrijebi veliki broj trupa i to 8 legija i veći broj auksilijarnih jedinica. U borbama je angažirana i ratna mornarica, što će se pokazati kao ključna manevarska i strateška prednost Augustove vojske, jer je omogućila u sadejstvu sa kopnenim trupama opkoljavanje protivnika. Moguće je da je Rim angažirao nešto više od 80.000 vojnika, uključujući i auksilijare i mornare.

[23] Falkata je mač tipičan za predrimsku Iberiju, sličan po obliku turskom jataganu, grčkom kopis i nepalskom kukri nožu.

Kantabrima su se pridružili Asturi u zajedničkoj odbrani, a predvodio ih je bivši plaćenik Gauson. U proljeće 26. god. p. n. e. tri legije su se stacionirale blizu rijeke Astura (danas rijeka Esla). Prema Floru Asturi Transplaninci su sišli sa svojih snježnih planina u blizinu iste rijeke, spremajući se za napad na zimske rimske tabore. Međutim, izdali su ih Brigecini/ *Brigaecini* (odnosno dio Astura Cisplaninaca iz oblasti Benavente) koji su javili Augustu o namjerama transplaninskih Astura. Kao nagradu Brigecini su dobili Brigantum, a August je svojim saveznicima dijelio i posjede. Rimski zapovjednik Publije Karisije (*Publius Carisius*) je uspješno napao Asture i prisilio ih da potraže utočište u utvrđenom gradu Lancia, koje je bilo najvažnije uporište cisalpinskih Astura prema Floru. Asturske trupe su potražile utočište i u *Mons Medullius*. Rimljani su trupama i jarcima (dugačkim 15 rimskih milja) opsjeli i ovu planinu, a domorodačke snage na njoj su se Augustu osobno ceremonijalno predale. Uskoro se i Gauson, koji je potražio utočište u Lancia, predao Karisiju. August je ipak morao napustiti bojište, zbog bolesti i povući se u Taragonu.

Prema Oroziju, Asturi su preferirali da počine samoubojstvo (svojim oružjem ili ispijajući otrov) nego da budu zarobljeni. Po Strabonu oni su smatrali da je umrijeti kao ratnik i slobodni čovjek ustvari pobjeda. Zato i ne treba iznenaditi da su Rimljani kako bi ugušili otpor primjenjivali užasne i radikalne metode, pa nisu ni uzimali zarobljenike. Strabon je tako opisao da su Asturi pjevali himne pobjede dok su bili razapinjani na krst. Glavne borbe su konačno završene tek 19. god. p. n. e., ali su se manji okršaji i bune nastavile sve do 13. god. p. n. e. I pored masovnog stradanja domorodačke populacije sjeverozapadne Španije (ubjedljivo najveći dio muške odrasle populacije je nastradao), lokalni otpor je ipak zahtijevao da se na tome području stacioniraju kao stalni garnizon dvije legije, te da se osnuju kolonije *Asturica Augusta* i *Lucus Asturum.* Sa kantabrijsko – asturskom kampanjom August je prestao da se osobno upušta u ratne sukobe, koje su sada u njegovo ime vodili legati.

Kampanja na Arabijskom poluotoku

Rimljani su sa semitskim Arabljanima imali intenzivne odnose još od vremena stvaranja levantskih provincija. Arabijski poluotok sa sirijsko – mesopotamijskom pustinjom je i bio prostor na kome se oblikovala semitska etnička i lingvistička zajednica, i odakle su strujali seobeni talasi koji su olikovali drevne semitske narode (Akađani, Amoriti, Asirci, Babilonci, Kaananci, Hebreji, Feničani, Aramejci, Haldejci, Aksumi). Samim tim je i teško povući granicu između ovih semitskih zajednica i niza onoga što je što se definira kao “arapski”. Bilo bi potpuno pogrešno pojmovno Arape samo sažeti na pustinjske beduinske zajednice, jer na sjeveru imamo Nabatejsko kraljevstvo sa monumentalnom Petrom, i razvijenom

kulturom i privredom (Stjenovita Arabija / *Arabia Petraea*). Nabatejsko kraljevstvo je služilo kao tampon zona i bilo je rimsko vazal. Za vrijeme kralja Harithatha (al-Harith, Aretas III, vl. cc 87—62. god. p. n. e.) Nabatejci su prvi put došli u tješnji kontakt sa Rimljanima. U to su vrijeme prvi put kovani kraljevski novci. Julije Cezar je 47. god. p. n. e. tražio od Malikua (Malik, Malchus I) da ga snabdije konjicom za aleksandrijski rat. Od II. st. p. n. e. postojalo je i arapsko kraljevstvo Osroene sa prijestolnicom u Edesi te čuvena arapska državica Hatra u sjevernoj Mesopotamiji. Na sirijskoj granici se razvila i Palmira, u kojoj je isto dominirao arapski element. U južnoj Arabiji su od najranijih vremena cvjetala bogata i razvijena i međusobno srodna kraljevstva kao što su Sabejsko, Minejsko i Himjaritsko, te manja kraljevstva Katabana i Hadramaut. Jugozapadni Arabljani su bili poznati kao trgovci i pomorci. Oni su razvili ne samo pomorske trgovačke puteve, nego i one kopnene koji su prolazili duž zapadne Arabije (Hedžaza). Sve ova arabljanska kraljevstva su bila orijentirana primarno na trgovačku i produkcionu aktivnost, i ne na militarističku. Jugozapadni dio Arabije je uživao veće količine kišnih padavina u odnosu na većinsko pustinjsko područje Arabije. Samim tim je imao i razvijenu, intenzivnu poljoprivredu sa navodnjavanjem. Radi toga je Jemen i nosio naziv Sretna Arabija, jer je po bogatstvu i plodnosti tla odudarao od ostatka pustinjske Arabije.

Augustu je izgleda bilo stalo i da stavi pod kontrolu bogatu zemlju sa druge strane Crvenog mora, nazvanu *Arabia Felix* (“Sretna Arabija”, današnji Jemen). Područja jemenskih kraljevstava je bio prostor koji je još iz drevnog doba bio poznat kao zemlja koja proizvodi mirise i mirođije, između ostalog izmirnu, kasiju, cimet i mirišljavu smolu tamne boje, te posebno skupi i u rimskom i mediteranskom svijetu vrlo traženi tamjan. Uz to kontrola nad jugozapadom Arabijskog poluotoka bi Rimu omogučila i kontrolu prolaza u Crveno more, odnosno nadgledanje moreuza Bab-el-Mandeb. Kornelije Gal je več ranije ustanovio rimski garnizon u Arsinoji (blizu Assaba u današnjoj Eritreji). Sa zauzimanjem i etabliranjem pozicija i na arabijskoj strani Rimljani bi ostvarili apsolutni uvid u vrlo lukrativnu trgovinu Crvenim more mi Indijskim okeanom. Tuda su prolazili morski putevi koji su vodili prema Indiji i dalje ka jugoistočnoj Aziji i Kini. Vođen Augustovim naređenjima, ekspediciju je pokrenuo novi prefekt Egipta Elije Gal 26. god. p. n. e. Ukupno je u osvajanje “Sretne Arabije” krenulo oko 10.000 vojnika, a Elije Gal je računao i na pomoč Nabatejskih Arabljana sa sjeverozapada Arabije. Inače Obod ('Obidath/'Ubavdah, Obadaš III, cc. Vl. 28 - 9. god. p. n. e.), kralj nabetejskih Arabljana je bio rimski saveznik i doprinio je Eliju sa 1000 ratnika koje je predvodio Silej/*Syllaeus*. Međutim, ispostaviti će se da je Silej sabotirao čitavu operaciju sa svojim lošim savjetima. Rimske i njima savezničke trupe su se ukrcale u gradu Clysma (Suec u Egiptu) i došle su do Leuke Come (moguće Sharmah u Hedžazu). Problemi su nastupili već u transportu trupa, jer su uslijed oluje pretrpljeni veliki gubici u ljudima i resursima. Radi toga je Elije Gal morao provesti ostatak godine u Leuke Come kako bi mu se trupe oporavile, a brodovi oštećeni u oluji popravili. Kada su se trupe pokrenule prema Jemenu, suočile su se sa nizom problema. Poslije jednomjesečne

penetracije u pravcu juga, desetkovana armija se vratila natrag u »Negranu« (Nadžran), koju je bila ranije osvojila. Zatim se povukla na obalu Crvenog mora i pre-vezla na egipatsku obalu. Za povratak joj je trebalo šezdeset dana. Krajnja tačka do koje su Rimljani u Arabiji došli bila je »Mariaba«. To, možda, nije bio Ma'rib, ranija sabejska prijestolnica, nego Marijama na jugoistoku. Čuveni grčki geograf Strabon, historičar ekspedicije i lični prijatelj Galov, svaljuje krivnju zbog mnogih nedaća na izdajstvo Sileja, koji je bio u službi Nabatejaca. Tako je ova ekspedicija pretrpila potpuni neuspjeh 24. god. p. n. e.

Osvajanje Alpa

Rimsko – italske vojske su na padine Alpskog pojasa izbile u procesu podjarmljivanja Cisalpinske Galije (u periodu neposredno prije II. punskog rata – II. punski rat – decenije nakon II. punskog rata). Iako je Republika uspjela da uspostavi granicu na padinama Alpa koje su se spuštale u Padsku ravnicu, ipak je trebalo čekati uspostavu principata kako bi se kompletno područje pacifiziralo i uvelo u rimski provincijski sustav. U vrijeme Republike, nije bilo mnogo ni potrebe ni želje da se upušta u riskantne i teške pohode po Alpskim udolinama, vijencima i klancima kako bi se raznorazne alpske zajednice najrazličitijeg etničkog porijekla stavile pod pun rimsku vlast. Uostalom ti pohodi nisu bili toliko zanimljivi za ambiciozne republikanske političare, jer je napor bio velik (posebice zbog zemljopisnih uvjeta terena), a korist slaba (ratni plijen bi bio slab). Međutim, sa uspostavom principata i zacrtavanjem dugoročne strateške politike Države od strane Augusta i njegovog neposrednog okruženja, prioriteti su postali drugačiji. Sa legaliziranjem i utvrđivanjem njegove princepske vlasti i moći kao i etabliranjem novog sustava, August nije više imao potrebe da zadovoljava svoje osobne ambicije, kao što bi bilo osvajanje nekih bogatih ili atraktivnih zemalja. Sada su na djelu bili sasvim prozaični strateški razlozi, a to je osiguravanje prirodnih granica, a kontrola alpskih prolaza, obronaka i visova se pokazala kao prioritet. Posebno je “alpska kampanja” postala bitna kada je Cisalpinska Galija pripojena Italiji, koja je u augustovskom režimu zamišljena, definirana i uređena kao metropola, središnja i temeljna zemlja rimskog imperija. Tu metropolu je trebalo dodatno zaštititi i osigurati prstenom provincija i kontrolom njenih sjevernih granica. Uostalom, kontrola nad alpskim prolazima je omogučavala konačnu sigurnost na kopnenim rutama koje su vodile u Transalpinsku Galiju i Španiju.

Alpsko nezavisno područje je u etničkom i jezičkom pogledu bilo vrlo šaroliko, jer su vijenci i udoline ovog prostora predstavljale i neku vrstu refugija. Tako su se u njemu sačuvale i neke neindoeuropske zajednice, izmiješane sa indoeuropskim narodima i

plemenima.[24] Reti (*Raeti, Rhaeti, Rheti* ili *Rhetii*) su izvorno bili neindoeuropska zajednica, koja je možda bila srodna Etrurcima (iako su neki koji su prebivali na području današnje središnje Švicarske bili u augustovsko doba možda već keltizirani). Zatim je vrijedno istaći Vindelike (indoeuropska zajednica, čija uža etnička pripadnost do danas nije na zadovoljavajući način riješena)[25] i keltske Salase.

Prvo su započele operacije u Zapadnim Alpima, 25. god. p. n. e., napadom na Salase, koji su kontrolirali bitne prijelaze Mali St. Bernard i Veliki St. Bernard[26] (nazivi prijelaza su iz postrimskog perioda). Salasi su imali još jednu "nesreću" koja je prizivala Rimljane još u znatno ranija vremena, a to su zlatni rudnici koje su Rimljani bili zauzeli još 143. god. p. n. e. Raniji odnosi Salasa i Rimljana baš nisu bili srdačni, pa je i Julije Cezar imao problema sa njima, a 34. god. p. n. e. povedena je i jedna uspješna kampanja protiv njih pod zapovjedništvom Marka Valerija Mesale Korvina (*Marcus Valerius Messalla Corvinus*) i Antistija Veta (*Antistius Vetus*). Njihovo konačno pokoravanje je vezano za pohod Aula Terencija Varona Murene (*Aulus Terentius Varro Murena*) iz 25. god. p. n. e. Strabon navodi da je 2000 Salasa ubijeno, a 40.000 zarobljeno, odvedeno u obližni rimski grad Eporediu i prodano u ropstvo. Iako su Salasi doživjeli ovom prilikom stravičan pogrom, ipak je blo i onih koji su opstali na svome teritoriju, na kojem je osnovan grad *Augusta Praetoria Salassorum*, moderna Aosta. Reti su konačno pokoreni zajedno sa Vindelicima od strane braće Tiberija i Druza (sinova Livije iz njenog prvog braka) u toku dva pohoda 15. god. p. n. e. Ali i nakon ove godine će se postupno podvlašćivati još samostalne preostale alpske zajednice. I kada konačno bude pacifiziran alpski prostor, podignut je u slavu i sjećanje na taj podvig *Tropaeum Alpium.* Ovaj spomenik koji i danas postoji (bar jednim sačuvanim dijelom) izgrađen je 6. god. p. n. e. u mjestu La Turbie, nekoliko kilometara od Monaka. Na spomeniku su zapisana imena 45 alpska naroda (retskog, keltskog, vindeličkog, ilirskog porijekla) „od gornjeg mora do donjeg mora" (u značenju od ogranaka Alpa koji se spuštaju prema Azurnoj obali do onih istočnih ogranaka koji se spuštaju u Jadransko more) koja su potčinjena u augustovskom dobu. Ovaj spomenik je označavao granicu i Italije sa Narbonskom Galijom, i nalazio se na *Via Iulia Augusta*, koja je nastavak od *Via Aurelia*.Glavni grad Vindelika će Rimljani transformirati u svoj grad *Augusta Vindelicorum* (današnji Augsburg). Pokoravanjem Reta i posebno Vindelika, Rimljani sun e samo zagospodarili Alpskim predjelima, nego su izbili na Donji Dunav. Rijeka Dunav je imala vrlo značajno mjesto u strateškim zamislima kreatora vanjske politike augustovskog režima. Ta rijeka je trebala da bude glavna granična linija rimskog svijeta prema europskom barbarskom svijetu.

---

[24] Zanimljivo je da su u pojedinim alpskim zonama bile naseljene i neke zajednice koje Strabon definira kao ilirske.

[25] Dovode se u vezu sa Keltima ili sa Liburnima (odnosno Venetima).

[26] U rimsko doba zvao se *Poeninus mons*.

Istočne Alpe na granici prema ilirskim etničkim kompleksom je pokrivala keltska kraljevina Norik, koji su već jedan duži period imali vrlo intenzivne odnose sa Rimljanima. U II. građanskom ratu su podržavali Cezara. Ali 16. god. p. n. e. su zajedno sa Panonima izvršili invaziju na Istru, ali ih je porazio Publije Silije/*Publius Silius*, prokonzul Ilirika. Tada je i Norik pao pod rimsku vlast, samo je imao poseban status i nazivan je *regnum Noricum*. Ovim noričkim protektoratom je upravljao carski prokurator.

Zapadni Balkan i panonski bazen

Iako je kampanja iz 35 – 33. god. p. n. e. bila uspješna, i proširila granice rimskog Ilirika u kontinentalnu dubinu Zapadnog Balkana, ipak su van domašaja ostale znatne oblasti u panonskom bazenu. Rimljani su za vrijeme pohoda 35. god. p. n. e. uspjeli da zagospodare zonom Segestike (odnosno Siskije/Siscije), Riječ je vrlo bitnoj strateškoj poziciji koja otvara vrata za dublji rimski prodor u panonski bazen. Nakon svladavanja glavnog otpora u Alpima, na red je došla Panonija, a cilj je bio vrlo jasan a to je uspostava granice na Dunavu.

Ilirik je tada bio senatska provincija, što je imajući u vidu njegovu nedavnu potčinjenost, kao i otvorenost i nesigurnost sjevernih granica bila pomalo iznenađujuća odluka od strane Augusta. Ispostaviti će se da je to bila pogrešna odluka, i da je Ilirik ipak trebao čvršću kontrolu. Nakon skoro dvije decenije, i tek što su “zakrpljene” rupe samostalnih zajednice na Iberijskom poluotoku i Alpima, pažnja augustovskog režima se ponovo ustremila prema Zapadnom Balkanu. Oslobođena zadataka na zapadu vojna sila se koncentrirala na ilirske zemlje. Angažiranje na granicama Ilirika je moguće bilo motivirano i upadom Norika i Panona u Ilirik 16. god. p. n. e.

Ilirski etnički kompleks je zauzimao jedno široko područje Zapadnog Balkana, dijela središnjeg Balkana i dijelove panonskog bazena, a neke ilirske zajednice mogle su se nači i u Alpima (npr. Breuni, Genaunes). U ilirologiji posebno mjesto zauzima problem Panona, odnosno da li bi trebalo ove zajednice trebalo uvrstiti u ilirski etnički kompleks ili je riječ o zasebnom etničkom korpusu. Sudeći po onomastici i određenim podacima iz historijske građe (u prvom redu oslanjajući se na Strabona i Apijana) moglo bi se tvrditi da su panonski narodi (kao što su npr. Breuci, Oserijati, Kolapijani…itd.) činili posebnu sub-komponentu unutar šireg ilirskog etničkog kompleksa. Inače je potrebno istaći da je panonski bazen, pored ilirskih Panona, bio naseljen i brojnim keltskim skupinama kao što su Taurisci, Boji i Skordisci, a počele su se javljati na istoku i iranske (sarmatske) zajednice.

Po Kasiju Dionu 16. god. p. n. e. u rimskom Iliriku je došlo do manje pobune koju je brzo ugušio Publije Silije. Ova pobuna je vjerojatno uvezana na neki način sa ranije spomenutim upadom Norika i Panona u, kao i sa provalom Denteleta i Skordiska u Makedoniju (koja se desila iste godine) i borbama sa Besima i Sarmatima. Borbe sa Panonima su vođene i 14. god. p. n. e. i 13/12. god. p. n. e. Tada je pokretom protiv Panona direktno zapovijedao Agripa.[27] Po Kasiju Dionu, tada do borbi nije ni došlo, jer su se Panoni uplašili i odustali od svojih planova. Nakon Agripine smrti, Panoni su se ponovo digli na oružje, radi čega je August nakon što mu je nametnuo Agripinu udovicu, Tiberiju Klaudiju Neronu (*Tiberius Claudius Nero,* sin Livije i pastorak Augusta) predao i njegovo zapovjedništvo u ratu sa Panonima. Tiberije se izgleda više bio orijentirao na pacificiranje Donje Panonije. Literarna vrela (Svetonije i Rufije Fest) identificiraju poimenično i pojedine panonske narode koji vode rat, kao što su Breuci (nastanjivali su prostore današnje istočne Slavonije i sjeveroistočne Bosne) i Amantini. Glavni domorodački vojvoda u borbama u toku ove kampanje bio je vjerojatno Baton Breučki. Tiberije je imao vrlo oštar nastup prema Panonima, uništavajući njihovu zemlju i nanoseći im veliku štetu u ljudima i resursima. On je koristio u ratu protiv Panona i njima susjedne Skordiske. Tiberije je razoružao Panone i zarobio i u ropstvo prodao veliki broj njihovih pripadnika u ratničkoj i muževnoj dobi (kako bi oslabio otpornu snagu Panona). Ovaj rat je trajao (sa redovnim Tiberijevim odsustvima) sve do 9. godine p. n. e. Bez obzira na određene nedoumice u historiografiji, moguće je pretpostaviti da su Rimljani u toku rata od 12. do 9. god. p. n. e. uspjeli postaviti granicu na Srednjem Dunavu. Nakon Tiberijeve pobjede, i panonski bazen je uključen u sustav i teritoriju provincije Ilirik.

Dok su trajale borbe na sjeveru, u panonskom bazenu, bilo je nemira i u južnim oblastima koje su dvije decenije ranije osvojene. Tako je i u dinarskom, ranije pokorenom dijelu Ilirika vjerojatno uzrokovano ratom na sjevernim granicama i u panonskom bazenu, došlo do nove pobune 12/11. god. p. n. e. Ustanici su čak uspjeli da zauzmu i Salonu. I ovaj ustanak je Tiberije, i pored toga što je morao da izmjenično vodi borbe i sa ustanicima u dinarskom dijelu Ilirika i sa Panonima, uspšeno ugušio i ponovo zauzeo Salonu. Iako je i ova pobuna brzo ugušena ona je uvjetovala prebacivanje Ilirika 11. god.p. n. e. iz senatske u carsku nadležnost. Senatu su u zamjenu za Ilirik predate provincije Kipar i Narbonska Galija. Po Kasiju Dionu i 10. god.p. n. e. došlo je, zbog upornog zahtijevanja poreza do nove pobune u Iliriku. Ovaj drugi ustanak je izgleda nastojao i da iskoristi odsustvo Tiberija (koji je tada zajedno sa Augustom boravio u Galiji) iz ilirskih zemalja i upad Dačana.

Skordisci, nekada moćna i opasna politija sa keltskom osnovom, su u ovom periodu bili samo sjena nekadašnje slave. Njihovom opadanju nisu doprinosili samo ratovi sa Rimljanima, nego čak i prije odnosi sa drugim „barbarskim“ zajednicama kao što su Kimbri

[27] Agripa se upravo vratio iz Sirije, i dobio je tribunsku vlast ponovo za narednih 5 godina. Jasno je bilo da je Agripa tada predstavljao desnu ruku Augusta.

i Teutoni, čija je seoba prešla i preko njihove teritorije. Posebno težak udarac su doživjeli za vrijeme širenja Dakije pod Bojrebistom, i to između 56. i 50. god. p. n. e. Konačno ih je porazio Tiberije 15. god. p. n. e., kada su postali rimski potčinjeni „saveznici“. Skordičke auksilijarne jedinice pokazati će se kao vjerne i vrlo korisne Rimljanima u njihovim sukobima na dunavskoj granici i u ratu od 12. do 9. god. p. n. e. (kada su imali vrlo značajnu ulogu u slamanju panonskog ustanka), te kasnije za vrijeme Velikog Ilirskog ustanka od 6. do 9. god. n. e.

Učvršćena je i rimska kontrola i nad Istočnim Balkanom, jer je Sapeanska (*Sapaeans, Sapaei* ili Sapaioi) Trakija bila rimska potčinjena «saveznička» kraljevina. Kada je došlo do proturimske pobune tračkih Besa koje je predvodio Vologases, u bitki koja je uslijedila 13. god. p. n. e. poginuo je tračko – sapeanski kralj Reskuporis I. (*Rhescuporis,* vl. 48. – 13. god. p. n. e.). Pred buntovnicima je vladajuća sapeanska familija pobjegla iz Trakije, ali je došlo do rimske intervencije i ponovnog instaliranja izbjegle dinastije na prijesto. Pošto Reskuporis I. nije ostavio nasljednika, novi kralj Trakije je postao Remetalk I. (*Rhoemetalces,* vl. 12. god. p. n. e. – 12. god. n. e.), stric Reskuporisa I. i njegov nekadašnji čuvar i zaštitnik. Veliku ulogu u ovom kraljevstvu je imao i Remetalkov brat Reskuporis II. Remetalk I. je bio vrlo kultiviran i lojalan rimski saveznik, i stup rimske moći na Balkanu, posebno se istakavši poslavši detašman vojske u pomoć Rimljanima za vrijeme kriznog razdoblja Velikog Ilirskog ustanka. Nakon smrti Remetalka I., August je kraljevstvo podijelio na dva dijela i to na zapadni (zaostaliji, ruralniji i divljiji) kojim je upravljao Reskuporis II., i na istočni (razvijeniji, urbaniji, kulturniji i bogatiji) koji je vladao Kotis III. (*Cotys,* sin Remetalka I.)

Stoljećima su Trakijom vladali Odrizi, koji su zenit svoje moći doživjeli za vrijeme kralja Sitalka, saveznika Atenjana u Peloponeskom ratu. U IV. st. p. n. e., Tračko – odrisko kraljevstvo se podijelilo u tri manja kraljevstva, od kojih je ono sa sjedištem u Seuthopolis bilo najdugovječnije. Za vrijeme helenizma, tračko područje je bilo pod vrhovnom vlašću Aleksandra Makedonskog, pojedinih dijadoha i makedonskih – antigonidskih vladara, čak je bilo napadnuto od Kelta. I pored svega toga Seuthopolis je uspio kako – tako da ima svoje kraljeve. U rimsko doba vlast u Trakiji je prešla na trački narod Sapeane.

Sjeverno od srednjeg i donjeg toka Dunava su se nalazili Sarmati i Dačani, koji su znali prelaziti granicu i upadati u zemlje južno od Dunava. Rimljani su zato često odbijali napade plemena koja su živjela na srednjem i donjem toku Dunava, i u više navrata su čak upadali i na neprijateljski teritoriji. Moguće je da je izvjesni Lentul 10. god. p. n. e. vodio ratove s druge strane Dunava protiv Dačana i Sarmata. Dačani su te godine prešli Dunav i upali u Panoniju. U svojim *Res Gestae* sam August izvještava da su Dačani prešli Dunav, ali da su bili poraženi i da je zatim rimska armija prešla na lijevu stranu Dunava. Po Floru Dačanima je u prekodunavskim upadima komandovao njihov kralj Kotis. Rimske vojskovođe prelazile su Dunav i dolazile do Dnjestra; poslije duge borbe Rimljani su učvrstili granicu na Dunavu.

Prekorajnska Germanija

Germani[28] su pripadali indoeuropskoj lingvističkoj zajednici i prvotno su potekli sa područja južne Skandinavije i krajnjeg sjevera današnje Njemačke. Postupno su se germanske zajednice spuštale prema jugu, jugozapadu i istoku, uglavnom na štetu keltskih zajednica. Rimljani su stoljeće ranije imali već izražajniji sukob sa Germanima i to Kimbrima i Teutoncima, koje je Marije praktično uništio i zatro im postojanje. Kasnije je Cezar ušao u niz okršaja sa Germanima koji su pokušavali da se etabliraju i nasele u većim masama zapadno od Rajne. Ne samo da je zapadnorajnska ekspanzija zaustavljena, nego je Cezar čak prelazio preko Rajne. Iako je Cezar Rajnu ocijenio kao granicu Gala i Germana, u to vrijeme sa kulturne i etničke tačke gledišta, Rajna nije bila granica toga tipa. Latenska kultura, koja se uglavnom pripisuje Keltima, je bila raširena i istočno od Rajne (najbolji primjer su keltski Boji naseljeni na području današnje Češke/Bohemije), a pojedine germanske zajednice su se i etablirale i izmiješale sa Galima na zapadnoj strani Rajne. Na osnovi podataka o germanskim narodima koje daju Cezar, Tacit i drugi kasniji (do zaključno VI. stoljeća n. e.) pisci klasičnog historijskog razdoblja, germanski etnokulturni kompleks bi se mogao diferencirati u:

a) istočnogermanske narode (Goti, Rugijci, Gepidi, Vandali, Heruli, Skiri, Burgundi)
b) zapadnogermanske narode (koji se dijele na Istvaeones, Irminones, Ingvaeones), i prebivaju između Rajne i Labe
c) sjevernogermanske narode (riječ je o današnjim Skandinavcima).

Rimski pisci i na latinskom i na grčkom jeziku su prepoznali i čitav niz germanskih naroda sa sopstvenim politijama, širom pojasa od Rajne, preko Dunava, do Labe, Visle i duž obala Baltičkog mora. Riječ je o više desetina politija. Rimska prekorajnska ekspanzija za vrijeme augustovskog režima će se prvo odraziti na zapadnogermansku zajednicu. Od germanskih naroda koji će igrati veliku ulogu u ovim vrlo intenzivnim odnosima rimskog sa germanskim sjevernjačkim svijetom, vrijedi istaći Heruske (*Cherusci*), Hate (*Chatti*), Sugambre, Brukteri (*Bructeri*), Batavci, Frizi (*Frisi*), Tenktere (*Tencteri*), Ubijce (*Ubii*), Hermundre (*Hermunduri*), Markomani (*Marcomanni*).... itd. Germanska socijalna struktura je bila na nižem nivou nego ona kod Gala. Germanske kraljevine su bile zasnovane i vođene na osnovi starješinstva u okviru vladajuće porodice ili roda i izbora od strane slobodnih muškaraca-ratnika (koji su ustvari bili ubjedljiva većina stanovništva politija). Veliko značenje su imale i skupštine ratnika. U ekonomskom pogledu, Germani su bili poljodjelci.

[28] Germani spadaju u onaj red zajednica koje su od svojih susjeda dobijali najrazličitija imena, što se onda prenijelo i na tadašnje prilično šaroliko nominiranje Njemačke od strane drugih europskih naroda. Njihovi istočni susjedi, slavenski govornici smatrali su Germane nijemima (jer nisu znali govoriti slavenski), od čega je potekao i naš naziv Nijemci – Nemci. Pežorativni naziv Švabe u našem jeziku iz etnonima Svebi.

Rani oblici germanske religijske i mitološke svijesti se mogu samo naslučivati na osnovi fragmentarnih i općih podataka kod antičkih pisaca (posebno Cezara i Tacita), arheoloških nalaza i komparativne metode. Najraniji opis germanske religijske misli daje Cezar koji je uporedio složene religijske običaje Gala i jednostavnije germanske tradicije. Tacit je bio detaljniji i on spominje i ljudske i životinjske žrtve. Glavno germansko božanstvo (Wodan, Woden, Odin) Rimljani su identificirali sa svojim Merkurom. Kod pojedinih germanskih zajednica u ovo vrijeme veliku važnost je imala i Nerta, boginja plodnosti. Po Tacitu, Germani nisu imali hramove jer su ih smatrali neodgovarajućim staništem za bogove, i nisu predstavljali idole u antropomorfnom obliku. Umjesto toga, oni su posvećivali šume i gajeve za pojedina božanstva. Zanimljivo je da su Germani imali i svoje posebno runsko pismo. Rune su se koristile u najvećem broju slučajeva kao magijski tekstovi.

Nazivi Germani i *Germania* su bili rimski *terminus technikus* kojim su označavali srodne zajednice određenog etnokulturnog kompleksa. Kada su Rimljani sredinom I. st. p. n. e. ušli u dubinu galskog područja, spoznali su da se dalje iza granica keltskog etnokulturnog područja, nalazi još jedan kompleks naroda i plemena, uglavnom situiran u području istočno od Rajne i sjeverno od Dunava. U klasičnim mediteranskim civilizacijama nije postojalo ime za taj kompleks, a niti su zajedničkog imena imali ni ti europski sjevernjački narodi. Zato je stvoreno novo ime → Germani, koje je uveo historičar Posidonije, a popularizirao Julije Cezar i time uveo u korpus klasične pisane građe, a odatle i u kasniju upotrebu. Pod tim nazivom su najprije podrazumijevani neki pogranični narodi možda galsko – germanske mješavine sa lijeve strane Rajne → Germani cisrhenani. Porijeklo imena moglo bi biti i keltsko jer su se slično nazivali i neki tamošnji narodi kao Cenomani, Paenomani i dr.

Potrebno je istaći da Germanija nije nikada bila ujedinjena, i da nije postojala svijest o zajedništvu. Pojedini narodi i pojedine politije su vodile svaka svoju politiku. Arminije, koji je pokušavao ujediniti bar zapadne Germane, je svojom glavom platio za taj naum. Iako čitatelju literarnih vrela i kasnije historiografije može izgledati da je postojao neki višestoljetni sukob Rimljana i Germana (nastavljen u kasnijem suparništvu Francuza i Nijemaca), to uopće nije bila činjenica iz vrlo jednostavnog razloga → Germanija nije bila politička ili narodnosna jedinica. Uostalom germanski narodi i plemena su mnogo češće ratovala između sebe, nego sa Rimskom državom.

Termini „*Germania*” i Germani su tako od Julija Cezara pa nadalje postali generički termini:

1. Za određenu srodnu etnokulturnu zajednicu naroda i plemena.
2. Za određeno zemljopisno područje istočnog od Rajne i sjeverno od srednjeg Dunava. Znalo se desiti da kod pojedinih autora Germania obuhvata i zemlje u kojima su bile neke i keltske, iliropanonske i sarmatske zajednice (posebno u zoni srednjeg Podunavlja).
3. Za dvije rimske rajnske provincije.

Već 39 – 38. god. p. n. e., Marko Vipsanije Agripa kao namjesnik Galije je vodio borbe sa Germanima sa istočne strane Rajne i to pomažući Ubijcima u njihovom sukobu sa Svebima. Nakon kampanje Agripa je naselio germanske Ubijce na zapadnu obalu Rajne (na prostor koji je nekada pripadao Eburonima) i osnovao je 38. god. p. n. e. *Oppidum Ubiorum* (kasnije *Colonia Claudia Ara Agrippinensium*, današnji Cologne/Keln).

Osnivanje Kelna kao grada izgrađenog na načelima mediteranskog, grčko – rimskog urbaniteta je imalo i svoju dublju političku i kulturološku pozadinu. Riječ je o promišljenom potezu sa dugoročnim ciljevima, da se na obali Rajne postavi glavno središte rimske kulture koje će djelovati kao magnet prema okolnim narodima galskog i germanskog porijekla. Keln, odnosno tada još uvijek Opidum Ubijaca je trebao biti veličanstveni reprezent, izlog i bastion rimske civilizacije na ovom, tada dalekom sjeverozapadu Europe, odakle bi se ona širila i granala u različitim pravcima. Zato se toliko i ulagalo u ovaj grad, jer je riječ o vrlo dobro proračunatoj politici. Kulturološka i civilizacijska superiornost rimskog svijeta tako vidljivo izražena preko ovog rajnskog grada je trebala da olabavi otporne snage okolnih galskih i germanskih zajednica i da omogući njihovo više – manje dobrovoljno apsorbiranje u rimski, kosmopolitski svijet. Zidane kamene zgrade, teatri, kupatila, ceste...itd.. trebali su da ubijede poglavito Germane u sve prednosti onoga što im donosi nova vlast. U Opidum Ubijaca je smješteno i središte (hram) carskog i državnog kulta za provinciju Germaniju. I tu bi se jednom godišnje okupljali predstavnici zajednica iz cijele Germanije (i one istočnorajnske do septembra 9. god. n. e.) kako bi izrazili lojalnost princepsu i Državi. Prostrani hramovni prostor je dominirao gradskim područjem, a obredom i saborom provincije je rukovodio glavni germanski svećenik na oltaru nazvanom *ara Ubiorum* ili *ara Germaniae*. Kompleks je simbolički okrenut prema istoku, ka šumama istočnorajnske Germanije. Posljednji glavni germanski svećenik za navedenu aru, a koji je bio zadužen i za istočnorajnsku Germaniju je bio velikaš Segimend iz naroda Heruska i rođak Arminija. I nakon 9. god. n. e. oltar je zadržao nešto od svoje važnosti, pa se i grad u mnogim natpisima spominje kao *Ara Ubiorum*. Keln će postati vremenom jedan od najveličanstvenijih i najvažnijih rimskih gradova.

Pojava i učvšćivanje Rimljana na obalama Rajne, kao posljedicu je imalo čitav niz uzročno – posljedičnih turbulencija istočno od Rajne, Migracije pojedinih naroda i plemena su postale česte, kao npr. Batavci (koji su bili rimski saveznici) i Markomana (koji su se pomjerali dalje od Rimljana). Dolazilo je i do povremenih upada germanskih zajednica na zapadnu stranu Rajne. U zimu 17/16. god. p. n. e. namjesnik Belgike/Belgije Marko Lolije/ *Marcus Lollius* doživio je težak poraz od Sugambra, kojom prilikom je i V. legija *Alaudae* izgubila svoj znak orla (što je bila velika sramota). August je radi te nestabilnosti rajnske granice u Galiju je 13. god. p. n. e. poslao Nerona Klaudija Druza (*Nero Claudius Drusus,* oca Germanika i budućeg cara Klaudija), kako bi pacifizirao graničnu liniju. Druz je kao zadatak imao i da u Galiji primiri nemire uzrokovane akcijama prethodne provincijske administracije.

Tako će panonska faza osvajanja koju je aktivno provodio Tiberije korespondirati sa pobjedonosnom aktivnošću Tiberijevog mlađeg brata u prekorajnskoj Germaniji koja se isto odvijala od 12 - 9. god. p. n. e. Zbog navedenog se može pretpostaviti da su ova dva Livijina sina iz prvog braka, vodila sinkronizirane operacije koje su imale za cilj ostvarivanje jedinstvene strateške zamisli granica na liniji Elba-Dunav. odnosno da su predvodili dva osnovna kraka rimskog nadiranja kojim se trebala osigurati navedena pozicija.

Inače već odmah nakon Lolijevog poraza, došlo je do reorganizacije granice i pregrupiranja trupa na njoj. Čitava zona uz rijeku je postala vojno područje načičkano garnizonima i trupama. Postojale su dvije glavne armijske grupe i to ona u Donjoj Germaniji (*Germania Inferior*; donji tok Rajne) čiju okosnicu su sačinjavale XVII., XVIII. i XIX. legija i ona u Gornjoj Germaniji (*Germania Superior*; srednji tok Rajne) sa legijskom osnovicom od V. *Alaudae* i I. *Germanica*.

Rimske pripreme su bile poznate i Germanima, te su Sugambri odlučili da 12. god. p. n. e. izvedu preventivni upad. Druz je brzo pokrenuo brojnu vojsku na rajnskoj granici i potukao napadaće blizu Rajne. Ovaj upad mu je dobro došao i kao povod za ekspediciju na drugu stranu Rajne, i Sugambri su poraženi i u svojoj matičnoj zemlji. Prilikom povratka, rimske trupe su prevezene brodovima u Nijmegen i došle su se do Sjevernog mora. Sa svojim trupama je vrlo brzo prodro u dubinu Germanije, došavši čak do Sjevernog mora i prisilivši Frize i Hauke (*Chauci*) na pokoravanje. Izgleda da je prilikom ove ofanzive došlo i do pronalska i povratka legijskog znaka orla, koji su Sugambri bili nešto ranije zarobili. To bi dokazivalo novac iskovan u ime Lucija Kaninija Gala 12/11. god. p. n. e. na kojem je prikazan germanski ratnik kao nudi znak orla. Za nagradu Druz je izabran za gradskog pretora za 11. god. p. n. e., ali on nije imao namjeru da ostane u Rimu. Već u proljeće 11. god. p. n. e., dok mu pretorski mandat još uvijek nije istekao, on provalio ponovo istočno od Rajne, prošavši vrlo lako kroz predjele koje su držali razni germanski narodi. Tako je prešao preko zemlje Sugambra, nastavio duž rijeke Lippe, došao do Heruska i rijeke Weser. Jedino ga je u ovom blitzkriegu uspjela zaustaviti zima. Dok se vračao u zimovališta, bio je napadnut, ali je uspio da odbije protivničke snage. Druz je u jesen 11. god. p. n. e. i veliku vojnu bazu, koja je bila otkrivena blizu sadašnjeg njemačkog grada Oberaden. Tri legije su ovu bazu koristile kao svoje zimovalište. Slična utvrda je bila izgrađena i blizu Rödgena, 190 km. južnije. Zbog nesumnjivih i velikih uspjeha koje je imao u ovoj za Rimljane egzotičnoj zemlji, njegove trupe su ga aklamacijom proglasile imperatorom, a nagrađen je i trijumfalnim ornamentima, kao i funkcijom prokonzula za sljedeću godinu. Naredne 10. god. p. n. e. Hati i Sugambri su napali Druzov tabor, ali su vrlo lako poraženi, a Druz je sa svojom vojskom nastavio prodor od Mainz/Majnca sve do Hata. Druz je nakon ove pobjede otišao da posjeti Augusta i svoga brata Tiberija u Lugdunumu (današnji Lion; tada se rodio i budući četvrti rimski car Klaudije). Druz je vrlo lako izabran i za konzula za 9. god. p. n. e., ali bez obzira na konzulske dužnosti, on je brzo napustio Grad i uputio se u Germaniju. Sada

je prodro još dublje, napao područje Hata, i uz teške i krvave borbe napredovao sve do Sveba. Zatim je nastavio prema Heruscima i u ljeto 9. god. p. n. e. sa svojim jedinicama je došao do rijeke Elbe, što je bio veličanstven uspjeh. Rimska utvrda koja je pripadala ovoj kampanji je otkrivena u Hedemündenu. Rijeku Elbu nije prešao, tamo je postavio tropeum i počeo se povlačiti. Navodno je tada Druz sreo jednu Germanku izrazito velike visine koja mu je poručila da ne nadire dalje u Germaniju, jer se Sudbina digla protiv njega.

Po Svetoniju (u životopisu Klaudija) "Taj je Druz kao kvestor i pretor bio vrhovni zapovjednik u retskom, zatim u germanskom ratu, i ujedno prvi rimski vojskovođa koji je zaplovio u Sjeverni okean. Sa onu stranu Rajne je iskopao kanale – snažno i golemo djelo – koji se još danas zovu Druzovi kanali. Neprijatelja je više pute uništio i protjerao duboko u pustoš u unutrašnjosti zemlje, a prestao ga je progoniti tek onda kad mu se ukazala barbarska žena u nadljudskoj veličini i pobjednika, progovorivši latinskim jezikom, zaustavila u daljem napredovanju."

Po Kasiju Dionu: "Međutim, Druz se nije obazirao na bilo koju od ovih stvari, nego je izvršio napao zemlju Hata i napredovao je sve Sveba, osvajajući sa teškoćama teritoriju koju je prešao i poražavajući snage koje su ga napadale, samo nakon značajnog krvoprolića. Odatle je on nastavio u zemlju Heruska, napredujući sve do rijeke Elbe, pustošeći sve na svome putu. Elba izvire u Vandalskim planinama i uliva se kao moćna rijeka u Sjeverni okean. Druz je namjeravao da pređe rijeku, ali nije uspio u svome pokušaju. Žena nadljudske visine ga je srela i rekla: "Kamo, molim te, žuriš, nezasitni Druzu, nije suđeno da ćeš gledati ove zemlje, nego odlazi; jer kraj i tvoga djela i tvoga života je već tu.."

Seneka u *De Consolatione Ad Marciam* kaže sljedeće: "Livija je izgubila svoga sina Druza, koji bi bio veliki imperator, a već je bio veliki vojskovođa. On je marširao duboko u Germaniju, i postavio je rimske vojne simbole na mjesta gdje se jedva znalo o postojanju Rimljana. On je umro na maršu, njegovi najveći neprijatelji tretirali su ga sa respektom…"

I po povratku se desila velika nesreća po Druza, Rim, i cijelu mediteransku civilizaciju. Ovaj pobjednik i miljenik rimske javnosti i Augustove familije, je doživio nesreću. Nespretno je pao sa konja, doživjevši težu povredu koja je dovela do gangrene i mjesec dana nakon povređivanja Druz je umro. To je izazvalo veliku žalost u Rimu, a posebno je bratovu smrt teško primio Tiberije, koji je na vijest da mu se brat nalazi u teškom stanju još ranije hitno otišao do njega. Druzovo tijelo je bilo preneseno u Rim gdje su ga dočekale i preuzele dekurije pisara. Do Marsovog polja su ga nosili vitezovi. Nakon što je tijelo kremirano, pepeo je pohranjen u Augustovom mauzoleju. Senat je donio odluku o gradnji mramornog slavoluka na *via Appia* u čast Druza i njegovih pobjeda, podizanju statua i kenotaf na obali Rajne. U znak pobjeda u Germaniji, Druzovi potomci, u prvom redu njegov najstariji sin, dobili su i počasno ime Germanik (*Germanicus*).

Po Svetoniju, Druzovo tijelo su do Rima donijeli najugledniji ljudi iz municipija i kolonija. Zanimljivo je da je duboko ožalošćeni Tiberije ispratio tijelo svoga brata tako što je išao

pješke ispred njega i to cijelim putem od mjesta smrti do samoga Rima. Navodni „Druzov slavoluk“ unutar Porta San Sebastiano na *via Appia,* je ustvari dio *Aqua Antoniniana,* koju je dao izgraditi princeps Karakala.

Druz je bio vrlo popularan među svojim vojnicima, koji su njemu u slavu podigli spomenik u Moguntiacumu (današnji Majnc; ostaci spomenika još uvijek stoje), oko kojeg su svake godine na određeni dan vojnici išli u ophodu, a galske zajednice prinosile javne žrtve. Druzove veličanstvene pobjede su utaborile rimsko prisustvo i u srcu Germanije istočno od Rajne, ali nesretna smrt ovog velikog i poštovanog rimskog zapovjednika je spriječila da se već tada ostvari puna pobjeda i zauzme čitava Germanija. Da je Druz ostao živ, posao u Germaniji bi bio nepovratno završen, a rimski stijeg bi bio duboko usađen na obale Elbe. Međutim, Germanija je spašena...

Druz (koji je umro u svojoj 29 godini) je bio popularan i omiljen i zbog svoga karaktera i zbog svojih sposobnosti. Uživao je veliko povjerenje samoga Augusta, a odnos braće Tiberija i Druza je bio na iznimnoj visini. Druz je vrlo rano započeo političku i vojnu karijeru, a uspješno je ratovao protiv Reta u Alpima. Braća Tiberije i Druz su lako porazili lokalne alpske zajednice. Zanimljivo je da je Druz imao određene prorepublikanske ideale. Neposredno prije svoje smrti, on je napisao jedno privatno pismo Tiberiju, gdje se žalio na stil Augustove vladavine. Tiberije je pismo dobio kada je bio sa Augustom i Livijom. Kada mu je rečeno da pismo pročita naglas, Tiberije je pokušao da izbjegne te kompromitirajuće dijelove pisma, ali je to primijetila promučurna Livija i puni sadržaj pisma je bio poznat. Nakon toga je Druzu naređeno da se vrati u Rim. August je napisao i Druzovu biografiju, koja nažalost nije ostala sačuvana.

Druza je naslijedio u germanskim operacijama njegov brat Tiberije, koji je imao shvatanje da je Germanija previše siromašna i od manje vrijednosti za rimski imperij. Ali i pored tog uvjerenja, započete operacije se nisu mogle zaustaviti i došlo je do nastanka ofanzive. Tiberije je 9. i 8. god. p. n. e. napao Sugambre i na hiljade ih deportirao na drugu stranu rijeke. U Xantenu je Tiberije ustanovio i vojni tabor, kao i u Halternu. Nakon toga je došlo do jednog dužeg zatišja u potčinjenoj Germaniji. Početkom nove ere je zabilježena jedna manja pobuna, koju je ugušio Lucije Domicije Ahenobarb (*Lucius Domitius Ahenobarbus*), koji je čak i nastavio ofanzivu, pa je i prešao rijeku Elbu. August je 4. god. n. e. naredio Tiberiju da ponovo pokrene vojsku u Germaniji, kako bi oblast postala normalna i pacifizirana provincija. Tiberije je sa donjogermanskom armijskom skupinom marširao od Rajne sve do izvora Lippe, gdje je u Anreppenu izgrađen i vojni tabor. Iduče godine, te rimske trupe su se srele sa flotom na ušću Elbe, pa je Tiberije izveo marš duž rijeke, koja je trebala postati granica nove provincije. Ovom prilikom je Rimu ponovo potčinio Hauke, porazio je i udaljene Langobarde (koji su po Veleju Paterkulu prevazilazili u divljaštvu ostale Germane), i došao do zemlje Semnona i Hermundura.

Van rimskog dometa ostala je samo Markomanija, kojom je vladao kralj Maroboud (*Maroboduus,* živio 30. god. p. n. e. – 37. god. n. e.). Markomani su bili načelno germanski narod, međutim sa dosta keltskih elemenata koje su apsorbirali u svoje narodnosno i političko biće (čak je i me Maroboud keltskog porijekla). Kao potomak vladajućeg klana Markomana, Maroboud je dugo boravio (kao dječak i mladić) u svojstvu taoca u Rimu, gdje je uživao izrazitu naklonost osobno Augusta. Oko 9. god. p. n. e. Maroboud se vratio u Markomaniju, postavši i njen vladar. Kako bi izbjegao rimski pritisak i ekspanziju u Germaniji, Maroboud je pomjerio svoj narod dalje prema istoku u zonu Bohemije. Zahvaljujući iskustvu stećenom u Rimu, Maroboud je uspio da reformira i vojno i političko ustrojstvo Markomanije, a u Bohemiji je uzeo i titulu kralja. Po Veleju Paterkulu vojna sila Markomanije je za vrijeme Marobouda iznosila 70.000 pješadinaca i 4.000 konjanika. Markomanija je bila jedina preostala nezavisna kraljevina sjeverno od Dunava, koja je bila dostojan takmac rimskom imperiju kojim je vladao August.

Augustova istočna politika

Vanjska politika augustovskog režima nije se zasnivala samo na ratnim pohodima, nego i na vrlo složenim diplomatskim rješenjima. Za razliku od težnje za izbijanjem na prirodne granice u Europi, na Istoku su se preferirala druga, mirnija politika zasnovana na diplomatiji (naravno praćeno vojnom silom). Iako su pjesnici pozivali Augusta da organizira pohod protiv Parta (kako bi se osvetila Kara), on je ipak bio daleko od agresivnih planova Krasa, Cezara i Antonija. On je želio sporna pitanja riješiti u prvom redu diplomatskim putem. U prvom redu to je značilo konačno začeljivanje otvorene rate višedecenijskog sukoba sa arsakidsko – partskim Iranom. Kako bi se djelotvornije osigurala granica na Eufratu, August je primijenio pravilo održavanja niza manjih potčinjenih «savezničkih» državica, kao neka vrsta tampon zone. Ali je i osigurao značajnu provinciju Siriju sa prilično brojnim legijskim garnizonom.

Tada je partskim Iranom još uvijek vladao krvoločni “šah nad šahovima” Fraat IV. (vl. 37. – 2. god. p. n. e.; prilikom stupanja na prijesto je ubio svoga oca i 30 braće i polubraće), sin Oroda II. Kada je izbio posljednji rat Marka Antonija, Fraat IV. je to iskoristio kako bi potisnuo pozicije Rimljana i njihovih saveznika. Sa pomoću partskog Irana na jermenski prijesto je vraćen Artaxias II. (vl. 34. – 20. god. p. n. e.), najstariji sin Artavasdesa II. Ubrzo je pobijeđen i Artavasdes I. iz Medije Atropatene. Ali je Artaxias napravio i grešku jer je naredio da se likvidiraju svi Rimljani koji bi se našli unutar njegove domene. Posljedica te akcije je bila ta kada je poslao emisare u Rim, kako bi osigurao oslobađanje svojih rođaka iz rimskog zarobljeništva, da je bio odbijen. Naravno nije dugo trebalo da dođe i do adekvatne

rimske reakcije. Jermeni su 20. god. p. n. e. poslali izaslanstvo Augustu da oni više ne žele Artaxiasa za kralja, i molili su da se umjesto njega za kralja postavi mlađi brat Tigran III. (kojeg su čuvali Rimljani u Aleksandriji). Augustu je ovo bilo kao poručeno i poslana je velika vojska pod zapovjedništvom Augustovog pastorka Tiberija. Ali već prije nego što je došla ta vojska, Artaxias je bio ubijen od strane nekih svojih rođaka. Nakon smrti kralja Artaxiasa II. (vl. 33 - 20. p. n. e.), Livijin sin Tiberije je 20. god. p. n. e. na jermensko prijestolje postavio Tigrana III. (vl. 20 - 10. god. p. n. e.) i Jermenija je ušla u rimsku sferu utjecaja. Ali to nije značilo da je pitanje Jermenije riješeno. Zbog narušenih odnosa među nasljednicima Tigrana III. dolazilo je do unutarnjih sukoba u Jermeniji, pa su Rimljani morali ulagati i diplomatske i vojne napore kako bi se regulirala prilično zamršena situacija u ovoj kraljevini. Najveći dio te jermenske zamršenosti iz posljednje decenije stare ere i prvih godina nove ere je vezan za djecu Tigrana III. (ali od različitih majki) Tigrana IV. i njegovu polusestru i kraljevsku suprugu Erato, koji su zajedno dolazili na tron više puta. August je poslao Tiberija da imenuje Artavasdesa III. (rođaka Tigrana IV. i Erato) za novog kralja Jermenije. Tigran IV. i Erato su poveli građanski rat, u kome ih je pomagao Fraat V. Međutim, partski kralj je povukao podršku jermenskom vladarskom paru, kako bi izbjegao da bude uvućen u otvoreni rat sa Rimljanima. August je 1. god. n. e. na Istok poslao Gaja Cezara sa zadatkom zaustavljanja građanskog rata u Jermeniji i uspostave rimske kontrole. Ali već prije dolaska Gaja, Tigran IV. je bio umoren i jermensko prijestolje je predano Ariobarzanu II. (vl. 2 - 4. god. n. e.) iz Medije Atropatene Ariobarzan II. je poginuo nesretnim slučajem i August je imenovao njegovog sina Artavasdesa IV. za novog jermenskog kralja. Ali radi nezadovoljstva jermenske populacije zbog stranog kralja, augustovski režim je revidirao svoju politiku i predao jermenski tron Tigranu V. (daljem rođaku jermenske vladarske dinastije). Ali su se jermenski velikaši pobunili i na prijestolje vratili Erato da zajedno vlada sa Tigranom V. Međutim, ovaj novi vladarski par je svrgnut 11./12 god. n. e., i domaća dinastija je izumrla. August je 12. god. n. e. za novog kralja Jermenije imenovao Vonona I. iz Partije.

Pored Jermenije, i tadašnji Iran je obilježen turbulentnim zbivanjima. Fraat IV. je svojom krutom politikom izazvao nezadovoljstvo svojih podanika, što je dovelo do pobune i dovođenje 32. god. p. n. e. na prijesto Tiridata II. Ipak uz pomoć Skita Fraat IV. je 30. god. p. n. e. pokrenuo akciju protiv Tiridata koji je pobjegao u Siriju, gdje je potražio zaštitu Rimljana i odakle je pokrenuo neuspješni napad na svoje domovinu. Tiberijev najveći diplomatski uspjeh je bio diplomatski sporazum sa Fraatom IV. vladarem partskog Irana koji se desio 20. god. p. n. e. Ustvari ovo je bio i prvi veliki uspjeh u karijeri tada još uvijek mladog Tiberija. Na osnovi toga sporazuma je utvrđen mir, a Rimljanima su vraćeni bojni legijski znakovi - orlovi (*aquilae*) koje su Rimljani izgubili za vrijeme Krasa i Marka Antonija, kao i zarobljenici. To vraćanje bojnih znakova (koje je Tiberije primio na jednoj adi na Eufratu), iako je nesumnjivo riječ o simboličkom činu, je predstavljeno kao velika moralna pobjeda i uspjeh prvog reda za tek uspostavljeni augustovski režim. Ovaj događaj

je proslavljan u umjetnosti i na novcu. Čak je izgrađen i hram Marsu Ultoru (Osvetniku) u koji su pohranjeni ti bojni znakovi. U čast ove diplomatske pobjede u Rimu su uvedeni godišnji praznici, sagrađen je luk i izdan novac na kome su bile scene predavanja zastava. Augustovu pobjedu opjevali su i njemu bliski pjesnici. Po sporazumu je i kraljevina Jermenija priznata kao rimska interesna zona.

Mirovni sporazum i dogovor o međusobnim odnosima doprinijeli su razvitku trgovine. Redovnu karavansku trgovinu potpomagali su i Parti i Rimljani, pa je ona doprinosila privrednom uzdizanju kako rimske Sirije tako i partske Mezopotamije. Ovim je ponovo uspostavljena i ona komunikacija nazivana „Put svile", a koja je povezivala Veliko Središnje Carstvo/Kina dinastije Han sa rimskim svijetom, i to preko isto civiliziranog iranskog svijeta Srednjeg Istoka i niza oaza u kojima su cvjetale male državice, obogaćene time što su se nalazile na putu kojim se odvijala trgovina između krajnjeg istoka i zapada Euroazije.

Jermensko pitanje će igrati jednu od glavnih i poveznica i kamena spoticanja u odnosima Rimskog Carstva sa Iranskim dinastijama Arsakida i kasnije Sasanida, i to sve do samoga kraja postojanja ovih carstava. Iranci (i Parti/Arsakidi i Perzijanci/Sasanidi) nisu mogli trpjeti u Jermeniji rimski utjecaj, jer bi to predstavljalo opasnost za partsku vladavinu u Mezopotamiji i zapadnim satrapijama. Sa svoje strane, Rimljani se nisu mogli pomiriti sa vladavinom iranskog elementa nad Jermenijom, jer je to predstavljalo prepreku za veze sa s istočnom obalom Crnog Mora i stvaralo stalnu opasnost za Siriju i Kapadokiju. Zato je jedan od krucijalnih rimskih interesa na istočnoj granici bilo da se Jermenija održi u okviru rimske interesne sfere, uglavnom u vidu potčinjene «savezničke» ili vazalne države. I po pravilu historiju Jermenije je primarno potrebno promatrati kroz prizmu rimsko – iranskih odnosa, i promjene prorimskih kraljeva sa onima koji su bili naklonjeniji Irancima i obratno.

Situacija u odnosu na druge potčinjene «savezničke» državice na Istoku je po rimske interese bila mnogo stabilnija i jasnija. U Kapadokiji, Komageni, Bosporskoj kraljevini (sjeverna obala Crnog mora) vladali su vrlo poslušni dinasti. Slična je priča bila i sa Judejom kojom je upravljao sposobni, odlučni i okrutni Herod Veliki, koji je bez ikakve sumnje bio u potpunosti lojalan Rimljanima. Ovaj Idumejac je bio antonijevac, ali je nakon poraza Antonija, prihvaćen kao vazalni kralj i od Oktavijana Augusta. Herod Veliki je do kraja svoga života u svakom pogledu podržavao i rimske interese, poštovao vrhovno vodstvo princepsa Augusta i izvršavao sve obaveze koje je imao prema svome hegemonu. Ali potrebno je reći i da je središnja rimska vlast na čelu sa Augustom u velikom mjeri i poštovala i omogućavala značajnu autonomiju i Herodovog kraljevstva i jevrejskog naroda. Nije se miješala u unutarnja pitanja ovoga kraljevstva i više – manje je i aminovala odluke samoga Heroda, zadržavajući se najviše na stišavanju nekih Herodovih poteza koji su mogli biti ocijenjeni preteškim (ponajviše u odnosu prema članovima porodice samoga). On je bio dosta uspješan vladar, koji je donio višedecenijski mir i prosperitet na jednom rovitom

području na kojem su bujali nemiri i ekstremizam. Mnogo se gradilo, podizali su se novi gradovi, hramovi, infrastruktura. Njegova uspješnost u politici i održanju autonomije jevrejske državice bila je suočena sa tri iskušenja. Prvo je bilo njegovo problematično pravo na kraljevsku vlast na Judejom, jer nije bio potomak hasmonejske dinastije. Sa time je bilo povezano i stradanje njegove porodice (umorstva oca Antipatera, prijetvorna likvidacija jednoga brata Fesala, i brutalno mrcvarenje tijela poginulog brata Josipa). Drugo iskušenje je bila potpuno vrlo loša porodična situacija na Herodovom dvoru, na kojem su cvjetali spletke u najgorem smislu, nepovjerenje, mržnja, zavjere, sukobi između Herodovih sinova i paranoja. Marijamnu, jednu od svojih supruga i to onu koja je dolazila iz hasmonejske dinastije, i tri svoja sina je Herod Veliki dao pogubiti. Treće iskušenje su bile aktivnosti ekstremističkih fundamentalističkih religijskih grupa koje su svojim djelovanjem i nasilnim akcijama nanosile veliku štetu interesima kraljevstva. Herod Veliki nije nikada napustio judaizam niti je pokušao umanjiti značenje judaizma za kraljevstvo kojim je upravljao, ali on nije bio zatucani fanatik ili religijski licemjer nego osoba koja je znala dobro procijeniti vanjskopolitičku situaciju. On je jednostavno nastojao da jednu izrazito konzervativnu sredinu uskladi sa novim uvjetima razvijenog načina života klasične civilizacije, i da joj nađe neko mjesto u njenim tokovima. To što je nek napredne tekovine helenske i rimske civilizacije pokušavao da utisne u tkivo jevrejskog naroda, a bez da naruši njegov osnovni narodnosni i religijski identitet, nije bila uopće loša politika. Međutim, konzervativni propovjednici mržnje i fundamentalizma su upravo nešto takvo shvatali protivno njihovom lahkom manipuliranju masama. Ekstremizam i religijski fanatizam su bili ubitačna kombinacija koji su mogli kraljevstvo odvući u propast, a jevrejski narod u vrlo opasnu situaciju.

Posebno je opasna bila situacija kada su fanatici i ekstremisti skinuli i uništili skulpturu zlatnoga orla, koja je simbolizirala rimsku vrhovnu vlast. O skidanju zlatnoga orla i posljedicama detaljno informira Josip Flavije (I, XXXIII, 2): „Da bi nesreća bila potpuna, sada izbi i narodni ustanak. Tada su u gradu živjela dvojica koja su smatrana za najbolje poznavaoce otačkih zakona, pa su u narodu, zbog toga, uživala naročiti ugled. Juda, sin Seforeusa, i Matija, sin Margelov. Kada su ovi ljudi tumačili zakon, okupljalo bi se vrlo mnogo ljudi oko njih, i tako su svaki dan učili pred čitavom vojskom slušalaca. Kada su ovi ljudi tumačili zakon, okupljalo bi se vrlo mnogo ljudi oko njih, i tako su svaki dan učili pred čitavom vojskom slušalaca. Kada ovi saznadoše kako jad i bolest sve više uništavaju kralja, pustiše pred učenicima riječi da je sada vrijeme da se ustane u odbranu bogopoštovanja i da se unište kipovi koji su podignuti protivno otačkim zakonima. Naimde da se nezakonito stavljaju na hram kipovi, poprsja i druge slike koje nose imena živih bića. Herod je, naime, bio postavio iznad velike hramovne kapije zlatnog orla, a ovi zakonici su govorili da se on upravo treba oboriti, dodavši da, premda je sa tim skončana opasnost, ipak je slavno umrijeti za otački zakon. Jer ko tako umre, duša njegova biće besmrtna i uživaće vječno blaženstvo, i da samo neplemeniti ljudi koji u sebi nemaju prave mudrosti ni razumijevanja za ono što

je korisno za dušu daju prednost smrti od bolesti, a ne onoj kao junaci. Sa takvim govorima ujedno se proširi i glas da su nastali kraljevi posljednji trenutci, i mladići odlučnije stupiše u akciju. Usred dana, kada se zadržavalo mnoštvo naroda u blizini hrama, spustiše se sa hramovnog krova jakim ljestvama i razlupaše zlatnog orla sjekirama. Kada je o tome bio odmah obavješten kraljev zapovjednik dvora, dojuri sa jakim odredom vojske, zatvori oko četrdeset mladića i izvede ih pred kralja. Na pitanje da li su oni ti koji su se drznuli da unište zlatnoga orla, prkosno priznadoše djelo, a na drugo pitanje ko ih je na to naveo, odgovoriše da je to zakon otaca. Kada su još bili upitani zašto su toliko radosni što moraju podnijeti smrt, izjaviše da će im poslije smrti pripasti veća sreća„ Ovaj podatak koji donosi Josip Flavije vrlo jasno ukazuje na manipulativnu moć pojedinih samoproklamiranih poznavalaca „zakona" i propovjednika koji su uspjevali da zavedu naivne mladiće da izvode neracionalne akcije koje su imale vrlo negativan efekt. Naravno, obojica propovjednika su izbjegli da i sami učestvuju u nerazboritim dejstvima, umjesto toga žrtvujući zavedene mlade ljude.

Herod Veliki se svojim djelovanjem duboko utisnuo u kolektivno sjećanje Jevrejskog naroda, a zbog toga što je vladao u vrijeme rođenje Isusa i u kolektivno sjećanje ostatka abrahamističkog svijeta. O njemu je širena kroz ova dva zadnja milenijuma i vrlo negativna propaganda. Posebno je to vezano za tzv. pokolj nevine muške djece (novorođenčadi do 2 godine starosti) u Betlehemu koji se spominje u jevanđelju po Mateju, a koji je navodno izvršen po Herodovoj naredbi. Historiografija smatra ne samo da Heron nije naredio takav masakr, nego da se on nije ni desio.

Nakon smrti Heroda Velikog, ekstremisti i fanatici su doveli do direktne rimske vojne intervencije u Kraljevini. Judeja je podijeljena između njegovih preostalih sinova, a zatim se glavni dio Judeje, kada je August detronizirao Heroda Arhelaja (radi izrazito loše uprave), našao pod direktnom rimskom vlašću i upravom prokuratora. Ipak će Herodova dinastija obilježiti historiju Judeje, Palestine i jevrejstva uopće još skoro čitavo jedno stoljeće, a neki Herodovi potomci, kao Herod Agripa i njegova kćerka Berenika su bili vrlo utjecajni i u samom Rimu i bliski sa osobama na najvišim položajima. Galatija je 25. god. p. n. e. pretvorena iz vazalne kraljevine u provinciju sa glavnim gradom u *Ancyra* (današnja Ankara), neposredno nakon što je kralj Aminta ubijen od strane udovice umorenog princa Homodana.

Neposredno nakon detroniziranja Heroda Arhelaja, po Josipu Flaviju nastala je zelotska stranka. Zeloti su bila najmlađa od četiri jevrejske stranke (sadukeji, farizeji, eseni) i nastali su 6/7. god. n. e., kao znak otpora protiv preduzetog cenzusa (što podrazumijeva i oporezivanje) od strane Sulpicija Kvirinija (*Publius Sulpicius Quirinius*), tadašnjeg namjesnika Sirije i Kopronija (rimskog viteza koji je bio prvi namjesnik Judeje), kratko nakon što su veći dio tetrarhije Heroda Arhelaja Rimljani pretvorili u provinciju. Osnovna premisa njihove ideologije je da je jevrejski bog jedini njihov vladar i gospodar. Radi toga

su zauzeli nepokolebljivu antirimsku poziciju, i odbacivali su bilo kakav kompromis sa Rimskom državom i njenim marionetama i pristalicama u samim jevrejskim oblastima na Levantu. Po Josipu Flaviju njihove prvotne vođe su bili Juda iz Galileje i Zadok Farisej. Juda iz Galileje je ustvari pozvao svoje zemljake tada na ustanak, koji je bio neuspješan.

Rimsko Carstvo uživalo je pod Augustom, nesumnjivo, veliki prestiž. August je dvaput primao poslanstva indijskih kraljeva kao i slobodnih naroda Skita i Sarmata iz crnomorskih oblasti. Postoji i mogućnost da je August primio i izaslanstvo sa Dalekog istoka iz zemlje Seres („zemlja svile”), možda Hanska Kina.

Godinama nakon sporazuma sa Tiberijem, Fraat IV. je radi toga što nije imao neko preveliko povjerenje u svoje podanike, je poslao pet svojih sinova (među njima i budućeg „šaha nad šahovima” Tiridata III.) kao taoce u Rimu (gdje je smatrao da su oni sigurniji). Ovaj naknadna prorimska politika je bila i rezultat utjecaja jedne italske robinje, koju je August poklonio Fraatu IV. Ova žena pod imenom Muza je postala glavna supruga "šaha nad šahovima", a njen sin Fraat V. je proglašen za imenovan za nasljednika. Oko 2. god. p. n. e. Fraat IV. je umoren u zavjeri Muze i njenog sina. Uspješnost Augustove diplomatske inicijative na Istoku se ogleda i u tome što je zavladao više nego polustoljetni mir sa Iranom. Poslije Fraata V, na partsko prijestolje su došli Orod III. (vl. 4 - 6. god. n. e.) i Vonon I. (vl. 8 - 11. god. n. e.), koji je bio odgojen u Rimu. Sa Vononovim svrgavanjem i dolaskom na partsko prijestolje Artabana III. (vl. 11 - 38. god. n. e.), koji je po majci bio vezan za vladajuću dinastiju Arsakida, ponovo se polako ulazi u vrijeme konstantnih sukoba sa Rimskim Carstvom.

Sjeverna Afrika

Augustovsko doba je okarakterisano i širenjem granica provincije Afrike u kontinentalnu unutrašnjost. U sjevernoj Africi se dogodila i jedna suverenska promjena. Numidijom je u početku augustovskog režima vladao Juba II. (52. god. p. n. e. – 23. god. n. e.), berberskog porijekla i sin Cezarovog velikog neprijatelja Jube I. Dok je bio u Rimu, ovaj berbersko – numidski princ je odlično naučio latinski i grčki jezik, i bio je u potpunosti romaniziran, a dobio je i rimsko građanstvo. Juba II. se smatrao jednim od najinteligentnijih i najobrazovanijih osoba epohe, i već sa 20 godina je napisao jedno djelo o rimskim starinama. Juba II. je postao blizak prijatelj Oktavijana pratio ga je u bitkama (gdje je pokazao i svoje vojne sposobnosti), i borio se uz njega u vrijeme bitke kod Akcija. Nakon završetka III. građanskog rata, i to između 29. i 27. god. p. n. e. Juba II. je postavljen za kralja obnovljene, Rimu savezničke i lojalne, Numidije. Između 26. i 20. god. p. n. e. Juba II. je uz Augustove auspicije, oženio Kleopatru Selenu II., kćerku Marka Antonija i

Kleopatre. Ona je inače imala veliki utjecaj na svoga muža. Uskoro je došlo i do promjene u vladanju. Moguće poradi Jubinih usluga u vrijeme kantabrijskih i asturskih ratova, August je premjestio Jubu II. iz Numidije (koja je pretvorena u provinciju) u Mauritaniju čiji je postao kralj.

Mauritanska prijestolnica je preimenovana u Cazareja – u čast Augusta (moderni Cherchell, u Alžiru). Sa Jubom II. je započeo građevinski (projekti u Cezareji i gradu Volubiju / *Volubilis* – i danas vidljivi) kulturni i privredni preobražaj Mauritanije. Juba II. je podupirao umjetnost, arhitekturu, znanost i istraživanje, kao i razvijanje privrede (posebno trgovine). Mauritanski izvoz (riba, grožđe, biseri, smokve, žito, drvena građa i indigo boja) je donosio značajne prihode. Tingis (današnji Tanđer) je postao glavno trgovačko središte. Sve je to doprinijelo da se vrijednost i kvalitet mauritanijskog novca cijene duž mediteranskog svijeta. Na Jubu II. se uvijek moglo računati u poslovima augustovskog režima. Svestranog i talentiranog vladara Jubu II. je naslijedio njegov sin Ptolemej.

Rimske trupe u provincijama Africi, Kirenajci i Egiptu su se kontinuirano morale suočavati i sa kroničnim upadima niskog intenziteta nomadskih berberskih i nubijskih zajednica. Rimljani su u kontakt sa nizom berberskih naroda stupili u intenzivni vojno – politički kontakt još u vrijeme punskih ratova. Čitav niz tih naroda su Rimljani različito nazivali kao Libijce, Afre (u današnjem Tunisu, odakle je moguće i poteklo ime Afrika), Numiđane (današnji zapadni Tunis i istočni Alžir), Maure (današnji zapadni Alžir i Maroko). Berberske zajednice, kao i danas uostalom, duboko su se prostirale i u unutrašnjost od planinskog lanca Atlas pa do u dubini Sahare i u njene oaze, sve do rijeke Niger (uostalom kao i u današnje doba). U ovom razdoblju granica pustinje je bila južnija u odnosu na danas, a i padavine su bile nešto učestalije. U ovim dosta plodnim zonama na sjeveru, prema moru, prebivale su uglavnom starosjedilačke zajednice (berberske etničke pripadnosti), dok su prema jugu u zoni stepa i pustinje prebivale polunomadske i nomadske zajednice. Ove oaške, polunomadske i nomadske zajednice (Getuli / *Gaetuli*, Musulamiji / *Musulamii*, Garamanti / *Garamantes* i nomadski elementi Maura) su primjenivali transhumanciju, kretale su se po više-manje po graničnoj liniji rimskog svijeta.

Getulia se prostirala u širokom prostora oaza i pustinje od južnih padina planinskog lanca Atlas i planine Aures pa sve do Atlantika. To područje su naseljavala nomadska berberska plemena, koja su prema Strabonu bila čuvena po uzgoju konja. Oni su bili poznati (bar oni primorski uz obalu Atlantika) po manufakturi skupocjene boje iz jedne vrste morskog puža. Getuli su se prvi put sa rimskim svijetom "susreli" u vrijeme Jugurtinog rata. Salustije čak navodi da oni dotada nisu čak ni poznavali rimsko ime. Kada je Juba II. premješten za mauritanskog kralja, izgleda da je dobio i pravo da na dio Getulije, možda sa razlogom da kontrolira Getule. Međutim, Getuli su u nekom od napada masakrirali neke Rimljane i

izazivali su probleme sve dok im Kos Kornelije Lentul (*Cossus Cornelius Lentulus*) nije 6. god. n. e. nanio težak poraz (dobio je i počasni naziv Getulik/*Gaetulicus*) i tako ih prisilio da se potčine mauritanskom kralju.

Musulamiji su bili konfederacija berberskih plemena, koja je naseljavala pustinjsko područje poznato danas kao Chotts regije u Alžiru i Tunisu.

Garamanti su bili berbeski, saharski narod koji je stvorio višestoljetnu putinjsku politiju u zoni današnjeg libijskog Fezana, prije svega zahvaljujući korištenju podzemnog irigacijskog sustava. Oni su kontrolirajući saharske oaze bili glavna sila u Sahari između 500. god. p. n. e. i 700. god. n. e. Veoma se malo zna o Garamantima, uglavnom preko razbacanih podataka kod grčkih i rimskih pisaca i arheoloških istraživanja. Čak je i njihovo ime ustvari ono kako su ih Grci i kasnije Rimljani nazivali. Sudeći po arheološkim istraživanjima Garamanti su bili relativno sofisticiranija pustinjska zajednica (istina sa malom brojnošću populacije), koja se bavila i zemljoradnjom u oazama, nomadskim i polunomadskim stočarstvom i trgovinom sa sjevernim oblastima. Sudeći po nalazu "Crne mumije" u Uan Muhuggiag u ovom regionu je postojala i duga tradicija mumificiranja. Garamanti su izumili i tehnologiju kako da koriste podzemne "fosilne vode" Sahare, koristeći mrežu podzemnih tunela i osovine. Ova mreža je današnjim Berberima poznata kao Foggaras, a za njeno održavanje su možda koristili Crnce robove. Još je Herodot opisao Garamante sa kolima koja vuku četiri konja kako love "etiopske" (misli se na Crnce) troglodite ili stanovnike pećina koji žive u pustinji.

Između Kirenajke i Egipta se pružala oblast nazvana Marmarika/*Marmarica*. Ova oblast zahvata današnje granično područje između Libije i Egipta sa gradovima *Phthia* (današnja Bomba), *Paliurus* (današnji Timini), *Antipyrgus* (današnji Tobruk), *Gonia* (današnja Akroma), *Zygra* (Sidi Barrani). Uključivala je i oazu Siwa sa njenim čuvenim Amonovim svetilištem. U kasnoj antici Marmarica je bila poznaza kao *Libya Inferior*, dok je Kirenajka bila poznata kao *Libya Superior*. Potrebno je naglasiti da geografi iz klasičnog historijskog razdoblja nisu Egipat smatrali dijelom Afrike, nego dijelom Azije, i sve zapadno od ušća Nila kod Kanopa je bila Libija (tj. afrički kontinent). Preciznije rečeno linija razdvajanja Egipta i Marmarike je bila na *Catabathamus Magnus* (danas Halfaya prolaz). Stanovnici Marmarike su se nazivali Marmaridi / *Marmaridae*. Njihove subgrupe naseljene uz obalu su nazivane Adirmahidi / *Adyrmachidae* i Giligamni / *Giligammae,* a one iz unutrašnjosti su nazivane Nasamoni / *Nasamones* i Augili / *Adyrmachidae.* Stanovnici u oazi Siwa i oko nje su nazivani Amoni / Ammonii, nazvani po bogu Amonu čije je veliko svetilište bilo u navedenoj čuvenoj oazi. Područje Marmarike je osvojeno cc 20. god. p. n. e. od strane Publija Sulpicija Kvirinija (*Publius Sulpicius Quirinius*). Ali i pored toga u unutrašnjosti je bilo više nemira i pobuna koji su izbijali i u drugoj polovici III. st. n. e.

Veliki Ilirski ustanak od 6. do 9. god. n. e.

Početkom 6 god. n. e., Rimska Imperija pod vodstvom prvog rimskog princepsa Augusta nalazi se u punoj snazi. Sve zemlje Sredozemlja i najveći dio Evrope nalaze se pod rimskom vlašću. Potrebno je samo da se osvoji kraljevina Markomanija, koja se nalazila sjeverno od Dunava (udanašnjoj Češkoj i Austriji) i da se veći dio područja današnje Njemačke nađe pod rimskom vlašću, a granica učvrsti na rijeci Labi. U tu svrhu planiran je pohod u velikom stilu kojim bi bila pokorena Markomanija, a za zapovjednika svih trupa je određen Tiberije, Augustov usvojeni sin.

Napad je trebalo izvesti iz dva pravca :

a) Gaj Sentije Saturnin (*Caius Sentinus Saturnin*) je trebao predvoditi vojsku koja je trebala preko zemlje Hata, doline Majne i prolazeći kroz Hercinsku šumu da prodre na zapadna područja Markomanije.

b) Tiberije je osobno trebao da predvodi napad sa obala Dunava, gdje se u prostoru između današnje Bratislave, odnosno ušća rijeke Morave u Dunav, tj. Karnuntuma i Vindobone (Beč) nalazila glavna i najbrojnija koncentracija legijskih (7 ili 8 legija) i auksilijarnih trupa predviđenih za napad na Markomaniju. Ove legije su uglavnom povučene sa područja provincije Ilirik (sa koje je i započinjao napad sa juga).

Koordinirani napad je započeo u proljeće 6. god. n. e., i trupe su već počele uspješno prodirati u markomansko-bohemijsko područje, kada je u Tiberijevo zapovjedništvo stigla iznenađujuća informacija o velikom ustanku koji je izbio u dubokoj unutrašnjosti Ilirika i širio se kao vatrena buktinja koja je gutala sve pred sobom. Iliri balkanske unutrašnjosti su već decenijama ranije bili pokoreni i primorani da uđu u sastav rimskog imperija. Kao i ostali autohtoni narodi širom rimskog provincijalnog domena, peregrini Ilirika (Delmati, Japodi, Mezeji, Dezitijati, Naresi, Pirusti, Breuci, Oserijati, Dicioni, Deuri, Dindari, Ardijejci, Daorsi, Deretini, Melkumani, Glindicioni, Sikuloti, Jasi, Andizeti, Amantini ... itd.) su bili organizirani na osnovu autonomnih, narodnosnih političkih jedinica (peregrinskih *civitates*). Ali bez obzira na svoju unutarnju autonomiju (što je uključivalo i pravo na sopstvene institucije), peregrinske *civitates* su bile obavezne i da izmirujučitav niz obaveza. U prvom redu riječ je bilo o plaćanju direktnih poreza (zemljarine / *tributum solis* i glavarine / *tributum capitis*), kao i izmirivanju čitavog niza indirektnih nameta. U tom pogledu za ilirsko stanovništvo je posebno bila teška pojava “skupog novca”, koja je bila karakteristična za ekonomski zaostalije provincije sa slabije razvijenom robno-novčanom privredom. Fiskalne obaveze su se morale namirivati gotovim novcem, što je Ilire dovodilo u nezavidnu ekonomsku i financijsku poziciju, jer se širom Ilirika osjećao deficit novca u opticaju. Pošto je gotovog novca bilo znatno manje u odnosu na provincije i zemlje sa razvijenom robnonovčanom privredom, on je postao skup i moralo se mnogo više dati

robe u naturi kako bi se došlo do određene novčane vrijednosti i količine nego što bi to bio slučaj sa onim oblastima u kojima je cirkulisao razvijeni robno-novčani sistem. Npr. za istu kolicinu novca se u Iliriku davalo mnogo više robe, nego što bi to bio slučaj u npr. Grčkoj ili Maloj Aziji. To je indirektno dovelo do toga da su porezi, carine i druge financijske obaveze bili znatno teže opterećenje za domaće stanovništvo, nego što je to izgledalo na prvi pogled.

U okvirima svoje opće aktivnosti, koja je Kasnu Republiku preobrazila u sistem Principata, August je izvršio i reforme u okvirima poreznog sistema koji je predstavljao jedan od pogodnijih terena za zloupotrebe.[29] Tako je August u toku svoje vladavine uspio da rimski porezni i uopće financijski sistem preustroji, sistematizira i centralizira. Time je nastojao da u ovaj segment rimske države uvede više reda, kako bi se spriječile njegove zloupotrebe koje su u zadnjim periodima Republike i za vrijeme građanskih ratova uzele maha, ali i omogućilo preciznije, efikasnije i brižljivije ubiranje izvornih prihoda, esencijalno neophodnih Državi i novom političkom sistemu. Za vrijeme Augusta je uspostavljen sistem u kojem su, iako nisu bili konačno ukinuti, zakupi izgubili svoje ranije značenje, jer su mnoge poreze ubirali od Augusta postavljeni prokuratori.[30]

Međutim, iako je ovaj sistem predstavljao nesumnjivo poboljšanje u odnosu na raniju rimsku praksu, u oblastima za vrijeme Oktavijana Augusta pripojenim Državi i koje nisu osjetile zloupotrebe i kaos Kasne Republike (pogotovu onim koje su se u trenutku svoga

[29] Skupljanje poreza i drugih nameta po sistemu zakupništva, uz korupciju namjesništva i zelenaštvo predstavljalo je jedan od najvećih problema koje je sa sobom donosila rimska provincijalna uprava. Dok god je prikupljanje poreza bilo prepušteno zakupu „korporacija“ publikana (*societates publicanorum*) financijske zloupotrebe i materijalno iscrpljivanje provincijalnog peregrinskog stanovništva je znalo poprimiti velike razmjere. Logično je to vodilo povećanju nezadovoljstva provincijalaca i saveznika, pa i prouzrokovalo i nevolje koje bi dovodile do pobune, što naravno nije odgovaralo općim interesima Države. Na taj način je i neriješeno pitanje statusa provincija unutar jedinstvene Države imalo svoje mjesto u krizi kasne Republike, pogotovu nakon rješavanja pitanja italskih saveznika. Radi toga su i pojedini učesnici u tim zbivanjima u svojim političkim programima i aktivnostima pokušavali donijeti neke novine u upravi provincijama i prikupljanju nameta. Tako je npr. Cezar u Kosmatoj Galiji uveo sistem prikupljanja tributa ne od strane publikana, nego povjeravajući tu obavezu predstavnicima pojedinih peregrinskih zajednica. Primjerom iz Kosmate Galije se nastojalo i da se ublaži pritisak nad potčinjenim stanovništvom, ali i da se ujedno poveća odgovornost i kredibilitet lokalnih lokalnih poglavara. Tako bi se i pojedini slojevi autohtonog stanovništva na neki način uklopili u hijerarhijsku šemu aktivnog funkcionisanja rimskog državnog sistema jer bi oni na sebe preuzimali vrlo bitan segment vlasti - skupljanje izvornih prihoda Države. Sa svojom povećanom ulogom i srastanjem sa rimskom administracijom, ti pojedinci i slojevi su postajali lojalan element i vrlo prijemčivi za proces romanizacije. I naravno time je Država nastojala i da uspostavi red i hijerarhijski sistem u svojoj financijsko-poreznoj politici, posebno u sferi svojih izvornih prihoda. Ustvari, kako se može primjetiti, regulisanje statusa provincija je bio jedan dugotrajan proces koji je polako transformisao provincije od „posjeda rimskog naroda“ (*praedia populi Romani*) koje su se smatrale nekim pridruženim dijelom Republike i „ćupom sa blagom“, u dijelove jedinstvene državne cjeline. Sam proces koji je svoj dodatni impuls dobio sa onim što je Julije Cezar činio i planirao, dovršio je August.

[30] Od Augusta je pikupljanje direktnog poreza (zemljarina i glavarina) predato u dužnost prokuratorima, bar kada su bile u pitanju carske provincije. Indirektni porezi su i nadalje davani u zakup. Međutim da su zloupotrebe bile vrlo izražene za vrijeme Augustove vladavine vrlo slikovito pokazuje primjer izvjesnog Licinusa, porijeklom Gala koji je bio rob, onda oslobođen i postavljen od Augusta za prokuratora Galije. Licinus je počinio čitav niz zloupotreba i iznuđivanja koristeći svoja ovlaštenja i moć. Licinus i pored jasnih optužbi i dokaza za korupciju nije bio kažnjen od strane Augusta.

uključenja u državno-provincijsku strukturu nalazile na razini protohistorijskog razvitka i sa nedovoljno razvijenim robno-novčanim gospodarstvom) samo uvođenje rimskog poreznog sistema, bez obzira kakvog karaktera i opsega bilo, moralo je u pojedinim slučajevima predstavljati teret, a ne olakšanje. Nenaviknutost većine Ilira, uključujući i Dezitijate na rimski fiskalni i monetarni sistem i uopće razvijenu robno - novčanu privredu razvijenog mediteranskog svijeta, a koja je naglo i brzo prodirala na njihovo područje izazivali su sve veće nezadovoljstvo u unutrašnjosti Provincije. Autohtono stanovništvo je moralo da rimskoj državi i pohlepnim zakupcima koji su dolazili iz svih krajeva Imperije prepuste i svoja rudna bogatstva. Posebno su oblasti današnje Bosne bile zanimljive Rimljanima zbog njihovih rudnika zlata (u Gornjoj Bosni – dolina rijeke Fojnice, Gornjem Vrbasu), srebra (područje današnje Srebrenice), željeza (Japra u zapadnoj Bosni i dijelovi Gornje Bosne). A i rimska provincijalna uprava se nije ustručavala da se prekomjerno bogati na račun domaćeg, sve siromašnijeg stanovništva služeći se svim sredstvima. Od ilirskih naroda je i oduzimana zemlja kako bi se na nju naselili kolonisti i veterani imperijalnih vojski. Pored svih nevolja domaće stanovništvo zapadnog Balkana je bilo iskorištavano i od stranih trgovaca i zelenaša koji su došli prateći rimske legije, a koji su isisavali sve što je bilo vrijedno, a sa ovih područja su tekle i "rijeke robova" u Italiju i provincije Italije. Od domaćeg stanovništva se zahtijevalo da po pozivu šalju i svoje regrute i vojne jedinice kao pomoćne trupe koje će zajedno sa rimskim legijama ratovati širom tada poznatog svijeta. I u vrijeme svoje nezavisnosti i za vrijeme prvih decenija rimske vladavine, ilirski narodi su bili međusobno podijeljeni uzajamnim surevnjivostima, suparništvima pa i mržnjom i neprijateljstvom, osobinama koje su Rimljani znali vrlo dobro iskoristiti kada su pokoravali zapadni Balkan. Ali nakon decenija sistemskog i obilnog iskorištavanja, u Ilirima se sve više nagomilavalo nezadovoljstvo, frustracije i bijes prema osvajaču, dok je istovremeno raslo i uvjerenje da je potrebno da se istupi i to zajednički. Sada se samo čekao povod i on je ubrzo došao u regrutaciji Ilira koji su trebali otići u daleke sjeverne šume i planine kako bi i oni dali svoju krv na pijedestalu rimske Imperije. August je izdao naredbu da se izvrši i mobilizacija ilirskih auksilijara, kako bi bili upućeni na markomanskobohemijsko bojište. Kada su legije predvođene Tiberijem već prelazile Dunav, u dubokoj bosanskoj unutrašnjosti negdje u Gornjoj Bosni, na području ilirskog naroda Dezitijata (koji su kao i drugi ilirski narodi imali svoju peregrinsku *civitas*) okupila se regrutovana vojska (u formi pomoćnih, auksilijarnih trupa) kako bi odatle bila odaslana na ratište. Ovi regruti nisu dolazili samo iz reda Dezitijata, nego i iz reda drugih ilirskih naroda/peregrinskih *civitates* sa područja dinarskog pojasa Ilirika. Međutim, skupljena vojska uvidjevši svoju snagu je istupila protiv Rima, i u taboru okupljenih i naoružanih auksilijara je tada došlo do pobune. Po Dionu Kasiju, prvo se potaknut Batonom Dezitijatskim, lokalnim vojno-političkim dužnosnikom, pobunio jedan manji dio okupljenih Ilira. Lokalni rimski garnizon (riječ je vjerojatno o posadi koja je trebalo da brine i osigurava prikupljanje auksilijarnih snaga, a možda je riječ i o veteranima "pod zastavom") je intervenirao. Ovu rimsku jedinicu su prvotni ustanici uništili. I tek nakon ovoga uspjeha,

i ostali u tome taborištu okupljeni auksilijari su se pobunili i tako stvorili moćnu vojsku pod komandom Batona Dezitijatskog.

Vijest o pobuni regrutiranih auksilijara se vrlo brzo proširila provincijom, izazivajući stihijsku bijesnu, anarhičnu i nekontrolirano ubistvenu reakciju domorodačkog stanovništva prema svemu onome što su oni smatrali da im je neprijateljsko. Došlo je do iznenadnog pokolja ne samo razbacanih vojnih odjela, nego i naseljenih veterana, stranih trgovaca i faktički svih stranaca. U ovom naglom, afektivnom toku „piroklastičnog bijesa i mržnje" izgleda da nije bilo poštede ni za rod i ni za dob. Po Veleju Paterkulu, taj obračun je poprimio elemente iznimne brutalnosti.

Velej Paterkul, II, CX, 6: *Oppressi cives Romani, trucidati negotiatores, magnus vexillariorum numerus ad internecionem ea in regione, quae plurimum ab imperatore aberat, caesus, occupata armis Macedonia, omnia et in omnibus 1ocis igni ferroque vastata. Quin etiam tantus huius belli metus fuit, ut stabilem illum et firmatum tantorum bellorum experientia Caesaris Augusti animum quateret atque terreret.*
(„Uništeni su rimski građani, poklani trgovci, veliki broj veksilijara poubijan do zadnjega čovjeka u onome kraju koji je bio najudaljeniji od vrhovnog zapovjednika. Makedonija je zaposjednuta oružjem, sve i posvuda opustošeno ognjem i mačem.Tako je velik bio strah od tog rata da je pokolebao i preplašio i srce Cezara Augusta, očvrsnulo i prekaljeno iskustvom u tolikim ratovima.").

Pošto su sa ovih područja na Dunav nešto ranije bile povučene sve rimske regularne vojne snage, nije trebalo dugo da ustanici zagospodare velikim područjem i eliminišu rimsku upravu. Nedugo nakon što je pobuna izbila na dezitijatskom području, pojavilo se novo središte ustanka kod naroda Breuka, koji su živjeli u sjeveroistočnoj Bosni i istočnoj Slavoniji, na čijem se čelu nalazio njihov vojskovođa isto po imenu Baton (Breučki).

Tako se razbuktao rat koji će trajati pune tri i po godine i ugroziti i samu Imperiju i zaustaviti njeno napredovanje za vrijeme Augusta. U to vrijeme tri grada su predstavljala tri glavne tačke u rimskoj kontroli nad Ilirikom i to su bili provincijska prijestolnica Salona, i dva grada u dubokoj kontinentalnoj unutrašnjosti → Siskia (na prostoru nekadašnje Segestike) i Sirmium (današnja Srijemska Mitrovica na obali Save). Ustaničke vođe su dobro znale da bi u slučaju ako bi uspjeli da zauzmu ove gradove, faktički oslobodili Ilirik rimske uprave i stvorili za interese ustanka znatno bolju vojno-političku stratešku situaciju. Zato je odmah nakon što se pobunila kompletna auksilijarna vojska, Baton Dezitijatski tu armiju pokrenuo prema Saloni. Pobunjeni auksilijari, kojima su se u međuvremenu uz put sigurno priključivali i drugi buntovnici, se relativno brzo uspjela prebaciti iz Gornje Bosne u područje Salone. Međutim, Salona je bila dobro utvrđena i pripremljena za napad. Ne samo da su napadi ustanika odbijeni, nego je i sam Baton Dezitijatski ranjen jednim projektilom ispaljenim sa fortifikacija koje su branile Salonu. I pored neuspjeha pred Salonom i teškog ranjavanja, ni Baton Dezitijatski ni ostatak ustaničkog vodstva dinarskih ustanika nisu ostali

obeshrabreni. Oni nisu odustali ni od zauzimanja ilirske obale ni od daljeg širenja ustanka već je u tu svrhu izvršeno relativno brzo pregrupisanje snaga. Nakon toga se ustanička vojska razdvojila.

Jedan dio ustaničkih snaga Baton Dezitijatski (koji se oporavljao od ranjavanja) je otposlao prema jugu. Ove jedinice su po Dionu Kasiju, odnosno izvoru/izvorima koje je on koristio, krećući se duž obale jugoistočno-južnim pravcem izazvale pustošenja sve do Apolonije, čime su upale i u zapadne dijelove tadašnje provincije Makedonije. Tu na krajnjem jugu svoga prodora, te ustaničke jedinice su i pored činjenice da su bile prvo poražene (po smislu teksta je jasno da Apolonija nije bila zauzeta od strane ustanika) u ponovnom sukobu sa Rimljanima izvojevali pobjedu. Osnovna strateška zamisao ovog nastupanja na jednoj prilično dugačkoj liniji, pored nastojanja da se ovlada što dužom obalnom linijom, je predviđala i širenje ustanka na one ilirske prostore na jugoistočnom pravcu koji se vjerojatno još uvijek nisu nalazili u stanju pobune, u čemu se izgleda i uspjelo. Istovremeno se željelo ovim pokretom i širenjem ustanka i na zajednice naseljene u ovim područjima, eliminisati i rimske i njima lojalne pozicije i uporišta kako bi se otklonila eventualna mogućnost protivudara sa jugoistočne strane i tako dodatno razvukle lokalne protivničke snage. Iako su ustanici uspjeli prilikom ovoga prodora pod svoju kontrolu staviti zamašan teritorij, vjerojatno su veći gradovi (*Skardona, Tragurij, Narona, Epidaurum, Rhizinium, Acruvium, Butuanum, Olcinium, Lissus*, Dirahij, pa i Skodra) na obali i blizu obale ostali u rimskim rukama. Pokretom prema jugu, ustanici su namjeravali i da presijeku cestu *Via Egnatia*, koja je za Rim predstavljala vrlo bitnu stratešku komunikaciju koja je povezivala Italiju sa maloazijskim i drugim istočnim provincijama.

Drugi dio ustaničke vojske je lično predvodio Baton Dezitijatski, koji se oporavio od ranjavanja, i ova kolona je krenula prema sjeverozapadu i gradu Siskiji. Kada je vijest o velikom ustanku došla do Tiberija, on je shvatio da je riječ o novom teškom ratu. Pravilno ocijenivši da nije moguće voditi borbe na dva fronta i to prikliješteni između pobunjenih Ilira i Markomana, Tiberije je sklopio mirovni sporazum sa Maroboudom i povukao je trupe sa markomansko – bohemijskog područja. Ispred svojih nastupajućih legija koje je povlačio sa Dunava, kao prethodnicu je poslao XX legiju koju je predvodio Valerije Mesalinus (*Valerius Messalinus*), tadašnji namjesnik (sa titulom legata propretora provincije Ilirik). Ova prethodnica je uspjela da u Siskiju uđe prije trupa Batona Dezitijatskog. Do sukoba vojski koje su predvodili Baton Dezitijatski i Valerije Mesalinus je došlo južno od Siskije. U prvoj, otvorenoj bici ustaničke snage, koje su bile i brojnije, su izvojevale uspjeh, ali nakon toga Baton Dezitijatski je sa svojim snagama bio dočekan u zasjedi i poražen. Najvjerojatnije su se bitke između trupa pod zapovjedništvom Mesalinusa i ustaničkih trupa pod zapovjedništvom Batona Dezitijatskog dogodile negdje između Siskije i srednjeg Pounja, na području današnjih Cazinske krajine i Banije. Tom prilikom ustanku su se pridružile i japodske zajednice u Pounju. Istovremeno sa dešavanjima u dinarskom pojasu Ilirika, panonski ustanici predvođeni Batonom Breučkim pokušali su zauzeti Sirmium.

Međutim, Rimljani stacionirani u gradu su uspjeli da odbiju napad i Breuci nisu uspjeli zauzeti Sirmium i ostvariti svoju osnovnu stratešku zamisao. A uz sve to, namjesnik Mezije Aul Cecina Sever (*Aulo Cecina Severus*), čim je dobio vijesti o pobuni u panonskom bazenu se brzo uputio protiv pobunjenika i to pravcem prema širem području Sirmiuma, koje se nalazilo u okviru Ilirika na samoj granici prema Meziji. Sa breučko-panonskim ustanicima se srazio blizu rijeke Drave, što bi značilo da su se nakon neuspješnog napada na Sirmium ustaničke snage predvođene Batonom Breučkim povukle u pravcu sjeverozapada. U ovoj prvoj većoj i značajnijoj bici ustanka Cecinine trupe su uspjele i uz znatne svoje žrtve da poraze ustanike. Tako je Cecina uspio da spriječi ustaničko ovladavanje prostorom sjeverno od Sirmiuma i stabilizovanje na obali Dunava, toj vanjskoj granici Imperije. Ali zbog svojih velikih gubitaka Cecina nije mogao da iskoristi svoju pobjedu i da nastavi pokret dublje u ustaničko zaleđe.

Nakon ustaničkih neuspjeha da zauzme glavna tri oslonca rimske vlasti u Iliriku (Salona, Siskia i Sirmium), Baton Dezitijatski je shvatio da je potrebno ujedinjenje svih ustaničkih snaga i stvaranje zajedničkog vojnopolitičkog Saveza. Radi toga je otišao na breučko-panonsko područje kako bi se stvorio zajednički Savez. Da su pobunjeni dinarski i panonski narodi imali zajednički Savez potvrđuju oba glavna povijesna izvora. Po Dionu Kasiju jedinstveni ustanički Savez bi bio rezultat sporazuma između dva Batona i to na inicijativu Batona Dezitijatskog koji je posjetio Batona Breučkog i sa njim dogovorio „zajednički rat“. Na samom početku svoga nacrtnog opisa ustanka 6. god. n. e., Velej Paterkul kaže da su ustanici ušli u Savez. I Dion Kasije govori da je nakon početka ustanka i prvih borbi bio sklopljen jedinstveni ustanički Savez. Vrhovne vojvode svih ustaničkih snaga su postali Baton Dezitijatski i Baton Breučki. Iako Dion Kasije kaže da Baton Dezitijatski sa panonskim segmentom ustanka stvara ratni savez, sudeći po čitavom nizu događaja koji su se desili kasnije, nesumnjivo je da je Savez podrazumijevao i sadržavao i neke osobnosti političke veze ili je bar Baton Dezitijatski smatrao da Savez podrazumijeva i političku vezu, a ne samo vojno savezništvo. Ovo je bilo prvi put u historiji da su dinarski i panonski ilirski narodi zajednički nastupili, a ne parcijalno po pojedinim narodima kao što su to činili do tada. Jedinstveni ustanički Savez iznenada se pojavio kao nova politička i vojna realnost na povijesnoj pozornici i njegova nagla pojava skoro eruptivnog karaktera je izazvala tolike poremećaje u širem geopolitičkom okruženju da je rimska država morala mijenjati ili čak napuštati ostvarivanje svoje strateške zamisli, kako bi mu se suprotstavila i eliminisala ga. Pored izgradnje novih zajedničkih vojnih i političkih institucija i izgradnje sistema i strukture koji bi funkcionalno objedinjavali ustaničke narode, ustanicima se nametalo i profiliranje ciljeva borbe i njihovo međusobno usklađivanje. Nažalost, pisana izvora ne daju dovoljan broj direktnih i preciznih informacija o tim ustaničkim, općeilirskim institucijama, i samo se iz konteksta tekstova i posrednim putem mogu naslutiti i to samo okvirni obrisi neke unutarnje vojno-političke konstitucije ustanka, odnosno donijeti izvjesni zaključci po tome pitanju.

Prva zajednička akcija novoformiranog Saveza je bilo zauzimanje i utvrđivanje na planini Alma (današnja Fruška Gora). Ova srijemska planina je predstavljala dobru stratešku poziciju koja se nalazila blizu Sirmiuma i odakle su ustaničke snage predstavljale stalnu prijetnju sigurnosti ovog grada. Fruška Gora je izbijala i na desnu obalu Dunava i predstavljala krajnju granicu prema Singidunumu, tom taktičkom položaju čitave rimske koncepcije kontrole dunavske granice na njenom srednjem dijelu.

Zauzimanjem Fruške Gore borbe su se prenijele i na zapadne dijelove skordičke *civitas*, koja je ostala lojalna Rimskoj državi. Protiv ustanika je Cecina Sever poslao tračke savezničke jedinice koje je predvodio njihov kralj Remetalk I, koji je bio najvažniji rimski saveznik u ratu. Tračka kraljevina je tada bila u klijentskom, vazalskom odnosu prema Rimskoj državi. Po Dionu Kasiju, ustanici su poraženi tom prilikom od strane tračkih jedinica koji su činili neku vrstu prethodnice Cecine Severa, kojem su opet te združene ustaničke jedinice snažno odolijevale prilikom drugog napada koji su pokrenule rimske jedinice. Olakšavanju pozicija ustaničkog Saveza na istočnoj bojišnici tada je doprinio i upad Dačana i Sarmata, pa je Cecina Sever morao povući trupe da se suprotstavi ovom upadu. Po Dionu Kasiju, ustanici su još jednom provalili u Makedoniju, ali ovaj put više orijentisano prema istoku. Ovaj napad su uspjeli da zaustave tračkí kralj Remetalk I i njegov brat Reskuporis II.

Dolaskom Tiberija u Siskiju (koja će biti glavni štab protuustaničkih aktivnosti skoro do samoga kraja rata), nastupilo je vrijeme reorganizacije rimske vojne sile na zapadnoj bojišnici. To odlaganje rimske ofanzivne akcije su iskoristili ustanici da prošire svoju teritoriju do duboko na zapadnom pravcu duž rijeke Kupe pa skoro do Kvarnera i granica Italije. Izbijanje i naglo širenje ustanka je od početka izazvalo i nervozu, pa i strah i paniku u Rimu i Italiji. Po Veleju Paterkulu, August je na senatskoj sjednici izjavio da ako se ne poduzmu krajnje mjere da će neprijatelj za deset dana biti pred Rimom. Iako je bilo nesumnjivo pretjerivanje da će se ustanici naći pred Rimom, ipak je preduzet čitav niz vanrednih mjera:

1. Pozvani su veterani.
2. Imućni građani i muškarci i žene, su prema visini svoje imovine morali da daju određeni razrez u muškim robovima sposobnim za vojnu službu (koje bi Država oslobađala kako bi odmah nakon oslobađanja bili unovačeni i uključeni u armiju) te i 6-mjesečni trošak njihovog izdržavanja, obuke i opremanja.
3. Zatražena je i služba senatora i vitezova za ratne potrebe, što je i obećano.
4. Tiberije je dobio izvanredna ovlaštenja i postao je glavnokomandujući svih protuustaničkih snaga u Iliriku.

U zimu 6./7. god. n. e. (kada je došlo do ponovljenog napada na Makedoniju) područje pod kontrolom ustaničkog Saveza je doživjelo svoj vrhunac, i pružalo se od zone sjeverno od

Via Egnatia pa sve do porječja rijeke Kupe, i od Drave pa sve do jadranske obale, sa tim da su se rimske pozicije još uvijek držale u gradovima kao što su Salona i Narona, možda i Epidaurum i Lissos, te na otocima. Ustanički Savez nije mogao osvojiti jadranske gradove i otoke jer nije raspolagao sa mornaricom. Savezu na čijem čelu su se kao kolegijalne vrhovne vojvode nalazila dvojica Batona, priključio se veći dio ilirskih naroda provincije južno od Drave, uključujući i Delmate i Piruste. Sudeći po veronskom epigrafskom natpisu, Rimu su ipak ostali lojalni Liburni i narodnosno jezgro Japoda, dok su se japodske zajednice u širem području Pounja priključile ustaničkom Savezu. Ustanički Savez je raspolagao sa velikom vojnom silom od više od 100.000 – 110.000 boraca, uglavnom u pješadiji, ali i u konjici. Kao iskusan vojskovođa, Tiberije je rano shvatio da se ustanički Savez Ilirika ne može brzo poraziti, jer su ustanici nakon dostizanja zenita svoje moći, prešli na strategiju koja se sastojala od primjene gerilsko-partizanske vojne taktike i utvrđivanja u niz gradinskih naselja. Radi toga je Tiberije odlučio da primjeni dugotrajnu strategiju iznurivanja u kojoj bi nizom kaznenih ekspedicija nanosio štetu u ljudima i resursima ustaničkoj strani. Glavna bojišta na koja je Tiberije prebacio težinu svojih operacija bili su ravničarsko, panonsko područje i sjeverozapadno bojište (zona južno od Siskije). Cilj mu je bio da izmori protivnika, i da ga primora na pregovore ili predaju. Ali kako bi mogao da izvede ovu strategiju Tiberije je morao raspolagati sa brojnim i snažnim vojnim snagama. Radi toga su već od 6. god. n. e. započela prebacivanja velikog broja trupa sa svih strana Države u Ilirik. Rimljani će u toku ovog troipogodišnjeg rata angažovati po Svetoniju čak 15 legija i isto toliko auksilijarnih snaga, a Velej Paterkul govori i o 10 000 pozvanih veterana i velikom broju “dobrovoljaca” (riječ je poglavito o onim oslobođenim robovima koji su unovačeni u “dobrovoljačke kohorte”). Pored ovih snaga, na ilirskim bojišnicama su bile aktivne i klijentske tračke trupe, koje su u toku prve godine rata odigrale vrlo bitnu ulogu. Zanimljivo je da je po Tacitu u Tiberijevoj vojsci na ilirskom bojištu učestvovao i iransko – parćanski velikaš Ornospad. Tacit navodi da je Ornospad nekada bio prognanik (iz partsko – iranske Države) i da je Tiberiju pružio veliku pomoć kada je ovaj dovršavao rat u Dalmaciji, radi čega je i dobio rimsko građanstvo. Vjerovatno je Ornospad raspolagao i sa određenim trupama iz Irana i Mesopotamije. Kasnije je Ornospad opet stekao milost, povjerenje i čast svoga partsko – iranskog šaha i vratio se u domovinu. Na osnovi svih ovih podataka bi se moglo tvrditi da je rimska država za vrijeme rata u Iliriku angažovala možda čak i cca 190 000 vojnika. O značenju i težini rata dovoljno govori činjenica da su se u rimskom zapovjedništvu nalazila skoro sva viđenija imena tadašnje elite. Na osnovi izvorne građe znamo da su u ratu 6. – 9. god. n. e. od viših rimskih zapovjednika učestvovali i Tiberije, Germanik, Aul Cecina Sever, Valerije Mesalinus, Plaucije Silvan, Marko Lepid, Gaj Vibije Postumije, Lucije Apronije i Lucije Elije Lamije. Moguće je da su u ratu učestvovali i kasniji namjesnici ilirskih provincija Junije Blez i Publije Kornelije Dolabela.

Međutim, strateška zamisao koju je počeo primijenjivati Tiberije, a koja se zasnivala na dugotrajnom ratu iscrpljivanja, nije nailazila na oduševljenje kod Augusta. Izbijanje i

širenje ustanka je koincidiralo i sa prvom značajnijom krizom augustovskog režima, uključujući i pojavu gladi i povećanje cijena. Odugovlačenje sa ratom se sve više osjećalo kao breme koje je ugrožavalo augustovski režim. Veliki gubici i teške borbe su kao posljedicu imale da se sve više počinje javljati i određena opozicija Augustovim mjerama, posebno njegovom porodičnom zakonodavstvu. Nakon stabilizacije situacije, na zapadnu bojišnicu je stiglo pojačanje koje je predvodio Germanik (*Germanicus Julius Caesar*), sin Druza i Antonije (kćerke Marka Antonija i Oktavije), a u kojem se nalazio i Velej Paterkul. Ovo pojačanje je trebalo da na borbenu pozornicu dovede novog Augustovog favorita – Germanika koji je i oženio Agripinu Stariju, kćerku Agripe i Julije Starije. August se nadao da će Germanik na ilirskom bojištu steći određeno iskustvo.

Ipak, ni prisustvo odlučnijeg, pa i brutalnijeg Germanika nije moglo da naruši Tiberijevu osnovnu stratešku zamisao. Tako su rimske i pomoćne trupe upućivane u akcije pustošenja, koja su zahvatila uglavnom panonsko područje i sjeverozapadno bojište. U toku 7. god. n. e. ustaničke snage su se utvrdile na …*monte Claudio*…, vjerojatno brdsko-planinskom pojasu današnje središnje Slavonije (Psunj – Papuk – Krndija - Dilj).

Ipak za 7. god. n. e. je najvažnija velika ofanzivna akcija koja je pokrenuta sa istočne bojišnice, na koju je bio prispio Marko Plaucije Silvan (*Marcus Plautius Silvanus*) dovodeći trupe iz Azije. Plaucije Silvan i Cecina Sever (*Caecina Severus*) su pokrenuli veliki broj trupa (pet legija, auksilijarne jedinice, Tračane), sa kojima su se trebali probiti kroz panonsko područje sjeverno od Save i spojiti se sa zapadnom bojišnicom. Već na početku svoga pokreta, kada su se vojnici nalazili u privemenom logoru kod Vulkajskih močvara (srednji tok rijeka Bosuta - Vuka) rimske i pomoćne trupe su bile napadnute od velike mase ustanika. Bitka koja je uslijedila po svojim karakteristikama i po broju angažiranih snaga spada u red većih bitaka rimske vojne povijesti. Opis bitke daju i Velej Paterkul i Kasije Dion. Po Dionu Kasiju bitka je započela iznenadnim udarom združenih ustaničkih snaga na protivničke trupe koje su bile utaborene, najvjerojatnije u rano jutro ili kasno popodne, kada se podizao logor. Po Veleju Paterkulu prilikom udara ustaničkih snaga pomoćne i tračke jedinice su bile potučene i natjerane u bijeg i situacija je postala vrlo opasna po rimsku stranu. Velej Paterkul za dovođenje vojske u tešku situaciju u blizini Vulkajskih močvara direktno i nedvosmisleno optužuje rimske zapovjednike Cecinu Severa i Plaucija Silvana, jer su se oni, u skladu sa apologetskim duhom Velejevog teksta, udaljili od načela politike Tiberija (tj. njegovog načina vođenja borbenih operacija) i dozvolili sebi da dođu u kontakt sa neprijateljem prije nego su saznali preko svojih izviđača gdje je neprijatelj. Situaciju kod Vulkajskih močvara su i po Veleju Paterkulu (detaljnije i izričitije prikazano) i po Dionu Kasiju, spasili sabranost, hrabrost, vrline i sposobnost običnih vojnika – legionara. U tim kritičnim trenucima, po podacima naših izvora, kada su u borbi poginuli i bili ranjeni mnogi oficiri, pojedine jedinice bile odsječene, pomoćne jedinice u bijegu, bitku je spasila vrijednost rimskih legionara koji se nisu zadovoljili izdržavanjem ustaničkih juriša nego su provalili kroz njihove redove i tako izvukli pobjedu iz očajne situacije i ujedno spasili svoje

zapovjednike od sramote poraza. Iako je završila načelnom rimskom pobjedom jer je napad odbijen, ustanici prisiljeni na povlačenje, a nastupanje vojske prema Tiberijevoj borbenoj grupi nastavljeno, gubici protu-ustaničkih snaga su bili izrazito veliki.

I u jesen 7. god. n. e. došlo je do spajanja dviju velikih borbenih grupa rimskih oružanih snaga negdje na zapadnoj bojišnoj liniji (kojom se neposredno zapovijedalo iz Siskije) i kreiranja privremenog tabora sa enormnim vojnim sastavom. U njemu su se tako nalazile vojne snage od ukupno deset legija (pet Tiberijevih i pet Cecininih i Silvanovih), više nego 70 kohorti, 10 ala konjaništva, i više nego 10.000 veterana, veliki broj dobrovoljaca i brojno konjaništvo tračkog kralja. Nakon toga, Tiberije je trupe ponovo razdvojio i one iz istočne borbene grupe je vratio natrag, uz eskort trupa sa zapadne bojišnice. Ovim prolaskom velike mase vojnika dodatno je razarano panonsko područje sjeverno od Save. Nakon toga se Tiberije vratio u Siskiju i vojsku rasporedio u zimovališta.

Više-manje podudarno sa ovim periodom i Germanik je pobijedio Mezeje. U 8. god. n. e. konačno je došlo do realizovanja Tiberijeve dugoročne strategije sa javljanjem pukotina u ustaničkom Savezu. Teško dvoipogodišnje ratovanje je doprinijelo da se na ustaničkoj strani, izloženoj ubitačnom i stalnom uništavanju resursa i ljudi, počne pojavljivati demoraliziranost, pa i defetizam i kalkulanstvo. Tada se pokazuje, i pored nastojanja Batona Dezitijatskog (koji je bio idejni tvorac Saveza i njegov najodaniji reprezent), da su centrifugalne sile i unutarnji partikularizmi, ipak, bili još uvijek previše izraženi da bi se Savez mogao smatrati koherentnom, prepoznatljivom i funkcionalnom jedinstvenom silom. Najteže stanje je bilo na najugroženijim dijelovima ustaničkog područja i to u panonskom području koje je već dvije godine sistemski razarano i na sjeverozapadnom frontu okrenuto prema Siskiji. Čitav niz velikih naselja, od kojih neka sa tisućljetnom tradicijom življenja, posebno ona u ravnicama zapadne Posavine su za vrijeme ovih borbi brutalno i sistemski razorena, kao npr. Donja Dolina. Prvi koji je pokušao da iznađe neki partikularni izlaz iz ove situacije bio je izvjesni lokalni poglavica iz područja južno od Siskije po imenu Skenobard. On je stupio u kontakt sa Manijem Enijem, komandantom rimskog garnizona u Siskiji, radi eventualne promjene strane u sukobu, ali kako izgleda ovaj pokušaj konspiracije nije uspio. Ipak, sljedeća konspiracija koju je jedan od poglavara ustanka imao sa Tiberijem će imati mnogo teže i gore posljedice i uveliko će predestinirati dalji tok ustanka.

Još u toku 8. god. n. e. vrhovni vojvoda Baton Breučki je stupio u tajne pregovore sa Tiberijem. Batonu Breučkom, koji je bio najvažniji zapovjednik ustaničkog Saveza u panonskom području, sigurno je bilo dosta rata koji je nanio do tada golemu štetu Donjoj Panoniji. On je bio i stariji od Batona Dezitijatskog i sigurno je bio manje sklon nastavku sukoba i naklonjeniji pregovorima i kompromisu. Tiberije je ovu situaciju vrlo diplomatski i umješno iskoristio. Njemu je bilo u interesu samo da podijeli ustanički Savez i iz rata izbaci panonsku komponentu ustanka, i s tim ciljem bio je spreman na dosta ustupaka Batonu Breučkom. Ipak, Baton Breučki se u svome naumu predaje morao suočiti sa jakom

opozicijom unutar Breuka i panonskih ustanika. Opoziciju predaji i sporazumu sa Rimljanima predvodio je Pines, koji je inače bio kralj Breuka. Baton Breučki se obračunao sa Pinesom tako što ga je uhapsio i isporučio Rimljanima. Sa svoje strane je izvršio 3. VIII 8. god. n. e. simboličku predaju panonskih trupa Tiberiju i Rimu na obali (u donjem toku) rijeke Bosne (*....apud flumen nomine Bathinum...*). Ovaj podatak se nalazi u djelu Veleja Paterkula (koji je bio neposredni svjedok navedenih zbivanja na rijeci Bosni) i riječ je o najstarijem do sada poznatom podatku u kome se spominje drevno bosansko ime (ali za rijeku, ne za zemlju).

Zauzvrat što je napustio ustanički Savez, Tiberije je ostavio Batonu Breučkom autonomiju i dopustio mu da vlada nad Breucima. Bez obzira na eliminisanje Pinesa, Baton Breučki se ipak suočio sa tim da je morao potvrđivati svoj autoritet u nizu breučko-panonskih zajednica (jer je bilo dosta neslaganja sa njegovom preoportunističkom politikom i uzurpacijom vlasti). Za to vrijeme Baton Dezitijatski odlučio je da kazni izdaju i kolaboraciju sa neprijateljem i pripremio je brzu akciju kako bi povratio Panoniju u ustanički tabor. U jesen 8. god. n. e. sa brojnim i snažnim trupama je iz dinarskog pojasa brzo i iznenadno prodro u južnu Panoniju, postavio je klopku Batonu Breučkom (koji je obilazio navedeno područje kako bi potvrđivao svoju vlast) i pobijedio ga je u bici. Baton Breučki se sklonio u obližnje gradinsko naselje, koje je Baton Dezitijatski dao opsjedati (vjerojatno u današnjem tuzlanskom području). Ubrzo su sami stanovnici naselja izručili nekadašnjeg vrhovnog vojvodu ustaničkog Saveza drugom vrhovnom vojvodi Batonu Dezitijatskom. Nakon toga je Baton Dezitijatski sazvao vojničku/narodnu skupštinu koja je trebala suditi i presuditi Batonu Breučkom pod optužbom za izdaju. Vojnička/narodna skupština je izglasala smrtnu kaznu i Baton Breučki je na licu mjesta pogubljen. Nakon toga došlo je do ponovnog podizanja Panonije na ustanak, ali je uslijedila brza i učinkovita reakcija trupa pod zapovjedništvom Plaucija Silvana i došlo je do sloma organizovanog otpora u panonskom bazenu. Baton Dezitijatski, uvidjevši rasulo panonskog fronta, povukao se sa preostalim jedinicama u dinarsko područje, pri tome dodatno utvrđujući strateške tačke na prvoj bojišnoj liniji kako bi spriječio dublji rimski prodor u unutrašnjost dinarskog pojasa.

Pad Panonije, i u Rimu i u Italiji je dočekan kao obnova augustovskog režima, koji je počeo da se nagriza uslijed teškoće dugog rata i krize koja se tada pojavila. Ustanak je na svjetlo dana vrlo brzo iznio sve negativnosti i proturječja toga sistema, a počela su se javljati i nezadovoljstva augustovskom politikom i zakonodavstvom, posebno porodičnim zakonima. Upravo radi toga je pobjeda u Panoniji bila veliko olakšanje za već ostarjelog Augusta, koji je početkom Ustanka doživio i vrlo neugodno preslagavanje odnosa u sopstvenoj familiji, koje je završilo protjerivanjem Agripe Postuma (*Marcus* Vipsanius *Agrippa Postumus* – jedinog preostalog Augustovog biološkog unuka). Kako bi se pobjeda pokazala i stanovništvu Rima i Italije, u prijestolnicu je pozvan pobjednik Tiberije kojem je priređen veličanstven doček. Izgleda da je August smatrao da je padom Panonije teži

dio posla uspješno završen i da je obračun sa ustanicima u dinarskom pojasu tehničko pitanje koje se može izvesti bez većih teškoća.

Zapovjedništvo na terenu je praktično preuzeo Germanik, koji je u kasnu zimu i rano proljeće 9. god. n. e. započeo ambicioznu ofanzivu u široj zoni Pounja, kojom je namjeravao razbiti odbrambenu liniju i prodrijeti u ustaničku unutrašnjost i tako se ovjekovječiti kao onaj koji je ugušio ustanak. Međutim, stvari su se odvijale znatno teže po Germanikove želje. Za razliku od Tiberija, koji je štedio svoje vojnike, vodio strpljivu politiku i duboko promišljene borbene operacije, Germanik kao znatno mlađi je želio brzu pobjedu i nije se previše obazirao na žrtve. Germanikova Pounjska operacija se na osnovi podataka Diona Kasija uglavnom zasnovala na zauzimanju gradinskih naselja Splonum, *Raetinum* i Seretion, iako su sami Germanikovi planovi bili znatno ambiciozniji. Po Dionu Kasiju, koji jedini iz literarne izvorne građe spominje i opisuje Germanikovu ofanzivu, prvo značajnije ustaničko uporište koje je osjetilo Germanikovu ofanzivu bilo je Splonum. U Splonumu se uz veliki broj branilaca nalazilo i civilno stanovništvo, što govori da je riječ o nekom bitnijem i većem naselju. Suočivši se sa Splonumom, Germanik se našao nesposobnim da napravi neki napredak, bilo mašinama, bilo napadima ljudstva. Međutim, stjecajem niza sretnih međusobno povezanih okolnosti, Germanik je uspio zauzeti Splonum. U ovoj bici su učestvovale i pomoćne jedinice iz Germanije čiji je jedan pripadnik – konjanik, izvjesni Pusio, slučajno presudno utjecao na dalji tok borbe i Germanikovu pobjedu. Sudeći po Dionovom tekstu, Splonum je predstavljao veće i razvijenije naselje koje je posjedovalo i dobro utvrđeni akropolj koji Germanik nije osvojio napadom, nego tek predajom njegovih branilaca koji su se u njega povukli nakon što je probijen vanjski odbrambeni zid naselja. To je značilo da je Splonum bio zaštićen dvostrukim prstenom, kako izgleda kao i ostala ustanička uporišta, i to jednim koji je predstavljao vanjsku odbranu, odnosno štitio i podgrađe, i drugim koji je okruživao akropolj, citadelu ili sjedište gradine. Nakon zauzeća Splonuma, Germanikova armija se uputila prema novom cilju – *Raetinum,* koji se poglavito ubicira na lokalitetu Golubić, južno od Bihaća ili na nekom drugom bližem lokalitetu u bišćanskom Pounju koje u sebi sadrži više odlika brdsko-planinskog i od prirode dobro utvrđenog položaja (u obzir dolaze i lokaliteti Ripač i Sokolac i dr.).

Pred ovim ustaničkim uporištem desila se sasvim drugačija priča. Branioci, prevladani brojem napadača i nesposobni da im se suprotstave na klasični borbeni način, pribjegli su taktičkom lukavstvu. I *Raetinum* je svoju temeljnu odbrambenu fortifikaciju zasnivao na dva prstena slično kao Splonum, odnosno na postojanju još jednog unutarnjeg zaokruženog, još bolje utvrđenog, prostora koji se nalazio na istaknutom, uzvišenom, dominantom mjestu odakle se imao i dobar domet (za oružje) i odlična vizualna kontrola nad ostatkom naselja – podgrađem, ali i nad širom okolinom. Iskorištavajući mogućnosti koje im je pružao sistem odbrambene fortifikacije branioci su u podgrađu, odnosno onom dijelu naselja koji je štitio prvi okružujući zid, postavili vatre i povukli se unutar citadele.

Uvidjevši da je podgrađe napušteno i pomislivši da je to rezultat mogućeg sloma ustaničkog otpora u naselju, nadajući se da bi ga uslijed toga mogli brzo i to u cijelosti zauzeti bez većih napora, Rimljani su neoprezno i samouvjereno provalili u naselje. I one jedinice koje su provalile u naselje upale su u jednu odlično smišljenu i pripremljenu zamku. Vješto kombinirajući rasplamsavanje vatre i stalno gađanje odozgo (sa zidina „akropolja") ustanici su uspjeli da fizički eliminišu većinu onih koji su u ovom prvom naletu prodrli preko prvotnog odbrambenog prstena. U vatri i pod naletima projektila se samo jedan mali dio Germanikovih vojnika iz toga prvog ešalona koji je ušao u *Raetinum* uspio spasiti iz vatrenog grotla. Međutim, napredovanje vatre je ugrozilo i akropoljski dio naselja, radi čega ustanici nisu uspjeli da svoj taktički uspjeh pretoče i u stratešku prednost pa ni da održe svoj tadašnji položaj. U toku noći, dok su Germanik, njegovo zapovjedništvo i trupe pokušavali da se „saberu" i pregrupišu, ustanici su bili prisiljeni da napuste akropolj i da se u manjim skupinama sakriju u „podzemnim prostorijama".

Nakon *Raetinum*, prodor se nastavlja prema Seretionu, koji je već ranije, za vrijeme svojih pohoda iznurivanja i pustošenja, pokušavao zauzeti Tiberije, ali ga je tek u ovoj kampanji zauzeo Germanik. Nakon pada Seretiona, neka druga mjesta su bila znatno lakše osvojena. Gubici u vojnicima, resursima i vremenu su bili toliki za Germanikovu armiju da je ofanziva prekinuta, a počela su se javljati i vojnička nezadovoljstva na granici sa otvorenom bunom. Radi toga se Tiberije povratio na zapadnobalkansko ratište.

On je reorganizovao trupe i pripremio ih za konačni udar na preostalo ustaničko područje. Nova ofanziva je započela početkom ljeta 9. god. n. e. i izvodila se sa velikim brojem trupa sinkronizovano iz tri pravca. Jednom je zapovijedao Marko Lepid, drugom Plaucije Silvan, a treću je imao pod neposrednim zapovjedništvom i u njoj se nalazio i Germanik. Plaucije Silvan je predvodio napad istočnim pravcem i kretao se duž istočnih dijelova Ilirika, Tiberije je zajedno sa Germanikom vodio trupe zapadnim dijelom Ilirika i njihov cilj je bilo uništavanje središnjeg vodstva ustanka na čelu sa Batonom Dezitijatskim i izbijanje u zaleđe Salone, a Marko Lepid (*Marcus Lepidus*) je sa svojom kolonom nadirao središnjim pravcem, pa sve do doline Neretve. Dok su Silvan i Lepid svladavali lokalne ustaničke zapovjednike i njihove snage, Tiberije i Germanik su pratili Batona Dezitijatskog do u dubinu ustaničkog područja, ali ga nisu uspijevali zarobiti. Negdje na putu prema jadranskom zaleđu, od glavnine Tiberijevih trupa se odvojio dio vojske na čelu sa Germanikom koji je upućen u području današnje središnje i Gornje Bosne. Baton Dezitijatski se utaborio u delmatskom uporištu Andetrij (sjeverno od današnjeg Splita), gdje je ubrzo stigao i Tiberije sa svojom vojskom. Uvidjevši bezizlaznu situaciju i slom organizovanog otpora ustaničkog Saveza i u dinarskom pojasu, Baton Dezitijatski je stupio u pregovore sa Tiberijem. Međutim, Delmati stacionirani u Andetriju su odbili sporazum i predaju i nastavili su sa otporom, pa je Baton Dezitijatski sa svojom neposrednom pratnjom napustio Andetrij i sklonio se u okolno područje. Nakon toga je došlo do vrlo teške bitke za

Andetrij, u kojoj je Tiberije i pored nezgodne taktičke pozicije (ustaničke snage su se nalazile i u okolici, a ne samo u utvrđene u Andetriju) u kojoj se nalazio, ipak, pobijedio.

Posljednja veća bitka u ustanku se desila kod legendarne Ardube, gradinskog naselja koje još uvijek nije lokalizovano. Arduba je bila posljednje preostalo ustaničko uporište u koje se sklonio i veliki broj izbjeglica, ali i prebjega koji su iz redova rimske armije (uglavnom iz reda tzv. „dobrovoljaca“, auksilijara i plaćenika) prešli na stranu Ilira. Ove prebjege su Rimljani smatrali najobičnijim dezerterima. Pred Ardubu je sa velikom vojskom stigao Germanik. Muškarci Ardube su odlučili da se mirnim putem predaju Germaniku, čemu su se suprostavili ovi prebjezi, jer za njih po rimskim zakonima ne bi bilo nikakve milosti. Ali, žene Ardube za razliku od svojih muškaraca, pridružile su se prebjezima i odbile su predaju, jer su one žudjele za slobodom i bile spremnije da pate i podnesu bilo koju drugu sudbinu nego da padnu u ropstvo. U Ardubi je izbila surova unutrašnja borba i prebjezi su u njoj bili nadjačani i zarobljeni, i samo su neki od njih uspjeli da pobjegnu. Ali žene Ardube nisu se željele pokoriti ni volji Rimljana ni željama muškaraca Ardube koji su sada mislili samo kako da sačuvaju vlastite žive glave. I u tim trenucima žene Ardube su pokazale jedno od najvećih herojstava u historiji čovječanstva, jer su sa svojom djecom skakale ili u vatre koje su plamtile Ardubom ili su se strmoglavljivale u rijeku koja je tekla ispod Ardube.

Uvidjevši konačan kraj, Baton Dezitijatski se u septembru 9. god. n. e. predao Tiberiju. Time je i zvanično završen Veliki Ilirski ustanak koji je Svetonije nazvao najtežim ratom nakon punskih ratova. To je ujedno bio i konačan kraj dvostoljetnog sukoba Ilira sa Rimljanima, u korist ovih potonjih. Već ujutro nakon predaje, Baton je u duhu najboljih rimskih pravnih normi i tradicija izveden pred improvizovani sud kojim je predsjedavao Tiberije, vrhovni zapovjednik rimskih trupa na ratištima ilirskih zemalja. Na tome suđenju Baton Dezitijatski je imao puno pravo govora i zastupanja i pokazati će se na kraju i pošten postupak i presuđivanje koje je uvažavalo i interese, mišljenje pa i molbe optuženika. Na upit Tiberija zašto su se pobunili, Baton Dezitijatski je odgovorio : “Vi (Rimljani) ste krivi za ovo, vi ste poslali za čuvare vaših stada ne pse ili pastire, nego vukove”.

I pored predaje Batona Dezitijatskog i završetka organizovanog ustaničkog otpora, pojedine manje grupe su se i dalje nastavljale suprotstavljati rimskoj vlasti, ali će vremenom ta akcija i u Panoniji i u dinarskom pojasu sve više ličiti na hajdučiju i razbojničku djelatnost. Ilirik je stravično stradao za vrijeme rata, sa enormnim gubicima u biološkoj masi. Procjena gubitaka u ljudstvu kod ustaničke mase bi iznosila možda i preko 30% (ubijeni, odvedeni u ropstvo, umrli uslijed neborbenih posljedica rata), dok bi kod pojedinih naroda kao Dezitijata i Pirusta ovaj procent bio i znatno veći i možda se kretao oko 50%.

Velej Paterkul, II, CXV, 4 : *Illa aestas maximi belli consummavit effectus: quippe Perustae et Desidiates Delmatae, situ locorum ac montium, ingeniorum ferocia, mira etiam pugnandi scientia et praecipue angustiis saltuum paene inexpugnabiles, non iam ductu, sed manibus atque armis ipsius Caesaris tum demum pacati sunt, cum paene funditus eversi forent.*

(„To je ljeto /9. god. n. e. op. S.M./ okončalo vrlo mučan rat. Jer su dalmatinski Pirusti[31] i Desitijati, gotovo nepobjedivi zbog položaja svojih mjesta i planina, svoje divlje ćudi i čudesne vještine u borbi, a osobito zbog svojih gorskih klanaca, tek tad napokon pokoreni, ne samo pod vodstvom, več i rukama i oružjem samoga /Tiberija op. S.M./ Cezara, kad su bili gotovo posve uništeni.“).

Ljudski gubitci domorodačke populacije za vrijeme trajanja rata su bili enormni i mogu se smatrati najvećim (u procentualnom smislu) u odnosu na sve kasnije ratove koji su pogađali iliroslavensko područje. Međutim, i pored golemih ljudskih gubitaka kod ilirskih naroda, ipak se ne može govoriti o genocidu niti nad Ilirima kao etnokulturnim kompleksom niti nad nekim od pojedinačnih naroda iz toga kompleksa. Sam rat je bio vrlo surov, ali Augustov posinak Tiberije, koji je bio glavnokomandujući protuustaničkih snaga u Iliriku, nije imao namjeru uništenja ni Ilira, ni ustaničke populacije niti nekoga od tih pojedinačnih naroda. Ubijanja i stradanja su trajala sve dok se određena zajednica ne bi predala ili na neki drugi način sporazumno potčinila Tiberiju i Rimu.[32] To dokazuju i činjenice da je i sam ustanički vođa Baton Desitijatski pošteđen nakon predaje i da je život završio u internaciji u Raveni, vodeći pristojan život bez oskudice i ograničenja, kao i to da su oni ilirski narodi koji su bili najuporniji u ustanku kao. npr.Desitijati, Pirusti, Delmati, Mezeji, nakon ustanka ne samo sačuvali svoj narodnosni („nacionalni“) identitet, nego i svoje autonomne političke i upravno – teritorijalne jedinice (peregrinske *civitates*).

Infrastruktura Ilirika južno od Drave je bila uništena, uključujući i veliki broj naselja koja su zauvijek nestala. Razdoblje ustanka je predstavljalo i konačni raskid Ilirika sa prahistorijskim i protohistorijskim tradicijama i konačan ulazak u historijsko doba. Kako bi se olakšala uprava i kontrola, nekada velika provincija Ilirik je podijeljena na dvije provincije i to: Gornji Ilirik (*Illyricum Superior*), kasnije nazvanu Dalmacija/*Dalmatia* i sjevernu provinciju Donji Ilirik (*Illyricum Inferior*), kasnije nazvanu Panonija/*Pannonia*. Kao garant mira i poslušnosti provincije Dalmacije ostavljen je garnizon koji se sastojao od VII i XI legije, te većeg dijela auksilijarnih kohorti. Prvi postratni namjesnik provincije Gornji Ilirik bio je rimski zapovjednik Vibije Postumije (*Caio Vibius Postumus*) .

Ipak, i pored neviđenih stradanja ilirskih zemalja i užasnih ratnih teškoća, Tiberije je od predaje Batona Dezitijatskog nastupio sa pomirljivijom politikom. Kao što je već naglašeno autonomne peregerinske *civitates* nisu ukinute niti uništene, pa su tako svoje postojanje nastavile i dezitijatska i delmatska i breučka i mezejska i ostale autohtone politije. Naravno,

[31] Ilirski narod sa jugoistoka provincije Ilirik, u današnjoj sjevernoj Crnoj Gori i Albaniji.

[32] Rimljani u toku svoje historije nikada nisu imali namjeru nad nekim izvršiti genocid, niti su imali neki narod i zajednicu koje po defaultu treba fizički i biološki istrijebiti. Njihov uvijek osnovni cilj u svim ratovima koje su vodili bilo je da poraze i potčine neprijatelja, i u tome nisu birali sredstva i nisu se obazirali na žrtve. Ali namjera im je bila da ga potčine, a ne da ga biološki istrijebe. Nijedan svoj rat nisu vodili sa primarno genocidnom namjerom.

stepen njihove autonomije je smanjen, a kontrola rimskih vojno-civilnih dužnosnika povećana. Eksploatacija domaćih resursa je nastavljena, o čemu slikovito govori Florov podatak o namjesniku Postumiju koji je obnovio iskorištavanje rudnih bogatstava Dalmacije. Ipak, uvidjveši ranije greške rimske uprave, vjerojatno Tiberije je pristupio i određenim reformama koje su za cilj imale poboljšanje rimske uprave i olakšavanje tereta koje je moralo podnositi domaće stanovništvo. To je uključivalo i poštovanje autohtonih *civitates*, ali i pokušaje približavanja i usađivanja tekovina grčko-rimske mediteranske civilizacije do u dubinu ilirskih zemalja. U tom kontekstu je potrebno promatrati i dolazak legata Publija Kornelija Dolabele, čija je namjesnička uprava u Gornjem Iliriku/Dalmaciji od 14. do 20. god. n. e. predstavljala jedno od boljih perioda u turbulentnoj i poglavito nesretnoj historiji Zapadnog Balkana, koju su obilježili veliki i monumentalni infrastrukturni radovi, obnova Provincije i kultiviranje načina života autohtonog stanovništva.

Radi nenadane katastrofe u Teutoburškoj šumi i prebacivanja brojnih rimskih trupa u Germaniju i na rajnsko bojište, te prekomandovanja Tiberija na ovo novo ratište, i proslava trijumfa nad Ilirima je odgođena. Sam Tiberije je vjerojatno trijumf proslavio 23. X 12. god. n. e. ili 16. I 13. god. n. e. U trijumfalnoj procesiji su izloženi zarobljenici, uključujući i Batona Dezitijatskog, ratni plijen i slikovne prikaze pobijeđene zemlje. Baton Dezitijatski je nakon svoje predaje izgleda imao dostojan odnos od strane rimskih dužnosnika, u prvom redu Tiberija. Opis Tiberijevog trijumfa povodom pobjede u Iliriku dao je čuveni rimski pjesnik Ovidije. Nakon trijumfa, Baton Dezitijatski je interniran u italijanski grad Ravenu, sa dovoljno darova i bogatstva koje mu je uručio Tiberije i koji su mu omogućavali relativno luksuzan i udoban boravak u Italiji.

Antička izvorna građa je posvetila dostojnu pažnju Velikom Ilirskom ustanku od 6. do 9. god. n. e. Do danas su poznata dva zaokružena izvorna izvještaja i to Veleja Paterkula koji je bio viši rimski oficir u tome ratu i nešto obimniji i precizniji izvještaj Diona Kasija koji je kasnije bio namjesnik provincije Dalmacije. Pored njih dvojice, danas se raspolaže i sa podacima o tome ratu koje su ostavili i drugi rimski pisci kao što su Svetonije, Ovidije, Plinije Stariji, Strabon, Tacit, Flor, Makrobije, Jordanes, a možda se i neki detalji spomenuti u Augustovim *Res Gestae* odnose na zbivanja vezana za ovaj ustanak. Ustanak posredno spominje i nekoliko epigrafskih spomenika, a sjećanje na ovo historijsko doba je sačuvano i u nekim dijelovima materijalne zaostavštine, od kojih su najpoznatiji: kameja pod nazivom *Gemma Augustea* i ostatak *tropaeum* iz Garduna (legijski tabor *Tilurium*, u zaleđu današnjeg Splita).

Veliki Ilirski ustanak je ostavio snažan utjecaj kako na unutarnje stanje Rimske države tako i na njenu vanjsku politiku. Po Dionu Kasiju rat je „koštao mnogo ljudi”, a donio malo koristi. U samom Rimu je došlo do problema sa opskrbom, porasle su cijene proizvoda. Čak i takva lojalna grupa kao što su vitezovi izražavala je nezadovoljstvo Augustovim

zakonima o braku. Zaoštravaju se odnosi između principsa i senatorskog staleža. Najzad, Veliki Ilirski ustanak je na svjetlo dana iznio i lošu stranu augustovskog režima prema novoosvojenim oblastima. Okupacija je bila praćena prekomjernim nametima i kontribucijama, novi podanici uzimani su u pomoćne odrede. Pokoreni narodi su morali izdržavati rimsku vojsku. Samovolja namjesnika i zloupotrebe vojnika ostajale su nekažnjene. Sve je to neminovno moglo dovesti do ustanka. Takvo stanje se moralo mijenjati. Tiberije, koji se lično suočavao sa sanacijama takve politike i odnosa prema autohtonom stanovništvu, će preuzeti na sebe i regulisanje i stvaranje snošljivijih i prihvatljivijih uvjeta koji su mogli garantovati stabilnost i funkcionalnost Države i provinciji.

Katastrofa u Teutoburškoj šumi i oslobođenje Germanije 9. god. n. e.

Jedna od glavnih posljedica Velikog Ilirskog ustanka je oslobođenje Germanije od rimske vlasti. Rimski državni vrh nije dugo uživao u ugušenju ilirskog ustanka. U toku pet dana od Tiberijeve pobjede u Iliriku (odnosno predaje Batona Dezitijatskog), stigle su i vijesti i izvještaji o *Clades Variana*, jednom od najtežih i najvećih poraza rimske armije. Ovaj presudni događaj za sudbinu Njemačke je neizostavno vezan sa Arminijem (*Arminius*, živio 18/17. god. p. n. e. – 21. god. n. e.), knezom germanskog naroda Heruska. On je bio sin heruskog kneza Segimera (*Segimerus*). Kao utjecajni predstavnik germanske elite Arminije je dobio i rimsko građanstvo i viteški statuts. Ova dodjeljivanja rimskog građanstva i visokih dostojanstava nisu bila ništa neobično u rimskoj praksi, jer je riječ o smišljenoj politici kojom su se rimskoj stvari privlačili predstavnici lokalnih domorodačkih elita. Ime Arminije je možda latinizirana varijanta germanskog imena Irmin u značenju "veliki". I Arminijev brat Flav (*Flavus*) je isto dobio rimsko građanstvo i služio je u rimskoj armiji.

Zbog izbijanja Velikog Ilirskog ustanka 6. godine n. e. Tiberije je morao obustaviti markomansku kampanju čime osvajanje Germanije još uvijek nije bilo potpuno. Presudni moment za mladog heruskog kneza je vjerojatno bio njegov boravak kao vođe heruskog auksilijarnog kontingenta na prostorima Ilirika. Tu se mogao neposredno uvjeriti u sve teškoće sa kojima su se rimske trupe suočavale na nepodesnom terenu i u vrlo neprijateljskom okruženju. Iskustvo ilirskog rata je gotovo sigurno imalo utjecaja na Arminija da se odvaži na konspiraciju, a nešto kasnije i otvorenu akciju sa ciljem zbacivanje rimske vlasti u prekorajnskoj Germaniji. Arminije je uostalom bio dobro upoznat i sa rimskom vojnom doktrinom, odlično je govorio latinski jezik i boravkom među Rimljanima je stekao i određenu diplomatsku umješnost te političku pronicljivost. Činjenica je da je Arminije za razliku od drugih tadašnjih njemačkih vođa imao i dublju viziju pokreta koji

je poveo. Sudeći po podacima iz literarnih vrela slično kao i Baton Dezitijatski u slučaju Ilirika, i Arminije je želio stvoriti novu političku realnost i jedinstvenu politiju u Germaniji istočno od Rajne, koja ne bi bila puki savez zajednica i plemena (na protohistorijskom, željeznodobnom nivou kulturnog razvitka), nego prepoznatljiva i repsektabilna historijska, državotvorna formacija. Naravno, kao i u slučaju Batonove vizije, tako će se i Arminijeva ideja suočiti sa lokalnim partikularnim i osobnim interesima narodnosnih i plemenskih aristokratija, čije su se centrifugalne silnice na kraju ipak pokazale snažnijim od centripetalnih Arminijevih namjera.

Za vrijeme samog toka rata u Iliriku, istočnorajnska Germanija je bila relativno mirna, a za namjesnika i zapovjednika XVII., XVIII. i XIX. legije i mnogih auksilijarnih kohorti je postavljen Publije Kvinktilije Var (*Publius Quinctilius Varus,* živio 46. god. p. n. e. – 9. god. n. e.). Kvinktilije Var je bio iz ugledne patricijske familije i rođačkim vezama povezan sa vladajućom familijom, a bio je i osobni prijatelj sa Agripom i Augustom. On je raspolagao i sa znatnim iskustvom namjesničke uprave. 9/8 god. p. n. e. bio je namjesnik provincije Afrike, a nakon toga i Sirije gdje je postao poznat po teškoj upravi i visokim porezima. Josip Flavije spomije i da je Kvinktilije Var poduzeo jednu brzu i učinkovitu akciju protiv jedne mesijanske bune u Judeji nakon smrti Heroda Velikog. Nakon što je okupirao Jerusalim, dao je da se razapne oko 2000 jevrejskih buntovnika. Ovo je pojačalo inače prisutne antirimske osjećaje u Judeji i čak je došlo do pojave javne neposlušnosti Jevreja koja se ispoljila u masovnom bojkotu rimske keramike, čime se nanosila ekonomska šteta rimskoj trgovačkoj aktivnosti u Judeji. Nakon boravka u Rimu, upućen je u Germaniju koju je trebao držati pod kontrolom. Pored Varove vojske na rajnsko – germanskom području nalazila se i gornjogermanska vojska pod zapovjedništvom Varovog nećaka Lucija Nonija Asprene (*Lucius Nonius Asprenas*) koja se sastojala od dvije legije (I. *Germanica* i V. *Alaudae*) i odgovarajućeg broja auksilijarnih jedinica čiji se tabor – zimovalište nalazilo u kastrumu *Moguntiacum*. Varove trupe su imale zonu odgovornost sjeverno od Asprenine vojske, zahvatajući donji tok Rajne i unutrašnjost Germanije. Var je u Germaniji napravio stratešku grešku, jer nije imao u vidu da su provincije Afrika i Sirija nešto sasvim drugo od Germanije, i da je potrebno da uvidi određene specifičnosti i da i po njima određuje svoju upravu. Nažalost po rimski svijet, njegova uprava je smatrala da su Nijemci i Sirijci podanici istoga kova. Var je počeo ubrzano uvoditi rimski poredak, a posebno rimske sudove, što je bila mjera koja je najviše iritirala domorodce. Sa uvođenjem rimskih sudova Var je direktno ugrožavao autonomiju njihovih drevnih sudskih običaja i na mala vrata uvodio rimsko zakonodavstvo. Ipak je po ovom pitanju bilo bolje da se pristupilo postupnije.

Arminije je po povratku u Germaniju javno bio smatran i suradnikom rimske vlasti i savjetnikom za domorodačke poslove Kvinktilija Vara. U tajnosti Arminije je započeo konspirativnu antirimsku djelatnost u koju je uvukao veliki broj germanskih naroda. Njegova diplomatska umješnost se upravo vidi u tome što je ne samo uspio konspiraciju

održati nepoznatom za Rimljane sve do same realizacije antirimske pobune, nego što je u nju uspio uvući veliki broj domorodačkih njemačkih zajednica (Herusci, Marsi, Hati, Brukteri, Hauci i Sugambri), koje su tradicionalno bile međusobni suparnici, pa i neprijatelji. Markomanija, koja je bila nezavisna politija, nije ušla u ove konspirativne planove. Antirimska konspiracija se trebala realizirati krajem ljeta i početkom jeseni 9. god. n. e. Kada se Var sa trupama nalazio na putu od svoga ljetnog tabora (zapadno od rijeke Wesser) prema zimovalištu blizu rijeke Rajne, dobio je vijesti o nekoj manjoj pobuni. I pobuna i vijest koje su došle do Vara su ustvari bile namjerno fabricirane od strane Arminija, u uklapale su se u taktičke planove njemačkih zavjerenika. Arminije sa čak tada nalazio u Varovom okruženju, i pobrinuo se da ta vijest o lokalnoj pobuni Varu bude predstavljena u dramatičnom tonu, koji je zahtijevao momentalnu reakciju sa masovnim trupama. Var je povjerovao tome i odlučio je pokrenuti svu svoju vojsku na područje više – manje nepoznato Rimljanima. Sam Arminije je namjeravao da usmjeri vojsku na onu rutu koja će poslužiti kao zamka. Međutim, drugi heruski velikaš Segest, Segimerov brat i ujedno i punac Arminijev, je upozorio Vara na Arminija i konspiraciju njemačkih kneževa. Nažalost po budućnost Rima i Europe, Var je procijenio Segestovu informaciju kao personalni sukob dvojice heruskih rođaka i velikaša, a ne kao stvarnu opasnost. Uskoro je i sam Arminije, pod izgovorom da ide da prikupi auksilijarne germanske trupe, napustio Varovu kolonu. Ustvari Arminije je tada preuzeo vojno vodstvo nad buntovnicima.

Predstojeće uništenje Varove vojske (*clades Variana*) u historiji će ostati zapamćeno kao bitka u Teutoburškoj šumi ili katastrofa u Teutoburškoj šumi. Ustvari to uopće nije bila jedna frontalna bitka, nego niz većih i manjih okršaja koje su poticali Germani, ali se na osnovi dosadašnjeg nivoa znanja i arheoloških nalaza glavno mjesto okršaja locira na lokalitet Kalkriese u zoni Osnabrück u Donjoj Saksoniji. Najveću krivicu za ovu katastrofu snosi upravo Kvinktilije Var, koji je predvodio jednu golemu kolonu u ne baš borbenoj formaciji. Uz to borbene trupe (tri legije, 6 auksilijarnih kohorti i tri konjaničke ale) su bile opterećene i brojnom neboračkom pratnjom, koja je usporavala i otežavala kretanje. U guste njemačke šume su ušli nepripremljeni i bili su prisiljeni da se kreću šumskim stazama i bogazama, i da se bore i sa blatom i sa njemačkim vjetrovima kišama. Zbog svega toga kolona je postala i previše razvučena, i protezala se u dužini od 15 pa do čak 20 km. Uslijed svega toga vojnici i pratnja su bili izloženi brzim udarima njemačkih ratnika, koji su se iznenada pojavljivali iz dubine šume i napadali pojedine dijelove kolone. Arminije je vrlo mudro koristio svoje snage kako bi ostvarivao brojčanu nadmoć na pojedinim etapama kolone i kako bi te detašmane desetkovali. Rimljani su ipak uspjeli da postave utvrđeni noćni tabor i da se ujutro probiju u otvoreno područje, ali su ubrzo ušli u drugo šumovito područje, ali su sada bili izloženi i kiši koja je natapala bojne mašine, lukove i štitove. Rimljani su tada preduzeli noćni marš kako bi se izvukli iz teške situacije, ali su samo uletjeli u drugu od Arminija pripremljenu zamku u podnožju brežuljka Kalkriese. Rimski napad na njemačke utvrđene pozicije je bio odbijen, i zavladalo je rasulo u legijsko –

auksilijarnim trupama, a čak je i Varov zamjenik, legat Numonije Vala (*Numonius Vala*) pokušao pobjeći (ali se nije uspio spasiti i bio je od Germana ubijen). Zatim su Arminijeve snage izvršile opći napad na protivnika i bukvalno ga pregazile. Var je izvršio samoubistvo, prefekt Cejonije (*Ceionius*) se predao ali je i sam kasnije izvšio samoubistov, dok je drugi prefekt Egije (*Eggius*) herojski poginuo. Ukupni legijsko – auksilijarni gubici se procjenjuju između 15 i 20 hiljada vojnika i na hiljade pratećeg osoblja. U germanskim rukama su se našla i tri legijska orla.

U rukama pobunjenih Germana našao se i značajan broj zarobljenika. Sa njima se postupalo na različite načine. Germani su zarobljene više časnike prinosili kao žrtve svojim božanstvima.

Tacit, Anali, I, 61: *Lucis propinquis barbarae arae, apud quas tribunos ac primorum ordinum centuriones mactaverant.*
(„U obližnjim šumama oltari barbara /Germana op. S.M./ na koje su bili prinijeli na žrtvu /vojne op. S.M./ tribune i centurione najviše po rangu“).[33]

Posebna meta napada nakon zarobljavanja su bili oni Rimljani koji su se bavili zakonsko – pravnim pitanjima i propisima, a na koje su Germani bili iznimno ogorčeni. Jedan od uzroka ustanka su i bili rimski sudovi koje je uvodio Kvintilije Var.

Flor, II, XXX: *Nihil illa caede per paludes perque silvas cruentius, nihil insultatione barbarorum intolerabilius, praecipue tamen in causarum patronos. Aliis oculos, aliis manus amputabant, uni os obsutum, recisa prius lingua, quam in manu tenens barbarus "tandem" ait "vipera sibilare desisti."*
(„Ništa nije bilo okrutnije od onoga pokolja po močvarama i po šumama, ništa nepodnošljivije od uvreda barbara /Germana op. S.M./ osobito onih uperenih protiv zastupnika u pravnim poslovima. Jednima su iskapali oči, drugima odcijecali ruke. Jednomu je, sašivši mu usta, nakon što mu je prije bio odsjekao jezik, koji je držao u ruci, barbarin rekao: „Napokon si, zmijo, prestala siktati.“).

Nisu svi zarobljenici žrtvovani ili sadistički mučeni i ubijani, jedan broj je i zadržan u životu. On toga broja su neki bili otkupljeni, dok su neki bili ostavljeni u germanskom zatočeništvu, vjerojatno se vremenom apsorbirajući unutar transrenskih zajednica.

Nakon pobjednosnog završetka bitke i likvidiranja Varove armije, njemački ustanici predvođeni Arminijem su za vrlo kratko vrijeme bukvalno „očistili“ od Rimljana i njihovih saveznika područje istočno od Rajne. Tada je vjerojatno uništeno i rimsko naselje u Waldgirmesu.

[33] Tacit opisuje prodor rimske armije pod komandom Germanika (nećak tadašnjeg principsa Tiberija) u samo srce transrenske Germanije i njeno izbijanje 15. god. n. e. na poprište gdje se odigrala Teutoburška bitka.

U Waldgirmesu se sudeći po pronađenim nalazima i nepokretne i pokretne materijalne kulture nalazilo možda najvažnije uporište rimske vlasti i civilizacije istočno od Rajne. Ovaj lokalitet ima i najstarije do danas poznate kamene građevine u prekorajnskoj Germaniji. Arheološka istraživaju (od 1993. god.) sugeriraju postojanje planski uređenog gradskog naselja sa trgovištem. Latinsko ime ovog naselja je još uvijek nepoznato. Pored impresivnog gradskog foruma, evidentirano je i postojanje središnje zgrade (bazilike) te niz drugih zgrada i objekata. Jedan od najvažnijih nalaza je 200 fragmenata pozlaćene brončane konjičke statue, koja vjerojatno prikazuje samog Augusta, u prirodnoj veličini. Nađeno je i dosta pokretnog materijala, a zanimljivo je da je pronađena keramike dominantno rimska. Jednostavna germanska keramike čini samo cc 20 % pronađene keramike. Pronađeni novac i dendrološke studije datiraju egzistenciju naselja između 5. god. p. n. e. i 9. god. n. e. Postojanje rimskih protourbanih naselja na tlu istočnorajnske Germanije potvrđuje i Kasije Dion. Rimsko naselje u Waldgirmesu je podignuto na lako obranjivoj poziciji, na do tada nenaseljenom području kod rijeke Lahn, i bilo je u blizini Rajne i utvrđenih rimskih linija. Keltski opidum u Dünsbergu, nekih oko 20 km od Waldgirmesu, je napušten 20. god. p. n. e. Naselje je ostalo nedovršeno, i uslijed Teutoburške katastrofe je napušteno. Lokalitet je za vrijeme borbenih, kaznenih operacija rimskih oružanih snaga od 9. do 16. god. n. e. s vremena na vrijeme služio kao vojni kamp. Nakon 16. god. n. e. lokacija se nije više koristila.

Ovim činom su zbrisane i svi kulturni elementi grčko – rimske, mediteranske civilizacije koji su prispjele u Njemačku istočno od Rajne. Pojedini đepovi otpora su se ipak uspijevali održati još neko vrijeme, kao npr. u slučaju utvrde – naselja Aliso čija je posada, u kojoj su se našli i preživjeli iz Teutoburške šume, odolijevala napadima germanskih ustanika. Na kraju je ova posada, predvođena Lucijem Kedikijem (*Lucius Caedicius*) uspjela probiti i stići do Rajne. Granica na Rajni se ipak održala zahvaljujući reakciji Asprenine gornjogermanske armije koja je uspjela da održi pozicije na rajnskom frontu. Katastrofa u Teutoburškoj šumi je predodredila buduću sudbinu Europe, jer je njena glavna posljedica nastanak reza između dvije etničke i kulturne „tektonske ploče“ čije će stalno sudaranje i preslojavanje izazivati potrese visokog intenziteta u zapadnoj i središnjoj Europi (direktno stvarajući linije fronta i u modernim ratovima).

Tako je ustanak Ilira iz 6. god. n. e. kao indirektnu posljedicu imao oslobađanje Njemačke istočno od Rajne od rimske vlasti, a predstavljao je i prekretnicu u rimskoj historiji, jer ta godina predstavlja simboličku granicu između vremena rimske ekspanzije i početka razdoblja defanzive, sa Rajnom i Dunavom kao načelnim barijerama dokle je stigla mediteranska civilizacija u unutrašnjost Europe. Tako je i nekada napadačka vojska postepeno preuzimala doktrinu strateške odbrane, sa trajnim bazama duž glavnih graničnih zona. Izuzetak će biti kasniji prodori u Transdanubiju (osvajanje Dakije i okupacija Markomanije i Sarmatije) i osvajanje područje Dekumanskih polja i doline rijeke Majne u istočnorajnskoj Germaniji.

Ovo je bila najgora vojna katastrofa augustovskog režima, koju je sam August vrlo, vrlo teško primio. Prema Svetoniju August je primivši vijest o katastrofi bio toliko potresen da je ponavljajući vikao: „*Quintili Vare, legiones redde*!“ (Kvintilije Vare, vrati mi legije). Brojevi XVII., XVIII., i XIX., nikada više neće biti korišteni u numeraciji rimskih legija. Tiberije nije imao odmora i odmah je morao trupe prebaciti na rajnski front, gdje je preuzeo novo borbeno zapovjedništvo. Tolika je bila hitnost situacije da je ilirski trijumf odgodio za vrijeme nakon rata na Rajni, a proslavio je samo ovaciju. Brže – bolje na rajnsku granicu su prekomandirane II. *Augusta,* XIII. i XIV. *Gemina,* XX. *Valeria Victrix,* XXI. *Rapax* i XVI. *Gallica* legije, kao i prateće auksilijarne jedinice. U Rimu i Italiji objavljeno je prisilno novačenje. Teškom mukom uspjeli su se sakupiti vojnici za popunjavanje izgubljenih jedinica. Ipak zanimljivo je da se Tiberije nije upuštao u znatnije borbene operacije preko Rajne, već je njegovo prisustvo na rajnskom frontu prije svega imalo sanaciono – stabilizirajući efekt. Velike borbene operacije Rimljana preko Rajne odigrati će se tek par godina kasnije.

Arminije je dobro znao, da ga i pored iscrpljenosti Rimske Države zbog Velikog Ilirskog ustanka, ipak čeka jedna dugačka i teška borba sa Rimljanima. Zato je u svoju alijansu pokušao privući i Marobodua, pa je poslao i Varovu glavu. Ipak stariji, pronicljiviji i oprezniji Maroboud je procjenjivao da ne mora samo zazirati od Rimljana, nego i od samoga Arminija, koji se već počeo nametati kao neprikosnoveni vođa slobodne Germanije. Nije to bila ljubomora, nego jasna politička računica da za nezavisnost Markomanije i vladarsko pravo njegove kuće istu opasnost predstavljaju i Rimljani i Arminije. Zato je Maroboud ostao neutralan, uostalom još je na snazi bio njegov sporazum iz 6. god. n. e. koji je sklopio sa Tiberijem. Maroboud je Varovu glavu isporučio Rimljanima.

Linija Rajna – Dunav

Ustanci iz period 6 – 9. god. n. e. bili su izraz unutarnje i vanjskopolitičke krize. I pored velikih gubitaka i izrazitog naprezanja, Rimska država je još bila u stanju da otpočne nove ofanzive na istonorajnsku Germaniju, posebno nakon Augustove smrti. U Germaniju je upućen Tiberije, a zatim Druzov sin Germanik. Iako su rimske trupe, koje su uništavale sve na svom putu, pokazale da rimska vojska može voditi ofanzivu, ipak se na kraju odustalo od daljnjeg prodiranja i uspostavljena je trajnija granica na Rajni. Na Rajni i Dunavu nalazilo se preko polovice svih oružanih snaga Rima (15 od 25 legija). Daljnje povećavanje brojnosti vojske bilo je veoma teško za rimsku blagajnu, i gotovo nemoguće pri postojećim principima popunjavanja legijâ, u koje su uvrštavani samo rimski građani. Obrambena politika na Zapadu karakteristična je i za sljedeća razdoblja Rimskog Carstva.

Popisi stanovništva

Augustovski režim je u okviru svoje politike stabilizacije i regulacije odnosa u Državi, provodio i popise stanovništva, koji su uslijed građanskih ratova bili zapostavljeni i neodržavani. Razlozi popisa su bili vojne, fiskalne i političke prirode (isto kao i u republikansko doba). O popisima postoji u izvornoj građi čitav niz svjedočanstava (i Isusovo rođenje je na neki način povezano sa rimskim popisom u Judeji).

August, *Res Gestae* (Djela), II, 8 : Τών [πατ]ρικίων τόν άριθμόν εΰξη- σα πέμπτον ύπατ[ος έπιτ]αγήι τοϋ τε δήμου καί τής συνκλήτου. [Τήν σύ]νκλητον τρις έπέλεξαΤΕκτον ύπατος τήν άπ[ο]τείμη- σιν τοΰ δήμου συνάρχον[τ]α εχων Μάρκον Άγρίππαν ελαβον, ήτις άπο[τείμη]σις μετά [δύο καί] τεσσαρακοστόν ένιαυτόν [σ] υνε[κ]λείσθη.Έν ήι άποτειμήσει Ῥωμαίων έτει[μήσ]α[ντο] κεφαλαί τετρακό[σιαι έ]ξή- κοντα μυ[ριάδες καί τρισχίλιαι. Δεύτερον ύ]πατικήι έξ[ουσίαι μόνος Γάίωι Κηνσωρίνωι καί] Γαϊωι [Άσινίωι ύπάτοις τήν άποτείμησιν ελαβον·] έν [ήι] άπ[οτειμήσει έτειμήσαντο ' Ρωμαί]ων τετ[ρακόσιαι είκοσι τρεις μυριάδες καί τ]ρι[σ]χίλιοι. Κ[αί τρίτον ύπατικήι έξουσίαι τάς άποτειμή]σε[ι]ς έλα[βο]ν, [έχω] ν [συνάρχοντα Τιβέριον] Καίσαρα τόν υιόν μο[υ Σέξτωι Πομπηίωι καί] Σέξτωι Άππου- λήίωι ύπατοις· έν ήι άποτειμήσει έτειμήσαντο ' Ρωμαίων τετρακόσιοι ένενήκοντα τρεις μυριάδες καί έπτακισχείλιοι. Είσαγαγών καινούς νόμους πολλά ήδη τών άρχαίων έθών καταλυόμενα διωρθωσάμην καί αύτός πολλών πραγμάτων μείμημα έμαυτόν τοΤς μετέρειτα παρέδωκα. = *Patriciorum numerum auxi consul quintum iussu populi et senatus. Senatum ter legi. Et in consulatu sexto censum populi conlega M. Agrippa egi. Lustrum post annum alterum et quadragensimum fec[i]. Quo lustro civium Romanorum censa sunt capita quadragiens centum millia et sexag[i]inta tria millia. ~ Tum [iteru]m consulari com imperio lustrum [s]olus feci C. Censorin[o et C.] Asinio cos. Quo lustro censa sunt civium Romanorum [capita] quadragiens centum millia et ducenta triginta tria mi[llia. Et tertiu]m consulari cum imperio lustrum conlega Tib. Cae[sare filio] m[eo feci,] Sex. Pompeio et Sex. Appuleio cos. Quo lustro ce[nsa sunt]civ[ium Ro]manorum capitum quadragiens centum mill[ia et n]onge[nta tr]iginta et septem millia. Legibus novi[s] m[e auctore l]atis m[ulta e]xempla maiorum exolescentia iam ex nostro [saecul]o red[uxi et ipse] multarum rer[um exe]mpla imitanda pos[teris tradidi.].*

(„Kad sam bio peti put konzulom, po odluci naroda i Senata povećao sam broj senatora. 2. Triput sam brojio Senat. A za šestoga konzulata proveo sam popis naroda sa sudrugom Markom Agripom. Nakon četrdesetdvije godine priredio sam lustar. U tom je lustru prebrajano 4.063.000 rimskih građana. 3. Drugi sam put ponovio isti postupak sam s konzulskom ovlasti, za konzulata Gaja Cenzorina i Gaja Azinija. U tom lustru prebrajano je 4.233.000 rimskih građana. 4.1 treći sam put s konzulskom ovlasti priredio lustar sa sudrugom Tiberijem Cezarom, svojim sinom, za konzula Seksta Pompeja i Seksta Apuleja. Tim lustram prebrajano je 4.937.000 rimskih građana. 5. Donošenjem novih zakona

na moj prijedlog, mnoge sam običaje predaka ponovo uveo jer su već nestajali uz našem stoljeću, a sam sam u mnogim stvarima potomstvu dao primjere koje treba oponašati.“).

U svojim *Res Gestae* (II, 8) August se hvali da je nakon 41 godine ponovo (u vrijeme njegovog 6. konzulata, zajedno sa kolegom Agripom = 28. god. p. n. e.) izvršio lustrum (svečano, kultno žrtvovanje kojim se označava kraj cenzusa), u kome se na cenzorskim listama našlo 4.063.000 rimskih građana. Sljedeći lustrum je izvršen 8. godine p. n. e. i sada je izbrojano 4.233.000 rimskih građana. Treći lustrum iz 14. god. n. e. je doveo do povećanja na 4.937.000 osoba. Kao što se vidi iz samih podataka, augustovski režim se nije odlikovao praksom masovne dodjele rimskog građanstva. August je vjerovao da rimski građanin mora ostati privilegirana kategorija unutar rimskog imperija, i da se mora zaslužiti da neko dobije pravo na uživanje rimskog građanstva. To je bilo u skladu sa italocentričnom politikom augustovskog režima. To je ustvari bio i Augustov najveći otklon od cezarističkih planova o univerzalnom građanstvu. Još uvijek nije jasno što su u sebi sadržavale navedene brojke, odnosno da li su one podrazumijevale sve rimske građane (oba spola i svih dobi), samo muškarce ili samo muškarce u vojnoj dobi. Republikanski popisi rimskih građana su se orijentirali samo na muškarce u vojnoj dobi, pa je npr. cenzus iz 69. godine p. n. e. dao brojku od samo 910.000 muškaraca u vojnoj dobi. Sa augustovskim režimom, popis je zahvatio sve muškarce, bez obzira na dob (uključujući i djecu i starce). Broj rimskih građana oba spola je u tom slučaju bio duplo veći i iznosio bi do 10 miliona individua. Sudeći po „*Fasti Ostienses*” 14. godine n. e. u tadašnjoj Italiji je prebivalo 4.100.900 rimskih građana, dok bi ostatak od oko 836.000 prebivao van Italije. Zanimljivo je da je u cenzusu iz 47. god. n. e. (za vrijeme Klaudijeve vladavine) izbrojano 6.944.000 rimskih građana, dok Tacit navodi brojku od 5.984.072. Razlika između dvije brojke od oko 959.928 građanina možda je isto rezultat broja Rimljana van Italije.

Naravno postoji i drugo, vrlo prisutno mišljenje u historiografiji po kojem brojke prezentirane u Augustovim *Res Gestae* sadržavaju Rimljane oba pola. Po tome bi ukupni broj (i muškaraca i žena) broj i rimskih građana i općenito populacije rimskog imperija bio duplo manji od gore navedenih procjena.

Kako se može primjetiti izniman je porast broja rimskih građana od Augustove smrti pa do prvih godina Klaudijeve vladavine, što jasno ukazuje da su augustovska rigoroznost dodjele rimskog građanstva postajala vidljivo labilnija. I pored značajnog broja rimskih građana za vrijeme augustovskog režima i u ranom principatu, ipak ubjedljivu većinu stanovništva rimskog imperija čine peregrini, sistematizirani u mrežu stotina, pa možda i hiljada malih peregrinskih *civitates*. Procentualni udjel peregrinske populacije za vrijeme Augusta je iznosio između 80 i 90% stanovnika Imperije.

Peregrinska populacija pojedinih oblasti i provincija bi se mogla procijeniti na osnovi niza podataka iz literarnih vrela i arheoloških nalaza. Galski narod Adautaci su imali 53.000 osoba, a u gradu Avariku, a u sjedištu Bituriga po Cezarovoj naredbi je ubijeno 40.000 ljudi. Po Cezaru (*de bell. gall.* I, 29) na seobu se pokrenulo 263.000 Helveta, 36.000 Tulinga, 14.000 Latobriga, 23.000 Rauraka i 32.000 Boja. Međutim pošto je sam Cezar iznio procjenu da je onih koji su se nakon sukoba sa njegovim trupama povratili u svoj zavičaj bilo 110.000, njegove prve brojke su sigurno bile obično preuveličavanje broja neprijatelja sa kojima se sukobio, jer je teško povjerovati da su Helveti izgubili za vrijeme borbi sa Cezarovim legijama u jednom kratkom periodu više od polovine populacije, skoro onoliko koliko su izgubili domorodački narodi Ilirika za vrijeme rata 6-9 god. n. e. S druge strane, treba imati u vidu i Cezarove procjene površine teritorije Helveta (*de bell. gall.* I, 2), koja se prostirala na 240 rimskih milja dužine (cc 359 km), a 180 rimskih milja širine (cc 269 km), što bi onda značilo da je ona zahvatala prilično veliku površinu na koju se moglo smjestiti u uvjetima protohistorijskog razvitka 200-250.000 osoba. Beloch za tri galske provincije (*Aquitania, Gallia Lugdunensis, Belgica*) predlaže brojnost od 3.390.000 osoba, a za Narbonsku Galiju 1.500.000 osoba. Međutim L. Pareti za tri galske provincije predlaže čak 10.500.000 osoba. Na osnovi popisa stanovništva sa početka druge polovine I. st. n. e., a čije dijelove je koristio Plinije Stariji u svojoj „*Naturalis historia*“, peregrinska populacija provincije Gornji Ilirik / Dalmacije sredinom I. st. n. e. bi se mogla procijeniti na cc 500.000 ljudi.

Kako vrijeme bude odmicalo, procentualni udjel peregrina će se, uslijed sve intenzivnijeg procesa dodjeljivanja rimskog građanstva, sve više smanjivati dok će proporcionalno rasti broj rimskog građanstva dok na kraju u sebe ne bude apsorbirao peregrinski dio imperijalnog stanovništva. U stanovništvu Rimske države za vrijeme Augusta, je određen procent pripadao i robovima. Njihovo ukupno brojno stanje je teško procjenjivati, zbog stalnih promjena robovskog statusa, jer je bilo i dosta dovođenja robova, ali i dosta oslobađanja robova i njihovog pretvaranja u libertine.

Teritorijalno uređenje Rimskog imperija 14. god. n. e.

U trenutku smrti Augusta, rimski imperij se prostirao od Eufrata sve do Atlantika i od rajnske granice do Sahare i Nubije. Činjenica je da augustovski režim nije uspio u svome temeljnom strateškom naumu koji se tiče teritorijalnog zaokruživanja rimskog imperija, odnosno uspostavljanja granice na liniji Laba – Dunav i kontrole nad Crvenim morem. I pored toga, teritorijalno širenje i provincijsko uređenje su se znatno proširili za vrijeme Augusta, posebno na europskom području, sjevernoj Africi i u nilskom području.

Augustove reforme su i preuredile upravno – teritorijalno uređenje samoga Grada. Rim je tako 7. god. p. n. e. podijeljen u 14 rejona (*regiones*), koji su zamijenili 4 tradicionalne, servijanske gradske oblasti.

Rejoni su :

I. *Porta Capena*

II. *Caelimontium*

III. *Isis et Serapis*

IV. *Templum Pacis*

V. *Esquiliae*

VI. *Alta Semita*

VII. *Via Lata*

VIII. *Forum Romanum*

IX. *Circus Flaminius*

X. *Palatium*

XI. *Circus Maximus*

XII. *Piscina Publica*

XIII. *Aventinus*

XIV. *Transtiberim*

Ti rejoni su dalje i sami bili podijeljeni u mjesne zajednice (*vici*).

Augustovski režim je konačno i definirao sustav u kome se teritorij rimskog imperija definirao u odnosu – Italija (metropola) – provincije – potčinjene «savezničke» državice. U slučaju Italije, Oktavijan je proširio njene granice na sjever sve do Alpa, inkoporirajući u nju Cisalpinsku Galiju (vjerojatno još dosta rano za vrijeme II. triumvirata) koja je tako prestala da postoji kao neki posebni *corpus separatum*. Time je Italija dobila i prirodne granice, koje je uz neke manje iznimke (najviše na istočnoj granici) zadržala do danas. Od Augusta rječica Rubikon, ta drevna i čuvena granica više nije predstavljala bilo kakvu političku barijeru. Oko 7. god. p. n. e. Italija je podijeljena u 11 regiona, čime je uveden kakav-takav red u jedno veliko šarenilo upravno – teritorijalnih jedinica koje su činile tadašnju Italiju. Inače municipalni sustav i sam nije bio upravno unificiran i mnoge njegove jedinice („gradovi”) su mogle imati različite statuse kao što su municipij, kolonija ili respublika (zavisno od stupnja autonomije i načina osnivanja). Italija je smatrana metropolom i imala je privilegirani položaj u odnosu na druge dijelove imperija, kao što su npr. provincije. August je uredio i provincijalni sustav, čime je provincijama konačno dano jasno određenje, upravno i teritorijalno ustrojstvo i pozicija unutar imperija.

Lista provincija 14. god. n. e. :

Oficijelni naziv provincije	**Naziv provincije na našem jeziku**	**Pozicija u hijerarhijskoj stupnjevitosti**	**Napomene**
Africa proconsularis	Prokonzularna Afrika	Senatorska provincija – prokonzuli	-
Asia proconsularis	Prokonzularna Azija	Senatorska provincija – prokonzuli	-
Sicilia	Sicilija	Senatorska provincija – propretori	Najstarija rimska provincija

Sardinia et Corsica	Sardinija i Korzika	Senatorska provincija – propretori	-
Macedonia	Makedonija	Senatorska provincija – propretori	-
Bithynia et Pontus	Bitinija i Pont	Senatorska provincija – propretori	-
Creta et Cyrenaica	Kreta i Kirenajka	Senatorska provincija – propretori	-
Gallia Narbonensis	Narbonska Galija	Senatorska provincija – propretori	-
Baetica	Betika	Senatorska provincija – propretori	Nastala podjelom provincije *Hispania Ulterior* / Dalje Španije
Achaea	Ahaja	Senatorska provincija – propretori	Odvojena od provincije Makedonije 27. god. p. n. e.
Cyprus	Kipar	Senatorska provincija – propretori	-
Aegyptus	Egipat	Posebna pozicija – personalna domena samoga Augusta – prefekti	-
Hispania Tarraconensis	Tarakonska Španija	Carska provincija – konzulari	Nastala transformacijom *Hispania Citerior* / Bliže Španije

Germania Inferior	Donja Germanija	Carska provincija – konzulari	-
Germania Superior	Gornja Germanija	Carska provincija – konzulari	-
Illyricum Superior / Dalmatia	Gornji Ilirik / Dalmacija	Carska provincija – konzulari	Nastala podjelom provincije *Illyricum* / Ilirik
Illyricum Inferior / Pannonia	Donji Ilirik / Panonija	Carska provincija – konzulari	Nastala podjelom provincije *Illyricum* / Ilirik
Moesia	Mezija	Carska provincija – konzulari	-
Syria - *Cilicia Phoenice*	Sirija, Kilikija i Fenikija	Carska provincija – konzulari	-
Lusitania	Luzitanija	Carska provincija – pretori	Nastala podjelom provincije *Hispania Ulterior* / Dalje Španije
Galatia	Galatija	Carska provincija – pretori	Pretvorena iz potčinjene «savezničke» državice u provinciju 25. god. p. n. e.
Aquitania	Akvitanija	Carska provincija – pretori	Nastala podjelom provincije *Gallia Comata* / Kosmate Galije 22. god. p. n. e.
Gallia Lugdunensis	Lugdunska Galija	Carska provincija – pretori	Nastala podjelom provincije *Gallia Comata* / Kosmate Galije 22. god. p. n. e.

Belgica	Belgika	Carska provincija – pretori	Nastala podjelom provincije *Gallia Comata* / Kosmate Galije 22. god. p. n. e.
Alpes Maritimae	Primorske Alpe	Carska provincija – prokuratori	Osnovana 14. god. p. n. e.
Raetia	Retija / Recija	Carska provincija – prokuratori	Osnovana 15. god. p. n. e.
Iudaea	Judeja	Carska provincija – prokuratori	Pretvorena iz potčinjene „savezničke» državice u prokuratorsku provinciju 6. god. n. e.

Potčinjene «savezničke» državice 14. god. n. e. su: *Mauretania* / Mauritanija (sjeverna Afrika), Kotijske Alpe (kojom je upravljao Marko Julije Kotije I. / *Marcus Julius Cottius,* domorodačkog porijekla), *Noricum* / Norik (posebna pozicija, zvanično kraljevina sa rimskim prokuratorom na čelu), *Thracia* / Trakija, *Lycia* / Likija (riječ je o Likijskoj Ligi / Federaciji), *Cappadocia* / Kapadokija (pretvorena u provinciju 17/18. god. n. e.), niz arapskih i arapsko – aramejskih kraljevstava (*Commagene* / Komagena, *Nabatene* / Nabatejska kraljevina, Emesa, Osroene), Jermenija, državica na Zakavkazju (Kolhida i Iberija), Bosporska kraljevina na sjevernoj obali Crnog mora i Krimu.

Augustova politika prema provincijama nije bila podjednaka. Stare provincije dobivale su od njega povlastice. Reguliran je porezni sustav. Zakupi nisu bili konačno ukinuti, već su samo izgubili svoje prijašnje značenje, jer su mnoge poreze ubirali neposredno prokuratori koje je postavljao August. U pojedinim provincijama, npr. u Kirenajci, povlaštene grupe lokalnog stanovništva dobivale su usporedno s Rimljanima pravo učešća u sudovima za razmatranje krivičnih djela koja se kažnjavaju smrtnom kaznom. Isključivo od stanovnika provincija sastavljani su sudski kolegiji po provincijama za razmatranje građanskih parnica. Posebnom senatskom odlukom stvoren je jednostavniji postupak kod rasprava o djelima vezanim za iznuđivanje u provincijama, a primane su i saslušavane delegacije gradova, koje su često donosile žalbe na upravnike provincija. Lokalna elita je tako dobila i sama svoje mjesto u upravi Državom. Sve ove mjere trebale su doprinijeti tome da se u provincijama stvori stalež zainteresiran za održanje rimske države, stalež koji će podržavati carski režim.

U nove oblasti pripojene Državi u augustovsko doba, pohrlili bi rimski i italski špekulanti, a i u njih su upućivane kolonije veterana. Rimske naseobine isprva su bile izolirane, ali se tijekom vremena Rimljani u Italiji, koji su činili povlašteni sloj stanovništva, stapaju sa lokalnom aristokracijom, koja prima latinski jezik i rimsku kulturu. U nove oblasti uvožena je italska roba, a iz njih su izvoženi razni poljoprivredni proizvodi i sirovine. Španjolska, Ilirik i Norik su davali plemenite metale i kovine. Od novih istočnih oblasti osobito značenje stekao je Egipat, u pravnom pogledu Egipat je zauzimao drukčiji položaj nego druge provincije; on je smatran vlasništvom cara i njime je upravljao prefekt iz viteškog staleža. August je u Egiptu predstavljao nasljednika Lagida, i dok je on po drugim provincijama bio predmet kulta zajedno s boginjom Romom. U Egiptu su ga poštovali kao vječito živog boga i spasitelja, kao ljubimca boga Ptah i Izide. Pod posljednjim Ptolomeidima irigacijski sustav bio je zapušten. Zato je jedna od prvih Augustovih mjera bilo čišćenje kanala. Pod posljednjim Ptolomejevićima ojačalo je svećenstvo na štetu središnje vlasti. Ubrzo nakon osvajanja Egipta, po Augustovom naređenju vrši se konfiskacija zemljišta, u prvom redu crkvenih. To, a u podjednakoj mjeri i jačanje poreznog pritiska, dovodi do nemira među stanovništvom, koje je ugušio prvi prefekt Egipta, Kornelije Gal. Car je od Egipta dobivao ogromne prihode. Trećina ukupne količine žita potrebne gradu Rimu dolazilo je iz Egipta. Egipatsko žito pružalo je caru mogućnost da opskrbljuje kruhom rimski gradski plebs.

Prema tome, od Augustovog vremena mijenja se politička uloga i političko značenje provincija. Pod Augustom još se sačuvao povlašteni položaj Rima i Italije. Pod njegovom vladavinom sačuvale su se i osobitosti pojedinih provincija, stvorene tijekom dugotrajnog političkog razvitka. Ali te razlike postepeno nestaju. Od dodatka rimskoj respublici, od "posjeda rimskog naroda" (*praedia populi Romani*), kako se smatralo za vrijeme Republike, provincije se pretvaraju u dijelove jedinstvene političke cjeline. August je položio osnove provincijske politike, koju su zatim razvili njegovi nasljednici.

Carski i državni kult

U provincijama August nije samo poštovan kao najvažnija osoba u državi, već su mu se počele ukazivati i vjerske počasti. Gotovo u svim provincijama građeni su hramovi posvećeni boginji Romi (*Dea Roma*) i Augustovom geniju (odnosno njegovoj „duhovnoj” manifestaciji). U načelnom obliku, ovo nije predstavljalo odstupanje od starinske rimske religioznosti i „običaja predaka”, naprotiv bilo je veoma vješto uklopljeno u njih. Kao što je u familiji još od najdrevnijih vremena poštovan genij *pater familiasa*, tako je sada poštovan genij Augusta, kao „oca domovine”. Rimska država je sada shvatana kao jedna familija sa ukućanima koji se nalaze na različitim hijerarhijskim pozicijama. Tako je August ovu

nesumnjivu religijsku novotariju, koja je direktno služila interesima novouspostavljenog sustava i režima, predstavio u skladu sa „običajima predaka” koja je nastojao restaurirati.

Hram Augusta je nosio naziv Augusteum (plural Augustea) ili Sebasteion u istočnim provincijama. Pri glavnom hramu provincije sastajali su se svake godine svećenici iz lokalnih zajednica radi svečane molitve. Oni (svećenici) su ustvari predstavljali zvanične izaslanike i predstavnike tih lokalnih (peregrinskih ili municipalnih) zajednica. Taj sabor (*concilium*) nije samo vršio bogoslužje, već je i predstavljao neku vrstu provincijskih skupština, na kojima je pretresana i rješavana određena problematika ili su principsu i državnim institucijama upućivane molbe, peticije, predstavke, prijedlozi po pojedinim predmetima, koja su se ticala provincijskih i lokalnih odnosa i pitanja. Kult Augusta i boginje Rome nalazio se u rukama lokalne povlaštene elite i predstavljao izraz lojalnosti provincijskog stanovništva i sredstvo promidžbe u korist Augusta. Provincijski sabori isprva su imali utjecaj na upravljanje provincijama, ali se njihovo održavanje postepeno pretvaralo u formalnu ceremoniju. Najistaknutiji i najugledniji predstavnik provincije je često bio i glavni svećenik (*flamen perpetuus provinciae*) pri glavnom hramu određene provincije, odnosno on je ujedno predstavljao i oficijelnog predstavnika provincije u odnosu prema namjesniku i principsu. U istočnim provincijama ovi provincijski svećenici/predstavnici se nazivaju po provincijskim imenima: *azijarh, galatarh, bitinijarh*... itd...

Sustav provincijskih sabora, glavnog svećenika i lokalnih svećenika koji je uređen za vrijeme augustovske vladavine pokazuje svu ingenioznost tadašnjeg rimskog političkog establishmenta. August je indirektnim putem, koristeći se religiozno – kultno – sakralnom oblandom, da stvori hijerarhijsku strukturalnu mrežu kojom je pokriven čitav rimski svijet i peregrinsko provincijsko stanovništvo direktno povezano sa centrom državne moći u Rimu. Na ovaj način je i lokalna peregrinska elita uklopljena u upravljačke strukture Države, čime se kod nje rađao utisak da njeni predstavnici i ona u cjelini nisu isključeni iz procesa odlučivanja. To je samo vodilo jačanju njene lojalnosti prema Državi. Ujedno se na ovaj način omogučavala i direktna veza provincija, preko svojih sabora, sa namjesničkom i državnim institucijama. Provincijski sabori su tako mogli i podnositi peticije, molbe, žalbe, donositi neke odluke i pokušavati uticati na namjesnika i državne institucije, pa i samoga principsa vezano za neka pitanja. Ta vezanost ustanovljena shemom princeps – carski i državni kult – glavni svećenik – provincijski sabor – lokalni svećenici – lokalne zajednice se dodatno povećavala zahvaljujući upravo svetoj, religijskoj oblandi čitavog sustava.

Nakon Augustove smrti, on je proglašen od strane Senata božanskim (*divus*) i ta njegova božanska ličnost je postala predmetom religijskog kulta.[34] Ova praksa proglašavanja preminulog principsa božanskim posebnim aktima Senata (apoteoza) će se nastaviti i u kasnijim vremenima.

[34] U ovom slučaju je ipak potrebno podvući razliku između termina božanski (*divus*) i bog (*deus*).

Carski kult se smatrao integralnim dijelom tradicionalne rimske religije, i njegovo neprakticiranje se smatralo neuvažavanjem same Rimsku Države, odnosno veleizdajom. S druge strane, carski kult nije bio isključiv, odnosno Carstvo je sebi u pravilu dozvoljavalo religijski pluralizam, odnosno svaka provincija ili grad je uz cara mogla štovati i lokalna i regionalna božanstva. Uvođenjem carskog kulta novi režim je želio da svome postojanju da i božansku i kultnu potvrdu, koja je naravno i u skladu sa drevnim rimskim ustavom; princeps je zauzvrat morao nastaviti pobožno slijediti drevne rimske vrline.

Iako je imao svoju organizaciju i svoju svrhu, carski i državni kult nikada nije postao religija u pravom smislu, koja bi predstavljala dopunu univerzalnom carstvu. Carski i državni kult je bio samo izraz političke lojalnosti, izraz koji ima vjersku nijansu.

Izuzev Romula (postuhmna identifikacija sa bogom Kvirinom) i pojedinih drugih polulegendarnih kraljeva, za vrijeme Republike (iako je okruženje bilo prosto zatrpano božanskim ili polubožanskim monarhijama) se nisu ukazivale nikakve božanske počasti bilo kojoj historijskoj ličnosti ili živućoj personi. Ipak carski kult nije proizašao *ex nihilo*, nego je vukao određene daleke korijene iz ranije prošlosti. Pojedini patricijski rodovi su svoje mitsko porijeklo izvodile iz veza sa božanstvima (npr. Julijevci sa Venerom/Afroditom koja bi bila pramajka Julijevaca), mnoga odlikovanja koja su dobivale istaknute ličnosti su imale i određene religijske areole. Posebno je npr. trijumf imao posvećenu i religijsko – božansku simboliku. Vrhovnu riječ u tim dodjeljivanjima imao je Senat, koji je u principatu tako dobio jedno bitno oruđe, a to je jedinstvenu moć da se neko proglasi božanskim. Ta moć mu je omogućavala da u uvjetima sve snažnije monarhizacije Države, održava svoj autoritet. Uz to i sama Država je imala svoj religijsko – božanski pandan u *Dea Roma*. Tako je i apstraktni pojam kao što je Rimski Država tretiran kao božanstvo, a i pojedine institucije kao npr. plebejski tribun su imale snažno religijsko posvećivanje koje se prenosilo na pojedinca za vrijeme njegovog mandatnog obnašanja date funkcije.

Ipak možda najvažnije tlo na kojemu će nići carski kult jesu privatni i familijarni kultovi duhova predaka i personalnih genija. Formalno gledano u familijarnim i personalnim odnosima svaki građanin je imao svoj božanski, duhovni pandan... neki svoj nadnaravni odraz. I taj metafizički odraz je trebalo i poštivati i bogoslužiti (npr. klijenti prema patronu, djeca prema roditeljima, pobjednicima ili osoba koje su zaslužne za nešto ili su se žrtvovale za nešto i sl.). U ovoj sferi je stvarno vladala jedna iznimna šarolikost. Zanimljiv primjer pruža odnos prema umorenoj braći Grakhima, pred čije su statue pojedinci donosili raznorazne darove u stilu posvećivanja božanskih oltara. Posebna priča je bio boravak često pobjedonosnih rimskih vojskovođa i političara na helenističkom i orijentalnom području gdje je bila udomačena sklonost ka diviniziranju ili poludiviziniranju vladara ili moćnih pojedinaca i sa drevnim grčkim kultom heroja. I ta praksa se počela onda prenositi i na određene rimske zapovjednike i više predstavnike Republike. Dobar primjer pruža slučaj pobjednika u II. Makedonskom ratu Tita Kvinktija Flaminina, kojem su podizani hramovi i čiji je kult poštovan zajedno sa kultom *Dea Roma* u balkanskoj Grčkoj. Naravno, to se sve

držalo van okvira rimskog svijeta, pa je tako Tit Flaminin zvao sebe isotheos (bogu sličan) na natpisu u Delfima, ali ne na latinskom jeziku niti u Rimu i Italiji. Pojedini istaknuti rimski lideri su tvrdili da imaju specijalne veze sa pojedinim božanstvima, npr. Sulin patron je bila *Venus Felix*.

Skoro paralelno sa padom Republike, desio se i prvi slučaj da Rimljani zvaničnom odlukom jednog pojedinca proglašavaju božanskim. Riječ je o Gaju Juliju Cezaru koji je u svojoj političkoj karijeri uvijek isticao božansko porijeklo (od Venere Roditeljke/*Venus Genetrix*) i kojem je Senat (koji je kontrolirao) bio izglasao podizanje statue sa natpisom kojim se on proglašava polubogom (što je Cezar dao da se izbriše). Ipak nakon bitke kod Munde podizane su statue njemu u čast kao nepobijeđenom bogu, na javni trošak mu je podignuta kuća koja je izgledala kao hram, njegova slika je nošena u procesijama zajedno sa slikama bogova. Cezarov portret je stavljen na rimski novac (prvi put da se slika živućeg čovjeka stavlja na rimski novac). Možda najvažniji detalj u ovom zakrabuljenom diviniziranju jeste da su se legalne zakletve uzimane u ime njegovog genija, a određen je i specijalni svećenik flamen koji je služio Cezaru. Nakon martovski ida i pogreba Cezara odmah je uslijedilo spontano diviniziranje Cezara, koje je konačno dobilo i zvaničnu ratifikaciju Senata koji je Cezara proglasio božanskim (*divus*) 42. god. p. n. e. Ova apoteoza se desila naravno pod pritiskom cezarovaca i triumvira, a jedna kometa je interpretirana kao Cezarova duša na nebu (*sidus Iulium*). Tako je Cezar postao prvi historijski Rimljanin, od Rimljana zvanično priznat kao božanstvo. To je slijedilo uspostavljanje provincijalnih kultnih centara (*caesarea*) božanskog Julija u cezarskim kolonijama, kao npr. u Korintu. Značajan prelazak granice u tome pogledu je učinio Marko Antonije koji je zajedno sa Kleopatrom upravljao Egiptom i Istokom kao božanski par Dioniz / Oziris – Afrodita / Izida u zadnjoj deceniji Kasne Republike.

Oktavijan August je sam za sebe tvrdio da je sin božanskog Julija, ali je održavao i određenu distancu prema diviniziranju sebe u odnosu npr. na ono što se davalo Juliju Cezaru i Marku Antoniju. Iako je Oktavijan August nastojao da vodi neokonzervativnu i tradicionalističku politiku, ipak je morao da regulira i praksu diviniziranja vladara koja je ustaljena na istoku. Kult cara je nesumnjivo bio porijeklom iz istočnog Mediterana. Već 30/29. god. p. n. e. koine (savez gradova) provincija Azije i Bitinije je zatražio dozvolu da Oktavijana bogosluži kao svoga spasitelja. On je kao pragmatični i balansirajući političar znao da mora i udovoljiti na neki način divinizirajućoj praksi u istočnim provincijama kako bi lakše provodio svoj *auctoritas*. Ali sa druge strane ta regulacija je morala biti takvog oblika i obima kako bi se izbjegla identifikacija kao božanskog monarha, što je za njega u tada prisutnoj atmosferi Rima, Italije pa i nekih zapadnih provincija moglo biti fatalno (gotovo sigurno bi izazvalo jednaka nezadovoljstva kao u slučaju njegovog praujaka). Naravno kompromiserski osjećaj Oktavijana Augusta se i u ovom pogledu pokazao, pa je bilo odlučeno da se kultne počasti njemu mogu podnositi zajedno sa počastima *Dea Roma* i sa kultnim centrima u Pergamu i Nikomediji. Naravno, ovo se odnosilo samo na

provincijalce, dok rimski građani u ove dvije provincije nisu smjeli da bogosluže živom čovjeku (tj. Oktavijanu Augustu), ali su mogli bogoslužiti *Dea Roma* i božanskog Julija u Efesu i Nikeji. Tako se Oktavijan vrlo mudro i kompromisno izvukao iz jedne prilično neugodne situacije u koju je upao uslijed zahtijeva koine Azije i Bitinije. Određenu religijsku posvećenost Oktavijan je dobio i sa naslovom August. Na istoku je carski kult postao vrlo prisutan i rasprostranjen, a gradovi su bili međusobni konkurenti kako bi se u njima nalazili centri carskog kulta (npr. Efes i Sard). Ovaj kult nije bio uniformiran niti precizno dogmatiziran, pa je podlijegao iznimnom sinkretizmu sa domaćim kultovima. A isto tako postajala je i raznolikost u njegovom održavanju, pa je mogao biti održavan i financiran i privatnim i javnim inicijativama i fondovima. Grčke i istočne zemlje su nudile i kultne počasti članovima carske familije. Vrijedi npr. istaći da su centri kulta u Pergamu, Lezbosu i Kipru nudili kultne počasti i Augustu i Liviji, u Ateni su Livija i Julija Starija dijelili kultne počasti sa Hestijom/Vestom, a ime Gaja (unuka Augusta) je povezivano sa Aresom/Marsom.... itd.

Sve ove istočne kultne počasti su nastale već za vrijeme Augustovog života, ali nisu imale nikakvo značenje u zvaničnoj rimskoj politici, samome gradu Rimu, Italiji i nekim zapadnim provincijama. Naravno u Rimu, Italiji i pojedinim zapadnim provincijama taj odnos prema diviniziranju je morao bio drugačiji i augustovski režim se toga pridržavao. Zapadni provincijski sabori su se pojavili kao direktna veza sa carskim kultom, i koji je trebao da poveže lokalne tradicije i elite sa rimskim svijetom. Prvi poznati zapadni regionalni kult posvećen Augustu je ustanovljen sa njegovom dozvolom oko 19. god. p. n. e. u sjeverozapadnoj Španiji, i nazvan je arae sestianae (po osnivaču *L. Sestius Quirinalis Albinianus*). 12. ili 10. god. p. n. e. osnovan je i prvi provincijski centar carskog kulta na Zapadu i to osnovan od Druza u Lugdunumu (Lion) za tri galske provincije. Prvi svećenik (*sacerdos*) carskog kulta u Lugdunumu je bio Gaj Julije Verkondaridubn / *Caius Julius Vercondaridubnus*, inače predstavnik galske lokalne elite koji je imao i rimsko građanstvo. Svećenik carskog kulta je bila važna pozicija na koju bi se uspinjali predstavnici lokalne elite, sa ili bez rimskog građanstva, i riječ je o funkciji sa mandatom od jedne godine. Međutim bilo je i lokalnih svećenika koji su odbacivali ovo bitno dostojanstvo, kao npr. u slučaju Segimunda koji je bio svećenik carskog kulta u Germaniji, ali je odbacio ili uništio svoje svečeničke regalije kako bi se pridružio Arminiju u antirimskoj pobuni 9. god. n. e. U afričkim zemljama Augustov kult je po sadržaju bio bliži onome na istoku, nego zapadnoj Europi, pa se tamo može naići na identifikaciju lokalnih božanstava sa vrhovnom moći Augusta.

Kasnije je carski kult razvijan sa Augustovim nasljednicima iz Julijevsko – Klaudijevske „dinastije", a onda i onima iz I.flavijevske dinastije i antoninijanske „dinastije" na različite načine. I tako je u doba principata i ranog dominata carski kult postao glavna odlika službene, oficijelne religioznosti. Carski i državni kult je, pak, postao predmetom napada od strane kršćanstva koji su upravo njega smatrali oličenjem poganske idolatrije,

izopačenosti i tiranije. Upravo će carski kult i kult *Dea Roma* postati glavni rasjed u odnosima Rimske Države i kršćanstva. Nakon što je Konstantin Veliki ozakonio kršćanstvo, carski kult je počeo slabiti, usprkos pokušaja nekoliko careva da ga obnove. Konačno je napušten nakon što je Teodozije I. kršćanstvo proglasio državnom vjerom Carstva.

Kultura augustovskog doba

Augustovo doba predstavlja razdoblja procvata rimske kulture. U povijesti rimske kulture Augustovo doba zauzima posebno mjesto. To je "zlatni vijek" rimske umjetnosti i književnosti. U njegovo vrijeme stvorena su književna i umjetnička djela koja su stekla svjetsko-povijesno značenje i tijekom mnogih stoljeća ostala uzori. Ta su djela rezultat višestoljetnog razvitka rimske kulture, ali su istovremeno u umjetnosti nalazili i helenistički utjecaji, dok istovremeno i dalje traje vraćanje italskim i klasičnim grčkim uzorima, koje je počelo još pod Julijem Cezarom. Od tih elemenata, među kojima su italske tradicije stekle prevladavajući i preobražavajući značaj, stvara se onaj klasični rimski stil koji je izvršio ogroman utjecaj na kasniji razvoj europske kulture.

Ta djela su u isto vrijeme i izraz onih idejnih strujanja koje su karakteristične za Augustovo doba. Razvitak i produbljivanje rimske kulture i njeno sofisticiranje su bile rezultat smišljene politike samog režima, koji je i rimsku kulturu nastojao da upregne u kočije principata. Djela iz tog vremena slavila su i promicala Augustovu politiku, To se u prvom redu ispoljavalo kroz građevinsko – arhitektonsku aktivnost i književnost.

Građevinska i arhitektonska djelatnost i održavanje infrastrukture

August, *Res Gestae* (Djela, IV, 19 - 21) : Βουλευτήρ[ιο]ν καί το πλησίον αύτώι χαλκιδικόν, ναόν τε Απόλλωνος έν Παλατίωι σύν στοαίς, ναόν θεού [Πουλιού, Πανός ιερόν, στοάν πρός ίπποδρό- μωι τώι προσαγορευομένωί Φλαμινίωι, ήν εϊασα προσαγορεύεσθαι έξ όνόματος έκεί- νου Όκταουϊα, δ[ς] πρώτος αύτήν άνέστη- σεν, ναόν πρός τώι μεγάλωι ίπποδρόμωι, ναούς έν Καπιτωλίωι Διός Τροπαιοφό- ρου και Διός Βροντησίου, ναόν Κυρείν[ο]υ, ναούς Άθηνάς καΓΗρας Βασιλίδος καί Διός Ελευθερίου έν Άουεντίνωι, ήρώων πρός τήι ϊεράι όδώι, θεών κατοικίδιων έν Ούελί- αι, ναόν Νεότητο[ς, να]όν Μητρός θεών έν Παλατίωι έπόησα. Καπιτώλ[ιο]ν και τό Πομπηίου θέα- τρον έκάτερον τό έργον άναλώμασιν με-

γίστοις έπεσκεύασα άνευ έπιγραφής τού έμοΰ όνόματος. Αγωγούς ύδάτω[ν έν πλεί]στοις τόποις τήι παλαιότητι όλισθά- νον[τας έπ]εσκεύασα καί ύδωρ τό καλού- μενον Μάρ[κιον έδί]πλωσα πηγήν νέαν εις τό βεΐθρον [αύτοΰ έποχετεύσ]ας. Αγοράν Ιουλίαν κα'ι βασι[λικήν τήν μεταξύ τ]οϋ τε ναού τών Διοσκό [ρων και τού Κρόνου κατα] βεβλημένα έργα ύπό τού [πατρός μου έτε- λείωσα κα] τήν αύτήν βασιλικήν [καυθεΐσαν έπι αύξηθέντι] έδάφει αυτής έξ έπιγραφής όνόματος τών έμών υιών ύπ[ηρξάμη]ν και εί μή αύτός τετελειώκ[ο]ι[μι,τ]ελε[ι]ω[θήναι ύπό] τών έμών κληρονόμων έπέταξα. Δ[ύ] *ο* [καί όγδο]ήκοντα ναούςέν τη» πόλ[ει έκτ] ον ύπ[ατος δόγμα]τι συνκ[λ]ήτου έπεσκεύ- ασ[ά] ο[ύ]δένα π[ε]ρι[λιπών, δς] έκείνωι τώι χρόνωι έπισκευής έδεΐτο. [Υ] πάτος ε]βδ[ο]μον οδόν Φ[λαμινίαν άπό] 'Ρώμης [Άρίμινον] γ[ε<ρ]ύρας τε τάς έν αύτήι πάσας έξω δυειν των μή έπ[ι]δεομένων έπ[ι] σκευής έπόησα. Έν ϊδιωτικώι έδάφει’Άρεως Άμύντο- ρος αγοράν τε Σεβαστήν έκ λαφύρων έπόησα. Θέατρον πρός τώι Απόλλωνος ναώι έπϊ έδάφους έκ πλείστου μέρους άγορασθέντος άνήγειρα έπί όνόματος Μαρκέλλου τού γαμβρού μου. Αναθέματα έκ λαφύρων έν Κα- πιτωλίωι καί ναώι’Ιουλίωι καί ναώι Απόλλωνος καί Εστίας καί Α[ρεω]ς άφιέρωσα, α έμοί κατέστη ένγύς μυριάδω[ν δι]σχε[ι] λίων πεντακ[οσίων.] Εις χρυσούν στέφανον λειτρών τρισ[μυρίων] πεντακισχειλίων καταφερούσαις τα[ΐς έν’Ι]ταλίαι πολειτείαις καί άποικίαις συνεχώρη[σ]α τό [πέμ]πτον ύπατεύων, καί ύστερον οσάκις [αύτ]οκρά- τωρ προσηγορεύθην, τάς εις τόν στέφανο[ν έ]παγγελίας ούκ έλαβον ψηφιζομένων τών π[ολειτει]ών καί άποικιών μετά τής αύτής προθ[υμίας, κα]θά[περ καί έψήφι]σ[το π] ρό[τερον.] = *Curiam et continens ei Chalcidicum templumque Apollinis in Palatio cum porticibus, aedem divi Iuli, Lupercal, porticum ad circum Flaminium, quam sum appellari passus ex nomine eius qui priorem eodem in solo fecerat Octaviam, pulvinar ad circum maximum, aedes in Capitolio Iovis Feretri et Iovis Tonantis, ~ aedem Quirini, aedes Minervae et Iunonis reginae et Iovis Libertatis in Aventino, aedem Larum in summa sacra via, aedem deum Penatium in Velia, aedem Iuventatis, aedem Matris Magnae in Palatio feci. Capitolium et Pompeium theatrum utrumque opus impensa grandi refeci sine ulla inscriptione nominis mei. Rovos aquarum compluribus locis vetustate labentes refeci, ~ et aquam quae Marcia appellatur duplicavi fonte novo in rivum eius inmisso. Forum Iulium et basilicam quae fuit inter aedem Castoris et aedem Saturni, ~ coepta profligataque poera a patre meo, perfeci, et eandem basilicam consumptam incendio ampliato eius solo sub titulo nominis filiorum m[eorum i]ncohavi, ~ et, si vivus non perfecissem, perfici ab heredibus [meis ius]si. Duo et octoginta templa deum in urbe consul sex[tu]m ex [auctori]tate senatus refeci, nullo praetermisso quod e[o] tempore [refici debeba]t. Consul septimum viam Flaminiam a[b urbe] Ari[minum refeci pontes]que omnes praeter Mulvium et Minucium. In privato solo Martis Ultoris templum [f]orumque Augustum [ex ma]n[i]biis feci. Theatrum ad aede Apollinis in solo magna ex parte a p[r]i[v]atis empto feci, quod sub nomine M. Marcell[i] generi mei esset. Don[a e]x manibiis in Capitolio et in aede divi Iu[l]i et in aede Apollinis de Vestae et in templo Martis Ultoris consecravi, quae mihi constituerunt HS circiter milliens. Auri coronari pondo triginta et quinque millia municipiis et colonis Italiae conferentibus ad triumpho[s] meos quintum consul remisi, et postea,*

quotienscumque imperator a[ppe]llatus sum, aurum coronarium non accepi, decernentibus municipii[s] et colonis aequ[e] beni[g]ne adque antea decreverant.
(„Izgradio sam kuriju i do nje trijem, Apolonov hram s trijemovima na Palatinu, svetište božanskog Julija, Luperkal, trijem kod Flaminijskog cirka, za koji sam dopustio da se nazove Oktavijevim po onome koji ga je na istom mjestu ranije bio sagradio, pulvinar kod Najvećeg cirka, hramove Jupitera Munjonoše i Jupitera Gromovnika na Kapitoliju, hram Kvirina, hramove Minerve i Junone Kraljice i Jupitera Slobode na Aventinu, hram Lara na vrhu Svete ulice, hram Penata na Veliji, hram Mladosti, hram Velike Majke na Palatinu. Kapitol i Pompejevo kazalište, obje sam građevine popravio uz velik trošak, a da moje ime nigdje nije urezano. Popravio sam vodovodne kanale koji su na-više mjesta bili od starosti oštećeni, a vodovod koji se naziva Marcijevim udvostručio sam time što sam u njegov tok uključio novi izvor. Dovršio sam Julijev forum i baziliku koja se nalazila između Kastorova i Saturnova hrama, djelo koje je započeo i gotovo dovršio moj otac. A kad je ista bazilika uništena požrom, započeo sam proširenje pod imenom svojih sinova, i zapovjedio sam da je, ako je za života ne budem dogotovio, dovrše moji nasljednici. Osamdeset dva svetišta bogova u Rimu obnovio sam za svojega šestoga konzulata, po odluci Senata, tako da nije zanemaren niti jedan kojemu je tada trebao popravak. Kad sam konzul bio sedmi put, popravio sam Flaminijsku cestu od Rima do Arimina, i sve mostove osim Mulvijskog i Minucijskog. Na privatnom zemljištu od ratnoga sam plijena izgradio svetište Marsa Osvetnika i Augustov Forum. Pored Apolonova svetišta na uglavnom od privatnika otkupljenom zemljištu izgradio sam kazalište koje neka nosi ime mojeg zeta Marka Marcela. Posvetio sam darove od ratnoga plijena na Kapitoliju, u hramu Božanskog Julija, u Apolonovu hramu, u Vestinu hramu i u svetištu Marsa Osvetnika, koji su me stajali oko milijun sestercija. Za petoga konzulata vratio sam 35 tisuća libri zlata za vijence koje su mi municipiji i kolonije Italije darovali za moje trijumfe, a kasnije, svaki put kad sam bio proglašen imperatorom, nisam prihvatio zlato za vijence, iako su mi ga municipiji i kolonije bili namijenili jednako dobrohotno kao i prije.“).

Jedna od prvih mjera Oktavijana Augusta bilo je restauriranje starih hramova, u kojima je, po pjesnikovim riječima, "pauk pleo svoju mrežu", i posvećivanje novih hramova. To je bilo i ideološki motivirano u okviru neokonzevativne politike augustovskog režima.

Nastavljajući se na svoju i svojih suradnika građevinsku djelatnost iz vremena prije 27. god. p. n. e., August je i svoj režim nakon 27. god. p. n. e. obilježio velikim građevinskim projektima i javnim radovima. Novi arhitektonski objekti i umjetnički spomenici trebali su svjedočiti o rimskoj veličini, o nastalom miru i blagostanju, o povratku dobrim običajima predaka, zaslugama samog princepsa, prvog građanina i sina božanskog Julija. Glavni Augustov pomoćnik bio je Agripa, za čije je ime vezan niz monumentalnih građevina. Pod njegovim i njegovih najbližih suradnika auspicijama i sredstvima ostvaren je niz građevinskih objekata kao što su Agripina kupatila, Balbov teatar, Agripina čuvena konstrukcija rimskog Panteona, Marcelov teatar (*Theatrum Marcelli*: u čast Augustovog

nećaka Marcela), završen je Augustov mauzolej (*Mausoleum Augusti*) u sjevernom dijelu Marsovog polja (van pomeriuma).

Po svojoj ideji Augustov mauzolej je bio istočnjačko-helenistička zgrada presvučena u tradicionalni italski oblik (podsjećala je na etrurski nadgrobni spomenik) i trebala je da predstavlja grobnicu za Augusta i njegovu familiju. Mauzolej je bio velike kružne betonske strukture sa mramorom i stucco/štuko fasadom. Iznad je bio zemljani humak sa zasađenim drvećem i cvijećem, na čijem vrhu je stajala Augustova statua. Prva osoba čiji je pepeo pohranjen u Augustov mauzolej je bio Marcel, a zadnja je bio princeps Nerva. Sa svake strane ulaza nalazile su se čuvene brončane tablice ispisane sa Augustovim *Res Gestae* (postavljene nakon Augustove smrti). Mauzolej je bio opljačkan za vrijeme vizigotskog upada u Grad 410. god. n. e., a Augustov pepeo je razasut. U mediavelno doba pretvoren je u utvrdu Colonna, a kasnije je imao različite namjene.

Ostaci Augustovog mauzoleja

Restauiran je i mramorom obložen Pompejev teatar. Pod Augustom je završeno i preuređenje rimskog Foruma, započeto još pod Cezarom. Forum je proširen i ukrašen novim zgradama. Dovršen je i Julijev forum, a sa njegove sjeverne strane dodan je novi forum,

Augustov Forum sa hramom Marsa, na kome su se mogli vidjeti kipovi mnogih istaknutih ljudi iz rimske prošlosti (zajedno sa zapisima o njihovim postignućima).

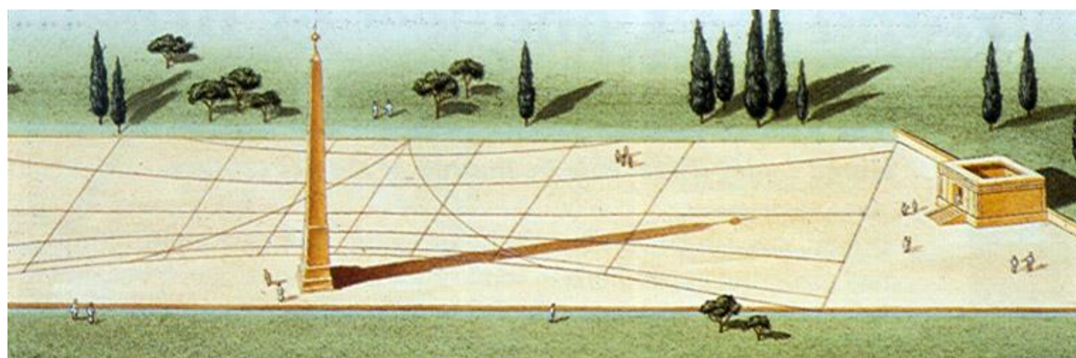
I u provincijama i potčinjenim «savezničkim» državicama je augustovsko doba obilježeno veliko građevinskom djelatnošću, posebno u infrastrukturnoj sferi. I van Grada se nailazi na mnogo objekata koji su nastali pod Augustovim imenom, kao što su teatar u Meridi u Španiji, Maison Carrée u Nimu u južnoj Francuskoj i Augustov tropej u La Turbie, blizu današnjeg Monaka. Još je Cezar smišljao kako bi prešao prijevoj Veliki sv. Bernard, koji je tada bio 500 metara iznad granice vječnog leda. Ako to nije uspio ostvariti Cezar, uspio je njegov nasljednik August, koji je dao da se izgradi put preko toga prijevoja. Time je prilično smanjena putna udaljenost iz Italije u Galiju. Po uzoru na Augusta, gospodar Judeje Herod je izveo čitav niz monumentalnih projekata kao što su izgradnja luke u Cezariji (grada nazvanog tako u čast samog Cezara Augusta, koji i danas postoji pod ovim imenom), Herodium i utvrda Masada. Herod je inače dao Jerusalimu veličanstven izgled, proširivši i njegovu utvrđenu zonu, i davši izgraditi teatar i amfiteatar (vjerojatno izvan zidina, kako ovim simbolima grčko – rimske kulture ne bi provocirao konzervativnu javnost Jerusalima). Izgrađene su i mnoge palate, a vrhunac je bila izgradnja II. Hrama koji je predstavljao remek – djelo arhitekture, građevinarstva i umjetnosti. Sa svoje masivne platforme II. Hram je dominirao Jerusalimom. Sudeći po ovim gradnjama, Herod je nastojao da postigne balans između abrahamističko – jevrejske kulture na jednoj strani i grčko – rimske kulture.

Pogled iz zraka na ostatke Herodiona, koji se nalazio cc 12 km od Jerusalima. Ova citadela nije oskudijevala u dekoraciji i luksuzu. Vodom se snabdjevao preko akvadukta, a imao je u sebi vrtove, kupatila i sinagogu. Tamo je bio i sahranjen Herod Veliki, pretpostavlja se u još uvijek neiskopanoj zoni sjevernog tornja.

U Augustovo doba je korintski arhitektonski stil postao dominantan, što će se nastaviti i u kasnijem carskom dobu. Za arhitekturu Augustovog doba karakteristično je i vraćanje klasičnim uzorima. Kao primjer takvog spomenika može poslužiti hram u galskom gradu *Nemausu* (Nimu), sagrađen u korintskom stilu; hram se odlikuje simetrijom, jednostavnošću i savršenstvom detalja. Nakon Agripine smrti 12. god. p. n. e., pojavio se problem sa održavanjem regularnog i dostatnog snabdjevanja vodom Grada. O tome je ranije brinuo agilni i odgovorni Agripa, koji je služeći kao edil mnogo doprinio dovođenju dovoljnih količina vode u Grad. On je kao i privatno lice znao iz svojih osobnih fondova da financira i da se brine o vodovodnoj infrastrukturi. August je zato morao da se pobrine i o uređenju vodovodnog sustava i odgovornosti. Već iste 12. god. p. n. e. je Senat odredio trojicu svojih članova kao osobe koje su odgovorne za snabdjevanje vodom i da akvadukti ne propadnu. U kasnoaugustovsko doba je ustanovljena komisija od pet senatora (*curatores locorum publicorum iudicandorum*) koja je imala dužnost da brine o održavanja javnih objekata, infrastrukture i hramova državnog kulta u Gradu. August je kreirao i senatsku komisiju koja je brinula o putevima (*curatores viarum*). Ovi supervizori za puteve su radili zajedo sa lokalnim dužnosnicima i građevincima kako bi se organizirale regularne popravke na cestama. August je ustanovio i zvaničnu poštansku službu, sa putnim stanicama pod nadzorom vojnog časnika *praefectus vehiculorum.*

Neposredno prije nego što je izdahnuo, August je rekao da je zatekao Rim od cigli, a da ga ostavio u mramoru. Iako je ovu rečenicu Kasije Dion smatrao metaforom kojom je August želio da izrazi snagu Države, ne može se oteti utisku da je građevinska djelatnost bila ta koja je stvarno izmijenila Rim i pretvorila ga u mramornu prijestolnicu ujedinjenog Mediterana. Svetonije je isto naveo da Rim nije bio dostojan svoga statusa kao prijestolnice imperije, sve dok njegov izgled nisu transformirali August i Agripa. Naravno, ova mramorna preobrazba Grada bi se odnosila na reprezentativne objekte, ali ne i na mnogobrojne slamove u kojima su živjele mase gradskog stanovništva. Na Marsovom polju je August da se uradi monumentalni sunčev sat, čiji centralni gnomon je bio veliki obelisk donesen iz Egipta i naravno čuvena *Ara Pacis Augustae.*

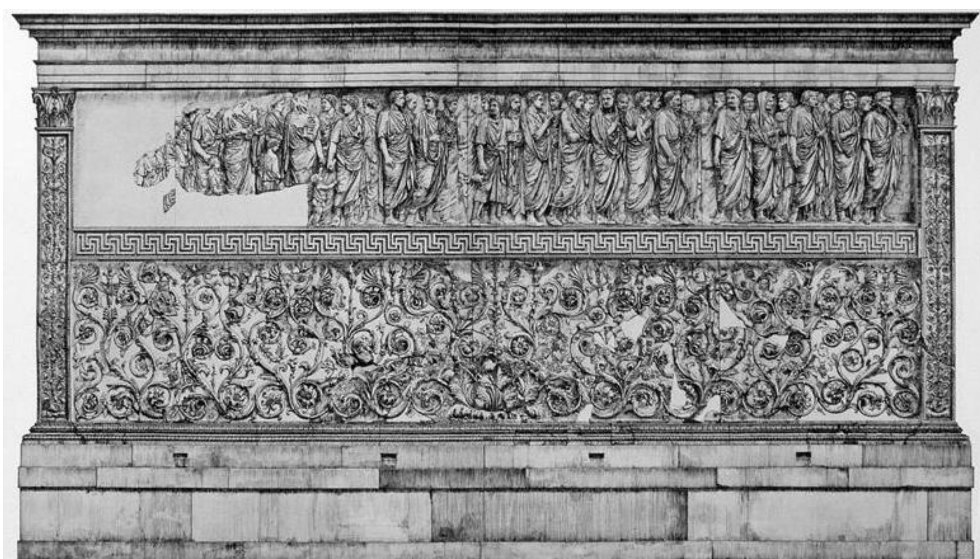
Ara Pacis Augustae i portretna umjetnost

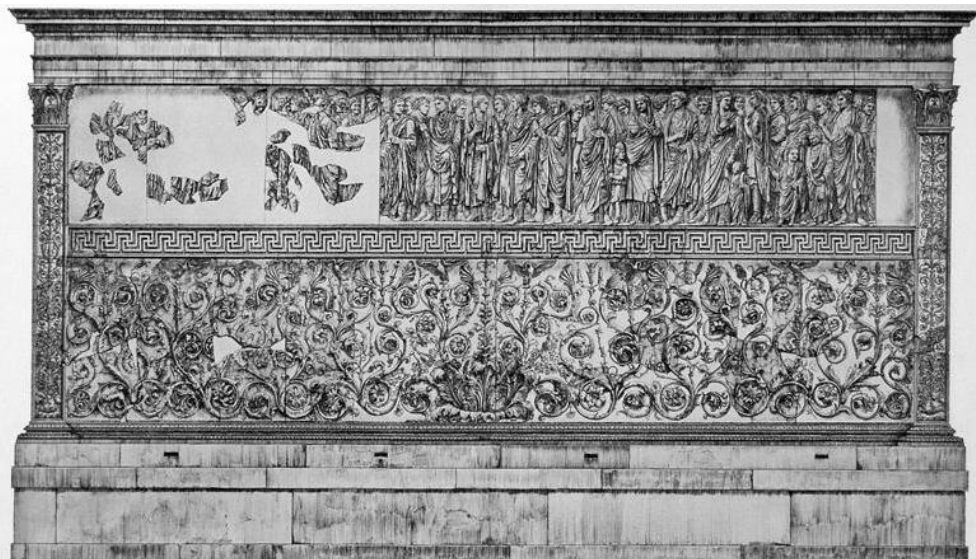
Ara Pacis Augustae u Rimu.

Najveći simbol te građevinsko – arhitektonske i umjetničke djelatnosti u Augustovo doba je *Ara Pacia Augustae* ("Oltar Augustovskog Mira") na Marsovom polju. Riječ je o jednom remek-djelu u slavu boginje Mira, koji je imao i jako simboličko značenje jer je predstavljao i opću doktrinu augustovskog režima i smjernice njegove politike. Sam spomenik nije sačuvan u cijelosti, ali su pronađeni pojedini njegovi fragmenti, kao i njegove predodžbe na novcu. Gradnja Oltara je odobrena odlukom Senata od 4. VII. 13. god. p. n. e. u čast trijumfalnog povratka Augusta iz Španije i Galije. Završetak gradnje i posvećivanje Oltara se desilo 30. I. 9. god. p. n. e. u slavu mira koji je uspostavljen u imperiju nakon Augustovih pobjeda. Čitava građevinska kompozicija Ara Pacis *Augustae* je ustvari jednostavan pravokutni objekt koji ograđuje prostor u čijem središtu se nalazu oltar na kojem su prinošene žrtve. Sve je urađeno u bijelom mramoru. Jednostavnost i harmonija kombiniraju se na tom spomeniku sa masivnošću. Ornament je predstavljao stilizirano kombiniranje plodova i lišća, što je trebalo ukazati na blagostanje i blagodat Italije. Istu tu temu obrađivali su i neki reljefi.

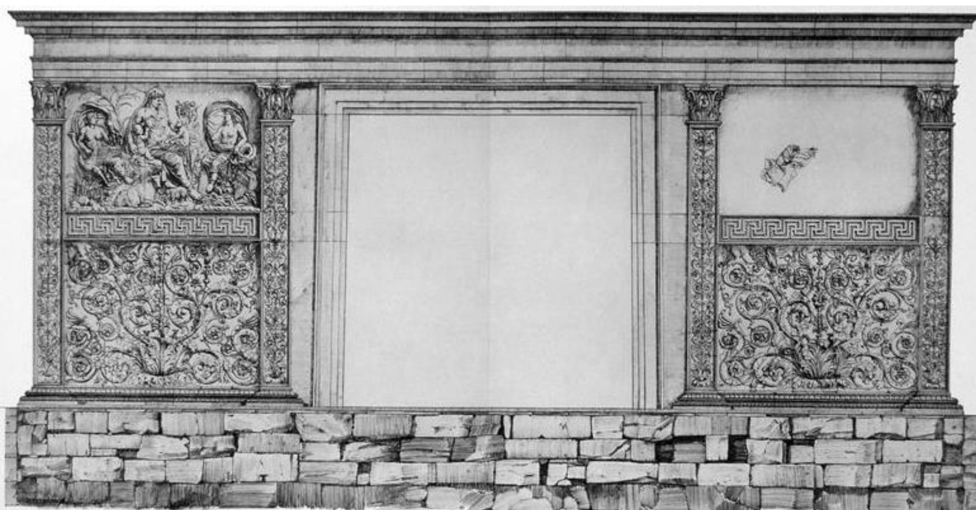
Dugački frizovi na sjevernom i južnom zidu sadrže figure koje učestvuju u slavljenju Mira koji je omogučio August. Na sjevernom zidu se nalazi oko 46 figura, koje su u potpunosti ili djelimično sačuvane i koje predstavljaju liktore, svećenike (*septemviri epulones,* auguri *quindecimviri sacris faciundis*), javnog roba. Na sjevernom frizu se nalaze i figure članova carske familije. Na južnom frizu procesija figura započinje sa Augustom, a iza njega se nalaze *flamines maiores*, Agripa, državni ili religijski dužnosnici i drugi članovi carske familije. Zanimljivo je da se nailazi i na figure djece koja nisu Rimljani, i moguće je da one prikazuju taoce koji su živjeli u Augustovom domu. Neki od učesnika procesije imaju i glave prekrivene dijelovima toge, kao da je riječ o kapuljaći, što simbolizira da su oni u tom trenutku bili u ulozi svećenika. Drugi nose lovorove vijence, što je tradicionalni simbol pobjede. Teme o miru i pobožnosti su odlično artistički uvezane sa julijevsko – klaudijevskim pretendiranjem na vrhovništvo u Državi. Skulpture u naravnoj veličini nisu idealizirani opći tipovi (kao što bi to bio slučaj u grčkoj umjetničkoj tradiciji), nego su portreti individualaca koje je moguće i danas prepoznati. Figure izražavaju i carsku koncepciju portreta. Na licima iz svečanog mimohoda prevladava realistični naglasak bez insistiranja na pojedinostima, samo jednostavan ritam nabora koji su pokrenuti svečanim hodom. Reljefi na oltaru nastavljaju tradicije "sukcesivno narativnog stila prikazivanja". Umjetnik (ili umjetnici), koji je pokazao veliku skrb za portretsku sličnost glavnih osoba, ostaje dosljedna realističnom stilu, ali je daleko od naturalizma. Iako umjetnik (umjetnici) koji je tvorac figura nije stvarao idealističke tipove kao u Grčkoj, on se ipak oslanjao na stilizaciju u duhu klasičnih grčkih spomenika. Ta stilizacija ima za cilj jasnije izražavanje ideje čitave kompozicije, koja ima prikriveno političko i društveno značenje.

Sjeverni zid

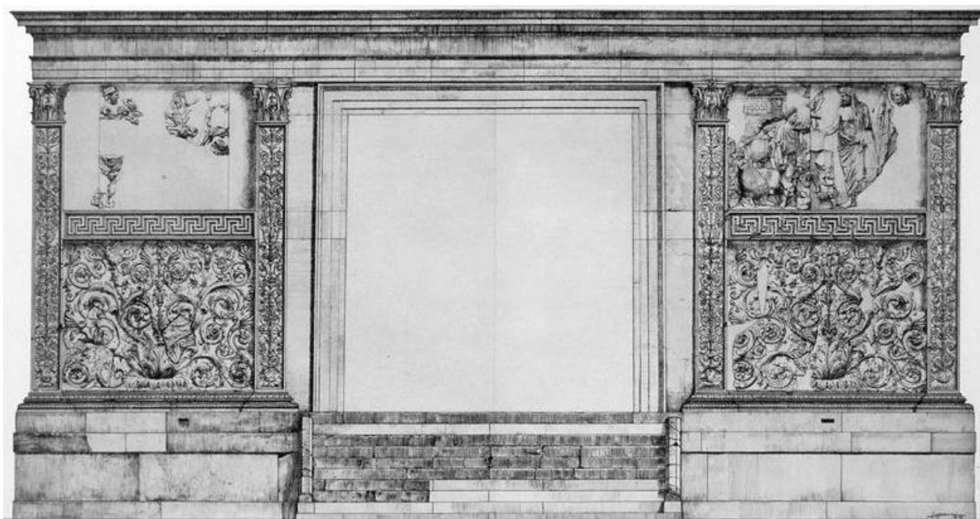
Južni zid

Istočni zid

Na istočnom i zapadnom zidu Oltara nalaze se po dva panela. Na istočnom jednom izrazito loše očuvanom panelu mogla bi se rekonstruirati scena ratnice (*bellatrix*), možda boginje Rome, kako sjedi na gomili neprijateljskog oružja, tako simbolizirajući pobjedu i mir jer je neprijatelj onesposobljen za rat. Drugi panel je mnogo bolje sačuvan i predstavlja boginju koja sjedi sa blizancima i uz prikaze plodnosti i prosperiteta. Na zapadnom panelu jedan

fragmentarni panel daje scenu kada su Romul i Rem otkriveni od pastira Fausta, dok sve to promatra Mars. Bolje sačuvani panel daje scenu žrtvovanja svinje (uobičajena žrtva kada Rimljani prave mirovni ugovor) sa starim svećenikom i dva pomoćnika. Na biljnim frizovima je moguće prepoznati preko 50 različitih biljnih vrsta.

Zapadni zid

Frizovi i prikazi na Oltaru su imali ne samo svrhu religijske posvećenosti, nego su trebali slikovito i vrlo efektno propagandistički prikazati na artistički način vrijednosti koje je donio augustovski režim, kao što su mir, plodnost i prosperitet i to zahvaljujući rimskoj vojnoj supremaciji, ali julijevsko – klaudijevskoj familiji. *Ara Pacis Augustae* je željela upravo pokazati preko idealiziranih artističkih predstava sa realnim portretima da je augustovski režim zlatno doba. Ova uvjerljivo i dobro ukomponirana kombinacija idealističkog cilja Oltara sa realističkim elementima iz stvarnog života upravo pokazuje propagandističku želju augustovskog režima. August i njegovi suradnici nisu ništa radili slučajno, i bez dubokog i hladnokrvnog promišljanja. August je na primjeru Oltara Mira odlično pokazao kako razumije da umjetnost iskoristi kao propagandni alat. Inače on i njegovi suradnici (u prvom redu Mecena) su i na nizu drugih umjetničkih djela u svim sferama stvaralaštva na vrlo vješt način znao ukomponirati propagandu za novi režim. I upravo radi toga razloga na reljefima koji ispunjavaju cijelu površinu Oltara Augustovskog Mira prikazana je carska obitelj sa simbolima vjerske pobožnosti i plodonosne zemljoradnje u aktu nuđenja žrtvi bogovima, a oltarni ukrasi naglašavaju Augustovu važnost u održavanju mira i blagostanja u Državi. Čitava kompozicija, uzeta u cijelosti, trebala je svjedočiti o blagodati Italije i povratku rimskog društva starinskim običajima, a što se željelo dovesti

u vezu sa Augusta i njegove familije. I preko književnosti i preko vizualne umjetnosti koja je nastajala za vrijeme augustovskog režima jasno se mogu uočiti tendencije, želje i smjernice augustovskog režima.

Najimpozantniji spomenik portretne umjetnosti je Augustov kip iz Primaporte. On je nastao vjerojatno 20. god. p. n. e., u vezi sa uspjesima istočne politike. August je predočen kao vojskovođa koji se obraća svojim vojnicima. Promatrajući ga u cjelini, kip ostavlja na gledatelja utisak spokojstva, snage, jednostavnosti i veličine. U Augustu kao da su utjelovljene crte koje je Vergilije pripisao Eneji. Slično svom legendarnom pretku, August je predočen kao čovjek koji se ističe svojom "pobožnošću i oružjem" (*pietate insignis et armis*). Manji značaj imala je stilizacija u portretima privatnih osoba, koji se od portreta prethodnog razdoblja razlikuju finijom obradom. U Augustovo vrijeme pada i razvitak ženskog realističnog kiparskog portreta, koji prenosi individualne crte. Živošću se odlikuju i predodžbe djece u procesijama prikazanim na "Oltaru mira".

Slikarstvo se u Augustovo doba primjenjuje, kao i ranije, u dekorativne svrhe. Primjere tog slikarstva nalazimo u Pompejima; osim toga, ono je zastupljeno i slikama na zidu u takozvanoj Livijinoj vili.

Književnost

Duboke promjene u političkom životu odrazile su se i u rimskoj književnosti. Ciceronovo doba predstavlja razdoblje procvata rimskog govorništva. Retorika zadržava svoje značenje i u Augustovo doba. Ona se predaje po školama, ona vrši utjecaj na najraznovrsnije književne rodove. Ali govorničko umijeće počinje lagano opadati, društvene prilike nisu doprinosile njenom procvatu. Tacit je ovako objašnjavao tu pojavu: "Dugotrajni mir, stalno odsustvo djelatnosti naroda, neprekidna tišina u Senatu, strogi poredak principsa - umirili su i samo govorništvo, kao i sve ostalo".

Tako je uvođenje principata kao indirektnu posljedicu imalo i dekadenciju rimskog govorništva koje je u vrijeme Republike dostiglo visok kvalitet. Tacit je u svojoj raspravi o govorništvu istinsko govorništvo (*magna eloquentia*) uporedio sa vatrom koja kako bi rasla i opstajala treba materijal i hranu. To Tacitovo govorništvo postaje žešće sa pokretom, a sjajnije blista kada gori. I kao što se vatra gasi kada joj nestane zraka, tako se i govorništvo gasi kada nestaje sloboda. Tacit je u potpunosti razumio suštinu kvalitetnog govorništva, a to je da je ono i proizlazilo iz - i uticalo na - aktivno djelovanje.

Govorništvo tako kao vitalna vještina nije uspjelo ne samo da se rasplamsa u vrijeme principata, nego je doživjelo udaljavanje od kvalitetnih obrazaca. Razlog je vrlo

jednostavan, glavna arena njegovog plamena su bile komicije, a kako one gube svoju stvarnu funkciju, tako nestaje i goriva za govorništvo. Slično se desilo i među Grcima. Aristotel je razlikovao tri vrste govorništva, prema tome da li je govornik nastojao da izazove buduću odluku, ili je opravdavao prije doneseni zaključak, ili se zadovoljio pričama i pohvalama ravnodušnim prema toku stvari i ponašanju ljudi. Veliki filozof je priznavao nadmoćnost prve vrste nad drugom, a druge nad trećom. Međutim, samo dva stoljeća kasnije u helenističkom periodu, kada su grčkim svijetom protutnjali Filip II., Aleksandar Veliki i dijadosi, retoričar Hermagora je u potpunosti izvrnuo Aristotelov poredak. Hermagora na prvo mjesto stavlja vrstu koju on naziva epidiktičkom, a to je značilo pravo svečano govorništvo, udaljeno od stvarnog djelovanja. I dok je Katon Stariji poistovjećivao govornika sa dobrim čovjekom, sposobnim da izbori pobjedu onog dobra kojim je obuzeta njegova misao → *vir bonus et dicendi peritus*, i tako podredio aktivnom djelovanju u skladu sa prvom Aristotelovom vrstom govorništva, u principatu je situacija postajala obrnuta. Zbog prirode sustava principata Rimljani su postupno, kao i Grci u helenističkom periodu, prihvatali stajalište po kojem su govorništvo i djelovanje odijeljene kategorije. Od tada se govorništvo sve više kreće stazama formalizma, ukalupljenih izraza i ljepote izlaganja. Govori su sve više bile zatrpavani izrekama mudraca ili autoriteta. To se prilično osjećalo i u radu škola retoričara, u kojima se sve više izbjegavaju teme u nastavnim jedinicama koje su se bavile analizom govora koje bi mogle imati dodira sa stvarnim, tadašnjim svijetom i zbivanjima koja se u njemu odigravaju. Umjesto toga, analizirali su se govori i procesi koji bi se odnosili na monumentalne događaje i osobe iz mitološke i historijske prošlosti ili nekim neobičnim, izuzetnim, zamršenim pa čak i nevjerojatnim pravnim slučajevima. Seneka osuđuje takvu nastavnu praksu koja ne priprema ljude za život, već samo učenike za školu → *non vitae sed scholae discimus*. I Petronije se ruga brujanju šupljih riječi koje ispunjavaju škole njegovog doba. Tacit zaključuje da tiranoubojstva, sredstva protiv kuge, rodoskrvnuća majki o kojima se u školama zanosno raspravlja nemaju ništa zajedničkog sa forumom i da ti zanosi čine izazov istini. Juvenal ismijava te govornike i advokate „u kojih ništa ne kuca pod lijevom sisom”, naziva ih pravim pravcatim magarcima „koji nas kljukaju svojim strašnim Hanibalom i govorima koje održavaju svaki šesti dan”.

Sa druge strane augustovski režim je doba procvata rimske poezije, koja je djelimično bila i dirigirana od strane Mecene, pa i samog Augusta. Činjenica je i da građanski ratovi nisu presjekli onu liniju kreativnog razvitka čiji početak pada u sredinu I. st. p. n. e. Pjesnici Augustovog doba nastavljaju tradicije Lukrecija i Katula. Nesumnjivo značenje imao je mir koji je August uspostavio i koji je bio osobito povoljan za povlaštene slojeve italskog društva. Nije slučajnost što su svi pjesnici Italici po svom porijeklu. Pjesnici iz ovog doba su tako ovjekovječili rimsku i svjetsku književnost i kulturu. Stariji među njima Vergilije i Horacije počeli su svoju pjesničku aktivnost još u vrijeme građanskih ratova.

Publije Vergilije Maron (*Publius Vergilius Maro*; 70. – 19. god. p. n. e.)

Vergilije se rodio u Sjevernoj Italiji, nedaleko od grada Mantove, u obitelji bogatog zemljoposjednika. Stekao je kvalitetnu naobrazbu, proučavao književnost, retoriku, bio upoznat sa epikurejskom filozofijom. Burni događaji iz vremena građanskih ratova odrazili su se i na Vergilijevoj sudbini. Njegovo malo imanje trebalo je pripasti veteranima. Ali ga je spasilo zauzimanje prijateljâ kod Oktavijana. Vergilije je ovog puta sačuvao svoju zemlju, ali ju je morao izgubiti prilikom sljedeće raspodjele. Ipak je Vergilije uz pomoć Mecene (u čiji je krug ušao) postao vlasnik jednog drugog, manjeg imanja.

Vergilije je stekao glas svojim "Bukolikama". One sa sastoje od deset pjesama (ekloga), napisanih pod utjecajem idilâ grčkog pjesnika Teokrita iz III. st. p. n. e. U nizu ekloga Vergilije prikazuje pastire, koji se u krilu prirode natječu u pjesničkom stvaranju. Oni opjevavaju prirodu koja ih okružuje i svoja stada. U nekim eklogama ima ljubavnih motiva, a značajno mjesto dodijeljeno je i raznim mitološkim likovima. Kao i kod Teokrita, radnja u nekim eklogama događa se na Siciliji, dok se u drugim eklogama ona odvija u pjesnikovom zavičaju – sjevernoj Italiji. U tim djelima, posvećenim prirodi, mirnim stadima i seoskom životu – našli su odraz i piscu suvremeni motivi. U devetoj eklogi govori o bezbožnim ratovima koji zahvaćaju zemlju. U prvoj eklogi (napisanoj, vjerojatno, kasnije od drugih) jedan od pastira prisiljen je na napuštanje rodnog pašnjaka, dok drugi obećava molitve u čast novog božanstva koje se nalazi u Rimu i pod kojim Vergilije podrazumijeva bez sumnje Oktavijana. Pomalo zasebna je četvrta ekloga, napisana 40. god. p. n. e., poslije brundiziumskog mira. U njoj pisac pretkazuje rođenje božanskog djeteta, koje će na zemlju donijeti mir i sreću ljudima. Ova ekloga ne sliči na druge, jer ona nosi karakter svečanog proročanstva. Još u antici diskutiralo se oko toga na koga je Vergilije mislio pod vječnim djetetom, čije je rođenje proricao. Komentatori su u njemu vidjeli sina Azinija Poliona, konzula iz 40. god. p. n. e., poznatog javnog radnika i pisca, kome je ta ekloga bila posvećena. Ali je ekloga, po svemu sudeći, stvorena pod utjecajem istočnih proročanstava, koja su pod nazivom „Sibilske knjige” stekla u to vrijeme široku popularnost. Ova ekloga je doprinijela i da Vergilijevo djelo bude sačuvano i u vrijeme kršćanskog dogmatizma i ideološkog ekskluziviteta. Vergilijevo „božansko dijete” su kršćani tumačili kao očito predskazanje Isusovog rođenja, od strane ovog velikog antičkog pjesnika. Tako je i ova ekloga, pogrešno shvaćena od predstavnika dominantne ideologije, doprinijela da se Vergilijev opus sačuva i ne doživi sudbinu mnogih drugih djela za koje kršćanski, i drugi abrahamistički, ideolozi nisu bili zainteresirani da ih sačuvaju.

Oko 29. god. p. n. e. pojavljuje se novo Vergilijevo djelo - "Georgike". To je didaktično djelo, koje daje upute poljoprivredniku. Djelo je napisano na inicijativu Mecene i u njemu je slavio časni rad zemljoradnika i opjevao Italiju. Vrijednost "Georgikâ" sastoji se u tome što to nije suhoparna rasprava o poljoprivredi, napisana u stihovima. Razni ekskursi,

prirodne scene, opisi prirode, zvučni stihovi, vješta upotreba živopisnih sredstava govora – sve to omogućuje da "Georgike" uvrstimo među vrijedna umjetnička djela. Vergilije poetizira Italiju, Saturnovu zemlju, najplodniju i najbolju na svijetu. Slavnom prošlošću Rima treba se ponositi čitava Italija, Priličan broj stihova je posvećen je slavljenju Oktavijana. „Bukolike" i „Georgike" su služile patriotskom slavljenju i zemlje i sela Italije. Rimljani su uvijek isticali da su oni narod seljaka, a seoska idila je postajala ideal života bez stresa i u miru. Vergilijevo slavljenje sela u potpunosti se uklapalo u propagandu augustovskog režima.

Glavno Vergilijevo pjesničko djelo je ono koje se bavi epskim, mitskim dobom koje stoljećima uzročno – posljedično prethodi osnivanju Rima, i nosi naslov "Eneida". Ono je stvoreno po uzoru na najveće helenske spjevove - "Ilijadu" i "Odiseju", korištenjem inspiracije iz oba djela.

Spjev počinje opisom dolaska na afričku obalu Trojanca Eneje, koji je napustio Troju u plamenu. Kraljica Didona priređuje Eneji srdačan prijem. Na gozbi, koju je Didona priredila u čast neočekivanog gosta, Eneja podrobno priča o propasti Troje i o svom putu, punom doživljaja, Didonina sućut prema Eneji prelazi u ljubav. Ali je Jupiter Eneji naredio da napusti Afriku i otplovi u Italiju, kao što mu je to još ranije predodređeno. Didona nije mogla podnijeti bol zbog rastanka, i oduzela je sebi život. Na putu u Italiju Eneja se zaustavlja na Siciliji, gdje je za vrijeme dugih lutanja morao pokopati oca Anhiza. Eneja obnavlja sjećanje na njega igrama a upriličen mu je i susret s ocem u podzemnom carstvu. Tamo Anhiz proriče sudbinu Eneji i slavnu budućnost moćne rimske države, koju će osnovati Enejini potomci. U drugom dijelu spjeva govori se o tome kako Eneja uspostavlja svoju vlast u Laciju. On mora ratovati s lokalnim plemenskim vođama, koji raspolažu znatnom snagom, ali Eneju štite bogovi, i borba s protivnicima završava se njegovom punom pobjedom.

Zamisao i osnovna ideja "Eneide" potpuno odgovaraju Augustovim političkim tendencijama. Vergilije je opjevao njegovog legendarnog pretka (Eneja je predak julijevskog roda, u koji je adopcijom uvršten i Oktavijan), koji je uspjehe postizao ne samo zahvaljujući svojoj hrabrosti, već i uslijed svoj pobožnosti i poštivanja (*pietas*), koju on iskazuje kako prema božanstvima tako i prema svojim bližnjima. U liku pobožnog Eneje prikazan je idealni Rimljanin, čije ponašanje treba služiti kao primjer za potomstvo. Spjev nosi vjersko - didaktički karakter. Cilj mu je da uskrsne stare rimske vrline, pobožnost, poštovanje bogova, strah pred njima, vjerovanje u znamenja, i da Rimljane pobudi na vršenja zavjeta pobožnosti i vjerskih obreda.

Mnogobrojni ekskursi posvećeni su idealizaciji rimske povijesti. To je najjasnije izraženo u Anhizovom proročanstvu:

Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hae tibi erunt artes, pacisque imponere morem
Parcere subiectis, et debellare superbos".

"Rimljanine, ovo će biti tvoja umijeća:
pamti da moraš upravljati narodima, da ih moraš navikavati na mir,
pošteđivati pobijeđene, a krotiti nepokorne."

Na štitu koji je Eneji poklonila njegova majka Venera prikazane su najvažnije bitke iz rimske povijesti. Kao posljednja prikazana je bitka kod Akcija i Augustovi trijumfi. "Eneida" je imala za cilj da pokaže da je od trenutka otkako je August uspostavio rimski mir, počeo novi, sretni vijek.

Pisac "Eneide" imao je pred sobom određene uzore. Ti uzori bili su mu ne samo homerski spjevovi, već i razne epska djela iz helenističkog doba. Od rimskih pisaca Vergilije se, kao i Lukrecije, ugledao na Enija. Višestrani i raznovrsni utjecaji nisu pretvorili "Eneidu" u suhoparno, antikvarno djelo. Piščev pjesnički talent, njegova ljubav prema Rimu i Italiji – sve je to utjecalo da je on stvorio snažno pjesničko djelo. O snazi njegovog emocionalnog utiska svjedoče još antički izvori. Tako se, na primjer, priča, kada je Vergilije čitao stihove u kojima se proricala prijevremena smrt Augustovom nećaku Marcelu, da je majka ovog posljednjeg, koja je nazočila čitanju, pala u nesvijest. "Eneida" je stekla gotovo sveopće priznanje odmah nakon svog nastanka. Pjesnik je na njoj radio dugo godina. On je krenuo u Grčku, da bi između ostalog posjetio i mjesto na kojem se nalazila Troja, zavičaj njegovog legendarnog junaka. Ali se u Grčkoj razbolio i zajedno sa Augustom vratio u Italiju, gdje je ubrzo umro. Vergilije je "Eneidu" smatrao nedovršenim djelom i zabranio je njeno objavljivanje, ali je ona, po naredbi samog Augusta, ipak bila objavljena. U povijesti rimske književnosti Vergilijevo stvaralaštvo predstavlja jednu od najvažnijih etapa. Vergilije je poznavao i aleksandrijsku školu; aleksandrizam je utjecao na njegovo stvaranje, ali je Vergilije i pored toga stvorio čisto rimska pjesnička djela.

Kvint Horacije Flak (*Quintus Horatius Flaccus*; 65. – 8. god. p. n. e.)

Horacije je bio sin jednog oslobođenika i rođen je u južnoj Italiji, u gradu Benuziji. Horacijev otac bio je imućan čovjek i svom sinu je omogućio kvalitetno obrazovanje. Horacije se je najprije obrazovao u Rimu, a zatim u Ateni. Zajedno sa aristokratskom mladeži koja se tamo nalazila Horacije je, unatoč svojoj mladosti, stupio u vojsku Marka

Junija Bruta, stigao do čina vojnog tribuna i sudjelovao u bitci kod Filipa, za vrijeme koje je, po vlastitim riječima, "sramno odbacio štit". Poslije pobjede trijumvirâ Horacije se vratio u Italiju, gdje je kao i Vergilije izgubio svoju zemljišnu česticu za vrijeme ponovne podjele italske zemlje. Morao je stupiti u službu (kao kvestorski pisar). U to vrijeme pada početak njegove pjesničke djelatnosti. Mladi pjesnik zbližio se je sa Vergilijem, i ovaj ga je uveo u Mecenin kružok. Od ovog zaštitnika umjetnikâ i pjesnikâ Horacije je dobio posjed srednje veličine, koji se nalazio u bivšoj zemlji Sabinjana. Preko Mecene Horacije se upoznao sa Oktavijanom. Nakon Vergilijeve smrti Horacije je postao službeni pjesnik, i njemu je 17. god. p. n. e. povjereno sastavljanje himne, koja je pjevana za vrijeme sekularnih (stoljetnih) igara. Neko vrijeme August je Horaciju nudio mjesto svog tajnika, ali je pjesnik odbio tu ponudu, cijeneći iznad svega svoju slobodu i neovisnost. Jedno od ranih Horacijevih djela bile su satire. Horacije slijedi Lucilija, ali je njemu važnija elegancija oblika. Horacije šiba poroke i mane ljudi što ga okružuju: gramzljivost, oholost, pretjeranu raskoš, jagmu za nasljedstvom. On osuđuje pjesnike bez talenta, skorojeviće koji su se obogatili. U njegovim stihovima nema revolta i negodovanja. Njegove satire pisane se u teška vremena vladavine drugih trijumvira; time se možda objašnjava što pisac ne navodi ni imena, ni društvene grupe.

Svoja politička opredjeljenja Horacije je izrazio u "Epodama", koje su, kao i satire, napisane u ranom razdoblju njegovog stvaralaštva. U sedmoj epodi Horacije se s negodovanjem obraća vojnicima koji kreću u građanski rat i pripremaju propast Rima. Beznađe i očaj osjećaju se u šesnaestoj Horacijevoj epodi. Horacijeve političke simpatije očito se nalaze na Oktavijanovoj strani: deveta epoda slavi pobjedu kod Akcija. Pisac spominje i drugu pobjedu koju je Oktavijan odnio, pobjedu nad "Neptunovim sinom" Sekstom Pompejem, koji je, po pjesnikovim riječima, htio na Rimljane staviti okove skinute s robova.

Najbolje Horacijevo djelo jesu, neosporno, njegove „Ode”. I u njima se reflektira politički život toga doba. U jednoj od njih pisac uspoređuje rimsku državu (po svemu sudeći, iz vremena građanskih ratova) sa lađom koja je izgubila krmu i kojoj prijeti opasnost. Jedna druga oda napisana je povodom Oktavijanove pobjede nad Kleopatrom. U mnogim pjesmama koje spadaju u vrijeme principata Horacije pokazuje službeni pogled na zadaće zakonodavstva: mudri upravljač mora povratiti poljuljan moral, kazniti poroke, dati poticaj vrlini, uskrsnuti starinsku rimsku pobožnost. Horacije pozdravlja stroge Augustove zakone o obiteljskom životu i nalazi da su oni već donijeli sigurne plodove. Neke ode veličaju Augustovu vanjsku politiku, prikazuju Augusta kao moćnog osvajača, koji Rimu pokorava daleke narode. Teško je reći u kojoj je mjeri pjesnik bio iskren kad je hvalio Augusta. Moguće je da je Horacije najjasnije izrazio svoj stav i stav mnogih predstavnika vladajućih slojeva kad je rekao: "Ne bojim se ni meteža ni nasilne smrti, dokle god Cezar vlada narodima."

Ali ono što je glavno u Horacijevim odama, nisu političke teme. Kao Katul, i Horacije je lirski pjesnik. On propovijeda umjerenost, ali ujedno i razumno uživanje. *Carpe diem* –

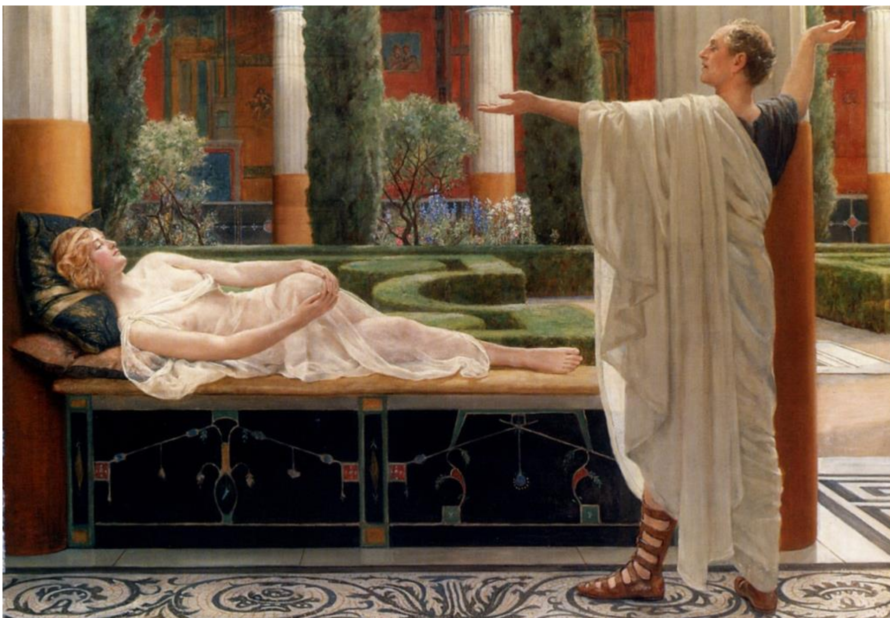
"uživaj u trenutku" – to je njegova parola. Horacije je najprije bio pristaša epikureizma, a kasnije je počeo naginjati prema stoicizmu. Ali je on bio daleko od rigorizma stoicizma. Gotova u svim pitanjima on je pristaša zlatne sredine (*aurea mediocritas*).

Tematika njegovih pjesama je raznovrsna: poruke prijateljima, uspomene iz prošlosti, lirske pjesme. Stalno nailazimo na motiv koji je najbolje izražen u devetoj odi prve knjige:

"Odbaci misli o tom što će sutra biti,
I koji god ti sudbina dodijeli dan,
Smatraj čistim dobitkom; dokle godi si mlad,
Ne preziri ljubavne čari, igru i pjesmu."

U svojoj čuvenoj pjesni, poznatoj pod naslovom "Spomenik", koja je kasnije poslužila kao uzor mnogima; Horacije govori da će se njegovo ime poštovati dokle god postoji Rim, jer je on eolsku pjesmu pretočio u italske stihove.

Pred kraj svog života Horacije je napisao poslanice (*epistolae*), upućene pojedinim osobama, koje po svojim motivima podsjećaju na njegove rane satire. Na poslanice se nadovezuje njegova "*Ars poetica*", poveće djelo u stihovima, posvećeno razmatranjima o pjesničkom stvaranju. Horacije je i primjer slobodoumnosti i neuskogrudnosti rimskog društva, jer je riječ o sinu jednog oslobođenika, koji će postati jedan od najvećih pjesnika i predstavnika klasične rimske kulture.

Umjetnička slika koja prikazuje Horacija i Lidiju. Autor John Collier, 1890. god.

Kornelije Gal (*Gaius Cornelius Gallus*; cc. 70. – 26. god. p. n. e.),

Kornelije Gal je bio rimski pjesnik, orator i političar koji je rođen od skromnih roditelja u *Forum Livii* (danas Forli). U ranoj dobi preselio se u Rim, gdje je bio podučavan od istog učitelja kao i Vergilije i Varije Ruf. Vergilije mu je posvetio i svoju X. eklogu. Kornelije Gal je bio pristalica Oktavijana i unaprijeđen je na povjerljivu funkciju prefekta Egipta. U Egiptu je vodio uspješno kampanju protiv pobune u Tebaidi, a podigao je i spomenik u Philae da ovjekovjeći svoje uspjehe. Međutim došao je u nemilost Augusta, bio smjenjen a onda je i izvršio samoubistvo. Kornelije Gal je uživao i visoku reputaciju kao pjesnik, a Ovidije ga je smatrao i prvim od elegijskih pjesnika u Rimu. On je napisao 4 knjige elegija[35] uglavnom vezanih za ljubavnicu nazvanu Lycoris (poetsko ime za Kiteris/Cytheris, tada poznatu glumicu). Njegov model je bio Euforion iz Halkide, čija je neka djela i preveo na latinski. On je uobičajeno smatra kao ključna figura u uspostavljanju žanra ljubavne elegije na latinskom, i kao inspiracija za Propercija, Tibula i Ovidija.

Albije Tibul (*Albius Tibullus;* cc 55. – 19. god. p. n. e.),

Tibul je bio sin jednog rimskog viteza. On nije pripadao Meceninom, već kružoku Marka Valerija Mesale Korvina, republikanca, koji je zatim prešao na Oktavijanovu stranu. Kod Tibula se opaža utjecaju aleksandrijskih pjesnika. Najbolje svoje pjesme Tibul je posvetio svojoj ljubavi prema Deliji (slijedeći primjere aleksandrijskih pjesnika i Tibul je svojoj ljubovci izabrao ime iz grčke poezije). Za razliku od Vergilija i Horacija, Tibul nijednom ne spominje Augusta, ali i on proklinje rat, gramzljivost i raskoš, a opjevava tihi seoski život. Sretni su bili primitivni ljudi, kada nije bilo vlasništva ni mržnje i kada su ljudi bez rada dobivali darove same prirode. Mesalinom kružoku, koji je ipak okupljao pjesnike slabijeg kvaliteta u odnosu na Mecenin, pripadala je i jedna pjesnikinja.

---

[35] Elegijom su stari Grci nazivali pjesmu različite sadržine (npr. moralne, patriotske, filozofske, ratničke, ljubavne, emocionalne...itd.), ali ispjevanu u distihu sastavljenom iz heksametra i pentametra. U početku je pjevana uz frulu. Bitniji grčki elegičari su bili Kalin, Tirtej, Arhiloh, Teognid, Fokilid, Ksenofan, Simonid, Solon. U izrazitu ljubavnu pjesmu prvi put ju je pretvorio Mimnermo, grčki pjesnik sa kraja VII. st. p. n. e. Kao ljubavnu poeziju su je njegovali i aleksandrijski pjesnici kao Kalimah, pa je takva i došla među Rimljane. Elegija je tako kasnije postala i poetska forma tužnih osjećaja u kojoj pjesnik žali za nečime što je nepovratno prošlo.

Sulpicija (*Sulpicia* ? - ? Augustovo doba)

Sulpicija je jedina poznata žena iz drevnog Rima čija je poezija ostala sačuvana do danas. Ona je možda bila kćerka Servija Sulpicija Rufa (*Servius Sulpicius Rufus*) i nećakinja Mesale Korvina (*Marcus Valerius Messalla Corvinus;* 64. god. p. n. e. – 8. god. n. e.), čuvenog rimskog vojskovođe, političara i patrona umjetnosti. Njeni stihovi su bili sačuvani zajedno sa onima od Tibula u 3. knjizi elegija (*appendix tibulliana*), i sastoje se od 6 elegijskih pjesama (neki moderni autori smatraju da ih je bilo više i to one koje su atribuirane *amicus Sulpiciae*) upućenih ljubavniku nazvanom Kerint/ *Cerinthus*.

Sekst Propercije (*Sextus Aurelius Propertius*; 49. – 15. god. p. n. e.)

Propercije je rodom iz grada Asizija (rodno mjesto i Franje Asiškog) u Umbriji i bio je prijatelj Kornelija Gala i Vergilija. On se nalazio pod utjecajem aleksandrijskih pjesnika u većoj mjeri nego drugi pisci, i s ponosom je sebe nazivao rimskim Kalimahom. Od Propercijevog opusa su sačuvane 4 knjige elegija (oko 92 poeme).

Ljubav prema Sintiji/*Cynthia*, darovitoj i obrazovanoj ženi (*docta puella*), koja je pisala stihove i bila vična muzici je glavna Propercijeva tema. Apulej je identificirao Sintiju sa izvjesnom Hostijom (*Hostia*), dok sam Propercije sugerira da je ona bila potomak rimskog pjesnika Hostija (*Hostius*). Pred čitateljem se nižu svi zapleti romana, od buđenja simpatije pa do Sintijine nevjere i raskida s njom. U duhu aleksandrijske škole, Propercijeve su elegije pune svakovrsnih reminiscencija iz grčke i rimske mitologije. Propercije je pripadao Meceninom krugu i platio je svoj danak službenoj tematici. U čitavom nizu pjesama on je opjevao rimsku starinu.

Publije Ovidije Nazon (*Publius Ovidius Naso;* 43. god. p.n.e. – 17./18. god. n.e.)

Najbitniji predstavnik pjesništva iz kasne faze augustovskog režima je bio kontroverzni Ovidije. On je rođen u mjestu Sulmo (moderna Sulmona), u zemlji Peligna (možda izvorno ilirskih naseljenika sa istočne jadranske obale). Po porijeklu Ovidije je pripadao uglednoj i imućnoj viteškoj porodici. U Rimu i Atici Ovidije je stekao kvalitetnu naobrazbu. Svoju retorsku i činovničku karijeru je brzo zamijenio sa pjesništvom i Ovidije je «pjevao

ljubavnu pjesmu punu frivolne erotike». Kao pjesnik bio je blizak Tibulu i kao i on uživao je zaštitu Valerija Mesale. U svojim djelima Ovidije slijedi svoje prethodnike ali kod njega nema dubine, i u njegovim pjesmama ima više neprirodnosti nego kod njegovih uzora. Ovidije se rodio 43. god., on se dakle nije mogao sjećati strahota građanskih ratova, koje su ljude dovele do iskrenog veličanja novog poretka, koji je ljudima donio mir i spokojstvo. Za Ovidija su te pohvale samo formule i kalupi koje mora slijediti. Na Ovidijevo stvaralaštvo stavili su svoj pečat aleksandrizam i retorika. Ali, zahvaljujući izvanrednoj snazi svoga talenta, on je uspio stvoriti profinjena djela, koja su ovjekovječila njegovo ime.

Rana Ovidijeva djela posvećena su ljubavnoj tematici. Prvo Ovidijevo djelo bile su ljubavne elegije "*Amores*". Pjesnik opjevava svoju ljubavnicu Korinu i, slično svojim prethodnicima, donosi čitav tok romana. Ubrzo poslije ljubavnih elegija pojavilo se drugo djelo, "*Heroides*", koje sadrži poruke poznatih mitoloških heroina svojim ljubavnicima (poruka Penelope Odiseju, Helene Parisu, Didone Eneji i druge). Za potku svake pojedine poruke uzeti su sižei iz mitologije. Ali Ovidije snižava popularne mitološke likove, tumači ih na svoj način a to ponekad graniči sa ironijom. Njegova Penelopa je nezaštićena žena, koja strahuje za vjernost svoga muža. Didonine poruke su obični ljubomorni prijekori, upućeni ljubavniku koji ju je napustio. U oba djela ima dosta općih razmatranja o ljubavi i njenom značenju, o odnosima među zaljubljenima. Ta razmatranja stoje nesumnjivo u opreci sa idejama kojima je prožeto Augustovo zakonodavstvo o obitelji i braku.

Taj jaz sa oficijelnom politikom vezanom za moral se još više produbljuje u Ovidijevom spjevu "Umijeće ljubavi" (*Ars armatoria*). Ovidije daje savjete ljubavnicima, kako mogu postići uspjeh kod predmeta svoje ljubavi i kako se treba ponašati ljubavnik da bi sačuvao naklonost svoje ljubovce prema sebi. Posebna glava donosi pouke zaljubljenim djevojkama. Spjev je napisan elegantnim stihovima, u njima ima mnogo duhovitih misli, ali i mnogo frivolnog. Spjev u izvjesnom pogledu predstavlja parodiju na Augustovo zakonodavstvo protiv preljuba. Kasnije se Ovidije branio da se u spjevu govori o ljubavnicima iz nižih klasa, o kurtizanama, na koje se ne protežu Augustovi zakoni. Ali čak i površno poznavanje djela pokazuje da pisac ima u vidu rimske dame iz višeg društva.

Kasnije je Ovidije prešao na mitološke sižee. On piše *"Faste"*, u kojima izlaže obrede i predaje o rimskim praznicima. Ovidije hvali Augusta, često gubeći osjećaj mjere. Veliko Ovidijevo djelo nosi naslov "Metamorfoze". Ovidije je iz mitologije izabrao razne priče o pretvaranju ljudi u životinje, biljke, kamenje i zviježđa. Ali, iako pokazuje svoju učenost, Ovidije ipak ostaje isti onaj bezbrižni, ponekad i lakomisleni pisac erotičnih djela. Bogovima i herojima nisu samo svojstvene sve ljudske strasti; po svojim navikama i mislima oni se ne razlikuju od Ovidijevih suvremenika, Rimljana iz najvišeg društva. U "Metamorfozama" Ovidije daje svoje doprinos društveno-političkim koncepcijama koje su propagirali i drugi pjesnici. Prva knjiga počinje opisom Saturnovog carstva, zlatnog vijeka, kada su ljudi živjeli bez ikakvih zakona, kada je priroda davala sve što je najbolje za život. Spjev se završava pričom o pretvaranju Julija Cezara u zvijezdu i slavljenjem Augusta.

Međutim, ovaj Ovidije je zbog još uvijek u potpunosti nerazjašnjenih razloga 8. god. n. e. prognan iz Rima u daleki grad Tome, na getskoj obali Crnog Mora (*Scythia Minor*, današnja Dobruđa). Progonstvo se desilo za vrijeme „olovnih” godina augustovskog režima, kada se on nalazio u krizi zbog Velikog Ilirskog ustanka, nezadovoljstva vitezova porodičnim zakonima, nestašicama namirnica i skupoćom, te obilježenih progonstvom Agripe Postuma i Julije Mlađe. Možda se Ovidije nalazio u nekoj vezi sa slučajem mlađe Julije, ili je uzrok za progonstvo to bio spjev "Umijeće ljubavi". Sam Ovidije kaže da su ga dvije krivice otjerale iz prijestolnice: pjesma i pogreška (*...duo crimina – carmen et error*).

Preko godinu dana trajao je put u daleku pokrajinu, koja se Ovidiju učinila surovom i ubogom. U Tomisu, toj krajnjoj predstraži civiliziranog svijeta i Rimske Države bila dobrano i preslojena getskim i sarmatskim elementima, Ovidije nije oskudijevao u materijalnim potrebama, ali je osjećao izrazitu čežnju za domovinom. Kao vrhunski intelektualac augustovskog Rima naučio je i getski i sarmatski jezik u tolikoj mjeri da je i sastavljao stihove na getskom. Opravdavanju sebe i čežnje za Rimom Ovidije je posvetio dva djela: Tuge (*Tristia*) i Pisma sa Ponta (*Epistulae ex Ponto*). I pored nostalgije, Ovidije ostaje majstor ironije, a mitološke motive povodom ovog ili onog slučaja obradio je on sa prijašnjim sjajem, ponekad i sa lakomislenošću. Ovidije živo opisuje lokalnu prirodu i život domorodaca. Ovidijeve žalbe, molbe i pisma (uključujući i Germaniku) nisu postigle cilj. August je ostao gluh za njegove molbe.

Ovidiju nije oprostio ni Augustov nasljednik, i pjesnik je umro u progonstvu, oko 17. god. n. e. Pored navedenih djela Ovidije je napisao i sljedeće književne radove: tragediju Medeja (danas izgubljenu), fragmentarno je sačuvana pjesma *Medicamina faciei* ili *De medicamine faciei* (Kozmetika lica), *Remedia Amoris* (Ljubavni lijekovi), izgubljeno je djelo *Liber in malos poetas* (Knjiga protiv loših pjesnika), pjesma *Ibis*, alegorična pjesma *Nux* (Orah), nedovršena pjesma O ribarstvu (*Halieutica*), izgubljeno je djelo *Consolatio ad Liviam*, izgubljene su njegove pjesme na getskom. U izgnanstvu je Ovidije vjerojatno prevodio i Aratove «Nebeske pojave». Ovidije je posljednji snažni pjesnik Augustovog doba. Na njegova djela izvršila je utjecaj retorička škola, ali je, usprkos tome, živi i izraziti Ovidijev talent učinio da su njegova djela jedan od najboljih uzora rimske poezije.

Augustova religijska politika

Tendencije za restauracijom karakteristične su u ovoj ili onoj mjeri i za književnost, i za povijesna djela, ali su one naročito uočljive u religiji. Pred kraj Republike više klase rimskog društva odnosile su se indiferentno i čak skeptički prema pitanjima „religije Nume”, pa i općenito prema tradicionalnoj religioznosti. Tražili su se novi filozofski ili

religiozni putevi. Za vrijeme građanskih ratova ipak je došlo i do svojevrsne reakcije, koja je našla svoj odraz u Augustovim vjerskim reformama. August restaurira stare hramove i podiže nove. Obnavljaju se starinski običaji i praznici. U vjerskom životu veliki značaj dobivaju razni kolegiji, čiji postanak pada u duboku starinu. Zahvaljujući Augustovom nastojanju popunjavane su takve religijske službe koje su, zbog raznih uzroka, ostajale dugo vremena nepopunjene. Za rimski vjerski život karakteristično je još od davnih vremena prodiranje raznih istočnih kultova. Osobito mnogo njihovih pristaša bilo je u nižim i srednjim klasama stanovništva. August je odavao dužno priznanje grčkim božanstvima i starim grčkim vjerskim običajima, ali je imao negativan stav prema istočnim kultovima. Na primjer, bilo je zabranjeno da se u gradskim granicama podižu hramovi posvećeni egipatskim bogovima.

Augustova vjersko-reformatorska djelatnost nije imala pred sobom restauracijske ciljeve. Osjećala se potreba za vjerskim obrazloženjem novog političkog pokreta, za njegovom vjerskom sankcijom. Veću počast nego prije uživaju božanstva – zaštitnici julijevskog roda: Mars, Apolon i Venera. Zidaju se hramovi i stvara kult tih božanstava. U isto vrijeme promiče se misao o nastupanju novog vijeka. Najjasnijeg odraza našlo je to u takozvanim sekularnim igrama održanim 17. god. p. n. e. Predodžba o stoljeću kao o vremenu života pokoljena istovremeno rođenih ljudi vodi porijeklo od etrurskih vjerovanja. Sekularne su se igre još od davnih vremena slavile otprilike svakih sto godina, ali se pred kaj Republike rok ovoga praznika poklopio sa vremenom borbe između Cezara i Pompeja, tako da igre nisu održane. August je to iskoristio, i zahvaljujući svakovrsnim domišljanjima određeno je da igre treba proslaviti 17. god. p. n. e. Praznik je trajao tri dana i odlikovao se izvanrednom veličanstvenošću. Posljednjeg dana svečano bogoslužje održano je na Palatinu, gdje se nalazio dvor samog Augusta. Pošto je prinesena žrtva Apolonu i Dijani, kor mladića i djevojaka pjevao je himnu koju je sastavio pjesnik Horacije. U himni se slavila veličina Rima, najboljeg grada na zemlji, u njoj se govorilo o nadolaženju novog vijeka, koji sobom obilježava trijumf najboljih ljudskih svojstava – vjernosti, časti, srama i junaštva. U himni je slavljena Augustova vanjska i unutarnja politika.

Poslije smrti Lepida, bivšeg trijumvira, koji je imao položaj velikog pontifika, August je bio svečano izabran za velikog pontifika, i na taj način postao priznati poglavar rimske religije. Iskustvo i primjer helenističkih monarhija izvršili su nesumnjiv utjecaj i na službenu ideologiju Rimskog Carstva. U Rimu i Italiji poštovan je Augustov genij, čija je predodžba stavljana zajedno s najviše cijenjenim obiteljskim božanstvima – larima. Osim toga, središte svakog rajona grada Rima činilo je svetište posvećeno larima, među kojima se nalazio i Augustov genij. O kultu lara vodili se nadzor posebni magistri, birani svake godine. Osobit značaj stiče carski kult u provincijama. Vjernost Augustu učvršćivana je posebnom prisegom, čiji je obrazac nađen u Paflagoniji, na mjestu grada Gangre. Zaklinjalo se Zeusom, zemljom, suncem i samim Augustom da će se činiti samo dobro Augustu i njegovom potomstvu i pozivale su se svakojake nesreće na glavu onog tko prekrši taj zavjet.

U heleniziranim područjima kult cara bio je nastavak stoljetnih tradicija, a na Zapadu on je stekao široku rasprostranjenost i postao izraz lojalnosti mjesnog stanovništva.

Familia Augusti

August se tri puta ženio, ali nije imao direktnih muških nasljednika. Prvi njegov brak sklopljen je ubrzo nakon osnivanja drugog trijumvirata. Ovaj brak imao je političke ciljeve. On se oženio Klodijom, Antonijevom pokćerkom, kćerkom narodnog tribuna Klodija i Fulvije. Ali se ubrzo razišao sa Klodijom i poslije nekog vremena, opet iz političkih razloga, oženio se rođakom Seksta Pompjea - Skribonijom. Iz tog braka rodila se Augustova kćer Julija. Istog dana kojeg je ona rodila, Oktavijan je dao Skriboniji razvod i stupo u brak sa Livijom Druzilom, koja se je morala razvesti od Tiberija Klaudija Nerona, ljutog protivnika trijumirâ, koji je nedugo prije toga dobio amnestiju.

Za razliku od prethodna dva braka veza Oktavijana Augusta i Livije će potrajati sve dok ih smrt ne rastavi. Nažalost po Augusta, u braku sa Livijom nije imao djece, ali je ona donijela sa sobom svoja dva sina iz prethodnog braka i to Tiberija Klaudija Nerona (budućeg cara) i Nerona Klaudija Druza, rano preminulog pobjednika Germanâ. Čitava Augustova familija će se oblikovati preko ove dvije linije i to julijevske (*Iulii Caesari*: reprezenti sam August, njegova kćerka Julija i sestra Oktavija Mlađa) i klaudijevske (*Claudii Neron*es: Livija, Tiberije, Druz). Zato se i u Augustovoj dinastičkoj politici zapažaju stalna kolebanja između njegovih direktnih srodnika i Livijine djece.

Ubrzo nakon povratka s Istoka, August je približio sebi sina svoje sestre Oktavije iz njenog prvog braka – Marcela (*Marcus Claudius Marcellus*; živio 43. – 23. god. p. n. e.), koji je stupio u brak sa Augustovom kćerkom Julijom (u historiografiji se ona spominje pod nadimkom Starija: *Iulia Maior* ili *Iulia Caesaris;* živjela 39. god. p. n. e. – 14. god. n. e.) i neslužbeno bio određen za nasljednika. Ali je 23. god. p. n. e. Marcel umro, a Julija je po Augustovoj želji stupila u brak sa njegovim prijateljem, poznatim vojskovođom Agripom. Agripa je dobio izvanredne ovlasti, njemu je dodijeljena tribunska vlast (*trbunicia potestas*), on se pojavljuje u ulozi Augustovog praktičnog suvladara, pa i prirodnog nasljednika. Agripa i Julija Starija su imali petero djece: Gaja (*Caius Iulius Caesar;* 20. god. p. n. e. – 4. god. n. e.), Lucija (*Lucius Iulius Caesar;* 17. god. p. n. e. – 2. god. n. e.), Agripinu Stariju (*Agrippina Maior* ili *Vipsania Agrippina;* 14. god. p. n. e. – 33. god. n. e.), Juliju Mlađu (*Iulia Minor* ili *Vipsania Iulia*; 19. god. p. n. e. – 28. god. n. e.) i Agripu Postuma (*Agrippa Postumus;* nazvanog tako jer je rođen nakon smrti oca; Posmrče; 12. god. p. n. e. – 14. god. n. e.).

Kao princepsov zet Agripa je bio njegov prirodni nasljednik.[36] Ali ni Agripa nije nadživio Augusta i 12. god. p. n. e. i on je iznenada umro. Julija je udata za starijeg pastorka Tiberija, koji, međutim nije tada postao nasljednik.[37] August je još ranije 17. god. p. n. e. posinio Agripine sinove, a svoje biološke unuke Gaja i Lucija, čime je direktno ukazao koga bi on to želio da ga naslijedi. Oni su odgajani na carskom dvoru i bili su prilično (možda čak i pretjerano) forsirani od strane Augusta. Prije nego što se predviđalo zakonom dobili su oni pravo prisustvovanja senatskim sjednicama i zvanje *consul designatus* sa namjerom da preuzme konzulat u svojoj 20 godini (navodno kao kompromis jer je narod 6. god. p. n. e. agitirao da se Gaj proglasi za konzula), prije roka su birani za najviše dužnosti, i usprkos svoje mladosti bili su određeni za vršenje raznih misija. Gaj je izabran i za „predvodnika mladosti" (*princeps iuventutis*), počasno zvanje koje je od njega napravilo simboličkog načelnika viteškog reda. Nešto kasnije je ovo zvanje dobio i Lucije. U njihovu čast su podizani hramovi i statue. Gaj je 1. god. p. n. e. postao vojni zapovjednik na Istoku i kreirao je mirovni sporazum sa Fraatom V. Na jednom otoku na rijeci Eufratu. Nažalost po Augusta prvo je umro Lucije (u Galiji) i to 2. god. n. e., a Gaj 4. god. n. e. (u Likiji) nakon što je bio ranjen prilikom kampanje u Artagire u Jermenije.

Ostavljen bez planiranih nasljednika, August je bio prisiljen na određene rekompoziciju dinastičke politike i sada mu je jedino preostalo da 4. god. n. e. posini Tiberija (koji se vratio iz višegodišnjeg dobrovoljnog izgnanstva sa Rodosa od 6. god. p. n. e.). Ovaj put se usredotočio na Germanika[38] koji je iz braka sa Agripinom Starijom imao šestero djece, koja su preživjela adolescenciju.[39] Germanika je (po Augustovom zahtjevu) usinio Tiberije, pa je tako August dugoročno planirao da rimski principat ipak na kraju ponovo dođe u ruke njegovih bioloških potomaka (u ovom slučaju praunuka). Međutim, sukobi i spletke dviju

[36] Ubrzo nakon II. sporazuma Agripa je dobio petogodišnji mandat za upravu na istočnim dijelom Države, sa prokonzulskim imperiumom, tribunskom vlašću i sjedištem na Samosu.

[37] Prije braka sa Julijom Starijom Tiberije je bio oženjen sa Vipsanijom (*Vipsania Agrippina*; 36. god. p. n. e. - 20. n. e.), kćerkom Marka Vipsanija Agripe iz njegovog prvog braka sa Pomponijom (*Pomponia Caecilia Attica*). Sa Vipsanijom, koju je iskreno volio, Tiberije je imao sina Druza (*Drusus Iulius Caesar*). Međutim na pritisak Augusta i Livije, Tiberije se morao razvesti od Vipsanije i oženiti Juliju Stariju. Brak Tiberija i Julije Starije je bio totalni promašaj. Na samom početku rodio se dječak *Tiberillus* koji je skoro odmah umro. Julija Starija je još prije Agripine smrti započela sa svojim čuvenim ljubavnim aferama, što je nastavila i za vrijeme braka sa Tiberijem.

[38] Germanik (živio 15. god. p. n. e. – 19. god. n. e.) je bio sin Nerona Klaudija Druza (Tiberijevog mlađeg brata) i Antonije Mlađe (36. god. p. n. e. – 37. god. n. e.), kćerke Marka Antonije i Oktavije (sestre Augustove). Mlađi brat Germanika je bio budući car Klaudije (10. god. p. n. e. – 54. god. n. e.). Germanikova i Klaudijeva sestra se zvala *Livilla* (13. god. p. n. e. – 31. god. n. e.). Iz braka Antonije Starije (starija sestra Antonije Mlađe) sa Lucijem Domicijem Ahenobarbom (*Lucius Domitius Ahenobarbus*) izašli su Gnej Domicije Ahenobarb, otac budućeg cara Nerona, i Domicija Lepida, majka razvratne Mesaline, supruge cara Klaudija.

[39] *Nero Julius Caesar Germanicus* (6. – 30. god. n. e.); *Drusus Julius Caesar* (7. – 33. god. n. e.); *Caius Julius Caesar*, poznatiji kao Kaligula (12. – 41. god. n. e.); *Agrippina Minor*, poznatija kao ambiciozna i sposobna majka Nerona (15. – 59. god. n. e.); *Iulia Drusilla* (16. – 38. god. n. e.) i *Iulia Livilla* (18. – 41/42. god. n. e.).

linija vladajuće familije dovesti će do protjerivanja i Agripe Postuma na izolirano ostrvo Planaziju kod Korzike 7. god. n. e., i jedini glavni nasljednik postao je Tiberije.

Posebna priča za Augusta je bila njegova kćerka Julija Starija, koja se upetljala u čitav niz seksualnih i ljubavnih afera koje će prerasti u jedan od najvećih skandala augustovskog režima. Posebna težina čitave priče je u tome što je Augustova kćerka direktno kršila augustovske porodične zakone. Ona je imala čitav niz ljubavnika (najpoznatiji je potomak Grakha po imenu Sempronije Grakh, dok je drugi ljubavnik Jul Antonije bio prisiljen na počini samoubojstvo). Njegove seksualne i ljubavne pustolovine su postale poslovične u Gradu i praktično su svi znali za to njeno ponašanje (izuzev samog njenog oca). Navodno su se dešavale i razuzdane noćne zabave na samome Forumu.

Na kraju je i August saznao za kćerkino ponašanje, i njene specifične veze sa utjecajnim ljudima iz senatorskog i viteškog staleža i 2. god. p. n. e. ona je bila uhapšena i protjerana na otok Pandateria (danas Ventotene). Juliju je u izgnanstvo pratila njena majka Skribonija. Zbivanja sa Julijom Starijom su vrlo duboko pogodila Augusta. Pet godina kasnije Juliji je dozvoljen povratak na kopno, ali joj je bilo određeno da ostane u gradu Regiju. Nešto slično se desilo i sa njenom kćerkom Julijom Mlađom, koja je bila u braku sa svojim prvim rođakom Lucijem Emilijem Paulom (*Lucius Aemilius Paullus*).[40] Međutim, zbog navodne ljubavne - seksualne afere sa Decimom Junijem Silanom (*Decimus Junius Silanus*) bila je 8. god. n. e. protjerana na otok Trimerus, gdje se i porodila. August je naredio da se dijete izloži i ostavi kako bi umrlo. Zbog učešća u navodnoj zavjeri pogubljen je i njen suprug Lucije Paul. Čudnom ironijom sudbine Augustova genetska i biološka linija će se sačuvati preko linije Julije Mlađe.[41]

Na kraju je August testamentom adoptirao Liviju, i od tog vremena ona se naziva Augustom. Na taj način, dinastička pitanja, u prvom redu pitanje nasljedstva prijestolja, dobivaju pod Augustom osobito značenje, što nesumnjivo ukazuje na monarhijski karakter njegove vlasti, i to u praktičnoj ali ne i formalnoj sferi.

[40] Iz ovog braka je proisteklo dvoje djece i to kćerka Emilija Lepida (*Aemilia Lepida* 5. god. p. n. e. - ?) i možda sin *Marcus Aemilius Lepidus* (6. – 39. god. n. e.)

[41] Njena kćerka Emilija Lepida je iz braka (od 13. god. n. e.) sa Apijem Junijem Silanom (*Appius Iunius Silanus*) imala petero djece: *Marcus Iunius Silanus* (14. – 54. god. n. e. i konzul u 46. god. n. e.), *Iunia Calvina* (umrla nakon 79. god. n. e.), *Decimus Junius Silanus Torquatus* (konzul za 53. god. n. e.; oženio je Juliju Afrikanu / *Iulia Africana* 54. god. n. e., sa kojom je imao kćerku po imenu Junija Silana Torkvata / *Iunia Silana Torquata*; 64. god. n. e. prisiljen da izvrši samoubistvo); *Lucius Iunius SilanusMaior* (na novogodišnji dan 49. god. n. e. počinio samoubistvo; pretor za 48. god. n. e.), *Iunia Lepida*, koja se udala za Gaja Longina (*Caius Cassius Longinus*), i odgojila svoga nećaka Lucija Torkvata (*Lucius Iunius Silanus Torquatus*), nakon umorstva njegovog oca Marka.

Augustovi prijatelji i saputnici

U Augustovo vrijeme u političkom životu Rima igrale su veliku ulogu ne samo ličnosti koje su bile u srodstvu sa Augustom, već i njegovi "prijatelji" (*amici*), a tako isto i "saputnici" (*comites*; u jednini *comes*). Ovaj drugi termin u formi *comes* upotrebljavati će se kasnije za oznaku određenog službenog položaja i postati će jedna od vrlo prisutnih titula srednjovjekovnog feudalizma (count, grof). August je za mnogo što dugovao Agripi , koji je bio taj koji je donosio i vojne i političke pobjede Augustu. Agripa je nesumnjivo bio najtalentiranija persona augustovskog režima i dobro je poznavao i vojne i političke vještine, a odličan se pokazao i kao upravitelj. Sam Agripa je bio vrlo lojalan i predstavljao je stub režima. Ustvari, može se reći da su najblistavija razdoblja režima bila ona kada se Agripa nalazio uz Augusta, dok je nakon njegove smrti režim počeo koristiti i transputice. On je bio vojnik po prirodi, hrabar i odlučan, ali istovremeno nešto priprost u svojim navikama. Agripa je raspolagao ogromnom imovinom i utrošio je osobnih mnogo sredstava na podizanje prekrasnih zgrada (vodovod, hram Panteon itd.). Uspostava augustovskog režima je na neki način odgovarala osobama kao što je bio Agripa, jer im je omogućavala da izbiju u sam vrh Države.

Veliku ulogu na Augustovu „dvoru" igrao je i Gaj Cilnije Mecena. On je pripadao istaknutom rodu (etrurskog porijekla) iz viteškog staleža. Blizak Augustu, on nije dobivao nikakve magistrature, ali je ipak još u vrijeme II. triumvirata izvršio niz važnih misija. Gotovo sve ugovore koje je Oktavijan u tom razdoblju zaključio, pripremio je Mecena. Još veći značaj imali su Mecenini napori da javno mnijenje privuče na stranu svog zaštitnika. Mecena je shvatio važnost umjetnosti na javno mnijenje. On sebi privlači pjesnike, vrbujući na taj način talentirane pristaše novog režima, koji će taj režim opjevati u svojim djelima. Mecena je bio u pravom smislu „siva eminencija" režima i njen vrlo uspješan agitprop.

Naravno ne bi trebalo zaboraviti ni mudru i pronicljivu Liviju, koja je imala prvorazredno značenje po uspostavu i funkcionalnost augustovskog režima i ranog principata. Njen utjecaj se prostirao i osjećao u svim sferama rimskog svijeta. U braku sa Augustom je ostala 51 godinu i ostala je njegov povjerljivi i privilegirani savjetnik. Ona je vrlo utjecala na politiku i to ne samo djelujući iza sjene, nego to ispoljavajući i javno. U okviru svoje propagandne aktivnosti, August i Livija su postavili model izgleda i ponašanja za rimsko domačinstvo. I pored golemog bogatstva kojim su raspolagali, Augustova familija je nastavila da živi umjereno imućno u svojoj kući na Palatinu, a Livija je služila i kao uzor za rimske matrone. Ona nije nosila preizraženi nakit niti neku pretencioznu odjeću, brinula se o domaćinstvu pa je čak i izrađivala odjeću za supruga. Livija je već 35. god. p. n. e. dobila počast da samostalno vodi svoje financije i posvećena joj je i javna statua. Ona je imala i svoj poseban klijentski kružok, iz kojeg su mnogi pojedinci bili protežirani. Čak je raspolagala i sa nekom vrstom sopstvene informativne (bolje reći obavještajne) mreže.

Livija je kao jedan od ciljeva (u vidu neke skrivene agende) postavila i da osigura svojim sinovima ključno mjesto u upravi Državom. To se na kraju ispoljilo u vrlo surovom i proračunatom majčinskom instinktu, koji nije imao skrupula i koji je prelazio sve prepreke kako bi Tiberije postao glavni nasljednik. Nakon smrti Agripe, a zatim i Mecene ona je ostala jedini glavni savjetnik Augustu, i otada njen glas vezano za dinastičku politiku vladajuće familije postaje dominantan. Iako možda nije upetljana u smrti Marcela, Gaja i Lucija, ipak je određeni trač o tome cirkulirao tadašnjim Rimom, a što senatorski historiografi kao Tacit i Kasije Dion bilježe, Bez obzira na ove tračeve, činjenica je da je Livija svojim spletkama i utjecajem doprinijela da se na kraju prilično derogira linija Julija Cezara (protjerivanja Julije Starije, Agripe Postuma i Julije Mlađe) u odnosu na liniju Klaudija Nerona.

Izvori spominju i druge Augustove prijatelje, koji su Augustu činili velike usluge, ali pritom i sami stjecali prilična imanja. Uspjesi ove ili one osobe ne mogu se uvijek objasniti talentom i sposobnostima, nego često i samovoljom princepsa, protekcijom članova vladajuće familije pa i klasičnim podilaženjem (naročito u drugom dijelu Augustove vladavine, nakon smrti Agripe i Mecene). Ti momenti su doprinijeli znatnom opadanju društvenog života i porasti birokratije. Sada je za uspješnost nečije karijere bila znatno važnija podobnost nego sposobnost, što će se naročito jasno pokazati za kasnijih julijevsko – klaudijevskih careva. Moglo bi se slobodno reći da je ovakva nepotističko – „prijateljska" politika postavljanja na javne pozicije, u jednom momentu morala dovesti do niza neugodnosti po režim, a najbolji primjer je upravo slučaj Kvintilija Vara.

August kao pisac

August nije bio samo političar, nego i književnik. Na veliku žalost njegovi memoari nisu sačuvani. Sačuvan je samo vrlo mali dio njegovog pisanog opusa, što uključuje *Res Gestae*, Augustu se pripisuju poeme *Sicilia*, *Epiphanus* i *Ajax*, te filozofski traktat i odgovor na Brutovu eulogiju Katonu. Kod Svetonija su sačuvana neka pisma iz njegove sigurno enormne korenspodencije.

Mjesec August

Najvidljivija zaostavština Augusta za skoro svakog čovjeka na Planeti je postojanje kalendarskog mjeseca augusta. Do njegovog doba, taj mjesec je nazivan *Sextilis*. Prema *senatus consultum* koji citira Makrobije, *Sextilis* je preimenovan u august u čast niza

događaja koji su obilježili Oktavijanov uspon na vlast (sa kulminacijom zauzimanja Aleksandrije). Zanimljivo je da August nije rođen u ovom mjesecu, ali jeste umro.

Augustova smrt i nasljedstvo

Pitanje šta poslije Augusta je skoro od početka principata bilo prisutno u užem krugu augustovskog režima. Ovo pitanje je donosilo pred Augusta vrlo složenu problematiku, jer kako odrediti nasljednika u državi koja formalno nije monarhija. Prijelaz vlasti po nasljedstvu je jedno od redovnih obilježja monarhijske vlasti, ali August je formalno obnovio Republiku. I upravo radi ove suštinske dileme za vrijeme Rimskog Carstva nisu postojali nikakvi zakonodavni akti koji bi utvrđivali red oko nasljeđivanja prijestolja, ali je faktičko priznavanje monarhije je imalo za posljedicu i priznavanje carevih prava da predaju vlast po nasljedstvu. Augustovo umijeće da kroz formu kompromisa ustvari provuće svoje težnje se pokazalo i na primjeru nasljeđivanja. On je nesumnjivo bio majstor da praktičnu funkcionalnost preobrazi po svojim željema, ali da je opet dobro zamaskira kroz formalnu oblandu koja bi naglašavala drevne običaje. Uostalom i pobjeda samog Augusta bila je određenim dijelom uvjetovana time što se on na političkoj pozornici pojavio kao Cezarov nasljednik. U službenoj tituli August je naglašavao da je on "sin božanskog" Julija, i sa svoje strane pokazao skrb oko nasljednika. Život carske obitelji nalazio se u središtu pozornosti. Njenim članovima dodjeljivane su posebne počasti: dobivali su prije vremena magistrature, povjeravane su im razne vojne i diplomatske misije. August je tako promoviranjem pojedinih članova svoje familije, uključujući i usinovljavanje, jasno stavljao do znanja ko je taj ko bi trebao da naslijedi njegovu princepsku vlast. Ali sa druge strane nije uopće insistirao da se donese neki posebni zakonski akt kojim bi se utvrdilo nasljeđivanje. Ustvari Augustova oporuka uopće nije tretirala nasljedstvo u javnim poslovima, naslovima i častima, nego samo nasljedstvo samo onoga što je bilo Augustova *res private*. Međutim, određivanjem glavnog nasljednika privatnog nasljedstva, August je jasno stavio do znanja Senatu i rimskom narodu koga on to želi za sljedećeg princepsa. Naravno, bilo je i mišljenja da se August nije nikada odrekao i svojih bioloških potomaka kao npr. Agripe Postuma kojeg je neposredno pred smrt i posjetio.

Po Tacitovim Analima: „Štaviše, pronosio se glas da je August, nekoliko mjeseci ranije, u pratnji Fabija Maksima, otputovao na Planasiju da posjeti Agripu; da je i sa jedne i sa druge strane bilo mnogo suza, mnogo izliva ljubavi. Otuda i nada da će se mladić vratiti penatima svoga djeda. Samo je odabrani krug ljudi bio posvećen u ovu tajnu koju je navodno Maksim otkrio svojoj ženi Marciji, a ova Liviji. Cezar sazna za to. Kada je, nekako ubrzo poslije toga umro Maksim, a sumnjalo se ne sa prirodnom smrti, čuli su na njegovu pogrebu Marciju kako plačući sama sebe optužuje da je izazvala muževljevu smrt.“ Paul Fabije

Maksim (potomak drevnog rimskog nobiliteta) je bio oženjen sa Marcijom, koja je bila prva Augustova rodica, a bio je i smatran darežljivim patronom pjesnika. Spominju ga u svojim pjesmama i pismima Horacije i Ovidije.

To je i u tadašnjoj rimskoj javnosti vodilo ka pojavi glasina da Tiberijevo nasljedstvo nije baš bilo sigurno i da je Livija morala intervenirati kako bi svome sinu osigurala princepsko dostojanstvo. Tacit i Kasije Dion spominju da je Livija ubrzala Augustovu smrt tako što je trovala svježe smokve koje je jeo August.

August je umro van Rima, dok je bio u posjeti gradu Noli 19. VIII. 14. god. n. e., čudnom koincidencijom na isti dan kada je prije 57 godina vojno okupirao Rim i bio izabran za konzula. U trenucima umiranja uz njega su bili prisutni i Livija i Tiberije (koji se žurno vratio sa puta u Ilirik) i drugi prijatelji i saputnici. Svetonije opisuje na jedan pomalo romantičarski način posljednji dan Augutovog života.

Svetonije, *Aug.* 99 - 100 : *Supremo die identidem exquirens, an iam de se tumultus foris esset, petito speculo, capillum sibi comi ac malas labantes corrigi praecepit, et admissos amicos percontatus, ecquid iis videretur mimum vitae commode transegisse, adiecit et clausulam:* εἰ δέ τι Ἐπεὶ δὲ πάνυ καλῶς πέπαισται, δότε κρότον Καὶ πάντες ἡμᾶς μετὰ χαρᾶς προπέμψατε. *Omnibus deinde dimissis, dum advenientes ab urbe de Drusi filia aegra interrogat, repente in osculis Liviae et in hac voce defecit: Livia, nostri coniugii memor vive, ac vale! sortitus exitum facilem et qualem semper optaverat. Nam fere quotiens audisset cito ac nullo cruciatu defunctum quempiam, sibi et suis εὐθανασίαν similem (hoc enim et verbo uti solebat) precabatur. Unum omnino ante efflatam animam signum alienatae mentis ostendit, quod subito pavefactus a quadraginta se iuvenibus abripi questus est. Id quoque magis praesagium quam mentis deminutio fuit, siquidem totidem milites praetoriani extulerunt eum in publicum. Obiit in cubiculo eodem, quo pater Octavius, duobus Sextis, Pompeio et Appuleio, cons. XIIII. Kal. Septemb. hora diei nona, septuagesimo et sexto aetatis anno, diebus V et XXX minus.*
(„Posljednji dan života češće je zapitkivao je li već narod na ulici uzbuđen zbog njega. Zatražio je ogledalo i naložio da mu se počešlja kosa i namjeste spuštene čeljusti. Nato je prijatelje, koje je pustio k sebi, zapitao ne čini li im se da je svoju ulogu u komediji života izvrsno odigrao, i dodao je uobičajeni teatarski zaglavak na grčkom: »Je li izvrsna vam bila gluma, pljeśćite, I svi nas sada ispratite s radošću". Zatim otpusti sve prisutne, i dok je ljude koji su došli iz Rima pitao o bolesnoj kćeri Druzovoj, klonu nenadano u naručju Livijinu šapčuči riječi: »Livijo, živi u sjećanju na naš brak i zbogom!« Tako dočeka kraj, lagan i onakav, kakav je uvijek želio, jer je gotovo svaki put kad je čuo da je neko umro brzo i bez bolova molio od bogova za sebe i za svoje sličnu »eutanaziju", upotrebljavajući za to i tu grčku riječ. U svemu je samo jedanput, prije nego je ispustio dušu, pokazao znak bunila, kad se nenadano prestrašen trgnuo i potužio da ga četrdeset mladića nekamo nosi. I to je više bila neka slutnja nego bulažnjenje, jer je upravo toliko pretorijanskih vojnika kasnije

iznijelo njegovo tijelo pred narod. Umro je u istoj sobi kao i njegov otac Oktavije, za konzulata Seksta Pompcja Seksta Apuleja, 19. augusta oko devetoga dnevnoga sata, u dobi od 76 godina manje 35 dana.”).

Za javnost Augustove zadnje riječi su bile: „Našao sam Rim u ciglama, a ostavljam ga u mermeru”. Tacit je opisao jednu enormnu pogrebnu procesiju ožalošćenih koja je pratila Augustovo tijelo od Nole do Rima. Na dan njegovog svečanog pogreba u Rimu, svi javni i privatni poslovi za obustavljeni. Tiberije i njegov sin Druz su održali eulogije. Pepeo kremiranog Augusta je pohranjen u njegov mauzolej. Uskoro je objavljeno da se August pridružio bogovima kao član rimskog panteona, i Senat je donio odluku da se August deificira i proglasi božanskim (*divus*). Iste godine kada je August umro, osnovan je službenom odlukom novi kult posvećen božanskom Augustu te i kolegij Augustovih svećenika (*sacerdotium sodalium Augustalium*).

Sacerdotium sodalium Augustalium je bio red/kolegij (*sodalitas*) rimskih svećenika koji je osnovao Tiberije da se brinu i da održavaju kult božanskog Augusta. Augustovi svećenici (*augustales*) su postojali i ranije, i oni su bili zaduženi za kult živog ili deificiranog cara (odnosno o carskom kultu), i bili su većinom oslobođenici kojima je ova dužnost činila veliku čast i otvarala za njih i njihove nasljednike mogućnosti uspona u društvenoj hijerarhiji i karijeri u javnim poslovima. Uglavnom su ih sačinjavali oslobođenici, kojima je obnašanje ove svećeničke dužnosti činilo veliku čast. Za razliku od njih, u ovaj novi red su (kockom) birane najuglednije ličnosti Rimske Države, i bilo je 21 *sodales Augustales* (kojima su dodani i Tiberije, Druz, Klaudije i Germanik kao članovi carske familije). I žene su mogle biti imenovane svećenicama Augusta, što je vjerojatno svoj početak imalo u imenovanju Livije od strane Senata kao svećenice svoga muža. I flamen je mogao također biti član ovog *sodales Augustales*.

Augustovo nasljeđe je vrlo vidljivo i u današnjoj kulturi, posebno zapadnog i mediteranskog svijeta. Uz veliki broj statua i slikovnih prikaza Augusta, njegovo prisustvo se osjeća i preko političkog nasljeđa u prvom redu za širenje termina cezar/car/ćesar/kajzer kao imperijalne titule. Na kontinuitet sa Augustom kao prvim carem pozivali su se i romejski carevi na vizantijskom istoku kao i karolinški, otonski i drugi carevi mediavelnog Carstva na latinskom zapadu. Popularna kultura modernog društva posvetila je izrazito pažnju Oktavijanu Augustu, što se može najslikovitije vidjeti na primjeru filmova (npr. čuveni film Kleopatra i film Imperium: Augustus) i serija (npr. «The Caesars», „Rome”, «Empire»). Brojnost književnih uradaka koji govore ili odnose se i na Augusta i njegovo doba je enorman, od kojih je možda najpoznatije djelo Roberta Gravesa o Julijevsko – klaudijevskoj dinastiji (u dva dijela: «Ja, Klaudije» i «Ja, Klaudije, car i bog»).

Gaj Julije Cezar August Oktavijan (*Caius Iulius Caesar Augustus Octavianus*), XXI put imperator, tri puta održao kurulni trijumf (13., 14. i 15. VIII 29. god. p. n. e), dva puta trijumfirao sa ovacijama, XIII puta konzul, sin božanskog Julija, princeps sa *imperium*

proconsulare maius i doživotnim tribunskim (ukupno 37 *tribunicia potestas*) i cenzorskim ovlaštenjima, vrhovni zapovjednik armije, pontifeks maksimus, otac domovine, osoba sa najvišim *auctoritas* među Rimljanima «gospodarima svijeta». ukratko prvi čovjek Rimske države i rimskog imperija. I uz sve to i augur, član kolegija *septemviri epulonum* i *quindecimviri sacris faciundis*, te arvalske braće, *sodalis Titius* i fecijal.

Quindecimviri sacris faciundis su bili su bili jedan od četiri velika rimska svećenička kolegija (*quattuor amplissima collegia*). Prva dva svećenička kolegija su bili već ranije u tekstu spomenuti kolegiji pontifika i augura, koji su bili i najvažniji. *XVvir sacris faciundis* (bilo ih je 15 radi čega i nose to ime) su bili zaduženi za čuvanje "Sibilskih knjiga" i održavanje svetih radnji vezanih za njih. Oni su konsultirali i interpretirali "Sibilske knjige" na zahtjev Senata. Ovaj kolegij je nadzirao i bogoslužja stranih bogova koja su bila uvedena u Rim. U početku su za ove dužnosti bila zadužena dvojica (*duumviri* ili *duoviri*) patricija (po tradiciji ovaj kolegij je ustanovio Tarkvinije), ali je znatno kasnije broj povećan na 10 (od kojih je pola trebalo biti plebejaca) zakonima Licinija i Sekstija iz 367. god. p. n. e. Za Srednje Republike, članovi kolegija su uvođeni kooptiranjem, a onda su i oni od III. st. n. e. počeli da budu birani javnim glasanjem. Oni su bili oslobođeni službe u ratu i drugih dužnosti. Konačan broj članova kolegija je ustanovio Sula, dodavši još pet članova. Kasnije je kolegij, iako je zadržao ime Petnaestorice, povećavan sa članstvom dostigavši na svome vrhuncu brojku od 60 pripadnika. Ovaj kolegij je ukinuo car Teodozije I.

Četvrti veliki kolegij su bili epuloni (kolegij je osnovan 196. god. p. n. e.) čija je dužnost bila organizacija javnih gozbi na festivalima i igrama, što je originalno ranije pripadalo u okvir obaveza pontifika. U početku su bila tri epulona, a kasnije im se broj povećao na sedam, pa su i poznati kao *septemviri epulonum.* Epuloni su koristi svetu posudu zvanu patera. Riječ je o plitkoj posudi sa povišenim središtem i koristila se za libacije.

Titiji (*Titii sodales,* kasnije *Titienses, Sacerdotes Titiales Flaviales*) su bili svećenički kolegij koji je vjerojatno originalno predstavljao sabinjansku komponentu rimskog naroda. Kolegij je navodno bio osnovan od Tita Tacija ili od Romula u čast Tacija (nakon njegove smrti). Za vrijeme Republike ovaj kult izgleda da se nije održavao, pa su *Titii* bili obnovljeni sa uspostavom principata, ali je njihova funkcija usmjerena prema principsu.

U drevnoj rimskoj religioznosti, zanimljivu pojavu predstavlja *lectisternium*, koji je možda grčkog porijekla (iako ima mišljenja da je riječ o etrurskom običaju). Riječ je o ceremoniji nuđenja hrane božanstvima koja su predstavljana bistama, kipovima ili figurama od drveta. Livije navodi da se ova ceremonija pri put održala 399. god. p. n. e., na osnovi savjeta "Sibilskih knjiga" koje su konsultirane zbog epidemije. Tada su tri kauča pripremljena za tri para bogova, a praznik je trajao sedam ili osam dana. Građani su svoje kuće držali otvorenim, svađe su zaboravljene, dužnici i zatvorenici su bili oslobođeni, sve je učinjeno kako bi se protjerala tuga. *Lectisternium* je održana i 217. god. n. e. nakon poraza kod Trazimenskog jezera. Ovaj put bilo je šest parova bogova, a praznik je trajao tri dana. Ova

ceremonija je održana i 204. god. p. n. e., kada je Velika Majka donesena u Rim, a kasnije su se održavale i znatno češće i u različitim okolnostima i u različitim hramovima. Postale su čak i sastavni dio trijumfa. U vrijeme carstva, došlo je do određene promjene, pa su umjesto kauča za boginje uvedene stolice. Pa je u slučaju boginja *lectisternium* postalo *sellisternium*. Inače je nuđenje hrane bogovima bilo činjeno i prije 399. god. n. e., ali u nekom drugom kontekstu i u drugačijoj ritualnoj formi, kao npr. u ceremoniji *confarreatio* i *epulum Iovis*.

Historiografija o Augustu

Odnos prema Augustu u europsko – mediteranskom svijetu se mijenjao već prema trenutnim političko – društvenim potrebama. Još u antici je izazivao oprečna mišljenja. Dok su ga njemu suvremeni pjesnici slavili kao onoga koji donosi mir, stabilnost i prosperitet, kao odgovornu osobu koja brani Rim i vraća «drevni» moral i pravdu. August je tretiran kao dobri car i uzimao se kao antipod nizu «loših» careva i u senatorskoj historiografiji. Međutim, bilo je i kritičkih tonova. Augustu suvremeni jurista Marko Antistije Labeon (*Marcus Antistius Labeo*) otvoreno je kritizirao augustovski režim, sa pozicija «republikanske slobode», a Tacit je na početku Anala napisao da je August Rim doveo u poziciju «ropstva», i da polaganjem zakletve Tiberiju (nakon Augustove smrti) narod Rima jednostavno zamijenio jednog «robovlasnika» sa drugim. U vrijeme karolinškog i otonskog Zapadnog Carstva njegovo ime je korišteno u svrhu i davanja i pokazivanja (u odnosu prema Istočnom, romejskom Carstvu) legitimiteta. Po pravilu su August i njegov režim korišteni od onih koji su željeli da istaknu značenje snažnih monarhija u kojima se upravlja na zadovoljstvo njihovih podanika, i to posebno u periodu jačanja apsolutičkih i prosvjećenih monarhija. Tako je historijskim paradoksom augustovski režim, koji uopće nije bio apsolutistički, služio u ideološke svrhe apsolutizma i jačanja kraljevske vlasti i davanja legaliteta i legitimiteta takvom obliku vladavine.

Francuski povjesničari i publicisti XVIII. st. često su obrađivali pitanje Augustove uloge u povijesti Rima. U to se vrijeme u prvom planu nalazi karakteristika ličnosti. U dvorskim krugovima Francuske August se slavi kao milosrdni monarh. Za razliku od ovakvog mišljenja, oni koji su se suprotstavljali apsolutističkoj monarhiji su imali vrlo negativno mišljenje. Po Volteru on je "čovjek bez srca, vjere i časti", "okretno i sretno čudovište", dok poredak koji je osnovao August Montesquieu naziva dugotrajnim ropstvom, a njega samoga smatra kukavicom u bitci. I anglo –irski pisac Jonathan Swift je kritizirao Augusta zbog uvođenja tiranije u Rimu. Po škotskom znanstveniku Thomasu Blackwellu August je makijavelistički vladar, krvožedni uzurpator i tiranin. Moralizatorsku ocjenu Augusta

nalazimo u prvom planu i kod Gibbona. Po njegovom mišljenju, August je "htio obmanuti narod sablastima građanskog sustava uprave". Naravno sva ova mišljenja su rezultat trenutnog ideološkog i idejnog sukoba i raspoloženja, kao i Augustovog korištenja (bolje reči zloupotrebljavanja) od strane pojedinih ideološki zavađenih strana.

Osobitu aktualnost steklo je pitanje o principatu poslije izlaska drugog toma Mommsenovog "Rimskog državnog prava", u kome je postavljeno pitanje o javnopravnim osnovama Augustove vladavine. Mommsen na principat gleda kao na posebnu magistraturu, podčinjenu zakonu, zasnovanu na općim načelima rimskog državnog prava. Pošto je Senat u doba ranog Carstva predstavljao u pravnom pogledu najvišu državnu ustanovu, a car je službeno dijelio s njim vlast, to Mommsen politički poredak ranog Carstva naziva diarhijom, tj. dvovlašćem. Ovu tezu prihvatili su neki povjesničari - pravnici, ali je ona izazvala mnogo prigovora. Tijekom dužeg vremena u središtu pozornosti istraživača nalazilo se pitanje o tome u koju vrstu državnog uređenja treba uvrstiti Augustov principat. Eduard Meyer definira principat kao republiku. Ukupnost vlasti pripada Senatu, a njegov čuvar i zaštitnik je prvi građanin republike, princeps. U istom smjeru rješava pitanje i Ferrero. Po njegovom mišljenju, August je stvarno uspostavio republiku, ali je apsisteizam aristokracije mimo njegove želje doveo do jačanja carske vlasti. Pogled na principat kao na republiku razvija i istraživač Hamond. Slaba strana svih ovih konstrukcija sastoji se u formalnom načinu prilaženja pitanju. Raščlamba pravnog položaja sastoji se u formalnom načinu prilaženja pitanju. Analiza Augustovog pravnog položaja ima, nesumnjivo, veliko značenje, ali ona mora igrati podređenu, a ne autarkičnu ulogu. Mnogi istraživači isticali su da nema osnova za poricanje monarhijskih osnova Augustove vladavine. Takav pogled dijeli Gardhauzes, pisac opsežne monografije o Augustu i njegovom vremenu. On ističe da je August još od samog početka svoje političke karijere težio monarhijskoj vlasti i da je na kraju i ostvario taj ideal. Augustova vlast, po Gardhauzenovm mišljenju, bile je "neobična kombinacija običnih republikanski magistratura". Drugi istraživači (Kerst, Pelman i dr.) ukazali su na utjecaj helenističkih monarhija. Slično helenističkim vladarima, August je nastojao pronaći vjersko opravdanje svoje vlasti; helenističke tradicije utjecale su na razvoj birokratskog aparata.

Augustovom principatu posvećen je rad ruskog znanstvenika V. I. Gerjea, u kome pisac upoznaje ruske čitatelje s glavnim radovima o principatu u zapadnoeuropskoj literaturi. U toj raspravi navedeni su ozbiljni argumenti u potvrdu pogleda na Augustov principat kao na monarhiju. Drugi ruski znanstvenk, E. D. Grim, u "Studijama iz povijesti razvitka rimske carske vlasti" ukazao je na nehistoričnost Mommsenove pravne konstrukcije. Po Grimu, carska se vlast razvijala postepeno, i on razmatra pojedine etape tog razvitka. R. J. Viper bio je jedan od prvih koji su postavili pitanje o klasnoj prirodi Augustovog principata. Po Viperovom mišljenju, političko uređenje nastalo 27. god. p. n. e. bilo je kompromis između najkrupnijeg posjednika, kakav je bio car, i "stare posjedničke klase" – senatorske aristokracije. Veliko značenje za istraživače povijesti principata imalo je

otkriće nove (antiohijske) varijante "Popisa Augustovih političkih djela" (*Res gestae divi Augusti*). Na osnovu te varijante rekonstruirana je službena ocjena koju je sam Augustu dao o svom položaju u državi. August naglašava da on nadmašuje sve magistrate svojim utjecajem, autoritetom (*auctoritas*). Na osnovu tog teksta drukčije je okarektirizirana Augustova vlast, naglašen je njen monarhijski karakter (studije Hajncea, Gažea, Premerštajna).

Socijalnim prilikama u doba principata posvećena je velika pažnja u Sajmovom djelu "Rimska revolucija". Principat je, smatra Sajm, predstavljao rezultat dugogodišnje revolucije, koja je promijenila sastav rimske oligarhije. Starinski nobilitet gubi svoje prijašnje značenje. Augusta podržava vojska. Sajmov rad izaziva znatan interese, iako je sporno njegovo definiranje događaja iz 60. - 27. godine p. n. e. kao revolucije, dok u raščlambi socijalnih pomaka on ignorira robovlasništvo. U moderno vrijeme, August je vrlo prisutan u popularnoj kulturi, ali je njegova predstava prilično površna i jednodimenzionalna, na momente čak i senzacionalistička (npr. serija «Rome») sa dosta fabriciranih činjenica. Naravno, ovakvo viđenje je rezultat i same površnosti i banalnosti suvremene kulture.

Zaključak

U prethodnim poglavlju i njegovim lekcijama objašnjen je poredak koji je u još u antici dobio naziv principat. Politički poredak augustovskog principata je predstavljao otvaranje sasvim nove historijske epohe Rimske Države, iako na prvi pogled kreiranje sustava principata nije izgledalo drastično, pošto se formalno radilo samo o reorganizaciji postojećeg konstitucionalnog uređenja. Stare institucije i službe nisu ugrožene. Ali ova reorganizacija, nesumnjivo vrlo vješto izvedena, je imala revolucionaran i suštinski karakter jer je kao glavnu posljedicu, možda bolje reći proizvod, imala Augustovu kontrolu nad čitavim poretkom Rimske Države. Na čelu države je tako stajala jedna osoba u obliku princepsa čiji je zadatak bio balansirati interese rimske vojske, Senata i naroda, čuvati mir, bezbjednost i prosperitet širom etnički i kulturno raznovrsnog imperija.

August je tako, ostavio podlogu, na kojoj će kasniji princepsi izgraditi neki vid monarhije, koja je to po svemu, osim po svome imenu. Taj novi poredak će donijeti sa jedne strane jačanje uloge birokratije i posebno institucije profesionalne vojske, ali sa druge uređenost i stabilnost. Augustovo doba obilježeno je gospodarskim poletom u prvom redu Italije, koja se postepeno oporavljala od strašnih pustošenja iz vremena građanskih ratova. Od vremena osnivanja Carstva nestaje građanskih ratova i regulira se uprava provincijama. Novi politički odnosi vrše blagotvoran utjecaj i na gospodarski razvoj provincija. Augustovo doba

predstavlja za provincije prekretnicu u razvoju privrednog i društvenog života. Na Zapadu postiže velike uspjehe romanizacija, a u istočnim oblastima definitivno se učvršćuje rimska vladavina, za koju su zainteresirani najviši slojevi lokalnog stanovništva. Novi politički režim doprinio je konsolidaciji i razvitku mnogih oblasti. U tome se sastoje nesumnjivo progresivne strane tog poretka, koje su našle svog odraza kako u gospodarstvu tako i u kulturi Augustova doba. Za Augusta je karakteristično laviranje između raznih socijalnih grupa, ali tijekom svoje vladavine on pokazuje i opreznost, nastoji naglasiti svoj konzervativizam i pokazati da se u rimskom životu nije dogodilo ništa novo, već da su uspostavlja stari pradjedovski poredak.

Sam August nije ni izdaleka imao Cezarove sposobnosti. To je prije bio osrednji čovjek. On je bio loš vojskovođa, a jedna pomorska bitka kojom je pokušao rukovoditi pokazala je potpunu njegovu nesposobnost kao admirala. Ali iako u historiji nije ostao zapamćen kao neki veliki vojni strateg, ipak je Rimska Država za vrijeme njegove uprave proširila granice u Španiji, Balkansko – panonskom području, Egiptu i alpskim zemljama. Za augustovskog režima je uređen i sustav potčinjenih «savezničkih» državica. Naravno, bilo je promašaja u vanjskoj politici od kojih je najteži bio gubitak Njemačke. Još od prvih koraka na političkoj pozornici došle su do izraza njegove diplomatske sposobnosti, kao i sreća u izboru neposrednih saradnika. U burnim godinama nakon Cezarove smrti on je vješto lavirao između zaraćenih grupa, ne ustručavajući se upotrijebiti bilo koje sredstvo da bi postigao svoj glavni cilj – osvajanje vlasti. On je bio okrutan i gramziv za vrijeme proskripcija, a pomirljiv i velikodušan prema republikancima kada je to bilo potrebno. August je znao privući ljude na svoju stranu, birati sposobne i vješte, koji će uspješno izvršavati njegove najraznovrsnije naloge. Izvori ga prikazuju kao opreznog čovjeka, i Svetonije govori da je on čak i razgovore sa svojom ženom Livijom o naročito važnim temama vodio po unaprijed sastavljenom konceptu. Uz potrebno je istaći i njegovu strpljivost i takt u odnosima prema ljudima. August nije isticao sebe na prvo mjesto, on je pristajao na kompromis kada je to bilo potrebno, žrtvovao je formu radi sadržaja. Upravo na tome primjeru da je znao vješto da formu razdvoji od stvarnog sadržaja ogleda se njegova politička pronicljivost i mudrost. I bez obzira na formu, u koju se zaklinjao i koju je zastupao, politička praktična funkcionalnost je vođena ipak njegovim i njegovih najbližih suradnika željama. U svojim mjerama August nije bio novator, ali je znao osjetiti raspoloženja vladajućih grupa. I republikanska vanjština novog državnog uređenja, i restauratorske težnje u zakonodavstvu – sve je to odgovaralo zahtjevima tekućeg trenutka. Ali zavođenjem principata i osobne slobode i posebno osobna inicijativa su bile smanjene. Ambicije pojedinaca u jednom monarhijskom uređenju su se polako gasile, kao i otvorenost i kritičnost građanina.

Augustovski režim je uredio stanje u provincijama, javne prihode (uključujući i skupljanje poreza) i rashode, sustav profesionalne armije i pretorijanske garde, razvijao putnu mrežu sa zvaničnim poštanskim sistemom, gradio na sve strane, i ustanovio i neku

vrstu vatrogasne službe u Rimu. Uz sve pogreške i nedostatke ipak su August i njegovi najbliži suradnici bili tvorci političkog sustava koji je donio višestoljetni mir na Mediteranu. Činjenica je da je principat bio vrlo jednostavan i funkcionalan sustav koji je opstao skoro puna tri stoljeća (tu je neuporediv sa bilo kojim drugim političkim sustavom). August je ustrojio takav upravno – politički mehanizam koji je bio djelotvoran bez obzira kakva se osoba nalazila na čelu njega.[42] I ta mašina zvana principat je tako mogla i podnijeti i izdržati likove kao što su Kaligula, Neron, Domicijan i na kraju Komod i Elagabal. Naravno, sa druge strane je i nepobitna činjenica da je uspostava monarhijskog nasljeđivanja koju je ne u zvaničnoj formi, ali u praksi, ipak ustanovio August mogla proizvesti da se na čelu Države nađe jedan Kaligula ili Elagabal, što se u Republici ni pod razno nije moglo desiti. Uostalom Kaligula je bio biološki praunuk, a Neron prapraunuk Augusta.

[42] Naravno, tome konačnom zaokruživanju principata kao novog sustava doprinijela je i izrazita dugovječnost samoga Augusta. U tome periodu potpuno su odrasle nove generacije koje su imale iskustva života samo u okvirima principata. Kada je August umro, Republika je bila samo historijsko, nostalgično sjećanje. O toj činjenici jasno svjedočanstvo daje Tacit, taj republikansko- nostalgični historičar kada kaže: "Sve što je bilo mlado rodilo se nakon bitke kod Akcija, i većina staraca usred građanskih ratova. Koliko li ih je preostalo koji vidješe Republiku".

VOJSKA U RANOM PRINCIPATU

August, *Res Gestae* (Djela), I, 3 – 4 : [Πολέμους και κατά γήν] καί κατά θάλασσαν έμφυ[λίους καί έξωτικούς] έν δλη τήι οίκουμένηι πολ[λούς άνεδεξάμην, νεικ] ήσας τε πάντων έφεισάμην [τών περιό- ντων πολειτών. Τ]ά έθνη, οΐς άσφαλές ήν συν [γνώμην έχειν, έσωσα μ]αλ[λον] ή έξέκο- ψα. Μυριάδες' Ρωμαίων *στρατ[εύ]σ[ασ]αι* ύπ[ό τό]ν ορκον τόν έμον έγένοντ[ο] ένγύς π[εντήκ]ο[ντ]α, [έ]ξ ών κατή[γ]αγον εις τά[ς] άπο[ι]κίας ή ά[πέπεμψα εις τάς] ίδί- α[ς πόλεις έκλυομένας μυριάδας πολλώι πλείους ή τριάκοντα, καί πάσαις αύταϊς ή άγρούς έμέρισα ή χρήματα τής στρατείας δωρεάν εδωκα. Ναϋς δέ... είλον έξακο- σίας πλήν τούτων, εϊ τινες ήσσονες έγένο- ντο ή τριήρεις]. Δ'ις έ[πί κέλητος έθριάμβευσα],τρίς [έ] φ' άρματος. Είκοσά[κις καί άπαξ προσηγορεύθην αύτο] κράτωρ.Τής [δέ συνκλήτου έμοί πλείους θρι- άμβου]ς ψηφισσ[αμένης, αυτών άπηλλάγην και άπό τών ράβδ]ων τήν [δάφνην κατεθέ- μην έν τώι Καπιτωλίωι, τά]ς εύχάς, [άς έν έκάσ]τω[ι τώι πολέμιοι έποιησάμην, άποδ] ούς. [Διά τά πράγματα, ά ή αύτός ή διά τών πρεσβευτών τών έ]μ[ών αίσίοις οίω- νοϊς καί κατά γήν και κατά θάλατταν] κα- τώρθωσα,π[εντ]ηκοντάκις [και] πεντά[κις έψ]ηφίσατο ή σύ[νκλητ]ος θεοίς δεΐ[ν] θύε- σθαι. [Ημ]έραι ούν αΰ[τα]ι έ[κ συ]ν[κλήτου] δ[ό]γματ[ο]ς έγένοντο όκτα[κ]όσιαι ένε- νή[κοντα[. Ἐν [τ]οΐς έμοΐς [θριάμ]βοις [πρό το]ϋ έμοϋ άρμ[ατος βασι]λεϊς ή [βασιλέων παϊ] δες [παρήχθ]ησανέννέα. [Υπάτ] ε[υ]ον τρίς καί δέκ[ατο] ν, δτε τ[αΰ]τα έγρα- φον, καί ήμη[ν τρια]κ[οστό]ν καί έβδομ[ον δημαρχ]ικής έξουσίας. = *[B]ella terra et mari c[ivilia ex]ternaque toto in orbe terrarum s[aepe gessi] victorque omnibus v[eniam petentib]us civibus peperci. Exte[rnas] gentes, quibus tuto i[gnosci pot]ui[t, co]nservare quam excidere m[alui]. Millia civium Roma[no]rum [sub] sacramento meo fuerunt circiter [quingen]ta. Ex quibus dedu[xi in coloni]as aut remisi in municipia sua stipen[dis emeri]tis millia aliquant[o plura qu]am trecenta et iis omnibus agros a[dsignavi] aut pecuniam pro p[raemis mil]itiae dedi. Naves cepi sescen[tas praeter] eas, si quae minore[s quam trir]emes fuerunt.[Bis] ovans triumphavi et tri[s egi] curulis triumphos et appella[tus sum v]iciens et semel imperator. [decernente plu]ris triumphos mihi sena[t]u, qua[ter eis su]persedi. ~ L[aurum de f]asc[i]bus deposui in Capi[tolio votis, quae] quoque bello nuncupaveram, [sol]utis. Ob res a [me aut per legatos] meos auspicis meis terra ma[riqu]e pr[o]spere gestas qui[nquageniens et q]uinquiens decrevit senatus supp[lica]ndum esse dis immortalibus. Dies a[utem, pe]r quos ex senatus consulto [s]upplicatum est, fuere DC[CCLXXXX. In triumphis meis] ducti sunt ante currum meum reges aut r[eg]um lib[eri novem. Consul f]ueram terdeciens, cum [scribeb]a[m] haec, [et eram se]p[timum et] tricen[simu]m tribuniciae potestatis.*

(„Često sam vodio građanske i vanjske ratove na kopnu i na moru, a kao pobjednik poštedio sam sve građane koji su zatražili pomilovanje. Strane narode kojima se moglo bez opasnosti oprostiti, više sam volio poštedjeti nego uništiti. Oko petsto tisuća rimskih građana priseglo je pod mojim zapovjedništvom. Od njih sam više od tristo tisuća smjestio

u kolonije ili vratio u njihove municipije nakon što su odslužili vojnu službu. I svima sam njima dodijelio zemlju ili poklonio novac kao nagradu za služenje u vojsci. Zarobio sam šesto brodova, ne brojeći one koje su bile manje od trirema. Dva sam puta trijumfirao u ovaciji, tri sam puta obilježio kurulski trijumf, dvadesetjedan put nazvan sam imperatorom, iako mi je Senat izglasao više trijumfa koje sam sve odbio. Lovor s faska položio sam na Kapitoliju, ispunivši zavjete koje sam prije svakog rata obećao. Za pothvate koje sam ja, ili moji legati pod mojim vrhovnim zapovjedništvom, na kopnu i moru uspješno izvršio, pedesetpet puta je Senat odlučio da se svečanom molitvom treba zahvaliti besmrtnim bogovima. A takvih je dana, kad se po odluci Senata svečano molilo, bilo osamstodevedeset. U mojim trijumfalnim povorkama vodilo se ispred mojih kola devet kraljeva ili kraljeve djece. Kad sam ovo pisao, bio sam konzulom trinaest puta, a bio sam u tridesetsedmoj godini tribunske dužnosti.“).

Svetonije, *Aug.* 24 – 25 : *In re militari et commutavit multa et instituit, atque etiam ad antiquum morem nonnulla revocavit. Disciplinam severissime rexit: ne legatorum quidem cuiquam, nisi gravate hibernisque demum mensibus, permisit uxorem intervisere. Equitem Romanum, quod duobus filiis adulescentibus causa detrectandi sacramenti pollices amputasset, ipsum bonaque subiecit hastae; quem tamen, quod inminere emptioni publicanos videbat, liberto suo addixit, ut relegatum in agros pro libero esse sineret. Decimam legionem contumacius parentem cum ignominia totam dimisit, item alias immodeste missionem postulantes citra commoda emeritorum praemiorum exauctoravit. Cohortes, si quae cessissent loco, decimatas hordeo pavit. Centuriones statione deserta, itidem ut manipulares, capitali animadversione puniit, pro cetero delictorum genere variis ignominis adfecit, ut stare per totum diem iuberet ante praetorium, interdum tunicatos discinctosque, nonnumquam cum decempedis, vel etiam cespitem portantes. Neque post bella civilia aut in contione aut per edictum ullos militum commilitones appellabat, sed milites, ac ne a filiis quidem aut privignis suis imperio praeditis aliter appellari passus est, ambitiosius id existimans, quam aut ratio militaris aut temporum quies aut sua domusque suae maiestas postularet. Libertino milite, praeterquam Romae incendiorum causa et si tumultus in graviore annona metueretur, bis usus est: semel ad praesidium coloniarum Illyricum contingentium, iterum ad tutelam ripae Rheni fluminis; eosque, servos adhuc viris feminisque pecuniosioribus indictos ac sine mora manumissos, sub priore vexillo habuit, neque aut commixtos cum ingenuis aut eodem modo armatos. Dona militaria, aliquanto facilius phaleras et torques, quicquid auro argentoque constaret, quam vallares ac murales coronas, quae honore praecellerent, dabat; has quam parcissime et sine ambitione ac saepe etiam caligatis tribuit. M. Agrippam in Sicilia post navalem victoriam caeruleo vexillo donavit. Solos triumphales, quamquam et socios expeditionum et participes victoriarum suarum, numquam donis impertiendos putavit, quod ipsi quoque ius habuissent tribuendi ea quibus vellent. Nihil autem minus perfecto duci quam festinationem temeritatemque convenire arbitrabatur. Crebro itaque illa iactabat:* Σπευδε βραδέως. Ἀσφανς γὰρ

ἐστ᾽ ἀμείνον ή θρασὺς στρατηλάτης. *Et: sat celeriter fieri quidquid fiat satis bene. Proelium quidem aut bellum suscipiendum omnino negabat, nisi cum maior emolumenti spes quam damni metus ostenderetur. Nam minima commoda non minimo sectantis discrimine similes aiebat esse aureo hamo piscantibus, cuius abrupti damnum nulla captura pensari posset.*
(„U vojsci je August proveo mnogo izmjena i uveo mnogo novih propisa, a u nečemu se naprotiv vratio na stare uredbe. Stegu je najstrože zahtijevao, i legatima je samo nerado i samo u zimsko doba dopuštao da pohode ženu. Nekog je rimskog viteza, koji je dvojici svojih sinova, da ih izvuče od vojne dutnosti, odsjekao palce, htio prodati kao roba, a njegovu imovinu zaplijeniti, ali kad je vidio da ga namjeravaju kupiti zakupnici poreza, dodijelio ga je jednom svome slobodnjaku s tim da ga pošalje na selo i pusti da ondje živi kao slobodan čovjek. Desetu legiju, kad mu je bila prkosna i neposlušna, otpusti čitavu sramotno: isto je tako i ostale legije koje su drsko tražile otpust – otpustio, ali bez uobičajenih nagrada za isluženе vojnike. Kohorte koje bi uzmakle pred neprijateljem znao je desetkovati i hraniti ječmom. Centurione koji bi napustili svoja mjesta kažnjavao bi kao i obične vojnike smrtnom kaznom, a za ostale prestupe kažnjavao ih je raznim porugama. Tako je, na primjer, dao da čitav dan stoje ispred zapovjednikova šatora, nekada samo u košulji bez pojasa, katkada s mjeračkom motkom ili dapače s busenom u rukama. Poslije građanskih ratova nije više nikada svoje vojnike zvao »drugovi«, ni u usmenom govoru ni u pismenim zapovijedima, nego samo »vojnici«, a nije dopuštao ni da ih njegovi sinovi ili pastorci kad vrše službu zapovjednika zovu drukčije, smatrajuči to laskanjem koje ne traže ni vojnički razlozi, ni mirno stanje u državi, ni dostojanstvo njegovo i njegove familije. Slobodnjake je - izuzevši za slučaj požara u Rimu ili u opasnosti od nereda zbog nestašice žita - uzeo u vojsku samo dva puta: prvi put za posadu u kolonijama na granici Ilirika, a drugi put za obranu granice na rijeci Rajni. To su bili slobodnjaci koje su bogatiji ljudi i žene morali još kao robove dati, te su odmah bili oslobođeni, a August ih je postavio u prvi red, ali ih nije pomiješao sa slobodnim ljudima niti ih je naoružao istim oružjem. Kao vojničke nagrade mnogo je lakše davao prsni nakit i vratne lance, kojih je vrijednost bila u zlatu i srebru, nego nasipne i zidne vijence, koji su značili mnogo veću čast. Ove je dijelio vrlo škrto i bez namjere da omili, pa ih je zato često davao i običnim vojnicima. Marka Agripu je poslije pomorske pobjede kod Sicilije nagradio zastavom morske boje. Samo nikada nije smatrao da smije dijeliti odlikovanja vojskovođama koji su već jednom slavili trijumf, premda su mu bili drugovi u vojnama i dionici njegovih pobjeda, a to zato jer su oni i sami jednom imali pravo da ih dijele kome hoće. Ništa pak nije smatrao da savršenom vojskovođi manje dolikuje nego naglost i nepromišljenost. Stoga je često znao dobaciti grčku izreku: »Žuri se polako!« i grčki stih: »Oprezan je vođa bolji nego vođa drzak, smjel« Isto tako latinski: »Dovoljno se brzo radi ono što se radi dobro.« Tvrdio je da se u bitku ili u rat upuštati smije uopće samo onda kad se ukazuje veća nada u dobitak (u slučaju pobjede) nego opasnost od gubitka (u slučaju poraza). Govorio je, naime, da su oni koji za najmanjom korišću idu izlažući se velikoj opasnosti slični onima koji zlatnom udicom love ribu, jer se šteta, ako im se udica otkine, ne može nadoknaditi nikakvom lovinom.“).

Od Marijevih reformi rimske oružane sile, uloga vojske je sve više i više rasla, da bi pred kraj Republike postala ne samo nezaobilazna, nego i najmoćnija institucija Države. Više je razloga koji su doprinijeli tome, a najvažniji je njena profesionalizacija i povezivanje sa pojedinim vojskovođama, kao i gubljenje osjećaja za opći interes koji je bio izražen u ranijoj milicijskoj formi ustroja oružanih snaga. Zbog svoga sve većeg samozadovoljstva i samovolje, vojska je postajala opasna i za pretendente za rimskog vladara. August i njegovo okruženje su shvatili da bi samodopadna vojska, čiji pripadnici misle samo na svoj osobni interes i imaju usko polje sagledavanja općih prilika, bila ne samo smetnja, nego i opasnost za novi poredak koji oni planiraju provesti, a koji su oni prevashodno zamislili kao civilni, a ne vojni. U principatu, bar teorijski gledano, vojska bi slijedila Ciceronov ideal da je potčinjena civilnim institucijama uprave. Naravno, u praksi će se pokazati da je situacija bila sasvim drugačija. Još za vrijeme III. građanskog rata, Oktavijan je imao problema sa pojedinim vojnim jedinicima, koje su se znale buniti ili bar negodovati. Znajući da mu je vojska više nego potrebna u tim vremenima, on je više podilazio njihovim zahtjevima ili bi ih na neki način „zapošljavao” novim pohodima, nego što bi im se otvoreno suprotstavljao. Nakon Akcija i osvajanja Aleksandrije, situacija se promijenila i August se mogao upustiti i u regulaciju sustava rimskih oružanih snaga. Taj novi sustav koji je uspostavljen trebao bi da bude jedan od glavnih oslonaca funkcioniranja principata. Glavni suradnik Augusta u procesu reorganizacije vojske je bio Agripa, ta nezaobilazna ličnost u prve dvije decenije političke i vojne djelatnosti Oktavijana Augusta.

Reorganizacija se u prvom redu sastojala od definiranja zapovjednog lanca, koji je na samom vrhu trebao imati samo jednu osobu, a to je August koji je vrhovni komandant i to na osnovi legalnih državnih ovlaštenja (*imperium maius*). Tako je zapovjedničko osoblje u potpunosti, po jasnoj hijerarhijsko – komandnoj odgovornosti, bilo podčinjeno Augustu. Čitava vojska morala je biti svjesna da njom upravlja sam August i da samo od njega zavisi karijera svakog vojnika. Od sada je svaki vojnik bio obavezan položiti zakletvu vjernosti samo Augustu i nikome ni ničemu drugom. I tako je vojska vezana za osobu princepsa, a ne za Državu. To će u narednim stoljećima, biti i dobra stvar za princepse jer im je osiguravala stabilnost vladavine, ali je u pojedinim slučajevima to moglo biti i kobno za princepse. Kada vojska postane isuviše moćna, princeps koji ih ne bi mogao zadovoljiti je bio ubijen i zamijenjen drugim.

U teritorijalno – organizacionom smislu vojska je podijeljena po provincijama, odnosno sve vojne jedinice unutar jedne provincije su potčinjene namjesniku provincije (koji je ujedno i vojni i civilni upravitelj). U slučaju rata i specifičnih okolnosti, ako bi od strane Države (tj. Augusta) bili određeni novi zapovjednici u određenom području, sa višim imperijem, onda bi njemu bile potčinjene sve vojne jedinice kao i namjesnici (npr. Tiberije u Iliriku, Tiberije u Germaniji....itd...). Ipak na osnovi ovog ustrojstva koje se primarno bazira na stalnim provincijskim garnizonima stiće se utisak da je oslabljen ofanzivni karakter rimske oružane sile, a ojačano utemeljivanje određenih armija za određeno

područje. U prvo, augustovsko vrijeme to se neće tako osjećati, ali problemi ovakvog organiziranja će proizaći na svjetlo dana kasnije. U augustovskom sustavu nema posebnih manevarskih jedinica, niti je predviđeno formiranje i pokretanje novih armija samo za specifičnu situaciju (kao u ranijim periodima), nego se sve trebalo bazirati na ovim provincijskim garnizonima. To će definitivno dovesti do slabljenja manevarskog potencijala oružanih snaga, njihovog uvezivanja sa podnebljem u kome su stacioniranja, usporavati će kretanje i otežavati prebacivanje trupa. Uz to, bez načela formiranja novih armija samo za specifičnu ulogu (Marijeve proleterske legije, Sulina istočna armija, Lukulova armija, Pompejeve armije u nizu ratova, Cezarova galska armija... itd...) automatski dolazi do sužavanja regrutne osnove jer vojna služba nije više toliko primamljiva. Bilo je sve manje dobrovoljaca, u iznimnim slučajevima moralo se pribjegavati prisilnom novačenju, što je postajalo pri kraju augustovske vladavine nepopularna mjera koja je izazivala pokušaje izbjegavanja vojne službe, dezertiranja, nezadovoljstva pa i otvorene pobune. Čak su se u legije morali uzimati robovi, koji su prethodno puštani na slobodu i kojima su dodjeljivana prava građanstva. Po istočnim provincijama trupe su popunjavane većim dijelom od rimskih građana koji su tamo živjeli. Ukratko rečeno sa Augustovom reorganizacijom vojske, i njenim jasnim i preciznim kodificiranjem (uz sva dobra postignuća) smanjena je i elastičnost rimske oružane sile.

Iako je augustovska reorganizacija zaokružila profesionalno ustrojstvo vojske i njene legijske organizacije, vojna obaveza i za rimske građane i za peregrine nije ukinuta. Svi muškarci rimski građani, pa i pripadnici peregrinskih *civitates*, u određenoj dobi su bili smatrani vojnim obveznicima koji su se mogli mobilizirati u određenim okolnostima. Npr. poznato je da je došlo do mobilizacije ilirskih peregrina prilikom planiranog napada na Markomaniju 6. god. n. e., kao i rimskih građana za vrijeme Velikog ilirskog ustanka. Kako vrijeme bude odmicalo, mobilizacija građana i njihova vojnoobveznička dužnost će sve više padati u zaborav.

Zanimljivo je da je u skladu sa hijerarhijskom slojevitošću društva, specifizirana i slojevitost u okviru oružanih snaga. Na vrhu su stajali pretorijanci, iza njih su dolazili legionari, onda auksilijari, razni tipovi gradskih straža i vatrogasaca i na kraju mornari. Naravno, ovo nije bio zakovana slojevitost, nego je unutar nje omogućena fluktuacija, o čemu svjedoći čitav niz primjera. Tako je legionar mogao preći u red pretorijanaca, a mogli su napredovati na hijerarhijskom stepeništu i mornari, čak preskačući pojedine slojeve. Vespazijan je ravenske mornare unaprijedio u red legionara. Ovo unapređivanje je dolazilo uvijek u vidu nagrade i odlikovanja, pa je zato svaki pripadnik oružanih snaga mogao računati na uspon u svojoj karijeri, na osnovi svojih vrijednosti, zalaganja i lojalnosti. I ova činjenica uvelike objašnjava koherentnost oružanih snaga za vrijeme principata. I zapovjedna struktura vojske je odgovarala hijerarhijskoj slojevitosti rimskog svijeta u vrijeme ranog principata. Zato je i bilo moguće da se vojni tribun iz reda senatorskog staleža (po pravilu mladić koji stiče iskustvo) bude nadređen ostaloj petorici vojnih

tribuna koji su dolazili iz reda vitezova (koji su bili stariji i znatno iskusniji). Niko iz reda senatora ili vitezova svoju karijeru u vojsci nije započinjao iz statusa redova, nego sa odgovarajućih starješinskih nivoa. Ta hijerarhijska paralelnost je bila razlogom i da koeficijenti u platama redova i starješina budu toliko različiti. Naravno, ni ova slojevitost u zapovjednoj hijerarhiji nije bila zacementirana. Tako je i bilo i u ranom principatu dosta slučajeva da se sa nivoa redova napreduje sve do primipila, koji je osiguravao ulazak u red vitezova.

Pretorijanci / *praetoriani*

Posebno mjesto u rimskim oružanim snagama imale su specijalne pretorijanske kohorte (*cohortes praetoriae*). U načelu, riječ je o elitnim vojnim jedinicama, eliti kompletne vojske Države, sastavljenim samo od rimskih građana.

Organizacija zaštitno – prateće jedinice je postojala i ranije, u dubokoj republikanskoj starini, ali ne u formi neke stalne gardijske jedinice koja bi bila zadužena samo za zaštitu najviših zapovjednika. To su bile više *ad – hoc* formacije koje je izabirao komandant, pa su tako kao zapovjednička jedinica služili ekstraordinariji. Diktatori, *magistri equitum,* konzuli, prokonzuli, pretori, propretori, legati, kurulni edili, kvestori su jedino oficijelno bili štićeni i praćeni od strane liktora, ali njihov broj je bio suviše mali da bi činio bilo kakvu efektivnu prateće – zaštitnu jedinicu. Za vrijeme svoje numantinske kampanje 134/133. god. p. n. e. Scipion Emilijan je dao organizirati jednu posebnu formaciju sastavljenu od 500 svojih klijenata i prijatelja, koja je predstavljala elitnu jedinicu protogardijskog tipa koja bi uvijek bila u njegovoj blizini i činila ustvari neku vrstu „pratećeg bataljona“. Ovo bi se moglo smatrati i začetkom procesa koji je na kraju vodio, na samome početku Principata i ka uspostavi čuvene Pretorijanske garde. Nakon Scipiona Emilijana, a posebno u nemirnom i turbulentnom kasnorepublikanskom periodu, ova praksa korištenja pratećih postrojbi se sve više uvriježavala, i pri kraju Republike sve istaknute vojskovođe bi imale svoju prateću jedinicu, zvanu *cohors praetoria*. Sam „pretorijanski“ naziv ove prateće, tjelesne jedinice potiče od naziva za šator ili građevinu u kojoj je boravio zapovjedajući general na terenu – *praetorium.* U toku bitke ove kohorte su služile i kao taktička rezerva, i mogle su intervenirati ili biti iskorištene na neki drugi način kao elitna jedinica u finalnoj fazi bitke. Marko Antonije je dok je upravljao istokom raspolagao sa tri pretorijanske kohorte, a u bitci kod Akcija, Oktavijan je imao sa sobom pet pretorijanskih kohorti. Nakon pobjede, Oktavijan je spojio svoje pretorijanske kohorte sa onima koje su pripadale Antoniju, tako na simbolički način želeći pokazati ujedinjavanje rimske vojske u jedno tijelo. August je dao doraditi i regulirati ovaj sustav pratećih jedinica, i pretorijanci postaju stalno tijelo,

sastavljeno od probranih i odanih vojnika primarno ličnosti principsa, a tek onda Državi. Za razliku od republikanskog doba, pretorijanska garda je značajno brojčano uvećana i sada je postojala samo vezana za ličnost vrhovnog komandanta, tj. principsa.

Za vrijeme Augusta, Tiberija i Kaligule bilo je devet pretorijanskih kohorti, u početku svaka od oko 500 pripadnika, izabranih iz reda najboljih vojnika. Svakom kohortom je zapovijedao *tribunus militum* koji je dolazio iz viteškog reda (i morao je proći vrlo delikatnu i impresivnu vojnu i zapovjednu karijeru)[43], a svakom centurijom centurion. Najbitniji centurion je bio *trecenarius*, a nakon njega je po bitnosti bio onaj koji je nadležan za tabor. Uz navedene činove, u gardi je zapovjednička i starješinska hijerarhija sa činovima, statusima i rangu bila slična kao i u legijskim postavama. Najniži po rangu je bio obični mlađi pješadinac (*probatus, miles*)[44], zatim su dolazili *immunis*, pa *principalis, tesserarius, optio, signifer*.

U početku nije bilo zajedničkog zapovjedništva za kohorte, i tek je August 2. god. p. n. e. imenovao dvojicu pretorijanskih prefekta (*praefecti praetorio* viteškog reda) Kvinta Ostorija Skapula (*Quintus Ostorius Scapula*) i Publija Salvija Apera (*Publius Salvius Aper*) kao zapovjednike pretorijanaca. Jedan je bio zadužen za kohorte u Gradu, a drugi za one van Grada. Kasnije će biti imenovan samo jedan pretorijanski prefekt kao zapovjednik. U samom Gradu na dužnosti su bile samo tri kohorte (do toga je jedna bila na službi u palati), dok su ostale bile u obližnjim gradovima i područijima.

Kako bi se zbog boravka pretorijanaca u Gradu izbjegla impresija o okupaciji prijestolnice, August je donio pravilo da dok su na dužnosti unutar gradskog limita, pretorijanci ne smiju nositi oklop i svoje oružje moraju držati neupadljivo. Pretorijanci na bitnim oficijelnim dužnostima su nosili togu, ispod koje su držali mačeve i noževe. Ostatak je nosio tuniku i ogrtač *paludamentum*.

Tek 23. god. p. n. e. na prijedlog tada svemoćnog zapovjednika pretorijanskog prefekta Sejana pretorijanci su okupljeni u zajednički tabor (*Castra Praetoria*) na sjeveroistoku, između Viminala i Eskvilina, između via Nomentana i via Tiburtina. Ovaj tabor je izgrađen uz sami Grad i neposredno van gradskog limita, i pojedini njegovi dijelovi su do danas sačuvani.

---

[43] Izvorno su dolazili i sami iz garde, ali su nakon ostvarenog nivoa centuriona, prelazili u legijske postave. Tamo su nakon ostvarenog čina *primus pilus*, i odluživanja svoje obaveze po povratku u Rim, morali prvo da budu vojni tribuni u vigilskim kohortama, pa onda vojni tribuni u gradskim kohortama da bi tek onda konačno mogli biti vojni tribuni u gardijskim kohortama. Pored onih koji su izvorno i sami bili u gardi, za vojne tribune u gardijskim kohortama su mogli biti unaprijeđeni i oni koji su karijeru do zaključno sa *primus pilus*, ostvarivali samo u legijskim postavama.

[44] Da bi se uopće moglo biti primljeno u gardu, moralo se biti u dobroj fizičkoj i mentalnoj kondiciji, imati dobar moral i karakter i dolaziti iz kako tako ugledne familije, pa se čak moralo imati i pismo preporuke od istaknutih osoba od ugleda i utjecaja u društvu.

Organiziran je i manji broj konjaničkih jedinica (*turmae*) od po 30 pripadnika, i to originalno po tri turme po kohorti. U II. st. n. e. je bilo već pet turmi po kohorti, od početka III. st. n. e. čak deset turmi po kohorti. Svaka turma je imao svoj *vexillum*. Pješadinac pretorijanac je mogao postati konjanika nakon pet godina službe u pješadijskoj jedinici. Turmom je zapovijedao *optio equitum*. *Trecenarius* je zapovijedao sa specijalnom jedinicom konjanika (*speculatores Augusti*) od oko 300 pripadnika (iz svake kohorte po 30 ljudi). Oni su korišteni, slično kao *speculatores* u običnim legijama, za specijalne zadatke, nerijetko tajne, povjerljive i delikatne naravi, i izvodili su „clandestine operation" po naređenju samoga principsa. Oni su mogli i hapsiti pa i vršiti egzekucije. Oni su bili prepoznatljivi po specifičnom stilu obuće nazvanom *speculatoria caliga*.

Ove pretorijanske kohorte su bile jedine vrijedne vojne formacije za vrijeme Augusta, koje su bile stalno stacionirane u Rimu i Italiji. Njihov glavni zadatak je bio zaštita principsa, članova njegove familije, održavanje unutarnjeg reda, a bavili su se i sigurnosno – obavještajnim poslovima. Pretorijanci su ustvari bili neka vrsta tjelesne garde principsa, i zato su čuvali njegov dom na Palatinu, pratili su principsa ili članove njegove familije gdje god bi oni išli, uključujući i vojne kampanje. Oni su uvijek pratili principsa ili članove njegove neposredne familije, i u Gradu, i van njega i u provincijama. Pretorijanci su služili i kao ceremonijalna garda. U odnosu na druge vojnike principatskih Oružanih snaga Rimske države, pretorijanci su bili značajno privilegirani. Standardno vrijeme službe pretorijanaca je 5. god. n. e. utvrđeno na 16 godina[45], a oni su i primali i veću platu u odnosu na legionare u odnosu 1,5 : 1. Kako je vrijeme prolazilo, ovaj raspon u platama u korist pretorijanaca u odnosu na legionare se još više produbljivao, pa je za vrijeme principsa Nerona iznosio čak 3,5 : 1. Principsi Domicijan i Septimije Severe su bili povečali godišnju platu (*stipendium*) pretorijanaca na 1500 denara, koja bi se isplaćivala u tri navrata: januaru, maju i septembru. Po časnom otpustu, pretorijanac je dobijao 5000 denara. Penzionirani pretorijanci su se mogli ponovo aktivirati kao *evocati*. A zbog fizičke blizine principsima, članovima njihovih familija i najvišim državnim funkcionerima, pretorijanci i njihovi zapovjednici su postajali vrlo moćni i utjecajni. Najbolji primjer pruža Sejan.

Pretorijanci su imali prepoznatljive stjegove sa likom principsa i njegove familije. Indirektno su pretorijanci bili i garant Augustove vlasti u političkoj areni Rima, jer su kao visoko profesionalizirana borbena sila boravili uz njega i bili odani carskoj ličnosti. Njihovo prisustvo je neminovno vodilo ka obeshrabrivanju bilo kakvog jačeg isticanja i angažiranja na antiaugustovskoj platformi ili nekoj novoj pojavi republikanizma, koje se ne bi zadržavalo samo u okvirima i formi nostalgije. Pretorijanci su se već za vrijeme Julijevaca – Klaudijevaca nametnuti kao glavna politička snaga. Oni su bili odani načelima principske vlasti, a ne republikanskim i državotvornim tradicijama. Onaj uz koga će pretorijanci stati,

[45] Ranije je bilo 12 godina.

mogao se nadati održanju na vlasti. O bitnosti princepske ličnosti za pretorijansku gardu, dovoljno govori i činjenica da su pretorijanci nosili stjegove sa likovima / slikama princepsa i njegove familije. Pretorijanci su imali i posebne, svečanu uniformu i oklop. Pretorijanci nisu bili izuzeti iz borbenih aktivnosti i često su boravili i na frontu, uglavnom prateći princepsa ili članove vladarske familije. Pri tome su se znali pokazati i kao odlični borci.

Zbog toga što su bile jedine respektabilne trupe u prijestolnici i Italiji, pretorijanci su vrlo brzo stekli ne samo vojno – sigurnosno, nego i političko značenje. Snaga i utjecaj određenih princepsa sve je više zavisila i od volje i raspoloženja pretorijanaca, koji su se nažalost mogli i kupiti sa *donativum* (vladarskim poklonom u novcu) koje im je bilo dovoljno i obećati. *Donativum*, koji je nekada bio iznimno visok, se mogao dodjeljivati prilikom izbora ili stupanja na princepski tron, velikih vojnih pobjeda, suzbijanja stvarnih ili fiktivnih zavjera i konspiracija ili čak i nekih privatnih događaja iz princepske familije kao što su rođendani, rođenja ili vjenčanja. Sa novčanim donacijama ili besplatnim dodjeljivanjima hrane se osiguravala lojalnost pretorijanaca, ali su time oni postajali sve razmaženiji i pokvareniji, pa sam tim i opasniji.

Počevši od izbora Klaudija (kada su se javno suprotstavili Senatu), od njih je zavisilo i ko će biti podržan na princepskom tronu.[46] U toku svog triipostoljetnog postojanja značajan broj i princepsa i pretorijanskih prefekta je ubijen od strane onih kojima su zapovijedali. Često su pojedini princepsi morali da se dodvoravaju pretorijancima i dodjeljivanjem drugih privilegija. Njihove intrige i uplitanja u visoku rimsku politiku imale su samo štetne posljedice po državu, rimski narod i njihove interese, radi čega nisu uživali neku veliku popularnost ni među senatorima ni među običnim stanovništvom, pa ni među pripadnicima drugih vojnih struktura. Od samoga kraja II. st. n. e. počinju se s vremena na vrijeme dešavati i sukobi gradske rulje sa pretorijancima na ulicama Grada.

Klaudije je povećao broj kohorti na 12. Privremeno ih je zamijenio Vitelije sa svojim vojnicima iz rajnsko – germanskih legija, koje je organizirao u 16 dupliranih kohorti. Vespazijan je obnovio pretorijansku gardu, sa devet kohorti (ali sada dupliranih), da bi njegov sin Domicijan dodao i X. kohortu. To je značilo da je u vrijeme I. flavijevske dinastije bilo duplo više pretorijanaca nego za Julijevaca – Klaudijevaca. Inače se broj pretorijanaca mijenjao, poglavito u smjeru značajnog povećavanja. Princeps Trajan je ustanovio posebnu konjaničku jedinicu (u rangu kohorte/ale) pretorijanaca (*equites singulares Augusti*), kao neku elitnu prateću jedinicu oko princepsa. Ovi konjanici – pretorijanci su prekomandovani iz redova najboljih auksilijarnih ala (originalno je bilo dosta Batavaca). U slučaju da je u ovu jedinicu prekomandovan neko bez rimskog

[46] Klaudije je bio prvi princeps kojega su proklamirali, i tako faktički proglasili za vladara, pretorijanci. On im se odužio sa bonusom u iznosu petogodišnje plate.

građanstvo, on bi ga po automatizmu dobijao jer su u pretorijancima mogli služiti samo rimski građani. Konjička jedinica je bila stacionirana na Celiju, a ne u glavnoj pretorijanskoj bazi. Kasnije je broj ovih konjanika prvo povećan u manjoj mjeri za Hadrijana, a onda dupliran za Septimija Severa kada su dobili i novu bazu (*castra nova equitum singularium*). Pretorijanci su regrutirani bilo prekomandom zaslužnih vojnika iz legijskog sastava ili novačenjem (prvotno) iz italijanskih oblasti (posebno iz onih središnjih kao što su Lacij, Etrurija i Umbrija). Kasnije je regrutna baza proširena i na Makedoniju i španske provincije, a od Severa i na ilirsko – podunavske provincije. Oprema i oružje su bili isti kao i kod legionara, sa jednom bitnom iznimkom, a to je posebno ukrašeni oklopi koji su služili za parade i državne, palatne ceremonije i službe. Tako je svaki gardista posjedovao dvije vrste opreme i oklopa, jedan za gradsku, palatnu i ceremonijalno – svečanu službu i onu bojnog tipa. Štitovi pretorijanaca su bili nešto okrugliji u poređenju sa legionarskim pravouglim, a kacige su bile viši sa detaljima rađenim u metalu. Svaka kohorta je imao svoju verziju pretorijanskih insignija. Insignije (uglavnom na štitovima) "mjeseca i zvijezda" i „škorpiona" su bile posebno povezane sa pretorijancima, ali se nailazi i na prikaze krila, gromove (kao personifikaciju gromovnika Jupitera / Zeusa). Pretorijanske zastave su uključivale i prikaze krilate boginje Pobjede. Pretorijansku gardu je konačno ukinuo dominus Konstantin 312. god. n. e., jer su se žestoko borili na strani njegovog protivnika Maksencija u bitci na Milvijskom mostu. Tada je i kao simbolički čin *Castra Praetoria* bila srušena.

Od II. stoljeća n. e. pretorijanski prefekti su zapovijedali i nad gradskim kohortama i nad *Equites singulares Augusti,* ali ne i nad *cohortes vigilum*. Za vrijeme dinastije Severa, funkcija pretorijanskih prefekta je počela dobijati i određene civilne, upravne, administrativne i sudske ovlasti, što se nastavilo i u toku III. st. n. e. Na kraju, a posebno nakon ukidanja pretorijanske garde kao vojne formacije, pretorijanski prefekti su postali državni upravno – teritorijalni dužnosnici visokog ranga sa obimnim ovlaštenjima u okvirima svojih prefektura.

Pored pretorijanaca, poseban vid princepske garde su činili Germani regrutirani sa Donje Rajne (*numerus Batavorum* ili *cohors Germanorum* ili *Germani corporis custodies* ili *Germani corpore custodies*) uglavnom batavske pripadnost. Oni su bili posebna tjelesna straža neposredno oko ličnosti princepsa, vrlo lojalni i vrlo opasni. Pošto su dolazili sa udaljenih granica ili čak i izvan njih, ovi gardisti nisu imali nekih posebnih privatnih ili političkih veza sa određenim strukturama u Rimu, pa su se zato pokazali kao vrlo prijemčivi za osobnu, personalnu zaštitu princepsa i njegovo neposredno okruženje. O njima će kasnije biti više riječi. Pored njih u neposrednoj princepskoj blizini su bili i *Statores*.

Čuveni mramorni reljef sa prikazom pretorijanaca iz vremena Julijevaca - Klaudijevaca. Pronađen u Rimu, i bio je dio slavoluka principsa Klaudija. Danas se nalazi u muzeju Louvre. Na osnovi ovog prikaza se danas predstavlja uniforma pretorijanaca u mas kulturi. Za razliku od općenitog modernog prikazivanja pretorijanaca uvijek u punoj borbenoj gotovosti, oni u javnosti često nisu nosili puni oklop (izuzev dužnosti i situacija koje bi to apriori od njih zahtijevale), nego su bili laganije obučeni sa mačem ili kopljem.

Legije

Augustovska reorganizacija vojske je i konačno zaokružila profesionalno i strukturalno uređenje. Sa njom su nestali i posljednji tragovi nekadašnjeg demokratskog uređenja. Vojska je sada bila strogo koncipirana, sa definiranom zapovjednom strukturom koja se nije više birala na izborima, nego sustavom unapređenja kao što je to i danas slučaj. Svoje mišljenje profesionalna vojska je jedino izražavala putem nemira i kolektivnog nezadovoljstva. Temeljna organizaciona forma rimske oružane sile ostaje legija, podijeljana u 10 kohorti. Legije su uglavnom popunjavanje rimskim građanima – dobrovoljcima (*voluntarii*). Najčešće se u legionarski sastav stupalo između 17. i 20. godine života. Ali je Država zadržala pravo i na prisilno novačenje (*dilectus*), koje bi se moglo primjenjivati u slučaju posebnih okolnosti.

Služba u rimskim oružanim snagama je u odnosu na moderne profesionalne vojske trajala je relativno dugo. Već 13. god. p. n. e. August je odredio za legionare 20 godina službe (16 godina na uobičajenim i 4 godine na lakšim dužnostima kao rezervisti – veterani/*evocati*), da bi 5. god. n. e. standardni period za legionara bio uvećan na 20 godina uobičajene službe i 5 godina rezerve. Ali i to nije bilo strogo primjenjivano i zavisno od situacije i vojnih potreba na terenu, stupnja regrutacije i stanja javnih financija vojni rok bi se znao produžiti i na 25 do 30 godina, a u pojedinim slučajevima (kada je regrutacija oslabljena, ili u ratovima kada su trebali iskusni vojnici) čak i do 40 godina. Produženje vojne službe je bila i mjera koju je Država primjenjivala kako bi smanjila troškove penzionog obeštećenja, jer bi dobar dio vojnika jednostavno još u službi umro od starosti ili neke bolesti. Produžavanje vojnog roka je uvijek bilo vrlo nepopularno kod legionara, i često je bilo uzrok izražavanja javnog nezadovoljstva. Najbolji primjer pruža pobuna panonskih i germanskih legija iz 14. god. n. e., gdje je jedan od zahtjeva bio povratak i poštivanje 16godišnje službe.

Rezervisti – veterani su nazivani veksilariji (*vexillarii*), jer su služili u regimenti pod svojom sopstvenom zastavom (*vexillum*) u okviru legije, ali i odvojeno od regularnih kohorti iste legije.

Penziono obeštećenje, nakon časnog otpusta, je bilo u visini 13godišnjih plata. Nekada bi se osnivale veteranske kolonije u provincijama i dijelila zemlja (umjesto penzionog novčanog obeštećenja). Kolonije veterana su inače imale strateško značenje po interese Rimske države, jer su uglavnom podizane u graničnim ili tek pacifiziranim zonama ili u područjima sumnjive lojalnosti. One su tako trebale da budu nakalemljeni rimski dijelovi u tim zemljama, koji će usmjeriti njihov dalji razvitak u pravcu romanizacije i kulturizacije. Često su te kolonije (zbog svoga civilizacijsko - kulturološkog, ekonomskog i političkog značenje) predstavljale u pravom smislu centripetalne tačke oko kojih bi se postupno okupljale i

vezale lokalne, domorodačke zajednice i tamo samo dodatno ubrzavale i pospješivale svoje apsorbiranje u rimski svijet. Zanimljivo je da bi u slučaju poštivanja 16godišnje uobičajene službe i 4 godine rezervističke, pojedinac postajao civil (sa značajnim penzionim obeštećenjem) sa cc 37 godina, što je danas strogo nemoguće za nekog pojedinca da ostvari.

Svaka legija ima svoj simbol, kao i orla kojeg nosi *aquilifer.* Svaka od kohorti je imala svoj broj, ime pa i nadimak, ali nisu imale isto značenje niti brojnost. I. kohorta je uvijek najznačajnija i najbrojnija i sastoji se od oko 800 vojnika, kohorte II. – X. se sastoje od cc 500 vojnika. I. kohorta se sastojala od 5 centurija, a II. – X. kohorte od 6 centurija, samo sa tom razlikom da su centurije I. kohorte bile duplo brojnije u odnosu na centurije ostalih devet kohorti. Moguće je da je do povećanja brojnosti vojnog sastava i smanjivanja broja centurija I. kohorte došlo tek u drugoj polovici I. st. n. e. (možda za vrijeme Domicijana). U brojnost centurija nisu ulazili strijelci, konjanici i oficiri.

Zapovjedni lanac komandovanja u legijama

Glavni oslonac svake legije su činili njeni red (*ordo*) centuriona, koji su i nadalje imali svoje zamjenike (*optiones*). Redovi su postajali centurioni mukotrpnim prolaskom kroz petnaestak međučinova. Ovo stepenovanje je doprinijelo tome da su legije uvijek dobijale dobre, iskusne i stroge centurione, koji su u potpunosti srasli sa vojnim organizmom kojem su pripadali. Unapređenja su uglavnom bila u rukama komandanata legija i armija, namjesnika provincija i samoga princepsa. Ipak ima povremenih slučajeva da se slijedila i republikanska tradicija koja je dozvoljavala vojnicima da izaberu sopstvenog centuriona. U legiji je ukupno bilo 59 centuriona. U hijerarhiji centuriona ostali su stari nazivi *hastatus, princeps i triarius*, te mogući naslov *pilus*. Četiri centuriona I. kohorte su zvani *primi ordines* i to: *hastatus posterior, princeps posterior, hastatus, princeps.* Peti centurion I. kohorte i ujedno glavni legijski centurion je nosio naziv primipill/*primus pilus*, i nakon jednogodišnjeg obnašanja navedene dužnosti je uvrštavan u viteški red. Tako je svake godine, zavisno od broja legija, između 25 i 33 centuriona od strane princepsa uvrštavano u viteški red. Svaka kohorta, od II. do X. imala je 6 centuriona, koji su nosili nazive: *hastatus posterior, hastatus prior, princeps posterior, princeps prior, pilus posterior, pilus prior* (najviši centurion kohorte i ujedno centurion 1. centurije određene kohorte). Ispred naziva centuriona je stajao broj kohorte: *decimus hastatus posterior* („centurion X. kohorte”). Kohortom je zapovijedao najstariji centurion. Centurioni koji bi se osobito istakli mogli su računati na uključenje u viteški stalež i na dalje napredovanje u službi. Temelj armije su činili centurioni, koji su u bitkama bili najvažniji stub. To se posebno vidjelo u bitci kod Vulkajskih močvara 7. god. n. e., kada su centurioni spasili situaciju. Zato i ne treba da čudi da su u borbama centurioni

imali velike gubitke. Centurioni i vojni tribuni nisu imali samo vojničke dužnosti, nego su mogli biti na službi namjesnicima, provincijskim i lokalnim vlastima i u nekim civilnim poslovima, obnašajući i ulogu birokratskog osoblja. Tako su oni česti kao arbitri u međašnim i drugim sporovima. Centurion je mogao služiti i kao *regionarius,* nadzornik određenog prostora. Centurioni su bili odlično plaćeni, i razlike u plaćama između redova i centuriona u vrijeme principata su postale znatno veće, nego što su bile u vrijeme punskih ratova i Srednje Republike. Već je u Kasnoj Republici počelo ovo raslojavanje u primanjima između na jednoj strani centuriona i na drugoj strani podoficira (*principales*) i redova. I na ovom primjeru se primjećuje koliko se smanjio demokratski i socijalni potencijal rimskog svijeta od punskih ratova do zaključno sa principatom.

Mnogi centurioni su bili grubi i okrutni, a često kažnjavanje koje su primjenjivali nad redovima bilo je udaranje batinom od vinove loze, koja je imala i simboličko značenje centurijatskog položaja. Inače centurioni su nosili sa sobom ovu batinu, kao čisto disciplinsku mjeru. Uz to, bilo je i centuriona koji su bili potkupljivi, pa bi uzimali novac o pojedinih vojnika koji bi željeli izbjeći određenu dužnost. San svakog legionara je bio da postane *primus pilus*, zašto je trebalo mnogo godina u službi i dosta iskustva.

August je nastojao da viši zapovjedni budu rezervirani samo za senatorski i viteški red. Pošto su vojne i civilne dužnosti bile ispomiješane i međusobno se nadopunjavale, očekivalo se od svakog karijernog političara da određeno vrijeme na početku svoga *cursus honorum* provede u vojsci. Po tome su senatori popunjavali pozicije: l*egatus Augusti propraetore, legatus legionis i tribunus militum laticlavius.* Vitezovi bi popunjavali: prokuratore Egipta i drugih manjih i nevažnijih provincija i oblasti, *praefectus castrorum,* ostale vojne tribune u legiji, prefekta pretorijanske garde i prefekte auksilijarnih jedinica. Na prvi pogled izgleda kao izrazito staleška organizacije zapovjedne hijerarhije, ali zbog same fluktuacije pojedinaca kroz različite redove rimskog društva i hijerarhijsko – zapovjedna struktura oružanih snaga nije bila zakovana. Obični vojnik – redov se mogao nadati da u toku svoje službe napreduje na komandnim dužnostima, i da na kraju dostigne i čin primipila i ulazak u viteški red. To bi onda njegovim potomcima predodredilo pripadnost višim slojevima i eventualno ulazak i u senatorski red. To nije bio rijedak slučaj. I ova okolnost pokazuje da je meritokratija imala veliko značenje u oružanim snagama, jer se odvažan, odgovoran, hrabar i pronicljiv pojedinac mogao uzdizati na društvenim i socijalnim ljestvicama, istina sporo. A pošto je vojna zapovjedna hijerarhija u rimskom svijetu više – manje bila paralelna sa onom političko – društvenom, onda je taj pojedinac napredovao i u socijalnom smislu, utjecaju i ugledu.

Iznad centuriona, stajali su vojni tribuni. Ukupno ih je legiji bilo 6, i svoj položaj su često smatrali kao međustepenik za civilnu, političku karijeru. Zapovjednik tribuna (*tribunus laticlavius*) dolazio je iz senatorskog reda, koji bi prije obnašanja viših magistratura i ulaska u Senat i neko vrijeme proveo u vojsci. Teorijski on se smatrao zamjenikom komandanta

legije, međutim u praksi je njegovo neiskustvo ipak značilo da je u praksi tu funkciju prepuštao drugim oficirama. Drugi tribuni su birani iz reda vitezova i oni su pomagali legatu u zapovijedanju legijom (*tribuni angusticlavii*). Prije ulaska u vojnu službu, ovi vitezovi su obnašali neke javne i religijske dužnosti u svojoj lokalnoj zajednici, odnosno morali su proči dio svoga lokalnog *cursus honoruma*. Prije nego što bi postali legijski vojni tribuni, oni bi bili prefekti auksilijarnih jedinica bar 3 ili 4 godine, čime su sticali određeno komandno iskustvo. U legiji su *tribuni angusticlavii* imali zaduženja vođenja legijske administracije, pa su raspolagali i sa posebnim personalnim štabovima. U borbenom smislu oni su vodili neke specijalne zadatke, detašmane od više kohorti, skupljali resurse, bili neka vrsta štabnih oficira komandanta legije ili u bitci komandovali dijelovima fronta i bili emisari zapovjednika.

Iznad vojnih tribuna je bio legat, komandant legije (*legatus Augusti legionis*), koji je uobičajeno tu dužnost obnašao 3 – 4 godine. Često je to senator (koji je već ostvario neke stupnjeve državnog *cursus honoruma*) kojeg je imenovao August, i kojem je to bila dobra stavka za dalju političku karijeru. Njemu su bili pretpočinjene i auksilijarne jedinice koje bi bile priključene njegovoj legiji.

August je u okviru svoje reorganizacije dao da se izvrši i prekompozicija zapovjedne hijerarhije u legiji, odnosno ona se centralizirala i pojednostavila. Dok je ranije 6 vojnih tribuna zapovjedalo legijom, sada je komandant legije postao legat. Za vrijeme Republike, legati (u prijevodu: „zamjenici”) su ustvari bili članovi vojskovođinog zapovjednog okruženja u štabu.

Prefekt tabora (*praefectus castrorum*; i ovu službu je uveo August) je bio stariji i vrlo iskusni čovjek (u rangu viteza) koji je bio primipil i koji je cijeli život proveo u vojsci. Ovo je bila Augustova inovacija kako bi se upravljalo stalnim taborima na granici, pa je tako u njegovoj nadležnosti nekoliko legija. U odsutnosti legata i prvog tribuna, on zapovijeda legijom. Praktično je ovaj bivši primipil, bio glavni operativni časnik na terenu, upravo zbog svoga znanja i iskustva i *de facto* glavni suradnik komandantu legije.

Vegecije retrospektivno (skoro četiri stoljeća nakon što je uvedena ova služba, koja u njegovo vrijeme više ne postoji) opisuje dužnosti prefekta tabora: „Postojao je i prefekt tabora koji je, doduše, bio nižega dostojanstva ali ipak zadužen za važne stvari. Pod njegovom su nadležnosti bili smještaj tabora i procjena nasipa i opkopa. Po njegovu se mogu vodila briga o šatorima i barakama vojnika, zajedno sa čitavom prtljagom. Njegovoj su djelatnosti pripadali osim toga bolesni suborci, ljekati koji su ih liječili i troškovi. Još se brinuo da nikad ne ponestane kola, tovarnih konja, željeznog oruđa kojim se reže i siječe drvo, otvaraju opkopi, gradi nasip i akvadukt, a jednako tako drva i stelje, ovnova, onagra, balista i drugih vrsta ratnih sprava. Njega su birali nakon druge i dokazane vojne službe kao najiskusnijeg od svoju kako bi druge pravilno poučio onome što je sam uz pohvalu obavljao.”

Za vrijeme principata sve vojne jedinice (i legije i auksilijari, pa i pomorske flote i flotile) su bile grupirane u pojedine „armije" na osnovi svoje boravišne, provincijske pripadnosti. Pošto su namjesnici provincija bili ujedno i vojni i civilni dužnosnici, oni bi bili i komandanti svih vojnih jedinica na svome mandatnom području, što je nasljeđe iz republikanskog doba. Tako je donjogermanski provincijski namjesnik bio ujedno i komandant donjogermanske armije, i njemu su zapovjedno – hijerarhijski subordinirani svi legati i auksilijarni prefekti date provincije. Zbog prostorne udaljenosti, nepostojanja generalštaba u prijestolnici i vojno-obavještajne službe, namjesnici su imali i značajnu autonomiju u vođenju borbenih operacija i postupanju sa trupama, naravno sve unutar zacrtanih strateških planova središnje vlasti. Ovo je pojedincima koji su upravljali provincijama sa znatnim vojnim snagama davalo značajnu moć, što će se otvoreno pokazati 68. i 69. god. n. e.

Ispod centuriona, nailazi se i na sljedeće činove i dužnosti (nazvani *principales* = danas bi odgovarali podoficirama): *cornicines, tesserarii, optiones, signifer, vexillarius, aquilifer, imaginifer, quaestionarii, speculatores,* te veterinar (*veterinarius*), ljekar (*medicus*), bolničari, čuvar oružja (*custos armorum*), regimentni činovnik zadužen za arhivu i službeničke poslove (*cornicularius*). Vojska je inače bila veoma birokratizirana institucija. Tako su se održavali financijski izvještaji, čak i neki sustavi dosjea za svakog od vojnika. Zapovjedi i odnosi unutar jedinice su se temeljili na pisanim zapisima. Tako je vojnik i za odsustvo morao imati pisani dokument (*commeatus*) izdan od svoga starješine. Nažalost, samo je veoma mali dio te nekada obimne dokumentacije sačuvan (npr. u Vindolandi) jer je pisana na propadajućim, organskim materijalima. Jedino je u nešto značajnijem dijelu ta dokumentacija sačuvana u Egiptu, poradi njegovih pustinjskih klimatskih uvjeta.

U vrijeme Republike, termin *signifer* se vjerojatno generički odnosio na sve nosače stjegova, zastava i slično. Ali je sa principatom došlo do njene sadržajne specijalizacije, pa je *signifer* postao samo jedan od mnogobrojnih tipova nosaća stjegova. *Signifer* je nosio *signum* (stjeg) za kohortu ili centuriju. Svaka centurija je imala svoga *signifera*, a unutar kohorte je *signifer* 1. centurije je bio glavni stjegonoša. *Signiferi* su preuzimali i odgovornost za financije jedinice, pa su funkcionirali i kao legionarski bankari. Stjeg se sastojao od *philarae* (diskovi ili medaljoni) zajedno sa nekim drugim elementima prikaćenim na štap. Na vrhu štapa bi se moglo nalaziti u obliku lista oblikovano koplje ili *manus* / otvorena ljudska ruka što simbolizira zakletvu lojalnosti koju su dali vojnici. Nekada bi *signum* uključivao i vijenac, vjerojatno označavajući čast, nagradu i odlikovanje.

Vexillarius je nosio komandantovu zastavu, *aquilifer* je nosio legijskog orla (koji je bio raširenih krila, okružen sa lovorovim vijencem), *imaginifer* je bio onaj koji je nosio simbol sa likom princepsa (nošen samo u I. kohorti).

Obični vojnik - redov se nazivao *munifex*, a novak/regrut koji se nalazio na obuci *tiro* (u množini *tirones*). Za običnog vojnika i u legionarskom i auksilijarnom sastavu je korišten i izraz *caligati* ili *milites*, te *pedes* za pješadinca i *gregalis* i *alaris* za konjanika u alama i *eques* za konjanika u miješanim kohortama.

Zadaci legionara

Legija je predstavljala neku vrstu gradića, jer je svaki legionar znao neki zanat. Pri svakoj legiji je bilo i legionarsko konjaništvo koje se sastojalo od 120 građana, koji su obavljali i funkcije izvidnika i glasnika. Izgleda da konjanici nisu bili organizirani u turme, nego su bili podijeljeni među centurije.

Na spomeniku iz Mantove (datacija kraj Augustove vladavine), sa mnoštvom pojedinosti, vide se i dva konjanika, od kojih jedan nosi žičanu košulju, a drugi oklop od preklopljeno spojenih kovinskih ljuski. Žičane košulje će konjanici nastaviti nositi, i kada legionari – pješadinci pređu na korištenje segmentiranog oklopa. Za razliku od grčkih konjanika, rimski su nosili kacigu koja je otkrivala samo oči, nos i usta, a potpuno prekrivala uši. U prvo vrijeme principata konji nisu imali oklope i bili su ukrašeni samo brončanim privjescima. Tek za Hadrijanove vladavine i u rimskom konjaništvu pojaviti će se katafrakti. Pri kraju Republike konjanici su nosili koplje grčkog tipa sa željeznim šiljkom na oba kraja, te mač i mali štit (*parma equestris*). U doba principata su nosili duži mač (*spatha*) koji je bio nadomjestak keltskog mača, a štit je postao duguljasto zaobljen ili šesterougaon, ravne površine. Nosili su i tobolac sa sulicama. Sedlo se vjerojatno povjavljuje na početku principata, i ono je možda keltskog porijekla. Koristile su se i žvalje, potkovice i ostruge. Ni Grci ni Rimljani nisu poznavali stremenje, koje su možda koristili tada konjanici u stepama današnje Ukrajine i južne Rusije.

I u legijskom i u auksilijarnom sastavu su postojali posebni specijalisti klasificirani kao *milites immunes*, što je značilo da su bili oslobođeni nekih uobičajenih vojničkih dužnosti kako bi se bavili svojim specifičnim poslovima u korist vojske. Legija je mogla da ima i preko 600 ovakvih vojnika, a preko 100 vrsta specijalističkih poslova je evidentirano, kao što su kovači (*fabri*) među kojima su bili *scutarii* (vjerojatno zaduženi za opravku oružja), *carpentarii*, *capsarii* i *seplasiarii* (bolničari), *balniator* (zadužen za kupatila) i *cervesarius* (pivar). Nejasno je da li su spomenuta posljednja zaduženja obavljali vojnici ili civili zaposleni u vojnom taboru.

Rimska vojska je uvijek isticala svojim odličnim građevinarskim sposobnostima, posebno u kreiranju odbrambenih, ofanzivnih i opsadnih fortifikacija. Rimska vojna inženjerija je

bila jedan od najbitnijih elemenata vojne, pa i civilne infrastrukture. Ne samo utvrde, tabori, fortifikacije, nego i mnogi putevi i mostovi (i to ne sama pontonski), pa i akvadukti su bile djelo vojne inženjerije (uostalom Rimljani su nenadmašeni majstori izgradnje cesta i mostova). Vojska je gradila i luke, javne zgrade, pa čak i čitave gradove, a vršila je i raskrćavanje šuma i isušivanje močvara, te je tako pomagala širenju poljoprivrednog zemljišta. Vojska je čak iskorištavala rudna bogatstva i kamenolome, kako bi dobili dodatna sredstva, sirovine za proizvodnju oružja i građevinski materijal.

U vrijeme mira, vojska je uvijek bila angažirana na nekim poslovima, uglavnom infrastrukturne javne prirode. Vojska je imala i značenje privrednih kapaciteta, pa su tako mnoge cigle, crijepovi, antefiksi i slično izrađeni u legijskim i auksilijarnim radionicama i manufakturama. Ovi proizvodi su bili visoke kvalitete i mnogi su ostali sačuvani. Svaka vojna jedinica je u pravom smislu predstavljala zajednicu u kojoj su se mogli naći specijalisti raznih vrsta, a ne samo obični ratnici. Veće profesionalne, regularne vojne jedinice (legije i kohorte) su i bile zamišljene da budu što je moguće više samodostatne, i da (koliko je to moguće) svoje neposredne potrebe podmiruju iz vlastitih ljudskih i materijalnih resursa. Nisu samo najbolji inženjeri, majstori, zanatlije rimskog svijeta bili vezani za vojsku kao instituciju, nego i ljekari. Medicina, posebno kirurgija, mnogo toga duguju rimskim vojnim ljekarima i bolničarima.

Vojska je imala veliki interes za održavanje zdravlja, pa se razvila sofisticirana medicinska služba, koja je po efikasnosti prevaziđena tek u XIX. st. I u ovoj sferi vojnih poslova je augustovsko doba reorganiziralo raniju više ad – hoce medicinsku službu iz armija Republike u sustav. Ustanovljena je i formalna hijerarhija unutar medicinske službe, sa izgrađenim bolnicama (*valetudinaria* u legijskim taborima; *hospitia* u auksilijarnim taborima) u taborima. Najviši čin u taborskom bolnici (koji je direktno bio odgovoran samo prefektu tabora) je bio načelnik bolnice (*optio valetudinarii*), koji je više bio odgovoran za administriranje upravom i rukovođenje osobljem. Glavni ljekar je bio *Medicus*, najvećim dijelom iz grčkih ili istočnih provincija i koji je već bio stekao znatan ugled u svojoj profesiji. Najpoznatiji primjer vojnog *medicusa* je bio Pedanije Dioskorid (*Pedanius Dioscorides*), kirurg iz neronijanskog razdoblja, koji je i objavio medicinski udžbenik *Materia Medica*. Glavnom ljekaru je podređeno 10 *medici ordinarii,* od kojih je svaki bio zadužen za jednu od kohorti. Iako su načelno oni bili ljekari opće prakse, zabilježeni su i određeni specijalisti, kao što su *medicus chirurgus* i *medicus ocularis* (oftamolog) u *classis Britannica*. Ispod ljekara ordinarija nalazili su se bolničari, kao što su *capsarii* i *seplasarii*. I auksilijarne jedinice su imale svoju medicinsku službu, ali kako su kohorte i ale bile znatno manje u brojnosti od legija, one nisu imale glavnog ljekara, nego je njihova vojno-medicinska hijerarhija započinjala sa ljekarom ordinarijem. Tabori su uvijek primali regularne zalihe lijekova (uglavnom biljnih preparata), a pošto su tadašnji ljekari morali biti i odlični poznavatelji ljekovitog bilja, oni su obavljali i farmaceutske poslove. Izgleda da su se unutar tabora nalazili i vrtovi za uzgajanje takvog bilja. U bitkama se medicinska služba

nalazila, kao i danas u neposrednoj pozadini, i uvijek se insistiralo na brzini saniranja rana. Iako nisu poznavali razloge infekcije i liječenja antibioticima, znalo se da ranu treba dobro i brzo očistiti, te dezinficirati.

Vegecije navodi i sljedeće: „Legija uz to ima graditelje, drvodjelje, zidare, kovače, ličioce i druge majstore koji su dobro pripremljeni za gradnju zgrada u zimskim taborima, sprava, drvenih tornjeva i ostaloga čime se osvajaju neprijateljski gradovi ili brane vlastiti. Oni izrađuju novo oružje, kola i ostale vrste ratnih sprava ili ih popravljaju kada su oštećeni. Imali su i radionice za štitove, oklope i lukove u kojima su se izrađivale strijele, kacige, bacačko i sve vrste oružja. Glavna je briga bila da u taboru nikada ne nedostaje nešto što se činilo nužnim vojsci, sve do te mjere da su imali i lagumaše koji bi poput Besa (narod u Trakiji koji se bavio rudarstvom op. a.) iskopali lagum pod zemljom i prokopali temelje zidina, te iznenada izronili da bi zauzeli neprijateljske gradove. Prefekt graditelja bio je njihov pravi naredbodavac."

Smatralo se da je besposlena vojska opasna pojava jer je mogla da dovede do popuštanja discipline, pada morala, nezadovoljstva i nemira. Radi toga se vojska u mirnodopsko uz disciplinu držala pod stegom i kontinuiranim zapošljavanjem. Ova praksa je imala i pozitivno dejstvo po javne financije. Umjesto da se na određenom građevinskom projektu zaposle veće mase civila koje bi se morale platiti, u tu svrhu su korišteni vojnici i njihova inženjerija koji su već primali platu po osnovi svoje službe. Privredna proizvodna djelatnost vojnih jedinica je i smanjivala izdvajanja javnih sredstava za nabavku logistike i resursa. Tako nije trebalo kupovati od civilnih manufaktura cigle i crijepove, jer ih je sama vojska izrađivala. Nije trebalo zapošljavati građevinske poduzetnike za gradnju vojnih objekata i vojne infrastrukture svih mogućih tipova, jer je to sama vojska radila. Na ovaj način su vršene velike uštede javnih sredstava. Uz to, činjenica je da je vojska i znala bolje i kvalitetnije obaviti povjereni posao. Zapošljavanje vojske na poslovima koji nisu direktno vezani sa vojnim potrebama, je vjerojatno rezultat shvatanja da su vojnici službenici plaćani iz javnih blagajni. Iz takvog aksioma bi onda sasvim logički proizlazilo da se oni zapošljavaju i na nizu drugih javnih poslova, a ne da se tretiraju samo kao borbena mašina.

U jednom od sačuvanih pisama legionar opisuje kako je morao pomagati građanima – civilima koji su imali određenih teškoća u gradnji akvadukta (potpuno su pogrešno premjerili oba ulaza u tunel kroz koji bi se provukao vodovod), pa zaključuje : „želite li valjan posao, povjerite ga vojsci". Zato je često civilnim naseljima i selima odgovaralo da se u njihovoj blizini nađe stacionirana određena vojna jedinica, jer bi se u njoj gotovo uvijek mogli naći i vrsni majstori sa razvijenom odgovornošću i disciplinom. Tako je nakon što nestane prvotni dojam o tome da je riječ o okupacijskoj sili, domorodačko stanovništvo shvatalo da može, uz to što je riječ o izvoru gotovog novca, imati i druge koristi od vojske. Prisustvo vojske na određenom području je bilo i garant jače i efikasnije sigurnosti, jer je

ulivalo povjerenje u mir i bezbjednost, preveniralo ili suzbijalo razbojništva. Zanimljivo je da su i aktivni vojnici (i legionari i auksilijari) i veterani uvijek bili prijemčivi da uđu u vrlo izražene interaktivne odnose sa okolnom civilnom populacijom, što je između ostalog uključivalo i pomaganje civilima u njihovom poslu. Simbioziranje vojnika i veterana sa civilnim stanovništvom se brzo odvijalo, posebno ako bi dolazilo do ženidbenih veza. Zato su se veterani rimskih oružanih snaga i mogli brzo aklimatizirati na civilni život kada bi dobijali časni otpust. Tako su se i kretanjem vojnih jedinica po rimskom svijetu širile tehnike, metode i stilovi mnogih profesija i proizvoda, ali i rimski način života, njegova kultura i jezik.

Oprema legionara

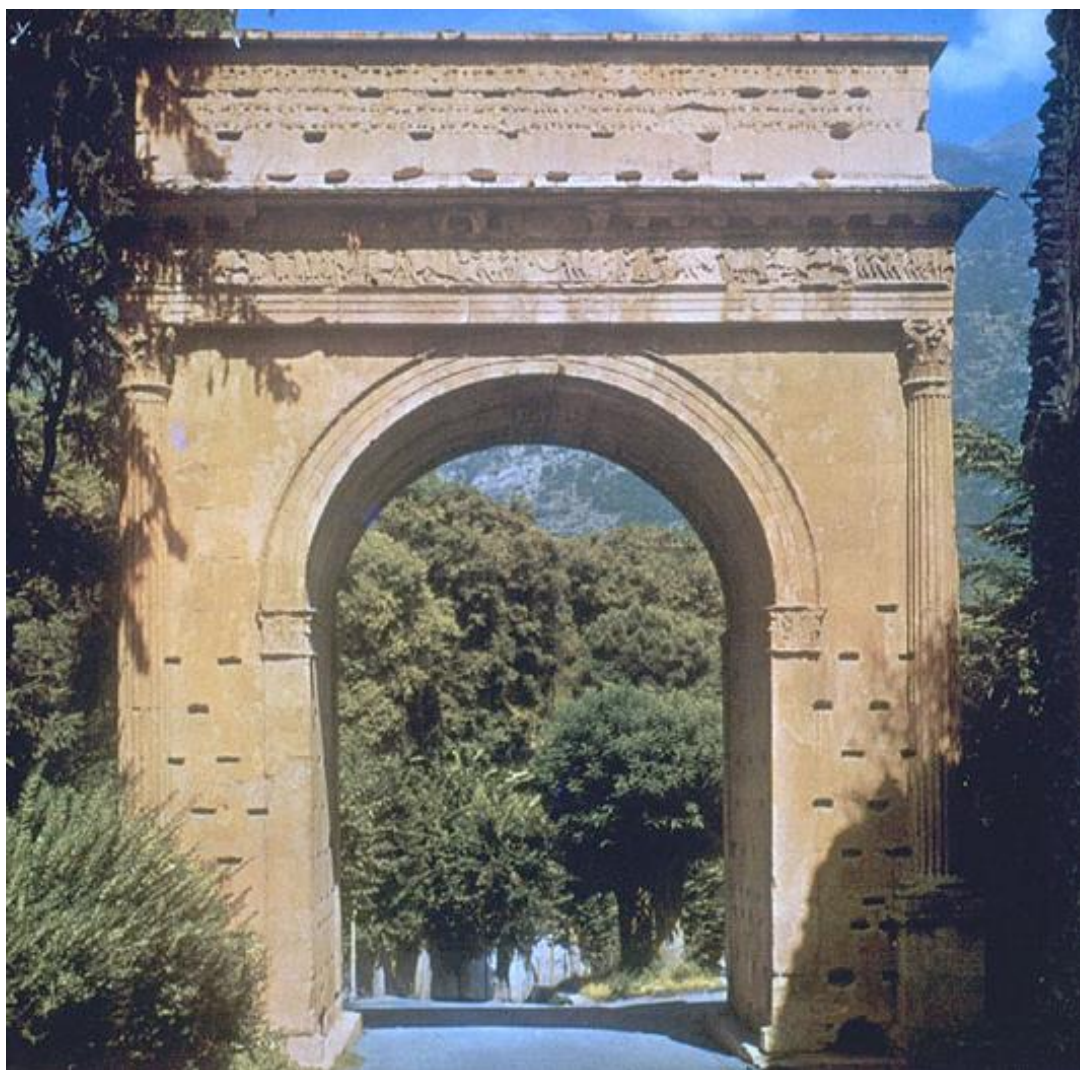
Oprema legionara je predstavljala njegov najvažniji i najprepoznatljiviji dio. Postoje dokazi da su unutar tabora postojale manufakture oružja (*fabricae*), ali nije isključeno da su i u principatu (kao kasnije sigurno u dominatu) postojale i manufakture oružja van tabora koje su rukovođene civilima.

Za razliku od uobičajenog stereotipa po kojem su rimski legionari nosili oklop od kovine i od segmentiranih dijelova (*lorica segmentata*) još u republikanskoj drevnosti, u augustovsko doba vojnici su uglavnom još uvijek nosili žičanu košulju (*lorica hamata*) kao oklop. *Lorica segmentata* (termin je iz XVI. st., možda su Rimljani upotrebljavali termin *lorica laminata*) je izgleda postala standardna za legionare tek u vrijeme principsa Tiberija. Riječ je o metalnim željeznim, trakama cirkularno i polucirkularno aranžiranim oko tijela, grudi i ramena. I od tada *lorica segmentata* je postala standardni uniformni oklop legionara u I. i II. st. n. e. Legionari na Trajanovom i Aurelijanovom stupovima nose segmentirani oklop, ali izgleda ne i na prikazima sa metopa na *Tropaeum Traiani* iz Adamclisi u Rumuniji, što možda navodi na pomisao da su legionari nosili i u ovom periodu žičane košulje i oklope od kovinskih ljuski.

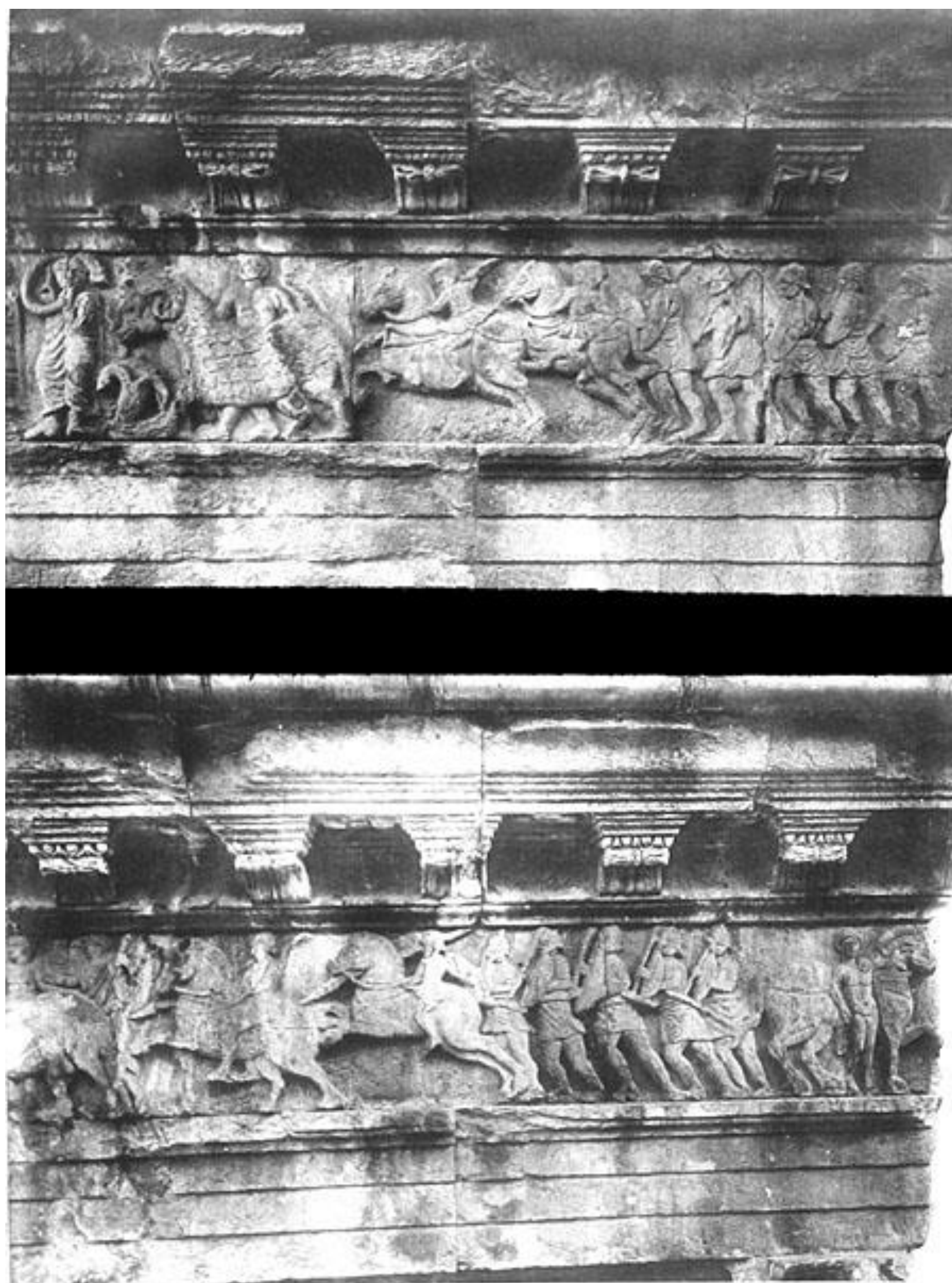
Riječ je o vrlo složenom, ali i vrlo prilagodljivom i dobrom oklopu, vrlo prilagodljivom, čvrstom i komotnom kada dođe do borbe. Segmentirani oklop je nudio i bolju zaštitu, posebno prema udarcima mača, kopalja, strijela i drugih projektila. Ali iako je bio bolji i kvalitetniji od žičane košulje u borbi, ipak je segmentirani oklop imao i značajan nedostatak. Kako bi se zaštitio od korozije, bilo je potrebno kontinuirano održavanje (koje zbog oblika oklopa nije baš bilo jednostavno), za razliku od žičane košulje koja je bila znatno izdržljivija. Uz to je i izrada segementiranog oklopa bila složenija i samim tim skuplja. Segmentirani oklop se prestao nositi u III. st. n. e., kao i pravougani štit. Bez obzira koji tip oklopa se nosio (jednodjelni kovani, žičana košulja, segmentirani) ispod njega se obavezno

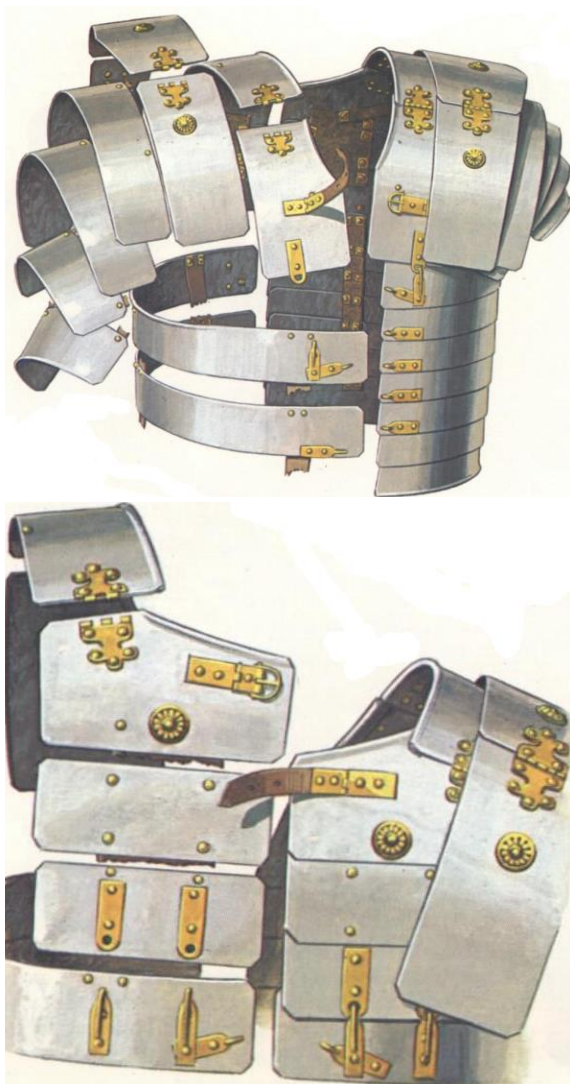
nosila tunika (i sa i bez rukava), a uz vrat deblji šal (*focale*), koji je štitio da oklop ne nažulja vrat. U hladnijim područjima, vojnici su nosili i pantalone do gležnjeva (*bracae*) i čarape ispod kaliga.

I ovaj tip oklopa je vremenom evoluirao i postajale su i njegove određene podvarijante. Na osnovi pronađenih oklopa iz Kalkriese, Corbridge i Newstead se i sistematiziraju ti podvarijantni tipovi segmentiranog oklopa. Možda je postojao i neki četvrti hibridni tip.

Najraniji prikaz segmentiranog oklopa je sa reljefnih frizova Augustovog slavoluka u pijemontskom gradiću Susa na zapadnim Alpima, koji se datira u 6. god. p. n. e.

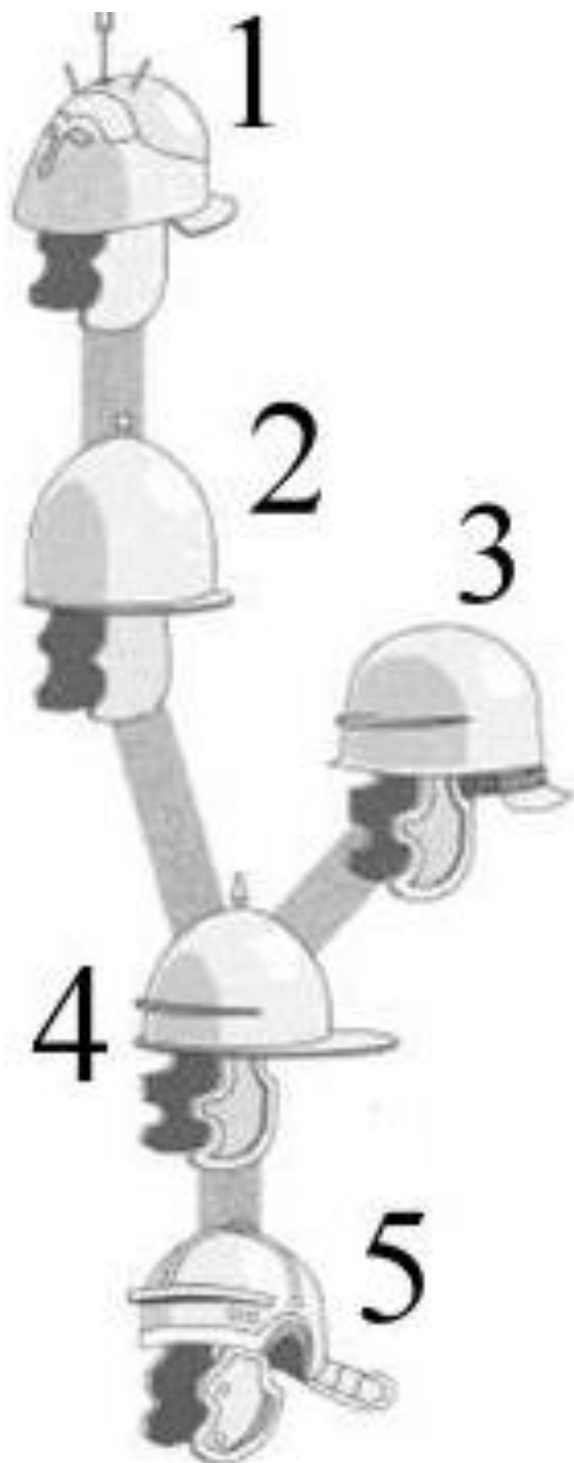
Prednji i stražnji dio segmentiranog oklopa. Ilustracije preuzete iz Connolly, 1991:43.

Od ranog principata uvriježilo se kao dio vojničkog oklope nositi i „rukave” (*manicae*) od željeza i bronze koji su osiguravali ruke i ramena. I manike su bile segmentiranog oblika, i prvo su nošene od gladijatora zvanih *crupellarii*, a kasnije od vojnika.

I kacige su doživljavale transformaciju oblika. Kao što je čuveni *gladius* porijeklom iz Španije, tako je i vojna kaciga u principatu porijeklom galska ili je razvijana i oblikovana po galskom uzoru. Taj tip su prvo preuzele sjeverne armije, da bi se onda raširile i po ostatku vojske, potiskujući ranije kacige Montefortino tipa i etrursko - korintskog tipa. I ova galska kaciga će se vremenom razvijati i evoluirati.

Ilustracija preuzeta iz Connoly, 1991:44.

Evolutivni razvitak rimske vojne kacige. Ilustracija preuzeta iz Brujić, 2005:60.

1. Jedan od oblika kacige iz vremena punskih ratova. Modicifirani oblik tzv. etrursko – korintske kacige. Na vrhu se nalaze i držaći za ukrasna pera.

2. Kaciga iz Montefortina je bio najpopularniji oblik kacige iz Kasne Republike. Imala je rupicu na vrhu i posebno izrađen dio ispunjen olovom u koji se utaknu pera. Dvostruki prsten je visio ispod brade i tako spajao dijelove obrazine. Proizvodila se u velikim količinama.

3. Željezna galska kaciga iz I. st. p. n. e. znatno je bolje štitila vrat i ramena od rimskih kaciga.

4. Galska kaciga (tzv. „džokejska kapa”) je bila uobičajena za rani principat. Nastala je spajanjem kacige iz Montefortina sa galskim tipovima.

5. Legionarska kaciga od kraja I. i u toku II. st. n. e. Najpoznatiji tip rimske vojne kacige. Može se vidjeti na Trajanovom i Aurelijanovom stupovima.

Početkom I. st. n. e. i stari tip obrubljenog (sa odrezanim gornjim i donjim, i kasnije bočnim rubovima) štita iz republikanskog doba je zamijenjen sa četverokutnim štitom. Ovi štitovi su bili često ukrašeni, možda u vidu raspoznavanja pojedinih jedinica. Početkom I. st. n. e. mač i nož su visili na dva posebna opasača. Sprijeda je visila pregača izrađena od lijevanih kovinskih pločica, prčvršćenih ekserima na komadić kože. Kasnije je bio samo jedan opasač i za nož i za pregaču, a mač je visio na svome remenu. Takvi su opasači prekriveni četverokutnim pločicama od posrebrene bronce. Iz *gladius hispaniensis* u vrijeme principata su se razvili i evoluirani oblici. Mačevi su oblikom još podsjećali na tip „španskog mača”, ali su proizvođeni sa sječivima usporednih oštrica i istanjenijeg vrha.

U odnosu na republikanski *gladius*, onaj iz vremena principata je bio kraći po dužini i lakši po težini. Prosječna dužina srednjerepublikanskog mača (oštrice) je bila 60 – 68 cm. (ukupna dužina je iznosila 75 – 85 cm.), dok je dužina oštrice mača iz I. st. n. e. iznosila 45 – 55 cm. U republikansko doba, mač je imao i izražajnije sužavanje u sredini kako bi se osigurala bolja ravnoteža i probadajuća sila. Inače su vojnici u svim razdobljima više preferirali probadanje, nego sjećenje.

Do danas su poznata tri različita tipa mačeva u postrepublikansko doba i to nazvani po mjestima gdje su nađeni njihovi najreprezentativniji primjerci : Mainz *gladius, Pompeii gladius* i Fulham *gladius*. Majnc tip je u upotrebu ušao sa ranim principatom. Proizvodnja mačeva je započela u *Moguntiacumu*/Majncu. Veteran XXII. legije po imenu Gaj Gentilije Viktor (*Caius Gentilius Victor*), je svoje penziono obeštećenje uložio u poslovnu aktivnost kao *negotiator gladiarius*, odnosno proizvođać i trgovac oružjem. Mačevi proizvođeći bili su prodavani na širem području. Dužina oštrice majnckog *gladiusa* je bila 50 – 55 cm. Pompejanski tip je bio dosta popularan, i npr. skoro svi mačevi koje nose legionari prikazani na Trajanovom stupu nose ovaj tip. On je u početku bio najmanji od svih tipova *gladiusa*,

ali je u kasnijim razdobljima postajao sve duži pa su kasnije njegove verzije nazvane *semi-spathas*. Dužina oštrice pompejanskog *gladiusa* u ranijim fazama je iznosila 45 - 50 cm. Tip iz Fulhama je predstavljao tipski oblik između majnckog i pompejanskog tipova, i njegova dužina oštrice je iznosila 50 - 55 cm.

Replika originalnog tipa *gladius hispaniensis,* izrađena na osnovi nalaza iz riznice pronađene u Smihelu u današnjoj Sloveniji.

Replika mača majnckog tipa.

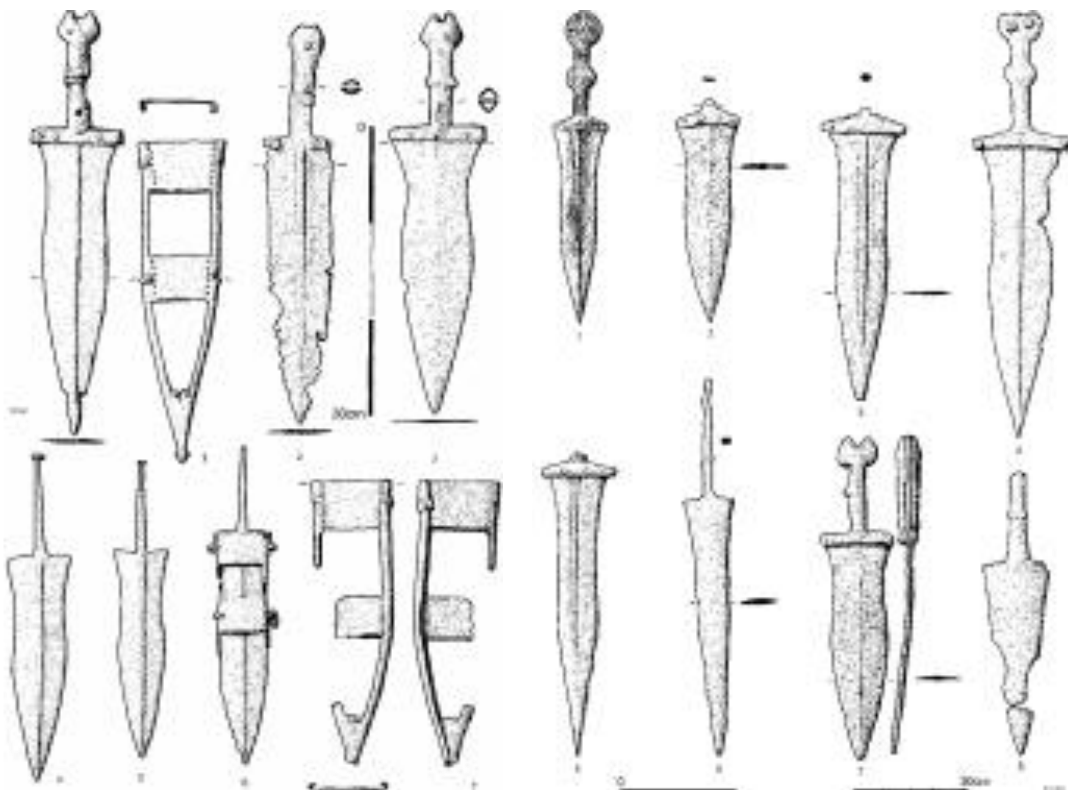
Replika pompejanskog tipa.

Replika mača tipa Fulham.

Današnji dugi nož ili kraki mač zvani kama/qama je po formi sličan rimskom *gladiusu,* ali ne potiće od njega. Kama je došla preko Gruzije, a izvorno je iz Irana.

Korice za mačeve su uglavnom bile drvene ili kožne, obrubljene bronzom, a one za noževe brončane ili željezne. Noževi su se koristili u vojsci i u ranom principatu. Tacit tako spominje da je vojskovođa Korbulo naredio pogubljenje jednog vojnika koji nije nosio nož dok se kopao jarak, a drugog jer je u istoj aktivnosti nosio samo nož.

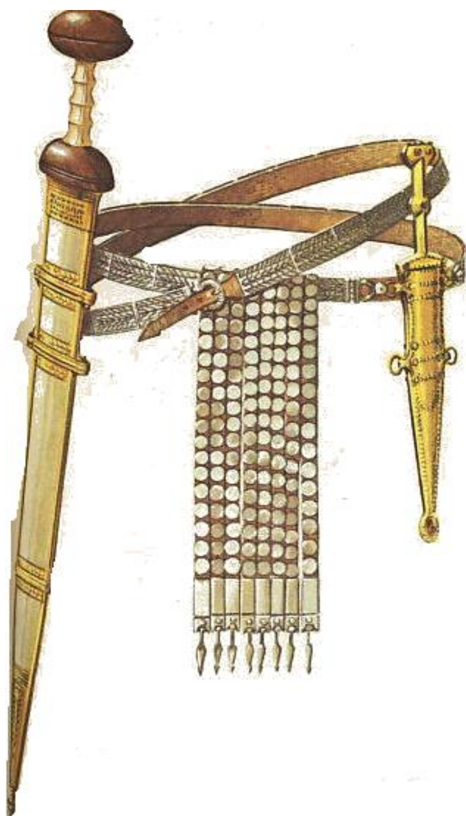
Ilustracije koje prikazuju oštrice rimskih noževa.

Međutim, izgleda da se nož ipak nije nosio kao standardni dio opreme bar od kraja I. st. n. e., i u toku II. st. n. e. se nosio znatno manje. Ponovo se javio u ranom III. st. n. e. kada su i sječiva postala mnogo veća. *Pugio* je inače postao vremenom i simbolička oznaka oficira i dužnosnika. Princepsi su nosili noževe kao simbole „prava na život i smrt", pa i kao neku insigniju vrhovne vlasti.

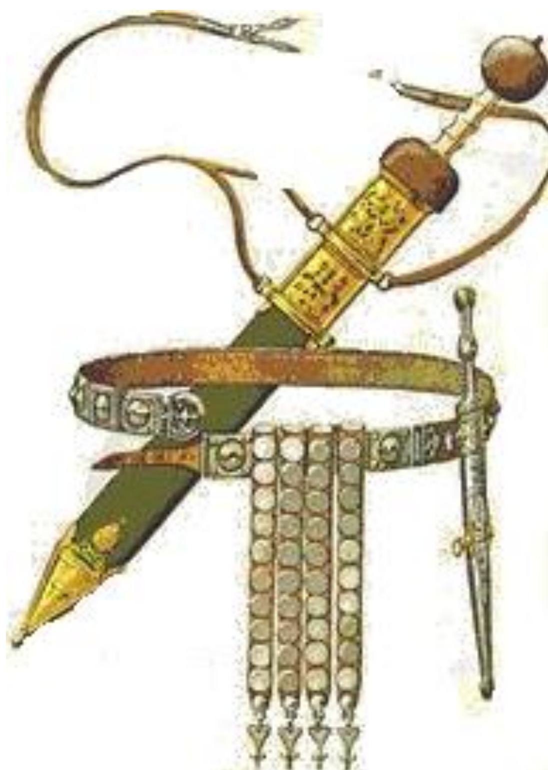
U prvo vrijeme sulice su slične onima iz kasnorepublikanskog doba, da bi se sredinom I. st. n. e. među oružjem pojavljuje teška sulica. Na spoj motke i šiljka je dodana olovna kuglica.

Sulica u vidu *piluma* je u postrepublikansko doba je bila nešto lakša nego što je bila ranije. Pored oružja, svaki legionar je nosio i pijuk-krampu, srp, koš, kablić, lanac, kožni remen i hranu za tri dana, a nekada bi sljedovanje bilo predviđeno i za 15 dana. Teret bi objesili na štap i nosili su ga na leđima. Za boravka van grada i tabora, osnovno vojno sljedovanje je bila pogača od kuhanog žita, koju su jeli sa slaninom i uz vino i sirće. U taboru je ishrana bila znatno raznovrsnija, sa velikim izborom mesa, voća, povrća. Osmorici vojnika je pripadala po jedna mula, koja je nosila šatore i ostalu opremu. Nekada su opremu nosile i kola sa dva kotača pa i brodovi. U maršu je vojska napredovala dnevno prosječno 30 km,

a za ubrzanog marša je mogla prijeći i po 50 i više km. Ispred svake legije je išao *aquilifer*, okružen sa znakonašama i trubaći u rog i tubu. Legionari se u maršu kreću po šestorica u jednom redu. Kada bi naišlo na rijeku koja se mogla pregaziti, jedna polovina konjanika bi ušla u vodu nizvodno, a druga uzvodno i tako bi stvorili barijere, dok bi između njih prolazili pješadinci i prtljaga. Konjanici na uzvodnoj barijeri bi sirivali vodotok, a oni na nizvodnoj bi hvatali opremu koju bi voda odnijela.

Ilustracija dva posebna opasača.
Preuzeto iz Connolly, 1991:46.

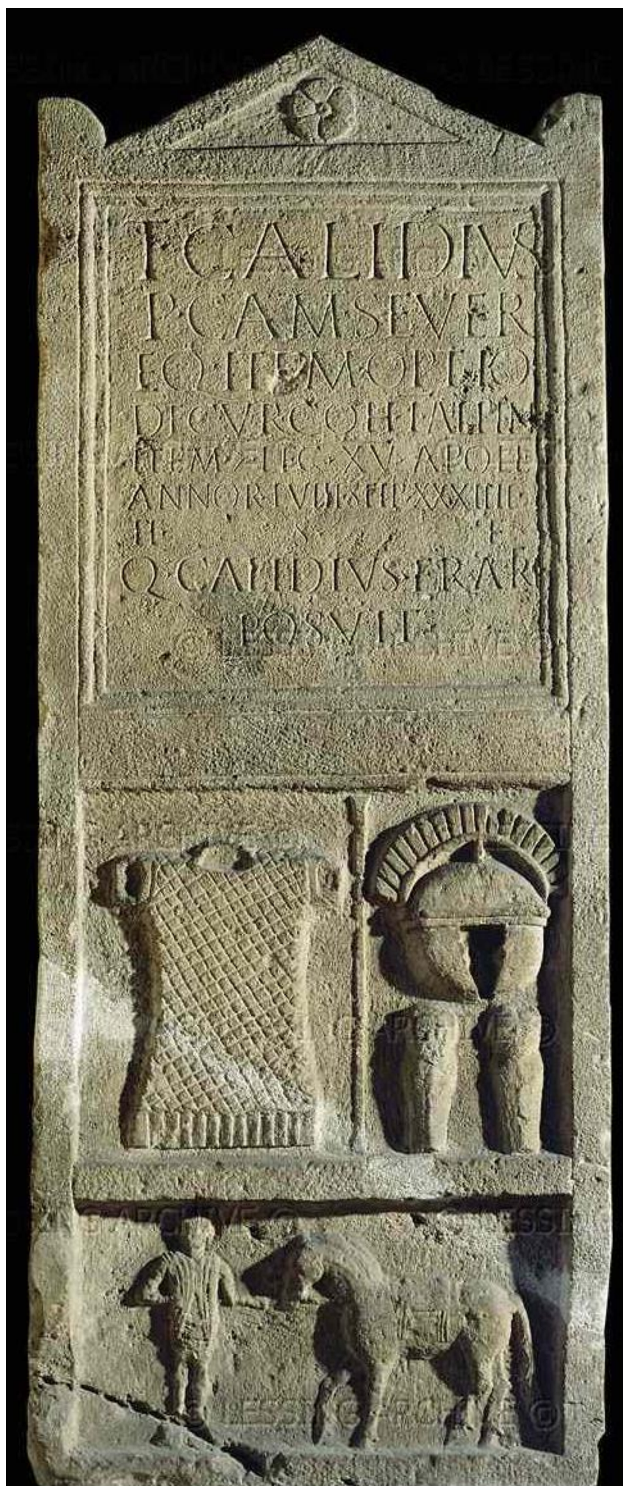
Ilustracija jednog opasača.
Preuzeto iz Connolly, 1991:46.

Oklop centuriona je izrađen od kovinskih ljuski i zvao se *lorica squamata*. Oni su nosili i potkoljenice, dok se perjanica protezala vodoravnom linijom od uha do uha. Mač i nož trosjekle oštrice nisu nosili na istoj strani kao redovi.

Lorica squamata je korištena i od nositelja stjegova, vojnih muzičara, nekada i konjanika i auksilijarnih pješadinaca pa i regularnih legionara. Većina reljefno prikazanih vojnika na *Tropaeum Traiani* nosi ovu vrstu oklopa.

Četverokutni štit pronađen u Dura Europusu. Danas se nalazi u Yale Art Museum.

Nadgrobni spomenik Tita Kalidija Severa (*Titus Calidius Severus*), centuriona XV. legije *Apollinaris*, stacionirane u Karnuntumu, koji je umro u 58. godini nakon 34 godine službe. Na reljefu su prikazani centurionov oklop od kovinskih ljusaka, potkoljenice, kaciga sa poprečnom perjanicom i batina od vinove loze. Natpis otkriva i njegovu karijeru. Počeo je kao auksilijarni konjanik – redov u *cohors* I. *Alpinorum*, gdje je postigao i čin *optio*. Kasnije se prekomandirao u legijski sastav, gdje je postao centurion XV. legije *Apollinaris*. Najdolji reljef vjerojatno prikazuje njegovog konjušara i njegovog konja. Spomenik je dao podići njegov brat Kvint. Datacija prije 117. god. n. e. Ovaj natpis pokazuje kako su bile elastične strukture unutar oružanih snaga, i da su sasvim normalne bile međusobne prekomande iz pojedinih tipova oružanih snaga. Danas se nalazi u Kunsthistorisches Museum u Beču.

Odmah po završetku III. građanskog rata, Oktavijan August je započeo masivnu demobilizaciju vojske, kako bi je doveo na pristojnu mjeru koja se može kvalitetno izdržavati. Vojska zatečena sa krajem III. građanskog rata je bila enormna po brojnosti, sa oko 50 legija. Ta brojnost je bila neodrživa za budući novi sustav i mirnodopsko okruženje koje su Oktavijan i njegovi suradnici namjeravali stvoriti. Sam August u svojim *Res Gestae* navodi da mu je 500.000 rimskih građana položilo vojnu zakletvu (znači bili su legionari). Dalje kaže da je časno demobilizirao (nakon završetka vojne službe), odnosno poslao u kolonije ili u njihove rodne gradove (sa otpremninom) više od 300.000 legionara. Od ovih 300.000 demobiliziranih 120.000 je bilo naseljeno u kolonije 29. god. p. n. e., dok je ostalih 180.000 demobilizirano prije i naročito poslije ovog datuma.

Centurion sa štapom od vinove loze.

Ilustracije koje prikazuju rimske legionare.

U Europi i Americi su vrlo česta oživljavanja života rimskih legionara. Postoji veliki broj udruženja građana, zaljubljenika u rimski svijet i civilizaciju, koji se bave rekonstruiranjem pojedinih jedinica oružanih snaga Rimske države. Nekada ova društva izvode i javne predstave.

Kako se iz priloženih slika može vidjeti društva za reanimaciju oružanih snaga uglavnom svoju rekonstrukciju zasnivaju na legionarskom sastavu, i to sa segmentiranim oklopom. Većina rekonstrukcija se zasniva na stanju od druge polovice I. st. n. e. pa zaključno sa vladavinom principsa Marka Aurelija.

Raspored legija

U službi je bilo u trenutku Augustove smrti oko 150.000 legionara, pa je brojka onih koji su poginuli ili umrli za vrijeme službe iznosila oko 50.000 legionara (što je zanimljivo mala brojka za skoro polustoljetno razdoblje, u kome je bilo dosta ratova). August je nakon demobilizacije na početku zaživljavanja augustovskog režima ostavio 28 legija, koje su poglavito raspoređene na granicama, kao i u nestabilnim i strateški bitnim provincijama. Po nekom apsolutnom standardu ranoprincipatska legija je trebala da ima 6.000 pripadnika,

ali uglavnom se brojno stanje popunjenosti održavalo oko 5.000 pripadnika. Potrebno je istaći da je uz ovaj borbeni sastav, legiji prikačivano i drugo osoblje (više stotina *calones*, medicinsko osoblje, robovi i oslobođenici oficira... i sl.). Nakon katastrofe u Teutoburškoj šumi u septembru 9. god. n. e., taj broj je smanjen na 25 legija, jer XVII., XVIII. i XIX. legije (koje su bile stacionirane u provinciji Donja Germanija / *Germania Inferior*) nikada nisu bile obnovljene. U trenutku Augustove smrti 14. god. n. e. raspored legija je izgledao na sljedeći način:

Provincia	***Legiones***
Hispania Tarracononensis	IIII. *Macedonica*. Glavna baza je bila u današnjoj Herrera de Pisuerga. Simbol je bio bik, iako je koristila i jarca. VI. *Victrix*. Glavna baza je bila blizu današnje Brage. Simbol je možda bio bik. X. *Gemina*. Glavna baza je bila blizu današnje Brage. Simbol je bio bik.
Germania Inferior	I. *Germanica*. Glavna baza je bila kod današnjeg Kelna. Simbol je možda bio bik. XX. *Valeria Victrix*. Glavna baza je bila kod današnjeg Kelna. Simbol je bio prvo jarac, a kasnije vepar. V. *Alaudae*. Glavna baza je bila u *Castra Vetera* / Xanten. XXI. *Rapax*. Glavna baza je bila u *Castra Vetera* / Xanten. Simbol je bio jarac.
Germania Superior	II. *Augusta*. Glavna baza je bila u blizini *Mogontiacuma* / Majnca. Simboli su bili jarac, krilati konj Pegaz i bog Mars. Kasnije je samo jarac preostao. XIII. *Gemina*. Glavna baza je bila u *Mogontiacumu*. Simbol je bio lav. XIV. *Gemina*. Glavna baza je bila u *Mogontiacumu*. Simboli su bili jarac i orao, kasnije samo jarac. XVI. *Gallica*. Glavna baza je bila u *Mogontiacumu*. Simbol je možda bio lav.
Pannonia	VIII. *Augusta*. Simbol je bio bik. XV. *Apollinaris*.Glavna baza je bila u Karnuntumu. Moguće je da je simbol bio povezan sa bogom Apolonom ili nekom životinjom koja mu se posvećuje. VIIII./IX. *Hispana*. Simbol je možda bik.

Dalmatia	VII. od 42. god. n. e. *Claudia Pia Fidelis.* Glavna baza je bila u Tiluriju (Gardun). Simbol je bio bik, ali se pojavljuje i lav. XI. od 42. god. n. e. *Claudia Pia Fidelis.* Glavna baza je bila u Burnumu (Ivoševci kod Kistanja). Simbol je možda bio bog Neptun, a možda i vučica koja doji Romula i Rema.
Moesia	IIII. *Scythica.* Simbol je bio jarac. V. *Macedonica.* Glavna baza je bila u Oescusu. Simbol je bio bik, ali se koristio i orao (ptica koja se veže za Jupitera).
Syria	III. *Gallica.* Simbol je bio bik. VI. *Ferrata.* Glavna baza je možda bila u *Raphanaea* blizu Emese,dok je druga mogućnost *Cyrrhus.* Simbol je bio bik, ali je korištena i vučica sa blizancima. X. *Fretensis.* Simboli su bili bik, ratni brod, delfin, bog Neptun i na kraju vepar. XII. *Fulminata.* Simbol je bio grom/munja.
Aegyptus	III. *Cyrenaica.* XXII. *Deiotariana.*
Numidia	III. *Augusta.* Glavna baza je bila u Theveste. Simboli su bili Pegaz i jarac.

Najveći broj navedenih legija je osnovao Julije Cezar ili su nastale u toku II. i III. građanskog rata (osnivači su bili i konzul Pansa i Marko Antonije). Neke je od njih Oktavijan August obnovio ili restrukturirao. Svaka legija ima svoj broj i svoje ime, kao po mogućnosti i nadimke. Pošto je jedan dio legija numeriran za vrijeme II. i III. građanskog rata, došlo je do udupljavanja brojeva. To udupljavanje brojeva je nastavljeno i kasnije za vrijeme principsa koji su dizali nove legije, pa je numeriranje legija u principatu poprimilo pomalo kaotične oblike. Brojevi XVII, XVIII i XIX koji su pripadali legijama uništenim u Teutoburškoj šumi se nikada više nisu koristili za numeriranje legija, a po svemu sudeći su namjerno zaboravljena i njihova imena. Legije su imena dobijala na različite načine, po mjestu gdje su originalno regrutirane, po narodu i zemlji u kojoj je bila stacionirana, po narodu ili zemlji koju je pobijedila, po imenu (nomen ili kognomen,) principsa za vrijeme kojeg su osnovane. XXII. *Deiotariana.*je dobila ime po jednom galatsko – maloazijskom kralju. Imena i nadimci su se mogla dobiti i naknadno, kao i simboli. Npr. V. legija *Alaudae* je simbol slona dobila zahvaljujući svome držanju za vrijeme bitke kod Tapsa 46. god. p. n. e. zbog svoje hrabrosti suprostavljanju napadu slonova. Načelno (ali ne i apsolutno) su one legije koje je podigao Julije Cezar imale za simbol bika, a one od Augusta su nosile

simbol jarca. Nadimci legija su često imali i počasni karakter u vidu odlikovanja, kao npr. *paterna*, *victrix* („pobjednička”), *pia fidelis* („pobožna i vjerna”), *antiqua* („poštovana”). Pojedini nadimci, kao npr. *pia fidelis,* mogli su se više puta dodavati istoj legiji. Uništene legije se nisu obnavljale, nego bi se formirale nove. Bilo je kasnije i slučajeva restrukturiranja legijskih sastava, tj. da se od ljudstva jedne legije formira drugo. A nekada bi bilo zabilježeno i raspuštanje čitavih legija (kao kazna za kolektivnu nedisciplinu, narušavanje zakletve, prelazak na stranu protivnika...itd...), kao npr. za vrijeme godine četiri cara. Raspuštanje legije se smatralo velikom sramotom i svetogrđem za njene pripadnike.

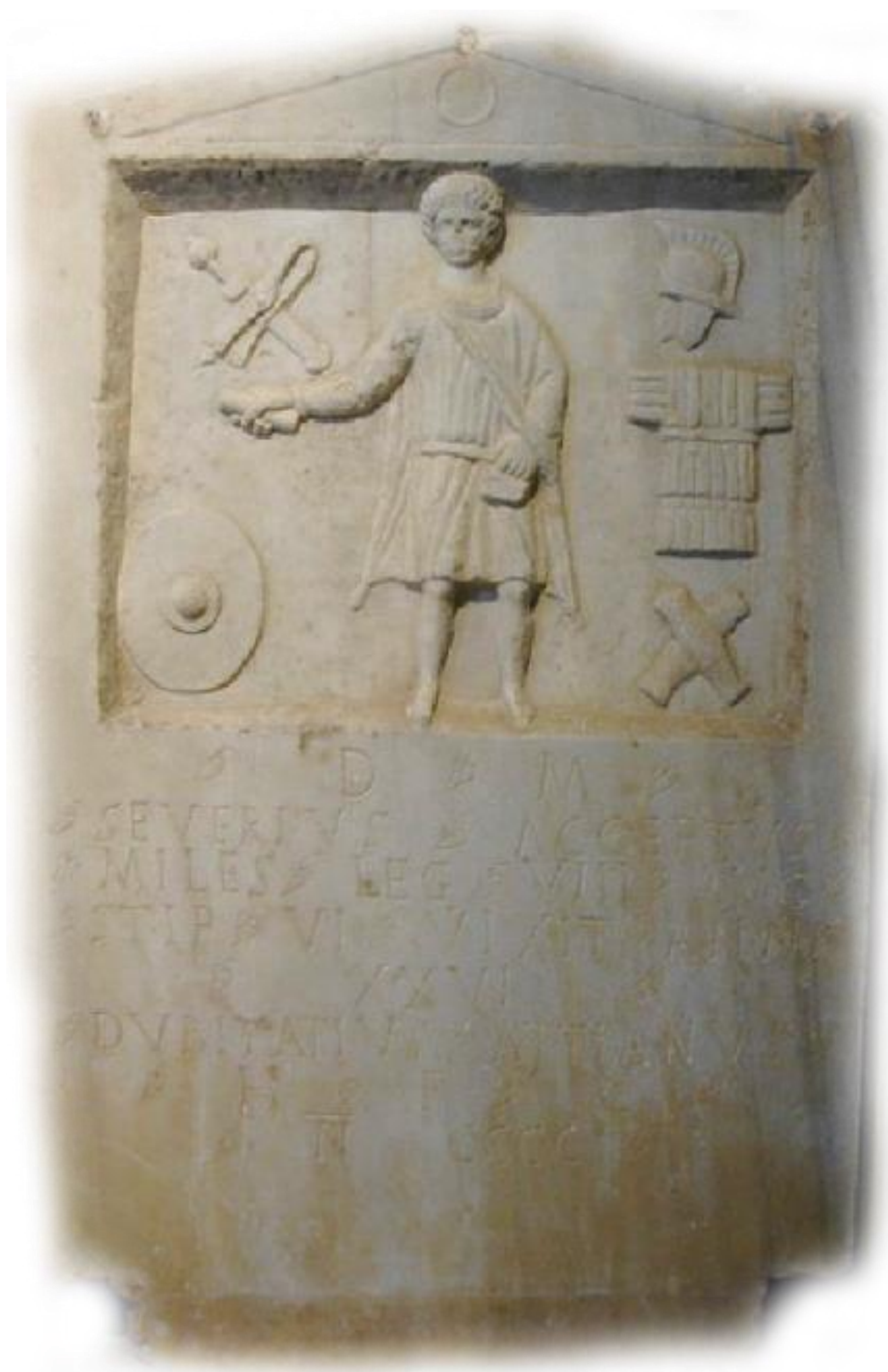
Epigrafski, nadgrobni spomenika Publija Klodija (*Publius Clodius*) iz
I. legije *Germanica*. Danas se nalazi u Rheinisches Landesmuseum u Bonu.

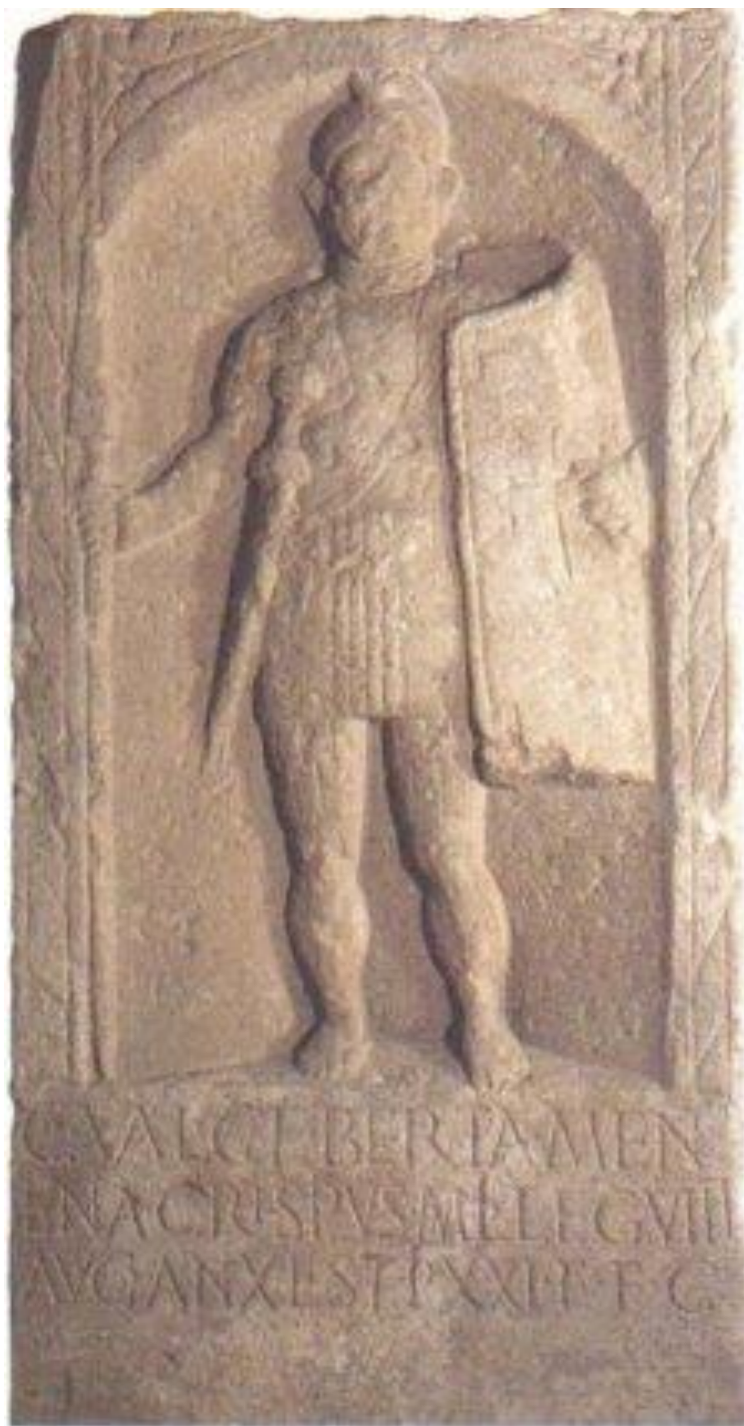
Epigrafski spomenika Gaja Julija Nigera (*Caius Julius Niger*) iz II. legije *Augusta*. Danas se nalazi u Landesmuseum u Majncu.

Epigrafski spomenik na kojem se spominje VI. legija *Ferrata*.
Danas se nalazi u Rockefeller Museum u Jerusalimu.

Epigrafski nadgrobni spomenik Severija Acepta (*Severius Acceptus*) iz VIII. legije *Augusta*. Danas se nalazi u Arkeoloji Müzesi u Istanbulu.

Epigrafski nadgrobni spomenik Gaja Valerija Krispa
(*Caius Valerius Crispus*) iz VIII. legije *Augusta*.

Epigrafski, nadgrobni spomenik legionara iz VIIII. *Hispana* iz Linkolna u Jorkširu. Danas se nalazi u British Museum.

Epigrafski nadgrobni spomenik Publija Urvina (*Publius Urvinus*) iz XIII. Legije *Gemina*. Danas se nalazi u Landesmuseum u Majncu.

Epigrafski nadgrobni spomenik Gneja Musija (*Cnaeus Musius*), signifera XIV. legije *Gemina*. Danas se nalazi u Landesmuseum u Majncu. Na prsima Musija se jasno vide odlikovanja u vidu medalja (*phalerae*).

Borbeni poredak legije je bio sljedeći: prvi red su činili V., IV., III., II., i elitna I. kohorta, a drugi red su činili X., IX., VIII., VII. i VI. kohorta. VI., VIII., X. kohorte su smatrane dobrim, a II., IV., VII. i IX. kohorte slabijim. VII. i IX. kohorta su bile često sačinjene od regruta.

Na kraju svoje službe veteran je dobijao časni otpust (*honesta missio*) sa potvrdom u vidu dokumenta koji se zvao *diploma*. Veterani su mogli biti naseljeni skupno u vidu kolonije, ili individualno bilo gdje na prostorima rimskog svijeta (najčešće u području svoga službovanja ili u rodnom mjestu). Veterani koji bi se naselili u naselja i područja u kojima je službovala njihova jedinica, postajali bi lokalni uglednici i ostajali bi povezani sa tim regijama, čak i ako bi se iz njih povukle jedinice u kojima su oni služili.

Epigrafski nadgrobni spomenik Marka Favonija Facilija
(Marcus Favonius Facilis), centuriona XX. legije
Valeria Victrix. Danas se nalazi u Colchester Castle.

Auksilijari / *auxiliaries*

Pored legijskog sastava, u oružane snage Države su ulazile i auksilijarne trupe (kohorte i ale), koje su bile većinom sastavljene od pripadnika peregrinskih *civitates*, koji nisu imali rimsko građanstvo. I one su načelno i u miru popunjavane sa dobrovoljcima, a ne prisilnim novačenjem (kako se predstavlja u pojedinim „patriotskim historiografijama"). U slučaju određenih specifičnih okolnosti, vojni pohodi i nenadane opasnosti u julijevsko – klaudijevskom periodu izgleda da je dolazilo i do mobiliziranja peregrina u auksilijarne jedinice. Za mnoge peregrine je dobrovoljni ulazak u auksilijarne kohorte predstavljao dobru šansu, zato one i nisu oskudijevale sa dobrovoljcima. Auksilijarni vojnik je imao

redovnu, i dobru platu, statusno se nalazio iznad mnogih svojih zemljaka. Njihovi sinovi su kao rimski građani onda mogli da postanu i pripadnici legija, uđu u viteški red i nastave se probijati na političko – društvenoj ljestvici rimskog svijeta. I to ukazuje na fleksibilnu strukturu oružanih snaga Rimske države, koja nije imala čvrsto zakovane hijerarhijske nivoe, kao npr. u mediavelnom historijskom razdoblju.

Uvođenje auksilijarnog sastava u oružane snage Rimske države za vrijeme Augusta je bilo inspirirano postojanjem nekadašnjih savezničkih (*socii militia*) „krilnih" snaga. Ali za razliku od njih (mobilizacijsko – regrutnog karaktera i ad – hoc formacija), auksilijarne jedinice principata su bile stalne, etablirane regimente profesionalnog karaktera. Razlikovale su se i po veličini i po operativnom karakteru.

Na kraju službe auksilijar je dobivao rimsko građanstvo, koje bi se prenosilo i na njegovu suprugu, i zavisno od historijskog razdoblja i na njegovu djecu, kao i značajno penziono obeštećenje. Nakon službe veterani – auksilijari su imali i određen ugled u zajednicama gdje bi se naselili. U sastav auksilijarnih jedinica primani su i „barbari" (oni koji su dolazili iz zajednica van rimske ekumene) koji su mogli formirati i zasebne jedinice, a mogli su biti uvrštavani i rimski građani (npr. „dobrovoljačke kohorte rimskih građana", ustvari izvorno nastale regrutiranjem oslobođenika, koji su oslobođeni samo kako bi bili unovačeni).

U sastave auksilijarnih jedinica su često ulazili i sinovi njihovih veterana, koji su sada bili nositelji rimskog građanstva. Oni su više preferirali da budu u okviru poznate vojne formacije, nego da idu npr. u sastav legija. U auksilijarne jedinice su nekada transferirani i legionari, uglavnom na neke zapovjedne dužnosti. Kako bude vrijeme odmicalo, broj rimskih građana u auksilijarnim jedinicama će sve više rasti.

Auksilijari nisu imali tako stroge granice za primanje u svoje redove, kao legije. Broj auksilijarnih trupa nije bio zanemarljiv, u pješadijskom sastavu auksilijara je bilo skoro kao i legionara, a davali su i ubjedljivo veći dio konjice i specijaliziranih jedinica (strijelci i laka konjica). Po tome bi auksilijara bilo čak i nešto više nego legionara.

Za vrijeme principata 2/3 strijelaca su bili pješadinci, a 1/3 konjanici. Strijelci konjanici su u oružane snage uvedeni tek kada su se Rimljani suočili sa istočnim narodima koji su prakticirali konjičko streljaštvo, kao npr. Iranci. I u toku I. st. n. e. konjičko streljaštvo je bila raširena formacija u oružanim snagama, i korišteno je i u kampanjama protiv „barbarskih naroda" u Europi. Kao osnovno oružje strijelaca je korišten kompozitni luk, napravljen od više slojeva različitih materijala.

Borbena kvaliteta auksilijara je bila respektabilna. Auksilijarni sastav iz vremena ranog principata poticao je iz prakse korištenja pomoćnih i nerimskih i neitalskih jedinica u okviru oružanih snaga imperije još iz vremena Republike. Augustovski režim je uradio transformaciju ovih starih pomoćnih jedinica koje su podizane na privremenoj, ad – hoc bazi, i stvorio je stalni auksilijarni sastav, sa standardiziranom strukturom, opremom i

uvjetima službe. Auksilijarni sastav ustanovljen u augustovsko doba će ostati standardiziran sve do III. stoljeća n. e. Od Augusta auksilijari su organizirani po kohortama (radi lakšeg manevriranja i prebacivanja na terenu). Postojala su tri tipa auksilijarnih jedinica i to: *ala* (konjica), *cohors peditata* (pješadija) i *cohors equitata* (miješana pješadijsko-konjanička jedinica = ¼ konjanika i ¾ pješadinaca). Miješane kohorte su bile ustvari pješadijske kohorte sa dodatnim konjaničkim eskadronom od 4 turme. Možda su vremenom i one kohorte koje nisu striktno označavane kao mješovite, dobijale konjaništvo kako bi bile mobilnije i operativnije. To bi onda znatno povećavalo ukupan udio mještovitih kohorti u auksilijarnom segmentu. Ako je suditi po Arijanovom podatku da je obična ala brojila 512 pripadnika, njena turma je brojila 32 pripadnika. Turma u mješovitim kohortama je brojila 30 pripadnika, kao i u republikanskom dobu.

Nakon 80. godine n. e. jedan dio auksilijarnih jedinica je bio označen i kao *milliaria*, odnosno imale su skoro dupliranu teorijsku i oficijelnu brojnost obične auksilijarne jedinice. Međutim, ove duplirane jedinice rijetko su dostizale tu predviđenu cifru. Obična ala je imala 16 turmi, a ona duplirana 24 turme. Obična pješadijska kohorta je imala 6 centurija, a duplirana 10 centurija. Obična pješadijsko – konjanička kohorta je imala 6 centurija i 4 turme, a duplirana 10 centurija i 8 turmi. Međutim, ovakav tip dupliranih jedinica je ostao u manjini i sredinom II. st. n. e. one su sačinjavale oko 13% svih jedinica, odnosno 20% kompletnog auksilijarnog ljudstva.

Auksilijarnim jedinicama su u većini slučajeva zapovijedali prefekti. Nekada su auksilijarnim jedinicama zapovijedali oni viteškog ranga ili čak i stariji centurioni. Komandanti jedinica su mogli biti i rimski građani u statusu viteza, vojni tribuni, legijski centurioni ili pouzdani i lojalni domorodački poglavari, velikaši ili dužnosnici (sa ili bez rimskog građanstva). *Ala Gallorum Atectorigiana* je nekada bila zapovijedana od lokalnog galskog poglavice po imenu *Atectorix*. I Baton Dezitijatski i Arminije su bili komandanti auksilijarnih regimenti. Tek je princeps Klaudije odredio da samo osobe u statusu rimskih vitezova mogu kao prefekti komandirati auksilijarnim alama i kohortama. Inače je vladavina princepsa Klaudija izgleda donijela značajan razvitak u auksilijarnom ustrojstvu, posebno uzdižući prestiž auksilijarnih jedinica. Auksilijarne regimente su bile modelirane kao i one u legijskom sastavu. Pješadijske jedinice su podijeljene u centurije, pod zapovjedništvom centuriona. U kohortama subordinirani centurionu su bili *signifer, optio* (kod konjanika *duplicarius*), *tesserarius* (kod konjanika *sesquiplicarius*), i sve ostale službe koje su postojale i u legijskim centurijama. Sve auksilijarne regimente su imale također i podoficira pod nazivom *custor armorum* / "čuvar oružja" i *vexillariusa* koji je nosio regimentalnu (kohortsku ili alasku) zastavu. Centurion koji je komandovao 1. centurijom u kohorti je nosio naziv *centurio princeps*, i bio je drugi po važnosti časnik kohorte (odmah iza prefekta).

Izuzetak su bile tzv. „dobrovoljačke kohorte rimskih građana", odnosno one kohorte sa oznakom *civium Romanorum*, kojima su originalno zapovijedali vojni tribuni. Dok su

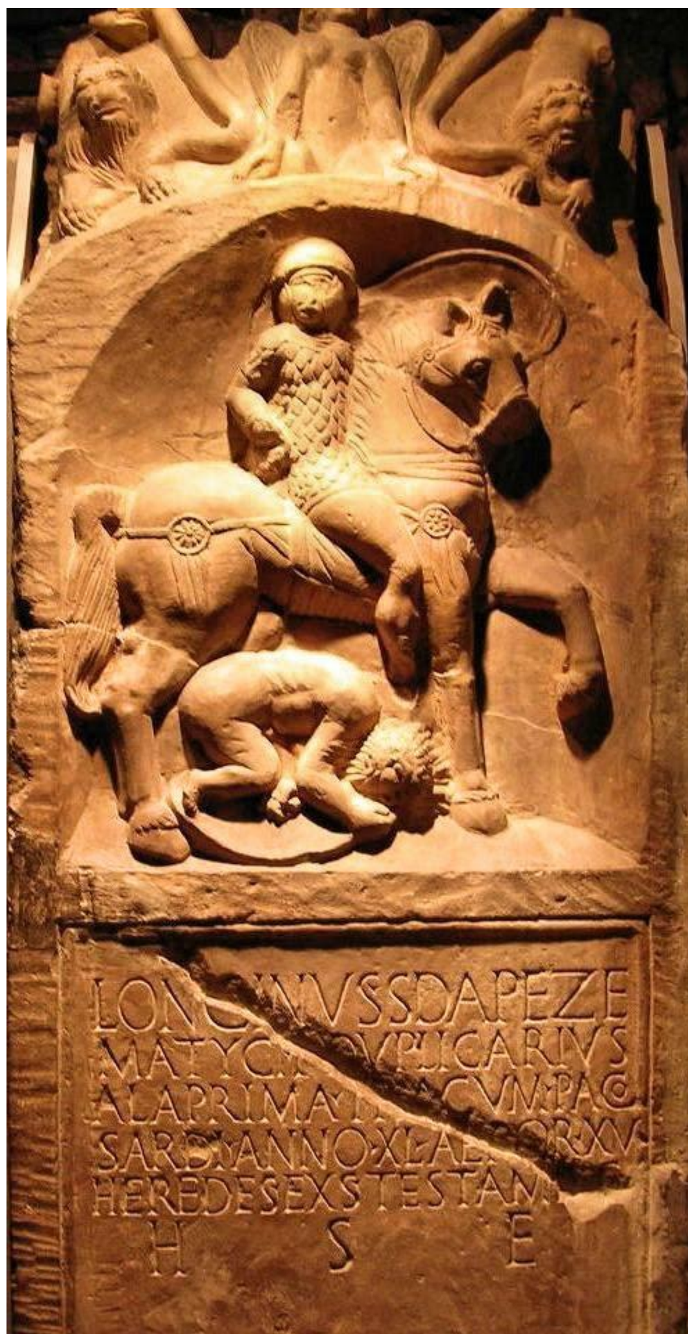
nedupliranim auksilijarnim kohortama zapovijedali prefekti, onim tipa *milliaria* su komandovali vojni tribuni. Iuzuzetak su bile batavske i tungrijske duplirane kohorte kojima su nastavili komandovati prefekti. I dupliranim alama su nastavili zapovijedati prefekti.

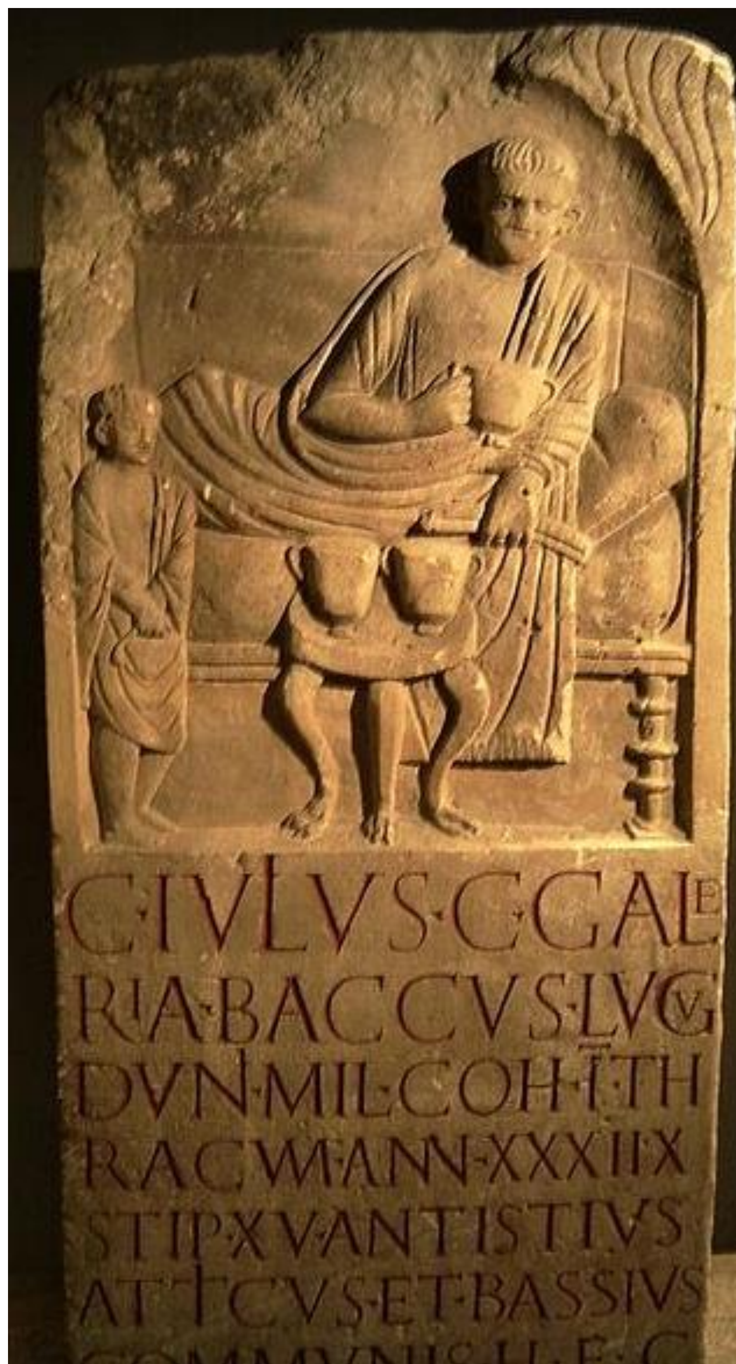
Epigrafski, nadgrobni spomenik auksilijarnog konjanika *Vonatorixa,* sina Duka, iz Bona. Datacija sredina I. st. n. e. Vonatoriks je umro u 45 godini, nakon 17 godina službe u *ala Longiniana*. Vonatoriks nosi oklop od kovanih ljuski, koplje, dugi mač *spatha*.

Epigrafski, nadgrobni spomenik Tita Flavija Basa (*Titus Flavius Bassus*), sina Mucala. Ovaj konjanik, tračkog porijekla, je bio u sastavu I. ale *Noricum*. Umro je u 46. godini nakon 26 godina službe, u toku koje je i dobio rimsko građanstvo. Reljef prikazuje konjanika kako pod sobom obara njemačkog ratnika, kojeg namjerava probosti kopljem. Datacija flavijevsko doba, vjerojatno kraj I. st. n. e. Danas se nalazi u Römisch-Germanisches Museum u Kelnu.

Epigrafski, nadgrobni spomenik Logina Sdapeza (*Longinus Sdapeze*), sina *Matygusa* iz *Camulodunuma* / Kolčestera. Reljef prikazuje konjanika u oklopu od kovinskih ljuski kako gazi golog, bradatog britanskog „barbara". Longin Sdapeze je tračkog porijekla iz grada Serdike (današnja Sofija), služio je u I. tračkoj 15 godina i umro je u 40 godini (sredinom I. st. n. e.). Spomenik su podigli njegovi nasljednici.

Epigrafski, nadgrobni spomenik auksilijarnog vojnika – pješadinca po imenu Gaj Julije Bak (*Caius Iulius Baccus*), iz Lugdunuma. On je umro u 38. godini, nakon 15 godina službe. Njegova regimenta je bila *Cohors* II *Thracum*. Zanimljivo je da se Julije Bak na prikazu nalazi obučen u civilnu odjeću. Danas se nalazi u Römisch-Germanisches Museum u Kelnu.

Epigrafski, nadgrobni spomenik konjičkog signifera Oklatija iz *Novaesiuma*.
Danas se nalazi u Clemens-Sels-Museum, Neuss, Njemačka.

Epigrafski, nadgrobni spomenik vojnika Marija, sina Ruktina (*Ructinus*), iz *Cohors I Montanorum* iz Magdalensberg u austrijskoj Koruškoj. Marije je umro u svojoj 25. godini službe. Datacija prije 68. god. n. e.

Konjičke jedinice podijeljene na turme (*turmae*) od 30 do 32 pripadnika i koje su pod zapovjedništvom dekuriona. Svaka ala imala je svoju zastavu (*vexilium*), a svaka turma svoj stijeg (*signum*). U alama su dekurionu subordinirani bili *signifer, duplicarius, curator* (briga o konjima i njihovom opremanju)*, vexillarius, sesquiplicarius*. Među podoficirima i oficirama je bilo i peregrina i rimskih građana. Većina starješina koji su bili rimski građani i sami su bili peregrinskog porijekla, jer su uglavnom dolazili iz reda vojničkih familija, gdje bi njihovi očevi ili djedovi dobili rimsko građanstvo. Kako se bude širilo rimsko građanstvo među domačom elitom, tako se i udio rimskih građana u starješinskom kadru auksilijarnih regimenti proporcionalno povećavalo. Dekurion 1. turme u ali je nosio naziv *decurio princeps.* Centurioni, dekurioni i podoficiri auksilijarnih jedinica su dobrim dijelom dolazili iz redova domorodačkog stanovništva, i mogli su biti i sa rimskim građanstvom i bez njega. Kako vrijeme bude odmicalo, udio rimskih građana u oficirskom i podoficirskom kadru će se sve više povećavati, poradi širenja rimskog građanstva među peregrinima i auksilijarnim veteranima.

Kao što je već istaknuto i auksilijarne jedinice su bile profesionalnog karaktera i u njih su ulazili dobrovoljci (*voluntarii*). Najčešće se u vojsku stupalo između 17. i 20 godine života, ali u slučaju većih borbenih poduhvata pristupalo se i prisilnom regrutiranju (*dilectus*) domorodaca. Iako ima primjera o regrutima od čak samo 14 godina starosti, velika većina regruta je ipak ulazila u sastav auksilijarnih jedinica u dobi od 18 do 23 godine. Auksilijari u stalnom sastavu su po završetku svoje višedecenijske službe (cc 25 godina), su po časnom otpustu dobivali rimsko građanstvo (u slučaju da ga nisu imali) i adekvatno penziono obeštećenje. To pravo na građanstvo i „penziju" im je po časnom otpustu (kao i u slučaju legionara) bilo zapisano na dokumentu (*diploma*) od dva spojena lista bronce. Posebna vrijednost diploma je bilo to što su one bile datirane, i što su vrlo detaljne (po podacima) u tekstu koji daju. Pošto su diplome rađene i ispisivane po šablonu, onda je na njima ispisivan i popis auksilijarnih jedinica u određenoj provinciji u određenom razdoblju.

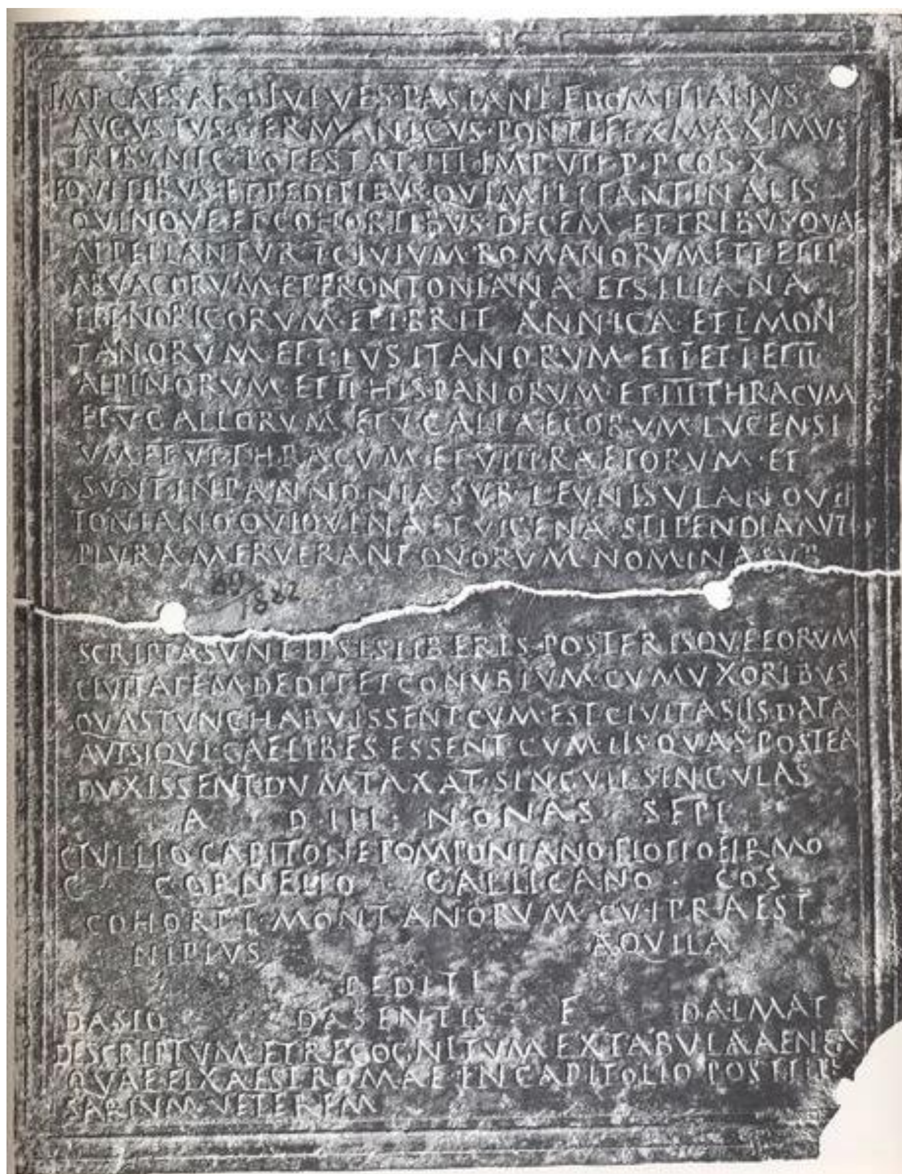
Profesionalne auksilijarne jedinice su bile u načelu stacionirane u onim provincijama i oblastima (kao u slučaju pred pohod na Markomaniju 6. god. n. e.), koje im nisu bile matične. To je rađeno iz razloga sigurnosti, ali i pospješivanja procesa romanizacije. Svaka auksilijarna jedinica ima svoje ime, koje se sastoji od broja i često od naziva provincije ili oblasti u kojoj su one originalno regrutirane. Ova imena su se održala prilično dugo, skoro sve do IV. st. n. e., ali bez obzira na ime naknadna regrutiranja su preslojila tu prvu etničku, narodnosnu osnovu određene auksilijarne jedinice.

U prvo vrijeme imena kohorti su imala specifičnija narodnosna imena (*Campagonum, Trevirorum* i *Bessorum*), da bi kasnije imala opća imena (*Hispanorum, Gallorum, Thracum*) što pokazuje da se zona regrutiranja proširila. Najveći broj kohorti sa etno-narodnosno-zemljopisnim imenom je službovao u provincijama i područijima daleko od svoje matične i originalne zone regrutiranja. Tako su u svoje redove primali i lokalne stanovnike, kao i sve

one koji su to željeli a mogli su doći iz bilo kojeg kutka rimskog svijeta. Izgleda da je u julijevsko – klaudijevskom periodu bilo nastojanja da se sačuva etničko – narodnosno – zemljopisni obrazac ovih jedinica i kada bi one napustile svoje matične oblasti i provincije, pa bi se u njih nastavljalo regrutiranje iz originalnih zemalja. Ali ipak je vremenom regrutiranje u ove jedinice sve više prelazilo na lokalnu populaciju gdje bi one bile stacionirane. To je posebno postalo izraženo sa I.flavijevskom dinastijom. Bilo je i izuzetaka, pa su tako neke specijalizirane jedinice kao batavsko – germanske kohorte (koje su služile kao neka vrsta elitne garde), maurska konjica i sirijski strijelci zadržale svoje specifično etničko i narodnosno određenje u narednim periodima. Neke jedinice su ostajale u svojim matičnim područijima i duži period kao npr. *cohors I. Delmatarum milliaria equitata* (1. dalmatinska duplirana mješovita/konjička kohorta). U slučaju da jedinica nose ime po nekoj osobi, i ako to nije sam princeps (uglavnom njegovo gentilno ime) ili neko iz vladajuće familije, onda je u većini slučajeva riječ o njenom prvom ili nekom ranom prefektu (zapovjedniku).

Civium Romanorum su bile kohorte originalno sastavljene od rimskih građana (uključujući i oslobođenike), i to *ingenuorum* originalno sastavljene od u slobodi rođenih rimskih građana, *voluntariorum* originalno sastavljene od robova koji su oslobođeni, koji su dobili rimsko građanstvo, koji su unovačeni i poslani da se bore protiv ilirskih ustanika za vrijeme Velikog Ilirskog ustanka od 6. do 9. godine n. e. August je smatrao nedostojnim da u legije unovači tu masu oslobođenika, pa su za njih formirane posebne formacije tzv. „dobrovoljačke kohorte”. Nakon originalnog popunjavanja, kasnija novaćenja u ove regimente koje su nosile ime „rimskih građana” su zahvatala i peregrine. Ovaj naziv je mogao biti i počasnog karaktera, odnosno da je u znak odlikovanja čitava kohorta dobila taj naziv i da su njeni pripadnici koji nisu imali rimsko građanstvo po automatizmu ga dobili. *Classica, nauticarum, maritima* originalno regrutirane iz sastava mornarice, *praetoria* originalno kohorta pretorijanske garde, *singularium* originalno formirana oko pripadnika princepsove osobne konjice *equites singulares Augusti*, *contariorum* regimenta specijalizirana za duga koplja (*contus*), *dromedariorum* regimenta na kamilama i koja se koristi za pustinjsko ratovanje. Jedan dio jedinica je bio označen i kao *sagittariorum*, što znači da su bili specilizirani za streljaštvo sa lukom i strijelom, što naravno ne znači da i u drugim jedinicama nije bilo strijelaca. Ovi strijelci su se regrutirali najviše iz Sirije, Male Azije i Trakije. *Cataphractarii* (poznati i kao) su bili teško – oklopljeni konjanici, koji su bazirani na iranskom modelu (partskom i sarmatskom).

Zone najvećeg regrutiranja u auksilijarne jedinice su bile galske provincije (posebno *Belgica*), sjeverna Španija i Luzitanija, alpske, dunavska i ilirska područja, Galatija. Sirija je davala gro strijelaca, a sjeverna Afrika (Numidija i Mauritanija) su davali vrlo dobru i cijenjenu maursku laku konjicu (*equites Maurorum; equites Numidarum*). Ukupno je bilo oko 250 auksilijarnih jedinica, od kojih se za mnoge znaju imena. Kasnije će se broj auksilijarnih kohorti još znatnije povećati.

Vojnička diploma *CIL* XVI, 30 = *CIL* III, p 1963 iz Bad Deutsch-Altenburg, područje Karnuntuma, predata pješadincu Dasiju sinu Dasentisa Delmati. Izdana 3. IX. 84. god. n. e.

Zone najvećeg regrutiranja su bile martialne galske (Belgija npr.), hispanske (sjeveroistočna Španija) i germanske (Batavija) zone, te posebno Ilirik, a kasnije su značajan doprinos auksilijarstvu davali Mauri, Tračana i Britanci. Na prostoru provincije Gornji Ilirik / Dalmacija nakon završetka Velikog Ilirskog ustanka su bile stacionirane sljedeće auksilijarne kohorte i ale:

1. *ala Pannoniorum*
2. *ala Parthorum*
3. *Cohors III. Alpinorum equitata*
4. *Cohors I. Bracaraugustanorum*
5. *Cohors II. Cyrrhestarum*
6. *Cohors XI. Gallorum*
7. *Cohors I. Liburnorum*
8. *Cohors I. Lucensium equitata*
9. *Cohors I. Campana (Campanorum) voluntariorum civium Romanorum*
10. *Cohors VI. voluntariorum civium Romanorum*
11. *Cohors VIII. voluntariorum civium Romanorum*
12. *Cohors I. Belgarum equitata*
13. *ala Claudia nova*
14. *ala (Tungrorum) Frontoniana.*

Od auksilijarnih jedinica koje su originalno potekle sa prostora ilirskih zemalja vrijedi istaći kohorte: *Breucorum, Dardanorum, Delmatarum, Illyricorum, Latobicorum, Pannoniorum, Scubulorum, Varcianorum*, možda i *Athoitarum*.

Nomenklatura auksilijarnih jednica je slijedila sljedeće načelo: tip jedinice, broj, ime naroda ili zemlje u kojoj su originalno regrutovane u genitivu množine. Neke regimente su kombinirale i imena više naroda, što ukazuje da su nastale spajanjem od dvije regimente. Manji dio regimenti je imenovan po nekom pojedincu, često po svome prvom prefektu, a bilo je i onih koje nisu imale serijski broj. I ausilijarne jedinice su mogle dobivati počasne nadimke, kao što su več spomenuti *civium Romanorum,* gentilno ime principsa, ili one koji su bili davani i legijama (*pia fidelis*). Neke su nosile i nazive odlikovanja kao *torquata* i *armillata.* Znalo se desiti da pojedine regimente akumuliraju veliki dio ovih počasnih naziva i odlikovanja kao npr. *cohors* I *Brittonum Ulpia torquata pia fidelis c.R.*

Sa Karakalinom konstitucijom je nestalo i praktične razlike između legionara i auksilijara, ali to nije značilo i automatsko ukidanje navedenih regimenti. Pojedine od njih su, samo u različitom kontekstu i sa suštinski različitom sastavu i sa drugačijom veličinom, strukturom i kvalitetom nastavile postojati i u IV. st. n. e.

Auksilijarne trupe su nosile raznolikiju uniformu i oklope, posebno u prvo vrijeme kada su još uvijek bile žive njihove domorodačke tradicije i načini vojne opreme. Tako neki od njih (veći dio) imaju žičanu košulju ili oklop od spojenih kovinskih ljusaka ili kožni oklop ili (manji dio) nisu nosili nikakav oklop. Kacige su uglavnom bile sličnije onim legionarskim, ali nešto jednostavnijeg oblika. Osnovni tip oružja i kod auksilijara je bio mač, kao i koplje.

Izgleda da su tip koplja poznat kao *pilum* imali samo legionari. Pojedine auksilijarne jedinice su mnogo polagale i na streljaštvo. Štitovi su pretežito bili ovalnog tipa. Postoje indicije da su segmentirani oklop nosili i auksilijari, jer su nalazi povezani sa ovom vrstom oklopa nađeni u mnogim taborima u kojima su garnizonirale samo auksilijarne jedinice. Vremenom se težilo i ujednačavanju vojne opreme i kod auksilijara, pa je krajem julijevsko – klaudijevskog perioda došlo vjerojatno i do standardiziranja opreme, uniformi i obuke. Po obuci, treningu i borbenim kvalitetima ove aksilijarne regimente vremenom nisu zaostajale u odnosu na legionare. Pješadijske auksilijarne trupe uopće ne treba tretirati kao lahku pješadiju, jer su oni isto ili skoro isto, ili bar nešto slabije bili naoružani i obučeni u odnosu na legionare. Oni se nisu borili ni u „mekšem” poretku u odnosu na legionare. U bitkama na otvorenom, auksilijari su bili stacionirani na krila (tradicija koja potiće još iz vremena Srednje Republike). Auksilijarni konjanici su bili dobro obučeni i naoružani (kaciga, ovalni štit, žičana košulja ili puni kovani oklop za prsa, *hasta, spatha*).

Auksilijarne jedinice su uz legije predstavljale snažno sredstvo romanizacije. Nakon 25 godina službe u oružanim snagama u kojima je zapovjedni i službeni jezik bio latinski, oni bi bili prilično romanizirani. I onda bi veterani, koji bi ujedno postajali i rimski građani, naseljavali na području gdje bi služili ili bi se vraćali u domovinu. Tamo su gotovo sigurno širili način života i sustav vrijednosti koji su stekli za vojne službe. A pošto su veterani uživali određeni respekt, taj njihov romanizirani karakter bi još više dobivao na značenju.

Rimska država za vrijeme Augusta i u toku principata je mogla raspolagati i sa trupama potčinjenih «savezničkih» državica (Trakija, Mauritanija, Kapadokija, Judeja, Arabija) i plaćenika iz „barbarskih” zemalja. Oni su bili poznati pod nazivima *socii, symmachiarii* (izvorno grčki termin) i *foederati* (federati), a jedinice pod terminom *numeri*. Tračke jedinice su se pokazale kao odlična borbena sila za vrijeme Velikog Ilirskog ustanka. Isto tako, oružane snage Rimske države su popunjavanje i plaćenicima. Oprema vojnika (oružje, odjeća), struktura zapovjedništva, obuka iz „savezničkih” državica i plaćenika je bila zasnovana na njihovim domaćim tradicijama.

Gradske kohorte, noćna straža, specijalne jedinice, lokalne trupe

Posebne kohorte, koje je isto utemeljio August, vršile su policijsku službu u Rimu: *cohortes urbanae* – gradske kohorte i *cohortes vigilum* – noćna straža. U početku su bile tri, a kasnije četiri gradske kohorte i njima je zapovijedao senator, gradski prefekt (*praefectus urbi*). Zanimljivo je da su tri gradske kohorte stacionirane u Rimu, a jedna u Lugdunumu, gdje je čuvala kovnicu novca. Te kohorte su trebale da budu neka vrsta senatske garde, koja bi kao parirala pretorijancima. Oni su bili zaduženi i za održavanje reda i mira u Gradu (posebno

za vrijeme velikih manifestacija i igara), i suzbijanje nereda. Međutim, stvarna snaga gradskih kohorti je u odnosu na pretorijance bila skoro pa beznačajna, pa oni nisu korišteni za vanjske operacije. Noćni stražari su bili zaduženi poglavito kao vatrogasci i policijski redari. Bilo je 7 kohorti noćnih redara, i njima je zapovijedao *praefectus vigilum*.

Poseban element vojne i sigurnosne organizacije činili su već spomenuti beneficijari, *speculatores* i *exploratores.* Inicijalno, *speculatores* su bili izviđaći kao i *exploratores.* Kasnije su obavljali i poslove tjelohranitelja, kurira, provoditelja zakona i ponekad čak i đelata. *Exploratores* su motrili na pokrete neprijatelja u polju. Oba tipa vojnika su nosili civilnu odjeću i mogli bi se smatrati u neku ruku i obavještajcima i špijunima (*occulta speculator/speculatrix).* Čak bi se *speculatores* mogli smatrati nekom vrste unutarnje sigurnosti, a *exploratores* bi predstavljali vanjsku obavještajnu službu.

Većina lokalnih zajednica je imala i neku vrstu svojih naoružanih jedinica, koje su uglavnom obavljale policijske ili žandamerijske poslove. Oni su uglavnom bili lahko naoružani. Za razliku od pretorijanaca, legionara i auksilijara, lokalne jedinice su bile slabijeg borbenog i vojničkog kvaliteta, ali su se u uvjetima nagle opasnostima mogle iskoristiti i kao dopuna oružanim snagama. U Judeji je tako postojala hramovska straža. Nažalost, o ovim lokalnim trupama se malo zna.

U slučaju rata, Oružane snage Rimske države su mogle računati i na trupe i brodove „savezničkih“, bolje reči klijentskih i vazalnih državica i kraljevina. Ove snage su mogle biti i odličnog borbenog kvaliteta, kao što su se pokazale tračke jedinice upravo u vrijeme Velikog Ilirskog ustanka.

Ratna mornarica

August je odlučujuću bitku III. građanskog rata dobio zahvaljujući ratnoj mornarici. I kada je uspostavljen *pax romana*, August je uz kopnenu vojsku kao njegovog garanta vidio i ratnu mornaricu. Tako je u okviru augustovskih vojnih reformi reorganizirana i ratna mornarica, koja je u trenutku završetka rata raspolagala sa čak 700 brodova. Prvo je izvedena radikalna racionalizacija sastava ratne mornarice, a onda i njena duboka i temeljna reorganizacija. Veliki dio brodova koji su pripadali mornarici Antonija i Kleopatre je bio spaljen, a ostatak povuće u novu bazu u *Forum Iulii* (današnji Fréjus). Stvorena je stalna, profesionalna ratna mornarica, sa bazama i formaliziranom zapovjedno - hijerarhijskom strukturom. Osnovni zadatak ratne mornarice u principatu je bila zaštita pomorskih puteva od piraterije, transport i eskort kopnenih trupa, podrška kopnenim operacijama, patroliranje

graničnim rijekama, spasilačke akcije te povremeni borbeni pomorski pohodi izvan teritorijalnog okvira rimskog svijeta. Velikih pomorskih bitaka u stilu I. punskog rata, ilirskih ratova, makedonskih i sirijskih ratova, borbe protiv gusara, Cezarove borbe protiv galskih Veneta i III. građanskog rata više – manje je klasični svijet bio oslobođen. Može se zato sa pravom reći da je bitka kod Akcija predstavljala posljednju veliku pomorsku bitku klasičnog historijskog razdoblja.

Ustanovljene su i stalne flote ratne mornarice, i ta struktura je ostala nepromijenjena sve do IV. st. n. e.

I. Glavne dvije flote, koje su nazivane pretorijanskim, su bile stacionirane u Italiji i predstavljale su neku vrstu strateške rezerve, a zona operativnog djelovanja se prostirala na čitavo Sredozemno more. I to su: 1. *Classis Misenensis* / Mizenska flota, ustanovljena 27. god. p. n. e., kasnije nazvana *Classis praetoria Misenesis Pia Vindex*. 2. Classis Ravennas / Ravenska flota, ustanovljena 27. god. p. n. e., kasnije nazvana *Classis praetoria Ravennatis Pia Vindex*.

II. U provincijama je isto bio stacioniran niz flota, koje su znatno češće učestovale u stvarnim borbenim operacijama nego što je to bio slučaj sa dvije „elitne" pretorijanske flote stacionirane u metropoli Italiji. I to su: 1. *Classis Alexandrina* / Aleksandrijski flota, osnovana cc 30. god. p. n. e. Ova flota je služila i kao eskort konvojima žita u Rim. Kasnije je dobila i dodatak *Augusta*. 2. *Classis Germanica* / Germanska flota, osnovao je Druz 12. godine p. n. e. u *Castra Vetera*. Zadužena za rajnski sliv i Sjeverno more. Četiri decenije kasnije je premještena u bazu Alteburg, nekih 4 km južno od Kelna. Kasnije je dobila i dodatke *Augusta Pia Fidelis Domitiana*. 3. *Classis Moesica* / Mezijska flota, ustanovljena između 20. godine p. n. e. i 10. godine n. e. Baza je bila u Noviodunumu. Kasnije dobila počasni dodatak *Flavia*. 4. *Classis Pannonica* / Panonska flota je bila zadužena za Gornji i Srednji Dunav. Osnovana u prvom polustoljeću principata. Kasnije dobila počasni dodatak *Flavia*. 5. *Classis Britannica* / Britanska flota, ustanovljena 40. ili 43. godine n. e. u *Gesoriacum* (Boulogne-sur-Mer). Zadužena za prijevoz ljudi i materijala u Lamanšu. 6. *Classis Perinthia* / Perintijska flota, ustanovljena nakon aneksije Trakije. 7. *Classis Pontica* / Crnomorska flota, osnovana 64. godine n. e. Po Josipu Flaviju u drugoj polovici I. stoljeća n. e., brojala je 40 brodova i 3000 ljudi. 8. *Classis nova Libyca* / Libijska flota, prvi put spomenuta 180. god. n. e. 9. *Classis Mauretanica* / Mauritanska flota. 10. *Classis Syriaca* / Sirijska flota, ustanovio je možda Vespazijan. 11. *Classis Africana Commodiana Herculea* / Afrička flota, ustanovio je Komod kako bi osiguravala dovoz afričkog žita. U Fréjusu je bila operativna pomorska baza sve do princepsa Klaudija. I pojedine legije su nekada obavljale flotilne dužnosti, uglavnom na rijekama i jezerima, kao i marinsku službu.

Raspored bata rimske ratne mornarice za vrijeme principata.
Karta se odnosi na vrijeme II. st. n. e., nakon dačkih ratova.

Svakom flotom zapovijeda prefekt, koji je u početku biran ili iz reda vitezova ili iz reda (posebno za vrijeme princepsa Klaudija) carskih oslobođenika. Od I. flavijevske dinastije, status mornaričkih prefektura je bio statusno unaprijeđen i samo ugledni vitezovi sa zavidnim vojnim iskustvom su mogli biti imenovani za prefekte flota i flotila. Međutim, većinom je riječ bila o iskustvu ostvarenom u okviru kopnene vojske, i nisu se baš snalazili u pitanjima pomorstva. Zato su i oni morali da se oslanjaju na svoje podređene. Unutar svake flote postojali su eskadroni, koji su se sastojali od 10 brodova, kojima su komandovali nauarhi koji su često unapređivani iz reda trijerarha. Kasnije su se javile pozicije *nauarchus archigubernes* ili *nauarchus princeps*, koji su bili komandanti nekoliko eskadrona ili izvršni časnik, odnosno bili bi ekvivalenti legijskom *primus pilus*. Kapetan broda je nosio naziv trijerarh. Trijerarsi su po činu odgovarali centurionima. Zamjenik kapetana broda je bio *optio*, dok se *beneficiarius* bavio manjim administrativnim poslovima. Tako je, teorijski zamišljeno, da jedan brod predstavlja osnovnu taktičku jedinice koja bi bila (bez obzira na veličinu broda i brojnost posade) ekvivalent jednoj centuriji kopnene vojske. Među posadom je bio i određeni broj *principales* (mlađih časnika) i *immunes* (specijalista koji su bili izuzeti od određenih dužnosti).

Jedan natpis sa otoka Kosa, koji se datira u vrijeme I. Mitridatovog rata, daje popis tih brodskih specijalista, kao što su gubernator/kormilar – pilot, celeusta / onaj koji je nadzirao i rukovodio veslačima, proreta / osmatrač stacioniran na pramcu, pentakontarh / mlađi časnik, iatros / *medicus* / brodski ljekar.

Do vremena principsa Antonina Pija, karijere mornaričkih časnika su bile ograničene samo na flotu, da bi tek u III. stoljeću n. e. ovi oficiri bili ekvilirani sa oficirima kopnene vojske u statusu i plati, pa su onda mogli biti i prekomandovani na iste pozicije u kopnenoj vojsci.

Oni koji bi ulazili u ratnu mornaricu, mogli su da potpišu za mornare, veslaće, majstore i druge različite poslove. Sva posada, bez obzira na specifičnosti i specijaliziranosti unutar nje, se nazivala oficijelno vojnicama (*milites*) jer je primala platu iz državnog fonda. Samo u odnosu na druge tipove oružanih snaga, dodavan bi bio adjektiv *classiarius* ili *classicus*. Najveći dio ljudstva za eskadrone ratne mornarice je dolazio iz reda peregerinske populacije i oslobođenika. U ravenskoj eskadri je bio izrazito veliki broj Ilira, a drugim eskadronima su dominirali Grci, Feničani, Sirijci i Egipćani. Služba u ratnoj mornarici je trajala cc 26 godina (kasnije povećana na 28 godina). Po časnom otpustu iz službe mornari bi dobivali značajno penziono obeštećenje, a od principsa Klaudija i rimsko građanstvo. U hijerarhijskoj strukturi oružanih snaga rimske države mornari su zauzimali najniže stepenice.

Ratni broj tipa „Dvojke” (bireme; dva reda vesala). Reljef iz hrama *Fortuna Primigenia* u Palestini, Lacio. Na ratnim plovilima bi se udarni ovnovi i jurišni tornjevi oslikavali. Tornjevi su služili strijelcima za napad na palubu neprijateljskog broda i bili bi građeni ad – hoc, pa su nakon bitke rastavljani.

Uspostava *pax romana* na Mediteranu dovela je do još jedne pojave, a to je postupno povlaćenje iz ratne mornarice velikih brodova tipa, kao što su npr. bile „Trojke", „Četvorke", „Petice" i polireme („Šestice" i „Sedmice"). Već je bitka kod Akcija dokazala nepraktičnost ovih antičkih „drednota". U pobjedničkoj floti kojom je komandovao Agripa „Šestice" su bile najveći i najteži brodovi, dok su u Antonijevoj i Kleopatrinoj floti one bile veće samo od „Petica", a manje od velikog broja „Osmica", „Devetki" i „Desetki". I ova teška flota je bila poražena od lakše oktavijanske armade. Uz to pošto na Sredozemnom moru nije više bilo velikih pomorskih sila, i ratna mornarica principata je prešla na korištenje lakših brodova. Uparvo činjenica da je Sredozemno more postalo rimsko Mare Nostrum, kao posljedicu je imalo zamiranje velikih antičkih „drednota". Zabilježeno je da je samo jedna „Šestica" kao najteži brod služila u misenskoj floti. I u narednim stoljećima će se izgubiti znanje o konstrukciji ovih brodova. Glavno plovilo u flotama principata bile su liburne. Livije, Lukan i Apijan ih opisuju kao bireme. Pored njih vrijedi istaći i manja plovila na vesla kao što su *navis actuaria*, korištene primarno za transport u obalnim operacijama. U dominatu one su bile zamijenjene sa *navis lusoria,* koji je bio intenzivno korišten u patrolama i napadima riječnim flotilama.

Rimski brodovi su uobičajeno nazivani po bogovima, mitološkim herojima, zemljopisnim odrednicama, zatim sa nekim deificiranim pojmovima kao što su *Concordia, Pax, Fides, Victoria*, ili po nekim važnim historijskim događajima. Bili su prepoznavani i po svojim figurama na pramcu (*insigne* ili *parasemum*).

Nije svaka flota i flotila imala isto značenje, što je najbolje očitova u platama njihovih komandanata. Prefekti tzv. pretorijanskih (ravenske i mizenske) flota su rangirani kao *procuratores ducenarii*, što je značilo da im je godišnja plata iznosila 200.000 sestercija, dok su prefekti germanske, britanske i kasnije crnomorske flote bili *centenarii*, zarađujući 100.000 sestercija godišnje. Ostali prefekti su bili *sexagenarii*, i zarađivali su 60.000 sestercija godišnje.

Status vojske

Svatko tko je stupao u vojsku bio je vezan zakletvom na vjernost princepsu. U legijski sastav su često ulazili sinovi iz vojničkih familija, ali i svi oni koji su mislili da bi time riješili pitanje svoje egzistencije. Biti vojnik i legionar i auksilijar u mirno doba je moglo biti primamljivo, jer je plata bila redovna, a sa pravom je vojnik mogao očekivati da nakon časnog otpusta dobije dostojno penziono obeštećenje. Sa drugim zanimanjima to nije bio slučaj. Vojnici se nisu morali sekirati da li će imati dovoljno posla (kao manufakturisti i

zanatlije), da li moći nešto prodati (kao trgovci) ili da li će im prinosi roditi i stoka biti plodna i zdrava (kao seljaci).

Ubjedljivo najveći broj vojnika je poticao iz agrikulturnih familija, izuzev nekih izvanrednih situacija kao što je novačenje gradskog plebsa za vrijeme Velikog Ilirskog ustanka i Teutoburške katastrofe. U seljačkim familijama sa malim korištenim zemljištem (bilo u vidu posjeda ili zakupa) sa više djece, odlazak jednog ili više sinova u vojsku je znalo biti odlično rješenje za prevazilaženje problema njihove egzistencije. Uostalom i seljački sinovi su bili i znatno fizički spremniji i otporniji na napore nego regruti iz urbanih sredina.

Vojnici su se mogli nadati i dodatnim sredstvima, kao što su nagrade od svojih pretpostavljenih i udio u ratnom plijenu. Od plate (*stipendium*) svim vojnicima bi se odbijao dio za hranu, odjeću i sijeno (za postelje na maršovnim etapama i za hranu mulama). Ali i pored tih odbitaka, plata je ipak bila značajna. I odnos u platama među pojedinim tipovima vojske je bio različit (zavisno od hijerarhijske pozicije), pa su plate običnih pretorijanaca bile veće u odnosu na plate običnih legionara, dok bi njihove plate opet bile veće u odnosu na plate običnih auksilijara koji bi zarađivali više u odnosu na pripadnike straža i mornare. Konjanici su primali veću platu u odnosu na pješadince, jer su morali brinuti i o konju. Čak je i konjanik iz ala (koje su smatrane kvalitetnijim borbenim formacijama) primao veću platu u odnosu na konjanika iz miješanih kohorti. U svim tipovima oružanih snaga (pretorijanci, legionari, auksilijari, gradske i noćne straže, lokalne straže, mornarica) visina plata vojnika je zavisila od čina, ranga i starosti pojedinca. Postojao je jasno utvrđen odnos/koeficijent među platama redova i različitih starješinskih nivoa.

Iznos godišnje plate redova legionara koji je ustanovio Julije Cezar u visini od 225 denara / 9 zlatnika/*aurei* je više – manje ostao isti. Plata redova auksilijara pješadinca je iznosila cc 188 denara. Od toga bi se i legionaru i auksilijaru za hranu odbijalo 60 denara, za ostale izdatke 50 denara. Auksilijarni ala – konjanik je godišnje dobivao cc 263 denara, a konjanik miješane kohorte 225 denara. U mirnodopsko doba i van kampanja plata bi se isplaćivala tri puta godišnje, i to 1. I., 1. V. i 1. IX. U ratu i kampanjama su se ovi datumi mogli i znali pomjerati, zavisno od situacije. Domicijan je povećao platu redovima legionarima na 300 denara / 12 zlatnika/*aurei*, i to tako što je uvrstio i četvrti datum za isplatu plate. Septimije Sever je platu povećao čak do možda 450 denara (isplaćivano u tri dijela), a Karakala je platu povećao za daljih 50%. Povećanje plate za vrijeme Severa je bolje promatrati u kontekstu sve izražajnije inflacije i smanjivanja čistoće denara, a ne naglog povećanja standarda vojnika. Povećavanje plate legionarima je moralo pratiti i odgovarajuće povećanje plate auksilijarima. Vojnici su bili oslobođeni direktnog poreza, nisu plaćali boravišnu rentu. Razlike između plata redova i viših oficira su mogle biti veoma izražene, što je rezultat preslikavanja civilne, strukturalne hijerarhije. Dok su redovi dolazili iz redova plebsa, visoki oficiri su bili iz senatorskog ili viteškog reda. Osim toga, visoki oficiri su često na terenu bili i civilni upravni i sudski dužnosnici, što nije slučaj u sadašnjima

armijama. Pretpostavlja se da je sredinom I. st. n. e. odnos u platama prefekta / vojnog tribuna i običnog vojnika iznosio 50 : 1. U rangu *principales* koeficijenti su mogli biti *sesquiplicarii* (50% na iznos plate redova), *duplicarii* (100% na iznos plate redova), dok je *triplicarius* bio osvjedočen veoma rijetko u toku I. st. n. e. i vjerojatno je postojao samo u jednom kratkom periodu. Vojnici su mogli novac zarađen od plata stavljati u neku vrstu "vojne banke" u svojoj jedinici. Domicijan je kako bi spriječio da nelojalni zapovjednici mogu doći brzo do velike količine gotovog novca, zabranio vojnicima da bankiraju više od 250 denara.

Sa principatom došlo je i do dedemokratizacije vojske po pitanju odlikovanja. Više niko ko je imao niži čin od centuriona nije mogao primiti vijenac za osvojene zidine ili opkope. Redovi su nagrađivani medaljama (*phalerae*; brončani ili srebrni diskovi u obliku medalja koji su se nosili na prsima i tijelu), grivnama (*armillae*) i ogrlicama (*torques*). Centurioni su imali pravo i na sva ta odlikovanja i još na vijence. Zaslužni mladi vojni tribuni i centurioni su dobivali *hasta pura* i *corona aurea*. Stariji vojni tribuni su imali pravo na dva zlatna vijenca, dva *hastae purae*, i dva mala stijega (*vexilla*). Legati su imali pravo na po tri takva odličja, a namjesnici u provincijama kao i konzuli po četiri.

Vojska je nesumnjivo imala povlašteni status. Disciplinirana i reorganizirana vojska činila je materijalni oslonac Augustove vlasti, pa je zato ona bila predmet stalne careve skrbi. Disciplina i individualnog vojnika i čitave jedinice nisu samo održavane dobrom kontinuiranom brigom Države, nego su primjenjivane i stroge mjere: tjelesne kazne, prisilni teški radovi, premještanje čitavih jedinica u druge provincije, raspoređivanje na opasnije i teže pozicije, uskračivanje kvalitetne hrane, javna ponižavanja. Često su primjenjivane kolektivne kazne, pa su premještaji i upućivanja bili sredstvo borbe sa izvanredno korporativnim duhom, koji je naročito ojačao za vrijeme građanskih ratova i često doprinosio vojničkim pobunama i nemirima. Posebno teška kazna je bila decimacija, ali na osnovi raspoložive građe ne postoji naznake da se primjenjivala u augustovsko doba.

Ulazak u profesionalnu oružanu silu Države je bio vojnički precizan. Svaki unovačeni vojnik je prvo dobivao preporuku vojnog izaslanika koji ga je primio u vojsku (regruter). Novak/regrut bi dobivao novčanu svotu dostatnu za namirivanje putnih troškova do legije u koju bi bio upučen. Po dolasku u jedinicu u koju je raspoređen, polagao bi zakletvu, koja bi se obnavljala svake godine (i to prvog dana godine). Novak je prvo učio marširati, i mjesečno bi imali tri marša od 30 km., noseći na sebi punu opremu. Polovinu puta bi prelazili korakom, a polovinu trkom. Zatim bi se učilo kako graditi tabor. Obuka i kontinuirani trening su se uobičajeno odvijali dva put dnevno (ujutro i poslijepodne) po jedan rimski sat. Dobro uvježbani i iskusniji vojnici bi vježbali samo jednom dnevno. Svaki regrut je prolazio kroz uobičajenu obuku, ali je i kasnije bio stalno uvježbavan za rukovanje sa oružjem. Bez obzira na svoj specifični rod i ves, svaki vojnik je obučavan u streljaštvu, bacanju koplja i posebno u mačevanju. Uobičajena „pješadijska" obuka je bila standardna.

Učili su i plivati i jahati (morali su znati skočiti na konja i sjahati sa njega pod punom opremom). U to vrijeme stremen još uvijek nije bio poznat. Marinci i mornari cu obučavani u pomorskim bazama. Mačevanje, bacanje koplja i streljaštvo su uglavnom odvijani u zoni zvanoj *campus*, polju koje se nalazilo izvan tabora. Zima je ipak ograničavala ove vanjske treninge, pa su se tada u kampusima gradile nadstrešnice/šupe za ovu svrhu. Određeni arheološki podaci bar u jednom slučaju ukazuju na postojanje dvoranskog konjaničkog kruga.Trening nije samo uključivao rad sa oružjem, nego i kondicione i fizičke aktivnosti, kao što su marširanje pod punom opremom, gimnastika, plivanje i trčanje. Obuci i treningu se pristupalo sa visokom ozbiljnošću i odgovornošću, i čin nije nosio privilegiju izbjegavanja treninga. Zajedno sa redovima su u taboru trenirali i njihovi ne samo neposredni zapovjednici centurioni, nego i viši zapovjednici, pa i princepsi ako su se nalazili u taboru. Inače su obuka, trening i vježbe kao i stanje u pojedinim jedinicama redovito bili izloženi inspekcijama komandanta legije, namjesnika pa i samoga princepsa. O obuci i treningu su pravljeni izvještaji, pa tako jedan oficir (vjerojatno germansko – rajnskog porijekla) na jednoj vindolandskoj tablici konstatira loš progres u obuci mnogih britanskih konjaničkih novaka.

Po Josipu Flaviju vojnici oružanih snaga Rimske države: „... ne počinju baratati oružjem tek u ratu niti dozvoljavaju da im nevolja dođe prije nego što mahnu rukama da bi ih onda opet u miru spustili, nego kao da su srasli sa oružjem. Nikada sebi ne dozvoljavaju odmor u vježbanju, niti čekaju neki određeni moment. Njihove vježbe nikada ne zaostaju za istinskim sukobima i dnevno mora svaki vojnik da vježba sa takvom pažnjom kao u ratu. Zbog toga i smatraju bitke za vrlo lake jer njihove bojne redove ne može poremetiti ni metež niti ih strah može pokolebati, niti naprezanje iscrpiti. Zbog toga su uvijek sigurni u pobjedu nad onima koji im u tim stvarima nisu jednaki. Niko ne bi pogriješio kada bi i njihove vježbe nazvao sukobima bez krvi, a njihove bitke krvavim vježbama."

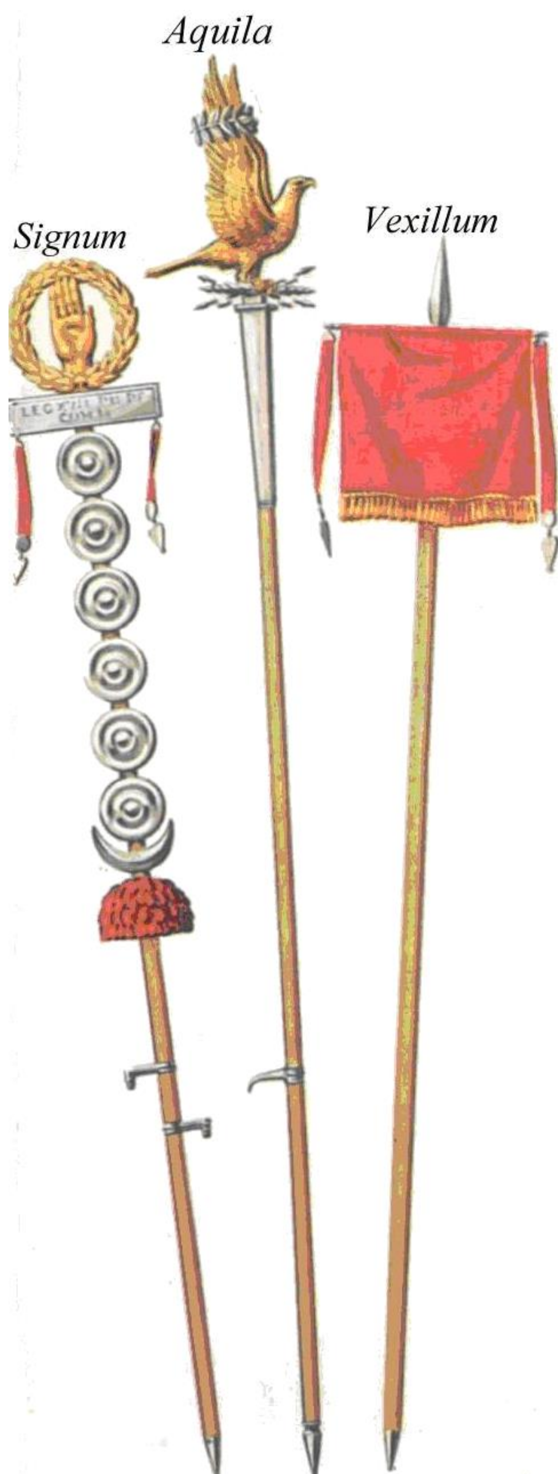
Pogrešno je i uvjerenje da su legionari i auksilijari bili stalno u borbenim akcijama i operacijama. Ustvari, ubjedljivo najveći dio svoje karijere vojnici i časnici su provodili u mirnodopskom okruženju i van ratnih aktivnosti. Najveći dio vremena se trošio na navedene vježbe i uobičajene dužnosti, kao i u stalnom održavanju rutine u poslu (patroliranje, čišćenje tabora i prostorija, pranje odjeće, održavanje opreme, hranjenja životinja, spremanje hrane...itd...). Vojnici bi radili i u taborskim manufakturama i radionicama. Sama vojska je zahtijevala veoma visoki nivo osobne i kolektivne higijene, pa su vojnici bili i snabdjeveni sa neophodnim sanitarnim objektima. Kopali su se bunari i gradili akvadukti i odvodni kanali. Vojnici su radili i u okviru sustava nabavke odjeće, hrane i drugih resursa, pa su izaslanici pojedinih jedinica prelazili velike udaljenosti da nabave odjeću i hranu. Vojnici bi nekada bili odgovorni za nadzor rada u rudnicima. Vojnici bi bili upošljavani i na žandamerijsko – policijskim zadatcima, pa su oni smatrani garantom provođenja i održanja javne bezbjednosti. Česte su bile vojničke patrole na cestama, kao i njihovo stacioniranje na putnim stanicama. Vindolandske tablice navode i da su detašmani od cc 10 vojnika

cohors I Tungrorum bili smješteni na 6 lokacija, vjerojatno ovim putnim stanicama. Vojska je služila i kao eskort karavanima, pošiljkama novca i plemenitih metala, konvojima, osobama od posebne važnosti, kao i *cursus honorumu*. Vojnici su se često sukobljavali sa razbojnicima koji su napadali na cestama. Tako se u *renuntia* spominje jedan konjanik mješovite kohorte I *Hispanorum veterana* koji je poginuo u sukobu sa razbojnicima. Uz to su vojnici korišteni i za skupljanje poreza, taksi i carina te za niz administrativnih civilnih poslova. Već je rečeno da su bili zaposleni i na velikim prostornim, infrastrukturnim i građevinskim projektima. Tako da čitav sastav jedinice nije morao boraviti u istom taboru, nego je uslijed određenih potreba razmještava širom zone odgovornosti. Dan je započinjao sa prozivkom (možda zvanoj *numeratio*). Svoje slobodno vrijeme su vojnici provodili u zajedničkim aktivnostima u igrama, u kupatilima ili u lovu. Interesantno je da nije bilo nikakvih socijalnih niti oficijelnih zapreka da se stvaraju prijateljstva i drugarski odnosi između legionara i auksilijara.

Komunikacije su bile veoma bitne za funkcioniranje sustava oružanih snaga. Kuriri (*dispositi*) su uobičajeno dolazili iz reda mješovitih kohorti. Oni su mogli prelaziti velike udaljenosti koristeći putne stanice (zamjenu konja pa i jahača), pa je tako urgentna poruka mogla iz Jorka stići u London (udaljenost oko 300 km) za samo 10 sati. Kada su poruke bile još urgentnije, koristili bi se vizualni signali i to preko niza signalnih stanica na istaknutim lokacijama. U toku dana bi se tako poruke slale korištenjem paraboličkih ogledala, a noću pomoću vatre.

Zastavica pronađenu u Egiptu, sa prikazom boginje Viktorije. Ilustracija preuzeta iz Connolly, 1991:40.

Ilustracija preuzeta iz Connolly, 1991:40.

Postojalo je više vrsta znakova/simbola/stjegova, od kojih je najvažniji orao/*aquila* koji je bio simbol cijele legije. Ranije je mogao biti i od zlata i od srebra, ali sa principatom uvijek je bio od zlata. Orao je iz tabora izlazio samo sa vojskom, a čuvala ga je I. kohorta. Centurije su imale i druge znakove (*signa*). Legija je nosila i carev lik (*imago*) i znamen (obično znak iz horoskopa; svaka legija svoj). Postojale su i posebne zastavice (*vexilla*) za legijske odrede na zadatku (daleko od matične legije), pretorijanske kohorte i za auksilijarne kohorte i ale. Zastavice su tradicionalno označavale komandantovu poziciju na bojnom polju. Na zastavici bi se nalazio ime jedinice i prikaz nekog božanstva. Većina zastavica je bila crvene boje, izuzev izgleda onih za pretorijansku gardu koji su bili imali plavu pozadinu.

Stjegovi su se čuvali u maloj bogomolji nedaleko od upravnog središta tabora (*principia*). Legije su imale kao simbole i određene životinje (npr. bik, vepar). Sukladno drevnom rimskom vjerovanju da sve ima i „božansku" presliku, i legijske i auksilijarne i pretorijanske i gradske i lokalne jedinice su imale svoje genije. Ti duhovi bi bili „oživljavani" stjegovima, i radi toga su oni bili veoma poštovani. Smatralo se strašnom nesrećom, svetogrđem i sramotom izgubiti stijegove. Nekada bi se vodile i čitave operacije ili diplomatske aktivnosti da se vrate stjegovi izgubljeni u bitci. Smatralo se i velikom čašću i srećom da se stjegovi povrate i pohrane u nekom svetilištu.

Vojnicima (izuzev viših zapovjedničkih oficira) je bilo zabranjeno da u toku svoje službe stupaju u legalni brak (što podrazumijeva i sve zakonske konsenkvence koje iz toga proizlaze, npr. legalnost poroda). Tek poslije časnog otpusta vojnicima je bilo dozvoljeno da stupe u zakonski brak. Ova mjera je bila usmjerena na to da se profesionalni vojnici ne uvežu sa terenom na kojem borave, i da tako izgube manevarsku sposobnost. Naravno, to nije značilo da su vojnici vodili čedan život, naprotiv vojnici su mogli da imaju neke vrste stalnih priležnica sa kojima bi imali i djecu. Ove žene bi se nastanjivale neposredno uz sami tabor u naselju koji bi se zvalo kanabe. One su mogle imati najrazličitije porijeklo, iako su najčeše dolazile iz reda okolne populacije. Iako ova veza nije bila zakonski priznata za službeni brak, vojnici su za mnoge žene bili dobra prilika. Plate su im bile redovne i mogli su pristojno izdržavati njih i djecu, a na kraju časnog otpusta njihova veza je priznavana za legalni rimski brak, i iako nisu imale rimsko građanstvo tada bi ga dobijale. Sa časnim otpustom, sada zakonite žene bi uživale i muževljevo veteransko obeštećenje u novcu ili zemlji. Veterani su uživali određeni ugled u zajednicama gdje bi živjeli, pa bi se to prenosilo i na njihove žene. Tako je djevojka iz najnižih slojeva stanovništva, možda i bez roditelja ili oslobođenica, mogla da se vremenom značajno izdigne na slojevitoj hijerarhijsko - društvenoj ljestvici rimskog svijeta. Nivo uzajamne pomoći i solidarnosti je kod vojnika bio i veći, nego u drugim profesijama pa se moglo očekivati da budu i zbrinute njihove tzv. porodice ako bi oni stradali ili umrli.

Pored discipline, jedna od prednosti oružane sile Rimske države u odnosu na svoje oponente je bila i visoko sofisticirana i organizirana opskrbno – logistička služba. Ta služba, koja je

oficijelno i organizaciono zaokružena u augustovsko doba je osiguravala armiji resurse i opskrbu u bilo koje vrijeme i sezoni i bez obzira da li se nalazila u kampanji ili ne. Dok se očekivalo da se vojska dok se nalazi na neprijateljskom teritoriju snabdjeva i pljačkom i rekvizicijom, dotle se neprihvatljivim smatralo da se to dešava na području pod rimskom vlašću jer je narušavalo disciplinu i izazivalo nezadovoljstvo lokalnog stanovništva. Zato je i logistička služba imala veliko značenje, jer bez stalne opskbre resursima vojska ne bi mogla da bude učinkovita na terenu. Sa funkcioniranjem ove logističke mreže, vojsci se omogučavalo da vodi i borbe na siromašnom i neplodnom terenu, kao i u reonima na kojima je protivnik primijenio taktiku „spržene zemlje". To je onda vojsci davalo značajnu operativnu pokretljivost i snažnu i ubojitu borbenu sposobnost. Organizacija logističkog snabdjevanja je morala biti odlično uređena i primjenjivana, jer su zapanjujuće količine hrane stalno prebacivane. I zapovjedništva su, prilikom postavljanja plana za borbene operacije, značajnu pažnju posvećivala dobrom planiranju stalne i adekvatne opskrbe trupa.

Nastojalo se da se ovi veliki transporti robe, što je moguće više prebacuju brodovima i to što je moguće brže. Kopneni transport, koji je bio skuplji i duži, se obavljao na kolima (*angariae*) sa nosivošću tereta od cc 650 kg i koja su vukla dva para volova. Brodovi su mogli znatno više robe prebaciti u odnosu na transporte kola, npr. brod sa kapacitetom od 200 tona i 20 članova posade je mogao prenijeti teret kao cc 300 kola (koja su zahtijevala najmanje 300 vozača i 1200 volova). Brod je uz dobar vjetar mogao preći cc 100 km dnevno, dok su transporta kola dnevno prelazili samo cc 15 km. Tako je bilo jeftinije prebaciti teret žita morskim putem iz Sirije do Luzitanije (cc 5000 km), nego preći 110 km. sa istim teretom kopnenim putem. Međutim, i morski transport je imao određenih poteškoća, jer je više – manje bio zaustavljen za zimskih mjeseci. Armije na Rajni i Dunavu su se snabdjevale koristeći i riječne puteve. Na velikim rijekama su izgrađene i vojne luke (portus exceptionales), a o sigurnosti konvoja opskrbe na rijekama su se starale riječne flotile. Vojska je raspolagala i sa velikim brojem mula, odnosno svaki kontubernium je na raspolaganju imao jednu ili dvije mule, pa je robu u toku borbenih operacija prenosila i na ovaj način. Vođenje kolone mula i brigu o životinjama koje su nosile opremu i opskbru je bilo u odgovornosti legijskih *calones*, profesionalnih uslužnih djelatnika u vojsci koji su pratili jedinicu svugdje na njenim kampanjama. *Calones* su bili naoružani kao lahka pješadija i dobili su temeljnu borbenu obuku. Na svaku legiju je dolazilo oko 200 – 300 *calones*. Pored njih u legiji su se još nalazili i robovi i oslobođenici koje su oficiri, posebno oni viši, vodili sa sobom.

Sve vojske su veliki potrošaći državnih resursa, i ubjedljivo najveći dio državnih prihoda je odlazio na održavanje vojske i njenog ljudstva, snage i materijalnih i tehničkih potreba. Zato je financijsko održavanje javnih fondova u rimskom svijetu, uvijek bilo vezano za potrebe vojske. Procjenjuje se da je samo za jednu legiju bilo neophodno 13,5 tona samo hrane mjesečno. To je iziskivalo postojanje dobre logističke i financijske konstrukcije, kao i kvalitetnog lanca i sustava opskrbe u slučaju pokreta legije ili njenih borbenih operacija.

Ali to ne znači da je vojska u rimskom ekonomskom sustavu imala samo pasivnu ulogu, naprotiv... I upravo radi što je vojska veliki potrošać, normalno je očekivati da njeno mirnodopsko trajnije prisustvo na određenom prostoru, izazove i niz uzročno – posljedničkih privrednih aktivnosti, odnosno dolazilo je do ekonomskog napretka toga prostora. Glavni priliv svježeg, gotovog novca u provincije je dolazio preko isplata vojničkih plata, i bez postojanja rimske profesionalne vojske (bez obzira bila ona legijskog ili auksilijarnog sastava) bila bi znatno smanjena cirkulacija novca u udaljenijim predjelima. U činjenici da je vojska izvor svježeg novca, mnogi trgovci i drugi poduzetnici, uključujući i žene, su vidjeli dobru osobnu priliku za profitiranje. Sve veći priliv civila koji je živio od vojske u zoni uz tabor doveli su do prerastanja kanaba u prave gradove. I penzionisani vojnici bi se često naseljavali u kanabi, gdje je živjela još od ranije njegova nelegitimna familija, ali sa činom penzioniranja i postajanja veteranom on je mogao da legalizira svoju raniju konkubinatsku vezu i pretvori je u zvanični brak.

Vojska u ekonomskom pogledu nije morala biti samo veliki potrošać, jer je njeno uspješno djelovanje moglo donositi i velike prihode u javne financije. Borbene operacije i ratovi koji su imali po Rimsku državu uspješne ishode, uvijek su praćene i sustavnom pljačkom, dobivanjem ratnog plijena (ljudi, stoka, materijal), kontribucijama, konfisciranjem, ratnom odštetom, nametima. To je donosilo goleme prihode, što je imalo pozitivan, suficitni karakter na državne financije. Uz to vojska je mogla zarađivati i klasičnom proizvodnjom i trgovinom npr. cigli i crepova, te nekim drugim djelatnostima.

Institucija profesionalne vojske je imala još jedno veliko značanje za rimski svijet. Prisustvo vojske je doprinosilo i širenju rimskog načina života, jer su svaki vojni tabor i kolonija veterana predstavljali Rim u malom. Oni su prenosili u duboku unutrašnjost tekovine rimske civilizacije, širile ideje razvijenog mediteranskog svijeta, i tako ubrzavali srastanje jednog kulturno i etnički heterogenog prostora u jednu cjelinu koja se pojmovno određuje izrazom „rimski svijet”. Vojnici koji bi godinama i decenijama bili stacionirani na određenom prostoru su ostvarivali interakciju sa starosjedilačkom populacijom, i saživljavali se sa njima. Zato je i starosjediocima bilo prijemčivo da primaju tekovine grčko – rimske kulture preko vojnika koje su tako dugo poznavali. Zato je vojska bila jedan od stupova procesa romanizacije. Penzioniranje veterana bez obzira dešavalo se ono u individualnoj ili kolektivnoj formi je imalo i dodatni efekt, jer je kreiralo rimski način život koji je bio više civilniji, bez stalnog prizvuka discipline, vojnih čizama i truba. Ove činjenice se ne odnose samo na legijski, nego i na auksilijarni sastav. I oni auksilijari i mornari koji nisu imali rimsko građanstvo, nakon najmanje 20 godina službe u oružanim snagama Rimske države su bili u potpunosti romanizirani a časnim otpustom bi dobijali i rimsko građanstvo. Oni koji bi se vratili u rodni kraj bi postajali najvažniji eksponenti širenje ideje o rimskom svijetu i lojalnosti princepsu i Državi u cjelini.

Na osnovi dostupnih podataka, pretpostavlja se da je 50 % regruta preživjelo svoju višedecenijsku službu, što je odgovaralo i tadašnjem uobičajenom mortalitetu. To ujedno govori da je veliki broj legionara i auksilijara svake godine ulazio u veteranski status.

Ali u povlaštenom i posebnom položaju vojske krili su se i momenti opasni za carsku vlast. Proporcionalno opadanju moći dotadašnjih institucija kao što su komicije i Senat, jača politička uloge vojske kao institucije. Posebice će se to osjetiti kada se komicije i u potpunosti ugase. Tu ulogu narodnih skupština, u surogat varijanti, će preuzeti masa vojnika koja će aklamacijom birati i postavljati careve i auguste. Naravno, potrebno je na ovom mjestu razlučiti da je oficirski kadar ustvari nekada najbitniji element u tim izborima i donošenju odluka, iako se ne bi trebala ipak zanemariti i uloga običnih vojnika. Dobro naoružana, opskrbljena, i profesionalna vojska se tako u toku principata razvila u samozadovoljno tijelo, koje primarno misli i interesira se za svoje interese. U početku će to biti riječ samo o pretorijancima, koji su bili ubjedljivo najmočnija vojna organizacija u Rimu i Italiji. Prvih desetljeća dinastije Julijevaca – Klaudijevaca proglašavanje novih careva zavisilo je od pretorijanca, koji su uz svoju višu platu u odnosu na legionare primali od kasnijih careva i nagrade (*donativum*). Kasnije, po Tacitovim riječima, otkrivena je tajna carske vlasti (*arcanum imperii*): cara su mogle proglasiti trupe ne samo u Rimu, već i u provincijama.

Augustova politika prema instituciji vojske je dovela do smanjenja vojnih sposobnosti rimskog naroda. Kako bi smanjio pritisak na državne i svoje finansije, ali i održavao moć legionarskog sastava vojske, on je u toku prvih decenija svoje vladavine nastojao da ga održava na onom brojnom stanju koje je svedeno na najmanja moguću mjeru (u odnosu na veličinu Države i njene potrebe opstanka). Tako je on broj legija iz građanskog rata kojih je bilo oko 60 smanjio na 28 legija. S tako smanjenim vojnim snagama Augustu neki veliki budući ratovi više nisu bili interesantni. S takvom vojnom situacijom on u vanjskoj politici vodi samo "nužne" ratove čiji cilj postaje zaokruživanje rimskog teritorija. Kako bi nadoknadio nedostatak vojnika u zaštiti granica rimskog svijeta, on je provodio i odgovarajuće smjernice u provođenju vanjske politike. Malena vazalna kraljevstva tijekom njegove vladavine neće biti anektirana nego zadržavaju ograničenu samostalnost. Cilj te politike je bila podjela obrambenog tereta s tim državicama. Takvih državica je bilo mnogo ali kao najpoznatiji primjeri u povijest su ušli Mauritanija, Judeja i Trakija koji su čuvali sjeverno-afričku, azijsku i balkansku granicu Carstva.

U vojsci je veliku ulogu imala muzika, odnosno muzički instrumenti preko kojih su se prenosile naredbe u taboru, na maršu, terenu i u okršajima. Tako su vojni muzičari (*aeneatores*) bili bitan segment zapovjednog ustrojstva. *Buccina* je korištena za objavu *vigilia* i druge svrhe. *Aeneator* koji je *buccina* koristio zvao se *buccinator/bucinator*. U vojne svrhe su korišteni još i kornu/rog i truba/tuba. Kornu je nosio *cornicen*, koji je posebno bio bitan, i predstavljao je nižeg časnika. Njegov posao je bio da signaliziranje

pozdravljanje viših komandanata i da prenosi naredbe trupama. *Cornicines* su uvijek marširali na čelu centurije, zajedno sa *tesserarii* i *signifer*.

Po Vegeciju (koji piše skoro četiri stoljeća kasnije): „Legija ima osim toga trubače na tubi, puhače na rogu i trubače na bucini. Trubač na tubi zove vojnike u boj i opet svira povlačenje. Kada zasviraju puhači na rogu, njihovu signalu ne pokoravaju se vojnici, već bojni znakovi. Stoga, kada god samo vojnici izlaze na neki posao, sviraju trubači na tubi, a kada treba pomaknuti bojne znakove, sviraju puhači na rogu. No kada se bije boj, podjednako sviraju i trubači na tubi i puhači na rogu. Klasik se pak zove ono što trubači na bucini oglašavaju rogom. To se čini znakom zapovjedničke vlasti jer se klasik trubi u imperatorovoj nazočnosti ili kada se provodi smrtna kazna nad vojnikom, a što se nužno čini prema odluci imperatora. Bilo da vojnici odlaze na noćnu stražu ili na poljske postaje, bilo da idu na neki posao ili na manevre na vježbalištu, na znak tube počinju, i opet na trubačevu opomenu prestaju. Kada bojni znakovi kreću ili kada ih valja zaustaviti u kretanju, sviraju puhači na rogu. Toga se pridržavaju na svim vježbama i napredovanjima, tako da bi u samom borbi vojnici lakše poslušali – bilo da im vojskovođe narede neka se bore, neka stanu, neka gone ili neka se vrate. Očito je razborito da se u miru uvijek provodi ono za što se čini da će se nužno morati raditi u toku bitke.”

Smotre i parade su bile često održavane. Tada bi se dijelila plata, koja se inače isplaćivala svaka četiri mjeseca. Josip Flavije je opisao jednu takvu smotru koju je upriličio Tit za vrijeme završnih borbi za Jerusalim, navodeći da su vojnici tada nosili posebne, svečane oklope. Parade su se održavale i prilikom dekoriranja stjegova (*rosaliae signorum*) i *demissio* (kada bi dolazilo do časnog otpusta).

Pozlaćena paradna kaciga,
nađena u Galiji.

Brončana kaciga za igre, nađena
u današnjoj Bugarskoj.

Na većini legionarskih kaciga bilo je moguće montiranje posebne spravice koja bi pridržavala ukras od perja ili konjske strune. Česte su bile i konjaničke igre (*hippica gymnasia*), kada su učesnici nosili posebne kacige, često u obliku ukrašenih maski. „Borbe” na ovim igrama su se vodile sa lažnim sulicama. Igre su bile veoma slikovite, i nalikovale su mediavelnim turnirima.

Konjanik koji učestvuje u igrama. Preuzeto iz Connolly, 1991:60.

Vojnici su u vojsci uživali punu slobodu filozofskog, religijskog, kultnog izražaja. Oni su mogli poštivati najrazličitije kultove i božanstva. U ovom pogledu oni uopće nisu bili uskogrudni i konzervativni i prihvatali su i božanstva zemalja u kojima su boravili, pa ih onda i prenosili dalje. Nije bilo neobično da se prihvate i božanstva i kultovi svojstveni i neprijatelju. Isto tako su oni donosili u vojsku i vjerovanja iz zajednica zemalja iz kojih su bili porijeklom (kao npr. Trački konjanik). Vojska je u vrijeme principata bila vrlo, vrlo sinkretistička, pa su se u njoj miješale raznorazna vjerovanja i obredi, a *interpetatio* je dostizala goleme razmjere. Ipak su vojnici morali da zajednički participiraju u nekim kultovima, kao što su oni posvećeni glavnim rimskim bogovima kao što su Jupiter, Marsu i Minervi. Posebno su vojnici trebali biti vezani za oficijelni državni i carski kult, pa su parade održavane na rođendan aktualnog princepsa, i tada su nošene njegove *imagines* dok su bili pozdravljani pređašni, a u tom trenutku deificirani principsi. Odgovarajući oficir bi prinosio odgovarajuće žrtve.

Reljef koji prikazuje tračkog konjanika iz Histria Museum u Rumuniji.

Oružane snage Rimske države su uvijek bile multietničke i multijezične. Kako bi se upravljalo tom heterogenom formacijom, oficijelni jezik je bio vojni latinski, sa osnovnim vokabularom. Vindolanske tablice otkrivaju da su oficiri koristili uvijek latinski u međusobnoj korespondenciji, iako su sami bili vrlo šarolikog porijekla (Gali, Germani, Britanci). Iste tablice otkrivaju da se prema nadređenom starješini uvijek obraćalo sa *domine* („gospodaru"/"gospodine"), a vojnicima istoga ranga sa *frater* („bratu") ili *collega* („druže").

Reljef sa prikazom tračkog konjanika, nađen u Sarajevu (kod današnje željezničke stanice). Danas se nalazi u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

Interesatno je da su pripadnici oružanih snaga Rimske države imali mnogo manje problema sa posttraumatskim stresom, nego što je to slučaj sa drugim vojskama. I to pored činjenice da su provodili decenije u vojnom sustavu, sa strogom disciplinom, učestalim prebacivanjima sa terena na teren i prekomandama i skoro uvijek u borbenoj gotovosti i borbenim ili policijskim djelatnostima (posebno u jedinicama na samoj granici). Razlozi za manje intenzitete PTSPa među pripadnicima oružanih snaga Rimske države su jednostavno objašnjivi. Prvo, već je regrut bio upoznat sa jasnim pravilima koja su regulirala njegovo skoro dvodecenijsko službovanje, tako da vojnik nije bio izložen stalnom arbitrarnom, proizvoljnom odlučivanju starješina. Vojnici su prolazili dobru i temeljitu obuku, kako bi bili spremni na sve situacije. Vojnici su bili dobro i redovito plaćeni. Vojnici su imali i najbolju zdravstvenu zaštitu. Vojnici su znali da njihov časni otpust podrazumijeva i značajno penziono obeštećenje (u novcu ili zemlji) te statusne privilegije. Vojnici su bili poseban sloj u odnosu na civile, i imali su osjećaj neke posvećene posebnosti. Vojska je znala „zažmuriti na jedno oko" kada su bile u pitanju stalnije vanbračne ljubavne i seksualne veze njenih pripadnika. Veterani su po

pravilu bili uglednije i poštovanije osobe u zajednicama gdje bi prebivali. Među vojnicima i veteranima je vladao iznimno visoki kolegijalni duh, kao i vezanost za jedinicu u kojoj služe ili u kojoj su služili. Znali su da ih njihovi suborci nikada neće ostaviti. I možda najznačajnije za dobro psihičko stanje vojnika je bila činjenica da su oni imali na raspolaganju mogučnosti za opuštanje i relaksaciju. Vojni tabori su tako imali terme - kupatila kao i svaki grad, u kojima su vojnici mogli ne samo da se opuste nego i da masažama ispuste iz sebe sav nagomilani stres, bijes ili suzdržane emocije. Rijetko koja vojska i danas omogučava svojim pripadnicima da imaju u svojim bazama mogućnosti svakodnevne masaže ili topla kupatila ili „spa – wellnes” centre.

Taktičke doktrine

U bitkama na otvorenom, vojska Rimske države je koristila višelinijski sistem. Posebno su bile bitne rezerve, koje su mogle biti upotrijebljene u svakom momentu. Centralne pozicije su pripadale legijama, dok su se na krilima nalazile auksilijarne trupe. Za razliku od većine svojih protivnika koji su pokušavali da galamom ili svojom fizičkom pojavom zaplaže suparnika, vojnici Rimske države su bili šutljiviji i besprijekorno su disciplinirano krenuli u formaciji naprijed. Kada bi se približili na oko 10 do 15 metara, svaki legionar bi bacio svoj *pilum* na neprijatelja, a onda bi uz glasne povike i bojnu muziku (kornu i trubači) započeo juriš. Ovaj iznenadni dupli udar, uz naglo mijenjanje stava iz šutljivog u veoma glasni, je imao veliko psihološko dejstvo na neprijatelja, šokirajući ga u momentu i tako prilično utičući na njegov moral. Ako se uspjele probiti protivničke linije, vojnici Rimske države su nastavili da agresivno pritišću, nastojeći da nanesu što je moguće više gubitaka neprijatelju. Progon neprijatelja je vođen konjicom.

Brojnost oružanih snaga

Brojnost oružanih snaga Rimske države (uključujući i pretorijance, legionare, auksilijare, mornare, razne gradske i druge straže) je varirala u toku I. i II. st. n. e. Ona je sigurno iznosila više stotina hiljada ljudi u svakom momentu, stacioniranih širom rimskog svijeta, posebno na granicama. Ovoj brojnosti bi se trebale dodati i jedinice federata i plaćenika, koje su podizane iz reda zajednica sa ivice rimskog svijeta i koji su zadržavali svoj način borbe i svoje tipove oružja. Pored njih određenu brojnost su imale gradske, noćne i raznorazne lokalne trupe.

U historiografiji se uobičajilo prezentirati brojnost oružanih snaga, i pojedinih njihovih tipova u određenim vremenskim intervalima tako što bi se broj legija i auksilijarnih kohorti (iz konkretnog razdoblja) pomnožio sa predviđenom, standardnom brojnosti koju su trebale imati legije i auksilijarne kohorte. Međutim, rijetko je koja legijska ili auksilijarna jedinica dostizala svoju punu, standardizovanu brojnost. Zato je nezahvalno davati apsolutne brojke za pojedine tipove oružanih snaga. Uz to, potpuno je nepoznata brojnost lokalnih trupa, kao i federata. A i brojnost ratne mornarice je zasnovana na špekulacijama. Ono što se može sa više sigurnosti pretpostaviti jeste da je brojnost vojske polako rasla u toku dva stoljeća od vremena Augusta prema vremenu Septimija Severa. To je bila posljedica osnivanja novih legija, povećanja brojnog stanja pretorijanske garde i posebno značajnijem povećanju broja auksilijara. Možda bi uslijed navedenih podataka, povećanje oružanih snaga (bez ratne mornarice) od vladavine Tiberija do vremena Hadrijana moglo procijeniti za 100.000 – 130.000 pripadnika.

Ubjedljivo najveći broj legionara i auksilijara se nalazio raspoređen na samoj granici ili u njenoj blizini. Zato u vrijeme principata nije postojala u pravom smislu strateška rezerva u dubini teritorija koja bi se mogla aktivirati u slučaju proboja granične linije. Snage u provinciji Gornji Ilirik / Dalmaciji, iako u unutrašnjosti se ne mogu smatrati strateškom rezervom jer su one tamo stacionirane zbog sumnjive lojalnosti ilirskih staosjedilaca. Pretorijanci se isto ne mogu smatrati strateškom rezervom jer ih je bilo nedovoljno za jednu takvu formaciju, dok su gradske i noćne straže, te raznorazne lokalne straže i formacije bile slabog kvaliteta.

VLADAVINA TIBERIJA

14. god. n. e. – 37. god. n. e.

Tiberije (16. XI. 42. god. p. n. e. – 16. III. 37. god. n. e.) vladao je od 18. IX. 14. do 16. III. 37. god. n. e. Po rođenju se zvao *Tiberius Claudius Nero*, od 4. god. n. e. (usvajanja od Augusta) *Tiberius Iulius Caesar*, a kao čelni čovjek Rimske države *Tiberius Iulius Caesar Augustus*. Politički sustav koji je osnovao August pokazao se čvrstim, jer je predstavljao uspješan kompromis između raznih grupacija rimskog, italskog i provincijskog stanovništva, i bio je vezan za imena Cezara i Augusta, odnosno za rod adoptiranih Julijevaca. I usprkos tome što nije bilo državnih akata o načinu nasljeđivanja prijestolja, poslije Augustove smsrti i poslije smrti njegovih nasljednika, vlast prelazi na članove njegove obitelji, na Julijevce-Klaudijevce. I sa Tiberijevim nasljeđivanjem, praktično se ustanovljava Julijevsko – Klaudijevska dinastija, koja će se nastaviti i preko sljedeća tri cara (Kaligule, Klaudija, Nerona), koji su svi bili i adoptivno i biološki blisko povezani.

Osobenosti Tiberija

Tiberije je bio dosta kompleksna osoba, pa ga je vrlo teško jednostavno opisati. On je bio i prirodno inteligentan i obrazovan, odličan zapovjednik koji je pazio na svoje vojnike, ali i zahtijevao bespogovornu disciplinu. Tiberije je bio taj koji je uspostavio, oblikovao i utvrdio graničnu liniju rimskog svijeta Rajna – Dunav, koja će razdvajati rimski od barbarskog svijeta sve do kraja same antike. Uostalom, Tiberije je bio taj koji je 15. god. p. n. e. izbio na izvor Dunava na Švarcaldu. Tiberijeve vojničke sposobnosti nisu dovoljno niti dostojno vrednovane ni u antičkoj (izuzev panegirika Veleja Paterkula) ni u modernoj historiografiji. Razlog za to leži u pristrasnoj senatorskoj tradiciji i historiografiji, koja se nije baš blagonaklono odnosila prema Tiberiju. Primarno negativistčki stav antičke historiografije je prilično doprinio oblikovanju kasnije predođbe o Tiberiju (koja se zadržala sve do danas).

Tiberije je u trenutku Augustove smrti bio smatran najboljim rješenjem za nasljednika, jer je ipak riječ o iskusnoj osobi sa višedecenijskom karijerom u političkim, vojnim i diplomatskim poslovima. On je odlično poznavao Državu, njene prostore i institucije. Tiberije je baštinio u sebi i konzervativna shvatanja, što ne treba čuditi jer je on, za razliku od Augusta, bio biološki potomak tradicionalnih i drevnih rimskih nobilskih familija. Tiberije i nije bio prvi i najželjeniji izbor Augusta za svoga nasljednika, ali silom prilika i radi umiranja svih ranijih Augustovih favorita (Marcel, Agripa, Lucija, Gaj) Tiberije je

jedini preostao. Tiberije ustvari i nije imao baš neku jaku želju da postane princeps, ali su ga snaga volje njegove majke, njeni politički i familijski potezi doveli na stazu na kojoj nema povratka, nego je predodređeno preuzimanje carskog dostojanstva. I pored izvjesnih političkih skretanja u pravcu povlađivanja interesima starog senatorskog nobiliteta (istina više formalnog, nego suštinskog karaktera), Tiberije nije išao u pravcu jačanja ovlasti Senata na uštrb svoje vlasti. Naprotiv, može se čak reči da je za njegove vladavine ojačana institucija principata, i narušena ta teorijska klackalica moći između Senata i princepsa (koju je zamislio August). Tiberije je bio dobar upravljač, sa štedljivom politikom unaprijedio je državne financije i održavao ih u suficitu.

Istovremeno je pazio i na stanovnike Države, i na građane i na provincijalce. Ali i pored toga, nedostajala mu je Augustova bistrina i politička pronicljivost, pa se nije baš tako dobro snalazio u političkoj areni, dopuštajući i da bude manipuliran od pojedinih favorita. Nekada se znao povoditi i osjećanjima, ljubomorom i osvetničkim raspoloženjima, koji su znali poprimiti i oblike nesmiljene surovosti. Bila mu je svojstvena i uobičajena patricijska nadmenost Klaudijevaca, ali i licemjerje i pretvornost. Patricijsko – nolibska arogancija, nezadovoljstvo i određene frustracije iz djetinjstva i mladosti bili su i kočnice Tiberiju da izgradi takve socijalne sposobnosti i strukture kako bi održavao u rimskoj javnosti stupanj popularnosti kakve su imali August ili Germanik. On nikada nije bio popularan, što mu izgleda nije teško ni padalo jer je preferirao povućenost i osobno suočavanje ili prepuštanje svojim unutarnjim „mračnim i tmurnim demonima“. Ipak je potrebno istaći da njegova nekada izražena ljubaznost nije bila izraz hinjenosti ili pretvornosti, nego je dolazila iz same njegove prirode. Primjer njegove posjete bolesnicima na Rodosu (dok se nalazio u višegodišnjem egzilu na ovome otoku) upravo na najslikovitiji način govori o tome. Da i nije bio principat, nego da je postojala Republika u starom kapacitetu Tiberije bi vjerojatno izrastao u dobrog vojskovođu i državnika... međutim u principatu kojim dominira jedna familija razvoj je išao malo drugačije.

Ipak na karakter Tiberija najviše je utjecala situacija u familiji. Raspad braka njegovih roditelja i preudaja majke su nesumnjivo imali utjecaja na oblikovanje ličnosti Tiberija u ranome djetinjstvu. Inače je sjenka snažne i uvijek prisutne majke dobrano ostajala nadvijena nad Tiberijem, što će on osjećati kao teško breme posebno nakon preuzimanja carske vlasti. Njegovom unutarnjem nezadovoljstvu poseban impuls je dao i pritisak od strane Augusta da se razvede od prve supruge Vipsanije (koju je iskreno volio) i da se vjenča sa Julijom Starijom. Smrt brata Druza ga je dodatno potresla, a nesretni brak sa Julijom Starijom nije doprinio njegovom ni životu ni karijeri. Jedno vrijeme je proveo na Rodosu, dobrovoljno se sklonivši iz arene rimske javne vlasti. Posebno pitanje je njegova seksualnost, i kako je stario sve je više ispoljavao ne samo seksualnu raskalašenost, nego i nasilje i pedofilske sklonosti u najgorem obliku. Dugo vremena je uspijevao kontrolirati i suzdržavati te svoje mračnije osobine, ali na kraju su one izbile na svjetlo dana. Inače, činjenica je da je Tiberije bio i osoba razočarana u svoje okruženje, u svoju familiju pa i u

narod kao takav. Previše je puta bio izdan da bi mogao osjećati neko preveliko povjerenje u ljude. Ta kompleksnost Tiberijeve ličnosti, koja je čisto isticala i svoje mračne karakteristike, je doprinijela da on u vrelima i historijskoj tradiciji ostane primarno zapamćen ne kao jedan od najvećih rimskih vojskovođa, nego kao „najsumorniji čovjek“ kako ga zove Plinije Stariji.

Odnos Augusta i Tiberija je bio veoma slojevit. Iako se prosenatorska antička historiografija trudila da predstavi taj odnos kao poremećen i antagonistički, ipak određeni podaci (npr. Augustova pisma Tiberiju koja prenosi Svetonije) ukazuju da se o nekoj apsolutnoj antipatiji ne može govoriti. Uostalom, Tiberiju je August često povjeravao važne vojne i diplomatske misije, što ne bi činio da nije imao bar kakvo – takvo povjerenje u njega. Naravno, činjenica je da August nije gajio prema Tiberiju takva osjećanja i simpatije kao npr. prema Marcelu, svojim unucima ili Agripi. To se najbolje održava u riječima njegovog testamenta kada kaže : "Budući da mi je okrutna sudbina otela sinove,Gaja i Lucija, neka mi Tiberije Cezar bude baštinik na polovinu i šestinu moje imovine.”

Po Svetoniju Tiberije je bio prema bogovima i vjerskim obavezama prilično nemaran, jer je bio vrlo odan astrologiji i uvjeren da svime upravlja sudbina. Groma se ipak preko mjere plašio, a za malo ružnijeg vremena nosio je uvijek lovorov vijenac na glavi, jer kažu (u antičkom svijetu) da grom nikada ne udara u lovorov list. Tiberija je dobar dio života pratio astrolog Trazil (Τιβέριος Κλαύδιος Θράσυλλος; *Tiberius Claudius Thrasyllus*), a i sam Tiberije je bio umješan u astrologiji. Ali sa druge strane u javnosti je ispoljavao i tradicionalističko-konzervativna shvatanja, pa je po Svetoniju zabranio strana bogosložja u Gradu, posebno egipatske i jevrejske obrede, koji su se u tadašnjoj javnosti smatrali praznovjerjem. Posebno je oštro bio nastupio prema Jevrejima koji su živjeli u Gradu. Čak je protjerao i astrologe iz Rima, ali je dopustio dalji boravak onima koji su ga molili i obečavali mu da će se okaniti svoga zanimanja.

Stupanje na carsko dostojanstvo

Nakon Augustove smrti, još je potrajalo neko vrijeme dok se nije i zvanično riješilo pitanje nasljednika na časti princepsa. Senat je zasjedao 18. IX. 14. god. n. e. August je svoju konačnu oporuku sastavio 3. IV. 13. god. n. e. za vrijeme konzula Lucija Planka i Gaja Silija.[47] Nakon 19. VIII. i Augustove smrti, vestalke su izručile oporuku i tri druga zapečaćena svitka. Svi ti dokumenti su otvoreni i pročitani na sjednici Senata. Kao što je

[47] Oporuka je napisana u dva primjerka, djelimično napisana rukom samoga Augusta, a djelimično od njegovih oslobođenika Polibija i Hilariona.

ranije rečeno, Augustova oporuka je predviđala samo nasljeđe njegove *res private*, a ne i javnih funkcija i časti. Teorijski Rimska država je još uvijek republika. Kao prvi nasljednici su određeni Tiberije (na ½ i 1/6 imovine) i Livija (na 1/3), a dobili su i pravo da nose njegovo ime. Zatim su dolazili na red Druz (na 1/3), a na preostale dijelove Germanik i tri njegova sina. U baštinike trećeg reda je spadao veći broj Augustovih rođaka i prijatelja. Rimski narod je ostavljeno 40 miliona sestercija, gradskim tribusima 3 i po miliona sestercija, a i svaki pretorijanac, vojnik gradskih kohorti i legionar su dobili određenu svotu iz nasljedstva. Pretorijanci su dobili po 250 denara, pripadnici gradskih kohorti su dobili 125 denara, a legionari i pripadnici kohorti *civium Romanorum* po 75 denara. Tri zapečaćena svitka su sadržavala neka pitanja iz javne sfere, pa je u prvome odredio način svoga pogreba, u drugome je dao popis svojih djela (a koje je naložio da se urežu u brončane ploče i postave pred njegov mauzolej), a u trećemu je dao statistički pregled čitave Države, koliko ima vojnika, o javnim financijama (odnosno prihodima i rashodima), o provincijama, zavisnim kraljevstvima...itd. Tacit je vrlo detaljno opisao sjednicu Senata na kojoj se raspravljalo o prijenosu ovlaštenja, počasnih naziva i insignija na Tiberija, i tako njegovo instaliranje na mjesto princepsa. U početku se Tiberije nečkao sa prihvatanjem prijenosa ovlaštenja na sebe, izgovarajući se da je uprava Države pretežak teret samo za jednog čovjeka, da je već starijih godina i slično. Pošto je isticao da nije spreman da preuzme vlast nad cijelom Državom, nudio je da preuzme upravu nad bilo kojim dijelom Države koji bi mu bio povjeren. Naravno, ovo je bila obična predstava, jer je Tiberije znao da je praktična princepska vlast već u njegovim rukama i jer ju je on i prije senatskog formaliziranja obnašao. Sjednica nije bila obilježena samo snishodljivošću senatora prema Tiberiju, kojeg su molili da prihvati ovlaštenja koja mu donose vladarski položaj, nego i zajedljivim i ciničkim primjedbama pojedinih senatora. Ilustrativan je primjer Azinija Gala (*Caius Asinius Gallus Saloninus*; sina Azinija Poliona) koji je Tiberiju bio uputio vrlo precizno pitanje, koje se ovome nije svidjelo i radi kojeg se uvrijedio.[48] Pošto Tiberije nije imao diplomatskog takta kao Augusta i pronicljivost svoga prethodnika, sjednica od 18. IX. je bila znatno konfuznija u odnosu na senatsku sjednicu 13. – 16. I. 27. god. p. n. e. kada je August sa Senatom postigao prvih sporazum. Ipak je na kraju Tiberije prihvatio prijenos ovlaštenja, sa tim da ipak nije prihvatio neke počasne nazive i insignije koje je koristio August. I tako je Tiberijevo i formalno stupanje na vlast Senat sankcionirao posebnom odlukom, koja ima snagu zakona. Uvijek je stupanje vlast rimskih princepsa praćeno formalnim izborom i donošenjem odgovorajućih zakona koji to sankcioniraju. To je bilo utoliko različito od srednjovjekovne prakse krunidbe.

[48] Tiberije je mrzio Azinija Gala i iz drugih razloga, jer je sumnjao da ima velike ambicije i jer je oženio Vipsaniju (prvu Tiberijevu suprugu) sa kojom je imao najmanje šest sinova. Tiberijeva rana privrženost prema Vipsanijii i čežnja za njom nakon neželjenog i nasilnog razvoda je bila tolika da je jednom prilikom Tiberije slučajno sreo Vipsaniju, i pratio ju je sa suznim očima. Otada su pazili da mu Vipsanija nikada više ne dođe na oči. Raskid sa Vispanijom za Tiberija je predstavljao veliku emocionalnu traumu, što bi moglo biti i odgovor na njegovo raskalašeno seksualno ponašanje u starosti.

Senatori su bili snishodljivi i prema Liviji, pa su tražili i za nju počasne nazive kao „Roditeljka“, „Majka domovine“...itd... ali to Tiberije nije prihvatio, uz čitav niz drugih laskavih prijedloga za dobivanje novih počasti koje je smatrao pretjeranim. Bez obzira na negativistički stav Tacita i nekih drugih historičara, ipak se čini da je Tiberije stvarno težio da Senat ima značajniju ulogu u praktičnom rukovođenju. Sudeći po određenim podacima, Tiberije je forsirao senatske debate, pa je bar u prvim godinama svoga principata on težio da Senat djeluje autonomnije, a ne samo da bude servis njegove volje. Međutim, proces jačanja principata i proporcionalnog slabljenja snage drevnih institucija je bio neumitan, i snažan Senat sa članovima koji imaju integritet i autoritet je bio obična iluzija. Prema Tacitu, toga će postati svjestan i sam Tiberije koji je imao običaj da svaki put prilikom izlaska iz Senata kaže: „O, ljudi, na robovanje spremni“.

Tiberije nije htio uzimati nikakve nove titule ni ovlasti. Titula imperatora nije ušla u sastav njegovog imena, on je odbio primiti počasni naziv oca domovine. Dopuštao je samo robovima da ga nazivaju gospodarom. On nije volio laskanje i ulagivanje, Formalno, osobito prvih godina svoje vladavine, Tiberije je nastojao naglasiti svoju lojalnost prema Senatu. On je u Senat ulazio bez svite, poticao raspravu o važnim pitanjima, dopuštao neslaganja sa svojim mišljenjima. Tribunsku vlast (*tribunicia potestas*) dobio je već 6. god. n. e., prije dobrovoljnog egzila na Rodosu koji je potrajao više godina (od 6. god. p. n. e. do 2. god. n. e.).

Prenošenje izbornih nadležnosti sa komicija

Jedna od najvažnijih odluka po uspostavi tiberijanskog režima je bilo prenošenje izbora magistrata sa komicija na Senat, koji je prvi put u svojoj historiji dobio pravo izbora državnih magistrata. Iako je u narodu bilo nezadovoljstva zbog ovog umanjivanja narodnog suvereniteta, to ipak nije imalo nikakvog odjeka. Iako je sa uspostavom principata načelo narodnog suvereniteta praktično počelo iščezavati, jer su zakoni koje su komicije donosile i magistrate koje su birale već ranije bili utvrđeni od strane Augusta, formalno su one još uvijek postojale i bar davale privid funkcioniranja narodnog suvereniteta, toga drevnog načela rimskog političkog i javnog života. Tiberije, kao izdanak starog nobiliteta i gensa Klaudijevaca, koji su u sebi baštinili najviše otpora narodnom suverenitetu, sada je stavio tačku na funkcioniranje komicija. U skoro polumilenijskoj klackalici između Senata i komicija, prvospomenuta institucija je prividno izvojevala konačnu pobjedu. Senatori su rado podržali ovu odluku, jer su se oslobodili potrebe podvlađivanja masi. Naravno, to je bila pirova pobjeda za Senat jer stvarna moć je ležala u rukama princepsa i njegovog okruženja.

Eliminiranje Augustove linije

Tiberije je praktično princepsku vlast (uključujući i preuzimanje rukovođenja vojskom) vršio i prije formaliziranja na septembarskoj sjednici Senata. To prvo doba Tiberijeve uprave je okarakterisano i eliminiranjem svih onih koji su smatrani pretnjom po novi režim. Na otoku Planaziji je 20. VIII. 14. god. n. e. ubijen Agripa Postum, što je i pored njegovog javnog ograđivanja od toga zločina, bila odluka Tiberija i njegove majke Livije. Sljedeća na listi eliminacije je bila Postumova majka Julija Starija, koja je u izgnanstvu, (nedugo nakon Postumove pogibije) umrla od izgladnjivanja. Njen ljubavnik Sempronije Grakh je likvidiran 14. god. n. e. u izgnanstvu na afričkom otoku Kerkini (*Cercina*).

Jedan od robova Agripe Postuma, po imenu Klement je saznavši za smrt Augustovu, pokušao da ode na Planaziju i odatle izvede Postuma i prebaci do rajnskih armija. Međutim, ubice su bile brže. Klement se onda odlučio za smjeliji plan i nešto kasnije se proglasio za Agripu Postuma (bili su istih godina i slične su bili građe), koji je kao nekim čudom preživio. Klement je tako stekao veliki broj podržavaoca. Ovaj lažni „Agripa Postum“ je bio na prevaru uhvaćen i doveden pred Tiberija. Naređeno je bilo da se Klement pogubi kradomice.

Pobuna vojske

Ali jesen 14. god. n. e. je donijela i prvo iskušenje za novi režim, jer je došlo do pobune panonske armije od tri legije. Promjena režima je podgrijavala nade vojnika za nagrade, ali i za poboljšanje svoga položaja.[49] Pobunjena panonska vojska je tražila povećanje plate (na 1 denar), smanjivanje vojnog roka (na 16 godina), te još neke druge povlastice. Namjesnik Panonije (Donji Ilirik) Junije Blez nije uspijevao da zadrži kontrolu nad vojnicima.

Tacit daje vlo detaljan opis pobune panonske i donjogermanske armije. Tako za sami početak pobune navodi sljedeće: „Na glas o Augustovoj smrti i Tiberijevu stupanju na vlast, on (namjesnik Panonije Junije Blez op. a.) da li zbog opće žalosti ili zbog radosti,

[49] Kada se govori o ovoj pobuni legionara na samom početku Tiberijeve vladavine, potrebno je imati na umu da je Tiberije kao zapovjednik trupa na terenu bio poznat kao oštar i strog, ali istovremeno i da se veoma starao o vojnicima kojima je zapovijedao. Velej Paterkul, časnik u Tiberijevoj armiji za vrijeme Velikog Ilirskog ustanka i historičar, svjedoći da se Tiberije brinuo o svojim vojnicima, dajući na raspolaganje bolesnima i ranjenima sopstveni transport, ljekare, kuhare i mobilne banje. Inače je on i štedio vojnike od pogibeljnih situacija i akcija. Uvijek je bio naklonjeniji borbenim operacijama koje ne bi dovodile do velikih žrtava u redovima njegovih trupa, što se posebno ispostavilo za vrijeme Velikog Ilirskog ustanka.

prekine uobičajene vježbe. To je bio početak. Disciplina vojnika je popustila, raspoloženje postalo buntovno, povodili su se za pričama usijanih glava, zaželjeli se raskošnog i dokonog života, prezreli disciplinu i rad. U taboru je bio i neki Percenije, nekadašnji vođa pozorišne trupe, a potom običan vojnik, vičan da svojom među glumcima stečenom sposobnošću unese nemir među ljude. On je, malo – pomalo, unosio nemir među neiskusne vojnike, koji su se u nedoumici pitali kakva će biti vojna služba poslije Augusta. Razgovarao je sa njima noću, ili pred veče, kada bi se oni bolji razišli među šatorima. Tako je sakupio oko sebe ološ među vojnicima. Kada je najzad pripremio sebi pomagače za pobunjeničku rabotu, obratio se vojnicima, kao da im drži govor, pitanjem zašto se poput robova pokoravaju malom broju centuriona i još manjem broju tribuna, kada će se osmjeliti da zatraže da im se poboljša položaj ako se sada, molbama ili oružjem, ne obrate još novom i nesigurnom vladaru. Dosta su tolike godine grešili zbog kukavičluka, služili vojsku po trideset ili četrdeset godina, već sijede kose i tijela obogaljena ranama. Pa ni po otpuštanju nije još gotovo sa vojnom službom, već nastavljajući život u taboru, ti vojnici trpe iste muke, samo što se one sada drugačije zovu. A one koji prežive tolike nevolje, odvlaće bogu iza leđa, gdje dobivaju tobož obradivu zemlju, a u stvari močvare i divlje planinske krajeve. Vojna je služba i inače teška, ne donosi nikakve koristi. 10 asa dnevno, toliko vrijedi duša i tijelo vojnika. To mu je i za odijelo i za oružje i za šator. Time treba da ublaži nečovječnost centuriona i kupi sebi poštedu. A batine i rane, ljute zime i ljeta što iscrpljuju, surovi rat i jalovi mir traju vječno. Nema drugog spasa do da se u vojnu službu stupa pod zakonom utvrđenim uvjetima : da vojnička plata bude 1 denar, da vojna služba potpuno prestane poslije 16 godina, da vojnici ne budu i dalje zadržavani u taboru i da im se plata u novcu isplaćuje odmah, tu na licu mjesta. Zar se vojnici pretorijanskih kohorti, koji dobijaju po 2 denara i vraćaju se poslije 16 domovima svojih predaka, izlažu većim opasnostima?. Ne potcjenjuje on nimalo gradske stražare, rekao je, ali ovi vojnici ovdje žive među divljim narodima, iz šatora gledaju neprijatelja."

Detašmani pobunjenih legija, koji su se nalazili na zadatku van tabora (uglavnom na gradnji infrastrukture u zoni grada Nauport) na vijest o buni su se i sami pobunili, opljačkaju okolna sela pa i sam Nauport. Centurione koji su pokušali da ih u tome spriječe zaspu najprije porugama i uvredama a zatim i batinama. Naročito su bili bijesni na prefekta tabora Aufidijena Rufa, koga su svukli sa kola, natovarili rančevima i potjerali u prvom redu rugajući mu se i pitajući ga da li mu se dopada da tako natovaren maršira duge marševe. Aufidijen Ruf je inače bio vojnik starog kova, dugo vremena običan vojnik, zatim centurion i onda prefekt tabora. Kako je bio strog prema sebi, tako je to prenosio i na svoje potčinjene od kojih je zahtijevao strogu disciplinu. Ostario u radu i muci, postao je utoliko nepopustljivi ukoliko je sam imao više da otrpi. Nešto kasnije su pobunjenici ubili i centuriona Lucilija, kome je opora vojnička duhovitost dala nadimak *Da mihi alteram* („Još jednu") zato što je, kada bi se batina slomila o leđa vojnika, tražio, vičući iz sveg glasa još jednu i zatim još jednu. Pobunjeni vojnici su u potpunosti odbacili

povinovanje uobičajenoj vojno – zapovjednoj hijerarhiji i formirali neko improvizirano svoje vodstvo u vidu vojničkih komiteta (neke vrste antičkih „sovjeta vojnika“).

Problem se usložnio kada se pobunila i donjogermanska armija, koja je bila brojnija od panonske i nalazila se na tada opasnoj i vrlo turbulentnoj rajnskoj granici. Na rajnskoj granici su se nalazile dvije armije (donjogermanska, pod komandom Aula Cecine i gornjogermanska pod komandom Gaja Silija) pod vrhovnim zapovjedništvom Germanika. Dodatni problem sa buntovničkim armijama izazivala je i činjenica da su one uslijed gubitaka u Velikom Ilirskom ratu i posebno u Teutoburškoj katastrofi popunjene rimskim i italskim lumpenproleterijatom. I ovi elementi su i bili glavni inicijatori nemira. Pobunjenici sa donje Rajne su zahtijevali i veće plate, ali i časno otpuštanje veterana iz vojske, te isplatu novca koji im je August zavještao. Pobuna je poprimila i nasilne oblike, kada su redovi napali centurione i neke ubili, a zapovjedništvo sa Cecinom na čelu je u potpunosti izgubilo kontrolu.

Tacit navodi: „Vojnici, van sebe, iznenada, golim mačevima nasrnu na centurione. Ovi su oduvijek bili predmet mržnje vojnika i prve žrtve divljanja. Bace ih na zemlju, izbatinaju svakoga sa po 60 šiba, jer je toliko bilo centuriona. Onda ih tako izmrcvarene i smoždene, neki su već bili i izdahnuli, bace pred šanac ili u Rajnu. Septimija, koji je bježeči stigao do tribunala i bacio se pred noge Cecini, tražili su sve dotle dok im nije bio izručen da ga pogube.“

Na vijest o pobuni Germanik se uputio da pokuša smiriti vojnike i vratiti ih u disciplinirani vojni poredak, ali nije uspio. Tacit isto opširno izvještava o pobuni donjogermanske armije pa govori i o odnosu Germanika prema buntovnicima na sljedeći način: „Zatim na glas o pobuni legija, smjesta pohita tamo. Sretne pobunjenike izvan tabora očiju oborenih ka zemlji, kao da se kaju. A kada uđe u tabor, dočekaju ga nesuvislim žalbama. Neki su se mašali njegove ruke kao da hoče da je poljube, i gurali je sebi u usta ne bi li opipao njihove bezube desni, drugi su pokazivali svoje od starosti iskrivljene udove. Oko njega se sakupi vojnički zbor, ali bez ikakva reda, zato naredi da se rasporede u manipule. Ovako će bolje čuti, glasio je odgovor. On naredi da donesu bojne znake ne bi li se bar tako razaznale kohorte. Poslušaju ga preko volje. Zatim je govorio, najprije o ukazivanju božanskih počasti Augustu, da bi prešao na pobjede i trijumfe Tiberijeve. Posebno mu je hvalu odao za junačke podvige koje je sa istim tim legijama izvršio u Germaniji. Istakne zatim kako je Tiberija složno primila Italija, kako su mu ostale vjerne galske provincije. Nigdje nisu izbili nemiri ni nesloga. Čutke ili tiho gunđajući, sasluža zbog ove riječi. Čim je počeo da govori o pobuni i zapitao ih kuda je otišla njihova vojnička poslušnost, kuda njihova slavna stara disciplina, kuda su otjerali svoje tribune, kuda centurione, oni svi obnaže svoja tijela i pokažu ožiljke od rana i bičevanja. Svi u isti mah stanu da se žale na skupu cijenu kojom plaćaju poštedu, na niske vojničke plate, na teške radove – kopanje šanaca i rovova, prijevoz hrane, materijala, drva, na sve one poslove koje iziskuju život u logoru i koji se preduzimaju

da vojnici ne bi sjedili skrštenih ruku. Najstrašnije se čuo glas veterana: trideset i više godina proveli su oni u vojničkoj službi. Neka ih on sada izbavi tih napora, molili su, da je dočekaju smrt u tim mukama. Da jednom vide kraja toj preteškoj vojnoj službi, da svoj zasluženi odmor ne provedu u bijedi. Neki su opet tražili da im se ispalti novac koji im je August zavještao, poželjeli uspjeha Germaniku i otvoreno mu ponudili svoju pomoč ako želi da postane car. Tada Germanik, kao da ga je sam zločin ukaljao, skoči sa tribunala. Htjede da ode, oni mu oružjem prepreće put.“ Pojedini vojnici su čak ponudili i svoju pomoć Germaniku, ako otkaže lojalnost Tiberiju i proglasi se za novog cara. Germanik je ovaj prijedlog odbio.

Situacija u Panoniji je smirena tek kada je kao Tiberijev izaslanik tamo upućen njegov sin Druz. On je bunu, iskoristivši sva sredstva, u koja je spadalo čak i to da su on i njegovi suradnici i pratioci pomračenje Mjeseca (koja se desila 27. IX. 14. god. n. e.) protumačili kao znak nepovoljan za buntovnike. Ovaj inteligentni mladić je tako uspio da diplomatskom igrom i umješnošću eliminira žarište pobune u panonskoj armiji i da u njoj povrati vojnu stegu. Na rajnskoj granici, Germanik je morao uložiti znatno napora kako bi se suzbila pobuna, pa je čak pristao i na uvjete pobunjenika. Taktično popuštanje Germanika je sasvim razumljivo ako se ima u vidu da je rajnska granica ustvari bila otvoreni front i bojište sa Arminijevim Germanima. Pobuna je vrlo lako mogla dovesti do totalnog kolapsa fronta, građanskog rata u Galiji i provale Germana. Veliku ulogu u tim zbivanjima, posebno u jačanju morala kod Germanika i njegovih najbližih suradnika imala je i njegova supruga Agripina Starija, žena snažne i nepokolebljive volje. Ipak je i na kraju Germanik uspio da se obračuna sa onim najupornijim i najzagriženijim od pobunjenika.

Rajnski rat od 14. do 17. god. n. e.

Pobuna donjogermanske armije je kao posljedicu imala i pokretanje velike rimske ofanzive istočno od Rajne. Germanik, a i mnogi vojnici su smatrali da je najbolji način da se unutarnja frustracija u armiji riješi pokretanjem vanjskih borbenih operacija. Time bi se pažnja preusmjerila, a i pomalo zaboravilo šta se sve to dešavalo za vrijeme pobune. Tako je odmah po smirivanju pobune u V. i XXI. legiji (koje su bile prve pobunile i bile najupornije sa najviše nezadovoljnika), naredio da se premosti Rajna i započne novi pohod. Rajni rat je ustvari nastavak rata koji je između Rimljana i Arminijevih Germana trajao još od Teutoburške katastrofe i predstavljao je krešendo i vrhunac borbenih operacija u velikom stilu. Germanske zajednice u neposrednoj blizini Rajne su bile iznenađene brzim i brutalnim rimskim upadom. Rimske trupe (legije i veliki broj pomoćnih savezničkih auksilijara) su opustošile prostor od 50 rimskih milja, a germanski narod Marsi sa gornjeg toka rijeke

Ruhr, je bio u potpunosti masakriran. U povratku u zimske logore teško je porazio i Bruktere, Tubante i Usipete koji su pokušali da ponove Teutoburšku pobjedu. Germani su bili napali zaštitnicu, ali su odlučnim udarom velikog dijela rimsko – auksilijarnih trupa bili pregaženi. To je bio početak sustavnih kampanja pustošenja Njemačke, koje su se odvijale sinkronizirano kopnenim putem, ali i pomorskim desantima. Naredne 15. godine n. e. Germanik je predvodio pohod u zemlju Hata (današnji Hesen, čije je ime i direktna izvedenica od hatijskog imea), nadajući se da će izazvati razdor između Arminija i njegovog punca Segesta. I ovaj napad je polučio odlične rezultate, i Hati su doživjeli velike gubitke u ljudstvu. Inače ovi Germanikovi pohodi odlikovali su se nesmiljenom surovošću prema civilnom njemačkom stanovništvu. Niko se nije štedio, a ubijani i zarobljavani su ne samo ratnici, nego i velike mase žena, djece i staraca. Germanik je tako ponavljao svoj obrazac koji je primjenjivao u Iliriku za vrijeme rata od 6. do 9. god. n. e. On je uspio i u svome naumu da izazove razdor, i Segest se odvojio od germanskog oslobodilačkog pokreta koji je vodio Arminije. Germanikova armija je u maju 15. god. n. e. oslobodila od opsade Segesta, a istovremeno je u njihove ruke pala i Arminijeva trudna supruga Thusnelda. Rimski vrhovni zapovjednik se ponio sa visokom dozom poštovanja prema Thusneldi. Pojedine germanske zajednice su počele napuštati zajednički Savez i Arminijevo jedinstvo Germanije se počelo ljuljati. Ali ni ti porazi nisu pokolebali duh Arminija, koji je još žešće među njemačkim zajednicama propovijedao otpor, uspijevši da uzbuni i Heruske i druge narode. Ipak i pored žestokog otpora, Germanikova armija se uspjela probiti i do područja Teutoburške šume, gdje su ležali još uvijek nesahranjeni ostaci Varovih vojnika. Vojnici su bili šokirani prizorom (što je uključivalo i oltare na koje su kao žrtve bili prineseni viši oficiri), ali su nakon 6 godina sahranili svoje pale drugove. Germanik je nakon toga nastavio progon Arminija, i to pravo u njegovu matičnu domovinu Heruska. Germani su ipak imali određenih uspjeha, npr. u borbi sa legijama koje je predvodio Cecina, iako su u konačnici kontranapadom Rimljani uspjeli ne samo da odbiju Arminijeve ratnike, nego i da im nanesu novi poraz. U tim danima, Agripina Starija je pokazala svu svoju veličinu prilikom održanja stabilnosti mostobrana na Rajni. Inače Germanikovoj armiji najviše problema je tada zadavao sam teren Njemačke, njena klima i njene šume i močvare kao nestabilno Sjeverno more. Iduće 16. godine n. e. pokrenuta je ambiciozna i dosta obimna nova ofanziva u unutrašnjost Njemačke. Kako bi se smanjio gubitak opreme i resursa, zbog konfiguracije terena, Germanik je sada ofanzivu planirao izvesti tako što bi trupe preveo brodovima preko Sjevernog mora pa do ušća njemačkih rijeka i duž njih u srce neprijateljskog područja. Ovim iznenadnim desantom se nadao uvući Germane u otvorenu bitku. Mjesto odakle bi otpočela operacija je bilo Batavski otok (današnja Nizozemska), a legat Silije je napao i zemlju Hata. Germanikova armija je koristeći flotu prodrla u unutrašnjost i do velike bitke je došlo kod rijeke Vezer. Prije same bitke na obali Vezera su se susreli Arminije i njegov brat Flav (koji je ostao lojalan Rimljanima i borio se u Germanikovoj armiji), međusobno se verbalno vređajući i optužujući za izdaju. U prepirci se Arminije pozivao i na njihovu majku, koja se pridružuje njegovim molbama. I pored prvotnih manjih neuspjeha (poraz

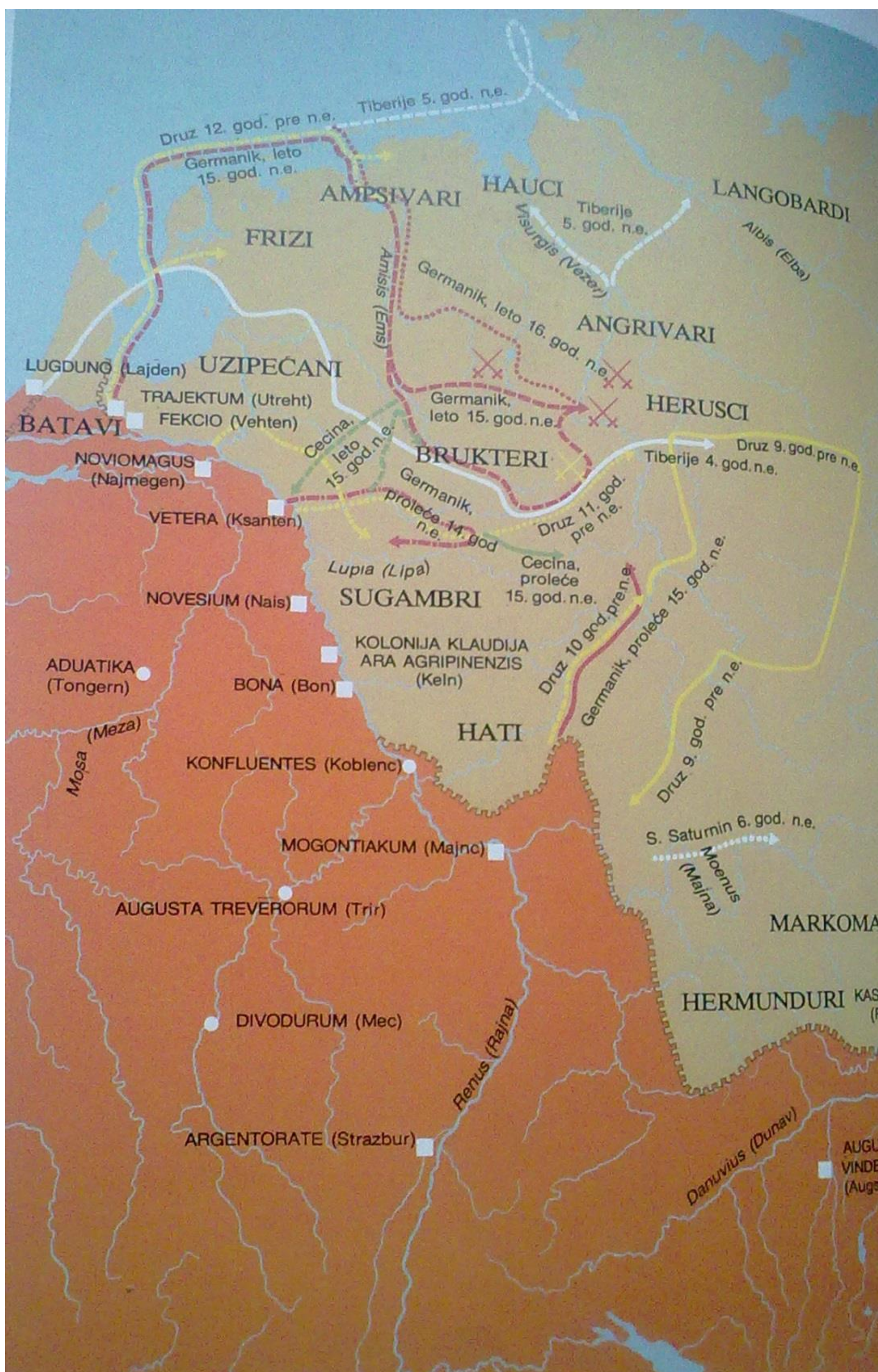
batavskog kontingenta), u bitki na rijeci Vezer Germanikova armija je izvojevala veliku pobjedu. Germanikovo vodstvo, dobra motivirajuća priprema vojnika, odlična taktička izvedba operacije i bolja opremljenost rimsko – auksilijarnih trupa rezultirali su pobjedom u kome su Germani imali goleme gubitke, a i sam Arminije je bio ranjen i jedva se uspio spasiti. Rimsko – auksilijarne trupe su imale neznatne gubitke. Ipak germanski Savez je još uvijek pružao otpor i do nove bitke je došlo ubrzo i to kod Angivarijanskog Nasipa (zapadno od današnjeg Hanovera). I ovog puta Germanikova armija je bila pobjedonosna, nanijevši značajne gubitke protivniku. Ubijanje od strane Germanikovih vojnika je dostiglo velike razmjere. Sudeći po podacima iz vrela, Germanikove ofanzive su više bile usmjerene na ektreminaciju stanovništva istočno od Rajne, nego na njegovo pokoravanje. Veliki broj civila je poubijan ili odveden u roblje, a čitave oblasti su pustošene. Sam Germanik je u žaru bitke kod Angrivijanskog Nasipa tražio od vojnika: „Nisu nam potrebni zarobljenici, samo ako zatremo cijeli narod, biće kraja ratu“.

Prilikom povratka morskim putem, Germanikova armija je doživjela veliku tragediju, jer ju se zahvatilo nemirno more i oluje, nanijevši joj značajne gubitke. Zbog rimskih i auksilijarnih gubitaka na moru, Germani su se ponovo pokrenuli, pa je Germanik bio prisiljen da ponovo pokrene uspješnu ofanzivu u unutrašnjost i to prvo na Hate i Marse. Tom prilikom je Germanik i povratio orao jedne od Varovih legija (ukupno su vraćena dva orla = bojna znaka). Germanske snage su bile slomljene i vladalo je uvjerenje da je dovoljna još jedna kampanja idućeg ljeta i da kompletan rat sa uspjehom završi. Međutim, Tiberijeve naredbe su to spriječile. Princeps je smatrao da je bilo dosta rata i da se granica treba utvrditi na Rajni, a ne na Elbi. Tiberije je poručio da Heruske i druge buntovne narode sada, kada je rimska osveta zadovoljena, prepusti njihovim razmiricama. Germanik je molio za još jednu godinu kako bi završio što je započeo, ali Tiberije mu ponudi drugi konzulat, za što je morao doći u Rim. Istovremeno mu je poručio da ako bude trebalo ratovati, prepusti priliku Druzu, jer su Germani trenutno jedini pravi neprijatelji, pa se jedino pobjedama nad njima može doći do vojničke slave. Germanik je na kraju poslušao Tiberije. Tako je potvrđena granica na Rajni i učinjena velika strateška greška. Gotovo je sigurno da bi Germanikova armija naredne godine izvojevala konačnu pobjedu nad iscrpljenim Germanima i u okvire rimskog imperija povratilo područje zapadno od Elbe. Granica Elba – Dunav je kraća od linije Rajna – Dunav, pa bi za njeno održanje bilo zahtijevano manje resursa i manje ljudi. Uz to, dubina rimskog područja bi bila i prevelika za bilo kakvog budućeg napadaća. Ipak su Tiberijeva zavist i sumnjičavost prema nećaku, doprinijeli da se učini jedan takav strateški previd kao što je prekid pobjedonosnog rata. Kontinurani rat od septembra 9. god. n. e. na Rajni i u dubini Njemačke, posebno u trogodišnjem periodu Germanikovih ofanziva, su imali devastirajući efekt po transrajnske zemlje i zajednice. Prvo su nakon Teutoburške katastrofe uništene preostale rimske pozicije i naselja. Nakon toga su dolazile kontinuirane rimske operacije, koje su za u periodu 14. – 17. god. n. e., imale i osvetnički karakter. Razaranje njemačke infrastrukture, naselja su razarana, depopulirane

su određene zajednice, mnogo je bilo i zarobljenih i odvedenih u ropstvo. Nakon teških gubitaka u ljudstvu Germani su dobili prijeko potrebno vrijeme da se biološki i materijalno obnove.

Germaniku je dodijeljen trijumf koji je proslavio 26. V. 17. god. n. e., a u njemu su provedeni i Arminijeva supruga Thusnelda i njegov sin. Germanik je dobio i novo specijalno zapovjedništvo na uvijek problematičnom Orijentu. Germanikove pobjede u Njemačkoj su doprinijele značajnom širenju njegove popularnosti u tadašnjoj rimskoj javnosti, što je nesumnjivo moglo rezultirati i određenom sumnjičavosti Tiberija prema svome nećaku. Sam Germanik je izgleda na sve načine pokušavao da smanji eventualno podozrenje svoga strica, pa je izbjegavao sopstveno uzdizanje kao pobjednika nad Germanima, uvijek ističući da ratuje za princepsa (primjer podizanja pobjednog znaka kod Angrivijanskog Nasipa). Rimsko napuštanje rata, dovelo je stvarno do unutarnjih međugermanskih sukoba. Došlo je do otvorenog rata između Arminija i Marobodua, a u bitka koja se odigrala je bila vrlo silovita i krvava. Ipak se Maroboud povukao u Markomaniju i zatražio od Tiberija pomoć. Rimljani su odbili pomoći Maroboudu, jer ni on nije pomogao njima kada su bili u ratu protiv Arminija. U Ilirik je bio upućen Druz sa specijalnim ovlaštenjima, kako bi stekao upravno i vojno iskustvo, a trebao je i ugovoriti sporazum sa Maroboudom. Ovaj stari markomanski kralj se našao u neprilici i zbog pobune koju je vodio izvjesni mladić Katualda, pa je bio prisiljen da bježi na rimsko područje. Tiberije mu je dopustio azil i Maroboud je bio smješten u Ravenu. Slična je sudbina uskoro zadesila i Katualda, pa je i on prebjegao preko granice u Rimsku Državu. Ni Arminije nije imao previše sreće. Nakon rimskog povlaćenja i pada Marobouda, on je pokušao da ojača svoju vlast, kao i da Savez pretvori u trajniju formaciju ujedinjene Njemačke. To je izazvalo nezadovoljstvo i otpor njegovih sunarodnika, pa je došlo i do otvorenog sukoba. Arminije je ubrzo pao kao žrtva izdaje nekih svojih rođaka. Ovaj po Tacitu oslobodilac Germanije je živio 37 godina i bio je nesumnjivo jedan od najvećih heroja Njemačke. Bez njega današnja Njemačka bi izgledala znatno drugačije.

Rajnska zona je uvijek bila goruće pitanje europskih granica rimskog svijeta. Germanski narod Frizi, koji je nastanjivao prostore sjeverno od ušća Rajne, došao je 28. god. n. e. u sukob sa Rimljanima. Po Tacitu razlog sukoba je bila gramzivost rimskih činovnika. Pošto je riječ o siromašnom narodu, Tiberijev brat Druz je odredio vrlo nizak danak (u isporuci volujskih koža za potrebe vojske) koji su trebali predavati Rimu. Ali novi nadzornik Friza, primipilar Olenije je odabrao je kožu tura, velikog govečeta, kao mjeru za isporuku danka. To Frizi nisu mogli ispuniti i bili su prisiljeni da za isplatu danka šalju i svoja sitna goveda, pa i polja i na kraju i svoje žene i djecu (u ropstvo). Frizi se pobune i izbace Rimljane, a Olenije i ostali Rimljani i saveznici se sklone u utvrdu Flev. Protiv pobunjenih Friza je sa vojskom krenuo Lucije Apronije, legat Donje Germanije. Međutim, operacija protiv Friza je zbog neučinkovitog pristupa legijskih i auksilijarnih snaga protivniku u potpunosti propala.

Karta preuzeta iz Kanlif, 1980:184.

Zakon o uvredi veličanstva

U toku 15. god. n. e. desila se i obnova zakona o uvredi veličanstva (*lex maiestas*). Zakon pod istim imenom postojao je još u drevnoj Republici, i odnosio se načelno na onoga ko bi narušio ugled i veličanstvo rimskog naroda, npr. ako bi izdajom i nebrigom naškodio vojsci, bunama štetio narodu, neodgovorno ili kriminalno vodio državne i javne poslove. Predmet optužbe bi bila djela, dok riječi nisu bile kažanjavane, pa ovaj zakon nije obuhvatao ono što bi se danas smatralo verbalnim deliktom. Međutim, ovaj drevni zakon se u vrijeme ranog principata počeo tumačiti drugačije, pa je prvi August pod izlikom ovog zakona proveo istragu o nekim pogrdnim spisima. Tiberije je ovaj zakon i zvanično postavio na novo polje procesuiranja, kada je na upit pretora Pompeja Macera da li da daje ovlaštenja za pokretanje postupka na osnovi ovog zakona odgovorio da treba zakone izvršavati. Tiberije je bio ljut zbog nekih anonimnih pjesama na njegov račun. Tako je prvotni zakon o uvredi veličanstva rimskog naroda prerastao u zakon koji je procesuirao i verbalni delikt, ali i sve ono što se moglo smatrati (u prilično širokom obujmu) uvredom ili ugrožavanjem principsa, deificiranih careva i njegove familije. U prvo vrijeme taj zakon nije primjenjivan u velikoj mjeri, pa je Tiberije čak i sam obustavljao procese protiv nekih pojedinaca koji bi bili optuženi na osnovi ovog zakona. Međutim, kako vrijeme bude odmicalo, ovaj zakon će se sve više primjenjivati. Primjena ovog zakona će dovesti do pojave nove klase profesionalnih informatora (doušnika) zvanih *delatores*. Ovaj zakon će postojati sve do kraja rimskog svijeta i nalaziti će se i u Justinijanovom kodeksu. Prijestupi zakona o veličanstvu su vremenom pored vojničkih prijestupa, sada uključivali i ono što je ugrožavalo autoritet i vlast cara, kao što su podizanje armije bez zapovjedništva car, dovođenje u pitanje carskog izbora nasljednika, ubistvo ili zavjera sa ciljem ubijanja viših magistrata, nasilno zaposjedanje javnih prostora, sastajanje javnih neprijatelja sa oružjem u Rimu, podsticanje na pobunu, uvođenje nezakonitih zakletvi, oslobođanje po pravu osuđenih zatočenika, falsificiranje javnih dokumenata, odbijanje namjesnika provincije da napusti svoju provinciju po isteku mandata i da preda armiju novom namjesniku. Ono što je glavna razlika u ovom carskom zakonu u odnosu na republikansko doba jeste da zločinom smatra i intenciju (*voluntas*), a ne samo djelo/*effectus* (kao za vrijeme Republike). Izdaja se smatrala najtežim zločinom, i svaki građanin je mogao podignuti tužbu (*publica judicia*), a optuženik je gubio neka prava (u odnosu na druge optužbe za zločine), kao npr. imunitet od optužbe žene ili nekredibilne osobe, zatim bez imuniteta na mučenje i bez imuniteta da njegovi robovi budu mučeni kako bi svjedočili protiv njega. Od Tiberija je uobičajena kazna smrt i konfiskacija imovine, te gubljenje građanskih prava. Presuđeni izdajnik nije mogao da ostavi testament ili oslobodi robove. Sa preinačenjem zakona o uvredi veličanstva, iako se to u prvo vrijeme tiberijanskog režima nije činilo tako, otvorena su vrata političkom progonu te eksterminacijama političkih protivnika i sumnjivaca režimu sve do našeg doba.

O procesima i onome što se tumačilo kao izdaja ilustrativan je primjer koji se desio rimskom pjesniku Klutoriju Prisku (*Clutorius Priscus*). Ovaj pjesnik je napisao tužbalicu povodom Germanikove smrti, pa je za to bio dobro nagrađen u novcu od Tiberija. Za vrijeme bolesti Druza, Prisk je pripremio novu tužbalicu nadajući se dobroj zaradi, iako Druz još nije bio umro. Međutim, napravio je grešku i tu je tužbalicu pročitao jednom prilikom u nekom društvu. Ubrzo je bio denunciran, osuđen i pogubljen, i to na prijedlog tada designiranog konzula Haterija Agripe (*Haterius Agrippa*). Na kraju je i 32. god. n. e. i Haterije bio pogubljen.

Germanikova smrt

Najveće iskušenje ranog tiberijanskog režima bila afera vezana za smrt Germanika. Nakon trijumfa, novo specijalno ovlaštenje Germanika se odnosilo na sređivanje situacije na Istoku, koje je polako ponovo ulazilo u novo razdoblje previranja. Kapadokijski kralj Arhelaj (koji je već vladao 50 godina) je 17. god. n.e. pozvan u Rim, jer je Tiberije osjećao nestašicu novca u vojnim fondovima pa je želio doći resursa i novca Kapadokije. Arhelaj je bio optužen od Senata da je učestvovao u zavjereničkim aktivnostima. Arhelaj je umro u Rimu prirodnom smrću. Čim je došao na Orijent 18. god. n. e., Germanik je kraljevinu Kapadokiju pretvorio u rimsku provinciju, Mala Jermenija je predata Arhelajevom posinku Artaksiju III. da upravlja kao rimski potčinjeni «saveznički» kralj, dok su neke druge oblasti predate Arhelajevom sinu da isto upravlja njima kao potčinjeni «saveznički» kralj. Kraljevina Komagena je nakon smrti njenog kralja Antioha III. pripojena provinciji Siriji.

Po starom dobrom rimskom običaju, prelaskom u status provincije neke dažbine su bile smanjene, a sve kako bi se domorodačko stanovništvo (u konkretnom slučaju Kapadokijci) uvjerilo da će im pod direktnom rimskom vlašću biti bolje, nego pod domaćim vladarima.

Na Istoku je uvijek aktuelno bilo i pitanje Jermenije i odnosa sa Iranom. Nakon pogibije Fraata IV. i njegovih nasljednika, za novog vladara je bio imenovan Fraatov sin Vonon, kojeg je otac bio poslao Augustu kao taoca. Ali Vononovo ponašanje, koje je bilo rezultat dugogodišnjeg oblikovanja u grčko-rimskoj kulturi nije se svidjelo jednom dijelu iranskih prvaka. Došlo je do građanskog rata, u kojem je pobijedio Artaban II., isto pripadnik arsakidske partske dinastije (sin jedne arsakidske - partske princeze koja je živjela na istoku iranskog svijeta). Vonon je našao pribježište u Jermeniji, gdje je proglašen za kralja. To je naravno bilo i previše izazovno za Artabana II., pa je pretio otvoreni rat partskog Irana sa Jermenijom u koji bi se morali umiješati i Rimljani. Radi toga je legat Sirije Kretik Silan

pozvao Vonona i stavio ga pod stražu. Jermenija je opet ostala bez kralja i Germanik je kao izaslanik Rimske države u jermenskom gradu Artaksati okrunio Zenona (koji je dobio i novo ime Artaksije), sina pontskog kralja Polemona, za novog kralja Jermenije.

Jermenija je ustvari bila obična moneta za potkusurivanje. Ona se nalazila na važnom strateškom području između rimskog, iranskog i kavkaskog svijeta, radi čega se kontrola nad njom smatrala prioritetom u rimskoj vanjskoj politici na Orijentu. Partsko –iranski vladar Artabana II. (ne obazirući se na Rimljane) je nakon smrti jermenskog kralja Artaksije doveo na jermenski prijesto svoga najstarijeg sina Arsaka. Artaban II. je čak poslao izaslanstvo u Rim da traže povrat blaga koje je Vonon ostavio u Siriji i Kilikiji. Artaban II. je tražio čak i uspostavljanje starih perzijskih i makedonskih granica, prijetio da će zaposjesti zemlje koje je nekada držao Kir, a kasnije Aleksandar. Međutim, partsko – iransko visoko društvo nikada nije bilo jedinstveno i vrlo brzo se stvorila jedna klika nezadovoljnika koje su predvodili velikaš Sinak i eunuh Abda. Oni su u Rim 35. god. n. e. poslali izaslanstvo tražeći da im se pošalje Fraat VI., sin Fraata V, koji je u Rimu kao talac boravio gotovo 40 godina. Tiberije je pristao na to i poslao je Fraata VI. Međutim, Artaban II. je mudro eliminirao unutarnju zavjeru, a Fraar VI. je umro u Siriji i prije nego što je prešao Eufrat. Ali stari Tiberije se tada pokazao u svome punom elementu, i za novog pretendenta je odredio Tiridata, unuka Fraata IV. Tiberije je naveo i gruzijsko - iberskog kralja Farazmana I. da upadne u Jermeniju, protjera Parte i za novog kralja postavi svoga brata Mitridata. Za glavnog rukovoditelja tih dešavanja na istoku određen je Lucije Vitelije (*Lucius Vitellius*, otac budućeg cara Vitelija). Arsak je ubijen od strane svoje podmićene (od strane iberske braće) posluge. Gruzijski Iberci su upali u Jermeniju sa velikom vojskom i zauzeli su Artaksatu. Artaban II. je na to poslao vojsku pod komandom svoga sina Oroda. U jednoj žestokoj bitci kao pobjednik je izašao Farazman, a Artaban II. je ponovo pokrenuo ofanzivu kako bi se osvetio. Ali je Vitelije skupio istočnu armiju, i Artaban II. se uplašio rata sa Rimom, povukavši svoju vojsku. Ubrzo je došlo do novog građanskog rata u Partiji, i Artaban II. je morao (i pored početnih uspjeha) bježati pred pobunjenicima koje je predvodio Sinak. To je navelo i Vitelija da ohrabri Tiridata da se upusti u otvorenu borbu za partsko – iranski prijesto. Načinjen je pontonski most i istočna Vitelijeva armija je prešla Eufrat. Tada su Tiridatu prišli mnogi velikaši Mesopotamije (današnjeg Iraka), a Vitelije misleći da je završen posao, povrati se sa vojskom u Siriju. Tiridat je imao uspjeha u privlaćenju niza helenističkih, semitskih i iranskih zajednica, a najveću podršku mu je dala Seleukija. Međutim, složena politika niza partskih i iranskih velikaša i prinčeva je ponovo dovela u Artabanov tabor određenu podršku. Novo skupljena vojska (uglavnom od skitskih Daksa) Artabana II. je izbila pred Seleukiju, a Tiridatova moć se raspala kao mjehur od sapunice, i ovaj je morao bježati u Siriju. Artaban II. je ipak sa Vitelijem sklopio sporazum, po kojem je odustao od svih ostalih pretenzija. Ubrzo je Artaban II. ponovo zbačen od strane izvjesnog Cinama (*Cinnamus*), ali je njegov vazal Izat, kralj Adiabene, uspio da isposluje da se Artaban II. ponovo postavi na prijesto. Ubrzo je 38. god. n. e. Artaban II.

umro. Istovremeno je Vitelije ugušio pobunu plemena Kieta, koji su se povukli na planinu Taur (jer je kapadokijski kralj Arhelaj Arhelaj htio da im ranije nametne na rimski način plaćanje poreza prema cenzusu). Vitelijev podzapovjednik Marko Trebelije je uspješno ugušio ustanak.

Komagena nije dugo ostala u sastavu provincije Sirije. Princeps Kaligula je 38. god. n. e. obnovio kraljevinu i instalirao, sina posljednjeg kralja, Antioha IV. (puno ime: *Caius Julius Antiochus* IV *Epiphanes*; Γάιος Ἰούλιος Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανής) za novog kralja. Ujedno mu je povećao teritoriju sa divljim područijima Kilikije. Ali je Kaligula ponovo zbacio Antioha IV., da bi ga na tron 41. god. n. e. povratio princeps Klaudije.

Germanikov boravak i obilazak (u turističko – arheološkom stilu) Egipta, doveli su do neraspoloženja Tiberijevog okruženja. Egipat nije bio prava provincija, nego personalna domena samoga principsa, tamo je bez dozvole principsa bio zabranjen boravak rimskim senatorima (a Germanik je smatran senatorom) i vitezovima najvišeg ranga, a izgleda da je i ponašanje Germanika i Agripine Starije u Egiptu izazivalo određena podozrenja. Naredne 19. god. n.e. Germanik i Agripina Starija su došli u sukob sa legatom Sirije Gnejom Kalpurnijem Pisonom (*Cnaeus Calpurnius Piso*), jer je ovaj poništio određene odluke koje je donio Germanik. Germanik je naredio opoziv Pisona, što je možda bilo i izvan okvira njegovog mandata. U ovim zategnutim zbivanjima veliku ulogu je igrala i Pisonova supruga *Munatia Plancina*, inače bliska prijateljica još uvijek moćne Livije Auguste. I onda se iznenada 10. X. 19. godine n. e. desila Germanikova smrt u Antiohiji. Njegova smrt je izazvala val špekulacija o njenim uzrocima, koji su doveli do odmotavanja afere koja je ugrozila i Tiberijev autoritet. Germanikovi ostaci preneseni su u Rim. Sahrani je prisustvovalo ogromno mnoštvo ljudi. U svim slojevima rimskog stanovništva žaljena je smrt mladog vojskovođe. U rimskoj javnosti se uvriježilo mišljenje da je krivac za smrt Germanika sam Pison, dok je bilo pojedinaca koji su smatrali da je Pison radio po nalozima Tiberija (koji se po navodno plašio nečakove popularnosti) ili Livije. Naravno, nikada se nisu našli pravi dokazi za ono što se desilo, ali je u Senatu otvoren proces protiv Pisona. Vrlo otvoren proces protiv Pisona je zatvoren njegovom smrću. Zvanično je počinio samoubistvo, ali Tacit pretpostavlja da je Tiberije na neki način ipak bio umješan u Pisonovu smrt. Plancina je pošteđena.

Germanikova smrt je dovela do pojave paranoje u tadašnjoj rimskoj javnosti i prilično je smanjila Tiberijevu popularnost u rimskoj javnosti i među višim slojevima tadašnjeg društva. U kontekstu svih ovih zbivanja jedna ličnost je igrala veliku ulogu, a to je bio Lucije Elije Sejan (*Lucius Aelius Seianus*, 20. god. p. n. e. – 18. X. 31. god. n. e.). Sejan, iz viteškog sloja, je još od 14. god. n. e. bio prefekt pretorijanske garde i kako su godine prolazile postajao je sve moćniji, osoba u neposrednoj Tiberijevoj blizini i njegov glavni savjetnik.

Kameja koja prikazuje apoteozu Germanika. Danas se nalazi u Bibliothèque nationale de France u Parizu.

Tiberijeva ekonomska politika u Rimu i Italiji

Tiberije je, naročito u prvim godinama svoje vladavine, često pokazivao izvanrednu štedljivost i ekonomičnost. U vezi s tim njegova je politika prema plebsu drukčija od Augustove. Uobičajene distribucije su i dalje zadržane, ali su zato rjeđe i s manje raskoši priređivane kazališne predstave, što je često izazivalo prosvjede rimskog mnoštva

po kazalištima i burne aplauze upućene glumcima koji bi izgovorili kakav uspješan epigram na račun Tiberija. Gospodarske teškoće bile su izazvane nedostatkom novca u optjecaju. Uvoz u Rim i Italiju premašivao je izvoz, italska trgovina bilježila je pasivnu bilancu, i uslijed toga su plemeniti metali otjecali u istočne provincije, a odatle – čak i izvan granica Carstva. U Senatu se raspravljalo o mjerama za suzbijanje raskoši. Ali je Tiberije odbio to učiniti, jer je takve mjere smatrao neučinkovitima. Osobitu oštrinu dostigla je odluka iz 33. godine n. e., po kojoj je na osnovu starih zakona otpočela borba protiv zelenaštva. Preplašeni vjerovnici zatražili su povratak zajmova, novac je uslijed toga počeo iščezavati, i kako su mnogi od dužnika istovremeno prodavali svoje parcele, pala je cijena zemljištu, pa je uslijed toga propao veliki broj familija. Kriza je zaustavljena kada je Tiberije, da bi održao valutu, unio u mjenjačnice 100 milijuna sestercija.

U južnoj Italiji je 24. godine n. e. došlo do pokreta i ustanka robova. Vođa prvotno konspiracije (održavao je sastanke u Brundiziumu i okolnim gradovima), a zatim i pobune bio je nekadašnji pretorijanac Tit Kurtisije. On je pozvao u borbu za slobodu robove koji su radili po zabačenim gorskim krajevima (uglavnom kao pastiri). Pobunu je ugušio kvestor Kutije Lup, dok je tribun Staj sa svojim odredom zarobio i samoga Kurtisija i njegove najodlučnije pristalice i odveo ih u Rim. Tacit ovom prilikom konstatira da je Rim već bio u strahu zbog golemog broja robova, koji je i dalje rastao unedogled, tako da je iz dana u dan bilo sve manje slobodnog stanovništva. Kako se vidi Tacit se vrlo negativno odnosi prema korištenju robovske radne snage u većoj mjeri. U gušenju bune je izgleda učestvovao i kasniji proslavljeni vojskovođa Aul Plaucije, zajedno sa Markom Elijem Celerom (*Marcus Aelius Celer*).

Tiberije je 20. god. n. e. predložio i da se modificira *lex Papia Poppaea*, jer nije polučio rezultate koji su se očekivali, pa po Tacitu ni broj brakova ni broj djece nije rastao, a sve više i više je bilo familija bez djece. Ova konstatacija se ustvari odnosila na najviše rimske staleže i drevne rimske nobilske familije. Po Tacitu, *lex Papia Poppaea* je izmakao kontroli, je su postavljeni čuvari zakona počeli zloupotrebljavati svoja ovlaštenja. Oni su bili podsticani nagradama da imanja vlasnika bez nasljednika pribavljaju narodu (tj. Državi), koji je teorijski smatran zajedničkim roditeljem svih. Međutim, ti čuvari zakona su se pokazali vrlo pohlepnim i gramzivim, pa su mnogi građani u Rimu i Italiji svojom imovinom platili njihovu pohlepu. Radi toga je Tiberije žurno intervenirao, i odlučeno je da se kockom izabere pet konzulara i isto toliko ostalih senatora, i zadatak ovog komiteta je bio da se spriječi isforsirana primjena zakona i da se donese bar trenutno olakšanje. Konačno je po Svetoniju princeps Klaudije građanima dao oslobođenje od propisa *lex Papia Poppaea.*

Odnos prema provincijama

Načelno gledano Tiberijeva politika prema provincijama je vođena i s obzirom na interese provincijskog nerimskog stanovništva, sprečavanje zloupotreba i prekomjernog opterećivanja. Na temeljnu smjernicu takve politike nailazi se kod Svetonija koji prenosi Tiberijeve riječi da je dužnost dobrog pastira da striže svoje stado, a ne da mu guli kožu (…*pastoris esse tondere pecus, non deglubere*). I Kasije Dion prenosi Tiberijevu poruku namjesniku Egipta Emiliju Rektusu: „hoću da moje ovce budu ošišane, a ne ostrižane" (κείρεσθαί μου τὰ πρόβατα, ἀλλ᾽ οὐκ ἀποξύρεσθαι Βούλομαι).[50] I pored potrebe za financijskim sredstvima Tiberije nije povećavao poreze provincijama. Za vrijeme Tiberijeve vladavine pozvan je i priličan broj namjesnika provincija na odgovornost zbog iznuđivanja i zloupotrebe svoje vlasti. Po Tacitovim riječima, Tiberije je isticao u Senatu da Rim i Italija ne mogu živjeti bez redovne podrške od strane provincija. O obzirnoj politici prema provincijama govori i podatak o pomoći upućenoj od zemljotresa (u 17. godini n. e.) razrušenim gradovima sjeverozapadne Male Azije. Ovim zajednicama je odmah upućena pomoć u novcu u iznosu od više miliona sestercija, a oslobođeni su i plaćanja državnih poreza na pet godina. Senat je uputio i svoga izaslanika da ispita situaciju i pobrine se za pomoć. Razlog takve politike upravo leži u dotadašnjem Tiberijevom ratnom i političkom iskustvu. On je proputovao još za vrijeme Augusta veliki dio rimskog svijeta, poznavao je praktično sve i dobro je znao da je razlog najčešćih pobuna bilo iznuđivanje, pretjerivanje u izrabljivanju i ekonomsko i kulturološko nerazumijevanje načina života i privređivanja u pojedinim provincijama. Po njemu je nesumnjivo vojno ugušivanje pobuna bilo i skuplje i riskantnije od održanja manjih poreza. Tiberije je uveo u praksu i običaj višegodišnjeg zadržavanja namjesnika na dužnostima, pa i spajanja provincija pod jednu upravu (u slučaju Popeje Sabina i Mezije, Ahaje i Makedonije). A znalo se desiti da se nekome dodijeli provincija na upravu, ali da se onda on pod različitim izlikama zadrži u Rimu i Italiji godinama. Inače Tiberije je bio vrlo štedljiva osoba i nije volio trošiti državni novac, pa je njegova uprava donijela i golem suficit u javnim blagajnama.

U okviru svoje provincijske politike Tiberije je osobitu pažnju posvećivao i sigurnosti i očuvanju reda i mira. Pošto je bio boravio skoro u svim dijelovima rimskog svijeta, poradi različitih razloga, iskustveno je odlično poznavao stvarno stanje sigurnosne situacije. Dobro je procjenjivao kakvu opasnost po stabilnost i ekonomski život predstavlja razbojnička (hajdučka) djelatnost, koja je nesumnjivo nanosila značajnu štetu prepadima, drumskim razbojništvima i pljačkom. Posebno je riziku bila izložena trgovačka djelatnost, kao i

[50] Zanimljivo je da Kasije Dion sličnu konstataciju stavlja i u usta Batona Dezitijatskog kada ovaj odgovara na Tiberijevo pitanje zašto su se pobunili. Možda je Batonova konstatacija i uzrokovala Tiberijevo naknadno ponašanje prema provincijama.

privredni pogoni van gradskih centara, kao što su rudnici. Na razbojništva nisu bila imuna ni seoska gazdinstva. Do tada su se razbojničkoj djelatnosti uglavnom suprostavljale lokalne, decentralizirane snage čija učinkovitost baš i nije bila velika. Tiberije je onda odlučio da uvede poboljšani i djelimično centralizirani proturazbojnički sustav. Iz oružanih snaga su izuzete određene grupe vojnika koji su nosili naziv *beneficiarii*, i oni su imali određene vanredne zadatke, kao što je održavanje sigurnosti, javnog reda i mira, suzbijanje skitnica, razbojnika i izazivaća nereda, poput suvremene policije ili žandarmerije. Njihove stanice (*stationes*) su bile razmještene uzduž puteva, na osjetljivim punktovima, klisurama, opasnim prijevojima, mostovima, bitnijim raskrsnicama ili su nadzirale sigurnost rudarskih i drugih postrojenja i bile na carinskim ispostavama. Beneficijari su mogli imati i neke druge specijalne zadatke. Pored njih postojale su i druge sigurnosne službe kao što su *speculatores* i *stationarii*. U sastav beneficijara su uglavnom detaširani vojnici iz legijskog sastava, iako ima primjera da su kao beneficijari služili i auksilijari. Zapovjednici ovih detašmana nosili su naziv konzularnih beneficijara (*beneficiarii consulares*), i to su često bili niži časnici iz namjesničkog štaba. Tiberije je vojničke straže razmjestio i po čitavoj Italiji u većem broju nego obično. U Rimu je sagradio kasarnu u kojoj su boravile pretorijanske kohorte, koje dotada u Gradu nisu imale stalni tabor, nego su boravile po raznim konacima.

Takfarinatov ustanak od 17. do 24. god. n. e.

U odnosu na prethodni, augustovski režim, Tiberijeva vladavina je bila manje angažirana u vojnim poslovima. Tiberije je uglavnom nastojao da vodi i unutrašnjem i na vanjskom polju nerizičnu politiku stabilnosti. Tako se nije upuštao u vanjske ratove, a pokušavao je i u unutrašnjim poslovima stvoriti takav ambijent u kojem će se smanjiti mogućnost pobuna. Umjesto skupih kampanja agresije i pohoda u velikom stilu, Tiberije je preporučivao održanje i učvršćivanje postojećih granica rimskog svijeta, koristeći diplomatiju, naravno praćenu vojnim argumentom. Izbjegavana su i nepotrebna uplitanja graničnih vladara. Kao stari ratnik i vojskovođa koji se za svoje karijere svega nadgledao, Tiberije je gajio nesumnjivo određenu odbojnost prema ratu, koji je on smatrao zadnjom solucijom.

Ipak, i pored obazrive politike prema provincijama i graničnim zonama, Tiberijeva vladavina nije uspjela izbjeći izbijanje pobuna. Najdugotrajnija pobuna je se odigrala u sjevernoj Africi, na berberskom području i vezana je za ličnost Takfarinata (*Tacfarinas*, latinizirani oblik berberskog imena Tikfarin). Vrlo detaljan opis ove pobune i Tiberijevog načina suočavanja sa njom ostavio je Tacit u svojim “Analima”.

Afrička provincija je za tadašnji Rim značilo mnogo, kao izvor jeftinog žita (kojim se hranilo stanovništvo Grada) i drugih resursa, a bila je i gusto naseljena i dobrano ekonomski i društveno razvijena. Ova provincija je uslijed procesa latifundizacije već u prvoj polovici I. st. n. e. spadala u red onih dijelova rimskog svijeta, gdje se pruža mali broj izrazito velikih latifundija čiji su vlasnici uglavnom bili odsutni (npr. Boraveći u Rimu). Plinije Stariji je u tako tvrdio da je u vrijeme cara Nerona, sva raspoloživa obradiva površina provincije bila vlasništvo samo 6 rimskih senatora. Ova činjenica će imati nesagledivo pogubne efekte po afričko, mediteransko i općenito rimsko društvo, jer će nastaviti da kroz socijalno raslojavanje rastaće rimsko biće. Interes krupnih zemljoposjednika (radi povećanja profita), ali i državne i provincijske vlasti (radi naseljavanja veterana) bio je da šire poljodjelske zone na račun tradicionalnih nomada. Od Augustovog vremena u sjevernoj Africi je stacionirana III. Legija *Augusta*, koja je sa auksilijarnim jedinicama trebala da čuva bogatu provinciju od inkursa polupustinjskih i pustinjskih skupina. Rimsku hegemoniju u sjevernoj Africi održavalo je i potčinjeno «saveznička» kraljevstvo Mauritanija. Ono što je rimsku upravu u sjevernoj Africi posebno frustiralo jeste pitanje reguliranja transhumancije, odnosno kretanja nomadskih zajednica sa stadima stoke koja nisu baš poštovala uspostavljene političke i kulturološke granice. Upravo ta polunomadska i nomadska aktivnost je spečavala uspostavljanje preciznih graničnih linija, a posebno pitanje središnjeg tuniskog platoa koji je bio tradicionalna ljetna ispašna zona za Musulamije, Getule i Garamante, a koji je bio i idealna zona za kultiviranje pšenice. Tako se direktno sukobio interes ovih berberskih zajednica i rimske uprave koja je motivirala širenje polja pšenice. To je dovodilo do niza manjih sukoba već za vrijeme augustovskog režima (21. god. p. n. e., 19. god. p. n. e., 15. god. p. n. e., 3. i 6. god. n. e.), a manji otpor berberskih nomada u vidu gerilsko – hajdučke aktivnosti je bio kroničan na ovoj južnoj granici rimske provincije.

I pored tih kroničnih napetih odnosa, ipak je bilo i primjera suradnje nomadskih zajednica i rimske uprave. Veliki broj berberskih nomada je služio u pomoćnim jedinicama te neregularnim domorodačkim jedinicama federata (*foederati*), gdje su se pokazali kao odlični ratnici. Berberska konjica (nazivana *equites Numidarum* ili *Maurorum*) je smatrana kao najbolja laka konjica u rimskom svijetu. O samom Takfarinatu se slabo zna, izuzev da je bio pripadao Musulamijima, da je bio skromnog porijekla, i da je više godina služio u auksilijarnoj jedinici. U jednom trenutku svoje službe, iz nama nepoznatih razloga, Takfarinat je dezertirao, okupivši oko sebe pljačkašku grupu, izvodio je manje hajdučke napade na osjetljivoj graničnoj liniji. Kako je njegova skupina postajala sve brojnija, tako ju je Takfarinat sve bolje organizirao, koristeći svoja prethodna vojna iskustva. Njegova aktivnost je polako izlazila iz okvira klasične hajdučije i sve više poprimala oblik otvorene i organizirane pobune, posebno nakon što su Musulamiji prihvatili Takfarinata za svoga vođu. On je ubrzo dobio podršku i nekih maurskih zajednica koje je predvodio Mazipa (*Mazippa*), moguće buntovnik protiv tadašnjeg mauritanskog kralja Jube II, a pridružili su mu se i neki narodi i plemena koja su prebivala u unutar provincije (kao Sinitiji/*Cinithii*).

Napadi i inkursi Takfarinatovih i Mazipinih i dobro obučenih jedinica i tradicionalno – lako naoružanih konjanika unutar posjeda provincije pogoršali su sigurnosno stanje. Širenje sukoba na južnoj granici potaklo je i tadašnjeg prokonzula provincije Afrike (za 17. god. n. e.) Marka Furija Kamila (*Marcus Furius Camillus*) da pokrene armiju i da uđe u otvorenu bitku protiv brojnijih Takfarinatovih boraca. Furije Kamil je izvojevao veliku pobjedu, za koju je nagrađen *ornamenta triumphalia* (počasni znaci trijumfa, surogat nekadašnjeg trijumfa). Takfarinat je sa ostacima svoje vojske pobjegao u pustinjske oblasti.

Ali ovo nije dovelo po ugušenja Takfarinatovog pokreta. Ovaj uporno Berber se ponovo organizirao, okupio nove trupe i nastavio uznemiravati Rimljane. Situacija je postajala sve više nalik na pat – poziciju u kojoj Takfarinatove snage nisu bile dostojne provincijskoj afričkoj armiji u otvorenoj bitci ili u izvođenju opsade, dok trupe afričke armije nisu imale zadovoljavajući odgovor na mobilnost i gerilsko – partizanski način ratovanja Takfarinatovih boraca. Rat u sjevernoj Africi, je počeo nanositi golemu ekonomsku štetu provinciji, a posebno produkciji žita. To je dovodilo do povećanja cijene žita u Rimu i Italiji, a što je za posljedicu imalo i građanske nemire (kao 19. god. n. e.). Tiberije je rat morao zaustaviti što je moguće brže i efikasnije.

I sljedeći prokonzul Afrike Lucije Apronije (*Lucius Apronius*) vodio je borbe sa Takfarinatom. Berber je još jednom napustio uspješnu taktiku udari – razori i bježi, i upustio se u neuspješnu opsadu utvrde na rijeci Pagyda, a zatim je bio odbijen i njegov napad na utvrdu Thala. Do otvorene bitke je došlo na području Mauritanije, koje je Takfarinat pretvorio u svoju bazu. Tu su berberski buntovnici bili iznenađeni i poraženi od mobilnih snaga afričke armije koje je predvodio Lucije Apronije Cezijan (*L. Apronius Caesianus*, sin prokonzula). Takfarinat je pobjegao u planinske zone, dok je prokonzul Apronije nagrađen počasnim oznakama trijumfa.

Takfarinat je u tom momentu poslao izaslanike u Rim, ponudivši mir u zamjenu za zemlju na kojoj bi on i njegovi sljedbenici boravili. Tiberije je ljutio odbio ponudu, jer je zbog svoje nobilske arogancije smatrao nedostojnim da jedan dezerter skromnog porijekla daje zahtjeve kao da je suvereni i priznati predstavnik neke države. I tako se rat istog tipa nastavio, a za novog prokonzula i zapovjednika afričke armije je određen Kvint Junije Blez (*Quintus Junius Blaesus*), inače ujak tada svemoćnog i utjecajnog Sejana koji je vrlo vjerojatno protežirao svoga ujaka prilikom izbora. Blez je dobio još jednu legiju i to VIIII./IX. *Hispana* kao ispomoć i dodatne auksilijarne jedinice. Pristalicama Takfarinata je ponuđena i amnestija, koju je naišla i na dobar odziv. Blez je primijenio dobru anti gerilsko – partizansku strategiju i 22. godine n. e. zarobljen je i Takfarinatov brat, dok su butnovničke berberske snage bile prilično iscrpljene. Tiberije je ovo smatrao krajem operacija i odlikovao je Bleza tada rijetkom privilegijom naziva imperator, što je bio posljednji put da je neko izvan carskih struktura počašćen ovim drevnim vojničkim nazivom. Blez je po povratku u Rim 23. god. n. e. isto dobio i počasne znake trijumfa, a povućena je iz Afrike i VIIII./IX. *Hispana*.

I ovaj put Tiberije se prevario, jer su se pobuna i nemiri nastavili. Novi prokonzul za 24. god. n. e. Publije Kornelije Dolabela se tako suočio sa novom, snažnom prijetnjom upada Takfarinatovih snaga, koje su se stalno obnavljale prilivom novih boraca iz polupustinjskih i pustinjskih plemena. Takfarinat je i propagandno odlično iskoristio povlaćenje afričke armije i napuštanje jedne legije, pa je postao i neka vrsta berberskog i sjevernoafričkog nacional-oslobodilačkog lidera. Pridružili su mu se i mnogi Mauri i Garamanti, te brojni zavisni seljaci i zakupci iz duboke unutrašnjosti provincije, koji su činili najniži i sloj afričkog društva (izuzev robova). I pored ovako velikog iskušenja sposobni Dolabela, inače čuveni legat provincije Gornji Ilirik / Dalmacije koji je za vrijeme svoje uprave od 14. do 20. god. n. e. dobrano zadužio ovu provinciju, je uspio da sa manjim brojem vojnika izađe na kraj sa Takfarinatom. Dolabela je sa raspoloživim trupama i promjenom taktičkog prilaza u potpunosti porazio Takfarinatove trupe. Prvo je razbio opsadu grada Tubuske (*Thubuscum*), a onda je prilično dobro primijenio manevarski i nekonvencionalni način ratovanja, pa se tako amortizirala pokretljivost Takfarinatovih snaga. Dolabela je dobio i pomoć od mauritanskog kralja Ptolemeja. Kod razrušene utvrde Auzea[51] rimske trupe su iznenada napale pobunjenike potpuno ih porazivši, a sam Takfarinat je poginuo u toku bitke. Sa ovom bitkom je i završen Takfarinatov rat, a sa time i otpor berberskih nomada oduzimanju njihovih tradicionalnih ispašišta. Ova područja su sada otvorena oporezivanju. Dolabela nije od Senata nagrađen počasnim znacima trijumfa, jer je Tiberije to odbio ne želeći da zasjeni slavu i odlikovanja Bleza, a i kako sebe ne bi osramotio jer bi tako priznao da se rat nastavio i nakon što ga je on proglasio završenim. Kralj Ptolemej je nagrađen nizom naziva i odlikovanja.

Ustanak u Galiji 21. god. n. e.

Dok su se vodile teške borbe sa Berberima, u Galiji je došlo do pobune koju su vodili visoki dužnosnici nekih od najvećih i najuglednijih galskih naroda. Uzrok pobune bio je dužnički problem, a vođe su bili Julije Flor kod Trevera i Julije Sakrovir kod Heduanaca. Kako se vidi iz njihovih imena obojica su bili rimski građani, jer su njihovo pretci generacijama ranije dobili zbog određenih zasluga rimsko građanstvo. Njihova zavjera je uspjela da oko sebe okupi određene elemente galskog društva, uglavnom one iz siromašnijih i zaduženijih slojeva. Flor je trebao pobuniti i Belge, a Sakrovir galske zajednice prema granici Italije. Propagandna aktivnost je imala odjeka i do pobune je najprije došlo kod Andekava i Turona, koje su brzo ugušene. Tiberije na ove vijesti nije obraćao dovoljno pažnje. Ali

[51] Vjerojatno kasnija kolonija Auzea (*Colonia Septimia Aurelia Auziensium*), u blizini Tubursika.

ubrzo dođe do otvorene pobune Julija Flora, koji je uspio pridobiti na svoju stranu jedan manji dio trevirske konjice, te masu dužnika i klijenata. Pobunjenici su se pokušali domoći ardenskih gustih šuma. U tome ih je spriječila sinkronizirana akcija rimskih legija, a Trever Julije Ind (*Iulius Indus*) inače rival Julija Flora, je porazio neurednu pobunjenu masu. Julije Flor je nešto kasnije izvršio samoubistvo. Sa Heduancima je bilo više problema, jer je riječ o bogatijem i brojnijem narodu. Sakrovir je sa sebi lojalnim kohortama zauzeo Augustodun, glavni grad Heduanaca. U ovom gradu se nalazila i škola u kojoj su se u grčko – rimskom stilu obrazovali sinovi najuglednijih, najmočnijih i najbogatijih Gala. On je nastojao da preko ovih mladića pridobije i njihove roditelje i tako izazove opću pobunu. Sakrovirova vojska, je po Tacitu, brojala 40.000 ljudi, istina samo je petina bila naoružana kao legionari, dok je ostatak bio naoružan improviziranim oružjem. Ustanicima su se pridružili i tamošnji gladijatori. Komanda za rat na rimskoj strani ustupljena je Gaju Siliju. Tek tada se u rimskoj i italijanskoj javnosti proširila panika zbog pobune, ali je Tiberije poprilično zadržao smirenost. Silije je nastupao sa dvije legije i auksilijarnim jedinicama. Prvo su opustošili područje Sekvana, a onda je brzim maršem krenuo prema Augustodunu. 12 rimskih milja od ovog grada došlo je do bitke, koja se završila raspršivanjem pobunjene galske vojske. Sakrovir je kasnije izvršio samoubistvo. Galija se više nije bunila.

Balkanske provincije

Nakon završetka Velikog Ilirskog ustanka, nekada velika provincija Ilirik je podijeljena na dvije nove provincije i to Gornji Ilirik (kasnije nazvan Dalmacija) i Donji Ilirik (nazivan i Panonija). U provinciji Gornji Ilirik se prvo krenulo sa obnovom eksploatacije bogatih izvora zlata (u zonama koje se naslanjaju na planine Vranica i Bitovnja). Za vrijeme pobune panonske armije 14. godine n. e., dalmatinski garnizon od dvije legije i više auksilijarnih jedinica je bio mira. Najvažniji period u historiji Zapadnog Balkana je vrijeme namjesništva legata propretora Publija Kornelija Dolabele od 14. do 20. god. n. e. Njegova blagotvorna uprava nije obilježena samo intenzivnom obnovom i stvaranjem povjerenja između domorodaca i Rimljana, nego i velikim infrastrukturnim radovima. Za samo pet godina izgrađena je cestovna mreža u dužini većoj od 400 rimskih milja (između 588 – 600 km.) i to u pet zabilježenih pravaca. U gradovima su podizane javne građevine i objekti. Za vrijeme Dolabele je urađena i *forma Dolabelliana*, neka vrsta službenog provincijskog katastarskog dokumenta (možda karte). Preko ovog dokumenta provincijske vlasti su imale precizan uvid u stanje zemljišnih i teritorijalnih odnosa u Provinciji, a vršili su i arbitražu u slučaju sporova oko međa. Riječ je o prvom katastru u historiji Zapadnog Balkana. Zadnjih godina Dolabeline uprave u Ilirik je bio poslan i Tiberijev sin Druz, da se po Tacitu

„privikava na vojnički život i da pridobije ljubav vojnika.“ On je tamo sa prekidima boravio od 17. do 20. god. n. e., i odigrao je presudnu ulogu u zbivanjima vezanim za prelazak Marobouda na rimski teritorij, kao i raspirivanje međugermanskih razmirica.

U to vrijeme su izbile i razmirice u okvirima potčinjene «savezničke» tračke kraljevine. Poslije smrti kralja Remetalka I., August je podijelio kraljevstvo između Remetalkovog brata Reskuporisa II. i sina Kotija III.. Pošto je Reskuporis II. vladao zaostalijim i siromašnijim dijelom, izvršio je invaziju bogatijeg i razvijenijeg dijela Trakije kojim je vladao njegov nećak Kotij III.. Tiberije je poslao jednog centuriona koji je trebao biti medijator između tračkih vladara. Uzajamno dogovaranje je dovelo do međusobnog popuštanja i činilo se da je razmirica diplomatskim putem i pregovorima riješena. Međutim, Reskuporis II. uopće nije na umu da poštuje pregovore, koji su mu poslužili samo kao taktika da zavlaći Kotija III. i da ga privuće na zajednički sastanak. Nakon završetka jedne gozbe, Kotij III. je prijetvorno uhvaćen i baćen u okove. Tiberije je od Reskuporisa II. zatražio Kotija III. i da osobno dođe u Rim, a mezijski legat Latinije Pandus je poslao i pismo i odred vojnika u Trakiju da preuzmu Kotija III. Na to je Reskuporis II. naredio da se Kotij III. pogubi. Novi legat Mezije Pomponije Flak je ušao sa vojskom u Trakiju i uspio je da velikim obećanjima namami Reskuporisa II. u svoj tabor, gdje je bio praktično priveden i odveden u Rim. Nakon pretresa trakijskog slučaja u Senatu (kao svjedok se pojavila i Kotijeva udovica koja se sa djecom bila privremeno sklonila u Kizik), Reskuporis II. je kažnjen progonom u Aleksandriju gdje je i smrtno stradao. I Trakija je 19. god. n. e. ponovo podijeljena između Reskuporisova sina Remetalka II. (po Tacitu „za koga se znalo da se nije slagao sa planovima oca“, odnosno bio u potpunosti lojalan Rimu) i malodobne Kotijeve djece koju je imao sa Antonijom Trifenom (koja su za staratelja dobila Rimljanina Trebelena Ruf). Ali to nije utišalo duhove u Trakiji, i situacija se usložnjavala jer Tračani nisu bili naviknuti na direktne naredbe Rimljana i po Tacitu su prebacivali Remetalku II., ne manje nego tutoru Trebelanu, da se ne svete za nanijete nepravde. Tri velika tračka naroda Celelati, Odrizi i Diji su se 21. god. n. e. čak latili oružja, ali bez zajedničkog vodstva. Jedni su izazvali nemire u blizini svojih staništa, drugi su prešli planinski masiv Hemus (današnji Balkan u Bugarskoj) kako bi pobunili i domorodce iz daljih krajeva, a glavna masa je opsjela Remetalka II. u gradu Filipopolju (današnji Plovdiv u Bugarskoj). Ali brzo i uspješno je intervenirala rimsko-auksilijarna vojska pod komandom Publija Veleja, a u trenutku dolaska Velejevih vojnika, sam je Remetalk II. sa svojom vojskom probio opsadu. Rimljani po Tacitu nisu imali gubitaka.

U Trakiji su se nastavljali problemi. Pobunila su se one tračke zajednice koje su po Tacitu „živjele divljim životom u planinama, daleko od civilizacije“. Povod je bilo njihovo odbijanje regrutacije u oružane snage rimskog imperija. Po Tacitu oni su prvo poslali poslanike „da podsjete Rimljane na svoje dotadašnje prijateljstvo i poslušnost, da obećaju da će ostati pri rome i ubuduće ako im se ne nametnu nove dažbine. Ali ako Rimljani hoće da ih pretvore u robove, kao poražen narod, oni imaju mačeve, mlade ljude i hrabrost za

slobodu ili za smrt.“ Rimski tamošni zapovjednik Popej Sabina (*Poppaeus Sabinus*) je uzvratio pomirljivim tonom, kako bi dobio na vremenu. Kada je dobio pojačanje od jedne legije iz Mezije (koju je vodio Pomponije Labeon / *Pomponius Labeo*) i trupe lojalnih Tračana koje je vodio Remetalk II., Sabin je pokrenuo ofanzivu. Sabinove jedinice su se suočavale sa žestokim i upornim protivnikom koji je koristio teren. Sabin je na kraju primijenio taktiku iscrpljivanja protivnika i održanja opsade njihovog utvrđenog uporišta, što se pokazalo prilično uspješnim. To je dovelo do nesloge među tračkim pobunjenicima. Jedan od vođa, stariji Dinis se zajedno sa svojim pristalicama i svim onima kojima je život bio draži od slave. Sabinovim jedinicama, dok su predaju odbili Tarsa i Turesis. Tarsa je izvršio samoubistvo sa riječima „iščupajmo i nadu i strah iz grudi“, a slijedili su ga još neki pobunjenici. Turesis je sa svojim borcima izvršio očajnički noćni napad, kako bi se pokušali probiti kroz blokade Sabinovih trupa. Bitka je bila vrlo žestoka, i samo je malo buntovnika uspjelo da se probije. Oni koji nisu poginuli, i nisu se uspjeli probiti su se predali. Zatim su se dobrovoljno predali i stanovnici okolnih mjesta. Popej Sabina je 26. god. n. e. nagrađen počasnim znacima trijumfa.

Dugogodišnji namjesnik Mezije Pomponije Labeon je 34. god. n. e. presjekao sebi vene, poradi optužbe o lošoj upravi provincijom, te nekih drugih grešaka. Njegova supruga Pakseja je pošla za njegovim primjerom. O razlozima samoubistava Tacit na ovom mjestu kaže sljedeće: „Onaj ko se bojao đelata, bio je prije spreman da ovako umre. Za to je postojao još jedan razlog. Osuđenima je konfiscirana imovina i uskračivana sahrana, oni koji su sami sebi presudili imalu su pava na časnu sahranu, njihov je testament poštovan“. Pravno obrazloženje je vrlo jednostavno, jer ako optuženik umre prije presude, on nije osuđen te se u pravno – zakonskom smislu ne smatra krivcem.

Tiberije, familija, Kapri

Nakon Pisonovog procesa, Tiberije je bio još nezadovoljniji i svojom pozicijom i političko–familijarnim odnosima. On je polako počeo pripremati svoga sina Druza (*Nero Claudius Drusus*, kasnije *Drusus Iulius Caesar;* rođen 13. god. p. n. e.) za eventualnog nasljednika, pa je 22. god. n. e. dijelio tribunske ovlasti sa njim. Druz i pored nezgodnog personaliteta (jer je bio priličan ters), ustvari uopće nije bio loša osoba. Nije bio licemjer niti pokvaren, a uvijek je imao otvoren i iskren pristup prema ljudima. Nije pokazivao ni ljubomoru, ali sa druge strane ni neku preveliku ambiciju, a činio se i pomalo naivnim. Druz je vodio i pomalo razuzdan život, volio je gladijatorske borbe kao i zabave. Iako je imao znatno manje vojnog i borbenog iskustva od Germanika, ne može mu se poreći vojni i politički talenat. To je znao vješto pokazati prilikom gušenja pobune panonske armije te za vrijeme boravka u

Iliriku, kada je uspostavio odličan odnos sa legatom Dolabelom. To je bilo toliko različito od primjera sukoba Germanika sa Pisonom. Njegov odnos sa Germanikom je bio vrlo srdačan i iskren, i smrt rođaka i brata po adopciji ga je pogodila. Od 4. god. n. e. Druz, poznat u rimskoj javnosti i pod nadimkom Kastor/*Castor*, je oženjen sa prvom rođakom Livilom/*Livilla*, sestrom Germanika i Klaudija. Sa njom je 19. god. n. e. dobio blizance, od kojih je jedan umro u dječačkoj dobi. Livila, inače osoba vrlo niskog morala, je još za vrijeme braka sa Druzom, stupila u tajnu seksualno – ljubavnu vezu sa Sejanom. Druz i Sejan se uopće nisu podnosili, i čak je jednom došlo i do fizičkog sukoba među njima (zbog nekog drugog razloga, a ne Liviline nevjere, jer za nju Druz nije znao). Antički izvori (Tacit, Svetonije i Kasije Dion) potvrđuju da su se Sejan i Livila urotili kako bi otrovali Druza. Trovanje se odigravalo postepeno i dosta vješto i Druz je preminuo 14. IX. 23. god. n. e. Sejan, koji se u međuvremenu razveo od supruge Apikate, je 25. god. n. e. zatražio ruku Livile, ali je to Tiberije odbio. Sejan se nadao da bi brakom sa Livilom ušao u vladajuću familiju i da bi tako stekao i formalnu mogućnost da postane novi princeps (što je i bila njegova skrivena agenda). Bez obzira na to što se nalazio pod velikim Sejanovim utjecajem, Tiberijeva nobilska arogancija ipak nije dozvoljavala da se njegova familija uveže sa nižim, viteškim slojem. Smrt Druza je bila prekretnica za Tiberijev odnos i prema ljudima i upravi Državom. Prilično se vezao za Sejana, koji mu je postao najvažniji pouzdanik. I od tada se kvaliteta njegove vladavine počela polako urušavati i preobražavati u ono što nisu sigurno bile njegove zamisli kada je postajao princeps.

Tiberije je svake godine sve duže i duže boravio u Kampaniji i na kraju je 26. god. n. e. odlučio napustiti Rim i povući se na otok Kapri. Na ovom prelijepom otoku, u neposrednoj blizini kampanske obale, Tiberije će provesti ostatak svoje vladavine i nikada se više neće vratiti u Rim, iako se po Svetoniju dva puta približio Rimu. Tamo je izgrađeno 12 velikih palata, od kojih je najpoznatija i najveća bila *Villa Iovis* (Jupiterova vila). Kako je postajao stariji, Tiberija je hvatala sve veća paranoja, posebno nakon smrti sina. Plašio se da će biti žrtva atentata, pa su mu vile, a posebno ona Jupiterova, davale mogućnost da se osjeća sigurnim. Uz to izolirana pozicija na otoku dovela je do razbuktavanja njegovih sirovih, protuprirodnih i nastranih strasti skoro do neviđene mjere. Njegove vile su tako postale i mjesto razuzdanih pedofilskih orgija, a Tiberije se nije ustručavao ni nasilja ni od silovanja dječaka i djevojčica. Veliki broj djece je postao žrtvom Tiberijevih pedofilskih i biseksualnih strasti, o čemu vrlo detaljno izvještavaju antički pisci, posebno Svetonije.

Tiberije je još od ranije bio sklon porocima, npr. vinu. Još kao novak u vojsci je bio predmet šala zbog prevelike sklonosti alkoholnom piću. Tako su ga umjesto *Tiberius Claudius Nero,* uvijek skloni šalama Rimljani zvali *Biberius Caldius Mero* („Pijanica, od pića zagrijan, vinopija“). Kasnije se i kao vladar prepuštao prekomjernim pijankama, a neku svoju „mokru braću“ je i protežirao na javnim funkcijama. Po Svetoniju, Tiberije je jednom prilikom bančio sa Pomponijem Flakom i Lucijem Pisonom, pa ih je onda nagradio tako što ih je postavio za namjesnika Sirije i prefekta Grada. Od razvratnog starca Cestija Gala

je naručio gozbu pod uvjetom da ovaj ne odstupa od svojih razvratnih običaja i da ih kod stolova poslužuju gole djevojke. Zanimljivo je da je licemjerni Tiberije samo par dana ranije ukorio kaznio Cestija radi njegove raskalašenosti. Čak je uveo i novu službu = Odjel za užitke.

Iako ostarjela Livija Druzila, sada nazivana Julija Augusta / *Iulia Augusta* (jer ju je svojim testamentom August adoptirao, a dobila je i počasno ime Augusta), je ostvarivala izrazito veliki utjecaj u političkim i društvenim zbivanjima postaugustovskog Rima. Govoriti protiv sada Julije Auguste je od 20. god. n. e. smatrano izdajom, a 24. god. n. e. dobila je počasno teatarsko mjesto među vestalkama, što se smatralo iznimnom čašću. Livija Julija Augusta je koristeći svoj utjecaj znala intervenirati i u sudskim procesima (npr. u slučaju svojih prijateljica Urgulanije i Munacije Plancine). Odnos sina i majke je bio dosta konfuzan, i Tiberije je nesumnjivo osjećao frustracije zbog majčine prevelike moći i aluzija da je zahvaljujući njoj postao princeps. Ali sa druge strane Tiberije je ipak na neki način poštovao majku i nije nikada razvio prema njoj otvoreno neprijateljstvo, iako su određena neslaganja i surevnjivosti bili prisutni. Tiberije je bio odbio na početku svoje vladavine da mu majka dobije počasne nazive, kao *Mater Patriae*. Uostalom i on je sam odbio počasni naziv *Pater Patriae*. Antički historičari su kao jedan od razloga Tiberijevog povlaćenja na Kapri navodili da više izdržava pritisak majke. Inteligentna, sposobna, svemočna, bezkrupulozna i dugovječna Livija Druzila Julija Augusta preminula je 29. god. n. e., a sahranjena je bez prisustva sina koji je ostao na Kapriju, a pogrebni govor je izrekao najgori član julijevsko – klaudijevske vladajuće familije već tada poznat pod nadimkom Kaligula (inače praunuk). Tiberije je stavio veto na prijedlog da se Livija deificira, a odbio je i sve počasti koje joj je Senat dodijelio nakon smrti, a otkazao je i izvršenje njene oporuke. Tek 42. god. n. e. njen unuk Klaudije je obnovio sve počasti dodijeljene Liviji, a njena deifikacija je konačno izvršena. Tako je Livija Druzila Julija Augusta postala i božanstvo kao *Diva Augusta*. I njen pepeo je raspršen 410. god. n. e.

Tiberijevo povlačenje na Kapri samo je dodatno pojačalo moć Sejana. Od ovog pretorijanskog prefekta je zavisio pristup princepsu, kao i komunikacija princepsa i vanjskog svijeta. Sejan je direktno komandirao i brojnim i dobro obučenim i organiziranim trupama. Tiberije je tretirao Sejana kao „*socius laborum*“ (sudrug u poslovima). Sejanove statue su podizane u Rimu, ali je on ipak suzdržavao svoje ambicije sve dok je Livija bila živa. Onog trenutka kada je ona umrla, nastupilo je vrijeme nesmiljenog Sejanovog krčenja puta ka poglavarstvu nad Državom. Sejan je započeo seriju čistki u redovima senatora i uglednijih i bogatijih vitezova, eliminirajući one koje je smatrao konkurencijom, smetnjom i opasnošću za svoju agendu. To je pratila i serija konfiskacija kojom su se napunile i državna, ali i Tiberijeva i Sejanova privatna blagajna. Glavni udar je usmjeren na Agripinu Stariju i njenu djecu, koja su sa pravom smatrana glavnim konkurentima za Tiberijevo nasljeđe. Od Germanikove smrti Agripina Starija je bila u sve lošijim odnosima sa Tiberijem.

Od smrti supruga Agripina Starija je ostajala aktivna u javnom životu, a pripadala je grupi senatora koja se suprotstavljala jačanju moći Sejana. Agripina Starija je 26. god. n. e. podnijela zahtjev Tiberiju da joj se dozvoli brak sa Azinijem Galom, što je ovaj odbio. Azinije Gal je uhapšen 30. god. n. e., proglašen državnim neprijateljem i tri godine kasnije je umro od izgladnjivanja i iscrpljenosti u zatočeništvu.

Agripina Starija i njeni najstariji sinovi Neron i Druz su bili uhapšeni po smrti Livije, i to Agripina Starija i Neron 29. god. n. e., a Druz naredne 30. god. n. e. Ona je protjerana na otok Pandataria u Tirenskom moru, gdje je i njena majka bila protjerana. Tamo je bila izložena i fizičkom nasilju u kojem je izgubila jedno oko, a bila je i nasilno hranjena kako ne bi izvršila samoubistvo sa gladovanjem. Ipak su izgladnjivanje i iscrpljenost doprinijeli da Agripina Starija umre u zatočeništvu 18. X. 33. god. n. e. Neron je bio protjeran na otok Ponza gdje je i umro 30. god. n. e., dok je Druz preminuo tri godine kasnije u zatvoru. Njen pepeo i pepeo brata Nerona u Rim je vratio Kaligula, nakon Tiberijeve smrti.

Ono što je bitno u svim ovim zbivanjima jeste to da je Tiberiju veoma bilo stalo da sve čiste koje su se provodile budu umotane u formalizam i sudske procese pred Senatom. Tako je izbjegavao da to bude promatrano kao njegova samovolja, već je težio da to predstavi kao rezultat provođenja državnih zakona. Naravno dobar dio optužbi bio je fabriciran, a sudski procesi su bili montirani.

Sejanova zavjera je moguće uključivala mogućnost da se ili on pojavi kao princeps ili kao regent i upravitelj u ime tada malodobnih Kaligule ili Tiberija Gemela (preživjeli sin Druza, biološki unuk Tiberija). Moguće je da je krajnji čin predviđao i eliminaciju samoga ostarjelog Tiberija. Međutim, njegova zavjera je ipak bila otkrivena (najviše zahvaljujući umješnosti Antonije Mlađe, supruge davno preminulog Tiberijevog brata Druza), ali je zbog njene dubine njenom rješavanju pristupljeno dosta oprezno. Sejan je tako u oktobru 31. god. n. e. pozvan na sjednicu Senata, gdje je pročitano pismo Tiberija. Ovo pismo je bilo vrlo vispreno političko-taktički sastavljeno i oštro intonirano prema Sejanu, koji gotovo do posljednjeg trenutka nije shvatio stvarnu suštinu pisma. A kada ju je shvatio bilo je već kasno da bilo što poduzme kako bi se spasio. Sejanu je suđeno i zajedno sa nekoliko svojih pristalica je bio pogubljen vrlo brzo.[52] Na mjestu prefekta pretorijanaca zamijenio ga je Makron (*Naevius Sutorius Macro*), osoba vrlo opskurnog porijekla i karakterno vrlo loša a koja je bila vrlo bitan kotač u rješavanju Sejanove zavjere.[53] Tiberijev obračun sa Sejanom je bio vrlo surov i stradali su na jedan perfidan i brutalan način i njegova djeca. Slijedili su

[52] Sejan je optužen, osuđen i pogubljen u istom danu.

[53] Makron je bio prije prefekt *cohortes vigilum*, i on je konzulu Memiju Regulu (*P. Memmius Regulus*) predao Tiberijevo pismo koje je zapečatilo Sejanovu sudbinu. Makron je udesio i da dvoranu i zgradu u kojoj je tada zasjedao Senat pod stražom drže vigili, kako se ne bi pretorijanci eventualno umiješali kako bi zaštitili svoga zapovjednika. Potpunim izoliranjem Sejana od pretorijanaca, spriječeno je da on iskoristi ovu gardu kako bi se spasio.

i mnogi procesi za izdaju, i stradali su svi oni koji su se na neki način mogli dovesti u vezu sa Sejanom, a njihova imovina je bila konfiscirana. Zahvaljujući ovim konfiskacijama, u carevim rukama se obrazuje znatan fond zemljišnih čestica u Italiji i zapadnim provincijama. Nakon što je saznala da su joj djeca ubijena, bivša Sejanova supruga Apikata je počinila samoubistvo, ali prije toga je poslala pismo Tiberiju u kojem optužuje Sejana i Livilu, zajedno sa Lygdisom i Eudemusom za trovanje Druza. Po Kasiju Dionu, Tiberije je Livilu predao njenoj majci Antoniji Mlađoj, koja ju je zatvorila u jednu sobu i polako umorila glađu. Moguće je da su surovost i temeljitost obračuna sa Sejanom i njegovim pristalicama i okruženjem posljedica i činjenice da je Tiberije imao takvo povjerenje u njega, a da ga je on na tako svirep i podmukao način izdao.

Zahvaljujući Makronovoj mržnji je 34. god. n. e. po optužbi za uvredu veličanstva optužen senator, pjesnik, dramaturg, pravnik, retor, Mamerko Emilije Skaur (*Mamercus Aemilius Scaurus*; za kojeg Tacit navodi da je bio i bezkrupulozan). Makron je Tiberiju ispričao sadržinu jedne Mamerkove tragedije i naveo stihove koji su se mogli shvatiti kao aluzija protiv Tiberija. Međutim, Skaurovi oficijelni tužitelji Servilije i Kornelije su mu u grijeh upisivali samo preljubu i baveljenje magijom. Skaur je preduprijedio osudu na podsticaj svoje žene Sekstije izvršio samoubistvo zajedno sa njom. Tada je iz Rima osuđen i prognan i bivši edil Abudije Ruson, jer je htio da tuži i upropasti Lentula Getulika, tadašnjeg među vojnicima omiljenog namjesnika Gornje Germanije. Getulik se odbranio jednim veoma hrabrim, neulizivačkim pismom sa konkretnim sadržajem upućenim Tiberiju.

Ipak kada se saberu svi podaci o suđenjima za izdaju za vrijeme cjelokupne Tiberijeve vladavine, ipak oni iznose ne više od 52 osobe, od kojih je skoro pola izbjeglo osudu. To je ipak znatno manji broj nego u upravama nekih novovjekovnih i modernih vladara, a od kojih se neki smatraju i „demokratskim“.

Tiberijeva smrt

Nakon završetka Sejanove afere, Tiberije se još više povukao u sebe u palatama Kaprija. Država je nastavila funkcionirati zahvaljujući mašineriji koju je uspostavio August. U tim posljednjim godinama života Tiberija, rimski svijet je doživio i određene upade sa vanjskih granica, kao kratki napad iz partskog Irana, upade Dačana i nekih germanskih zajednice. Tiberije je u kasnu zimu 37. god. n. e. napustio Kapri, ali je na putu izdahnuo u Misenumu 16. III. 37. god. Po Tacitu, Tiberije je ustvari ugušen po Makronovoj naredbi.

U svojoj oporuci Tiberije je kao svoje nasljednike odredio Kaligulu i mlađeg Tiberija Gemela i to na jednake dijelove. Nepopularnost Tiberija je doprinijela da je Senat odbio da

mu izglasa deifikaciju, a bilo je i slavlja među masom koja je čak uzvikivala i tražila da se njegovo tijelo ne sahrani, nego da se baci u Tibar. Ipak je njegovo tijelo zvanično kremirano i pohranjeno u Augustov mauzolej. Tiberije je inače odbijao da bude poštovan kao živuće božanstvo, i dozvolio je samo jedan hram da bude izgrađen u njegovu čast i to u maloazijskoj Smirni (danas Izmir). Grad Tiberijada u Galileji je prozvan u Tiberijevu čast od jevrejskog potčinjenog vladara Heroda Antipe. Tiberije je zahvaljujući svojoj politici iznimne štedljivosti doprinio da iza nega ostane vrijednost od čak 2.700.000.000 sestercija, što je jedna enormna cifra. Tiberije je jedan od rijetkih vladara u historiji, koji je iza sebe ostavio visok suficit. Tiberije je bio napisao i kraću autobiografiju, ali koja nije sačuvana.

Za vrijeme Tiberijeve vladavine, upravni aparat principata je funkcionirao mehanički i dobro. To je bilo i vrijeme razvijene trgovačke aktivnosti, o čemu dokaze pruža i originalni srebrni denarius sa Tiberijevim likom nađen u Indiji. Inače su Indijci i kopirali ove novce.

Tacit je ostavio u svojim „Analima“ jedan kraći, rezimirajući zaključak o Tiberiju: „I njegov karakter se mijenjao sa godinama. Dok je živio privatnim životom, i dok je bio vojni zapovjednik pod Augustom, njegov je život bio čist, ime neokaljano. Dok su Germanik i Druz bili u životu, vješto je licemjerjem i pretvornošću izigravao vrlinu. Pa i dok mu je mati bila živa, mešalo se u njemu dobro i zlo. Dok je Sejana volio ili dok ga se plašio, još je krio svoju neprirodnu požudu, mada mu je njegova svirepost donijela gnušanje svih. Najzad se sunovratio u ponor zločina i bezčašća kada je izgubivši i stid i strah, počeo da živi po svome“.

VLADAVINA KALIGULE

37. – 41. god. n. e.

Kaligula (31. VIII. 12. – 24. I. 41. god. n. e.) vladao je od 16. III. 37. godine do 24. I. 41. godine n. e. Po rođenju se zvao *Caius Iulius Caesar Germanicus*, a kao princeps *Caius Iulius Caesar Augustus Germanicus*. Njegov nadimak *Caligula* potiće od deminutivnog oblika naziva za vojničke kožne cipele/čizme *caliga,* pa bi to značilo "Mala (vojničke) cipela/čizma = Čizmica". Kaligula je svoj nadimak dobio jer je još kao vrlo mali dječak pratio svoje roditelje Germanika i Agripinu Stariju u vojnim taborima. Dječak je bio tada često oblačen u minijaturnu uniformu (uključujući i vojničku obuću), pa je tako i zaradio svoj nadimak. Kasnije je koristio i počasniji nadimak *Castrorum filius,* kako bi podvukao vezu sa vojskom. Kaligula je odrastao u atmosferi progona svoje najbliže familije, hapšenja i smrti majke i braće. On sam je uspio preživjeti zajedno sa svojim sestrama Agripinom Mlađom, Druzilom i Livilom. Od bliže familije u životu mu je ostao i stric Klaudije, koga se nije smatralo dostojnim da bi mogao biti princeps, pa je preživio turbulentna vremena. Kaligula je bio biološki praunuk i Augusta i Livije Druzile i Marka Antonija, te unuk Agripe. Odrastanje u vladajućoj julijevsko – klaudijevskoj familiji, preokupiranoj intrigama, pohlepom za vlašću i ambicijama, bilo je vrlo teško, i to je moralo ostaviti traga na karakteru, načinu promišljanja i ponašanju mladića. I boravak na Kapriju (od 31. god. n. e., pod tutorstvom Tiberija) je imao utjecaja na oblikovanje Kaligule. Već tada su se počele ispoljavati neke njegove karakterne osobine, kao sklonost glumačkoj pretvornosti (koja mu je i omogučila da preživi Tiberijevu paranoju), pa i okrutnost. Mladić je bio nakratko oženjen 33. god. n. e. i sa Junijom Klaudilom (*Iunia Claudilla*)*,* ali je ona već naredne godine umrla na porodu. Kaligula je sklopio prijateljstvo sa Makronom, što će se pokazati kao vrlo vrijedno savezništvo. Zanimljivo je da, za razliku od Augusta i Tiberija, prije svoga uzdizanja za princepsa Kaligula nije obnašao ni jednu veću niti ozbiljniju javnu funkciju. Jedino je 33. god. n. e. izabran za počasnog kvestora. On nije imao nikakvog političkog ni vojnog iskustva, izuzev snalaženja u intrigama i prijetvornoj borbi za život.

Kaligula kao princeps

Tiberije je po oporuci kao istovrsne nasljednike odredio i Kaligulu i Gemela (*Tiberius Iulius Caesar Nero Gemellus*; 10. X. 19. – 37/38. god. n. e.).[54] Uz pomoć Makrona, Kaligula

[54] Po rimskim običajima i Tiberijev unuk je bio poznat po svome nadimku (*Gemellus*=Blizanac).

je uspio da ospori onaj dio Tiberijeve oporuke kojom se on po nasljedstvu izjednačava sa Gemelom, ali je ipak izvršio ostale Tiberijeve oporučne želje. I Kaligula je prošao proceduru izbora za princepsa, odnosno prihvatio je prijenos na sebe ovlaštenja dodijeljene od Senata. U Rim je ušao 28. III., uz veliko oduševljenje naroda koja je pozdravljala ovog Germanikovog sina i u njemu vidjela suprotnost nepopularnom Tiberiju. Prvi mjeseci su i stvarno bili "medeni mjesec" novog princepsa, Senata i naroda. Po Svetoniju preko 160.000 životinja je bilo žrtvovano za vrijeme tromjesečnog slavlja početka nove uprave. Po Filonu Aleksandrijskom prvih 7 mjeseci Kaligulinog režima je bilo u potpunosti "blaženo".

Pošto je znao da nema iskustva ni autoriteta u političkom i vojnom miljeu rimskog društva, Kaligula se okrenuo traženju podrške provodeći neke za javnost popularne mjere. Pa je tako dodijelio svim vojnicima novčane bonuse, uništio je Tiberijeve dokumente o slučajevima navodnih "izdaja", opozvao je procese po uvredi veličanstva a i odobrio je povratak izgnanicima. Prokazivači su bili kažnjeni, a dopušteno je služenje knjigama koje su bile zabranjene pod Augustom i Tiberijem. Pomagao je onima koji su bili pritisnuti porezima, a rimskoj masi je davao javne spektakle i igre (uključujući i borbe gladijatora), što je za vrijeme Tiberija bilo prilično smanjeno. Kaligula je i osobno prenio posmrtne ostatke svoje majke i brata u Rim i pohranio ih u Augustov mauzolej.

Reforme

Traženje popularnosti u narodu, ali i želja da način svoje vladavine distancira što je moguće više od prethodnog režima, doveli su Kaligulu na stazu reformnog programa. Tako je 38. godine n. e. Kaligula naredio da se objavi izvještaji o javnim fondovima, koji nisu objavljivani za vrijeme Tiberijeve vladavine. Pomagao je i one koji su izgubili imovinu u čestim požarima, ukinuo je određene poreze. Najvažniji potez u ovom pravcu djelovanja je bila obnova prakse izbora u komicijama. A popularnost je tražio i priređivanjem sve više javnih zabava i igara. Uveo je i nove članove u senatorski viteški stalež.

Arhitektonska, građevinska i konstrukciona djelatnost za Kaligule

Kaligulina vladavina je bila i vrijeme projekata izgradnje, od kojih su neki bili i zanimljivi pa i ekstravagantni. I to je bilo različito od Tiberijevog doba. Pojedini projekti su bili za javne potrebe, a neki za zadovoljavanje njegovih osobnih želja i hirova. Po Josipu Flaviju

je unaprijedio luke u Regiju i na Siciliji, kako bi se olakšalo povečanje dopremanja žita. U Sirakuzi su popravljene gradske zidine i hramovi. Građeni su novi putevi, a stari su održavani i popravljani kako bi bili u dobrom stanju. Kaligula je dao i da se konačno završi hram božanskom Augustu i Pompejev teatar. Tada je započeta i izgradnja amfiteatra iza Septe, kao i akvadukta *Aqua Claudia* i *Anio Novus*, koje Plinije Stariji smatra građevinskim čudom. Izgradnja oba akvadukta je dovršena za vrijeme Klaudija 1. VIII. 52. god. n. e.

Izgrađeno je i veliko trkalište poznato kao Gajev i Neronov cirkus, a kao glavni ukras dovučen je čak iz Egipta jedan obelisk (danas poznat kao Vatikanski obelisk). On je imao na umu i ponovnu izgradnju Polikratove kraljevske palate na Samosu, da završi hram Apolona Didimejana u Miletu i da osnuje grad visoko u alpskom planinskom području. Kaligula je dao i podići hram Izidi na Marsovom polju.

Inače je nakon ubistva Julija Cezara bila donesena odluka da se izgradi hram u počast Izide, ali je August tu odluku suspendirao. Kaligula je izgleda bio napustio augustovsku koncepciju zaštite drevne rimske religioznosti i podozrenja prema orijentalnim kultovima. I za vrijeme njega izgleda da je u Rimu uspostavljen godišnji praznik u čast boginje Izide, koji se u rimskom svijetu se nazivao *Navigium Isidis* ili *Isidis Navigium*. Rimsko viđenje Izide je bilo sinkretičko. Ova boginja je bila poznata i kao „Izida od 10.000 imena”.

Praznici u počast Izidi su održavani dva puta godišnje. Za vrijeme proljetnog praznika svečano je posvećivana lađa boginje Izide. Jesenji pak praznik bio je posvećen uspomeni na Izidinu potragu za tijelom svoga supruga Ozirisa, koga je ubio zli bog Seth. Žalosno bogoslužje prelazilo je u radosno i svečano u trenutku koji je označavao pronalazak Ozirisa i njegovo uskrsnuće. Na čelu vjerske zajednice nalazio se veliki zbor svećenika, podijeljen na razne stupnjeve. Osim toga, pojedini izabrani članovi zajednice posvećivani su u posebne svete tajne, što je još više privlačilo vjernike. Festival *Navigium Isidis* je bio vrlo popularan i uspjeti će da preživi pogrom uveden od dominusu Teodozija i persekucije od strane dominusa Arkadija. U Italiji je bio slavljen sve do 416. godine n. e., a u Egiptu (odakle je i potekao kult Izide) tek je ugušen u VI. st. n. e. Moderni karnevali podsjećaju na *Navigium Isidis.*

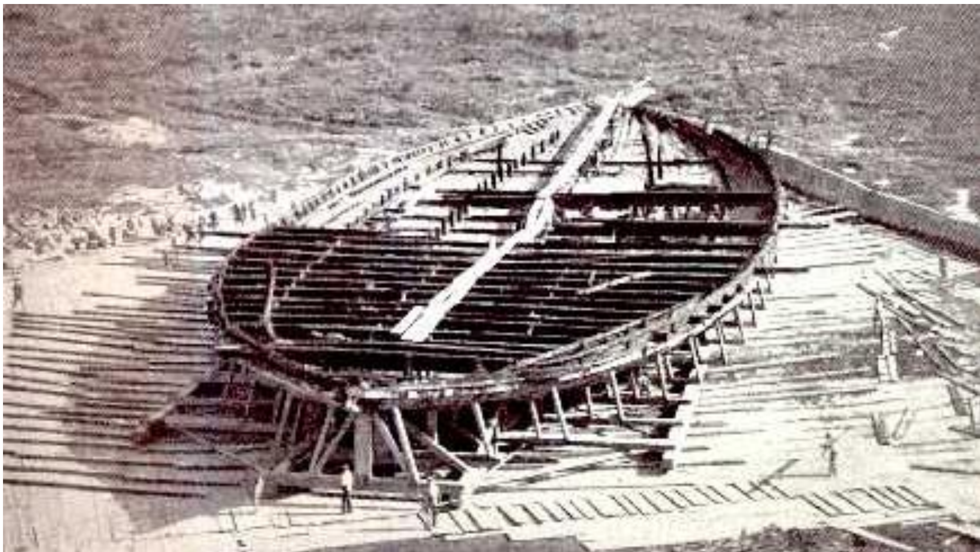
Planirana je i izgradnja kanala kroz korinstski Isthmus, pa je tamo poslao i centuriona-primipilara da izvrši potrebna mjerenja. Dao je da se proširi njegova palata, a vrlo ekstravagantan primjer Kaliguline opsesije je bila i gradnja dva golema broda, koja su bila stacionirana na jezeru Nemi (*Nemorensis Lacus*; Lago di Nemi). Zanimljivo je da je ovo jezero smatrano svetim, pa (po Pliniju Mlađem) prema zakonima nijedno plovilo nije smjelo ploviti na njemu. U ovom slučaju je ipak došlo do izuzeća.

Područje Nemija inače spada u jedno od geografski najprijatnijih okružena u Laciju, pa je služilo i kao pribježište u vrelim ljetnim danima.

Ovi brodovi su spadali među najveća plovila antičkog doba, i dokazuju da su inženjeri rimskog svijeta bili sposobni za gradnju velikih brodova. Prvi brod (Prima nave) je služio kao ploveća palata sa bogatim sadržajima (mramornim objektima, mozaicima, grijanjem i vodovodnim cijevima za uobičajeno kupanje). Drugi brod (Secunda nave) je bio ustvari hram posvećen Dijani Nemijskoj (*Diana Nemorensis*), koja je viđena i kao interpretacijski aspekt egipatske Izide, koju je posebno preferirao Kaligula. Smještaj na ovom brodu je usporediv sa onim prikazima svetilišta na "Izidinoj svjetiljki" koja se danas nalazi u ostijskom muzeju. Oba broda su bila konstruirana korištenjem vitruvijevskih metoda. Klipne crpke (*ctesibica machina*) su snabdijevala oba broda, preko olovnih cijevi snabdijevana i sa toplom i sa hladnom vodom. Brodovi su namjerno potopljeni u jezeru Nemi, nakon umorstva Kaligule. Iako su istraživanja ovih brodova obavljana još od sredine XV. st., ovi brodovi su bili izvađeni sa dna jezera Nemi tek između 1929 i 1932. god. za vrijeme uprave Benita Musolinija. Nažalost za vrijeme II. svjetskog rata su bili uništeni, ali je dosta njihovog sadržaja (uglavnom pokretnog materijala) sačuvano u muzeju na jezeru Nemi.

Sidro sa nemijskog broda. Danas se nalazi u Museo delle Navi u Nemiju.
Ovi brodovi su izgrađeni u vrijeme kada su željezna sidra zamjenjivala
drvena, i nemijski brodovi su bili prve rimske olupine u kojima su
nađena netaknuta sidra. Ovo drveno sidro ima olovnu motku.

Fotografija iz 1930. god. koja prikazuje trup jednog od nemijskih brodova.

Brončana zaglavlja greda koje su se nalazile na jednom od nemijskih brodova. Otkriveni 1895. god. i danas se nalaze u Palazzo Massimo alle Terme Nacionalnog muzeja u Rimu.

Rekonstrukcija jednog od nemijskih brodova.

Pogled na jezero Nemi.

Kaligula je 39. godine n. e. proveo još jedan hir. Još prije Kaligulinog dolaska na vlast Tiberijev glavni prorok Trazil (koji je bio Tiberijev stalni pratilac) je izrekao da Kaligula ima manje šansi da postane car, nego da jašući konja pređe Bajski zaliv. Zato je Kaligula naredio da se dovede veliki broj brodova i tako napravio pontonski most (posuvši ga zemljom kako bi ličio na *Via Appia*) koji se pružao u dužini od preko 2 milje u Bajskom zalivu. I onda je Kaligula prelazio na svome voljenom konju Incitatu Bajski zaliv, i to

puna dva dana krećući se tamo i natrag. Ovaj pontonski most je za tadašanje ljude imao paralelu i sa čuvenim Kserksovim prelaskom preko Helesponta, koji se odigrao više od pola milenijuma ranije.

Kriza

Međutim, nije dugo trebalo čekati i na pojavu krize, koja se u prvom redu počela manifestirati kroz nedostatak novca. Kaligulino pretjerivanje u trošenju novca kako bi stekao popularnost, ektravagancija i drugi sve veći rashodi su vrlo brzo iscrpili javne fondove. Mnogo je trošio i na osobni luksuz. Prema Svetoniju, Kaligula je već u toku prve godine vladavine potrošio sve ono što je Tiberije uspio uštedjeti. Toliko rasipništvo u tako kratko vrijeme nije zabilježeno u historiji.Ovo jasno pokazuje Kaligulinu neodgovornost i neozbiljnost u shvatanju državnih poslova, pa i nesposobnost dubinskog shvatanja funkcioniranja Države. Pražnjenjem javnih fondova, uglavnom na pretjerane, besmislene i ekstravagantne stvari, ugrožavao je funkcioniranje najvažnije institucije tadašnje Države → vojske. Nesigurni i nesposobni Kaligula je shvativši nivo ispražnjenosti fondova, pokrenuo akciju prikupljanja novca, u čemu se služio u bukvalnom smislu svime što mu je moglo pomoći u tome. Najbolji, najbrži i najefikasniji način je bila konfiskacija imovine, pa su lažne optužbe ponovo dobile na znaćenju u upravi Državom. Kaligula je tako optuživao, novčano kažnjavao pa i dao da se ubijaju pojedinci kako bi se dočepao njihove imovine. Kaligula je uveo čitav niz novih poreza, između ostalog na sudske procese, nosače, vjenčanja i prostituciju, a molio je i javnost da posudi Državi novac. Čak je znao dati na aukciju živote gladijatora za vrijeme igara. Prekrajao je tumačenje oporuka, kako bi imovina otišla njemu. Imovina i novac su oduzimani pod zanimljivim, pa i lažnim izlikama i od centuriona primipilara i ranijih i tadašnjih članova Komisija za ceste. Samovoljno je manipulirao sa procesom dodjele rimskog građanstva, poništavajući i povelje koje su izdali Cezar i August (pod izlikom da su stare i bezvrijedne). Otkriljavao je pojedince za lažnu prijavu imovine, ako im se od zadnjeg cenzusa povećala imovina. Mnogim pojedincima koji su Kaligulu javno uvrštavali za jednog od baštinika, je kao poklon slao zatrovane slatkiše. Manipulirao je sudbenim procesima i troškovima. Jednom je priredio i aukciju bezvrijednih stvari koje je prodavao po vrlo skupim iznosima, a slično je učinio i u Galiji. U palati je bio otvorio i javnu kuću, a u kocki se služio varanjem i krivom zakletvom. Kada mu se rodila kćerka, pa je primao “dobrovoljne” prinose za pomoć u izdržavanju kćerke, i za njen miraz. Pojavila se i glad, koja je uzrokovana po Svetoniju zato što je Kaligula uzurpirao javne vagone (kako bi prenio veliki broj predmeta iz Rima na aukciju u Galiji), a po Seneki jer je naredio da se izgradi veliki pontonski most, koristeći veliki broj brodova čime je ugrozio dostavu žita iz Afrike i Egipta.

Kaligulina represija

Nije dugo trebalo čekati da Kaligula pokaže i sasvim drugo lice, i da se od favorita rimske javnosti i sina voljenog Germanika preobrazi u osobu čiji su pojedini postupci bili iznimno surovi, tiranski, bez poštovanja zakona i legalne procedure (na koju je Tiberije izrazito pazio). Kako je vrijeme prolazilo, njegovo ponašanje je poprimalo takve oblike na momente da se sa pravom može sumnjati da je gubio zdrav razum i da se ne samo nalazio na ivici ludila, nego da je tu granicu znao ponekad i preći. Razlozi tome su mnogostruki, od trauma djetinjstva, uništavanja bliže familije, življenja pod konstatnom napetošću u nezdravom okruženja Tiberijevog "Kaprija" (od 31. god. n. e.), nagomilanih frustracija, pa preko problema u rukovođenju državom (kao što je neviđena u historiji rastrošnost i uslijed toga financijska kriza). On se jednostavno nije znao snaći kao princeps, jer je bio i dobrano neiskusan u državnim odgovornostima. Kaligula je bio ne samo neodgovoran i nesposoban za ozbiljno bavljenje upravljanja imperijem rimskog naroda, nego je bio i nesiguran, što je onda sve dovelo i do psihičke nestabilnosti. Kao i slučaju posljednje decenije Tiberijeve vladavine, i Kaligula je zapao u stanje kontinuirane paranoje i straha od gubitka vlasti (što je tadašnjoj konstelaciji odnosa direktno bilo povezano sa umorstvom).

Prvo se obračunao sa konkurencijom pa je Tiberije Gemel pogubljen krajem 37. ili početkom 38. god. n. e. Taj postupak unuka je razgnjevio Antoniju Mlađu, koja je i sama ubrzo preminula. O njenoj smrti su kružile različite verzije, po nekima je izvršila samoubistvo, a po Svetoniju je Kaligula ustvari dao da se ona otruje. Kaligula se prevarom obračunao i sa Makronom, jer ga je smatrao potencijalnom prijetnjom. Njemu je obečana uprava nad Egiptom, ali je prije isplovljavanja bio uhapšen 38. god. n. e. Makron i njegova supruga Eunia (inače Trazilova kćerka i jedno vrijeme ljubavnica samoga Kaligule) su izvršili samoubistvo. Dalji postupci Kaligule sve su više ličili ne samo na despotsku samovolju, nego su pokazivali i poremećenost uma, pa i otvoreno ludilo. Tako je dao da se pogube njegov punac Marko Junije Silan (*Marcus Iunius Silanus*, otac Junije Klaudile) i njegov zet Marko Emilije Lepid (*Marcus Aemilius Lepidus,* suprug Druzile). Njegova ljubimica sestra Druzila je umrla 38. god. n. e., dok je druge dvije sestre prognao, vezano za navodnu aferu i zavjeru sa Markom Lepidom. Njegov stric Klaudije je izmakao pogubljenju jer ga je Kaligula držao kao neku vrstu "dvorske lude" u rimskom stilu. U Kaligulinim čistkama je stradao i pretor Julije Grecin (*Iulius Graecinus*), otac kasnije čuvenog Agrikole, jer je odbio da procesuira Marka Junija Silana.

Pošto je mrzio da je on ustvari unuk Agripe, kojeg je smatrao neznatnim po porijeklu, Kaligula je raširio lažnu priču da je Agripina Starija ustvari produkt incesta između Augusta i Julije Starije. Ta njegova lažna tvrdnja se tada smatrala velikom uvredom po Augusta (tada tretiranog božanskim). Kaligulini odnosi sa senatorskim staležom su se usložnili, pa su obnovljeni procesi za izdaju veličanstva, kao i degradacija senatora.

Po Svetoniju Tiberija Gemela je Kaligula okrivio što je tobože mirisao po protuotrovu, koji je opet navodno uzeo da se odbrani od njegovih protivotrova. Tiberije Gemel je ustvari mirisao po lijeku koji je uzeo radi nepopustljivog i sve jaćeg kašlja. Svoga tasta Silana je natjerao da izvrši samoubistvo britvom rezom po vratu, jer mu je upisano u krivicu što ga nije pratio jednom prilikom kada je Kaligula plovio po nemirnom moru, nego je ostao kod kuće i po paranoičnom Kaliguli nadajući se da će zavladati Rimom, ako se ovome šta desi. Silan je ustvarnosti izbjegavao plovidbe zbog morske bolesti.

Kaligulino ponašanje se ne bi moglo okarakterisati samo kao samovolja, nego kao primjer poremećenosti. Izgleda da je uživao u ponižavanju senatora i urušavanju njihovog dostojanstva, pa su neki senatori morali po nekoliko milja i to u togi trčati pokraj njegovih kola ili za stolom stajati (iza njegova naslona ili do njegovih nogu) opasani lanenom pregačom kao robovi. Samovoljno je kriv za znatan broj umorstava, bezrazložnih progona, žigosanja, kažnjavanja na rad u rudnicima, na gradilištima cesta ili na gladijatorske borbe, kao i na one sa zvijerima. Iako je velikim brojem igara i demagoškim ulagivanjem nastojao da ostvari podršku i popularnost u plebsu, nije se libio ni poduzimanja nasilnih mjera, pa i klasičnog iživljavanja prema vitezovima i plebsu. Sve su to vrlo detaljno opisivali antički historičari, u prvom redu Svetonij i Kasij Dion. Ovaj potonji tako govori da je jednom prilikom masa u *Circus Maximus* prigovarala na njegovo ponašanje, pa je on poslao vojnike na narod, uslijed čega je dosta ljudi stradalo. Kaligula nije imao neko veliko povjerenje u rimske oružane snage, pa se uglavnom oslanjao na svoju germansku tjelesnu stražu. Ovi Germani su bili bezpogovorno odani Kaliguli.

Ubistvo Ptolemeja Mauritanskog i Maurski rat (40. – 44. god. n. e.)

Kaligula definitivno nije bio vojnik, ali je za njegove vladavine ipak došlo do širenja sustava provincija. Potčinjenom «savezničkom» Mauritanijom je vladao tada kralj Ptolemej, sin Jube II. (direktnog potomka velikog numidskog kralja Masinise) i Kleopatre Selene (kćerke Marka Antonija i Kleopatre). Početkom svoje vladavine, Ptolemej je mnogo zadužio Rimljane pomogavši im u borbi protiv Takfarinata. Zato je bio nagrađen počasnim nazivom „*rex, socius et amicus populi Romani*" (kralj, saveznik i prijatelj rimskog naroda), i to u obliku drevnog rituala koji se primjenjivao još u vrijeme Drevne Republike. Taj naziv mu je dodijelio osobno jedan rimski senator (koji je bio specijalni izaslanik Države) zajedno sa kraljevskim insignijama: palicom od slonovače i *toga picta*.

Od svoga ustoličenja na mauritanski prijesto, Ptolemej sa svojim izvanrednim porijeklom i sposobnim načinom vladanja je podigao svoje kraljevstvo na impozantan nivo. Ptolemej

je postao iznimno bogat, izdavao je i zlatni novac, što je moralo upasti u oči Rimljanima. Isto je tako vodio prilično nezavisnu politiku, a vremenom je postao daleko popularniji među Maurima, nego što je to bio njegov otac pa i on sam u početku vladavine (kada se veliki broj Maura bio pridružio Takfarinatu). To i nije predstavljalo neki problem za vrijeme Tiberija, ali sa Kaligulinim financijskim deficitom gledanje na bogatstvo Mauritanije se promijenilo. Ptolemej je pozvan da bude gost Kaligule u Rimu 40. godine n. e., i on je prilikom posjete nosio dodijeljene insignije. Kada su obojica jednom prilikom ušla u rimski amfiteatar za vrijeme gladijatorskih borbi, Ptolemej je izazvao divljenje mase. Kaliguli nije dugo trebalo i naređena je egzekucija mauritanskog kralja. Neprimjerena egzekucija popularnog kralja, je morala izazvati reakcije među njegovim podanicima. Došlo je do pobune koju je poveo izvjesni Edemon (*Aedemon*), koji je možda bio Ptolemejev oslobođenik.

Ustanak je poprimio velike razmjere i pridružio mu se i Sabal (*Sabalus*) poglavar jedne od maurskih zajednica. Rat koji je izbio bio je težak i trajao je četiri godina, zahvatajući i prve godine vladavine sljedećeg princepsa Klaudija. Mauri su bili vješti ratnici, koji su mogli preživjeti i u pustinjskim područijima Sahare, nanoseći Rimljanima znatne gubitke. Klaudije je morao završiti ovaj rat koji je nepromišljenim i brzopletim činom uzrokovao Kaligula i odredio je dvojicu tada najboljih rimskih vojskovođa Gaja Svetonija Paulina (*Caius Svetonius Paulinus*) i Gneja Hosidija Getu (*Cnaeus Hosidius Geta*) za njegov pobjedonosni i konačni završetak.

Paulin je prvi Rimljanin koji je sa vojskom prešao planine Atlas za vrijeme ove vojne kampanje. Grad Tingi (današnji Tandžer) je bio i djelimično razrušen u borbama sa Rimljanima. Rat je konačno završen 44. god. n. e. kada su u odlučujućoj bitci Rimljani nanijeli velike gubitke Berberima i ponudili preživjelima uvjete predaje. Getine trupe su dvaput porazile Sabalove maurske ratnike, ali je ovaj pobjegao u Saharu. Getini vojnici su ga započeli progoniti, ali kako su im se zalihe vode počele smanjivati, Geta se dvoumio da li da se povuće ili da nastavi progon. Jedan lokalni Berber ga je nagovorio da izvede tamo uobičajeni ritual zazivanja kiše. Kada je Geta završio obred, počela je koincidencija padati kiša. Sabal je tada pomislio da Geta ima neke nadprirodne moći, pa se sa svojim borcima predao. Sudbine Edemona i Sabala su nepoznate.

Nakon završetka rata Klaudije je nekadašnju Mauritansku kraljevinu uklopio u provincijski sustav, tako što ju je podijelio u dvije nove provincije i to: Tingitansku (ili Tandžersku) Mauritaniju (*Mauretania Tingitana*) i Cezariensku Mauritaniju (*Mauretania Caesariensis*). Grad Tingi je bio obnovljen.

Nakon što je Mauritanija pretvorena u provincije, njihovi namjesnici su redovito vodili pohode i ekspedicije sa promjenljivim uspjehom u Getuliju. Nekada bi ova razbacana berberska plemena priznavala vrhovnu vlast Rima, nekada bi je odbacivala. Zvanično viđenje je izrazio Plinije Stariji koji je zapisao da je sva Getulija do rijeke Niger i granica

Etiopije („crne Afrike“) potčinjena rimskom imperiju. Naravno, ovo je bilo daleko od istine, iako su mnogi Getuli služili u auksilijarnim trupama.

Kaligulin „pohod“ na Zapad

Možda najčudniji poduhvat za vrijeme Kaliguline vladavine je bio njegova kampanja u Zapadnoj Europi. Antički historičari ovu tzv. kampanju opisuju kao skup niza postupaka koji u velikoj mjeri potvrđuju Kaligulinu poremećenost. Pokrenuo je pohod na Germane i Britaniju. Do ozbiljnijeg rata ustvari uopće nije ni došlo, a jedini uspjeh je bila predaja britanskog princa Adminija (*Adminius*), kojeg je protjerao otac kralj Kunobelin. Nakon toga je izvodio lakrdije i šale na rajnskoj granici.

Sestercij sa portretom Kaligule na aversu, dok se na reversu nalazi prikaz skupa vojnika kojima se obraća Kaligula. Datum izdavanja 18. III. 40. god.

Po Svetoniju, Kaligula je bio vrlo strašljiva osoba pa je tako dok je putovao kolima sa one strane Rajne, neko dobacio da bi bila velika uzbuna ako bi se pojavio neprijatelj. Na to Kaligula odmah zajahao konjima i vratio se do mostova na Rajni, koji su bili zakrćeni ljudima i prtljagom. Ali on se ne mogavši čekati na rukama preko glava ljudi dao prenijeti na drugu obalu.

Na kraju je ratovao i protiv Okeana, tako što je razmjestio vojsku iz obali, a onda naredio da se kupe školjke kao ratni plijen. Uz znak pobjede na moru dao je da se podigne veliki svjetionik. Za trijumf koji je za navodne pobjede trebao održati u Rimu uzeo je iz zarobljenike i prebjege i najviše i najkrupnije Gale, kojima je dao obojiti kosu u crveno kako bi ličili na Germane. Ovi Gali su trebali naučiti i germanski jezik. Prije samoga povratka u Rim, bio je smislio da masovnim pokoljem kazni one legije rajnske armije koje su se pobunile 14. god. n. e. Iako su ga uspjeli nekako odgovoriti od toga da pobije vojnike (što je bilo praktično nemoguće), on je ostao pri zamisli da bar izvrši decimaciju. Zato ih je pozvao na sabor i to bez oružja, a dao je i da se opkole naoružanim konjanicima. Ali kada je vidio da su mnogi legionari kojima je čitava stvar bila sumnjiva otišli po oružje, pobjegao je sa skupa pravo u Rim, gdje je bijes iskalio na Senatu. Trijumfa se odrekao na kraju, ali je u Rim ušao uz ovacije.

„Božanstvo“ Kaligula

Kaligula je radikalno prešao i granicu tradicionalne državne religije, kada je 40. god. n. e. počeo provoditi vrlo kontroverznu politiku obožavanja sebe kao živućeg boga u Rimu i Italiji (odnosno u cijelom imperiju rimskog naroda i čitavom tadašnjem svijetu). To je bio presedan u rimskoj tradiciji, jer za rimske građane živi rimski građanin nije mogao biti bog. Na Istoku je živi princeps mogao biti poštovan kao božanstvo, što je direktno bilo vezano za carski kult, ali ne i u Rimu i Italiji gdje je samo umrli princeps mogao postati božanstvo (uz naravno precizni postupak i proceduru deifikacije).

Bio je izdao nalog da se kipova bogova koji su bili čuveni kao svetinje ili umjetnine, među kojima i Olimpijski Zeus, dopreme iz Grčke u Rim, kako bi im se poskidale glave i umjesto njih postave izlivene glave samoga Kaligule. Naravno, to se zbog brze smrti Kaligule nije desilo. Jedno krilo svoje palate na Palatinu je proširio do Foruma, pa je hram Kastora i Poluksa pretvorio u predvorje svoje palate. Tu su on pojavljivao i predstavljao kao bog posjetiocima i javnosti.

Neki posjetitelji su ga pozdravljali i kao Jupitera Lacijskog. Uređen je i poseban hram za Kaligulino božanstvo, sa posebnim svećenicima (koji su bili naizmjenice najbogatiji ljudi) i najneobičnijim žrtvenim životinjama. U tome hramu je stajao i veliki zlatni kip Kaligule u prirodnoj veličini. Navodno je i „razgovarao“ sa Jupiterom Kapitolskim, kojem je i prijetio (bar se tako pričalo), a zvao je za punog mjeseca i boginju Lunu da mu dođe u zagrljaj. Kaligula se u javnosti znao pojavljivati obučen kao Herkul, Merkur, Apolon pa čak i Venera. On je želio i da bude obožavan i kao Neos Helios („Novo Sunce“), što bi

predstavljalo simboliku početka novog vremena koje započinje sa Kaligulom. On je bio predstavljan kao bog sunca na egipatskim novčićima.

Po Svetoniju je Kaligulino božansko ponašanje kao povod imalo prepiranje potčinjenih «savezničkih» kraljeva koji su mu došli u posjet, o njihovom plemenitom porijeklu. Kaligula je onda na grčkom jeziku povikao „Jedan neka bude vladar, jedan kralj“. I malo je nedostajalo da uzme dijademu i da principat pretvori u klasičnu kraljevinu. Ali kada su odvratili od toga tako što su ga podsjetili da se on izdigao iznad svih kraljeva i prinčeva, on je počeo za sebe tražiti božanske počasti.

Kaligula i istočne provincije

Kaligulino božanstvo je najviše problema izazvalo među Jevrejima i to u Judeji, tada prilično neuralgičnoj tački rimskog svijeta. U tolerantnoj atmosferi Augustovog i Tiberijevog režima Jevreji su zbog specifičnosti religije bili izuzeti od carskog kulta, ali Kaligula uvjeren u svoje božanstvo, to se promijenilo. Jevrejska abrahamistička religija je smatrala najvišim vidom svetogrđa obožavanje Kaligule i zato se nije moglo prihvatiti postavljanje njegovih statua u jevrejske hramove i sinagoge. Po Kaligulinoj naredbi u II. Hram u Jerusalimu (izgrađen za vrijeme Heroda Velikog) se trebala smjestiti ogromna careva statua. Takav čin je evidentno vodio u opći i nesmiljeni ustanak u Judeji, ali se Kaligula, uvjeren u svoje božanstvo, i pored upozorenja nije dao odvratiti takvim sitnicama.

Zanimljivo je da je Kaligulin prijatelj bio Jevrej Herod Agripa (10. god. p. n. e. – 44. god. n. e.), unuk Heroda Velikog, ali odgojen u Rimu. Herod Agripa je postao potčinjeni «saveznički» kralj pojedinih manjih oblasti na Levantu. nakon što je Kaligula postao princeps. Herod Agripa je bio zanimljiva osoba, koja je imala veliki broj prijatelja među rimskom tadašnjom elitom, uključujući i vladajuću familiju (odgojen je na Augustovom dvoru zajedno sa Tiberijevim sinom Druzom i budućim princepsom Klaudijom). Kaligula inače nije imao povjerenja u prefekta Egipta, Aula Avilija Flaka (*Aulus Avilius Flaccus*), koji je bio lojalan Tiberiju, pravio zavjere protiv Agripine Starije i imao veze sa egipatskim separatistima. Kaligula je zato 38. god. n. e. poslao u Aleksandriju Heroda Agripu da provjeri Flaka, što je izazvalo dodatne probleme u inače vrlo napetim odnosima između Aleksandrinaca i Jevreja u ovom gradu.[55] Flak je kako bi umirio Aleksandrince i Kaligulu odlučio da statue cara postavi u sinagoge, što je dovelo do velikih nereda u gradu. Flak

[55] Na Istoku, posebno na Levantu i Bliskom istoku je i u rimsko vrijeme, nasilje i suparništvo među religijskom zajednicama bilo endemično. I samo je trebao neki mali povod ili bilo kakav razlog da dođe do otvorenih fizičkih sukoba između različitih religijskih zajednica i nesmiljenih međusobnih obračuna.

je uskoro od strane Kaligule smijenjen i pogubljen. Neredi u Aleksandriji su ponovo izbili 40. god. n. e., jer su Jevreji bili optuženi da ne poštuju cara.

U vrijeme ovih zbivanja u Aleksandriji Kaliguli je upućena delegacija sastavljena od aleksandrijskih Jevreja, u kojoj je sudjelovao i filozof Filon. U isto vrijeme uputili su svoje poslanike i Aleksandrinci. Objema stankama dopušteno je da govore pred carem, koji je potvrdio svoja prijašnja naređenja.

Sudbina jevrejsko – idumejskog princa Heroda Agripe je direktno bila povezana sa pričom o julijevsko – klaudijevskoj princepskoj familiji. Herod Agripa je za suprugu imao inteligentnu i sposobnu Kipriju (*Cypros*), a bio je vrlo prepreden, „namazan svim bojama“ i inteligentan. Iako je prilično bio zadojen grčko – rimskom kulturom, ipak je ostao pravi Jevrej sve do same smrti. Svoj život je uglavnom proveo na relaciji putovanja Judeja – Aleksandrija – Rim. Kaligula ga je prvo postavio za namjesnika teritorija Bataneje i Trahonitisa (koje je držao njegov rođak Herod III.), zatim za tetrarha Lisanije sa titulom kralja. Herod Agripa se u Rim vratio 39. god. n. e. kako bi spletkama došao do tetrarhije Galileje i Pereje (koje je držao Herod Antipa, sin Heroda Velikog) u čemu je i uspio (Herod Antipa je protjeran u Galiju gdje je i umro).

Neredi izazvani Kaligulinim božanstvom su izbijali širom Levanta, pa su bijesni Jevreji uništili glineni olat u gradu Džamniji. Kaligula je tada naredio da se podigne njegova statua u Velikom Hramu u Jerusalimu. Ta odluka je vodila direktno u rat, i legat Sirije Publije Petronije (*Publius Petronius*) je gotovo godinu dana odugovlačio sa primjenom ove odluke. Na kraju je Herod Agripa uspio da ubijedi Kaligulu da povuće ovu odluku.

Kaligula i skandali

Kaligula je u općoj, popularnoj kulturi najpoznatiji po svojim skandalima. Antička literarna vrela su uvijek bila raspoložena da na tabloidski način prikazuju nečiju vladavinu. A Kaligula je bio kao poručen za to, radi čega se danas raspolaže sa velikim brojem zanimljivih, ilustrativnih, intrigantnih, skandaloznih priča o ovom rimskom princepsu. Njegova okrutnost, seksualna raskalašenost, ludost, nerazmijevanje, samovolja su tako kod pisaca kao što su Filon Aleksandrijski, Seneka Mlađi, Josip Flavije, Svetonije i Kasije Dion vrlo prisutni u nizu iznijetih primjera.

Nakon Junije Klaudile, Kaligula se ženio još tri puta i to sa Livijom Orestilom (*Livia Orestilla;* negdje se navodio i kao Kornelija Orestila), Lolijom Paulinom (*Lollia Paulina*) i Milonijom Cezonijom (*Milonia Caesonia*). Zanimljiv je njegov brak sa Orestilom, jer je ona ustvari trebala biti vjenčana sa Gajem Kalpurnijem Pisonom (čuvenim vođom zavjere

protiv principsa Nerona, nekih 17 godina kasnije). Međutim, na samom vjenčanju Kaliguli (koji je bio jedan od prisutnih zvanica) se svidjela mlada i on ju je odveo sa sobom. Sutradan je ukazom objavio da je sebi našao suprugu ugledajući se na postupak Romula (vezano za otmicu Sabinjanki) i Augusta (aludirajući na razvod Livije od prvog muža). Nju je zadržao samo nekoliko dana, pa je otpustio, da bi je 2 godine kasnije prognao jer se činilo da je u međuvremenu obnovila vezu sa svojim prvim mužem. Na brak sa Lolijom Paulinom ga je nagnala natuknica o ljepoti njene bake. Na to ju je smjesta pozvao u Rim (pratila je supruga Publija Memija Regula / *Publius Memmius Regulus* koji je bio namjesnik), razveo od muža i vjenčao. Ali je i nju otpustio nakon kratkog vremena sa tim da joj je zabranio seksualni odnos sa bilo kojim muškarcem. Cezonija je bila suprotnost svim prеđašnjim suprugama, jer nije bila ni mlada (bila je starija od Kaligule) ni lijepa. Ali ju je Kaligula volio, i sa njom je dobio kćerku Juliju Druzili (*Iulia Drusilla*). Prema svojoj kćerci je Kaligula pokazivao veliku posvećenost. Ali Kaligula je poznatiji po čitavom nizu seksualno – ljubavnih veza sa pripadnicima oba spola (npr. tada čuveni glumac Mnester), a optuživan je i za incest sa sestrama.

Kaligula je bio posvećen i svome konju Incitatu, kojem je napravio mramornu staju sa jaslama od slonovače, a Incitat je imao i purpurne pokrivale i ogrlice od dragog kamenja. Uz sve druge anegdote vezane za Incitata Svetonije navodi da ga je Kaligula namjeravao imenovati konzulom, a Kasije Dion izvještava da ga je Kaligula imenovao za svećenika.

Smrt Kaligule

Kaligulino ponašanje, posebno prema višim slojevima je moralo izazvati i odgovarajuću reakciju. Prema Josipu Flaviju i Svetoniju, pokušano je nekoliko neuspješnih zavjera protiv Kaligule. Konačno su tek viši oficiri pretorijanske garde pripremili ozbiljnu zavjeru sa ciljem likvidacije Kaligule. Na čelu zavjere se nalazio oficir i ratni heroj Kasije Hereja (*Cassius Chaerea*), odnosno po činu tribun pretorijanske kohorte. Oficiri nisu bili kivni na Kaligulu samo zbog svoga patriotizma, jer su se užasavali uniženja Države i njenih institucija, nego su dodatno bili ogorčeni zbog Kaligulinog podrugljivog odnosa prema pretorijancima i njihovim oficirima, pa i otvorenog ismijavanja. Kaligula je tako za carske lozinke davao termine kao „*Venus*“ (tadašnji sleng za muškog eunuha, instituciju koja se tada još uvijek nije bila odomaćila u Rimu, Italiji i zapadnim provincijama) ili „*Priapus*“ (sleng za erekciju). Inače nakon Makrona, Kaligula nije imenovao nijednog novog prefekta pretorijanaca.

Zavjerenici su planirali da likvidiraju Kaligulu za vrijeme Palatinskih igara u januaru 41. god. n. e. I tako je 24. I. 41. god. n. e., kada je u podne izašao iz teatra Kaligula napadnut

od zavjerenika. U podzemnom trijemu (*cryptoporticus*) kroz koji je morao proći prvi ga je napao Kasije Hereja, a onda mu je priskočio u pomoć drugi tribun Kornelije Sabin. Zatim su mu rane zadali i ostali zavjerenici. Na viku koja je uslijedila prvi su dotrčali Kaligulini nosači nosiljke sa svojim motkama, a zatim i germanska tjelesna straža koja je uspjela i ubiti neke od urotnika, a i nekoliko nedužnih senatora. Međutim, za Kaligulu je bilo i prekasno, i njegovo beživotno tijelo je ležalo u lokvi krvi. Njegovo tijelo je bilo kradomice odneseno u Lamijine vrtove, i tamo u žurbi i vrlo slabo spaljeno i pokopano, i tek su njegove sestre kada su se vratile iz progonstva dale da se njegovi ostaci ekshumiraju, ponovo spale i sahrane, a pepeo je pohranjen u Augustov mauzolej. Istog dana kada je ubijen Kaligula, njegovu suprugu Cezoniju je ubio jedan centurion, dok su mu kćerku ubili na posebno brutalan način jer su joj glavu razmrskali o zid. Zavjerenici su željeli uništiti kompletnu vladarsku familiju, a Hereja je izgleda razvio antimonarhijska osjećanja i zajedno sa nizom senatora (koji su se na vijest o Kaligulinom umorstvu ponovo probudili i aktivirali) je želio destrukciju sustava principata. Međutim, Kasije Hereja i drugi viši oficiri koji su učestvovali u zavjeri nisu uspjeli da stave pod kontrolu niti da privuku na svoju stranu veći dio pretorijanskih snaga stacioniranih u Gradu. To će se pokazati kao strateška greška, i Kasije Hereja će nakon inauguracije Klaudija za novog princepsa biti osuđen na smrt. Uostalom, počela se i okupljati masa koja je zahtijevala hapšenje i suđenje zavjerenicima.

Zdravstveno stanje Kaligule je analizirano od strane i antičkih (Filon Aleksandrijski, Seneka, Josip Flavije, Juvenal, Svetonije, Kasije Dion) i modernih historičara, i uglavnom je tumačeno kao ludilo i paranoja za što su se navodili različiti uzroci. Bez obzira da li je imao klasično psihotičko ludilo, ili neku od bolesti (koje mu se isto pripisuju) kao što su encefalitis, epilepsija, hyperthyroidism ili meningitis, činjenica je da je on bio u neku ruku poremećenog uma, sigurno i radi turobnog iskustva djetinjstva i mladosti. To se onda dodatno pojačalo sa preuzimanjem vlasti jer je tada uslijed već razvijene poremećenosti iz njega prokuljala i arogancija, ljutnja i želja za vrijeđanjem i unižavanjem. Filon Aleksandrijski izvještava da je Kaligula postao nemilosrdan nakon što je skoro umro od bolesti 39. god. n. e., i da ga je to preobrazilo u ludaka. Ima teorija da je on poludio zbog trovanja olovom, jer je pio vino mnogo vina navodno iz olovnih posuda.

U ovom periodu je u Rimu veliku popularnost uživao glumac Mnester, kojeg je posebno cijenio Kaligula. Zanimljivo je da je Mnester u jutro dana kada je ubijen Kaligula igrao karakter, koji je skoro 4 stoljeća ranije igrao glumac Neoptolem na dana kada je makedonski kralj Filip ubijen od svoga stražara Pauzanije. Mnester je bio i ljubavnik čitavog niza matrona, kao što su Popeja Sabina i Klaudijeva supruga Mesalina.

Kaligula se znao neslano našaliti, pa je jednom prilikom rimskog viteza koji je pri predstavi bio nešto glasniji poslao u daleku Mauritaniju kralju Ptolemeju (prije njegovog umorstva) sa pismom sa sljedećim sadržajem: "Čovjeku kojeg ti sa pismom šaljem ne učini niti kakva dobra niti kakva zla". Inače je Kaligula veoma volio predstave, ples, pjesme i naravno gladijatorske igre i trke konja i dvokolica. Kaligula je bio vjerni i "vatreni" navijač Zelenih.

VLADAVINA KLAUDIJA

41 .god. n. e. – 54. god. n. e.

Klaudije (živio od 1. VIII. 10. p. n. e. – 13. X. 54. god. n. e.) je vladao od 24. I. 41. do 13. X. 54. god. n. e. Po rođenju se zvao *Tiberius Claudius Drusus*, od 4. god. n. e. *Tiberius Claudius Nero Germanicus*, da bi dolaskom na čelno mjesto Rimske Države nosio ime *Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus*.. Četvrti rimski princeps je bio mlađi brat Germanika, i rođen je u Lugdunumu (Lionu). O djetinjstva je imao određenih fizičkih problema, kao što su šepavost, nježnost i blaga gluhoća, radi čega se uvijek nalazio u dubokoj sjeni vladajuće familije. Za njegovo fizičko stanje se navodio čitav niz razloga od dječje paralize (polio), preko cerebralne paralize do Turetovog sindroma.

Za razliku od ostalih muških članova Julijevsko – klaudijevske familije, on nije imao nikakvu bitniju javnu dužnost, sve dok ga Kaligula, kao svoga kolegu konzula, nije imenovao za konzula sufekta 37. god. n. e. (ustvari riječ je o julu i augustu te godine). Ali to nije značilo da je Kaligula bio dobronamjeran prema svome stricu, nego ga je tretirao kao metu za zbijanje šala, neku vrstu lude i često ga je znao ponižavati i iznuđivati velike količine novca. Zbog očiglednih fizičkih nedostataka, Klaudije nije uopće smatran potencijalnim kandidatom ne samo za princepsa, već ni da bude u samom vrhu rimske politike. To ga je nesumnjivo spasilo da se ne doživi sudbinu ubjedljive većine svojih rođaka, a i da ne bude izložen traumama kao npr. Kaligula. Klaudije je ,za razliku od svoja dva prethodnika, po Svetoniju imao veliku strast samo prema ženama. Ta njegova strast se nažalost znala ispoljiti i u tome da se on nađe pod dominacijom volje određenih snažnih ženskih osoba. Inače je Klaudije bio povodljiva osoba, i na njega su pored pojedinih supruga veliki utjecaj imali i oslobođenici koji su obnašali tajničke poslove za njega, kao i bliski prijatelji. Klaudije je u ranoj mladosti bio dva puta vjeren. Prvi put je vjeren za dalju rodicu Emiliju Lepidu (*Aemilia Lepida*; inače praunuku samoga Augusta), ali je vjeridba razvrgnuta, a drugi put za Liviju Medulinu (*Livia Medullina*) koja je umrla na predviđeni dan vjenčanja. Ukupno se ženio četiri puta. Prva supruga mu je bila Plaucija Urgulanila (*Plautia Urgulanilla*; unukom povjerljive Livijine prijateljice Urgulanije), sa kojom je dobio sina Klaudija Druza (*Claudius Drusus*) koji je umro u ranoj mladosti (brzo nakon vjeridbe sa Junilom, Sejanovom kćerkom)[56]. Klaudijev brak sa fizički nezgrapnom Urgulanilom je bio dosta nesrećan i došlo je do razvoda.[57] U vrijeme Sejanove svemoći, Klaudije je oženio

---

[56] Sejan se i na ovaj način želio uvući u vladajuću dinastiju.

[57] Urgulanila je varala Klaudija i sa muškarcima i sa ženama, i kada je rodila djevojčicu (Klaudija) nakon razvoda, Klaudije je odbacio bebu pod obrazloženjem da je pravi biološki otac jedan od njegovih oslobođenika po imenu Boter. Klaudije je sumnjao da je ona bila umiješana i u smrt njene snahe Apronije (druge supruge Urgulanilinog brata Marka Plaucija Silvana/*Marcus Plautius Silvanus*). Ona je bila blisko i intimno povezana sa Fabijom Numantinom (*Fabia Numantina*, prva supruga Marka Silvana).

Eliju Petinu (*Aelia Paetina*), adoptivnu sestru Sejana. Sa njom je imao kćerku Klaudiju Antoniju (*Claudia Antonia*, pogubljena 65. ili 66. god. n. e. po Neronovom naređenju). Kasnije se i od nje razveo, nakon pada Sejana. Treća i najčuvenija supruga je bila Valerija Mesalina (*Valeria Messalina*), sa kojom je u brak ušao za vrijeme Kaligule. Mesalina koju je historija zabilježila kao moćnu, utjecajnu i promiskuitetnu spletkarošicu je bila kćerka Domicije Lepide Mlađe (*Domitia Lepida Minor*; kćerka Antonije Starije) i Marka Valerija Mesale Barbata (*Marcus Valerius Messalla Barbatus*, sin Klaudije Marcele Mlađe/ *Claudia Marcella Minor*). Mesalina je u trenutku udaje za Klaudija bila decenijama mlađa i neuporedivo ljepša od svoga supruga, koji se u nju zaljubio. Sa Mesalinom, Klaudije je imao dvoje djece i to kćerku Klaudiju Oktaviju (*Claudia Oktavia*) i sina Britanika (*Britannicus*; rođen nakon Klaudijevog dolaska na vlast, po rođenju se zvao *Tiberius Claudius Germanicus*). Četvrta njegova supruga je bila nećakinja Agripina Mlađa.

Iako je Klaudije u familiji i bližem okruženju smatran budalom i fizičkim degenerikom (što mu je uostalom spasilo život), riječ je o veoma inteligentnoj i marljivoj osobi. Svoje fizičke nedostatke je više nego uspješno kompenzirao intelektualnim radom, i to poglavito na polju historiografije. Inače je njegov učitelj historije bio Livije, uz pomoć Sulpicija Flaka, a a Klaudije je dosta vremena provodio i sa filozofom Atenodorom. Može se slobodno reći da je Klaudije bio dobar historičar, i njegova glavna djela do dolaska na vlast su bila Historija Etruraca i Historija Kartagine. On je bio vjerojatno i među posljednjim poznavateljima i govornicima etrurskog jezika, pa je iza sebe ostavio i rječnik etrurskog jezika. Napisao je i apologetsko djelo „Odbrana Cicerona od napada Azinija Gala“, kao i djelo o kockanju kockama, ali je morao prestati pisati i zanimati (uslijed pritiska Livije i svoje majke Antonije Mlađe) se za historiju građanskih ratova. Kao princeps je napisao i veliku autobiografiju. Na veliku žalost historiografije, nijedno od ovih njegovih djela nije sačuvano. Primjer obustavljanja pisanja historije građanskog rata je vrlo očit primjer kako je i u Augustovo doba postojala tiha, ali uspješna cenzura nad slobodom historiografske misli.[58] To će se kasnije posebno produbiti za vrijeme Tiberija kada su nepoželjna historijska djela i otvorena zabranjivana i uništavana. Posebno je u tom indikativan slučaj historičara Aula Kremucija Korda (*Aulus Cremutius Cordus*), koji je 25. god. n. e. optužen po Tacitu „zbog jedne nove i dotada nečuvene krivice“, jer je u svojim Analima pohvalio Bruta, a Kasija (ubicu Cezara) nazvao posljednjim Rimljaninom. Tužitelji su bili Sejanovi klijenti Satrije Sekund i Pinarije Nata. Iako je u Senatu održao briljantan odbrambeni govor u svoju odbranu Kremucije Kord je ipak kažnjen. Po odluci Senata njegove knjige spale edili, dok je Kremucije Kord sebi život oduzeo gladovanjem. Ali, su pojedini primjerci njegovog djela skriveni i sačuvani, a kasnije ponovo objavljeni (u drugim političkim

[58] Ali istine radi, potrebno je naglasiti da za vrijeme Augustove vladavine nije bilo oficijelnih zabrana ili oficijelnih cenzura historijskih djela. August, njegova familija, osoblje ili bilo koji ovlašteni pojedinac nije vršio nikakvu cenzuru djela npr. Livija i Azinija Poliona. Klaudiju je ustvari samo sugerirano nešto, ali mu nije službeno zabranjivano.

okolnostima). Sam Tacit na kraju konstatira : „Utoliko se prije čovjek može smijati gluposti onih koji vjeruju da se vlašću kojom raspolažu u tom trenutku mogu da unište nećiju slavu kod potonjih pokolenja. Naprotiv, kažnjenim herojima duha raste ugled. Nikada strani kraljevi, ni oni koji su se poslužili istim nasiljem, nisu postigli išta drugo nego sramotu za sebe, slavu za progonjene“. Tako je sa Tiberijevom vladavinom započelo i oficijelno progonjenje i zabranjivanje djela koja bi se ocijenila subverzivnim po režim.

Dolazak na vlast

Za razliku od Tiberija i Kaligule, dolazak na vlast četvrtog princepsa je bio znatno složeniji i malo je nedostajalo da dođe do oružanog sukoba. Pošto je namjera zavjerenika bila ne samo da ubiju Kaligulu, nego da potpuno fizički ekstreminiraju uži dio vladajuće familije i proglase obnovu Republike, Klaudije se i sam našao u životnoj opasnosti i odlučio se sakriti iza zastora kojima su bila prekrivena jedna vrata u kompleksu palate. U Rimu je tada zavladao kaos, pa su npr. njemački tjelesni čuvari Kaligule ubili i neke senatore, a veći dio pretorijanaca je bio u stanju iznenađenosti i nisu znali šta im je činiti. Kasije Hereja jednostavno nije uspio da osigura kontrolu nad kompletnom pretorijanskom gardom, uostalom zavjera je i bila takvog tipa da veći broj ljudi za nju nije mogao ni znati.

I onda je jedan pretorijanac po imenu Gratus opazio nećije noge iza zastora, razgrnuo zastore, prepoznao i silom izvukao Klaudija, da bi ga odmah pozdravio kao novog cara. Klaudije se našao u totalnom šoku od straha, pa je bio pao i na koljena. Vojnik ga je onda odveo svojim ostalim drugovima, koji su ga stavili na nosiljku, digli ga na ramena i odnijeli u pretorijansku kasarnu. Tako su pretorijanci i protiv njegove volje Klaudija proglasili za novog princepsa... međutim, situacija je bila daleko od rješenja. Konzuli i Senat su pomoću gradskih kohorti zaposjeli Forum i Kapitol i bili su odlučni da proglase obnovu Republike. Malo je nedostajalo da dođe do građanskog rata, ali i sama pozicija „republikanaca“ je bila loša, jer je njihov vojni potencijal u odnosu na pretorijance bio slab, a i obični je narod bio više na strani principatskog, nego republikansko – senatskog sustava što je toga dana i javno izražavao na skupovima. Uz to, tadašnji senatori su daleko bili po svojoj hrabrosti, odlučnosti i vizionarstvu od onih senatora koji su uspostavljali i brinuli o Republici. Umjesto da se brzo djeluje, oni su vrijeme gubili na beskrajnim raspravama, a onda i o tome ko bi mogao biti novi, bolji princeps od istaknutijih senatora, jer nisu zaozbiljno shvatali proglašenje Klaudija. Konačno je uz određenu medijatorsku pomoć Heroda Agripe, došlo do sporazuma između Klaudija (koji je ipak prihvatio novu ulogu) i Senata, po kojem ga je Senat prihvatio i proglasio za novog princepsa. Za uzvrat je Klaudije amnestirao većinu onih koji su učestvovali u zavjeri (izuzev nekih vojnih tribuna i centuriona) i zbivanjima u

dva dana vijećanja o tome šta da se radi. Klaudije je bio i prvi princeps, koji je uveo otužnu praksu podmićivanja vojnika, jer je obećao svakom pretorijancu po 15 000 sestercija (3750 denara) kao nagradu. Ranije su vojnici dobijali dodatni bonus (*donativum*) na osnovi izvršenja oporuke Augusta, dok se sada nagrade počinju promatrati kao sredstvo osiguranja vojničke (u konkretnom slučaju pretorijanske) lojalnosti. To je već započeo Tiberije kada je isplatio *donativum* pretorijancima kako bi se osigurala njihova lojalnost prilikom obračuna sa Sejanom.

Klaudijevo stupanje na vlast

Odmah po legaliziranju svoje princepske pozicije, Klaudije je poduzeo niz poteza u pravcu svoga legitimiziranja. U prvom redu to se odnosilo na simboliku, pa je uzeo ime Cezar, a odbacio kognomen Neron. Ovim činom Klaudije je i najviše doprinio da se ime Cezar od tada počne smatrati više titulom nego kognomenom, jer Klaudije to ime nije mogao naslijediti pošto nije ni biološki ni po adopciji pripadao Julijima Cezarima (kao što su to bili August, Tiberije i Kaligula). Klaudije je to ime sam sebi pridodao, kao i počasni naziv August, koji se isto počeo promatrati kao dio princepske uobičajene titulare. Ali je zadržao ime Germanik, kako bi preko njega održavao konekciju sa starijim bratom, na kojeg je pozitivno sjećanje u rimskoj i italskoj javnosti još uvijek bilo prisutno. Klaudije je često za sebe upotrebljavao izraz "*filius Drusi*" čime je podvlačio vezu sa ovim velikim i cijenjenim rimskim vojskovođom. Klaudije je dao da Senat proglasi njegovu baku Liviju Augustu božanskom. Zbog specifičnog načina na koji je došao na vlast, odnosno željom pretorijanaca koju je Senat nakon početnog negodovanja i protivljenja ipak sankcionirao i legalizirao, Klaudije je sa vojskom razvio poseban odnos, ali je i izazvao kritike pojedinih pisaca (posebno Seneke koji ga inače nije volio). On je bio prvi rimski princeps kojeg je volja vojske dovela na vladarsku čast, što će kasnije postati žalosna praksa etabliranja nekoga na carsku čast.

Pored osiguravanja lojalnosti pretorijanaca koje je kupio novcem, Klaudije je od početka svoju vlast pokušavao učvrsiti oslanjajući se na pomoć niza sposobnih (njegove majke i njegovih) oslobođenika koji su obavljali sekretarske poslove, kao i na svoju mladu, ali vrlo ambicioznu suprugu Mesalinu koji je polako oko sebe okupljala kružok privrženika. Ona je koristila staračku zaljubljenost supruga, da svoje hirove, ambicije i želje ostvari. Između Mesaline i njenih saveznika i oslobođenika, koji su kontrolirali osobnu princepovu administrativnu službu od početka se razvilo suparništvo. Fizičke osobine Klaudija, njegova povodljiva priroda i način na koji je postao princeps mogli su u višim slojevima rimskog društva stvoriti dojam o privremenosti njegove vladavine. To je onda sa svoje strane hranilo

ambicije pojedinaca koji su se nadali da bi u pogodnom trenutku mogli izbiti u sami vrh državne politike. Međutim, oni su zaboravljali da Klaudije uopće nije bio maloumnik, nego inteligentna osoba koja je jedina (uz pomoć i sretne zvijezde) iz svoje familije uspjela preživjeti „olovna vremena“ i „čistke“.

Zanimljivo je da je Klaudije uvijek isticao posvećenost zvaničnim institucijama Države, koje je formalno tretirao kao ključne i najviše suverene jedinice moći rimskog svijeta, te legalističkom poretku. Klaudije je kao historičar nesumnjivo upio ponešto tradicionalnog i prorepublikanskog, jer je tadašnja historiografija, a posebno ona ranija (prije uspostave principata) bila uglavnom prorepublikanska. Na samim počecima Klaudijeve vladavine vladavine abolirane su i mnoge od nepopularnih odluka i mjera njegovog prethodnika. Izgledalo je kao da Klaudije ponovo pokušava da stvori ravnotežu odnosu i sustav kao iz vremena Augusta. Bez obzira na možda iskrene želje Klaudija, pokazati će se da je njegova povodljiva priroda doprinijela upravo suprotnom procesu razvijanja i ojačavanja neoficijelnih centara moći, te jačanju carske birokratije. I to će se vrlo brzo pokazati na jednom događaju koji će odigrati za vrijeme drugog Klaudijevog konzulata 42. god. n. e.

Afera sa Junijem Silanom i Skribonijanova pobuna

U prve dvije godine vladavine Klaudija došlo je i do prvog ozbiljnijeg iskušenja po njegovo princepsko dostojanstvo, kojem je kao povod poslužila jedna zavjera, i koje će završiti neuspjelim pokušajem proglašenja obnove Republike. Sve je započelo kada je iz provincije *Hispania Taraconensis* povučen njen tadašnji legat Apija Junija Silana (*Appius Iunius Silanus*, konzul za 28. god. n. e.). Apije Silan je bio osoba od snažnog personalnog integriteta, Rimljanin starog kova, častan, ponosan i ugledan. Uz te vrline, on je bio indirektno povezan sa vladajućom familijom jer je njegova prva supruga bila Emilija Lepida (*Aemilia Lepida*), Augustova biološka praunuka (unuka Julije Starije i kćerka Julije Mlađe), i nesuđena Klaudijeva prva zaručnica. Sa njom je imao petero djece koja su preživjela adolesenciju. Po povratku u Rim Apije Silan je stupio u brak sa Mesalininom još uvijek mlađahnom i lijepom majkom Domicijom Lepidom. Opoziv Apija Silana sa namjesničke dužnosti i njegovo vjenčanje sa Domicijom Lepidom su vjerojatno bili želja Klaudija, odnosno Mesaline. Moguče je da je namjera Mesaline bila da Apija Silana dovuće u Rim (pod izgovorom vjenčanja sa njenom majkom Domicijom, u što je lakovjerni Klaudije povjerovao), i da ga onda pretvori u svoga ljubavnika. Razlog nije ležao samo u nekoj seksualno-ljubavnoj hirovitosti Mesaline, nego i u njenoj proračunatosti da tako u svoj kružok uvede jednog od tada najuglednijih Rimljana, oca čak petero Augustovih bioloških

potomaka, koji je imao izražen utjecaj u tada oficijelnim državnim institucijama i među višim slojevima rimskog društva, kao što su senatori i vitezovi.

Apije Silan se još ranije našao na udaru volje principsa iz julijevsko – klaudijevske „dinastije“. Zajedno sa Anijem Polionom i njegovim sinom Anijem Vinicijanom, Skaurom Mamerkom i Sabinom Kalvizijem tužen za uvredu veličanstva 32 god. n. e za vrijeme Tiberijeve vladavine. Ova optužba je bila samo nastavak Tiberijevog progona bivšeg pretora Seksta Vistilija koji je na kraju izvršio samoubistvo. Za razliku od Seksta Vistilija iz ove optužbe Silan je uspio da se izvuće.

Kvalitete Apija Silana su ipak bile takve da je on brzo zadobio blisko povjerenje Klaudija i da se sve više nalazio u njegovoj neposrednoj blizini. Ta činjenica koje su vrlo brzo postali svjesni umješni majstori intrga iz kuloara carskog doma, pokazala se kao pogubna za Apija Silana. Po Kasiju Dionu, promjenu Mesalininog stava u odnosu prema Apiju Silanu izazvalo je njegovo odbijanje da ima seksualni odnos i vezu sa njom. Time je ne samo povrijeđena njena sujeta i taština nego i onemogućena njena namjera da uvlačenjem Apija Silana u kružok svojih ljubavnika, njega pretvori u vjernog vojnika njenih interesa i političkih ambicija. Svojim odbijanjem da upadne u mrežu Mesalininih intriga, Apije Silan je pokazao i svoj neprijateljski stav prema neformalnim centrima moći na dvoru. On je uvijek javno isticao svoju privrženost legalističkom poretku i utemeljenim institucijama. Apije Silan se u toj prvoj godini vladavine nije zamjerio samo Mesalini, nego je izazvao i neprijateljstvo i drugog neformalnog centra moći. Silan je bio predstavnik senatorskog staleža i pobornik klasičnih institucija rimske države i zaštite njihovih prava i ingerencija. Time je smatran za bespogovornog zaštitnika interesa onih slojeva rimskog društva koji su nerado gledali na narastanje novoga upravno-birokratskog aparata. To je neminovno vodilo Silanovom sukobu sa najistaknutijim predstavnicima carske birokracije, u prvom redu sa Narcisom. Neprijateljstvo prema Silanu se dodatno produbljivalo jer se senator nalazio u blizini cezara i počeo je ostvarivati sve znatniji utjecaj na Klaudija a što je bila direktna prijetnja poziciji i Narcisa i uopće birokratskih institucija koje su se rađale. Pored toga Apije Silan je uživao veliki ugled i u Senatu u kojem je mogao uvijek naći dovoljno podrške za svoje zamisli. Ispostavilo se da je dolazak Apija Silana predstavljalo veliku grešku po interese i Mesaline i Narcisa. Nije trebalo mnogo da se njih dvoje nađu udruženi sa samo jednim ciljem, eliminacije Apija Silana. Pošto nije postojala istinska i zadovoljavajuća optužba kojom bi se moglo udariti na Silana, urotnici su morali da se oslone na poslovičnu Klaudijevu sujevjernost, lakovjernost i sklonost ka afektivnim postupcima. Plan Silanove kompromitacije i likvidacije je bio brižljivo isplaniran do u najmanju sitnicu. Zasnivao se na navodnom Narcisovom snu u kojem je Silan ubio principsa. Narcis je svoj navodni san ispričao Klaudiju navevši ga kao eklatantan dokaz i potvrdu za Silanovu urotu protiv cara. Istovremeno je Mesalina potvrđivala Narcisovu tvrdnju i preuveličavala navodnu opasnost koja Klaudiju prijeti od strane Silana, jer i ona ima isti san već nekoliko zadnjih noći. Narcis i Mesalina nisu ostali samo na tome da samo svojim tvrdnjama probude Klaudijev

sujevjerni strah. Već ranije su oni u sklopu plana, bez znanja Klaudija, bili pozvali Apija Silana u carsku palatu, u isto vrijeme kada su oni Klaudiju usađivali paranoični strah. Za Klaudija dolazak Apija Silana u palatu u to vrijeme nije mogao biti slučajnost ili koincidencija, nego samo potvrda tvrdnji Mesaline i Narcisa. Izložen dvostrukom pritisku i "jasnim dokazima" o Silanovoj krivici, Klaudiju, nije trebalo dugo da posluša volju svoje "voljene" žene i najpovjerljivijeg službenika i odmah je izdao naredbu o hapšenju Apija Silana, dok se ovaj još nalazio u palati, ne znajući šta se dešava. Smaknuće Apija Silana je obavljeno neposredno po hapšenju. Dan nakon opisanih događaja i pogubljenja Apija Silana, Klaudije je pred Senat iznio cijelu stvar, iskazujući zahvalnost svome slobodnjaku "što za njegov spas i spavajući bdije. Jedan od rijetkih Rimljana koji je još uvijek držao do starorimskih vrlina je ubijen na bestijalan način, koji je bio posljedica izliva zavisti, mržnje i povrijeđene sujete osoba iz carske blizine i njihovih političkih ambicija.

Silanovo pogubljenje, a nadasve način na koji je djelovala konspiracija a u koju su bile uključene i osobe iz blizine cara, izazvala je veliko ogorčenje u redovima gornjih slojeva rimskog društva. Time su senatori i svi oni koji su još vjerovali u superiornost rimskog ustavno-zakonskog poretka stekli uvjerenje da se Klaudijeva vladavina neće mnogo razlikovati od vladavina pređašnjih principsa. Nastupilo je vrijeme da ponovo izađu na svjetlo dana ambicije i težnje pojedinaca, koje su bile prigušene još od dvodnevne sjednice Senata na kojoj se odlučivalo o tome šta je dalje činiti nakon ubistva Kaligule.

Centralna ličnost oko koje su se počeli okupljati nezadovoljnici tako formirajući jezgro zavjere bio je Anije Vinicijan (*Annius Vinicianus*). Nakon Kaligulinog ubistva, Anije Vinicijan je u toku januarskog zasjedanja Senata i sam figurirao kao jedan od kandidata za principsa. Samim tim je i Anije Vinicijan u očima careve okoline predstavljao eventualnu opasnost. Nakon Silanovog pogubljenja i Vinicijanu je moralo biti jasno da se nova uprava neće ustručavati da eliminira ne samo stvarne protivnike, nego i sve one koji bi mogli predstavljati potencijalnu opasnost. Vjerovatno je i strah Vinicijana za svoj život utjecao na njega da se ne samo aktivno uključi u zavjereničke pripreme, nego da bude i njihov inicijator. Konspiracija je u svoje redove uvukla značajan broj učesnika, uključujući i neke poznatije senatore. Ali da bi konspiracija uspjela, bila je potrebna i oružana sila koju bi provela zbacivanje Klaudija i likvidaciju neformalnih centara moći. Za konspiraciju je zato najvažnije bilo privlaćenje Lucija Aruncija Furija Kamila Skribonijana (*Lucius Arruntius Furius Camillus Scribonianus*), tadašnjeg legata provincije Gornji Ilirik/kasnije nazivana Dalmacija. Skribonijan je pod svojim zapovjedništvom imao dvije legije (VII. i XI.) i više auksilijarnih kohorti, a mogao je računati i na mobilizaciju znatnog broja ilirskih peregrina. Za prelazak sa istočnojadranske obale u Italiju bilo je potrebno samo par dana, a kada se to ostvari pruža se sve do Rima skoro nezaštićeno područje. Ako bi se tako moćna vojna sila iskrcala u Italiji, bilo je pitanje da li bi im se pretorijanci usudili suprotstaviti ili bi izdali svoju lojalnost Klaudiju.

Zavjerenička skupina je svoju platformu zasnivala na paroli obnove Republike i starih sloboda. Republikanizam zavjerenika nije bio samo posljedica uvjerenja, nego i jedina mogućnost kojom su se amortizovale lične ambicije mnogih od zavjerenika. Pobuna je trebala krenuti sinkronizirano. Po planu su zavjerenici prvo napustili Rim i povukli se na svoja imanja razasuta širom Italije. Istovremeno je Skribonijan okupio legije i auksilijarne jedinice, obezbijedio brodove za prelazak i javno proklamirao odmetnuće i obnovu Republike i povratak starih sloboda. Međutim gornjoilirski namjesnik je loše procijenio raspoloženje svoje vojske. Legionari i auksilijari nisu baš bili zagrijani za obnovu Republike. Oni su primarno bili usmjereni na zaštitu svojih plata, bonusa, statusa i posebno na osiguranje penzione naknade nakon časnog otpusta, a po njima jedini pravi garant je bio vrhovni komandant, odnosno princeps. Republika im je izgledala i previše maglovita, utopistička i uposna avantura, a redovi se nisu baš previše ni zanimali idealističkim i nostalgičnim teorijama koje su po pravilu dolazile iz viših slojeva. Uostalom mnogi vojnici su se na neki način povezali i sa lokalnim stanovništom i nije im se baš napuštala ta teritorija i upuštanje u za njih besmisleni građanski rat. Ni ilirski peregrini nisu imali apsolutno nikakvog interesa da učestvuju u ratu za obnovu Republike.

Skribonijan se ipak osjećao dovoljno samozadovoljnim da čak Klaudiju pošalje jedno uvredljivo pismo sa pozivom na dobrovoljno odstupanje. Panika koja je zavladala u Rimu je ipak brzo stišana novim vijestima koje su stigle iz Gornje Ilirika, a koje su govorile da je sam gornjoilirski legijski garnizon prekinuo Skribonijanovu avanturu, proglašavajući lojalnost Klaudiju.

Peti dan nakon javnog odmetnuća bio je određen za termin pokreta trupa prema Italiji. Toga dana trebale su se podići bojni znaci i skupiti vojska. Međutim kada su se trebali ukrasiti legijski orlovi i bojni znakovi izvući iz zemlje to se nije moglo uraditi. To je odmah protumačeno kao božanska opomena vojnicima da se ne upuštaju u Skribonijanov poduhvat i ne krše zakletvu koju su dali Klaudiju. Praznovjernim Rimljanima nije trebao bolji dokaz o božanskoj srditosti na zamisli njihovog komandanta i kada je izdata naredba za pokret vojnici su jednodušno odbili naređenja svojih pretpostavljenih otvoreno izražavajući lojalnost caru Klaudiju. U tim trenucima nastupio je preokret, vojnici su se okrenuli protiv onih zapovjednika i državnih službenika koji su podržavali pobunu. Vjerojatno su oni vojnici i niži oficiri koji su bili protiv Skribonijanovog proglašavanja Republike poznajući stupanj religioznih i sujevjernih osjećanja većine legionara imali udjela u tome da se orlovi nisu mogli izvući iz zemlje, time stvorivši savršen povod za odbacivanje Skribonijanove komande i pobunu protiv namjera zavjerenika. Oni legionari koji su poveli akciju protiv Skribonijana su time svojoj akciji dali privid legitimnosti i božanskog odobravanja.

Ostavši bez ikakve potpore Skribonijan se dao u bijeg. Po Kasiju Dionu (koji je i sam bio namjesnik Dalmacije, pa je bio upoznat sa arhivom Provincije) Skribonijan je bježeći došao na otok Vis, gdje je po izvršio samoubistvo. Međutim u Tacitovim «Historijama»,

Skribonijan je ubijen od strane vojnika Volaginiusa, koji je bio unaprijeđen u najviše vojne činove. Dio zavjerenika u Italiji dobivši vijesti o Skribonijanovoj sudbini, izvršio je samoubistvo. Vinicijan shvativši da je stvar izgubljena, je među prvima izvršio samoubistvo. Sa ostatkom konspiratora i najbližim suradnicima Skribonijana režim (koje predstavljaju i Mesalina i oslobođenici) se obračunao bez pogovora i dosta brzo. Tom prilikom je stradao veliki broj ljudi, i muškaraca i žena i onih iz senatorskog reda i oslobođenika.

Jedan od najbližih suradnika Skribonijana bio je Cecina Pet (*Caecinna Paetus*), bivši konzul, koji se tada nalazio u bližem okruženju Skribonijana i vjerojatno je obnašao neku od visokih dužnosti u Provinciji. On je uhapšen od strane vojnika i ukrcan na brod koji ga je trebao sprovesti u Italiju. Njegova žena Arija (*Arria*) zatražila je od vojnika dozvolu da bude uz njega. Kada su vojnici odbili njen zahtjev, Arija je unajmila ribarsku brodicu i u njoj pratila brod koji je prevozio njenog supruga u Italiju. Cecina Pet je osuđen na smrt samoubistvom. Kada je Cecina Pet oklijevao da se probode, Arija je uzela bodež i zarila ga u svoje grudi podstičući svoga supruga da isto uradi besmrtnom rečenicom "*Pete, to ne boli (Paetus, non dolet)*". Arija je počinila samoubistvo i pored nastojanja njenog zeta Traseja i ostatka porodice da je odgovori od takvog čina. Primjer ove požrtvovane i vjerne žene dugo će za rimske pisce biti navođen kao primjer ljudske vrline i snage u borbi protiv tiranije i despotizma. Kao primjer njene stoičke požrtvovanosti i u trenucima osobne tragedije navodi se i sljedeća epizoda koja se desila godinama prije Skribonijanove pobune. U isto vrijeme su bili bolesni i njen muž i sin, i vjerovalo se obojica bez nade da će preživjeti. Sin je umro, i Arija je pripremila pogreb svoga djeteta i izvela ga na taj način da joj muž ništa nije opazio. Ulazeći u Petovu sobu, pretvarala se kao da im je sin još uvijek živ, da mu je bolje, i kako je otac često pitao za novosti o sinovljevom stanju, odgovarala je : „Odmara se i jede sa užitkom“. Poslije toga, osjećajući da će joj poteći dugo suzdržavane suze i protiv njene volje, izlazila je iz sobe i prepuštala se svojoj tuzi. Kad se isplakala, obrisala bi oči, uredila lice i vraćala se ostavivši svoju tugu pred vratima.

U rimskom zakonodavstvu se samoubistvo nije tretiralo kao krivično djelo i dozvoljavanje osuđeniku na smrt da izvrši samoubistvo smatralo se kao milost. U slučaju kada bi osuđenik izvršio samoubistvo njegovu imovinu država u načelu nije oduzimala, nego bi je ostavljala njegovim nasljednicima.

Galaesus, oslobođenik Skribonijana, je na suđenju koje mu se održavalo u Senatu, na Narcisovo pitanje «šta bi on uradio kada bi Kamil postao car» odgovorio da bi stajao iza njega i držao usta zatvorena. Time je *Galaesus* prilično oštro ukazao na Narcisovo preuzimanje državnih prerogativa.

Na prijedlog Klaudija, Senat je u znak zahvalnosti za osujećivanje Skribonijanovih namjera VII. i XI. legiju nagradio počasnim nazivom Klaudiju odane i vjerne (*Claudia pia fidelis*). Ove nazive su obje legije zadržale sve do kraja svoje višestoljetne egzistencije.

Skribonijanova buna i petodnevna egzistencija «obnovljene Republike» bar na istočnojadranskoj obali predstavljali su posljednji krik staroga Rima. To je bio i posljednji ozbiljniji pokušaj obnove Republike i poslije ugušenja pobune više niko neće dići bunu proklamirajući obnovu stare Republike. Time se ideja obnove Republike u konstelaciji odnosa sredine I. st. n. e pokazala kao čista iluzija, jer nisu postojale ni mogućnosti ni sredstva da se to ostvari. Ironija je da se to desilo u vremenu vladavine čovjeka koji je najveći dio svoga života proveo nošen idejom republikanizma i posvetio idejama republikanizma. Otada pa do nestanka rimskog svijeta republikanizam će postati fikcija, historijska reminiscencija i nostalgija obrazovanih Rimljana.

Osvajanje Britanije

Klaudije je naslijedio rat u Mauritaniji, koji su njegove vojskovođe uspjele da pobjedonosno završe. Klaudije nije imao ništa vojničkog iskustva, a Skribonijanova pobuna je samo produbila njegovo uvjerenje da je potrebno da ima dodatni autoritet kojim bi ojačao svoju poziciju. Kao historičar, odlučio se za stari, oprobani rimski način zadobijanja ili produbljivanja autoriteta i utjecaja u rimskom društvu, a to je osvajanje novih zemalja. Izbor je pao na Britaniju, zemlju na koju je Cezar stoljeće ranije dva puta napadao. Klaudije je možda imao još nekih politički bitnijih i dalekosežnijih razloga za napad na Britaniju, jer je druidski kult (koji je bio tamo vrlo snažan) vršio po rimskim shvatanjima negativan utjecaj na sjeverozapadnu Galiju. Inače je druidski kult sa svojim misterijama i obredima (koji su uključivali i ljudske žrtve) izazivao podozrenje Rimljana. Britanija je služila i kao utočište onim Galima koji bi ušli u sukob sa Rimom. Osim toga Britanije se smatrala i izvorom robova, a bila je i bogata rudama.

Još od rimskog zaposjedanja Galije i njenih luka okrenutih prema Atlantiku i Sjevernom moru, Britanija je ostvarivala značajne diplomatske, trgovačke i kulturne veze sa rimskim svijetom. To je naravno moralo imati utjecaja na društveno – ekonomski razvitak pojedinih zajednica (posebno na jugoistoku današnje Engleske), pa su neke kovale i novac. Sa druge strane i Rimljani su sve bolje upoznavali ovu zemlju. O intenzivnosti ovih veza, dovoljno govori i Strabon koji kaže da su Britanci na osnovi carina i obaveza donosili više prihoda, nego što bi plaćali direktne poreze u slučaju osvajanja.

Granica rimskog dosega nije predstavljala strogu liniju razdvajanja dva svijeta, i uzajamna prožimanja na linijama dodira su bila značajna. Mnogi pojedinci porijeklom sa područja rimskog imperija su npr. prelazili Rajnu i Dunav iz raznoraznih razloga (ponajviše trgovine) i naseljavali se ne samo u blizini granice, nego i u dubini barbarskog područja. Tacit u „Analima“ govoreći o rezidenciji Marobouda i maloj utvrdi kraj nje spominje „torbare i

trgovce iz provincija koje je pravo slobodne trgovine i želja za bogaćenjem navela da zaborave svoju domovinu i odvela iz zavičaja u tuđe, neprijateljske zemlje." U „Germaniji" Tacit uz mitološke podatke o vezama Grka i Germana, prenosi i informacije o tome da se na granici Germanije i Retije nalaze neki spomenici i grobovi sa grčkim natpisima. Ovo je siguran dokaz da su grčki i drugi mediteranski poduzetnici i avanturisti odlazili u dubine središnje Europe i prije rimskog prodora.

U ovom stoljetnom razdoblju od Cezara do Klaudija, održavan je *status quo* koji se sastojao od predaje talaca, formalnog priznavanja savezničkih odnosa (bez obzira da li ona bila bazirana na načelu jednakosti ili nejednakosti ugovorenih strana), slanja izaslanstava i sl. Inače, Rimljani nisu bili nezainteresovani za ovu zemlju, i vršene su pripreme za invaziju. O osvajanju Britanije maštali su još pjesnici Augustvog doba. Tako je Oktavijan August, želeći da nastavi djelo Cezara, planirao vojni prelazak preko kanala Lamanš, i to 34., 27., i 25. god. p. n. e., ali to se desilo, prvi i treći put zbog pobuna u drugim područijima, a drugi put jer su Briti bili spremni na pregovore i uvjete. Kako se čini, oprezni August ustvari nije baš nešto ozbiljno ni planirao veliku vojnu invaziju na Britaniju. Rimsko područje služilo i kao refugij za mnoge britanske kraljeve, prinčeve i velikaše koji su bježali uslijed građanskih, plemenskih i drugih ratova i sukoba. Po Augustovim *Res Gestae* tako su prebjegli kraljevi Dumnovelaun (*Dumnovellaunus*) i Tinkomar (*Tincomarus*). I Kaligula je bio planirao vojni pohod.

U samoj Britaniji u godinama pred glavnu invaziju, došlo je do promjene političko – narodnosne ravnoteže. Katuvelani (sa glavnim naseljem Verlamion, kasnije rimski grad *Verulamium*, sadašnji St Albans) su postali dominirajuća sila u današnoj južnoj Engleskoj, smijenivši sa mjesta hegemona Trinovante. Najveća zasluga veliki uspon Katuvelana pripada njihovom velikom kralju Kunobelinu (*Cunobelinus*), od kojem su ostali podaci ne samo u literarnim vrelima, nego i preko novaca koje je izdavao i u kasnijim velškim legendama. Zauzeta je i trinovantska prijestolnica Kamulodunum (današnji Kolčester), i vršen je pritisak na Atrebate, kojima su vladali potomci Komija.

Klaudije je odredio veliku vojnu silu za invaziju Britanije 43. god. n. e., pod izgovorom ponovnog postavljanja na tron Verike, izbjeglog kralja Atrebata (Kunobelinov sin Karatak je dovšio podjarmljivanje Atrebata). Rimljanima će olakšati invaziju i činjenica da je pred njeno realiziranje (u periodu 40. – 42. god. n. e.) umro Kunobelin. Na čelo invazione armije je postavljen proslavljeni i sposobni vojskovođa i istaknuti senator Aul Plaucije (*Aulus Plautius*). Armija se sastojala od četiri legije (II. *Augusta* – kojom je tada zapovijedao budući princeps Vespazijan, VIIII./IX. *Hispana*, XIV. *Gemina* i XX. *Valeria Victrix*) i isto toliko auksilijara (ukupno oko 40 000 vojnika). Do danas nije u potpunosti utvrđeno ni mjesto ukrcavanja (uglavnom se ipak uzima bulonjska luka), ni iskrcavanja (često se lokalizira u *Rutupiae*, Richborough na prostoru današnjeg Kenta) ni iskrcavanja (Kasije

Dion navodi da je invaziona flota otplovila u tri skupine, što bi iniciralo i tri posebna mjesta iskrcavanja)[59].

Pošto je glavni udar bio usmjeren na Katuvelane, otpor Britanaca su vodili Togodumn (*Togodumnus*) i Karatak (*Caratacus*), koji su bili sinovi nedavno preminulog katuvelanskog kralja. Značajne britanske snage su se invazionoj armiji suprotstavile na gazu rijeke Medvej (Medway) i izbila je dosta žestoka dvodnevna bitka, ali je ipak i pored određenih neizvjesnosti završena pobjedonosno po rimsku stranu. Invazione trupe su potisnule Britance i preko rijeke Temze, koju su i prešle. Ubrzo nakon borbe na Temzi je poginuo i Togodumn i jedini vođa otpora je ostao Karatak.

Plaucije je tada zaustavio operacije i poslao je pismo Klaudiju sa pozivom da mu se pridruži u konačnom udaru na Katuvelane. Poziv je predstavljen kao zahtjev za pomoć i pojačanja (kako to tumaći Kasije Dion), ali je vjerojatnije da je ovo udešeno kako bi Klaudije izgledao kao konačni pobjednik. Klaudije je došao sa novim trupama, dovodeći i slonove i teško naoružanje. Ubrzo je nastavljen pobjedonosni marš i zauzet je Kamulodunum, dok je Karatak pobjegao ali je nastavio sa otporom. Klaudije je primio i predaju 11 britanskih kraljeva, bez ikakvih gubitaka. Ustvari hegemonija Katuvelana se raspala, i pojedini vladari i politije su prelazile pod rimski imperij. Klaudije se vrlo kratko ustvari zadržao (samo 16 dana) u Britaniji, i vratio se u Rim kako bi proslavio trijumf. Klaudije je od Senata dobio i počasni naziv Britanik (*Britannicus*), ali ga primio samo u korist svoga sina koji će pod tim imenom i ostati zapamćen u historiji.

Tako je Britanija postala nova provincija, sa prvim legatom Aulom Plaucijem. Ali uspostavljanje novog rimskog središta u Kamulodunumu, nije značilo da je rat završen. Pod namjesništvom i zapovjedništvom Aula Plaucija pohod invazione armije se nastavio prema zapadu i sjeveru, polako suzbijajući otpor lokalnih britanskih zajednica. Britanija će od sada biti aktivno i otvoreno ratište, na kojem su Rimljani polako širili svoj obujam kontrole, iz godine u godinu. I u toku 4 godine Plaucijevog namjesništva stavljen je pod kontrolu veći dio područja između estuara Humber do estuara Severn. Po povratku u Rim, Aul Plaucije je nagrađen pravom na ovaciju, a sama Klaudije mu je odao poštovanje tako što je za vrijeme ovacije i sam hodao uz njega do i od Kapitola.

Novi legat Britanije od 47. god. n. e. Publije Ostorije Skapula (*Publius Ostorius Scapula*) je naravno nastavio ovaj otvoreni rat. Prvo je vrlo odlučno nastupio prema Icenima, koji su bili se podvrgli Rimljanima, ali su se sada odmetnuli. Nakon pobjede nad Icenima, započeo je kampanju na zapadu na prostoru današnjeg Velsa, gdje je opustošio zemlju Dekanga. Ali se morao vratiti kako bi smirio nemire među Brigantima. U Kamulodunumu je osnovao

[59] Ako je iskrcavanje izvršeno na tri mjesta, nameće se sličnost sa iskrcavanjem u Normandiji, kada su invazione trupe kao mjesta prvog iskrcavanja izabrale različita područja (Gold, Juno, Utah, Omaha, Sword) u dužini od 80 km. Moguće je i Plaucijevo iskrcavanje bilo sličnog oblika, odnosno da su u jednoj pokrajini izabrana pogodna mjesta sa sinkronizirano iskrcavanje.

koloniju veterana, kako bi dodatno učvrstio rimsku poziciju u današnjoj Engleskoj. Pored Kamulodunuma, veliku važnost u procesu uspostave rimske vlasti i kulture od tada je igrao trgovačko naselje Londinij (današnji London), u kome se nastanio veliki broj rimskih građana. Londinij, odnosno London se vremenom pretvorio u središte rimske civilizacije u Britaniji. Već prvih godina je na okupiranim dijelovima Britanije od strane nove uprave započela vrlo intenzivna rudarska proizvodnja, i to vjerojatno na osnovi ranijeg, domorodačkog rudarstva.

Glavni otpor je pružan u današnjem Velsu, gdje je teren bio vrlo podesan za iznenadne napade i gerilsko – partizansko ratovanje. Žestok otpor su tamo pružali Siluri i Ordovici koje je predvodio nepokolebljivi Karatak. Ovaj uporni britanski vođa je još uvijek predstavljao problem i konačno je poražen 50. god. n. e. u bitci kod Kaer Karadoka (Caer Caradoc) gdje je slomljena moć niza britanskih zajednica koje su se odupirale Rimljanima. Ovom prilikom su teško stradali Ordovici. Iako mu je familija zarobljena, Karatak je pobjegao kod Briganta. Međutim, brigantska kraljica Kartimandua (*Cartimandua*; vladala do 69. god. n. e.) koja je bila lojalna Rimu, ga je u okovima isporučila. Karatak je poslan u Rim i tamo je bio izložen javnosti. Karatak je pošteđen (Tacit prenosi njegov govor upućen Klaudiju), i skinuti su okovi i njemu i članovima njegove familije. Karatak je sa svojom familijom ostatak života proveo na zemlji koju mu je Država dodijelila. Ostorije Skapula je kasnije primio počasne znake trijumfa ta pobjedu nad Karatakom. Ali je nečasna predaja Karataka izazvala probleme u brigatskom kraljevstvu i sukobe kraljice i njenog supruga Venutija (*Venutius*).

Kasnije kampanje u Britaniji

I pored zarobljavanja Karataka, rat u Britaniji je bio daleko od kraja. Siluri su zamalo uništili rimski garnizon postavljen na njihovoj teritoriji. Gerilsko – partizanski rat se nastavio donoseći velike gubitke legionarima i auksilijarima, jer su guste šume, močvare, usjeci i brdsko – planinsko područje današnjeg Velsa išli u korist ovom načinu ratovanja. Frustracije su rasle pa je po Tacitu rimski zapovjednik izjavio : „Kao što su nekada Sugambri pobijeni ili preseljeni u Galiju, tako i ime Silura treba da nestane sa lica zemlje." Čak su Siluri uspjeli da zarobe dvije auksilijarne kohorte, i da u otpor uvedu dodatne britanske zajednice. Težina ratovanja je doprinijela i preranoj prirodnoj smrti Ostorija 52. god. n. e. Novi legat Aul Didije Gal (*Aulus Didius Gallus*) se suočio sa problemom Silura i konstantnom nesigurnosti u novoj provinciji. Siluri su čak porazili i jednu legiju. Ipak Didije je uspio da odbije napade Silura.

Novi problem je bio na sjeveru kod Briganta, gdje je došlo do raskola u vladajućoj porodici. Kartimandua se razvela od Venutija, zamijenivši ga sa Velokatom (*Vellocatus*) koji je bio obični Venutijev štitonoša. To je dovelo do građanskog rata, i u početku su Kartimanduine pristalice zarobile brata i rođake Venutija. To je dodatno razjarile njene protivnike (Venutije je našao saveznike i van brigantskog kraljevsta) i oni su sa znatnom snagom napali Kartimunduine pozicije. Rimljani su ovo bili predvidjeli i izvršili su intervenciju kako bi zaštitili svoga lojalnog saveznika. Veliki doprinos ovoj pobjedi je dala VIIII./IX. legija *Hispana*, kojom je zapovijedao Cesije Nasika (*Caesius Nasica*). Interventne trupe i pored žestokih borbi su odnijele pobjedu. Venutije je godinama kasnije, koristeći nestabilnost godine četiri cara (68-69. god. n. e.), pokrenuo novu pobunu protiv Kartimandue sa pomoći drugih britanskih zajednica. Ovaj put rimska pomoć je bila nedovoljna i Kartimandua je morala napustiti svoje kraljevstvo. Venutije je zagospodario brigantskim kraljevstvom, nastavljajući rat sa Rimljanima.

Kada je Neron imenovan za princepsa, u Britaniju je došao i novi legat Kvint Veranije (*Quintus Veranius*) 57. god. n. e. Veranije je bio dosta iskusan u rješavanju problema gerilsko – partizanskog i hajdučkog načina ratovanja. On je ranije bio postavljen za namjesnika nove provincije Likije (*Lycia*) koju je u Maloj Aziji ustanovio Klaudije. Tamo je ugušio pobunu u području *Cylicia Tracheotide*. Veranije je upao u područje današnjeg Velsa, nanoseći protivniku velike gubitke. Ali je ubrzo umro. Njega je 59. god. n. e. naslijedio na legatskoj dužnosti Gaj Svetonije Paulin (veliki pobjednik iz mauritanskog rata), koji je nastavio agresivnu osvajačku politiku.

Širenje provincijskog sustava

Klaudijevo doba je bilo obilježeno i pretvaranjem u provincije i pojedinih potčinjeni «savezničkih» područja. Tračka kraljevina je odbrojavala zadnje dane postojanja. Remetalk III, najstariji sin tragično umorenog Kotija III., i Antonije Trifene je umro 38. god. n. e. Inaće je veliku ulogu u vladavini Remetalka III., imala i njegova majka Antonija Trifena (*Antonia Tryphaena*). Ona je bila vrlo ugledna pontska princeza sa jakim porijeklom i genetskim vezama sa dobrim dijelom kraljevskih porodica na Istoku, a ujedno je bila i praunuka Marka Antonija, preko njegovog braka sa Antonijom Hibridom Mlađom (tako je i Klaudije bio njen dalji rođak). Voljom Kaligule, novi kralj sada ponovo politički ujedinjenje Trakije je postao Remetalk II. Antonija Trifena je nakon smrti sina nastavila udobno i poštovano živjeti u Kiziku. Posljednji tračka kralj Remetalk II. je sa tronom za suprugu dobio i svoju prvu rođaku Pitodoris II. (sestru Remetalka III., čime su se nastojale izmiriti dvije zavađene linije kraljevske dinastije) sa kojom je zajednički vladao. Međutim, njihova vladavina je završila smrću Remetalka II. (možda ubijen od pobunjenika ili po naređenju

svoje supruge) 46. god. n. e., a Trakija je pretvorena u rimsku provinciju. Jedan dio (i to sjeverniji prema Dunavu) ranijeg tračkog kraljevstva je priključen provinciji Meziji.

Potčinjeno «savezničko» kraljevstvo Norik (*Regnum Noricum*) na važnom dijelu dunavskog područja, je isto formalno anektirano i pretvoreno je u provinciju. U zapadno-alpskom području je stvorena još jedna mala provincija *Alpes Poeninae Alpes Graiae / Alpium Atrectianarum et vallis Poeninae*, koja je pokrivala nekadašnje područje Salasa i u kojoj se nalazio prolaz Veliki sv. Bernard (*Poeninus mons*). Blizu prolaza se nalazilo svetilište posvećeno Poeninskom Jupiteru (*Iupiter Poeninus*). Klaudije je u provincijski sustev uveo i Likiju, iako je njen unutarnji sustav kao federacije likijskih gradova zadržan. To pokazuje da je Klaudije bio racionalan i praktičan upravitelj koji je poštovao zatečeno stanje, ako naravno ono može funkcionirati i u okvirima provincijskog sustava. Sa Judejom je bila nešto zanimljivija i duža priča. Odmah po dolasku Klaudija na princepski tron, on je svome dugogodišnjem prijatelju Herodu Agripi prepustio Judeju, Samariju i Idumeju, odnosno pretvorio je ovu zemlju kojom je do tada upravljao prokurator u potčinjenu «savezničku» kraljevinu. Njegovom istoimenom bratu (Herod V.) je kao potčinjeno «savezničko» kraljevstvo predan Halkis u današnjem Libanu. Tako je Herod Agripa, unuk Heroda Velikog i Mariamne (princeze iz hasmonejske dinastije) obnovio bar privremeno Idumejsku dinastiju kao kralj Jevreja, istina zavisan od rimske središnje vlasti. Herod Agripa je čak vladao većim područjem nego njegov djed, i bio je najmoćniji vladar na Levantu. Herod Agripa je za vrijeme svoje kratkotrajne vladavine dao da se izgradi veliki broj javnih građevina i objekata u gradovima Berytusu, Sebaste, Heliopolis i Cezareja. Pokazivao je i izrazitu žar za judaizmom, od kojeg se bio prilično udaljio u ranijim dobima života. Jevrejska tradicija ima vrlo pozitivno mišljenje o njegovoj trogodišnjoj vladavini, dok ga ranokršćanska tradicija pamti kao vrlo negativnu osobu i vladara. Međutim, neke druge aktivnosti nisu izazivali baš oduševljenje kod princepsa i prijatelja Klaudija, kao što je jačanje prijateljstava Heroda Agripe sa susjednim potčinjenim «savezničkim» kraljevima i kneževima (od kojih je neke primao u Tiberijadi). Klaudijeve sumnje su ga spriječile da završi izgradnju fortifikacija sa kojima je namjeravao okružiti Jerusalim. Nakon smrti Heroda Agripe 44. godine n. e. u Cezareji, Judeja i Samarija su vraćene pod direktnu provincijsku upravu Rima. Složena slika Judeje i lokalni antagonizmi, posebno između Judejaca i Samaritanaca, doprinosili su nesigurnoj situaciji u ovom području. Tako je došlo i do sukoba između ove dvije zajednice, u koje se bio upetljao i tadašnji prokurator Ventidije Kuman (*Ventidius Cumanus*). Zanimljivo je da se opisi Josipa Flavija i Tacita o ovim dešavanjima i umiješanosti rimskih prokuratora ne slažu. Vjerojatno je tačnija verzija koju daje Josip Flavije. Marko Julije Agripa II., sin Heroda Agripe, je 48. god. n. e.[60] određen za

[60] Sa svojom suprugom Kiprijom je imao jednog sina i tri kćeri: kasnije čuvenu Bereniku (28. – poslije 81. god. n. e.), Mariamne (rođena 34. god. n. e.) i Druzilu (38. – 79. god. n. e.; čiji je drugi suprug bio rimski prokurator Antonije Felix, inače mlađi brat moćnog oslobođenika Palanta). Daleki genetski potomci Heroda Agripe su našli svoje mjesto u visokoj hijerarhiji rimskog svijeta.

novog kralja Jevreja (ustvari naslijedio je Halkis, nakon smrti svoga strica Heroda, te pravo nadziranja II. Hrama u Jerusalimu i imenovanja vrhovnog hramskog svećenika), ali je i dalje tamo djelovao carski prokurator koji je bio odgovoran za održavanje mira i oporezivanje. Klaudije je mladog Agripu ponovo pomjerio 53. god. n. e., kada mu je oduzeo kraljevinu i dao mu namjesništvo nad tetrarhijom Filipa i Lisanije. Inače o mladom Agripi se širio trač da je bio u incestuoznoj vezi sa svojom prelijepom i nadarenom sestrom Berenikom. Neron je 55. godine n. e. dodao tetrarhiji mladog Agripe još neke gradove u Galileji (uključujući Tiberijadu) i Peri. Mladi Agripa nije imao među Jevrejima ni približnu popularnost ni autoritet kao njegov otac. On nije uspio da spriječi, i pored velikih nastojanja i ubjeđivanja, Jevreje da se pobune protiv Rimljana 66. god. n. e. Mladi Agripa je bio posljednji idumejski princ.

Vanjska politika

Klaudijeva vanjska politika je imala udjela i u zbivanjima u heruskoj politiji. Arminijeva smrt i unutarnji sukobi i ratovi su prilično oslabili ovu njemačku politiju, a veliki dio uglednika je stradao u tim okršajima. Zato su Herusci 47. god. n. e. zatražili da se za poglavara postavi Italik, sin Arminijevog brata Flava koji je ostao lojalan Rimu i kćerke Aktumera, poglavara Hata. Italik je živio u Rimu i Italiji, i bio je vrlo cijenjen u višim krugovima. I pored uglednog i visokog njemačkog porijekla Italik je ustvari bio više Rimljanin nego Nijemac (iako je poznavao oba jezika i bio umješan i u rimskim i u germanskim vještinama). Klaudije je bio prosto oduševljen heruskim zahtjevom i otpremio je Italika u Njemačku sa dosta novca, pratnjom i savjetima da sa dostojanstvom i velikodušnošću primi prijestolje svojih predaka. Ujedno ga je podsjetio da je on prvi rođeni Rimljanin (imao je rimsko građanstvo činom rođenja, a ne dodjelom a niti je bio talac) koji preuzima vlast u stranoj zemlji. Herusci su u početku Italika srdačno primili, a njegov ugled zahvaljujući karakteru i umješnosti je rastao i među susjednim pa i daljim germanskim zajednicama. Međutim, to je izazivalo zavist pojedinaca koji su imali svoje posebne agende. Oni su započeli širenje vrlo negativne propagande protiv Italika, prikazujući ga kao običnog puppit vladara kojim zapovijedaju Rimljani, što uopće nije bio slučaj. To je dovelo do građanskog rata, u kome je Italik uspio da na svoju stranu privuće običnu masu (njegovi protivnici su uglavnom bili lokalni velikaši i dostojanstvenici i ranije upleteni u stranačke razdore i sukobe i borbu za vlast). U velikoj bitci koja je uslijedila Italik je izvojevao veliku pobjedu. Međutim, nešto kasnije je bio ipak protjeran. Ipak je nastavio rat i uz pomoć Langobarda se vratio u zemlju Heruska. Po Tacitovoj „Germaniji", početkom narednog II. st. n. e. (pola stoljeća nakon zbivanja sa Italikom i svoga građanskog rata) Herusci su već živjeli u „potpunom, jalovom miru, neuznemiravani ni od koga". I po Tacitu oni su tada u

tom svome vidu dekadensa „propali“, i Herusci koji su „nekada smatrani za dobre i pravične, nazivaju sada mekušcima i budala.“

U to vrijeme su i germanski Hauci upali u Donju Germaniju. Predvodio ih je izvjesni Ganasko iz plemena Kaninefata, koji je ranije služio u auksilijarnim jedinicama, a nakon dezertiranja odao se gusarstvu duž galskih obala. Ali imao se 47. god. n. e. suočiti sa novim namjesnikom, kasnije čuvenim vojskovođom Korbulom (*Cnaeus Domitius Corbulo;* 7. – 67. god. n. e.). Uspješno je potukao Ganaska i njegove ratnike, a onda je ponovo uveo vrlo strogu disciplinu u donjorajnsku armiju, koja se bila malo odvikla od strogoće. To je imalo efekta i na druge narode, pa su Frizi (u ratu sa Rimom još od poraza Lucija Apronija) poslali taoce i naselili se na teritoriji koju im je Korbulo odredio. On im je dao i zakone i institucije i postavio garnizon da pazi na ponašanje Friza. Na prevaru je uhvaćen i uklonjen Ganasko. To je naljutilo Hauke i došlo je do novoga rata. Korbulo je već prešao na neprijateljsku teritoriju, ali je došlo naređenje od Klaudija da se trupe ponovo povuku na lijevu obalu Rajne. Tako je još jednom zaustavljena pobjedonosna akcija rimskih armija istočno od Rajne. To naređenje je Korbulo cinički prokomentirao riječima „Sretni su nekada bili vojskovođi rimski“ i dao je naređenje za povlaćenje. Svojim komentarom je Korbulo želio da pokaže kako se za vrijeme Republike vojskovođe i armije nisu sputavale, ako su se već nalazile na pobjednosnom putu nego bi ih se ostavljalo da završe posao. Ovaj put sujete i kombinatorike principsa su štetno djelovale na borbenu gotovost i aktivnosti rimske vojne mašinerije. Korbulo je zaslužan i za izgradnju kanala (*Fossa Corbulonis*) dugačkog 23 milje koji je povezivao rijeke Mezu i Rajnu, kako bi se skratio put i izbjegla plovidba i prijenos ljudi i tereta morem. Po povratku u Rim, Korbulo je odlikovan počasnim znacima trijumfa.

Germanski Hati su oko 50. god. n. e. izveli pljačkaški upad u gornjogermansku provinciju, ali ih je teško porazila vojska legata Publija Pomponija. Tom prilikom nije samo povraćeno opljačkano, nego je oslobođeno i nekoliko rimskih vojnika, koji su pali u germansko ropstvo prije 40 godina za vrijeme Teutoburške katastrofe. Otprilike u isto vrijeme i došlo je i do unutarnjih sukoba u markomanskom (svebskom/švabskom) kraljevstvu. Tako je protjeran kralj Vanije, koga je decenijama ranije za kralja postavio Tiberijev sin Druz nakon zbacivanja Marobouda. Protiv Vanija su nastupili Vibilije, kralj Hermundura i njegovi bliski rođaci, a došla je radi pljačke i velika masa Lugijaca[61] i drugih plemena. Vanije je raspolagao samo sa jednim odredom pješadije i konjicom od sarmatskih Jaziga, pa je on tražio vojnu pomoć od Rimljana. Klaudije se nije oružano umiješao u građanski rat, ali je u provinciji Panoniji pruženo utočište Vaniju i njegovim pristalicama kada su bili pobijeđeni i prisiljeni na izgnanstvo. Vanijevi sestrići Vangion i Sidon podijele kraljevstvo među sobom, ali su zadržali dobre i mirne odnose sa Rimskom državom.

---

[61] Narod koji je živio u oblasti između rijeka Odre i Visle. Još uvijek nije raščišćena njihova etnička i jezička pripadnost, iako ih većina naučnika smješta među Germane, a jedan manji dio i u slavensku etničku zajednicu.

Tacit prenosi zanimljivu anegdotu o namjesniku Kurciju Rufu, koji je u Matijskoj zemlji (*ager Mattiacus* su naseljavali Hati, i u njegovom središtu nalazile su se *Aquae Mattiacae*, danas Wiesbaden) započeo da kopa rudnik tražeći srebrnu žilu. Rezultati su bili mršavi, ali je zato rad prilično opteretio vojnike.Oni su morali da kopaju kanale i odvraćaju vodu, da pod zemljom rade ono što je i na površini teško raditi. Izmučeni time, a saznavši da i u drugim provincijama vojnici trpe istu muku, oni su princepsu sastavili krišom pismo u ime svih trupa u kojem ga mole da onima kojima povjerava vojsku unaprijed dodijeli trijumfalne insignije. Kurcije Ruf je isto odlikovan počasnim znacima trijumfa.

I pored toga što je rimska trajnija kontrola obuhvatala samo najzapadnije germanske narode (npr. Ubijci, Batavci...itd.), utjecaj koji je rimska kultura ostvarivala na germanske zajednice u ovom periodu je veliki. To se vidi u tome što su nazivi za povrće i cvijeće kod germanskih naroda većinom porijeklom iz latinskog jezika. Sve njemačke riječi koje se odnose na kamen i ciglu, i uopće na zidanje su latinskog porijekla (ziegel = *tegula,* kalk = *calx*, mörtel = *mortarium,* mauer = *murus,* keller = *cella,* kammer = *camera,* kloster = *claustrum,* kerker = *carcer,* strasse = *stratum*... itd.).

Istok se nije smirivao, i građanski ratovi u Iranu i Jermeniji su prijetili rimskim pozicijama. Dodatno je i nerazumna Kaligulina politika imala određene posljedice. Parti su čak povratili i pozicije u Jermeniji, gdje je 37. god. n. e. na vlast došao proiranski Orod. Sa smrću Artabana II. u Iranu su izbili neredi, uzrokovani time ko će biti novi vladar. Glavni pretendent je bio Gotarz II., adoptivni sin Artabana II., koji je pogubio Artabana III. (sina Artabana II.), njegovu suprugu i sina. To je izazvalo napad Vardana (možda mlađeg sina Artabana II.) koji je za dva dana sa vojskom prešao 3000 stadija (oko 450 km.). To je iznenadilo Gotarza II., koji je morao bježati. Jedino je veliki grad Seleukija (u današnjem središnjem Iraku, kod današnjeg Bagdada) odbio da prizna vlast Vardana. Radi toga je Seleukija stavljena pod opsadu, a za to vrijeme Gotarz II. je uz pomoć (iranskih naroda) Daksa i Hirkanaca započeo ponovo građanski rat. Vardan je bio prisiljen da napusti opsadu Seleukije i da se ulogori u dalekoj baktrijskoj ravnici. Taj građanski rat u iranskom svijetu je pokušao iskoristiti Mitridat, (gruzijski მითრიდატე; nekadašnji jermenski kralj, koji je bio ranije u bačen u tamnicu po naređenju Kaligule) kako bi povratio vlast u Jermeniji. Svesrdnu pomoć mu je i informacijama i vojskom pružao brat Farazman, inače kralj Iberije, a i rimska intervencija je bila pokrenuta u korist Mitridata kako bi se u Jermeniji eliminirali propartski elementi. Rimsko – iberska intervencija iz 42. god. n. e. je bila i više nego uspješna. Demonakt, partski satrap Jermenije, je bio potučen i Jermeni više nisu pružali otpor. Manji otpor je još pružao Kotij, kralj Male Jermenije, ali samo jedno Klaudijevo pismo prisili i njega, pa cijela Jermenija prihvati vlast Mitridata.

Međutim, odnosi između braće nisu ostali idilični, i oko 51-52. god. n. e. Farazman je naveo i podržao svoga sina Radamista (*Rhadamistus,*) da napadne svoga strica (ujedno i punca, jer je oženjen njegovog kćerkom Zenobijom) i preotme mu Jermeniju. Izdan od potkupljenog

rimskog zapovjednika utvrde u koju se sklonio, Mitridat se predao i bio je pogubljen. Kapadokijski namjesnik Julije Pelign (*Iulius Paelignus*) je ipak napao i pustošio Jermeniju (kasnije je prešao na stranu Radamista), dok je sirijski legat Gaj Umidije Durmije Kvadrat (*Caius Ummidius Durmius Quadratus*, kasnije će biti i legat Gornjeg Ilirika) poslao trupe (pod komandom Helvidija Priska) da uspostave red, ali je opozvan jer oficijelni Rim nije želio rat sa Partima. Iransko – partski „šah nad šahovima“ Vologes I. je isto nastojao iskoristiti priliku i poslao je vojsku, izbacujući Iberce i postavljajući svoga brata Tiridata za vladara Jermenije. Ali je zimska epidemija koja je izbila prisilila Parte na povlaćenje, a Radamist se vratio strogo kažnjavajući one jermenske gradove koji su se bili predali Partima. To je dovelo do pobune 54. god. n. e. i Radamist je morao bježati sa svojom trudnom ženom Zenobijom. Dok su bježali Zenobija je ubijedila Radamista da je ubije kako ne pala u ruke neprijatelju. Iako je bila teško ranjena i ostavljena, ona je preživjela i nađena od nekih pastira. Oni su je odveli do Tiridata, koji se prema njoj odnosio sa stilom, poštovanjem i tretirao ju je kraljevski. Kasnije je Radamist umoren po naređenju svoga oca, zato jer je navodno planirao zavjeru protiv njega. Tiridatovo postavljanje na tron Jermenije izazvalo je težak i dugotrajan rat partskog Irana sa Rimskom Državom u vrijeme vladavine princepsa Nerona.

U Iranu je ipak došlo do sporazuma između Gotarza II. i Vardana, po kojem je ovaj potonji imao više uvjeta „da zadrži kraljevsko dostojanstvo“. Sam Gotarz II. se povukao u unutrašnjost Hirkanije, a Seleukija je nakon 7 godina mirno prihvatila Vardanovu vlast. Ipak on nije uspio da povrati Jermeniju, jer mu je sirijski legat Vibije Mars u slučaju napada na Jermeniju zaprijetio ratom. U međuvremenu se Gotarz pokajao što je odstupio sa vlasti i ponovo je sakupio vojsku. Do bitke je došlo kod rijeke Erinde (granična rijeka Hirkanije) u kojoj pobijedi Vardan, koji je nastavio uspješnu ofanzivu sve do u dubinu tadašnjeg iranskog svijeta. Na mjestu krajnjeg dosega na rijeci Sinde (misli se da je to danas rijeka Heri Rud kod Herata) dade da se podigne spomenik u kojem se navodilo kako nijedan od Arsakida nije prije Vardana ubrao danak od tih udaljenih naroda. Ali Vardan nije dugo uživao u vlasti i pobjedi, jer je sklopljena zavjera i on je ubijen 47. god. n. e. kada je učestvovao u lovu. To je ponovo izazvalo nemire u Iranu i ponovo su se javili pretendenti. Ali je vlast prigrabio Gotarz II. koji je svojom svirepošću i razuzdanošću doveo do toga da partski velikaši od Klaudija zatraže za novog „šaha nad šahovima“ Meherdata (sina Vonona I., koji se tada u Rimu nalazio kao talac). Klaudije je tadašnjem legatu Sirije Gaju Kasiju (direktnom potomku čuvenog Kasija, Cezarovog ubice), osobi kojoj Tacit posvećuje niz vrlina i sposobnosti (između ostalog bio je odličan pravnik), naložio da otprati Meherdata do Eufrata. Meherdat je prešao Eufrat 49. god. n. e., ali je ubrzo pobijeđen (po Tacitu on se nije držao Kasijevih savjeta) i zarobljen od Gotarza II., koji je naredio da se on unakazi (iako mu je poštedio život, pa i pustio ga na slobodu), tako što su mu odrezane uši. Gotarz II. je 51. godine n. e. zakratko naslijeđen od Vonona II. (vjerojatno brata), a zatim od

Vologesa I. (sina Vonona II.) koji je konačno uspostavio trajniju vladavinu (i pored niza iskušenja, ratova i problema) u iranskom svijetu od 51. do 78. god. n. e.

U Klaudijevo doba rješavano je i pitanje Bosporske kraljevine na sjevernoj obali Crnog mora. Njome je još uvijek vladala dinastija potekla od čuvenog pontskog kralja Mitridata VI. Eupatora Dionisa. Nakon smrti Asandera 17. god. p. n. e., kraljica Dinamis je bila prisiljena da se uda za Rimljanina Skribonija koji je uzurpirao vlast. Ali je došlo do intervencije Rimljana pod vodstvom Marka Vipsanija Agripe i postavljen je za vladara Bosporske kraljevine Polemon I. Pontski (vladao 16. – 8. god. p. n. e.), koji je oženio Dinamis (koja je umrla 14. god. p. n. e.) Nakon Polemonove smrti, za kralja je proglašen Aspurg, sin Asandera i Dinamis. Aspurg je vladao prilično dugo od 8. god. p. n. e. do 38. god. n. e., i uspostavio je neprekinutu vladarsku dinastijsku liniju sve do 341. god. n. e. Aspurg je postao i rimski građanin pa je uzeo i ime Tiberije Julije (*Tiberius Iulius*). Ovo ime su zadržali i svi sljedeći bosporski kraljevi, dodajući i treće ime pontskog, tračkog, sarmatskog, grčkog, domaćeg porijekla. Aspurg je sa svojom suprugom Gepepiris (*Gepaepyris*, Γηπαιπυρεως, inače tračka princeza, kćerka Kotija III. i Antonije Trifene) imao dva sina Mitridata (*Tiberius Iulius Mithridates Philogermanicus Philopatris,* Τιβέριος Ιούλιος Μιθριδάτης Φιλογερμανικος Φιλοπατρίς) i Kotija (*Tiberius Iulius Cotys Philocaesar Philoromaios Eusebes,* Τιβέριος Ἰούλιος Κότυς Α' Φιλόκαισαρ Φιλορωμαῖος Εὐσεβής). Tiberije Mitridat je u pravom smislu bio biološki potomak niza dijadoških vladara i helenističkih kraljeva (tako sjedinjujući grčko-makedonsko nasljeđe), iranskih i maloazijskih velikaša i kraljeva, tračkih kraljeva i Marka Antonija. Kada je Aspurg umro 38. god. n. e., Mitridat je postao zajednički vladar sa svojom majkom, a onda je prvih godina Klaudijeve vladavine njemu prepuštana čitava Bosporska kraljevina. Klaudije ga je priznao i imenovao kao legitimnog vladara, ali ga je 46. god. n. e. iz nepoznatih razloga smijenio i zamijenio sa mlađim bratem Tiberijem Kotijem I. Intervenciju rimskih trupa u Bosporskom kraljevstvu je vodio tada istaknuti senator i legat Mezije Aul Didije Gal/*Aulus Diddius Gallus*. Aul Didije je za svoj uspjeh nagrađen sa počasnim znacima trijumfa (*ornamenta triumphalia*). Nakon toga je povućen gro interventnih trupa, a ostavljeno je samo nekoliko kohorti pod komandom rimskog viteza Gaja Julija Akvile (*Caius Iulius Aquila*). To je pokušao iskoristiti Mitridat, koji je nakon zbacivanja lutao od jednog mjesta do drugog u zaleđu Crnog Mora. On je počeo da poziva obližna sarmatska plemena na ustanak i da na svoju stranu privlaći prebjeglice. Uspio je da sakupi vojsku i da svrgne kralja sarmatskog naroda Dandarida (naseljavali današnji Kuban) i preuzeo kraljevsku čast. Za to su saznali Akvila i Kotije i bili su u potpunosti svjesni opasnosti, posebno jer je Zorsin, kralj sarmatskih Siraka (u području rijeke Hipanisa/južni Bug) ponovo počeo sa upadima u Bosporsko kraljevstvo. Oni su poslali poslanike Eunonu, kralju sarmatskih Aorsa (u području rijeke Tanais/Don) tražeći pomoć, što su i dobili. Aorsi su trebali dati konjicu, a Rimljani da preuzmu opsadu naselja i gradova. Tada je započela združena operacija Rimljana, sarmatskih Aorsa i Bosporana lojalnih Kotiju u području današnje južne Ukrajine

i današnjih krajnjih jugozapadnih dijelova Rusije. Ubrzo su zauzeli dandarski grad Sozu, a zatim krenu na Sirake. Zauzeli su naselje Uspu, u kojoj je priređen stravičan masakr nad njenim stanovnicima. To je utjeralo i strah Zorsinu, koji je odlučio da prestane sa otporom. On je pao ničice pred kipom Klaudija. Trupe koje je predvodio Akvila tako su u stepama današnje Ukrajine 49. godine n. e. izvele briljantnu operaciju po Tacitu na „slavu rimske vojske koja je, bez kapi krvi, stajala sada kao pobjednica, to se pouzdano zna, na tri dana marša od Tanaisa“.

Ali na povratku morskim putem, neki transportni brodovi su se razbili od obale Tauride, gdje su prevoženi vojnici bili napadnuti i ubijeni od nekih domorodačkih zajednica.

Mitridat je tražio bilo kakvo utočište, i otišao je Eunonu i tražio milost. Eunon se smilovao i poslao je pismo Klaudiju moleći ga za Mitridatov život i da ne bude proveden u trijumfalnoj povorci. Klaudije je i pored premišljanja, ipak prihvatio savjete da se ne ulazi u novi sukob u crnomorskim stepama nego da se obeća Mitridatu pošteda. Nakon toga je Mitridat predat i u pratnji pontskog prokuratora doveden u Rim. Mitridat je nastavio živjeti u relativnom luksuznom okruženju sve do Galbine vladavine 68. god. n. e., kada je pogubljen. Bosporska kraljevina je ostala u potčinjenim «savezničkim» odnosima prema Rimu sve do samoga kraja svoga postojanja. Kotij I. je vladao od 46. do 63. god. n. e., a sa suprugom Eunice (koja je pripadala višim grčkim slojevima) je imao sina Reskuporisa I. (*Tiberius Iulius Rhescuporis*).

Rimsko građanstvo i njegovo širenje

Klaudije je 48. god. n. e. proveo cenzus, po kojem je bilo 5.984.072 rimska građanina. Klaudijeva univerzalistička politika je „otkočila“ i proces dodjele rimskog građanstva koje je bilo prilično ograničeno od vremena Augusta. Tako se nastavila tradicionalna rimska politika apsorbiranja potčinjenog stanovništva. Klaudije je dodjeljivao status kolonije, ili je osnivao kolonije širom rimskog imperija. Dobar primjer pruža nekadašnje sjedište Ubijaca (*Oppidum Ubiorum, Ara Ubiorum*) i obližnji veliki i stalni legijski kastrum (*Apud Aram Ubiorum*) koji su 50. godine n. e. postali kolonija pod nazivom *Colonia Claudia Ara Agrippinensium* („Klaudijevska Kolonija i Oltar Agripine“; odatle potiće i današnji naziv Keln; Cologne; Köln). Ovo područje dobilo rang kolonije u počast posljednje Klaudijeve supruge Agripine Mlađe, koja je 15. god. n. e. tamo rođena. Tako je ova bitna gradska zajednica na Rajni znatno unaprijeđena u svome statusu, jer su svi njeni stanovnici dobili rimsko građanstvo, a i kolonija je imala znatno više prava i ugleda u odnosu na obični *oppidum*. U ovo vrijeme Keln je imao nekih 30.000 stanovnika i bio je glavni grad Donje Germanije.

Klaudije je u okviru svoje univerzalističke politike, kojom je čitav rimski imperij tretirao kao jednu zajednicu, u Senat 48. god. n. e. uveo i predstavnike Heduanaca, a koji su već odranije imali status rimskih građana. Inače je ovo pitanje (na inicijativu samih Gala) kada je došlo na dnevni red izazvalo veliku pažnju u javnosti, gdje su mišljenja bila podijeljena. Otpor određenih uskogrudnih i konzervativnih krugova je bio dosta snažan, a njihova argumentacija se zasnivala na prilično ksenofobnim stavovima: „Zar treba cijela rulja stranaca da navali i da nas maltene vrgne u ropstvo". Riječ je ustvari o onom samodovoljnom dijelu senatorskog sloja, koji je bio u strahu od gubljenja naslijeđenih (a ne stećenih) pozicija. Klaudije nije podlegao toj negativističkoj kampanji i po ovom pitanju je pokazao priličnu odlučnost. On je odmah sazvao Senat i održao govor u kome je nizom argumenata i primjera pokazao i dokazao rimsku politiku otvorenosti, apsurdnost italskog šovenskog i ksenofobnog stava i historijsku rimsku potrebu za kontinuiranom apsorbcijom radi dobrobiti i širenja moći Države. Nakon ubjedljivog principsovog govora, Senat je donio pozitivnu odluku i prvi rimski senatori iz nekadašnje Kosmate Galije su došli iz naroda Heduanaca. Kopija ovog govora je sačuvana i na epigrafskom spomeniku iz Lugdunuma (Liona).

Sudski poslovi i legislativa

Klaudije je prilično ozbiljno shvatao svoja sudska ovlaštenja i osobno je predsjedavao na mnogim sudskim predmetima za vrijeme svoje vladavine, i to ne samo u Senatu. On je predsjedavao i sudio i u najmanjim predmetima, koji nisu imali nikakve veze sa državnim poslovima. Klaudije je pridavao osobitu pažnju sudskoj proceduri, do u najmanji detalj. Proširio je ljetne i zimske sudske sjednice, skraćujući uobičajene prekide. Klaudije je sproveo i zakon koji je zahtijevao da tužitelji ostanu u Gradu dok se odvijaju njihovi procesi, kako je to bilo od ranije zahtijevano i od branjenika. Povećana je takođe i najniža starost za sudije porotnike na 25 godina, kako bi se dobila iskusnija sudska porota. Sudeći po ovome, Klaudije se ustvari najviše zanimao za preciznije reguliranje samoga sudskog postupka, ali i povećavanjem značenja i obuhvata sudskog sustava.

Međutim, izvorna građa (posebno kod Svetonija), uglavnom promatrajući i cijenjeći po pojedinim slučajevima, Klaudijev sudsko-legislativni angažman predstavlja anegdotalno i varijabilno. Tako Svetonije kaže da je Klaudije u svojim sudbenim istragama i odlukama pokazivao izvanredno promjenljivo raspoloženje, pa je bio nekada obziran i oštrouman, a nekad nepromišljen i nagao, a ponekad je izgledao neiskusan i gotovo budalast. Ovakav zaključak je prije svega rezultat specifičnosti postupka i rješenja koja je nekada Klaudije primjenjivao, a koji su vođeni nekim njegovim mišljenjem kako bi trebalo da izgleda

sudski postupak i presude. Često je improvizirao (ne vodeći računa o tradicionalnim odnosima u rimskom sudištu), misleći da će tako na neki način bolje provoditi pravdu ili izvlačiti priznanje i istinu. Klaudije se često znao i potpuno bespotrebno uvući u advokatske rasprave, predlažući ili donoseći određena rješenja. Njegova pojedina rješenja i nekonvencionalno ponašanje na sudu su mogli dovesti do pada i autoriteta, pa je bio znao biti izložen i šalama, sarkazmima, nepoštivanju pa i otvorenim uvredama, posebno od strane advokata.

Neka žena nije htjela priznati svoga sina, kako su dokazi za njeno materinstvo i protiv njega bili nepouzdani, Klaudije ju je natjerao na priznanje time što joj je naložio da se uda za toga mladića. U odsutnosti jedne stranke, vrlo je lako odlučivao u korist prisutne bez obzira je li ko izostao svojom krivicom ili zbog kakve nužde. Jednom je neko na sudu povikao da falsifikatoru treba odsjeći ruke. Klaudije je zatražio da se odmah pozove krvnik sa mačem i mesarskim stolom. Kod jedne se parnice protiv čovjeka koji je prisvajao rimsko građanstvo među advokatima vodila besmislena prepirka da li se optuženik ima braniti u togi ili u plaštu. Klaudije je želio pokazati svoju nepovredivu nepristrasnost pa je odredio da optuženik mora mijenjati odjeću prema tome da li govori tužitelj ili branitelj. Isto je tako u jednom slučaju izjavio pismeno : Glasam za onu stranku koja je iznijela istinu. Jednom prilikom neki čovjek (vjerojatno advokat) ispričavao svjedoka kojega je car pozvao iz provincije, i tvrdio da taj nikako ne može doći, ali je dugo tajio razlog. I tek nakon dugog ispitivanja rekao je: „umro je. Mislim da je smio“. Drugi je opet, zahvaljujući mu što dopušta odbranu optuženika, završio riječima: „uostalom, takav je običaj“. Advokati su toliko običavali iskorišćavati njegovu strpljivost da su ga kada je odlazio sa svoga predsjedničkog mjesta ne samo glasno zvali natrag, nego su ga također zadržavali hvatajući ga za krajeve toge, a nekada bi ga uhvatili i za nogu. Čak je nekom Grku parničaru, u žaru rasprave, izletjela rečenica „i ti si starac i budala“ upućena Klaudiju. Jedan rimski vitez je bio optužen zbog neprihvatljivog načina seksualnog odnosa prema ženama, ali na temelju lažne prijave njegovih protivnika. Kada je vidio da se na sud zovu javne bludnice i saslušavaju kao svjedoci, bijesno je predbacio Klaudiju ludost i surovost i ujedno mu bacio u lice pisaljku i pločice što ih je držao u ruci, teško ozlijedivši Klaudiju lice.

Klaudije je rješavao i sporove u provincijama, pa je tako oslobodio Rodos od rimske vlasti i izuzeo je Troju iz poreznog sustava. Svađa i sukobi aleksandrijskih Jevreja i Aleksandrinaca su se nastavili i prvih godina Klaudijeve vladavine, pa su Klaudiju poslana dva izaslanstva. Klaudije je to riješio u čuvenom „Pismu Aleksandrincima“ u kojima je ponovo potvrdio jevrejska prava u gradu savjetovao Aleksandrincima da ne krnje niti ugrožavaju ta prava, ali je takođe donio i neka ograničenja aleksandrijskim Jevrejima, koji sa svoje strane nisu smjeli da pretendiraju na privilegije koje imaju Aleksandrinci. Po Josipu Flaviju, Klaudije je reafirmirao prava i slobode svih Jevreja u Državi. Klaudije je poštivao jevrejsku religiju i ukinuto je naređenje o smještaju statue u II. Hram u Jerusalimu.

Jedan istražitelj je otkrio da mnogi rimski građani koji su prebivali u gradu Trentu ustvari nisu imali građanstvo. Klaudije je tada izdao edikt da se oni ipak smatraju rimskim građanima, jer bi proces oduzimanja nelegalnog stećenog građanstva velikoj masi samo izazvalo veće probleme i kaos. Rimsko građanstvo je inače bilo nezakonito prisvajano i mnogi pojedinci su tvrdili i predstavljali se kao rimski građani, a da to ustvari nisu bili. Ta problem je zato i često bio predmetom sudskih rasprava. Klaudije je dostojanstvo rimskog građanstva nastojao zaštiti, pa je u individualnim slučajevima (za razliku od Trenta) vrlo strogo kažnjavao za lažno prisvajanje rimskog građanstva. Oni oslobođenici koji su se lažno predstavljali kao vitezovi, su bili povraćeni u robovski status.

Klaudije se bavio svim i svačim u legislativi, pa je tako za vrijeme njegove vladavine izdan bezbroj edikata sa tematikom od davanja medicinskih savjeta do moralisanja. Jedan od najpoznatijih edikata se odnosio na status bolesnih robova. Klaudije je odredio da bolesni robovi koje su gospodari ostavljali da umru u Asklepijevom hramu, a koji se uspiju spasiti, ozdraviti i oporaviti se proglašavaju slobodnim. Time je prekinuta praksa da se gospodari vrate po oporavljene robove i da ih zadrže u vlasništvu. Isto je tako donesen vrijedan edikt o tome da se oni gospodari koji izaberu da ubiju bolesnog roba, nego da preuzmu rizik ozdravljenja u Asklepijevom hramu, budu optuženi za umorstvo. Ove Klaudijeve odluke su predstavljale priličan zaokret u odnosu prema robovima, koji dobijaju i određena kakva – takva prava zagarantirana javnim zakonodavstvom i od tada odnos gospodar – rob više nije samo i u potpunosti privatno – pravni i sopstveničko – imovinski odnos, nego ulazi i u sferu javnog interesiranja i odlučivanja. Glavna posljedica je da rob više nije imovina, sa kojom se može raditi šta se hoće i kako hoće.

Za vrijeme svoje cenzure Klaudije je izveo i jednu zanimljivu reformu, ubacujući u latinsku abecedu tri nova slova (dva su trebala da imaju funkciju i sadržinu modernih slova W i Y). Klaudije je također pokušao da oživi stari običaj stavljanja tački između riječi, jer se klasični latinski pisao ne odvajajući riječi, pa je uslijed toga dolazilo do niza problema u razumijevanju teksta. Utjecaj historiografije na Klaudijev način vladavine je očigledan, što se ogleda u nizu njegovih poteza kao što je uvrštavanje heduanskih poglavara u Senat, mnogi javni radovi za njegove vladavine su bili planovi Julija Cezara, cenzorski poslovi. Kao učenjak, Klaudije je bio i jedan od nosilaca ideje o jedinstvenom grčko – rimskom identitetu i svijetu, pa je bio i privržen i grčkom jeziku. Jednom strancu koji je dobro govorio i grčki latinski Klaudije je rekao : „Budući da si u oba naša jezika vješt...“ Često je i u Senatu poslanicima iz grčkog dijela imperija odgovarao čitavim govorom na grčkom jeziku. U čast Klaudijevih historija Kartagine i Etruraca bio je uz stari muzej u Aleksandriji dograđen i novi koji je nazvan po Klaudijevu imenu. Ujedno je bilo određeno da se svake godine na određene dane u jednom muzeju čita „Etrurska historija“, a u drugom „Kartaginska historija“ i to sve knjige potpuno, a čitali bi ih kao u predavaonici pojedini recitatori izmjenjujući se nakon svake knjige.

Građevinska i arhitektonska djelatnost

Sa počecima klaudijevskog režima, uravnotežene su državne financije, prilično ruinirane za vrijeme Kaligule. Prihodovna strana je tako do kraja Klaudijeve vladavine iznosila 800 miliona sestercija godišnje, što je nivo koji će zadržati sve do III. st. n. e.

Ali to nije značilo i da se otišlo u drugu krajnost potpune štednje kao za vrijeme Tiberija. Javni troškovi, osim na podmirenje vojske, najviše su se odnosili na mnoge javne radove i u Gradu, i u Italiji i u provincijama. U klaudijevsko doba su završena dva akvadukta koja su se počela graditi za vrijeme Kaligule, a obnovljen je i treći *Aqua Virgo*. Ovi akvadukti su ušli u Grad 52. god. n. e. preko tada izgrađene *Porta Prenestina* (danas poznate kao Porta Maggiore). Izgrađen je veliki broj cesta i probijani su kanali. Klaudijevsko doba se više koncentriralo na gradnju i realiziranje utilitarnih objekata i projekata (npr. radi olakšavanja transporta, prevoza i aglomeracije tla), nego na estetske sadržaje. Značajni su veliki kanal koji je vodio od Rajne do mora, te cesta koja vodila iz Italije u Njemačku. Oba projekta je još prije pola stoljeća bio započeo Klaudijev otac Druz. Izgleda je u ovom slučaju riječ o odavanju postmrtnog tributa sina ocu. Velika stvar je učinjena je i gradnjom nove luke sa oficijelnim nazivom *Portus*. Nova luka se nalazila nešto sjevernije od Ostije, a izgrađen je i plovni kanal (širine cc 90 m.) na Tibru koji je vodio u ovu luku. Gradnja ovog kanala je imala i pozitivan efekt jer je smanjivala rizik od poplava u Rimu. Klaudijevska administracija se posebno bavila problemom osiguravanja kvalitetne opskrbe hranom i resursima Grada i Italije. Taj problem je posebno bio izražen u zimu, kada je nastupala pauza u antičkoj plovidbenoj sezoni. U tu svrhu je išlo i izgradnja sasvim nove luke u Ostiji, što je još stoljeće ranije planirao Gaj Julije Cezar. Ova gradnja je bila vrlo promišljena i dobro urađena, uključujući i gradnju svjetionika.

Klaudije je imao i izraženu želju da se poveća količina obradive i plodne zemlje u Italiji. Ovo je trebalo biti učinjeno isušivanjem Fucinskog jezera (kojim bi se riješilo i pitanje močvarnog područja), ali je posao u dva navrata (ukupno je trajao 11 godina i na njemu je radilo 30 000 ljudi) bio traljavo i loše rađen, i puni rezultati su izostali. I August i pored upornih molbi lokalnog stanovništva nije htio započeti ovaj mega-projekt. Isušivanje jezera su pokušali i Trajan i Hadrijan, te u srednjem vijeku svetorimski car Fridrih II., i tek je u XIX. st. to konačno učinjeno.

Država je na sebe preuzimala i osiguranje brodova trgovaca i prevoznika žita i druge hrane koji bi bili voljni da rizikuju putovanje Sredozemnim morem van sezone.

Date su i posebne privilegije ovim mornarima. Povučeni su i porezi koje je Kaligula uveo na hranu, a smanjivani su porezi na zajednice koje su patile od suše, gladi ili drugih nepogoda. Djelovanje u ovom pravcu klaudijevske administracije, kao i postupanje tiberijanskog režima sa područijima zapadnog dijela Male Azije koje je pogodio težak zemljotres

pokazuju da je Rimska državni vrh u vrijeme ranog principata imao izražen osjećaj o solidarnosti i potrebi za pomoći, i da je bio spreman da djeluje u okviru općih interesa. Jednostavno rečeno, rimsko društvo se zasnivalo i na prisutnim i održavanim javnim vezama koje su pojedincima i zajednicama garantirale stabilnost i ispomoć u slučaju potrebe.

Odnos prema državnim institucijama

Klaudije je u osnovi svoga bića bio malo više prorepublikanski i institucionalistički raspoložen. Razlozi su i njegovo bavljenje historiografijom, koja je tada bila takvog karaktera da je mogla lako probuditi osjećanja prema drevnom sustavu i njegovim institucijama, koje je vrlo lako mogao da u svojim shvatanjima razvije kao antipod stanju u vrijeme vladavina Tiberija i Kaligule i odnosima unutar vladajuće julijevsko-klaudijevske familije. Uz to, navodno su i njegov djed sa očeve strane i otac bili prorepublikanski nastrojeni. Dodatno je i specifičnost Klaudijevog dolaska na vlast, kod njega dodatno produbila želju za traženjem podrške u senatorskim i višim krugovima, tako što bi se predstavljao kao čovjek institucionalnog sustava koji je samo *primus inter pares* (prvi među jednakima). Za vrijeme redovnih sjednica Senata je sjedio među senatorima, govoreći kada dođe red na njega, a kada bi predlagao i uvodio neki zakon, sjedio je između konzula održavajući svoju poziciju nosioca tribunskih ovlaštenja. Čak je po nastupu svoga principata pokazivao skromnost i umjerenost, pa je odbio počasni naziv *imperator* i prevelike počasti. Dozvolio je Senatu da emitira svoj brončani novac (sa titlom na reversu SC = *senatus consulto,* odobreno od Senata) prvi put od Augustovog vremena, čime se željela pokazati autoritativnost i suverenost Senata. A pod senatsku nadležnost su prebačene i provincije Makedonija i Ahaja. Poticao je i debatnu aktivnost (čak ako je riječ i o njegovim prijedlozima) u Senatu, želeći da ova institucija postane efikasno i reprezentativno tijelo. U svrhu dizanja digniteta Senata, za vrijeme Klaudijeve cenzure koju je obavljao sa Lucijem Vitelijem, mnogi senatori i vitezovi koji nisu zadovoljavali kriterije i kvalifikacije su napustili svoje redove. Ustvari sama klaudijevska administracija ih je otpisala, ali im je ponudila dostojan izlaz tako što im se dozvolilo da dobrovoljno (dajući ostavke) napuste senatski i viteški red. Opet je u Senat dovodio sposobne, ugledne i bogate provincijalce. Klaudije je i u okviru cenzura povećao i broj patricijskih familija, slijedeći primjere Lucija Junija Bruta i Julija Cezara. Ova odluka u tadašnjim uvjetima nije imala neko praktično značenje, izuzev poboljšavanja dostojanstva. Brisanjem nekih članova Senata i viteškog reda, te uvođenjem novih članova kao i povećanjem broja patricija klaudijevska administracija je težila i da u ovim redovima dobije što više podržavalaca i lojalista.

Moguće je da je poduzimanje cenzusa bilo motivirano i protuklaudijevskim urotama u kojima su učestvovali senatori.

Ipak želje i nade su jedno, a odvijanje praktične situacije drugo. Neformalni centri moći (administracija koju vode oslobođenici i kružoci njegovih supruga, prvo Mesaline a kasnije Agripine Mlađe) koji su se oko Klaudija razvili već na samom početku njegove vladavine su doprinijeli da Klaudijev odnos sa Senatom ne prođe baš idilično. Ovi centri moći deifnitivno nisu bili raspoloženi za jačanje starih državnih institucija, izuzev ako u konkretnim situacijama njima ne koriste. A i u samom Senatu je postojala određena struja koja nija imala baš blagonakloni stav prema Klaudiju.

Tako se Klaudije našao razapet između ovih formalnih i neformalnih struktura, što se dobro vidjelo u aferi sa Apijem Silanom i prvoj protuklaudijevskoj uroti i Skribonijanovoj buni i pokušaju obnove Republike.

Klaudije je u toku svoje vladavine bio suočen sa još nizom urota i pokušaja atentata. Tako je jednom neki čovjek „iz naroda" bio zatečen sa bodežom u blizini njegove spavaonice. Otkrivena su i dvojica vitezova koji su ga na ulici vrebali sa bodežom i lovačkim nožem, kako bi napali. Protiv Klaudija je bila 46. god. n. e. skovana i urota koju su vodili Azinije Gal i Statilije Korvin, inače unuci čuveni govornika Azinija Poliona i Mesale. U jednoj zavjeri (iz 47. god. n. e.) su učestvovali Kornelije Lupus (*Cornelius Lupus*), Lucije Saturnin (*Lucius Saturninus*) i Pompej Pedo (*Pompeius Pedo*). Posebno je bila opasna situacija vezana za „Mesalininu aferu".

Nakon ugušenja Skribonijanove pobune i uslijed niza neuspjelih urota Klaudije se potpuno odrekao republikanizma i sve se više oslanjao na birokratiju i svoju supruge Mesalinu, kasnije Agripinu Mlađu. Klaudijevska administracija je onda počela i smanjivati senatske nadležnosti, pa je npr. uprava nad bitnom Ostijom nakon gradnje nove luke prebačena na carskog prokuratora. Slično se desilo i da upravom nad mnogim financijskim i resursnim stvarima, koje su prenošene na osobe imenovane od princepsa ili na oslobođenike. Time se vlast i uprava počela centralizirati sve više i više u neposrednom carskom okruženju. Tako je paradoksalno upravo za vladavine Klaudija stvorena i formalizirana struktura koja je više podsjećala na upravnu shemu orijentalnih despotija, nego na antičko, grčko – rimsko shvatanje političko – upravnih i institucionalnih odnosa. Naravno, proces konačne strukturalne zamjene je prilično dugo trajao, obilovao je nizom promjena i modificiranja i završen je tek sa uspostavom dominata.

I Klaudijevska vladavina je osvjedočena sumnjivim likvidacijama i namještenim sudskim procesima. Zanimljiv je slučaj mladića Gneja Pompeja Velikog (*Cnaeus Pompeius Magnus*), koji je po majci Skriboniji bio biološki potomak Pompeja Velikog (u carsko doba je bilo uobičajeno da rimski nobili odbace agnatska imena po očevom porijeklu, i preuzmu uglednija i istaknutija imena predaka po majčinoj, kognatskoj liniji). On je po adoptivnoj liniji bio i „potomak" (bolje reći nosilac imena) i drugog trijumvira Krasa. Pošto je

Pompejev otac Kras Frugi (*Marcus Licinius Crassus Frugi*) početkom Klaudijeve vladavine bio u milosti kod Klaudija, mladić je vjenčan sa princepsovom kćerkom Klaudijom Antonijom. Međutim, 47. godine n. e. Pompej i njegovi roditelji su bili pogubljeni. Po Svetoniju Pompej je bio umoren dok je bio u krevetu sa svojim homoseksualnim ljubavnikom. Kasije Dion krivicu za ova pogubljenja baca na Mesalinu, koja se plašila da bi Pompej sa svojim familijarnim backgroundom i vezom sa Klaudijem mogao predstavljati konkurenciju njenoj djeci. U smrt je natjeran i istaknuti senator i konzular Valerije Azijatik (*Valerius Asiaticus*), koji nije ni imao suđenje u Senatu, nego je uhapšen (Mesalininim intrigama i optužbom Suilija) i saslušan među četiri zida u princepskim odajama i to u prisustvu Mesaline. Mesalinina zavist i ljubormora su odveli u smrt i Popeju Sabinu (*Poppaea Sabina;* majku kasnije čuvene Neronove supruge Popeje). Mesalina je odgovorna i za smrt Germanikove kćerke Julije Livile, koja je već na samom početku Klaudijeve vladavine bila optužena za preljub sa Senekom (kasnije Neronovim tutorom i čuvenim stoičkim filozofom). I Julija Livila i Seneka su protjerani, a ubrzo je došlo i naređenje za njenu egzekuciju. Seneka je preživio, a ostatke Julije Livile je vjerojatno prenijela u Rim i pohranila u Augustovom mauzoleju sestra Agripina Mlađa. Mesalina je odgovorna i za smrt Julije, kćerke Druza i unuke prijašnjeg princepsa Tiberija.

Svetonije navodi da je ukupno za vrijeme Klaudijeve vladavine stradalo od režima 35 senatora i 300 vitezova. Konfiskacija imovine osuđenih jačala je fisk, uvećavala carev zemljišni fond, koji je doprinosio ostvarenju tog istog glavnog cilja – jačanja carske vlasti.

Carska, princepska birokratija

Pored sve važnije uloge vojske sistem principata je proizveo pojavu još jednog faktora. Radi funkcioniranja institucije principa i cara nastala je carska birokracija. Ona je vremenom na sebe preuzimala sve veći nivo vlasti, postepeno razvlašćujući stare državne institucije. Taj proces preuzimanja ingerencija sa institucija države na carsku birokraciju posebno je dobio na intenzitetu od samoga početka Klaudijeve vladavine. Klaudije je bio i dovoljno star i neiskusan u praktičnom vođenju rimske državne politike pa je bio prisiljen da se oslanja na povjerljive pojedince iz svoga okruženja. A i sam Klaudije je svojim formalnim respektom prema senatorima indirektno doprinio da pozicije u carskoj birokratiji drže oslobođenici. Klaudije zvanično nije želio da senatori, kao najistaknutiji i nadostojanstveniji sloj u rimskom imperiju, pa i u slobodi rođeni građani služe njemu kao obični službenici.

Tako su (njegovi i njegove majke) oslobođenici bili ti kojima je dodijelio vođenje pojedinih segmenata carskog birokratskog aparata. Oni su bili vrlo obrazovani, sposobni, povjerljivi i isticali su se velikom lojalnošću. Uglavnom su bili grčkog porijekla. Naravno, oni su se

svojim pozicijama i te kako znali okoristiti i postali su vrlo bogati, pa su spadali u red najbogatijih ljudi tadašnjeg rimskog svijeta. Najmoćniji i najpovjerljiviji je bio Narcis (*Tiberius Claudius Narcissus*), porijeklom Grk i Klaudijev oslobođenik, koji je bio nadležan za carsku pisarnu (*ab epistulalis*). Narcis je koristeći značenje pisarne preko koje se vršila sva korespondencija cara sa upravnim i drugim institucijama držao sve konce rimske države u svojim rukama. Narcis se čak u ime princepsa obraćao trupama (npr. 43. god. n. e., pred invaziju Britanije, kada su se vojnici pobunili), a njegovim protežiranjem za komandanta II. legije *Augusta* je postavljen Vespazijan (budući car). Narcis će do kraja ostati desna ruka Klaudija. Kalisto (*Caius Julius Callistus*), Kaligulin oslobođenik i isto grčkog porijekla, je vodio ured za prijem molbi i žalbi *(a libelis*). Kalistu je bilo povjerena i briga o provođenju pravde (zakonima i sudu). Treći moćni oslobođenik bio je Palant (*Marcus Antonius Pallas*), oslobođenik Klaudijeve majke Antonije, koji se nalazio na čelu ureda carskih financija / fiska *(procurator a rationibus*). Po Pliniju Starijem Palant je bio najbogatiji čovjek svoga vremena, a njegov brat Feliks (Marcus Antonius Felix) je obavljao namjesničke, prokuratorske pozicije (u Judeji od 52. do 58. god.). Četvrti oslobođenik na visokoj birokratskoj funkciji je bio Polibije (*Caius Iulius Polybius*) koji je bio zadužen za odjeljenje za dužnosti (*a studiis*). Polibije je jedno vrijeme uživao kod Klaudija značajno povjerenje, jer mu je još dok ovaj nije postao princeps kao istraživač pomagao u njegovom historiografskom, pravnom, literarnom i stručnom radu. Zahvaljujući držanju ključnih mjesta u državnoj upravi oni su iskoristili mogućnost i došli do znatnog bogatstva. Normalno je bilo očekivati da će se u redovima senatora i vitezova javiti nezadovoljstvo i zavist prema sve politički moćnijim oslobođenicima na koje sve više prelazi stvarnih državnih i javnih poslova. Vodeći rimski staleži nisu mogli dozvoliti da se prenošenjem ingerencija sa državnih institucija na carsku birokraciju vrši i njihovo razvlašćivanje. Ali koliko god izgledali moćni, utjecajni i bogati, oslobođenici su ipak morali znati svoje mjesto i liniju koju nisu mogli priječi. Tako je pogubljen Polibije, navodno zato što se Mesalina zasitila njega kao ljubavnika, pa je intrigama dovela do njegovog pogubljena. Proširena su prava prokuratorâ, koji su dobili pravi na podnošenje sudskih odluka.

Treba navesti i ured za sudbene poslove (*a cognitionibus*) i arhivu. Ne samo oslobođenici, nego i osobe još uvijek u robovskom statusu su nastavili obnašati službe činovnika (*institores*). To se suštinski nije promijenilo ni onda kada su kasnije za vrijeme Hadrijana za upravitelje carskih ureda postavljani pripadnici viteškog reda, jer su njima neposredno subordinirani činovnici i službenici dolazili iz reda oslobođenika, pa i robova. Odnos prema povjerenom poslu tih oslobođenika i robova je bio različitih. Kao što je bilo onih koji su iskorištavali (neki čak i zloupotrebljavali) poziciju za svoje interese, tako je bilo i onih koji su obavljali svoj posao revnosno, stručno, pokorno, odano, savjesno, časno i pošteno. Po ovom pitanju generalizacija nije moguća, jer zbog tih dobrih službenika državni administrativni aparat, bez obzira ko se nalazio na čelu Države i bez obzira sa kojim se Država iskušenjima suočavala, nije jače zaškripao u I. i II. st. n. e. Naravno, ti oslobođenici i

robovi koji su obnašali javne službe i imali određenu administrativnu moć su izazivali prezir tadašnjih Rimljana. Juvenal srdžbom jer ga je vrijeđalo što u Rimu za vrijeme vladavine Trajana, mora gledati kako sinovi slobodnih ljudi ponizno prate robove bogatih : *Divitis hic servo claudit latus ingenuorum filius.*

Odnos prema religijskim pitanjima

Klaudije je još prije dolaska na vlast napisao raspravu o Augustovoj religijskoj politici, koja je težila restauraciji starih obreda, ceremonija i odnosa. Samim tim je on prilično dobro poznavao stanje u ovoj problematici. Klaudije je u ovom pogledu ispoljavao isto tradicionalističko – konzervativna shvatanja, u pokušaju održavanja bar formalizirane „školjke“ starih kultova i drevnih vjerovanja, uz čak primjenjivanje arhaičnog jezika (što ne treba čuditi imajući u vidu da je bio historičar). Sa stranim kraljevima i predstavnicima je tako sklapao saveze na Forumu, pri čemu se žrtvovala svinja i upotrebljavala stara formula svećenika fecijala. Klaudije je odbio i zahtjev Aleksandrinaca da posvete hram njegovom božanstvu, sa obrazloženjem da samo bogovi mogu izabrati nove bogove. Obnovio je zaboravljene praznične dane i izbacio je mnoge tuđe i ekstravagantne praznike i proslave koje je bio dodavao Kaligula. Klaudije je bio zabrinut i za širenje orijentalnih misterija u Gradu i želio je pronaći neke rimske zamjene po načelu *interpretatio romana*. Tako je nastojao, ali nije uradio, da eleuzinske misterije prenese iz Atike u Rim, a također je dao da se donese zaključak da se hram Eričke Venere na Siciliji, koji se od starosti srušio obnovi na državni trošak rimskog naroda. Klaudije je istjerao i strane astrologe i obnovio je drevne rimske haruspike. Iako je Klaudije načelno zastupao tradicionalnu rimsku politiku tolerancije u vjerskim, religijskim, spiritualnim i obrednim pitanjima ipak je zvanična politika klaudijevske administracije reagirala u određenim slučajevima i vrlo oštro. Riječ je o zabrani druidskog kulta. Po Svetoniju „druidsku vjeru kod Gala, koja se isticala nečovječnom grozotom a koju je Augustu zabranio samo rimskim građanima, ukinuo je Klaudije potpuno.“

Međutim po Pliniju Starijem, princeps Tiberije je bio taj koji je donio zakone koji su zabranjivali ne samo druidizam, nego takođe domorodačke galske vračeve i „iscjelitelje“, što je Plinije Stariji pozdravio, vjerujući da će to zaustaviti ljudske žrtve u okviru druidskog kulta u Galiji.

Ova zabrana druidskog kulta je bila neubičajena mjera po dotadašnju rimsku praksu prihvatanja i uvažavanja vjerskih i religijskih osjećanja, uvjerenja i obreda. Međutim, druidski kult je ipak u proturječju sa tadašnjim smjernicama razvitka i rimske Države, i grčko – rimske mediteranske kulture. U prvom redu riječ je o upornom održavanju kultno –

obrednog žrtvovanja ljudi. Jednostavno rečeno, tadašnji rimski svijet nije mogao u sebe apsorbirati i tu vrstu kultova. Žrtvovanje ljudi u kultno – obrednom smislu je odavno napušteno u grčko – rimskoj kulturi i u ranom principatu se smatralo odrazom divljaštva i barbarstva. Naravno, druga strana medalje je koliko je ovo shvatanje bilo ustvari licemjerno od strane tadašnjeg društva rimskog Mediterana, koje se oduševljavalo gladijatorskim borbama (koje su direktno potekle iz kultnih *munera*) i naumahijama. Klaudije koji je prosto volio gladijatorske igre i priređivao naumahije kako bi zabavio sebe i narod, iskreno je smatrao (uz mnoge druge rimske i grčke tadašnje istaknute pojedince) da treba dokinuti prinošenje ljudskih žrtava, jer to nije u skladu sa civilizacijskom misijom koju treba Rim da promiće među narodima i zemljama. Nedavno pronađeni arheološki dokazi u Francuskoj (tadašnjoj Galiji) i Britaniji potvrđuju pisanje klasičnih pisaca o ljudskim žrtvama koji su prinošeni u okvirima druidskog kulta. Čak se može govoriti ne samo o individualnom žrtvovanju, nego o prinošenju ljudskih žrtava en masse. Tako se može odbaciti mišljenje pojedinih historičara i pisaca koji su tvrdnje o prinošenju ljudskih žrtava u okviru druidskog kulta odbacivali kao rimsku imperijalističku propagandu.

U vrijeme rimske invazije Britanije, druidi su kao jednu od „duhovnih mjera“ sa ciljem zaustavljanja prodora rimske armije masovno primjenjivali ljudsko žrtvovanje, kako bi na jednoj umilostivili božanstva, a na drugoj metafizičkim putem povečali snagu britanskih ratnika. Dokazi o tome možda se nalaze i u jednoj pećini u Alvestonu u današnjoj Engleskoj, gdje su pronađeni skeletni ostaci do 150 ljudskih indvidua, kao i ostaci pasa. Vjerojatno su i ljudi i psi žrtvovani od strane druida, a kako se čini sudeći po pojedinim prerezanim ljudskim kostima, koštana srž je bila vađena i moguće je da je bio primjenjivan ritualni kanibalizam. O druidskom ritualnom primjenjivanu ljudskih žrtava dokaz pruža i otkriće mumificiranog leša „čovjeka iz Lindowa“. Sudeći po nekim anatomskim karakteristikama leša, on je vjerojatno poticao iz viših slojeva domorodačkih Brita, a žrtvovan je kako bi se dobila metafizička pomoć vjerojatno uslijed pohoda Svetonija Paulina prema otoku Moni.

Inače kultno – obredno prinošenje ljudskih žrtava ima vrlo jaki efekt na one koji prinose, one u čije ime se to obavlja i zajednice u kojima se to javno čini. Tu učvršćuje ljude u cilju radi kojeg se podnose ljudske žrtve, kao i veze pojedinaca i zajednice sa samim kultom. Ljudska žrtva je najveća žrtva koja se može prinijeti, radi čega je i kult u okviru kojeg se prinosi jak, stabilan i utjecajan.

Uz to, druidski kult sa svojim konzervativnim i tradicionalnim obredima je predstavljao i najveću branu procesu apsorbcije Galije u rimski svijet, odnosno usporavao je proces kulturne romanizacije u sjevernoj i središnjoj Galiji. Kako bi se Galija romanizirala u rimsko kulturno, nacionalno i političko tijelo, bilo je neophodno da se taj kult eliminira. Iako je druidizam u kontinentalnoj Galiji ubrzo iščezao, on se održao u području keltskih otoka (Britanije i Irske) još prilično dugo. U Irskoj se možda održao sporadično sve do u VII. st., kada je ovaj otok već bio prilično kristijaniziran. Zanimljivo je da je staroirska riječ

za magiju →druídecht. Irska mitologija spominje i žene druide = druiditkinje. U Velsu je nestajao od rimskog osvajanja pa sve do isto VII. st., mada su se službe barda i vidovnjaka (na velškom dryw – inače velški je direktna izvedenica iz starobritanskog) održavale u srednjovjekovnom keltskom Velsu sve do u XIII. st. Danas je u Britaniji, Francuskoj i Irskoj prilično raširen neo-druidizam, kao posebna religijska i spiritualna pojava.

Pojava kršćanske sekte je uzrokovala nemire unutar jevrejske zajednice u Gradu. U to vrijeme se kršćanstvo smatrala samo jednom od sekti jevrejstva, i koja je nepriznata od strane oficijelnog jevrejstva. To je tadašnje judeokršćane dovodilo u neprestani sukob sa ortodoksnim jevrejstvom, pa je i njihova pojava u Rimu izazvala probleme unutar te jevrejske zajednice. Klaudije, koji se zalagao za stabilnost i bio protiv religijskog radikalizma i prozelitizma je po Svetoniju „Jevreje (vjerojatno se misli ustvari na judeokršćane), koji su na nagovaranje Hresta neprestano izazivali nemira, protjera iz Rima.“ Inače tadašnji Rimljani uopće nisu razumijevali abrahamizam i njegov dogmatski pristup religijskim pitanjima, pa su ga promatrali (samim tim i njegove denominacije) kao nešto egzotično.

Igre

Sudeći po izvornoj građi, Klaudije je bio veoma veliki poklonik igara. Po Svetoniju priredio je više veličanstvenih predstava, i to ne samo redovne i na običnim mjestima nego i takve koje je sam izmislio, i takve koje je iz starine ponovo uveo, osim toga na mjestima gdje inače niko prije njega nije to učinio. Ubrzo nakon dolaska na principski tron, Klaudije je inaugurirao igre u čast svoga oca na njegov rođendan. Održane su i igre povodom posvete Pompejeva teatra, koji je dao da se obnovi nakon jednog požara. Priredio je 47. god. n. e. i „Stoljetne igre“ / *ludi saeculares* (označavajući 800 godina od osnivanja Rima) pod izgovorom da ih je August proslavio prije vremena, iako je i sam Klaudije u svom djelu o Augustovoj religijskoj politici navodio da ih je August nakon dužeg neodržavanja na osnovi pomnog kronološkog izračuna ponovo doveo u pravi slijed. Tom prilikom su, uz ostale borbe, igre i zabave, u *Circus Maximus* nastupili dječaci i mladići iz nobilskih familija (među njima i Britanik i Lucije Domicije Neron) koji su na konjima izveli „Trojansku bitku“.

Između Augustovih i Klaudijevih stoljetnih/sekularnih igara su protekle 74 godine, a zanimljivo je da ih je ponovo priredio Domicijan. Na Domicijanovim sekularnim igrama iz 88. god. n. e. je kao član kolegija *quindecimviri sacris faciundis* i tadašnji pretor prisustvovao „veoma revnosno“ i Tacit, koji u svojim „Analima“ ističe da je to oduvijek bio zadatak navedenog kolegija i da su upravo magistrati vršili sveštene obrede kada je

ceremonija to zahtijevala. Sljedeće i posljednje stoljetne igre je održao Septimije Sever tek 204. godine n. e.

Circus Maximus je dao da se ukrasi mramornim ogradama i pozlaćenim stupićima. Senatorima su određena posebna „VIP“ mjesta, dok su ranije sjedili pomiješani sa ostalom publikom. Gladijatorske predstave je davao više puta u toku godine i to sa različitim sadržajem i sjajem. Godišnja (bez dodataka kao borba sa zvijerima i bez osobitog sjaja) se davala u pretorijanskom taboru (gdje je on prvo proklamiran za novog princepsa i cara), u znak njegovog dolaska na prijesto. Redovita i potpuna je bila u Septi na Marsovom polju, a na tom mjestu je bila i jedna izvanredna i kratka koja je trajala samo nekoliko dana i koju je nazivao „Sportula“. Priređivane i neke vrste gladijatorskih ratnih predstava, pa je na Marsovu polju prezentirano osvajanje i pljačkanje nekog grada, pa onda predaja britanskih kraljeva u kojoj je Klaudije predsjedavao zaogrnut zapovjeničkim plaštem. Posebno je bila interesantna naumahija na Fucinskom jezeru (borba tzv. „sicilske“ i „rodske“ mornarica), prije planiranog ispuštanja vode. Po Pliniju Starijem (koji je bio neposredni svjedok) Klaudije je prilikom otvaranja ostijske luke, osobno učestovao u borbi sa kitom, koji je bio zalutao i ostao zarobljen u lučkom području.

Klaudije i žene

Za razliku od svojih prethodnika, Klaudije se zanimao samo za žene, i u tome je po Svetoniju bio neobuzdan. Pored četiri zakonite supruge, on je uvijek bio okružen i sa prostitutkama. Neke od prostitutki su imale veliko značenje u Klaudijevom životu. Žene su nesumnjivo bile slabost njegovog života, i zbog zaljubljive prirode je znao da se nađe pod uticajem odlučnijih i bezkrupuloznijih žena. U tome pogledu posebno je značajna njegova treća supruga Mesalina, koju antički pisci predstavljaju ne samo kao opasnu, bezkrupuloznu i raskalašenu mladu ženu, nego i kao nimfomanku u pravom smislu. Ona je imala čitav niz ljubavnika, a po Tacitu, Pliniju Starijem i Kasiju Dionu jednom je čak išla tako daleko da je priredila takmičenje sa jednom čuvenom rimskom prostitutkom u tome koja će imati više seksualnih partnera u toku jedne noći. Mesalina je pobijedila. Njeno manipuliranje i razuzdanost su svoj vrhunac doživjeli u periodu 47/48. god. n. e., kada se ona upustila u ljubavno – seksualnu vezu sa Gajem Silijem (*Caius Silius*), koji se smatrao najljepšim mladićem u tadašnjem Rimu, a uz to je bio inteligentan i atraktivan. Mesalina ga je natjerala i na razvod od njegove supruge Junije Lepide (*Iunia Lepida Silana*). Ovo će se pretvoriti u avanturu i aferu sa nesagledivim posljedicama. Kada je Klaudije jednom prilikom otputovao u Ostiju, Mesalina i Gaj Silije (inače tada designirani konzul) su proslavili svadbu (što je uglavnom došlo na inicijativu Silija) sa svim svadbenim svečanostima. Izvorna građa nije

baš u potpunosti precizna kako je došlo do vjenčanja, odnosno da li je Mesalina počinila bigamiju. Problem nije bio sada samo u razvratnom ponašanju Mesaline, nego i u tome što je vjenčanjem sa Silijem (koji je adoptirao i njenu djecu) otvorena mogućnost promjene na princepskom tronu i zbacivanja Klaudija. Time bi se našli ugroženi i mnogi koji su se domogli moći i bogatstva za vrijeme Klaudijeve vladavine. Ovaj čin je prevršio mjeru, i svi oni koji su se plašili promjene na princepskom tronu su sada morali da djeluju brzo. Oslobođenici – sekretari su bili ti koji su odlučili da je vrijeme za konačnu eliminaciju Mesaline. Glavni pokretač i nosilac čitave priče je bio Narcis, koji je uz pomoć Kalpurnije i Kleopatre (dvije prostitutke bez kojih Klaudije nije mogao biti) uspio da pokrene Klaudija koji se nalazio u Ostiji na akciju. Nakon osiguravanja lojalnosti pretorijanaca, pokrenut je brzi obračun sa Mesalinom i njenim okruženjem i pristalicama. Uslijedila su masovna hapšenja, a Mesalina je bila prilično uplašena pa je čak uspjela uvjeriti i Vibidiju (najstariju među vestalkama) da pokuša uticati na Klaudija da joj se da milost. Narcis je Klaudiju osigurao i cedulju sa spiskom Mesalininih ljubavnika, a odveo ga je i u kuću Silija kako bi produbio njegovu ljutnju i bijes. Na tribunal su dovedeni mnogi, uključujući i Silija koji je zatražio da što prije umre. Sa istom čvrstinom tražili su i ostali ugledni rimski vitezovi, a koji su bili uhapšeni što skoriju smrt. Po Klaudijevom naređenju su pogubljeni mnogi istaknuti građani u javnom životu, a koji su se nalazili u njenom lobiju ili su bili njeni ljubavnici. Pogubljen je i pored uvjerljive odbrane i određenog kolebanja i popularni glumac Mnester.

Tom prilikom je Mnester razredao odjeću kako bi pokazao tragove bića, a podsjećao je Klaudija neka se sjeti svojih riječi kojima ga je obavezivao na pokornost Mesalini. Po Tacitu Mnester je izjavio: „drugi su zgrešili zato što su bili potplaćeni ili što su se nadali visokim položajima, a ja zato što sam morao“.

Na kraju je pogubljena i Mesalina. Nakon smrti Mesaline, je po Svetoniju u skupštini pred pretorijancima svečano izjavio: „Budući da me u svim mojim ženidbama prati nesreća, ostati ću odsada neženja, a ako prekršim riječ, ne protivim se da me svojim rukama probodete.“ Međutim, Klaudije nije držao mnogo do ovoga i ušao je u četvrti brak. Ovaj put je svaki od oslobođenika imao svoga favorita-kandidata, i to su bili treća Kaligulina supruga Lolija Paulina, zatim Klaudijeva prijašnja supruga Elija Petina i njegova nećakinja (Germanikov jedini još živi potomak) Agripina Mlađa. Pobijedila je Palantova favoritkinja Agripina Mlađa.

Po Tacitu, Palant je u prilog Agripini Mlađoj navodio da ona u u brak dovodi i unuka Germanikova (njenog sina Nerona), te da dostojsnstvo carskog prijestolja zahtijeva da se plemeniti potomak Augusta (ona je bila praunuka, a njen sin prapraunuk Augusta) združi sa potomcima Klaudijevske linije. Palant je isticao i da žena koja je dokazala da može imati djece, koja je u najboljim godinama, ne pokloni slavu Cezara drugoj familiji. I izgleda da je upravo činjenica da su Agripina Mlađa i njen sin Neron bili Augustovi potomci, odnosno dolazili su iz Julijevske linije iz vladajuće familije. Palant i Klaudije su smatrali da bi se

time dodatno legitimizirajuće utvrdila pozicija Klaudija, koji je dolazio iz Klaudijevske linije vladajuće familije. Istovremeno bi se spriječilo da Agripina Mlađa sa tako snažnim backgroundom (ona je bila i praunuka Livije i praunuka Marka Antonija) uđe u brak sa nekim ambicioznim, uglednim i utjecajnim Rimljaninom. Po Tacitu je Agripina Mlađa je i sama namjerno i često dolazeći kod Klaudija, kod njega svojim šarmom izazvala simpatije i tako odnijela prevagu. Po Svetoniju, Klaudija su za Agripinu Mlađu opredijelile njene zavodljive čari, i to što je ona znala iskoristiti pravo da ga ljubi i česte prilike da ga miluje.

Problem vjenčanja sa Agripinom Mlađom je u tome što bi to značilo rodoskrvnuće, jer je Klaudije bio njen stric. Po Tacitu, dotada se među Rimljanima nije desilo da stric uzme za suprugu svoju nećakinju. To se smatralo rodoskrnavljenjem, pa su se bojali da ne navuku nesreću na državu ako pogaze starinske običaje. Radi toga se Klaudije i Agripina Mlađa nisu usuđivali da svečano proslave svadbu. Radi toga je udešeno da Senat donese odluku po kojoj je brak strica i nećakinje biti dopušten i pravosnažan. I nije prošao ni dan i već je (49. god. n. e.) sklopljen brak.

Lucije Vitelije pod čijom je režijom i inicijativom i donešena spomenuta senatska odluka, je u zaključku svoga govora u Senatu rekao : „Brak sa bratanicom nije u skladu sa našim običajima, kazaćete. Tačno, ali je kod drugih naroda dopušten i nijedan ga zakon ne zabranjuje. Brakovi između braće i sestara od strica, ujaka dugo vremena nisu bili uobičajeni, a vremenom su postali vrlo česti. Običaje treba prilagoditi potrebama, i ova će navika potom postati praksa."

Ali, da se u svome unutarnjem osjećaju, rimsko biće protivilo tome govori dovoljno i to što se po Svetonije nije našlo ljudi koji bi slijedili primjer Klaudija i Agripine Mlađe, izuzevši nekog oslobođenika i jednog primipilara (Tacit ga identificira kao viteza Aledija Severa). Agripina Mlađa je odlučila da svoju poziciju učvrsti i dodatno tako što je odlučila da svoga sina Nerona vjenča sa Klaudijevom kćerkom Oktavijom. Da bi se to postiglo ona je morala razvrgnutu Oktavijinu vjeridbu sa mladićem i pretorom za 48. god. n. e. Silanom (*Lucius Junius Silanus Torquatus*, inače i sam Augustov prapraunuk sin Apija Silana i Emilije Lepide). On je mahinacijama Agripine Mlađe i Lucija Vitelija lažno optužen za incest sa svojom sestrom Julijom Kalvinom. Silan je izbačen iz Senata, vjeridba je raskinuta, a prisiljen je i da da ostavku na javnu funkciju. Silan je počinio samoubistvo na isti dan kada su se Klaudije i Agripina Mlađa vjenčali, dok je Kalvina prognana iz Italije. Oktavija je zaručena i kasnije (53. god. n. e.) udata za Nerona, koji je sada sve više grabio ka nasljedstvu principskog trona. Čak se njegov lik počeo pojavljivati na novcima izdanim za vrijeme Klaudija.

Prvi suprug Agripine Mlađe je bio njen dalji rođak *Cnaeus Domitius Ahenobarbus,* inače sin Antonije Starije (kćerke Marka Antonija i Augustove sestre Oktavije). I sam je bio bliski rođak Klaudija. Agripina Mlađa je sa njim imala samo jedno dijete i to sina Lucija Domicija Ahenobarba (*Lucius Domitius Ahenobarbus*), poznatijeg kasnije kao Neron. Ona i njena

sestra Livila su bile protjerane od Kaligule, ali su nakon umorstva brata vraćene u Rim. Njen drugi suprug je postao *Caius Sallustius Crispus Passienus*, sa kojim nije imala djece. Agripina Mlađa je otrovala svoga drugog supruga Pasijena Krispa.

Agripina Mlađa se potrudila da se iz progonstva opozove i Anej Seneka, da mu se dodijeli i pretura. Seneka je već tada imao određenu slavu kao pisac i mislilac, a postavljen je i za učitelja Nerona. Agripina Mlađa se nadala da će joj Seneka iz zahvalnosti biti odan i vrijedan pomagać i savjetnik.

Za razliku od Mesaline, Agripina Mlađa je svoju želju za vlašću i moći ostvarivala na mnogo suptilnije i bolje načine. Po Tacitu: „od trenutka kada je Agripina Mlađa postala Klaudijevom suprugom, sve se u državi izmijenilo. Svi su nju slušali i njoj se pokoravali. A njoj vlast nije služila za zabavu kao kapricioznoj lakomislenoj Mesalini. Čvrste uzde i muška ruka osjećali su se u njenoj vlasti. Pred svijetom stroga, ponosita, između četiri zida čedna ako vlast nije zahtijevala drugo. Svoju neizmjernu žeđ za zlatom skrivala je pod izgovorom da želi da osigura novac državi".

Seneka

Lucije Anej Seneka (*Lucius Annaeus Seneca*, cc 4. god. p. n. e. – 65. god. n. e.) je bio jedan od najvećih rimskih stoičkih filozofa, a ujedno i pisac, državnik, učitelj, dramaturg i humanista. Njegova familija je porijeklom iz španske Kordove (*Corduba*), gdje je možda i rođen, a onda je kao vrlo mali dječak došao u Rim. Dalje porijeklo njegove familije je vjerojatno italsko (možda iz Etrurije ili nekih oblasti istočno). On je bio drugi sin istoimenog oca (inače vrlo bogatog retoričara zabilježenog u historiografiji kao Seneka Stariji u odnosu na svoga poznatijeg sina koji se često naziva Seneka Mlađi ili samo Seneka) i majke Helvije (*Helvia*). Senekin stariji brat *Gallio* je ostvarivao visoku političko – dužnosničku karijeru u Rimskoj državi (pa je bio prokonzul Ahaje) a imao je još jednog brata. Seneka je ostvario iznimno obrazovanje, a veoma se isticao intelektom, a u stoicizam su ga uveli Atal (*Attalus*) i Sotion, iako je imao učitelja i drugih filozofskih usmjerenja.

I pored toga što se odlikovao dosta slabim zdravljem, započeo je ostvarivati značajnu političku karijeru i kretati se po *cursus honorum*. Još u vrijeme vladavine principsa Tiberijem Seneka je stekao pristup u dvor i bio je imenovan kvestorom. Za vrijeme Kaliguline strahovlade malo je nedostajalo da Seneka izgubi glavu, a Klaudije ga je protjerao na Korziku. Svoj egzil je Seneka iskoristio u produbljivanju filozofskih i prirodnoslovnih studija. Zahvaljujući intervenciji Agripine Mlađe, Seneka je vraćen u Rim i postao je Neronov učitelj. Nakon povratka u Rim, Seneka se prilično predao svome

zadatku da bude tutor i učitelj mladom Neronu. I nakon dolaska na princepski tron Seneka će biti godinama glavni savjetnik Nerona. Senekina supruga je bila Pompeja Paulina (*Pompeia Paulina*). Seneka je bio vrlo plodan pisac, i obrađuje najraznovrsnija pitanja. U njegovom opusu se očitava stoičko poimanje života i etike. Tako je svemir uređen i vođen racionalnom providnošću i podvrgnut razumnim načelima. Providnost, najviše božanstvo, koje Seneka nekad zamišlja kao apstraktno biće, ponekad ga identificira sa prirodom, a ponekad mu dodjeljuje crte preblagog Oca-svedržitelja. Prirodni zakoni su istovremeno i božanski zakoni. Čovjek treba živjeti u skladu sa njima, pa se najveće zadovoljstvo postiže kroz jednostavan život u skladu sa prirodom i dužnostima. Pojedinac mora težiti znanju, i u svim njegovim postupcima moraju prevladavati razumna načela. Treba se odreći taštog života, brinuti se o spokojstvu duha, o duševnoj ravnoteži, koja čovjeka može učiniti ravnodušnim prema vanjskim potresima. Sa patnjama i nedaćama se treba suočiti i prihvatiti ih jer u krajnoj konsenkvenci imaju blagotvoran učinak. Seneka je isticao da je potrebno da se čovjek suoči sa činjenicom o neumitnosti vlastite smrtnosti, te da je prihvati kao nešto što je normalno. Pitanje smrti, odnosno kako joj pristupiti, je vrlo prisutno u njegovom opusu. U pismima se bavi i moralnom stranom života. Studije i učenje su vrlo bitni, jer olakšavaju životni put i suočavanje sa iskušenjima. Filozofija "oblikuje i izgrađuje duh, uređuje život, upravlja našim djelatnostima, pokazuje nam što treba, a što ne treba činiti, sjedi na krmi i vodi brod nemirnim morem". Zadaća filozofije je oslobađanje čovječjeg duha od grešnog tijela, poučavanje čovjeka kako treba živjeti u skladu s prirodnim zakonima. Seneka propovijeda prirodnu jednakost svih ljudi. U tom pogledu karakteristične su njegova razmišljanja o robovima: "Oni su robovi, ali i tvoji najbliži prijatelji. Oni su robovi, ali i drugovi po ropstvu, ako samo pomisliš da sreća ima istu moć prema tebi kao i prema njima". Seneka je napisao i niz tragedija, čiji su sižei uzeti iz mitologije. Te su tragedije imale uspjeha. Senekini filozofski pogledi izvršili su veliki utjecaj na suvremenike i na kasnija pokoljenja. On je nesumnjivo utjecao i na izgradnju kasnije etičke misli, i u abrahamističkim denominacijama.

Međutim, potrebno je istaći da Senekin opus i ono što je on govorio nisu baš bili u skladu sa onim što je on činio i kako se ponašao u životu. Seneka je postao vrlo, vrlo bogat čovjek i to na način koji se ne bi baš mogao nazvati stoičkim, kao što je npr. lihvarenje iz veoma visoke kamate. A i u privatnom životu se nije baš odlikovao stoičkim moralom, pa se upuštao u vanbračne veze i sa udatim ženama. Zato je čak i u svoje vrijeme smatran hipokritom. Ustvari glavni izvor za Senekinu navodnu hipokriziju je iskaz Publija Suilija (*Publius Suilius*, koji je i inače bio potkazivač, potkupljivač i osoba niskog karaktera i integriteta koja je odgovorna za smrt nekih istaknutih Rimljana i Rimljanki za vrijeme Klaudijeve vladavine). Suilije tako u svome odbrambenom govoru (nakon smrti Klaudija i uspostave novog režima) navodi da je Seneka samo za 4 godine prijateljevanja sa carem Neronom zaradio 300 miliona sestercija. Po Suiliju Seneka je u Rimu hvatao u svoje mreže zaveštaoce, ljude bez nasljednika, te da u Italiji i provincijama grcaju ljudi pod teretom

golemih kamata koje on siše (uslijed lihvarskih naplata). Suilijeve optužbe još uvijek nisu 100 % potvrđene. Kasije Dion istiće da je Senekino djelovanje bilo dijametralno suprotno od njegovog učenja. Tako ga je optužio da je dok je optuživao tiraniju, bio učitelj tiraninu. Međutim, činjenica je da su i Seneka i Bur svojim učenjem, utjecajem i savjetima smirivali i kanalisali Nerona, i tek nakon što je prestalo njihovo prisustvo oko Nerona, ovaj princeps je počeo pokazivati svoju „tiransku narav" po kojoj je postao poznat i u antičkoj i modernoj historiografiji, ali i u religijskom i pučkom vjerovanju. Kasije Dion navodi i da je Seneka poučavao protiv uvezivanja sa moćnim pojedincima, ali da se sam nije držao daleko od palate, pa da nije imao ništa dobro reči o laskanju, ali da je poslao knjigu hvale Mesalini i Klaudijevim oslobođenicima kako bi se izbavio iz progonstva. Da je optuživao prebogate, ali da je i sam zgrnuo bogatstvo, da je optuživao ekstravaganciju drugih, ali i da je sam uživao u pretjeranom luksuzu. Kasije Dion iznosi još čitav niz primjera o Senekinim „duplim standardima".

Kraj Klaudijeve vladavine

Kako je vrijeme prolazilo, Agripina Mlađa je sve više sticala vlasti i utjecaja. Klaudije je 50. god. n. e. i usinio Nerona i učinio ga zajedničkim nasljednikom sa mlađim Britanikom. Agripina Mlađa je znala da dosta toga zavisi od podrške pretorijanske garde, pa je uspjela izdejstvovati da se 51. god. n. e. za njenog prefekta postavi Sekst Afranije Bur (*Sextus Afranius Burrus*). Međutim, Klaudije je izgleda sve više i uviđao pogubnost prepuštanja željama Agripine Mlađe. Tako je nekoliko puta dao nedvojbene dokaze da se kaje što se oženio Agripinom Mlađom, i što je unisio Nerona. Jednom prilikom je izjavio : „i meni je suđeno da su mi sve žene pokvarene, ali ne i nekažnjene." Posebnu je pažnju počeo isticati Britaniku, kojeg je odlučio postaviti za pravog nasljednika. Agripina Mlađa i njene pristalice su postajale svjesne da bi im sigurna vlast mogla izmaći. Uz to i personalni sukob između Narcisa i Agripine Mlađe, koja je tada izgleda za ljubavnika imala Palanta se produbljavao. Narcis je bio u potpunosti odan Klaudiju i dok je on u njegovoj blizini, teško bi se nešto nenadano moglo dogoditi princepsu. I on se polako okretao prema Britaniku, iako je preuzimanje vlasti od ovog Mesalininog sina nesumnjivo moglo donijeti niz nevolja Narcisa, koji je bio glavni akter obračuna sa Mesalinom. Narcis je sve manje vjerovao Agripini Mlađoj, ali ga je u tim brigama još pogodila i bolest. Da bi povratio snagu blagim podnebljem i ljekovitim vodama otišao je u Sineusu. Sada na scenu stupa Agripina Mlađa, u stilu svoje prabake Livije. Ona i svi oni koji su željeli promjenu režima su bili svjesni da moraju brzo i odlučno da reagiraju, i da ovu priliku moraju da iskoriste. Osim toga, za samo nekoliko mjeseci po rimskim zakonima Britanik postaje punoljetan. Uz pomoć trovačice

Lokuste, eunuha Halota i osobnog Klaudijevog ljekara Ksenofonta otrovan je i usmrćen Klaudije rano ujutro 13. X. 54. god. n. e.

U međuvremenu je bio sazvan Senat, u kojem se još uvijek nije znalo za smrt Klaudija. Agripina Mlađa i njene pristalice su krile smrt, dok se nije u potpunosti riješilo pitanje nasljednika. Agripina Mlađa je uspješno uspijevala da smicalicama zadrži u palati i Klaudijevu djecu Britanika, Klaudiju Antoniju i Oktaviju. U podne istog dana Neron je u pratnji pretorijanskog prefekta Bura prvo pošao prema kohorti koja je čuvala stražu, a onda je odnešen u pretorijanski tabor, gdje je održao govor i obečao vojnicima poklone. Vojnici su ga pozdravili kao imperatora. Senat se ubrzo složio sa vojskom. Klaudijev testament nije pročitan; po Tacitu kako nepravda što je Klaudije pretpostavio pastorka sinu ne bi izazvala ogorčenje i nemire u masi, a po Svetoniju je Klaudije nedugo nakon davanja jasnog znaka o ponovnom protežiranju Britanika sastavio oporuku i dao je potpisati i zapečatiti. U potonjem slučaju moguće je da je Agripina Mlađa uspjela spriječiti čitanje oporuke u kojoj se Britaniku možda davala veća vlast nego što bi ona željela. Klaudijev pogreb se po sjaju i pompi mogao mjeriti sa Augustovim, jer se Agripina Mlađa takmičila u toj raskoši sa Livijom. Klaudijev pepeo je pohranjen u Augustov mauzolej. Senat je Klaudija proglasio božanskim. Njegovo poštovanje je Neron prilično zanemario i napokon ukinuo, ali ga je kasnije Vespazijan ponovo uveo. Flavijevci koji su svoj uspon u karijeri dugovali Klaudijevoj vladavini imali su sasvim drugačiji odnos prema uspomeni na Klaudija, nego Neronov režim koji se prilično negativno odnosio prema klaudijevskom dobu i sjećanju na samog Klaudija. Uostalom i Vespazijanov sin Tit (budući princeps) je bio prijatelj Britanika.

Zadnji čin vjernog Narcisa bio je da spali svu Klaudijevu korespondenciju kako je novi režim ne bi mogao iskoristiti. U toku narednih sedmica, Agripina Mlađa se potrudila da se uhpasi i Narcis i baci u tamnicu, gdje ga je „pretnjama natjerala da se ubije“.

Karakteristike Klaudija

Usprkos nedostatku prethodnog iskustva, Klaudije se dokazao kao sposoban vladar. Bez obzira na zaključke, pa i frivolne podatke iz njegovog privatnog života i osobne karakterizacije, iz literarne izvorne građe ipak ta ista građa nudeći čitav niz podataka neprivatnog karaktera kao i mnogobrojni epigrafski i arheološki podaci te drugi nalazi dokazuju da se Klaudije temeljito posvetio svojoj dužnosti.

Tako je u toj rimskoj historiografiji, koju u prvom redu predstavljaju prosenatorski nostalgičarski krugovi Klaudije je predstavljen kao čovjek slaba karaktera, koji više voli

knjigu nego upravljanje državom i kojim se manipulira. Klaudije je opisan kao naivac i neodlučan čovjek, neumjeren u jelu i piću. Istovremeno govori se o njegovoj okrutnosti.

Ipak su činjenice sljedeće: granice su značajno proširene, mnogo se gradilo i u Rimu, i u Italiji i u provincijama... proces romanizacije je znatno ubrzan, pravno – sudski poredak je uznapredovao. Klaudije nije učestvovao aktivno samo u sudbenim poslovima, nego u svim aspektima uprave. Klaudije je često i sam učestvovao u donošenju, sastavljanju ili redigiranju određenih odluka. Govore je izgleda sam sastavljao, što potvrđuje specifičan stil izlaganja kao i oblje historiografskih podataka u njima.

Međutim, sama priroda principata kao sustava i odnosi koji u njemu vladaju su doprinijeli i sukobima sa određenim elementima nobiliteta. To je onda dovelo do jačanja parastruktura, kao npr. birokratije. Klaudije je bio i temperamentna osoba, koja je znala i mijenjati raspoloženja (naravno potpuno različito od načina na koji se to dešavalo Kaliguli). On je bio kompleksna osobnost.

Klaudijeve fizičke osobnosti (problemi u hodu i govoru, te trzanje... itd.), koje detaljno opisuje Svetonije, ali i njegove intelektualne sposobnosti, činjenica da je preživio ubistveno razdoblje vladajuće „dinastije“, te način uprave i odnos prema ženama su kod pojedinih historiografa i pisaca razvili značajno zanimanje. To je kao posljedicu imalo i da Klaudije postane popularna ličnost u historijskoj belestrici, i to posebno zahvaljući djelima Roberta Gravesa : „Ja Klaudije“ i „Klaudije, car i bog“.

VLADAVINA NERONA

54 .god. n. e. – 68. god. n. e.

Neron (15. XII. 37 – 9. VI. 68 n. e.) je vladao od 13. X. 54. do 9. VI. 68. god. n. e. Po rođenju se zvao *Lucius Domitius Ahenobarbus*, od 50. god. n. e. (odnosno usinovljenja od strane Klaudija) *Nero Claudius Caesar Drusus Germanicus*, a od preuzimanja vlasti *Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus*. Neron je u gradu Anciju (*Antium*), i bio je jedini sin Gneja Domicija Ahenobarba i Agripine Mlađe. Po majčinoj liniji je bio nećak Kaligule, pranećak Klaudija, unuk Germanika i Agripine Starije, praunuk Druza i Antonije Mlađe, kao i praunuk Agripe i Julije Starije, prapraunuk Augusta i Livije, kao i prapraunuk Marka Antonija i Oktavije. Znači sa majčine strane je bio biološki povezan sa kompletnom Julijevsko – klaudijevskom „dinastije". Gnej Ahenobarb je bio sin Lucija Domicija Ahenobarba (*Lucius Domitius Ahenobarbus*, konzul 16. god. p. n. e.) i Antonije Starije, pa je Neron tako i sa očeve strane bio praunuk Marka Antonija i Oktavije. Inače su Domiciji Ahenobarbi (*ahenobarbus* = crvenobradi) od kojih je poticao Neronov otac pripadali familiji koja je za Kasne Republike dala čitav niz istaknutih dužnosnika i političara. Gnej Ahenobarb je imao i dvije biološke sestre i to Domiciju Lepidu Stariju (*Domitia Lepida Maior*) i Domiciju Lepidu Mlađu (*Domitia Lepida Minor*). Domicija Mlađa je bila majka Valerije Mesaline (iz njenog prvog braka). Nakon smrti prvog supruga Mesale, Domicija Mlađa je bila udata za Fausta Kornelija Sulu (*Faustus Cornelius Sulla*, konzul sufekt za 31. god. n. e.) sa kojim je imala sina Fausta Sretnog (*Faustus Cornelius Sulla Felix*, konzul 52. god. n. e.). Treći njen suprug je bio zlosretni Apije Silan (inače biološki otac – iz prethodnog braka- praunuka Augusta iz druge linije). Kao što se može primijetiti Neron je bio i prvi rođak Mesaline. Kada je Kaligula prognao Agripinu Mlađu, briga nad Neronom je bila povjerena Domiciji Mlađoj.

Neronov otac Gnej nije bio osoba od nekog posebnog ugleda, iako je bio pretor. Po Svetoniju, on je u svakom pogledu bio odvratan čovjek. Svetonije tako navodi niz primjera u kojima se Gnej pokazao kao ubica, nasilnik pa i najobičniji prevarant. On je u svrhu prevara čak zloupotrebljavao svoju pretorsku vlast. Zbog svojih prijestupa je redovito bio sankcioniran na različite načine. Pod konac Tiberijeve vladavine Gnej je bio optužen za izdaju (po *lex maiestas*), preljube i za rodoskrvnuće sa sestrom Lepidom. Spasila ga je samo Tiberijeva smrt.. Gnej Ahenobarb Umro je 39. god. n. e.

Prilikom rođenja svoga sina Nerona, Gnej Ahenobarb je usred čestitanja od strane prijatelja i familije rekao da se od njega i Agripine nije moglo roditi ništa drugo nego prokletstvo i nesreća za državu.Po Svetoniju ova njegova izjava se smatrala proročanstvom.

Početak vladavine

Neron je sa 17 navršenih godina bio najmlađi princeps do tada, i činjenica je da nije imao apsolutno nikakvog prethodnog iskustva u državničkim i dužnosničkim poslovima. Radi toga je sasvim razumljivo da se na samim počecima princepske dužnosti oslanjao na snažne osobnosti u svojoj neposrednoj blizini. Od prvog dana kao glavni savjetnici mladoga Nerona nametnuli su se Seneka i Afranije Bur (koji je u tadašnjoj rimskoj javnosti važio kao ozbiljna osoba sa vojničkim iskustvom strogim načinom života), koji su se po Tacitu „slagali odlično, što je rijetko kod ljudi koji dijele vlast". Obojica su bili podjednako utjecajni, i međusobno su se nadopunjavali. I Seneka i Bur su se iskreno nadali da će preko mladog Nerona ostvariti neke ideale uprave u rimskom svijetu. To su uostalom i u jednom dijelu uspijevali i učiniti. Te smjernice su se najbolje mogle očitati u govoru Nerona senatorima, ubrzo nakon Klaudijeve sahrane, u kojem se opisivalo kako će izgledati nova princepska vladavina, u kojoj će biti uklonjene zloupotrebe ranijih režima, da se princeps neće miješati u sve i svašta, da će se poštivati zakoni, da neće biti više miljenika i protekcije, da će se poštivati prava, ovlaštenja i obaveze institucija te podijeljenost ovlaštenja i uprave između princepsa i tradicionalnih institucija.

Neronova vladavina se radi toga i može podijeliti na dva perioda i to:

1. Kada su Seneka i Bur imali utjecaj i moć do 62. god. n. e. To osmogodišnje razdoblje je okarakterizirano stabilnom i uspješnom upravom. To potvrđuje i Svetonije u svojim poglavljima IX, X, XV Neronovog životopisa.
2. Doba kada su na Nerona utjecaj vršili novi pretorijanski prefekt Tigelin, supruga Popeja i drugi. Ovo razdoblje je okarakterizirano značajnim padom kvalitete uprave, zavjerama, pogubljenjima, ustancima i ratovima.

Njihov utjecaj na Nerona je nesumnjivo bio pozitivan, jer su kao iskusni, ozbiljni i mudri pojedinci uspijevali da kanališu mladićeve sklonosti, koje se već od samoga početka nisu pokazivale da idu u pravcu izrastanja u snažnu državničku figuru.

Neron je već od dječačkih godina svoj „živi duh" usmjerio u umjetničkom pravcu, pa je vajao, slikao, vježbao se u pjevanju i dresuri konja. Stihovi koje je sastavljao svjedočili su da je prošao dobru školu. Neron je bio i prvi princeps koji je održao govor, koji je neko drugi sastavio. To se desilo kada je držao oficijelnu posmrtnu laudaciju Klaudiju (na dan sahrane), jer je taj govor sa mnogo elegancije u stilu sastavio Seneka. Svi raniji princepsi od Augusta do Klaudija su se isticali svojom retorskom vještinom i rječitošću. Ali Neron je bio drugačijeg karaktera i on je svoju energiju više usmjeravao u estetskije forme života, nego u izučavanje vještine koje su se tada smatrale neophodnim za državnu vlast.

Iako je formalno Klaudiju odato dostojno poštovanje, odnos prema njemu je ubrzo po stabiliziranju Neronove vladavine poprimio nipoštadavajući karakter. Mladić Neron, vjerojatno pod Senekinim utjecajem, je mnoge Klaudijeve uredbe i odluke poništio kao čini glupa i poludjela čovjeka. Prema njemu se izražavao ironično, i na drugim primjerima se nedostojno odnosio prema Klaudiju i sjećanju na njega. Seneka (autorstvo mu pripisuje Kasije Dion) je čak napisao i dosta satirično i uvredljivo djelo po Klaudija pod nazivom *Apocolocyntosis (divi) Claudii*. U ovom djelu se Seneka poigrava riječima kako bi ismijao Klaudijevu deifikaciju. U njoj je prikazano kako se Klaudije pojavljuje na Olimpu, ali kod nebeskih stanovnika izaziva samo podsmijeh; njega odvode u pakao, gdje ga očekuje stanje koje je daleko od blaženstva.

Pored Seneke i Bura, veliko značenje i utjecaj na vođenje državne politike ima i Agripina Mlađa. Za razliku od Seneke i Bura, Agripina Mlađa je izgradila mrežu moći i utjecaja koji je za cilj imao uspostavu njene praktične vladavine, u kojoj bi ostvarivala osobne interese. Po Tacitu ona je sva bila obuzeta neobuzdanom strašću da vlada, a prvi suradnik je bio oslobođenik Palant. Tako je bez Neronova znanja dala da se fizički eliminira Marka Junije Silan, tadašnji prokonzul Azije. Marko Silan je bio preko majke Emilije Lepide biološki potomak Augusta (njegov prapraunuk). Biološko – familijarna linija Augustovih potomaka preko Julije Mlađe (i njene kćerke Emilije Lepide) je po shvatanjima Agripine Mlađe predstavljala potencijalnu opasnost po liniju koja je vodila od Agripine Starije (iz koje je poticao Neron). Agripina Mlađa je bila indirektno odgovorna i za smrt Markovog brata Lucija, te protjerivanje sestre Kalvine. Iza Marka Silana je ostao sin Lucije, oko kojeg je brigu preuzela njegova tetka Junija Lepida. Agripina Mlađa je kao Neronova majka obasuta i počastima, pa joj je Senat (na istoj sjednici kada je Klaudije proglašen božanskim i kada je određeno da se sahrani na državni trošak) odredio dva liktora, povjerio joj sveštenički kolegij Klaudijevskih svećenika.

Jednom prilikom senatori su bili pozvani na sjednicu u palatu, kako bi i Agripina Mlađa mogla da prisustvuje. Iza senatorskih sjedišta su probijena vrata preko kojih je puštena zavjesa, pa je tako ona mogla sve da čuje, ali ne i da vidi. Kada su jermenski izaslanici došli Neronu, Agripina Mlađa je čak htjela da se popne do princepskog trona i da sjedne pored Nerona. Ona bi to i učinila da nije brzo reagirao Seneka i naveo Nerona da pođe majci u susret, čime je po Tacitu „pod plaštom poštovanja spriječen skandal“.

Obračuni i način utjecaja koji je počela prakticirati Agripina Mlađa su je direktno doveli u sukob sa Senekom i Burom, a počeli su izražavati i nezadovoljstvo samoga Nerona.

„Jermenski rat“ od 55. do 63. god. n. e.

Neronova uprava je naslijedila od klaudijevske administracije dvije još uvijek nezavršene stvari na vanjsko – političkom obzorju, i to reguliranje istočnog pitanja koje se javljalo u vezi kontrole nad Jermenijom i kronični problem ratovanja u Britaniji.

Iransko – partska kontrola nad Jermenijom, oličena u prisustvu arsakidskih trupa te postavljanju Tiridata na prijesto je za Rimsku državu bila nezamisliva i brza reakcija se mogla očekivati. Ovo je bio i prvi ozbiljniji test za novu carsku administraciju i upravu, kako će reagirati i kako će se pokazati.

Izvršena je regrutacija rimskih građana u istočnim provincijama kako bi se popunile legije na Istoku. A same legije su prebačene bliže Jermeniji a naloženo je i potčinjenim «savezničkim» kraljevima Agripi II. i Antiohu IV. Epifanu, kralju Komagene da pripreme trupe kako bi bile spremne na upad na partsku teritoriju. Kako bi se učvrstila rimska pozicija pred predstojeći teški rat Mala Jermenija je prepuštena na vladavinu Aristobulu, prvom rođaku Agripe II. (sin njegovog strica Heroda) a oblast Sofene izvjesnom Sohemu zajedno sa kraljevskim dostojanstvom. Istovremeno se pojavio i suparnik Vologesu I. u vidu njegovog sina Vardana, pa su se iranski Parti povukli iz Jermenije. Na istok je upućen Korbulo koji je praktično dijelio zapovjedništvo nad trupama na istočnoj granici sa Kvadratom Umidijem (*Caius Ummidius Durmius Quadratus*, ranije bio legat Gornjeg Ilirika), tadašnjim legatom Sirije. Tada (55. god. n. e.) do pravog rata nije došlo, a Vologes je poslao taoce iz reda najuglednijih pripadnika porodice Arsakida. Inače između Korbula, koji je zračio većim autoritetom i poštovanjem i Kvadrata Umidija vladalo je stanje surevnjivosti koje je preraslo u otvorenu svađu koju je smirio tek Neron tako što je naredio da se objavi da za postignute uspjehe i Kvadrat i Korbulo dodaju lovor svojim komandantskim *fasces*.

Korbulo je morao i da se pozabavi stanjem svoje armije, koja je uslijed boravka na bogatom istoku omlitavila i postala raspuštenija. Strogi zapovjednik Korbulo je odmah krenuo u reorganizaciju trupa, časno je otpustio stare i bolesne vojnike, a dobio nove regrutirane vojnike iz Galatije i Kapadokije, a dobio je jednu novu legiju sa germanske granice, zajedno sa auksilijarnim jedinicama. Kako bi očvrsnula vojska je izložena zimskim nedaćama i vrlo strogoj disciplini. Sam Korbulo je svojim primjerom i ponašanjem na starinski rimski način ulijevao poštovanje i autoritet u redove svoje armije. Pravi rat buknuo je početkom 58. god. n. e., a Korbulova armija je u proljeće bila spremna. Korbulo je rasporedio trupe na niz strateški bitnih pozicija, ali se ipak odlučio da promišljeniju strategiju i naredio je da se ne rizikuje prvi napad. Naravno bilo je prekršaja kao u slučaju napada primipilara Pakcija Orfita.

Pošto je Tiridat primjenjivao taktiku pokretljivosti, napada na jermenske oblasti koje mu nisu lojalne i ne upuštanja u otvorenu borbu, i Korbulo se prilagodio gerilskoj taktici. Rasporedio je trupe tako da legati i prefekti mogu istovremeno napadati na više mjesta, a u Tiridatovu Jermeniju su upali i trupe Antioha IV. i iberskog kralja Farazmana, te narod Moshi. Vologes I. nije mogao djelotvorno pomoći svome bratu, jer je bio zauzet ustankom u Hirkaniji, te upadima nomadskih skitskih naroda Daksa i Saka iz središnje Azije. Tiridat se našao izložen značajnom pritisku i poslao poslanike pregovaraju sa Korbulom, koji je odgovorio da se Tiridat molbama obrati princepsu. Propala je i mogučnost zajedničkog sastanka Korbula i Tiridata, jer su obojica imala skrivene namjere vezano za taj sastanak. Tiridat nije uspio ni da presiječe linije snabdjevanja Korbulovih jedinica, koje su vodile sa Ponta i Trapezunta. Sada su Korbulove trupe krenule u zauzimanje i razaranje niza neprijateljskih utvrda, uključujući i uspješan napad na bitnu utvrdu Volandum. Prilikom zauzimanja Volanduma gubici Korbulovih trupa su bili zanemarivi, ali je u naselju izvršen veliki masakr. Nakon toga su su trupe pokrenute na prijestolnicu Artaksatu, i sada je Tiridat konačno bio prisiljen na bitku kojom nije uspio zaustaviti prodor rimsko – auksilijarnih snaga (učestvovale su tri legije: III. *Gallica*, VI. *Ferrata*, X. *Fretensis*). Tiridat je napustio Artaksatu, koja se predala bez borbe. Iako su stanovnici pošteđeni, grad je iz strateških razloga uništen, jer Korbulo nije želio da podijeli svoje snage tako što bi morao da ostavi snažan garnizon da čuva novoosvojeni grad. Za ovu veliku pobjedu Neron je nagrađen novim naslovom imperatora.

Nakon razaranja Artaksate, Korbulo je pokrenuo armiju na Tigranokertu 59. god. n. e. Njegovu armiju sada nisu mučili toliko protivnički napadi, koliko oskudica resursa i klimatsko–zemljopisni uvjeti područja kroz koji su marširali. Na kraju se i Tigranokerta predala bez borbe, ali ovaj put grad nije razoren a i njegovi stanovnici su pošteđeni. Stanovnici ovog jermenskog grada su Korbulu kao znak prijateljstva predali kao poklon zlatnu krunu. Jedini značajniji otpor je pružala utvrda Legerda. Hirkanci, koji su bili u ratu sa Vologesom I., su poslali poslanike da mole za savez. Ponovni pokušaj Tiridata da upadne u pograničke oblasti Jermenije je osujećen akcijom legata Verulana, te ponovnom ofanzivom Korbula. Neron je za novog vladara Jermenije poslao Tigrana VI., koji je vodio porijeklo iz nekadašnje kapadokijske vladajuće porodice i bio je unuk zlosretnog Arhelaja. Činilo se da je priča o Jermeniji sa 60. god. n. e. završena. Granične zone Jermenije su prepuštene potčinjenim «savezničkim» kraljevima Farazmanu, Polemonu, Antiohu IV. i Aristobulu, a Korbulo je dobio na upravu provinciju Siriju nakon prirodne smrti Umidija Kvadrata.

Vologes I. naravno nije mogao da prihvati tek tako zbacivanje svoga brata te rimsku apsolutnu kontrolu nad Jermenijom. Povod mu je dao sam Tigran VI. koji je 61. god. n. e. prešao jermensku granicu i napao Adijabenu (partska vazalna kraljevina u sjevernoj Mesopotamiji), pljačkajući i pustošeći. Adijabenski kralj Monobaz je zatražio pomoć od Vologesa I., a i Tiridat je podsticao svoga pomalo opreznijeg brata na akciju i otvoreni rat

sa Rimskom državom, jer se Tigran VI. smatrao rimskom marionetom. Vologes I. se više nije dvoumio i rat je izbio punom žestinom. Korbulo se odlučio za odbrambenu strategiju i zatražio je nove trupe i novog zapovjednika koji bi branio Jermeniju i Kapadokiju, dok bi održavao granicu na Eufratu. Partsko – iranske i adijabenske trupe pod komandom Monesa su započele žestoku kontraofanzivu na Tigrana VI., ali nisu uspjele da zauzmu utvrđenu Tigranokertu u koju se sklonio Tigran VI. Borbe su privremeno i zaustavljene određenim pregovaranjima Korbulovog izaslanika sa Vologesom I. Same smjernice tih pregovora nisu bile baš najjasnije, i moguće je da je došlo do nekog tajnog sporazuma. Mones je dobio naređenje za povlaćenje, ali su i rimsko – auksilijarne snage povućene iz Tigranokerte.

Tada (62. god. n. e.) dolazi i Cesenije Pet (*Lucius Iunius Caesennius Paetus*) zapovjednik za Jermeniju i Kapadokiju, i dobio je komandu nad IV. *Scythica* i XII. *Fulminata* legijama, te auksilijarnim jedinicama iz Ponta, Galatije i Kapadokije, a stizala mu je i V. legija *Macedonica* iz Mezije. Korbulo je zadržao komandu nad sirijskom armijom, te Trećom, Šestom i Desetom legijom. I ovaj put Korbulo je pokazao da se ne može nikako složiti u zajedničkom zapovjedanju, i između njega i Peta je došlo do niza razmirica i antagonizama što će se štetno odraziti na borbenu situaciju na frontu. Uostalom Korbulu je Petu prepustio najmanje obučene i iskusne legije, dok je za sebe zadržao one u najboljoj borbenoj spremnosti.

A i poslanici koje je Vologes I. poslao u Rim kako bi se došlo do sporazuma, vratili su se neobjavljena posla. Samim tim je došlo ponovo do oružanih operacija. Pet je ne čekajući legiju koja je dolazila iz Mezije i bez dovoljnih priprema i osiguravanja resursa, prešao sa svojom armijom u Jermeniju. Iako je imao neke manje uspjehe, samo je dugačkim maršem preko jermenskog terena iscrpio vojnike i zalihe. Na kraju se vratio i napisao Neronu da je pobijedio. Korbulo je za to vrijeme utvrdio linije odbrane na Eufratu, dao da se izgradi most preko kojeg su prešle jedinice koje su zauzele niz pozicija sa partske strane rijeke. Ovaj brzi i uspješni desant je doprinio da Arsakidi odustanu od ofanzive na Siriju i sve svoje nade i inicijative prebace na jermenski front. Vologes I. je osobno predvodio veliku vojsku upućenu na ovo ratište, a Pet uopće nije bio spreman. Svojim nesnalaženjem na frontu doveo je armiju u nezavidnu situaciju, i morao je izvijestiti Korbula o tome i zatražiti pomoć. Iako nije baš žurio, Korbulo je izdao naređenje za pokret dijela svoje armije kako bi se pomoglo armiji u Jermeniji. Istovremeno je došlo do niza sukoba u kojima su Petove jedinice poražene i morale su se utaboriti u nizu logora blizu Randeje (*Rhandeia*). Pritisak iranske vojske predvođene Vologesom se pojačavao i Pet, zatvoren u jednom vojnom logoru (dok su mu se žena i sin sklonili u kastel Arsamosatu koju su isto napadali Iranci), je bio prisiljen da stupi u pregovore sa Vologesom I. i njegovom braćom Tiridatom i Pakorom (kraljem Medije). Postignuti dogovor je bio ponižavajući za Rimljane, jer su oni morali da napuste Jermeniju i da Irancima predaju kastele i zalihe, čak su morali i da izgrade jedan most na rijeci Arsanias preko kojeg je kasnije Vologes I. sjedeći na slonu u trijumfu

prešao. Zauzvrat se Vologes I. obavezao da pusti Petovu armiju da se izvuče, i da pošalje izaslanike u Rim.

Korbulo, koji je stizao u pomoć sa trupama i velikim zalihama, preko Komagene i Kapadokije, je bjesnio zbog dogovora jer mu je trebalo još kratko vremena da stigne (tri dana), jer je tvrdio da su Petove trupe imale dovoljno zaliha žita za razliku od Iranaca kojima su resursi bili na izmaku. Petove trupe su se vratile u Kapadokiju, a Korbulove u Siriju. Korbulo i Vologes I. su se ipak dogovorili da partske snage napuste Jermeniju, ali i da se rimsko – auksilijarne jedinice povuku sa lijeve strane Eufrata. Naravno, u Jermeniji je ostavljen Tiridat kao kralj, a Tigran VI. prepušten svojoj sudbini.

Početkom proljeća 63. god. n. e. došli su u Rim iransko – partski poslanici radi ugovoranja mira. Poslanici su se vratili neobjavljena posla, jer su i princeps i Senat odlučili da se nastavi rat. Korbulo je postavljen za glavnog zapovjednika, a Petu je naloženo da se vrati, a civilna uprava nad Sirijom je povjerena Gaju Cestiju (*Caius Cestius Gallus*). Korbulu je poslana i XV. legija *Apollinaris* iz Panonije, a njegova vojna vlast na Istoku postala je po Tacitu „gotovo jednaka onoj koju je rimski narod dao Gneju Pompeju za rat protiv pirata.“ Korbulo je započeo novu ofanzivu u Jermeniju sa velikom armijom (u kojoj su se nalazili i odabrani odredi iz Ilirika) i to krečući se putem koji je 120 godina ranije probio Lukul. Ofanziva je postajala sve uspješnija, ali do odlučnih borbi ipak nije došlo jer su se ipak preferirali pregovori. Došlo je do sastanka Korbula i Tiridata u Randeji koji je čak djelovao i prilično srdačnim. Postignuti dogovor je uključivao da Tiridat ostane kralj Jermenije, ali da tu kraljevsku čast primi u Rimu i to osobno od princepsa. Time bi se kompromisom završila priča sa Jermenijom, jer bi njome vladao jedan ogranak arsakidske dinastije, ali kao potčinjeni «saveznici» i vazali Rimske države. Rimljanima bi tako bilo priznato pravo da su oni ti čija je „posljednja riječ“ u određivanju i postavljanju onoga ko će vladati Jermenijom, zemljom koja već decenijama trpi ratove, ubijanja, pustošenja, pljačke i razaranja jer služi kao moneta za potkusurivanje velikih sila.

Interesantan je taj odnos Korbula prema iransko – partskim vladarima kao što su Vologes I. i Tiridat. Čini se da nakon 58. god. n. e. Korbula uopće nema neki posebni interes da vodi odlučni i teški rat protiv njih i preferira pregovore, javne i tajne dogovore i posredovanja. Iz izvorne građe se ne mogu baš razlučiti stvarni razlozi takvog Korbulovog ponašanja. Tacit navodi neke njegove želje da ne ugrozi slavu stečenu uspjehom kampanje iz 58. god. n. e.

Tiridat je posjetio Rim 66. god. n. e. i bio je srdačno i u punom sjaju primljen od Nerona, koji je naredio da se kapije hrama Janusa zatvore, tako simbolički obznanjujući da mir vlada rimskim svijetom. Tiridat je i formalno postavljen od strane Nerona i Rimske Države za legalnog i priznatnog kralja Jermenije. Neron je čak bio pozdravljen kao imperator i održao je „trijumf“ iako nije bilo zauzimanja novog teritorija jer je riječ o kompromisnom miru. Ustanovljeni mir je potrajao skoro pola stoljeća, što je bilo od velikog značenja kada se vrlo brzo Rimska država suoči sa velikom Jevrejskom pobunom na Levantu. Ovaj rat

sa kompromisnim rješenjem doprinio je da Rimljani postanu svjesni da dotadašnji sustav rimske kontrole na istoku, koji je bio kombinacija provincijalnog i potčinjenog «savezničkog» uređenja nije više adekvatan. Radi toga se pristupilo pojednostavljenju uređenja (pretvaranjem pojedinih potčinjenih «savezničkih» kraljevina i državica u provincije), povećanju broja legija i jačanju rimskog utjecaja u Zakavkazju (Iberija i Albania). Pont - istočni dio nekadašnjih pontskih posjeda - (po Svetoniju njega je dobrovoljno odstupio kralj Polemon) i Kolhida su uklopljene u provincijsku organizaciju 64. god. n. e., a Kilikija, Komagene i Mala Jermenija 72. god. n. e. Direktna rimska kontrola je proširena duž Eufrata, što je označilo i početak stvaranja Istočnog odbrambenog limesa.

Tacit zaključuje svoj opis ovog dugogodišnjeg rata sa iranskim Partima riječima : „za nas (misli na Rimljane op. a.) je važna suština vlasti, a ne prazne forme“, opisujući partsko insistiranje na nekim formalnim i strogo protokolarnim stvarima koje bi se ticale Tiridatovog kraljevanja u Jermeniji.

Nažalost, središnja osoba ovog rata Korbulo nije još dugo živio. Neron je u početku slavio Korbula kao čovjeka koji je donio mir i „trijumf“, ali su njegov utjecaj i popularnost u vojsci i narodu izazivali i princepsov strah. Korbulo je postao sumnjiv kada je otkriveno učešće njegovog zeta Lucija Anija Vinicijana (*Lucius Annius Vinicianus*) u protuNeronovoj zavjeri iz 66. god. n. e. Naredne 67. god. n. e., dok je bio na proputovanju Grčkom, Neron je izdao naredbu za njegovo pogubljenje, ali ga je Korbulo preduhitrio počinivši samoubistvo. Tako je svoj život završio još jedan veliki rimski vojskovođa, i to kao žrtva straha jednog princepsa. Ovim se samo dodatno dokazuje činjenica da je po svojoj suštini carski režim imao direktno negativno dejstvo po rimsku borbenu i ekspanzionističku sposobnost. Zaustavljanje pobjedničkih pokreta i ratova, eliminiranje uspješnih vojskovođa, postavljanje poltrona, podobnih i poslušnih umjesto sposobnih i kreativnih samo poradi straha da se ne ugrozi vladarska pozicija i dominacija doprinijeli su prvo usporavanju, a zatim i zaustavljanju rimske ofanzivne inicijative. Interes careva je primarno bio da održe svoju vlast, a tek onda da šire rimske državne granice. Više se cijenila stabilnost trenutnog stanja, nego preduzimljivi rizik koji je mogao u krajnjoj konsenkvenci da ugrozi njihovu poziciju. Zakulisne igre i neformalni centri moći su preuzimali ulogu zvaničnih institucija, a sukladno tome su i prozaični i profani interesi pojedinaca i klika dobivali više na značenju od općih, javnih interesa. To ukazuje i da je monarhijski ili polumonarhijski sustav Rima u odnosu na republikanski Rim više pokazivao anksioznost, samozadovaljavanje i povlaćenje u sebe. Ljudi su sve manje bili spremni na preduzimljivost i progresivni razvitak, koji su se uostalom sve manje i manje cijenili. A sve to, uz niz drugih promijenjenih i degeneriranih ekonomskih, društvenih i kulturnih činioca, definitivno vodi u polagani proces opadanja, slabljenja i dekadencije.

Zbivanja u Germaniji

Granica na Rajni je bila relativno mirna, i namjesnici germanskih provincija su se bavili građevinskim i infrastrukturnim radovima. Paulin Pompej (*Pompeius Paulinus*), legat Donje Germanije, je dao da se završi nasip za regulaciju toka Rajne koji je započeo još Druz prije 63 godine. Lucije Veter (*Lucius Antistius Veterus*), legat Gornje Germanije je namjeravao da spoji kanalima rijeke Mozel i Saonu kako bi se roba mogla prenositi Sredozemnim morem, zatim uzvodno Ronom i Saonom, pa tim kanalom i Mozelom u Rajnu, a odatle u Okean. Tako bi se znatno skratio plovidbeni put, znatno olakšale komunikacije i povezale luke na Sjevernom moru i Mediteranu. Nažalost, ovaj veliki poduhvat je propao, prije nego je i započeo.

Po Tacitu, Elije Gracil, legat Belgike, surevnjiv na ovaj projekt, odvrati Vetera da ne šalje legije u tuđu provinciju i da ne pokušava da stekne naklonost Gala, jer će izazvati podozrenje kod cara. Tacit nadalje konstatira da su su pod tim izgovorom često sprečavani valjani poduhvati.

Ipak desile su se i neke akcije vezano za ponašanje lokalnih germanskih naroda. Frizi, predvođeni Veritom i Malorigom su se naselili na nenaseljenom području uz rimsku granicu. Kada je donešena strateška odluka da se rimski imperij ne širi dalje prema sjeveru i istoku od Rajne, očišćena je jedna zona uz donju Rajnu, kako bi se stvorio pojas „ničije zemlje“ koja se koristi samo za potrebe vojske. Ali novi legat Dubije Avit (*Lucius Dubius Avitus*) Donje Germanije je zaprijetio vojnom silom ako se ne povuku sa toga područja, ili ne dobiju dozvolu Rima da mogu ostati naseljeni u ovoj zoni. Verit i Malorig su kao predstavnici doputovali u Rim sa molbom da mogu ostati na zemlji koju su posjeli.

Dok su čekali da budu primljeni kod Nerona, pokazivali su im Grad, pa su ih odveli i u Pompejev teatar da prisustvuju jednoj predstavi. Pošto nisu razumijevali ništa od predstave, bilo im je dosadno pa su se raspitivali o gledalištu, gdje ko sjedi. Tada su primijetili da među senatorima sjede neki ljudi u nerimskoj odjeći. Kada su saznali da je riječ o ambasadorima i predstavnicima onih naroda koji se odlikuju hrabrošću i prijateljstvom prema Rimu, oni skoče da svojih sjedišta i posjedaju među senatore. Gledatelji su to primili sa simpatijama. Senatori su sjedili u orkestri, a vitezovi u prvih 14 redova (*quattuordecim ordines*).

Iako su Verit i Malorig nagrađeni rimskim građanstvom, Neron je naredio da Frizi napuste zauzetu zemlju. Pošto su se oglušili na naređenje poslana je auksilijarna konjica da ih prinudi na poslušnost. Ali ispostavilo se da je riječ o grešci, jer su tu zemlju sada zauzeli Ampsivari/ *Ampsivarii* koji su bili tada moćniji od Friza. Ovaj narod koje su protjerali Hauci, je sada predvođen Bojokalom, nekada vrlo lojalnim Rimu. Bojokal je Avita podsjećao na svoju lojalnost, tražeći pravo na nenaseljeno područje koje je nekada

pripadalo Hamavima, pa Tubantima i najzad Usipetima. Avit je (pozivajući se na pravo *meliorum imperia* = autoritet boljega) odbio molbe Bojokala, koji je odbio i da se u znak prijateljstva njemu ustupi imanje, i tako indirektno podmiti. Principijelni Bojokal je tako opće interese svoga naroda predodredio osobnim interesima. Ampsivari su se odlučili da do zemlje dođu borbom i pozivali su za saveznike Bruktere, Tenktere pa čak i udaljenije zajednice. Rimljani su preventivno reagirali i gornjogermanski legat Kurtilije Mancije je prešao Rajnu, a Avit je sa vojskom upao u zemlju Tenktera, pa su i oni i Brukteri odbili savez sa Ampsivarima. Ovaj zlosretni germanski narod je sada lutao Germanijom, izbacivani i poražavni od Usipeta, Tubanata, Hata i Heruska. Neke skupine Ampsivara su uspjele održati svoj zasebni identitet sve do kasne antike.

U Germaniji je 58. god. n. e. izbio i težak rat između Hermundura i Hata radi kontrole nad graničnom rijekom iz koje se dobija sol. Borba za ovaj esencijalni resurs se uvijek odlikovala nesmiljenom surovošću, sa karakterom na sve ili ništa. Hermunduri su u ratu pobijedili, nanijevši velike gubitke Hatima. Zarobljenici su kao žrtve prineseni germanskim bogovima Tivu i Vodanu.

Budikin ustanak 61. god. n. e.

Najveće iskušenje po stabilnost imperija rimskog naroda u vrijeme Neronove vladavine desilo se u Britaniji. Prve decenije rimskog osvajanja i pacifiziranja Britanije su obilježene kontinuiranim ratovima invazione armije i raznoraznih doseljenika sa domorodcima. Uslijed stalnih sukoba, koji su bili i brutalni i teški i uporni, u tom predAgrikolskom[62] dobu Britanije, rimska uprava se nije baš najbolje snalazila i više je nalikovala na vojnu okupaciju nego na uobičajenu provinciju. Osim toga, i financijski i ekonomski pritisak, posebice preko zelenaških i lihvarskih kredita, oduzimanje zemljišta kako bi se na nju naseljavali veterani – kolonisti su samo vodili jačanju tenzija i problema i općenito loš odnos uprave, vojnika, kolonista i drugih doseljenika prema domorodcima koje su tretirali kao robove i bezvrijedne su samo doprinosili povećavanju tenzija i unutarnjih frustracija.

Namjenik Svetonije Paulin je 60. ili 61. god. n. e. pokrenuo veliku ofanzivu sa ciljem zauzimanja otoka Mone (danas pod imenom Anglesey), na krajnjem zapadu Britanije (današnja sjeverna obala Velsa). Ovaj otok je predstavljao jedno od najvećih antirimskih uporišta, koje je pružalo i utočište prebjeglicama od rimske vlasti. Mona je bila i centar

[62] *Cnaeus Iulius Agricola* (živio 13. VI. 40 – 23. VIII. 93. god. n. e.), namjesnik provincije Britanije koji je uspio da proširi granice provincije, kao i da konačno stabilizira njenu unutarnju situaciju. Punac čuvenog historičara Tacita.

snažne druidske aktivnosti i njihovog kulta. Armija koju je predvodio Paulin uspjela se iskrcati na otok i suočiti sa protivničkom vojskom, koju su ohrabrivale žene i druidi. I pored toga, juriš rimskih jedinica je zbrisao britansku vojsku, nanijevši joj velike gubitke. Nakon pobjede na Moni je ostavljen garnizon, a posječeno je drveće koje je bilo posvećeno surovim druidskim obredima. Po Tacitu, „njihov kult je zahtijevao da krvlju zarobljenika osvećuju žrtvenike i da volju bogova otkrivaju iz ljudske utrobe.“ I dok je Svetonije tu sređivao situaciju, stigne mu vijest o velikom i iznenadnom ustanku.

Britanski narodi Iceni koji su prebivali na prostoru današnje istočne Engleske u Norfolku i Suffolku, su nominalno bili „nezavisna“ i „saveznička“ politija Rimskoj državi. Kada je icenski kralj Prasutag umro, po testamentu je za svoje nasljednike imenovao dvije kćeri (iz braka sa Budikom) i princepsa i cezara Nerona. Duplim nasljedstvom i snishodljivošću se nadao da će zaštititi svoje kraljevstvo, porodicu i dom od Rimljana. Međutim, desilo se nešto sasvim suprotno od očekivanog. Prasutag je odavno bio poznat po svome bogatstvu, i izvršenje njegovog testamenta je poslužilo kao prilika mnogim pohlepnim ljudima da se okoriste. Samo kraljevstvo je postalo plijen centuriona, a kraljevski dom plijen carskih robova i oslobođenika. Prema kraljevskoj porodici, Icenima i njihovim velikašima se postupalo gore, nego da je riječ o osvojenoj zemlji. Već na početku Budika je pretućena šibama, njene dvije kćerke su silovane, a kraljevski dvor opljačkan. Zemljišni posjedi vodećih Icena su konfiscirani, a prema kraljevskim rođacima se postupalo kao sa robovima. Ustanak je bio neminovan i Iceni su se pod inspiracijom, pozivom i vodstvom Budike digli na oružje. Kasije Dion prenosi govor Budike (on daje i njen impresivan opis) kojima ohrabruje domorodce i poziva ih na ustanak. Icenima su se pridružili Trinovanti i drugi narodi koji su se tajno zavjerili da povrate slobodu. Oštrica njihove mržnje je bila uperena na veteransku koloniju *Camulodunum* (Kolčester, Colchester). Ova kolonija se mnogo zamjerila domorodcima, jer su ih kolonisti tjerali sa njihovih imanja i kuća, nazivali ih zarobljenicima i robovima. Od nasilja veterana, domorodce nije štitila ni regularna armija. U Kamulodunumu je bio podignut i hram božanskom Klaudiju, koji je domorodcima izgledao kao neki simbol potčinjenosti i teške rimske vlasti. Troškovi podizanja hrama i održavanja kulta bili su crpljeni iz domaćih sredstava i opterećivali su domorodačke velikaše.

Predosjećaji i slutnje su navele koloniste da potraže pomoć od prokuratora Kata Decijana (*Catus Decianus*), koji je ustvari svojim pohlepnim ponašanjem i najviše doprinio ustanku. Po Kasiju Dionu, Kat je novac koji je Klaudije bio dao istaknutim Britancima, konfiscirao i pretvorio u zajam koji se morao naplatiti i to sa kamatama. Isto po Kasiju Dionu, i Seneka je odgovoran za uzroke ustanka. On je posudio otočanima 40 miliona sestercija, naravno uz lihvarske kamate, pa je preduzimao i teške mjere za utjerivanje kredita. Ustvari čitava situacija u vezi Prasutaga i ostalih britanskih velikaša bi se mogla promatrati i kao neka vrsta kreditno – dužničke krize. Oni su od rimskih lihvara, među kojima je bio i Seneka, uzimali velike kredite sa kamatama. I onda je čitav narod „u očima Rimljana“ postajao neka vrsta „žiranata“, od kojih su Rimljani utjerivali dug i dužničke kamate. Kada je Prasutag

umro, Icenima bi došli na naplatu veliki dugovi. Potrebno je reći da su kamate bile velike i eksploatatorske. Izrabljivanje i utjerivanje duga od običnih ljudi, koji nisu imali baš neke velike veze sa kreditima koje su uzimale njihove poglavice je naravno moralo izazvati veliko nezadovoljstva. Dešavanja sa Budikom i njenom porodicom (posebno silovanje djevojki), poslužila su samo kao povod.

Pomoć od 200 vojnika je bila nedovoljna, a i sami kolonisti uopće nisu bili spremni za ono što će se desiti, niti su pripremili odbrambene fortifikacije, niti su sklonili žene, djecu i starce. Pobunjenici su opkolili Kamulodunum, i na juriš ga bez većih problema zauzeli. Britanski ustanici su priredili veliki i zastrašujući pokolj nad kolonistima, masakrirajući, paleći i pljačkajući sve do čega su došli. Samo se hram božanskog Klaudija, u koji su se sklonili vojnici, odupirao opsadi dva dana, ali je na kraju i ova pozicija pala. Britanske pobjede su se nizale, teško poraze VIIII./IX. legiju *Hispana*. Njen zapovjednik Petilije Cerijal (*Quintus Petillius Cerialis*) je pobjegao sa konjicom u tabor i tu se utvrdio. Krivac za pobunu prokurator Kat je kukavički pobjegao u Galiju.

Čim je primio vijest o pobuni, Svetonije Paulin je sa dijelom vojske došao u *Londinium* / London, koji je bio značajno naselje, ali još uvijek bez nekog municipalnog statusa. Kada je stigao i sagledao stvarno stanje pobunje, uvidio je besmislenost da pokuša odbraniti London. Naredio je povlačenje te evakuaciju onih koji su željeli sa vojskom da napuste London. Buntovnici su ubrzo napali London i njegove stanovnike koji nisu napustili grad (a bilo ih je dosta). I Britanci su zauzeli London, u kojem su se isto desili veliki pokolj i razaranja. Ista sudbina je zadesila i municipij *Verulamium* (Verulamium, St. Albans).

Izvorna građa detaljno i precizno opisuje kako su na udaru neviđenog, pa i sadističkog izliva bijesa pobunjenika bili kolonisti i drugi doseljenici u Kamulodunumu, Londonu i Verulamiumu. Zarobljenika nije bilo, jer su Britanci samo klali, vješali, palili i razapinjali. Načini mučenja i ubijanja koje opisuje Kasije Dion prevazilaze najgore košmare koje ljudski um može zamisliti. Obim ubijanja, načini mučenja i iživljavanja nad zarobljenicima, bez obzira na dob i rod, svrstavaju ratne zločine koje su počinili britanski ustanici u onu grupu zločina koji se odlikuju sadizmom, manijakalnim ponašanjem, i divljačkim istrebljivanjem, a koji nisu baš bili česta pojava u epohi klasične civilizacije.[63]

Tacit, Anali, XIV, 33: *si quos imbellis sexus aut fessa aetas vel loci dulcedo attinuerat, ab hoste oppressi sunt. eadem clades municipio Verulamio fuit, quia barbari omissis castellis praesidiisque militare [horre]um, quod uberrimum spoliant[i] et defendentibus intutum, laeti praeda et laborum segnes petebant. ad septuaginta milia civium et sociorum iis, quae memoravi, locis cecidisse constitit. neque enim capere aut venundare aliudve quod belli*

[63] Za razliku od npr. XX. st. gdje je upravo ovaj tip zločina bio uveliko primjenjivan. Najbolji uporedivi primjer je masakr nad Poljacima izveden u Voliniji i Galiciji od strane ukrajinske šovinističke armije UPA.

commercium, sed caedes patibula, ignes cruces, tamquam reddituri supplicium, at praerepta interim ultione, festinabant.
(“Žene, starce i one koji se nisu mogli oteti privlačnosti grada /Londona op. S.M./, neprijatelj je pobio. Ista strašna sudbina zadesi municipij *Verulamium.* Barbari su ostavljali na miru kastele i vojne garnizone, napadali plijenom najbogatija i najslabije branjena mjesta. Utvrđeno je da je tada, u mjestima koja sam pomenuo / *Camulodunum, Londinium, Verulamium* op. S.M. / poginulo 70.000 rimskih građana i saveznika. Britanci nisu zarobljavali, nisu prodavali zarobljenike, nisu se bavili nikakvom trgovinom vezanom za rat. Klali su, vješali, palili, razapinjali, kao neko ko je siguran da će ga stići kazna, pa žuri da se unaprijed osveti.”).

Tacit, Agrikola, 16: *nec ullum in barbaris [ingeniis] saevitiae genus omisit ira et victoria.*
(“U svom bijesu i svome trijumfu, oni /pobunjeni Britanci pod Budikom op. S.M./ nisu štedili u raznovrsnosti barbarske okrutnosti.”).

Kasije Dion, fr. knjige LXII (7): διὰ τοῦτο πόλεις τε δύο Ῥωμαϊκὰς ἐξεπόρθησε καὶ διήρπασε καὶ φόνον ἀμύθητον, ὡς ἔφην, εἰργάσατο: τοῖς τε ἁλισκομένοις ἀνθρώποις ὑπ᾽ αὐτῶν οὐδὲν τῶν δεινοτάτων ἔστιν ὅ τι οὐκ ἐγίνετο. καὶ ὃ δὴ δεινότατον καὶ θηριωδέστατον ἔπραξαν: τὰς γὰρ γυναῖκας τὰς εὐγενεστάτας καὶ εὐπρεπεστάτας γυμνὰς ἐκρέμασαν, καὶ τούς τε μαστοὺς αὐτῶν περιέτεμον καὶ τοῖς στόμασί σφων προσέρραπτον, ὅπως ὡς καὶ ἐσθίουσαι αὐτοὺς ὁρῷντο, καὶ μετὰ τοῦτο πασσάλοις ὀξέσι διὰ παντὸς ποῦ σώματος κατὰ μῆκος ἀνέπειραν. καὶ ταῦτα πάντα, θύοντές τε ἅμα καὶ ἑστιώμενοι καὶ ὑβρίζοντες, ἔν τε τοῖς ἄλλοις σφῶν ἱεροῖς καὶ ἐν τῷ τῆς Ἀνδάτης μάλιστα ἄλσει ἐποίουν. οὕτω τε γὰρ τὴν Νίκην ὠνόμαζον, καὶ ἔσεβον αὐτὴν περιττότατα.
(„To[64] joj /Budiki op. S.M./ je omogučilo da opustoši i opljačka dva rimska grada, kao što sam ja rekao, iskalivši neopisivi pokolj. Oni koje su zarobili Britanci bili su podvrgnuti svakom poznatom obliku nasilja. Najgore i najveće zlodjelo koje su počinili njihovi zarobljivači je bilo sljedeće. Oni su nage objesili najuglednije i najistaknutije žene i onda im odsjekli njihove grudi i zašivali im u njihova usta, kako bi se činilo da ih žrtve jedu. Nakon toga bi oni nabijali žene na oštre kolčeve koji su se pružali duž cijeloga tijela. Sve ovo oni su činili praćeno sa žrtvovanjima, banketima i bezobzirnim ponašanjem, ne samo u njihovim drugim svetim mjestima, nego posebno u šumskoj gaju Andate[65]. Ovo je bilo njihovo ime za Viktoriju /boginju Pobjedu op. S.M./ i oni su je štovali sa najvećim poštovanjem.“).

Kasije Dion, fr. knjige LXII (11): τοιαῦτα δὲ καὶ τούτοις εἰπὼν ἐπὶ τοὺς τρίτους ἐπιπαρῆλθε, καὶ ἔλεξε καὶ ἐκείνοις: ‘ἠκούσατε. μὲν οἷα ἡμᾶς οἱ κατάρατοι οὗτοι δεδράκασι, μᾶλλον δὲ

---

[64] Najveći dio trupa provincijskog garnizona pod zapovjedništvom Svetonija Paulina se tada nalazio u borbenoj ekspediciji protiv otoka Mone.

[65] *Andraste, Andrasta*. Keltsko božanstvo.

ἔνια αὐτῶν καὶ εἴδετε: ὥσθ᾽ ἕλεσθε πότερον 1 καὶ αὐτοὶ τὰ αὐτὰ ἐκείνοις παθεῖν καὶ προσέτι καὶ ἐκπεσεῖν παντελῶς ἐκ τῆς Βρεττανίας, ἢ κρατήσαντες καὶ τοῖς ἀπολωλόσι τιμωρῆσαι καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἅπασι παράδειγμα ποιῆσαι καὶ πρὸς τὸ πειθαρχοῦν εὐμενοῦς ἐπιεικείας καὶ πρὸς τὸ νεωτερίζον... τὰ σπλάγχνα τὰ ἑαυτῶν ἐκτμηθέντα ἰδεῖν, πασσάλοις διαπύροις ἀναπαρῆναι καὶ ὕδατι ζέοντι τηκομένους ἀπολέσθαι, καθάπερ ἐς θηρία τινὰ ἄγρια ἄνομα.
(“Nakon što se ovim ljudima /vojnicima prvoga i drugoga odjela op. S.M./ obratio, on /Svetonije Paulin op. S.M./ je otišao do trećega odjela i njima je rekao : “Čuli ste kakvo su nasilje ovi prokletnici učinili protiv nas, čak i više, vi ste svjedočili nekima od njih. Izaberite, onda, da li želite da patite isti tretman i sami kao što su trpili vaši drugovi /zarobljeni vojnici op. S.M./ i da osim toga budete u potpunosti izbačeni iz Britanije, ili da pobjedivši osvetite one koji su poginuli i da u isto vrijeme pružite ostatku čovječanstva primjer, ne samo dobronamjerne milosti prema poslušnom, nego također i neizbježne strogosti prema pobunjenima.... I bilo bi bolje za nas da poginemo hrabro se boreći, nego da budemo uhvaćeni i nabijeni na kolac, da gledamo sopstvenu utrobu isjećenu iz naših tijela, da budemo nataknuti na vreli ražanj, da propadamo tako što ćemo se kuhati u ključajoj vodi, ukratko da patimo kao da smo bačeni bezakonskim i bezbožnim divljim zvjerima.”).

Bez obzira na tragediju u porodici, javno ponižavanje, mučenje i silovanje kćerki, ipak se za ono što se desilo nad zarobljenicima, posebno civilima, ženama i djecom direktnu odgovornost snosi Budika. Nivo monstruoznog i sadističkog iživljavanja uveliko zasjenjuje sve ranije nepravde učinjene prema britanskim domorodcima, i ne može se ni na koji način ni opravdati niti relativizirati. Masakri u tri navedena grada nisu ratni zločini samo zbog činjenica da su tamo pobijeni zarobljenici i civili bez obzira na rod i dob, nego i posebice zbog onoga šta su Budikini “ratnici” radili sa ljudima tamo. Od svih ratnih zločina počinjenih u antici i poznatih historiografiji ono što se desilo u *Camulodunumu, Londiniumu, Verulamiumu* spada u ubjedljivo najgori i najbestijalniji zločin. Masakri britanskih pobunjenika predvođenih Budikom bi se *interpretatio moderna* mogli smatrati genocidom, jer im je cilj bilo bukvalno fizičko uklanjanje nebritanskog stranog elementa na teritoriju koju kontroliraju.

Po Kasiju Dionu, Budika je povela ustanak sa 120.000 ljudi, a kasnije je pobunjena masa nakon zauzimanja gradova i širenja ustanka narasla na oko 230.000. Ako je riječ o pobunjenim ratnicima, ovo je sigurno veoma pretjerana brojka. Nasuprot enormnoj pobunjeničkoj vojsci, Svetonije je sada raspolagao samo sa oko 10.000 vojnika (iz reda XIV. legije *Gemina*, odabranih odreda XX. legije *Valeria Victrix* i auksilijarnih jedinica) i odlučio se za konačnu botku na otvorenom. Odabro je mjesto koje je taktički bilo povoljno za njega, i u kojem britanski pobunjenici nisu mogli da iskoriste svoju veliku brojnost. Bitka se vjerojatno odigrala u današnjoj engleskoj oblasti West Midlands, negdje duž rimskog puta sada poznatog kao Watling Street. Britanski buntovnici su sa sobom poveli i žene da budu svjedoci njihove borbe. Pobunjenu vojsku je osobno predvodila Budika, sa kćerkama

pred sobom. Po Dionu, Budika se vozila u kočijama po bojnom polju. Bolje naoružani i organizirani Paulinovi vojnici su izvojevali veliku pobjedu, a britanske linije su se brzo raspale. Vojnici nisu štedjeli nikoga i gubici ustanika su bili golemi. Tacit navodi da je po nekim izvještajima poginulo skoro 80.000 Britanaca (gotovo sigurno znatno pretjerana brojka). Po Tacitovoj verziji Budika je sebi otrovom oduzela život, a po Kasiju Dionu ona se nešto kasnije razbolila i umrla, a domorodci su joj priredili skupu sahranu. Penije Postum (*Poenius Postumus*; zapovjednik tabora II. legije *Augusta*) na vijest o pobjedi se probio mačem jer je ranije iz straha bio odbio da se povinuje naređenjima Svetonija Paulina i da izađe iz tabora kako bi spojio svoju legiju sa glavninom provincijalne armije.

Nakon toga se krenulo u proces pacifikacije provincije, iz germanskih provincija je stiglo i borbeno pojačanje, popunjena je VIIII./IX. legija *Hispana*. Kazna za pobunu i pokolje nad rimskim građanima i saveznicima je bila teška. Nakon pobjede rimske armije pod komandom namjesnika Gaja Svetonija Paulin, uslijedila je i žestoka osveta, u kojoj su opet poglavito stradali nevini.[66] Paulinove jedinice su pustošile domorodačke zemlje, zavladala je i glad. Pojedine zajednice su još uvijek pružale otpor, a došlo je i do neslaganja između Paulina koji je zastupao oštar stav i novog prokuratora Julija Klasicijana (*Caius Julius Alpinus Classicianus*), koji se zalagao za pomirljiviji i blaži pristup prema domorodcima. Klasicijan je poslao i pismo u Rim sa opisom situacije u kojoj je negativno predstavljao Paulina, pa je Neron u Britaniju poslao svoga oslobođenika Poliklita da ispita stanje. Tacit njegov boravak u Britaniji opisuje u negativnom svjetlu, jer oslobođenik utjeruje strah vojnicima i jer služi za podsmjeh domorodcima koji su se čudili što se zapovjednik i vojska koji su dobili rat sada potčinjavaju robovima. Bez obzira na pristrasni i pretjerani Tacitov opis, činjenica je da je Poliklit uspio da smiri antagonizme, i Paulin je ostao namjesnik. Tek je nešto kasnije Paulin zamijenjen sa Petronijem Turpilijanom (*Publius Petronius Turpilianus*), koji je smirivao situaciju u Britaniji, pa je zavladalo mirnije stanje. Budikina pobuna i njeno zastrašujuće širenje su bili izazvali toliki šok u Rim, da je po Svetoniju Neron pomišljao da Rim potpuno napusti Britaniju.

Aneksije

Nakon smrti kralja Marka Julija Kotija II., njegovo malo potčinjeno «savezničko» kraljevstvo je 63. god. n. e. pretvoreno u carsku prokuratorsku provinciju pod nazivom *Alpes Cottiae*. Pri kraju Neronove vladavine stvorena je i provincija Epir, tako što je odvojen zapadni dio od provincije Makedonije.

[66] *Tac. Ann.* XIV, 38 – 39; *Tac. Agric.* 16.

Neron je iz nepoznatih razloga 63. god. n. e. svrgnuo bosporskog kralja Kotija I. sa trona i Bosporsko kraljevstvo je direktno pripojeno Rimskom državi kao sastavni dio provincije Mezije. Međutim, bosporsko područje na obalama Krima i današnje crnomorske Ukrajine i južne Rusije je bilo i previse udaljeno kako bi se njime upravljalo kao dijelom provincije. I čim je Neron svrgnut, novi princeps Galba je 68. god. n. e. Bosporsko područje ponovo pretvorio u potčinjeno «savezničko» kraljevstvo kojim je vladao Reskuporis I., sin Kotija I. Nakon toga, Bosporsko kraljevstvo će u naredna tri stoljeća ostati u obliku potčinjenog «savezničkog» kraljevstva.

Mezijom je u periodu od 61. do 66. god. n. e. kao legat upravljao Tiberije Plaucije Silvan Elijanus (*Tiberius Plautius Silvanus Aelianus*), unuk čuvenog Augustovog vojskovođe i namjesnika Plaucija Silvana iz vremena Velikog Ilirskog ustanka od 6. do 9. god. n. e. Mezijom je Silvan Elijanus upravljao čvrstom rukom provodeći surove mjere spržene zemlje. Za vrijeme svoga namjesništva u Meziji on je preselio više od 100.000 osoba iz zajednica sjeverno od Dunava u Meziju, gdje su plaćali tribut.

Umorstvo Britanika i Agripine Mlađe

Problemi u odnosu sina i majke su se usložnjavali, jer je njen uticaj sve više slabio. Posebno se to iskompliciralo kada se zaljubio u jednu oslobođenicu (porijeklom iz Azije) po imenu Klaudija Akte (*Claudia Acte*), i kada se sprijateljio sa mladićima Markom Otonom i Klaudijem Senecionom (*Claudius Senecio*). Neron je inače prema svojoj zakonitoj supruzi Oktaviji osjećao antipatiju. Agripina Mlađa je bjesnila zbog toga i zahtijevala je da se Akte otjera, ali je Neron uz pomoć Seneke odolijevao majčinom pritisku. Kada je ona promijenila taktiku i pokušala da privuće Nerona obasipanjem umilnim riječima i ponudama, neki Neronovi prijatelji su ga opomenuli da se čuva njenih smicalica i pretvornosti. Neron je dao da se optusti i Palant, privrženik i intimus Agripine Mlađe. To je dodatno uzrujalo Agripinu Mlađu, koja je kao taktičko sredstvo sada upotrebljavala Britanika. Ona je isticala da je Britanik dostojni nasljednik princepskog trona te prijetila da neće prezati da otkrije sve strašne tajne vladarske familije. Neron je sve više osjećao strah od prisustva i odrastanja Britanika (koji je uskoro trebao postati punoljetan) i odlučio se za njegovu fizičku eliminaciju. Posebno se ta njegova odluka učvrstila zbog zbivanja na Saturnalijama, kada je Britanik zapjevao pjesmu u kojoj je aludirao na to kako je zbačen sa očeva prijestolja. Uz pomoć Poliona Julija, tribuna pretorijanske garde i trovačice Lokuste, Britanik je otrovan vrlo jakom travom 12. II. 55. god. n. e. prilikom objeda.

Umorstvo Britanika je zaprepastilo Agripinu Mlađu, i ona se čvrsto privezala uz Oktaviju. Agripina Mlađa se sastajala sa prijateljima, zgrtala još više novca, primala tribune i

centurione, govorila sa poštovanjem o starom plemstvu. To je dojavljeno Neronu, pa joj je oduzeta počasnu straža i germansku gardu koju je bila nedavno dobila u znak počasti. Na kraju ju je i preselio u palatu koja je nekada pripadala Antoniji, čime se i u stanovanju odvojio od nje. Agripina Mlađa je bila suočena i sa jednom lažnom optužbom[67] da je skovala plan da podstakne na prevrat Rubelija Plauta (*Caius Rubellius Plautus*).[68] Zahvaljujući Burovim mudrim savjetima, spriječeno je da Neron tom prilikom smakne majku, te je omogućeno da se Agripina Mlađa uvjerljivo odbrani. Kako je vrijeme prolazilo Neron je postajao sve moćniji, postupno se oslobađajući utjecaja savjetnika. Po Kasiju Dionu nakon smrti Britanika Seneka i Bur su se povlačili iz javnih poslova, i bili bi zadovoljni ako su mogli uspijevati da moderiraju Neronovo djelovanje.

Pojavila se i lažna prijava (koju je podneo izvjesni Pet, poznati kupac konfisciranih dobara) protiv Palanta i Bura, da su se oni navodno složili u zavjeri po kojoj bi na princepski tron doveli Fausta Kornelija Sulu Sretnog, rođaka Neronovog, polubrata Mesaline i supruga Antonije Klaudije (kćerke Klaudija). Optužba je oborena, a tužitelj je prognan, a spiskovi na osnovi kojih je potraživao već zastarjela dugovanja državi su bila spaljena. Po Kasiju Dionu i Seneka se našao pod optužbama, od kojih je jedna bila da je bio intiman/ljubavnik sa Agripinom Mlađom. Posebno su teške po Seneku bile optužbe koje je iznosio Publije Suilije 58. god. n. e., nakon što je ovaj optužen za niz zločina i prijestupa. Suilije je protjeran na Balearske otoke.

Inače u ovo doba Neron je pokazivao i svoju razuzdanu prirodu, pa je uobičavao prerušen kako ga ne bi prepoznali ići po javnim kućama i krčmama, a sa svojim pratiocima je izazivao je probleme, kavge i tuče na ulicama. Čak je jednom prilikom dobio i sam udarac u lice, pa je dugo nosio modricu. To je povečalo stopu kriminaliteta na ulicama Grada, jer kada se pročulo o tim Neronovim hirovima, onda su i druge ulične bande i propaliteti pokušavali to iskoristiti, pa je po Tacitovim riječima tadašnji Rim počinjao noču da liči na grad pod opsadom. Tada su postali česti i sukobi pristalica glumaca koji su se pretvarali u prave bitke. Razdor i strah su postali toliki da su se na kraju morali protjerati glumci i vratiti vojničke straže u pozorišta.

U Senatu se 56. god. n. e. raspravljalo i o statusu oslobođenika, odnosno podnesen je prijedlog da patron dobije pravo da poništi oslobođenje ako se oslobođenik pokaže nedostojan toga. Nakon iscrpne rasprave sa nizom argumenata za i protiv, prevagnula je ona strana koja je bila za to da se ne može oduzeti sloboda onome koji je oslobođen „dodirom štapa“ (manumisija), bez obzira na raspoloženje patrona (nekadašnjeg gospodara). Neron je

[67] Koju su inicirali njena nekadašnja prijateljica Junija Silana i njeni klijenti Iturije i Kalvisije, a dojavili Atimet, oslobođenik Neronove tetke Domicije (koja je odavno bila surevnjiva na Agripinu Mlađu) i glumac Parid.

[68] Rubelije Plaut je bio sin Julije (koja je ubijena zahvaljujući Mesalininim intrigama), kćerke Druza (sina Tiberija) i Livile, pa je tima bio i praunuk Vipsanije i Antonije Mlađe, kao i prapraunuk Agripe. Znači bio je blisko vezan za vladajuću familiju i mogao je predstavljati potencijalnu prijetnju.

napisao pismo Senatu da se tužbe patrona protiv oslobođenika rješavaju od slučaja do slučaja, ali da se ne oduzimaju prava svim oslobođenicima. Ovim je potvrđeno načelo da se dodijeljena sloboda ne može oduzeti.

Kako bude odmicala Neronova vladavina, njegovi oslobođenici će igrati sve veću i veću ulogu u javnim poslovima, postajući vrlo bitna karika u upravi ne samo u Gradu, nego i u provincijama. Njihovo beskrupulozno ponašanje, arogancija i pohlepa su izazivali nezadovoljstvo i probleme, koji su rezultirali i pobunama. U to vrijeme ti oslobođenici od Neronovog visokog povjerenja svoju volju su u pojedinim slučajevima nametali i oficijelnim državnim i provincijskim dužnosnicima.

Iste 56. god. n. e. desila se i jedna rasprava između plebejskog tribuna Antistija (*Antistius Sosianus*) i pretora Vibulija koja je podsjećala na doba Republike. Plebejski tribun je naredio da se puste pristalice glumaca koje je pretor uhapsio, ali su senatori odobrili pretorov postupak te osudili samovolju plebejskog tribuna. Istim povodom je zabranjeno plebejskim tribunima da prisvajaju prava pretora i konzula, ili da pozivaju u Rim ljude iz Italije koji podliježu normalnom sudskom postupku. Bilo je i prijedloga da svoje funkcije ne smiju obavljati u svojoj kući i da kvestori nijednu novčanu kaznu koju izreknu plebejski tribuni ne unose u erarske knjige prije nego što prođu 4 mjeseca. Inače je da bi nešto postalo punovažno moralo je biti deponirano u erariju, odnosno u arhivu.

Zatim je ograničena i vlast edila u izricanju kazni. Time su njihova ovlaštenja u potpunosti smanjena, jer je August još započeo razvlašćivanje edila. On je bio prenio organizaciju javnih igara i predstava na pretore, upravu nad arhivom na kvestore, brigu oko snabdjevanja Grada i održavanja reda u njemu na *praefectus annonae* i *praefectus vigilum.* A onda je i Klaudije okrnjio njihovo pravo u izricanju kazni.

Nešto kasnije je princeps Neron oduzeo kvestorima upravu nad erarijem (javnom blagajnom i arhivom gdje su se čuvali državni ugovori i protokoli) i povjerio je prefektima. Inače je za vrijeme principsa uprava nad erarijem bila mijenjana. August je izbor prefekta erarija prepustio Senatu, pa je nakon sumnji u izborne prevare i mahinacije izbor prenesen na ždrijeb između pretora. Ali se ni to nije dugo zadržalo, jer je kocka često birala one najmanje sposobne, pa je Klaudije na čelo erarija postavio kvestore. Ali je kvestorima, kojima je ovo bila prva značajnija javna služba, nedostajalo zrelosti i iskustva pa je Neron za prefekte odabrao bivše pretore, već iskusne ljude.

Naredne 57. god. n. e. kako bi se sanirala kreditna moć države javnoj blagajni je donirano od strane principsa 40 miliona sestercija, 4% porez na robove je prenesen sa kupaca na prodavce, što stvarno ništa nije promijenilo.

Posebna priča za Nerona je nastupila 58. god. n. e. kada je ušao u vezu sa Popejom Sabinom, tada čuvenom ljepoticom i suprugom njegovog prijatelja Otona. Tacit za nju kaže: "Ta žena imala je sve osim poštene duše". Kako bi se otarasio Otona, imenovao ga je

za namjesnika udaljene provincije Luzitanije, a sam se upustio u strastvenu vezu sa Popejom. Inače Neron nije imao samo heteroseksualne veze i afere, nego se upuštao i u homoseksualne odnose (vjerojatno npr. sa glumcem Paridom). Neronov strah prema Faustu Sretnom koji je dodatno raspalio stari dvorski oslobođenik i spletkaroš Grapt jednom lažnom optužbom doprinio je da Faust Sretni bude prognan iz Rima i zatočen u Masiliji.

Neronova veza sa Popejom je izazvala nezadovoljstvo Agripine Mlađe, koja je bila za brak Oktavija i Nerona. Sama Agripina Mlađa je izgleda još uvijek vjerovala da može da povrati svoj utjecaj kod Nerona. Tacit prenosi (od Kluvija i Fabija Rustika) određene informacije o neostvarenim pokušajima rodoskrvnuća između majke i sina. Neron je počeo i da izbjegava da se viđa nasamo sa majkom, možda upravo zbog tih lažnih glasina o rodoskrvnuću. Na kraju je donešena odluka da se Agripina Mlađa eliminira umorstvom 59. god. n. e. Smišljeno je bilo da se njena likvidacija tako udesi da izgleda kao nesretni slučaj, kako Neron ne bi bio optužen za majkoubojstvo. Po Svetoniju, prije glavnog pokušaja umorstva majke, Neron je više puta ranije pokušavao majku ubiti, ali ništa nije uspijevalo.

U tom glavnom pokušaju mu je pomogao tadašnji komandant mizenske flote oslobođenik Anicet. Smišljeno je da se izgradi brod kojem bi u trenutku kada se na njemu bude nalazila Agripina Mlađa, na pučini jedan dio popustio. Brod bi se raspao, a Agripina Mlađa utopila. Međutim, iako je Agripina Mlađa sa svojim pratiocima bila namamljena na taj brod koji je uz mnoge peripetije ipak lagano tonuo, atentat nije uspio. Agripina Mlađa je bila odličan plivač, i uz pomoć malo sreće uspjela da dođe do obale. Na vijest da nije uspio Neron je bio van sebe od straha i zatražio je pomoć Bura i Seneke. Vladao je opravdani strah o raspoloženju pretorijanaca, pa je Bur savjetovao da se ne koriste pretorijanci kako bi se Agripina Mlađa likvidirala, nego da Anicet izvrši što je obećao. Ovaj put Anicet je bio uspješniji. Insceniran je lažni pokušaj atentata na Nerona, kojeg je kao trebao počiniti Lucije Agermo, glasnik Agripine Mlađe. Naravno, odmah je Anicet krenuo sa naoružanom četom u vilu Agripine Mlađe, jer je ona optužena da je stajala iza insceniranog atentata. Agripina Mlađa je ubijena tako što je ona krvniku centurionu podmetnula trbuh gdje je ovaj trebao zadati smrtni udarac. Kako bi se zamaglilo majkoubojstvo, Senat je izvješten da je ona izvršila samoubistvo nakon što je saznala da je njen najodaniji oslobođenik Agermo uhvaćen. Kako bi dobio podršku, Neron je vratio iz progonstva i oslobodio kazne sve one za čije je osude bila odgovorna Agripina Mlađa.

O zadnjem trenutku života Agripine Mlađe svjedočanstvo pružaju stihovi iz *Oktavije*:

Pred smrću nesretnica krvnika moli
da mač u utrobu zarije njenu
ovdje udri, ovdje, reče, ona je
čudovište takvo na svijet donijela.

Odnos prema provincijama

I u Neronovo doba nastavila se konstruktivna politika prema provincijama, koja je započela za vrijeme Tiberija i nastavljena za Kaligule i Klaudija. Ubjedljiva većina podataka u literarnim vrelima govori o princepsima u kontekstu zbivanja u Rimu, odnosu prema senatorskom i viteškom staležu i vanjskim ratovima. Tek tu i tamo se nailazi na podatke iz kojih se može naslutiti odnos administracija navedene četvorice julijevsko – klaudijevskih princepsa prema provincijama. Sejanova zavjera, Tiberijevo ponašanje na Kapriju, Ludilo Kaligulino, klaudijevsko obračuvanje sa zavjerenicima u dvije zavjere, Neronovi hirovi, strasti i obračuni koje tako naširoko opisuju Tacit, Svetonije i Kasije Dion se u nekom praktičnom vidu skoro da nisu ni osjećali u životu provincija (izuzetak je bilo stanje u Judeji zadnje godine Kaliguline vladavine). Gotovo sigurno velika većina provincijalaca (pa i samih rimskih građana van Grada) nisu smatrali Kaligulu i Nerona za neka „čudovišta“ ili ludake. Upravni aparat, koji je uspostavljen u augustovsko doba je funkcionirao bez obzira ko se nalazio na princepskom tronu u Gradu. Pojedini Rimljani iz senatorsko – viteškog staleža čije ponašanje u Gradu nije baš bilo uzorno (laskavost, povodljivost, učešće u nemoralnim činima, itd...), zbog prilagođavanja hirovima i ponašanju princepsa, u provincijama bi se pokazivali kao respektabilni i ozbiljni upravitelji. Dobar primjer pruža Oton, prijatelj i pratilac Nerona (i budući kratkotrajni car), koji je 58. god. n. e. udaljen iz Grada tako što je poslan da bude namjesnik daleke provincije na zapadu Luzitanije u kojoj se zadržao sve do IV. rimskog građanskog rata 68. god. n. e. Po Tacitu Oton je u Luzitaniji „živio ne više skandalozno kao ranije, več časno i čisto, željan mira u privatnom životu, sposobniji da vlada sobom kad je bio na dužnosti.“

Najvažniji mehanizam zaštite provincija jeste zakon o iznuđivanju (koji postoji još iz doba Republike), kojim su predstavnici provincija ili nekih provincijalnih zajednica preko svojih patrona, zaštitnika ili zastupnika tražili zaštitu svojih prava od zloupotreba namjesnika ili drugih državnih dužnosnika (npr. prokuratora) i dizali optužbe u Gradu protiv njih. Ovaj zakon je bio često korišten i uspješno primjenjivan, a suđenja o iznuđivanju su bila u dobrom dijelu slučajeva pravedna. Pa su tako po osnovi ovog zakona bili optuženi Lucije Voles Mesala (*Lucius Valerius Messalla Volesus*), prokonzul Azije pri kraju Augustove vladavine (njegovi zločini su bili toliki i takvi da je i sam August napisao protiv njega spis), Marcel, namjesnik Bitinije 15. god. n. e.,[69] Cesije Kord (*Caesius Cordus*), namjesnik Krete 21. god. n. e., Gaj Junije Silan, prokonzul Azije 22. god. n. e., Vipsanije Lenas je 56. god.

[69] Ovaj predmet je bio prenesen u nadležnost rekuperatora (*recuperatores*), sudskog tijela od 3 do 5 članova, koje je u početku rješavalo sporove o naknadi štete između rimskih građana i peregrina, a kasnije između samih rimskih građana. Ako je neko bio optužen za iznuđivanje, Senat je mogao da prepusti proces rekuperatorima ukoliko optuženi nije bio kriv za nešto drugo. Parnica je u tom slučaju postajala privatna, a prednost rekuperatorskog suda bila je u tome što se sudski postupak odvijao znatno brže.

n. e. osuđen zbog nepravednog bogaćenja u provinciji Sardiniji i Korzici, dok je iste godine oslobođen optužbe za iznuđivanje Cestin Prokul. Provincija Azija je tužila za iznuđivanje Publija Celera 57. god. n. e., a Kosutijan Kapiton je osuđen na osnovu zakona o iznuđivanju u provinciji Kilikiji. Eprije Marcel je oslobođen optužbi Likijaca za iznuđivanje. Rimski vitez Vibije Sekund optužen za iznuđivanje od strane Mauritanaca 59. god. n. e., 58. god. n. e. oslobođeni su optužbe za iznuđivanje u provinciji Aziji Sulpicije Kamerin i Pompej Silvan. Pedije Bles je 59. god. n. e. izbačen iz Senata na tužbu Kirenjana jer je oskrnavio blago hrama Asklepija i jer je prilikom novačenja vojnika dopustio mito i protekciju. Tarkvitije Prisk je bio osuđen 61. god. n. e. poradi iznuđivanja a na zahtjev Bitinjana. Naravno bilo je i primjera da se optužba za iznuđivanje koristila i u osobnim razračunima u samom Gradu. Tako je željama Agripine Mlađe po zakonu o iznuđivanju 53. god. n. e. tužen i Statilije Taur, prokonzul Afrike.

Prilikom procesa Gaju Silanu, Publije Kornelije Dolabela (čuveni namjesnik provincije Gornji Ilirik / Dalmacije) je predložio da svako ko vodi nečastan život i koga bije zao glas bude isključen iz izbora za namjesnike provincija. Dolabelina logika je bila da bi se tako spriječili prijestupi u provincijama od strane namjesnika. Njegov prijedlog je odbijen jer po riječima Tiberija (koje prenosi Tacit): „...zato su zakoni i upereni protiv djela, jer se ne zna šta nosi budućnost.“

Zanimljivo je Neron favorizirao Celera prilikom procesa, ali ga nije mogao da oslobodi. Zato je odugovlačio sa odlukom sve dok Celer nije umro od starosti. Ovo jasno pokazuje da princepska vlast nije bila još uvijek apsolutna i Neron se jednostavno nije mogao usuditi da tek tako oslobodi Celera, jer su dokazi protiv njega bili očigledni.

Neron je 57. god. n. e. jednim proglasom zabranio magistratima i prokuratorima da u provincijama kojima upravljaju priređuju gladijatorske i druge igre i zabave. Dotada su se namjesnici služili tom „darežljivošću“ kako bi pritiskali podanike ništa manje nego otvorenom pljačkom. Neron je 58. god. n. e. čak razmišljao da ukine sve posredne poreze i „da tako daruje ljude najljepšim darom“. Međutim, riječ bi bila o potpuno nepromišljenoj odluci koja bi u priličnoj mjeri smanjila javne prihode. Od posrednih poreza država je tada ubirala više prihoda nego od neposrednih. Senatori su ipak uspjeli da ubijede Nerona da se to ne čini. Ipak su donesene mjere kojima se su se štitili porezni obveznici od samovolje i pohlepe publikana. Korporacije publikana su imale i običaj da praktično izmišljaju poreze po raznoraznim imenima, kako bi povećavale svoj prihod. Poboljšani i olakšani su uvjeti za trgovinsku djelatnost u provincijama.

Neron je izdao edikt da se objave dotada tajne odredbe koje se tiču svih poreza i da se zaostali porez ne može potraživati poslije jedne godine. Da u Rimu pretor, a u provincijama propretori ili prokonzuli rješavaju po kratkom postupku, žalbe protiv publikana. Da vojnici i dalje budu oslobođeni poreza sem u slučaju kada se bave trgovinom. Edikt je sadržavao i druge pravične odredbe, koje su jedno vrijeme poštovane, a potom zanemarene. Na snazi je

ostalo ukidanje poreza od 2,5 % i od 2 % i drugih ilegalnih dažbina za koje su publikani pronašli razna imena. Smanjene su i takse za transport žitarica iz prekomorskih provincija, a i utvrđeno je da se prevoznicima ne upisuju brodovi u cenzus i da na njih ne plaćaju dažbine.

U pojedinim provincijama je već u Neronovo doba prilično bio uznapredovao proces latifundizacije. Posebno je to bio slučaj u onim provincijama koje su imale razvijenu i intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju. Tako su polovicu posjeda u provinciji Prokonzularnoj Africi posjedovala samo šestorica latifundista, sve dok nisu bili likvidirani od strane Nerona a njihova imovina konfiscirana. Uslijed konfiskacijâ potkopavana je socijalna baza rimske aristokracije, prvi i najkrupniji zemljoposjednik postao je rimski car.

Nakon 64. god. n. e. državne i carske financije su se nalazile u teškom stanju i bile su iscrpljene, radi čega su povećani porezi.

Dalje razvijanje Neronove vladavine

Kao i svaki vladar, i Neron se suočavao sa nezadovoljnicima i opozicijom koji su tražili kandidate za eventualnu promjenu vlasti. Jedan takav kandidat je bio Rubelije Plaut, kome je Neron pismom sugerirao da se skloni u provinciju Aziju. Plaut je napustio Rim sa ženom Antistijom i nekolicinom prijatelja i otišao na očinsko imanje u Aziji. 62. god. n. e. predstavlja konačno razmeđe između dviju perioda Neronove vladavine. Počelo je sa optužbom prema pretoru Antistiju (*Antistius Sosianus*) po zakonu o uvredi veličanstva. On je napisao neke satirične stihove o Neronu i pročitao ih pred brojnim zvanicama na jednoj večeri. To je bilo prvi put nakon dugo vremena da je ovaj zakon ponovo primijenjen. Ali raspoloženje u Senatu, ponajviše ponukano smjelim i odvažnim govorom senatora Traseje Peta/*Publius Clodius Thrasea Paetus* (stoičkog filozofa koji se i inače odlikovao slobodom mišljenja i izbjegavanja da bude uvučen u mrežu laskavaca i beskarakternih osoba), je bilo takvo da je donesen zaključak po kome je Antistiju ipak pošteđen život, ali uz egzil. Nastavila se i cenzura, pa je spaljen spis Fabricija Vejentona pod nazivom „Testament“, jer su u njemu izneseni mnogi skandalozni podaci o senatorima. Te godine je umro i Bur, a na njegovo mjesto prefekta pretorijanaca postavljena je zajednička komanda Fenija Rufa i Ofonija Tigelina (*Caius Ofonius Tigellinus*). Ovaj potonji je ostvario presudan i značajan, i to negativan utjecaj na Nerona. Svoje mjesto kod Nerona je osigurao jer je učestvovao u Neronovim tajnim orgijanjima i zabavama. Smrt Bura je ponukala i Seneku da se povuče iz aktivnog javnog života. Zatražio je audijenciju kod Nerona i zatražio da mu se dozvoli povlaćenje u mirnoću privatnog života. Nakon povlačenja

iz Neronove blizine, Seneke je napustio i mnoge opterećavajuće obaveze, pa se i jedva pojavljivao u gradu pod izgovorom slabog zdravlja i naučnih studija koje ga primoravaju da ostane kod kuće.

Odlazak Bura i Seneke je povećao utjecaj Tigelina, koji je kod Nerona potpirivao strahove zbog Fausta Sretnog i Rubelija Plauta. Obojica su bili ubijeni i to Faust Sretni u Masiliji, a Rubelije Plaut u Aziji, a njihove glave donesene Neronu. Uskoro se Neron i zvanično razveo od Oktavije (pod izgovorom da je nerotkinja) i oženi se sa Popejom. Čak je Oktavija bila lažno optužena da je učinila preljub sa jednim robom. Oktavija je bila protjerana u Kampaniju, ali je ta odluka izazvala narodno nezadovoljstvo pa ju je Neron vratio. Nova lažna optužba je glasila da je Oktavija izvršila preljub sa Anicetom, koga je Neron prijetvorno nagovorio da mu pomogne u ovom činu lažne optužbe. Pokvareni Anicet je pristao na to i „priznao“ je da je bio Oktavijin ljubavnik, pa je „prognan“ na Sardiniju gdje je živio kao bogataš. Oktavija je zatvorena na otok Pandateriju, i ubrzo su joj isjekli vene kako bi izgledalo da je izvršila samoubistvo, ali kako bi ubrzali smrt su je ugušili vrelom parom u pregrijanom kupatilu. Njenu glavu su odnijeli u Rim kako bi je vidjela Popeja. Nastupilo je i doba trovanja, pa su otrovani oslobođenici Dorifor i Palant. Neron je ozbiljno pristupio eliminiranju potencijalne konkurencije, pa je u smrt 64. god. n. e. otjeran i njegov rođak Decim Junije Silan Torkvat (inače Augustov prapraunuk preko svoje majke Emilije Lepide). Torkvat je iza sebe ostavio kćerku Juniju (*Iunia Silana Torquata*; Augustov biološki potomak u 5 koljenu = praprapraunuka).

59. god. n. e. jedan manji incident na gladijatorskim igrama u Pompejima doveo je do krvavog sukoba između stanovnika Pompeja i Nucerije. Ustvari navijači su se potukli, i arena se pretvorila u pozornicu nasilnog razračuna. Prevagu su odnijeli Pompejanci, koji su bili i domačini igara. Mnogi Nucerijanci su prilikom ovih nereda stradali. Senat je kaznio Pompeje tako što im je zabranio da 10 godina održavaju takve priredbe i što su morali da rasture ilegalno osnovana društva (vjerojatno je riječ o navijačkim skupinama).

61. god. n. e. prefekta Grada Pedanija Sekunda je ubio jedan njegov rob. Po drevnom običaju trebalo je pogubiti sve robove koji su se našli pod istim krovom. Međutim, stanovništvo Rima se pobunilo protiv pogubljenja tolikog broja nevinih ljudi i gotovo dođe do pobune. I u Senatu se vodila rasprava po ovom pitanju, i prevagu je odnijela strana koje se zalagala za pogubljenje. Masa se ipak iskupila i prijetila je bakljama i kamenjem. Neron je intervenirao i dao je naredbu da se vojskom osigura put kojim su osuđeni vođeni na stratište. 62. god. n. e. je donesena senatska odluka kojom se sprečavalo izigravanje porodičnog zakonodavstva koje su kandidati za magistrature činili tako što bi prividno i fiktivno usvajali djecu.

Neronov karakter i artističko ponašanje

Neron je još od rane mladosti pokazivao svoje strasti prema umjetnosti (posebno poeziji) i igrama, i to ne kao promatrač kao raniji principsi, nego kao aktivni učesnik. Za razliku od pučkog vjerojavanja, koje se izražava i u mas- medijima i filmovima, Neron nije bio loš pjesnik i umjetnik. Naprotiv, Svetonije (koji ga je u svome djelu prilično ocrnio) ipak odaje priznanje njegovom originalnom pjesničkom umijeću. Po Svetoniju on je imao prilično smisla i za slikarstvo i za kiparstvo. Neron je bio poznat i kao dobar muzičar na hidraulusu. Neron je jednostavno rečeno, pogriješio profesiju. Kako je vrijeme prolazilo i kako se učvrćivao na vlasti, i polako rješavao tutora i staratelja te njegove sklonosti su postajale sve izražajnije.

Svetonije u Neronovom životopisu iznosi niz podataka koji utvrđuju ograničenja luksuza i javnog trošenja, ograničenja za napredovanje sinova oslobođenika, ograničenja za ponašanje kočijaša, protjerivanje pantomimičara, reguliranje rada krčmi, borbu protiv falsifikatora, reguliranje oporučnog zavještanja kako bi se spriječile zloupotrebe itd... Ovdje je sigurno riječ upravo o onom periodu kada su Neron i državna uprava vođeni palicom i mentorstvom Seneke i Bure. Nakon njih sve je postalo drugačije.

Odlazak tutora je posebno bio pogibeljan za Nerona, jer on ustvari nikada nije odrastao ni sazrio, što dokazuje i njegovo obijesno ponašanje na rimskim ulicama, kada se incognito upuštao u tuče i pljačke, te njegova emocionalna nestabilnost i povodljivost, jer se brzo znao zaljubljivati. To je onda sve vodilo u seksualnu razuzdanost.

Tadašnje rimsko društvo (kao uostalom i većina drugih društvenih sustava) je smatralo nedostojnim da principsi ili bilo koji drugi visoki dužnosnici kao aktivni sudionici učestvuju u nekim artističkim javnim zabavama ili igrama. Posebno je nakon Agripinine smrti to javno ispoljavanje dolazulo do izražaja. Tako mu je strast bila da vozi četveropeg, da pjeva uz kitaru (kao glumac). Bur i Seneka su pokušavali kontrolirati te njegove strasti, pa je tako u Vatikanskoj dolini bio ograđen prostor gdje je mogao da vozi četveropeg, a da ga baš ne vidi čitav narod. Ali sve je bilo uzalud, jer je on pozvao čitav narod da ga gleda. Činjenica koju ne osporava ni prosenatorska historiografija jeste da je Neron bio vrlo popularan u narodu, jer je po Tacitu „narod kao narod, bio je željan zabave i sretan što i car voli ono što i on." Uveo je i igre zvane Juvenalija, koje Tacit oslikava u tonu bestidnosti, poroka i sloma morala, na čijem se kraju pojavio i sam Neron svirajući u liru i pjevajući.

Iuvenalia ili *Ludi Iuvenales* (Ἰουβενάλια ὥσπερ τινὰ νεανισκεύματα) su bile scenske igre ustanovljene od Nerona 59. god. n. e. kao komemoracija brijanja njegove brade po prvi put, što je predstavljalo simbolički prijelaz iz mladičke dobi u odraslu dob. Igre su održavane u privatnom teatru i sastojale su se od svake vrste pozorišnih perfomansa. Od najuglednijih osoba u Državi, bez obzira na starost, se očekivalo da uzmu učešća u njima. Kasije Dion

spominje jednu matronu, staru oko 80 godina, koja je plesala u igrama. Sam Neron je poslužio kao primjer. Juvenalija su se nastavile slaviti i od strane nekih drugih princepsa, ali poradi različitih razloga. Ovo ime je dato igrama koje su bile održavane od careva na 1. I. svake godine, i nisu se više sastojale od scenskih predstava nego od utrka kola i borbi divljih životinja.

Neron je u svoje zabave uspio uvući i značajan broj istaknutijih pojedinaca iz tadašnjeg društvenog miljea Grada, a koji su se svojim ponašanjem profanisali. Takvo ponašanje i Tacit i Svetonije oštro osuđuju. Po Tacitu se to stanje, koje karakteriziraju gubitak starih običaja i iskvarenost, od 60. god. n. e. se dodatno produbljivalo. Neron je te godine bio konzul i uvedene su u Rimu igre svake pete godine godine, po ugledu na grčka takmičenja, i bilo je trostrukog karaktera : muzičko, gimnastičko i jahačko. Ta petogodišnja predstava je nazvana „Neronove igre“ i bila je obilježena velikim troškom i učešćem i istaknutih Rimljana.

Godinama nakon Juvenalija, Neron je želio da ponovo javno nastupi na pozornici, ali se ipak nije usudio da debitira u Rimu nego je 64. god. n. e. odabrao Neopolis (Napulj) kao mjesto gdje će ostvariti svoju želju. Ovo je bio i grad grčkog porijekla, pa je očekivao i liberalniju atmosferu u odnosu na Grad u kojem su još uvijek bile izražena kakva-takva konzervativna i tradicionalistička shvatanja. U dupke punom napuljskom teatru Neron je javno nastupio pjevajući. Inače je više volio grčko i helenizirano područje koje je ipak bilo više artističkije, hedoniziranije i sklonije ukusu od krutog rimsko – italskog područja. Uostalom, njegovo artističko ponašanje je bilo i prijemčivije i prihvatljviije za populaciju sa Istočnog Mediterana, pa je je prilikom svoga napuljskog nastupa Neron bio očaran klicanjem Aleksandrinaca koji su prilikom zadnjeg transporta došli u Rim i prisustvovali predstavi.

Iste godine, neposredno pred veliki požar, priređena je u Rimu jedna velika gozba koju je priredio Tigelin i koja se pretvorila u orgiju i neviđeni razvrat. Središnji dio orgije činio je sagrađeni splav na Agripinom ribnjaku na kojem su se nalazile trpeze. Na obalama ribnjaka bi se nalazili „kuće razvrata“. Po Tacitu je Neron tom prilikom okušao sve gadosti, pa se nekoliko dana potom, sa svim svadbenim svečanostima vjenčao sa jednim od razvratnika i oslobođenika po imenu Pitagora (po Tacitu) ili Dorifora (po Svetoniju). U ovom slučaju Neron je bio mlada, pa je nosio nevjestin veo na glavi.

Nakon svršetka Pisonove zavjere, Neron je još uvijek više utonuo u artistička ponašanja, učestvujući u pjesničkim takmičenjima, što je po Tacitu izazivalo zgražanje ljudi koji su na Petogodišnje igre dolazili iz italskih municipija (u kojima su se još uvijek njegovale drevne vrijednosti). Gledaoci su morali da podržavaju Neronovo umijeće, i nije bilo preporučljivo ne doći na te priredbe ili čak zaspati na njima, kao što se to desilo Vespazijanu. Po Svetoniju, Neron je kako bi imao „pomoć“ pri javnom pjevanju i nastupanju stvorio profesionalnu masu koja bi pljeskala i aplaudirala, a čije bi vođe primale platu od čak

400.000 sestercija. Sudeći po Svetonijevim podacima Neron je izgleda imao opsesiju za javnim nastupanjima i iskazivanjem pjesničkog, pjevačkog i muzičkog umijeća, i time da bude proglašen najboljim umjetnikom. On je često svojim prijateljima citirao grčku poslovicu: „Skrivena muzika nema nikakve vrijednosti“.

Neron je iz braka sa Popejom 63. god. n. e. dobio kćerku Klaudiju Augustu, kojoj se obradovao preko svake mjere. Nazvao ju je Augusta, a tu je titulu dodijelio i Popeji. U čast rođenja odlučeno je da se priređuju igre, podigne hram Plodnosti, postavljaju zlatne statue Sreće. Međutim dijete je umrlo nakon samo četiri mjeseca života.

Neron je čak plivao u Marcijevom izvoru, koji snabdjeva Grad vodom. Vjerovalo se da je kupajući se u njemu okaljao svetu vodu i oskrnavio sveto mjesto. Rimljani su kako bi zaštitili izvore pitke vode, ustvari izvršili njihovo religijsko posvećivanje koje je ih učinilo svetim i neukaljanim. Svaki prekršaj svetosti izvora vode se smatrao prekršajem kulta i svetosti i počinitelj bi mogao očekivati gnjev bogova.

Neron je bio i lakovjeran, što pokazuje slučaj Kartaginjanina Cesenija Basa, nesumnjivo poremeće osobe i fantasta koji je bez problema ubijedio Nerona u veliko sakriveno blago u jednoj pećini u provinciji Africi.

Krajem 65. god. n. e. umrla je Popeja. Po verziji koju daje Tacit nju je Neron bremenitu udario nogom. Njeno tijelo je bilo balzamirano, što nije bilo u skladu sa rimskim običajima.

Neron je održavao i heteroseksualne i homoseksualne veze, a nije prezao u ovom pogledu ni od kakvih ograničenja pa je imao veze i sa dječacima i mladičima, ali i sa udatim ženama. Po Svetoniju, on je čak silovao i vestalinku Rubriju. Izgleda da je nakon dešavanja iz 64/65. god. n. e. i smrti Popeje Neron izgubio i ono malo kontrole što je imao i u aspektu seksualno – ljubavnih veza. Tada je svoga ljubavnika, dječaka Spora je pokušavao učiniti ženom, pa je izvršio i njegovu totalnu kastraciju, pa ga je onda dao dovući u svoju palatu gdje ga je držao za ženu. Tada je nastala kod sarkastičnih Rimljana dosjetka: „Mogla je biti sreća za čovječanstvo da je Neronov otac Domicije imao takvu ženu.“ Spor je kao neka vrsta carice pratio Nerona na njegovom putovanju u Grčkoj. Svetonije daje još čitav niz podataka, tačnih ili netačnih, o Neronovoj seksualnoj i ljubavnoj razuzdanosti i njegovim vezama i sa ženama i sa muškarcima. Nakon Popeje, Neron se vjenčao sa još jednom ženom i to Statilijom Mesalinom.

Neron je bio i osoba koja nije znala sa novcem i trošila je nemilice i to goleme količine novca na raskoš, priređivanje predstava i igara, distribucije te na svoje miljenike. A trošio je mnogo i na gradnju i na megalomanske građevinske planove. Neron je tim trošenjem na neki način nastojao održavati svoju popularnost u običnom narodu. Kada je od 65. god. n. e. novca nestalo započeo je sa nizom smicalica, pa i zloupotreba kako bi se došlo do novca, o kojima isto detaljno izvještava Svetonije. To je išlo u rasponu od odugovlaćenja isplačivanja vojničkih plata i veteranskih nagrada do lažnih optužbi i otimačina. Posebno se istakao u

zloupotrebama vezanim za oporuke, te u korupciji za dobivanje javnih položaja. Sve je to naravno jačalo nezadovoljstvo u javnosti i od Nerona odbijalo i do tada najlojalnije elemente.

Veliki požar u Rimu 64. god. n. e.

Jedna od najvećih kataklizmi pogodila je Grad u ljeto 64. god. n. e. Dok je Neron boravio u Anciju, dobar dio Grada progutala je vatra. Veliki požar (*Magnum Incendium Romae*) je 18. juna započeo u dijelu Cirka ispod Palatina i Celija, pa vjetrom nošen zahvati sve duž Cirka. Vatra se širila brže, nego što je pomoć mogla da stigne. Tome je pogodovao čitav niz faktora, od ljetnih vručina, preko vjetra pa do činjenice da je požar prvo zahvatio dućane sa lako zapaljivom robom, te da je dobar dio tadašnjeg Rima još uvijek za osnovni građevinski materijal imao drvo i druge lako zapaljive stvari. Osim toga i sama konfiguracija tadašnjeg Rima, sa uskim ulicama i nakrcanim stambenim objektima (insulama i kućama) te slamovima, je pogodovala brzom širem i velikom stradanju stanovništva. Čim je dobio vijest Neron se sa svojom pratnjom vratio u Rim, koji je bio prilično uništen. Kako bi se umanjile muke stanovništva Neron je otvorio Marsovo polje, Agripinine spomenike i svoje vrtove te naredi da se podignu privremene barake kako bi se prihvatila masa beskučnika. Iz Ostije i obližnjih gradova je došla pomoć u hrani i pokućstvu, a i cijena žita je oborena na tri sestercija. Tek je šestog dana lokaliziran, zaustavljen i ugašen požar i to na kraju Eskvilina. Vatra je bila još jednom ponovo izbila u otvorenim dijelovima Grada, a izbio je na Tigelinovom imanju.

Stradanja u ovim danima vatre su imal golema. Od 14 gradskih rejona, četiri su samo ostala pošteđena, tri su sravnjena sa zemljom, a u sedam su stradanja bila djelomična. Vatra je uništila i dijelove Neronove sopstvene palate (*Domus Transitoria*).Požar je uništio golem broj hramova, mnoga remek-djela grčke umjetnosti, kao i stare originalne književne spomenike. Broj poginulih i na drugi način stradalih je bio veliki. Nakon raskrćavanja ruševina i pepela, te uklanjanja leševa započela je obnova. Neron je dao da mu se sazida veličanstvena palata „*Domus Aurea*“ (Zlatni dom), koju Svetonije opisuje kao vrhunac luksuza, a sam Neron je nakon gradnje kada ju je posvećivao rekao :“Sada sam napokon počeo živjeti kao čovjek“.

Ostatak Grada nije ponovo izgrađivan nasumice, nego se pristupilo planskoj obnovi. Zgrade su zidane po određenom planu, ulice su proširene, visina građevina je ograničena, ostavljeni su slobodni prostori, podignuti trijemovi da zaštite fasade većih zgrada. Po Svetoniju ti trijemovi su trebali služiti i kako bi se sa njihovih ravnih krovova mogli lakše gasiti eventualno novi požari. Te trijemove je sagradio na svoj, a ne državni trošak. Isto po

Svetoniju Neron je imao i fantastičan (ipak neostvaren) plan da gradske zidine proširi sve do Ostije i da odande jarkom dovede more u stari dio Grada. Neron je donio niz motivacijskih mjera kako bi se ubrzala obnova kuća i raščišćavanje. Ostijske močvare su određene za mjesto gdje se trebao odlagati otpad. Čitav sustav obnove i snabdjevanja Grada je bio odlično zamišljen i proveden. Nakon požara iz 64. god. n. e. Rim je bio sasvim novi grad.

Brodovi koji su sa žitom dolazili uz Tibar, morali su u povratku da nose tovare smeća, otpada i šuta. Zgrade nisu smjele da budu učvršćene gredama na određenim mjestima, nego samo gabinskim ili albanskim kamenom koji je otporan na vatru. Time je jačana statika i stabilnosti zgrada. Postavljeni su i čuvari vode koji su se starali da vode bude više i da teče sa više javnih česmi. Svi su morali imati pri ruci sredstva za gašenje požara, a kuće nisu smjele imati zajedničke zidove, već je svaka morala imati svoju ogradu. Međutim, i pored ovih mjera požari su se i kasnije dešavali i to 69. god. n. e. za vrijeme princepsa Vitelija i 80. god. n. e. za vrijeme princepsa Tita.

Među očajnim stanovnicima su sada počele kolati glasine da je Neron kriv za požar (jer ga je htio preurediti i iznova isplanirati), kao i za neprimjereno ponašanje po povratku iz Ancija. Tako se širio trač da dok je Grad još bio u plamenu Neron izašao na pozornicu u svojoj kući i opjevao propast Troje, poredeći je sa trenutnom nesrećom. Drugi požar koji je izbio na Tigelinovom imanju je izazvao još više glasina, po kojima je to djelo bilo naređeno od samoga Nerona jer je on kao želio da izgradi novi grad kojem bi dao svoje ime. Te glasine su našle izraza i u antičkoj historiografiji, pa su ih pojedini pisci uvrštavali u svoja djela kao činjenice (Svetonije, Kasije Dion), dok Tacit samo kaže da su pisci (od kojih saznaje pojedinosti o požaru) ostavili obje verzije i da je do požara došlo slučajno i da je riječ o carevoj krivici. Tacit opisujući izbijanje vatrene stihije samo kaže „došla je potom nesreća, da li slučajno ili krivicom careva, ne zna se...“. Svetonije u potpunosti krivicu za požar baca na Nerona, prenoseći u detaljima glasine o Neronovoj naredbi da se potpali grad i o njegovom artističkom, nedostojnom pa i pljačkaškom ponašanju za vrijeme požara.

Znatno je veća vjerojatnoća da je riječ ipak samo o neutemeljenim glasinama, te da je požar rezultat slučajnosti, odnosno nepažnje. Neron je vjerojatno nevin što se tiče izbijanja požara. Tacit prebacuje Neronu da su kako bi se sakupila potrebna sredstva iscijeđena Italija, upropašćene provincije, saveznici i tzv. slobodni gradovi, te opljačkani trezori hramova (bogati zavjetni darovi) a u Aziji i Ahaji su odnošene i statue bogova. Čak je dao i kipove rimskih paneta izliti. Njih je ponovo podigao Galba. Bez obzira na uspješnu obnovu Grada, glasine koje su kolale i vjerojatno neopravdane optužbe na Neronov račun su pohranjivale nezadovoljstvo mase koja je za svoje nedaće i stradanja tražila „žrtvenog jarca“. Da stane na put glasinama, i da bijes mase usmjeri na drugu stranu, Neron i njegovi suradnici su pronašli žrtvu u jednoj, novoj mladoj abrahamističkoj sekti koja se pojavila u Rimu i Italiji → kršćanima.

Rano kršćanstvo

U vrijeme vladavine Julijevaca. Klaudijevaca izrodio se iz judaizma i novi, drugi abrahamistički religijski pravac, kasnije nazvan kršćanstvo. Religijsko predanje i historijska tradicija nastanak kršćanstva vezuje za lik Isusa (izvorno hebrejski יְהוֹשֻׁעַ Ješua/Yĕhōšuā‘, hebrejsko-aramejski יֵשׁוּעַ (Yēšûă‘), u značenju Jahve šalje ili spašava; u islamu se njegovo ime pojavljuje u obliku عيسى = Isa), On je bio sin Marije (izvorno aramejski, hebrejski מרים Maryām, Miriam, u islamu مريم, Maryam; Merjem) i Josipa (izvorno hebrejski יוֹסֵף Yosef, grčki Ἰωσήφ, Jusuf). Isus je rodom iz Nazareta u Galileji (jevrejska pokrajina sjeverno od Judeje), iako religijsko predanje navodi da je rođen u Betlehemu, nedaleko od Jerusalima. Izvorna građa o njemu je vrlo rijetka, i osnovica poznavanja njegovog života su danas četiri kanonska evanđelja (Mateja, Marka, Luke i Jovana/Jahje/Ivana), koja su postala sastavni dio Novog Zavjeta, te pojedini dijelovi Kurana, kao i Talmuda. Navedena četiri evanđelja (hebrejski בשורות טובות, grčki ευαγγέλιον euangelion = „blagovjest“, „dobra vijest, radosna vijest“) su nastala decenijama nakon glavnih zbivanja u Isusovom životu i nisu ni stvorena niti djeluju kao historijski ili biografski spisi, nego održavaju stavove i postavke novog religijskog pravca koji postupno nastaje i predstavljaju religijsko predanje.

Navedena četiri evanđelja su postala kanonska kao rezultat odabira u periodu kada se kršćanstvo već formiralo. Prva sustavna povijest kršćanstva od cezarejskog episkopa Euzebija, pojavljuje se u IV. stoljeću n. e. i jedan njen dio, koji govori o prvim stoljećima kršćanstva, nije napisan po dokumentima, već na osnovu predaje. Stoga se u spomenicima ranog kršćanstva legenda i stvarnost ispreplići na najčudniji način.

O ovom ranom periodu svjedočanstvo pružaju Djela Apostolska i Poslanice, danas uz evanđelja i Otkrovenje sastavni dijelovi Novog zavjeta ili testamenta (poznat i kao Novi savez u odnosu na Stari savez Jahvea i Jevreja). Novi zavjet čini sadržinski manji dio Biblije, za razliku od Starog zavjeta (koji predstavlja ustvari mitološko – tradicijsko – historijsku prošlost Jevrejskog naroda). Novi zavjet se sastoji od 27 knjiga (4 evanđelja, djelo apostolsko, 21 poslanica i knjiga o apokalipsi), koje su napisali različiti autori u različito vrijeme. Od Starog zavjeta koji pretendira da zastupa višemilenijumsku povijest jevrejskog naroda i njegovih najvažnijih predstavnika i eponima (Abraham/Avram/Ibrahim, Isak, Jakov/Izrael/Jakub, Josip/Jusuf, Mojsije/Musa/, David/Davud, Solomon/Sulejman), Novi zavjet pokriva jedno kratko povijesno razdoblje. Prva cjelovita lista novozavetnih knjiga obelodanjena je tek 367. godine n. e. u uskršnjem pismu Atanasija, episkopa aleksandrijskog crkvama u Egiptu.

U dijelu "Poslanice" osobito značenje imaju "Poslanice apostola Pavla", koje su moguće i najstariji dijelovi Novog zavjeta. Prva Pavlova poslanica je ona upućena Solunjanima. Međutim, postoje indicije da neke od tih poslanica (i to Timotiju I i II, Kološanima,

Efežanima i Titu) nije napisao Pavle. Pored Pavlovih i pseudo-Pavlovih poslanica koje čine ubjedljivo najveći dio poslanica, nailazi se i na poslanice Jakova, Petra, Jovana i Jude. U "Poslanicama" još nema sustava novog religijskog učenja. One obrađuju pojedine postavke dogmatike i rješavaju razna pitanja iz života maloazijskih i makedonskih, kao i korintske i rimske kršćanske općine. Lik Isusa Krista nosi, kao i u "Apokalipsi", mističan karakter. Ali "Poslanice" govore o njegovom utjelovljenju, rođenju od djevice, o smrti za grijehe čovječanstva. Središnje točku Pavlovog učenja čini ideja o iskupljenju ljudskih grijeha pomoću Kristove smrti, i o njegovom uskrsnuću od mrtvih. Nigdje u "Poslanicama" nema detalja o Isusovom zemaljskom životu. "Poslanice" su napisane u vrijeme kada se kršćanstvo već odvojilo od judaizma. Njihov pisac ili pisci su vatrene pristaše propovijedanja kršćanstva među nejevrejima. Nova religija dobivala je kozmopolitski karakter. "Poslanice" su prožete eshatološkim duhom, ali u njim nema onih slika o odmazdi koje su se ukazivale piscu "Apokalipse".

Pretpostavlja se da je Otkrovenje ili Apokalipsa jedan od najstarijih dijelova Novog Zavjeta. Napisana je krajem 67. ili na samom početku 68. god. p. n. e., u uvjetima nakon progona kršćana u Rimu, Jevrejskog rata, smrti Nerona i IV. građanskog rata. Postoji i mišljenje da je Otkrovenje nastalo u doba vladavine principsa Domicijana, oko 95. god. n. e. Riječ je o djelu judeokršćanskog karaktera, jer pisac po imenu Jovan (koji se nalazio na otoku Patmosu u progonstvu) spominje kršćanske crkve, ali se one još nisu potpuno odijelile od jevrejskih općina. Otkrovenje je namijenjeno da podigne moral kršćana u vrijeme progonstva, te to progonstvo promatra u svjetlu »velikoga Dana«, preuzimajući tu temu iz Staroga zavjeta. Progonitelji Crkve, u prvom redu tadašnja Rimska država, prikazani su kao »Zvijer« koja želi nauditi Crkvi. Glavni sadržaj knjige čini kraj svijeta, zadnja vremena, koja se piscu čine neobično bliskim: "I doći ću skoro, i plaća moja sa mnom, da dam svakome po djelima njegovima". Otkrovenje započinje kratkim uvodom, a nastavlja se pismima upućenim ka sedam maloazijskih crkvi, nakon čega slijede proročka viđenja o događajima prije i za vrijeme »velikoga dana božjega«, te zaključak. Pisac predbacuje nekim maloazijskim crkvama što njihovi članovi jedu meso od žrtva prinošenih idolima i što "bludniče", tj. stupaju u brak sa inovjercima. U uvodnom viđenju bog je prikazan kao vrhovni gospodar svemira i ljudske sudbine, a on daje jaganjcu, koji predstavlja Krista, nalog o uništenju progonitelja. Pisac daje mističan lik Isusa, lišen ljudskih crta. Viđenje predviđa i ratove, bolesti i glad. Božji vjernici pritom uživaju posebnu zaštitu, ali njihova prava pobjeda ostvarit će se tek na nebu. Grešnike bog ne želi uništiti, nego ih ovim zlima opominje da se obrate. Naredni slikoviti opisi ponavljaju istu poruku. Konačno, grešnici koji se ne obraćaju bivaju kažnjeni, nakon čega slijedi tužaljka nad razorenim Babilonom, koji predstavlja Rim te pobjedna pjesma otkupljenih pravednika. Inače se Rim i rimski principsi nigdje izričito ne spominju u Apokalipsi, ali čitavo djelo nosi očito antirimski karakter. Rim figurira pod alegoričnim nazivom babilonske bludnice, koju očekuje stroga kazna. Isusu prethodi pojava antikrista u obliku zvijeri i kušnja ljudi. Poslije odmazde doći će spas

pravednika i nastati hiljadugodišnje carstvo, poslije čega će biti stvoreno novo nebo i nova zemlja. Tako novi krug viđenja ponovno govori o uništenju »Zvijeri« djelovanjem proslavljenoga Krista. Crkva iskušava blagostanje, nakon kojega slijedi novi napad sotone i njegovo uništenje. Time konačno biva uspostavljeno nebesko kraljevstvo u kojem je savršena radost i u kojem je smrt uništena, a sve završava slikom novoga Jeruzalema.. "Apokalipsa" je napisana na grčkom jeziku, ali su njena simbolika i izrazi bliski jevrejskoj religijskoj književnosti. Svojim apokaliptičnim, futurističkim prikazom Otkrovenje je imalo i ima veliki utjecaj na kršćanski svijet i predstavlja za određene, fundamentalističke i evangelističke grupacije „gorivo“ i motivaciju za akciju. Otkrovenje je direktno vezano za doktrinu o sudnjem danu u kršćanstvu i u nešto modificiranoj formi u islamu. Inače je ideja o sudnjem danu ključna za mobiliziranje vjernika, jer su u njoj sadržani i strah i nada, i kazna i izbavljenje. Tako priča o sudnjem danu djeluje kao neka vrsta abrahamističke politike „štapa i šargarepe“. U znanstvenom smislu Otkrovenje se mora i može promatrati samo u historijskom kontekstu vremena, prostora i prilika njegovog nastanka, i vođeno motivacijom pisca Jovana (različita osoba u odnosu na evanđelistu Jovana). Inače djelo obiluje nabijenim emocijama i proizvodnjom straha, što će vrlo djelotvorno znati koristiti dominantne svjetovne i sakralne strukture u mediavelnom i kasnijim razdobljima. Osim Jovanove "Apokalipse" postojala su i druga djela istog žanra. Sva su ona nosila eshatološki karakter tj. naučavala su o dolasku kraja svijeta.

Kanonska evanđelja, koja govore o Kristovom zemaljskom životu, nisu se formirala odjednom, i sastavljena su od raznih elemenata. Njihov najstariji dio predstavljaju pouke, Kristove riječi, takozvana "logija"; jedna njihov dio bio je sistematiziran, i njima su priključeni biografski podaci o Isusovom životu. Prva tri kanonska evanđelja nazivaju se sinoptičkim, i u njima pripovijedanje o Isusovom životu ima mnogo zajedničkih crta, premda su nejednaka po stilu. Moguće je da su ova tri evanđelja imala zajednički izvor, odnosno da se nalaze u nekoj međuzavisnosti. Zasebno je četvrto, Jovanovo evanđelje, koje se značajno razlikuje od sinoptičkih jevanđelja, i sadrži i elemente drugih tradicija. Ono počinje kratkim izlaganjem učenja o Logosu. Upravo je Krist, po učenju tog evanđelista, bio utjelovljeni Logos. Biblijski kritičari Jovanovo evanđelje smatraju delom više urednika (tzv. "Johaninska zajednica"), ono je sastavljeno iz više slojeva, dostižući konačnu formu oko 90. – 100. god. n. e. Datumi nastanka kanonskih evanđelja različito se određuje, ali je navedena evanđeoska tradicija zaokružena tek najranije cc bar četiri decenije nakon Isusove smrti. Najranije, Markovo evanđelje se datira negde oko 70. god. n. e., a najlmađe Jovanovo oko 100. god. n. e. Sva četiri evanđelja, koja se smatraju kanonskim, akcentuju Isusovu smrt i uskrsnuće, ali uključuju i njegovu poruku. Crkva ih tradicionalno smatra bogonadahnutim i u cjelosti istinitim. Tako je stvorena kanonska biografija Isusa Krista, koji se smatra osnivačem nove religije. Po toj oficijelno, kanonskoj biografiji, da bi se ispunio judejski zakon i stara proročanstva, u jednom od judejskih gradova djevojka Marija/Merjem podigla je na čudan način dijete, koje, u zreloj dobi, prima krštenje od jevrejskog propovjednika

Jovana Krstitelja, i posvećuje svoj život propovijedanju novog učenja. On propovijeda i čini čuda. Njegova djela nalaze potvrde u starim proročanstvima. Ali su njega zamrzili jevrejski svećenici i fariseji. Kratko vrijeme prije jevrejskog praznika pashe izdao ga je učenik Juda, tako da je od jeruzalemskog Sanhedrina bio osuđen i po presudi rimskog prefekta (pogrešno se on u historiografiji i pučkoj javnosti titulira kao prokurator) Poncija Pilata razapet na križ. Nakon tri dana Isus je uskrsnuo, javio se učenicima, a zatim uzašao na nebo. Isus je, po učenju evanđelista, bio pravi Mesija/Krist. Nakon njegove smrti, rani njegovi sljedbenici su dali sve od sebe da ubede ljude da je Isus zaista Mesija. Oni su tako dali i svoje religiozno objašnjenje za protekle događaje, verujući da je Bog preko Isusa delovao kako bi uveo svet u eru spasenja. Njegova smrt i uskrsnuće znače spas ljudi od tzv. praroditeljskog grijeha, koji su po abrahamizmu počinili Adam i Eva. Ovakva uvjerenja su postala osnova predanja o Isusu. To predanje se ponavljalo i širilo, prvo usmenim putem, da bi potom dobilo i svoju pismenu formu u vidu evanđelja. Po kršćanskom predanju evanđelja su dela očevidaca, Isusovih apostola: Mateja, Marka, Luke i Jovana. Većina stručnjaka za Novi zavet smatra da evanđelja u Novom zavetu, koja su atribuirana prema Isusovim učenicima ili sledbenicima učenika, nisu napisali ljudi čija imena nose. Njihovi autori, odnosno priređivači, su naslovljavali evanđelja po apostolima koji su pronosili "dobru vest". Tako na primer, naslov Evanđelje po Mateju nije značio da se autor ili autori potpisuju kao Matej, već znači da je to evanđelje kakvo je podučavao Matej, odnosno evanđelje prema Mateju. Isti običaj je primenjivan i prilikom naslovljavanja apokrifnih evanđelja, pa tako Evanđelje po Judi nije pisao sam Juda Iskariotski, već zajednica koja sebe smatra čuvarima njegovog učenja. Evanđelja imaju dosta kritički stav prema jevrejskom establishmentu, što se vremenom izokreće u neprijateljstvo prema Jevrejima kao takvima. Taj paradoks, jer su prenositelji i pisci evanđelja najvjerojatnije ubjedljivom većinom i sami bili jevrejskog porijekla, je posljedica toga što su najranijih kršćani od jevrejskog establishmenta i mainsteram judaizma smatrani heretičkog sektom, otpadnicima od tzv. Mojsijevog zakona. Njih su mnogi Jevreji koji su se pridržavali više – manje glavnih strujanja judaizma tretirali sumnjivom manjinom. A onda je i izbio Jevrejski ustanak 66. god. n. e., koji je završio sa uništenjem II. Hrama. Ovaj rat je imao enormno, posredno značanje za konačno oblikovanje ranog kršćanstva. Zato se i ne mogu potpuno razumeti evanđelja Novog zaveta ako se ne prihvati da su ona u izvesnom smislu i “ratna literatura”. Tema kosmičkog rata boga i satane služi prvenstveno da se ljudski sukobi označe kao natprirodni, odnosno da se opravdaju Isusovi sledbenici i satanizuju njihovi neprijatelji. Evanđelja Novog zaveta, za razliku od Apokalipse, gotovo nikad ne poistovećuju satanu sa Rimljanima, ali ga zato dosledno povezuju sa Isusovim jevrejskim neprijateljima, pre svega s Judom Iskariotskim i glavnim sveštenicima i pisarima. U evanđeljima je lako prepoznati tendenciju da se Pontije Pilat rastereti krivice, a da se odgovornost za Isusovu smrt prenese na jevrejske vođe. Što je gorčina između jevrejske većine i Isusovih sledbenika u maloj zoni Judeja – Galileja - Samarija i širom jevrejskih općina bivala veća, evanđelja predstavljaju Pilata u sve povoljnijem svetlu, a jevrejske velikodostojnije u sve gorem svjetlu. Ovakva shema odražava kasnije kršćansko verovanje

da je pad Jerusalima 70. god. n. e. božanska kazna Jevrejima koji su odbili da Isusa prihvate kao mesiju. Postojala je i namjera da se rimskim vlastima pokaže kako kršćanstvo nije izdanak pobunjeničke zavere. I po ovoj intenciji se Evanđelja razlikuju od Otkrovenja kojem je Rim glavni neprijatelj.

Na Evanđelja se nadovezuju "Djela apostolska" (Πράξεις Ἀποστόλων, *Acta Apostolorum*), koja govore o podvizima prvih propovjednika novog učenja i o tome kako se Isusova poruka počela da se pronosi Rimskim svijetom. Djela opisuju mnoga putovanja i akcije koja su poduzeli apostoli, a pretežno se bavi životom i delom apostola Petra i Pavla. Knjiga opisuje kako Duh Božiji nadahnjuje i vodi većinu dela koja vrše apostoli, odnosno stavlja izuzetno osetan naglasak na prisustvo i udeo Svetog Duha u Crkvi.[4] Knjiga Djela sadrži mnoge opise čudesnih događaja (koji su bili znak Boga da potvrđuje nauk apostoka), koje je izveo Sveti Duh kroz apostole. Oni uključuje čuotvorna izliječenja, istjerivanje zlih duhova i uskrsnuće mrtvih. Ova je knjiga stvorena relativno kasno, ali u njoj ima i ranih elemenata. Možda je „Djela apostolska“ napisao isti autor koji je napisao i Lukino evanđelje, te ove dvije knjige izvorno predstavljaju dva dijela jednog istog djela. "Djela apostolska" daju predodžbu o životu ranih kršćanskih općina.

“Posljednja večera” od Leonarda da Vinčija u Milanu.

Pored četiri kanonska evanđelja (koja je Crkva priznala kao oficijelna), postojalo je i još uvijek postoji na desetine, pa i stotine tzv. apokrifnih ili gnostičkih evanđelja (Judino, Nazarensko, Marijino, Filipovo, Petrovo, Bartolomejovo, Barnabino, Tomino,

hebrejsko...itd...) o Isusu sa vrlo šarolikim, pa i dosta zanimljivim sadržajima. Nisu postojala samo nekanonska evanđelja, nego i stotine drugih spisa sa ranokršćanskom tematikom, koja je Crkva prihvatala ili odbacivala. I ova evanđelja i spisi, kao i pronađeni ranokršćanski zapisi na papirusu mogu pomoći u rekonstruiranju stvarne ranokršćanske povijesti. Ne postoji nijedan Isusu više – manje suvremeni izvor koji bi govorio o njemu. Podaci kod Tacita, Plinija Mlađeg, Svetonija (koji ne razlikuje prve kršćanske zajednice od jevrejskih) i drugih pisaca su usputne prirode, fragmentarni, prilično posredni i ne mogu dati bilo kakvu sliku o historijskom Isusu. Podatak kod Josipa Flavija koji spominje Isusa je moguće djelimično ili u potpunosti kasnija interpolacija. Zbog toga je vrlo teško odvojiti historijskog, stvarnog Isusa od onoga kako ga je oblikovalo religijsko predanje i kasnija bezbrojna tumačenja. Na osnovi sadašnjeg stupnja znanja, ipak se sa više vjerojatnoće može tvrditi da je Isus ipak postojao.

Ono što se može razlučiti kada se skine religijska, mistična, ideološka, mitološka, tradicijska i druga koprena sa osobe Isusa jeste da je on potekao iz sredine provincijalnog karaktera (u odnosu na središte jevrejskog vjerskog i političkog života u Judeji i Jerusalimu) u Galileji. Vjerojatno je rođen u kasnu zimu (sigurno nije rođen 25. decembra po julijanskom i gregorijanskom kalendaru) 6. god. p. n. e. (druga verzije datiraju njegovo rođenje u 4. ili 2. godinu p. n. e.), u prosječnoj jevrejskoj porodici. U kršćanskoj tradiciji i historiografiji, a posebno u pop kulturi se uobičajilo smatrati da su Josip i njegov sin Isus bili stolari, međutim, postoje vrlo uvjerljive indicije da su oni ustvari bili klesari. Ipak Isusova sudbina nije ostala vezana za drvodjeljski ili klesarski zanat, jer je u tadašnjem jevrejskom društvu, nabijenost religijskom, fundamentalističkom i mističkom energijom bila vrlo izražena. To je odvelo Isusa u kasnijim godinama u sferu propovijedanja i iscjeljivanja.

Uslijed čitavog niza historijskih okolnosti, kod Jevreja se još u znatno ranijim vremenima začela ideja o dolasku Mesije, odnosno Spasitelja. Moguće je da je glavni razlog za nastanak ove veoma izražene mesijanske tendencije u judaizmu bilo gubljenje političke samostalnosti uslijed asirske, babilonske, kasnije helenističke i rimske uprave. To stanje se onda uspoređivalo sa izromantiziranim dobom Davida i Solomona, koje je bez neke adekvatne povijesne podloge uzdignuto. Iz takve nostalgičarske opsesije se onda razvilo vjerovanje da mora doći neko iz Davidovog roda, ko bi bio spasitelj Jevreja. Ova ideja nosila je ispočetka vjersko-politički karakter. Mesija je trebao biti spasitelj jevrejskog naroda i radikalni propovjednici – mesijanisti bili su uvjereni da će odmah iza spasitelja doći pobjede „izabranog naroda" i njegova vladavina nad cijelim svijetom. Tako bi se ideja mesijanstva mogla tumačiti i kao kolektivni unutarnji odbrambeni mehanizam koji pomaže da se sačuva nacionalna i religijska kohezija u teškim situacijama i pod pritiskom. Ove mesijanističke ideje često su oživljavale u danima teškim po jevrejski narod. Drukčije je tumačeno mesijanstvo po jevrejskim općinama koje su se nalazile izvan Judeje, Galileje i Samarije.

Rimsko zaposjedanje Judeje, Samarije i Galileje, i pored ostavljanja određenog stupnja unutarnje autonomije (nekada višeg stupnja, nekada manjeg) je imalo golem efekt po jevrejsku populaciju. To je ustvari bio nastavak priče vezane za sukobe i previranja unutar jevrejskog religijskog, kulturnog i narodnosnog bića još iz helenističkog i hasmonejskog doba. Jevrejski milje nije bio baš oduševljen ni u potpunosti prorimskim ponašanjem predstavnika herodijanske – idumejske dinastije, koji su predstavljali najvišu političku elitu tadašnje Judeje, Galileje i Samarije. Porezi i povremene rimske ekspanade koje nisu razumijevale suštini jevrejske religioznosti su samo dolijevali ulje na vatru. Uz gubitak nezavisnosti, frustracije uslijed okruženja grčko – helenističke i rimske kulture koja posrednim putevima prodire u jevrejske pokrajine, i kriza i korupcija samog svećeničkog etablishmenta je imala efekte na pojavu i pomalo heretičkih pojedinaca i pokreta, koji su tražili povratak na „čistoću i fundamente izvornog judaizma“, naravno kako je to idealizirano opisano u Starom zavjetu. Vrhovnu svećeničku čast je već decenijama pod kontrolom držala porodica Ane, koji je kupio tu čast 7. god. n. e. za zlato. Vrijeme dominacije Ane i članova njegove porodice je vrlo loše ocijenjeno u jevrejskoj tradiciji, a Ani se u rabinskoj tradiciji (zapisanoj u Talmudu) prebacuju zloupotrebe, intrige, prokazivanje. Kada se slične situacije dese i u zajednicama koje pripadaju mlađim abrahamističkim granama → kršćanstvu i islamu, u njima se uvijek slijedi isti ili sličan obrazac ponašanja.

Zbog svega navedenog sasvim je razumljivo da se u takvoj klimi izrodio se čitav niz radikalnih i manje radikalnih religijskih i političkih ideja i pokreta (kao što su npr. zeloti). Zeloti i njihova još radikalnija varijanta sikariji (koji su aktivno provodili politiku terorizma, atentata i otmica onih koje su smatrali da rade protiv njihovog shvatanja jevrejske religije i društva) su predstavljali prototip na osnovi kojeg će se u narednim stoljećima i milenijumima razvijati i druge abrahamističke ultra-ekstremne, radikalne i nasilne skupine.[70] Jevrejsko društvo je veliku sopstvenu energiju u tim decenijama rimske

[70] Dok u modernom svijetu fenomen terorizma ima globalni karakter i nalazi se na vrhu političkih, društvenih i općekulturnih prioriteta, klasična rimska civilizacija je imala sreću da je problem terorizma za nju bio ograničenog dometa, i u zemljopisnom i u vremenskom smislu. Sam karakter neabrahamističkih civilizacija i kultura nije u svojoj suštini pružao ni motivacione ni ohrabrujuće potencijale, a niti ni funkcionalna sredstva za realizaciju terorizma kao organizirane forme djelovanja sa ideološkim i praktičnim djelovanjima. U klasičnoj helensko – rimskoj civilizaciji je teško pronaći elemente koji bi mogli stimulirati nastanak, razvoj i djelovanje terorističkih organizacija. Strukture klasično-civilizacijskih religija i ideja su bile takve da nisu nudile ni direktnu, ni indirektnu, ni izvedenu mogućnost da se teroristički čin može uraditi u ime njih. Ni starija Stoa, koja bi se mogla smatrati najrevolucionarnijom ideologijom klasične civilizacije nije pružala ni najmanji idejni podsticaj za ovaj specifični oblik političkog nasilnog djelovanja. Raširenost eklekticizma u klasičnom rimskom svijetu u velikoj mjeri nije dopuštala terorizam, jer se on u pravilu veže za ekstremistički dogmatizam. Uostalom, i činjenica da klasična helensko – rimska civilizacija nije razvila poučavanje dogmatskom pridržavanju određene „apsolutne istine“ i spremnost da se za njenu dominaciju i prevlast bori svim sredstvima, nije doprinosila da se terorizam raširi među onima koji su pripadali ovoj civilizaciji.

supremacije trošilo na traženje novih puteva u religijskom, kulturološkom i političkom smislu. Ti putevi su često vodili u radikalizam, misticizam ili totalno povlaćenje u izolirane zajednice i područja. Posvećenost religioznim dogmama i tradicijama kod Jevreja su bile toliko snažne u ovom periodu da se nisu ustručavali i da polože život kako bi spriječili Rimljane u onome što bi oni smatrali za svetogrđe. Za Rimljane i druge poklonike grčko – rimske kulture i načina života ovo je bio neshvatljivi fanatizam. Posebno je uprava Poncija Pilata izazivala nezadovoljstva Jevreja.

Isus nije bio jedini propovjednik, i tih godina i decenija jevrejske pokrajine su obilovale raznoraznim mesijanskim, apokaliptičkim ili soteriološkim propovjedaonicima ili „prorocima" u stilu starozavjetnih proroka. Prije Titovog razaranja Jerusalima i II. Hrama bilo pojavilo čak tridesetak proroka koji su propovijedali oslobođenje Jevreja pod vodstvom mesije iz kraljevske Davidove loze. Te propovijedi, pozivi samoproklamiranih mesija ili proroka su često nailazile na plodno tlo tada vrlo turbulentnog jevrejskog svijeta, što je često završavalo neredima sa krvavim ishodom.

Isus je možda bio kršten u rijeci Jordanu od Jovana / Jahje / Ivana Krstitelja, jedne osobe koja se u tom vremenu kada su se tražili novi putevi razvitka judaizma vrlo isticala svojim propovjedničkim žarom. Odnos Isusa i Jovana Krstitelja je unekoliko kontroverzan, i još uvijek u znanstvenoj historiografiji nije razrešen. Pored oficijelnih kršćanskih – islamskih tumaćenja uloge Jovana Krstitelja u životu Isusa, po kojima je on glasnik dolaska Isusa i više – manje ima subordinirano značenje u odnosu na Isusa, postoje i drugačija dogmatska mišljenja. U još uvijek živućem gnostičkom (u osnovi ipak abrahamističkom učenju) mandeizmu Jovan Krstitelj ima posebno mjesto, znatno više nego što ga on ima u kršćansko – islamskim dogmama. Dok im je Jovan Krstitelj glavni prorok, Mandejci Isusa ne smatraju za mesiju, nego tvrde da je on izvrnuo učenje povjereno mu od Jovana Krstitelja. Po Josipu Flaviju, Herod Antipa je naredio da se uhapsi Jovan Krstitelj, koji je kasnije i pogubljen.

Terorizam je ustvari takav oblik nasilne aktivnosti da u odnosu na druge tipove izražavanja organiziranog nasilja (rat, revolucije, ustanci, bune, nasilne demonstrancije), on zbog svoje ultimativne beskompromisnosti, bezskrupuloznosti i ekstremnosti zahtijeva jedinstveno i apsolutizirano opravdanje u smislu da se to čini u ime boga ili nekoga najuzvišenijeg ideala ili nekoga doživljavanja „apsolutne istine" koja odobrava pa i podstiće takav način nasilne borbe. Jednostavno rečeno, sve što je učinjeno u bilo kojem terorističkom činu i na bilo koji način i bez obzira ko su žrtve je opravdano, a naredbodavci i izvršioci ne trebaju da se preispitivaju zbog učinjenog, nego da se raduju i očekuju zasluženu bilo „ovozemaljsku" ili „onozemaljsku" nagrada i da se smatraju primjerima mučeništva. Uz sve to, potreban je takav nivo mržnje i nipodaštavanja, koji je uz to propisan i institucionaliziran, prema drugima da se napadi na njih ni moralno ni vrijednosno uopće ne dovode u pitanje. Takve stvari od samoga ispoljavanja mržnje i njene institucionalizacije se uopće ne preispitivaju, nego se i one smatraju metafizički sankcioniranim i predviđenim. Znači, mora postojati ideologija (uključujući u to i vjere, religije ili obične sekularne političke ideologije) koja bar i u svojim najdubljim i neainstream formama može ponuditi motivacioni oslonac na kojem će se izgraditi teroristička težnja.

Isus je nesumnjivo posjedovao značajne govorničke, pa i harizmatičke sposobnosti kojom je uspijevao da okuplja oko sebe privrženike. On je vjerojatno nastupao sa idejom obnove elementarnih vrijednosti abrahamističkog judaizma, naravno onako kako ih je on shvatao. Nakon krštenja (vjerojatno u njegovoj 30. godini života) započinje njegovo značajnije javno djelovanje, koje izlazi iz lokalnih galilejskih okvira. Glavni njegov oslonac su bili njegovi najprisniji sljedbenici i pratioci, učenici od kojih je izabrao 12 apostola. Najpoznatiji njegov učenik i sljedbenik je bio Šimun/Simon, odnosno Petar (na grčkom Stijena), ribar sa Galilejskog jezera,

Isus je uglavnom naučavao u parabolama, primjerima i aforizmima, kritizirao je loše pojave tadašnje tradicije i socijalnog uređenja. Ako su riječi izrečene u evanđeljima više – manje odgovarale stvarnim Isusovim riječima, onda su one stvarno imale oblike radikalnijeg odnosa prema ortodoksom judaizmu, te pokušavale da odgovore na narasle socijalne, duhovne i političke frustracije tadašnjeg jevrejskog društva. Isusove riječi, koje su nesumnjivo nosile prizvuk suprostavljanja oficijelnom jevrejskom vjerskom establishmentu, pa i rimskoj vrhovnoj vlasti, su privlačile sljedbenike posebno u nižim slojevima jevrejskog tadašnjeg društva, te onima koji su bili poradi nekih razloga odbačeni iz mainstreama jevrejskog života (od bolesnih, preko Samarijaca pa žena koje su smatrane griješnim). To ga je direktno dovelo u sumnju ne samo kod vlasti, nego i kod svećeničke kaste kao i kod sadukeja i kod farizeja. Krešendo njegove djelatnosti se dešava kada ulazi u Jerusalim u dane prije jevrejskog praznika Pashe (u vrijeme vladavine princepsa Tiberija). Ubrzo je bio uhapšen od hramovske straže i izveden pred vrhovno jevrejsko svečeničko sudsko poglavarstvo Sanhedrin kojim je presjedavao tadašnji veliki svećenik Kajfa (zet bogatog i moćnog Ane). Optužen je za djelovanje protiv jevrejskog oficijelnog i ortodoksnog zakona, za bogohuljenje, i osuđen na smrt.

Međutim, ovaj sud nije imao ovlaštenja da ga i kazni, jer je tadašnja Judeja bila pod rimskim vrhovništvom, pa je rimski namjesnik bio taj koji bi trebao da kao zadnja sudska instanca potvrdi smrtnu presudi i da je izvrši. Zato je Isus predat rimskom namjesniku (vjerojatnije prefektu Judeje nego prokuratoru Judeje, sudeći po tekstu na „Pilatovom Kamenu") Ponciju Pilatu (*Pontius Pilatus;* upravljao Judejom od 26. do 36. god. n. e.), pod optužbom za izazivanje nereda. Rimljani su uvijek bili osjetljivi na sve ono što bi moglo dovoditi do remećenja stabilnosti i mira, pa je Isus i osuđen na smrt i razapet na krst (kazna koju su Rimljani preuzeli od Kartaginjana) na Kalvarijskoj gori. Navodno mu je iznad glave postavljen natpis „Isus Nazarećenin, kralj judejski".

Dijalog između Poncija Pilata i Isusa koji se pojavljuje u Jovanovom evanđelju na najbolji način ilustrira odnos grčko – rimskog poimanja svijeta i onoga abrahamističkog. Pilat postavlja pitanja, ali Isus ne odgovara na ta pitanja onako kako je to Pilat očekivao. Jednostavno rečeno Poncije Pilat i Isus se nisu razumijeli, jer su im koncepti mišljenja bili drugačiji. Oni su se naprosto mimoilazili. I to je srž problema u odnosu grčko – rimskog na jednoj strani i abrahamističkog na drugoj strani prema poimanju života. Dijalog njih dvojice

se u Jovanovom evanđelju završava na sljedeći način → Isus (odgovara na Pilatovo konstataciju pitanje „Onda si ti dakle kralj?“) : „Ti kažeš da sam ja kralj. Ja sam radi toga rođen i radi toga došao na svijet da svjedočim za istinu. Ko je od istine, sluša moj glas“. Pilat: „Šta je istina?“

Slučaj još jednog jevrejskog propovjedaonika iz perioda nakon Isusovog pogubljenja je doveo od Pilatovog opoziva. U Samariji se 35. god. n. e. pojavila osoba koja se predstavljala kao prorok i svojim zanesenim govorima je povukao za sobom mase ljude da sa njim pođu na goru Gerazim, gdje im je obećao pokazati sakralne predmete koje je tamo tobože sakrio Mojsije. Pilat je pogrešno procijenio situaciju kao pobunu, a ne kao nenasilni pokret zanesenjaka (što je ustvari bio) i poslao je vojsku koja je na gori izvršila masakr hodočasnika. Pošto su Samarijci bili promatrani od Judejaca kao manje vrijedna i niža skupina, oni su bili više lojalni Rimu. Tamo nije bilo nereda ni buna kao u susjednoj Galileji, a Samarijci su služili i u auksilijarnim jedinicama pomažući održavati red na lokalnom području. Zato je Pilatov postupak prema njima ocijenjen od viših rimskih instanci kao ozbiljan prijestup. Kada su se Samarijci zvanično obratili Viteliju, legatu Sirije (koji je bio direktno nadređen Pilatu) sa optužbama protiv Pilata, ovaj je bio ekspresno smijenjen i poslan u Rim da se opravda.

Zanimljivi su i obrasci ideološkog profiliranja određenih “poruka” kao ključnih, skoro svetih elemenata održanja te ideologije kao dominirajuće. Zanimljiv je zato primjer “poruke” o Isusovim mukama koja je tako postavljena da čini srž predstavljanja samoga Isusa masama. Ustvari poruka o mukama proistiće samo iz opisa posljednjeg dana njegovog života, kada je svirepo mučen i razapet (što je vrlo bolna i mučna kazna) na križ. Ustvari, ostatak Isusovog života je bio, sudeći po podacima sa kojima se raspolaže, bio sve samo ne mučan. Nije se rodio u siromašnoj porodici, nije imao nikakvih egzistencijalnih problema, nije imao nikakvih ni nekih radikalnih stresnih situacija...itd... Poruka o Muhamedovoj skromnosti isto predstavlja jednu od glavnih odrednica njegovog životopisa. Ustvari, on je poticao iz dobrostojećih slojeva stanovništva i oženio se sa starijom bogatašicom. Za razliku od nekih ideoloških postavki, on je bio i pismen i inteligentan jer bi u suprotnom bilo teško razumijeti njegovo bavljenje trgovinom na veliko i pripadnost relativno višim slojevima mekanskog društva.

Nakon Isusove smrti, oko njegove osobe počele su se oblikovati priče, dodatci životopisu religijskog, soteriološkog, mesijanskog, resurekcijskog, apokaliptičnog pa i fantastičnog karaktera kako bi se kompletno njegovo postojanje doradilo u skladu sa željama onih koji su polako oblikovali prvo zasebnu sektu unutar judaizma, a onda i novi abrahamistički religijski pravac. Tako su u njegov životopis ubačeni i mnoga čudesa, posebno u vidu iscjeljivanja, pa i oživljavanja, a sve u svrhu prikazivanja njegove posebnosti i izabranosti u odnosu na druge obične ljude.

Predanje i tradicija o Isusu su sedam stoljeća kasnije imali veliku ulogu i u oblikovanju i trećeg glavnog abrahamističkog religijskog pravca→islama. Ta mitološka razrada Isusove ličnosti, kako bi se dovela u sklad sa željema da se Isus istakne ne samo kao mesijanska, nego kao i božanska pojava vodila je tome da se Josipu odriče očinstvo, a da se Marija proglašava djevicom, pa je po tome Isus rođen od strane djevice. Većina modernih kršćana (rimokatolici, pravoslavci i veći dio protestanata) njegovo postojanje, uključujući i rođenje vidi u konceptu svetog trojstva – bog – Sveti duh – Isus, pa je on i promatran kao božanstvo (utjelovljeni sin božiji, utjelovljena božija riječ, spasitelj i otkupitelj svijeta). Pojedine manje sadašnje kršćanske grupe odbacuju trinitarijanizam. Islam (i to sve njegove denominacije) odbacuje božansko porijeklo pa i samo božanstvo Isusa, iako njegovo rođenje vidi u smislu rođenja od strane djevice, bez ikakvog utjecaja Josipa. Obje mlađe grane abrahamizma ga smatraju i mesijanskom osobom, u kršćanstvu je smatran kao dugo čekani mesija koji se najavljuje u Starom zavjetu, dok se u islamu smatra jednim od najvažnijih božijih poslanika i titulira se kao Mesija/Mesih. Njegov kasnije dodani religijski titularni naziv Krist/Hrist (grčki Χριστός → »Pomazanik«, na aramejskom Mešija, to jest »Mesija«) je postao i sastavni dio imena.

Judaizam, starija i rodonačelnička grana abrahamizma ne prihvata božansko porijeklo Isusa, i djevičansko rođenje i njegovo mesijanstvo, i mnoge druge stvari vezane za njega. Kako bi se dovelo u vezu njegovo postojanje sa mesijanskim proročanstvima iz Starog zavjeta, izmišljena je i genealoška veza sa Davidovom kraljevskom lozom. Ovo je učinjeno dosta nezgrapno kontradiktorno, jer je genealoška veza sa Davidom izvedena preko Josipa, kojem se odriče očinstvo. Radi zadovoljavanja proročanstava i zahtjeva za mesijanstvom koje proizlaze iz judaizma, i njegovo rođenje se iz Nazareta pomjera u Betlehem. Kako bi se opravdala njegova uloga spasitelja i otkupitelja čovječanstva dorađuje se priča o izdaji, mukama i razapinjanju, a ubacuje priča o uskrsnuću. Ustvari priča o uskrsnuću nakon trećeg dana i prikazivanje apostolima (od kojih su ga se neki pod pritiskom svećenstva ranije i javno odrekli) je osnovica na kojoj je iznikao novi religijski abrahamistički, kršćanski pravac. Kako bi se opravdalo postojanje institucionalizirane svećeničke forme kršćanstva, odnosno crkve, Isusu je pripisano i osnivanje Crkve kao „njegove ovozemaljske produžene ruke“, te postavljanje Petra za svoga nasljednika, odnosno prvog poglavara Crkve. Vezano za apokaliptične potrebe sudnjeg dana ubacuje se teza i vjerovanje o njegovom ponovom dolasku. Ali bez obzira na to da li je Isus želio da bude samo jevrejski fundamentalistički „reformator“/bolje reći ispravljač, kako je on to shvatao (što je vjerojatnija opcija) ili da postane osnivač-utemeljitelj drugog abrahamističkog pravca ili jedan od glavnih protagonista osnivanja rađanja trećeg abrahamističkog pravca, kasniji historijski, religijski i društveni procesi su doveli do toga da se oko njegove osobe formira kršćanstvo, kao i da postavi temelje za oblikovanje islama.

Dogmatska i ideološka tumačenja i stajališta koja su se zasnivala na Isusovom životu, djelovanju i učenju nisu se odjednom formirala, nego su bila rezultat jednog izrazito

dugotrajnog procesa. Zato je proces nastanka kršćanstva i zaokruživanja njegove dogme bio dugotrajan i dosta kompleksan. Ustvari ni do dana današnjeg još uvijek ne postoji samo jedna kršćanska dogma. Sama kanonska evanđelja su nastajala u periodu nakon rušenja II. Hrama pa do kraja I. st. n. e., znači decenijama nakon Isusove smrti. Uz to cirkulira i niz drugih evanđelja. U prvo vrijeme sljedbenici Isusa su ustvari bili promatrani kao posebna jevrejska sekta, i prve skupine najranijih kršćana poticali su iz jevrejskog miljea. Sama rana kršćanska zajednica je bila dosta malobrojna i nije izlazila iz širih okvira judaizma, bar neposredno nakon Isusove smrti. Nazivani su Nazarencima, dok ih današnja historiografija definira kao judeokršćane. Tu ranu zajednicu okupljenu primarno u Jerusalimu i njegovoj judejskoj i galilejskoj okolici vodili su Isusov brat Jakov, Petar i Jovan apostol. Ali i pored toga oni su bili izloženi progonima od strane zvanične jevrejske vlasti. Tako su se desile i prve smrti kršćanskih mučenika, kao što su bili Stefan (optužen za blasfemiju protiv Mojsija i boga i govor protiv Hrama i Zakona od strane Sanhedrina) koji je bio kamenovan do smrti i apostol Jakov (brat Jovana apostola), kojeg je dao da ubije Herod Agripa 44. godine n. e. 62. godine n. e. tadašnji prvosveštenik Jerusalema Anan ben Anan osudio je na smrt kamenovanjem i Jakova, brata Isusova. Mučeništvo i njegovo propagiranje i propagandiziranje će vremenom postati najvažniji katalizator za homogeniziranje i mobiliziranje abrahamističkih vjerovanja. Sa druge strane kada se kršćanstvo bude profiliralo kao zaseban abrahamistički religijski pravac, temeljna krivnja za Isusove muke će biti prebaćena na Jevreje kao kompletnu zajednicu, što se vidi i u evanđeljima u kojima se uloga Pilata u pogubljenju Isusa prilično relativizira, što definitivno nije odgovaralo stvarnom stanju. Izgleda da su u pokušajima da se dodvore rimskom poretku, koje je na njihovu zajednicu gledalo sa izrazitom sumnjičavošću, ranokršćanski pisci rimskog namjesnika Pilata praktično proglasili nevinim u procesu i pogubljenju, svalivši punu krivicu na zajednicu kojoj je Isus izvorno pripadao.

Ključni prijelom za nastanak kršćanstva predstavlja djelatnost Šaula/Saula/Savla. On je rođen u gradu Tarsu, jednoj heterogenoj zajednici izvan matičnog jevrejskog područja. Iako je rođen u tradicionalnoj, farizejskoj jevrejskoj porodici, njegov otac je radi određenih zasluga dobio rimsko građanstvo, pa je nosio i rimsko ime *Paulus*, odakle potiče i naše ime za ovog kršćanskog sveca Pavle ili Pavao. On je obrazovan u jevrejskoj ortodoksiji i bio je u početku pristalica farizeja. Učestovao je i u prvim napadima na Nazarence, pa je bio prisutan prilikom kamenovanja Stefana. Po religijskom predanju na putu u Damask, gdje je trebao učestovati u progonu Nazarenaca, je doživio iskustvo koje ga je odvelo ka prihvatanju nazarenskog učenja. Pavle je to učenje dodatno produbio, dotjerao i krenuo u značajnu misionarsku djelatnost. On je mnogo putovao po istočnom Mediteranu i istočnim rimskim provincijama. Obično se govori o njegova četiri putovanja. Na njima je najprije ulazio subotom u sinagoge te Jevrejima naviještao evanđelja, a kad ga oni ne bi prihvatio, onda se obraćao i nejevrejima. I tu započinje njegov sukob sa judeokršćanskom zajednicom u Jerusalimu. Pavle je počeo propovijedati Isusov nauk, naravno nakon prolaska kroz

Pavlovu redakciju i onima koji nisu bili „obrezani“, tj. nejevreji, kao što su Sirijci, helenizirani stanovnici Levanta i Male Azije...itd. To je podrazumijevalo i određeno napuštanje nekih tradicionalnih postavki judaizma (nejedenje svinjetine, obrezivanje), što je nailazilo na nerazumijevanje judeokršćanske zajednice u Jerusalimu. Pavle je na svojim putovanjima doživio niz avantura, brodoloma i drugih nedaća, ali i uspjeha u širenju misionarskog učenja nazarenaca, naravno onako kako ga je on vidio. On je širio i univerzalističku poruku koja je nudila rješenja svim ljudima bez obzira na narodnosno porijeklo, stalež i rod, što je isto bilo u suprotnosti sa načelima jevrejskog eksluziviteta. Pavle je ustvari svojom obimnom misionarskom djelatnošću otvorenom i prema nejevrejima najviše uticao na to da se nazarensko učenje pomjeri sa staza judeokršćanstva na izrastanje u novi, posebni religijski pravac → kršćanstvo. Pavlova intenzivna putovanja dokazuju iznimnu slobodu kretanja koju je omogučio rimski svijet klasične civilizacije. Ni prije ni poslije rimskoga svijeta, nije postojala takva sloboda kretanja u historiji euromediteranskog područja kao u periodu vladavine rimskih princepsa. A upravo je ta sloboda kretanja omogučila i širenje kršćanskih poruka i njihovih misionara i apologeta.

Judeokršćanska zajednica nazarenaca je nastavila svoje postojanje vođena članovima i potomcima Isusove porodice do u II. st. n. e., kada je postupno nestala. Sa druge strane krščanska zajednica koja se profilirala van okvira judaizma je nastavila i svoje postojanje i širenje. Kršćani su nastavili poštovati prijevod Starog zavjeta Septuagintu, koji je bio u upotrebi kod onih jevrejskih zajednica koje su govorile grčkim kao svakodnevnim jezikom (npr. u Aleksandriji). Jezik komuniciranja među kršćanima u to doba bio je grčki. Simbol ranih kršćana je postala riba jer na grčkom ἰχθύς / ichthys (u značenju riba) predstavlja akronim za izraz „Isus Krist, Božji Sin, Spasitelj“. U II. st. n. e. kršćani su prešli sa slavljenja subote na slavljenje nedjelje, čime su se još više udaljili od judaizma. Isus se nesumnjivo suprotstavljao etabliranom svećeničkom establishmentu i organiziranoj hijerarhiji, a imao je i posebna stajališta u odnosu na vladajuću dogmu. Međutim, povijesnom ironijom današnje tumačenje života i djelovanja Isusa se koristi kao opravdanje za postojanje i dominaciju svećeničke hijerarhije i "crkvenog" establishmenta u kršćansko - islamskom miljeu.

Problem u odnosu kršćanstva prema rimskom svijetu je bio iste prirode, kao onaj koji je judaizam imao prema grčko – rimskoj kulturi shvaćenoj u općem smislu. Rimljani su još manje razumjeli kršćanstvo od judaizma, i njegov dogmatski i fanatični pristup je bio u potpunosti stran originalnom rimskom biću. Uslijed sadašnje dominacije kršćanskih i drugih abrahamističkih religijskih pravaca i denominacija, predimenzionira se uloga i značenje kršćanskih zajednica u I. st. n. e., posebno u ovom periodu do Neronovog progona. Ove skupine su bile malobrojne, i uglavnom su obitavale u najnižim slojevima tadašnjeg rimskog društva. Smatrane su nečim tajanstvenim, egzotičnim i nejasnom novotarijom, pa samim tim i sumnjivim, što je opet imalo kao posljedicu imalo da se od njih i strahuje. Zato i nije čudilo da se protiv njih dižu raznorazne optužbe, često neopravdane, a cirkulirale su i

najraznoraznije glasine, pa i klevete, o njima. Sam Tacit ranoj kršćanskoj zajednici u Rimu pripisuje navodna zlodjela koja su činili, a zbog kojih su omraženi, te navodnu mržnju na ljudski rod, a kršćansko učenje naziva gnusnim praznovjerjem i zlom koje se rodilo u Judeji i raširilo po Rimu. Slično mišljenje o ranim kršćanima ima i Svetonije, koji isto govoreći o Neronovom progonu kaže da su „kršćani vrsta ljudi odanih novom i opasnom praznovjerju".

Za obrazovane Rimljane I. st. n. e., a i kasnije, religijsko predanje o Isusu je bilo slabo razumljivo i slabo logično (posebno priča o uskrsnuću; prema kojem su se Rimljani i Grci odnosili na sličan način kao npr. danas mi prema scijentologiji), zato i ne čude ovakvi stavovi jednog Tacita, pa i mnogih drugih istaknutih Rimljana. I zato je ranokršćanska zajednica u Gradu mogla biti savršen poligon za Neronovo planirano prenošenje bijesa mase.

Za najraniji sačuvani zapis kanonskog Novog zavjeta se smatra fragment sa papirusnog kodeksa poznat kao P52 i koji se nalazi u biblioteci John Rylands – univerzitetskoj biblioteci u Manchesteru, Velika Britanija. Riječ je o fragmentu Jovanovog evanđelja, napisanom na grčkom jeziku i alfabetu, tipom koji je svojstven hadrijanskom razdoblju. Okvirna datacija je prva polovica II. st. n. e.

Progon kršćana iz 64. god. n. e.

Rim, kao glavni grad mediteranskog svijeta nije mogao da bude udaljen od predstavnika kršćanstva. Oni su se prvo pojavili unutar jevrejske kolonije u Gradu, što je dovelo do problema i nemira unutar nje, radi čega je došlo i do državne intervencije za vrijeme principsa Klaudija. Kako izgleda kršćanska zajednica u Gradu nije oslabljena intervencijom Države u klaudijevsko doba, i brzo je izašla iz okvira judaizma i judeokršćanstva, pa se počela širiti, po pavlijanskom modelu i među nejevrejima u Gradu. Naravno, to širenje ne treba predimenzionirati, ipak je riječ o tada malobrojnoj zajednici, uglavnom orijentiranoj

na najniže slojeve stanovništva Grada. Ipak ta zajednica koja se stvorila u kosmopolitskom Gradu, postala je i brojnija i značajnija od one u Jerusalimu. Po kršćanskoj predaji, u Grad iz različitih razloga dolaze i Pavle i Petar.

Progon se vjerojatno dogodio u jesen 64. god. n. e., sa kulminacijom pogubljenja u toku praznovanja oktobarskih "*dies imperii*" principsa Nerona, odnosno proslave njegove desetogodišnjice vlasti. Prvo su pohapšeni oni koji su ispovjedali kršćanstvo, a onda su oni pod ispitivanjem prokazali i mnoge druge. Pogubljenja su bila masovna, i imala su razlilčite oblike. Neron je izgledao želio da ta pogubljenja pretvori u javnu zabavu. Glavni izvor za ovaj progon kršćana je bio Tacit, koji je naveo da je golemo mnoštvo (*multitudo ingens*) kršćana bilo je predano smrti na mukama. Potpuno je moguće da je Tacit, polazeći od onog što je znao o njemu suvremenim kršćanima, preuveličavao razmjer progona,

Tako su ih oblačili u kože divljih zvijeri, i onda puštali razdražene pse na njih. Razapinjali su ih na krstove i palili, da budu buktinje kada padne noć. Neron je čak otvorio svoje vrtove za ovu vrstu predstava, te je priređivao cirkuske igre sa trkama u kojima je čak i sam učestovao. Po Tacitu : „mada su kršćani inače bili krivi i zasluživali najtežu kaznu, rađala se u narodu samilost prema njima jer su padali kao žrtve svireposti jednog čovjeka, a ne za opće dobro". Po kršćanskoj predaji i tradiciji za vrijeme Nerona su stradali u Rimu i Petar i Pavle, i to prvi tako što je razapet na krst sa glavom nadole, a potonjem je odrubljena glava (jer je bio rimski građanin, a oni se ne razapinju). Progon iz 64. god. n. e. se duboko utisnuo u kolektivno sjećanje kršćana i nesumnjivo je imao efekta za dalju profilaciju ovog religioznog pravca, utisnuvši u njegova vjerovanja neke dodatne apokaliptične aspekte. Neron je u tekstovima ranokršćanske predaje i tradicije smatran i Antikristom, koji će se i vratiti. Pojedini moderni biblisti i historičari smatraju da je i broj 666 u Knjizi Otkrovenja (koja je nastala u vremenu nakon završetka ovog progona) u Novom Zavjetu ustvari code (kod) za Nerona.

Iako je progon krščana u Rimu u jesen 64. god. n. e. bio nesumnjivo brutalan, potrebno je istaći da je on bio lokalnog karaktera i to samo u Gradu, i da ranokršćanske i judeokršćanske zajednice u drugim dijelovima rimskog svijeta nisu bile napadnute. Uvriježeno je mišljenje u pučkoj kulturi da su kršćanske zajednice bile kontinuirano proganjanje u vrijeme prva tri stoljeća nove ere od strane Rimske države i njenih institucija, te da su zbog toga bile u nekom stanju stalne ilegale. Ustvari glavni problem u odnosu Rimske države i kršćana i glavni razlog progona bio je odnos prema carskom i državnom kultu. Kršćani su odbijali da učestvuju u podržavanju kulta carskog genija, odnosno deificiranog preminulog principsa i dominusa, i boginje Rome. To odbijanje se shvatalo kao izdaja, tako da je rezon za progone kršćana bio političke, a ne religijske naravi.

Dostignuti stupanj mučeništva i muka koje su pretrpile od Rimske države za kršćane su bile gorivo koje je nadahnjivalo njihovu unutarnju energiju, koheziju i misionarsku djelatnost u smislu spašavanja „tuđih duša". Ta slika stalnog mučeništva i patnje kršćanskih zajednica iz

prva tri stoljeća nove ere je nezaobilazni motiv i stub ideološkog nastupa i promocije kršćanskih zajednica sve do današnjeg dana. To je potpuno pogrešno uvjerenje, jer je riječ o izrazitom predimenzioniranju i preuveličavanju stvarnih činjenica, a sve u svrhu ideoloških potreba. Progoni su bili sporadične naravi i dešavali su se u intervalima od po nekoliko decenija, pa i duže razmaka i često su imali lokalni karakter. A i broj onih koji su stradali od strane Rimske države radi toga što su bili kršćani i propovijedali kršćanstvo za puna tri stoljeća nove ere je bio mnogostruko manji od broja onih koji su stradali u ciklusima nereda i međusobnih sukoba između kršćanskih sekti katolika-ortodoksa, donatista i arijanaca u IV. st. n. e. Čuveni historičar Edvard Gibon u svome djelu „Opadanje i pad Rimskog Carstva" navodi da „se mora priznati da su kršćani tokom svojih unutrašnjih gloženja jedni drugima nanijeli daleko veće muke nego što su ih doživjeli od žara bezvjernika (Gibon misli na neabrahamiste op. a.)." Kada se upoređuje sa abrahamističkim državama iz srednjeg vijeka i ranog novog vijeka, Rimska država je i pored povremenih progona kršćana bila ipak znatno manje ratobornija i neprijateljskija prema njima, nego što su ove države bile prema drugim „inovjercima".

Pisonova zavjera 65. god. n. e.

Najveće iskušenje po Neronovu vladavinu desilo se 65. god. n. e. i vezano je za ličnost Gaja Kalpurnija Pisona (*Gnaeus Calpurnius Piso*, konzul za 41. god. n. e.). Riječ je o jednom zavjereničkom pokretu koji je u svoje redove uveo veliki broj istaknutih pojedinaca, političara pa čak i žena. Pison je naslijedio od svojih roditelja veze sa mnogim istaknutim familijama i značajno bogatstvo, a i poticao je iz drevne i ugledne loze Kalpurnija Pisona. On je bio i relativno popularan i u narodu i među višim slojevima, a bio je talentiran i u govorništvu i pjesništvu, te u teatru (kao tragički glumac), ali se nije baš isticao nekim čvrstim karakterom i nije se odricao uživanja. Pison je već jednom ranije osjetio princepski hir i to za vrijeme Kaligule, koji mu je oteo ženu na dan njegovog vjenčanja, a dvije godine kasnije ga i protjerao. Nakon smrti Kaligule, novi princeps Klaudije je pozvao Pisona natrag u Rim i postavio ga za kolegu konzula.

Zanimljivo je da Tacit u svoj opis Pisonove zavjere započinje opisom niza nedaća i primjera Neronove tiranije koji su pogađali Državu nakon velikog požara iz 64. god. n. e., te niza predskazanja koja su se pojavljivala. Nesumnjivo je veliki požar i sve ono što je uslijedilo nakon toga, uključujući i progon kršćana u Rimu i Neronov sve ispoljeniji ekscentrizam i despotizam, te artističko javno ponašanje su prelili čašu strpljenja gornjih slojeva rimskog društva pa i dijela oficirskog sloja pretorijanske garde. Zato i ne čudi da je započela konspiracija sa ciljem zamjene na tronu princepsa. Njeno vođenje je preuzeo Pison, tada

moćni i ugledni senator i konzular. Zavjera je uključivala umorstvo Nerona i vojni puč uz pomoć Fenija Rufa (sukomandanta pretorijanske garde) koji je trebao Pisona dovesti u tabor Garde gdje bi bio formalno proglašen za novog princepsa. U zavjeri je uključen veliki broj istaknutih Rimljana, koji su bili užasnuti Neronovim ponašanjem i koji su smatrali da on vodi Državu u propast, ali su imali i različite ciljeve (bilo ih je i onih prorepublikanskih). Glavni oslonac zavjere uz Pisona su bili i Subrije Flav (*Subrius Flavus*), tribun pretorijanskog suda i centurion Sulpicije Asper (*Sulpicius Asper*).

Malo je nedostajalo da zavjera propadne još ranije, jer je žena po imenu Epiharida (*Epicharis*), misleći privući u redove zavjere Volusija Prokula (*Volusius Proculus*) komandanta flote u Kampaniji, nenamjerno njemu otkrila zavjeru, ali bez imena i detalja. Prokul je umjesto pridruživanja zavjeri, Epiharidu prijavio Neronu. Ali na istražnom suočenju njih dvoje, Epiharida je uspjela da ušutka Prokula, jer nije bilo ni drugih dokaza ni svjedoka. Ipak je Epiharida zadržana u zatvoru.

Ipak je zavjera na kraju propala, jer je Milih (*Milichus*), oslobođenik jednog od istaknutijih zavjerenika senatora Flavija Skevina, saznao za konspiraciju i 19. IV. 64. god. n. e. prijavio je prvo Epafroditu (*Epaphroditos*), oslobođeniku i tada Neronovom povjerljivom sekretaru, a zatim i samom Neronu. Detalji zavjere su bili otkriveni tek nakon što je istraga obuhvatila i drugog zavjerenika Antonija Natalisa, jer se Skevine i Natalisove izjave nisu podudarale i oni su uhapšeni. Suočeni sa mučenjem, oni su progovorili, i to prvi Natalis koji je bio i upućeniji u zavjeru. Nakon toga je uslijedio brzi obračun sa zavjerenicima, a tih dana Grad je ličio kao da je pod opsadom. Vojnici su držali pod kontrolom najvažnije tačke u Gradu i Italiji.

Postoji i druga verzija, koja se nalazi u Plutarhovim Moralijama, koja govori kako je zavjera otkrivena. Jedan zavjerenik je neodgovonom nepažnjom, jednom osuđenom zatvoreniku, rekao da čuva nadu jer će se uskoro sve promijeniti. Zatvorenik je to prijavio, zavjerenik je bio mučen i sve je izašlo na vidjelo. Moguće je da je ova verzija apokrifna.

Neron je posebno povjerenje imao u princepsku, germansku stražu, koja je bila neka vrsta njegove tjelesne straže. Pisonu i drugim vođama zavjere je naređeno da počine samoubistvo. Za učešće u zavjeri ili bar za saznanje o njoj su optuženi i Seneka, pjesnik Marko Anej Lukan i satiričar Petronije. I oni su izvršili samoubistvo. Vezano za obračun koji je uslijedio sa zavjerenicima, ili onima za koje se mislilo da su zavjerenici 19 istaknutih pojedinaca je smrtno stradalo (među kojima i designirani konzul Plaucije Lateran), a 13 je protjerano. Konzul Atik Vestin je izgleda stradao (i to za vrijeme svoje službe) više iz Neronove želje da ga se riješi, nego iz stvarne upletenosti u zavjeru. Po Svetoniju Vestin je stradao jer je Neron želio da dođe do Statilije Mesaline, tadašnje Vestinove supruge. Neron je ustvari zavjeru iskoristio da bi se riješio (umorstvom ili egzilom) i onih koji ustvari nisu bili upleteni u zavjeru.

Marko Enije Lukan je bio čuveni pjesnik, porijeklom iz Kordube/Kordove i rođak Seneke. Uspon Seneke i Lukana, rodom iz hispanskih provincija, je bio i neka vrsta prologmene za buduće careve porijeklom iz ovih provincija i na najbolji način reprezentira kulturološko, društveno, ekonomsko i političko jačanje značenja Hispanije u okviru rimskog svijeta. Iduće II. stoljeće će predstavljati i doba dominacije hispanskih provincija. Lukan je bio odlično obrazovan u retorici i stoičkoj filozofiji, a bio je pod tutorstvom Seneke. U početku je bio bliski prijatelj Nerona, sa kojim je bio vršnjak, pa je protežiran i karijeri a dobio je i nagrade za pjesničko umijeće na *quinquennial Neronia* 60. god. n. e. Po Tacitu Anej Lukan se zavjeri priključio jer je Neron, u svojoj budalastoj zavisti, želeći da uguši pjesničku slavu Lukana zabranio da mu se izdaju pjesme. Po Svetoniju, Neron je izgubio interes u prijateljstvu sa Lukanom, i ovaj mu je odgovorio pišući uvredljive poeme i pjesme o Neronu. I gramatičar iz VI. st. n. e. Vaka (*Vacca*) i pjesnik Stacije izgleda da potvrđuju da je Lukan pisao uvredljive i optužujuće pjesme o Neronu. I posljednje knjige glavnog Lukanovog djela „Farsalija/ *Pharsalia*“ (ili *De Bello civili*), epa o II. rimskom građanskom ratu su antimonarhijske i prorepublikanske.

Siže spjeva "Farsalija" sačinjava rat između Pompeja i Cezara. Siže spjeva i piščeve simpatije pokazuju njegovu sklonost senatorskim oporbenim krugovima. Pisac osuđuje građanski rat, koji on definira kao zločin. Glavni je junak njegovog djela Sloboda (*Libertas*). Cezar je prikazan kao okrutan i krvožedan čovjek; Pompej je, naprotiv, oličenje plemenitosti. Ali se najviše od svih slavi Katon Mlađi, koji je, po Lukanovom mišljenju, dostojan toga da se u njegovu čast podižu oltari. Spjev "Farsalija" napisan je pod utjecajem Vergilijeve "Eneide", koju je Lukan htio zasjeniti, pretendirajući na besmrtnost svog djela. U "Farsalijama" se još u većoj mjeri nego u "Eneidi" osjeća utjecaj retorike, što se naročito očituje u dugim govorima osobâ i piščevim digresijama. Osim toga, u spjevu ima živih scena, a opisi svakojakih razračunavanja, ubojstava itd. odlikuju se krajnjim naturalizmom.

Možda je ova Lukanova aktivnost, a ne Neronova ljubomora, bili uzrok zabrane objavljivanja njegovih djela. Lukan je mnogo pisao, ali je sačuvano do danas samo njegovo epsko djelo Farsalija, dok su izgubljeni: *Catachthonion, Iliacon, Epigrammata, Adlocutio ad Pollam, Silvae, Saturnalia, Medea, Salticae Fabulae, Laudes Neronis, Orpheus, Prosa oratio in Octavium Sagittam, Epistulae ex Campania, De Incendio Urbis* (u kojem on možda indirektno optužuje Nerona za paljevinu ili za nedolično ponašanje za vrijeme požara). Pripisuje mu se i djelo *Laus Pisonis*.

Nakon konačnog otkrivanja zavjere Epiharida je izložena stravičnom mučenju. Međutim, ona se za razliku od muških zavjerenika koji su suočeni samo sa pretnjom sprava za mučenje izdavali sve i svašta, uključujući i bliske članove familije, nije dala slomiti i nije priznala ništa niti je otkrila bilo koje ime. Nakon prvog dana kada su se nosili ponovo na mučenje (jer su joj udovi bili smrskani), Epiharida je uspijela izvršiti samoubistvo

improviziranim vješanjem. Tacit joj odaje dužno poštovanje u svojim Analima. Jedino je Natalis optužio Seneku za učešće u zavjeri i to dosta indirektno, ali i to je bilo dovoljno Neronu da se riješi svoga nekadašnjeg učitelja, tutora, mentora. Neron je naredio Seneki da mora umrijeti. Seneka je primivši tu naredbu, pristupio njenoj realizaciji na stoički način, u stilu drevnih Rimljana. On je odlučio da umre tako što će rasjeći vene, a pridružila mu se i supruga Pompeja Paulina. Seneka se dugo mučio da umre, pa su mu načinjene rane i na nogama i ispod koljena, čak je popio i otrov koji nije djelovao i na kraju je ušao u bazen sa toplom vodom i na kraju je odnesen u toplo kupatilo gdje se ugušio u pari. Neron nije imao ništa protiv Pauline i naredio je da se spriječi njena smrt i zato su njene vene podvezane, i krvarenje zaustavljeno. Ona je poživjela još nekoliko godina, čuvajući dostojno uspomenu na muža.

Kada je Neron upitao Subrija Flava zašto je pogazio vojničku zakletvu lojalnosti princepsu, ovaj je odgovorio: „Mrzio sam te, nijedan od vojnika nije ti bio vjerniji od mene dok si zasluživao ljubav. Počeo sam da te mrzim kada si ubio majku i brata, postao kočijaš, glumac i palikuća.“ Subrijine riječi na najbolji način pokazuju konačni dekadens julijevsko – klaudijevske vladajuće, princepske loze, i da je njihovo vrijeme jednostavno isteklo. Rimska vrlina se jednostavno više nije mogla ni na koji način poklopiti sa julijevsko – klaudijevskom lozom. Neronu je tako predodređeno da bude posljednji iz te vladajuće loze, koja je započela sa Augustom. Nakon Pisonove zavjere, Neron je iskoristio priliku da stavi tačku i na eventualnu konkurenciju na Augustovo nasljeđe, tako što je 16-godišnjeg Lucija Torkvata (sina Marka Junija Silana pogubljenog 54. god. n. e. i praprapraunuk Augusta, odnosno unuk Augustove unuke Emilije Lepide) za vođu navodnog prevrata u kojem je kao učestovao i Gaj Kasije Longin (*Caius Cassius Longinus*; muž Lucijeve tetke Junije Lepide koja je preuzela brigu o svome nećaku nakon umorstva njegovog oca). Gaj Kasije je uz to bio i direktni potomak Gaja Kasija, liberatora. Protiv ove trojke je proveden montirani proces sa lažnim, monstruoznim i fabriciranim optužbama. Po senatskoj odluci Lucije i Kasije su kažnjeni progonstvom. Lucije je odveden u apulski grad Bari, gdje je likvidiran, ne bez dostojnog mladićevog otpora.Kasije je prognan na Sardiniju. Nakon toga redali su se i druge montirane optužbe i likvidacije istaknutih Rimljana, i to često preko optužbi oslobođenika ili potkazivača, koji su u neronovskom režimu stekli značajnu moč. Pisonova zavjera je izgleda utjecala na pojačavanje Neronove paranoje i početak čistki. Često je i Neronova, njegovih suradnika i potkazivača pohlepa bila dovoljna motivacija za ove čiste. Tako su bogatstvo i ugled bili uzrok za osuđivanje pojedinih osoba. "Šestoro gospodara posjedovalo je polovicu Afrike, sve dok ih nije pogubio princeps Neron" kaže na jednom mjestu Plinije Stariji. Neron je mijenjao i imena mjeseci, ali nakon njegovog pada vraćeni su stari nazivi.

Tacit, Plutarh i Plinije Stariji opisuju Petronija (konzul za 62. god. n. e.) izrazom *elegantiae arbiter* na dvoru Nerona. To bi značilo da je on bio neka vrsta fashion moderatora i glavnog Neronovog savjetnika što se tiče mode, i to i u vezi oblačenja, i u vezi ponašanja. Riječ je o osobi koja se u potpunosti predala hedoniziranom načinu životu i luksuzu. Njemu se pripisuje djelo Satirikon, iako još uvijek to nije sa preciznošću utvrđeno. Zbog zavisti Tigelinove, Petronije se i sam morao suočiti sa optužbom da je na neki način povezan sa Pisonovim zavjerenicima (konkretno Skevinom). U noći kada je izvršio samoubistvo rezanjem vena, vodio je sasvim normalnu večer, a sastavio je i spisak svih Neronovih skandala, ljubavnika i ljubavnica te opisao sve njegove orgijastičke ludorije i poslao ga zapečaćenog Neronu.

Satirikon koji se pripisuje Petroniju je jedno od najvećih djela latinske proze. Nažalost djelo je samo djelimično sačuvano i poznate su samo neke njegove epizode. Glavna lica "Satirikona" jesu sitni pustolovi koji putuju po Italiji. Dosta prostora u sačuvanim fragmentima posvećeno je gozbi Trimalhiona – bogatog oslobođenika i tipičnog skorojevića koji nastoji luksuzom i gozbama oponašati aristokraciju. Figura Trimalhiona, kao i njegovih gostiju, donijeta je u obliku parodije, ali u opisu gozbe ima i dosta realističnih crta. Djelo ima satiričnu značajku, a po svom žanru podsjeća na pustolovni roman novog vijeka. Karakterističnu crtu djela predstavlja odlično poznavanje italskog života. Roman je napisan pravilnim klasičnim jezikom, ali pisac često umeće prostodušne riječi i izraze. Zato "Satirikon" ima veliko značenje za proučavanje takozvanog vulgarnog latiniteta.

Vrhunac Neronovih čistki 66. god. n. e. bila je likvidacija Traseje Peta i Barea Sorene. Neron je odavno iz čitavog niza razloga mrzio Traseju, koji se isticao politikom kredibiliteta i uvjerenja i bio poznat kao karakterna osoba. Glavni tužitelj protiv Traseje je bio njegov osobni neprijatelj Kapiton Kosutijan. Obračun sa Trasejom i Sorenom se desio kada je u Rim došao Tiridat, pa je narod bio zabavljen ovom velikom manifestacijom. Traseji, Sorenu i njegovoj kćerci Serviliji je dopušteno da sami odaberu smrt, a veliki broj i drugih je optužen i kažnjen (uglavnom progonstvom) zajedno sa njima dvojicom. O Neronovim pogubljenjima detaljno izvještava Svetonije u poglavljima XXXV – XXXVII. Izgleda da je otkrivanje zavjera dovelo Nerona u sumnju prema uglavnom Senatu, pa je i to rezultiralo sve većim jazom njega i Senata. Neron je na vrlo javni način pokazivao tada svoju odbojnost prema senatorima, a i progoni nakon 64. godine n. e. su pogađali upravo senatorski red, sa namjerom potkopavanje njegove moći, utjecaja i bogatstva. Neron je tako samom sebi ustvari zapečatio sudbinu.

Neronova putovanja i planovi

Neron nije mnogo putovao izvan okoline Rima i jedino njegovo bitnije putovanje u provincije je bilo ono u Ahaju, odnosno u balkansku Grčku. Od puta u Aleksandriju je odustao zbog nekih loših znamenja. O putu u Ahaju koje se desilo nakon Pisonove zavjere i obračuna sa Trasejom Petom, vrlo detaljno izvještava Svetonije. Neron je na put bio motiviran primarno željom za pokazivanjem svoga artističkog umijeća, pa je i izjavio da jedino Grci umiju slušati i jedino su oni dostojni njega i njegove umjetnosti. To putovanje je ustvari bolje opisati kao umjetničku turneju Nerona, nego kao neki državnički posjet. On je u Grčkoj redom obišao sva natjecanja, počevši već od samoga iskrcavanja. Želeći da učestvuje na svim grčkim umjetničkim natjecanjima i igrama, naredio je da se i ona natjecanja koja padaju u drugo vrijeme, sva skupe na jednu godinu. Dok je bio u Grčkoj potpuno je zanemario državne poslove u Rimu, i pored podsjećanja oslobođenika Helija da neki poslovi u Rimu zahtijevaju njegovu nazočnost. Dok je Neron pjevao, nije bilo dozvoljeno ni iz koga razloga da se izađe iz teatra. Sudeći po Svetonijevom opisu Neron se prilično uživio u ulogu natjecatelja. On na grčkim natjecanjima nije nastupao samo kao pjevač ili dramski (tragički) glumac nego i kao takmičar u trkama kočija, pa je u Olimpiji nastupio vozeći desetoropeg. U svim tim igrama i natjecanjima Neron je naravno proglašavan pobjednikom, pa i u utrci u Olimpiji u kojoj je pao sa kočija i morao napustiti utrku prije kraja. Odlazeći iz provincije Ahaje, Neron je na dan Istamskih igara (28. XI. 67. godine n. e.) u znak zahvalnosti čitavu provinciju proglasio slobodnom, a sudije na natjecanjima je nagradio rimskim građanstvom i velikom svotom novca. "Drugi vladari – stajalo je u Neronovom govoru, održanom u Korintu na Istamskim igrama, a koji je slučajno sačuvan – davali su privilegije pojedinim gradovima: Neron je darovao slobodu čitavoj provinciji".

Davanje slobode je podrazumijevalo da su provincijske *civitates* i zajednice dobile status „slobodnih i savezničkih država", znači neku vrstu visoke autonomije i to bez plaćanja tributa i izmirivanja drugih obaveza.

Dok je bio u balkanskoj Grčkoj, namjerio je da prokopa Korintsku prevlaku, pa je osobno sam prvi lopatom iskopao zemlju, sasuo je u košaricu i na ramenima je iznio. U Italiju se vratio u stilu trijumfatora, a u sam Grad je ušao u onim kolima u kojima se August vozio za svoga trijumfa.

Neron je planirao i (neostvarenu) vojnu i do Kaspijskih vrata, pa je u tu svrhu unovačio novu i specijalnu legiju, a zvao ju je falangom Aleksandra Velikog. Izgleda da se Neron zanosio time da postane neki novi Aleksandar Veliki. Neron je poslao i jednu istraživačku ekspediciju sa ciljem pronalaska izvora Nila. To bi bio prvi korak ka zaposjedanju Etiopije, odnosno zemalja južno od Egipta, što je isto planirao Neron.

Iako je ova ekspedicija prilično ušla u dubinu afričkog kontinenta, ipak nije došla do izvora Nila, a njeni rezultati su obeshrabrili Nerona od poduzimanja ambiciozne operacije prema Etiopiji.

Smrt Neronova

Konačni početak kraja Neronove vladavine desio se u martu 68. god. n. e., kada se pobunio Gaj Julije Vindeks (*Caius Iulius Vindex*), namjesnik Lugdunske Galije, zbog prekomjerne porezne politike. Vindeks je inače bio potomak ugledne galske familije iz Akvitanije. Vindeks je izdao niz uvredljivih proglasa na račun Nerona, od kojih je Nerona najviše uvrijedilo to što ga je Videks nazvao lošim kitarašem i što ga je mjesto Neronom zvao Ahenobarbom.

Naredbu da uguši pobunu dobio je Lucije Verginije Ruf (*Lucius Verginius Rufus*), namjesnik Gornje Germanije. Vindeks je pozvao i Servija Sulpicija Galbu (*Servius Sulpicius Galba*), namjesnika Tarakonske Španije da mu se pridruži u pobuni, te da se Galba proglasi za novog principsa. u maju 68. god. n. e. Uskoro se i Galba odmetnuo. Međutim, Galba se nije automatski proglasio za principsa, nego je izjavio da se smatra legatom/zastupnikom Senata i rimskog naroda.[71] Po Svetoniju Neron je u tim danima prosto izgubio razum, dobijao je napade panike, a zahvaljujući paranoji imao je i sulude ideje o tome kako da se obračuna sa pobunjenicima, sa Galima, sa namjesnicima provincija, prognanicima, senatorima, pa i sa samim Gradom. Moguće je ipak da su ovi Svetonijevi navodi možda bili rezultat glasina i protuneronovske propagande i da nisu odgovarali stvarnom stanju.

Verginijeve bolje trupe sa rajnske granice su u maju 68. god. n. e. lako porazile Vindeksove snage u bitci kod grada *Vesontio* (današnji Besançon/Bezanson). Vindeks je izvršio samoubistvo. Nakon pobjede, Verginijeve legije su pokušale da proglase samoga Verginija za principsa, ali je ovaj to odbio. Iako je Galba oficijelno proglašen za neprijatelja države, podrška za Galbu je rasla i u samom Rimu i Italiji. Na kraju je i prefekt pretorijanske garde Gaj Nimfidije Sabin (*Caius Nymphidius Sabinus*; on je zamijenio 65. god. n. e. Fenija Rufa) prešao na Galbinu stranu. Neron je odlučio da pobjegne iz Rima i da preko luke Ostije ode u neku od njemu još uvijek lojalnih istočnih provincija. Od toga je odustao, kada su vojni

[71] Po Svetoniju, Galba se na ovo odlučio i iz straha, jer je bilo uhvaćeno nekoliko carskih naloga, koje je Neron potajno poslao upraviteljima provincija da ubiju Galbu.

tribuni i centurioni tjelesne straže otvoreno odbili da poslušaju njegove naredbe. Jedan oficir mu je čak odgovorio: „Zar je tolika nesreća umrijeti“.

Neron je tada razmišljao da pobjegne u Iran, da zatraži milost od Galbe ili da apelira na narod. Neron se vratio u Rim, i posljednju večer je proveo u svojoj palati. Ali je nakon što se probudio oko ponoći da sazna da je ostao praktično sam, da je straža napustila palatu, kao i da su oni koje je smatrao prijateljima da su ga ostavili. Čak je pozivao i gladijatora Spikula ili bilo kojeg drugog spretnog krvnika da ga ubije.

Tek mu je oslobođenik Faont ponudio svoju vilu 4 milje van Grada. Putujući Neron i četvoro najlojalnih pratioca (među kojima je bio i Spor) su došli do te vile, gdje je Neron naredio da mu oni iskopaju grob. Tada je samo ponavljao : „Kakav umjetnik umire u meni“. Tada je stigao i kurir koji je donio vijest da se Senat sastao i da je proglasio Nerona državnim neprijateljem i da ga traže kako bi ga kaznili po „običaju predaka“. Običaj predaka je podrazumijevao da se golu čovjeku zatakne vrat u rašlje, a tijelo mu šibama udaraju dok ne pogine. Pošto nije želio da tako umre, nakon premišljanja, da izvrši samoubistvo pomogao mu je vjerni oslobođenik Epafrodit. Neron je umro 9. VI. 68. godine n. e. Neronove ostatke su sahranili njegove dadilje Ekloga i Aleksandrija i uvijek vjerna ljubavnica Akte. Sa Neronom je završila svoju historijsku ulogu i dinastija Julijevaca – Klaudijevaca.

Prema Svetoniju i Kasiju Dionu, narod Rima je slavio Neronovu smrt, dok Tacit navodi da je Neronova smrt bila pozdravljena od senatora, nobiliteta i viših klasa, dok je suprotno raspoloženje bilo kod obične mase. Neron je inače po Svetoniju nastojao da se omili narodu, a po istom historičaru i biografu nalazilo se još ljudi koji su još dugo vremena kitili njegov grob proljetnim i ljetnim cvijećem, pa čak na rostru-govornicu iznosili njegove slike i proglase. Nerona su vrlo cijenili Iranski Parti, a istočna vrela (Filostrat / *Philostratus* i Apolonije iz Tiane) spominju da je Neronova smrt bila primljena sa žalošću, jer je on obnovio slobode Grčke. Nakon Galbine smrti, Oton je izvršio djelimičnu rehabilitaciju Nerona, a to je nastavio i sljedeći princeps Vitelije. Obojica su računala na prisutnu neronijansku nostalgiju, radi svojih političkih ciljeva.

Na istoku je bilo rašireno vjerovanje da Neron ustvari nije mrtav i da će se vratiti (*Nero Redivivus*). Ova legenda će trajati stoljećima. Najmanje su se pojavila trojica pseudo-Nerona. Prvi se pojavio 69. god. n. e., za vrijeme Vitelija, ali je bio zarobljen i pogubljen. Za vrijeme princepsa Tita, pojavio se drugi pseudo-Neron i to u Aziji, ali je i on bio ubijen. Obojica varalica su svirali i pjevali uz liru i ličili su na Nerona. Treći pseudo-Neron se javio za vrijeme Domicijana, i on je bio podržan od Parta, i koji su ga teškom mukom izručili.

I. Jevrejsko – rimski rat 66. – 73. god. n. e.

Posljednjih godina Neronove vladavine izbio je ustanak u Judeji koji u pravom smislu predstavlja jednu od bitnijih razdjelnica u historiji Euromediteranskog svijeta. Posljedice ustanka se praktično i danas osjećaju. Za jevrejsku, pa djelimično i krščansku historiju I. jevrejski ustanak je imao nemjerljivo značenje jer je predoredio buduće razvitke jevrejskog naroda i krščanske religijske zajednice. Do tada kronični i latentni problemi u jevrejskim oblastima Judeji, Galileji i Samariji 66. god. n. e. su doživjeli svoju erupciju. Zahvaljujući prilično detaljnom svjedočanstvu Josipa Flavija u njegovoj knjizi „Judejski rat", a koji je bio ne samo neposredni suvremenik, nego i učesnik i promatrač zbivanja u ovom ratu, može se sa pravom reči da je I. Jevrejski rat u odnosu na sve ostale rimske ratove najbolje dokumentiran. Kao što je već govoreno u ranijim poglavljima, jevrejske oblasti na Levantu su decenijama bile problematični prostor tadašnje rimske domene. Moderna masovna kultura, posebno izražena u filmskoj industriji, uslijed abrahamističke dominacije te navedenog kontinuiranog neuralgičnog stanja u periodu Julijevaca – Klaudijevaca daje preveliko značenje Judejsko-galilejskom području. Uistinu ove oblasti nisu spadale u najbitnije dijelove rimskog imperijam, i po nekom hijerarhijskom rasporedu Judeja, Galileja i Samarija su ustvari bile siromašna periferija. Susjedni Egipat i Sirija su imali neuporedivo veće značenje, sa stacioniranim legijskim sastavom. Sirijom je upravljala osoba iz senatorskog staleža i to konzular, a Judejom osoba viteškog, prokuratorskog ili prefektskog položaja. Uz to prokurator ili prefekt Judeje koji je po direktnom komandom imao samo auksilijarne jedinice, je ustvari bio i direktno po zapovjedno-namjesničkoj liniji podređen namjesniku Sirije. Upravo je ovo shvatanje u rimskim višim političkim krugovima o periferijskom značenju ovih oblastima u kojima živi fanatični narod doprinijelo da središnja vlast posvećuje manje cjelishodne i adekvatne pažnje problemima i nemirima koji su tamo stalno bujali. Zato su se samo zacjelivale posljedice toga stanja, ali nije se pokušavalo pristupiti cjelovitom rješenju. To rješenje bi nesumnjivo moralo podrazumijevati i politiku otvorenosti koja bi tamošnju jevrejsku populaciju pokušala uklopiti u mainstream razvoja grčko – rimske kulture i apsorbiranja jevrejske domaće elite u upravljačke i vojne strukture rimskog svijeta. Središnja vlast u Rimu za Julijevaca – Klaudijevaca nije imala ni neki općeniti plan i program kako upravljati Judejom, Galilejom i Samarijom, nego ih za skoro 100 godina svoga postojanja prepuštala naizmenično svojim predstavnicima (prokuratorima ili prefektima) ili predstavnicima Herodovsko – idumejske dinastije. Upravno gledano, pojedine oblasti su bile vrlo teritorijalno rascjepkane, između zona kojima bi upravljao rimski predstavnik ili potomci Heroda Velikog. Središnja vlast nije željela da se puno bavi oblastima sa slabim resursnim bogatstvima, relativno siromašnim, bez primarnog strateškog položaja, pa je onda manipulirala članovima te domaće dinastije kako bi na njih prebacivala dio odgovornosti za upravu nad po Rimljanima zaostalom, dogmatiziranom i fanatičnom masom koja nije bila spremna da se apsorbira u grčko – rimsku kulturu. Rimska središnja

vlast načelno je poštivala religiju Jevreja, pa su oni zbog specifičnosti svoje religije bili izuzeti iz carskog kulta, a nisu morali ni da služe u auksilijarnim jedinicama.

I to zanemarivanje jevrejskog problema, ne ulaganje dovoljno energije da se ono riješi na kvalitetan i zadovoljavajući način kako bi Jevreji pa i drugi tek radjajući Abrahamisti našli svoje mjesto u okvirima eklektičke i kreativne grčko – rimske kulture doveli su do toga da tamošnja jevrejska populacija i vrhovnu rimsku vlast i grčko – rimsku, antičku kulturu promatra kao svoju suprotnost. A to je onda vodilo ka povećanju anksioznosti kod Jevreja na Levantu, zatim ubrzalo proces njihovog unutarnjeg zatvaranja (u smislu nekog odbrambenog kulturološko – duhovnog mehanizma) sa krajnjom posljedicom u prerastanju u ekstremizam i terorizam. Pošto nije bio pronađen neki djelotvorni „*modus vivendi*" kojim bi se Jevreji sa svojom nadasve različitom tradicijom i vjerovanjima mogli uklopiti u razvijeni svijet grčko – rimske mediteranske civilizacije, oni su postajali vrlo osjetljivi na bilo koji detalj eventualnog miješanja „inovjeraca" u njihovu abrahamističku religiju, koja je po prirodi stvari bila karakteristična po isključivosti. To jednostavno rečeno, Rimljani (u konkretnom slučaju njihovi provincijski dužnosnici i vojnici) nisu dovoljno razumijevali.

Potrebno je navesti da sjedište rimske uprave u Judeji nije bio Jerusalim, nego obalna Cezareja, gdje je živjela i brojna helenizirana zajednica. Jerusalim je bio glavni grad Jevreja, sjedište njihove vrhovne predstavničke, duhovne, svećeničke i počasne vlasti (Sinedrion), i u njemu nije bilo brojnije ni rimske ni grčko – helenističke zajednice. U Jerusalimu je bio i središnji II. Hram, koji je bio središnje mjesto identiteta svih tadašnjih Jevreja. Jerusalim je tada po broju stanovnika bio znatno veći grad od Cezareje. Zelotska stranka je imala sve više i više pristaša, a pojačavala se i djelatnost sikarija. Uz to i pojačano oporezivanje provincija nakon velikog požara, te zloupotrebe i pohlepa rimskog upravnog osoblja su samo još više pojačavali nezadovoljstvo i olakšavali regrutaciju ekstremista.

Dok su uzroci bili kompleksni i izvirali su iz frustracija jevrejskog naroda koji se sa svojom tada specifičnom religijom, kulturom i načinom života u odnosu na tada predominantnu antičku kulturu, povod za izbijanje rata je bio banalan. Pred neposredno izbijanje ustanka veći dio jevrejskih oblasti nalazio se pod kontrolom Gesija Flora (*Gessius Florus*), rimskog prokuratora Judeje od 64. god. n. e. Ovaj prokurator je bio zabilježen po pohlepi i nepravdi prema Jevrejima, a za upravitelja Judeje je postavljen po liniji protekcije (jer je njegova supruga bila prijateljica Popeje), a ne sposobnosti. Pojedinim zonama, posebno u Galileji je upravljao kao potčinjeni «saveznički» vladar i tetrarh Agripa II., sa svojim sestrama od kojih je najčuvenija bila Berenika. Ni on nije bio baš popularan među Jevrejima jer je imajući to pravo, samovoljno znao postavljati i smjenjivati velike svećenike.

Odmah po preuzimanju svoje funkcije u Cezariji Flor je započeo sa praksom favoriziranja lokalne helenizirane populacije u odnosu na Jevreje. Međusobna mržnja i animozitet helenističkog i jevrejskog stanovništva su bili veliki, i helenistički Cezarejci su zdušno iskoristili poziciju protekcije i započeli su sa nizom provokacija prema Jevrejima. Za razliku od ostalog tadašnjeg euromediteranskog i srednjoistočnog stanovništva Jevreji su bili ubjedljivo najosjetljiviji na religijska pitanja i na ono što bi oni smatrali svetogrđem ili blasfemičnom provokacijom. Jednom prilikom dok su se Jevreji molili u lokalnoj sinagogi na sabat, jedan Cezarejac je namjeravao da žrtvuje ptice na ulazu u sinagogu. Taj čin za Jevreje nije bio samo poruga, nego i namjerno onečišćenje za njih svetog prostora. Ubrzo je došlo do masovne tuče.

Kao odgovor na ovaj akt svjesne provokacije, Jevreji su napustili Cezareju i zatim poslali delegaciju sa molbom Floru (koji se nalazio u Sevastiji) da im pomogne, „spomenuvši uzgred i osam talenata" (vjerojatno radi podmićivanja). No Flor je dao da se podnositelji molbe uhapse. Po Josipu Flaviju, Flor je dodatno razgnjevio Jevreje tako što je uzeo 17 talenata iz trezora II.Hrama u Jerusalimu, pod izgovorom da Neronu treba novac. To je dovelo do otvorenih nereda u Jerusalimu. Flor je osobno predvodeći vojsku pošao u Jerusalim da smiri situaciju i uhapsi one koji su potpirivali nerede. Ako mu Jevreji iz Jerusalima njih ne izruče, on je prijetio da će kazniti gradske uglednike. Flor je dozvolio vojnicima pljačku u gradu, nasilje i neselektivno ubijanje. Mnoge stanovnike Jerusalima je Flor dao bičevati i razapeti. On je čak dao razapeti i neke rimske građane i to viteškog reda, a koji su bili Judejci po porijeklu, što je bilo nečuveno. Situacija se malo smirila i u Jerusalim su trebale doći dodatne 2 kohorte. Veliki svečenici su nastojali da očuvaju red i savjetovali su narod da kohorte primi bez problema, ali oni koji su se već odlučili na pobunu mislili su drugačije. Bez obzira na želje svećeničke elite, došlo je do sukoba vojnika i jerusalimskih Jevreja, koji se vrlo brzo razvio u opći ustanak u gradu. Sada je Flor bio u neprilici i ponudio je uvjete svećeničkoj eliti, koja je obečala da će jamčiti mir i stabilnost. Flor je tako neslavno napustio Jerusalim i vratio se sa većinom trupa u Cezareju. Jevreji su prestali plaćati i tribut. Kako bi ispitio stanje i uzroke pobune i sukoba, Gaj Cestije Gal (*Caius Cestius Gallus*) namjesnik Sirije je poslao svoga izaslanika. Agripa II., koji se u Jerusalim vratio nakon posjete Aleksandriji gdje je zaželio sreću Aleksandru (*Tiberius Julius Alexander*; poticao je iz ugledne i bogate porodice aleksandrijskih Jevreja koja je primila rimsko građanstvo) koga je Neron imenovao za prefekta Egipta, je nastojao da umiri svoje sunarodnike i ponovo ih vrati na stazu lojalnosti. Međutim u tome ne samo da nije uspio, nego je izazvao gnjev ekstremnijih jevrejskih skupina i morao je sa Berenikom napustiti Jerusalim i vratiti u svoju tetrarhiju. Jevrejski buntovnici su zauzeli čuvenu utvrdu Masadu i masakrirali njenu posadu.

Masada – sadašnje stanje

Masada - rekonstrukcija

U to vrijeme je i zapovjednik hramovne straže Eleazar ben Ananius (za koga Josip Flavije kaže da je bio vrlo razuzdan mladić), sin tadašnjeg velikog svećenika Ananije, naredio svećenicima koji su služili u II.Hramu da ne primaju nikakve darove niti žrtve od onih koji nisu Jevreji. To je značilo odbijanje žrtvi i za Rimljanje, njihovu državu i za princepsa. To je bio i simbolički prekid Jevreja Judeje sa rimskom vrhovnom vlašću, i ustanak je i formalno proglašen i to ne samo protiv Flora, nego i protiv rimske vlasti uopće. Naravno, taj čin nije jednodušno prihvaćen u Jerusalimu ni od Jevreja, jer su svećenička elita i najugledniji predstavnici i odličnici jevrejskog naroda bili za znatno umjereniji pristup (Ananije se npr. nije slagao sa svojim sinom), za razliku od radikalnih vjerskih i političkih elemenata. U Jerusalimu je došlo i do frakcijske borbe, u kojoj su prevagu odnijele radikalne skupine koje su za svoje akcije bile prilično motivirane i socijalnim razlozima jer su npr. uništili gradski arhiv kako bi uništili dužničke dokumente. Sam Josip Flavije kaže da je ova frakcijska borba poprimila i oblik borbe neimućnih protiv imućnih. Čak je i Ananija sa svojim bratom Jezekijom bio ubijen od ustanika, a i radikali su se međusobno obračunavali, pa je iz te borbe pobjednosna izašla Eleazarova skupina.

Uslijed općega ustanka Jevreja na Levantu se razbuktao jedan od najvećih ratova u euromediteranskoj povijesti. Pošto je rat vrlo rano, već na samome svome početku, postao totalni i nemilosrdan, sve strane učesnice (raznorazne frakcije jevrejskih pobunjenika, oružane snage Rimske države, Sirijci, Arabljani, tamo naseljeni Heleni i helenizirani Levantinci) nose na sebi "grijehe" onoga što po *interpretatio moderna* možemo nazvati ratnim zločinima. I prilično duboko naslagani slojevi etničkih, religijskih i kulturološko - civilizacijskih podjela i mržnji su samo dodatno doprinosili raspirivanju i širenju ubistvenog uragana koji je godinama pustošio i uništavao Levant. O ovim ratnim zločinima najviše detaljnih i slikovitih podataka daje i učesnik u ratu, i njegov pisac Josip Flavije. Sve je započelo sa masakrom nad rimskom jedinicom koja se u Jerusalimu na vjeru predala ustanicima. Ustanak koji je izbio doveo je do niza neviđenih uzajamnih pokolja i masakra Jevreja na jednoj strani i helenističkih zajednica i Sirijaca na drugoj strani. Uvertira je bio golemi pokolj Cezarejaca nad svim Jevrejima u Cezareji, na što je uslijedila stravična odmazda jevrejskih ustanika nad Sirijcima i Helenistima. Josip Flavije izvještava da su Jevrejski ustanici zauzeli, opustošili ili popalili čitav niz sela i gradova na južnom Levantu (današnje područje Izraela i Palestine) i da je bio bezbrojan broj ljudi koji su bili uhvaćeni i pobijeni. Zbog tih pokolja se čitava Sirija nalazila u uzbuđenju, pa su i Sirijci po svojim gradovima uništavali jevrejske zajednice. Jedino su pošteđene za sada bile jevrejske zajednice u Antiohiji, Sidonu i Apameji.

Josip Flavije, II, XVII, 10: οἱ δὲ μέχρι μὲν ἦσαν ἐν τοῖς ὅπλοις, οὔτ᾽ ἐπεχείρει τις τῶν στασιαστῶν αὐτοῖς οὔτ᾽ ἐνέφαινεν ἐπιβουλήν: ὡς δὲ κατὰ τὰς συνθήκας ἅπαντες ἀπέθεντο τοὺς θυρεοὺς καὶ τὰ ξίφη καὶ μηδὲν ἔτι ὑποπτεύοντες ἀνεχώρουν, ὥρμησαν ἐπ᾽ αὐτοὺς οἱ περὶ τὸν Ἐλεάζαρον καὶ περισχόντες ἀνῄρουν οὔτε ἀμυνομένους οὔτε ἱκετεύοντας, μόνας δὲ τὰς συνθήκας καὶ τοὺς ὅρκους ἀναβοῶντας. οἱ μὲν οὖν οὕτως ὠμῶς ἀπεσφάγησαν

ἅπαντες πλὴν Μετιλίου, τοῦτον γὰρ ἱκετεύσαντα καὶ μέχρι περιτομῆς ἰουδαΐσειν ὑποσχόμενον διέσωσαν μόνον, τὸ δὲ πάθος Ῥωμαίοις μὲν ἦν κοῦφον, ἐκ γὰρ ἀπλέτου δυνάμεως ἀπαναλώθησαν ὀλίγοι, Ἰουδαίων δὲ προοίμιον ἁλώσεως ἔδοξεν. καὶ κατιδόντες ἀνηκέστους μὲν ἤδη τὰς αἰτίας τοῦ πολέμου, τὴν δὲ πόλιν τηλικούτῳ μιάσματι πεφυρμένην, ἐξ οὗ δαιμόνιόν τι μήνιμα προσδοκᾶν εἰκὸς ἦν, εἰ καὶ μὴ τὴν ἐκ Ῥωμαίων ἄμυναν, ἐπένθουν δημοσίᾳ, καὶ πλήρης μὲν κατηφείας ἦν ἡ πόλις, ἕκαστος δὲ τῶν μετρίων ὡς αὐτὸς ὑπὲρ τῶν στασιαστῶν δίκας δώσων τετάρακτο. καὶ γὰρ δὴ σαββάτῳ συνέβη πραχθῆναι τὸν φόνον, ἐν ᾧ διὰ τὴν θρησκείαν καὶ τῶν ὁσίων ἔργων ἔχουσιν ἐκεχειρίαν.
("Sve dok su oni imali svoje oružje, ustanici ih nisu napadali niti su dozvoljavali da se primijeti izdaja. Ali kada svi Rimljani po sporazumu odložiše svoje štitove i mačeve, i ništa ne sumnjajuć htjedoše na odu, iznenada na njih nasrnuše Eleazarovi ljudi, opkoliše ih i pobiše, a napadnuti niti su se branili niti molili, nego su se samo glasno pozivali na sporazum i zakletvu. Tako ih sve pobiše na užasan način, osim Metilija, koga buntovnici ostaviše na životu jer je molio za milost i obećao da će primiti judejsku vjeru i obrezati se. Za Rimljane taj gubitak nije mnogo značio jer su izgubili samo nekoliko ljudi od goleme bojne sile. A Judejcima je taj pokolj bio predigra njihove propasti, jer su dobro uvidjeli da je to nedjelo uzrok za rat, kojega oni nisu više mogli ukloniti sa svijeta, i da je njihov grad okaljan zločinom za koji su imali, ako ne najprije osvetu Rimljana, a ono svakako da očekuju božiju kaznu, pa zbog toga odrediše javnu opću žalost, i opća potištenost zavlada gradom. Oni koji su dobro mislili, nisu se mogli oteti strahu da će morati da trpe i kaznu za ustanike, jer pokolj je izvršen jedne subote, dakle u dan u koji se običava uzdržavati, zbog božije službe od svakoga posla.").

Josip Flavije, II, XVIII, 1 – 3 : Τῆς δ᾽ αὐτῆς ἡμέρας καὶ ὥρας ὥσπερ ἐκ δαιμονίου προνοίας ἀνῄρουν Καισαρεῖς τοὺς παρ᾽ ἑαυτοῖς Ἰουδαίους, ὡς ὑπὸ μίαν ὥραν ἀποσφαγῆναι μὲν ὑπὲρ δισμυρίους, κενωθῆναι δὲ πᾶσαν Ἰουδαίων τὴν Καισάρειαν: καὶ γὰρ τοὺς διαφεύγοντας ὁ Φλῶρος συλλαβὼν κατῆγεν δεσμώτας εἰς τὰ νεώρια. πρὸς δὲ τὴν ἐκ τῆς Καισαρείας πληγὴν ὅλον τὸ ἔθνος ἐξαγριοῦται, καὶ διαμερισθέντες τάς τε κώμας τῶν Σύρων καὶ τὰς προσεχούσας ἐπόρθουν πόλεις, Φιλαδέλφειάν τε καὶ Ἐσεβωνῖτιν καὶ Γέρασα καὶ Πέλλαν καὶ Σκυθόπολιν. ἔπειτα Γαδάροις καὶ Ἵππῳ καὶ τῇ Γαυλανίτιδι προσπεσόντες τὰ μὲν καταστρεψάμενοι, τὰ δ᾽ ὑποπρήσαντες ἐχώρουν ἐπὶ Κάδασα τὴν Τυρίων καὶ Πτολεμαΐδα Γάβαν τε καὶ Καισάρειαν. ἀντέσχον δὲ οὔτε Σεβαστὴ ταῖς ὁρμαῖς αὐτῶν οὔτε Ἀσκάλων, ἀλλ᾽ ἐπὶ ταύταις πυρποληθείσαις Ἀνθηδόνα καὶ Γάζαν κατέσκαπτον. πολλαὶ δὲ καθ᾽ ἑκάστην τούτων τῶν πόλεων ἀνηρπάζοντο κῶμαι, καὶ τῶν ἁλισκομένων ἀνδρῶν φόνος ἦν ἄπειρος. Οὐ μὴν οἱ Σύροι τῶν Ἰουδαίων ἔλαττον πλῆθος ἀνῄρουν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τοὺς ἐν ταῖς πόλεσιν λαμβανομένους ἀπέσφαττον οὐ μόνον κατὰ μῖσος, ὡς πρότερον, ἀλλ᾽ ἤδη καὶ τὸν ἐφ᾽ ἑαυτοῖς κίνδυνον φθάνοντες. δεινὴ δὲ ὅλην τὴν Συρίαν ἐπεῖχεν ταραχή, καὶ πᾶσα πόλις εἰς δύο διῄρητο στρατόπεδα, σωτηρία δὲ τοῖς ἑτέροις ἦν τὸ τοὺς ἑτέρους φθάσαι. καὶ τὰς μὲν ἡμέρας ἐν αἵματι διῆγον, τὰς δὲ νύκτας δέει χαλεπωτέρας: καὶ γὰρ ἀπεσκευάσθαι τοὺς Ἰουδαίους δοκοῦντες ἕκαστοι τοὺς ἰουδαΐζοντας εἶχον ἐν ὑποψίᾳ, καὶ τὸ παρ᾽ ἑκάστοις

ἀμφίβολον οὔτε ἀνελεῖν τις προχείρως ὑπέμενεν καὶ μεμιγμένον ὡς βεβαίως ἀλλόφυλον ἐφοβεῖτο. προεκαλεῖτο δὲ ἐπὶ τὰς σφαγὰς τῶν διαφόρων καὶ τοὺς πάλαι πρᾳοτάτους πάνυ δοκοῦντας ἡ πλεονεξία: τὰς γὰρ οὐσίας τῶν ἀναιρεθέντων ἀδεῶς διήρπαζον καὶ καθάπερ ἐκ παρατάξεως τὰ σκῦλα τῶν ἀνῃρημένων εἰς τοὺς σφετέρους οἴκους μετέφερον, ἔνδοξός τε ἦν ὁ πλεῖστα κερδάνας ὡς κατισχύσας πλειόνων. ἦν δὲ ἰδεῖν τὰς πόλεις μεστὰς ἀτάφων σωμάτων καὶ νεκροὺς ἅμα νηπίοις γέροντας ἐρριμμένους γύναιά τε μηδὲ τῆς ἐπ᾽ αἰδοῖ σκέπης μετειληφότα, καὶ πᾶσαν μὲν τὴν ἐπαρχίαν μεστὴν ἀδιηγήτων συμφορῶν, μείζονα δὲ τῶν ἑκάστοτε τολμωμένων τὴν ἐπὶ τοῖς ἀπειλουμένοις ἀνάτασιν. Μέχρι μὲν δὴ τούτων Ἰουδαίοις πρὸς τὸ ἀλλόφυλον ἦσαν προσβολαί, κατατρέχοντες δὲ εἰς Σκυθόπολιν τοὺς παρ᾽ ἐκείνοις Ἰουδαίους ἐπείρασαν πολεμίους: ταξάμενοι γὰρ μετὰ τῶν Σκυθοπολιτῶν καὶ τῆς ἑαυτῶν ἀσφαλείας ἐν δευτέρῳ θέμενοι τὴν συγγένειαν ὁμόσε τοῖς ὁμοφύλοις ἐχώρουν. ὑπωπτεύθη δ᾽ αὐτῶν καὶ τὸ λίαν πρόθυμον: οἱ γοῦν Σκυθοπολῖται δείσαντες μὴ νύκτωρ ἐπιχειρήσωσι τῇ πόλει καὶ μετὰ μεγάλης αὐτῶν συμφορᾶς τοῖς οἰκείοις ἀπολογήσωνται περὶ τῆς ἀποστάσεως, ἐκέλευον αὐτούς, εἰ βούλονται τὴν ὁμόνοιαν βεβαιῶσαι καὶ τὸ πρὸς τοὺς ἀλλοεθνεῖς πιστὸν ἐπιδείξασθαι, μεταβαίνειν ἅμα ταῖς γενεαῖς εἰς τὸ ἄλσος. τῶν δὲ ποιησάντων τὸ προσταχθὲν χωρὶς ὑποψίας. δύο μὲν ἡμέρας ἠρέμησαν οἱ Σκυθοπολῖται τὴν πίστιν αὐτῶν δελεάζοντες, τῇ δὲ τρίτῃ νυκτὶ παρατηρήσαντες τοὺς μὲν ἀφυλάκτους οὓς δὲ κοιμωμένους ἅπαντας ἀπέσφαξαν ὄντας τὸν ἀριθμὸν ὑπὲρ μυρίους καὶ τρισχιλίους, τὰς δὲ κτήσεις διήρπασαν ἁπάντων.

(„Istoga dana i u isti sat dogodi se, božijim određenjem, da su stanovnici Cezareje ubijali svoje judejske sugrađane, tako da je u jednom satu bilo poklano njih dvadeset hiljada, i da nijedan Judejac nije preostao u gradu, jer je Flor pohvatao i bjegunce i kao zarobljenike odveo ih na lađe. Glas o tome pokolju toliko je razjario sav judejski narod da su sa pojedinim naoružanim odredima opustošili sela Sirijaca, kao i gradove blizu granice, Filadelfiju, Sebenitidu, Gerasu, Celu i Skitopolis, a zatim napadoše na Gadaru, Hipo i Galantidu, i ta su mjesta opustošili ili popalili, pa onda udariše na tirski grad Kedasu, kao i na Ptolemaidu, Gabu i Cezareju. Ni Sevastija ni Askalon nisu mogli odoliti njihovoj navali nego ih oni popališe, a zatim razoriše kao i Antedon i Gazu, Osim toga opljačkaše mnoga sela blizu tih gradova i bezbrojan je bio broj ljudi koji su bili uhvaćeni i pobijeni. Ali i Sirijci ne prirediše manji pokolj od Judejaca, nego i oni pobiše po gradovima one koje su mogli uhvatiti i to ne samo iz mržnje nego zbog toga da preduhitre opasnost koja im je pretila. Cijela Sirija se nalazila u snažnom uzbuđenju, i svaki pojedini grad bio je podeljen na dva neprijateljska tabora, a svaki od njih tražio je spas u tome da prvi ubije protivnika. Tako su dani prolazili u neprestanom prolivanju krvi, a noći su donosile još veću stravu. Pa kada se smatralo da su Judejci već iskorijenjeni, onda su se uzeli na oko oni za koje se sumnjalo da su pristalice Judejaca, a u pogledu sumnjivih nisu se mogli samo pobiti, premda se i od tih ljudi, kao mješanaca, trebalo isto tako bojati kao i čistih Judejaca. Uz to je došla i pohlepa za imetkom koja je navodila i one koji su nekada izgledali najmirniji, na ubijanje svojih protivnika. Jer se bez ikakvog ustručavanja grabilo imanje ubijenih, i, kao da su pali

na bojištu, sa opljačkanih leševa vukao se plijen svojim kućama. Onoga koji je najviše prigrabio, najviše su slavili kao pobjednika nad mnogim neprijateljima. Gradovi su se punili nepokopanim leševima, i starci su se viđali kako ispruženi leže na zemlji pokraj djece i žena koje nisu bile pokrivene ni po sramotnim dijelovima. Neopisana bijeda vladala je u cijeloj provinciji i još je gori bio strah od zlodjela kojima se pretilo, od onih koja su se već podnijela. Ako su Judejci do tada imali da se bore samo sa tuđincima, pri napadu na Skitopolis morali su da iskuse da i njihovi tamošnji sunarodnici istupaju protiv njih kao neprijatelji. Oni se naime združiše sa ostalim Skitopoljcima, pa žrtvovavši svoje sunarodnjačke obzire da bi sebe osigurali iziđoše u borbu protiv svojih sunarodnika. Ova prevelika spremnost izazvala je podozrenje kod Skitopoljaca koji su se plašili da bi njihovi judejski sugrađani mogli noću da napadnu na grad i da priređe veliki pokolj među stanovnicima, pokušavajući na taj način da poprave svoje otpadništvo pred svojim sunarodnicima. Zbog toga zatražiše da se oni isele sa svojim porodicama u gaj, ako žele da potvrde slaganje sa svojim sugrađanima i pokažu vjernost sporazumu protiv tuđinaca. Bez ikakvog podozrenja Judejci tako postupiše, i da bi ih Skitopoljci ubijedili da su sigurni, ostaviše ih dva dana na miru, ali treće noći iskoristiše zgodnu priliku i poklaše trinaest hiljada Judejaca, koji su spavali ili bili potpuno bezbrižni, bez straže, pa prigrabiše njihov imetak.”).

Josip Flavije, II, XVIII, 5: Πρὸς δὲ τὴν ἐν Σκυθοπόλει φθορὰν αἱ λοιπαὶ πόλεις ἐπανίσταντο τοῖς καθ᾽ ἑαυτὴν Ἰουδαίοις ἑκάστη, καὶ πεντακοσίους μὲν ἐπὶ δισχιλίοις Ἀσκαλωνῖται, Πτολεμαεῖς δὲ δισχιλίους ἀνεῖλον ἔδησάν τ᾽ οὐκ ὀλίγους. καὶ Τύριοι συχνοὺς μὲν διεχειρίσαντο, πλείστους δ᾽ αὐτῶν δεσμώτας ἐφρούρουν, Ἱππηνοί τε καὶ Γαδαρεῖς ὁμοίως τοὺς μὲν θρασυτέρους ἀπεσκευάσαντο, τοὺς δὲ φοβεροὺς διὰ φυλακῆς εἶχον, αἵ τε λοιπαὶ πόλεις τῆς Συρίας, ὅπως ἑκάστη πρὸς τὸ Ἰουδαϊκὸν ἢ μίσους ἢ δέους εἶχον. μόνοι δὲ Ἀντιοχεῖς καὶ Σιδώνιοι καὶ Ἀπαμεῖς ἐφείσαντο τῶν μετοικούντων καὶ οὔτε ἀνελεῖν τινας Ἰουδαίων ὑπέμειναν οὔτε δῆσαι, τάχα μὲν καὶ διὰ τὸ σφέτερον πλῆθος ὑπερορῶντες αὐτῶν πρὸς τὰ κινήματα, τὸ πλέον δὲ ἔμοιγε δοκεῖν οἴκτῳ πρὸς οὓς οὐδὲν ἑώρων νεωτερίζοντας. Γερασηνοί τε οὔτε εἰς τοὺς ἐμμείναντας ἐπλημμέλησαν καὶ τοὺς ἐξελθεῖν ἐθελήσαντας προέπεμψαν μέχρι τῶν ὅρων.
(„Poslije ovog pokolja u Skitopolisu podigoše se stanovnici i drugih gradova protiv svojih judejskih sugrađana. Tako su Askalonci pobili dvije hiljade i pet stotina, u Ptolemaidi je ubijeno dvije hiljade, a sem toga znatan broj još i zatvoren. I Tirci smakoše mnoge, a još veći broj staviše u zatvor. Isto tako i stanovnici Hiposa i Gadare pogubiše smelije, a bojažljivije baciše u zatvor. Na isti način se postupalo i u drugim sirijskim gradovima, već prema tome da li je prema Judejcima preovlađivala mržnja ili strah. Samo stanovnici Antiohije, Sidona i Apameje poštediše svoje judejske sugrađane i ne dozvoliše da ni jedan od njih bude ubijen ili zatvoren, možda zbog toga što nisu davali nikakvu važnost eventualnim prekim nemirima među Judejcima s obzirom na svoju brojčanu nadmoćnost, ili, što držim da je tačnije, iz sažaljenja prema njima pošto se kod njih nije moglo zapaliti

nikakvo ustaničko raspoloženje. Pa i Gerasimci ne učiniše ništa nažao Judejcima, koji su htjeli ostati u gradu, a onima koji su željeli da ga napuste dadoše pratnju sve do granice.”).

Vrlo detaljan opis pokolja, uništavanja, mučenja i pljačke koje daje Josip Flavije, ukazuje na nesmiljenu i ubilačku mržnju među ovim levantinskim zajednicima, koja za jedini cilj ima fizičko totalno istrebljenje drugih a ne njihovo potčinjavanje. Razmjere fizičkog uništavanja među bile su tolike da se slobodno može govoriti o namjeri učinjenja genocida sa obje strane (i sa sirijsko-helenističke i sa jevrejske). I u Kirenajci je došlo do nemira među Jevrejima, koji su brzo ugušeni. I u Egiptu, gdje je živjela velika kolonija Jevreja došlo je do pobune (povod je bilo spaljivanje trojice Jevreja od strane Aleksandrinaca), koja je ugušena naravno praćeno uz pokolj i pljačku.

Josip Flavije, II, XVIII, 7 – 8: Κατὰ δὲ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀεὶ μὲν ἦν στάσις πρὸς τὸ Ἰουδαϊκὸν τοῖς ἐπιχωρίοις ἀφ᾽ οὗ χρησάμενος προθυμοτάτοις κατὰ τῶν Αἰγυπτίων Ἰουδαίοις Ἀλέξανδρος γέρας τῆς συμμαχίας ἔδωκεν τὸ μετοικεῖν κατὰ τὴν πόλιν ἐξ ἴσου † μοίρας πρὸς τοὺς Ἕλληνας. διέμεινεν δ᾽ αὐτοῖς ἡ τιμὴ καὶ παρὰ τῶν διαδόχων, οἳ καὶ τόπον ἴδιον αὐτοῖς ἀφώρισαν, ὅπως καθαρωτέραν ἔχοιεν τὴν δίαιταν ἧττον ἐπιμισγομένων τῶν ἀλλοφύλων, καὶ χρηματίζειν ἐπέτρεψαν Μακεδόνας, ἐπεί τε Ῥωμαῖοι κατεκτήσαντο τὴν Αἴγυπτον, οὔτε Καῖσαρ ὁ πρῶτος οὔτε τῶν μετ᾽ αὐτόν τις ὑπέμεινεν τὰς ἀπ᾽ Ἀλεξάνδρου τιμὰς Ἰουδαίων ἐλαττῶσαι. συμβολαὶ δ᾽ ἦσαν αὐτῶν ἀδιάλειπτοι πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καὶ τῶν ἡγεμόνων πολλοὺς ὁσημέραι παρ᾽ ἀμφοῖν κολαζόντων ἡ στάσις μᾶλλον παρωξύνετο. τότε δ᾽ ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἐτετάρακτο, μᾶλλον ἐξήφθη τὰ παρ᾽ ἐκείνοις. καὶ δὴ τῶν Ἀλεξανδρέων ἐκκλησιαζόντων περὶ ἧς ἔμελλον ἐκπέμπειν πρεσβείας ἐπὶ Νέρωνα συνερρύησαν μὲν εἰς τὸ ἀμφιθέατρον ἅμα τοῖς Ἕλλησιν συχνοὶ Ἰουδαίων, κατιδόντες δὲ αὐτοὺς οἱ διάφοροι παραχρῆμα ἀνεβόων πολεμίους καὶ κατασκόπους λέγοντες: ἔπειτα ἀναπηδήσαντες ἐπέβαλλον τὰς χεῖρας αὐτοῖς. οἱ μὲν οὖν λοιποὶ φεύγοντες διεσπάρησαν, τρεῖς δὲ ἄνδρας συλλαβόντες ἔσυρον ὡς ζῶντας καταφλέξοντες. ἤρθη δὲ πᾶν τὸ Ἰουδαϊκὸν ἐπὶ τὴν ἄμυναν, καὶ τὸ μὲν πρῶτον λίθοις τοὺς Ἕλληνας ἔβαλλον, αὖθις δὲ λαμπάδας ἁρπασάμενοι πρὸς τὸ ἀμφιθέατρον ὥρμησαν ἀπειλοῦντες ἐν αὐτῷ καταφλέξειν τὸν δῆμον αὔτανδρον. κἂν ἔφθησαν τοῦτο δράσαντες, εἰ μὴ τοὺς θυμοὺς αὐτῶν ἀνέκοψεν Τιβέριος Ἀλέξανδρος ὁ τῆς πόλεως ἡγεμών. οὐ μὴν οὗτός γε ἀπὸ τῶν ὅπλων ἤρξατο σωφρονίζειν, ἀλλ᾽ ὑποπέμψας τοὺς γνωρίμους αὐτοῖς παύσασθαι παρεκάλει καὶ μὴ καθ᾽ ἑαυτῶν ἐρεθίζειν τὸ Ῥωμαίων στράτευμα. καταχλευάζοντες δὲ τῆς παρακλήσεως οἱ στασιώδεις ἐβλασφήμουν τὸν Τιβέριον. Κἀκεῖνος συνιδὼν ὡς χωρὶς μεγάλης συμφορᾶς οὐκ ἂν παύσαιντο νεωτερίζοντες, ἐπαφίησιν αὐτοῖς τὰ κατὰ τὴν πόλιν Ῥωμαίων δύο τάγματα καὶ σὺν αὐτοῖς δισχιλίους στρατιώτας κατὰ τύχην παρόντας εἰς τὸν Ἰουδαίων ὄλεθρον ἐκ Λιβύης: ἐπέτρεψεν δὲ οὐ μόνον ἀναιρεῖν, ἀλλὰ καὶ τὰς κτήσεις αὐτῶν διαρπάζειν καὶ τὰς οἰκίας καταφλέγειν. οἱ δ᾽ ὁρμήσαντες εἰς τὸ καλούμενον Δέλτα, συνῴκιστο γὰρ ἐκεῖ τὸ Ἰουδαϊκόν, ἐτέλουν τὰς ἐντολάς, οὐ μὴν ἀναιμωτί: συστραφέντες γὰρ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ τοὺς ἄμεινον ὡπλισμένους ἑαυτῶν προταξάμενοι μέχρι πλείστου μὲν ἀντέσχον, ἅπαξ δ᾽ ἐγκλίναντες ἀνέδην διεφθείροντο. καὶ παντοῖος ἦν αὐτῶν ὄλεθρος, τῶν μὲν ἐν τῷ πεδίῳ

καταλαμβανομένων, τῶν δ᾽ εἰς τὰς οἰκίας συνωθουμένων. ὑπεπίμπρασαν δὲ καὶ ταύτας οἱ Ῥωμαῖοι προδιαρπάζοντες τὰ ἔνδον, καὶ οὔτε νηπίων ἔλεος αὐτοὺς οὔτε αἰδὼς εἰσῄει γερόντων, ἀλλὰ διὰ πάσης ἡλικίας ἐχώρουν κτείνοντες, ὡς ἐπικλυσθῆναι μὲν αἵματι πάντα τὸν χῶρον, πέντε δὲ μυριάδες ἐσωρεύθησαν νεκρῶν, περιελείφθη δ᾽ ἂν οὐδὲ τὸ λοιπόν, εἰ μὴ πρὸς ἱκετηρίας ἐτράποντο. κατοικτείρας δ᾽ αὐτοὺς Ἀλέξανδρος ἀναχωρεῖν τοὺς Ῥωμαίους ἐκέλευσεν. οἱ μὲν οὖν ἐξ ἔθους τὸ πειθήνιον ἔχοντες ἅμα νεύματι τοῦ φονεύειν ἐπαύσαντο, τὸ δημοτικὸν δὲ τῶν Ἀλεξανδρέων δι᾽ ὑπερβολὴν μίσους δυσανάκλητον ἦν καὶ μόλις ἀπεσπᾶτο τῶν σωμάτων.

(„Što se tiče Aleksandrije, tamo su domaći stanovnici živeli u neprestanoj borbi s Judejcima, tj. od vremena kada su ovi spremno pomagali Aleksandru u boroi protiv Egipćana,[72] pa im je zbog toga za nagradu priznao da uživaju ista prava koja imaju i njihovi grčki sugrađani. Ta privilegija ostade im i za vreme njegovih nasljednika, koji im čak dadoše i vlastitu gradsku četvrt da bi mogli nepomiješani sa strancima bolje održavati čistotu svoga načina života, pa im dozvoliše da se mogu nazivati Makedonci.[73] Kada su kasnije Rimljani zavladali Egiptom, ni Cezar, ni njegovi nasljednici, nisu dozvoljavali da se Judejcima ograničavaju prava koja im je dao Aleksandar.[74] Zbog toga su nastajala stalna trvenja među Judejcima i Grcima, pa premda su vlasti kažnjavale mnoge krivce na jednoj i na drugoj strani, napetost je postajala sve ogorčenija. Kada su u našem vremenu izbili meteži i po drugim mjestima, onda se i u Aleksandriji zaoštrio sukob. Pošto su Aleksandrijci bili sazvali skupštinu da bi poslali izaslanstvo Neronu, sa Grcima su bili došli i mnogi ‚Judejci u amfiteatar. Ali čim ih protivnici ugledaše, podigoše viku nazivajući ih neprijateljima i uhodama, i ustremiše se na njih da ih napadnu. Dok se većina Judejaca brzim bjekstvom raspršala, trojica im padoše u ruke, pa ih oni odvukoše da ih žive spale. Sada se podiže sva judejska naseobina na osvetu. Najpre su se nabacivali na Grke kamenjem, ali se zatim dohvatiše baklji pa pojuriše amfiteatrom preteći da će tamo spaliti sav narod. Te pretnje bi svakako izvršili da njihovo bjesnilo nije obustavio Tiberije Aleksandar,[75] prefekt grada. Ali Tiberije nije htio da ih odmah urazumljuje oružjem, nego posla ugledne građane i zatraži da prestanu s neprijateljstvima i da ne izazivaju vojnu silu Rimljana protiv sebe. Ali buntovnici odgovoriše na taj poziv sprdnjom i uvredama Tiberija. I ovaj, uvidjevši da bez velikog sukoba neće moći da umiri buntovnike, posla dvije rimske legije koje su se nalazile u gradu, ali osim njih i pet hiljada vojnika koji su, po usudu, upravo bili stigli iz Libije, gde su

[72] Ovdje Josip Flavije griješi, jer Aleksandar Veliki nije ratovao protiv Egipčana, nego, naprotiv Egipčani su ga smatrali oslobodicem od iransko – persijske vladavine dinastije Ahemenida.

[73] Vladajuća dinastija Egipta u helenističko doba su bili Ptolemeidi, čiji je rodonačelnik bio Ptolemej I. Lagid Soter, visoki zapovjednik makedonske vojske. Aleksandrinci su bili mješavina helenskih i makedonskih doseljenika i heleniziranih Egipčana.

[74] Nije Julije Cezar bio taj koji je pripojio Egipat Rimskoj državi, nego njegov nasljednik i osnivač principatskog sustava Oktavijan August, koji je isto nosio Cezarovo ime.

[75] *Tiberius Iulius Alexander*, i sam porijeklom iz ugledne i utjecajne jevrejske porodice iz Aleksandrije.

prisustvovali uništavanju Judejaca, pa vojnicima dozvoli ne samo da ubijaju Judejce nego da i njihov imetak pljačkaju i kuće popale. Vojska sada prodre u takozvanu Deltu, gde su Judejci zajedno stanovali, i izvrši izdato naređenje, ali ne bez velikih gubitaka. Judejci se, naime, sakupiše i postaviše u prednje redove one koji su bili bolje naoružani, i odupirali su se s najvećom istrajnošću. Na koncu su morali ipak da uzmaknu, i tada su gomilice ubijani. Poraz je bio potpun, oni koje neprijatelj nije uhvatio u slobodnom prostoru, sabiše se u kuće, ali ih Rimljani potpališe odozdo opljačkavši im potpuno unutrašnjost. Pobjednici nisu imali smilovanja prema djeci, niti poštovanja prema starcima, sve je bilo poklano bez razlike na starost, tako da je cijeli prostor bio preplavljen krvlju, a unaokolo je ležalo oko pedeset hiljada leševa u gomilama. Nijedan Judejac ne bi bio ostao u životu da ostali nisu počeli moliti. Aleksandar im se smilova i dade Rimljanima znak za povlačenje. Vojnici, naviknuti na poslušnost, obustaviše ubijanje odmah na prvi znak. Ali teško je bilo ogorčenu aleksandrijsku svjetinu zaustaviti, i nikako se nisu dali odvojiti od leševa.").

Interesantno je da je Egiptom tada upravljao već spomenuti Tiberije Aleksandar i da je upravo on poslao svoje legionare na Jevreje. Ipak je njegova naredba armiji nakon molbi Judejaca i nakon što je ustanak u Egiptu i Aleksandriji ugušen, spasila jevrejsku zajednicu od daljeg uništavanja. Ovaj potomak aleksandrijskih Jevreja (otac mu je bil alabarh = dužnosnik koji je stajao na čelu jevrejske zajednice u Aleksandriji, a bio je i nećak Filona Aleksandrijskog) u potpunosti je bio odan Rimskoj državi i svome rimskom građanstvu. U historiografiji postoji i mišljenje da je on i napustio judaizam, a Josip Flavije ga u svojim Starinama optužuje zbog nepobožnosti i objašnjava da on nije ostao u drevnim običajima. Međutim, tvrdnja da je on i oficijelno napustio judaizam, još uvijek ostaje u sferi špekulacija, iako je činjenica da nije uvažavao ni judaističku dogmu ni običaje. Tiberije Aleksandar će par godina kasnije odigrati veliku ulogu u proglašavanju Vespazijana za novog princepsa te u opsadi Jerusalima, gdje se naravno borio na rimskoj strani.

Rimljani u toku svoje historije nikada nisu imali namjeru nad nekim izvršiti genocid, niti su imali neki narod i zajednicu koje po defaultu treba fizički i biološki istrijebiti. Njihov uvijek osnovni cilj u svim ratovima koje su vodili bilo je da poraze i potčine neprijatelja, i u tome nisu birali sredstva i nisu se obazirali na žrtve. Ali namjera im je bila da ga potčine, a ne da ga biološki istrijebe. Nijedan svoj rat nisu vodili sa primarno genocidnom namjerom. Zato je ovaj rat toliko specifičan. Na kraju je količina istrebljivanja uticala i na Rimljane, koji su ubili enormno veliki broj Jevreja, ali bez namjere da ih fizički i potpuno istrijebe čak ni na pobunjenom judejsko – galilejskom području. Oni su ih samo željeli pobijediti i dati im takav udarac da se više ne mogu buniti. Da Rimljani nisu imali intenciju da istrijebe Jevreje u ratu dokazuju upravo i Josip Flavije (koji je uživao veliku naklonost Flavijevaca) i Tiberije Aleksandar (koji je dostigao vrlo visoku karijeru u kasnijem životu).

Tada se na ofanzivu na Jerusalim pokrenuo i Cestije Gal (krenuvši iz tadašnje sirijske prijestolnice Antiohije) pokrenuvši XII. legiju *Fulminata*, detašmane drugih legija i mnoge

auksilijarne trupe. Cestijeve trupe su postavile opsadu Jerusalima, i počele da postižu uspjehe u borbi za Jerusalim. Međutim, po Josipu Flaviju, Cestije je naredio odstupanje svojim vojnicima prema obali. Ove trupe, stalno gerilsko – partizanski napadane od strane ustanika, su bile uvučene u zamku i teško poražene u bitci kod Beth Horona. Cestije se jedva spasio bjekstvom u Antiohiju, a poginuo je izrazito veliki broj vojnika. Ova pobjeda je imala dvojaku posljedicu. Ona je povečala moral i samopouzdanje ustanika i dovela u njihove redove mnoge kolebljivije elemente, pa je skoro čitava Judeja sa Galilejom bila u ustaničkim rukama. Za središnju vlast u Rimu, vijest o teškom porazu je djelovala kao šok, i to više nije bila lokalna stvar u jednoj nebitnijoj zemlji. Rimska država je sada stavljena u puni kapacitet kako bi se suprotstavila ustanku.

Za zapovjednika brojne i snažne borbene grupe koja je trebala biti upućena na pobunjene jevrejske oblasti Levanta određen je iskusni Vespazijan, koji je do tada bio u nemilosti Nerona (jer je bio navodno zadrijemao dok je ovaj pjevao). Vespazijan je bio osoba koja je u potpunosti odudarala od tadašnjeg Neronovog neposrednog okruženja. Ovaj stariji, nesmiljeni čovjek staroga kova sa prisutnim drevnim italskim vrijednostima, koji nije učestvovao u Neronovim ludorijama, je bio savršen za vođenje jedne ozbiljne operacije. Sa sobom je Vespazijan poveo i svoga sina Tita, kao podzapovjednika. U aprilu 67. god. n. e. Vespazijan se iskrcao u Ptolemaidi, gdje mu se pridružio sin Tit (koji je dolazio iz Aleksandrije) sa trupama koje je on vodio. Tamo su se sjedile X. legija *Fretensis,* V. legija *Macedonica* i XV. legija *Apollinaris,* te mnogobrojne kohorte i konjički eskadroni. I potčinjeni «saveznički» vladari su poslali svoje trupe, uključujući i one koje je poslao Agripa II., koji se u potpunosti opredijelio za rimsku stranu. Po Josipu Flavija ova borbena skupina (bez sastava komore i logistike) se sastojala od oko 60.000 pješadinaca i konjanika. Nakon dodatnog reorganiziranja i obuke već prilično dobro pripremljenih trupa odlučeno je da se krene prvo u potčinjavanje pojedinih oblasti, a onda da se udari na Jerusalim.

Ubrzo nakon svoga bjekstva u Antiohiju, Gal je umro u proljeće 67. godine n. e. i novi namjesnik Sirije je bio Licinije Mucijan (*Licinius Mucianus*), koji će se pokazati kao ključna ličnost za pobjedu vespazijanovske stranke u nastupajućem građanskom ratu. Licinije Mucijan je bio i pisac i historičar. On je skupio kolekciju govora i pisaca Rimljana iz starijeg republikanskog doba, možda uključujući i postupke Senata (*res gesta senatus*). On je napisao i djelo, koje se bavi prirodoslovljem i zamljopisom istočnih provincija, u kojima je boravio kao vojni i civilni zapovjednik i dužnosnik dugi niz godina, još iz Klaudijevog doba. Mucijan je bio sposobna ličnost, sa neprikosnovenim integritetom ličnosti, koja definitivno nije spadala u red onih onog Neronovskog okruženja od 62. godine n. e.

Prvi udar je trebala osjetiti Galileja, gdje je jedan od glavnih ustaničkih zapovjednika bio Josip (kasnije sa dodatkom Flavije). Pokret velike borbene sile je imao skoro šokirajući efekt na ustaničke snage u Galileji, pa su se mnoge jedinice (inače ad-hoc sastavljene)

raspršile o čemu ilustrativno svjedoči i sam Josip. Vespazijanove trupe nisu imale milosti i počinjeni su pokolji bez obzira na dob i pol, kao npr. u gradu Gabari. Vespazijanove trupe su odlučile da zauzmu bitan galilejskih grad Jotapatu, u koju je bio došao i Josip (nakon što se privremeno sklonio u Tiberijadu, jer mu je neposredno prije dezertirao veći broj boraca) da rukovodi odbranom. Potrebno je istaći da Josip (porijeklom iz najuglednije i najbogatije judejske porodice) nije bio baš zagriženi pristalica ustanka i otpora. Opsada Jotapate se odužila, ustanici su uspješno odbijali napade. Dok je trajala opsada Jotapate, Vespazijanove jedinice su potčinjavale i pacifizirale okolna područja, a došlo je i do jedne pobune u Samariji, koja je do tada bila lojalna Rimu. Na samaritanskom svetom brdu Gerasim su se bili okupili, ali ih je porazio Cerealije, zapovjednik V. legije *Macedonica*. Konačno je na 47. dan opsade probijena odbrana Jotapate, a trupe koje je vodio Tit su provalile u grad, počinivši isto golem pokolj stanovnika i branitelja. Josip se predao Rimljanima, nakon što se ranije bio sklonio u jednu prostranu pećinu. Josip je želio da nasamo razgovara sa Vespazijanom (ustvari razgovoru su prisustvovali i Tit i još dva povjerljiva Vespazijanova prijatelja). Josip je tada prorekao Vespazijanu i Titu da će biti cezari i princepsi nakon smrti Neronove i kratkotrajnih vladavina narednih princepsa. Josip (kasnije nazvan i Flavije) je inače važio kao neka vrsta proricatelja, po uzoru na Josipa iz Starog zavjeta. Josip je bio predvidio da će opsada Jotapate trajati tačno 47. dana i da će on biti živ zarobljen, kao i mnoge druge stvari npr. da ga je Bog predodredio da dokumentira ono što će se dogoditi u ratu. Vespazijan je ostavio Josipa u svome okruženju, ali još uvijek u okovima. Josip se posebno zbližio sa Titom, koji je i inače po prirodi bio iskrena, prijateljski raspoložena i dobronamjerna osoba.

Vespazijan je nakon uspješnog pokoravanja Galileje, postavio svoj štab u Cezareji i krenuo da čisti obalu i okolna područja. Značajna masa jevrejskih izbjeglica je obnovila grad Jopu (današnja Jaffa), koju je Cestije ranije bio razorio. Jopa je ovim jevrejskim borcima služila kao značajno uporište, uglavnom za primorske i morske operacije i pirateriju na Levantu. Vespazijan je da bi suzbio tu pirateriju poslao vojsku koja je bez većih problema zauzela Jopu. Pohod se nastavio i zauzeti su drugi gradovi, a Tiberijada se predaje. Stanovništvo Tiberijade je u potpunosti bilo pošteđeno i od pljačke i od nasilja. Posebno je teška borba bila za grad Gamalu, koji je bio situiran na odličnoj prirodnoj poziciji, a dodatno ga je bio još učvrstio Josip dok je bio zapovjednik galilejske ustaničke vojske. Gamala je pored svoga stanovništva primila i veliki broj izbjeglica. Nakon teških borbi Gamala je ipak pala, a od hiljada njenih stanovnika preživjele su samo dvije žene. Moguće je da su Jevreji i u Gamali počinili masovno samoubistvo. I pored toga što jevrejski religijski zakon (kao i uostalim abrahamističkim denominacijama) strogo zabranjuje samoubistvo kao veliki grijeh, u ovom ratu su Jevreji masovno činili samoubistva kada bi se našli u očajničkoj poziciji.

I do 68. god. n. e. jevrejski otpor na sjeveru je bio u potpunosti slomljen. Preostale vođe jevrejske pobune na sjeveru, kao što je to bio Jovan iz Giskale (Yohanan ben Levi), su uspjeli da sa svojim preživjelim sljedbenicima probiju se do Jerusalima. Porazi i

napredovanje vespazijanovske armije su doveli do pojave raslojavanja u jevrejskom narodu, na umjerenije i ektremnije elemente. U onim dijelovima Judeje do kojih još uvijek nisu Rimljani došli, pobijeđivali su ti ekstremni elementi. U Jerusalim su se slijevale mase izbjeglica i lokalnih vođa ustanka. I oni kao i pridošle vođe sa sjevera su zauzimale radikalnije pozicije, pa je došlo do očitog raslojavanja i unutar Jerusalima kojim je tada dominirala umjerenija struja okupljena oko jeruzalemske svećeničke i gradske elite. Među njim i zelotima je od početka vladalo stanje nepovjerenja i neraspoloženja, a dolazak masa izbjeglica i boraca su pojačavali snage zelota, o kojima se Josip Flavije u toku cjelokupnog svoga opusa odnosi vrlo negativno. Nastupilo je vrijeme terora u gradu, u kojem su ubijani ugledniji predstavnici gradske elite u smišljenim atentatima. Radikalni zelotski elementi su preuzeli pod kontrolu II.Hram, pretvorivši ga u svoje uporište, a počeli su i da biraju prvosveštenike kockom, pa su izabrali jednu po Josipu Flaviju prilično nedostojnu marionetu za prvosvećenika. Njihov najveći protivnik je tada bio najstariji prvosveštenik Anan (Ananus ben Ananus), kojeg Josip Flavije hvali kao osobu koja bi sigurno spasila Jerusalim od predstojeće propasti. Ubrzo je došlo do otvorenog građanskog rata u Jerusalimu, u kome su antizelotske skupine uspjele da potisnu zelote sve do II.Hrama. U tim danima vrlo vjerolomnu politiku je vodio Jovan iz Giskale, koji je načelno podržavao Anana, a ustvari je imao druge prozelotske namjere i imao je skrivenu namjeru da vlada Jerusalimom. Zahvaljujući njemu u Jerusalim je pozvana velika idumejska vojska (pod izgovorom da Anan hoće da izda glavni jevrejski grad Rimljanima) koja je pomogla zelotima koji su se nalazili pod opsadom u II. Hramu. Došlo je do vrlo krvave bitke u kojoj su pobijedili Idumejci i zeloti, a ubijeni i mnogi prvosveštenici, i sam Anan, kao i vodstvo umjerenije jerusalimske struje. Idumejci su ubrzo napustili Jerusalima, jer se priča o izdaji vođa umjerene jerusalimske frakcije pokazala kao kleveta zelota i Jovana iz Giskale.

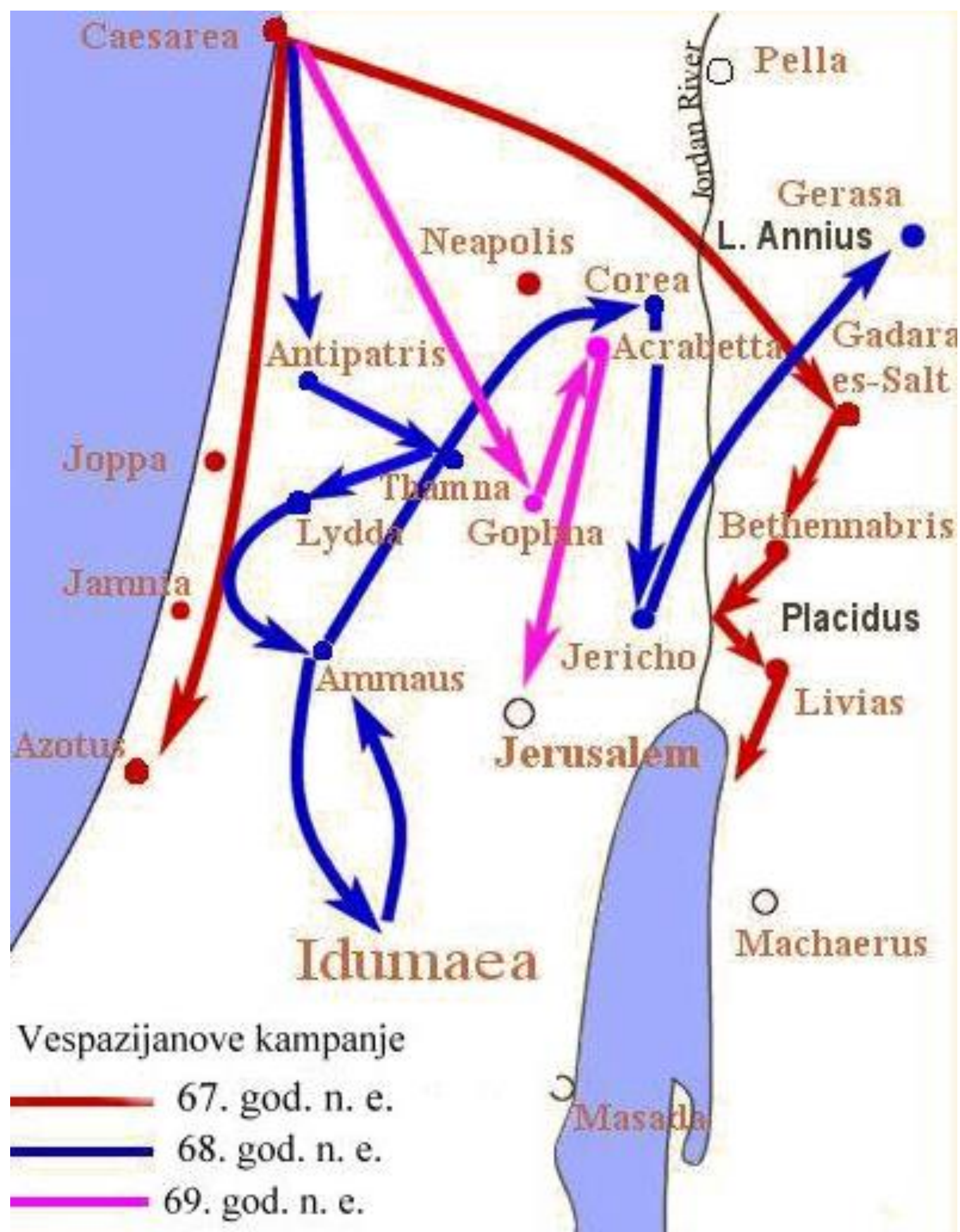
Vespazijan je zauzeo i grad Gadaru, i to bez borbe najviše zahvaljujući želji lokalnih bogataša da se predaju. Stanovništvo Gadare je bilo pošteđeno, a Vespazijan im je obečao i zaštitu. Potrebno je istaći da su Vespazijanove, kasnije Titove trupe bile vrlo brutalne i krvoločne prema onima koji su pružali otpor, ali da su bile vrlo otvorene za one Jevreje koji bi im dobrovoljno prebjegli u masi ili pojedinačno. Svi gradovi i zajednice koje bi im se dobrovoljno predale prije početka same borbe bile su pošteđene užasa rata i terora i garantirana im je puna zaštita. Rimska disciplinirana vojska se nije usuđivala da te gradove i područja pljačka i izlaže nasilju.

Nakon novog pohoda koji je poduzeo iz svoje glavne baze Cezareje, Vespazijan se nakon uspješnih zauzimanja niza gradova i područja (uključujući i proboj u Idumeju) našao i pred Jerihonom, gdje mu se pridružio i njegov vojskovođa Trajan (otac budućeg princepsa) koji je doveo vojsku iz Pereje (a koji se veoma istakao i u ranijim borbama), nakon što je pokorio predjele sa druge strane rijeke Jordana. Jerihon je zauzet bez problema. Vespazijan je nastojao da svojim akcijama zatvori Jerusalim, i polako ga pritišće. Nakon povratka Vespazijana u Cezareju, započela je priprema za konačni napad na Jerusalim. Međutim, do

toga nije došlo, jer su Vespazijanu stigle vijesti o umorstvu Nerona i prevratu u Rimu. Vespazijan je zbog novonastalih okolnosti privremeno morao odložiti napad na Jerusalim. Dok je Vespazijan obustavio borbene operacije čekajući razvoj situacije koji je nastupio zbog prevrata i izbijanja IV. rimskog građanskog rata, među judejskim Jevrejima je došlo ponovo do žestokih unutarnjih borbi. Ovaj put su se sukobile snage koje je predvodio Simon bar Giora iz Gerase (koji se nametnuo buntovničkoj skupini sikarija iz Masade) sa jerusalimskim zelotima. U prvoj bitci simonovci su pobijedili zelote, onda su krenuli na Idumeju gdje nisu naišli na neki ozbiljniji otpor. Simon je nastavio krstariti jevrejskim područjem i postajao je velika pretnja po tadašnje gospodare Jerusalima. Kada se govori o Jevrejskom ustanku iz 66. god. n. e., činjenica je da je ustanak ustvari bio prilično multipliciran u smislu vodstva i da jedinstvo praktično nije postojalo. Jerusalimsko vodstvo iz perioda 66. – 68. god. n. e., a ni ono zelotsko koje se uspjelo nametnuti, nije imalo efektivnu kontrolu nad pojedinim dijelovima pobunjenih jevrejskih područja. Unutarnje borbe tih partikularnih centara moći su nanosile veliku štetu po po opće ustaničke i jevrejske ciljeve. Ustanak je imao stihijski, masovni karakter i to je karakteristika koju je zadržao do kraja. Kada se govori o ustaničkom vodstvu, ustvari je vrlo teško pratiti tu kaotičnu sredinu čiji su se učesnici brzo smjenjivali.

Konačno se i pokrenula Vespazijanova armija koja se brzo probila do u srce Judeje i u blizinu Jerusalima. Posebno su velike uspjehe izvojevale trupe kojima je zapovijedao vojskovođa Cerealije, koje su sravnile sa zemljom starodrevni grad Hebron. I u ovom prodoru je stradalo u velikoj mjeri civilno jevrejsko stanovništvo, a van rimskog domašaja u unutrašnjosti su ostali samo Herodium, Masada, Maherus i naravno Jerusalim i njegova neposredna okolica. Pred Jerusalimom u koji su se slijevale rijeke izbjeglica se ponovo 69. god. n. e. pojavio Simon sa svojom vojskom. U Jerusalimu je došlo do novih unutarnjih sukoba, jer su Jeruzalemljeni htjeli da se otarase despotske uprave Jovana, i to uz pomoć Simonove vojske. Građanski rat u Jerusalimu je bjesnio i simonovci su kontrolirali cijeli gornji grad u Jerusalimu i veliki dio donjeg grada, dok su jovanovci držali pod kontrolom dijelove donjeg grada i vanjsko dvorište II. Hrama, a pojavila se i treća zelotska frakcija (koja se pod vodstvom Eleazara ben Simona[76], odvojila od jovanovaca) i koja je kontrolirala unutarnje dvorište II.Hrama. Ovaj sukob je katastrofalne efekte po odbrambenu sposobnost Jerusalima, jer su uništene i velike zalihe hrane koje su se nalazile u gradu. Od svih preostalih ustaničkih vođa u Jerusalimu, Simon je imao najviše kontrole nad gradom, pa su po njegovim autoritetom i izdavane i novci – kovanice koje su proglašavale otkupljenje Ziona.

[76] Ovaj zelotski vođa je igrao veliku ulogu u ustanku još od prvih dana i jedan je od najzaslužnijih za pobjedu kod Beth Horona, a bio je i vođa zelotskih skupina koje su kontrolirale II.Hram prije konačnog sukoba sa umjerenjacima Anana. Tada je bio sklopio savez sa Jovanom, ali se opet na kraju od njega otcijepio.

Vespazijanove kampanje

Ali i Rim je patio od građanskog rata, i carevi su se smjenjivali jedan za drugim... Galba, pa Oton, pa Vitelije. Vespazijan se nakon pokoravanja okoline Jerusalima povukao u Cezareju, gdje ga je dočekala vijest da je Vitelije preuzeo vlast. To ga oneraspoložilo, jer Vitelija (koji je kao dječak boravio na Tiberijevom Kapriju) nije smatrao dostojnim za tu čast. Nezadovoljstva je bilo i u armiji kojom je Vespazijan komandovao, i isticali su da Vespazijan ima mnogo više prava da bude princeps nego Vitelije. Vrlo brzo su i oficiri (posebno Mucijan) i vojnici počeli zahtijevati da se Vespazijan prihvati borbe za carsku vlast. Vespazijan je konačno pristao da se upusti u tu borbu i prvo je odlučio da osigura Egipat, kao najvažniju resursnu zemlju za Carstvo. Čim je dobio pismo od Vespazijana u kojem objašnjava svoje namjere, Tiberije Aleksandar, namjesnik Egipta mu je pružio punu podršku. Čim se vijest o Vespazijanovom proglašenju za princepsa raširila rimskim svijetom, njegovoj frakciji su se pridružile i druge armije (posebno bitna ona u ilirskim provincijama), provincije i gradovi. Vespazijan se tada sjetio i Josipa koji mu je prorekao carsku vlast, pa ga je ne samo oslobodio okova (i to udarcima sjekire, simbolički čin kojim se pokazivalo da je bio nepravedno okovan), nego je ponovo došao do časti i bio cijenjen i od Vespazijana i posebno njegovog sina Tita, sa kojim se sprijateljio. Kasnije je Josip postao i rimski građanin, zahvaljujući flavijevskim carevima, pa je dobio i gentilno rimsko ime *Flavius*. Vespazijan je poslao Mucijana sa trupama prema zapadu kroz Malu Aziju, ali je već balkanska armija pod komandom Antonija Prima (*Marcus Antonius Primus*) napala vitelijevce, pobijedila ih i zauzela Rim. Uskoro je u Grad pristigao i Mucijan. Tek što je Vespazijan stigao u Aleksandriju, došle su i vijesti o pobjedi. On se sam žurio da se krajem zime ukrca na brod za Rim, a sinu Titu povjeri zauzimanje Jerusalima. Tit je sa trupama izmarširao iz Egipta i uputio se u Cezareju, preko Gaze i Jope, koja je trebala služiti kao glavna baza za predstojeći glavni napad.

Tit je za napad na Jerusalim prikupio goleme vojne snage, pored tri legije sa kojima je raspolagao Vespazijan, priključila mu se i Dvanaesta legija, koja je tri godine ranije bila teško poražena od Jevreja. Borbena grupa je raspolagala i sa brojnim auksilijarnim, te jedinicama raznih potčinjenih «savezničkih» levantskih i arapskih knezova i vladara. U štabu Tita nalazila su se i dvojica Jevreja (jedan bar porijeklom) i to Tiberije Aleksandar i Josip, sa tim da je ovaj prvospomenuti obnašao visoke vojne i savjetničke dužnosti u ovoj kampanji. Ubrzo je velika vojna sila u martu 70. god. n. e. stigla pred Jerusalim, a uslijedio je jedan veliki očajnički napad jevrejskih ustanika iz grada na Maslinsku goru (gdje se trebala utaboriti Deseta legija) koji su uz velike muke Titove trupe uspjele odbiti. Dok je trajalo zatišje pred početak glavne opsade, Jovan je iskoristio priliku za vrijeme jevrejskog praznika Pesaha (praznik beskvasnih hljebova, u znak sjećanja na oslobođenje iz „egipatskog ropstva”) da se uspješno obračuna sa Eleazarom, koji je tom prilikom i poginuo. Jovanovci su pod kontrolu stavili kompletno hramsko područje.

Opsada Jerusalima iz 70. god. n. e. spada u najstrašniju opsadu u historiji čovječanstva. Za stanovnike Jerusalima, u kojem se inače nalazila velika masa izbjeglica, je dodatan problem

činilo i to što je opsada započela okvirno sa slavljenjem Pesaha. Radi toga praznika, veliki broj Jevreja je stigao u Jerusalim, ali im Tit nije dozvolio izlazak čime je stanje u gradu postajalo alarmantno. Tit je preko Josipa bio pozvao branioce Jerusalima na predaju, ali su oni to odbili. Inače je čitava okolina Jerusalima bila pretvorena u golet, jer su Titove trupe radi nabavljanja građe za opsadne mašine isjekli svo drveće. Jevrejski branioci su pružali herojski i očajnički otpor, postižući i neke manje iznenadne uspjehe, ali sredinom maja 70. godine n. e. Titove trupe su probile Treći i Drugi zid (peti dan otkako su zauzeli Treći zid). Borbe oko Drugog zida su trajale još danima, i pored žestokog otpora branitelja Jerusalima, pa i privremenog povratka kontrole nad Drugim zidom ipak su Jevrejske snage odbačene, a Titovi vojnici su zagospodarili i ovim zidom. Sada se pažnja Tita koncentrirala na utvrdu Antoniju. Nakon sloma odbrane na navedene dvije obrambene linije na zidovima, Tit je preko Josipa ponovo ponudio ustanicima u Jerusalimu predaju. I pored uvjerljivog govora Josipa i pozivanja na mitologiju, tradiciju i historiju jevrejskog naroda ustanici nisu popuštali.

Tokom ovi upornih borbi po Josipu Flaviju : „Kod Rimljana je, naime, odlučivala snaga i iskustvo, kod Judejaca je to rješavala luda smjelost i prirodna izdržljivost u nesrećama.... A Rimljane su, opet podsticali na hrabrost navika da uvijek nadvladaju, a nikada da ne budu pobijeđeni, a zatim stalna vojna vježba, neprestano obučavanje u oružju, i veličina imperije, ali prije svega ličnost Titova koji je bio svuda prisutan i svima pri ruci.... No Judejci se nisu obazirali na gubitke koje su bili pretrpili, njihova sva misao i nastojanja su bila da nanesu neprijatelju što više gubitaka. Smrt je njima (misli se na Jevreje – Judejce op. a.) izgledala kao najveća sitnica ako su sa sobom mogli da povuku i nekoga od protivnika”.

Pad obrambenih linija, početak gladi i gubljenje iluzija da je moguće odbiti Rimljane je kod dijela stanovništva Jerusalima stvorilo pokret za prebjegavanje iz grada. Tit je to i javno forsirao, kako bi se oslabila kohezija odbrane Jerusalima i pojačala prebjegavanja. Ovi dobrovoljni prebjezi Rimljanima nisu bili zarobljavani, nego bi bili puštani da slobodno napuste okolinu Jerusalima. Posebno je to bilo prisutno kod imućnijih stanovnika. Glad je sve više pritiskala stanovnike Jerusalima, i počela se gubiti bilo kakva kontrola nad situacijom, a po Josipu je unutar opsade zavladalo i stanje terora koji su predvodile pojedine skupine ustanika i njihovih vođa. Hrana je postala ubjedljivo najvrijednija roba, i da bi se došlo do nje ili ona pronašla nije bilo više ikakvih obzira.

Isto po Josipu Flaviju, tom kroničaru tragedije Jerusalima: „Kako glad potiskuje sve osjećaje, to ona ništa toliko ne uništava koliko strahopoštovanje. Jer na što se inače moralo obazirati, u gladi se to ne smatra ni za šta, žene otimaju muževima, djeca roditeljima, i što je najžalosnije majke dojenčadi zalogaj hrane iz usta, i dok su najdraži na rukama umirali, one se nisu ustručavale da im oduzmu zadnju kap mlijeka.” Detaljni opisi gladi koje prezentira Josip Flavije pokazuju stavičnu situaciju u Jerusalimu, gdje se masovno umiralo ne samo od oružja Titovih vojnika, nego i od još uvijek prisutnih unutarnjih progona, gladi i iscrpljenosti. Josip Flavije govori i o slučajevima kanibalizma.

Glad je navela na stotine i hiljade stanovnika Jerusalima da izađu van zone jevrejske kontrole, kako bi tražili bile kakve namirnice. Oni su uglavnom bili zarobljavani od Titovih vojnika, a zatim su bili mučeni i onda pribijani na stotine krstova nasuprot linijama branitelja. Tit je tim potezom vršio dodatni psihološki pritisak na opsjednute.

Vremenom su i prebjezi iz Jerusalima koje su Rimljani prihvatali dobili problem. Mnogi od ovih prebjega su svoje dragocjenosti, te zlatnike i drugi novac znali progutati. Nakon što bi se uspjeli probiti do linija Titovih vojnika, i bili prihvaćeni pa pušteni oni bi iz svoga izmeta vadili taj novac i blago. Pošto se to lukavstvo bilo otkrilo kod jednoga, raširi se glas po taborima da su prebjezi puni zlatnika, posebno što je u samom gradu zbog naglog pada vrijednosti novca zlatnika bilo u izobilju u opticaju. Mnogi Arapi i Sirijci iz auksilijarnih i «savezničkih» jedinica su zbog toga sjekli trbuhe onih koji su molili za zaštitu i pretraživali im stomake.

Josip Flavije, V, XIII, 4-5: Τῶν δ᾽ αὐτομόλων οἱ μὲν ὑπ᾽ ἀνάγκης ἀπὸ τοῦ τείχους ἐπήδων ταχέως, οἱ δὲ προϊόντες ὡς ἐπὶ μάχῃ μετὰ χερμάδων ἔπειτα πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἔφευγον. συνείπετο δὲ τούτοις τύχη τῶν εἴσω χαλεπωτέρα, καὶ τοῦ παρὰ σφίσι λιμοῦ συντονώτερον εὕρισκον πρὸς ὄλεθρον τὸν παρὰ Ῥωμαίοις κόρον. παρεγίνοντο μὲν γὰρ ἀπὸ τῆς ἐνδείας πεφυσημένοι καὶ ὥσπερ ὑδρωπιῶντες, ἔπειτα ἀθρόως κενοῖς ὑπερεμπιπλάμενοι τοῖς σώμασιν ἐρρήγνυντο πλὴν τῶν δι᾽ ἐμπειρίαν ταμιευσαμένων τὰς ὀρέξεις καὶ κατ᾽ ὀλίγον προσθέντων τροφὴν ἀπειθισμένῳ τῷ σώματι φέρειν. καὶ τοὺς οὕτω δὲ σωζομένους ἑτέρα πληγὴ μετελάμβανε: τῶν γὰρ παρὰ τοῖς Σύροις τις αὐτομόλων φωρᾶται τῶν τῆς γαστρὸς λυμάτων χρυσοῦς ἐκλέγων: καταπίνοντες δέ, ὡς ἔφαμεν, αὐτοὺς προῄεσαν, ἐπειδὴ διηρεύνων πάντας οἱ στασιασταί, καὶ πολὺ πλῆθος ἦν ἐν τῇ πόλει χρυσοῦ: δώδεκα γοῦν Ἀττικῶν ὠνοῦντο πρότερον ἰσχύοντας πέντε καὶ εἴκοσιν. ἀλλά τοι τῆς ἐπινοίας ἐλεγχθείσης δι᾽ ἑνὸς ἀναπίμπλαται μὲν φήμης τὰ στρατόπεδα, ὡς μεστοὶ χρυσίου παρεῖεν οἱ αὐτόμολοι, τὸ δὲ τῶν Ἀράβων πλῆθος καὶ οἱ Σύροι τοὺς ἱκέτας ἀνατέμνοντες ἠρεύνων τὰς γαστέρας. καὶ τούτου τοῦ πάθους οὐδὲν ἔμοιγε δοκεῖ συμβῆναι Ἰουδαίοις χαλεπώτερον: μιᾷ γοῦν ἀνεσχίσθησαν νυκτὶ πρὸς δισχιλίους. Καὶ γνοὺς τὴν παρανομίαν Τίτος ὀλίγου μὲν ἐδέησε τὸ ἱππικὸν περιστήσας κατακοντίσαι τοὺς αἰτίους, εἰ μὴ πολὺ πλῆθος ἐνείχετο καὶ τῶν ἀνῃρημένων πολλαπλασίους ἦσαν οἱ κολασθησόμενοι. συγκαλέσας δὲ τοὺς τῶν συμμάχων ἡγεμόνας καὶ τοὺς τῶν ταγμάτων, συνδιεβάλλοντο γὰρ καὶ τῶν στρατιωτῶν τινές, πρὸς ἑκατέρους ἀγανακτεῖν ἔλεγεν, εἰ τῶν μὲν σὺν αὐτῷ στρατευομένων τινὲς τοιαῦτα δρῶσιν κέρδους ἕνεκεν ἀδήλου, μηδὲ τὰ ὅπλα σφῶν αὐτῶν αἰδούμενοι πεποιημένα ἀργύρου τε καὶ χρυσοῦ, τοῖς δὲ Ἄραψι καὶ [τοῖς] Σύροις, εἰ πρῶτον μὲν ἐν ἀλλοτρίῳ πολέμῳ τοῖς πάθεσιν αὐτεξουσίως χρῶνται, ἔπειτα τῇ περὶ φόνους ὠμότητι καὶ τῷ πρὸς Ἰουδαίους μίσει Ῥωμαίους ἐπιγράφουσι: καὶ γὰρ νῦν ἐνίους αὐτῷ τῶν στρατιωτῶν συναπολαύειν τῆς κακοδοξίας. τούτοις μὲν οὖν διηπείλησε θάνατον, εἴ τις εὑρεθείη πάλιν τὸ αὐτὸ τολμῶν, τοῖς δὲ ἀπὸ τῶν ταγμάτων ἐπέστελλεν ἐρευνήσαντας τοὺς ὑπόπτους ἀνάγειν ἐπ᾽ αὐτόν. κατεφρόνει δ᾽, ὡς ἔοικε, φιλοχρηματία πάσης κολάσεως, καὶ δεινὸς ἐμπέφυκεν ἀνθρώποις τοῦ κερδαίνειν ἔρως, οὐδέν τε οὕτως πάθος πλεονεξία παραβάλλεται. ἢ ταῦτα μὲν ἄλλως

καὶ μέτρον ἔχει καὶ φόβοις ὑποτάσσεται, θεὸς δὲ ἦν ὁ τοῦ λαοῦ παντὸς κατακρίνας καὶ πᾶσαν αὐτοῖς σωτηρίας ὁδὸν εἰς ἀπώλειαν ἀποστρέφων. ὃ γοῦν μετ᾽ ἀπειλῆς ἀπεῖπεν ὁ Καῖσαρ λάθρα κατὰ τῶν αὐτομόλων ἐτολμᾶτο, καὶ τοὺς διαδιδράσκοντας πρὶν πᾶσιν ὀφθῆναι προαπαντῶντες ἔσφαττον οἱ βάρβαροι, περισκοπούμενοι δὲ μή τις ἐπίδοι Ῥωμαίων, ἀνέσχιζον κἀκ τῶν σπλάγχνων τὸ μιαρὸν κέρδος εἷλκον. ὀλίγοις δ᾽ ἐνευρίσκετο, καὶ τοὺς πολλοὺς παρανήλισκεν ἐλπὶς μόνη. τοῦτο μὲν δὴ τὸ πάθος πολλοὺς τῶν αὐτομόλων ἐπανήγαγεν.
(“A neki prebjezi iz nevolje brzo su skakali dole sa zidova, neki, opet, izlazili naprijed i sa kamenjem, tobože, kao da se bore, a zatim su bježali Rimljanima. Ali ovdje ih je snalazio još gori udes nego u gradu, jer izobilna hrana koju su našli kod Rimljana još brže im je donijela smrt od gladi koju su do tada trpeli. Kada su, naime, došli, bili su od nestašice ishrane naduveni i kao da su imali vodenu bolest, a kada su zatim svaje iscrpljeno tijelo pretovarili jelom, ispucala je njihova utroba, dok su drugi koji su bili došli obuzdavali svoju želju za hranom, pa davali samo malo hrane tijelu koje više nije bilo naviklo na hranu. Poučeni iskustvom, ostali su. Ali te koji su se tako spasli očekivala je druga muka. Jer kod Sirijaca su bili naišli na neke izbjeglice upravo kada su iz svog izmeta vadili zlatnike. Bili su ih progutali, kako smo rekli, prije nego što su bježali, pošto su ustanici sve pretraživali. Zlatnika je, naime, u gradu bilo vrlo mnogo, jer se za dvanaest atika kupovalo što je vrijedilo dvadeset i pet. Pošto se to lukavstvo bilo otkrilo kod jednoga, raširi se glas po logorima da su izbjeglice puni zlatnika. Mnogi Arapi i Sirijci sekli su zbog toga trbuhe onih koji su molili zaštitu i pretraživali im stomake. Meni se čini da je to najgroznija sudbina koja je dostigla Judejce. Jer samo u jednoj noći bilo je tako rasporeno njih 2000. Kada je /Tit op. S.M./ Cezar[77] saznao za to bezakonje zamalo nije konjicom opkolio krivce i kopljima ih isprobadao, ali ga je njihova množina spriječila u tome, jer je bilo mnogo više onih koje je trebalo kazniti nego onih koji su bili rasporeni. Sazvavši zbog toga zapovjednike saveznika i legija, jer su i neki od vojnika u tome učestvovali, progovori im, pun ogorčenja, zar da zaista ima nekih među njegovim ratnicima koji su mogli izvršiti tako nešto zbog nesigurnog dobitka, ta zar se ne stide svoga oružja načinjenog od srebra i zlata. A Arapima i Sirijcima, zar hoće tuđem ratu koji se njih ne tiče, najprije svojevlasno da zadovolje svoje strasti, a zatim svoju žeđ za ubijanjem i mržnju na Judejce da pripišu Rimljanima, pošto se čak i neki od vojnika povezuju da su učestvovali u zlodjelu. Smrću im zapreti ako bi se neko našao da ponavlja taj zločin, a zapovednicima legija zapovedi da sumnjive pronađu i njemu privedu. Ali pohlepa za novcem, kako izgleda, ne preza ni od kakve kazne i požuda za dobitkom izgleda da je urođena čovjeku i nijedna ga strast ne nagoni u propast, koliko pohlepa za imetkom. Druge, naime, imaju i mjeru i strah ih obuzdava. Ali i božije je djelo bilo, koji je osudio sav narod, da je svaki put za spasenje njima obratio na propast. Što je /Tit op. S.M./ Cezar bio zabranio prijetnjama, sada se

[77] Kada je Vespazijan postao princeps, i njegov sin je dobio titulu i ime Cezara.

potajno vršilo na prebjezima, i barbari[78] su bjegunce hvatali pre nego što bi ih iko primetio i ubijali su ih, obazirući se da neki od Rimljana ne posmatra, parali su ih i uzimali iz njihove utrobe prljav dobitak. Ali našli su samo kod njih malo, a većina je bila umorena samo zbog varave nade. A njihovo stradanje mnoge je odvratilo od bježanja.”).

Zeloti su se zatim povukli u II. Hram, a Titove trupe su uvučene u ulične borbe. Rimljani su uspjeli i pored upornog otpora da zauzmu utvrdu Antoniju. Tit je prije napada na II.Hram po Josipu ponudio Jovanu da se spriječi da Hram strada uslijed borbi oko njega i u njemu. Međutim, i ovaj poziv je od jovanovaca bio ignoriran i odbijen. Nakon toga je došao i opći napad na II.Hram u kome su se ustanici zabarakadirali. U toku žestokih višednevnih borbi (u kojima su jevrejski borci uspijevali da na momente služeći se lukavstvom izvojevaju manje uspjehe) Rimljani su uspjeli da probiju ulaz u Hram. Tit izgleda nije imao namjeru da uništi II.Hram, jer je u jeku prvog proboja u II.Hram naredio bio dijelu vojnika da gase vatru, a sazvao je savjetovanja svoga štaba (kojem je prisustvovao i Tiberije Aleksandar, nakon Tita najvažniji oficir u armiji koja je napadala Jerusalim) vezano za sudbinu Hrama. Tit je bio protiv uništenja, jer ne bi trebalo spaliti takvo umjetničko djelo. Međutim, razvoj situacije je doveo do sasvim drugačijeg rješenja.

Umjetnička slika „Uništenje Jerusalima od Rimljana”. Autor Ercole de Roberti.

[78] Misli se na pomoćne, auksilijarne arapske i sirijske jedinice unutar Titove armije.

Ipak postoji i mišljenje da je Tit ustvari želio uništenje II.Hrama, a da je informacija o tome da je on želio spasiti II. Hram pokušaj opravdavanja i friziranja situacije od strane Josipa Flavija. Kršćanski kroničar Sulpicije Sever, možda se pozivajući na izgubljene dijelove Tacitovih „Historija”, tvrdi da je Tit bio sklon uništenju II. Hrama.

U toku žestokih borbi, jedan rimski vojnik je bacio buktinju u unutrašnjost Hrama, i vatra je nekontrolirano buknula. Žestinu razbješnjenih vojnika koji su prodirali u Hram više ništa nije moglo zaustaviti i Hram je bio osuđen na uništenje. II.Hram je spaljen, opljačkan i uništen, i tako je nakon šest i po stoljeća uništen još jedan središnji jevrejski Hram (I.Hram je po jevrejskoj tradiciji dao da izgradi Solomon, a uništili su ga Novobabilonci), koji je dao da izgradi Herod Veliki. II.Hram je uništen na Tisha B'Av, 29. ili 30. jula 70. god. n. e. (po hebrejskom kalendaru navodno na isti dan – vjerojatno je riječ o mitološkoj tradiciji - kada su Babilonci uništili I. Hram), a vatra iz njega se bila proširila i na stambeni dio grada. Donji grad Jerusalima je zauzet i spaljen, i dok su neki ustanici i stanovnici grada uspjeli da pobjegnu iz Jerusalima kroz sakrivene podzemne tuneke, ostatak je pripremio posljednju odbranu u gornjem gradu Jerusalima. I tek sa 7. septembrom 70. god. n. e. grad je bio potpuno pod kontrolom Tita i njegove armije. Po Josipu Flaviju kada je Tit ušao u gornji grad i razgledao kule i čvrstinu ovog dijela Jerusalima izjavio je : ”Zaista se Bog borio na našoj strani. On je bio taj koji je protjerao Judejce od ovih utvrda – jer šta bi mogle čovječije ruke ili mašine protiv ovakvih kula.” Užas stradanja je bio golem, iako vjerojatno pretjeruje u ciframa, Josip Flavije u svome djelu navodi i brojke poginulih i umrlih, te zarobljenih samo za vrijeme opsade i razaranja Jerusalima.

Josip Flavije, VI, IX, 3 : Τῶν μὲν οὖν αἰχμαλώτων πάντων, ὅσα καθ᾽ ὅλον ἐλήφθη τὸν πόλεμον, ἀριθμὸς ἐννέα μυριάδες καὶ ἑπτακισχίλιοι συνήχθη, τῶν δὲ ἀπολομένων κατὰ πᾶσαν τὴν πολιορκίαν μυριάδες ἑκατὸν καὶ δέκα. τούτων τὸ πλέον ὁμόφυλον μὲν ἀλλ᾽ οὐκ ἐπιχώριον: ἀπὸ γὰρ τῆς χώρας ὅλης ἐπὶ τὴν τῶν ἀζύμων ἑορτὴν συνεληλυθότες ἐξαπίνης τῷ πολέμῳ περιεσχέθησαν, ὥστε τὸ μὲν πρῶτον αὐτοῖς τὴν στενοχωρίαν γενέσθαι λοιμώδη φθοράν, αὖθις δὲ καὶ λιμὸν ὠκύτερον.
(Broj zarobljenih Judejaca u ovome ratu bio je 97.000, a za vrijeme trajanja opsade izgubiše život 1.100.000. Većina su bili Judejci, no ne iz Jerusalima. Jer za praznik beskvasnih hljebova[79] bio je došao narod iz svih krajeva u glavni grad, pa pošto ga je opsada ovdje nepredviđeno iznenadila, izbijanje kuge i još strašnije gladi bilo je neizbežno pri stisnutom stanovanju.”).

Među zarobljenicima su se našli i vođe odbrane Simon i Jovan. Zarobljeni Jevreji su popunjavali gladijatorske arene širom Carstva. U potpuno uništenom gradu kao posada je ostavljena X. legija *Fretensis* sa manjim drugim pješadijskim i konjaničkim detašmanima. Ali velika nesreća je tada zahvatila i antiohijske Jevreje, koji su isto bili izloženi progonima

[79] Riječ je ustvari o spajanju pesaha i blagdana beskvasnog hljeba.

od strane svojih helenističkih sugrađana. Ovaj antiohijski pogrom je zaustavio Tit po dolasku u Antiohiju. Po dolasku Tita u Rim, proslavljen je u ljeto 71. god. n. e. zajednički trijumf Vespazijana i Tita u znak pobjede u Judeji, kojom prilikom su Rimljani u svečanoj procesiji nosili i čuveni sedmokraki svječnjak = menorah (sveti predmet za Jevreje; danas središnji i glavni dio grba Izraela), „jerihonske trube” i Petoknjižje („Pet knjiga Mojsijevih”; Tora/Torah). U Rimu još uvijek stoji Titov trijumfalni slavoluk, u spomen na Titove pobjede, uključujući i opsadu i zauzimanje Jerusalima i II.Hrama. Titov slavoluk (*Arcus Titi,* italijanski: Arco di Tito) na *Via Sacri* (Velijski brežuljak), je podignut 82. god. n. e. od strane Titovog mlađeg brata Domicijana. Slavoluk je bogato ukrašen odlično urađenim reljefima, koji prikazuju i trijumfalnu procesiju sa ratnim plijenom iz Judeje i Jerusalima. Nakon završetka trijumfalne procesije i svečanog žrtvovanja u hramu Jupitera, Simon je pogubljen na Forumu. Kao kazna za sve Jevreje je uveden i poseban porez (*fiscus Iudaicus*) u visini od dvije drahme. Judeja je uzdignuta iz reda prokuratorske provincije u rang pretorske.

Titov slavoluk. Slavoluk se smatra jednim od najpoznatijih građevina rimske arhitekture. On predstavlja novu i originalnu kombinaciju stupova sa svodnim lukom. Titov slavoluk je poslužio kao model za brojne slične slavoluke u rimskom, ali i u kasnijim periodima. Među njima se najviše ističe Trijumfalna kapija u Parizu.

Slika 1.

Slika 2.

Slike 1 i 2: Reljefni prikaz Titove trijumfalne povorke sa Titovog slavoluka. Na slici se vide vojnici koji nose menorah.

Reljefni prikaz Titove trijumfalne povorke sa Titovog slavoluka. Na slici se vidi sam Tit.

U znak pobjede izdata je i serija komemorativnih kovanica sa natpisom „*Iudea Capta*”, a 75. god. n. e. izgrađen je i Hram Mira (poznat i kao Vespazijanov forum). Ovaj hram je slavio osvajanje Jerusalima i u njemu se čuvala čuvena menorah iz II. Hrama, a koju su vojnici nosili za trijumfalne procesije.

Nije samo Josip Flavije dao podatke o padu Jerusalima, nego i Tacit u svojim Historijama u kojima govori da je kompletno stanovništvo Jerusalima učestvovalo u očajničkoj i upornoj odbrani.

Nakon Titovog povratka u Rim, u Judeji su postojali još pojedini đepovi otpora u izoliranim i dobro utvrđenim bazama. Zadatak njihovog potčinjavanja dobio je Lucinije Bas (*Lucilius Bassus*), a poslije njegove smrti zadatak je preuzeo Flavije Silva (*Lucius Flavius Silva*) čija se glavna pažnja usmjerila na posljednje ustaničko uporište →čuvenu utvrdu Masadu koja se smatrala neosvojivom i njenu sikarijsku posadu. Vođa skupine u Masadi je bio ustanički vođa Eleazar ben Ya'ir, koji je uspio da izbjegne iz plamtećeg Jerusalima i probije se do Masade sa manjom grupom sljedbenika. Pad i uništenje Jerusalima su dokrajčili i zelotsku stranku, pa je jedini otpor pružala njihova još ogorčenija i ekstremnija sikarijska frakcija.

Rimska inženjerija je fantastično premostila problem neosvojivosti Masade (na slici ravni plato u sredini), tako što je podigla vještački nasip do samih zidina Masade. Nasip se može i danas vidjeti i na slici je vidljiv u vidu lijevka koji se sužava od platoa gdje je bio rimski tabor prema zidinama Masadi. Tabor je vidljiv u donjem desnom uglu u vidu kvadrata.

Masadu su koristili još Hasmonejci, ali ju je u čvrsto uporište dao preurediti Herod Veliki. Tamo su se nalazile i snažne fortifikacije, ali i skladišta, kupatila, središnjo grijanje, cisterne sa vodom, sinagoga i dvije palate. Josip Flavije je naveo i da je ravni plato Masade ostavljen kao plodno, poljoprivredno zemljište, kako bi Masada mogla biti autarkična zajednica. Kada su Rimljani svojim inženjerijskim umijećem ipak došli u mogućnost zauzimanja Masade 73. god. n. e., branitelji i stanovnici Masade su izvršili kolektivno umorstvo, ukupno njih 960. Pošto je samoubistvo po jevrejskoj religiji strogo zabranjeno, odlučeno je da se kockom izaberu oni koji će poubijati ostale branitelje i stanovnike Masade. Pronađen je i fragment keramike na kojem je bilo ispisano ime ben Ya'ir, što je moguće bio dio lutrije kojom su branitelji odlučili koja će desetorica ubiti ostatak posade Masade. Preživjele su samo dvije žene i petero djece koji su se sakrili dok se vršilo kolektivno ubistvo. Josip Flavije govori i sikarijima koji su uspjeli pobjeći u okolne zemlje, posebno u Egipat gdje su izazivali nerede. U Kirenajku je pobjegao sikarij Jonatan, čije su lažne optužbe na račun uglednih kirenajskih Jevreja izazvale pogrom na Jevrejima. Prvi jevrejski rat je označio i potpuni raskid judaizma i ranoga kršćanstva i pomogao je

njegovom profiliranju u novi religiozni pravac Abrahamizma. I tako je jedan lokalni ustanak, u području na rubovima slabije zainteresiranosti rimskog svijeta zbog svoje masovnosti i odlučnosti prerastao u veliki rat, sa enormnim posljedicama po budući kulturni, duhovni/religijski i politički razvitak euromediteranskog prostora.

Najvidljivije svjedočanstvo o ovom ratu je današnji tzv. „Zid plača“, koji je pučki, uobičajeni naziv za Zapadni zid nekadašnjeg II.Hrama. „Zid plača“ je jedini preostali dio II.Hrama i predstavlja jednu od najvećih jevrejskih svetinja. Tu se i danas u velikom broju okupljaju Jevreji radi molitve. Zid je popularan i zbog vjerovanja da će se svaka želja ispuniti čovjeku ukoliko je ispiše na papirić i taj papirić utakne u Zid. Tisha B'Av je u judaističkoj religiji postao dan – komemoracija u znak sjećanja uništavanje I. i II. Hrama. Kasnije su u njega uvrštavane i druge tragedije koje su pogađale Jevreje kroz historiju, npr. progon iz Španije 1492. god. Tisha B'Av se naziva najtužnijim danom u jevrejskoj historiji.

Po Eusebiju, nakon uništenja II.Hrama Vespazijan je naredio da se svi potomci Davidove kraljevske porodice hvataju kako niko od te legendarne jevrejske kraljevske loze ne bi mogao ostati među Jevrejima. Moguće je da je riječ o jevrejskoj ili kršćanskoj apokrifnoj predaji, koja nema stvarnog oslonca u zbivanjima nakon pada Jerusalima. Slabo je vjerojatno da je Vespazijan uvjeren u svoju mesijansku pojavu želio tako da eliminira potencijalnu „mesijanske” suparnike koji su po mitološkoj predaji abrahamizma uglavnom orijentirani oko navodnih Davidovih potomaka.

Na kraju je, i pored ovih primjera ratnih zločina, ipak potrebno istaći da se ni sama vojnu kampanju koju su prvo vodili Vespazijan, a kasnije Tit, i pored enormnih ljudskih žrtava do kojih je dovela, ni opsada Jerusalima sa stradanjem populacijem i njegovim razaranjem se ne mogu definirati po *interpretatio moderna* genocidom niti etničkim čišćenjem. Ni Vespazijan ni Tit nisu imali namjeru ni cilj da istrijebe niti izmjeste Jevrejsku populaciju iz Judeje, Samarije i Galileje. Čak je ustvari njihova namjera bila da se postigne neki kompromisni sporazum, ali kada su fanatici fizički elimirali umjereno vodstvo Jevrejske pobune, rat se nastavio do samoga kraja.[80] Rimljani nisu imali namjeru ni da unište Jerusalim, niti II. Hram niti da muče populaciju. Tako je raznoraznim frakcijama koje su i branile Jerusalim (i međusobno se oružano sukobljavale) od Tita nuđen mirovni sporazum i predaja. Da su raznorazne pobunjeničke frakcije koje su tada kontrolirale Jerusalim bile razumnije i pametnije i odgovornije, Jerusalim, II. Hram i brojno stanovništvo bi sigurno bili pošteđeni. Uostalom, Tit je pozvao stanovnike Jerusalima koji to žele da napuste opsjednuti grad i da će biti pošteđeni i da mogu da idu gdje žele, na što se odazvao i veliki

[80] Potrebno je istaći da su Vespazijanove, kasnije Titove trupe bile vrlo brutalne i krvoločne prema onima koji su pružali otpor, ali da su bile vrlo otvorene za one Jevreje koji bi im dobrovoljno prebjegli u masi ili pojedinačno. Svi gradovi i zajednice koje bi im se dobrovoljno predale prije početka same borbe bile su pošteđene užasa rata i terora i garantirana im je puna zaštita. Rimska disciplinirana vojska se nije usuđivala da te gradove i područja pljačka i izlaže nasilju.

broj Jevreja. Do velikih gubitaka Jevreja je primarno došlo zbog žestokog otpora i ogorčenog otpora samih radikalnih frakcija koje su uostalom i same bile u međusobnom sukobu.[81] Ali, ako Rimska država nije imala namjeru uništenja jevrejskog naroda na Levantu, namjere, da se izrazimo po *interpretatio moderna*, genocida ili etničkog čišćenja kod pojedinih neregularnih lokalnih sirijskih i helenističkih snaga na jednoj strani i radikalnih jevrejskih frakcija na drugoj strani su itekako postojale. Radi toga je u zonama i gradovima sa izmješanim stanovništvom došlo do pravih pogroma, pa su radikalni jevrejski fanatici uništavali nejevrejske zajednice, a sirijske i helenističke neregularne snage istrebljivale Jevreje, a sve u cilju ne potčinjavanja ili poraza, nego fizičkog i to totalnog eliminiranja onoga "drugoga".

Josip Flavije (IV, III, 10) u opisu unutarnjih međufrakcijskih borbi u Jerusalimu predstavlja govor prvosvećenika Anan koji osuđuje djelovanje ekstremista i fanatika koji su se utvrdili u unutar II. Hrama : "ἦ καλόν γε, εἶπεν, ἦν ἐμοὶ τεθνάναι πρὶν ἐπιδεῖν τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ τοσούτοις ἄγεσι καταγέμοντα καὶ τὰς ἀβάτους καὶ ἁγίας χώρας ποσὶ μιαιφόνων στενοχωρουμένας. ἀλλὰ περικείμενος τὴν ἀρχιερατικὴν ἐσθῆτα καὶ τὸ τιμιώτατον καλούμενος τῶν σεβασμίων ὀνομάτων, ζῶ καὶ φιλοψυχῶ, μηδ᾽ ὑπὲρ τοὐμοῦ γήρως ὑπομένων εὐκλεῆ θάνατον † εἰ δεῖ μὴ μόνος εἰμὶ καὶ καθάπερ ἐν ἐρημίᾳ τὴν ἐμαυτοῦ ψυχὴν ἐπιδώσω μόνην ὑπὲρ τοῦ θεοῦ. τί γὰρ καὶ δεῖ ζῆν ἐν δήμῳ συμφορῶν ἀναισθητοῦντι καὶ παρ᾽ οἷς ἀπόλωλεν ἡ τῶν ἐν χερσὶ παθῶν ἀντίληψις; ἁρπαζόμενοι γοῦν ἀνέχεσθε καὶ τυπτόμενοι σιωπᾶτε, καὶ τοῖς φονευομένοις οὐδ᾽ ἐπιστένει τις ἀναφανδόν. ὢ τῆς πικρᾶς τυραννίδος. τί [δὲ] μέμφομαι τοὺς τυράννους; μὴ γὰρ οὐκ ἐτράφησαν ὑφ᾽ ὑμῶν καὶ τῆς ὑμετέρας ἀνεξικακίας; μὴ γὰρ οὐχ ὑμεῖς περιιδόντες τοὺς πρώτους συνισταμένους, ἔτι δ᾽ ἦσαν ὀλίγοι, πλείους ἐποιήσατε τῇ σιωπῇ καὶ καθοπλιζομένων ἠρεμοῦντες καθ᾽ ἑαυτῶν ἐπεστρέψατε τὰ ὅπλα, δέον τὰς πρώτας αὐτῶν ἐπικόπτειν ὁρμάς, ὅτε λοιδορίαις καθήπτοντο τῶν συγγενῶν.
(„Bilo bi bolje da sam umro, nego što moram da gledam dom božiji kako se napunio takvim zločinima, i ona nepristupna i sveta mjesta kako gaze oskrnavljene noge ubica. Nego, odjeven u prvosvešteničke odežde i nazvan najčasnijim imenom između svih časnih imena, živim i volim život, umjesto da sam podnio slavnu smrt kako dolikuje mojoj starosti. Ako sam ja zaista sam, i kao u pustinji sam ću i dušu svoju predati za boga. Jer zašto da se živi u narodu koji je otupio i u rodu kojem je nestao osjećaj za teške nesreće koje sada trpi. Kada

[81] U skladu sa ovim činjenicama vrijedi navesti i sljedeće podatke koji bi negirali bilo kakvu želju i agendu Vespazijana i Tita po defaultu antijevrejstvo. Jedan od glavnih savjetnika Tita je bio Josip Flavije, jevrejski uglednik, sveštenik i historičar koji je bio zapovjednik ustaničkih jevrejskih snaga u gradu Jotapati, pa je neko vrijeme nakon što su ga Rimljani zarobili stekao povjerenje kod Vespazijana i posebno njegovog sina Tita. Već spomenuti Tiberije Julije Aleksandar, Titov zamjenik u komandi za vrijeme opsade Jerusalima i osoba koja je zauzimala vrlo visoke pozicije za vrijeme vladavine Vespazijana i Tita, je porijeklom bio aleksandrijski Jevrej. Dok je boravio na Levantu, Tit se i zaljubio i održavao višegodišnju ljubavnu vezu sa Berenikom, jevrejskom princezom iz Herodovsko – idumejske dinastije.

vas pljačkaju, vi podnosite, ako vas udaraju, vi šutite, a za ubijenim niko se ne usuđuje da javno i zakuka. O, gorke li tiranije, ali šta ja grdim tirane? Zar nisu oni od vas samih i od vaše strpljivosti postali veliki? Niste li vi, kada ih je još malo bilo, pustili iz vida njihovo prvo sakupljanje i svojom šutnjom omogučili da su postali velika rulja i mirno pustili da se naoružavaju umjesto da ste okrenuli oružje protiv njih i da ste prve njihove napade odbili onda kada su napali vređanjem ljude plemenita roda? Svojom ravnodušnošću vi ste zlikovce osokolili na razbojništva i kada su bile kuće pustošene niste progovorili ni riječ.“).

PRIVREDA ZA JULIJEVACA – KLAUDIJEVACA

Iako je ekonomika rimskog svijeta u doba Julijevaca – Klaudijevaca naslijedila osnovna načela i tendencije iz Kasne Republike, uslijed niza novonastalih okolnosti ona je bila produbljenija i razvijenija. Stabilnost u političkom i vojnom smislu, te bolja uređenost u okviru jedinstvenog i zajedničkog okvira življenja su definitivno imali utjecaja na odvijanje privređivanja. Sa principatom područje i kultura koji se nazivaju rimskim svijetom već su poprimili odlike jednog kosmopolitiziranog i sinkretiziranog fenomena, i samo na osnovi te činjenice se mora nadalje promatrati i analizirati ekonomski segment života rimskog svijeta. Naravno, to ne znači da je jedinstveno ekonomsko područje na širokom euromediteranskom području imalo homogenu privrednu djelatnost. Pojedine oblasti su se, uslijed svoga historijsko – kulturološkog nasljeđa, zemljopisne pozicije i resursnih kapaciteta imale i različiti udio u ekonomici rimskog svijeta. Neke su bile više, a neke manje specijaliziranije za određenu privrednu djelatnost. Za doba Julijevaca – Klaudijevaca je isto vrijedilo da nije bilo kastitiziranja određenih zanimanja niti strogih podjela između pojedinih privrednih aktivnosti. Ekonomika u ovom razdoblju je bila relativno liberalnog tipa.

Međutim, potrebno je reći da rimski relativno liberalniji ekonomski sustav u vrijeme Republike i principata ne treba promatrati kroz prizmu modernog neoliberalnog sustava. Riječ je o suštinski različitim ekonomskim poretcima i načinima odnosa prema privređivanju. Relativnu liberalnost rimskog svijeta posebno za Republike, te i u vrijeme principata je potrebno tumačiti u smislu da nije bilo nekih ideološko - dogmatskih zapreka za privređivanje. Postojala su zanimanja koja su smatrana nedostojnim (*infames*), ali ni takva zanimanja nisu bila izrijekom zabranjivana. Pojedincu je ostavljano hoće li se ili neće baviti nedostojnim zanimanjem. Tačno je da su postojala određena ograničenja za senatorski ili viteški red, ali ako bi se neko odrekao senatorske ili viteške časti, mogao se baviti i zanimanjima tipa *infames.* Nisu postojale ni ideološke ni zakonske ni običajne zapreke za bavljenje privatnim poduzetništvom, niti za bogaćenjem. Svaki *ingenui,* svaki libertin, pa u pojedinim slučajevima i osoba u statusu roba (primjer *peculiuma*), je imala pravo na osobno sticanje imovine i bogaćenje. Nije sprećavano ni udruživanje radi zajedničkih poslovnih poduhvata i projekata, npr. u vidu korporacija publikana. Rimska država nikada nije ograničavala sticanje privatnog kapitala. Ograničavanje je dolazilo samo ako bi se povećavala privatna imovina korištenjem javne imovine, što se najbolje očitovalo na primjeru *ager publicusa* iz vremena Republike, i zakona donošenih sukladno tome. Taj liberalniji odnos je doprinio vrlo velikom spektru potencijalnih zanimanja i njihovoj uskoj specijalizaciji.

Temeljna ideološka dogma suvremenog neoliberalnog sustava se zasniva na teoriji o supremaciji tržišta koje funkcionira kao zasebni sustav sa svojim mehanizmima koji trebaju da dominiraju ekonomskim životom, i da se u svojoj načelnoj formi ne dovode u pitanje.

Takav koncept mišljenja se onda "prelijeva" i na druge segmente čovjekovog bivstvovanja, poglavito u oblikovanje socijalnog, društvenog, političkog i kulturnog života. Viđenje da ekonomski sustav zasnovan na dogmi o supremaciji tržišta treba da bude što je moguće više odvojen od regula Države i javne sfere, je bilo u potpunosti strano rimskom svijetu Republike i principata. Pojam izbjegavanja javnog intervencionizma u funkcioniranje privrede za mainstream ekonomsku misao rimskog svijeta je bilo praktično nepoznat. Briga, nadzor pa i intervencionizam u funkcioniranje ekonomije su se smatrali glavnim dužnostima Države i drugih javnih zajednica (provincijskih institucija, jedinica municipalne samouprave i peregrinskih *civitates*). Tržište u rimskom svijetu nikada nije diktiralo vođenje ekonomike, i umjesto subjekta odvijanja privrednog života, i preko njega i socijalnih, društvenih, političkih i kulturnih sfera, tržište je više doživljavano kao objekt, pa i kao obično sredstvo ekonomike rimskog svijeta. Uvijek je bilo državne i javne regulative, koja se npr. izražavala u vidu agrarnih zakona, subvencioniranja hrane, pokušaja ograničavanja samovolje korporacija publikana i zakupnika, alimentacijskog fonda...i slično. August je oduzeo privatnim korporacijama i pravo ubiranja direktnih poreza, jer je ocijenio da to nije u interesu viših državnih interesa koji su stremili stvaranju jedinstvene i stabilne imperije. Infrastruktura se gradila primarno poradi interesa Države, a ne zato što je to tako zahtijevalo neko imaginarno, superiorno tržište. Ustvari je javna sfera odlučivala i imala primat nad tržište. Za razliku od neoliberalnog sustava, monetarni sustav je u rimskom svijetu bio u potpunosti pod kontrolom Države. O izdavanju novca i njegovoj cirkulaciji i općenito monetarnoj politici su bile zadužene samo javne institucije, a ne neke zasebne financijske ustanove, korporacije, banke i agencije. To da neka institucija tipa Svjetske banke ili MMFa, ili privatnih i poluprivatnih banaka ima dominaciju u vođenju financijskim sustavom za rimski svijet bi bilo nezamislivo. Gotovo sigurno ni Republika ni principat ne bi dozvolili da postoji nešto kao što je FED (Federal Reserve), središnji bankarski i monetarni sustav USA koji praktično predstavlja otuđeni centar moći određenih financijskih elita. Sve to govori da je ekonomski poredak Republike i principata bio daleko od onoga što se danas karakterizira kao neoliberalni poredak. Uostalom da neoliberalizam svoje postojanje i nametanje u suvremenom svijetu ne može pravdati sa ekonomikom koja je postojala u rimskom svijetu dokazuje i razlika u temeljnom idejnom promišljanju. Klasični rimski svijet je bio eklektičan i praktičan, pa nije prihvatao ni jednu dogmu, a neoliberalizam u suvremenom sustavu funkcionira upravo po dogmatskom principu apsolutne istine. Naravno, rimski svijet je bio i daleko od državnog socijalizma ili uravnilovke.

Za razliku od modernih država, posebno onih socijalnog tipa, Rimska država načelno javne financije nije opterećivala izdacima kao što su javno zdravstvo i javno obrazovanje, socijalne naknade ili neke drugi projekti. Viđenje socijalne politike je za rimski svijet bilo drugačije nego što je to danas.

Poljoprivreda

I pored razvitka urbanog načina života i tehnoloških dostignuća, rimski svijet je ipak ostao na stadiju društva čija se privreda zasnivala na poljoprivredi. Najveći dio stanovništva je bio uključen u poljoprivrednu proizvodnju, pa se i društvo kojem je to stanovništo pripadalo može smatrati agrarnim. Pošto se smatrala esencijalnom privrednom granom, u poljoprivredu se mnogo ulagalo. Tako su za poljoprivrednu djelatnost služili i akvadukti, brane i cisterne koje su omogućavale i navodnjavanje suhljih zona. Mnogi rimski gradovi u Africi i Bliskom Istoku danas su samo dobro očuvane ruine u pustinjskom pijesku. U ono vrijeme to su bili živi centri, jer je sustav navodnjavanja i kvalitetne obrade zemlje omogućavao intenzivnu poljoprivredu. Inače je vrijeme Kasne Republike i ranog principata predstavljalo vrhunac u produktivnosti i uspješnosti agrukulturne djelatnosti rimskog svijeta.

Stanje agrarnih odnosa u I. stoljeću n. e. bi se djelimično moglo rekontruirati na osnovi Kolumeline rasprave o poljoprivredi, ali i to samo za Italiju i privredno razvijenije provincije gdje je dominirao krupni posjed. Pored Kolumele i drugi pisci su se osvrtali na stanje poljoprivrede u ranom principatu. Pored Plinija Starijeg, vrijedne podatke daju i pisma njegovog sestrića Plinija Mlađeg. Tako se navodi da se na rimskim farmama uzgaja čitav niz kultura, uključujući i artičoke, senf, korijander, vlasac, poriluk, celer, bosiljak, repu, mak, kopar, šparoge, rotkvice, krastavac, tikve, koromač, luk, šafran, peršun, mažuran, kupus, salatu, češnjak, smokve, grožđe, marelice, šljive, dud i breske. Strabon smatra da je dolina rijeke Po ekonomski najvažnija zato što tamo sve žitarice dobro uspijevaju, izuzev prinosa od prosa jer je tlo tako dobro navodnjavano. U Etruriji je tlo bilo dobro za pšenicu, dok je vulkansko tlo u Kampaniji bilo prikladno za vinovu lozu. Najbolje žitne zone bile su u Egiptu, sjevernoj Africi i Siciliji. U normalnim vremenima, godišnje pošiljke iz Egipta samo u Grad bi iznosile do 20 miliona modija ili čak i više. Plinije Mlađi u jednom svom govoru navodi da je se dugo uobičajeno vjerovalo da Rim može biti hranjen i održavan samo sa egipatskom pomoći, ali da je Grad u mogućnosti da preživi i bez egipatskog žita. Ova konstatacija izrečena 100. god. n. e. je vjerojatno rezultat krize u egipatskog agrikulturnoj produkciji nastaloj zbog neodgovarajućeg plavljenja 99. god. n. e. Ta kriza je onda morala imati efekta i na snabdjevanje Grada, ali izgleda da su se tadašnje vlasti uspješno snašle u toj prilici i da su imale i alternativne izvore.

Rimljani su smatrali da je najbolje đubrivo ono koje daje perad, dok se kravlje đubrivo smatralo za najgore. Ovčije i kozije đubrivo je isto smatrano dobrim, dok je đubrivo magarca bilo najbolje za neposrednu upotrebu. Konjsko đubrivo nije bilo dobro za usjeve žitarica, ali je po Varonu bilo veoma dobro za livade.

U vrijeme principata, familiji od 6 osoba je bilo potrebna kultivirana površina od 12 jugera kako bi mogla zadovoljiti svoje minimalne potrebe za hranom i za sjemenom za narednu sjetvu, samo u žitaricama i bilju. Ako bi familija posjedovala i životinje, onda bi se ta minimalna granica povećala na 20 jugera.

Za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju naširoko je bilo rasprostranjeno navodnjavanje, korištenjem akvadukta, kanala i brana. Uvođenje određenog vida mehanizacije u poljoprivredne sustava je olakšavalo rad. Tako su bili rašireni i mlinovi. Vitruvije je već opisao vertikalne kotače koje pokreće voda, spominje ih i Plinije Stariji, a postoje indicije da su mlinovi na vodu postojali u Bizantu i (preko pjesnika Ausonija) u pilanama na rijeci Mozel.

Bas reljef koji prikazuje korištenje stroja prilikom žetve zrelih usjeva. Potiće iz Triera.

Pretpostavlja se da su Rimljani, odnosno možda Kelti prije njih, izmislili jedan takav mehanički žetelački stroj koji je mogao da kida samo vrhove stabiljka, i koji je pokretan volovima. Ovaj stroj spominje Plinije Stariji. Nažalost u srednjem vijeku je korištenje ove mašine zaboravljeno.

U toku cjelokupne svoje historije, i zemljoradnici rimskog svijeta su se suočavali sa istim ili sličnim problemima koji su pogađali agrikulturno stanovništvo sve do modernog doba. To uključuje nepouzdanost vremena (posebno suše i poplave), štetočine, požare. Ratovi, politička nestabilnost, ekonomske krize i razbojništva u vidu hajdučije su isto nanosili veliku štetu poljoprivrednoj proizvodnji. Keltska invazija, II. punski rat, građanski ratovi i pobune robova (posebno ona Spartakova) su ostavile velike negativne posljedice po poljoprivredu i njenu infrastrukturu.

Reljef sa sarkofaga iz Domicilinih katakombi (u blizini Rima) koji prikazuje pastira sa stadima ovaca, koza i goveda. Datacija III. st. n. e.

Širenje rimskog svijeta a sa njim i intenzivne poljoprivredne djelatnosti donosilo je i jednu veliku ekološku promjenu, posebno u europskom području. U predrimsko doba velika europska prostranstva su se nalazila pokrivena nepreglednim šumama. Ali poljoprivredne potrebe su uslovile i sječu i krčenje u velikom obimu, kako bi se dobile oranice i pašnjaci. Stvaranje jedinstvenog, kosmopolitskog rimskog svijeta kao direktnu posljedicu je imalo i povećanje populacije. To značajno uvećanje stanovništva moralo je pratiti i odgovarajuće širenje hranidbenih resursa. I za grijanje i pripremanje hrane je glavni izvor bilo drvo. Drvo i drveni ugalj su bili primarno gorivo u javnim objektima, domovima, javnim kupatilima i pored topline, kreirali su i vještačku svjetlost. Drvo je u značajnom obimu korišteno i u građevinskoj djelatnosti. I za rad u radionicama i manufakturama glavni materijal je bilo drvo. Posebno je bio esencijalan u rudarstvu, taljenju, keramičarstvu i stolarstvu / drvodjeljstvu. I poradi vojnih potreba je dolazilo do sjeće šuma, kako bi se npr. sprečavali iznenadni napadi i stvarale „čiste zone" oko pojedinih uporišta i utvrda. Drvo je u veliko mjeri korišteno i za brodogradnju. Za vrijeme rimskog perioda izgrađeno je sigurno na desetine hiljada brodova. Područja sa centrima u kojima je bila aktivna brodogradnja doživjela su i najveću sjeću drveća. Radi velike potražnje drveća, bila je i razvijena trgovina

deblima. Pojedine vrste su bile i cijenjene, pa se sa njima naveliko trgovalo. Sva masovnost korištenja drveta je sasvim logički imala devastirajući efekt po šumsko bogatstvo i općenito ekološko okruženje, a vodilo je i ka pojavi erozije i degradacije tla.

Međutim, ovu pojavu dešumljavanja, erozije i degradacije tla ne bi trebalo preuveličati kao što to čine pojedini historičari, koji smatraju da je rimsko osvajanje svake nove zemlje donosilo degradaciju i iscrpljivanje njenog tla, da su se napuštena polja Lacija i Kampanije pretvorila u močvare, a sjeverna Afrika u pustinju, da su šumoviti brežuljci bili ogoljeli, i da je sve to jedan od glavnih razloga pada rimskog svijeta. Ovakvi iznimno pretjerani stavovi, koji dolaze i iz redova radikalnih environmenista, ne odgovaraju realnosti. Populacija Lacija i Kampanije sigurno nije doživjela depopulaciju, niti je rimsko doba zaslužno za uništenje šumskog fonda i plodnosti tla mediteranske obale. Italija je prije uspostave rimske vlasti bila znatno više močvarna, nego u I. st. n. e., kada su isušene mnoge močvare.

Zanimljivo je ova teorija o degradaciji tla podrzaumijeva i da su stada domaćih životinja (goveda, ovaca, koza i svinja) odgovorna za sprećavanje regeneracije šuma i da je došlo i do drastične degradacije okoline i izbacivanja teških metala u atmosferu preko ljevaonica i metalurških kapaciteta (koje su isto koristile drveće kao gorivo). Tačno je da su stada jela travu, da su koze brstile sve do čega su došle, da su se u zonama snažnih rudarskih, ljevaoničkih i metalurških radova dizali dimovi u nebo, međutim nivo svega toga je bio daleko manji nego što se to danas dešava. Zato su i ovi stavovi koji propast rimskog svijeta dovode u vezu sa navodnom ekološkom katastrofom, često rezultat nehistorijskih projekcija sadašnjih zabrinutosti i modernih ideja koje traže opravdanje za svoje postojanje u zakonitostima prošlosti. Zbog kompleksnosti golemog prostora i zbog fragmentarnosti informacija vrlo je teško dati generalizirajuću sliku o ekološkom stanju. Uostalom, u rimskom svijetu se nije samo sjeklo i krčilo, nego se i sadilo drveće i to pojedine vrste (masline, datule, smokve, kestenje, orasi i drugo voće, vrbe, pa i hrastovi) u znatnom obimu. Drveće je isto imalo značajno ulogu u ranim kultovima, pa su mnogi gajevi i lugovi imali i posvećeni, sankrosanktni, božanski karakter. Za grijanje koristili i slama i ugalj, a ne samo drvo. Protiv erozije tla služila je tehnika terasastih polja na padinama i brdsko – planinskim zonama. Protiv iscrpljivanja tla, rimski svijet je primjenjivao i vrlo intenzivno i razvijeno đubrenje. Uostalom, ljudi su se i hiljadama godina prije osnivanja Rima, bavili poljoprivredom i to nekada sa znatnim nižom kvalitetom obrade i održanja zemlje nego u klasičnom historijskom razdoblju. Pojedini narodi i zemlje su imale vrlo intenzivnu brodogradnju i prije ulaska u rimski svijet (Feničani, Grci). I nakon rimskog svijeta nastavljena je negdje manje, negdje isto, a negdje više kvalitetnija poljoprivredna proizvodnja, krčila su se nova područja, a pomorske sile su ogoljavale šume (Mletačka Republika je ilustrativan primjer).

Vino i masline

Intenzivna privreda njegovala je, kao i ranije, razne vrste vinove loze i masline. Italska su vina i u tom prvom stoljeću Carstva sačuvala svoje dominantno značenje na čitavom zapadnom tržištu, a iz Italije su izvožene i najbolje vrste maslinovog ulja. Ali iz Kolumeline rasprave proizlazi da su se više vrste vinove loze počele zamjenjivati nižim, koje su davale vino slabije kvalitete, ali koje su zato zahtijevale manje njege. Isti je bio slučaj i sa maslinarstvom. Primjećivala se i druga pojava, suprotna onoj iz doba Katona Starijeg, pa su neki zemljoradnici pretpostavljali uzgoj žitarica takvim kulturama kao što je uzgoj vinove loze. To je značilo prijelaz na ekstenzivne tipove vođenja privrede. Ova tendencija bila je izazvana dubokim uzrocima. Veliku ulogu igrala je, nesumnjivo, konkurencija provincija. Isprva je Italija dostavljala vina i maslinovo ulje gotovo svim zapadnim provincijama: Španjolskoj, Galiji, podunavskim područjima. Ali je plodnost tla tih provincija također dozvoljavala uzgoj vinove loze i maslina. Provincije su počele proizvoditi svoje vrste vina, i neke od njih nisu po kakvoći zaostajale za italskim, dok su se druge odlikovale izvanredno niskom cijenom. Potražnja za italskim vinima se smanjivala, njihova prodaja je samim tim znatno opala i uzgoj vinove loze, koji zahtijeva veliku njegu, postao je neisplativ. Isti je slučaj bio i sa maslinom. Prema tome, konkurencija zapadnih provincija je jedan od glavnih uzroka što je italska poljoprivreda počela opadati. Naravno, to je dovodilo do postupnog privrednog jačanja zapadnih provincija, što je opet moralo imati odraza i na njihovo političko – društveno značenje.

Latifundija

August je nastojao da dodjelom zemljišta veteranima oslabi proces latifundizacije, ali to je bilo samo zatišje i ubrzo nakon toga augustovskog usporavanja, proces ukrupnjavanja zemljišta se nastavio. Kolumela često spominje težnju krupnih zemljoposjednika da neograničeno šire svoj posjed; u satiričnom djelu iz tog vremena. U Petronijevom "Satirikonu" stoji da je jedan bogataš-oslobođenik posjedovao toliku količinu zemlje da je "sokol ne može preletjeti". O tome da su posjednici imanja neprestano širili svoje granice, saopćava Seneka. Plinije Satriji direktno je tvrdio da su latifundije upropastile Italiju (*latifundija peridere Italia*). Svi su ti pisci pravilno opažali određenu tendenciju u razvitku agrarnih odnosa. Ali je u tvrdnjama antičkih pisaca bilo i dosta pretjerivanja. Sitno i srednje seosko gospodarstvo i dalje je igralo značajnu ulogu u životu Italije, u prvom redu na sjeveru, u području rijeke Po, a tako isto i u srednjoj Italiji, naročito u Kampaniji. Za ova područja i dalje je bilo karakteristično srednje seosko gospodarstvo, sa intenzivnom poljoprivredom. Kriza se osjećala u prvom redu u južnim i jugoistočnim italskim oblastima, čiji je položaj bio težak još u vrijeme Republike. One su nisu oporavile ni u prvom razdoblju Carstva. Sve veće značenje stječu u njima krupna, poglavito stočarska gospodarstva, a u isto vrijeme nastavlja se proces potiskivanja sitnih gospodarstava. To što je Italija uživala

određenu prednost u političkom pogledu, jednim dijelom kočilo je razvitak krize. U Italiju je u vidu porezâ pritjecala prilična količina slobodnih sredstava, tako da su Italici i neki bogati provincijalci nastojali sredstva stečena u provincijama uložiti u italska zemljišta. Ali ono gospodarsko blagostanje u kome se nalazila pod Augustom, u sljedećim razdobljima Italija više nije mogla sačuvati.

Plinije Mlađi, kada opisuje zemlje koje je nabavio kaže: "Farme su produktivne, tlo je bogato, snabdjevanje vodom je dobro, i one uključuju i pašnjake, vinograde i šume. "Plinije Mlađi govori i o tome kako uštedjeti u opremi, nadzoru i obučenoj službi sa koncentriranjem posjeda i stvaranjem latifundija, ali na drugoj strani da je posjedovanje suviše zemlje u jednoj zoni rizično uslijed mogućih klimatskih nepogoda i naglih promjena koje bi zahvatile tu zonu. Zato je on više volio posjedovati zemljišne posjede na raznim mjestima.

Plinije Mlađi se žali na količinu vremena kojeg mora da posveti pregledu računa i poslovima svojih zakupaca, na uštrb svoga književnog rada. Iako je onaj koji je to mogao da priušti na svoj ladanjski posjed bježao kako bi se odmorio od užurbanog gradskog života i socijalnih dužnosti i poslova, tamo mu nije bilo dosadno. Tako se mogao posvetiti bezbrižnoj i laganoj šetnji u miru, jahanju i obilasku posjeda, mogao je otići i u lov ili na pecanje. Ni socijalnog života mu nije nedostajalo, pošto su mu često dolazili gosti. Pošto u antičko doba nije bilo razrađenog hotelsko – motelskog sustava, gostoprimstvo za prijatelje i poznanike koji bi se našli na putu je bilo očekivano, i smatrano je dužnošću da se primi putnik.

Robovi u poljoprivredi

Postoji i drugi, podjednako važan uzrok opadanja italske poljoprivrede. Vanjska politika u doba Carstva bila je poglavito obrambena. Carevi su odustali od velikih osvajačkih ratova, pa je smanjen veliki priliv robova. Najzad, unutarnji mir koji je August zaveo bio je vezan za sigurnost pomorskih putova. Gusarstvo je bilo gotovo sasvim uništeno, a ono je ranije igralo prilično važnu ulogu u popunjavanju tržišta robovima. Međutim, potreba za radnom snagom nije se smanjivala, već je naprotiv rasla, a broj robova koji je izvođen na tržište sve se više smanjivao. U Rim i Italiju stizali su sada uglavnom robovi sjeverno – europskog porijekla kao Germani i Britanci. Pošto su oni dolazili iz kulturno zaostalijih sjevernjačkih zemalja, nije im se mogla povjeriti obrada vinograda i maslinika, koji su zahtijevali pažljivu njegu. U tom pogledu oni su se razlikovali od istočnih stanovnika, koji su u Italiju uvoženi za vrijeme Republike. Ovi su još u domovini bili naviknuti na rad u vinogradu i masliniku. Tako je smanjivanje priljeva robova i promjena njihovog etničkog sastava dovodili do određenih promjena u poljoprivredi. Najzad, robovi nikako nisu bili oruđe koje govori, kako ih je Varon nazivao. Kolumela se žali na loš rad robova, ističući: "Robovi poljima čine ogromnu štetu. Oni daju drugima u najam volove. Loše hrane njih i ostalu stoku. Slabo oru

zemlju; prilikom sjetve troše daleko više sjemena nego što je potrebno; ne skrbe se o tome da sjeme, bačeno u zemlju, dobro klija, a kad ga dovoze na gumno, čak smanjuju njegovu količinu za vrijeme vršidbe – bilo utajom jednog njegovog dijela, bilo nepažljivim radom, jer oni i sami kradu žito, i od drugih ga lopova loše čuvaju. Najzad, kod primanja žita oni netočno pokazuju njegovu količini prilikom zapisivanja".

Sve je to rimsko društvo tjeralo da traži izlaz iz gospodarske i društvene krize, koja se ocrtavala. Otuda gore spomenuta tendencija ka prijelazu na ekstenzivne tipove vođenja privrede i veća pažnja nego ranije prema robovima odgojenim u kući. Kolumela je predlagao da se izdvajaju robinje koje imaju potomstvo. Po njegovom mišljenju, njih treba osloboditi rada, a one koje imaju mnogo djece čak pustiti na slobodu. Robovi odrasli i odgajani u domaćinstvu (*vernae*) igrali su u to vrijeme veću ulogu nego prije, kada su svuda prevladavali kupljeni robovi.

Prema izvjesnim proračunima, u doba Republike robovi odgojeni u domaćinstvu predstavljali su obično 1/3 ukupnog broja robova, dok se u doba principata taj odnos mijenja, i 1/3 sačinjavaju kupljeni robovi.

Kolonat

U Kolumelinim djelima i pismima Plinija Mlađeg se ukazuje i na drugi pokušaj da se nađe izlaz iz teškoća u svezi sa radnom snagom, koju su osjećali zemljoposjednici. Na udaljenim imanjima, ili onim koja leže na nezdravom mjestu, Kolumela je smatrao korisnijim zemljište podijeliti na sitne čestice i dati ih pod zakup. Zakupci su nosili naziv *coloni* / koloni. Prvotno je riječ *colonus* označavala svakog zemljoradnika koji sam obrađuje zemlju (bez obzira bila u njegovom vlasništvu ili ne), a kolonima su nazivani i iseljenici u kolonije. U značenju zakupca, riječ *colonus* se počinje upotrebljavati pri samom kraju Republike. Zakupac – kolon je slobodan čovjek, sa ili bez rimskog građanstva, koji je samo ušao u odgovarajući privatni pravno – ekonomski odnos, zasnovan na ugovoru o najmu (*locatio-conductio*). Zakupac – kolon nije se prema vlasniku zemlje odnosio kao prema gospodaru, nego više kao patronu. Kao slobodan čovjek, posebno još ako je bio nosilac rimskog građanstva, zakupac – kolon je imao i odgovarajući pravnu zaštitu, pa i adekvatna politička prava. Zakupnici – koloni, bar u vrijeme principata, nisu pravno – politički smatrani potčinjenim radnim staležom (kao što je to bio slučaj u razvijenom feudalizmu), i njihova pozicija je proizlazila iz čisto ekonomsko – imovinskog ugovornog odnosa. Zakupništvo se nije razvijalo samo na privatnim posjedima, nego i na zemljištu u titularnom vlasništvu države i princepsa, ili članova njegove familije. Inače se veličina carskih posjeda enormno uvećala za vrijeme Julijevaca – Klaudijevaca, najviše poradi čestih konfiskacija imovine privatnika.

I dok su zakupci – koloni bili rijetko spominjani u vrijeme Republike, njihovo značenje i broj se u postrepublikanskim periodima sve više povećava. Na kraju su postali i najbrojniji sloj agrikulturnog stanovništva. Ustvari, činjenica je da rad slobodnih ljudi nikada nije u potpunosti iščezao sa latifundija.

Zakupništvo je uvijek bilo prisutno u rimskom svijetu, i to i na javnim i na privatnim zemljištima. Za vrijeme Kraljevstva, Rane, Srednje i prvih decenija Kasne Republike najpoznatije zakupništvo je bilo ono vezano za već ranije detaljno objašnjenu instituciju *ager publicus*. Međutim, temeljna ideja o razlogu i svrsi postojanja *ager publicusa* i zakupništva na njemu, je uslijed agrarne krize u potpunosti izvitoperena. Zakupništvo na *ager publicus* i zakupništvo tipa kolonata koje se razvija sve više od ranog doba principata se i strukturalno i suštinski razlikuju. Zakupništvo na *ager publicusu* je imalo jedinstveni javno –pravni i javno – obveznički karakter, dok je zakupništvo u vidu kolonata bilo znatno heterogenijeg karaktera, odnosno mogla su postojati različita pravila za različite domene. Kolonatski odnos je imao privatno – pravno, a ne javno – pravno značenje. Dok za *ager publicus* nije postojao razvijeni administrativni aparat za prikupljanje rente, to je itekako bilo razvijeno u slučaju kolonatskog zakupništva.

Pogrešno je zakupnike – kolone promatrati kao neki potlačeni, siromašni sloj stanovništva ili staleško kmetovski pozicionirane. Ustvari u kontekstu rimskog svijeta riječ je o socijalno heterogenom sloju populacije. Bilo je i bogatih zakupaca koji i nisu radili na zakupljenom posjedu, nego bi taj posao za njih obavljali robovi ili unajmljeni nadničari. Neki zakupci su samo fiktivno unajmljivali zemlju i živjeli u gradovima, a faktički su je obrađivale druge osobe koje bi po mogućnosti bile zakupnici zakupnika (slično praksi čiflućenja u osmanskom dobu) ili njihovi robovi i nadničari. Naravno, vjerojatno je većina zakupnika spadala u red neposrednih obrađivača zakupljene parcele. Ali i među neposrednim obrađivaćima je moglo biti značajnih razlika, zavisno od visine zakupnine, klimatskih i zemljopisnih uvjeta područja, vrste i kvalitete zemljišta, veličine zakupljenog posjeda, da li je titularni vlasnik zakupljenog posjeda privatna osoba ili je riječ o javnom i carskom posjedu. Tako je moglo biti i onih neposrednih obrađivaća koji su imali sredstava da nabave i ponekog roba ili unajme nadničara kako bi im pomogao u poslu, ali je isto tako bilo i onih koji su teško imnogo radili, jedva sastavljali kraj sa krajem i uvijek se nalazili na egzistencijalnom rubu. Načelno je bio bolji i jasniji položaj zakupaca na javnim i carskim posjedima, gdje je postojala uravnotežena legislativa i regulativa, u odnosu na privatne posjede gdje su ugovori mogli biti najrazličitijeg sadržaja.

Prilično veliko značenje dobilo je davanje zemlje pod zakup kolonima za vrijeme Augusta. To je vjerojatno rezultat činjenice da je zenit korištenja robovske radne snage na latifundijama (koji je izgleda bio najizražejniji za vrijeme Kasne Republike) već polako prolazio i da se kretalo u nekim novim pravcima razvijanja agrarnih odnosa. Na osnovu pak Kolumelinih djela može se zaključiti da je kolonat sredinom I. st. n. e. bio raširena pojava.

U agronomskim djelima toga vremena raspravlja se pitanje o rentabilnosti imanja danih kolonima pod zakup. Kolumela je o kolonima govorio "kao da su vlasniku pripali po nasljedstvu". Isti pisac razlikovao je dvije kategorije kolona: jedni su lokalni stanovnici i oni sami obrađuju zemlju, a drugi su gradski stanovnici, koji svoje robove i nadničare šalju na rad u polje. Kolumela je davao prednost prvima i zalagao se za dugoročni zakup, jer je česta smjena zakupaca nekorisna stvar po vlasnika. Zakup je, prema Kolumelinom opisu, bio novčani, ali su koloni imali i određene naturalne obveze, kao što je, npr., dostavljanje drva. Već u to vrijeme zaduženost kolona bila je jedna od crta karakterističnih za njihove odnose prema vlasnicima imanja. Kolumela je preporučivao da se ne insistira na striktnom pridržavanju rokova plaćanja. Zaduženost kolona bila je u određenom pogledu korisna po zemljoposjednika, jer je sitne zakupce vezala uz zemlju. Tako se polako kolonatski pretvarao u stalniji zakup, zemljoradnici su stvarno vezivani uz zemlju, i nisu mogli slobodno napustiti mjesto u kojem su zapisani (*origo*).

Podaci koje daje Plinije Mlađi u velikoj mjeri pokazuju na status kolonatskih odnosa. Prilikom izbora imanja Plinije nastoji na određenom mjestu pronaći sigurne zakupce. Zaduženost kolona je sve više rasla. Ostaci njihovih dugova (*reliqua colonorum*), kao što možemo doznati iz drugih izvora, mogli su se davati u zalog, prodavati i nasljeđivati. Plinije je naglašavao da koloni uopće ne pokušavaju vratiti svoje dugove jer su oni isuviše veliki. Uslijed toga, vlasnici počinju novčanu zakupninu zamjenjivati zakupninom sastavljenom od jednog dijela proizvoda. Plinije Mlađi to naziva jedinim načinom liječenja zastarjele bolesti.

Kolonat nije bio ograničen samo na Italiju, ili neke specifična područja rimskog svijeta, nego se kao institucija proširio širom provincija. Na istoku odnosi bliski kolonatu formirali su se znatno prije rimskog osvajanja. U Egiptu i Aziji kraljevska zemljišta, zemljišta hramova i drugi posjedi dijelili su se na parcele, koje su davane u zakup sitnim poljoprivrednicima. Najbolje je poznato stanje na prostranim posjedima koji su se nalazili u principskom vlasništvu na području provincije prokonzularne Afrike. Ti posjedi formirani su još pod Julijevcima-Klaudijevcima, uglavnom kao rezultat konfiskacije privatnih senatorskih imanja od stane careva. Carski zemljišni fondovi koji su se nalazili u provinciji Africi dijelili su se na regije (*tractus, regiones*), koje su se sastojale od velikih posjeda (*saltus*). Na čelu svake regije nalazio se carski činovnik, prokurator. Veliki dio saltusa dijeljen je na čestice i davan u zakup kolonima. Glavna osoba na imanju bio je konduktor (*conductor*), kome su davani u zakup svi prihodi s imanja. Odnosi između kolona i carske administracije nisu se regulirani pojedinim ugovorima, već posebnim zakonima/statutima o posjedima.

O funkcioniranju zakupničkih odnosa početkom II. st. n. e. svjedočanstvo pruža *lex Manciana*, kojim se regulira zakupništvo na carskim domenima u sjevernoj Africi. Tekst zakona je sačuvan na epigrafskom spomeniku iz Henchir-Mettich, sa datacijom u 116. - 117. god. n. e. Natpis detaljiše zakupnički odnos na principskom imanju *Fundus Villae*

Magnae Variane. U tekstu se kao prokuratori identificiraju vitez Licinije Maksim (*Licinius Maximus*) i Felicior (Trajanov oslobođenik). Renta/zakupnina iznosi 1/3 ukupnog usjeva pšenice, ječma, vina i maslinovog ulja, ¼ ili 1/5 graška i meda, ako se posjeduje preko pet košnica. Zabranjeno je bilo da se košnice pomiću sa imanja na drugo područje kako bi se izbjeglo plaćanje rente. Zakon je uvodio i podsticaje, pa nije bilo rente na tek zasađene vinove lozu i smokve u periodu od prvih pet godina, i za tek zasađene masline u periodu od prvih deset godina. Za svaku životinju koja je pasla na pašnjaku imanja se paušalno godišnje plaćalo po 4 asa, i to je izgleda bila jedina obaveza koja se novčano izmirivala. Izbježiva šteta usjevima drugog zakupnika je izmirivana od strane onoga koji je to počinio. Zemljište pod zakupninom može biti zavještano nasljedniku u legalnom obavezujućem ugovoru. Ova klauzula ima za namjeru promicanje obrađivanje iste zemlje kroz generacije iste familije, odnosno nudi podsticaj za vezivanje zakupnika na određenu česticu zemljišta. Tako bi se zakupnik, imajući u vidu mogućnost legalnog dugotrajnog korištenja zemlje, motivirao da u tu zemlju i dodatno ulaže i u njeno oplemenjivanje, poboljšavanje agrikulturnog rada, ali i izgradnju odgovarajuće infrastrukture. Zemlja koja je bila zapuštena i nekultivirana dvije godine zaredom je bila vraćana u direktan posjed vlasnika. Svaki zakupnik je, pored rente, bio obavezan i na radnu obavezu, pa je tako po dva uzastopna dana bio obavezan provesti na oranju i na žetvi/berbi, a jedan dan za nadziranje stoke. Radne obaveze su zakupnici mogli prenijeti na svoje robove i nadničare, ako su ih imali. Indikativno je da je renta određivana u naturi, a ne u novcu, što bi ukazivalo na sve veće značenje robe kako bude odmicalo vrijeme. Fiksirana naturalna renta je bila u korist zakupnika – kolona, jer je ona po defaultu podrazumijevala i uključen rizik u slučaju da usjevi uslijed raznoraznih činilaca (posebno vremensko - klimatskih) podbace. Ako je prinos bio manji, automatski je i renta bila manja. Sačuvana su još dva natpisa iz kasnijih perioda (1. iz Ain-el Djemala, datacija u vrijeme vladavine Hadrijana; 2. iz Ain Wassel, datacija cc 198. – 209. god. n. e.), koji se bave sličnom materijom na istom području.

Posebnu pažnju reguliranju odnosa između kolona i administracije afričkih carskih posjeda posvećivao je Hadrijan. Pošto se predviđenih pravila upravitelji nisu pridržavali i dolazilo je do narušavanja interesa zakupaca, i princepsi su znali intervenirati. Tako je Hadrijao dao da se potvrdi da konduktor ne može od kolona zahtijevati rad više od šest dana godišnje. Naročit povlastice davane su onima koji su orali ledinu ili napuštena zemljišta, sadili masline i voćke ili uzgajali vinovu lozu. Stanovnici burunitanskog *saltusa* na svoje stanje su se žalili princepsu Komodu. Oni su u žalbi tvrdili da prokuratori uvijek stoje na strani bogatih i utjecajnih konduktora, a oni da nezakonito povećavaju potraživanja i traže obavljanje radova preko propisane mjere. Prokuratori se uopće ne obaziru na žalbe kolona, a kada su se ovi sakupili i napisali žalbu samom caru, prokurator je na njih poslao vojnike. Mnogi od kolona su bačeni i tamnicu, pri čemu su čak i rimski građani podvrgnuti tjelesnim kaznama. Peticija je došla do princepske kancelarije i sam Komod naredio je da ubuduće koloni rade onoliko koliko je propisano Hadrijanovim zakonom.

U statusu sličnom kolonatskim odnosima su naseljavani i mnogobrojni Transdanubijci, posebno za vrijeme vladavine princepsa Marka Aurelija.

Zakupce – kolone je potrebno razlikovati od serva kasata (*servi casati)* koji su u pravnom smislu smatrani robovima. Servi kasati su dobijali od svojih gospodara određene čestice zemljišta, koje bi bili dužni da obrađuju i da određeni prinos u proizvodima daju gospodaru. Vlasnici su tako prevodili robove na status pekulija. U odnosu na kasnorepublikansko latifundijsko ropstvo, servi kasati su uživali nešto više slobode i inicijative. A u određenoj mjeri mijenjao se i njihov pravni položaj. Na njih se gledalo kao na *quasi coloni* (skoro koloni). Pravnici ističu da njih, za razliku od drugih robova, ne treba uvrštavati u inventar imanja, i oni se ne mogu ni ostavljati u naslijeđe. Ovom mjerom se gospodar oslobađao brige o robovima, a istovremeno je nastavljao dobijati prinos sa svoje latifundije. Unosnije je bilo usitnjavati imanja na manje čestice i svim sredstvima osiguravati sebe od iznenađenja, osiguravati sebi određeni prihod. *Servi casati* su omogućavali i veleposjedniku da uvijek ima poljodjelce (pravno gledajući u statusu robova) u stalnoj zavisnosti i vezanosti za zemlju. I bogati zakupnici – koloni su stvarali serve kasate tako što bi slali svoje robove da obrađuju zakupljenje čestice. Široka primjena korištenja serva kasata za vrijeme principata i dominata svjedoči o tome da je stari način obrade prostranih teritorija pomoću robova gubio svoje značenje. Širenje sustava kolonata i serva kasata može se smatrati i stvaranjem preduvjeta za nastanak feudalizma. Moglo bi se reći da je uvođenje dominata i fiskalne reforme za vrijeme Dioklecijana, kojima su seljaci vezani za zemlju doprinijeli su procesu umanjivanja prava i kolona.

Koloni i servi kasati su u znatno većoj mjeri bili zainteresirani za povećanje produktivnosti svoga rada, nego što je to bio slučaj sa latifundijskim ropstvom. Doduše, kod raspodjele zemljišta na pojedine parcele moglo je biti riječi samo o ekstenzivnom gospodarstvu. Pod takvim uvjetima nisu se mogli izvršiti savjeti za poboljšanje poljoprivrede koje su davali rimski agronomi. Ali se ne može utemeljeno govoriti o tome da su oblici intenzivnog robovlasničkog gospodarstva, o kojima možemo suditi na osnovu Katonovih i Kolumelinih djela, bili naširoko rasprostranjeni. Po svemu sudeći, ta su gospodarstva postojala samo u područjima blizu gradova, tamo gdje su postojale pogodne komunikacije. Velike latifundije bile su poglavito ekstenzivna gospodarstva. Prema tome, ne može se donijeti zaključak da je širenje kolonata u Italiji dovelo do općeg opadanja produktivnosti poljoprivrede. Carski i pojedini privatni posjedi bili su takvih razmjera da se nisu mogli obrađivati pomoću robova na stari način, nego samo pomoću kolona i serva kasata.

U povijesnoj i pravno-povijesno literaturi pitanju kolonata posvećivana je velika pažnja. Najviše sporova izazvalo je pitanje o porijeklu kolonata. Neki povjesničari smatrali su kolonat nerimskom pojavom, preuzetom od Germana, kod kojih su se robovi nalazili u drukčijem položaju nego kod Rimljana i po svom statusu bili slični kolonima. Prvi je to

mišljenje iznio Savinji, kasnije su ga zastupali Markvart i Zek. Njega je u određenom pogledu dijeli i Mommsen, koji je, doduše, istako da je širenju kolonatskih odnosa doprinijelo smanjenje broja robova, uslijed novih uvjeta rimske vanjske politike. Puhta i Rodbertus smatrali su kolonat ublaženim ropstvom. Fustel de Coulanges i I. M. Grevs su smatrali da kolonat proistječe iz sve veće zaduženosti sitnih arendatora. Najzad, neki istraživači objašnjavali su razvitak kolonata utjecajem istočnog helenističkog agrarnog sustava. Osobito značenje imala su u tom pogledu istraživanja Rostovceva. U svom radu o kolonatu on je donio detaljnu studiju agrarnih odnosa u helenističkim zemljama, gdje je još prije rimskog osvajanja bio poznat zakup. Rostovcev smatra da se ne može govoriti o izravnom preuzimanju tih odnosa sa Istoka. Po njegovom mišljenju, radi se samo o uzajamnom prožimanju istočnog i rimskog socijalnog poretka. Rostovcev smatra da je svaka pojedina regija rimskog svijeta imala svoj put do kolonata. U Italiji kolonat je ponikao samostalno. U sjevernoj Africi se primjećuje kombiniranje italskih i istočnih oblika. Kolonatski odnosi bili su rašireni i na druge socijalne kategorije: vezivani su za zemlju robovi, naseljavani barbari. Ali te mjere ipak ne omogućuju da se kolonat smatra ublaženim ropstvom ili ustanovom preuzetom od Germana. Nema nikakvih osnova za zaključak o istočnjačkom podrijetlu kolonata ali je potpuno moguće da je u organiziranju princepskih imanja na Zapadu bilo ponešto uneseno iz istočne organizacije posjeda.

Skupljanje proizvoda u naturi u svrhu određenih nameta i taksi je bilo prisutno u toku cjelokupne rimske historije, i to nekada u većoj, nekada u manjoj mjeri zavisno od stanja, uvjeta i mogućnosti robno – novčane privrede. Nekada je bio slučaj da se žito koje bi se dobilo u vidu taksi i kontribucija u određenim provincijama dijeli dužnosnicima i vojnicima, a nešto bi se i prodavalo na tržištu. Tek će devalvacija novčane vrijednosti dovoditi do prevage naturalnih izmirivanja obaveza u odnosu na novčanu. Za skupljanje i preraspodjelu nature postojao je jedan složen administrativni sustav. Ali ako je i u vrijeme najintenzivnijeg razvitka robno – novčane privrede u rimskom svijetu bilo naturalnih odnosa (i u javnoj i u privatnoj sferi), tako je i vremenima kada su naturalni odnosi jačali, bilo značajne novčane cirkulacije. Rimska država je uvijek upravljala monetarnim i naturalnim prometom, te ga i kontrolirala i raspodjeljivala. I to je bila središnja uloga države, koja joj je garantirala moć, funkcioniranje i jedinstvo. Onog trenutka kada u toku V. st. n. e., Zapadno Carstvo izgubi kontrolu nad financijskim i naturalnim javnim fondovima i distribucijama, država će se prvo ekonomeski fragmentirati, a onda i jednostavno raspasti.

Distribucije hrane u Gradu

Kako se povećavalo stanovništvo Grada, tako se povećavao i uvoz žita u njega. U početku su okolna područja bila glavni izvori hrane, da bi se vremenom taj obujam značajano proširio. Ali i za vrijeme principata, još uvijek je italijansko seosko područje Grad

snabdijevalo sa oko 10 % žita. Ubjedljivo najveći dio žita je dolazio iz sjeverne Afrike i Egipta, a bilo je uvoza i sa Sardinije i Sicilije (ali ne više u onome značenju kao u republikansko doba), te iz Galije, sa Hersoneza, Kipra i španskih provincija. Josip Flavije navodi da je u njegovo vrijeme sjeverna Afrika izvozila u Rim dva puta više žita nego Egipat, i da je snabdjevala Grad osam mjeseci, a Egipat četiri mjeseca godine. Potrebno je reći da nisu svi konvoji i brodovi stizali u luke Ostiju i *Portus*. Neki brodovi su uslijed određenih neprilika na putu znali i potonuti, a bilo je i propadanja žita u stovarištima i skladištima. Epitoma iz IV. st. n. e. navodi da je 20 miliona modija žita dolazilo u Grad iz Egipta. Teško je tačno odrediti masu uvozenog žita u Grad, jer je ona u toku stoljeća vjerojatno varirala zavisno ponajviše od broja stanovnika uz niz drugih faktora i činilaca (npr. političko – ratna nestabilnost, klimatski poremećaji i vremenske nepogode). Uz to, hrana je dolazila i na druge načine, a ne samo trgovinom na veliko i državnim konvojima.

Sesterciji (iskovan u Lionu 66. god. n. e.) iz neronijanskog doba koji na reversu prikazuje boginje Anonu i Cereru. Zanimljivo je da se na aversu ovog novčića nalazi žig X.

Za vrijeme principata, pozicija *praefectus annonae* je postala permanenta, dok su značajne privilegije (rimsko građanstvo i izuzeće od određenih dužnosti) dodjeljivane vlasnika i kapetanima brodova koji bi potpisali ugovore za transport žita u Grad. Nije se žito samo dijelilo na osnovi državnih subvencija, nego se nalazilo u velikim količinama i na tržištu i trgovci su mogli ostvariti značajan profit. Julije Cezar je započeo sa uređivanjem oblasti distribucije hrane stanovnicima Grada, a August je kako – tako i uspio urediti ovaj sustav dodjele hrane, i time oficijelizirati zvaničnu socijalnu politiku principata. Nju su nastavili više – manje nepromjenjeno i ostali princepsi i dominusi; Septimije Sever je dodao i maslinovo ulje za distribuciju, a za vrijeme Aurelijana su distribuirani i svinjetina i vino.

Trgovina

Stabiliziranje političke i sigurnosne situacije i javno određenje rimskog imperija sa uspostavom principata samo je doprinosilo razvitku trgovine koja dostiže goleme obime. Politički, vojno i monetarno ujedinjeno područje od Eufrata do Britanije, je moglo samo imati pozitivan efekt na razgranatu i svestranu trgovačku aktivnost, koja je prevazilazi i okvire rimskog svijeta. Trgovci sa rimskog područja su boravili i u dubini germanskog područja, gdje su postojale njihove naseobine. Trgovina je dosegnula i veze i sa dalekim područijima. Samo je ta trgovačka aktivnost sa bogatim i razvijenim zemljama kao što su Indija i Kina doprinosila pasivnoj bilanci. Uvoz luksuznih i raskošnih proizvoda je odnosio značajna sredstva. Plinije Stariji tako navodi da je rimski svijet imao značajan godišnji gubitak u trgovini sa Indijom i Kinom. Ustvari, ta činjenica je predstavljala jedan od glavnih ekonomskih problema rimskog svijeta, i uglavnom se pokušavala riješiti donošenjem zakona koji su ograničavali luksuz.

Pošto su se pojedina područja i gradovi rimskog svijeta specijalizirali za proizvodnju određenih vrsta robe, to je sasvim razumljivo morala da prati i odgovarajuća trgovačka aktivnost. Posebno je bila izražena trgovina esencijalnim resursima, luksuznim proizvodima i poljoprivrednim dobrima. Naravno, ne bi trebalo ni preuveličavati opsege trgovačke i manufakturno – zanatske proizvodnje. Dobar dio populacije je svoje potrebe realizirao u svome neposrednom okruženju.

Problem trgovinskog definicita euromediteranskog svijeta u trgovini sa Indijom i Kinom nije bio samo karakteristika rimskog razdoblja, nego se produžio skoro sve do prve polovice XIX. st., kada je tek trgovina Britanske istočnoindijske kompanije sa opijumom uspjela da preokrene trgovinsku bilancu na korist zapada. Nakon 150 godina pozitivne bilance za zapad, stanje se ponovo povratilo na staru, uobičajenu praksu po kojoj zapad ima duboki deficit u trgovinskoj razmjeni sa Kinom. Tako da tih 150 godina ustvari predstavlja samo privremeni eksces u historiji, a nipošto pravilo.

Zapadne provincije su uglavnom u trgovinskoj razmjeni unutar rimskog svijeta učestvovale sa sirovinama, a istočne sa sofisticiranijim produktima. Nosioci trgovinske aktivnosti su mogli biti najrazličitijeg porijekla i posebno su se isticali oni sa Levanta. I rimski vitezovi i bogati oslobođenici su isto tako imali značajan udjel u trgovini. Iako im je glavna imovinska osnova bila veleposjed i nobili su mogli učestvovati u trgovačkom poslovanju, uglavnom preko posrednika ili udjela kapitala. Klaudijev zakon iz 218. god. p. n. e. je više manje izgubio svoj smisao još u vrijeme Kasne Republike.

O maloprodajnoj, svakodnevnoj trgovini raspolaže se samo sa uzgrednim podacima iz literarnih vrela i epigrafike, a više podataka daju prikazi na reljefima, mozaicima, freskama te arheološka istraživanja (posebno ona u Pompejima i Herkulanumu). U gradskim naseljima maloprodaja se uglavnom odvijala na trgovima za sajmenih dana te svakoga dana

u nizovima malih prodavnica. Ove prodavnice su bile naslonjene na domove i insule i ili su ih koristile za svoje privredne aktivnosti vlasnici tih domova i insula ili su što je bio češći slučaj iznajmljivali. Takve prodavnice su ustvari činile dio stambenog kompleksa, samo sa njegove vanjske strane prema ulicama, nepovezano sa unutrašnjim dijelom. Najveći broj prodavnica su bile prostorno male sa tezgom ispred ulaza. Često su ove prodavnice bili ujedno i zanatske radnje (pekare sa mlinovima, postolari/*sutori*, bojađijske radnje, bravari, zlatari, draguljari i drugi obrtnici...itd...). Neke zidane tezge su imale rupe sa kotličima, gdje se čuvala topla hrana predviđena za prodaju. Naravno, bilo je i prodavnica koje su prodavale i robu proizvedenu na drugim područjima, kao npr. crvenkasto glazirane aretinskih posuda.

U ubjedljivoj većini slučajeva ove prodavnice – radnje su bile „porodični posao" za koji je bila vezana jedna familija. Ako bi ta familija bila imućnija i imala razgranatiji posao mogla je dodatno uposliti i slobodne ljude – *ingenuii* ili oslobođenike, ili je mogla kupiti jednog ili dva roba.

Nalazi iz Pompeja ukazuju da su neke prodavnice imale i stepenice koje su vodile u jednu ili dvije prostorije iznad same prodavnice – radnje. Moguće je pretpostaviti da su u tim prostorima živjele ti sitni trgovci i zanatlije sa svojim familijama. Pošto je trgovačka aktivnost tih prodavača i zanatlija bila esencijalna za njihovu i njihovih familija egzistenciju, to je dovodilo do toga da su ulice i trgovi rimskih gradova bili vrlo, vrlo živahni i osebujni, a prodavači su se trudili svim svojim snagama i ubjeđivanjem da prodaju svoje proizvode ili da nađu mušterije za svoje usluge. Seneka tako piše o kolačaru, kobasičaru i poslastičaru koji su vrebali izgladnele Rimljane.

Reljef koji prikazuje prodavača i kupca kruha i kolača. Datacija II. st. n. e. Danas se nalazi u Museo della Civilta Romana u Rimu.

Nadgrobni reljef koji prikazuje trgovačku aktivnost.
Danas se nalazi u Royal Ontario Museum, Toronto, Kanada.

Reljef koji prikazuje prodavnicu noževa. Datacija I. st. n. e.
Danas se nalazi u Galleria Lapidaria u Vatikanu.

Reljef koji prikazuje prodavnicu sukna. Datacija I. st. n. e.
Danas se nalazi u Museo della Civilta Romana u Rimu.

Reljef koji prikazuje prodavnicu povrća.
Danas se nalazi u Museo Ostiense u Ostiji.

Reljef koji prikazuje trgovinu vinima. Datacija I. st. n. e.
Danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Dižonu.

Bas – reljef koji prikazuje prodaju pojasa i jastuka. Danas se nalazi u galeriji Uffizi u Firenci.

Bas – reljef koji prikazuje prodaju odjeće. Danas se nalazi u galeriji Uffizi u Firenci.

Marmorni sarkofag sa reljefnim prikazom trgovca vunom po imenu Tit Elije Evangelus (*Titus Aelius Evangelus*; leži u sredini), supruga Gaudenija (*Gaudenia*) nalazi se na kraju kauča. Datacija cc 180. god. n. e. Danas se nalazi u Getty Museum u Los Anđelesu.

Najviše prikaza profesija (trgovačkih i zanatskih) se nalazi na reljefima, a znatno manje na mozaicima i freskama. Razlog je u tome što se najveći broj pronađenih reljefa sa prikazima zanimanja nalazi na nadgrobnim spomenicima, na kojima se uobičavalo stavljati i prikaze profesija pokojnika.

I bogati trgovci, zajedno sa istaknutim zanatlijama i manufakturistima su pored lokalnih zemljoposjednika imali značajnu ulogu u životu lokalnih zajednica (bez obzira da li su one bile peregrinskog ili municipalnog karaktera). Oni su isto postajali zadužbinari, ulazili bi u lokalna vijeća pa i postajali lokalni dužnosnici. U pojedinim slučajevim trgovačka i zanatsko – manufakturna djelatnost nisu bile razdvojene i pojedini trgovci bi bili i vlasnici radionica i obrnuto.

Reljef koji prikazuje prodavnicu.

Zanatstvo i manufaktura

Sve oni preduvjeti koji su važili za već navedene privredne djelatnosti, mogu se primijeniti i na obrt i manufakturu. Jedinstveno područje u najstabilnijem periodu euromediteranske historije su doprinijeli i razvitku obrta i manufakture, posebno u vidu novih tehnoloških rješenja, sinkretiziranja načela i metoda proizvodnje, širenja proizvoda na sve krajeve rimskog svijeta. Postojale su radionice i manufakture najrazličitijeg tipa koje bi se bavile od metaloprerađivanja, proizvodnje cigli, crepova, zemljanih posuda (npr. amfora) pa do proizvodnje odjeće i bojadisanja.

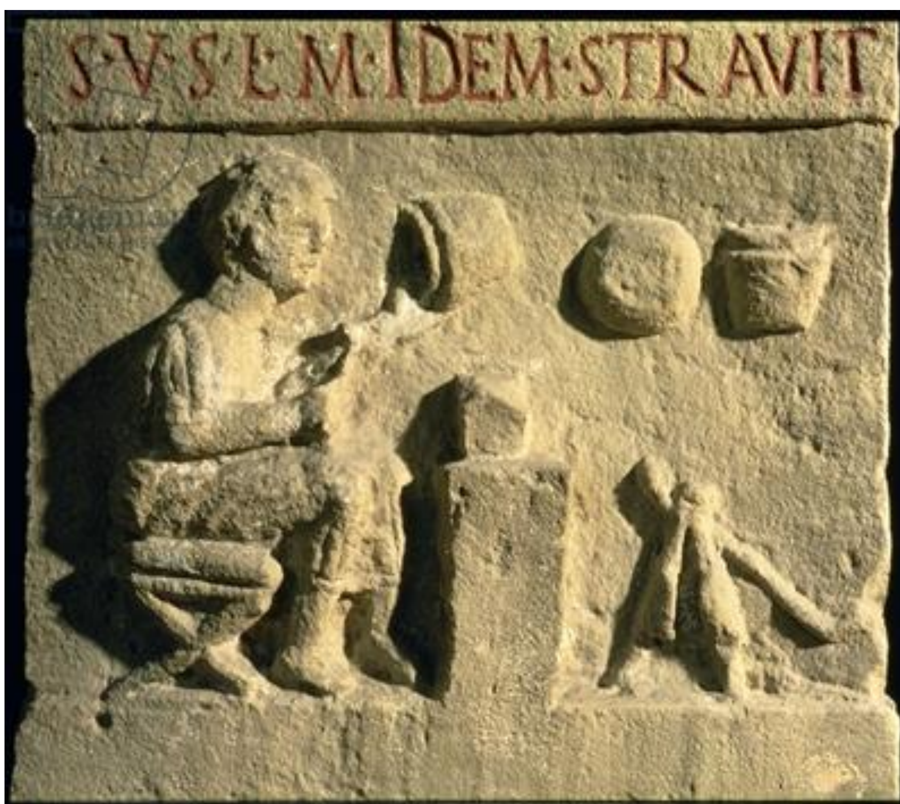
U čitavom nizu italskih gradova veliku ulogu igrali su obrti i manufakture, naročito u sjevernoj Italiji i Kampaniji, ali je bitnih obrtničkih središta bilo i u Etruriji. Na sjeveru Italije razvijao se uglavnom keramički obrt, čiji su proizvodi izvoženi u susjedne oblasti. Svjetiljke iz grada Mutine širile su se najprije u Galiju, a zatim u podunavske provincije i dalje sve do crnomorskih područja. Na zapadu, sjevernoitalski su proizvodi dopirali sve do Britanije. U Etruriji veliku ulogu igrao je *Arretium*/Arezzo/Arecij, koji je bio na glasu po obojanoj keramici sa modeliranim predodžbama (*terra sigillata*), kao i po metalnim proizvodima. U kampanskim gradovima razvijao se čitav niz obrtničkih grana. Svjetiljke, ogledala i metalno posuđe, izrađene u Kampaniji, arheolozi nalaze daleko izvan područja koja su ulazila u sastav rimskog svijeta. Po kampanskim gradovima izrađivani su i stakleni predmeti, kao i vunene tkanine, koje su zadovoljavale ne samo lokalnu potražnju, već i potrebe dalekih tržišta. U samom Gradu je razvijena proizvodnja cigli i crijepova.

Apeninski poluotok nikad nije bio bogat kovinama; zalihe koje su postojale na početku rimskog razvoja postepeno su iscrpljene, i zato su se kovine morale uvoziti iz drugih područja. Ali to nije značilo da se nije razvijala i metaloprerađivačka djelatnost. U Puteoli je zabilježena obrada željeza, u Kapui su izrađivane fine umotvorine od bakra i bronze (možda također i od srebra i stakla). Proizvodi od bronce i željeza, koji su u doba Katona Starijeg prodavani samo na lokalnom tržištu, u doba principata izvoze se u provincije.

Proizvodi italskog obrta širili su se uglavnom po Zapadu. Istok nije osjećao potrebu za italskom robom, jer je tamo obrt bio već odavno razvijen. Početak Carstva obilježen je usavršavanjem obrtničke tehnike gotovo u svim područjima italske proizvodnje. Neke manufakture, kao što o tom svjedoče predodžbe iz Pompeja, primjenjivala su podjelu rada, tako da je svaki radnik obavljao određeni posao. Broj osoba zaposlenih u manufakturi iznosio je ponekad više desetaka ljudi. Keramički proizvodi i obrada kovina svjedoče o umjetničkom ukusu i visokoj vještini, ali sredstva za rad i u ovo doba ostaju primitivna, a mehanizacija rada primjenjivana je u najminimalnijim razmjerima, koja u konačnici nije utjecala na rezultat proizvodnje. Istina, tehnička misao postigla je relativno velik uspjeh, ali su mehanizmi upotrebljavani u kazalištima i amfiteatrima, korišteni ponekad i u kulturne

svrhe, ali nisu primjenjivani u proizvodnji. U radionicama i manufakturama su bili zaposleni i slobodni ljudi, i robovi, a i oslobođenici. O njihovom životu poznato je relativno malo.

I pored prisustva robovskog rada u većoj mjeri od prve polovice II. st. p. n. e., uvijek je i u Gradu, i u Italiji i u provincijama bio značajan broj slobodnih radnika je bio značajan broj i u urbanim i u ruralnim zonama. značajnom broju. Ovi slobodni radnici su bili prisutni u svim zanimanjima (zanatlije, kalfe, šegrti, fizički radnici, nadničari) i nekada je jedino što ih je odvajalo od robova i oslobođenika je bio njihov pravno – politički status i to da njihova egzistencija ovisi samo o njima (dio njih nije imao ni patrone). Oni su uglavnom živjeli skromnim životom, nisu trošili mnogo na hranu, nosili su jeftinu i jednostavnu odjeću i obuću, koristili su javne socijalne pogodnosti (subvencije hrane, javne priredbe i igre, javna kupatila, javne nužnike, javnu infrastrukturu...itd...) i živjeli u jeftinim i malim stanovima. Nastojali su što je mogućе više za egzistenciju osgiuraju u svojim domačinstvima, tako da su žene tkale odjeću. U toplijim mediteranskim zonama ovi skromniji slojevi nisu imali toliko brige za osiguravanje sredstava za grijanje kao u hladnijim zonama.

Reljef koji prikazuje majstora koji izrađuje vaze. Datacija II. st. n. e.
Danas se nalazi u Museo della Civilta Romana u Rimu.

Reljef koji prikazuje zlatara (*aurifex brattiarius*). Datacija I. st. n. e.
Danas se nalazi u Museo della Civilta Romana u Rimu..

Reljef koji prikazuje kovačku radionicu i prodavnicu i kovački alat.
Datacija I. st. n. e. Danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Akvileji.

Reljef koji prikazuje zlatara i njegovu prodavnicu.
Danas se nalazi u Museo della Civilta Romana u Rimu.

Nadgrobni reljef koji prikazuje mesara na poslu i njegovu suprugu.
Datacija II. st. n. e. Danas se nalazi u Museo della Civilta Romana u Rimu.

Strukovni kolegiji

U rimskom svijetu je bila raširena i strukovna organizacija. Ovo međusobno povezivanje zanatlija i profesija u strukovne kolegije (*collegia*) je bilo direktni predak kasnijih esnafsko – cehovske i sindikalno-trade unions organizacija.

Pod pojmom *collegium* u rimskom svijetu se obuhvatala veoma različita sadržina. Načelno su to bila udruženja radi ostvarivanja određenih ciljeva. Neki su imali vjerski karakter; formirani su kolegiji siromašnih ljudi (*collegia tenuiorum*). Širom rimskog svijeta bilo je mnogo takozvanih kolegija za pokope (*collegia funeraria*), čiji su članovi imali zadaću priređivati pokope i spomene umrlim članovima svoje korporacije. Organiziranje kolegija moglo je imati i gospodarske ciljeve, pa bi se tako siromašni i srednji slojevi stanovništva željeli su se na svaki način osigurati od propasti, koja im je prijetila. Kolegiji predstavljaju jednu od glavnih osobitosti u životu rimskog svijeta. Središnja uprava odnosila se prema kolegijima sa određenom podozrivošću. U samom Rimu su kolegiji pred kraj Republike bili neka vrsta političkih klubova, a u provincijama mogli su doprinositi organiziranju ustanaka. Zato je Trajan, npr., u jednom od svojih pisama izričito zabranio Pliniju osnivanje kolegija vatrogasaca.

U prvo vrijeme svrha ovih strukovnih kolegija izgleda da je bila zavještavanje znanja i umijeća i tehničko usavršavanje zanata, i nije se otežavalo onima koji nisu bili članovi. Zanimljivo je da rimski svijet ne poznaje pojam i svrhu patenta, ali je bilo čuvanja tajni i misterija zanata i profesija unutar strukovnih kolegija. Tradicija navodi da osam strukovnih kolegija svoje postojanje vuče još iz vremena kralja Nume Pompilija i to: kožara, obučara / postolara, drvodjelja / stolara, zlatara, kujundžija / kotlara, keramičara / lončara / grnčara, farbara i izrađivača flauta. Mnogi drugi strukovni kolegiji su formirani vremenom, kako su se rađala nova zanimanja ili se specijalizirale određene profesije. Tako je ranije postojao strukovni kolegij obučara, a onda su iz njega proizašli specijalizirani strukovni kolegiji koji se bave samo posebnim tipom obuće kao npr. *calceolarii* i *solearii*. Pojedine četvrti i ulice su bile „prisvajane" od određenih profesija koje bi se u njima grupirale sa svojim prodavnicama – radnjama ili samo korištenim prostorima. Tako Ciceron govori o ulici „izrađivača kosa". To je slično i sa situacijom u staroj sarajevskoj čaršiji, gdje se i danas ulice nazivaju zlatarska (koja je još uvijek u svome kapacitetu), kujunđijska, saračka...itd.... Vremenom je unutarnja struktura strukovnih kolegija postajala kohezivnija i preciznija. I strukovni kolegiji su tako raspolagali i sa određenom političkom snagom, na koju se moralo računati, slično kao danas sindikati. Preko strukovnih kolegija su se njegovi članovi lakše borili za svoja prava i interese, nego što su to mogli činiti individualno. Naravno, strukovni kolegiji su više bili društveni klubovi za osobe koje se bave istom profesijom, i nisu bili poduzimali organizirane štrajkove (jer bi to u uvjetima konkurencije robovskog rada bilo besmisleno) niti su određivali visinu plata. Za privredni razvoj su osobito bili bitni kolegiji trgovaca, vlasnika brodova i raznih obrtnika (pekara, tekstilaca, oružara).

Članstvo je osiguravalo određene privilegije u smislu socijalne uzajamne solidarnosti i osiguravanja dostojne sahrane. Organizacija kolegija je modelirana na osnovi državnih institucija, i sala za sastajanje članova kolegija se nazivala *curia*, a sastajanje se odvijalo u predviđenim tajminzima. I upravljački sustav je preslikavao javnu dužnosničku strukturu. Članovi kolegij mogli su biti kako slobodni ljudi (i rimski građani i peregrini) tako i robovi. Život kolegija, kao što to pokazuju natpisi, bio je neobično intenzivan. Po svom uređenju oni su u određenoj mjeri podsjećali na municipije. Na njihovom čelu nalazili su se magistri, kuratori, prefekti, *praesides* itd. Određenih dana članovi kolegija sastajali su se radi raspravljanja o pitanjima važnim za kolegij. Kolegiji su imali i zajedničku blagajnu, koja bi se punila članarinom, pristojbama i globama. Svaki kolegij je imao i svoju simboliku, a u vrijeme velikih praznika oni su učestvovali u procesijama noseći svoje barjake. Kolegiji su imali i božanstvo – patrona i određene zajedničke religijske rituale. Kada je dolazilo do distribucije novca, hrane, pića ili nekih drugih sredstava unutar strukovnog kolegija proporcije dobijenog su zavisile od nečijeg položaja u unutarnjoj hijerarhiji. Strukovni kolegiji su imali i patrone, izabrane prema ugledu, moći, značenju, velikodušnosti i darežljivosti. Čak i ako kolegiji nisu pripadali tipu pogrebnih zavoda, oni su često raspolagali sa zajedničkim grobljem (koje su i održavali).

Mediavelni svijet, i kasnije novovjekovni je naslijedio strukturu strukovnih kolegija (u srednjovjekovnoj Italiji su se oni nazivali *ars*), koje su u vidu esnafa/cehova bile vrlo moćne gradske organizacije i na vizantijskom istoku, i u muslimanskom svijetu, i na latinskom zapadu kao i u Osmanskom carstvu. U novom vijeku, sa razvitkom kapitalizma esnafsko/cehovska struktura je nestala, ali je zato rođena sindikalna organizacija.

Potrebno je navesti da su u rimskom svijetu sve organizacije sa nazivom *collegia* (dužnosničke, svečeničke, kultne, strukovne, pogrebničke, frakcijske, u formi društvenih klubova, ... itd....) imale status pravnog lica. Od Kasne Republike pa nadalje često su se pod nazivom *collegium* krio i organizirani kriminal. Po zakonu tri osobe su bile dovoljne kako bi se kreirao legalni kolegij, a jedini izuzetak su bile magistrature. Tako je praktično svako mogao osnovati kolegij, da definira pravila funkcioniranja i kreira upravljačke mehanizme i odbore. Grčki ekvivalent latinskom *collegia* su bile heterije/ἑταιρεῖαι (koje imaju veoma dugačku tradiciju postojanja). Svaki kolegij, ako nije bio u formi javnih magistratura, je imao svoja zapisana ili običajna prava kao i svoju upravljačku strukturu, odbore. O tome se mnogo može saznati zahvaljujući pronađenim epigrafskim spomenicima i to onima na latinskom i onima na grčkom jeziku. Fenomen kolegija (izuzev magistratura i onih viših svećeničkih) je pružao i omogučavao siromašnim i *ingenuii* i oslobođenicima, kao i robovima najbolju priliku za društveni život u rimskom svijetu. Čak su u pojedinim kolegijima (uglavnom onim kultnim) i robovi mogli držati određene funkcije, pa i biti njihovi osnivaći.

Financijsko poslovanje

I u principatu je nastavljeno intenzivno bavljenje financijskim poslovanjem. To se uglavnom izražavalo preko zelenaštva – lihvarstva i mijenjača novca. Dok su se u ranijim periodima za čuvanje depozita koristili hramovni trezori, sada se koriste i privatni depositariji. Za razliku od vremena Republike, u principatu je započelo reguliranje financijskog poslovanja, ali ono nije bilo takvog obima da je u značajnijoj mjeri gušilo njegov relativni poslovnu liberalnost. Tek su pobjeda krščanstva i kasniji uspon islama, sa njihovim negativnim odnosom prema praksi kreditiranja sa kamatom, doveli do širih i značajnijih restrikcija koje će u priličnoj mjeri oslabiti financijsko poslovanje. Kreditiranje i pojačano financijsko poslovanje je ponovo zaživjelo tek sa vremenom krstaških ratova.

Reljef sa sarkofaga u Palazzo Salviati u Rimu koji prikazuje mjenjača
novca (*argentarius*) sa svojom klupom (*bancu*) u „srebrnoj radnji/taberni“.

Reljef koji prikazuje mjenjače novca sa svojom klupom. Datacija IV. st. n. e.

Državni prihodi su se i nadalje popunjavali iz direktnih i velikog broja indirektnih poreza, carina, mostarina, cestarina, raznoraznih drugih dažbina, državnih resursa (npr. rudnici) i imanja. Osim redovnih, bilo je i izvanrednih nameta. Za razliku od republikanskog doba, principsi su mogli računati i na prostrane zemljišne posjede, dobijene konfiskacijama. I ratni plijen je doprinosio suficitu javnih blagajni. U specifičnim uvjetima su principsi davali da se oproste porezi na određeno vrijeme u pojedinim područijima. To je posebno bilo izraženo kada bi se desila neke prirodna nepogoda (npr. zemljotres). Brisani su nekada i dugovi i zaostali porezi, ali najviše onda kada se oni i inače nisu mogli naplatiti.

RAZVITAK PRAVNE TEORIJE

Uspostava principata i julijevsko – klaudijevski režim uticali su i na razvitak pravne teorije, odnosno na formuliranje njenih novih pravaca i trendova. Pravna znanost u doba principata, kao i u doba Republike, smatra se jednom od počasnih Disciplina. U državnom životu pravnici su nesumnjivo igrali veliku ulogu. Još u Augustovo doba neki pravnici su dobili pravo davanja odgovora (*ius respondendi*). To je značilo da je mišljenje pravnika koji uživa takvo pravo kod određenog pravnog pitanja obvezivalo suca. Pravnici se i dalje bave nastavom prava, ali u većoj mjeri nego u prethodnom razdoblju posvećuju pozornost literarnoj djelatnosti. Oni pišu djela o građanskom i pretorskom pravu, rasprave o pojedinim pravnim pitanjima, komentare za nove izvore prava, djela koja predstavljaju pokušaje da se spoje pretorsko i građansko pravo, udžbenike iz osnovnih pitanja prava (*institutiones*), koji donose generalizaciju i sistematizaciju građanskog prava u čitavom njegovom obujmu.

Promjena političkih uvjeta Rimskog Carstva bila je praćena i promjenom u izvorima rimskog prava. Još od Augustovog vremena dobile su zakonodavnu snagu senatske odluke (*senatusconsulta*), a veliko značenje imale su careve odluke, koje su nosile naziv konstitucije (*constitutiones*) i ticale se građanskog prava.

Na samom kraju Republike djelovao je kao istaknuti pravnik Aul Ofilije (*Aulus Ofilius*; o Ὀφίλλιος; učenik Servija Sulpicija Rufa) i bio je učitelj budućim juristima Kvintu Eliju Tuberu (*Quintus Aelius Tubero*), Marko Antistiju Labeonu i Gaju Ateju Kapitu (*Caius Ateius Capito*).

Ofilije je uživao visoku reputaciju zbog svoga znanja i bio je autor više pravnih rasprava i obimnog komentara na Pretorijanski edikt ili Proklamacije.

Marko Antistije (umro 10. ili 11. god. n. e.) je bio od prominentnijih jurista augustovskog doba. Inače je bio sin juriste i republikanca Kvinta Antistija Labea (*Quintus Antistius Labeo*), koji je izvršio samoubistvo nakon poraza kod Filipa. On je napredovao u karijeri i bio pretor, zbog svojih prorepublikanskih simpatija koje je izražavao u Senatu (što Tacit naziva njegovom nekorumpiranom slobodom / *incorrupta libertas*) bio je zaobiđen prilikom izbora za konzula. Nakon toga se potpuno povukao u svijet jurisprudencije i postao je jedan od najvećih autoriteta na ovom polju, sve do doba Hadrijana kada se desila nova „revolucija" u teoriji rimskog prava. On važi i kao inovator u polju prava. Antistijevo najvažnije djelo su *Libri posteriores*, objavljene posthumno. Od njegovih jusrističkih djela vrijedi istaći i *Libri ad Edictum* (koje su sadržavale komentare na edikte gradskog prefekta, peregrinskog prefekta i kurulnog edila) i *Probabilium lib. VIII*.

Najveći konkurent i rival Antistiju je bio Atej Kapit (cc. 30. god. p. n. e. – 22. god. n. e.), koji je podržavao principat i August mu je dodijelio sufektni konzulat 5. god. n. e., za koji je

Antistije smatrao da njemu pripada. On je obnašao niz odgovornih javnih dužnosti, ali je iza sebe ostavio i mnogštvo radova iz pravne teorije i to: *De pontificio iure* („O pravu pontifika"), *De iure sacrificiorum* ("O pravu žrtvovanja"), *Coniectanea, De officio senatorio* ("O senatskoj službi"). Napisao je i rad o augurima i *Epistulae* („Pisma“).

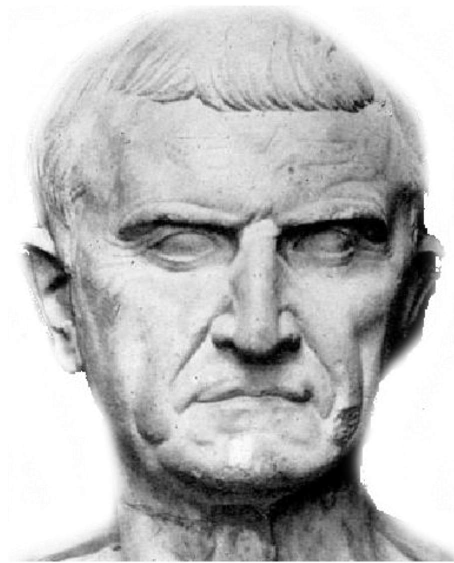
Iz rivalstva među njima dvojicom i različitih metoda tumačenja prava postupno su se razvile dvije posebne škole i to prokulijanska i sabinijanska. Iako se Antistije i Kapit smatraju idejnim tvorcima tih pravaca, škole su nastale i dobile imena po njihovim učenicima Prokulu i Masuriju Sabinu (*Masurius Sabinus*).

Historijskom ironijom, izgleda da je Antistije bio taj koji je ostavio za sobom više tragova u pravnoj teoriji, nego Kapit koji se više spominje u djelima kasnijih antikvara, nego jurista. Antistije je konstantno citiran u djelima kasnijih jurista i kodifikacijama prava. Kapitov učenik Sabin je bio prva osoba koja je dobila od princepsa državni certifikat da daje pravno –teorijski odgovor/mišljenje u sudskim procesima (*publice respondere*), što je bilo ključna tačka u razvoju rimskog prava. Za vrijeme Republike, vrijednost pravnog mišljenja se bazirala na istraživanju i analizi onih koji ga daju. Sa povećanjem princepske kontrole nad sudovima, ta se mogućnost naglo ograničava i sada se uvode od države (bolje reči princepsa) za to određeni autoriteti. U sabinijanskoj školi Sabin je naslijeđen sa Celijem Sabinom (*Caelius Sabinus*; konzul 69. god. n. e.), Gajem Kasijem Longinom (*Caius Cassius Longinus* po kojem su učenici ove škole nazivani i Kasijani/ *Cassiani*) i Lucijem Javolenom Priskom (*Lucius Iavolenus Priscus*).

Razlika između prokulijanske i sabinijanske škole je nejasna, iako je moguće da su prokulijanci dopuštali veću širinu u svojim argumentima, dok su sabinijanci bili striktni konstrukcionisti. Možda se razlika ispoljavala i u odnosu prema o načelima istrage i o rješavanju pojedinih slučajeva, a napose o ulozi oblika i sadržaja kod stvaranja pravnih pojmova. Nakon kodificiranja prava za vrijeme Hadrijana, ove dvije škole su se praktično spojile.

PRVA FLAVIJEVSKA DINASTIJA

69. – 96. god. n. e.

Bista Galbe

Bista Otona. Danas se nalazi u Kapitolinskim muzejima u Rimu.

Bista za koju se pretpostavlja da predstavlja Vitelija. Danas se nalazi u muzeju Louvre.

Sestercij sa portretom Vespazijana na aversu i sa prikazom pokorene Judeje (IVDEA CAPTA) na reversu. Jevrejstvo je prikazano kako tuguje, sjedeći ispod drveta palme. Na reversu se vidi i zarobljeni Jevrej sa zavezanim rukama.

Aureus, kovan u periodu 75. – 79. god. n. e. Na aversu je portret Vespazijana, a na reversu boginja Sreće kako stoji i drži u desnoj ruci kormilo, a u lijevoj „rog obilja“.

Bista Vespazijana. Danas se nalazi u Kapitolinskim muzejima u Rimu.

Mramorna bista Vespazijana. Danas se nalazi u British Museum u Londonu.

Bista Tita. Danas se nalazi u muzeju Louvre u Parizu.

Bista Domicijana. Danas se nalazi u Museo Arqueológico u Sevilji.

Mramorna bista Domicijana, iz drugog dijela njegove vladavine. Nađena 1898. god. na Via Principe Amedeo na Eskvilinu. Danas se nalazi u Kapitolinskim muzejima.

V. RIMSKI GRAĐANSKI RAT
„GODINA ČETIRI CARA“ 68. – 69. god. n. e.

Galba

Galba (24. XII. 3. god. p. n. e. – 15. I. 69. god. n. e.) vladao je od 8. VI. 68. – 15. I. 69. god. n. e. Po rođenju se zvao *Servius Sulpicius Galba*, zatim (od usvajanja od strane maćehe Livije Oceline/*Livia Ocelina*) *Lucius Livius Ocella Sulpicius Galba* i kao vladar *Servius Sulpicius Galba Augustus*. Ovo je bio prvi rimski car koji nije pripadao Julijevsko – klaudijevskoj familiji. Galbino porijeklo je sa očeve strane sezalo do Servija Sulpicija Galbe (krivca za veliki masakr Luzitanaca iz sredine II. st. p. n. e., koji je izazvao i ustanak Virijata). Jedan njegov predak je bio Cezarov legat za vrijeme Galskih ratova, ali kasnije se

priključio Kasiju i Brutu, dok je Galbin otac uspio da postane i konzul. Galbina majka Mumia Ahajska (*Mummia Achaica*) bila unuka Kvinta Katula Kapitolinskog i praunuka čuvenog Lucija Mumija Ahajskog (osvajača i uništavatelja Korinta iz 146. god. p. n. e.). Galba je rođen kod latinskog grada Teracine (*Terracina*) i imao je starijeg brata Gaja (koji je počinio samoubistvo za vrijeme Tiberijeve vladavine). Galba je bio cijenjena, sposobna i vrlo ugledna osoba, a bio je oženjen sa Emilijom Lepidom (*Aemilia Lepida*), sa kojom je imao dva sina koji su umrli za Galbina života. Galba je i pored toga što je bio oženjen i imao sinove, u seksualnom pogledu bio naklonjeniji prema muškom polu. Svetonije tako govori da je Galbin mlađi sin bio otkrio očevu aferu sa muškim robom i da je prijetio da će to reći njegovoj maćehi. Galba je postao pretorom u 20. god. n. e., i konzulom za 33. god. n. e., a obnašao je i niz dužnosti u provincijama. U prvo vrijeme Neronove vladavine se povukao u mirniji život, da bi mu 61. god. n. e. bila na upravu povjerena provincija *Hispania Tarraconensis*. Kada je u Rimu bio oboren Neron, Galba je sa vojskom krenuo prema Gradu. Ustvari, Galba se tek nakon Neronove smrti nazvao cezarom.

Galbina vladavina

Neposredno prije Galbinog dolaska u Grad, Nimfidije Sabin je pokušao da preuzme vlast. Međutim, on nije uspio osigurati podršku pretorijanske garde i bio je ubijen. Svladani su i Fontej Kapiton, legat u Germaniji i Klodije Macer, legat u Africi. Galba je u Grad ušao u oktobru 68. god. n. e. Još prije nego što je Galba stigao u Rim, širile su se priče o njegovoj okrutnosti i lakomosti, pa se tako pripovijedalo da je gradove Hispanije i Galije koji mu se nisu odmah priključili kaznio težim ratnim nametima, a neke i razaranjem zidina. Navodno je i dao ubiti neke zapovjednike i upravitelje zajedno sa njihovim ženama i djecom. Odmah po dolasku u Rim on se surovo obračunao sa jedinicama vojnika, koji su ranije bili mornari-veslači a koje je Nerod unaprijedio u vojnike. Dao da se raspusti i germanska kohorta, koja je ranijim cezarima služila kao tjelesna straža i koja se bila pokazala kao veoma pouzdana i djelotvorna. On je ove germanske vojnike otpustio, uz bezrazložno objašnjenje, bez ikakve nagrade ili obeštećanja, šaljući ih u njihovu domovinu. Vrlo brzo će se pokazati sva katastrofalnost, po sjeverozapadnu granicu rimskog svijeta, ovog Galbinog poteza.

Već po stupanju na dužnost u Rimu, Galba je pristupio rješavanju niza nagomilanih državnih problema, u prvom redu dovođenju u red prilično nagrizenih javnih financija.[82] Pod Neronom državna blagajna se ispraznila. Galba je nastojao ograničiti rashode, i to mu je

[82] Na novcima Galbe se tako nailazi na propagandističke legende: „*Salus Generis humani“, „Libertas restituta“, „Roma renascens*“....

priskrbilo optužbe za škrtost i gramzljivost. To je moralo voditi ka politici „stezanja kaiša“ i štednje, pa su poduzete određene nepopularne mjere. Galba je odbio i da isplati pretorijancima novčanu nagradu koja je bila obečana u njegovo ime. Kao stari oficir on je prosto prezirao praksu da vojnici moraju biti podmićivani za održanje lojalnosti, izjavivši : „Ja sam navikao vojnike regrutirati, a ne kupovati“. Za vrijeme njegove kratkotrajne vladavine Galba je na smrt osudio i neke ugledne ljude iz senatorskog i viteškog reda, i to zbog najmanje sumnje i nesaslušane (tj. bez suđenja). Bio je i dosta škrt u dodjeli građanstva, a ukidao je još neke povlastice. Sa druge strane poštedio je Halota i Tigelina, koji su bili najveći zločinci za vrijeme Nerona, i pored zahtjeva naroda da se oni kazne smrću. Za razliku od Nerona nije imao nekih sklonosti prema javnoj pompi. Uslijed već značajne starosti, on se nalazio pod velikim utjecajem i kontrolom neformalnog trijumvirata nazvanog „Trojica pedagoga“ (jer su stanovali u palati i stalno se nalazili uz Galbu, kao učitelji uz dijete), kojeg su činili Tit Vinije (*Titus Vinius*), Kornelije Lak (*Cornelius Laco*, zapovjednik pretorijanske garde) i Icel Marcijan (*Icelus Marcianus*, oslobođenik Galbe)

Pobuna i pad Galbe

1. I. 69. god. n. e. gornjogermanska armija se pobunila i njeni vojnici su odbili da polože zakletvu vjernosti Galbi i srušili su njegove statue.[83] Po Tacitu (*Hist.* I, 55): „A da ne bi izgledalo kako su zabacile poštovanje prema carstvu, u zakletvi prizivahu u zaborav već pala imena senata i rimskog naroda.” Naravno, jasno je bilo da je riječ o čistoj formalnosti i da gornjogermanska armija nije ozbiljno pomišljala na obnovu drevne Republike. Ubrzo im se u odbacivanju Galbine vladavine pridružila i donjogermanska armija koja je za novog principsa proglasila svoga zapovjednika i tadašnjeg donjogermanskog namjesnika Vitelija. Njega je podržala i gornjogermanska armija. Potrebno je reči da su rajnske armije od početka krize iz 68/69. god. n. e. pokazivale neprijateljstvo prema buntovnicima, prvo prema Vindeksu, a sada i prema Galbi. Uzdizanje Vitelija na princepsku čast se tako može promatrati i kao pokušaj neke vrste „neronijanske“ restauracije i otpora novom režimu koji je nastao iz pobune prema Neronu. Galba je u pokušaju konsolidiranja svoje vlasti, odlučio da adoptira Lucija Kalpurnija Pisona (*Lucius Calpurnius Piso*). Ovaj potez se pokazao kao presudna greška koja je direktno dovela i do pada Galbine vladavine i smrti i njega i njegovog predviđenog nasljednika. U narodu Grada nije uživao popularnost, a pretorijanci su bili nezadovoljni time što nisu dobili nagrade.

[83] Vijest o pobuni armije na Rajni je u Rim došla 9. I. 69. god. n. e., što ujedno govori da su vijesti, bar one oficijelnog karaktera, brzo putovale rimskim svijetom. Kuriru ili kuririma je trebalo samo osam i po dana da vijest o pobuni sa rajnske granice prenesu u prijestolnicu, i to u zimskim uvjetima kada su alpski prolazi neprohodni ili teško prohodni.

Posebno je nezadovoljan izborom nasljednika bio Marko Salvije Oton, bivši prijatelj Nerona, bivši suprug Popeje, bivši namjesnik Luzitanije, a sada jedan od najranijih pristalica Galbina. Oton je očekivao da Galba njega adoptira i tako praktično dizajnira za nasljednika, radi čega je prilično bio razočaran sa izborom Pisona. Oton je brzo stupio u kontakt sa pretorijancima i dobio je njihovu podršku za izbor za novog cara. U jutro 15. I. 69. god. n. e. Oton je prvo odao uobičajeni respekt Galbi, ali je odmah, izgovarajući se nekim privatnim poslovima, odjurio sa Palatina do pretorijanskog tabora. Tamo je on bio pozdravljen kao novi car. Uskoro je došlo do sukoba jedinica koje su podržavale Otona i preostalih galbinijevaca. Do sukoba sa otonijanskom konjicom je došlo kod *Lacus Curtius*. Galba je tom prilikom ubijen, a jedan centurion pod imenu Sempronije Dens (*Sempronius Densus*) je časno i hrabro pao u borbi braneći svoga cara. Ubrzo je i Pison bio umoren. Prema Plutarhu, u zadnjim trenucima svoga života Galba je ponudio svoj vrat uz riječi : „Udarite, ako će to biti dobro za Rimljane.“ Po Svetoniju zadnje Galbine riječi su bile : „Obavite to i uradite kad ste tako odlučili.“ Galbina glava je odsjećena i donesena Otonu. Kasnije su i glava i tijelo Galbe sahranjeni od strane njegovog upravitelja Argiva u njegovim privatnim vrtovima na Aurelijanovoj cesti.

Zanimljivo je da je čak 120 osoba tvrdilo da je ubilo Galbu, nadajući se Otonovoj naklonosti i nagradi. Lista sa njihovim imenima je pala u ruke Vitelija i svi su oni bili pogubljeni.

Oton

Oton (vladarsko ime: *Marcus Salvius Otho Caesar Augustus* /nekada i *Marcus Salvius Otho Nero Caesar Augustus* /; 28. IV. 32 – 16. IV. 69. god. n. e.) vladao u periodu od 15. I. – 16. IV. 69. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Salvius Otho*. Oton je pripadao jednom drevnom i uglednom etrurskom rodu. Njegov djed po agnatskoj liniji je odrastao u kući Augustove žene Livije, i bio je od njen protežiran dok se uspinjao po *cursus honorum*. On je i familiju uveo iz viteškog u senatorski stalež. Lucije Oton, otac našeg Otona, je još više napredovao na ljestvici političke hijerarhije Rimske države, pa je postao i konzul sufekt u julu 34. god. n. e., a bio je i veliki prijatelj cara Tiberija na kojeg je i fizički ličio. Nakon propasti Skribonijanove pobune u Gornjem Iliriku/Dalmaciji, Lucije Oton je 42. god. n. e. poslan u tu provinciju sa specijalnim ovlaštenjima. Sa suprugom Terencijom Albijom (*Terentia Albia*) je imao troje djece i to : Lucija Salvija Otona Titijana (*Lucius Salvius Otho Titianus*; konzul 52. god. n. e.), Otona (budućeg cara) i neimenovanu kćerku. Kao mladić Oton je bio blizak prijatelj sa Neronom i bio je poznat po svojoj ekstravaganciji. Međutim, kada je Neron upoznao i zaljubio se u njegovu prelijepu suprugu Popeju Sabinu 58. god. n. e., Oton je udaljen sa dvora i Rima tako što je postavljen za namjesnika provincije Luzitanije.[84] Dok je čitavu jednu dekadu upravljao Luzitanijom, Oton se neočekivano pokazao kao dobar namjesnik. Kada se Galba odmetnuo 68. god. n. e., i Oton mu se pridružio u pobuni protiv Nerona. Oton je i pratio Galbu na njegovom putu u Rim, a izgleda da se i smatrao Galbinim (koji nije imao tada više žive djece) nasljednikom. Međutim, usvojenje Pisona od strane Galbe, pokrenulo je Otona da na drugi način ostvari svoje ambicije i to tako što je pokrenuo vojničku bunu protiv Galbe sredinom 15. I. 69. god. n. e.[85]

Otonova vladavina

Oton je isti dan po preuzimanju vlasti, u Senatu proglašen za novog princepsa, dobijajući ime august, tribunsku moć i druge počasti. Oton je dugovao svoj uspjeh nezadovoljstvu i vojske i rimskog naroda sa Galbom, i morao je voditi računa o tome. Kako bi zadovoljio nostalgiju običnog stanovništva Grada za Neronom, on je preduzeo neke mjere koje su

[84] Po Svetoniju problem je bio u tome što se i Oton zaljubio u Popeju. Kada je Oton uklonjen iz Rima, pod izlikom unapređenja za namjesnika Gradom su se proširili sarkastični stihovi: "Zašto je, pitate, Oton iz tobožnju izgnan počast? Ženi je svojoj on preljubnik počeo bit".

[85] Po Svetoniju, njega su na preuzimanje carske časti natjerali i veliki dugovi, pa je izjavio: „Ja se mogu održati samo kao car, i meni je sasvim svejedno hoću li pasti na bojištu od neprijateljske ruke ili na sudištu od vjerovnika".

bar površno izgledale kao neronijanska restauracija. Tako je dodao svome imenu i *Nero*, ponovo su podignute statue Nerona, u službe su vraćeni Neronovi oslobođenici i pristalice, a najavljena je i namjeravano dovršenje (ipak nikad ostvareno) *Domus Aurea*. Oton je započeo upravu pokušavajući da primiri situaciju i da osigura podršku kod različitih slojeva i interesnih skupina. Uslijed toga je pokazivao blagost i milost, kao i spremnost da ne vlada samovlasno.Tako je pokazao milost prema Mariju Celzu (*Marius Celsus*), istrajnom podržavaocu Galbe. Međutim, vrlo brzo je Oton postao svjestan da je mnogo lakše preuzeti carsku vlast, nego vladati kao car. Tako je jednom prilikom izjavio: „Što mi je trebalo svirati na veliku frulu“, u smislu da se prihvatio preteškog zadatka iznad sopstvenih mogućnosti.

Čim je stupio na carsku čast i došao u posjed carske dokumentacije, Oton je shvatio veličinu prijetnje pobune rajnskih armija koje su započele pokret prema Italiji. Oton je pokušao da ovaj problem riješi tako što bi ponudio Viteliju da zajedno upravljaju Državom. Međutim, nakon što je postao jasno da nema šansi za nekim kompromisnim rješenje, jer je Vitelije sa pravom računao na snagu rajnskih armija, Oton je započeo ozbiljne pripreme za oružani sraz. Na njegovu stranu je stala balkansko-podunavska armija (sa jezgrom legija iz Panonije, Mezije i Dalmacije). Mogao je računati i na pretorijansku gardu i flotu. I 14. III. 69. god. Oton je pokrenuo snage prema sjeveru. Ipak su Vitelijeve trupe bile brže i ušle su u Italiju. Otonovci su uspjeli da odbrane Placentiju od napada vitelijevca Aula Cecine Aliena (*Aulus Caecina Alienus*), koji se morao sa svojim jedinicama povući u Kremonu. U ovoj bitki blizu Kremone vitelijevce su porazile snage otonovaca koje su predvodili Svetonije Paulin, čuveni namjesnik Britanije koji je ugušio Budikinu pobunu, i Publije Marije Celz (*Publius Marius Celsus*).

Odlučujuća bitka se desila kod Bedriakuma (*Bedriacum*), malog sjevernoitalijanskog sela kod Kremone na *Via Postumia* (danas Calvatone/Kalvatone). U Otonovom štabu su se mišljenja razilazila da li treba ulaziti u bitku. Najiskusniji oficiri (kao Svetonije) su savjetovali da se ne upušta u bitku na otvorenom, bar dok balkanska vojska ne dođe. Ali pritisak Otonovog brata Titijana i Prokula, prefekta pretorijanske grade je doprinio da se ipak krene u odlučujuću bitku. To se pokazalo kao kobna odluka, posebno jer je došlo i do razvajanja armije na dva dijela, i to na onaj koji je prešao rijeku Po i drugi dio – rezerva –, koji je ostao na južnoj strani rijeke na lokalitetu *Brixellum*. Sa rezervom se nalazio i Oton. Nakon prvog sukoba, u blizini Kremone, otonijevske trupe koje su prešle rijeku Po su bile poražene i morale su se povući u svoj tabor u Bedriakumu. Sutradan su se te snage u taboru predale i pridružile vitelijevcima.

I pored ovog poraza Oton je raspolagao sa značajnim snagama, a i balkansko - podunavska armija je došla do Akvileje. Međutim, Oton nije imao volje da nastavi sa ratom. U dostojanstvenom govoru koji je održao rekao je da je pravednije da umre samo jedan za sve, nego mnogi za jednog. Time je želio reći da je bolje da se on žrtvuje i rat prekine, nego da strada na hiljade drugih, radi borbe dva čovjeka za princepsko dostojanstvo.

Po Svetoniju (koji se pozivao na svoga oca, koji je bio vojni tribun XIII. legije bio neposredni svjedok) je Otona na preziranje života potaknuo primjer jednog običnog vojnika. Kad je taj javljao poraz vojske, a niko mu nije vjerovao, nego su ga jedni krivili da laže, a drugi da je od straha pobjegao iz boja, on se pred Otonovim nogama bacio na svoj mač. Kad je Oton to vidio, povikao je: „Neću više tako hrabre i tako zaslužne ljude bacati u opasnost."

Rano ujutro Oton je izvršio samoubistvo. U njegovu čast je u Brikselumu podignut obični grob sa natpisom *Diis Manibus Marci Othonis*. U toku tri mjeseca svoje vladavine pokazao se boljim i časnijim čovjekom nego što bi to iko očekivao. Posebno je njegov akt da žrtvujući sebe poštedi Državu daljih razaranja, imao efekt po rimsku kolektivnu svijest u kojoj će Oton ostati zapamćen kao pozitivna ličnost. Oton je bio i osoba prijatnog vanjskog izgleda, koja je iznimno pazila na personalnu higijenu i svoj fizički izgled.

Vitelije

Vitelije (vladarsko ime: *Aulus Vitellius Germanicus Augustus*;[86] septembar 15. god. n. e. – 22. XII. 69. god. n. e.) vladao u periodu od 16. IV- do 22. XII. 69. god. n. e. Po rođenju se zvao *Aulus Vitellius*. Njegov rod po agnatskoj liniji vodi porijeklo iz grada Nucerije, i djed Publije Vitelije je bio rimski vitez i upravitelj za vrijeme Augusta. Dalje njegovo porijeklo je teško precizno utvrditi, jer su postojale različite verzije porijekla Vitelijevaca. Roditelji Aula Vitelija su bili Lucije Vitelije Veter (*Lucius Vitellius Veteris*) i Sekstilija (*Sextilia*). Otac Lucije Vitelije je ostvario značajnu karijeru počevši u Tiberijevo doba, pa je bio i konzul i namjesnik Sirije, a za Klaudija je bio dva puta ponovo konzul i cenzor i osoba od iznimnog povjerenja. Majka Sekstilija je bila čestita žena uglednog porijekla. Po Svetoniju Aul Vitelije je „djetinjstvo i prve mladenačke godine proveo na Kapriju među Tiberijev razvratnicima te je i sam doživotno nosio pogrdni naziv Spintrija[87], mislilo se također da je njegova tjelesna draž bila početak i uzrok napredovanju njegovog oca". Aul je imao i brata Lucija, a dva puta je bio u braku i to prvi put sa Petronijom (*Petronia*; kćerka Petronija Pontija Nigrina / *Petronius Pontius Nigrinus*) sa kojom je imao sina Aula Vitelija Petronija (*Aulus Vitellius Petronianus*), a drugi put sa Galerijom Fundanom (*Galeria Fundana*) sa kojom je imao dvoje djece : sina Germanika i neimenovanu kćerku. Vitelije se postupno uzdizao u vojno – političkoj karijeri, pa je 48. god. n. e. bio konzul, 60. god. n. e. prokonzul Afrike, a nešto kasnije i nadzor nad javnim gradnjama u Gradu. Obnašao je i svećeničke

[86] Vitelije je u času svoga proglašenja za principsa privremeno odbio ime August, a zauvijek ime Cezar, uzevši kao počasno ime Germanik.

[87] Razvratni dječaci i mladići koji su boravili na Kapriju i učestvovali u Tiberijevim seksualnim igrama.

dužnosti. Inače je bio u iznimno dobrim, prijateljskim odnosima i sa Kaligulom, i sa Klaudijem i sa Neronom.

Krajem 68. god. n. e. nalazio se na mjestu namjesnika Donje Germanije, gdje je postao veoma popularan među vojnicima. U januaru 69. god. n. e. uslijed pobune rajnskih armija Vitelije je u *Colonia Claudia Ara Agrippinensium* / Kelnu proglašen za novog princepsa. Pored rajnskih armija, njegovu stranku su podržale i vojske Galije, Britanije i Retije. Najzaslužniji za pobjedu njegove stranke nad otonovcima su bili legijski komandanti Aul Celina Alien (*Aulus Caecina Alienus*) i Fabije Valens (*Fabius Valens*) koji su zapovijedali sa dvije vojne kolone sa kojima se izvršio napad vitelijevaca na Italiju. Vitelije nije učestvovao osobno u prvoj bitci kod Bedrijakuma, i vijest o pobjedi ga je dočekala u Galiji. Kada je stigao do bojišta gdje se vodila bitka, neki su se njegovi pratioci zgražavali nad raspalim tjelesima, ali Vitelije ih je na to rekao: „Najbolje miriše ubijeni neprijatelj, a još bolje ubijeni sugrađanin".

Vitelijeva vladavina u Rimu

Vitelije je sa ulaskom u Rim, priznat od Senata kao princeps sa odgovarajućim počastima i naslovima. Vitelije je u potpunosti zavisio od vojske koja ga je proglasila za imperatora, pa je on raspustio pretorijance i zamijenio ih sa sopstvenim vojnicima. Literarna vrela (Tacit, Svetonije i Kasije Dion) se negativno odnose prema vladavini Vitelija, posebno Svetonije (čiji se otac borio na strani Otona) koji ga prikazuje kao neodgovornu i lijenu osobu odanu ekstremnom luksuzu, provodu, nezasitnoj proždrljivosti, mušičavosti i pod utjecajem Cecine i Valensa. Svetonijevi podaci su sigurno bili u određenoj mjeri preuveličani. Posebna priča je bilo ponašanje soldateske koja je došla u Italiju. Vitelije i njegovi zapovjednici nisu baš održavali disciplinu i prepustili su Italiju pohlepi i razularenosti vojnika. Po Tacitu (*Hist*. 56) : „Italija je pak bila mučena teže i strahovitije negoli u ratu. Rasuti po municipijima i kolonijama, vitelijevci stadoše plijeniti, otimati, činiti nasilja i obeščašćenja. Pohlepni na sve dopušteno i nedopušteno ili potkupljivi ne suzdržavahu se ni od svetoga ni od nesvetoga." Inače je vojska, došla sa obala Rajne, koja se stacionirala u Gradu prilično iskvarila i raspustila, pa je gubila u velikoj brzini svoju borbenu gotovost. Dolazilo je i do međusobnih sukoba vojnika, radi u ponekim slučajevima običnih sitnica. U jednom slučaju sukobili su se zbog hrvačkog takmičenja legionari i galski auksilijari. Vitelije nije poduzimao nikakvih mjera za opskrbu svoje vojske. Njegova vojska hranila se na račun stanovnika onih mjesta kroz koja je prolazila; vojnici su puštali na slobodu tuđe robove, pljačkali i ubijali one koji bi im pokušali pružiti otpor. Ali Vitelije nije na to obraćao pažnju; žalbe na pljačke i nasilja on je pretvarao u šalu. Vitelije je isto nastupio u određenom

pogledu kao neronijanski restaurator, pa je priredio posmrtnu svečanost u čast Nerona. On se nalazio i pod utjecajem svoga oslobođenika Azijatika, sa kojim se od njegove rane mladosti nalazio i u ljubavno – seksualnoj vezi. Po Svetoniju je Vitelije je „bio sklon da ubija i na smrt osuđuje svakoga čovjeka bez razlike i bez obzira na krivnju”, i navodno je bio posebno oštar prema svojim vjerovnicima i lihvarima.

Vitelije je ipak dao i neki pozitivan doprinos Rimskoj državi i to odlukama koje je donio već odmah po proglašenju za imperatora od strane rajnskih armija u Kelnu, pa je tako po Tacitu dao da se iz principsa službe koje su do tada bile monopol oslobođenika razdijele među pripadnike viteškog reda. On je i prekinuo do tada uobičajenu praksu u vojsci da centurioni prodaju izuzeća od dužnosti vojnicima. Nešto kasnije Vitelije je izdao i dekret po kojem do 1. X. 69. god. n. e. svi astrolozi (tada nazivani haldejci) moraju napustiti Rim i Italiju prognani. Astrolozi su principsu odgovorili i sa svojim proglasom : „I Haldejci izdaju proglas za opće dobro : Vitelije Germanik do prvog oktobra ne smije biti nigdje na svijetu“.

Vitelijev poraz

Već u julu 69. god. n. e. Vitelije je saznao da su se istočne armije proklamirale za novog imperatora Vespazijana, koji je dobio i podršku Gaja Licinija Mucijana (*Caius Licinius Mucianus*) tadašnjeg namjesnika Sirije i Tiberija Aleksandra, namjesnika Egipta. Mucijan je i predvodio snažan detašman Istočne armije prema zapadu. Ubrzo je postalo jasno da su vespazijanovsku stranku u augustu podržale i legije i auksilijarne jedinice iz ilirskih i podunavskih provincija. Ova armija koja je dolazila iz ilirskih i podunavskih provincija odigrala je presudnu ulogu u slomu vitelijevske stranke, jer je bila znatno bliža Italiji u odnosu na Istočnu armiju.

Nakon što je podunavsko – balkanska armija zakasnila da pomogne Otona i nakon pljačke oko Akvileje, ovi vojnici su istakli kao kandidate za novog principsa svakog od svojih konzularnih legata. Ipak su se oni opredijelili za Vespazijana, zahvaljujući legionarima III. *Gallica*, koja je nedavno bila premještena iz Sirije u Metiju.

Ovu snažnu armijsku skupinu u kojoj se nalazio i veliki broj unovaćenih peregrina je predvodio Marko Antonije Prim *(Marcus Antonius Primus;* inače tada komandant VII. legije *Galbiana).* Iako je on dobio naređenje da u Akvileji sačeka Mucijana, i dok se ne zatvori dovoz žita iz Egipta., Prim je pokrenuo vojsku na jug. XI. C.P.F. legiju, koja je bila stacionirana u Gornjem Iliriku/Dalmaciji, pratilo je čak 6 000 tek unovačenih Dalmatinaca, odnosno peregrina iz provincije Dalmacije. Armija iz Ilirika i Podunavlja je veoma brzo pregrupirala svoje snage i ušla u Italiju u zapanjujuće kratkom vremenu, i to prije nego

što su došle trupe Mucijana. Vitelije je poslao Cecinu sa jakom armijom (XXI. *Rapax,* V. *Alaudae,* I. *Italica* i XXII. *Primigenia,* detašmani iz drugih 7 legija i mnoge auksilijarne jedinice) da zaustavi jedinice Antonija Prima. Vespazijanu se pridružila i flotila ratne mornarice stacionirana u Raveni (dobrim dijelom sastavljena od Ilira). Kao što se može vidjeti, Vespazijan je veoma mnogo dugovao ilirskim trupama koje su stale na njegovu stranu. Na sjeveru Italije, Cecina se upustio u eventualne dogovore sa Lucilijem Basom (*Lucilius Bassus*), zapovjednikom ravenske mornarice, kako bi prešao na vespazijanovsku stranku. Međutim, njegove trupe su to odbile i uhapsile. Iz Rima je tada upućen Valens, koji do trenutka početka odlučujuće bitke nije uspio doči do svojih trupa. Do prijelomne bitke je došlo krajem oktobra (počela je 24. X.) 69. god. n. e. između Bedriakuma i Kremone (druga bitka kod Bedriakuma). U ovoj teškoj bitci na kraju su vespazijanovci predvođeni Antonijem Primom odnijeli pobjedu koja je stavila tačku na IV. građanski rat. Nažalost, nastradala je Kremona koja je opljačkana i spaljena od pobjedničkih jedinica.

O bitci i o razaranju Kremone, Tacit detaljno izvještava u svojim Historijama: „A vitelijevska vojska, koja se namjeravala odmoriti u Kremoni, skupiti snage jelom i snom i slijedećega dana udariti na neprijatelja izmučena hladnoćom i oskudicom u hrani i potpuno ga dotući, bez pravog vođe i bez plana namjerila se gotovo već treće noćne ure na spremne već i raspoređene flavijevce. Poredak vojske, razvučene zbog razdraženosti i mraka, ne bih se usudio točno potvrditi, premda drugi navode da je četvrta makedonska legija zapremala desno krilo, peta i petnaesta s konjaničkim odjelima devete, druge i dvadesete britanske sredinu bojnog reda, a vojnici šesnaeste, dvadesetdruge i prve legije lijevo krilo. Vojnici Neodoljive i Italske legije umiješali su se u sve manipule. Konjanici i pomoćne čete sami su sebi izabirali mjesto. Bitka cijele noći promjenljiva, neizvjesna, pogubna čas ovima, čas onima. Ni srčanost ni cvrsta ruka, pa čak ni oči ne pomagahu. U jednom i drugom bojnom redu jednako oružje, zbog čestog dozivanja poznata bojna javka, a zastave, kako ih je koja četa zarobila od neprijatelja i ovamo onamo povlačila, potpuno pomiješane. Na najvećim mukama bila je sedma legija, nedavno unovačena od Galbe. Posječena su šestorica centuriona prvih redova i ugrabljeni neki bojni znakovi; samoga orla sačuvao je Atilije Ver centurion primipil, pobivši mnoštvo neprijatelja i naposljetku i sam poginuvši. Antonije održi posustali bojni red dozvavši pretori-jance koji, kako preuzeše na sebe bitku, odagnaše neprijatelja, ali ubrzo zatim i sami budu potisnuti. Vitelijevci su naime bili smjestili hitala na nasip ceste da se strijele izbacuju s prazna i otvorena mjesta. No one se isprva raspršе i udare u šumarak, bez ikakve štete za neprijatelja. Izuzetno velika balista šesnaeste legije ogromnim kamenjem obarala je neprijateljski bojni red i nanijela bi težak poraz da dvojica vojnika, odvaživši se na sjajan pothvat, nisu pograbila s gomile štitove i neprepoznata posjekla užad i konope hitala. Smjesta su ubijeni i tako se izgubiše njihova imena; o činu međutim ne postoji sumnja. Bojna sreća nije naginjala ni na jednu ni na drugu stranu, dok u podmaklo doba noći ne izađe mjesec i obasja bojni red, ali unese i zabunu. Povoljniji bijaše međutim za flavijevce, jer im bijaše iza leđa: veće bijahu sjenke Ijudi i konja, i krivo

odmjereni hici neprijateljskih strijela ne dopirahu do cilja. Vitelijevci, osvijetljeni mjesečinom, izlagahu se bez ikakve zaštite udarcima iz potaje. Antonije je dakle, čim je mogao raspoznati svoje i oni njega, raspaljujući jedne grdnjama i prijekorima, mnoge pohvalom i bodrenjem, sve nadom i obećanjima, pitao panonske legije zašto su opet pograbile oružje; ovo su polja na kojima mogu zatrti porugu zbog prvotne sramote, gdje mogu ponovo steći slavu. Obrativši se tada mezijskim legijama, pozivaše prvake i začetnike rata: uza-lud izazivaju prijetnjama i vikom vitelijevce, ako ne podnose njihove kretnje i poglede. Tako govoraše, kako je kome pristupao. Još više vojnicima treće legije, prisjećajući ih i davnih i skorašnjih događaja: kako su pod Markom Antonijem prognali Parte, pod Korbulonom Armence, nedavno Sarmate. Naskoro se još srditije obrati pretorijancima: »Vi, građani, ako ne pobijedite, koji će vas drugi zapovjednik, koji drugi tabor primiti? Ondje su vaši bojni znakovi i oružje, i smrt, ako budete pobijedeni, ta sramotu ste potrošili.« Odasvud nasta vika i (tako je običaj u Siriji) vojnici treće legije pozdraviše Sunce na izlasku. Nato nasta nenadan ili po savjetu vojskovode podmetnut žamor da je stigao Mucijan, da su se vojske uza-jamno pozdravile. Navale kao da su pojačani svježim pomoćnim četama, dok se bojni red vitelijevaca već pro-rijedio, jer ih je bez ikakva upravljača naglost ili strah zbijao ili razvlačio. Pošto Antonije primijeti da su klonuli, poplaši ih zbijenom četom. Olabavljeni redovi iskidaše se i ne mogahu se obnoviti, jer su tomu smetala vozila i hitala. Pobjednici se raspršiše po poljskoj stazi u žurnoj potjeri. Pokolj je bio to strašniji što je sin ubijao oca. Dogadaj i imena navest ću po izvještaju Vipstana Mesale: Julije Mansvet iz Hispanije, priključen Neodoljivoj legiji, bijaše ostavio kod kuće nezrela još sina. Odrastao potom, ovaj bi od Galbe upisan medu vojnike sedme legije; dok je pretraživao pale, slučajno naiđe na ranjena i polumrtva oca: prepozna on oca, otac njega, zagrili oca na izdisaju i ridajući moljaše bogove da umire očevu dušu i da ga ne odbace kao ocoubojicu: sveopći je ovo zločin, i koliki je dio gradanskoga rata jedan vojnik? Podiže tijelo, iskopa zemlju, izvrši posljednju dužnost prema roditelju. Opaziše ovo najbliži, potom i mnogi drugi. Odavde se po cije-loj vojsci proširi radoznalost i jauk i proklinjanje preokrutnoga rata. No, ne manje revno ubijaju i plijene bližnje, rođake, braću..... .... Navalilo je četrdeset hiljada naoružanih ljudi, poveći broj konjušara i pečenjara, iskvarenih i sklonih požudi i okrutnosti. Ni čas ni položaj ni dob nisu bili zaštita krvoprolićima i obeščašćenjima. Starce i starice, kao plijen bez ikakve vrijednosti, vukli su u obijesnoj igri; kad bi naišla kakva odrasla djevojka ili stasit mladić, odvučen grubom silom pljačkaša naposljetku bi i njih same uvukao u propast, koju su im spremali drugi pljačkaši. Dok je svatko sebi vukao blago i teške darove u zlatu iz hramova, pogibao je od većeg nasilja drugih. Neki su, ne mareći za dostupno, počeli batinama i palicama pretraživati skrovišta kućevlasnika, iskapati ukopano, a i kad bi izvukli plijen, bacati iz obijesti baklje u napuštene kuće i prazne hramove. Kako je vojska bila šarena, različitih jezika i običaja, sastavljena i od građana i od saveznika i od stranaca, različite su bile strasti, svakom drugačija svijest o dobru i zlu i ništa nedopušteno. Kremona je pružala gradu za četiri dana. Kad je sve sveto i nesveto nestalo u ognju, ostao je samo hram Mefite ispred zidina, sačuvan zahvaljujući

položaju ili zaštiti božanstva. Takva je bila propast Kremone u dvjesta osamdeset i šestoj godini od njezina nastanka. Utemeljena bijaše za konzulovanja Tiberija Sempronija i Publija Kornelija, kad je u Italiju prodirao Hanibal, kao utvrda protiv Gala što prebivaju s one strane Pada i protiv koje druge sile ako navali preko Alpa. Brojem stanovnika, prikladnim položajem rijeka, plodnošću njiva, odnosom i ženidbenim vezama sa susjednim plemenima ojačala je i procvala, netaknuta vanjskim ratovima, nesretna u građanskima. Iz srama zbog teškog propusta i zato što je sve jače rasla mržnja, Antonije izda naredbu da nitko ne smije zadržati Kremonca u zarobljeništvu. Jednodušnost Italije, koja je prezirala otkup takvih robova, učini plijen vojnika beskorisnim. Počnu ih ubijati. Kad se to razglasilo, otkupljivahu ih potajno prijatelji i rođaci. Uskoro se u Kremonu vrati preostalo stanovništvo; obnovljeni su trgovi i hramovi velikodušnošću građana. Za to se zalagaše i Vespazijan."

Kako su vespazijanovske trupe nadirale prema Rimu, Vitelije je bio spreman i da pod određenim uvjetima abdicira u korist Vespazijana. To je bilo i utanačeno sa Antonijem Primom, ali to se ipak nije desilo zbog otpora vitelijanskih vojnika i pristalica.[88] To je dovelo do toga da Vitelije sa preostalim snagama napadne Flavija Sabina i vespazijanovske pristalice u Gradu, potisne ih na Kapitol. Na Kapitolu je poginuo Flavije Sabin i veliki dio vespazijanovaca, a zapaljen je i hram Jupitera, Najboljeg, Najvećeg (IOM). Međutim, to nije preokrenulo situaciju u njegovu korist, jer su se vespazijanovske armije opasno približile Gradu.

Prilikom ulaska vespazijanovskih trupa u Grad 21. XII., Vitelije je zarobljen, izvrgnut ponižavajućem maltretiranju, provođen kroz ulice Grada, i kod Germonskih stepenica ubijen i kasnije bačen u Tibar. Ubijeni su i Vitelijev brat i sin. Već sutradan, 22. XII. Senat je Vespazijanu dodijelio titulu augusta, a vjerojatno i ovlaštenja tribunske moći i naziv oca domovine. Cecina je bio oslobođen, da bi svoj život završio tek 79. god. n. e. Valens je pokušao nastaviti borbu protiv vespazijanovaca, tako što je otišao u Galiju gdje je namjeravao podići novu vojsku. Zarobio ga je vespazijanovac prokurator Valerije Paulin (*Valerius Paulinus*), koji ga je otpremio u Italiju gdje je bio pogubljen.

Ustanak Batavaca

Godina četiri cara je izrodila i jednu vrlo opasnu situaciju na donjogermanskoj granici i u Galiji. Jezgro tih zbivanja započelo je i uglavnom se odvijalo vezano za germanski narod Batavaca koji je živio na prostoru današnje Nizozemske. Njihov prostor je zahvatao zone

[88] Po Svetoniju, Vitelije je pristao da odstupi sa principepske časti u pregovorima sa Vespazijanovim bratom Flavijem Sabinom, a za uzvrat trebao je dobiti garanciju za život i odštetu od 100 miliona sestercija.

aluvijalne delte Rajne, i ulazio je u sastav provincije Donje Germanije. Iako nisu spadali u red brojnijih naroda, Batavci su bili ratničnog mentaliteta, umješni vojnici, konjanici i pomorci. Njihove vrijednosti je rano uočila rimska vojna mašinerija, i umjesto plaćanja tributa (kao u slučaju većine peregrina) Batavci su bili obavezni da stalno regrutima snabdjevaju elitne auksilijarne jedinice (*fortissimi, validissimi*). U odnosu na ostale peregrinske zajednice, gledano u odnosu reciprociteta na broj stanovnika, Batavci su davali uvjerljivo najveći dio vojnika i to jednu alu i osam kohorti. To bi iznosilo oko 5.000 vojnika, odnosno preko 50 % muške batavske populacije u odrasloj – vojnoj dobi. Batavci su činili i veći dio Augustove germanske tjelesne straže (*Germani corpore custodes*), koja je svoje postojanje nastavila i za vrijeme narednih julijevsko – klaudijevskih princepsa sve do 68. god. n. e. Posebno je Kaligula bio vezan za ovu germansku gardu. Germani su bili preferirani kao pripadnici tjelesne garde, jer kao stranci sa same periferije Carstva nisu imali toliko interesovanja za uvlaćenje u neke interne, rimske poslove, konspiracije, zavisnosti i ambicije. Njihova lojalnost je bila veoma cijenjena. Zapovjednik germanske garde, uobičajeno neki pripadnik batavske elite, je direktno bio odgovoran princepsu i nikome više.

I danas se jedna oblast u Nizozemskoj naziva Betuwe. Izraz Batavija se koristio kroz historiju i kao sinonim za Nizozemsku, a mit o batavskom porijeklu je imao značajnu ulogu u izgradnji nizozemske nacije u novom vijeku. i glavni grad Nizozemske istočne Indije (danas Indonezija) se zvao Batavija (danas Džakarta).

Najčuveniji Batavac ovog doba je bio Gaj Julije Civilis (*Caius Iulius Civilis*; on je bio nosilac rimskog građanstva), uglednog batavskog porijekla i visoki zapovjednik batavskih jedinica u rangu prefekta kohorte. On je bio veteran u službi rimskih oružanih snaga, i istakao se u službi za vrijeme osvajanja Britanije, kada su batavske kohorte imale odlučujuću ulogu u uspjehu Klaudijeve ofanzive i kasnijim operacijama. Međutim, Civilis i njegov brat (također prefekt batavske kohorte) su 66. god. n. e. su bili uhapšeni od strane namjesnika Donje Germanije pod fabriciranom optužbom za izdaju. Dok mu je brat bio pogubljen, Civilis je poslan u lancima u Rim gdje mu je trebao presuditi Neron. Dok je Civilis bio zatvoren u Rimu, došlo je do pobune protiv Nerona i smrti ovog princepsa. Galba je sa oslobodio Civilisa i dopustio mu povratak kući. Civilis nije baš bio dobrodošao u Donjoj Germaniji, i izgleda da je prema njemu postojalo neraspoloženje od strane rajnskih legija koje su utjecale na Vitelija da ponovo uhapsi Civilisa. Međusobni odnosi batavskih kohorti i legionara su se inače pogoršavali, i polako je dolazilo do sukoba. Uz to Galba je raspustio tjelesnu germansku stražu, čiju većinu su činili Batavci. To se u batavskom narodu smatralo kao velika uvreda. Početkom 69. god. n. e. Vitelije je nalazeći se u potrebi za batavskim jedinicama, ponovo oslobodio Civilisa. Batavske jedinice su i pomogle u pobjedi nad Otonom, ali im je bilo naređeno da se vrate u svoja područja. Potreba Vitelija za novim trupama uslijed Vespazijanovog proglašenja za princepsa dovela je do toga da se vrši nova regrutacija među Batavcima, ovaj put prekoračujući uobičajeni maksimum koji je bio propisan u ugovoru koji su Batavci imali sa Rimljanima. Sa ovim je bila povezana i

brutalnost i korupacija centuriona koji su vršili novačenje. Na taj način je prelivena čaša žuči kod Batavaca. Pod izgovorom da priređuju gozbu, Civilis je sakupio predstavnike svoga naroda i održao govor u kome je rekao da ih Rimljani više ne smatraju saveznicima, već ih izjednačuju sa robovima. Rimljani se nalaze, isticao je on, u teškom položaju, a ako Batavci u danom trenutku podignu ustanak, naići se na podršku slobodnih Germana i Rimljanima podčinjenih Gala.

U ljeto 69. god. n. e. Civilis je bio zapovjednik batavskih auksilijarnih jedinica i uspio je da u zavjeru uvuće i narod Kananefate (*Cananefates*) koji su vođeni svojim vojvodom Brinom (*Brinno*) prvi napali određene utvrde, uključujući i *Traiectum* (moderni Utreht). Pošto je najveći dio legijskog sastava donjogermanske armije bio u Italiji, tamošnji rimski zapovjednik Hordenije Flak (*Marcus Hordeonius Flaccus*) je poslao samo auksilijarne jedinice da srede situaciju. Civilis tada preuzima vođenje pobune i sa svojim snagama je porazio Rimljane kod današnjem Arnhema. Civilisu su se pridružili i Frizi, te neke druge okolne germanske zajednice. Flak je tada naredio V. *Alaudae* i XV. *Primigenia* da sa odgovarajućim auksilijarnim jedinicama uguše pobunu. Do ključne bitke je došlo do današnjeg Nijmegena, a na stranu Civilisa je prešla i jedna batavska regimenta koja se do tada nalazila na rimskoj strani. Moral rimskih trupa je inače bio slab, a Civilis je bio dobro upoznat sa tradicionalnom rimskom taktikom, uostalom i ubjedljivo najveći dio njegovih suboraca su bili profesionalni vojnici, čak sa velikim procentom veterana. Bitka je završila Civilisovom pobjedom i legionari su se povukli su svoju bazu *Castra Vetera* (današnji Xanten).

Zanimljivo je da je pobunu podržao i Vespazijan jer je za sebe vezala rajnske trupe koje bi bile upotrebljene protiv vespazijanovske frakcije. Ustvari, od strane vespazijanovske frakcije je bilo upućeno pismo Civilisu hrabreći ga da započne sa uznemiravanjem i vezivanjem vitelijanskih legionara na Rajni.

Civilisu se pridružile i one kohorte koje su pomogle Viteliju u borbi protiv Otona, a koje je ovaj otpremio nazad na donju Rajnu. Sa septembrom 69. god. n. e. započela je opsada tabora u Xantenu. Opsada je nastavljena i nakon što su stigle vijesti da je Vespazijan pobijedio, jer je Civilis ustvari ratovao za svoje i općebatavske ciljeve i interese, a ne za vespazijanovsku frakciju. Flak je započeo sa pripremom udara na opsadu kako bi spasio opsjednute legionare. Kako bi spriječio taj udar, Civilis je sa svojim snagama izvršio preventivni i iznenadni napad na te pripremne rimske jedinice u noći 1. XII. 69. god. n. e. Rimljani su uspjeli odbiti napad, ali uz izrazito velike gubitke. Posebno se situacija iskomplicirala kada je došlo do pobune još uvijek provitelijevski raspoloženih legionara u *Moguntiacumu* (današnji Mainz/Majnc) i ubistva Flaka jer je ovaj prešao na stranu Vespazijana. Rimski legijski sastav u Donjoj Germaniji i sjevernoj Galiji se našao u stanju opće konfuzije i gubitka sustava zapovjedne hijerarhije i odgovornosti.

Civilis je ponovo postavio opsadu tabora *Castra Vetera*. Građanski rat pretendenata na princepsku čast i odmetnuće Batavaca su kao posljedicu imali i pokušaj secesije Galije (bar njenih sjevernih dijelova) od središnje vlasti u Rimu. Ova akcija je bila povezana pa i međusobno koordinirana sa Civilisom, a predvodili su ih Julije Sabin (*Iulius Sabinus*) iz naroda Lingona, Julije Klasik (*Iulius Classicus*) i Julije Tutor (*Iulius Tutor*) iz naroda Trevira. Klasik je bio i zapovjednik auksilijarne trevirske konjičke jedinice (auksilijarni trevirski komandant je bio i Tutor), i održavao je vezu sa Civilisom. Ovi galski prvaci su imali ideju secesije od središnje vlasti i izgradnji novog Carstva u Galiji. Klasik je obučen u rimsku zapovjedničku odjeću, čak uspio da privoli i dvije legije i to I. *Germanica* i XVI. *Gallica* da pređu na njihovu stranu i polože zakletvu Juliju Sabinu, koji je proglašen novim imperatorom.

Uskoro je i Mumije Luperkul (*Mummius Lupercus*), komandant opsednutih trupa u *Castra Vetera* (koje su se našle u očajnoj situaciji) odlučio da prihvati Civilisove uvjete. Legionarima su trebali ostaviti u taboru oružje, novac i ostali materijal, a obečan im je slobodan prolaz. Međutim, ubrzo pošto su napustili tabor legionari su pretvorno napadnuti i uništeni. Komandant Luperkul i drugi glavni oficiri su dati kao sužnji čarobnjici i proročici Veledi, koja je prokovala uspon Batavaca.

Ova germanska proročica spada u red najiteresantnijih osoba u historiji Europe. Ona je uživala skoro božanski status kod većine germanskih zajednica sa izrazitim utjecajem, a živjela je u tornju blizu rijeke Lipe, pritoke Rajne. Čak su se i stanovnici Kelna (rimska kolonija *Claudia Ara Agrippinensium*) obraćali njoj kao medijatoru za vrijeme sukoba koji su imali sa Tenkterima. Ona je u rimske ruke pala 77. god. n. e., a prema Staciju za to je bio zaslužan Rutilije Galik (*Rutilius Gallicus*). Veleda je možda imala i određenu ulogu i u prihvatanju od strane Bruktera novog kralja koji je smatran prorimskim (83. ili 84. god. n. e.). Tacit govoreći o ovoj Veledi istiće da je ona bila neudata i da su Germani tradicionalno smatrali neke istaknutije žene kao proročice i izrazito posvećene, čak i sa božanskim statusom. Tacit spominje za kasnije razdoblje još jednu takvu germansku proročicu po imenu *Aurinia*.

Događaji iz jeseni i zime 69/70. god. n. e. jasno ukazuju na to da Civilis sebe i Batavce ne vidi samo kao učesnike u razračunima rimskih pretendenata i frakcija, nego da želi da izgradi novu vojno – političku realnost na Rajni i u sjevernoj Galiji. Na čelu te političke zajednice nalazili bi se naravno Batavci. Civilis je mislio da odlično poznaje rimsku vojnu – političku poziciju, i vjerojatno je smatrao da je rimska historijska uloga u Germaniji i Galiji prestala. To je svoje mišljenje možda izgradio imajući u vidu dekadens julijevsko – klaudijevskih princepsa (jer su Batavski „tjelohranitelji”, pa u pojedinim slučajevima i sam Civilis bili u neposrednoj blizini tih princepsa) i dešavanja vezana za kaotični period godine četiri cara. Djelovanje proročice Vetere je samo dodatno razbuktavalo ovu ideju o batavskom „historijskom” preporodu i njihovoj historijskoj misiji. Civilis je vođen takvom

novom politikom otišao sve do Kelna, gdje je postavio kamp i nastojao da svome pokretu pridruži i druge domorodačke narode Galije i germanskih provincija. Međutim, središnja vlast u Rimu je još uvijek uživala dovoljno autoriteta kod pojedinih galskih naroda koji su joj ostali lojalni, kao npr. Sekvani. Na zboru u gradu Remu mnogi predstavnici galskih zajednica izjavili su da više vole ostati pod rimskom vlašću nego se boriti u savezu sa Germanima.

Iskusnom i pronicljivom Vespazijanu je bilo jasno da zbivanja na Rajni i sjevernoj Galiji predstavljaju pokušaj secesije i zato je brzo reagirao. Čim se učvrstio na vlasti u Italiji, formirana je snažna borbena grupacija sastavljena od niza legija na čelu sa njegovim rođakom i zetom Kvintom Petilijem Cerijalom (*Quintus Petillius Cerialis*; bio je oženjen Vespazijanovom kćerkom Flavijom Domicilom Mlađom - *Flavia Domitilla Minor*; umrla 66. god. n. e.). Čim je vijest o dolasku ove goleme armije došla u sjevernu Galiju, prvi se predao Julije Tutor, jedan od Civilisovih saveznika. Dvije odmetnute legije su se predale, a za kaznu je I. *Germanica* bila rasformirana i legionari transferirani u VII. legiju *Gemina,* a XVI. *Gallica* je bila rekonstruirana pod novim imenom XVI. *Flavia Felix*. Cerijalove snage su brzo i efikasno pritiskale preostale buntovnike. I pored sporadičnih uspjeha Civilisovih vojnika, glavna ofanzivna inicijativa je bila na strani trupa pod komandom Cerijala, koji je odlučio da konačne napadne i Bataviju. Kada je Civilis čuo da je ugušena jevrejska pobuna i da je Jerusalim uništen, ponovo je procijenio situaciju. Njegov pragmatički način razmišljanja ga je uvjerio da rimska historijska misija definitivno nije prošla, i da je još uvijek riječ o snažnom i djelotvornom vojnom i političkom organizmu i sustavu, bez obzira na određena zastranjivanja princepsa. Kriza iz vremena posljednih godina neronijanske vladavine i godine četiri cara je definitivno prevladana i nastupilo je nvoo razdoblje rimske historije. Civilis se umjesto na borbu do kraja, odlučio na pregovore, koji su rezultirali ponovnim potčinjavanjem Batavaca koji su morali slati regrute. Batavska prijestolnica Nijmegen je uništena, a njeni stanovnicu su preseljeni na novu lokaciju koja je bila slabih odbrambenih mogućnosti. U ovom području je kao garant rimske vlasti stacionirana i X. legija *Gemina*. O Civilisovoj sudbini se ništa ne zna.

Zanimljiv je bio život osebujnog Lingonca Julija Sabina (koji je tvrdio da je biološki praunuk Julija Cezara), čije su snage poražene od Sekvana, lojalnih središnjoj vlasti. On je lažirao svoju smrt, i krio se u obližnjem skrovištu za koji su znali samo njegova supruga Eponina (*Epponina*) i par najvernijih sluga. Jednom prilikom su oni čak došli i u Rim, gdje je Sabin pratio Eponinu prerušen u roba. Ipak je ova tajna otkrivena 78. god. n. e. i Vespazijan je naredio pogubljenje supružnika. Eponina je bila vrlo energična žena koja se odlučno zalagala za svoga supruga do samoga kraja.

Nakon sloma secesionističkog pokreta u sjevernoj Galiji i u Donjoj Germaniji, Vespazijan je donio odluku da ubuduće auksilijarne trupe moraju biti stacionirane u

drugim područjima u odnosu na zemlju porijekla, te da njihovi zapovjednici ne dolaze iz te matične zemlje. Time je želio da smanji mogućnost izbijanja novih pobuna i pokušaja secesije koji bi bili vođeni od auksilijarnih jedinica stacioniranih na matičnom području, što je bio slučaj sa ovom batavsko – galskom secesijom.

Dok je trajao građanski rat, pojedini transdunabijski narodi su pokušavali da iskoriste situaciju. Tit Aurelije Fulv (*Titus Aurelius Fulvus*; djed Antonina Pija) kao zapovjednik III. legije *Gallica* je nanio težak poraz vojsci od 9000 roksolanskih konjanika koji su prešli Dunav. Roksolani / Roxolani (od alanskog ruxsalan = „svijetli Alan") su bili iransko – sarmatski narod koji je prvobitno naseljavao prostore današnjih ukrajinskih i južno ruskih stepa. U I. st. p. n. e. su migrirali prema Donjem Dunavu, a od sredine I. st. n. e. započinjali su sa upadima u rimski svijet. Nakon što su kao i većina iranskih zajednica u prostoru sjeverno od Crnog Mora preživjeli hunsku najezdu, i Roksolani su sigurno učestvovali u etnogenezi i politijogenezi istočnoslavenskih zajednica.

Godina četiri cara i građanski rat je još jednom potvrdio vojsku kao bitnu instituciju Rimske države. Dok su u vrijeme Julijevaca – Klaudijevaca pretorijanci bili ti koji su imali esencijalno značenje za održanje ili postavljanje nekoga na princepski tron, sada su tu ulogu preuzele regionalne armije. Galbu je podržavala španska armija, Vitelija rajnsko – germanska armija, a Vespazijana istočna i ilirsko – podunavska armija. Sukladno sa ponašanjem armija, odlučivale su se i pojedina područja rimskog imperija. Po Tacitovim riječima tada "se narodom pronijela tajna carstva da se vladarom može postati i drugdje, ne samo u Rimu" (*evulgato imperii arcano posse principem alibi quam Romae fieri*). Razlog takvog stanja leži u činjenici da su i pored želje Augusta da Italija ostane dominantna metropola, provincije za vrijeme Julijevaca – Klaudijeveca i kulturološki i ekonomski i društveno – politički dobivale na značenju.

Batavske regimente su nastavile da služe u oružanim snagama i to kao njen elitni dio. Petilije Cerijal je nakon što je ugušena pobuna sa sobom u Britaniju poveo 1 batavsku alu i 4 kohorte. Jedinice sa batavskim imenom su postojale sve do kraja IV. st. n. e.

Batavski rat je možda doprinio da se u vrijeme I. flavijevske dinastije još više uvriježi praksa da se auksilijarne jedinice šalju da služe van prostora originalnog nastanka, kako bi se osiguravala njihova bolja lojalnost i kako bi se sprečavalo njihovo sažimanje sa domorodačkim interesima, kao što se to desilo sa Civilisom i Batavcima 69./70. god. n. e. Izgleda da od tada više nije bilo dozvoljeno da lokalni poglavari više budu komandanti auksilijarnih jedinice koje su regrutirane u njihovim „nacijama".

Jedan vrlo ahistorijski prikaz sklapanja zavjere (ustvari polaganja zakletve Batavaca) Civilisa na umjetničkoj slici Rembranta, nastala 1662. god. Danas se nalazi u Nacionalnom muzeju u Štokholmu, Švedska. Potrebno je obratiti pažnju na odjeću i frizure učesnika zakletve, koje odaju modu i stil XVII. st. Moguće je da je i na ovom primjeru, Rembrant pokušao odaslati neku svoju poruku.

VLADAVINA VESPAZIJANA

69. – 79. god. n. e.

Vespazijan (17. XI. 9. – 23. VI. 79. god. n. e.), vladao je kao princeps u periodu od 1. VII. 69. do 23. VI. 79. god. n. e. Po rođenju se zvao *Titus Flavius Vespasianus*, a kao princeps *Titus Flavius Caesar Vespasianus Augustus*. Vespazijan je rođen u sabinskom mjestu Falakrina/*Falacrina,* blizu Reate. Pripadao je italskom municipalnom sloju i njegova familija se nije uopće isticala. Tek se njegov djed Tit Flavije Petro/*Titus Flavius Petro* uzdigao do ranga centuriona, a nakon bitke bitke kod Farsale (u kojoj se borio na anticezarovskoj strani) i otpusta iz vojske bavio se utjerivanjem novca za nekog bankara. Njegov sin Tit Flavije Sabin/ *Titus Flavius Sabinus* je bio carinski službenik u provinciji Aziji, a kasnije se bavio novčarskim poslom u Helvetiji, gdje je i umro ostavivši iza sebe suprugu Vespaziju Polu (*Vespasia Polla*) i dva sina. Otac Flavije Sabin je ostao zapamćen u provinciji Aziji kao iznimno pošten službenik, pa su pojedini gradovi dizali i njegova poprsja sa grčkom posvetom „poštenom cariniku". I familija Vespazije Pole se uzdizala iz reda nekadašnjeg italskog srednjeg sloja. Njen otac je započeo karijeru postavši prefekt tabora/logora, a brat se uzdigao i u senatorski rang. Stariji sin Flavija Sabina i Vespazije Pole koji je nosio isto ime kao i otac je započeo uobičajeni cursus honorum, pa je služio kao vojni tribun u Trakiji 36. god. n. e., zatim su uslijedile službe kvestora i služba u provinciji Kreti i Kireni, a onda je postao i edil 39. god. n. e. i pretor 40. god. n. e. Mlađi sin Vespazijan je oženio Flaviju Domitilu (*Flavia Domitilla*) koja je bila kćerka Flavija Liberalisa (*Flavius Liberalis*). Sa njom je Vespazijan imao dva sina i to starijeg Tita i mlađeg Domicijana, te jednu kćerku Domitilu. Nakon smrti supruge, Vespazijan je se svojom dugogodišnjom ljubavnicom Antonijom Cenis (*Antonia Caenis*) ušao u neoficijelni brak koji je potrajao sve do njene smrti 75. god. n. e.

Vespazijan je svoju karijeru izgrađivao postupno, u toku decenija, mukotrpno uz mnoge oscilacije i bez protežiranja. Tako je služio tri godine u vojsci u Trakiji kao vojni tribun, zatim je bio kvestor u provinciji Kreta i Kirenajka, pa je obnašao službu u kolegiju Dvadesetorice (bio je zadužen za održavanje čistoće gradskih ulica Rima), bio kvestor, zatim edil 38. god. n. e., a pretor je postao 39. ili 40. god. n. e. Njegovoj karijeri je mnogo doprinijela veza Antonijom Cenis. Za vrijeme invazije na Britaniju, Vespazijan je bio zapovjednik II. legije *Augusta*. U toku britanske kampanje on se istakao kao ozbiljan i uspješan komandant trupa na opasnom britanskom terenu, uglavnom na prostoru današnje južne Engleske i Kornvala. Ovi uspjesi i osiguravanje luka i rudnih bazena na području današnjih pokrajina Somerseta i Kornvala (srebra, olova i kositra) su mu donijeli odlikovanje počasnih znakova trijumfa (*ornamenta triumphalia*). Tamo je Vespazijan bio zaslužan za zauzimanje 20-tak utvrda i otoka Vektis kod Britanije. Konzul je konačno postao 51. god. n. e., ali se privremeno povukao iz javnog života zbog neprijateljstva koje je

prema njemu gajila Agripina Mlađa. Ponovo se pojavio u javnom životu 63. god. n. e., kada je postao prokonzul Afrike, kojom je upravljao na dosta mudar način stvarajući snažne veze, umjesto da se korumpira i obogati kako su to običavali činiti neki drugi namjesnici. Zbog toga što nije postao faktor razgranate „koruptivne hobotnice" prilikom uprave nad prokonzularnom Afrikom, Vespazijan je zapao u određene financijske probleme, pa se počeo baviti poslom trgovine mulama, radi čega je dobio nadimak *mulio* (tjerač mula). Po povratku iz Afrike, pratio je Nerona prilikom njegove grčke turneje, ali je radi toga što je zaspao prilikom jednog Neronovog recitala zapao u nemilost Nerona. Vespazijan se našao tako praktično penzionisan. Ipak vrlo brzo je situacija nastala uslijed jevrejskog ustanka doprinijela da se Vespazijan ponovo aktivira i postavi za komandanta armije koja je trebala ugušiti pobunu. Vodeći rat u jevrejskim oblastima, Vespazijan se našao u specifičnoj situaciji. Raspolagao je sa golemom i respektabilnom borbenom silom dok su se na Zapadu smjenjivali carevi. Nakon pada Otona, neke njegove pristalice su sada svoje nade polagale u Vespazijana, koji je na istoku došao i u doticaj sa drevnom mesijanskom legendom da će iz Judeje doći budući vladar svijeta. Uz to, uz njega se nalazio i Josip koji mu je prorekao princepsku, vladarsku moć. I drugi visoki zapovjednici kao Mucijan su utjecali da se on odluči na korak proglašenja za novog princepsa, cara i imperatora. I dok je Vespazijan bio u Cezariji, 1. VII. 69. god. n. e. od strane egipatske armije on je proklamiran za cara, a onda su to 3. VII. (po Tacitu) ili 11. VII. (po Svetoniju) učinile i trupe u jevrejskim oblastima. Još i prije nego što je Vespazijan došao u Italiju, vespazijanovske trupe (i to one koje su pripadale armiji Ilirika i Podunavlja) su zauzele Rim i zbacile Vitelija. Međutim, u tim posljednjim trenutcima borbe sa vitelijevcima je poginuo i Vespazijanov stariji brat Flavije Sabin.

Vespazijanova uprava

Čim je dobio vijesti o pobjedi svojih pristalica, Vespazijan je ponovo otvorio liniju snabdjevanja Italije i Rima žitom iz Egipta koju je bio stavio pod kontrolu. Istovremeno je izdao i proklamaciju o temeljnim smjernicama svoje politike, po kojima je garantirao povratak zakonitosti i reviziju određenih neronijanskih zakona, posebno onih koji se odnose na izdaju. U Egiptu je posjetio i Hram Serapisa, gdje je navodno iskusio određenu viziju. U intermezzu do Vespazijanovog dolaska u Rim, tamo su u njegovo ime upravljali Mucijan i Domicijan. Situacija u državi je zahtijevala niz brzih i učinkovitih reformi.

Prva značajnija reforma koja je poduzeta bila je ona koja se ticala poreznog sustava kako bi se obnovile državne financije. Neronijansko doba i sukcesivni građanski rat ostavili su Državu u katastrofalnom financijskom stanju. Sam Vespazijan je izjavio odmah na početku

svoje vladavine da je potrebno 40 milijardi sestercija da se država može održati. Poreznu reformu je započeo još Mucijan, a nastavio Vespazijan po svome dolasku u Rim sredinom 70. god. n. e. Tako su neki porezi obnovljeni, a uvedeni su i potpuno novi kao npr. onaj na javne klozete (koji je doveo do rađanja poslovice *pecunia non olent* / novac ne smrdi). Povećan je i tribut provincijama, nekima je čak udvostručen. Kako bi se amortiziralo nezadovoljstvo stanovništva zbog povećanja poreza, pristupilo se strožijoj kontroli nad provincijskim namjesnicima i njihovim administracijama. Sve je činjeno kako bi se spriječile zloupotrebe i financijske i materijalne malverzacije, uključujući i korupciju. Pojaćana je i kontrola nad službenicima javnog trezora i sprečavane korupcija i pronevjere u javnom sektoru. Nisu se birala sredstva da se dođe do novca, pa se tako govorilo da Vespazijan svoje najpohlepnije upravitelje upotrebljava kao spužve, jer ih kvasi dok su suhi (misli se da ih unapređuje na sve više dužnosti), a iscjeđuje kada su vlažni (odnosno da ih što bogatije može osuditi). Grčkoj je ukinut poseban status koji joj je dodijelio Neron. Tako je po Svetonijevim riječima „oduzeo slobodu" Ahaji, Likiji, Rodosu, Bizantu i Samosu. Uz to je i Gorovitu Kilikiju i Komagenu koje su do tada bile pod vlašću svojih kraljeva učinio provincijama.

Komagenom je još uvijek upravljao Antioh IV. Epifan koji je podržao Vespazijana i poslao trupe pod komandom svoga sina kao ispomoć Titu prilikom opsade Jerusalima. On je kao rimski građanin i osoba odgojena po grčko – rimskom obrascu osnovao sljedeće gradove: *Germanicopolis, Iotapa* i *Neronias*. Ali ga je 72. god. n. e. dao detronizirati Vespazijan i anektirati Komagenu. Razlog je bila optužba Lucija Cesenija Peta, namjesnika Sirije, da se Antioh IV. urotio sa Partima protiv Rimljana. Njegovi sinovi, prinčevi Epifan i Kalinik su pobjegli u Iran nakon kraćeg otpora Rimljanima. Sam Antioh IV. se prvo smjestio u Spartu, a kasnije u Rim, gdje je proveo ostatak života sa spomenutim sinovima (koji su se vratili iz Irana). Potomci Antioha IV. su živjeli kao elita rimskog svijeta razbacano po mediteranskom području. Jedan od njegovih dalekih potomaka je bio historičar Gaj Asinije Kvadrat (*Caius Asinius Quadratus*), koji je živio u III. st. n. e.

U Kapadokiju je zbog provala neprijatelja smjestio još nekoliko legija i za njenog namjesnika je odredio konzulara, čime ju je uzdigao po važnosti. One posjede koji su premda dodijeljeni veterani ipak dospjeli u privatne ruke, vratio je Državi, a zemlju koja je ostala bez vlasnika i neobrađena (*subseciva*) dao je pod zakup. Vespazijan je i svojim osobnim primjerom skromnog i štedljivog života uticao na smanjivanje rasipnosti i luksuza. Izgleda da je i u tom pogledu novi režim započeo da se prilično udaljava od raskošnosti neronijanskog doba. Naravno, povećanje poreza je izazivalo i nevolje, kao što su bili nemiri u Aleksandriji.

Vespazijan po prirodi nije volio pompu i počasti, pa je i sopstveni trijumf smatrao dosadnim teretom, govoreći da je sa pravom kažnjen kada je poželio trijumf pod stare dane, kao da ga je dužan precima ili kao mu se ikada nadao. On je pokazivao strpljenje i razmijevanje.

Znao se često podsmijevati laskavcima koji su porijeklo njegovog roda dovodili u vezu sa Herkulom / Heraklom i osnivačima grada Reate.

Konfiscirana zemljišta senatora osuđenih u vrijeme careva prethodne dinastije predstavljala su ogroman zemljišni fond. Ali je ovaj enormni posjed bio nerentabilan zbog dezorganiziranosti koja je vladala na tim imanjima. Organizacija tih imanja također je ušla u zadatke princepsa nove dinastije.

Vespazijan je uspio urediti državne financije i popuniti državnu blagajnu, tako da je, i uz svu svoju štedljivost, našao mogućnost ulaganja velikih sredstava za restauraciju Kapitola, koji je nastradao za vrijeme građanskog rata, kao i za druge građevine. Prilično se posvetio obnovi Grada prilično nagriženog požarima, sukobima i ruševinama. Dao je i da se izvrši restauracija 3.000 brončanih ploča koje su u požaru izgorjele. Riječ je o zbirci isprava koja je sadržavala senatske i skupštinske zaključke o zakonima, savezima i ugovorima skoro od vremena kraljeva. Glavna motivacija Vespazijanove 10-godišnje uprave je bilo uvođenje reda u pomalo kaotičnu situaciju. Dobar uvid u to pružaju sačuvani epigrafski spomenici sa tekstom dokumentarne prirode. Tako su uz sređivanje financija, donošeni zakoni o rudnicima, o gradovima, o provincijama.

Vespazijan je znao da mora računati i na aktivnu podršku viših slojeva društva, pa je nastojao i da uspostavi suglasje sa senatorskim redom. U tom kontekstu jedna od prvih zakonodavnih senatskih akata bila je odluka o Vespazijanovoj vrhovnoj vlasti (*lex de imperio Vespasiani*), koja je sačuvana na epigrafskom spomeniku *CIL* VI 930 = ILS 244. Tom odlukom utvrđeno je da Vespazijan dobiva ista prva kao i njegovi prethodnici (August, Tiberije i Kaligula), za svakoga je obavezno izvršavanje njegovih naređenja, koja mogu ukidati prijašnje zakone. Proširene su ovlasti princepsa, ali je to bio rezultat zakonodavnog akta, a ne obične uzurpacije. Ovim zakonom se reguliše vođenje spoljne politike, odnos prema Senatu (sazivanje vanrednih sjednica i sl.), pitanje preporuke kandidata za magistrature, te odnos prema troškovima i privilegijama. Vespazijan je bio posvećen izgradnji stabilnog državnog sustava, i u promociji obrazovanja je vidio jedno od sredstava njegovog postignuća. Tako Kvintilijan navodi da Vespazijan generalno nije bio osobno nešto specijalno zainteresiran za nauku, ali da je bio zainteresiran za promociju obrazovanja kao sredstva za kreiranje inteligentne i odgovorne vladajuće elite. To je rezultiralo i otvaranjem državne retorske škole pod vodstvom Kvintilijana.

Skoro svake godine Vespazijan je biran za konzula, što je imalo za cilj naglašavanje njegove uloge u legalnoj i tradicionalnoj državnoj strukturi. Time je davao i na značenju tim državnim institucijama. Usprkos svog skromnog podrijetla, on je bio ne samo princeps Senata, već i najviši među magistratima. Izgleda da mu je do te augustovske koncepcije princepske vlasti bilo naročito stalo. Time je pokušavao kompenzirati svoje skromno porijeklo (u odnosu na drevni nobilitet), jer je senatorima i javnosti pričinjavao prividnu fasadu ustavnog poretka koji je kao podsjećao bar u nekim elementima na republikansko

doba. Da to shvatanje i oficijelno i simbolički potkrijepio, te ujedno i ojačao ulogu flavijevske familije u Državi, Vespazijan je provodio da se on ili Tit (uglavnom) i Domicijan (samo jednom) biraju za konzule *ordinarius* (oni konzuli sa kojim azapočinje godina i koji ne mijenjaju nikoga). Time se približio Augustovoj praksi iz perioda 27. – 23. god. p. n. e.

Vespazijan je 73. god. n. e. uzeo i cenzorsku čast, zajedno sa sinom Titom kao kolegom. Tako je on mogao legalno kontrolirati Senat i utjecati na njegov sastav, preferirajući da u ovu instituciju uvede značajan broj onih koji bi mu odgovarali. Kao cenzor je iz Senata isključio one koje je smatrao nedostojnim i na njihovo mjesto je doveo ljude iz italskih municipalnih jedinica i provincija. Primao je nove članove u Senat preko *adlectio*, pri čemu su novi članovi odmah dobijali rang magistrata, iako nisu prehodno vršili neke značajnije funkcije. Tako je izvršena i revizija sastava senatorskog i viteškog reda, kako bi se u okviru njih pojačao lojalni element novom sustavu. Vespazijan je išao putem koji je odredio sam Klaudije. On je u sastav Senata uveo ne samo predstavnike italske municipalne aristokracije, već i stanovnike romaniziranih rimskih provincija. Nove element u Senatu, srodan samome caru, doprinio je drugačijem životu najvišeg staleža. "Novi ljudi iz municipija i kolonija, pa čak i iz provincija, koji su često primani u Senat – kaže Tacit – unosili su u domaći život štedljivost; iako su se mnogi od njih, zahvaljujući sreći ili radinosti, pod starost obogatili, njihov karakter je i dalje ostao prijašnji". Iako je Vespazijan, po senatorskoj tradiciji, uvršten u red "dobrih" careva , ipak je oporba među senatorima postojala i u to vrijeme, premda nije imala prijašnji značaj.

Po Svetoniju, Vespazijan je jednom prilikom izjavio: „prigodom neke prepirke između jednog senatora i jednog rimskog viteza ovo: Senatori se ne smiju grditi, ali uzvraćati im grdnju pravo je svakoga građanina i zakonski je dopušteno."

Vespazijan je i veliku pozornost posvećivao dinastičkim interesima. Njegov stariji sin Tit proglašen je carem, dobio je tribunsku vlast i sudjelovao u upravljanju. Za svoju vlast Vespazijan je dugovao vojnicima. Međutim, to nije značilo da im je Vespazijan namjeravao popuštati, posebno u uvjetima nastalim uslijed ležernosti neronijanskog razdoblja i godine četiri cara kada su disciplina i borbena sposobnost prilično popustili. On je kao novi princeps poduzeo niz mjera da podigne disciplinu, a samim tim i spremnost vojnika. Veliki dio Vitelijeve vojske bio je raspušten; što se tiče vlastitih pristaša, Vespazijan im je izdao samo obećane iznose i zakonite nagrade (a i to im je prilično kasno isplatio) i nije zadovoljio njihova potraživanja glede izvanrednih nagrada. Vespazijan je osnivao kolonije, dijelio rimsko građanstvo i latinsko pravo, proširivao logore.

Vespazijan – majstor propagande

Praktički i pronicljivi duh Vespazijana je odlično znao na koji način je najbolje da propagira svoju politiku i novouspostavljeni sustav. U prvom redu je bilo to stalno isticanje skoro „mesijanskog" značenje Vespazijana, zatim su isticane parole o njemu kao pobjedniku i donosiocu mira (slično augustovskoj propagandi o miru).

Svetonije kaže da je „po čitavom Istoku bila proširena stara i postojana vjera da je od sudbine određeno da u to vrijeme zavladaju svijetom ljudi koji bi došli iz Judeje. To proročanstvo, koje se, kako se kasnije iz događaja pokazalo, ticalo rimskog cara, protegnuli su Jevreji na sebe...." Sudeći po ovome pasusu, i Vespazijan je iskoristio u svoju svrhu to drevno mesijansko vjerovanje, isto onako kako se primjenjivalo i na Jovana Krstitelja, Isusa, Bar Kohbu...itd. Zanimljivo je da se i za Vespazijana vezuju priče kako je magijski ozdravljao bolesnike, konkretno u Aleksandriji je navodno tako slijepcu vratio vid, a kljastome ozdravio nogu.

Vespazijan je vrlo dobro znao da je za jačanje njegove vladavine i učvršćenje novog sustava bitna i podrška „pisane riječi", pa je on dodjeljivao i financijske nagrade za pisce. Najvažniji pisac njegovog doba je naravno bio Josip Flavije, a i Plinije Starije je dostigao vrhunac svoje znanstvene djelatnosti. Karijeru u ovom dobu su započeli i Tacit i Svetonije, koji su se u svojim historijskim djelima vrlo povoljno odnose prema Vespazijanu. Međutim, to je samo bila liberalna koprena ipak jednog autoritarnog uređenja. Vespazijan je samo bio mnogo mudriji od Nerona i drugih principsa koji su vladali prije njega i dobro je znao kada treba pokazati milost, popuštanje i imati liberalniji pristup. Ali je znao procijeniti gdje leži stvarna opasnost od opozicije i tada je djelovao efikasno i brzo. Iako je u toku čitave svoje vladavine Senat tretirao sa velikim respektom, Vespazijan se nije mnogo dvoumio ili ustručavao kada bi se suočio sa konkretnom oporbom u njegovim redovima.

Inače je Vespazijan bio osjetljiv na ideološku opoziciju koja je dolazila iz filozofskih krugova. Vespazijan nije želio da se upušta u bilo kakve promjene shvatanja vlasti i sukladno tome svoje realizacije vlasti. Samo je on to radio suptilnije i umješnije nego njegovi julijevsko – klaudijevski prethodnici. Tako je značajan broj stoičkih filozofa bio optužen za subverzivnu djelatnost (bar je to tako viđeno od strane vespazijanovskog državnog aparata) širenja „neadekvatnih učenja", pa su bili istjerani iz Grad.

Opozicija filozofa (koji su velikim dijelom poticali sa grčkog području) prema I. flavijevskoj dinastiji je možda bila povezana i sa činjenicom da je Vespazijan ukinuo autonomiju koju je grčkim zajednicama dodijelio Neron. O karakteru te opozicije poznato nam je relativno malo. U svojim govorima (diatribama), koje su posvuda držali, filozofi-kinici su, vjerojatno, napadali svaku vlast i razvijali antidržavne ideje. Predstavnici drugih filozofskih struja učili su da se prava monarhija razlikuje od tiranije. Vespazijan je,

vjerojatno smatrao da su ti govori opasni po njega pa su 71. god. n. e. filozofi su, zajedno sa astrolozima, protjerani iz Rima.

Posebno je indikativan slučaj stoičkog filozofa i rimskog državnika Helvidija Priska (*Helvidius Priscus*), zeta Traseje Peta. On je bio otvoreni republikanac, i nije ga bilo strah da javno ispoljava svoje stavove i da se suprotstavlja princepsima, pa je bio i protjeran iz Grada 66. god. n. e. Sa Vespazijanom se sukobio jer je kao pretor za 70. god. n. e. zastupao stav da upravu nad financijama trebalo ostaviti Senatu, a jer je i pozdravio Vespazijana njegovim osobnim, privatnim a ne carskim imenom a nije ga ni priznavao kao imperatora u svojim pretorskim ediktima. Prisk je predložio i da se Kapitolinski Hram Jupiteru (uništen za vrijeme posljednjih momenata borbe sa vitelijevcima) obnovi na javni trošak. On je bio prognan po drugi put, a nedugo zatim i pogubljen po Vespazijanovoj naredbi. Zanimljivo je da je Herenije Senekio (*Herennius Senecio*) koji je opisao njegov život u formi panegirika (po narudžbi Helvidijine supruge - udovice) bio pogubljen za vrijeme vladavine Domicijana.

I pored značajne propagandne aktivnosti, Vespazijanovo skromno porijeklo je doprinosilo da se pojave osobe koje su smatrale da su dostojnije za princepsko dostojanstvo. Zato Svetonije i tvrdi da se Vespazijan susretao stalno sa konspiracijama protiv sebe. Tako su 78. ili 79. god. n. e. Epri Marcel (*Eprius Marcellus*) i Aul Cecina Alien (*Aulus Caecina Alienus*) pokušali da ubiju Vespazijana. Tit je pozvao Aliena na večeru, gdje ga je dao da ubiju.

„Koloseum" i drugi građevinski poduhvati u Gradu

Najčuvenija građevina vezana za Vespazijana je Flavijevski amfiteatar (*Amphitheatrum Flavium*), uobičajeno i pogrešno danas nazivan Koloseum. Naziv Koloseum ovaj amfiteatar duguje zbog kolosalne statue Nerona (imenovane tako prema Kolosu/*Colossus* sa Rodosa) koja se nalazila u blizini flavijevskog amfiteatra. Po padu Nerona, ta velika status je modelirana tako što su joj na glavu dodali odgovarajuću sunčevu krunu (sa zrakama koje se dižu iz nje), pa je ona predstavlja sunčevo božanstvo Helija (Sola) ili Apolona. Kasnije je i Neronova glava bila mijenjana od strane pojedinih careva koji su dali da se na statuu postave prikazi njihovih glava i likova.

Ovaj rimski Kolos se prilično dugo održao do duboko u srednji vijek, pa je bio i simbol kontinuiteta značenja Rima po zapadni svijet. Jedan epigram koji se pripisuje engleskom piscu Bedi Venerabilisu (VIII. st.) daje mu besmrtnu posvetu : *Quamdiu stat Colisæus, stat et Roma; quando cadet colisæus, cadet et Roma; quando cadet Roma, cadet et mundus* („Koliko dugo stoji Kolos, postojaće Rim, kada padne Kolos, Rim će pasti, kada padne Rim, pada i svijet"). Kolos je ipak srušen, a od njega su ostali sačuvani samo dijelovi, kao baza statue koja je smještena između Koloseuma i Hrama Venere i Rome.

Flavijevski amfiteatar (Koloseum).

Ovaj eliptički amfiteatar u samom središtu Grada Rima je bio najveći amfiteatarski tip građevine ikad izgrađen u rimskom svijetu. Riječ je o jednom od najvećih radova rimske arhitekture i rimskog inženjerstva, i predstavlja u pravom smislu ikonu postojanja rimskog svijeta na svome vrhuncu. Prostor na kome se počeo graditi flavijevski amfiteatar sa gravitirajućim objektima je nekada zauzimao i Neronov kompleks „*Domus Aurea*" sa vještačkim jezerom. Aqua Claudia je proširena do kompleksa kako bi ga nabdjevala vodom, a tu je postavljena i statua Nerona - Kolosa.

Palata je srušena, a jezero isušeno (na njegovom mjestu je izgrađen Koloseum). Njegova gradnja je započela 72. god. n. e., a završena je 80. god. n. e., kada je princeps već bio Vespazijanov sin Tit. Unutar bivšeg kompleksa *Domus Aurea* su izgrađene gladijatorske škole i drugi za amfiteatar prateći objekti.

Od pratećih objekata vrijedi istaći gladijatorske škole *Ludus Magnus, Ludus Matutinus* – gdje su trenirani i borci i životinje – i druge škole; *Armamentarium*, oružarnica; *Summum Choragium*, gdje je pohranjena mašinerija; *Sanitarium*, neka vrsta bolnice za ranjene gladijatore; *Spoliarium*, gdje su odvođena tijela ubijenih gladijatora kako bi se sa njih uklonio oklop.

Gradnja je financirana osobnim Vespazijanovim dijelom ratnog plijena zadobijenog za Jevrejskog rata, pa se i flavijevski amfiteatar može posmatrati u okviru rimske tradicije monumentalne gradnje u znak pobjede nad vanjskim neprijateljem. Izgradnju flavijevskog amfiteatra je Vespazijan želio predstaviti i kao propagandnu aktivnost, odnosno svoju distancu od prethodnog neronovskog režima. Zato je vjerojatno i odabran prostor gdje se pružao kompleks *Domus Aurea*, koju je javnost percepirala kao neronijanski simbol. Vespazijan bi onda ovom gradnjom želio istaći da javnosti vraća prostor (sa golemim monumentom) koji je Neron bio ranije prisvojio u svoej privatno vlasništvo. Nije slučajno odabrano da se amfiteatar izgradi u samom gradskom srcu (u zoni koja je do požara iz 64. god. n. e. i Neronovog prisvajanja bila gusto naseljena), jer su se trajni amfiteatri uobičajeno gradili u predgrađima.

Prilikom gradnje Koloseuma obilato su korištene razne svodne konstrukcije, koje su omogućavale prekrivanje velikog prostora, bez uporabe potpornih stupova. Raspored sjedišta, sustav ulaza i izlaza, ventilacija prostorija – sve je to bilo racionalno izračunato. Masivnost, čvrstoća i racionalnost cijele konstrukcije kombinirale su se sa harmoničnošću njene arhitekture.

Inauguralne igre su trajale 100 dana i bile su veoma impresivne sa borbama gladijatora, borbama divljih životinja, naumahijama, konjskim i kočijaškim trkama. Gledateljima su bile bacane nagrade. Po Kasiju Dionu tada je ubijeno čak 9.000 divljih životinja. Nešto kasnije je Titov mlađi brat Domicijan dodao još neke sadržaje, kao što su *hypogeum*/hipogej („podzemlje”), odnosno serija podzemnih tunela, i galerija na vrhu kako bi se povećao kapacitet sjedećih mjesta. Amfiteatar je imao 50.000 sjedećih mjesta, i u njemu su se održavale gladijatorske borbe, naumahije, lov na životinje, javna pogubljenja, prikazi drevnih i čuvenih bitaka te drame bazirane na klasičnoj mitologiji i književnosti.

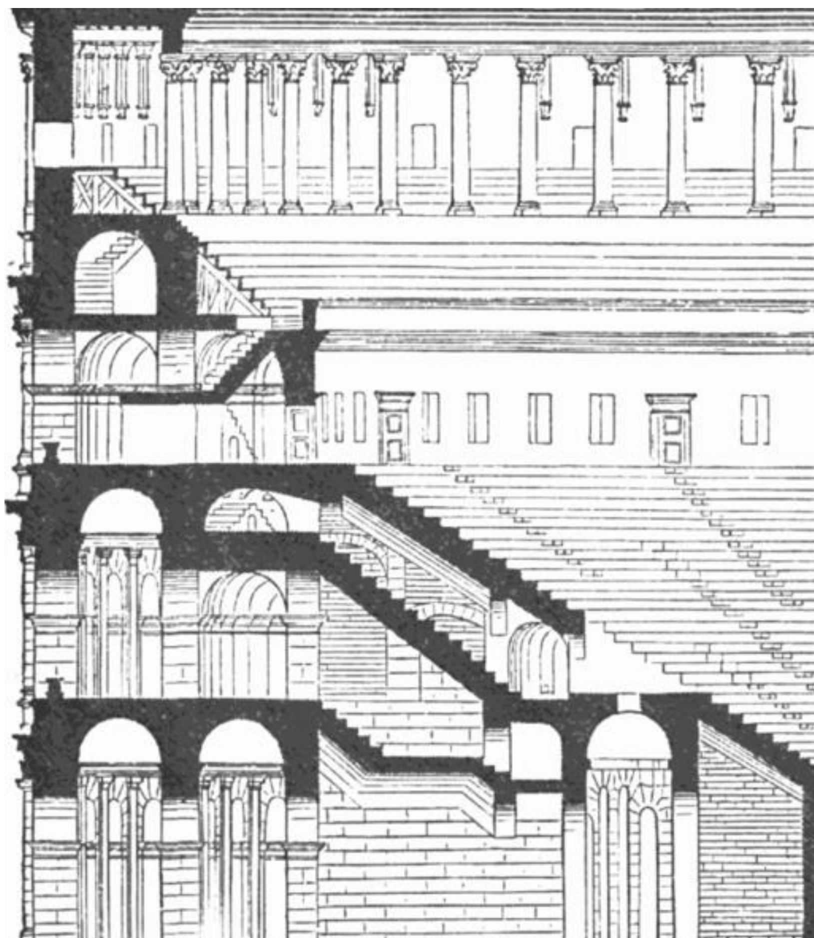
U unutrašnjost Flavijevskog amfiteatra je vodilo čak 80 numeriranih ulaza sa svojim stepeništem (od toga 76 za obične posjetitelje), što je prilično olakšavalo da se brže uđe i brzo izađe iz Koloseuma i tako spriječi nastajanje gužve koja bi mogla imati i neželjene posljedice (kaos, nemire i sl.). Podzemne prostorije su bile izgrađene pod cijelom građevinom, uključujući i arenu (gdje su danas te podzemne prostorije vrlo vidljive), i one su služile za smještaj gladijatora, jazbine divljih zvijeri, za jednu složenu i sofisticiranu mašineriju koja je bila u mogućnosti da transformira arenu ili da na njenu površinu iznese vrlo maštovita rješenja i za veliki broj vodeni i odvodni cevovodi koji su omogućavali da se arena pretvori u pozornicu naumahija (ali i da se iz nje brzo voda ukloni).

Unutrašnjost Koloseuma, sa prikazom hipogeja na mjestu arene.

Hipogej je bio restrukturiran mnogo puta, i do danas je evidentirano najmanje 12 konstrukcionih faza. Ovo podzemlje je bilo povezano preko niza tunela sa mnogobrojnim tačkama van amfiteatra, pa su tako uvođeni u kompleks životinje, izvođaći te gladijatori iz obližnjih „ gladijatorskih kasarni” iz *Ludus Magnus*. Posebni tuneli su bili predviđeni za imperijalnu familiju i vestalke, kako se na izlazu ne bi miješali sa masom. Postojali su i liftovi i remeni koji su podizali i spuštali scenografiju i rekvizite, kao i podizali kaveze sa zvijerima na površinu arene.

Flavijevski amfiteatar je dug 189 m. i širok 156. m., visina vanjskog zida je 48 m., a baza mu zauzima 6 hektara prostora. Centralna arena je duga 83 m. duga i široka 48 m., i okružuje je zid visok 5 m. Sustav rasporeda sjedišta je održavao klasnu stratifikaciju rimskog društva. Na vrhu zida koji je okruživao arenu bio je široki prostor zvan *podium* i sastojao se od dva ili tri reda mramornih sjedišta koji su bili na najnižem nivou, koja su bila rezervirana za senatore, magistrate, izaslanike stranih država i naroda, druge osobe od značaja. Imena pojedinih senatora iz V. st. n. e. se još uvijek mogu vidjeti urezana u kamenu (vjerojatno radi prethodne rezervacije). Na istom niovu na sjevernom i južnom kraju, gdje je bilo najbolje vidno polje na arenu, nalazili su se separei za imperijalnu familiju i vestalke. Ostala sjedišta iznad *podiuma* su bila uređena u tri dijela (*maeniana*), jedan iznad drugog, i odvojene širokim prolazima i niskim zidovima (*praecinctiones* ili *baltei*). Ovi dijelovi su bili krunisani sa otvorenom galerijom. Prvi *maenianum* je bio sa 14 redova sjedišta koji su bili rezervirani za viteški red.

Presjek Flavijevskog amfiteatra.

Iznad njih se pružao široki *praecinctio*, i onda je dolazio drugi *maenianum*, koji je predviđen za obične građane. *Maenianum secundum* se dijelio na dvije sekcije i to: *immum* (donji dio; gdje su bili bogati građani) i *summum* (gornji dio; za skromnije građane). Posebni dijelovi područja sjedišta su bili predviđeni i za druge socijalne strukovne skupine. Na kraju je bio treći dio *maenianum secundum in legneis,* koji je dodat za vrijeme Domicijana i koji je bio predviđen za najniže slojeve kao što su robovi i stranci. To je bila galerija, a na samom vrhu vanjskog zida je bila terasa na kojoj su bili fiksirani stupovi koji su podržavali tendu (*velarium*) koja se mogla raširiti kako bi zaštitila gledaoce od sunca i kiše. Ova tenda je mogla pokriti 2/3 prostora, a njom su upravljali mornari iz mizenumske flote. Posjetiteljima bi bile davane ulaznice u formi numeriranih keramičkih krhotina i oni bi do svojih sjedišta dolazili koristeći *vomitorium* (plurar → *vomitorium;* prolazi prema redovima sjedišta).

Flavijevski amfiteatar je bio i umjetničko djelo, jer su njegove mnogobrojne arkade bile ukrašene skulpturama, a četiri posebna izlaza sa obojenim reljefima izrađenim u stucco tehnici.

Kako bi se za određene predstave dobila odgovarajuća scenografija, stvarane su i dosta uspješne i umješne simulacije npr. šume. Kako bi se dobila što realnija rekonstrukcija bilo je i slučajeva da je osoba osuđena na smrt, bude pogubljena na način koji bi se iskoristio u kontekstu priče (mitološke, tradicijske, historijske, literarne) koja se prikazivala u amfiteatru.

Koloseum je više puta doživljavao određena oštećenja, pa je bio popravljan i dorađivan. U njemu su se održavale igre i predstave sve do VI. st. Dok su zadnje gladijatorske igre u njemu zabilježene oko 435. god. n. e., lov na životinje se održao do 523. god., kada je Anije Maksim (*Anicius Maximus*) svoj konzulat slavio sa *venationes* uz izrazivo visoki trošak što je izazvalo kritike kralja Teodorika.

Rekonstrukcija Flavijevskog amfiteatra (Koloseuma) u Museo della Civiltà Romana u Rimu.

Nakon što je kršćanski svijet u potpunosti prevladao klasični rimski svijet, jedna mala crkva je krajem VI. st. bila ugrađena u strukturu amfiteatra. Kasnije je ovo područje bilo pretvoreno u groblje, a mnogobrojni zasvođeni prostori u arkadama su bili pretvoreni u stanove i radnje. U XII. st. je čak jedna rimska plemićka familija pretvorila Koloseum u svoju utvrdu i zamak. Njegov građevinski materijal je korišten i za gradnju mediavelnih i ranonovovjekovnih zgrada i objekata u Rimu. Papa Benedikt XIV. je 1749. god. proglasio Koloseum za sveto ime, gdje su kršćani doživljavali mučeničku smrt. Zato je i zabranjeno da se Koloseum koristi kao kamenolom, jer je tu bila prosuta kršćanska krv. Ipak nema dokaza da je baš flavijevski amfiteatar služio za mučenja i pogubljenja kršćana za vrijeme progona. Od sredine XVIII. st. započeo je proces spašavanja, istraživanja i restauracije Koloseuma.

Vespazijan i Tit su zaslužni i za izgradnju i amfiteatra i u gradu Puteoli (današnji Pozzuoli). Vespazijanovo desetljeće je zaslužno i za druge bitne građevine u Gradu, kao što su Hram Mira na Forumu i Hram božanskog Klaudija, a 75. god. n. e. je podignuta i kolosalna statua Apolona (koja je započeta u Neronovo doba). Još prije početka gradnje Koloseuma, izvršeno je ponovno premeravanje teritorije samog Grada i regulacija toka Tibra.

Agrikolin rat u Britaniji

U uvijek otvoreno britansko „krajište” je 77. god. n. e. poslan Gnej Julije Agrikola (*Cnaeus Julius Agricola*).[89] Agrikola (rođen u gradu *Forum Iulii* u Narbonskoj Galiji) je poticao iz ugledne familije, bio odlično obrazovan, a kasnije je postao i punac Tacita, koji je panegirički opisao njegovu biografiju (*De vita et moribus Iulii Agricolae*). Postupno je napredovao na *cursus honorum*, a podržao je vespazijansku frakciju za vrijeme godine četiri cara. Agrikola je odlično poznavao situaciju u Britaniji, jer je tamo već boravio dva puta i to u mladosti kao vojni tribun i nakon Vespazijanovog dolaska na princepski tron kao zapovjednik XX. legije *Valeria Victrix*. Kao novi namjesnik Britanije, Agrikola se suočio sa nestabilnom situacijom. Ordovici (današnji sjeverni Vels) su bili uništili rimsku konjicu na svome teritoriju, pa je prvi zadatak Agrikole bio da napadne ovaj britski narod. Nakon što ih je porazio, operacije su pomjerene prema otoku Mona,[90] čije je stanovnike prisilio da mole za mir. Agrikola je znao da garanciju stabilnosti rimske uprave u nemirnoj Britaniji ne može osigurati kontinuirana vojna okupacija, nego da se mora pristupi realizaciji mnogo svestranijih projekata kako bi se stanovništvo privolilo na rimsku stranu. Zato je dobar dio svoje uprave, Agrikola posvetio i administrativnim poslovima, eliminiranju korupcije u upravi, te snažnom promoviranju pozitivnih aspekata rimskog načina života (uključujući i građevinsku djelatnost) i procesa romanizacije. Na rimsku stranu je privlačio lokalne prvake, ohrabrivao je zajednice da grade naselja po rimskom, mediteranskom modelu, uvodio tekovine obrazovanja i vaspitanja. Dobro je znao da je ključ rimske vlasti u Britaniji izgradnja snažnog povjerenja kod domaće elite, ali i ostatka populacije prema. Jednostavno je pokušavao Britance „šarmirati” vrijednostima mediteranske civilizacije, uključujući i način oblaćenja. Kao pronicljiv upravitelj stvarao je institucije i običaje koji su na duge staze donosili rezultate. Osigurao je i obrazovanje (u rimsko – mediteranskom stilu) za sinove prvaka, što se pokazalo da je dugoročno gledano bio pravi potez. Tako je nova generacija britanskih prvaka, bila ne prorimska, nego rimska u pravom smislu. Ovaj način Agrikoline politike Tacit je jezgrovito i genijalno zaključio u svojoj nezaboravnoj rečenici: *...paulatimque discessum ad delenimenta vitiorum, porticus et balinea et conviviorum elegantiam. Idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset* („Korak po korak oni su dovedeni do stvari koje izlažu porocima, portik i kupatilo i elegantan obrok. To u svome neznanju nazivaju civilizacijom, kada je to dio njihovog ropstva”). Britanija prije i nakon Agrikoline uprave su bila dva različita svijeta.

Njegova vojna kampanja se zasnivala izgleda na zaokruživanju rimske vlasti na čitavom otoku, pa je golema armija pokrenuta na sjever u Kaledoniju (današnja Škotska). Bez

[89] Nešto ranije je Petilije Cerijalije vodio borbe sa Brigantima.

[90] Ovaj otok su Rimljani 61. god. n. e. zauzeli, ali su ga Britanci povratili.

ozbiljnijeg otpora u ljeto 80. god. n. e. je prodro do estuara rijeke Tay. Agrikola je nastavio ambiciozne i vrlo snažne operacije na sjeveru. Ovaj put se suočio sa otporom, jer su slobodni, gorštački sjevernjaci ustali listom protiv Agrikoline armije. U ljeto 83. god. n. e. došlo je do velike bitke kod *Mons Graupius*, u kojoj je Kaledonce predvodio Kalgak (*Calgacus*). Velika kaledonska vojska je bila poražena, po Tacitu je stradalo oko 10.000 protivnika i samo 360 vojnika na rimskoj strani. Ostatak Kaledonaca se sklonio u Visočja (Highlands). Agrikolina armija je prodrla sve do sjeverne obale britanskog otoka, pa je tamo podignuta i utvrda u Cawdoru (blizu Invernessa), a i flota je plovila duž sjeverne obale.

Tacit je napisao i govor koji je pripisao Kalgaku da ga je održao svojim ratnicima pred bitku kod *Mons Graupius*. I iz ovog prilično velikog govora vrijedi istaći sljedeći odjeljka navodnog Kalgakovog govora (a uistinu mišljenja Tacita o svojim zemljacima i upravi sopstvene države): *...raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere terrae, mare scrutantur: si locuples hostis est, avari, si pauper, ambitiosi, quos non Oriens, non Occidens satiaverit: soli omnium opes atque [6] inopiam pari adfectu concupiscunt. auferre trucidare rapere falsis nominibus imperium, atque ubi solitudinem faciunt, pacem appellant* („...pljačkaši svijeta, nakon što je njihovo opće haranje iscrpilo zemlju, oni kradu i dalje. Ako je neprijatelj bogat, oni su grabežljivi, ako je siromašan, oni teže za dominacijom. Ni istok ni zapad ih ne može zadovoljiti. Sami među ljudima oni jako žele sa jednakim žarom siromašto i bogate. Pljačkanju, ubijanju i haranju oni daju lažno ime Imperije, one prave zabitost i to nazivaju mirom“).

Kako bi se održavala kontrola nad potčinjenim Kaledoncima i stvorila snažna baza za prodor u Highlands, podignut je putevima međusobno povezani sustav utvrda (danas poznat kao Glenblocker utvrde) sa središnjom legijskom utvrdom *Pinnata Castra* u Inchtuthil (današnja središnjo - istočna Škotska). U nju je bila smještena XX. legija *Valeria Victrix*. Utvrda je bila napuštena prije nego što je konačno dovršena, jer je uslijed izbijanja I. dačkog rata iz Britanije transferirana II. legija *Adiutrix*, pa se i Dvadeseta legija morala pomaći sa svojih pozicija kako bi ispunila upražnjeni prostor.

Na osnovi određenih podataka iz Tacitove biografije, čak ima i mišljenja da je Agrikola 81. god. n. e. vodio i kratkotrajnu ekspediciju u Hiberniju (odnosno susjedni otok Irsku). Sam Agrikola je često govorio da je Irsku moguće osvojiti samo sa jednom legijom i auksilijarima. On je i dao utočište jednom izgnanom irskom kralju. Irske legende govore o mitskom velikom kralju Tuathal Teachtmhar, koji je kao dječak protjeran u Britaniju odakle se kasnije vratio na čelu velike armije da zahtijeva svoje pravo. Tradicionalni datum povratka je 76 – 80. god. n. e. I arheologija potvrđuje da je rimski utjecaj u Hiberniji u tom periodu bio izražajniji, o čemu svjedoče nalazi rimske ili romanobritanske provenijencije.

Međutim, već poslovična sumnjičavost principsa prema ambicioznim i sposobnim upraviteljima je i u slučaju Britanije i Irske odigrala svoju ulogu. Agrikola je opozvan 85. god. n. e. od strane principsa Domicijana. Iako je bio nagrađen oznakama trijumfa i

statuom, odnos Domicija prema njemu je bio dvoličan. Da Agrikola nije opozvan sa dužnosti, sigurno bi se cijeli britanski otok našao u rimski rukama, a vlast Rima bi se proširila i na hibernijsko/irsko tlo. Međutim, kao i slučaju Germanikove ofanzive na prorajnsku Germaniju, i ove operacije su naprasno prekinute. I ovaj primjer potvrđuje koliko je principat kao sustav imao negativne posljedice po dalje širenje rimske vlasti. Agrikola je umro 93. god. n. e. na svome posjedu u Narbonskoj Galiji, a širila se i priča da je otrovan po želji Domicijana.

Vespazijanova smrt

Za vrijeme devetog konzulata 79. god. n. e. dok je boravio u okolice Reate (gdje je provodio svako ljeto) Vespazijan se našao na samrtnoj postelji. Posljednjeg dana života 23. VI., Vespazijan je zahtijevao da mu pomognu da se podigne iz postelje, jer po njegovim riječima imperator mora umrijeti na svojim nogama. Njegove posljednje riječi su bile duhovita, sarkastična dosjetka (u stilu drevnih italskih seljaka): *Vœ, puto deus fio* („Oh, mislim da postajem bog"). Ovim je Vespazijan napravio šalu na račun ne samo svoje smrti nego i prakse deifikacije umrlih careva, u što on izgleda nije vjerovao.

Vespazijanova vladavina je predstavljala i prelomnu tačku u poimanju vladavine nad Rimskom državom. Dok su Julijevci – Klaudijevci pripadali drevnom rimskom nobilitetu i uvijek to isticali, Vespazijan i njegova I. flavijevska dinastija su dolazili iz italskih municipalnih sredina. To je bilo konačno prenošenje državnih poluga iz ruku nekadašnjeg rimskog nobiliteta i dalje kretanje u pravcu stvaranja univerzalnog carstva.

Pod Vespazijanom počinje i nova etapa u rimskoj provincijskog politici. Od tada princepsi nastoje pronaći oslonac u romaniziranoj aristokraciji, kojoj je sad otvoren pristup čak u najviši, senatorski red. Naročitu zaštitu princepsa uživaju zapadni gradovi; napose, svi oni hispanski gradovi koji nisu imali pravo rimskog ili latinskog građanstva, dobili su ova potonja. Posebni municipalni statut (leges) propisuje način upravljanja i unutarnji život tih municipija. Njihovi bivši magistrati postaju rimski građani. Istaknutiji među njima popunjavaju redove rimskih vitezova.

Vespazijan je sve do kraja svoga života zadržao navike sredine iz koje je potekao, a to su oni italski municipalni srednji slojevi. Njemu je bila strana raskoš i sjaj, karakteristični za njegove prethodnike. Izvori ga prikazuju kao energičnog i strogog čovjeka, jednostavnog i pristupačnog, praktičnog kako u državnim poslovima, tako i u privatnom životu, štedljivog pa i gramzivog. Imao je i crtu one proste, narodske mudrosti. Njemu je bilo strano oduševljavanje vanjskom pompom, i on se iskreno žalio na zamor koji je osjećao za vrijeme

trijumfa povodom završetka Judejskog rata. Zadržao je i onu italski sarkazam i ironiju, pa su mu i to bili „ispušni ventili” prilikom uprave. Pa je tako do posljednjih dana sačuvao je svoj urođeni humor, posebno ga ispoljavajući kada je trebao doći do novca.

Vespazijanova škrtost i štedljivost je postala poslovična i Svetonije prepričava jednu anegdotu vezanu za sam njegov sprovod. Tada je glavni pantomimičar Favor, koji je nosio Vespazijanovu masku i po običaju oponašao njegove navike i riječi, glasno zapitao koliko stoji sprovod i pogrebna povorka. A kada je čuo odgovor da to iznosi 10 miliona sestercija, Favor je, oponašajući Vespazijana, rekao: „dajte mi 100.000 sestercija, a mene bacite makar u Tibar.”

I pored štedljivosti, Vespazijan je ipak imao dovoljno takta i da bude darežljiv u određenim situacijama. Tako su pomagani mnogobrojni gradovi koji su stradali od potresa ili požara, a nagrađivani su umjetnici i pjesnici. Dodijeljene su i godišnje plate grčkim i rimskim retorima, a dopunjavan je imetak senatorima, a slabo imućnim konzularima je davao godišnju potporu. Jednom tehničaru koji se ponudio da će goleme stubove uz mali trošak dopremiti na Kapitol, dao je priličnu nagradu za taj izum, ali mu nije dozvolio realizaciju rekavši: „Dopusti da dam zarade sirotinji”. Ako bi se realizirao ovaj izum, bez posla bi ostao veliki broj rimske gradske sirotinje – proletarijata. Postupak prema ovom tehničaru je na neki način stavio tačku na historijsku ulogu antičkog rimskog svijeta. Onemogučivši realizaciju velikog tehnološkog izuma, poradi vođenja demagoške socijalne politike, Vespazijan je zaustavio razvojni progres toga svijeta, a historijska zakonitost je tu vrlo jasna : oni koji se ne razvijaju, ti propadaju. Vladarima je više bilo stalo da održavaju *status quo*, nego da rizikuju stabilnost dopuštanjem novih projekata. Tako je principat polako gasio ne samo političku aktivnost građana, nego i njihovu kreativnost u svim poljima.

VLADAVINA TITA

79. – 81. god. n. e.

Tit (30. XII. 39. – 13. IX. 81. god. n. e.) vladao je od 24. VI. 79. do 13. IX. 81. god. n. e. Njegovo ime po rođenju i do 69. god. n. e. bilo je *Titus Flavius Vespasianus*, od 69. do preuzimanja princepske dužnosti *Titus Flavius Caesar Vespasianus*, a otada *Titus Flavius Caesar Vespasianus Augustus*. Tit je rođen u Rimu, kao najstariji Vespazijanov sin. Najbolji prijatelj u djetinjstvu mu je bio Klaudijev sin Britanik. Tit se svoga prijatelja i školskog druga dugo sjećati, pa mu je kasnije podigao i zlatni kip u palati, a posvetio mu drugi konjanički od bjelokosti. Po svemu sudeći, on je već u mladosti počeo pokazivati sklonosti prema vojničkim vještinama, ali je bio i umješan pjesnik i orator i na latinskom i na grčkom. Svoju karijeru je započeo kao vojni tribun u Germaniji (cc 57. – 59. god. n. e.), a zatim je služio i u Britaniji. Po povratku u Rim 63. god. n. e. oženio je Arecinu Tertulu (*Arrecina Tertulla*), kćerku prethodnog pretorijanskog prefekta. Nakon njene smrti 65. god. n. e., Tit se ponovo oženio za Marciju Furnilu (*Marcia Furnilla*). Problem sa tim brakom u vrijeme vladavine Nerona je bio u tome što su bliski rođaci Marcije bili među onima koji su likvidirani u čistkama uslijed propasti Pisonove zavjere. Tit se možda zbog ovoga i razveo od Marcije, i više se nikada nije oženio. Iz dva braka, od djece Tit je imao više kćerki, od kojih je možda jedino Julija Flavija (*Iulia Flavia*, iz braka sa Arecinom) uspjela da doživi zrelu dob. U ovom periodu Tit je bio i kvestor. Tit je nakon proglašenja oca za princepsa, preuzeo glavno zapovjedništvo nad istočnom armijom koja je gušila preostatke jevrejskog ustanka. Tit se pokazao kao odličan zapovjednik, krunisavši svoju komandu zauzimanjem Jerusalima i uništenjem II. Hrama. Nakon ugušenja ustanka Tit je vrijeme provodio krstareći levantskim provincijama i Egiptom, uređujući odnose poremećene teškim ratom. Kako bi opovrgnuo strahove, sumnje i glasine da se on priprema da se pobuni protiv oca, Tit se brzo vratio u Rim 71. god. n. e. Tit je za svoje pobjede nagrađen veličanstvenim trijumfom koji je ovjekovječen sa već spomenutim Titovim slavolukom. Sa Vespazijanovim preuzimanjem vlasti, počasni naziv cezar su dobili i Tit i Domicijan, a zajedno sa ocem je dijelio tribunsku moć. Titovo suvladarstvo (*consors imperii*) sa Vespazijanom je obilježeno i sa sedam konzulata, imao je i ulogu očevog tajnika i predstavnika a bio je i zapovjednik pretorijanske grade. Titovo ponašanje u tim godinama je odavalo bezkrupulost i raskalašenost u biseksualnim avanturama.

Posebnu priču u Titovom životopisu zauzima njegova snažna ljubavna veza sa Berenikom, jevrejskom kraljicom iz idumejske dinastije. Berenika je bila kćerka čuvenog Heroda Agripe i sestra Agripe II., i zajedno sa bratom se protivila ustanku pa su oboje zbog prorimskog stava morali da bježe pred pobunjenim sunarodnicima. Berenika je i aktivno podržala Vespazijana u njegovoj borbi za princepsku čast, a sa Titom je već tada započela intenzivnu vezu. Berenika je bila čuvena po svojoj iznimnoj ljepoti i šarmu, ali je zanimljivo

i to da je ona bila jedanaest godina starija od Tita. Uz to je Berenika iza sebe imala i tri propala braka sa:

1. Markom Julijem Aleksandrom – bratom aleksandrijskog Jevreja i rimskog namjesnika i zapovjednika Tiberija Julija Aleksandra).
2. Herodom iz Halkisa (inače njenim stricom) sa kojim je imala dva sina.
3. Polemonom II. Pontskim, kraljem Kilikije.

Berenika je optuživana i da je imala incestuoznu vezu sa bratom. Nakon par godina razdvojenosti, Berenika je došla (zajedno sa bratom) u Rim 75. god. n. e., gdje je obnovila vezu sa Titom. Par je otvoreno živio zajedno u palati, a Tit je tretirao Bereniku praktično kao suprugu (iako se nikada nisu zvanično vjenčali). Berenika je tih godina bila na vrhuncu svoje moći i utjecaja. Ta veza evidentno nasljednika princepske časti i strane, orijentalne kraljice (koja je usto i iskusna i manipulativna) je izazivala nezadovoljstvo rimske javnosti. To je konačno našlo odraza kada je par javno bio osuđen od strane kinika u teatru, i Tit se našao pod tolikim pritiskom da je morao Bereniku otpremiti iz Rima. Nakon što je Tit postao princeps, ona se vratila u Rim. Međutim, i ovaj put je morala da ode iz Rima, jer je Tit težio da popravi svoje odnose sa stanovništvom. Njena kasnija sudbina je nepoznata, a Agripa II. je umro 92. god. n. e., i sa njim završava Idumejsko – herodovska dinastija, jer je oblasti kojima je vladao Domicijan priključio direktnoj provincijskoj upravi.

Titova uprava

Zbog pojedinih ekscesa, te pomalo raspusnog privatnog života Tit nije u tadašnjoj javnosti ulijevao neko veliko povjerenje da će biti dobar vladar. Međutim, kada je 79. god. n. e. naslijedio Vespazijana, ta nepovoljna očekivanja su se pokazala pogrešnim. Tit je već na samom početku počeo pokazivati odlike mudrog, nadasve odgovornog i sposobnog principsa, antipoda neronijanskom dobu. Njegove mane o kojima su kolale glasine su kao netragom nestale, a na svjetlo dana su se izbijale samo vrline. Jedna od prvih odluka je bilo zaustavljanje sudskih procesa po *lex maiestas.* Do Titovog vremena sustav optužbi po zakonu o uvredi veličanstva se raširio kao neka zlokobna mreža po rimskom društvu, koju su itekako koristili (bolje reči zloupotrebljavali) principsi od Tiberija do Nerona. To je stvorilo i glomazni aparat od velikog broja obavještajaca i informatora koju su terorizirali rimski politički sustav decenijama. Tit je stavio tačku na ovaj julijevsko – klaudijevski „mutant“ izjavljujući : „Nemoguće je za mene da budem uvređen ili zlostavljan na bilo koji način. Ja neću učiniti ništa što zaslužuje osudu i ne brinem za ono što je lažno obavješteno. A što se tiče careva koji su mrtvi i nestali, oni će se osvetiti u bilo kojem slučaju ako im se

učini loše, ako ima istine da su oni polubogovi i da posjeduju neku moć“. Za vrijeme njegove vladavine nijedan senator nije pogubljen, a službu vrhovnog svećenika je prihvatio samo zato da svoje ruke drži neumrljanim. Profesionalni dojavljivaći i doušnici su bili javno kažnjavani na Forumu, ponižavani u areni amfiteatra i protjerivani iz Grada. Tit je isto tako donio i odluku da je nezakonski da jedna osoba bude procesuirana za isto djelo po više različitih zakona. Po Svetoniju on nijednom građaninu nije ništa oduzeo, uzdržavao se od tuđega više nego iko drugi, pa ni dopuštene i uobičajene darove nije primao. Tit je u kolektivnu svijest ušao i zahvaljujući svojoj poslovičnoj dobrohotnosti i darežljivosti. Kada su ga njegovi pouzdanici upozorili na to da više obečava nego što može ispuniti, rekao: „Niko ne smije poslije razgovora sa carem otići žalostan“. Kad se jednom za vrijeme večere sjetio da čitav dan nije nikome iskazao nikakvu milost, izrekao je: „Prijatelji, izgubio sam dan“, u smislu da taj dan nije nikome pomogao na neki način.

Tit je dao da se izgrade i terme, koje nose njegovo ime. Postavljeni su i temelji hrama Vespazijana i Tita, koji je trebao slaviti carski kult flavijevske dinastije, koji je završen za vrijeme Domicijanove vladavine. Tit je uostalom i mogao biti dobar, imajuži u vidu da je njegov otac uspio sanirati državne financije.

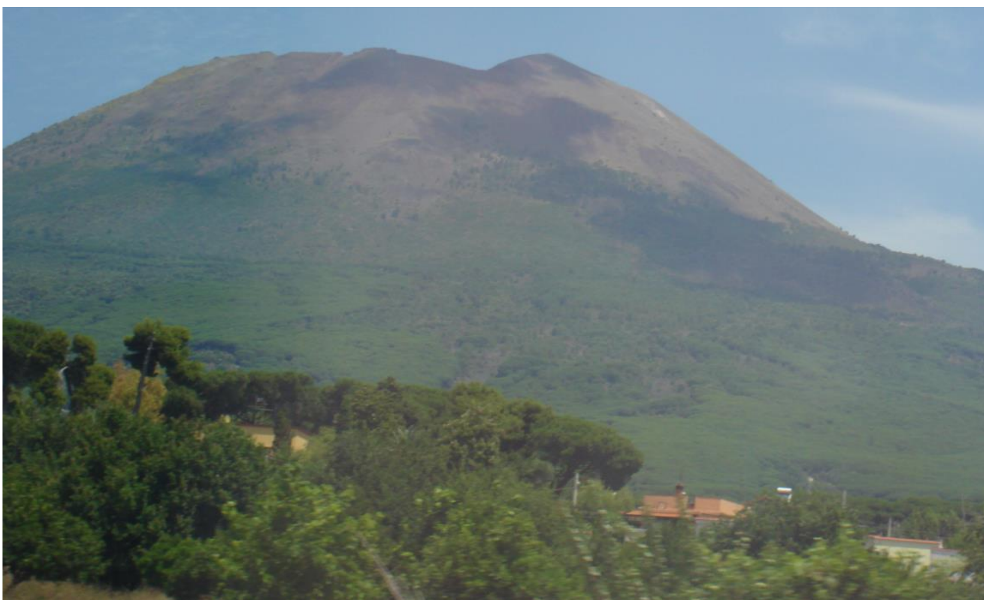
Erupcija Vezuva 79. god. n. e.

Titova vladavina je obilježena sa više prirodnih nepogoda, od kojih je najkatastrofalnija bila ona koja je pogodila prelijepu obalu napuljskog zaliva, koja je uz to bila i gusto naseljena. 24. VIII. 79. god. n. e. (samo dan nakon rimskog praznika *Vulcanalia*, u čast rimskog božanstva Vulkana) došlo je do nagle i velike erupcije Vezuva, koji je skoro osam stoljeća bio miran.

Datum erupcije se temelji na datumu pisma Plinija Mlađeg, međutim neke druge indicije uključujući i arheološka istraživanja i pronađene artefakte i poginule stanovnike Pompeja ukazuju da se erupcija desila u jesen (možda u novembru) 79. god. n. e.

Iako niko od stanovnika Kampanije nije očekivao erupciju, ipak je vulkanska aktivnost Vezuva davala signale predstojeće katastrofe. Područje napuljskog zaliva, a posebno grad Pompeji su već 5. II. 62. god. n. e. bili pogođeni snažnim zemljotresom. Snažna erupcija Vezuva je nanijela nemjerljivu štetu gradovima i naseljima napuljskog zaliva, a Herkulanum i Pompeji su ostali pokriveni metrima vulkanske lave, prašine i kamenja. Svjedok erupcije i uništenja obalnih gradova bio je Plinije Mlađi, koji je tada bio u Misenumu (nasuprot Vezuva), i to je opisao 25 godina kasnije u jednom od svojih pisama. Zapovjednik misenske flote Plinije Stariji je osobno predvodio akciju spašavanja i evakuacije i pri tome je i

poginuo. Tit je na vijest o katastrofi imenovao dvojicu konzulara koji su bili zaduženi da vode operaciju spašavanja, a donirane su i velike novčane svote iz fiska kako bi se pomoglo preživjelima. Tit je i posjetio Pompeje dva puta nakon erupcije i 80. god. n. e.

Pogled na Vezuv.

Glavna ulica u Pompejima.

Jedna od sporednih ulica u Pompejima.

Prva značajnije otkriće Pompeja se desilo 1599. god., ali je tek od 1748. god. započelo sistematsko iskopavanje koje traje sve do danas. Herkulanum je otkriven 1738. god. Od ova dva grada Pompeji su više otkopani i istraženi, ali još uvijek veliki dijelovi ovog grada nije otkopani. Iskopavanja su otkrila rimski svijet ranog principata iz prve ruke, sa tada svojstvenim načinom života, sustava vrijednosti i morala. Zanimljivo da su prvi istraživači iz XVIII. i ranog XIX. st. bili iznenađeni sa pronađenim freskama koje su imale eksplicitno seksualni sadržaj. Pronađeni su i ostaci velikog broja poginulih stanovnika, a iskopavanja u luci Herkulanuma su iznijela na svijetlo dana i više od 55 skeleta odraslih osoba i djece. Lava je praktično konzervirala dva kompletna grada u trenutku kada se izlila na njih, te se skidanjem slojeva naslaga pred nama ukazuju rimski gradovi u punom obliku sa ulicama, trgovima, zanatskim radnjama, spomenicima, kućama, freskama, čak i sa namještajem pa i ugljenisanom hranom. Pompeji i Herkulanum su dali, i još uvijek daju, toliko materijala za izučavanje rimske civilizacije da bi naše znanje o ovom periodu naše historije, bez tih podataka, bilo znatno siromašnije.

Freska u Pompejima.

Freska u Pompejima.

Za vrijeme druge posjete Tita stradalom napuljskom zalivu u proljeće 80. god. n. e., izbio je požar u Rimu koji je trajao tri dana i noći, uništivši velike dijelove Grada. Iako ovaj požar nije imao opseg kao onaj iz 64. god. n. e., ipak su oštećeni neki bitni javni objekti kao što su Agripin Panteon, Hram Jupitera, *Diribitorium*, dijelovi Pompejevog teatra i *Saepta Iulia*. Tit je uložio dosta svoga bogatstva u obnovu uništenih dijelova. On je bio naredio da se sav ukras iz njegovih vila upotrebi za obnovu javnih zgrada i hramova. Po Svetoniju, tada je izbila i smrtonosna epidemija nepoznatog uzroka.

Ostaci jednog od stradalih stanovnika Pompeja.

Agonija stanovnika Pompeja u trenutku smrti.

Epigrafski nadgrobni spomenik u Pompejima.

Pobjede i pobune

Agrikoline pobjede u Britaniji, su Titu donijele i naslov imperatora za 15. put. Ali tada se desila i pojava novog pseudo – Nerona. Rimljanin po imenu Terencije Maksim (*Terentius Maximus*) je podsjećao na Nerona po svome izgledu a i poznat je bio kao pjevač uz liru, pa se predstavljao kao Neron koji je preživio pobunu i ratove 68. i 69. god. n. e. Pošto je na istoku bila snažna neronijanska nostalgija, on je tamo stekao veliki broj pristalica. Međutim, kasnije je prebjegao u Iran, gdje ga je primio partski kralj Artaban III. Ali je Terencije pseudo – Neron pogubljen kada je njegov pravi identitet bio otkriven. Navodno je protiv Tita otvoreno rovario i njegov mlađi brat Domicija, ali je princeps odbio da ga ubije ili protjera ili da mu oduzme časti.

Titova smrt

Tita je smrt zatekla u sabinskoj zemlji. Po Svetoniju njegove posljednje riječi su bile: “Nisam zaslužio da mi se oduzima život, jer nema nijednog čina zbog kojega bi se morao kajati, izuzevši jednog jedinog.” Koji je to bio događaj zbog kojeg se Tit kajao, on sam nije nikada ni rekao niti nagovjestio, a ni drugi se nisu mogli dosjetiti. To je bilo nešto što je ostalo jako duboko zakopanu u Titovu dušu. Na vijest o njegovog smrti zavladala je javna žalost. I tadašnja historiografija i tradicija Tita predstavljaju kao izrazito dobrog vladara, koji služi za primjer. Naravno nisu svi žalili Tita, za Jevreje je on ostao uništavatelj II. Hrama, skrnavitelj svetih spisa i Babilonski Talmud njegovu smrt tumaći kao božansku kaznu (koju navodno povezuju sa insektom koji je ušao u njegovu glavu i mozak). Čim je Domicijan stupio na principski tron, dao da se deificira njegov stariji brat. I na Zapadnom Balkanu je ime *Titus* ostalo sačuvano, posebno u području hrvatskog Zagorja, što je i razlog nastanka najpoznatijeg nadimka u historiji ovog područja → Tito.

Svetonije, 12 rimskih careva, Tit, 9 – 11: *Pontificatum maximum ideo se professus accipere ut puras servaret manus, fidem praestitis, nec auctorem posthac cuiusquam necis nec conscius, quamvis interdum ulciscenti causa non deesset, sed periturum se potius quam perditurum adiurans. Duos patricii generis convicto in adfectationem imperii, nihil amplius quam ut desisteret monuit, docens principatum fato dati, si quid praeterea desiderarent, promitteres se tributurum; et confestim quidem at alterius matrem, quae procul aberat, cursore suos misit, qui anxiae salvum filium nuntiarent; ceterum ipsos non solum familiari cenae adhibuit, sed et insequenti die gladiatorum spectaculo circa se ex industria conlocatis ablata sibi ferramenta pugnantium inspicienda porrexit. Dicitur etiam cognita utriusque genitura imminere ambobus periculum adfirmasse, verum quandoque et ab alio; sicut evenit.Fratrem insidiari sibi non desinentem, sed paene ex professo sollicitantem exercitus, meditantem fugam, neque occidere neque seponere ac ne in minore quidem honore habere sustinuit, sed, ut a primo imperii die, consorte successoremque testari perseveravit, nonnumquam secreto precibus et lacrimis orans, ut tandem mutuo erga se animo vellet esse. Inter haec morte praeventus est, maiore hominum damno quam suo. Spectaculis absolutis, in quorum fine populo coram ubertim fleverat, Sabinos petiit aliquanto tristior, quod sacrificanti hostia aufugerat quodque tempestate serena tonuerat. Deinde ad primam statim mansionem febrim nactus, cum inde lectica transferretur, suspexisse dicitur dimotis plagulis caelum, multumque conquestus eripi sibi vitam immerenti; neque enim exstare ullum suum factum paenitendum, excepto dum taxat uno. Id quale fuerit, neque ipse tunc prodidit neque cuiquam facile succurrat. Quidam opinantur consuetudinem recordatum, quam cum fratris uxore habuerit; sed nullam habuisse, persancte Domitia iurabat: haud negatura, si qua omnino fuisset, immo etiam gloriatura, quod illi promptissimum erat in omnibus probris.* XI. *Excessit in eadem qua pater villa Id. Septb. post biennium ac menses duos diesque XX.*

quam successerat patri, altero et quadragesimo aetatis anno. Quod ut palam factum est, non secus atque in domestico luctu maerentibus publice cunctis, senatus prius quam edicto convocaretur ad curiam concurrit, obseratisque adhuc foribus, deinde apertis, tantas mortuo gratias egit laudesque congessit, quantas ne vivo quidem umquam atque praesenti. („Službu vrhovnog svećenika prihvatio je, kako je sam izjavio, samo zato da može sačuvati čiste ruke. I održao je riječ. Poslije toga nije dao nikoga pogubiti niti je odobrio čije smaknuće, premda je katkada bilo razloga za takvu kaznu, nego se samo zaklinjao: »Radije ću poginuti nego koga pogubiti! « Dva čovjeka patricijskog roda kojima je bilo dokazano da teže za carskom vlašću samo je opomenuo neka se toga okane, dokazujući im da carsku vlast daje sudbina, i obećavajući im da će im dati sve što osim toga žele. I odmah je k majci jednoga od njih, koja je bila daleko od Rima, po slao svoje glasnike da joj zabrinutoj jave da joj je sin izvan opasnosti, a njih je dvojicu ne samo pozvao na večeru u krugu prijatelja, nego ih je i sutradan na gladijatorskoj predstavi namjerice posadio u svojoj blizini i dao im da i oni ogledaju oružje boraca koje je njemu bilo doneseno na ogled. Pripovijeda se također da je saznao horoskop jednoga i drugoga te da je ustvrdio da im obojici prijeti pogibao, ali istom kasnije i od neko g a drugoga. I tako se dogodilo. Kad m u njegov brat nije prestao raditi o glavi, nego je gotovo sasvim otvoreno bunio vojske i pokušavao bijeg, Tit se nije mogao odlučiti ni da ga ubije ni da ga progna, pa ni da ga skine s časti, nego ga je, kao od prvoga dana svoje vlade, i dalje priznavao suvladarom i nasljednikom; samo katkada ga je na sam o molio«i zaklinjao, lijući suze, neka već jednom počne bratsku ljubav uzvraćati ljubavlju. Usred tih prilika zateče ga smrt, najveću nesreću za čovječanstvo nego za njega. Kad su bile dovršene predstave, na kraju kojih je on pred narodom gorko plakao, pošao je u Sabinsku zemlju, još žalosniji što mu je kod žrtvovanja pobjegla žrtvena životinja i što je za vedra neb a zagrmjelo. Odmah kod prvog pr enoćišta uhvatila ga je groznica, ali se on odande dalje dao nositi u nosiljci, a pritom je, kažu, razmaknuo zastore, pogledao prema nebu i gorko s e potužio: »Nisam zaslužio da mi se oduzima život, jer nema nijednog čina zbog kojega bih se morao kajati, izuzevši jednog jedinog.« Kakav je to čin bio, niti je on sam tada rekao, niti bi se itko mogao lako dosjetiti. Neki naslućuju da se sjetio odnošaja što ga je imao sa ženom svoga brata. Ali Domicija se najsvetije zaklinjala da takvog odnošaja nije uopće bilo , a ona to ne bi poricala, da ga je bilo, nego bi se dapače time dičila , jer je to najspremnije radila u svim svojim sramotama . Umro je u istoj vili kao i njegov otac, 13. rujna (81), dvije godine, dva mjeseca i dvadeset dana otkako je naslijedio svoga oca, a u četrdeset i drugoj godin i života. Kad se ta vijest pronijela, svi su javno žalili kao da je svakoga zadesila žalost u njegovoj kući; senat se strčao prema vijećnici neče kajući da proglasom bude sazvan; vrata vijećnice bila su još zaključana, a kad su se otvorila, Senat je pokojniku izrekao tolike zahvale i obasuo ga tolikim pohvalama, kolike mu nikada nije iskazao za života i dok je bio s njima.”).

VLADAVINA DOMICIJANA

81. – 96. god. n. e.

Domicijan (24. X. 51. – 18. IX. 96. god. n. e.), vladao je od 14. IX. 81. do 18. IX. 96. god. n. e. Po rođenju pa do 69. god. n. e. se zvao *Titus Flavius Domitianus*, od 69. do preuzimanja princepske časti *Titus Flavius Caesar Domitianus*, a otada *Titus Flavius Caesar Domitianus Augustus*. Nakon rata sa Hatima uzeo je nadimak *Germanicus*. Do 66. god. n. e. Domicijanova majka i sestra su umrli, a otac i stariji brat se nalazili u vojnim kampanjama. To je značilo da je Domicijan dobar dio svoga puberteta proveo bez prisustva najbližih srodnika. Dok su Vespazijan i Tit vodili Istočnu armiju, o njemu se vjerojatno brinuo stric Flavije Sabin, a a imao je određenu vezu i sa Marko Kokejem Nervom koji je bio i prijatelj Vespazijana i ugledni senator. Domicijan je stekao odlično obrazovanje u retorici i književnosti, zahvaljujući čemu je objavljivao poeziju i radove o pravu i administraciji Domicijan je bio dobar i u korištenju luka i strijela. Svetonije donosi i neke neugodnije informacije o mladom Domicijanu vezane za njegovu seksualnu podatnost u to vrijeme.

Za vrijeme godine četiri cara, Domicijan je bio stavljen u kućni pritvor po naređenju Vitelija da bi poslužio kao eventualni talac. Kada je 18. XII. 68. god. n. e., propao dogovor da Vitelije preda princepsku čast, Flavije Sabin se povukao na Kapitol, gdje su mu se pridružili i drugi rođaci među kojima i Domicijan. Narednog dana, vitelijevci su probili odbranu na Kapitolu i dok mu je stric ubijen, Domicijan je uspio da pobjegne preobukavši se u svećenika boginje Izide. Kada su Mucijanove jedinice došle do Rima poslijepodne 21. XII., Domicijan je izašao iz skrovišta (kod jednog od očevih pristalica) i vojska ga je dopratila do očeve kuće. U mladosti je bio markantnog izgleda, da bi kasnije uslijed toga što je očelavio dobio i kompleks čelavosti koju je prikrivao. Zanimljivo je da Svetonije navodi da je Domicijan čak kasnije napisao i knjigu o njezi kose. Do dolaska Vespazijana u Rim u septembru 70. god. n. e. Domicijan je djelovao kao očev predstavnik u Senatu, a dobio je naziv cezar, te službu gradskog pretora sa konzulskom vlašću (koju je vršio samo u naslovu, ali ne i stvarno). Ipak su u tih desetak mjeseci njegova vlast i autoritet više bili nominalne prirode, jer su stvarna vlast i državne uzde bile čvrsto u rukama sposobnog i patriotski orijentiranog Mucijana. Ustvari on je neke stvari i činio, ali je to radio nespretno, kao npr. kada je samo u toku jednog dana razdijelio preko 20 službi za Grad i provincije. Kada je trebalo poslati pojačanje Cerijalu, koji je vodio akciju protiv Batavaca, Domicijan je imao žarku želju da bude upućen na front i da osobno predvodi jednu legiju. Kada je stigla vijest o Cerijalovoj pobjedi, Mucijan je odvratio Domicijana od daljeg traženja vojnog angažmana. Sa dolaskom Vespazijana u Rim, njegov mlađi sin se povukao iz političkog života, posvetio se umjetnosti i književnosti i namjerno je držan van stvarne moći i

odlučivanja. Ustvari on je imao neke počasne titule kao cezar i *princeps iuventutis,* a imao je i određena svećenička zvanja (*augur, pontifex, frater arvalis, magister frater arvalium,* i *sacerdos collegiorum omnium*). Za vrijeme Vespazijana je šest puta bio konzul, i to pet puta kao sufekt (uglavnom zamjenjujući oca ili brata na konzulskoj časti) i samo jednom kao *ordinarius* i to 73. god. n. e. Navodno je Domicijan kovao urotu protiv svoga brata. Činjenica je da odnosi između braće, nisu bili na zadovoljavajućem nivou. Pojedini historičari su mu prebacivali i odgovornost za Titovu smrt, što je prilično nepotvrđeno i moguće je da je riječ o običnoj špekulaciji bez stvarnih osnova. Vespazijan je nastojao, poradi učvršćivanja unutarnjih dinastijskih veza, da Domicijan oženi Juliju Flaviju (*Iulia Flavia*), kćerku Tita, odnosno svoju nećakinju. Međutim, on je bio zaljubljen u Domiciju Longinu (*Domitia Longina*), kćerku proslavljenog vojskovođe Korbula, pa je čak 71. god. n. e. uspio ubijediti njenog supruga Lucija Elija Lamiju (*Lucius Aelius Lamia*) da se razvede od nje kako bi je on mogao oženit. Sa njom je Domicijan 73. god. n. e. dobio sina koji je umro u ranom djetinjstvu. Domicija Longina je preko svoje majke Kasije Longine (*Cassia Longina*) bila prapraprаunuka Augusta, i bila je praktično jedan od posljednjih preostalih bioloških potomaka Julijevaca. Po jednoj anegdoti kada je princeps Tit savjetovao Eliju Lamiju (konzul sufekt 80. god. n. e.) da se ponovo oženi, ovaj je lakonski odvratio: "Možda se i ti želiš oženiti".

Domicijanov dolazak na vlast

Odmah po Titovoj smrti, Domicijan je od pretorijanaca proklamiran za novog principsa, a idućeg dana Senat je potvrdio uobičajena principska prava, kao tribunsku moć, te dodjelu statusa vrhovnog svećenika i nazive august i otac domovine. Ubrzo je i njegova supruga dobila počasni naziv augusta, a preminuli sin im je bio deificiran, kao i Domicijanova sestra Flavija Domicila Mlađa. I pored počasti koje je Domicija Longina dobila, brak je 83. god. n. e. došao u krizu, pa je Domicija (navodno zbog njene afere sa glumcem Parisom) nakratko bila izgnana, ali se već iduće godine ona vratila u palatu gdje je nastavila živjeti do kraja vladavine svoga supruga.

Svetonije prenosi i trač da je Domicijan još za Titovog života zaveo njegovu kćerku Juliju Flaviju (koja je tada bila udana za Tita Flavija Sabina, konzula 82. god. n. e. i unuka istoimenog Vespazijanovog brata), a svoju nećakinju (sa kojom je ranije odbio brak), te da je kada je došao na vlast imao vezu sa njom i da je indirektno prouzročio njenu preranu smrt, jer ju je natjerao na abortus.

Domicijanova uprava

Za razliku od Vespazijana i Tita, koji su održavali fasadu stare ustavnosti i nastojali da se predstavi kao nastavljaći augustovskog koncepta podjele vlasti, Domicijan je bio skloniji drugačijem konceptu koji i formalno primat daje ličnosti princepsa. Tako bi princeps predstavljao ne prvog građanin Države, nego apsolutnog vladara a uloga Senata bi i formalno prilično opala. Domicijan je otvoreno pokazivao da se ne namjerava ni formalno oslanjati na senatore kao instituciju, i umjesto toga se okružio malom grupom prijatelja i vitezova koji su po njegovoj volji kontrolirali najvažnije državne dužnosti i službe.[91] Taj novi i formalno apsolutističke, pa i despotske vlasti princepsa Domicijan se trebao ispoljavati preko ekonomskih, vojnih i kulturnih projekata koji bi se ticali i najmanjih detalja svakodnevnog života i općedržavne administracije. To je značilo da je Domicijan nastojao preko jačanja birokratskog aparata (koji direktno i bez pogovora gravitira samo prema njemu) centralizirati upravu oko svoje ličnosti i svoga dvora, što bi narušilo drevno rimsko načelo o autonomiji i samoupravi institucija, lokalnih zajednica i građana. U prvo vrijeme negativne posljedice takvog djelovanja se nisu osjećale, naprotiv zbog centralizacije i carevog uplitanja u svaku poru državnog sustava, korupcija državnih i provincijskih dužnosnika je prilično smanjena. Domicijan je bio veoma rigorozan kada je bila riječ o korupciji ili o sukobu interesa kod pojedinih dužnosnika i službenika. Sudove je vodio savjesno i revnosno, i sudbeni nivo vlasti je nastojao regulirati kako bi djelovao profesionalno, nepristrasno i nekorumpirano.

Po Svetoniju (koji se inače uopće pozitivno ne odnosi prema Domicijanu): “I službenike u Rimu i namjesnike u provincijama držao je sa tolikom brigom na uzdi, da nikada nisu bili skromniji ni pravedniji nego u to vrijeme, dok smo poslije njegove vlade vidjeli mnoge od njih optužene za svakojake prestupe”. Iako je pisao u vremenu režima koji je smijenio Domicijana, jednu takvu očiglednu činjenicu Svetonije nije mogao da zanemari.

Zanimljivo je da se Domicijan u početku klonio progona, pa Svetonije za njega kaže da on kao princeps dugo vremena nije pokazivao nikakve znakove pohlepe i lakomosti za razliku od Tiberija, Kaligule i Nerona. Domicijan je tako odbijao one baštine koje su mu ostavljali ljudi koji su imali djecu. Komade zemljišta koji su tu i tamo preostali poslije podjele polja veteranima prepustio je starim posjednicima na temelju prava zastarjelosti. Odredio je i velike kazne za lažne tužitelje. Međutim, vremenom se radikalno promijenio pa je napustio takav pomirljiviji odnos postajući sve okrutniji, pa je započeo i sa pogubljenima poradi i najbesmislenijih stvari. Neki ljudi su pogubljeni i zbog šala, opaski ili aluzija

[91] Ipak u odnosu na svoja dva flavijevska prethodnika, Domicijan je učinio i jednu koncesiju. On je napustio praksu da kontinuirano bude konzul *ordinarius*, i dozvolio je da mnogi provincijalci i drugi ugledni Rimljani obnašaju tu vrstu konzulata. Možda je na ovaj način želio da dobije određeni broj pristalica u višim društvenim slojevima.

na Domicijanov račun. Zaredala su pogubljenja uključujući konzulara Civika Cerealisa, Salvidijena Orfita, Acilija Glabriona, Lucija Elija Lamiju (bivšeg supruga Domicije Longine). Dao je da se pogubi i Salvije Kokcejan zato što je slavio rođendan svoga strica, bivšeg cara Otona, te Matije Pompuzijan i Salustije Lukul (legat u Britaniji) zbog nekih apsurdnih razloga. Junije Rustik je ubijen jer je izdao pohvalni spis u čast Traseje Peta i Helvidija Priska. Vezano za tu parnicu Domicijan je naredio progon iz Rima i Italije svih filozofa. I njegov rođak Tit Flavije Sabin (sin istoimenog Vespazijanovog brata i konzul sufekt u maju i junu 69. god. n. e.) je pogubljen jer ga je, na dan konzularnih izbora, glasnik pred narodom zabunom oglasio ne kao konzula, nego kao imperatora. Nešto kasnije je pogubljen i konzular Marko Arecin Klement (*Marcus Arrecinus Clemens;* inače Domicijanov uhoda, pozdanik i rođak). Za njegove vladavine je skoro 20 senatora bilo pogubljeno.

Administrativni aparat je tada dobro djelovao, i tek kasnije kada se "otrgne kontroli" i postane samodopadan metastazirati će u rak – ranu. Njegovo shvatanje da treba autokratski da vlada bilo je pravdano time da je to bolje kako bi se uspostavila efikasnija i centraliziranija uprava. To je onda podrazumijevala i da je on moralna i vrijednosna vertikala čija vlast i postupci ne smiju biti dovođeni u pitanje. Zato je za vrijeme njegove vladavine nastupilo i doba pojačane cenzure, i pisci djela koja su imala opozicioni, pogrdni ili kritički karakter suočavali su se mogućnosti da budu pogubljeni ili prognani. Posebno je indikativ slučaj Hermogena iz Tarsa koji je pogubljen poradi nekih aluzija u njegovom historijskom djelu, a čak je Domicijan naredio i da se pribiju na krst i prepisivači toga djela. Domicijan se ponovo počeo oslanjati na mrežu informatora (*delatores*).

I pored predstavljanja u vrelima (koja po pravilu inkliniraju senatorskim interesima) kao bezkrupuloznog, paranoičnog despota, Domicijanovi projekti su izgleda primarno bili stvarno motivirani željom za poboljšanjem uprave i obnavljanjem "starih vrijednosti" npr. u moralu koje je on posebno naglašavao. Senatori koje je on osobno smatrao nedostojnim su odstranjeni iz Senata. Domicijan je posebno cijenio lojalnost, na koju je više nailazio među vitezovima, nego među senatorima u koje nikada nije imao povjerenje. Domicijanovo shvatanje principske vlasti po kojoj je njegova vladarska institucija središte i sjedište Države, odnosno "dvor" koji ju je okruživao, su bili i početak razvijanja shvatanja da državno središte ne mora po defaultu biti vezano za Grad Rim. Tom prvotnim iskrama takvog shvatanja doprinosila je i činjenica da je Domicijan sa svojim "dvorom" velike vremenske periode provodio van Grada. Do završetka flavijevske palate na Palatinu, "dvor" se nalazio u Albi ili Circeu, pa čak i na drugim mjestima. Domicijan je sa svojom svitom dosta vremena provodio i u provincijama. Tako su državni poslovi rješavani ne više primarno u Rimu, nego čak i na germanskim i dunavskim granicama. Domicijanova autokratija je odustala od fasade principata, pa je išla i ka formaliziranju istočnjačkih koncepcija vlasti u kojima se država identificira sa pojedincem. Domicijan više ne želi

da bude smatran „prvim građaninom“, nego „gospodarem i bogom“ (*dominus et deus*). Po njemu on ne vlada u ime i za građane, nego on vlada podanicima. Domicijan se imenovao i stalnim cenzorom, što se nikada do tada nije desilo i što je bilo nesumnjivo kršenje „ustavnih“ tradicija. Pošto je smatrao da za svoj despotizam najveći otpor nalaziti u instituciji Senata, provodio je mjere koje su za cilj imale smanjivanje i utjecaja i ugleda senatora. Zato je povečavao ulogu vitezova, kojima je dozvoljavano i da učestvuju u suđenju senatorima. Senatori su bili pogubljivani ili protjerivani. Domicijan je favorizirao i neItalijane, pogotovu Istočnjake koji su bili imenovani za više dužnosnike.

Kao uvjereni autokrata, Domicijan je bio “pun sebe”, pa je mjesecima septembru i oktobru dao imena Germanik i Domicijan po svojim nadimcima.

Bavljenje naukama napustio je odmah na početku vladavine, ali je obnovio biblioteke koje su stradale od požara. Dao je da se traže na svim stranama primjerci propalih djela, a u Aleksandriju je poslao ljude da prepisuju rukopise.

Financijsko – ekonomske mjere

Odmah po dolasku na vlast Domicijan je dao da se ojača vrijednost rimskog novca, pa je tako povećao količinu srebra u srebrnim kovanicama denarima sa 90% na 98%, odnosno sa 2,87 na 3,26 (današnjih) grama. Ali se ova reforma ipak pokazala pretencioznom, pa je došlo do financijske krize 85. godine n. e. uslijed koje je došlo do devalvalcije denara na 93,5%, odnosno 3,04 grama srebra. Ovakav odnos se zadržao do kraja Domicijanove vladavine, a u tom periodu se primjenjivala vrlo stroga porezna politika a sve u svrhu održavanja financijske stabilnosti Države. Godišnji prihod Države za vrijeme Domicijana se procjenjuje na više od 1.200 miliona sestercija, od čega se 1/3 (cc 400 miliona sestercija) trošila na potrebe vojske.

Kada je jedne godine rodila obilno grožđe, a nastupila oskudica žita, Domicijan je bio stekao uvjerenje da se zbog prevelikog zanimanja za vinograde zanemaruju oranice. Zato je izdat proglas da niko u Italiji ne smije zasaditi novi vinograd, a da se u provincijama imaju vinogradi posjeći i da se smije ostaviti najviše polovica. Ali ta naredba nije do kraja provedena, a ubrzo je i povućena jer su se proširili leci sa stihovima na grčkom: “Brsti me jarče, do zemlje, al᾽opet ću roditi vinom. Oltar će škropiti se njim, tebe kad žrtvuje nož.”.

Po Svetoniju kada su se financije našle u lošem stanju poradi javnih manifestacija, gradnji i povišice vojničke plate, Domicijan je iz te krize nastojao izači provodeći niz

mjera. U kontekstu toga je smanjio broj vojnika, ali je time granicu izložio napadima. Zatim je počeo namicati novac na druge načine, pa se plijenio imetak pod najrazličitijim izgovorima. Sada je Domicijan uzimao i baštine, samo ako se bio neko našao koji bi izjavio da je od pokojnika za njegova života čuo da mu je car baštinik. Oštro se utjerivao i jevrejski porez, koji je izgleda proširen i na rane kršćane / ”one koji se nisu smatrali Jevrejima, ali su živjeli pod jevrejskim propisima” (jer ih rimska uprava tada nije baš razlikovala). Svetonije je osobno kao mladić svjedočio sceni kada je blagajnik pred mnogobrojnim vijećem pregledavao starca od 90 godina da li je obrezan.

Demagoška politika

Kako bi održavao svoju autokratsku vlast, Domicijan je nastojao osigurati popularnu podršku, pa je u tu svrhu pribjegavao oprobanim demagoškim metodama zadovoljavanja nekih prozaičnih interesa mase. Tako je potrošio cc 135 miliona sestercija na donacije (*congiaria*) narodu, a trošene su i velike količine novca na igre i zabave. Na taj način je pokušavao na jednoj strani kupovati milost naroda i to tako što nije izlazio u susret njihovim stvarnim potrebama, nego samo zadovoljavanju njihovih prizemnih potreba, a na drugoj strani je tako nastojao amortizirati opoziciju autokratskim postupcima među senatorskim slojem. Naravno, takva politika je na kraju mogla imati samo žalosne posljedice, jer je smanjivala samosvjesnost i političku i društvenu odgovornost naroda, pasivizirala ga igrama i zabavama i pretvarala u amorfnu masu. Narod se nije bunio niti je izražavao neko osobito mišljenje, opozicija u Senatu nije mogla računati na uspjeh bez podrške masa, autokrata je zadovoljno vladao, a Država je počela gubiti svoju vitalnost i unutarnju snagu i energiju koju je u rimskom društvu uvijek izražavalo rimsko građanstvo. Priredio je i sekularne igre 83. god. n. e., pod opravdanjem da je vrijeme održavanje Augustovih sekularnih igara bila tačno, a ne Klaudijevo. Domicijan je 86. god. n. e. Kapitolinske igre uredio kao dešavanja koja bi se trebala održavati svake četvrte godine, i koje su uključivale takmičenja u atletskim disciplinama, konjske utrke, u oratorstvu, muzici, pjesništvu, glumi....itd... Takmičari su dolazili sa svih strana u Grad, a i djevojke su mogle učestvovati u atletskim trkama. Gladijatorske igre su isto tako bile česte, pa i inovativnije i uključivale su i pomorske i noćne borbe pa i ženske gladijatore. Domicijan je uveo još dvije amfiteatarske frakcije i to Zlatnu i Purpurnu, koje bi se takmičile uz davnašnju Bijelu, Crvenu, Zelenu i Plavu frakciju. Domicijan je računao i na podršku vojske, pa je vojnicima dao i “četvrtu platu”, svakom vojniku po tri zlatnika na godinu.

Građevinska djelatnost

Ali 15 godina Domicijanove vladavine nije proticalo samo u jačanju despotizma, progonima i strahu. U tom razdoblju je primjetna značajna građevinska djelatnost u prijestolnici. Tako se i za vrijeme Domicijana nastavljala i politika rekonstrukcije Grada, stradalog uslijed požara i građanskog rata, ali i podizali novi objekti. Oko 50 takvih objekata je bilo dovršeno ili izgrađeno, kao što su Odeon, Stadium, Naumahija, Flavijevska palata (koju je dizajnirao glavni arhitekta Rabirije / *Rabirius*), zatim obnovljeni Hram Jupitera Kapitolinskog, dovršeni Hram Vespazijana i Tita, Titov slavoluk a Koloseumu je dodan i četvrti nivo i završeni su još neki unutarnji radovi u njemu. Ovakav vid djelatnosti je trošio velike količine novca.

Građevinska aktivnost u Domicijanovo doba je posebno bila značajna na Marsovom polju, gdje je 86. god. n. e. otvoren Stadium, koji je bio prvi stalni prostor za atletska takmičenja u Gradu. Bio je izgrađen po grčkom modelu, sa oko 15 – 2000 mjesta. Sam Stadium je bio sjeverniji dio impresivne serije javnih objekata na Marsovom polju. Na jugu Marsovog polja je stajao Domicijanov Odeon, koji se koristio za recitale, pjesme i govore. Na južnom kraju polja je bio Pompejev teatar, koji je restaurirao Domicijan.

Domicijan je i započeo i gradnju novog foruma, koji je spajao Augustov i Vespazijnov forum, kojeg je završio Nerva i nazvao ga svojim imenom.

Vanjska politika – Germanija i Britanija

Domicijan je želio i da se dokaže na vojnom i spoljnopolitičkom planu, kako bi dostigao slavu svoga oca i brata. Tako je 82. ili 83. god. n. e. osobno otišao u Galiju i naredio napad na germanske Hate. Iako se raspolaže sa malo izvornih podataka vezanih za ovaj rat, po svemu sudeći su Rimljani uspjeli da se duboko probiju na hatsku teritoriju. Domicijan se krajem 83. god. n. e. vratio u Rim gdje je proslavio trijumf i dobio počasni naziv *Germanicus*. Međutim, rat nije potpuno porazio Hate i oni su kasnije igrali značajnu ulogu. Na granici sa nezavisnom Germanijom stvoren je *limes Germanicus*, jedan složeni odbrambeni mehanizam sa mrežom utvrda, zapreka, tornjeva, osmatračnica, stražarnica, nasipa, otkopa i usjeka, puteva. Legijske i auksilijarne trupe su bile raspoređene duž same linije *limesa*, te u njegovoj pozadini. Riječ je o jednom defanzivnom sustavu koji je trebao garantirati nepovredivost granice na Rajni i u prostoru između ove rijeke i Dunava. Ova mreža, neka prethodnica odbrambenih linija iz modenog doba kao što je čuvena Maginot linija, je imala i simboličko značenje prelaska sa ofanzivne, nastupajuće politike u

odnosima rimskog svijeta prema vanjskom prstenu na defanzivnu. Limes nije predstavljao samo vojnu, nego i društveno – ekonomsku liniju razgraničenja. Ljudi i roba su mogli ući samo na za to određenim prelazima. Time su se kontrolirale trgovina, ekonomski odnosi i carinske pristojbe. I pored postojanja limesa, i snažnih vojnih jedinica na granici granicu između rimskih germanskih provincija i slobodne Germanije ne bi trebalo smatrati nekom vrstom vojne krajine, zone konstantnih okršaja i banditizma i neprestanih okršaja različitog intenziteta. Granica je u toku stoljeća svoga postojanja dobrim dijelom bila u miru. Odnosi rimskog svijeta i translimeskih Germana su bili obostrano sadržajni. Trgovina i razmjena su itekako bili prisutni, ljudi su iz najrazličitijih razloga prelazili granicu, dolazilo je i do kulturnih prožimanja. Ali trgovačka razmjena nije podrazumijevala samo kupoprodaju robe i resursa, nego i ljudi. Nezavisna Germanija je stoljećima služila kao izvor robova za uvijek veliku njihovu potražnju u rimskom svijetu.

Za vrijeme flavijevskih princepsa, uređeno je i prostrano područje poznato kao *Agri decumates* (zvanično u sastavu provincije Gornje Germanije), koje se pružalo od rijeke Majne do izvora Rajne i Dunava (danas područje Baden – Württemberg u Njemačkoj). Prema jugoistoku, *Agri decumates* su graničili sa Retijom. Jedini izvori koji ovo područje spominje pod navedenim imenom je Tacit u svojoj Germaniji. I ovo područje je zahvaćeno mrežom fortifikacija i puteva kao i urbanih središta (*Sumolecenna* / Rottenburg am Neckar, *Civitas Aurelia Aquensis* / Baden – Baden, *Lopodunum* / Ladenburg, *Arae Flaviae* / Rottweil), i predstavljalo je važnu tačku u odbrani galskih, germanskih i alpskih provincija. I dunavska granica je bila prošarana nizom fortifikacionih objekata i utvrda. Na svakih 10 km je bila po jedna utvrda. Na nekim dijelovima utvrdu je činio zid sa kulama.

U tim prvim godinama vladavine nastavio se i Agrikolin prodor na sjever Britanije, na prostore današnje Škotske. Agrikolinin napuštanjem Britanije 85. god. n. e., prestala je i ofanzivna djelatnost prema Kaledoniji, a kada su izbili teški dački ratovi 87. i 88. god. n. e. Domicijan je naredio prebacivanje znatnog dijela trupa iz Britanije na druga područja. Napuštena je postupno Glenblocker sustav utvrda, čime se *de facto* Rim povukao sa prethodno zauzetog kaledonskog područja. Za Domicijana je izgleda Kaledonija predstavljala područje niskog interesa, a ratovi za njeno zaposjedanje su previše koštali u novcu, materijalu i ljudstvu.

I. Dački (Domicijanov) rat

Nakon smrti velikog dačkog kralja Bojrebiste, Dakija se prvo podijelila na četiri, a onda na pet manjih državica. Nakon dužeg perioda podijeljenosti, došlo je do ponove konsolidacije dačke teritorije u jednu političku jedinica i to oko grada Sarmizegetusa. Ova ujedinjena

Dakija je ipak teritorijalno bila manja u odnosu dačku hegemoniju za vrijeme Bojrebiste. Reorganizirana je i dačka oružana sila, i rimske donjodunavske provincije su se sada suočile sa snažnim transdanubijskim susjedom.

Dačani su od 84/85. god. n. e. (pod kraljem Durasom i vojskovođom Diurpaneus, koji je i predvodio napad) uznemiravali stalnim upadima preko Dunava provinciju Meziju, a onda su nanijeli težak poraz provincijskoj armiji, kada je poginuo i mezijski legat Opije Sabin (*Oppius Sabinus*). Taj poraz je imao tako negativan odjek, da se na dunavsko bojište uputio sam Domicijan praćen sa svojim tadašnjim pretorijanskim prefektom Kornelijem Fuskom (*Cornelius Fuscus*). Regrutirana je nova legija IIII. *Flavia*, a dovedene su i nove trupe iz zapadnih provincija. Trupe pod komandom Fuska su uspjele da odbace Dačane preko dunavske granice sredinom 85. god. n. e. Tada se Domicijan vratio u Rim, kako bi proslavio svoj drugi trijumf. Međutim, nastavak rata koji je vodio Fusk se pokazao dosta neuspješnim. U toku 86. god. n. e. Fusk je započeo novu ofanzivu, ovaj put na dačkoj teritoriji sjeverno od Dunava, koja se završila u teškom rimskom porazu u Prvoj bici kod Tape (*Tapae*). U bici je Fusk poginuo, potpuno je uništena V. legija *Alaudae*, a zarobljen je i bojni znak pretorijanske garde. Pobjednik Diurpaneus je tada preimenovan u Decebal (“Snažan kao deset ljudi”, odnosno “Hrabar”), a kao logička posljedica velike pobjede izabran je i za novog kralja. Decebal je bio jedna veoma zanimljiva ličnost, bio je veoma umješan zapovjednik koji je Rimljanima zadavao dosta nevolja i Kasije Dion kaže da se on pokazao vrijednim protivnikom Rimljanima dugo vremena.

Poraz je primorao Domicijana da ponovo dođe u Meziju. Prvo je preduzeo upravno – administrativne i teritorijalne preinake, pa je nekada jedinstvena provincija Mezija podijeljena na Gornju Meziju (*Moesia Superior*; čiji je namjesnik postao Lucije Funisulan Vetonijan) i Donju Meziju (*Moesia Inferior*). Naredne godine, rimske trupe su iz pravca Viminacija (legijski logor i grad *Viminacium* na Dunavu) izvele ponovnu ofanzivu na dačko područje, pod komandom Tetija Julijana (*Tettius Iulianus*). Trupe su i došlo je do druge bitke kod Tape 88. god. n. e., koja je predstavljala bitnu stratešku tačku na putu prema dačkoj prijestolnici Sarmizegetusi. U ovoj bitci su Rimljani slavili, a Decebal je doživio poraz.

Međutim, zbog problema na drugim dijelovima dunavskog fronta, teškoća prilaza dačkoj prijestolnici Sarmizegetusi, te posebno radi pobune Lucija Antonija Saturnina (*Lucius Antonius Saturninus*), legata provincije Gornje Germanije, rat sa Dačanima se morao završiti. Decebal je poslao svoga brata Diegisa da pregovara o miru i 89. god. n. e. postignut je sporazum koji se tada smatrao prilično sramnim po Rimsku Državu i njen autoritet. Dačani su vratili sve zarobljenike i obavezali su se formalni status potčinjene «savezničke» države. Za uzvrat se Domicijan obavezao da pošalje inženjere i majstore koji bi pomogli u izgradnji odbrambenih fortifikacija i bojne mašine. Posebna je bila zanimljiva odredba po kojoj se Rimska država obavezivala da svake godine Dakiji plaća neku vrstu subvencije od osam miliona sestercija. Ovaj novac, majstore i bojne mašine je sposobni dački kralj

Decebal, uz prihode iz dačkih zlatnih i srebrnih rudnika (koji su Rimljanima već "zapeli za oko"), odlično koristio za jačanje svoje pozicije i dodatno utvrđivanje. Iako je Domicijan možda pomišljao na nastavak rata sa Dakijom, jer su u Gornju Meziju dovlaćene nove trupe, ipak se do kraja njegove vladavine zadržalo mirno stanje na granici sa Decebalovom Dakijom.

Vezano sa dačkim ratom, desio se i sukob na panonskoj granici. Iransko – sarmatski Jazigi, Markomani i Kvadi (*Quadi*; germanski narod srodan Markomanima) su odbili da pošalju trupe za dački rat i Domicijan je naredio da se pobiju njihovi poslanici, pa je i pokrenuo vojsku na njih. Ubrzo je morao otići na Rajnu zbog novonastalih zbivanja tamo, ali se morao vratiti u Panoniju gdje je bio nanešen težak poraz Rimljanima. Tako su vođeni *bellum Suebicum* i *bellum Sarmaticum*.

Za vrijeme Domicijana (između 84. i 96. godine n. e.) se desio i jedan, možda pomalo avanturistički pohod u području Zakavkazja i to prema Kaspijskom moru. Natpis na stijeni u Qobustanu blizu planine Boyukdash (današnji Azerbejdžan), na kojoj se spominje Domicijan i jedan centurion XII. legije Fulminata potvrđuje ovaj pokret.

Kada se saberu rezultati Domicijanovih kampanja (iako je održao dva trijumfa), može se sa sigurnošću tvrditi da on nije uspio u vojnom pogledu ni blizu doseći slavu oca i brata. Iako je on održavao trijumfe, to su više bile propagandne aktivnosti, nego rezultati stvarnih pobjeda. Iako su njegovi vojni i diplomatski potezi izazivali nezadovoljstvo zapovjednika, Domicijan je uživao podršku redova jer im je značajno povećao plate.

Odnos prema religiji

Domicijan je po svojim načelima i djelovanju bio religijski konzervativac. U okviru toga treba promatrati i obnovu hrama Kapitolinskog Jupitera, kojom je želio i da pokaže božansko pravo Flavijevaca na vlast. Čak je izgrađena i mala kapela posvećena Jupiteru Konzervatoru, blizu kuće u kojoj se Domicijan sklonio 20. XII. 69. god. n. e., koju je kasnije zamijenio sa većom građevinom posvećenim Jupiteru Kustosu. On je osobno najviše poštovao boginju Minervu, pa se ona nalazila i na reversima kovanica novca, a i jedna legija je prozvana po njoj. Domicijan je i osnovao poseban svećenički zbor u čast Minerve. Domicijan je i revitalizirao carski kult i dao mu nove, oblike, čemu se posvetio od samog stupanja na vlast. Prvo je deificiran Tit, a kasnije su i Domicijanov ranopreminuli sin i nećakinja Julija Flavija uvršteni među "božanske". Izgleda da je nastojao da čitavoj familiji da areolu božanskog, pa je uz podizanje hrama posvećenog ocu i bratu, dao da se izgradi i dinastički mauzolej. O kultu flavijevskih careva brinuo se poseban i zbor

flavijevskih svećenika. Dodatno je, a kako bi ovjekovječio pobjede flavijevske familije, uz dovršenje Titovog slavoluka naredio i izgradnju *Templum Divorum* i *Templum Fortuna Redux*.

I pored okretanja religijskom tradicionalizmu, načelno se u Rimu i Italiji održavala i nadalje načelna tolerancija i prema kultovima koji su se slijevali sa svih strana tadašnjeg poznatog svijeta. Tada je prosto cvjetalo bogoslužje niza mističkih egipatskih kultova, a posebno su istaknuti bili Serapis i Izida. Naravno, ukoliko su neke pristalice stranih kultova izazivali nemir i podozrenje mogli su osjetiti Domicijanovu vlast. Tako je pri kraju njegove vladavine došlo do zaoštavanja odnosa prema Jevrejima i kršćanima, poglavito radi financijskog utjerivanja. U to vrijeme je vjerojatno i napisana Knjiga Otkrovenja.

Zakoni o moralu

Domicijan se i na području održanja morala nastojao prikazati kao konzervativac. Pa je tako 85. god. n. e. sebe imenovao za stalnog cenzora, dužnosti kojoj se posvetio sa puno pažnje. Obnovio je augustovski *lex Iulia de adulteriis coercendis,* kojim se kažnjavalo preljubništvo. Domicijanova cenzorska djelatnost je zadirala i u najniže slučajeve koji su se ticali kršenja morala, onako kako je to on shvatao. Njegove odluke su bile dosta stroge, pa je tako npr. iz Senata izbacio ex-kvestora jer ovaj glumio i plesao. Na udaru su bili i glumci, jer su njihove izvedbe nekada služile i kao mogućnost da se satirom ili određenom alegorijom “udari” na vlast i sustav. Tako je pantomimičarima zabranjeno da nastupaju na javnoj pozornici, dok je ostavljeno da to mogu činiti u privatnim kućama. Domicijan je 87. god. n. e. posebno teško kaznio vestalske djevice koje su prekršile svoj zavjet čednosti. Za prijašnje prekršaje (na koje se njegov otac i brat nisu obazirali) je kaznio vestalinke jednostavnom smrtnom kaznom, a za kasnije prijestupe po običaju predaka tako što su bile žive zakopane. Tako je čak i Kornelija, vrhovna vestalka, nakon što joj je prijestup kršenja zavjeta djevičanstva dokazan, 91. god. p. n. e. živa zakopana dok su njezini ljubavnici na Komiciju bili bičevani do smrti (izuzev jednoga koji je prognan).

Domicijan je zabranio kastriranje muškaraca, odnosno stvaranje eunuha. Eunusi, ta bizarna ljudska tvorevina, su bili nešto što su stari Rimljani smatrali odurnim. Međutim, postupno i polako je taj nerimski običaj prihvačan i u rimskom svijetu, pa ga je izgleda Domicijan odlučio zakonskim aktom eliminirati. U tu svrhu su i snižene cijene eunuha koji su se još nalazili kod trgovaca robljem. I pored niza zabrana stvaranja eunuha, kako bude vrijeme odmicalo, a rimski svijet se orijentalizirao, fenomen eunuha će ipak prebroditi sve zakonske akte protiv njega.

Naravno, sam Domicijan je sebi ipak dopuštao neke stvari, pa je neprestani odnos sa ženama zvao “rvanje u postelji”. Navodno je i zaveo Titovu kćerku Juliju, pa je indirektno i prouzrokovao njenu smrt.

Juvenal se narugao Domicijanovom moralnom djelovanju (naravno nakon njegove smrti) “toga ljubavnika okaljanog incestom iz tragedije koji je nastojao oživjeti zabrane gorke za sve i strašne čak i za Marsa i Veneru.”

Saturninova pobuna 89. god. n. e.

Domicijanova autokratija je izazivala i podozrenje i nezadovoljstvo određenih skupina rimskog društva, posebno među senatorima. To je prirodno davalo goriva urotama protiv Domicijanove vladavine. Mnogi ambiciozni i moćni pojedinci su smatrali da im se sada pruža prilika da pod “firmom” borbe protiv “despotije” otvoreno nastupe u borbi za vlast. I 1. I. 89. god. n. e. Lucije Antonije Saturnin (*Lucius Antonius Saturninus*), legat Gornje Germanije se pobunio u Majncu. On je raspolagao sa dvije legije (XIV. *Gemina* i XXI. *Rapax*) i određenim brojem auksilijarnih jedinica, a dobio je i pomoć Hata. Međutim, Saturnin nije uspio da na svoju stranu privuće okolne provincije i vojske i protiv njega je pokrenuta kontra-akcija. Donjogermanski legat Lapije Maksim (*Lappius Maximus*) i prokurator Retije Tit Flavije Norban (*Titus Flavius Norbanus*) su svoje trupe pokrenuli prema buntovnicima. Iz Španije je pozvan i Trajan, a i sam Domicijan se sa pretorijancima uputio na Rajnu. Pomoć Hata Saturninu nije došla jer je upravo u času odlučne borbe pukao led na Rajni i germanske jedinice nisu uspjele preći. Za 24 dana pobuna je bila ugušenja i njene vođe pogubljene u Majncu. Pobunjene legije su kažnjene premještajem, a one koje su pomogle u ugušivanju pobune su bile nagrađene. I Lapije Maksim i Norban su bili nagrađeni za lojalnost promicanjem i usponom u dužnosničkoj karijeri.

Nakon završetka dačkih i dunavskih ratova i ugušenja Saturninove pobune, odnos Domicijana prema potencijalnoj opoziciji se zaoštrio. Mnoge Saturninove pristalice su bile podvrgnute novoj vrsti istražnog mučenja. Poštedio je samo dvojicu koji su po Svetoniju: “da bi što lakše pokazali svoju nedužnost, dokazali da su odani neprirodnoj požudi i da zbog toga nisu ni vojskovođi ni vojnicima mogli ništa značiti.” Ovaj podatak pokazuje da je za rimsku vojsku homoseksualnost označavala nižu vrijednost pojedinca. Zaredale su i optužbe i procesi za uvredu veličanstva.

Rimsku državu je 92. god. n. e. zadesio i težak poraz, jer su tada kod današnjeg mjesta Adamclisi (Donja Mezija, danas rumunska pokrajina Dobruđa) sarmatski Roksolani sa nekim dačkim zajednicama u potpunosti uništili XXI. Legiju *Rapax*, koja je po kazni

(jer je podupirala Saturnina) prebačena sa rajnske na tada nestabilnu donjodunavsku granicu. Pored ove legije, uništene su i neke auksilijarne jedinice. Ovo je za rimsku javnost sigurno bio šokirajući događaj.

Zavjera i umorstvo Domicijana u septembru 96. god. n. e.

Domicijan je izjavio da niko ne vjeruje u zavjere protiv imperatora sve dok jedna od njih ne uspije. Ta svjesnost da određenim svojim postupcima i načinom vladavine izaziva značajno nezadovoljstvo koje može lako prerasti u zavjere, dovele su i do kod Domicijana do rađanja paranoje, u „staljinističkom“ stilu. Ohrabrivani su informanti, doušnici i denuncijanti da djeluju kako bi se predupredile ili slomile stvarne ili izmišljene zavjere protiv „gospodara i boga“. Čak se i neki nama poznati pisci kao Stacije i Marcijal nisu libili da učestvuju u doušničkoj aktivnosti. Posljednje godine Domicijanove vladavine su bile vrijeme terora.

Opširan izvještaj o o toj jednoj uspješnoj zavjeri i samom toku atentata na Domicijana daje Svetonije, koji inače prilično detaljno govori i o nizu navodnih “predskazanja” koja su kao navještala Domicijanovu smrt. Domicijan je izgleda pred kraj svoje vladavine postao i prilično paranoičan. Tako je npr. zidove trijemova u kojima se običavao šetati dao obložiti zrcalnim kamenom da u njegovu odrazu može u slikama vidjeti što mu se iza leđa događa. Kako bi spriječio da veliki odjeli vojske dođu pod komandu samo jednog zapovjednika, zabranio je da se po dvije legije sjedine u istom taboru. Kao i svaki paranoik, kome strah počinje gospodariti razumom, osjećanjima i tijelom Domicijan je počeo da pravi greške. Tako je osudio na smrt svoga tajnika Epafrodita na smrt, samo zato jer se općenito mislilo da je on Neronu pomogao da izvrši samoubistvo. On je ovim neshvatljivim činio želio poslati poruku svojim dvorjanima kako se ni “dobrim primjerom ne smiju dati zavesti da ubiju svoga gospodara”. Ali dobio je suprotnu reakciju dvorjana, koje je počela zabrinjavati hirovitost princepsa. A onda je došlo i pogubljenje bliskog rođaka Tita Flavija Klemensa (*Titus Flavius Clemens*; unuk Vespazijanovog brata i sin konzula iz 69. god. n. e.), i to zbog neke najneznatnije sumnje, premda je njegova dva sina bio javno odredio za svoje nasljednike dajući im i nova imena Vespazijan i Domicijan.

U jevrejskoj talmudskoj tradiciji Flavije Klemens i njegova supruga Flavija Domicila (Vespazijanova unuka, preko kćerke Flavije Domicile Mlađe) su predstavljeni kao konvertiti na judaizam, te da je to bio i razlog pogubljenja Flavija Klemensa. Slična tradicija se ponavlja i u kršćanstvu, gdje su supružnici predstavljeni kao rani kršćani, mučenici a proglašeni su svecima i u rimokatoličkoj i grčko – pravoslavnoj crkvi. U ranom kršćanstvu ima dosta apokrifnih priča vezanih za Flavija Klemensa (čak da je on bio i papa Klement I.). Konverziju na judaizam ili kršćanstvo i mučeništvo Klemensa i progon njegove supruge na

otok Pandeteriju ne potvrđuju nezavisni, neabrahamistički i svjetovni izvori. I jevrejska i kršćanska tradicija prikazuju Domicijana kao osobu koja je kao planirala da fizički istrijebi sve abrahamiste, te da je zahvaljujući žrtvi Klemensa on u tome spriječen. Po tome se onda i Domicijanova smrt promatrala kao osveta od strane Stefana za sudbu supružnika. Riječ je o najobičnijoj izmišljotini, jer je Domicijan poradi financijskih razloga, a ne nekih istrebljivačkih ili genocidnih želja, pooštrio politiku utjerivanja poreza prema Jevrejima (uključujući tu i rane kršćane koje su tadašnji Rimljani smatrali nekom heretičkom judaističkom sektom). I čitava konfuzija u priči o Klemensu i njegovoj supruzi potvđuju koliko je u tim godinama bilo teško razlikovati rane kršćane od judaizma.

Glavni organizator bio je njegov glavni sobar (*praepositus a cubiculo*) Partenije (*Parthenius*; po Kasiju Dionu u njega je Domicijan imao veliko povjerenje), a u njoj su učestvovali i Domicijanovi prijatelji i oslobođenici kao što su Siger (*Sigerus*) i Entel (*Entellus*). Po Kasiju Dionu (tvrdi sa zadrškom da je riječ o tradiciji) zavjerenička aktivnost nije bila nepoznata ni principsovoj supruzi Domiciji Longini (što potvrđuje i Svetonije), ni kolegama zapovjednicima pretorijanske garde Titu Flaviju Norban i Titu Petroniju Sekundu (*Titus Petronius Secundus*). Ipak je stvarni stav pretorijanske garde i učešća njenih zapovjednika u zavjeri još uvijek nepoznato. Zanimljivo je da u zavjeri nisu učestovali senatori na čiju je vjernost Domicijan sumnjao, već su ga ubili osobe kojima je tada najviše vjerovao.

Za vrijeme atentata je određeno podne ili rano poslijedpodne 18. IX. 96. god. n. e. Tada se Domicijan povukao u svoju spavaonicu, gdje je primio Stefana, blagajnika Flavije Domicile (principsove nećakinje), koji je u to vrijeme bio optužen za pronevjeru novca, a tražio je audijenciju jer je kao želio prijaviti neku konspiraciju. Stefan, koji je bio jedan od urotnika, je već nekoliko dana držao lijevu ruku umotanu u zavoje, pod izlikom da ima sa njom određenih problema. Ustvari, on je kada je došao pred Domicijana, u zavojima imao sakriven bodež. Stefan je zadao udarac Domicijanu, ali se princeps opirao, pa su na njega udarili i razvodnik Klodijan, Maksim (oslobođenik Partenijev), Satur (vrhovni sobar) i jedan gladijator. I tako su umorili Domicijana. Princeps je pod jastukom u svojoj spavaonici imao nož, ali kod uzglavlja je tada bila samo ručka od noža, jer su zavjerenici bili sve dobro pripremili. Domicijanovo tijelo su iznijeli na prostim nosilima obični grobari, a posljednje počasti i kremiranje mu je iskazala njegova vjerna dojilja Filida (*Phyllis*) u svojoj vili, a zatim je posmrtne ostatke potajno odijela u hram Flavijevskog roda.[92] Tu je Filida položila njegov pepeo, i to uz pepeo Titove kćeri Julije, koju je također ona odgojila.

Odmah po vijesti o umorstvu, senatori su pojurili u zgradu Senata gdje su javno osudili Domicijana i donijeli odluku o *damnatio memoriae,* odnosno o zaboravu kojem je trebalo prepustiti Domicijana. Njegovo ime je trebalo ukloniti sa svih objekata i javnih i privatnih

[92] Prvobitno je to bila kuća u kojoj se Domicijan rodio, pa ju je kasnije ovaj dao preurediti u hram.

dokumenata i zapisa, njegove statue su trebale biti srušene, novac sa njegovim likom i imenom istopljeni i nanovo iskovani bez ikakve aluzije na njega, a neki portreti su po uobičajenoj rimskoj praksi remodelirani da liče na kasnije principse. Domicijan je tako postao i prvi princeps i rimski car prema kojem je oficijelno primjenjena ova kazna. Ovaj posljednji car iz I. flavijevske dinastije se našao i na udaru historičara i pisaca, koji su uglavnom dolazili iz senatorskog reda i koji su ga predstavili kao neku vrstu zlokobnog tiranina. Pisci kao Plinije Mlađi i Tacit, kao predstavnici i apologeti novoga sustava uspostavljenog nakon smrti Domicijana, su i u književno – historijskom obliku obliku kreirali tradiciju koja je vrlo neprijateljska prema posljednjem flavijevskom principsu. Plinije Mlađi je u svome djelu *Panygericus Traiani*, veličajući novi sustav kao novu eru obnovljene slobode ujedno osudio Domicijana kao tirana. Juvenal je u svojim Satirama vrlo oštro satirizirao Domicijanov dvor. Svetonije životopis Domicijana, a time i svoje djelo zaključuje sa riječima: “Nekoliko mjeseci prije njegova umorstva jedna je vrana na Kapitolu izrekla na grčkom jeziku ovo: “Sve će biti dobro!”. I našao se pjesnik koji je to znamenje protumačio ovim stihovima: Nedavno vrana je tu na Tarpejsku pećinu sjela: Ne moguć “Dobro je” reč, rekla je: “Dobro će bit!”. Uostalom pripovijeda se da je i sam Domicijan sanjao kako mu je na zatiljku izrasla zlatna grba, i da je to smatrao sigurnim znakom da se proriču sretnija i povoljnija vremena za državu poslije njegove smrti, kako se doista ubrzo i dogodilo zbog nesebičnosti i umjerenosti principsa koji su ga naslijedili”. Ne može se oteti utisku da je Svetonije, koji piše za vrijeme Trajana i Hadrijana, ipak uskladio svoj zaključak sa interesima trenutnog vladajućeg sustava u kome su tadašnji principsi direktno proizašli zahvaljujući atentatu na Domicijana i padu Prve flavijevske “dinastije”. To je vjerojatno bio slučaj i sa Tacitom, Plinijem Starijem, Juvenalom koji su svoju ocjenu Domicijana davali početkom novog, antoninijanskog sustava, kada je posljednjeg predstavnika bivšeg režima trebalo ocrniti i okarakterizirati lošim kako bi novi režim imao legitimitet postojanja i funkcioniranja. Nije samo klasična rimska historiografija kreirala negativnu sliku Domicijana za buduća pokoljenja, nego je i ranokršćanska tradicija oblikovala vrlo negativo mišljenje o njemu.

Fasti Ostienses (Ostijski kalendar) bilježe da je istoga dana Senat proklamirao starog i uglednog senatora za novog principsa. Ovaj čin je predstavljao pobjedu Senata jer je po prvi put direktno i to iz svojih redova Senat izabrao novog principsa. Ovaj put Senat nije formalizirao nečiji raniji izbor (testamentom, aklamacijom vojnika). To je na neki način označilo početak ne samo nove “dinastije”, nego jednog sasvim novog sustava. Da li je Nerva znao za zavjeru, još uvijek je otvoreno pitanje. Svetonije ga ne spominje ni u jednom kontekstu vezanom za zavjeru, dok su prema Kasiju Dionu zavjerenici Nervu imali u vidu kao potencijalnog nasljednika, nakon što su mnogi drugi istaknuti Rimljani odbili. Dok je rimski narod više – manje vijest o umorstvu indiferentno dočekao, stav vojske je bio problematičan. Vojska je zahtijevala momentalnu deifikaciju Domicijana, a bila je spremna i na osvetu da je bilo vođa. Domicija Longina je doživjela duboku starost i umrla je između 126. i 130. god. n. e.

„DINASTIJA“ ANTONINA

96. – 192. god. n. e.

„U drugom stoljeću kršćanske ere, Rimsko carstvo obuhvatalo je najljepši dio Zemlje, a i najcivilizovaniji dio čovječanstva. Drevni ugled i disciplinirano junaštvo čuvali su granice te prostrane imperije. Blag, ali snažan uticaj zakona i načina ponašanja postupno su učvrstili jedinstvo provincija. Njihovi miroljubivi stanovnici uživali su u preimućstvima bogatstva i raskoši, ali su ih i zloupotrebljavali. Slika slobodnog ustrojstva čuvana je sa prikladnim poštovanjem. Izgledalo je da rimski Senat posjeduje suverenu vlast, a da je na imperatore prenio sva ovlaštenja izvršne vladavine. U sretnom razdoblju od preko osamdeset godina (98 - 180) javnu upravu vodile su vrlina i sposobnosti Nerve, Trajana, Hadrijana i dvojice Antonina. Namjera je ovog, a i dvaju narednih poglavlja, da se opiše prosperitetno stanje njihovog carstva, kao i da se potom, nakon smrti Marka Aurelija, zaključi koje su bile najznačajnije okolnosti njegovog opadanja i sloma; prevrata koji će biti zauvijek pamćen i čije posljedice još osjećaju narodi na Zemlji.“

Edward Gibbon, The History of the Decline and Fall of the Roman Empire.

Aureus iz vremena Nervine vladavine. Na aversu je portret Nerve, a na reversu tekst Concordia Exercituum i ruke koje se rukuju pored vojnog stijega. Ovim se simbolizira jedinstvo između principsa i vojske.

Portret Nerve iz Tivolija. Danas se nalazi u Palazzo Massimo alle Terme u Rimu.

Glava koja potiče sa velike Trajanove stratue. Danas se nalazi u Glyptothek u Minhenu.

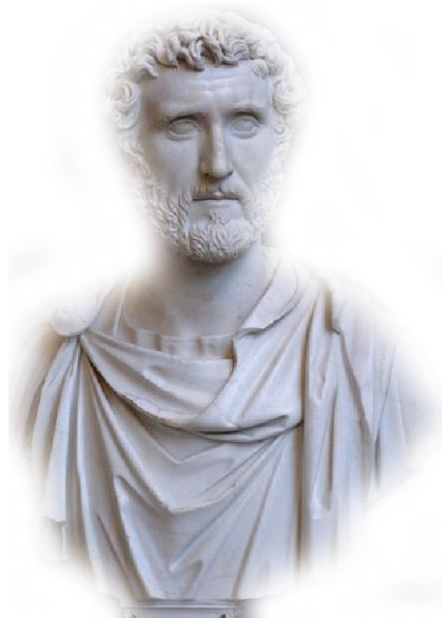
Bista Trajana. Danas se nalazi u Glyptothek u Minhenu.

Mramorna bista Hadrijana u oklopu. Danas se nalazi u Palazzo dei Conservatori Kapitolinskih muzeja u Rimu.

Bista Hadrijana iz Adane. Danas se nalazi u Arkeoloji Müzesi u Istanbulu.

Bista Antonina Pija. Danas se nalazi u Glyptothek u Minhenu.

Bista Antonija Pija. Danas se nalazi u muzeju Agora u Ateni.

Bista Marka Aurelija kao mladića. Danas se nalazi u Palazzo Nuovo Kapitolinskih muzeja u Rimu.

Bista Marka Aurelija. Danas se nalazi u Glyptothek u Minhenu.

Bista Marka Aurelija. Danas se nalazi u Metropolitan Museum of Art u Njujorku.

Bista Marka Aurelija. Danas se nalazi u Kunsthistorisches Museum u Beču.

Bista Lucija Vera. Danas se nalazi u British Museum u Londonu.

Bista Komoda kao Herkula. Danas se nalazi u Palazzo dei Conservatori Kapitolinskih muzeja u Rimu.

“Rimski poredak se temeljio djelimično na saglasnosti, djelimično na običaju, a dijelom na institucionaliziranom teroru. Postojala je nemilosrdna logika o tome…. Gibon piše o imperatorima od Trajana do Marka Aurelija da su “njihovi karakteri i autoriteti zapovijedali prisilno poštovanje”. Vidjeli smo ih u Desetom poglavlju kao iskrene ljude u svojim pokoljenjima, koji koriste svoju poziciju za opće dobro, kako su oni to opće dobro shvatali, “zadovoljni sa smatranjem sebe kao odgovornih zastupnika zakona”, da upotrijebimo još jednom Gibonovu frazu. Oni su takvi bili. Oni su takođe bili strogi u podržavanju utvrđenog poretka. Nagrada za njih je bila da su bili hvaljeni od onih koji su smatrali da bez reda nema sigurnosti, nema mjesta ta kulturu i obrazovanje, nema šanse za ljude da vode svoje svoje sopstvene živote i podignu svoju djecu u miru i sigurnosti. Bez reda, riskiramo vraćanje u stanje koje je Hobs opisao: “ u kojem svaki čovjek je u ratu sa svakim čovjekom, i život čovjeka je osamljen, siromašan, slaban, gadan, brutalan i kratak.” Cijena plaćena za antoninijanski red, međutim, od odbačenih, razvlaštenih ili jednostavno onih, kao što su kršćani, koji su prihvatili drugačiju skupinu vrijednosti, bio je institucionalizirani terror na razini koji je bio bez premca sve dok moderna tehnologija nije učinila mogućim u XX. st. diktaturama da primijene još znatno veći i učinkovitiji teror.”

Colin Wells, The Roman Empire.

VLADAVINA NERVE

96. – 98. god. n. e.

Nerva (8. XI. 30. – 27. I. 98. god. n. e.), vladao je od 18. IX. 96. do 25. I. 98. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Cocceius Nerva*, a od preuzimanja princepse časti *Marcus Cocceius Nerva Caesar Augustus.* Nerva je potekao iz jedne vrlo istaknute i ugledne italske familije, i rođen je u mjestu Narni (50 km Sjeverno od Rima). Još je njegov praddjeda bio konzul 36. god. p. n. e. i namjesnik Azije, a djed je bio konzul sufekt 21. god. n. e. i bio je osobni prijatelj princepsa Tiberija. Njegov otac Marko Kokcej Nerva (*Marcus Cocceius Nerva*) je bio konzul sufekt 40. god. n. e., a majka mu se zvala *Sergia Plautilla*. Majčin brat Oktavije Lenas (*Octavius Laenas*) je bio suprug Rubelije Base (*Rubellia Bassa*), praunuke Tiberija. Tako je Nerva imao i neko daleku povezanost sa Julijevcima – Klaudijevcima. Nerva je imao najmanje jednu sestru po imenu *Cocceia* koja se udala za Lucija Salvija Otona, brata kratkotrajnog princepsa Otona. Nervin raniji život i karijera nisu u cjelosti osvjetljeni. Prolazio je uobičajeni *cursus honorum*, a istakao se prilikom suzbijanja Pisonove urote iz 65. godine n. e., radi čega je bio nagrađen značajnim unapređenima, počastima i odlikovanjima od strane Nerona. Nerva je bio umješan kao političar i diplomata, a i njegova literarna umijeća su bila toliko značajna da ih je veoma cijenio i Neron. Nepoznato je kako se ponašao Nerva za vrijeme godine četiri cara, ali je sigurno morao izabrati neku stranu u početku građanskog rata. Prilikom razmatranja ovog pitanje, nezaobilazna je činjenica da je on bio Otonov zet. Još iz neronijanskog doba Nerva je bio prijatelj Vespazijanu, pa je izgleda on na kraju podržao vespazijanovce. Dužnost konzula *ordinarius* je obnašao 71. god. n. e., što dovoljno govori o značenju koje je Nerva imao prilikom uspostave novog flavijevskog režima. Nerva se uvijek nalazio negdje oko samog centra državne vlasti i ponovo je bio konzul *ordinarius* (i to zajedno sa Domicijanom) 90. god. n. e. Njegov drugi konzulat se desio nakon gušenja Saturninove bune i možda je to rezultat neke želje Domicijana da se približi senatorskim redovima, među kojima je Nerva nesumnjivo imao izniman ugled. I pored toga Domicijan je nakratko 93. god. n. e. prognao Nervu iz Rima u Tarent.

Nervina uprava

Nerva je za novog princepsa izabran od strane Senata istog dana kada je Domicijan ubijen. Za Senat to je bio značajan trenutak, jer ovim činom ta drevna politička institucija ponovo preuzima primat u „kormilarenju“ državne vlasti. Uz to je Nerva bio i bez djece, pa se nije

trebalo plašiti da bi se mogla ustanoviti nova „dinastija“, a izbor novog princepsa se morao odmah izvršiti, jer bi svako odlaganje moglo imati katastrofalne posljedice. Da se oklijevalo sa izborom novog princepsa, i da Nerva to nije prihvatio, Država bi u toku od par dana ponovo utonula u novi građanski rat i kaos kao za vrijeme „godine četiri cara“. Uostalom, Nerva je bio savršen izbor i po tome što je imao veza i sa prijašnjim režimom, pa je mogao da bude dobra prenosnica prema novom sustavu. Njegova sredinska pozicija i umjerenost su bili dobar garant da ne dođe do građanskog rata radikalno suprostavljenih struja i potencijalnih pretendenata.

Nerva je i javno položio zakletvu da nijedan senator neće biti pogubljen dok je on princeps, obustavio je procese po *lex maiestas,* oslobodio one koji su bili pritvoreni po ovoj optužbi, amnestirao one koji su bili prognani i povratio od Domicijana konfisciranu imovinu familijama kojima je pripadala. Sa druge strane je započeo optuživanje i suđenje prokazivačima (*delatores*), koji su igrali veliku ulogu u Domicijanovo doba.

Uz remodeliranje Domicijanovih statua, i Domicijanova palata na Palatinu koja je zvala Flavijevska palata je preimenovana u Dom Naroda, čime se željela dati i simbolički demokratski karakter novog sustavu. Sam Nerva se nastanio u bivšoj Vespazijanovoj vili →Salustijevim vrtovima. Nervina administracija je morala tražiti i uobičajenu podršku od strane naroda i vojske. Tako je stanovništvu Grada podijeljen *congiarium* od 75 denara po pojedincu, dok su pretorijanci dobili prilično visok *donativum*. Uz to su izvršene i neke socijalne reforme koje su išle u korist siromašnijem dijelu stanovništva. Nerva je izuzeo od plaćanja 5% poreza na nasljedstvo roditelje i njihovu djecu, a ukinuo je i plaćanje za javni saobraćaj u Italiji.

Alimentacijska shema i alimentacijski fond (primjer uspješnog socijalnog programa)

Rimska država je od svoga nastanka pa do samoga kraja klasičnog civilizacijskog razdoblja kao jedan od zadataka odgovornog političkog sustava smatrala i vođenje socijalne politike. Zavisno od epohe, stupnja državnog i političkog razvitka, teritorijalnog opsega, brojnosti stanovništva i posebno društveno – ekonomskih i općekulturnih okolnosti i modaliteti te socijalne politike su se mijenjali, nadopunjavali, modificirali ili se kreirali neki sasvim novi oblici. U toku 12 stoljeća toga razdoblja socijalna politika, koja bi bila zamišljena, kreirana, predložena, vođena i provedena u državnom središtu (bez obzira da li je riječ o kraljevskom, republikanskom ili principatskom uređenju) je mogla da bude izraz i različitih ideja, težnji, praktičnih državnih, društvenih, demografskih, ekonomskih strukovno – profesionalnih

potreba, ali i ambicioznosti, politikanstva pa i demagogije pojedinaca, „stranaka“, interesnih i familijarnih skupina. Zato se nailazi i na čitav niz najrazličitijih primjera socijalnih programa.

Socijalno pitanje na selima i uopćenito među stanovništvom koje se bavilo poljoprivredom se rješavalo poglavito različitim oblicima agrarne reforme, kolonizacije i redistribuiranja zemljišta. Osnivanje kolonija i zakonsko reguliranje korištenja javnog zemljišta je od ranih doba bilo odličan filter ublažavanja socijalnih napetosti među poglavito ruralnim rimsko – italskim stanovništvom. Tiberije Sempronije Grakh, plebejski tribun za 133. god. p. n. e., je predložio i provodio značajan socijalni zakonodavni paket koji se može smatrati odgovornim, svrsishodnim i uravnoteženim. Za Republiku je bila velika šteta što je ovaj odličan program, zbog žestokog otpora opozicije koja se nije ustručavala ni od upotrebe nasilja, samo djelomično ostvaren. Pitanje sitno i srednjosopstvenika se od uvođenja profesionalne vojske nerijetko rješavalo dodjeljivanjem zemljišnih posjeda veteranima, što je moglo poprimiti i elemente nasilne ekspoprijacije od ranijih posjednika kao u vrijeme Sule i II. triumvira.

Socijalno pitanje u gradovima, pogotovu u samome Gradu Rimu je rješavano ili redovitim subvencioniranjem ili besplatnom distribucijom osnovnih prehrambenih proizvoda siromašnom proleterskom i lumpenproleterskom dijelu stanovništva, ali i forsiranjem javnih radova kako bi se zaposlio što veći broj ljudi. Moglo bi se smatrati i da su priređivanje igara i teatarskih predstava, kao i filantropske uplate (za npr. besplatan ulaz u terme) od strane države ili istaknutijih pojedinaca bile isto određeni vidovi reguliranja socijalnih napetosti među gradskim stanovništvom.

Pošto je Rimska država, sve do kraja razdoblja klasične civilizacije, bila temeljena na načelu zajednice građana, sasvim je razumljivo da su se državne institucije brinule o brojnosti statusu rimskog građanstva. Rimsko građanstvo se inače popunjavalo na dva načina i to : dodjelom rimskoga građanstva i prirodnim priraštajem. Često su upravo zato pitanja nataliteta i djece bila u opsegu primarne državne politike i zakonodavne djelatnosti. August je to pokušavao regulirati porodičnim zakonodavstvom, da bi se u kasnijem periodu počeo primjenjivati složeniji i učinkovitiji socijalni program usmjeren na državnu brigu o djeci, a koji je poznat pod nazivom alimentacijska shema.

Agrarna kriza sa svojim manifestacijama propasti seljaštva u Italiji, socijalnog raslojavanja i pauperizacije dobrog dijela stanovništva je doprinijela padu republikanskog sustava. Mjere koje su se primjenjivale za vrijeme Julijevaca – Klaudijeveca i Flavijevaca uglavnom su pokušavale da ove probleme riješe saniranjem posljedica ili demagoškim zahvatima koji su imali kratkoročan učinak.

Pad Domicijana i dolazak na vlast Nerve nije značio samo zamjenu vladavine jednog čovjeka sa drugim, niti samo promjenu jedne elitne skupine sa drugom. Pokazati će se da je

riječ o nekoj vrsti revolucionarnog prevrata, koji je označio uvođenje jednog novog sustava koji je trebao biti efikasniji, odgovorniji i socijalno osjetljiviji. Već prve mjere ukazuju na pribiližavanje nekim demokratskim elementima, kao i definiranje precizne socijalno – ekonomske politike. Jedna od prvih Nervinih mjera je bio agrarni zakon, po kome je najsiromašnijim građanima podijeljena zemlja u vrijednosti 60 milijuna sestercija.

Nervino osnivanje alimentacijskog fonda je, nakon pokušaja grakhovskih reformi, prvi pravi socijalno – ekonomski projekt u rimskoj historiji, i nesumnjivo je bio na liniji prvobitnog narodnjačkog idealizma. Taj fond je ustvari jedna vrlo složena financijska shema (koju je dodatno razradio Trajan, a proširivali Hadrijan, Antonin Pije i Marko Aurelije) kojom bi se uvela kontinuirana pomoć socijalno slabijim slojevima stanovništva Italije, posebice siromašnoj djeci i siročadi. Fond je osiguravao novac, ali i hranu i subvencioniranje obrazovanja. Alimentacijski fond je imao dvojaku svrhu, prvo je trebao zaštiti od propadanja srednje i sitne posjednike i unaprijediti italijansku poljoprivredu, a zatim je trebao pomoći očuvanju biološke osnove italijanskog stanovništva motivirajući natalitet i podizanje djece. Osnovani državni alimentacijski fond je raspolagao sa priličnom novčanom masom. Iz ovog alimentacijskog fonda srednjim i sitnim zemljoposjednicima se dodjeljivao kredit uz malu kamatu od 5% godišnje. Sredstva od kamata su se trošila na odgoj maloljetne siročadi, kao i djece siromašnih roditelja. Do punoljetnosti dječacima je mjesečno dijeljeno po 16, a djevojčicama po 12 sestercija.

Ovim fondom je upravljao poseban prefekt (*praefectus alimentorum*) koji je bio pretorskog ranga i njemu su bili potčinjeni prokuratori (*procuratores alimentorum*) viteškog ranga. Lokalni nadzornik je bio kvestor. Iz preko 40 italijanskih zajednica su sačuvani dokumenti o davanju kredita, i u njima se navodi i imovina onih koji su tražili kredit. Ta imovina je služila kao hipoteka. Na osnovi ovih dokumenata, najčešće je bio u pitanju posjed od 30 i 40 jugera, dok se na posjed od 100 ili 200 jugera relativno rjeđe nailazilo.

Fond je popunjavan na različite načine, tako je npr. Trajan njemu doprinio sa plijenom iz Dakije, a kasnije je održavan zahvaljujući porezu na imovinu i filantropiji. Zamisao o alimentacijskoj shemi nije nova. Privatne ustanove slične vrste postojale su još u prethodnom razdoblju. Sredinom I. st. n. e. filantrop Tit Helvije Basil je osnovao fond za pomoć siromašnoj djeci Atene. Novo je bilo to što je sada alimentarni fond osnivala država i što se alimentacija provodi po čitavoj Italiji, u relativno širokom opsegu. Za razliku od privatnih fondova, cilj nije bila samo pomoć siromašnoj djeci i time direktno nastojanje na povećanju nataliteta, nego i unapređenje sitnog i srednjeg seljaštva. Sustav alimentacijskog fonda je kasnije proširen i na provincije i postojao je skoro 200 godina, sigurno sve do zaključno sa vladavinom Aurelijana. Primjer državnog fonda su slijedili i pojedinci, kao npr. Plinije Mlađi.

Kao što o to tome svjedoče predodžbe na reljefima, epigrafskim natpisima i novcu, Država je reklamirala alimentacije kao izraz princepske darežljivosti i njegove skrbi o

stanovništvu. Ali je to, nesumnjivo, bila palijativna mjera, koja na duge staze nije mogla zaustaviti ni propadanje srednjeg i sitnog seljaštva, ni pauperizaciju gradskog stanovništva.

Građevinska djelatnost i financijsko stanje

Za kratkotrajne Nervine vladavine, građevinska djelatnost se orijentirala na opravke cestovne mreže i širenje mreže akvadukta. Podignut je i veliki silos – žitnica koja se zvala *Horrea Nervae*, a završen je i mali imperijalni forum koji je započet još za vrijeme Domicijana.

Poradi povećanja javne potrošnje, bilo je potrebno uravnotežiti javne financije. Zato je formirana specijalna komisija od pet ljudi (*Viri minuendis publicis sumptibus*) koja je drastično srezala troškove, pa su mnoge svečanosti, javna žrtvovanja, igre i konjske utrke bile ukinute, a novi prihodi su skupljani iz Domicijanovih privatnih posjeda, pa su na aukcijsku prodaju dati brodovi, imanja pa i namještaj, a velike količine novca su dobivene od Domicijanovih srebrnih i zlatnih statua.

Kriza vlasti

Međutim, Nerva se suočio i sa nezadovoljstvom vojnika, koji su osjećali da im je izmakla iz ruku vitalna kontrola nad princepskom institucijom. Nerva je pored nagrada pretorijancima, sa mjesta njihovog prefekta smijenio Tita Petronija Sekunda (za koga se sumnjalo da je na neki način bio uvućen u zavjeru protiv Domicijana) i na to mjesto postavio Kasperija Elijana (*Casperius Aelianus*). Ove kompromisne mjere nisu zadovoljile pretorijance i oni su tražili čak i kažnjavanje pogubljenjem Domicijanovih ubica, što je Nerva odbio. Uz to, Nervina libertijanska politika je postupno dovela do gubljenja državnog autoriteta, pa je Frontin zamijetio da je Domicijanova tiranija bila bolja od Nervine anarhije. Nervina pozicija kao princepsa postajala je sve ranjivija i početkom 97. god. n. e. javila se i konspiracija protiv princepsa koju je vodio senatora Kalpurnije Kras (*Calpurnius Crassus*). Nerva je odbio da zavjerenike kazni smrću. Situacija se dodatno usložnjavala jer nije bilo potencijalnog nasljednika, a Nerva je (zbog svoje starosti) doživljavan kao prelazno rješenje u periodu revolucionarne tranzicije sustava. U opticaju su bila dva kandidata i to sirijski namjesnika Publije Kornelije Nigrin (*Publius Cornelius Nigrinus*) i čuveni zapovjednik

rajnske armije i namjesnik Gornje Germanije Marko Ulpije Trajan. U oktobru 97. god. n. e. se desila otvorena kontrarevolucionarna pobuna pretorijanaca pod vodstvom Kasperija. Oni su opkolili principsku palatu i praktično Nervu držali kao taoca. Nerva je prisiljen da preda odgovorne za Domicijanovo ubistvo i da se jednim govorom javno ponizi. Pogubljeni su Petronije Sekund i Partenije.

Smrt i nasljedstvo

Situacija je bila vrlo ozbiljna i tekovine prevrata i od 18. IX. 96. god. n. e. našle su se u opasnosti da budu izbrisane. Nerva se odlučio za presudni korak i kako bi učvrstio nosi sustav i povratio državni autoritet, on je adoptirao Trajana koji je uživao i ugled i autoritet i u narodu i u vojsci. Vjerojatno je to učinio i po savjetima svoje neposredne suradničke okoline, posebno Licinija Sure (*Lucius Licinius Sura*, španskog porijekla). Trajan je sa činom adoptiranja dobio titulu cezera i ovlaštenja tribunske moći.

Ovim potezom je Nerva pokazao političku i mudrost, odgovornost i pronicljivost. Spašen je novo stvoreni sustav koji će se u historiografiji nazvati „dinastijom“ Antonina ili dobom „Pet Dobrih Careva“. Njegova kratkotrajna vladavina je bila i više nego presudna da u narednom skoro 100-godišnjem periodu Rimska država dostigne svoj vrhunac u svim segmentima svoga života i funkcioniranja. Nervina nije bio samo premosnica, nego i temelj novog doba. Potpuno nezasluženo je njegovo djelo koje je ostvario u jednom kratkom, i vrlo turbulentnom vremenu ostalo u zasjenku nasljednika. Za razliku od Trajana, Hadrijana, Antonina Pija i Marka Aurelija njihov prethodnik je bio praktično sam i to na prelomnom historijskom međašu. Nije se mogao osloniti na nepouzdane institucije, vojsku u kojoj nije imao autoritet, a oko sebe je imao prevrtljive senatore i moćnike koji su čekali bilo kakvu njegovu grešku da sebe promoviraju kao potencijalno nove principse. Javne financije su bile slabe, a institucionalna struktura nije funkcionirala na zadovoljavajući način. Pretnja od građanskog rata je bila vrlo očita, a desila se i jedna otvorena pobuna pretorijanaca. Uz sve to Nerva je odmah započeo sa radikalnim projektom reformi u reizgradnji države i to kao dosta star i bolestan čovjek. I on je to sve uspio prevladati. Ali stres i stalna borba su morali uzeti svoj danak. Već za novu 98. god. n. e. Nerva je doživio srčani udar i nakon još jedne bolesti on je umro u svome domu 27. I. 98. god. n. e. Senat ga je deificirao i njegov pepeo je pohranjen u Augustov mauzolej. Njegov nasljednik Trajan je dao da se podigne hram u Nervinu čast.

Tacit je Nervinu vladavinu opisao kao zoru najsrećnije ere, kada je pomiješao stvari koje su nekada bile nepomirljive, suverenost i slobodu.

VLADAVINA TRAJANA

98. – 117. god. n. e.

Trajan (18. IX. 53. – 9. VIII. 117. god. n. e.) vladao je od 28. I. 98. do 9. VIII. 117. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Ulpius Trajanus*, od adoptiranja od strane Nerve nosio je ime *Caesar Marcus Ulpius Nerva Trajanus*. Kao princeps ime mu je glasilo *Imperator Caesar Divi Nervae filius Nerva Trajanus Optimus Augustus Germanicus Dacicus Parthicus*. Trajan je rođen u gradu *Italica*[93] (danas u predgrađu Sevilje, provincia *Baetica*), u familiji doseljenika koji su se iz Italije (konkretno iz Tudera u Umbriji) u južnu Španiju doselili još u vrijeme Srednje Republike (nakon II. punskog rata). Njegovi roditelji su bili istoimeni otac (ugledni senator iz roda Ulpijevaca i učesnik u Jevrejskom ratu kao zapovjednik X. legije *Fretensis*; kasnije konzul i namjesnik Sirije i Azije) i majka Marcia. Njegova starija sestra se zvala Ulpija Marcijana (*Ulpia Marciana*), a nećakinja Salonina Matidija/*Matidia.* Trajan je vodio tipičnu vojničku karijeru, pa je tako obišao dobar dio rimskog svijeta. Dok mu je otac bio namjesnik Sirije, mladi Trajan je u periodu 76/77. god. n. e. bio legijski vojni tribun, zazim je bio pretor kvestor, pa pretor 84. god. n. e., onda legat VII. legije *Gemina* i konzul 91. god. n. e. On je u Rim je doveo i čuvenog arhitektu Apolodora iz Damaska oko 91. god. n. e. Kao zapovjednik rajnske armije istakao se u borbama na ovoj granici. Po *Historia Augusta* Trajanu je vijest o njegovoj adopciji donio zemljak Hadrijan. Čim je adoptiran i time predestiran za nasljednika, Trajan nije gubio vrijeme na konsolidaciji uprave i pozvao je istaknute pretorijanske buntovnike u Gornju Germaniju, pod izlikom dobivanja unapređenja. Umjesto očekivanog promaknuća, oni su bili pogubljeni.

Početak Trajanove uprave

Trajan je preuzeo vlast bez ikakvog incidenta, i čin ustoličenja je bio pozdravljen sa mnogo entuzijazma od naroda. On se nije odmah sa Rajne uputio u Rim, nego je prvo obišao legije i druge borbene sastave na rajnsko – dunavskoj granici, kako bi ih učvrstio u lojalnosti sebi i novom sustavu i tako spriječio u ispoljavanju domicijanske nostalgije. Trajan je u Rim ušao 99. godine n. e. praćen oduševljenjem i entuzijazmom naroda. On je u grad ušao pješice, pozdravljajući zagrljajem senatore i čak hodajući među običnim ljudima. Ovim

[93] Grad Italika je bio osnovan 206. god. p. n. e., od strane Publija Kornelija Scipiona Afrikanca Starijeg, kako bi se u njega naselili rimsko – italski vojnici ranjeni u bici od Ilipa, gdje su Kartaginjani doživjeli težak poraz.

postupkom, koji je bio neuobičajen za ranije principse, Trajan je želio da svoju vlast predstavi u smislu da je riječ o dužnosti prema Državi, njenim institucijama i narodu. Trajan je javno obećao da će uvijek Senat informirati o poslovima vlade, i proklamirao je da je princepsova vlast kompatabilna sa slobodama naroda kojim upravlja.

Po Kasiju Dionu, Kasperije Elijan koji je vodio pobunu pretorijanaca je bio smijenjen sa dužnosti odmah po Trajanovom preuzimanju vlasti. Autoritet Trajana je bio bio toliki da se pretorijanci nisu usudili da se suprotstave ovoj odluci i mirno su prihvatili novi režim. Trajan je u potpunosti nastavio Nervinu politiku i odnos prema Senatu i narodu. Trajan je u historiografiji ipak najviše ostao upamćen po grandioznim vojnim kampanjama, koje su po obimu bile ravne Scipionovim pobjedama, Pompejevim ili Cezarovim pobjedama. Nakon zatišja od skoro jednog stoljeća, granice rimskog svijeta su se ponovo širile.

Filozofi i novi sustav, Dion Zlatousti i Epiktet

Sustav koji su uspostavili Nerva i Trajan, a koji su nastavili njihovi nasljednici, je ideološko opravdanje tražio i u filozofskim idejama i tumačenjima. To je bilo različito od režima Flavijevaca, kada su filozofi predstavljali značajnu opoziciju vlasti i bili progonjeni. Sada novi režim traži njihovu potporu i sebe predstavlja kao sredstvo ostvarivanja ideja i teorija tih opozicionih filozofa. Dion Hrizostom (Zlatousti; Δίων Χρυσόστομος; cc 40. – 120. god. n. e.) je predstavljao jednog takvog filozofa, koji se nije priklanjao posebno ni za jednu školu. On je bio usmjeren na to kako da filozofske postavke primijeni u praktičnom i funkcionalnom životu, i to posebno u upravljanju javnim poslovima kako bi se stvari dovele u bolje stanje. Za vrijeme Domicijana Dion Zlatousti je bio protjeran ne samo iz Rima i Italije, već i iz rodnog grada Pruse (današnja Bursa u Bitiniji). Po savjetu Delfijskog proročišta, on je obučen kao prosjak i samo sa Platonovim djelom Fejdon i Demostenovim govorom „O izaslanstvu" živio kao kinički filozof, usput proputovavši mnoge zemlje rimskog imperija. Dion Zlatousti je bio prijatelj Nerve, i kada su došle vijesti o smrti Domicijana, on je iskoristo svoj utjecaj da vojska na dijelu granice pokaže lojalnost novom princepsu. Kasnije je Dion svome imenu dodao i *Cocceianus*, u znak počasti prema Nervi čije je gentilno ime bilo *Cocceius*. Nakon Domicijanove smrti Dion je dobio amnestiju, vratio se u zavičajnu Prusu, a 100 god. n. e. posjetio je Rim i došao do Trajana. Dion je održao četiri govora o carskoj vlasti, u kojima je dao teoretsko obrazloženje princepske vlasti, koja treba da služi društvu i državi za razliku od tiranije. Po toj teoriji, nositelj najviše vlasti, čiji je prototip bio Zeusov sin Heraklo, ima visoke moralne značajke. On je pravedan, ne boji se rada i voli zakone. Djelo Diona Hrizostoma je prilično sačuvano, i sastoji se od 80 sačuvani i 15 fragmentiranih govora, te pet sačuvanih pisama i satirični

esej „Pohvala kosi”. Izgubljeni su neki filozofski i historijski radovi, između ostalih i *Getica* o Getima sa Dunava.

Grčka politička teorija izvršila je nesumnjiv utjecaj i na rimsku publicistiku. Po svom sadržaju blizak je govorima Diona Krizostoma *"Panegirik"* Plinija Mlađeg, u kome je Trajan prikazan kao pravedan upravitelj, koji čuva stare rimske tradicije. Novi sustav je izgledao kao otjelovljenje ideja filozofa, još iz vremena Platona, da bi jednog dana vrhovnu vlast mogao obnašati filozof – vladar, što će se i desiti kada princepski plašt zaogrne Marko Aurelije.

Za značenje filozofske misli veliko značenje tada ima i Epiktet (Ἐπίκτητος; živio cc. 55. – 135. god. n. e.). Ovaj Maloazijac iz Frigije je bio rob Neronovog oslobođenika Epafrodita. Sa dozvolom svoga vlasnika, Epiktet se obrazovao u stoičkoj filozofiji pod učiteljem Gaj Musonijem Rufusom (*Caius Musonius Rufus*). Po Origenu Epiktet je bio bogalj. Kada je Epiktet oslobođen, započeo je da podučava stoičku filozofiju, prvo u Rimu, a nakon Domicijanovog protjerivanja filozofa nastanio se u Nikopolisu u zapadnoj Grčkoj, gdje je osnovao svoju filozofsko – stoičku školu. Epiktet je tumačio stoicizam u sustavnom redu i sa usmjeravanjem pažnje na njegove praktične i funkcionalne implikacije. U središtu pozornosti Epikteta kao i mnogih drugih stoika, nalaze se etički problemi. Po Epiktetu, filozofija je način života, a ne samo teorijsko puko razmatranje. Njegovo učenje je kosmopolitskog, univerzalističkog i humanističkog određenja. On je naučavao jednakost svih ljudi. Sloboda je za njega moralna kvaliteta, pristupačna svakom čovjeku, bez obzira na njegov socijalni položaj. Čovjek treba gajiti slobodu duha. Čovjek može izgubiti sve: imovinu, čast, obitelj, ali mu nitko ne može ni oduzeti ni ugušiti ljudsku volju. Epiktetov primjer pokazao je da su za učenje stoikâ u određenoj mjeri bili zainteresirani i najniži slojevi. Ali to učenje nije pozivalo na borbu, već na prihvaćanje takvog stanja; ono je u ljudima razvijalo svijest da je postojeći socijalni poredak neizbježna nužnost.

Epiktetovo učenje je tako naglašavalo milosrđe, pokornost i poniznost, ali također i sposobnost i dužnost čovjeka da oblikuje vlastiti karakter, ovladavajući sobom i postajući nezavisan od vanjskih okolnosti. Čovjek treba razgraničiti, na koje stvari i događaje u životu može samostalno utjecati, a na koje ne. Tek sa takvim spoznajama on sebi omogućuje postizanje sreće i duševnog blagostanja. Pri tome, za stvari na koje može utjecati, treba tražiti vlastito i individualno rješenje. One stvari i događaje, na koje nema izravan utjecaj, treba "stoički" da podnese - odnosno da ih prihvati onakve kakve jesu. Dalje, ne treba da bude uznemiren zbog događaja, koji se dešavaju zbog prirodnih ili božanskih zakona. Važan aspekt Epiktetovog učenja predstavlja i teorija, da te osnovne pretpostavke, ne samo da su svakom pojedincu poznate, nego da se u svakodnevnom životu i primjenjuju. Ljudi imaju dužnost da brinu od drugim ljudima, i osoba koja slijedi pravilni način života će dostići sreći i mir uma. Posebno poznata je Epiktetova izjava: „Čovjek nije uznemiren zbog samih stvari, nego zbog njegovog shvaćanja istih!“. Ta rečenica se može shvatiti kao osnova njegovog učenja. Sam Epiktet je u starosti usvojio dijete jednog prijatelja, koje je ostavljeno da umre,

i odgojio ga je uz pomoć jedne žene. Po Epiktetu iracionalnost je zla i nepodnošljiva racionalnom.

Epiktet je među svojim učenicima imao mnoge mladiće iz uglednih i utjecajnih familija, kao što su bili Hadrijan i historičar Arijan iz Nikomedije koji je većinu njegovih govora zabilježio i objavio. Najpoznatije djelo Epiktetove filozofije predstavlja "Priručnik morala", dok su poznati i njegovi "Razgovori". Epiktetovo učenje, poradi svoje praktične vrijednosti po čovjeka, ali i razumljivosti izlaganja imalo je veliki utjecaj, sve do modernog vremena.

II. Dački rat (101. – 102. god. n. e.)

Više je razloga vodilo ka izbijanju novog dačkog rata. Prvi uzrok je bio ekonomske prirode. Rimska država se sa početkom antoninijanskog sustava suočila sa određenim financijskim problemima, a radi učvršćenja novog poretka i provođenja započetih projekata trebalo je novog svježeg novca i novih resursnih zona koje bi se eksploatirale. Dakija je bila veoma bogata, i bila je privlačan plijen. Poradi svojih bogatih resursa, kao i činjenica da su imali uređeno društvo pod Decebalom Dakija je predstavljala opasnog susjeda, jer je mogla na bojno polje izvesti značajan broj ratnika. Za razliku od ranijih perioda, transdanubijske politije su svoju vojnu snagu, pa djelimično i uređenje počeli da usavršavaju prema rimskim obrascima. U slučaju Dakije, tome je pogodovalo i prisustvo rimskih inženjera koje je tamo poslao Domicijan. Granica na donjem Dunavu je mogla vrlo lako da se probije, a onda bi takva situacija izazvala lančanu reakciju širom dunavske, pa i europske granice Države. Decebal je stupio i u pregovore sa partskim kraljem o zajedničkim akcijama, i uslijed toga su i istočne provincije Države mogle doći u opasnost. Uz sve to, mirovni ugovor koji je Domicijan sklopio sa Decebalom smatrao se sramnim po Državu i njene interese, i njegova revizija je isto bila jedan od motiva za novi rat. Iako je Decebal održavao postignuti mir sa Domicijanom, situacija na donjodunavskoj granici je još uvijek bila vrlo rovita. Decebalova Dakija je ustvari postajala sve moćnija, ponajviše i zbog realizacije stavki iz ranijeg mirovnog sporazuma.

Trajan je 101. god. n. e. pokrenuo novi rat na Dakiju. Da je on ozbiljno shvatao rat sa Dačanima, dokazuje da je povukao znatne trupa sa drugih dijelova granice, čak i onih koje nisu bile baš stabilne.

U martu 101. god. n. e. Trajan je krenuo na Dunav, vodeći sa sobom i veliku pratnju, uključujući i suprugu Plotinu, nećakinju Marcijanu i rođaka Hadrijana. Glavni njegovi suradnici u predstojećem ratu su bili Licinije Sura (bliskog prijatelja), Lusije Kvijet, Kvint Marcije Turbon (*Quintus Marcius Turbo*; porijeklom iz grčkog Epidaurusa), Aul Kornelije

Palma Frontonian (*Aulus Cornelius Palma Frontonianus*; rodom iz etrurskog Volsinija). Riječ je o osobama koje su do kraja Trajanovog života ostale uz njega, obnašajući odgovorne i bitne vojne i upravne dužnosti.

Legijsko – auksilijarne jedinice, zajedno sa pretorijanskim kohortama i *equites singulares* su prodrle na dačku teritoriju nanoseći velike gubitke neprijatelju i uništavajući naselja. Napad je izgleda išao preko Banata. I Dačani, zajedno sa iransko – sarmatskim Roksolanima, su pružali snažan otpor i vršeći iznenadne pa i masovnije napade (uključujući i prijelaz preko donjeg Dunava na rimsku teritoriju), i tom prilikom su nanijeli protivniku značajne gubitke. Došlo je do nove bitke kod Tape 102. god. n. e. u kojoj je Trajanova armija izvojevala pobjedu, a i zauzete su i planinske utvrde u kojima su nađene borbene mašine i stijeg koji su Dačani oteli kada su uništili Fuskovu vojsku. Istovremeno je i Decebalova sestra bila zarobljena. Nakon više pokušaja pregovora, Decebal je na kraju pristao na mir, a i Trajanu je to bilo u interesu jer se približavala snažna zima. Po sporazumu Decebal se obavezao na potčinjeni «saveznički» odnos (po Kasiju Dionu da ima „iste neprijatelje i prijatelje kao Rimljani"), te se time dobila vazalna država prema barbarskim narodima na sjeveru i istoku. Uz to se morao odreći mnogih oblasti, posebno na jugozapadu svoje kraljevine. Decebal se obavezao na predaju svih rimskih dezertera i prebjega, kao i da više ne pruža utočište dezerterima ili prebjezima niti da zapošljava u svoju službu vojnike iz rimskih oružanih snaga. Dačani su trebali i da vrate borbene mašine i inženjere, kao i da razgrade utvrde te da predaju oružje. Kasnije je dačka delegacija došla i pred Senat, u stavu poraženog neprijatelja (bar to tako Kasije Dion predstavlja) i mir je i zvanično ratificiran od Senata. Nakon ratifikacije, oružje je vraćeno Dačanima.

Na predatim teritorijama Rimljani su stacionirali i vojne garnizone, kako bi kontrolirali situaciju na terenu. Po povratku u Rim, Trajan je dočekan kao pobjednik i znak ove pobjede uzeo je počasni nadikam Dački (*Dacicus*). Godinama kasnije (109. god. n. e.) u *civitas Tropaensium* (danas Adamclisi u Rumuniji; provincija Donja Mezija) postavljen je *Tropaeum Traiani* u znak pobjede kod Tape 102. god. n. e. Tropej je podignut na mjestu gdje je 92. god. n. e. XXI. legija *Rapax* bila uništena. Prije Trajanovog spomenika je na tom mjestu postojao oltar na čijim zidovima su ispisana imena 3000 legionara i auksilijara koji su umrli "boreći se za Republiku". Trajanovom spomeniku je kao uzor poslužio Augustov maulozej, a 107/108. god. n. e. je posvećen bogu Marsu Ultoru/Osvetniku. Spomenik je sadržavao (u vidu friza) 54 metopa koji su prikazivali Rimljane u borbi protiv neprijatelja i većina njih se danas čuva u obližnjem muzeju. Spomenik je zamišljen kao svojevrsno upozorenje narodima izvan rimskih granica u Podunavlju. Originalni spomenik je davno propao, a na njegovom mjestu je 1977. god. podignuta suvremena rekonstrukcija. Tropeum je bio ukrašen i sa velikim natpisom posvećenim Marsu Ultoru / Osvetniku : „Marsu Osvetniku, imperator, cezar božanskog Nerve sin, Nerva Trajan August Germanik Dački, vrhovni svećenik, tribunske moći 13 (puta op. a.), imperator šest (puta proglašen op. a.), konzul pet (puta op. a.), otac domovine, nakon što je pobijedio vojske Dačana i Sarmata."

Primjeri sačuvanih metopa sa *Tropaeum Traiani* :

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.

10.
11.
12.

13.
14.
15.

16.
17.
18.

19. 20. 21.

5. Rimski legionar u žičanoj košulji i sa kopljem protiv dačkog ratnika.

6. „Barbarska“ (dačka, germanska ili sarmatska) familija u kolima sa četiri točka.

7. Rimski vojnik sa germanskim zarobljenikom.

10. Vojnici, van obavezne dužnosti, na maršu.

14. Rimski vojnik sa šljemom i u punom oklopu protiv dačkih ratnika.

15. Legionar u žičanoj košulji protiv dačkog ratnika. Prikazan ranjenik je German, jer nosi karakteristični svebski (švapski) čvor/punđu na svojoj kosi (na desnoj strani glavi). Možda je riječ o pripadniku naroda Bura. Ova metopa ukazuje da se Trajan za vrijeme dačkih ratova sukobljavao i sa germanskim zajednicama, koje su možda djelovale kao dački saveznici.

18. Metopa prikazuje princepsa Trajana i njegovog jednog zapovjednika.

19. – 21. Metope prikazuju dačke, germanske i sarmatske zarobljenike.

Metopa koja prikazuje trojicu vojnika u žičanim košuljama i u borbenom poretku.

Metopa koja prikazuje konjanika sa plaštom kako gazi neprijateljskog ratnika.

Trajanov most preko Dunava

Moćna i brojna vojska Rimske države je u dačkim ratovima za Trajana pokazala ne samo svoju borbenu vrijednost u stilu drevnih republikanskih armija, nego i iznimna umijeća na nizu polja od kojih je tada najvidljiviji segment bila inženjerija. Kako bi se trupe probile lakše sa obale u unutrašnjost, izgrađen je i put kroz Đerdapsku klisuru. Nakon izgradnje Trajan je naredio da se u stenu iznad puta ukleše natpis (TABVLA TRAIANA) kod Ogradine (Donja klisura Đerdapa) : „Imperator Cezar, božanskog Nerve sin, Nerva Trajan August Germanik, vrhovni svećenik, tribunske moći četvrti (put op. a.), otac domovine, konzul tri (puta op. a.), savladavši planinsko stijenje, koristeći drvene grede, sagradio je ovaj put". Ovaj put su izgradili vojnici IV. legije *Flavia Felix* i VII. legije C. P. F.

Radovi su vršeni na putu koji je prosecan u stijeni Gornje klisure 33/34. god. n. e. u vrijeme Tiberija, nastavljeni su 44. godine n. e., a onda i pod Flavijevcima. Tragovi puta su se mogli vidjeti sve do početka 70-tih godina XX. st., prije izgradnje Đerdapske hidroelektrane.

Kako bi se prebacila armija preko Dunava, izgrađen je veliki kameni most koji je premošćavao ovu veliku europsku rijeku. Ovaj „Trajanov most" je dizajniran od strane Apolodora iz Damaska i vjerojatno je bio najveći u tome vremenu. Sa gornjomezijske strane most je počinjao u blizini današnjeg sela Kostol kod Kladova, a na dačkoj strani je završavao kod današnjeg Drobeta - Turn Severina. Na mezijskoj strani se nalazilo i naselje Pontes. Apolodor je ustvari odredio da se dok traje gradnje, tok Dunava skrene u jedan rukavac. Tako je većina stubova mosta bila izgrađeni na suhom. Most je bio dugačak 1097,5 m., sa lukovima iznad vode imao je 20 stubova. Temelji stubova i portali bili su od veoma tvrdog cementa napravljenog od šljunka utisnutog u malter, iznad toga su postavljeni redovi opeke, a stubovi su imali jezgro od maltera, oko kojeg su se nalazile tesanice i opeke. Primjenom poprečno i uzdužno postavljenim drvenim gredama koje su prolazile kroz jezgro postignuta je veća čvrstina mosta. Trajanov most na Dunavu (sa segmentiranim lukovima) je skoro 1000 godina važio za najduži most ikada sagrađen, i to u rekordnom roku od 103. do 105. god. n. e. Njegov izgled je uklesan na Trajanovom stubu u Rimu. Most je srušen po naređenju cara Aurelijana oko 170 godina kasnije, iako neka vrela navode da je most porušen 20 godina nakon izgradnje po naređenju Hadrijana. Ova druga opcija je manje vjerojatna. Ostaci mosta na obje strane Dunava su i danas vidljivi. Kako bi se olakšala plovidba uz Đerdap, prokopan je i kanal kako bi se riješio problem katarakte kod današnjeg Sipa i podvodnog stijenja. I o tome svjedoći jedan epigrafski spomenik.

Apolodor je bio glavni Trajanov arhitekta i inženjer i pored mosta na Dunavu on je dizajnirao i Trajanov Forum, Trajanov stup i Trajanove trijumfalne kapije u Beneventu i Ankoni, uz neke manje projekte. Njemu se pripisuje da je bio i arhitekt Panteona, te da je bio graditelj mosta Alcántara u Španiji. Apolodor je i vodio dovršenje Odeona koji je

započeo da se gradi za Domicijana na Marsovom polju. Vjerojatno je Apolodor bio zaslužan i za heksagonalnu luku u *Portusu*. Apolodor je bio isuviše arogantan, i to ga je koštalo glave. On je jednom prilikom uvrijedio i ismijao Hadrijana, odnosno neke njegove arhitektonske i umjetničke ideje. Nakon što je Hadrijan došao na vlast, Apolodor je prvo prognan, a zatim pogubljen na osnovi neke izmišljene optužbe. Po Kasiju Dionu Hadrijan je bio i ljut zbog Apolodorove detaljne revizije planova za izgradnju hrama Venere i Rome, koju je ovaj uradio nakon što je postao princeps. Apolodor je napisao jedno djelo o opsadnim mašinama (Πολιορκητικά).

Trajanov forum je kronološki bio posljednji od carskih foruma u Gradu. *Fasti Ostienses* govore da je ovaj forum posvećen 112. god. n. e. Dok se gradio forum, paralelno su se radili i drugi građevinski projekti, kao što Trajanova tržnica, restauiran je julijevski forum (gdje je izgrađena *Basilica Argentaria*) i hram Venere Roditeljke. Na sjeveru Trajanovog foruma je podignuta *Basilica Ulpia*, koja je uskoro postala najvažnija bazilika. Sa njenom izgradnjom veći dio političkog života Grada se pomjerio sa Foruma na Trajanov forum sve dok igradnje basilike Maksencija i Konstantina na Forumu. Sjeverno od ove velike bazilike bio je manji trg sa hramo posvećenom božanskom Trajanu. Na ovom forumu su bile i dvije biblioteke i to jedna sa djelima na latinskom, a druga sa djelima na grčkom. Između ovih biblioteka je bio Trajanov stup.

III. Dački rat (105. – 106. god. n. e.)

I pored poraza u prethodnom ratu, Decebal se nije smirivao i po Kasiju Dionu od početka je kršio mirovni sporazum. Dao je da se skuplja oružje, primao je dezertere, opravljao utvrde, slao izaslanike susjedima kako bi uspostavljao veze sa njima, napao sarmatske Jazige i oteo im dio teritorije. Napadnute su i rimske pozicije, zemljišta i kolonije na Dunavu, a uništen je i jedan manji rimski garnizon. Po Kasiju Dionu, Decebal je i otvoreno radio na atentatu na Trajanu, uposlivši u tu svrhu pojedine dezertere. Međutim, ovaj plan je propao, jer je jedan od atentatora uhapšen i otkrio je čitavu zavjeru. Na prevaru je zarobio rimskog zapovjednika Longina, pa ga je neuspješno ispitivao a onda je u zamjenu za njega zatražio povratak izgubljene teritoriju i novčanu nadoknadu za ranije ratne troškove. Longin je kasnije izvršio samoubistvo, ispivši otrov.

Trajan je morao osobno predvoditi novu ofanzivnu akciju na Dakiju, ali ovaj put sa ciljem njene konačne i totalne pacifikacije, odnosno uništenja dačke kraljevine. Skupila se na dunavskoj granici ponovo brojna i moćna armija, kako bi se ubrzao prodor u unutrašnjost izgrađen je još jedan most preko Dunava. U Dakiju se prodrlo u tri glavne kolone. Dačani su nastavili pružati žestok otpor, i legijsko – auksilijarne trupe su trpile velike gubitke. Ali je

napad bio neumoljiv i padala je utvrda za utvrdom. I početkom ljeta 106. godine n. e. Trajanova armija (II. *Adiutrix*, IV. *Flavia Felix*, detašmani VI. *Ferrata*, mnogobrojne auksilijarne jedinice) je napala Sarmizegetusu. Prvi napad su branioci odbili, ali su napadači prekinuli opskrbu vode dačkoj prijestolnici. Sarmizegetusa je na kraju osvojena i spaljena do temelja. Decebal je sa mnogim svojim sljedbenicima uspio pobjeći prema istoku, ali ga je presrela rimska konjica. Kako bi izbjegao da bude zarobljen i proveden u trijumfu ulicama Rima, Decebal je izvršio samoubisto. Decebal je prvo pobjegao a onda je izvršio samoubistvo.

Na jednom pronađenom epigrafskom spomeniku (nadgrobna stela) Tiberija Klaudija Maksima (*Tiberius Claudius Maximus*), pronađenom na lokalitetu Gramini u Grčkoj, navodi se da je ovaj konjanik – izviđać VII. legije C.P.F., zarobio Decebala koji je onda izvršio samoubistvo. Klaudije Maksim je onda Decebalovu glavu i desnu ruku odnio Trajanu, za što je bio nagrađen osobno od principsa.

Zahvaljujući izdaji Bicilisa, povjerenika Decebala, Rimljani su našli i golemo blago koje je Decebal dao da se skloni u koritu rijeke Sargesia. Ovo blago se sastojalo od enormnih količina čistog zlata i srebra. Posljednji značajniji dački otpor je skršen u bici kod Porolissuma. Rimsko osvajanje iz 105. – 106. god. n. e. je bilo izrazito brutalno i temeljito. Gubici Dačana su bili enormni, mnoga njihova naselja su sravnjena sa zemljom a blaga zemlja opljačkana. Trajan je tako iz nje odnio čak 165 tona zlata i 330 tona srebra. Iz Dakije je odveden i veliki broj robova. IV. legija *Flavia Felix* je ostavljena kao garnizon u razrušenoj Sarmizegetusi. Trajan nije uslišio molbu Jaziga da im vrati područje koje im je Decebal bio oteo.

Dakija je pretvorena u prvu rimsku transdanubijsku provinciju sa prijestolnicom koja se zvala *Colonia Ulpia Traiana Dacica Augusta Sarmizegetuza*, nekih 40-tak km od stare Sarmizegetuse. Senat je osnovanje ovoga grada dao ovjekovječiti kovanjem sestercija koji je posvećem najboljem principsu (*optimus princeps*). Tako je rimski svijet došao u posjed jedne veoma bogate zemlje ne samo u rudama (zlato, srebro i željezo), nego i u mnogim drugim resursima (drvo, žitarice, sol, voće, stoka...itd...). Nakon Trajanove smrti, njegov nasljednik Hadrijan je dao da se 119. god. n. e. izvrši podjela dačke provincije na dvije provincije i to na *Dacia Superior* i *Dacia Inferior*. Podjela na tri provincije (*Dacia Porolissensis, Dacia Apulensis* i *Dacia Malvensis*) izvršena je (možda cc 158. god. n. e.) za vrijeme Antonina Pija. Za vrijeme markomanskih ratova, vojni i sudski poslovi su bili ujedinjeni pod jednom osobom, sa drugom dvojicom senatorskog ranga (*legati legionis*) kao njemu podređenim. Tada je Dakija zvana provincija Tri Dakije (*tres Daciæ*). Za vrijeme markomanskih ratova u doba Marka Aurelija Dakija je predstavljala prvu borbenu liniju.

Iako je Dakija pretvorena u provinciju, to nije značilo da su se u njenim okvirima našle sve dačke zajednice. Određene oblasti i dačke zajednice sjeverno od Dunava (npr. na sjevernim Karpatima i u Moldaviji) su ostale nezavisne i predstavljale su stalnog suparnika na granici.

Najčuveniji su Kostoboci (*Costoboci*) i Karpi (*Carpi* ili *Carpiani*; i njihovo ime je povezano sa imenom Karpata), a vrijedi spomenuti i Kalipize. Uz njih sve se jače osjećalo i prisustvo sarmatskih zajednica (Jazigi, Roksolani) te germanskih i preostalih keltskih naroda na tome područje. Radi toga je započelo i snažno utvrđivanje granica, sa kastelima, rovovima, usjecima i nasipima.

Rat 105. – 106. god. n. e. imao je značajan efekt po historiju sjeveroistočnog Balkana, i praktično je predestinirao sadašnju etničku i kulturološku sliku na ovom području. Kako bi se brzo obnovio život u Dakiji, ovaj put kao rimskoj zemlji, započeo je opsežni projekat kolonizacije i doseljavanja (posebno sa Balkana i Male Azije). Pošto je središnjoj vlasti u Rimu posebno stalo da se što je moguće brže započne sa eksploatacijom rudnika (posebno u zoni *Alburnus Maior*) sa ilirskih prostora se doselio znatan broj rudara, ali i osoba drugih zanimanja. Čitava sela su sačinjena od ovih kolonista iz provincije Dalmacije, npr. kao selo Pirusta. I značajan broj veterana je naseljen u Dakiji. Doseljenici, čak i ako nisu imali status rimskog građanina i nisu još govorili latinskim ili nekom njegovom izvedenicom kao maternjim, ipak su činom kolonizacije gubili vezu sa svojim korijenjem i u tuđoj zemlji bili su znatno podložniji procesu romanizacije. To je onda moralo imati efekta i na dačke starosjedioce, iako su se oni sporadično u narednom periodu znali i pobuniti, kao npr. 117. godine n. e. I starosjedilačko i doseljeno stanovništo se ubrzano miješalo i simbiostički uvezalo u jednu etničku i kulturnu zajednicu koja je danas poznata pod rumunskim imenom (Romania = zemlja Rimljana). I u modernom folkloru Rumunije se na neki način pamti Trajanov rat sa narodom sa planina. Inače Trajan je upravo zbog ovog rata sa Dačanima, ostao zabilježen u narodnom folkloru ne samo romanskih (vlaško - rumunskih) govornika, nego čak i kod slavenskih govornika na Balkanu. Tako se on pojavljuje u nizu priča, uključujući i onu čuvenu o caru Trojanu.

Nakon pretvaranja Dakije u provinciju, dunavska granica od Vindobone do Crnog mora je bila učvršćena sa nizom utvrda i kastela. Bilo je devet legijskih tabora: Vindobona, Karnuntum i Brigecij u Gornjoj Panoniji, Akvinkum u Donjoj Panoniji, Singidunum i Viminacium u Gornjoj Meziji, Nove, Durostorum i Troesmis u Donjoj Meziji.

Trajan je napisao i izvještaj o dačkim ratovima, ali je on nažalost nestao.

Trajanov stup

U znak pobjede nad Dačanima, u periodu 106. - 113. god. n. e. izgrađen i podignut je „Trajanov Stup“ (COLVMNA TRAIANI, Colonna Traiana) na Trajanovom forumu blizu brežuljka Kvirinal u Rimu, koji komemorira pobjede armije, kojom je zapovijedao princeps Trajan, u dačkim ratovima. Vjerojatno je izgrađen pod nadzorom čuvenoga arhitekte

Apolodora iz Damaska, a po nalogu Senata. Osnovna tematika stuba su pobjedonosni ratovi iz 101 – 102. i 105-106. god. n. e. koje je Rimska Država vodila protiv dačkog kraljevstva. Sam stub je 29,76 metara visok, dok sa bazom pa do vrha osnove statue visina iznosi 38,4 metara. Od baze do vrha je oslikan nizom narativnih, plitkih reljefa koji u vidu spiralne trake obavijaju stup prikazujući scene iz navedenih kampanja. Bas-reljefni friz je dugačak nešto više od 190 metara i uvija se oko osovine 23 puta. Unutar stuba se nalazilo zavojito stubište sa 185 stepenica, a na vrhu – kruništu se nalazila pozlaćena skulptura Trajana. Statua je u nekom razdoblju nestala, a 4. XII. 1587. god. na mjesto gdje se nalazila Trajanova skulptura je postavljena skulptura sv. Petra. U bazi stuba je bilo i počivalište zlatnih urni sa ostatcima Trajana i njegove supruge nakon izvršene kremacije.

Na bazi stuba se nalazi sljedeći natpis :

SENATVS·POPVLVSQVE·ROMANVS
IMP·CAESARI·DIVI·NERVAE·F·NERVAE
TRAIANO·AVG·GERM·DACICO·PONTIF
MAXIMO·TRIB·POT·XVII·IMP·VI·COS·VI·P·P
AD·DECLARANDVM·QVANTAE·ALTITVDINIS
MONS·ET·LOCVS·TANT<IS·OPER>IBVS·SIT·EGESTVS

Scene friza se razvijaju kontinuirano i kako bi se prikazalo što je moguće više dešavanja i likova, u jednoj sceni su korištene i različite perspektive. Takav spiralni tok trake omogućuje kronološki kontinuitet prikaza koji se nikako drukčije ne bi mogao postići. Na pretrpanom reljefu sa više od 2500 figura postignuta je zavidna karakterizacija, čak i portretnost lica, bogata igra svjetlosti i sjene i mnogostruki prostorni planovi. Iako se gornje scene ne mogu vidjeti iz podnožja stupa, bile su vidljive s balkona zgrada koje su polukružno okruživale stup. Reljefni friz opisuje dvije kampanje i to donji dio kampanju iz 101. i 102. godine n. e., a gornji dio kampanju iz 105. i 106. godine n. e. Dva dijela su razdvojena sa personifikacijom boginje Pobjede (Viktorije; Nike) koja ratna dešavanja zapisuje na štit. Ratni su prizori izrađeni realistički, pa su svi likovi pomno karakterizirani, a neke scene i krajnje naturalizirane (npr. sječa glava poraženih, progon stanovništva i dr.), što objektivni izraz i epsku viziju stapaju u jedinstvo.

Ono što je karakteristično za frizovni opis dačkih ratova jeste činjenica da dominiraju prikazi različitih jedinica Oružanih snaga Rimske države, zatim njihovi pokreti i posebno vojno – inženjerijski i građevinski poduhvati i naravno scene sa princepsom Trajanom (59 puta se pojavljuje) kao herojskim protagonistom. Scene realnog ratnog nasilja su rijetke u odnosu na cjelokupnu dužinu friza i mnogobrojne prikaze. Scene nasilja rimskih vojnika nad ženama i djecom i ne postoje, iako postoji scena nasilja (dačkih) žena nad muškarcima. Vojnici Rimske države se prikazuju kao disciplinirani, ljubazni i dobri, što je vjerojatno namjerni propagandistički umetak u frizovni opis osvajanja Dakije, u skladu sa Trajanovom slikom kao poborniku pravde, milosrđa, umjerenosti i suzdržanosti. Time se želi na neki način ublažiti nesumnjiva činjenica osvajanja tuđe teritorije, poradi čisto ekonomskih razloga (zlatni rudnici) i njene kolonizacije sa drugim etničkim elementima (poglavito sa Balkana i Male Azije). Uz sve to, i sama tadašnja rimska javnost nije baš bila previše senzibilirana za „teške“ i „surove“ scene, posebno kada bi se prikazivali njihovi vojnici kako brutalno postupaju sa nejaći. Zato su kreatori scena na stubu namjerno izbjegavali da prikažu one najgore posljedice ratova. Morati će proći skoro 70 godina da bi, uslijed razvitka okolnosti, rimska javnost mogla biti (u vrijeme Markomanskih ratova koje je vodio princeps Marko Aurelije) spremna da prihvati predodžbe stvarnog rata i postupaka

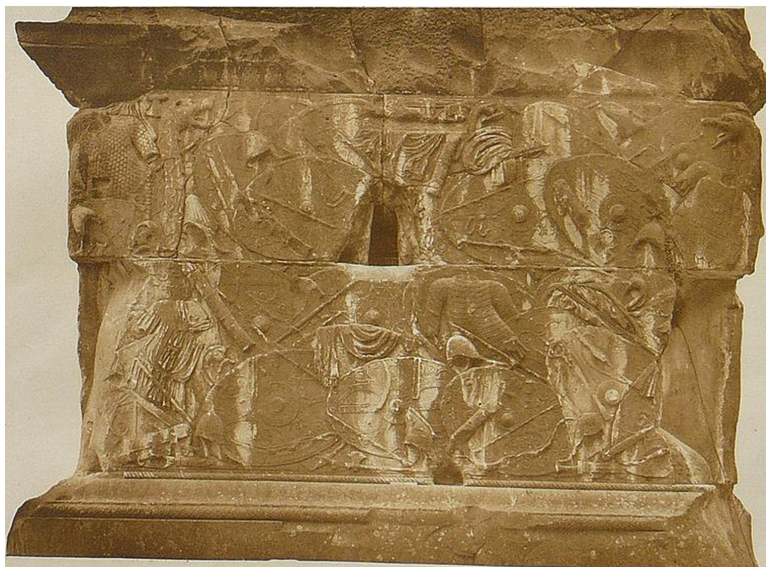
sopstvene vojske (što je i ovjekovječeno na stubu koji se podiže u znak pobjeda princepsa Marka Aurelija na dunavskoj granici). Ali na početku II. st. n. e., još uvijek je vladala profinjena ležernost koja nije željela da „vidi“ ništa što bi je uznemirilo, makar to bilo stvarnost na nekom dalekom Transdanubijskom frontu. Zato kreatori spiralnog friza žele ostvariti romantiziranu viziju pobjedničkih ratnih pohoda i sposobnost Oružanih snaga Rimske države, poglavito u njenom organizacijskom i tehnološkom vidu. Ali, i činjenica je da dački ratovi nisu bili baš toliko brutalni kao što će biti oni poznati pod nazivom „markomanski ratovi“, koji su po svojoj dugogodišnjoj krvavoj zbilji prevazišli sve ono što je rimski svijet razumijevao i podrazumijevao u svome „bel epoque“ ranih Antonina.

U spiralnom frizu dominiraju likovi, i to sa više od 2500 figura (vojnika, mornara, državnika, vojskovođa, svećenika, civila). Vrijedi istaći iznimnu sklonost realitetu i detaljima. Tragovi boje su pronađeni u utorima reljefa, pa se pretpostavlja da je cijeli plitki reljef bio obojen živim bojama i sa metalnim dodatcima, što se sve u u zadnjih 1900 godina izgubilo.

Trajanov stub uz kasnije podignuti stub Marka Aurelija, sa svojim bas reljefima, su do danas najdetaljnija, najveća, najrealnija pa i (u umjetničkom smislu) najljepša prikaza ratova u vizuelnoj umjetnosti. Oba stuba sa svojim mnogobrojnim reljefno – slikovnim prikazima pripadaju princepsima iz „dinastije“ Antonina koji su značajne periode svoje vladavine proveli u ratovima na dunavskoj granici.

Pojedini reljefi na Trajanovom stupu:

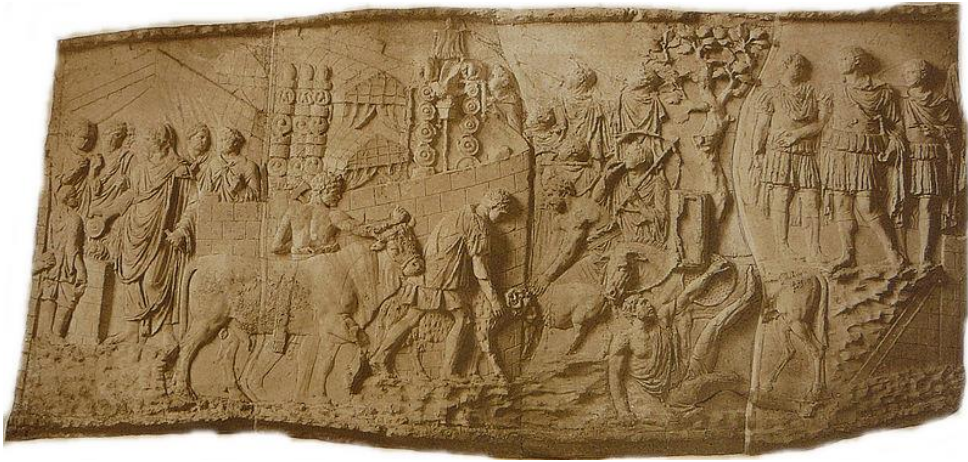

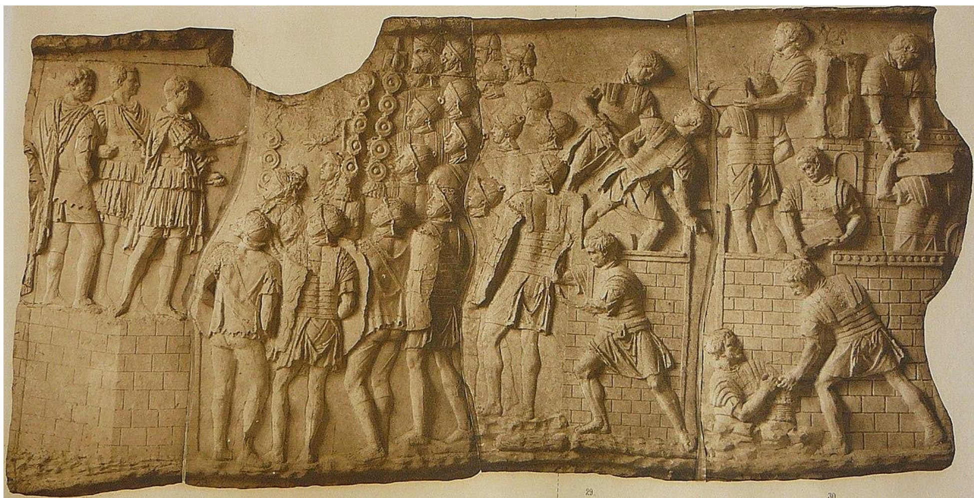
Kako bi se uopće moglo pristupiti obradi masivne građe sa Trajanovog stuba, iz čisto tehničkih razloga ona se mora diferencirati na scene i pojedine dijelove. Za naš rad odabrali smo scensku sistematizaciju (i sukladno tome i njegove odgovarajuće slike) koju je uradio njemački historičar i filolog Conrad Cichorius (25. V. 1863. – 20. I. 1932. god.) u svojim monumentalnim monografijama iz 1896. (za scene iz rata 101. – 102. god. n. e.) i 1900. god. (za scene iz rata 105. – 106. god. n. e.). Ove monografije o Trajanovom stubu predstavljaju osnovu i modernih istraživanja ove arheološko-historiografske problematike.

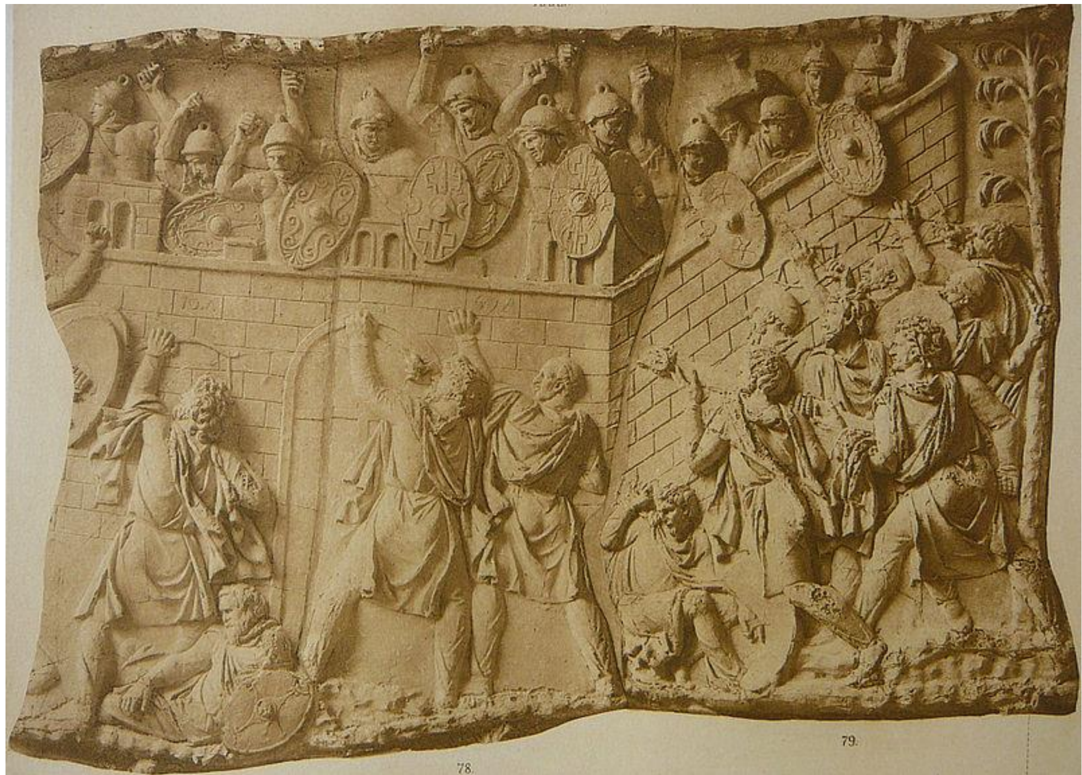

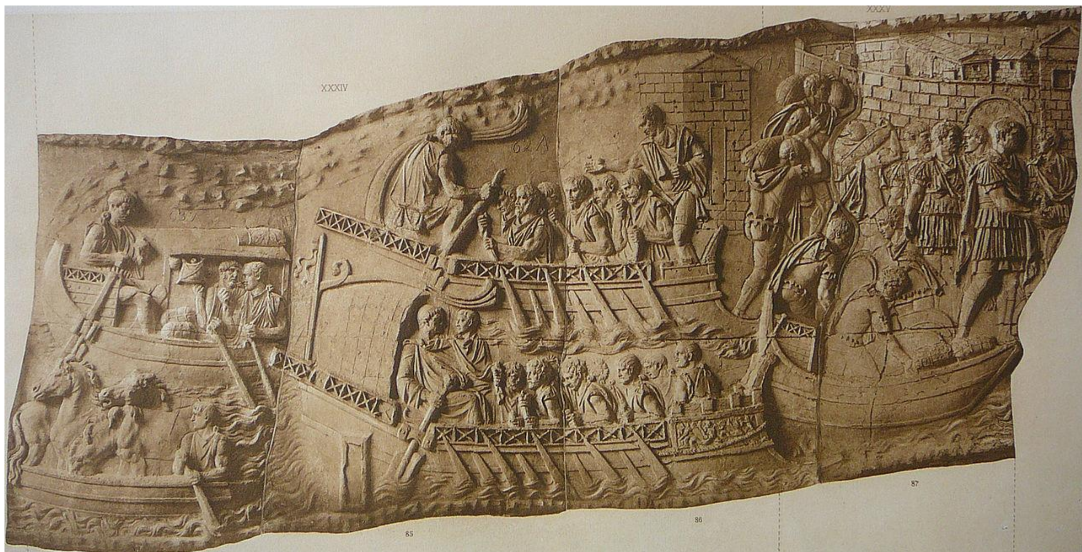

29.
30

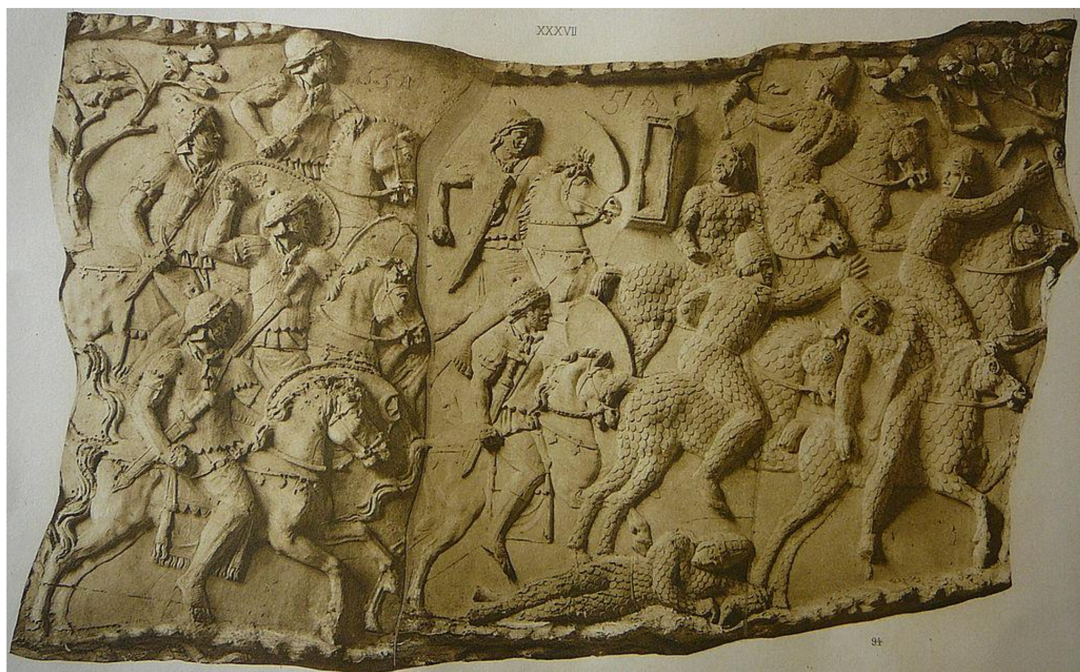

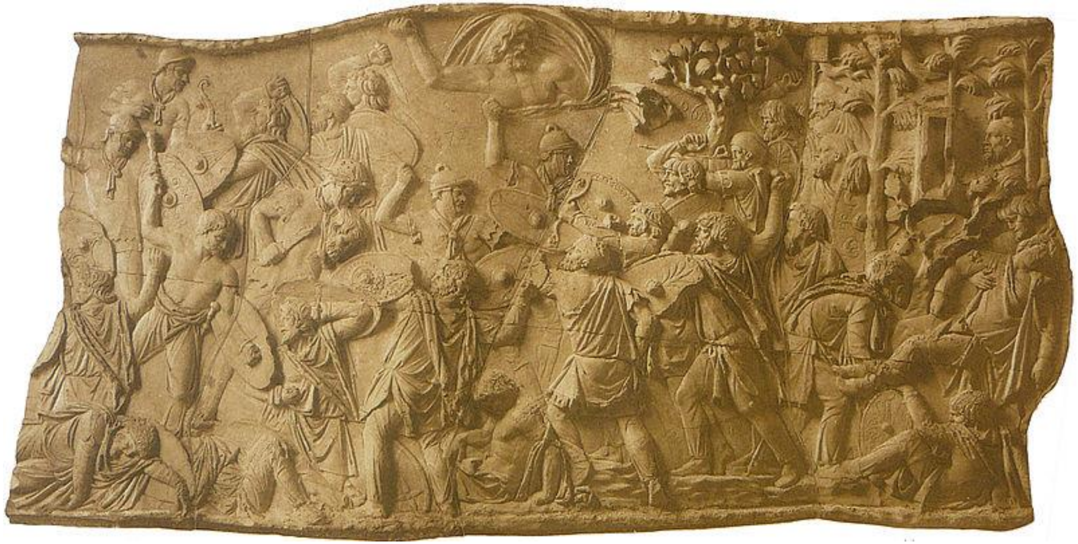

XXXI.
76.

78.
79.

XXXIV

XXXVII
94

42 A

133
134

LXXXIX
XC
236
235

CXXXI
351
352
353

Aneksija Nabatejskog kraljevstva

Nakon smrti Rabbela (ar-Rabil) II. Sotera (vl. 70. – 106. godine n. e.), potčinjenog «savezničkog» nabatejskog kralja došlo je do aneksije ove arapske zemlje. Sam način i formalni razlozi aneksije su ostali nepoznati. Možda se desila klasična vojna okupacija i već 107. god. n. e. rimske trupe su bile stacionirane u zoni oko Petre i Bostre. Akciju okupacije je možda predvodio namjesnik Sirije Kornelije Palma (*Cornelius Palma*), i u njoj su učestvovale i sirijske i egipatske trupe. Tada je ustanovljena nova provincija *Arabia Petraea* (današnji Jordan i sjeverozapad Saudije). Grad Petra je bio vrlo bitno čvorište u koje su stizali karavani iz južne Arabije, ali se njeno ekonomsko značanje postupno smanjivalo. Preko zaliva Akabe se odvijala trgovina sa Indijom. Kako bi se učvrstila veza sa ovom arabijskom provincijom i njenim trgovinskim značenjem, učvršćen je put od Akabe do Damaska. Prvi namjesnik je bio Gaj Klaudije Sever (*Caius Claudius Severus*), koji je i zaslužan za izgradnju puta od Akabe, preko Petre do Bostre.

Nabatejsko kraljevstvo je bilo potčinjena «saveznička», arapska državica na istočnoj granici. Malichus / Malik II. (مالك), otac Rabbela II. je vladao do 40. do 70. god. n. e. Za njegove vladavine kraljevstvo je slabilo jer su se trgovački putevi pomjerili na egipatske crnomorske luke. Malik II. je surađivao sa Rimljanima u gušenju jevrejske pobune, poslavši 5000 konjanika i 1000 pješadinaca. Malik II. je izgubio kontrolu nad Damaskom, koji je prešao pod direktnu rimsku vlast. Njegova supruga Shaqilath je imala značajnu ulogu u kraljevini i bila je regent svome sinu Rabbelu II. Kasnije je i Rabbelova sestra Gamilath imala značajnu ulogu u državici. Formalni nasljednik Rabbela II. je bio Malik III.

Trajanova mirnodopska politika

Trajan nije zaboravljao i kako da zadovolji narod Rima, pa je osim uobičajenog izdavanja žita siromašnim Rimljanima Trajan u tri maha dijelio kongnarij, pri čemu je u dva slučaja podijelio po 75, a u jednom čak po 500 sestercija na čovjeka. Nakon završetka dačkog rata je priredio 123-dnevni festival koji se sastojao od konjičkih utrka, borbi životinja, gladijatorskih, pozorišnih i drugih igara i predstava u Koloseumu. Navodno je taj festival, koji je imao do 5 miliona posjetilaca (pojedinci su dolazili u više mahova), za sobom ostavio pravo krvoproliće od više hiljada umrlih ljudi (borilo se čak 10.000 gladijatora) i 11.000 stradalih životinja. Trajan se po povratku sa Dunava narednih sedam godina posvetio upravljanju i konsolidiranju imperija. Iz toga perioda potiče i obimna korespondencija koju je imao Plinijem Mlađim, tadašnjim namjesnikom Bitinije i Ponta. Sam obim ovog dopisivanja i ulaženja u i nasitnije detalje, pokazuje koliko se Trajan ozbiljno i odgovorno suočio sa državnom upravom. Krug pitanja koja je Trajan rješavao u ovoj korespondenciji neobično je raznovrstan. On se skrbio o sanaciji financija lokalnih gradova, o građevinama, o gradskoj sigurnosti, o gašenju požara, o pravima raznih jedinica lokalne autonomije. U pismima se obrađuju pitanja i gradskog i kaznenog prava. Možemo samo zamisliti kolika je bila korespondencija između Trajana i namjesnika bitnijih provincija, posebno onih na osjetljivim granicama a koji su ujedno bili i zapovjednici armija. Nažalost, izuzev pisama Plinija Mlađeg, ta druga oficijelna korespondencija sa namjesnicima bitnijih i većih provincija nije sačuvana.

Pored Trajanovog stupa i foruma u Rimu su izgrađeni i Trajanove terme (građene u periodu 104. – 109. god. n. e.; izgradnja se pripisuje Apolodoru iz Damaska) i Trajanova tržnica, a obnavljani i popravljani su putevi (*Via Traiana, Via Appia, Via Salaria, Via Latina* u Italiji i *Via Traiana Nova* na Bliskom Istoku) na kojima su podizani i mnogi mostovi. U Rimu je za Trajana (dovršen 109. god. n. e.) izgrađen i vodovod (*Aqua Traiana*) koji je započeo graditi Nerva.

Pošto su Trajanove terme (banjsko – rekreacioni kompleks) služile kao model za izgradnji tih građvinskih kompleksa širom rimskog svijeta, ove terme su primjer arhitekture ranog principata.

Obnovljen je 113. god. n. e. i Venerin hram na Cezarovom forumu. Po Kasiju Dionu Trajan je dao da se i grade biblioteke, te da se u potpunosti izravna Forum. Nove zgrade koje su podizane u Rimu su izazivale divljenje svojom grandioznošću istovremeno se odlikovale skladom i simetrijom svojih dijelova. U Ostiji su nastavljeni radovi na proširenju luke i ona je pretvorena u veliko pristanište. Trajanove trijumfalne kapije su izgrađene i u Leptis Magni u Tripolitaniji i Meridi. I njegova rodna Španija je iskusila nove i značajne građevinske projekte. U Egiptu je ponovo izgrađen kanal između Nila i Crvenog mora, pod nazivom *Fossa Traiana*.

Dački plijen je u djelimično omogućio financiranje ovako ambiciozne izgradnje. A kako bi se došlo do više gotovog novca, izvršena je devalvacija. Tako je udio srebra u denarima smanjen sa 93,5% na 89% (odnosno sa 3,04 g. na 2,88 g.). Trajan je prilično unapredio alimentacijski fond i shemu njegovog funkcioniranja. Osim toga, Trajan je izdao naredbu kojom je obvezao svakog senatora da jednu trećinu svoje imovine uloži u italsku zemlju. Ova mjera imala je za cilj povećanje vrijednosti italskog zemljišta. Kako bi osnažio italsko seljaštvo, stanovništvo nekih italskih gradova popunjeno je naseljavanjem veterana.

Od vremena Nerve i Trajna carska je vlast nastojala staviti pod svoj nadzor gradsku upravu, regulirati municipalne financije. To je obavljano putem provincijskih namjesnika, a osim toga u gradove su upućivani posebni činovnici, gradski kuratori (*curatores rerum publicarum*), kojima su povjeravane revizije i sanacije lokalnih financija. Pod Trajanom veće značenje nego prije dobio je pretorijanski prefekt pretorija, koji je u određenom pogledu bio po svom značenju drugi čovjek u državi, odmah iza princepsa i to ne samo u vojnim pitanjima. Trajan se oslanjao i na vitezove, pa su otvoreni i novi prokuratorski položaji koje oni obnašaju. Tako su se u rukama vitezova nalazili *procurator a rationibus* (upravnik/načelnik fiska), *procurator patrimonii* (upravnik carskih imanja) i *procurator monetae* (upravnik kovnica novca). Ta vrijeme Trajanove vladavine vitezovi su razvrstani u tri grupe, a na osnovi visine godišnjeg prihoda i to: ducenariji (više od 200.000 sestercija), centenariji (više od 100.000 sestercija) i seksagenariji (više od 60.000 sestercija).

Trajan je vodio i blagu politiku prema kršćanima, koji se konačno prepoznavaju kao zasebni abrahamistički ogranak, a ne više judejska sekta. Tako je Plinije Mlađi u svojim pismima tražio savjet vezano za postupak prema već brojnoj maloazijskoj kršćanskoj zajednici. Plinije Mlađi je kažnjavao samo one koji su odbijali da prinose žrtve u okviru kulta cara (što se smatralo veleizdajom) a ostali su ostavljani na miru. Trajan je odobrio ove mjere, a i sam je smatrao da anonimne optužbe ne bi trebalo uzimati u razmatranje. Znači rani kršćani bi bili na udaru zakona po optužbi za veleizdaju, a ne zbog svojih vjerovanja.

Pohod prema Perzijskom zalivu (113. – 117. god. n. e.)

Nakon što je riješena neuralgična tačka na donjem Dunavu, konsolidirana uprava imperija, pažnja Trajana se okrenula prema istočnoj granici i arsakidskom Iranu. Skoro polustoljetni mir između rimskog i iranskog svijeta, koji je ustanovljen za Nerona, približavao se kraju. Iranom je tada vladao Osroes/Hozroje I. (vl. 105. – 116. i 117. – 129. god. n. e.), koji je naslijedio svoga brata Pakora II. Njegov rival je bio Vologases III., koji je uporište imao na istoku kraljevine (od 105. do 147. god. n. e.) i koji je bio pretendent na kraljevsku vlast.

Naravno, povod za novi rat je opet bila Jermenija, jer je arsakidski kralj Osroes I. poremetio labavu ravnotežu moći i utjecaja izvršivši 110. god. n. e. invaziju ove zemlje, protjeravši njenog kralja Tiridata i postavivši za novog kralja prvo svoga nećaka Eksedaresa, a zatim i brata Parthamasirisa. Ova dešavanja su bila u potpunosti neprihvatljiva za Rim. Možda je Trajan samo to iskoristio za povod, a da su uzroci monumentalnog pohoda bili ekonomske prirode, odnosno da se stavi pod punu kontrolu trgovina sa Indijom i dalekim Istokom. Trajan, kao vojnik, je razumljivo želio i da uzdigne svoju slavu, u stilu Aleksandra Velikog, porazivši Iran. Činilo se da nastupa vrijeme konačnog obračuna. Rim je računao i na savezništvo Bosporske kraljevine, Sarmata i Kolhiđana.

Trajan je na istok krenuo iz Rima 27. X. 113. god. n. e. Trajan nije izabrao put preko Male Azije, nego je preko Atene plovio do Antiohije, odakle se uputio prvo prema Arsamosati (koju je zauzeo bez borbe), a zatim prema Satali gdje je sačekao pojačanja iz balkansko – podunavske armije i Kapadokije.

Uz pomoć pojedinih kavkaskih naroda i snažne i odlučne rimske akcije sa jermenskog prijetolja je uklonjen neželjeni kralj Parthamasiris. Kasije Dion daje jedan veoma slikoviti opis detronizacije Parthamasirisa: „U Elegeji u Jermeniji, on (misli se na Trajana op. a.) je primio Parthamasirisa, sjedeći na tribunalu u taboru. Princ ga je pozdravio, skinuo dijademu sa svoje glave i položio pred njegove (Trajanove op. a.) noge. Zatim je stajao u tišinu, očekujući da je (dijademu op. a.) dobije nazad. U tom momentu vojnici su povikali i pozdravili Trajana kao imperatora ....“

Partamasiris je nešto kasnije umoren pod nejasnim okolnostima. Ovaj put na prijesto nije postavljen neki prorimski kralj, nego je Jermenija pretvorena u običnu provinciju. I mnogi domorodački kavkaski narodi su tada priznali rimsku hegemoniju. Situaciju u Maloj Aziji, Jermeniji i Kavkazu Trajan je završio do kraja 114. god. n. e. Početkom naredne godine Trajanove trupe su ušle u sjevernu Mesopotamiju i zauzele Nisibis i Batnae.

Provincija Jermenija je obuhvatala veliko područje koje se pružalo do obala Kaspijskog mora i na sjeveru je graničilo sa državicama Kolhide (riječ je o više malih kraljevina na današnjoj gruzijskoj obali), Iberijom i Albanijom. Jermenijom je zajedno sa Kapadokijom upravljao Katilije Sever (*Catilius Severus*). U čast pobjeda na istoku, rimski Senat je izdao novac sa sljedećim natpisom: ARMENIA ET MESOPOTAMIA IN POTESTATEM P.R. REDACTAE'.

Vezano za događaje u sjevernoj Mesopotamiji, Kasije Dion pripovijeda zanimljivu priču o Abgaru (Abgar VII. bar Ezad), kralju arapske Osroene koji je nastojao biti neutralan, pa je u početku pohoda taktizirao. Ipak kada je Trajan nakon niza uspjeha došao u Edesu, Abgar je ipak odlučio i da se personalno pokloni Trajanu. Na to ga je nagovarao i njegov sin Arbandes, koji se sviđao Trajanu. On je na putu sreo Trajana, zamolio ga za i dobio oproštaj, najviše zahvaljujući svome sinu koji je moguće bio Trajanov ljubavnik. Dok je

nakon tih zbivanja Trajan zimovao u Antiohiji, dogodio se veoma snažan zemljotres, koji je nanio veliku materijalnu štetu i odnio veliki broj ljudskih života.

U tome periodu se nije samo Jermenija nalazila između rimskih provincija i partsko – iranskih satrapija. Postojao je čitav niz malih kraljevstava i kneževina u međuprostoru, koje su sa svojom odanošću lavirale između dvije moćne sile. Pored Osroene sa glavnim gradom u Edesi, tu je bila i Adijabena (ustvari nasljednik drevne Asirije) sa glavnim gradom Arbelom (danas Arbil u Iraku). Za vrijeme Trajanovog istočnog pohoda, njom je vladao kralj Meharaspes, koji je pružio otpor rimskoj vojsci. Meharaspesu je pomagao i kralj Manu, ali je njegova pomoć bila u potpunosti uništena od Rimljana. Tu se nalazila i mala državica Singara, koju je su Rimljani takođe tada okupirali. Na važnom strateškom položaju u sjevernom Iraku se nalazilo i arapsko kraljevstvo Araba, sa prijestolnicom u Hatri.

Po Kasiju Dionu nakon zauzimanja Jermenije, potčinjeni su mnogi kraljevi. Oni koji su se potčinili dobrovoljno, Trajan je tretirao kao prijatelje/saveznike, dok je druge potčinio bez većih problema.

Početkom 116. god. n. e. nastavljen je pohod i prema središnjoj i južnoj Mesopotamiji. Jedan dio armije je prešao rijeku Tigris u pokrajinu Adijabene, a drugi je slijedila tok iste rijeke prema jugu zauzimajući Babilon. Sam Trajan je sa dijelom trupa plovio nizvodno Eufratom, zatim je naredio da se flota prebaci, preko kopnenog puta, na Tigris. I Trajanove trupe su stigle do „srca“ Međurječja, i to do tadašnjih metropola – blizanaca Seleukije na desnoj strani rijeke Tigris i Ktesifona na lijevoj strani iste rijeke. Ubrzo je zauzeta mesopotamijska Seleukija, a onda je osvojena i arsakidsko – partsko – iranska prijestolnica Ktesifon. Tu je Trajan ponovo pozdravljen kao imperator i dodijeljen mu je počasni nadimak Partski (*Parthicus*). Senat mu je dodijelio i pravo da slavi/održava onoliko trijumfa koliko to želi. Trajanove trupe sada su krenule i dalje prema Perzijskom zalivu (*Erythraean* more po Kasiju Dionu), usput primajući u podaništvo lokalne vladare (kao npr. Athambelusa). Kasije Dion navodi da je Trajan, kada je u Perzijskom zalivu vidio brod koji plovi prema Indiji, rekao: „Da sam mlađi, ja bih također sigurno preplovio u Indiju“. On je tada i dosta razmišljao o Indiji, smatrajući Aleksandra sretnim čovjekom (jer je došao do Indije). Od novozauzetog područja su stvorene nove dvije provincije i to Asirija (koja je izgleda zauzimala teritoriju Adijabene) i Mesopotamija (veći dio Međurječja).

Dok je plovio prema Perzijskom zalivu i vraćao se na sjever, došlo je do velike pobune protiv okupacijske rimske sile. Mnogi garnizoni su bili uništeni ili protjerani. Ustanici su oslobodili i niz gradova koje su Rimljani ranije okupirali. Trajan je za to saznao kada je stigao u Babilon, gdje je namjeravao da izvrši žrtvovanje sjenima Aleksandra i to u domu gdje je ovaj veliki makedonski kralj umro 323. god. p. n. e. U ustanku su se posebno istakli Osroesov brat Mitridat IV. i nećak (Mitridatov sin) Sanatrukes II. Rat u Mespotamiji i Iranu se tako nastavio. Trajan je na buntovnike poslao zapovjednike Lusija Kvijeta i Maksima. Dok je Maksim poražen i ubijen, Kvijet je izvojevao velike uspjehe. Njegove jedinice su

povratile Nisibis, zauzele i spalile Edesu. Zapovjednici Erucije Klar (*Erucius Clarus*) i Julije Aleksandar (*Iulius Alexander*) su zauzeli mespotamijsku Seleukiju, koja je bila spaljena. Suočen sa pobunom, Trajan je promijenio koncepciju i umjesto da anektira kompletno područje Međurječja, odlučeno je da se na partski tron postavi marionetski vladar. Tako je u Ktesifonu Osroes I. i formalno svrgnut, a umjesto njega je za puppit (marionetskog) – kralja postavljen Parthamaspates (Osroesov sin, koji je još prije rata prebjegao Rimljanima i pratio je Trajana na pohodu), kome je Trajan osobno stavio dijademu na glavu. Rimljani su u ovom ratu porazili Irance, a njihove trupe su prešle planinski lanac Kuzistan i zadnjih mjeseci 116. god. n. e. zauzele grad Suzu, u samom središte stare Persije. Nikada ranije, a ni poslije rimska vojska neće prodrijeti tako duboko prema istoku.

Nakon toga, Trajan je krenuo na sjever, gdje je grad Hatra još uvijek pružao žestok otpor. Opsadi Hatre u ljeto 117. god. n. e. je osobno prisustvovao Trajan, i tom prilikom zamalo nije poginuo. Opsada Hatre se pretvorila u iscrpljivanje po trupe koje su je opsjedale i na kraju se odustalo od pokušaja zauzimanja ovog arapskog grada.

Nakon povlaćenja glavnine rimskih trupa i smrti Trajana, Osroes I. je lako porazio Parthamaspatesa, povrativši vlast u Iranu i Mespotamiji. Trajanov nasljednik Hadrijan je odustao od uspostave provincijskog sustava u Jermeniji, Mesopotamiji i Asiriji, i priznao je Osroesu I. vlast u Mesopotamiji i Iranu. Ujedno mu je vratio i njegovu kćerku koju je

zarobio Trajan. Osroesa I. je naslijedio brat Mitridat IV., koji je nastavio višdecenijsku borbu protiv Vologasesa III. Rimska invazija je bila prilično olakšala poziciju Vologasesa III. Nakon smrti Vologasesa III. Iran je ponovo ujedinio Vologases IV. (vl. 147. – 191. god. n. e.), sin Mitridata IV.

II. Jevrejsko – rimski rat / Kitos rat (115. – 117. god. n. e.)

Kraj Trajanove vladavine je obilježila i nova jevrejska pobuna. Radi pobuna u sjevernoj Mesopotamiji i među jevrejskim zajednicama Trajan je morao da povuće dobar dio trupa sa juga kako bi se te pobune ugušile. Komandu da uguši pobunu je dobio Lusije Kvijet (*Lusius Quietus*), koji je 116. god. n. e. uspio da sa svojim jedinicama povrati Nisibis i Edesu iz ruku pobunjenika koji su ih privremeno zauzeli.

Lusije Kvijet je bio berberskog porijekla iz Mauritanije. Njegov otac je kao lokalni poglavica bio na strani Rimljana za vrijeme Maurskog rata od 40. do 44. god. n. e., za što je nagrađen rimskim građanstvom. Kvijet je imao uobičajenu vojnu karijeru, i služio je kao oficir u konjici. Domicijan ga je nagradio viteškim statusom, iako ga je nešto kasnije stavio u nemilost pa je bio odstranjen iz vojske. Nakon kratkog zatišja u karijeri, Kvijetov uspon je ponovo započeo sa dolaskom Trajana na vlast. Ponovo je postao viši oficir maursko – berberske auksilijarne konjice (čiji se prikaz može vidjeti i na Trajanovom stupu). Nakon dačkih ratova, Kvijet je postao senator. Kvijetova sljedeća služba je bila u pohodu na Mesopotamiju i Iran, gdje je pokazao izvanredna strateška umijeća. Nakon što je ugušio pobunu u Mesopotamiji zaključno sa 116. god. n. e., Kvijet je postao i namjesnik Judeje. Njegova karijera na najbolji način pokazuje otvorenost rimskog društva, jer je sin lokalnog maurskog, berberskog poglavice zahvaljujući svojim sposobnostima postao rimski senator. Po načinu svoga uzdizanja na političko – vojnoj hijerarhijskoj ljestvici tadašnje Rimske države Kvijet uopće nije bio iznimka niti neka slučajnost.Čak bi se moglo reći da je tadašnji sustav uveo kao pravilu da pojedinci napreduju poradi svojih sposobnosti i lojalnosti, bez obzira na porijeklo i društveni rang.

Nova jevrejska pobuna je u hebrejskoj tradiciji poznata kao Kitos rat, prema iskrivljenom imenu Kvijeta (מרד הגלויות ili מרד התפוצות). Za razliku od prethodnog rata iz 66. – 73. god. n. e., koji je poglavito orijentiran na Judeju, Galileju i Samariju, ovaj je prvo izbio i najsnažnije se izrazio u jevrejskoj dijaspori, nego u njihovoj domovini.

Uništenje II. Hrama nije uopće smirilo situaciju i odnose jevrejskih zajednica na Levantu i istočnom Mediteranu sa svojim susjedima. Međusobna surevnjivost, pa i mržnja su i nadalje ostali vrlo izraženi. Tenzije su ponovo sve više rasle, a ekstremizam u jevrejskim

zajednicama je postajao ponovo veoma izražen. Jevreje je na ustanak potaknula činjenica da je Trajan u svoj pohod na Međurečje i Iran uključio brojan legijski i auksilijarni sastav. To je kao posljedicu imalo reduciranje garnizona i znatno umanjivanje njihove snage u istočnim provincijama. Za razliku od prethodnog rata koji je više – manje bio ograničen na Levant, sada su se borbene operacije i pobune jevrejskih radikalnih elemenata i fanatika dešavale u nizu zemalja Istočnog Mediterana i Bliskog istoka. Ustanak je prvo izbio u Kirenajci, gdje je jevrejske ustanike predvodio izvjesni Lukuas ili Andreas (koji se vjerojatno proglasio za mesiju). Rimska provincijska vlast, te lokalno rimsko, grčko i berbersko (libijsko) stanovništvo su bili u potpunosti iznenađeni ustankom i nisu bili spremni da adekvatno odgovore na udar jevrejskih ustanika.

I ovi sukobi su praćeni brutalnim obračunima i istrebljenjima između na jednoj strani radikalnih jevrejskih pobunjenika, a na drugoj lokalnih nejevrejskih zajednica potpomognutih sa regularnim jedinicama oružanih snaga Rimske države. Najgora zlodjela koja se mogu u potpunosti okvalificirati po *interpretatio moderna* genocid desila su se u libijskoj Kirenajci i na Kipru.

Kasije Dion, fr. knjige LXVIII (32) : καὶ ἐν τούτῳ οἱ κατὰ Κυρήνην Ἰουδαῖοι, Ἀνδρέαν τινὰ προστησάμενοί σφων, τούς τε Ῥωμαίους καὶ τοὺς Ἕλληνας ἔφθειρον, καὶ τάς τε σάρκας αὐτῶν ἐσιτοῦντο καὶ τὰ ἔντερα ἀνεδοῦντο τῷ τε αἵματι ἠλείφοντο καὶ τὰ ἀπολέμματα ἐνεδύοντο, πολλοὺς δὲ καὶ μέσους ἀπὸ κορυφῆς διέπριον: θηρίοις ἑτέρους ἐδίδοσαν, καὶ μονομαχεῖν ἄλλους 1 ἠνάγκαζον, ὥστε τὰς πάσας δύο καὶ εἴκοσι μυριάδας ἀπολέσθαι. ἔν τε Αἰγύπτῳ πολλὰ ἔδρασαν ὅμοια καὶ ἐν τῇ Κύπρῳ, ἡγουμένου τινός σφισιν Ἀρτεμίωνος: καὶ ἀπώλοντο καὶ ἐκεῖ μυριάδες τέσσαρες καὶ εἴκοσι. καὶ διὰ τοῦτ᾽ οὐδενὶ Ἰουδαίῳ ἐπιβῆναι αὐτῆς ἔξεστιν, ἀλλὰ κἂν ἀνέμῳ τις βιασθεὶς ἐς τὴν νῆσον ἐκπέσῃ θανατοῦται.
(„U međuvremenu[94] Jevreji u pokrajini Kirenajci su stavili na čelo izvjesnog Andreasa, i uništavali su i Rimljane i Helene. Oni bi jeli meso svojih žrtava, pravili pojaseve za sebe od njihovih iznutrica, mazali sebe sa njihovom krvlju i nosili njihove kože za odjeću. Mnogi su bili rezani na dva dijela, od glave prema dole. Drugi su bacani divljim zvjerima i još neki drugi su bili prisiljeni da se bore kao gladijatori. U svemu 220.000 ljudi je ubijeno. U Egiptu, također, oni su izvršili mnoga slična zlodjela. I na Kipru, pod vodstvom izvjesnog Artemiona. Tamo, također 240.000 je ubijeno, i zbog ovoga razloga nijedan Jevrej ne smije stati nogom na ovaj otok, a čak ako je jedan od njih olujom izbačen na njegove obale, on se ubije.“).

Eusebije iz Cezareje, *Hist. Eccle*. IV, 2, 1 – 5: Καὶ τὰ μὲν τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας τε καὶ ἐκκλησίας ὁσημέραι ἀνθοῦντα ἐπὶ μεῖζον ἐχώρει προκοπῆς, τὰ δὲ τῆς Ἰουδαίων συμφορᾶς κακοῖς ἐπαλλήλοις ἤκμαζεν. ἤδη γοῦν τοῦ αὐτοκράτορος εἰς ἐνιαυτὸν ὀκτωκαιδέκατον ἐλαύνοντος, αὖθις Ἰουδαίων κίνησις ἐπαναστᾶσα πάμπολυ πλῆθος αὐτῶν

[94] Kasije Dion misli na Trajanovu neuspješnu opsadu grada Hatre.

διαφθείρει. ἔν τε γὰρ Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Αἰγύπτῳ καὶ προσέτι κατὰ Κυρήνην, ὥσπερ ὑπὸ πνεύματος δεινοῦ τινος καὶ στασιώδους ἀναρριπισθέντες, ὥρμηντο πρὸς τοὺς συνοίκους Ἕλληνας στασιάζειν, αὐξήσαντές τε εἰς μέγα τὴν στάσιν, τῷ ἐπιόντι ἐνιαυτῷ πόλεμον οὐ σμικρὸν συνῆψαν, ἡγουμένου τηνικαῦτα Λούπου τῆς ἁπάσης Αἰγύπτου. καὶ δὴ ἐν τῇ πρώτῃ συμβολῇ ἐπικρατῆσαι αὐτοὺς συνέβη τῶν Ἑλλήνων: οἳ καὶ καταφυγόντες εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τοὺς ἐν τῇ πόλει Ἰουδαίους ἐζώγρησάν τε καὶ ἀπέκτειναν, τῆς δὲ παρὰ τούτων συμμαχίας ἀποτυχόντες οἱ κατὰ Κυρήνην τὴν χώραν τῆς Αἰγύπτου λεηλατοῦντες καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ νομοὺς φθείροντες διετέλουν, ἡγουμένου αὐτῶν Λουκούα: ἐφ᾽ οὓς ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεμψεν Μάρκιον Τούρβωνα σὺν δυνάμει πεζῇ τε καὶ ναυτικῇ, ἔτι δὲ καὶ ἱππικῇ. ὁ δὲ πολλαῖς μάχαις οὐκ ὀλίγῳ τε χρόνῳ τὸν πρὸς αὐτοὺς διαπονήσας πόλεμον, πολλὰς μυριάδας Ἰουδαίων, οὐ μόνον τῶν ἀπὸ Κυρήνης, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπ᾽ Αἰγύπτου συναιρομένων Λουκούᾳ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν, ἀναιρεῖ. ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ὑποπτεύσας καὶ τοὺς ἐν Μεσοποταμίᾳ Ἰουδαίους ἐπιθήσεσθαι τοῖς αὐτόθι, Λουσίῳ Κυήτῳ προσέταξεν ἐκκαθᾶραι τῆς ἐπαρχίας αὐτούς: ὃς καὶ παραταξάμενος, πάμπολυ πλῆθος τῶν αὐτόθι φονεύει, ἐφ᾽ ᾧ κατορθώματι Ἰουδαίας ἡγεμὼν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεδείχθη.
(„Dok je učenje našega Spasitelja /Isusa op. S.M./ i crkve cvjetalo svakodnevno i prelazilo na dalji napredak, tragedija Jevreja je dostigla vrhunac uzastopnim nevoljama. U toku 18. godine vladavine imperatora /Trajana op. S.M./ izbila je ponovo pobuna Jevreja i uništen je veliki broj njih. I u Aleksandriji, i u ostatku Egipta i posebno u Kirenajki, kao da su bili obuzeti nekim užasnim duhom pobune, oni su požurili u pobunu protiv njihovih helenskih sugrađana, i povečavši obim pobune sljedeće godine započeo je veliki rat dok je Lupus bio namjesnik Egipta. U prvom sukobu se desilo da su oni pobijedili Helene, koji su pobjegli u Aleksandriju i uhapsili i pobili Jevreje u gradu, ali iako su tako izgubili pomoć sunarodnika, Jevreji iz Kirenajke su nastavili pljačkati egipatsku zemlju i uništavati okruge pod svojim vođom Lukuasom. Imperator je poslao protiv njih Marcija Turba sa kopnenim i pomorskim snagama, uključujući konjicu. On je ratovao žestoko protiv njih u mnogim bitkama duže vrijeme i ubio je mnoge hiljade Jevreja, ne samo one u Kirenajci, nego također one u Egiptu koji su prišli Lukuasu, njihovom kralju. Imperator je sumnjao da bi Jevreji u Mesopotamiji također napali stanovnike i naredio je Lusiju Kvijetu da ih očisti iz provincije. On je organizirao vojsku i ubio je mnoštvo Jevreja tamo, i zbog ovoga je bio imenovan od imperatora namjesnikom Judeje. “.).

Orosije, VII, 12, 6- 8: *incredibili deinde motu sub uno tempore Iudaei quasi rabie efferati per diversas terrarum partes exarserunt. nam et per totam Libyam adversus incolas atrocissima bella gesserunt: quae adeo tunc interfectis cultoribus desolata est, ut, nisi postea Hadrianus imperator collectas illuc aliunde colonias deduxisset, vacua penitus terra abraso habitatore mansisset. Aegyptum vero totam et Cyrenen et Thebaidam cruentis seditionibus turbaverunt. in Alexandria autem commisso proelio victi et adtriti sunt. in Mesopotamia quoque rebellantibus iussu imperatoris bellum inlatum est. itaque multa*

milia eorum vasta caede deleta sunt. sane Salaminam urbem Cypri interfectis omnibus accolis deleverunt.
(„Tada su istovremeno izbile nasilne pobune među Jevrejima u raznim dijelovima svijeta. Jevreji su se ponašali kao da su pretvoreni u lude divljake. Širom Libije oni su vodili nemilosrdan rat protiv stanovnika i izazvali su veliko pustošenje ubijajući zemljoradnike. Tako su bili nemilosrdni da nije kasnije imperator Hadrijan kolonizirao zemlju sa ljudima izvana, zemlja bi ostala apsolutno opustošena i potpuno bez stanovnika. Oni su uznemiravali cijeli Egipat, Kirenu i Tebaidu pobunom i krvoprolićem. U Aleksandriji, međutim, Jevreji su bili poraženi i slomljeni u žestokoj bitci. Kada su se oni također pobunili u Mesopotamiji, imperator je naredio da im se objavi rat. Mnoge hiljade od njih su bile uništene u velikom pokolju. Istina je da su oni uništili Salaminu, grad na Kipru, nakon što su oni pobili sve stanovnike.“).

Pobunjenici su zagospodarili Kirenajkom, uništavali i ubijali sve ono što je bilo nejevrejsko, a našlo im se na putu. Razaranje je dostiglo katastrofične razmjere, uništeni su ne samo mnogi hramovi, nego i sve ono što je pobunjenike opijene fundamentalističkim fanatizmom podsjećalo na neku drugačiju kulturu i civilizaciju, pa su tako razoreni i Caesareum, bazilika pa i javna kupatila. Pokolji nejevrejskog stanovništva su dostigli razmjere genocida, a načini ubijanja i monstruoznost mučenja i sadističkog iživljavanja nad nevinim civilima su dostigli neviđene razmjere i za ljudski razum nepojmljive oblike. Jevrejski ustanici iz Kirenajke su tada krenuli prema Egiptu, ušli u Aleksandriju, palili i uništavali na sve strane. Hramovi i grob Pompeja su bili razoreni. Marko Rutilije Lupus (*Marcus Rutilius Lupus*), tadašnji namjesnik Egipta je uspio da kako – tako konsolidira situaciju, ali je ipak morao pozvati snažna pojačanja. Trajan je poslao protiv ovih ustanika trupe pod vodstvom pretorijanskog prefekta Kvinta Marcija Turba (*Quintus Marcius Turbo*). Zahvaljujući ovom pojačanju i dobroj komandi Marcija Turba Egipat i Kirenajka su oslobođene, a ustanici pacifizirani do jeseni 117. god. n. e. Lukuas je pobjegao u Judeju. Zanimljivo je da je Lupus zaštitio onaj dio aleksandrijskih Jevreja koji se nije pobunio, kako ne bi bili izloženi osveti. Tako je Lupus uz građevinsku djelatnost u Egiptu te svoju značajnu proizvodnju cigli u Rimu i Italiji, svoje ime ovjekovječio tako što nije dozvolio da osvetnički bijes bude ispoljen na onima koji nisu krivi.

Na Kipru je jevrejske ustanike predvodio izvjesni Artemion. I ovaj otok su zauzeli pobunjenici i priredili krvavu orgiju nad nejevrejskom populacijom. U tom genocidu je ubijeno 240.000 ljudi (poglavito heleniziranog stanovništa). Ipak je bila dovoljna mala rimska vojska da oslobodi Kipar. Nakon što je u potpunosti ugušen ustanak, doneseni su zakoni po kojima je zabranjeno Jevrejima da borave na ovom otoku, pod prijetnjom smrti.

Lančana reakcija se proširila i na Mesopotamiju. Koristeći tradicionalno tolerantnu politiku iranskih vladara, u mnogim mesopotamskim gradovima (Nisibis, Edesa, Arbela,

Seleukija) su živjele brojne i snažne jevrejske zajednice. Trajanove trupe su brzo zauzele ove gradove i nastavile su prodirati prema jugu. Dok se Trajan sa glavninom armije nalazio u prostoru oko Perzijskog zaliva, u sjevernoj Mesopotamiji je izbio ustanak u kome su veliki doprinos dali tamo naseljeni Jevreji. Ipak ustanak je propao, a rimske trupe su ponovo zauzele Nisibis, Edesu i Seleukiju.

Pobuna je izbila i u Judeji, a na njih je krenuo Lusije Kvijet koji je ugušio jevrejske pobune u sjevernoj Mesopotamiji. Postavljena je opsada grada Luda, gdje su se okupili pobunjeni Jevreji pod vodstvom braće Julijan i Papa. Ubrzo je zauzet Lud, a uslijedila je osveta i ubijanje mnogih Jevreja. Pap i Julijan su bili pogubljeni.

Privatni život Trajana

Trajan je bio oženjen sa Pompejom Plotinom (umrla 121/122. god. n. e.). Pompeja je rođena u španskom gradu Tejada la Vieja (Escacena del Campo). Njeni roditelji su bili Lucije Pompeius (*Lucius Pompeius*) i Plotija (*Plotia*), koji su imali snažne i utjecajne političke i druge veze. Trajan i Plotina su se vjenčali prije nego što je on postao princeps. Supružnici nisu imali djece, ali su se uzajamno poštovali. Tako je Trajan nju još 100. god. n. e. nagradio titulom auguste, ali ona je to odbijala da prihvati sve do 105. god. n. e., odnosno pobjede u dačkim ratovima. Plotina je bila žena od vrlina, dostojanstva i jednostavnosti u stilu drevnih rimskih matrona, ali istovremeno i mudra, visprena i utjecajna. Ona je bila vrlo upućena i u filozofiju i posebno je bila posvećena epikureizmu.

Trajan i Plotina su postali i staratelji Hadrijana, kojem je otac umro kada je ovaj imao 10 ili 11. godina. Hadrijan je bio Trajanov rođak. Plotina je veoma cijenila Hadrijana, i najviše je zaslužna da je ovaj postao sljedeći princeps. Kada je ona umrla, Hadrijan se potrudio da je deificira, a izgradio je i hram u njenu čast u Nimu. Kasije Dion vrlo slikovito opisuje veliku i iskrenu Hadrijanovu žalost prema Plotini, kada je ona umrla.

Iako je obrazovan, nije baš spadao u red najobrazovanijih ljudi. Fizički je bio snažna ličnosti, i volio lov, boravak u šumi i planinarenje. Svoju popularnost među vojnicima je dugovao i time što je sa njima dijelio sve teškoće. Trajan je imao i izražene homoseksualne sklonosti prema mladićima i bio je vrlo sklon vinu. Kasije Dion, iako o ove dvije njegove sklonosti govori kao o manama, ipak ističe da on ni kada bi popio više vina ne bi bio pijan i da u pederastiji nije nanio nikakvo zlo (misli se da nikoga nije prisiljavao na homoseksualnu vezu).

Trajanova smrt

Trajanovo zdravlje se naglo pogoršavalo u toku proljeća i ljeta 117. god. n. e., posebno se izraživši prilikom opsade Hatre. Moguće je da je tada Trajan doživio i neku vrstu moždanog udara, jer je po Kasiju Dionu jedan dio njegovog tijela bio paraliziran. Bez obzira na to, Trajan je pripremao novu ekspediciju u Mesopotamiju. Ipak je loše stanje dostiglo takav nivo da se odlučio da otplovi za Italiju, ostavljajući Hadrijana sa armijom u Siriji. Trajan je isplovio iz sirijske Seleukije i na tome putovanju zdravlje mu je došlo u kritično stanje. Zato se pristalo u Selinunt u Kilikiji, gdje je i umro. Grad u kojem je umro nazvan je Trajanopolis (Trajanov grad). Trajanov pepeo je bio pohranjen ispod Trajanovog stupa.

Trajanova vladavina je ostala u najljepšem sjećanju rimske javnosti i senatora i vitezova i običnog naroda, kao i provincijalaca. Njegova skoro 20-godišnja vladavina je ostala bez krvoprolića, bez progona, bez nepravdi, ne samo da su se nastavljali, nego su i dodatno usavršavani, socijalni programi Nerve. Značajan broj peregrina je dobio rimsko građanstvo, a osnovan je određen broj kolonija kao što su npr. *Ulpia Traiana* (Xanten na Rajni) i *Ulpia Noviomagus* (Nijnwegen). Na prostorima današnje Bosne je značajan porast broja rimskih građana sa ulpijevskim gentilnim imenom. Trajanove vojne kampanje su doprinijele da rimske armije prodru u dubinu prekograničnih područja. Historijska vrela, i literarna i epigrafska kao i tradicija su jednoglasni u tome da je reputacija Trajana neprikosnoveno pozitivna. Zato i ne treba čuditi da mu je Senat po Kasiju Dionu nakon što je zauzeo Jermeniju i takođe potčinio mnoge kraljeve, izglasao veliki broj počasti i dodijelio mu počasni naziv *Optimus*/Najbolji. Otada je svaki novi imperator započinjao svoju vladavinu tako što bi ga Senat pozdravljao sa *felicitor Augusto, melior Traiano* („budi sretniji od Augusta, bolji od Trajana“). Zanimljivo je da se i u kršćanskoj Europi Trajan veoma cijenio, pa ga je Dante u svojoj „Božanstvenoj komediji“ smjestio u Jupiterov Raj. Trajan je osnovao i dvije nove legije i to II. *Traiana Fortis* i XXX *Ulpia Victrix*.

VLADAVINA HADRIJANA

117. – 138. god. n. e.

Hadrijan (24. I. 76. – 10. VII. 138. god. n. e.), vladao je od 10. VIII. 117. do 10. VII. 138. god. n. e. Po rođenju se zvao *Publius Aelius Hadrianus*, a kao princeps *Caesar Publius Aelius Traianus Hadrianus Augustus.* Hadrijan je rođen u familiji koja se nakon II. punskog rata iz grada Hadria (danas Atri) u Picenumu preselila u južnošpansku Italiku. Nejasno je da li je on rođen u Italici ili Rimu, u kojem je duže vremenske periode provodio njegov otac Publije Elije Hadrijan Afer (*Publius Aelius Hadrianus Afer*). Otac mu je bio rimski senator i pretor, i sin Ulpije, sestre Trajanovog oca. I majka Domicija Paulina (*Domitia Paulina*) je poticala iz ugledne senatorske familije iz Gadesa (Kadiz). Hadrijan je imao stariju sestru Eliju Domiciju Paulinu (*Aelia Domitia Paulina*), koja se udala za konzulara Lucija Julija Ursa Servijana (*Lucius Iulius Ursus Servianus*). Hadrijanovi roditelji su umrli, dok je on još uvijek bio dječak i njegovi staratelji su postali Trajan i Publije Acilije Atijan (*Publius Acilius Attianus*; koji je kasnije postao pretorijanski prefekt). Hadrijan je stekao odlično obrazovanje, i bio je posebno posvećen grčkoj literaturi i kulturi, pa je već tada dobio nadimak *Graeculus*. Iako nakon svoje 14 godine, više nikada nije došao u Italiku, on je ipak ostao posvećen gradu svoga porijekla. Dužnosti Hadrijana do izbora za princepsa:

1. *Decemvir stlitibus iudicandis.*
2. *Sevir turmae equitum Romanorum* (dužnosnik zadužen za jedan od odjela vitezova).
3. *Praefectus urbi feriarum latinarum* (kada su se održavale *feriae Latinarum*, kreiran je poseban gradski prefekt za latinsku svečanost).
4. Vojni tribun II. legije *Adiutrix* (94/95. god. n. e., u Donjoj Panoniji).
5. Vojni tribun V. legije *Macedonica* (96. god. n. e., u Donjoj Meziji).
6. Vojni tribun XXII. legije *Primigenia* (97/98. god. n. e., u Gornjoj Germaniji) .
7. Kvestor (101. god. n. e.).
8. *Ab actis senatus* (praktično senator – zapisničar koji je vodio zapisnik sjednica i odluka Senata).
9. Plebejski tribun (105. god. n. e.).
10. Pretor (106. god. n. e.).
11. Legat I. legije *Minervia* (106. god. n. e., u Donjoj Germaniji).
12. Legat augusta propretor Donje Panonije (107. god. n. e.).
13. Konzul sufekt (108. god. n. e.).
14. *Septemvir epulonum* (prije 112. god. n. e.).

15. *Sodalis Augustalis* (prije 112. god. n. e.).
16. Arhont Atene (112/13. god. n. e.).
17. Legat augusta propretor Sirije (117. god. n. e.).

Iako nije u historiji zabilježen kao princeps – vojskovođa, Hadrijan je imao određena vojnička umijeća i znanja. To je pokazao i u dačkom ratu, kao i u odnosu prema vojsci kao instituciji za vrijeme svoje vladavine.

Karijera Hadrijana je data na natpisu *CIL* III, 550 (p 985) iz Atene: *P(ublio) Aelio P(ubli) f(ilio) Serg(ia) Hadriano / co(n)s(uli) VIIviro epulonum sodali Augustali leg(ato) pro pr(aetore) Imp(eratoris) Nervae Traiani / Caesaris Aug(usti) Germanici Dacici Pannoniae inferioris praetori eodemque / tempore leg(ato) leg(ionis) I Minerviae p(iae) f(idelis) bello Dacico item trib(uno) pleb(is) quaestori imperatoris /* 5 *Traiani et comiti expeditionis Dacicae, donis militaribus ab eo donato bis trib(uno) leg(ionis) II / adiutricis p(iae) f(idelis) item legionis V Macedonicae item legionis XXII Primigeniae p(iae) f(idelis) seviro / turmae eq(uitum) R(omanorum) praef(ecto) feriarum Latinarum, Xviro s(tlitibus) i(udicandis) //* ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴ καὶ ἡ τῶν ἑξακοσίων καὶ ὁ / δῆμος ὁ Ἀθηναίων τὸν ἄρχοντα ἑαυτῶν / Ἀδριανόν

Dolazak na vlast

Način Hadrijanovog preuzimanja princepske dužnosti je i danas zatamnjena epizoda rimske historije. Nejasno je da li je njega Trajan zaista adoptirao i da li ga je uopće planirao za nasljednika ili je Pompeja Plotina (zajedno sa Atijanom koji je po Kasiju Dionu bio njen ljubavnik) odigrala ključnu ulogu da Hadrijan postane princeps. Navodno ga je Trajan adoptirao i designirao za nasljednika dok se nalazio na samrtnoj postelji. Međutim pošto su oficijelna Trajanova pisma upućena Senatu bila potpisana ne od Trajana, nego od Plotine (što se nikada ranije nije desilo), pretpostavlja se (i to sa dozom vjerojatnoće) da je Trajan već bio mrtav prije adoptiranja. Kružile su i priče da su Senatu prezentirani falsificirani dokumenti na osnovi kojih je Hadrijan priznat za novog princepsa. Da situacija nije bila baš najčistija, potvrđivale bi i još neke činjenice. Po Kasiju Dionu, Trajan je sumnjao da je njegova bolest posljedica trovanja kojem je bio izložen. Za vrijeme kampanje na istoku od 113. do 117. god. n. e., iako se bio uz Trajana, Hadrijan je praktično se nalazio u sjeni drugih istaknutih vojskovođa (kao npr. Lusija Kvijeta). Tek kada je dotadašnji namjesnik Sirije prekomandovan u Dakiju, kako bi se pozabavio nemirima i problemima koji su tamo izbili, Hadrijan je dobio legatstvo u Siriji, a samim tim i komandu nad značajnom vojnom silom.

Možda je Trajan pomišljao i na neke druge mogućnosti za nasljednika na princepskoj časti, iz reda svojih glavnih komandanata. Zanimljivo je zato promatrati kako se Hadrijan odmah po preuzimanju princepske vlasti obračunao sa onima koje je izgleda smatrao konkurentima. Na udaru se našao jedan od najboljih Trajanovih zapovjednika Maur Lusije Kvijet, koji je prvo bio skinut sa svoje dužnosti. Pošto se Hadrijan zadržao na istoku regulirajući tamošnju situaciju, a zatim je otišao na dunavsku granicu i Dakiju, uprava u Rimu je prepuštena Atijanu, Hadrijanovom čovjeku od povjerenja. Atijan je „otkrio" navodnu zavjeru u koju su kao bila uključena četvorica vodećih senatora (među njima se nalazio i Lusije Kvijet), zatraživši od Senata smrtnu kaznu. U ljeto 118. god. n. e. umoren je Lusije Kvijet kojem je bio ranije obećan konzulat za 118. god. n. e. Maurski general je ostao zapamćen i u jevrejskoj talmudskoj tradiciji, koja kaže da je rimski zapovjednik koji je učinio Jevrejima toliko jada u to vrijeme, bio iznenada pogubljen. Tada su uz Lusija Kvijeta pogubljeni i drugi istaknuti Trajanovi bliski suradnici i na vojnom i na političkom planu kao Gaj Avidije Nigrin (*Caius Avidius Nigrinus*; namjesnik Ahaje, konzul sufekt 110. god. n. e., namjesnik Dakije; on je po optužbi bio glavni organizator zavjere), Kornelije Palma (konzul *ordinarius* 99. god. n. e. i 109. god. n. e.; namjesnik *Hispania Tarraconensis,* namjesnik Sirije, osvajač Petre), Lucije Pubilije Celz (*Lucius Publilius Celsus*; konzul sufekt 102. god. n. e.; konzul *ordinarius* 113. god. n. e.). Među navodnim zavjerenicima su se nalazili i Labrije Maksim, proslavljeni zapovjednik iz dačkih ratova i Bebije Macer, gradski prefekt. Obojica su isto pogubljeni. Hadrijan se tako na samom početku jednom efikasnom čistkom riješio onih koji su bili najbliži suradnici Trajana i tako eliminirao potencijalnu konkurenciju, posebno one pojedince koji su raspolagali sa znatnim ugledom, armijama i provincijama.

Po Kasiju Dionu, Palma i Celz su pogubljeni zbog konspiracije protiv Hadrijana za vrijeme lova, a Nigrin i Kvijet zbog nekih drugih razloga. Senat je navodno donio odluku ne čekajući Hadrijana. Umorstvo istaknutih pojedinaca je poljuljalo popularnost Hadrijana u javnosti. Sam princeps se pravdao da se pogubljenje desilo bez njegovog znanja i u odsustvu, pa je čak pod zakletvom izjavio da on nije naredio njihovu smrt. Krivica je prebačena na Atijana, koji je smjenjen sa položaja. Kako bi pridobio narod Hadrijan je po povratku u Rim poništio dugove koji su bili dužni fisku i erariju, priredio raskošne igre i druge zabave kao i podjelu poklona, a proširio je i alimentacijski fond.

Hadrijan je po dolasku u Rima nastupio i pomirljivije i benevolentnije prema Senatu, kojem se izvinio zbog toga što je prihvatio princepsku vlast aklamacijom istočne armije, a ne čekajući formalnu odluku Senata. On se pravdao teškom situacijom u kojoj se našla Država poslije Trajanove smrti, kada je trebalo žurno reagirati i brzo ustanoviti središnju izvršnu vlast. Hadrijan je pred Senatom položio zakletvu i obavezao se da neće proganjati senatore, niti pogubiti bilo koga bez sudske odluke, te da će takve sudske procese prepustiti Senatu. Zauzvrat je Hadrijan od Senata dobio počasnu titulu oca domovine.

Vanjska politika

Hadrijanove prve odluke kao princepsa su uključivale i napuštanje agresivne Trajanove spoljne i vojne politike. Odustalo se ne samo od davanja podrške marionetskom vladaru u Ktesifonu, nego se odustalo i od provincija Mesopotamije, Asirije i Jermenije. Hadrijan je vjerojatno smatrao da je širenje imperija rimskog naroda dostiglo kritičnu tačku, i da je potrebno uspostaviti pozicije koje se mogu braniti i granice koje su stabilne. Jermenija je ponovo postala potčinjena «saveznička» kraljevina i tampon zona prema iranskom svijetu, a za njenog kralja je postavljen Parthamaspates, koji je izgubio iranski tron Arsakida i Međurječje. Međutim Parthamaspates je bio uskoro pobijeđen od Parta i pobjegao je Rimljanima. Hadrijan mu je onda kao kompezaciju predao Osroene (u početku kao suvladar, a od 122. god. n. e. kao samostalni vladar). Ubrzo je ipak vraćena domaća dinastija i vladar Osroene je postao Ma'nu VII. bar Ezad. Kraljevina Osroena će ostati i u narednom stoljeću tampon – državica između rimskog i iranskog svijeta. Tako je Hadrijan istočnu granicu ponovo postavio na Eufrat, sa Jermenijom kao spornim područjem.

Kratkoročno gledano, to je bio dobar potez, dok je dugoročno gledano povlaćenje iz novostvorenih istočnih provincija bio loš potez. Iako je održanje tih provincija nesumnjivo zahtijevalo dodatno napinjanje snaga Rimske države i njenih resursa, ipak bi pomicanje granice na kraju doprinijelo historijskoj misiji Rima. Iran se nakon toga ne bi mogao oporaviti, i postepeno bi se gubio u svojim građanskim ratovima i utapljanju u sustav potčinjenih «savezničkih» državica. Rimska država bi dobila nove posjede sa skoro 4000 godina dugom tradicijom razvijene kulture i civilizacije, i nesumnjivo bi apsorbiranjem Međurječja u svoju kulturu i državnu cjelinu mogla samo profitirati na svim poljima. Resursi Međurječja ne samo da bi isplatili utrošena sredstva, nego bi ga višestruko nadmašili. Grčko – rimska kultura Mediterana bi dobila novi stimulans i dodatno bi se približila Indiji, pa i daljoj Kini. Hadrijanovo povlaćenje iz Međurječja je tako bilo u ravni sa drugim greškama režima principata vezano za širenje Države, kao što je Tiberijevo odustajanje da Germanik dovrši pobjedonosni rat u Germaniji i Klaudijevo zaustavljanje Korbulovog prekorajnskog pohoda, kao što je povlaćenje Agrikole iz Britanije i kao što će kasnije biti katastrofalna odluka Komoda da napusti projekt formiranja provincija Markomanije i Sarmarije u Transdanubiji. Rimski duh ima jednu osobenost, a to je da zahtijeva stalno širenje i apsorbiranje. Onoga trenutka kada se taj rimski duh zatvori unutar jednog okvira, on se neumitno degenerira i gubi svježinu, otvorenost i unutarnju snagu, fleksibilnost i energiju. I bez obzira kako se taj okvir utvrdio da bi se zaštitio rimski svijet, propast je neumoljiva, jer ona primarno dolazi iznutra, a ne izvana. Rimski duh jednostavno nije podnosio stalne granice i ograničavanja, to ga je frustriralo i činilo nezadovoljnim.

Hadrijanova vanjska politika se u svome načelu razlikovala od one njegovog prethodnika, pa se u potpunosti odustalo od velikih vojnih poduhvata i širenja rimskog imperija. Nova doktrina se bazirala na miroljubivok koegzistenciji, što je značilo održanje zatečenih granica i sfera utjecaja. U skladu sa takvom doktrinom, preduzimaju se veliki infrastrukturni i građevinski poduhvati poradi utvrđivanja granice, posebno na onim opasnijim dionicama, a i više se preferira diplomatska aktivnost. Ali to nije značilo da se u potpunosti prepustilo defetističkom, pa i kapitulantskom raspoloženju. Hadrijanov režim se posebno brinuo o vojsci, kao ključnom garantu vođenja politike detanta. Vojska se držala u odličnoj borbenoj gotovosti i obučenosti, i bila je spremna za neželjene događaje. Kako bi se održavao moral i sprečilo da trupe upadnu u monotoniju, i da u njima zavlada bezbrižnost i dokolica Hadrijan je ustanovio intenzivnu rutinu u obuci i spremnosti, a i osobno je vršio inspekciju trupa.

Hadrijan je dosta vremena provodio među vojnicima, i uobičajeno je nosio vojnu odoru i čak je večerao i spavao među vojnicima. Primjerom svoje samodiscipline, odvažnosti i izdržljivosti je pokazivao i uvećavao poštovanje, a samim tim i autoritet među vojnicima. On je bio naredio da obuka i dril budu čak i stroži i teži nego ranije, eliminirao je luksuz među vojnicima, a čak je upotrebljavao i lažne izvještaje o potencijalnoj opasnosti kako bi se održavala stalna borbena gotovost i rutina. U sjevernoj Africi nađen je natpis sa fragmentom iz Hadrijanovog govora, koji je on održao za vrijeme postrojavanja, i u kojemu je on naglasio značaj vojne stege i manevara, koji postrojbe navikavaju na ratno stanje. Hadrijan se pridržavao sintagme „ništa nas ne smije iznenaditi“. Vojsci je posvećivano dosta pažnje, a izlazilo joj se u susret po nekim pitanjima, kao što je ublažavanje odredbe da vojnik ne smije imati familiju, i dozvoljeno je da ga u slučaju da umre bez testamenta i prije časnog otpusta mogu naslijediti biološka djeca. Po Kasiju Dionu metode koje su vojsci ustanovljene u doba Hadrijanove vladavine primjenjivale su se i u njegovo vrijeme.

Pobune i nemiri su bili beskompromisno ugušivani, i nije se dopuštalo ni najmanje ugrožavanje državne sigurnosti. Hadrijan i njegovo okruženje su bili spremni da upotrebe vojsku onog trenutka, kada su smatrali da je to neophodno, i da pritom pokažu snagu. Tako je zamalo izbio novi rat sa Partima, ali je mir održan zahvaljujući pregovorima koji su završeni na zadovoljstvo Rima. Kako to kaže jedan fragmentirani epigrafski spomenik iz Jarrowa (provincija Britanija; datiran u 118/119. god. n. e.) Hadrijanova želja je bila da održi imperiju nedirnutom, što mu je bilo nametnuto kroz božanski nalog.

Hadrijan je osobno posjetio i Dakiju, koju su napadali još uijek nezavisne dačke zajednice i Roksolani. Navodno se on spremao i da napusti Dakiju, ali je od toga odustao radi protivljenja vojskovođa i drugih ljudi iz svoje okoline.

Hadrijanov zid (na latinskom *Vallum Aelium*)

Najpoznatiji infrastrukturni i građevinski poduhvat koji se veže za Hadrijanovo ime je čuveni zid koji je obilježavao sjevernu granicu provincije Britanije. Ova provincija se još od vremena Klaudija nije uspjevala u potpunosti konsolidirati, a otvorene granice su u pravom smislu predstavljale vojno krajište / vojnu krajinu tadašnje Rimske države. Posebno je problematična situacija bila na sjeveru, gdje su živjeli još uvijek samostalni Britanci, koje Rimljani nazivaju Kaledoncima, a kasnije Piktima. Riječ nije o jednom narodu, nego o čitavom skupu zasebnih naroda i politija, koje bi u određenim situacijama i poradi određenih razloga stupale u konfederacije ili saveze.

Pikti (Obojeni ili Tetovirani narod, od (latinskog *pingere* = obojiti, *pictus* =obojen, grčki πυκτίς - slika)[95] je generičko ime kojim Rimljani nazivaju stanovnike Britanije sjeverno od Hadrijanovog zida, odnosno izvan obuhvata rimske vlasti. Ovo ime se koristi tek od kraja IV. st. n. e. (najranije poznato pojavljivanje je u panegiriku Eumenija iz 297. god. n. e. koje pripada kolekciji *XII Panegyrici Latini*), i zamijenilo je raniji naziv Kaledonci, koji za ove zajednice koje žive na prostorima Lowlands i Highlands današnje Škotske koriste izvori iz period I. - III. st. n. e.

Zid se gradio 10 godina od 122.[96] do 132.[97] god. n. e. i bio je dugačak čak 120 km protežući se od Solway Firthina na zapadu do Tynea na istoku. U gradnji su učestvovali i inženjeri i vojnici sve tri tamo stacionirane legije (II., VI., i XX.). Riječ je o najutvrđenijem građevinskom objektu na cjelokupnoj granici rimskog svijeta.

Uz njegove obrambene kule i utvrde nikli su mnogi gradovi kao što su Pons Aelius (Newcastle) i Maglona (Carlisle). Izgrađen je isključivo od kamenih blokova debljine od 2,4 do 3m i visine od 3,6 do 4,8 m. Imao je 14 ili 17 (zavisno od izvora) utvrda (uključujući i *Vercovicium*/Housesteads, *Banna*/Birdoswald, *Cilurnum*/Chester i danas veoma poznatu Vindolandu)[98] i preko 80 tornjeva, na ključnim mjestima, u kojima su se nalazile vojne ispostave i osmatračnice (kako bi mogli upozoriti na eventualni napad sa sjevera) te jarak

---

[95] Ime koje su oni koristili je nepoznato, u irskim ranosrednjovjekovnim vrelima ime Cruthin, Cruthini, Cruthni, Cruithni ili Cruithini (moderni irski: Cruithne) se upotrebljava kada se koristi za stanovnike gdje su živjeli Pikti i za one zajednice koje su živjele u istočnom Ulsteru. To ime je etimološki porijeklom iz keltske goidelic varijante *Qritani, što je verzija keltske britonske varijante *Pritani, odakle dolazi i naziv *Britanni*.

[96] Planovi za izgradnju, kao i neki pripremni radovi su vjerojatno započeli još i prije 122. god. n. e, kada je Hadrijan posjetio Britaniju i sigurno došao i na sjevernu granicu kako bi se uvjerio u stanje na tome području.

[97] Glavni dio posla je bio završen već 128. god. n. e.

[98] Službu u utvrdama su uglavnom obnašale auksilijarne trupe od 500 do 1000 vojnika po utvrdi. Legije nisu bile raspoređene neposredno na službi na zidu. Pretpostavlja se da je u ranim fazama postojanja Hadrijanovog zida na njemu službovalo do 10.000 auksilijarnih pješadinaca i konjanika. Oni su vremenom stupali u intenzivne, posebno ženidbene, veze sa lokalnim zajednicama sa obje strane zida, i postupno se integrirajući među njih.

10 metara sjeverno od zida i vojnu cestu cijelom dužinom zida s južne strane. U jednom kratkom periodu, kada se za vrijeme principsa Antonina Pija granica pomakla na sjever na liniju gdje je izgrađen Antoninov zid, Hadrijanov zid je napušten. Ali kada je to područje izgubljeno uslijed pobune lokalnih zajednica, Hadrijanov zid je ponovo uspostavio svoju graničnu i odbrambenu funkciju, i dugo je označavao sjevernu granicu Rimske države. Kasnije je imao i privrednu ulogu kao jamac stabilnosti i prosperiteta provincije Britanije. Pretpostavlja se da su mnoge njegove kapije služile i kao carinske postaje. Hadrijanov zid je služio i kao moćan simbol koji je reprezentirao rimsku moć Britancima sa obje njegove strane.

Hadrijanov zid je pretrpio ozbiljne napada 180. godine n. e. i posebno između 190. i 197. god. n. e. Zbog toga je popravljen i povećan za vladavine cara Septimija Severa 209. god. n. e. Dok je III. st. n. e. više manje bilo mirnije razdoblje, ozbiljniji napadi Pikta su se desili 296. i 367. god. n. e. Pojedini dijelovi zida su sigurno bili zauzeti do u duboko u V. st. n. e. I pored toga, što je nakon sloma rimske uprave u Britaniji, korišten kao majdan za gradnju čitavog niza objekata, Hadrijanov zid se i do danas sačuvao u kako – takvom obliku. Velike zasluge za njegovu konzervaciju pripadaju Johnu Claytonu (1792. – 1890. god.). Ostaci Hadrijanovog zida su i danas veoma vidljivi na većem dijelu trase kojom se pružao. Još uvijek postoji i pored njega se nalazi tzv. Hadrijanov put (bivša vojna cesta) koji služi posjetiteljima za obilazak zidina. Hadrijanov zid je 1987. god. upisan na UNESCOv popis mjesta svjetske baštine u Europi, a dodatkom granica *Limes Germanicus* (2005. god.) i Antoninovog zida (2008. god.) čini zaštićeni spomenik "Granice Rimskog Carstva". English Heritage (institucija zadužena za brigu o kulturno – historijskoj baštini Engleske) ga je opisao kao "najvažniji rimski spomenik u Britaniji", a riječ je i o ubjedljivo najpopularnijem turističkom odredištu u sjevernoj Engleskoj.

Hadrijanov zid

Zakavkazje

Ibersko – gruzijski kralj Farazman II. (ფარსმანი; sin Amazaspa I) je odbio 129. god. n. e. da oda poštovanje Hadrijanu dok je ovaj putovao po istočnim provincijama, pa je potaknuo iransko – sarmatske Alane da napadnu provinciju Kapadokiju i Jermeniju. Alani su bila stočarska zajednica izražene ratničke kulture i naseljavali su veliko stepsko prostranstvo na obje strane rijeke Don i kontrolisali su zemlje od Azovskog do Kaspijskog mora. Kao i ostali narodi na nižem stupnju kulturnog razvitka, nisu poznavali ropstvo mediteranskog grčko – rimskog tipa i umjesto toga su često neotkupljene zarobljenike apsorbirali u svoje zajednice. Kao nomadi, oni su bili pastiri sa velikim stadima stoke i živjeli su u velikim drvenim kolima koje bi vukli volovi. U ratu bi oni bili vrhunski konjanici, a u borbi su koristili i laso i tzv. kontos = „dvoglavo koplje“. Alani su predstavljali značajnu pretnju za Jermeniju i Arsakide. Farazman II. je dozvolio prolaz Alanima kroz njihovu zemlju, a oni su povrijedili i teritoriju Medije i zakavkaskih Albana. Njihov napad je zaustavljen i poklonima koje su dobili od Vologasesa III. (koji je tada kontrolirao sjeverni Iran), ali i od Flavija Arijana, tadašnjeg namjesnika Kapadokije i poznatog historičara i filozofa. Kao historičar Flavije Arijan je dobro znao koje su bile greške Krasa i Marka Antonija za vrijeme njihovih neuspjelih kampanja na istoku, a dobro se pripremio i u obavještajnom smislu pa je upoznao i uobičajenu taktiku koju su Alani primjenjivali u bitkama, posebno njihov fingirani bijeg. Sa samo jednom legijom i to XV. *Apollinaris* i nekoliko auksilijarnih kohorti (poglavito konjaničkih i streljačkih jedinica) on je u toku 136. god. n. e. izvojevao niz uspjeha u sukobima sa Alanima. Tako su Alani protjerani iz Jermenije, a Arijanove jedinice su nastavile pohod u Zakavkazju. Ovaj sukob je doveo i do saveza Albana i Rimljana, što je dodatno ojačano za vlade Antonija Pija 140. god. n. e.

III. Jevrejsko - rimski rat / Ustanak Bar Kohbe
(132. – 135. god. n. e.) מרד בר כוכבא

I pored Kvijetovog uspješnog obračuna jevrejskim buntovnicima, stanje u Judeji je i nadalje ostalo vrlo rovito. Jevrejski nezadovoljnici su izazivali nemire. Hadrijan je radi toga prekomandovao VI. legiju *Ferrata* iz Primorske Cezareje u Judeju. Uzroci jevrejskog nezadovoljstva sa rimskom upravom uopće nisu rješavani, a jedan potez Hadrijana je poslužio kao povod za izbijanje novog teškog rata. Kada je 130. god. n. e. Hadrijan posjetio Jerusalim i ostatke II. Hrama, on je navodno obećao Jevrejima da će pomoći ponovo izgraditi hram i Jerusalim iz ruševina. Ali uskoro se ispostavilo da on namjerava izgraditi

hram posvećen Jupiteru i to na mjestu gdje se nekada prostirao II. Hram. Rabinistička tradicija koja tvrdi da je Hadrijan odustao od obnove II. Hrama radi nagovora Samaritanca je gotovo sigurno izmišljotina. Hadrijan je ustvari konačno odlučio da Jerusalim pretvori u rimsku koloniju pod nazivom Elija Kapitolina/*Aelia Capitolina*. Radovi na izgradnji kolonije i hrama Jupiteru na mjestu nekadašnjeg II. Hrama su započeli 131. god. n. e. kada je pod auspicijama namjesnika Tineja Rufa (*Tineius Rufus*) izvedena ceremonija osnivanja kolonije Elije Kapitoline. Ta neabrahamistička ceremonija je bila uvreda za religijski izratito senzibilne Jevreje. Tenzije su se povečale kada je Hadrijan zabranio obrezivanje dječaka (brit milah). On je kao uvjereni helenofil, smatrao da je obrezivanje obično sakaćenje tijela, i samim tim je to po njemu i drugim istaknutim filohelenima bio rđav običaj. Novi rat je postao neminovan.

Pored hrama Jupitera Kapitolinskog koji je izgrađen na mjestu gdje se nekada nalazio II. Hram, izgrađen je u Eliji Kapitolini i veliki hram posvećen boginji Veneri, na mjestu koje su rani kršćani poštovali kao Isusov grob. Dva stoljeća kasnije je na ovom mjestu Helena, majka Konstantina I. naredila da se hram Venere sruši, a onda je na tom mjestu izgrađena Crkva Svetog Groba.

Vođe jevrejskih nezadovoljnika su pažljivo pristupile planiranju dizanja ustanka, kako bi se izbjegle greške ustanka iz 66. god. n. e., i onoga iz vremena Trajana. U prvom redu to je podrazumijevalo precizno uređen i centraliziran sustav rukovođenja koji bi digao i vodio ustanak. Oružje se skupljalo tako što se kralo iz rimskih vojnih radionica, skladišta i arsenala. Ustanak je izbio 132. godine n. e., pod liderstvom Simona ben Kosibe (שמעון בן כוסבא), koji je uskoro poznato poznatiji kao Simon Bar Kohba (אבכוכ בר ןועמש). Bar Kohba na aramejskom (tada govornom jeziku Jevreja) znači „sin zvijezde“, što je ustvari referenca na jedno starozavjetno proročanstvo o uzdizanju Izraela. To ime mu je dao tada veoma ugledni i utjecajni jevrejski religijski učenjak Rabbi Akiva ben Jozef/Josip/Joseph, koji je pretpostavio da je Simon ustvari dugo očekivani mesija koji je trebao osloboditi Jevreje od strane vlasti. Ustanak, koji je u potpunosti iznenadio Rimljane, se brzo proširo kroz Judeju, izolirajući rimski garnizon u Eliji Kapitolini. Jevrejski ustanici su se uglavnom poslužili gerilsko – partizanskom taktikom, koja im je donijela znatne uspjehe. Ubrzo je i Jerusalim oslobođen. Jevrejske oblasti su bile oslobođene i proklamirana je obnova Izraela kao samostalne države. Bar Kohba je uzeo titulu Nasi Israel (Poglavar Izraela), a proglašena je era otkupljivanja Izraela. Izdavani su i srebrni i bakarni novci u velikom broju sa odgovarajućim legendama u ime države Izrael. Nova jevrejska pobuna protiv Rima, u odnosu na one ranije je bila znatno bolje organiziranija i centraliziranija. Rimski princeps Hadrijana sa svojim legijama sada se morao suočiti i boriti sa praktično, novoizraslom državom Izrael.

Očekivala se reakcija Rima i Hadrijan je za komandanta protuustaničkih snaga odredio Seksta Julija Severa (*Sextus Iulius Severus*), kojeg je pozvao čak iz Britanije gdje je bio

namjesnik. Određena je velika borbena legijsko – auksilijarna skupina (legije: X. *Fretensis*, VI. *Ferrata*, III. *Gallica*, III. *Cyrenaica*, XXII. *Deiotariana*, X. *Gemina* i detašmani iz još šest legija), koja je bila po brojnosti veća od one koju je na Jevreje 70 godina ranije vodili Vespazijan i Tit. Epigrafski natpisi sugeriraju da je i Hadrijan osobno učestvovao u borbenim akcijama protiv ustanika 133. god. n. e. Julije Sever je bio iskusan zapovjednik i Kasije Dion detaljno opisuje njegovu primjenjivanju taktiku u borbi protiv Izraelaca. On se dosta uspješno prilagodio protivničkoj strategiji, i nije se upuštao u otvorenu borbu, nego je primijenjivao operacije „spržene zemlje", eliminiranja manjih skupina, uništavanja resursa... Rat se otegao sve do ljeta 135. god. n. e., kada su Rimljani zauzeli Jerusalim / Eliju Kapitolinu. Bar Kohba i ostatak izraelske vojske su se povukli u utvrdu Betar, koju su rimske trupe opkolile i kasnije zauzele uz veliko krvoproliće. Talmud navodi da rimske vlasti punih 17 godina nisu dozvoljavali Jevrejima da sahrane svoje mrtve u Betaru. Ogorčenost i težina rata su doveli do takve frustracije kod Hadrijana i njegovih zapovjednika i vojnika, da se ovaj rat, za razliku od onoga koji su vodili Vespazijan i Tit, pretvorio iz gušenja pobune u namjenski obračun sa jevrejstvom na Levantu. Djelovanje rimskih trupa u Judeji je tako poprimilo i oblike, po *interpretatio moderna*, etničkog čišćenja i ciljanog uništavanja jevrejske populacije i njihovih naselja. To je na kraju rezultiralo velikom depopulacijom judejskih zajednica.

Kasije Dion, fr. knjige LXIX (14, 1 - 3) : ὀλίγοι γοῦν κομιδῇ περιεγένοντο. καὶ φρούρια μὲν αὐτῶν πεντήκοντα τά γε ἀξιολογώτατα, κῶμαι δὲ ἐνακόσιαι καὶ ὀγδοήκοντα καὶ πέντε ὀνομαστόταται κατεσκάφησαν, ἄνδρες δὲ ὀκτὼ καὶ πεντήκοντα μυριάδες ἐσφάγησαν ἔν τε ταῖς καταδρομαῖς καὶ ταῖς μάχαις ῾τῶν τε γὰρ λιμῷ καὶ νόσῳ καὶ πυρὶ φθαρέντων τὸ πλῆθος ἀνεξερεύνητον ἦν', ὥστε πᾶσαν ὀλίγου δεῖν τὴν Ἰουδαίαν ἐρημωθῆναι, καθάπερ που καὶ πρὸ τοῦ πολέμου αὐτοῖς προεδείχθη: τὸ γὰρ μνημεῖον τοῦ Σολομῶντος, ὃ ἐν τοῖς σεβασμίοις οὗτοι ἄγουσιν, ἀπὸ ταὐτομάτου διελύθη τε καὶ συνέπεσε, καὶ λύκοι ὕαιναί τε πολλαὶ ἐς τὰς πόλεις αὐτῶν ἐσέπιπτον ὠρυόμεναι. πολλοὶ μέντοι ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ καὶ τῶν Ῥωμαίων ἀπώλοντο: διὸ καὶ ὁ Ἁδριανὸς γράφων πρὸς τὴν βουλὴν οὐκ ἐχρήσατο τῷ προοιμίῳ τῷ συνήθει τοῖς αὐτοκράτορσιν, ὅτι 'εἰ αὐτοί τε καὶ οἱ παῖδες ὑμῶν ὑγιαίνετε, εὖ ἂν ἔχοι: ἐγὼ καὶ τὰ στρατεύματα ὑγιαίνομεν.
(„50 njihovih /judejskih op. S.M./ najvažnijih uporišta i 985 njihovih najčuvenijih sela su bila sravnjena sa zemljom. 580.000 ljudi je bilo ubijeno u različitih napadima i bitkama, a broj onih nestalih zbog gladi, bolesti i vatre je teško saznati. Skoro kompletna Judeja je bila opustošena, rezulat na koji su ljudi upozoravali prije rata. Jer se Solomonov grob, koji Jevreji smatraju predmetom štovanja raspao i propao, i mnogi vukovi i hijene su pojurili u njihove gradove. I mnogi Rimljani, štoviše, su poginuli u ovom ratu. Zato Hadrijan u pisanju Senatu nije upotrijebio uvodnu frazu koju su obično koristili imperatori: „Ako ste vi i vaša djeca u zdravlju, to je dobro. Ja i moje legije smo zdravi."").

Eusebije iz Cezareje, *Hist. Eccle*. IV, 6, 3 – 4: κακουμένοις τε ἐπιλάμψαι τερατευόμενος. ἀκμάσαντος δὲ τοῦ πολέμου ἔτους ὀκτωκαιδεκάτου τῆς ἡγεμονίας κατὰ Βηθθηρα ῾πολίχνη τις ἦν ὀχυρωτάτη, τῶν Ἱεροσολύμων οὐ σφόδρα πόρρω διεστῶσἀ τῆς τε ἔξωθεν πολιορκίας χρονίου γενομένης λιμῷ τε καὶ δίψει τῶν νεωτεροποιῶν εἰς ἔσχατον ὀλέθρου περιελαθέντων καὶ τοῦ τῆς ἀπονοίας αὐτοῖς αἰτίου τὴν ἀξίαν ἐκτίσαντος δίκην, τὸ πᾶν ἔθνος ἐξ ἐκείνου καὶ τῆς περὶ τὰ Ἱεροσόλυμα γῆς πάμπαν ἐπιβαίνειν εἴργεται νόμου δόγματι καὶ διατάξεσιν Ἀδριανοῦ, ὡς ἂν μηδ᾽ ἐξ ἀπόπτου θεωροῖεν τὸ πατρῷον ἔδαφος, ἐγκελευσαμένου: Ἀρίστων ὁ Πελλαῖος ἱστορεῖ. οὕτω δὴ τῆς πόλεως εἰς ἐρημίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους παντελῆ τε φθορὰν τῶν πάλαι οἰκητόρων ἐλθούσης ἐξ ἀλλοφύλου τε γένους συνοικισθείσης, ἡ μετέπειτα συστᾶσα Ῥωμαϊκὴ πόλις τὴν ἐπωνυμίαν ἀμείψασα, εἰς τὴν τοῦ κρατοῦντος Αἰλίου Ἀδριανοῦ τιμὴν Αἰλία προσαγορεύεται.
(„Rat je dostigao svoj vrhunac 18. godine Hadrijana /vladavine op. S.M./ u Betaru, koja je bila snažna utvrda nedaleko od Jerusalima. opsada je trajala dugo vremena prije nego što su pobunjenici bili dovedeni do konačnog uništenja sa glađu i žeđu, a poticatelj njihovog ludila /Bar Kohba op. S.M./je platio kaznu koju je zaslužio. Hadrijan je onda naredio zakonskim dekretom i uredbama da cijelom /jevrejskom op. S.M./ narod u bude potpuno zabranjeno od tada da uđe čak i u okrug oko Jerusalima, kako ne bi čak ni izdaleka mogli vidjeti svoj predački dom. Ariston iz Pele navodi sljedeću priču: „Tako, kada je grad bio lišen jevrejskog naroda, i njegovi drevni stanovnici potpuno nestali, bio je naseljen sa strancima, i rimski grad koji se nakon svega podigao je promijenio svoje ime, i u čast vladajućeg imperatora Elija Hadrijana je nazvan Elija.“).

Po Kasiju Dionu u ovom ratu je ubijeno 580.000 Jevreja (dok je nebrojeno još umrlo od „gladi, bolesti i vatre“), dok je 50 utvrđenih gradova i 985 sela razoreno. Po istom historičaru skoro cijela Judeja je bila pusta, Solomonov grob je uništen u komadiće, a mnogi vukovi i hijene su zauzeli judejske gradove. I gubici Rimljana su bili veliki. Gubici oružanih snaga Države su bili toliki da je možda za vrijeme ovog rata XXII. legija *Deiotariana* bila uništena i nikada više obnovljena. Činjenično stanje o velikim gubitcima Rimske države u ratu sa Izraelom možda na najbolji način ilustrira to da je Hadrijan u pismu Senatu izostavio uobičajenu frazu u uvodu teksta „Ako ste vi i vaša djeca zdravo, to je dobro. Ja i legije smo dobro“.

Ustanak i privremena obnova Izraela su doprinijeli tome da kod Hadrijana sazri uvjerenje da se samo suzbijanjem judaizma može zaustaviti kontinuirano buntovništvo Jevreja. Zato su zabranjeni zakoni Tore i hebrejski kalendar, pogubljivani su judaistički učenjaci, sveti spisi su javno spaljeni na Brdu Hramu. U bivšem hramovnom svetištu, postavljene su dvije statue i to Jupitera i samoga princepsa. U nastojanju da se što je moguće više izbriše povezivanje sa judejskim i izraelskim imenom, ukinuto je to nazivlje za područje drevnog Kaanana, i uvedeno novo ime → Palestina (odnosno oficijelno *Syria Palaestina*). Palestinsko ime potiče od izvornog naziva za Filistejce koji su bili drevni neprijatelji Jevreja/Izraelaca, i koji su se bili naselili u jugozapadnom Kaananu, na širem potezu od tadašnje i današnje Gaze.

Problem odnosa Izraela i Palestine je do danas ostao prisutan. Jerusalim je formiran kao kolonija Elija Kapitolina i trebao je da postane uobičajeni grčko – rimski grad, a jevrejski identitet je trebao biti izbrisan. Jevrejima je bilo zabranjeno da žive u Jerusalimu. Ova zabrana je ostala na snazi sve do IV. st. n. e., kada je Konstantin I. dozvolio Jevrejima da žale svoje tragedije na dan Tisha B'Av na Zapadnom zidu u Eliji Kapitolini. Naziv Elija se sačuvao i ranoislamskom imenu za Jerusalim → Iliyā' (إلياء). I pored Hadrijanovih nastojanja i višestoljetnog postojanja Elije Kapitoline, pokušaj romanizacije, pa i desakralizacije Jerusalima na kraju ipak nije uspio. I do danas oko prava dominacije nad njegovom svetosti se vode borbe, koje su odnijele nebrojeno mnogo života i prouzrokovale neviđenu patnju i užas.

Po rabinističkoj tradiciji Deset mučenika Rimljani su pogubili deset vodećih članova Sanhedrina, uključujući i vrhovnog svećenika Rabbi Ishmaela i ranije spomenutog Akivu. Ista tradicija opisuje i vrlo okrutno mučenje (koje je bilo strašnije i od mediavelnih tehnika uništavanja čovjekovog tijela) kojem su neki od njih bili izloženi. Kada jevrejska vrela spominju Hadrijana, uvijek mu dodaju i epitaf „neka njegove kosti budu slomljene“, što se npr. nikada nije primijenilo na Vespazijana ili Tita.

Hadrijanova smrt 138. god. n. e., smanjila je u velikoj mjeri odlučnost države da se obračuna sa judaizmom koji je tako uspio preživjeti. Rabinistički judaizam je sada postao okosnica jevrejstva, koje se grupiralo oko sinagoga u dijaspori. Otada Jevreji više nisu većina stanovništva u Kaananu, odnosno područje nekadašnjih Izraela i Judeje, a centri su pomjereni na dijasporu.

Može se sa pravom reči da slom kratkotrajne države Izrael 135. god. n. e. predstavlja završetak procesa jevrejskog iseljavanja i formiranja dijaspore. U Kaananu se jevrejski religijski i nacionalni identitet još neko vrijeme održavao snažnije u Galileji. Naravno to ne znači da su Jevreji potpuno nestali iz Judeje, njihove zajednice su se i tamo očuvale i kontinuirano nastavile da žive i u narednim stoljećima. Ustanak je doprinio i da se ideje mesijanizma napuste (Bar Kohba je označen kao lažni mesija) i da se vodstvo prepusti rabinima i njihovim tumačenjima koja su se vremenom sve više konzervirala i zatvarala u tradicijske okvire (naravno onako kako su ih sami rabini shvatali i prezentirali). Palica mesijanizma će sa judaizma preći na njegove dvije mlađe abrahamističke posestrime i to prvo na kršćanstvo, a zatim i na islam. Inače je kratkotrajna obnova Izraela i proglašenje Bar Kohbe za mesiju produbilo provaliju između kršćana i Jevreja, a sa tim ratom je i nestala judeokršćanska sekta (koja je još uvijek bila prisutna u Judeji i Galileji). Zanimljivo je da episkopi Jerusalima do ustanka nose jevrejska imena, a nakon 135. god. n. e. episkopi Elije Kapitoline grčka imena, što jasno ukazuje na konačni raskid sa judaizmom i nestanak judeokršćana kao neke prelazne forme.

Reljef koji prikazuje Hadrijana kako ubija neprijatelja, možda Jevreja.
Danas se nalazi u Merseyside county museums, Liverpul.

Ustanak Bar Kohbe je tako imao mnogo traumatičnije iskustvo po Jevreje, nego što je to bio slučaj sa ustankom iz 66. godine n. e. U postrabinističkoj fazi jevrejskog cionističkog nacionalnog i religijskog buđenja, ustanak Bar Kohbe i obnova države Izrael su postali simbol otpora i nadahnuća. Tako je prvi premijer moderne države Izrael David Ben Gurion uzeo svoje hebrejsko ime od jednog od glavnih zapovjednika Bar Kohbine izraelske vojske. U vrtićima današnjeg Izraela uči se popularna pjesma koja ima refren: „Bar Kohba je bio heroj, on se borio za slobodu" i u kojoj se govori o Bar Kohbi.

Najbolji izvori za Bar Kohbin rat su Kasije Dion i Elije Spartijan (*Aelius Spartianus*) koji je napisao životopis Hadrijana u *Historia Augusta*, te čuvena Pećina pisama (odnosno arhiva jevrejke Babathe) u zoni Mrtvog mora, gdje su pronađena pisma pisana osobno od Bar Kohbe i njegovih sljedbenika. Babatha se sa članovima svoje porodice, vjerotno bježeći pred neprijateljskim vojnicima, sklonila u tu pećinu noseći sa sobom pisanu arhivu i druge dragocjenosti. Sudeći da je u blizini pronađeno 20 skeleta, oni se ipak nisu uspjeli spasiti.

Javna uprava, *edictum perpetuum*, financije

Hadrijan je bio vrlo odgovoran i pedantan princeps, koji se smatrao prvim dužnosnikom Države i kao takav je bio posvećen funkcionalnoj, pravednoj i dobroj upravi. Kako bi se dobila efikasna središnja uprava, uvedena je kao stalna institucija → princepsov savjet (*consilium principis*) u koji su ulazili ugledni političari i pravnici, kao npr. Juventije Celz (*Publius Iuventius Celsus Titus Aufidius Hoenius Severianus*; konzul sufekt 115. god. n. e. i konzul *ordinarius* 129. god. n. e.), Salvije Julijan (*Lucius Octavius Cornelius Publius Salvius Julianus Aemilianus*;), Neratije Prisk i drugi ugledni senatori i vitezovi.

Princepsov savjet je postojao još iz vremena Augusta, ali to je bila ad – hoc skupina, neoficijelne forme. Sa Hadrijanom to postaje neka vrsta izvršne i savjetodavne institucije u koju su pored senatora, istaknutih pravnika mogli biti uključeni i vitezovi. Članovi savjeta su dobijali i financijsku nadoknadu (*solarium*). Članovi tog savjeta slobodno su izražavali svoje mišljenje, koje je car prihvaćao ili odbijao, ovisno o svojoj volji.

Posebna pažnja je posvećena reguliranju pravno – zakonskog sustava i odnosa, odnosno kodificiranju rimskog prava koje se uslijed stalne produkcije zakona prilično usložnilo. Osnova te kodifikacije bili su edikti princepsa i senatske odluke, te obimna normativna regulativa kao ostatak republikanske prakse koja je dopuštala magistratima da izdaju edikte (*ius edicendi*). Hadrijan je izdao i Vječiti edikt (*Edictum perpetuum*), koji su magistrati primjenjivali ali ne bi ga smjeli mijenjati. Jedini koji je mogao dopunjavati Vječiti edikt je bio princeps. Vječiti edikt se objavljivao godišnje.

Pretorski edikt (*edictum praetoris*) je u rimskom pravu označavao javnu deklaraciju kojom bi gradski pretor (*praetor urbanus*) na početku svog jednogodišnjeg mandata objavljivao osnovna načela pravne prakse, odnosno primjenjivanja rimskih zakona. On je u većini slučajeva predstavljao običnu formalnost, s obzirom da su pretori često bili političari bez nekog značajnijeg pravnog obrazovanja i pravničkog iskustva; u pravilu bi njihovi ukazi predstavljali tek potvrdu ukaza svog prethodnika. U nekim slučajevima bi se pretori prije objavljivanja ukaza konzultirali sa vodećim rimskim pravnicima, odnosno pružali su prilike za uvođenje određenih inovacija. U pojedinim slučajevima, ako bi pretori bili bolji juristi dolazilo bi do značajnijih dotjerivanja i promjena. Tako je pretorski ediks sa vremenom dobivao sve veći sadržaj, odnosno značaj kao izvor prava, a njegovi komentari kao važan izvor rimske jurisprudencije. Hadrijan je 129. god. n. e. odredio Salvija Julijana da dovede u red, revidira i kodificira dotadašnje pretorske edikte (zadržavajući ono što je zadržalo smisao postojanja, a izbacujući arhaične i nepotrebne odredbe), nakon čega su oni postali permanentni, odnosno novi ih pretori više nisu mogli mijenjati. Otada se ovaj edikt (u koji su skupljeni revidirani edikti gradsko prefekta i peregrinskog prefekta) nazivao stalnim ediktom (*edictum perpetuum*). Po sličnom obrascu je donesen i edikt kurulnih edila. Prvi dio edikta odnosio se na sudski postupak pred magistratom, drugi – formulâ i parnicâ, dok je treći dio sadržavao propise o sudskim odlukama i njihovom izvršavanju.

Salvije Julijan (živio cc. 110. – cc. 170. god. n. e.) je spadao u red najvećih pravnika u historiji. Ovaj dugovječni pravnik i dužnosnik, rodom iz jednog sela kod grada Hadrumentuma (danas Sousse u Tunisu) je bio aktivan za vrijeme trojice principsa (Hadrijana, Antonina Pija i Marka Aurelija). On je bio učenik Javolena Priska, jednog vrsnog pravnog stručnjaka i voditelja sabinijanske škole pravne teorije. Priska je na položaju voditelja sabinijanske škole (zajedno sa Aburnom Valensom / *Aburnus Valens* i Tuskijanom / *Tuscianus*) zamijenio Salvije Julijan, koji je brzo napredovao kroz *cursus honorum* i služio je kao i član principsovog savjeta te bio konzul 148. god. n. e. Salvije Julijan je obnašao i čitav niz drugih dužnosničkih i namjesničkih dužnosti. Uz Vječiti edikt, koji je najvećim dijelom njegovo djelo, Salvije Julijan je napisao Digeste (u 90 knjiga), sustavni rad iz pravne teorije koji je višestruko citiran od kasnijih rimskih, romejskih, mediavelnih (na latinskom zapadu) i modernih pravnika. Poznato je da je Salvije Julijan također pisao i komentare o radovima o dva ranija pravnika i to Urseja Feliksa (*Urseius Felix*) u 4 knjige i Minicija (*Minicius*) u 6 knjiga, te knjižicu *De ambiguitatibus*. Njegove bliske kolege su bili juristi *Sextus Pomponius* i *Sextus Caecilius Africanus*, inače Julijanov učenik. Bio je vrlo uvažavan od principsa, pa ga tako Marko Aurelije naziva *amicus noster*.

Drugi istaknuti pravnik i teoretičar ovoga doba je bio Juventije Celz, rodom iz sjeverne Italije. On je isto obnašao niz javnih dužnosti uključenih u sustav *cursus honorum*. On je bio i namjesnik Trakije i prokonzul Azije. On je naslijedio svoga oca (isto pravnika) u prokulijanskoj školi, a bio je kao i Salvije Julijan član principsovog savjeta. Njegovo glavno djelo su XXXIX *libri digestorum*. On je ostavio za sobom niz pravnih izreka kojima se

jezgrovito objašnjava suština prava kao što su: *Ius est ars boni et aequi* (pravo je umijeće dobrog i pravičnog)*; Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem* (poznavanje zakona ne znači poznavanje njihovih riječi, nego njihovih namjera i svrhe); *Incivile est, nisi tota lege perspecta, una aliqua particula eius proposita iudicare vel respondere* (nije vještina da sudite ili savjetujete na temelju isječka zakona, ne uzimajući u obzir zakon u cjelini). Postoji anegdota koja govori o njemu kao o čoveku oštrog jezika. Naime, na pitanje jedne stranke odgovorio je: Ili ne razumijem što me pitaš, ili je tvoje pitanje vrlo glupo. Otada se oštar odgovor često naziva *responsum Celsianum,* a glupo pitanje *responsa Domitiana* (pošto se ovaj koji je postavio pitanje zvao Domicijan). Izgleda da je postojalo određeno rivalstvo između Julijana i Celza, jer jedan drugog ne citiraju u svojim djelima.

Kako bi se povećao autoritet državnih službi, na njihovo čelo su umjesto oslobođenika, postavljani vitezovi. Posebno se pazilo na javne financije, a kontrola potrošnje je vršena svake pete godine. I pored trošenja na javne građevine i javnu infrastrukturu, nije dolazilo do deficita. Tako i nije dolazilo do konfisciranja imovine od privatnika. Imenovani su službenici da upravljaju javnom blagajnom (*advocati fisci*), a radikalno je smanjen *aurum coronarium*, novac koji su plaćale Italija i provincije novom princepsu. Javnim posjedima su upravljali prokuratori, a oni su davani i u zakup konduktorima, koji su ih opet davali u zakup kolonima. Riješen je i problem zemlje koja je ostajala bez vlasnika i samim tim bila nekultivirana (*subseciva*). Tu je zemlju svako mogao prisvojiti, pod uvjetom da redovito plaća poreze i druge doprinose. Pod Hadrijanom velika je pažnja posvećena i agrarnom pitanju. Pod njegovom vlašću rimska uprava pokušala je regulirati odnose između zakupaca koji žive na carskim zemljištima i administrativnog osoblja dotičnih imanja.

Trajan je jednoga oca, koji je svoga sina zlostavljao, prisilio da sina emancipira (da ga otpusti od očeve vlasti). Hadrijan je jednog oca kaznio progonstvom na otok zato što je u lovu ubio svoga sina, makar je ovaj bio kriv jer je osramotio očev drugi brak. Ove odluke pokazuju da je za vrijeme Antonina konačno došlo i do formaliziranja devalvacije (ali ne i ukidanja) *patria potestas*, jer su se očevi kažnjavali ako bi koristili ovo pravo. Emancipacija je još od Kasne Republike napredovala i uporedo sa društveno – ekonomskim, političkim i kulturološkim promjenama se transformirala. U antoninijansko doba ona ona više nema ono isto suštinsko značenje kao npr. za vrijeme Rane i Srednje Republike. Emancipacija se nekada primjenjivala kao kazna, jer je iako blaža od smrti i ropstva ipak bila dosta teška. Prekidanjem veza sa familijom emancipirana osoba nije bila samo isključena iz nje, nego je bila po automatizmu i razbaštinjena. Ranije su samo osobe vezane unutar određene *patria potestas* imale pravo na nasljeđivanje ako nije bilo testamenta, odnosno one su smatrane prirodnim nasljednicima. U antoninijansko doba, emancipacija je prednost. Zahvaljujući pretorskom zakonu o posjedovanju dobara (*bonorum possessio*), uvedenom početkom principata, emancipirana osoba je dobila pravo da stječe dobra i njima upravlja, a da pritom nije izgubilo pravo da naslijedi očev imetak. Sve dok je emancipacija bila kazna, očevi su se

nerado primjenjivali, a čim je za njihovu djecu postala prednost, počeli su se primjenjivati redovito. Konačno je jedna senatska odluka iz III. st. n. e. „očinsku vlast” poistovjetila sa smjernom privrženošću → *patria potestas in pietate debet, non atrocitate consistere.* Ali sada je napravljena krucijalna greška. Umjesto da se nađe srednji, umjereni put, kada je i formalno derogirana starinska strogost i disciplina izražena u „očinskoj vlasti”, otišlo se u drugu krajnost. To je posebno bilo izraženo kod elite, u kojoj je zavladala moda pretjerane popustljivosti, pa je njihovoj djeci pružano sve što zažele čime su ih ustvari „iskvarili”, „razmazili” i učinili nepripremljenim za odgovorni način života. Postoji čitav niz anegdota koja opisuju takvu raspusnu i rasipničku djecu. Tako Plinije Mlađi piše → „Otac se naljutio na sina zbog njegove rasipnosti.... Kad je mladić izišao, rekoh ocu: Pa dobro, zar ti nikada nisi učinio nešto zbog čega bi zaslužio prijekor svog oca.” Plinije Mlađi, koji nije imao djece ni u jednom braku, savjetuje svoje prijatelje da sinovima daju slobodu u ponašanju i postupcima, kako bi i on učinio da ih ima, jer je tako uobičajeno i priliči „dobro odgojenim ljudima”. Poznati advokat Regul, suparnik Plinija Mlađeg, je svome sinu ispunjavao sve želje i nabavljao mu sve skupe zanimacije. Ali čim mu je umrla žena, od čijeg je golemog imanja i kupovao darove, Regul je požurio emancipirati sina kako bi ovaj na sebe prenio majčin imetak, nepromišljeno ga rasipati i napokon ga, pri kraju života koji je luda raskalašenost morala skratiti, ostaviti ocu. Marcijal prenosi priču i o sinu rasipniku Filomusu.

Obavještajni i sigurnosni sustav

Drevni rimski svijet je u kolektivnom sjećanju čovječanstva, zapamćen kao najveća politička i vojna sila u historiji. U toj milenijumskoj izgradnji i održanju te moćne zgrade historigrafija otkriva u značajnoj mjeri doprinose političkih i vojnih rimskih institucija, opće kulture i načina života rimskog svijeta. Međutim, skoro je nepoznat doprinos koji je toj izgradnji i održanju rimskog svijeta dala obavještajna i sigurnosna djelatnost. Tome je doprinio niz razloga, od kojih vrijedi izdvojiti one glavne.[99] Rimski pisci su željeli prikazati

[99] „Gospodar informacije, gospodar situacije“ ....

Ubjedljivo najintrigantnija tematika na polju historiografije jeste ona koja se bavi tajnama i ljudima koji se nalaze uvučeni u taj sustav stvaranja tajni, održanja tajni i otkrivanja tajni. Težnja za saznanjem i skupljanjem informacija, njihovim procesuiranjem i sortiranjem je stara koliko i sama ljudska vrsta. Sa razvitkom političkih i vojnih struktura, neminovno se javila i potreba da se počne stvarati kakva – takva forma skupljanja informacija u svrhu interesa tih struktura. Vremenom se polako počeo i uobličavati i sustav, koji se danas definira frazom „sigurnosno – obavještajna zajednica.“ Još u antičkim i klasičnim civilizacijama, gospodari informacija i pripadnici raznoraznih tipova sigurnosno – obavještajnih struktura su postajali vrlo moćne osobe sa uplivom svoga uticaja do samoga državnog vrha čija je opstojnost nekada i zavisila od uspjeha rada njegovih obavještajaca i informanata ili osoba koje bi tajno obavljale „prljave“ poslove. Ta moć i djelovanje „iza zastora“

pobjede svoje vojske i njenih zapovjednika kao nešto što je postignuto na „častan način“, u oružanom srazu u kome nisu korišteni špijunski podaci ili „trikovi“. Rimski političari i kasniji carevi (princepsi i dominusi) nisu ni sami bili voljni da se pred javnošću zna da su se radi političke karijere i održanja na vlasti koristili uslugama špijunaže i potkazivačima. I naravno, ta tajnovitost i „mršav“ korpus podataka u izvornoj građi, možda na neki način i govori o uspješnosti same obavještajno – sigurnosne zajednice rimskog svijeta.

I pored svoje izrazite oskudnosti po ovom pitanju, izvorna građa ipak daje dovoljno tragova koji mogu ukazati na to da su se Rimljani bavili obavještajnim i sigurnosnim aktivnostima i to u punom kapacitetu. Uostalom, bavljenje špijunažom je staro koliko i sama ljudska civilizacija, i nije bilo drevne države bilo kojeg tipa a da nije koristila obavještajne i sigurnosne „usluge“. Ozbiljna država nikada sebi ne bi smjela ni dopustiti da bude bez tako bitnog zaštitnog mehanizma, kao što su špijunsko – obavještajne i sigurnosne djelatnosti.

U vremenima kada nije bilo razvijene špijunske i obavještajne tehnologije kao što je to danas, kada je praktično moguće svaki naš korak, svaku našu riječ i svaki naš zapis vrlo lako uočiti, kontrolirati i obraditi, u antičkom svijetu najvažniji element su bili čovjek i njegova umješnost. Zato je i usmjerenost i vrijednost čovjeka kao osnovnog sredstva za skupljanje podataka za obavještajno – sigurnosne interese bila i znatna veća nego danas. Zato su se i rimske institucije i armije i za vrijeme Republike i za vrijeme Principata

razvili su i njihovu sposobnost prilagođavanja promjenama i tranzicijama, kojima su nekada i sami „kumovali“, jer Služba nikada ne umire, ona samo mijenja svoju kožu. Historiografsko istraživanje „sigurnosno – obavještajnih zajednica“ je vrlo teško i složeno. Do podataka se teško dolazi, jer je njihov načelni karakter takav da same predstavljaju tajne ili su produkt *sub rosa,* clandestine, underground i sublimirajućih aktivnosti. Ali nema tajne ako niko ne zna za nju, i ako se ona ne može otkriti, jer ko zna kada i na koji načim tajna može zatrebati. Često se i izučavanje „sigurnosno – obavještajnih zajednica“ i njihovog rada i rezultati do kojih se dolazi tim istraživanjima nalaze na granici mita i senzacionalizma. Nailazi se i na mnogo primjera subjektivizma i politikanstva, pa i izvrtanja činjenica i stvarnog stanja stvari. Često i samim političkim stukturama za koje su djelovale i još uvijek djeluju sigurnosno – obavještajne službe ne odgovara da se previše zna o njihovom radu i o njenim pripadnicima. Uostalom, ni same „sigurnosno – obavještajne zajednice“ nisu baš sklone da otkrivaju svoje tajne, dokumente, operacije, načine rada i svoje ljude. Jedna od metoda skrivanja stvarnog stanja, a koja najviše ometa rad historičara, jeste da se namjenski ubacuju lažne ili bar poluistinite informacije u javnost, kako bi se preusmjerila pažnja. Uz sve to, obrada tematike iz ranijih razdoblja nailazi i na čisto tehničke poteškoće, kao što je oskudnost izvora i materijala. Posebno veliku teškoću predstavlja potpuni nedostatak dokumentarističke građe, pa se istraživanje oslanja na literarna vrela koja u sebi nekada sadrže i priličnu subjektivnu notu pisca i na epigrafske spomenike sa šturim tekstovima. Sve je to slučaj i sa obavještajnim i sigurnosnim miljeom rimskom svijeta, o kojem se, u odnosu na druge državne institucije i službe Rimske države, vrlo slabo zna. Radi toga je i u znanosti koja se bavi klasičnom rimskom civilizacijom, još uvijek nedostatno obrađivan obavještajni i sigurnosti fenomen Rimske države. Nesumnjivo je da je 1200 godišnje postojanje Rimske države imalo itekakvog iskustva sa ovim aspektima sigurnosnog i obavještajnog djelovanja. Međutim, kao i u slučaju modernih obavještajno – sigurnosnih miljea, to je prilično tajnovito područje istraživanje sa čitavim nizom fragmentarnih podataka u izvornoj građi. Ali i pored karaktera tematike obrade i niza problema i teškoća, za očekivati je da će se jednoga dana neko ili neka historiografska istraživanja uspjeti odgonetnuti i tu enigmatiku. Uostalom, tematike koje se bave svijetom tajni, špijunaže i državne sigurnosti tajnama i špijunažom spadaju u ona najomiljenija štiva.

oslanjale na informante i špijune, što je bilo itekako neophodno zbog skoro kontinuiranog ratnog stanja u kojem se nalazila Rimska država, pokreta i akcija njenih armija te skoro beskonačnih zavjera i konspiracija unutar same Države. Kako bi se uspješno izlazilo na kraj sa tim ratovima i protivnicima, koji su se smjenjivali kao na traci, rimska politička i vojna zapovjedništva su morala i da raspolažu sa dostatnim brojem kvalitetnih i upotrebljivih informacija o protivniku. Uostalom, političkom i vojnom vodstvu Rimske Države su bile potrebne informacije i o susjednima narodima i državama, ako i nisu bili u sukobu sa njima. Zato su im uvijek bile neophodne informacije o kretanju, brojnosti, spremnosti i stanju neprijatelja, njegovim pozicijama, zemljopisnim karateristikama terena, komunikacijama, resursima (posebno onim koji bi zadovoljavali potrebe za hranom i vodom). U vojnom pogledu, to je prvenstveno podrazumijevalo korištenje izviđaća, informacija dobijenih od lokalnog stanovništva te upoznavanje zemljopisa. Tako su i kartografi u neku ruku obavljali i te informativne funkcije. Zahvaljujući dobrim informacijama rimska vojska je mogla da se i dobro pripremi za borbene operacije, ali i da iznenada napadne. Dobar primjer pruža Sertorije koga je Marije bio poslao da obavi špijunsku aktivnost za vrijeme rata sa Kimbrima i Teutonima, i koju je ovaj više nego uspješno izvršio. Na samom početku Republike, zahvaljujući informaciji koju je rob Vindicije (*Vindicius*) prenio Publiju Valeriju (kasnije poznatijem po imenu Publikola; *Publius Valerius Poplicola* ili *Publicola*) uspješno je suzbijena konspiracija monarhističkih elemenata koja je za cilj imala obaranje Republike i povratak kralja Tarkvinija. Za vrijeme Kasne Republike, Ciceron se koristio i obavještajnim podacima u otkrivanju, razotkrivanju i slamanju Katilinine zavjere. Već je ranije spomenuto da su u vojnoj organizaciji i strukturi postojali različiti tipovi vojnika koji su bili zadužene za neke žandarmerijske, sigurnosne i obavještajni aktivnosti kao što su *beneficiarii, stationarii, speculatores* i *exploratores.* Ali i pored svega navedenog, činjenica je da to u Rimskoj državi nije dobilo neku oficijelnu, dugovječnu organizaciju tipa sigurnosno – obavještajne službe koja bi bila direktno vezana za sami državni vrh i da bude jedna od njegovih poluga vlasti.

Na osnovi oskudnih podataka može se reći da se tek u vrijeme Hadrijana uobličila i jedna služba na koju su se principsi i državni aparat počeli oslanjati kako bi dolazili do informacija i koja bi za njih obavljala i sigurnosne i druge poslove. Pripadnici ove službe su nosili naziv *Frumentarii.* Dva su glavna izvora informacija o frumentarijima: natpisi na epigrafskim spomenicima i pojedine njihove akcije koje se spominju u literarnim vrelima. Frumentariji su u prvo vrijeme bili vojnici određeni za skupljanje žita (*frumentum, i, n* = žito) poradi snabdjevanja armije hranom zatim su to bili auksilijarni vojnici koji su bili pridodati provincijskom *procurator Augusti*. Za Trajana su postali kuriri zaduženi za slanje vojnih depeša. Poradi te osnove da su bili skupljači žita na terenu (nerijetko neprijateljskom) i prenositelji oficijelnih depeša, koje su zahtijevale vještine vezane za dobro skupljanje

informacija[100] i čuvanje tajni, frumentariji su evoluirali u instituciju koja je dobila primarno obavještajni i sigurnosni karakter. Ali u legijama na terenu, frumentariji koji su njima pripadali su još uvijek zadržali i svoje primarne funkcije, u prvom redu skupljanje žita.

Za vrijeme princepsa Hadrijana, jedna jedinica frumentarija je bila ustanovljena i stacionirana u Rimu, u bazi *Castra Peregrina* i pod zapovjedništvom starijeg centuriona (*princeps frumentariorum*). Oni su prema Aureliju Viktoru imali i funkciju tajne službe, pazili su na lojalnost namjesnika i stanovništva. Kao carska tajna služba imali su razgranatu mrežu agenata, špijuna i informanata i u Gradu, i u Italiji i u provinciji. Po jednom podatku iz životopisa Hadrijana u *Historia Augusta*, frumentariji su presretali i čitali pisma (čak i ako su imali čisto privatni karakter) i onda o tome informirali princepsa. Kako se situacija u Državi usložnjavala, oni su postajali sve moćniji i bili su ozloglašeni (kao uostalom i moderne tajne službe / agencije Gestapo, NKVD, KGB, MI5 i MI6, FBI, CIA, UDBA/SDB, Mossad...). Zbog svojih metoda, koja su uključivala i ubistva i mučenja, izazivali su strah. Međutim, frumentariji izgleda da nikada nisu izašli iz okvira interne sigurnosti, kako bi obavljali i vanjsku špijunažu ili služili i kao vojna obavještajno/kontraobavještajna služba. Sudeći po natpisima, frumentariji su imali vrlo ponosni na svoju pripadnost, i uživali su i značajni društveni status, što je nesumnjivo proizlazilo iz njihove realne moći.

Privatni život Hadrijana

Hadrijan je bio oženjen sa Vibijom Sabinom (*Vibia Sabina*), koja je bila njegova daljna rodica. Sabina je bila kćerka konzulara Lucija Vibija Sabina (*Lucius Vibius Sabinus*) i Salonine Matidije (*Salonina Matidia*) koja je bila kćerka bogatog pretora Gaja Salonija Matidija Patruina (*Caius Salonius Matidius Patruinus*) i Ulpije Marcijane, starije sestre Trajana. Na zahtjev Pompeje Plotine, Hadrijan je oženio Sabinu 100. god. n. e. Taj brak je forsirala u Matidija. Međutim, brak Hadrijana i Sabine, koja je bila jaka i nezavisna osobnost, je bio nesretan. Oni nisu imali djece, a navodno je Sabina jednom napomenula da je poduzela korake da ona nikada ne može imati djecu sa Hadrijanom, jer bi ona ugrozila ljudsku vrstu. Izgleda da je Sabina imala i aferu sa historičarem i državnim sekretarom Svetonijem, što je dovelo potonjeg u nemilost Hadrijana. I pored loših odnosa, Sabini je 128. god. n. e. dodijeljen i počasni naziv Augusta. Sabina je umrla 136. ili početkom 137. god. n. e. i Hadrijan se potrudio da se ona deificira.

[100] Frumentariji koji bi skupljali žito i drugu hranu su stupali u kontakte sa lokalnom populacijom, bolje je poznavali i lakše bi dolazili do vrijednih informacija, ne samo o hrani.

Salonina Matidija (živjela 4. VII. 68. – 23. XII. 119. god. n. e.) je od Trajana bila tretirana kao njegovo dijete. Ona je često putovala sa svojim ujakom i pomagala mu je čak i u donošenju pojedinih odlika. Kao i njena majka (sa kojom je Trajan imao vrlo prisan bratski odnos) ona je bila počašćena mnogim spomenicima i natpisima. Dobila je i počasni naziv Augusta 29. VIII. 112. god. n. e., a nakon smrti deificirana je i dobila je hram i oltar u Rimu. Primjeri Plotine, Ulpije Marcijane, Salonine Matidije, Sabine i kasnije Faustine Starije i Faustine Mlađe na ilustrativan način pokazuje značenje obrazovanih, snažnih ženskih osobnosti za vrijeme „dinastije“ Antonina. One nisu bile samo siva eminencija svojih muževa i rođaka, nego su aktivno učestvovale u državnim i javnim poslovima, bile su utjecajne i ugledne.

Braku Hadrijana i Sabine nimalo nije doprinosila otvorena homoseksualnost Hadrijana. Prilikom putovanja provincijom Bitinijom, Hadrijan je upoznao mladića Antinoja (*Antinous*), sa kojim je stupio u vrlo strastvenu ljubavnu vezu. Otada je on putovao sa Hadrijanom. Dok su plovili Nilom 130. god. n. e., Antinoj se doživio nesreću i umro je. Hadrijan je po *Historia Augusta* „za njim plakao kao žena“. Duboko potresen, Hadrijan je na mjestu na kojem se Antinoj udavio osnovao grad Antinopolis. Po *Historia Augusta,* Grci su po Hadrijanovoj želji posvetili Antinoja kao boga, i njegov kult je postao raširen po heleniziranom Istoku. Skulpture, biste, kameje Antinoja su vrlo česte i na njima je on uvijek prikazan kao lijep mladić, a njegov lik se pojavljuje i na novcu. Hadrijan je na prilično rastrošan, pomalo degutantan način, pokazivao preveliku žal za Antinojem.

Hadrijan je pisao poeziju i na latinskom i na grčkom, a napisao je i autobiografiju u kojoj je nastojao da pobije određene glasine i objasni neke svoje akcije. On je bio i pasionirani lovac, a čak je i osnovao grad u spomen medvjedice koju je ubio. Po Kasiju Dionu Hadrijan je bio prijatna osoba koja je posjedovala izvjestan šarm. Kasije Dion daje i niz primjera koji govore o njegovoj pristupačnosti i izostanku arogancije u ophođenju sa potčinjenim službenicima i običnim građanima. Isti historičar u korist toga da je Hadrijan znao cijeniti dostojanstvo i snalažljivost u svrhu općeg cilja, navodi primjer njegovog glasnika koji se vješto ponio prema svetinji koja je u Koloseumu prilikom gladijatorskih borbi zahtijevala nešto. On je nesumnjivo posjedovao autoritet i bilo je dovoljno samo jedno princepsovo pismo da se u Aleksandriji zaustave protesti. Međutim, Hadrijan je znao biti i intelektualna koketa, pa i sujetan i ljubomoran u pitanju intelektualnih poslova i umjetnosti. Ironija i duhovitost, koje je istako njegov biograf, miješale su se kod njega sa ohološću. To se primjećivalo na primjeru odnosa prema tada čuvenim sofistima Favorinu iz Galije i Dioniziju iz Miletau. Već je ranije rečeno da je on odgovoran i za pogubljenje arhitekte Apolodora. Okružen znanstvenicima, umjetnicima i drugim intelektualcima Hadrijan je nastojao biti najbolji među njima, i nije bez osnova jedan od njegovih suvremenika primijetio da su ljudi, htjeli ne htjeli, morali najobrazovanijim priznati onoga koji je zapovijedao nad trideset legija.

Hadrijan je bio čovjek kome su bile strane stare tradicije. On je nastojao svojoj vladavini dati kozmopolitsko značenje značajku. Nije slučajnost što je u grčkim područjima uzimao epitete svojstvene najvišim grčkim božanstvima (Olimpijski, Osloboditelj i dr.). Jedan od suvremenika kaže da je Hadrijana poštovao i bojao ga se, kao kakvog strašnog božanstva, ali da ga nije volio...

Kulturni i umjetnički doprinos Hadrijana i Filohelenizam

Hadrijan je bio osoba istančanog estetskog osjećaja, sklon umjetnosti i kulturi. Pisao je stihove, bavio se kiparstvom i slikanjem. On je uvodio i nove modne trendove. Tako je on ponovo uveo nošenje njegovane brade i brižljivo uređene frizure za muškarce. Osobno je razrađivao arhitektonske oblike, a njegova vila u Tiburu (danas Tivoli) spada u sam vrh estetskog građevinskog i pejsažnog projektiranja u ljudskoj historiji. U samome Gradu je od Agripe originalno izgrađeni Panteon, koji je ranije bio izgorio, ponovo izgrađen. Monumentalna građevina Panteona spada u red najbolje sačuvanih građevina iz klasične historije, i bila je inspiracija za mnoge arhitekte renesanse i baroka. Hadrijan je dao da se grade biblioteke, akvadukti, kupatila i pozorišta. U Rimu je izgrađen i auditorijum nazvan *Athenaeum*, gdje su retoričari održavali govore, a pjesnici recitovali.

Hadrijanova vila u Tivoliju je veliki kompleks od preko 30 građevina koji zauzima oko 1 km², većinom još neotkriven. U njoj su zastupljeni svi tadašnji stilovi, u čemu se očitovao njegov eklekticizam, svojstven mnogim ljudima toga vremena. Kompleks sadržava palaču, nekoliko termi, kazalište, hramove, knjižnice, državničke prostorije i odaje za dvorjane, pretorijansku gardu i robove. Vila je bila najveći primjer rimskog aleksandrijskog vrta kojemu je namjera bila da predstavi sveti krajolik. Tako vila sažima utjecaje drugih kultura, prije svega Grčke i Egipta. Jedan od najbolje očuvanih dijelova vile je bazen Kanopus (*Canopus,* ime po egipatskom gradu u kojemu je bio hram posvećen Serapisu – Serapeum) i vještačka špilja (*Serapeum*). Veoma zanimljiva struktura u vili je „Morski teatar“ koji se sastoji od od okruglog trijema (portika) sa stupovima koji nose bačvasti svod, dok je iznutra polu-prstenasti bazen s otokom u sredini koji je nekada bio povezan s trijemom s dva pokretna mosta. Na otoku se nalazi mala rimska kuća (*domus*) s atrijem, knjižnicom, triklinij (*triclinium*) i malo kupatilo. „Morski teatar“ je vjerojatno služio kao mjesto na koje se princeps povlačio da bi se odmorio i opustio nakon napornih poslova.

Glavni dio Panteona predstavlja rotonda, koja se završava ogromnom kupolom kroz koju prodire svjetlost u unutrašnjost hrama, koja zadivljuje jednostavnošću i veličinom obrade, harmoničnim rasporedom dijelova i mirnoćom čitave atmosfere. Kupola Panteona napravljena je od jednog dijela promjera 43.5 m. i to je najveća kupola ikad izgrađena upotrebom zidne konstrukcije. Za usporedbu kupola Aja Sofije u Istanbulu ima pomjer od 31 metra. Unutrašnje lice kupole Panteona podjeljeno je na pet reda šilaka, koncentrični kesoni koji završavaju u glatkom prstenu. Okulus ima promjer od 8,9 m. Vanjsko lice kupole je ukrašeno pomoću sedam prstenova stepenica, ali samo najviši dio je vidljiv. Proporcije ove zgrade su uzorne: cilindar i kupola imaju isti promjer što je u skladu s Arhimedovom simetrijom.
U određenom pogledu Panteon, koji je bolje sačuvan od drugih rimskih građevina, predstavlja uzor završenog arhitektonskog objekta.

Unutrašnjost Panteona.

Hadrijan je u historiografiji najviše ostao zapamćen kao ljubitelj grčke kulture i umjetnosti. On je odlično poznavao grčku književnost. Svoja filohelenska osjećanja Hadrijan je prilikom boravaka u grčko – egejskom prostoru formirao neku vrstu provincijske skupštine koja se nazivala *Panhellenion* ili *Panhellenium.* Hadrijan, koji se oduševljavao drevnom i slavnom grčkom prošlošću, je želio da preko ove skupštine oživi taj duh iz snažnog V. stoljeća p. n. e., sa Atenom u središtu. *Panhellenion* je okupljao polise balkanske Grčke, egejskih otoka i Jonije, i preko natpisa poznate su sljedeće članice: Atena, Megara, Sparta, Halkidas, Argos, *Acraephiae*, Epidaurus, *Amphicleia, Methana*, Korint, *Hypata, Demetrias*, Tesalonika/Solun, Magnesia na Meandru, *Eumeneia* kao i gradovi na Kreti. Ova panhelenska zajednica je uglavnom imala religijska ovlaštenja, a sjedište skupštine se nalazilo u novom Zeusovom hramu u Ateni. U Ateni su 137. god. n. e. održane i panhelenske igre. Međutim, zbog međusobnih unutarnjih odnosa članica, panhelenska zajednica nije uspjela zaživjeti i postati djelotvorni faktor, nakon Hadrijanove smrti. Bez obzira na neuspjeh da panhelenska zajednica dugoročno postane djelotvorna, zahvaljujući Hadrijanovom promicanju grčko – balkanskih i egejskih polisa, došlo je do novog buđenja ovog već stoljećima pomalo uspavanog područja. Grčka kultura, jezik i tradicije su doživjele renesansu. Hadrijan je dao da se samo u Ateni podigne čitav niz novih zgrada i objekata, kao što su biblioteka, gimnazium, akvadukt (koji je još u upotrebi), nekoliko hramova i svetiša, most a financirao je i dovršenje radova na hramu Olimpijskog Zeusa.

1.

2.

1.Sestercij (datacija cc 134. – 138. god. n. e.) Hadrijana. Na reversu se nalazi prikaz Hadrijana koji podiže Ahaju. Natpis govori: RESTITVTORI ACHAIAE.
2. Novčić sa Hadrijanovim likom (datacija cc 134. – 138. god. n. e.) koji na reversu slavi provinciju Egipat, prikazanu kao djevojku koja sjedi *lectus triclinaris*, i oko nje su simboli Egipta. Oznaka SC znači da je Senat dao da se novac izradi (*senatus consultum*).

Poznati govornik i osoba enormnog bogatstva Herod Atički je isto bio tada čuveni filantrop i patron i zahvaljujući njegovom financiranju su izgrađeni u Ateni stadium i Odeon, u Korintu teatar, u Delfima stadium, u Termopilima kupatila, u italijanskom *Canusiumu* akvadukt, kao i gradu *Alexandria Troas*, *nymphaeum*/nimfeum (monumentalna fontana) u Olimpiji.

Hadrijan je bio poznavatelj filozofije, uključujući i radove Epikteta, Heliodora i Favorina. Po utjecajem humanističkih tendencija, Hadrijan je ublažio instituciju ropstva, tako što je poboljšao položaj robova i zabranio njihovo mučenje. Njegov životopisac govori da je on pozvao na odgovornost jednu uglednu Rimljanku zbog okrutnog postupanja prema robovima. Vođen univerzalističkim shvatanjima Hadrijan je provodio i politiku dodjele rimskog građanstva, i za njegove vladavine mnogi peregrini su postali rimski građani.

Druga sofistika

Preporođeni duh grčkog svijeta, koji je već započeo sa Neronovim povlađivanjem balkanskoj Grčkoj pri kraju njegove vladavine, a doživio vrhunac za vrijeme Hadrijana je proizveo i novi zalet književnosti, uključujući i retoriku i obrazovanje na grčkom jeziku. Ti pisci koji su djelovali od vladavine Nerona do oko 230. god. n. e. i koji su opisani u Filostratovim „Životima sofista“ pojmovno se određuju kao Druga sofistika. Nakon Juvenala, književnost na latinskom jeziku se nalazi u nekoj vrsti laganog opadanja u odnosu na prethodno razdoblje. Ali je zamjenjuje književnost na grčkom, odnosno buđenje helenske inačice klasične rimsko – helenske civilizacije. Za grčku književnost ovog vremena karakterističan je povratak starim atičkim uzorima u području govorništva. Govornici su skupljali auditorij, da bi pred njim pokazali svoje retoričko umijeće. Govori su obrađivali najrazličitije teme, ali je govornik najčešće nastojao poučavati svoje slušatelje.

Druga sofistika je ustvari svoje korijene imala u ranijim razdobljima, a nastavila se u V. st. n. e. u romejskoj varijanti. Najpoznatiji autori Druge sofistike su već spomenuti Dion Hrizostom, Polemon iz Laodikeje (*Marcus Antonius Polemon*; Μάρκος Αντώνιος Πολέμων; živio cc 90. - 144. god. n. e.), Herod Atički (*Lucius Vibullius Hipparchus Tiberius Claudius Atticus Herodes;* Ἡρῴδης ὁ Ἀττικός, živio 101. - 177. god. n. e.), Elije Aristid, Lukijan iz Samostate, Filostratus (*Lucius Flavius Philostratus*; Φλάβιος Φιλόστρατος; živio cc 170./172. - 247./250. god. n. e.)[101], a nekada se u ovaj skup uvrštava i Plutarh. Oni su bili prijatelji, učitelji, savjetnici principsa od Hadrijana do zaključno sa Markom Aurelijem, a obnašali su i sekretarske službe i državničke dužnosti. To je značilo da su mnogi od njih bili

[101] Filostratus je vjerojatno rođen na Lemnosu, studirao i poučavao u Ateni i na kraju se nastanio u Rimu gdje je postao predstavnik užeg kruga učenjaka sa kojima se okružila i družila Julija Domna, supruga principsa Septimija Severa (vl. 193. – 211. god. n. e.). Filostrat je napisao najmanje pet djela i to: 1. Tὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον („Život Apolonija iz Tiane“, neopitagorejskog filozofa, učenjaka, propovjednika koji je živio cc 40. – 120. god. n. e.). 2. „Životi sofista“. Ovo djelo je imalo enormno značenje na kasnije pisce i filozofe, posebno neoplatoniste. 3. *Gymnasticus*. 4. *Heroicus*. 5. *Epistolae* (poglavito erotskog karaktera). Djelo *Imagines*/Εἰκόνες se uobičajeno pripisuje njegovom zetu Filostratu sa Lemnosa.

istaknuti državni, provincijski i lokalni djelatnici i funkcioneri i osobe veoma aktivne u tadašnjem javnom životu. Oni su se isticali i kao zadužbinari i dobročinitelji. U filozofiji tog vremena sukobljavali su se različiti smjerovi kao i u prethodno doba.[102]

Zahvaljujući Drugoj sofistici i tome novom preporodu grčko – helenističke kulture, došlo je i do kopiranja statua i bareljefa starije sa „ledenom elegancijom" tipično za stariju grčku umjetnost. Kopije su u velikoj mjeri doprinijele da se sačuva do danas oblik mnogih grčko – helenističkih skulptura. Sam literarni ukus kretao se isto prema književnim formama klasičnog grčkog doba V. i IV. st. p. n. e.

Za vrijeme Druge sofistike ponovo je postajalo popularno studiranje u grčko – egejskim gradovima kod poznatih i uglednih oratora i filozofa. U oratorstvu i u Drugoj sofistici je postojala stilska podjela na aticizam i azijanizam (koji se nekada naziva i jonijskim ili efeškim). Postojala su tri glavna središta Druge sofistike istočno od Rima i to su Efez, Smirna i Atena.

Hadrijanova putovanja

Znatiželjna priroda Hadrijana doprinijela da on, od svih rimskih princepsa, bude onaj koji je najviše putovao. Inače je Hadrijan volio putovati i prije nego što je postao princeps. Hadrijan je želio osobno upoznati carstvo kojim je vladao kao princeps.

U određenoj mjeri Hadrijan je nastojao zadovoljiti osobnu radoznalost. On se penjao na Etnu, posjetio grobove heroja kod Iliona, bio na Pompejevom grobu u Peluziju (Egipat) koji je dao obnoviti.

Ali prilikom tih posjeta Hadrijan nije samo obilazio znamenitosti, niti upijao kulturne tradicije zemalja koje je posjetio, nego je i vršio detaljne inspekcije armija, ispravljao nedostatke u upravi, rješavao probleme zemalja kojima je prolazio, vršio sudske dužnosti, primao deputacije i delegacije, donosio zakonske edikte, dijelio rimsko građanstvo i osnivao municipije, kolonije i respublike (između ostalog *Viminacium* / danas Kostolac, *Aquincum* / danas Budim, *Iulia Hadriana Avenio* / danas Avinjon), inicirao mnogobrojnu i

[102] Sekst Empirik (*Sextus Empiricus*, Σέξτος Ἐμπειρικός; živio cc 160. – 210. god. n. e.) je bio ljekar i filozof. Njegov filozofski i učenjački rad predstavlja najkompletniji izvještaj o drevnom helenskom i rimskom skepticizmu. Tri poznata djela Seksta Empirika su: 1. Πυῤῥώνειοι ὑποτυπώσεις/"Obrisi pironizma". 2. *Adversus Mathematicos* / Πρὸς μαθηματικούς / „Protiv matematičara" ili „Protiv profesora". 3. Σκεπτικὰ Ὑπομνήματα / "Skeptične rasprave" ili Πρὸς δογματικούς / "Protiv dogmata" (nekompletno djelo, nedostaje dio sadržaja). Nekada se drugo i treće djelo tituliraju pod zajedničkim imenom „Protiv matematičara" i onda se sastoje ukupno od 11 knjiga.

raznovrsnu gradnju. Sa svakim putovanjem Hadrijan je upoznavao svaku od provincija, njene odlike, osobenosti, probleme ali i vrijednosti. Ujedno je rađao uvjerenje kod ljudi da je on taj dobri vladar, koji brine i posjećuje. O Hadrijanovoj brizi za dijelove imperija jasno svjedoči veliki broj epigrafskih spomenika tada podignutih u kojima se istiće njegov doprinos i podrška razvitku pojedinih provincija, zemalja, jedinica lokalne autonomije. Hadrijanova vladavina je prilično smanjila razliku između Rima i Italije na jednoj strani i provincija na drugoj. Provincijalna i lokalna municipalna elita su sada definitivno postajali novi stub na kojemu je počivao rimski svijet.

Tako da ta putovanja ne treba smatrati samo turističkim, nego su imala i duboko utilitarno značenje. Svojim osobnim pojavljivanjem u skoro svim provincijama i na granicama, te među trupama Hadrijan je dodatno snažio i svoj, ali i državni autoritet u pojedinim dijelovima rimskog imperija. Time se postizalo brže i efikasnije srastanje toga imperija u jednu cjelinu, i samim tim postizao osjećaj jedinstva. Veoma duga izbivanja iz Rima i Italije Hadrijan je sebi mogao dopustiti jer je u njegovo ime kontrolu nad Rimom i Italijom tada imao lojalni i pouzdani pretorijanski prefekt Kvint Marcije Turbon. Međutim, zbog enormno velike pratnje koju je Hadrijan vodio sa sobom, njegov dolazak nije samo značio dobitak za određeno područje. Bile su potrebne velike količine resursa da bi se brinulo o Hadrijanu i njegovoj pratnji, pa su rekvizicije bile značajne i vjerojatno su niže, radne klase to itekako osjećale.

Njegove turneje su započele nakon konsolidacije vlasti u Rimu i prvo je posjetio Germaniju 121. god. n. e., gdje je izvršio inspekciju granice. Britaniju je posjetio nakon što je tamo ugušena pobuna koja je trajala od 119. do 121. god. n. e. i 122. god. n. e. je inicirao podizanje zida na sjevernoj granici. Tom prilikom je ustanovljena božanska ženska personifikacija Britanije pod imenom *Britannia*, kojoj je posvećeno svetilište u *Eburacorumu* (današnji York). Naredne 123. god. n. e. je posjetio Mauritaniji, gdje je osobno ugušio jednu lokalnu pobunu. Zbog vijesti da se partsko – arsakidski Iran priprema za novi rat, Hadrijan je brzo otišao u istočne provincije i to preko Krete, Efesa, Lidije, Frigije i Ankare. Na putu je posjetio Kirenu, kojoj je Hadrijan 119. god. n. e. pomogao financirajući obnovu javnih građevina uništenih od strane jevrejskih ustanika. Do rata sa arsakidskim Iranom nije došlo, jer je Hadrijan stigavši u istočne provincije problem sa Osroesom I. riješio diplomatskim putem. Nakon toga je prolazio kroz maloazijske oblasti i to one uz Crno more. Zimu je vjerojatno proveo u bitinskoj Nikomediji, kojoj je novčano pomogao da se obnovi nakon snažnog zemljotresa koji ju je nešto ranije bio pogodio. Nakon Bitinije, Hadrijan je posjetio i druge maloazijske zemlje. U balkansku Grčku je stigao u jesen 124. god. n. e., na vrijeme da se uputi u Eleusinske misterije. Uvijek od Hadrijani protežirani Atenjani su prvi put nakon Klistenovih reformi sa kraja VI. st. p. n. e., su uveli u svoju organizaciju novu filu, koja je nosila Hadrijanovo ime. U toku zime je obišao Peloponez, gdje podizao hramove. U martu 125. god. n. e. Hadrijan se vratio u Atenu, kako

bi predsjedavao dionizijevskim svečanostima. Na povratku u Italiju je posjetio Siciliju, gdje je otišao da vidi vulkan Etnu. U martu 127. god. n. e. je obišao Italiju.

Hadrijan je podijelio Italiju u četiri upravno – administrativna i sudbena regiona kojima su upravljali legati augusta propretori u rangu konzulara. Ova odluka, iako je imala praktično opravdanje, nije baš bila popularna u tradicionalističkim krugovima jer je svodila Italiju sa statusa metropole na provincijski status po svemu, samo ne po imenu. Radi toga je Antonije Pije ukinuo ovu Hadrijanovu reformu. Marko Aurelije je na neki zamaskiraniji način izvršio ovu prijeko potrebnu reformu radi olakšavanja upravne i teritorijalne organizacije, tako što je uveo četiri juridika sa pretorskim rangom, koji su upravljali sa četiri oblasti Italije i nisu imali tako široka ovlaštenja kao legati augusta propretori.

I pored bolesti, on je u proljeće 128. god. n. e. posjetio Afriku, i za kratko se vratio u Italiju u ljeto iste godine, u augustu je ponovo u Grčkoj i u septembru je ponovo prisustvovao Eleusinskim misterijama. Tada je posjetio Atenu (gdje je posvetio Olimpiejon) i Spartu, osnovao je panhelensku zajednicu i otplovio za Efez (gdje je sredio lokalne financije). Iz Efeza je otišao za Antiohiju, odakle je prošao kroz Judeju (gdje je posjetio i ruševine Jerusalima) prema Arabiji i Aleksandriji. U oktobru 130. god. n. e. je plovio Nilom, a ponovo je bio u Ateni u zimu 131/132. god. n. e., odakle se preduzeo putovanje prema Trakiji, gdje je osnovao grad Hadrianopolis/Hadrijanopolj (današnje Jedrene). Nakon što je jedno vrijeme boravio sa trupama uključenim u novi rat sa Jevrejima, on se vratio u Rim i uputio prema Iliriku.

Natpis iz *Lambaesisa*, tabora III. legije *Augusta*, predstavlja jedno od najvažnijih svjedočanstava o vojsci u Hadrijanovo doba. Riječ je o govoru koji je princeps Hadrijan uputio vojnicima afričke armije (i legionarima i auksilijarima) u ovom taboru, nakon što je promatrao njihove manevre. Nejasno je da li je to uradio neposredno, dok je boravio u Africi (u junu i julu 128. god. n. e.) ili pismom. U govoru se opisuju dužnosti vojnika i načini kako da ih izvršavaju, te hvale vojnici i njihov komandant Kvint Fabije Katulin (*Quintus Fabius Catullinus*). Tako se npr. saznaje kako se baca sulica, o gradnji zidina, o konjičkom napadu, o tome kako stražari mogu koristiti pse, o strijelcima. Donosi se i dosta podataka o vojnoj strukturi i zapovjednoj hijerarhiji. Natpis u velikoj mjeri pokazuje izvanredne oratorske sposobnosti Hadrijana. Inače Fronton koji je bio učitelj Marka Aurelija, je naveo da je Hadrijan dobro govorio ispred vojnika, a i *Historia Augusta* ističe da je Hadrijan kao orator postigao najvišu spretnost i tečnost. Nažalost, natpis je fragmentarno sačuvan, a fraze koje izriče Hadrijan su i previše artističke. Natpis je bio ispisan na bazi počasnog stupa podignutog na paradnom prostoru izvan samog tabora.

Pitanje nasljedstva i smrt

Svoje posljednje godine je Hadrijan proveo u Rimu, a 136. god. n. e. posvetio je novi Venerin hram na mjestu nekadašnjeg Neronovog Zlatnog doma. Kako mu se zdravlje pogoršavalo, on se sve više bavio pitanjem sukcesije na principskom tronu. Tako je 136. god. n. e. adoptirao Lucija Cejonija Komoda (*Lucius Ceionius Commodus*; nakon adopcije je uzeo ime Lucije Elije Cezar/*Lucius Aelius Caesar*), jednog od za tu godinu konzula *ordinarius.* On je bio oženjen sa Avidijom Plaucijom (*Avidia Plautia Nigrini*), te je bio i zet Gaja Avidija Nigrina (*Caius Avidius Nigrinus*), jednog od one četvorice konzulara koji su bili pogubljeni 118. god. n. e. Ali Lucije je bio slabog zdravlja i umro je 1. I. 138. god. n. e.

Nakon toga je Hadrijan usvojio Tita Aurelija Fulva Bojonija Arija Antonina (naredni princeps Antonin Pije), koji je služio kao jedan od četvorice legata propretora u Italiji i koji je bio i prokonzul Azije. 25. II. 138. god. n. e. Antonin je primio tribunsku moć i prokonzularni *imperium*. Međutim, postojao je i jedan Hadrijanov uvjet koji je Antonin morao ispuniti sa svoje strane kako bi bio adoptiran. Po tome uvjetu, on je morao adoptira dvojicu mladića i to istoimenog sina (poznatijeg kao Lucije Ver/*Lucius Verus*; suvladar Marka Aurelija) preminulog Lucija i Marka Anija Vera (*Marcus Annius Verus*; unuk utjecajnog senatora koji je bio blizak prijatelj Hadrijana; budući princeps Marko Aurelije; inače rođak Sabine). Da bi se učvrstile veze u vladajućoj eliti, dogovorene su i bračne veze kako bi se ustanovila vladajuća familija. Marko Anije je bio vjeren sa Cejonijom Fabijom (*Ceionia Fabia*; kćerka Lucija Komoda preminulog 138. god. n. e. i biološka sestra Lucija Vera), a njen brat Lucije Ver je vjeren sa Faustinom Mlađom.

Pitanje sukcesije je izazvalo niz problema u Hadrijanovoj okolini, pošto je bilo i onih koji su se nadali da bi mogli preuzeti principsku čast. Adoptiranje Lucija Komoda je izazvalo nezadovoljstvo kod niza pojedinaca. U prvom redu riječ je o Hadrijanovom zetu Luciju Juliju Ursusu Servijanu (*Lucius Iulius Ursus Servianus*) i Servijanovom unuku Gneju Pedaniju Fusku Salinatoru (*Gnaeus Pedanius Fuscus Salinator*) koji su se željeli da oni budu ti koji će naslijediti Hadrijana. Servijan je ustvari od početka vladavine Hadrijana stajao kao prvi u redu za sukcesiju, i sigurno se osjećao izigranim. Salinator je 137. god. n. e. pokušao izvršiti državni udar, u koji je uključen i njegov djed. Pošto zavjera nije uspjela, i Servijan i Salinator su prisiljeni na samoubistvo.

Nejasni su razlozi koji su vodili Hadrijana da adoptira Lucija Komoda i da mu svoje elijevsko gentilno ime. Izuzev snažnog porijekla iz familija konzulara i odličnih političkih i drugih veza unutar visoke rimske elite, Lucije Komod nije posjedovao druge kvalitete. Nije imao ni vojničkog ni upravljačkog iskustva, a bio je vrlo sklon luksuzu i ekstravagantnom životu. Najviše je volio čitati Ovidijeve erotsku poeziju i knjigu o Apiciju (moguće Apionovo djelo „O luksuzu Apicija“).

Za vladavine Antonija Pija je inteligentniji, marljiviji i odgovorniji Marko Anije (kojega je još Hadrijan zvao *Verissimus* = Najpouzdaniji) iskočio kao budući senior u suvladarstvu i pravi princeps. Hadrijan je pokazao političku dalekovidnost kada je utvdio dugoročnu liniju sukcesije, što se pokazalo kao ključni element prilikom borbi za spas Države u nemirnim decenijama koje su se približavale.

Nedugo nakon dugoročnog utvrđivanja linije nasljedstva, Hadrijan je umro 10. VII. 138. god. n. e. u svojoj vili u Baje (*Baiae*). On je prvo sahranjen u obližnjen gradu Puteoli, na imanju koje je nekada pripadalo Ciceronu. Uskoro su njegovi ostaci prebačeni u Rim i sahranjeni u vrtovima Domicije, da bi nakon završetka izgradnje Hadrijanovog mauzoleja 139. god. n. e., njegov pepeo bio položen tamo zajedno sa pepelom Sabine i njegovog prvo adoptiranog sina Lucija Komoda. Antonin Pije je uspio, i pored otezanja i protivljenja Senata, da se Hadrijan deificira 139. god. n. e. i posvećen mu je hram na Marsovom polju. Kasije Dion u svome zaključku Hadrijanovog života prilično objektivno se odnosi prema ovom princepsu i njegovoj vladavini i navodi niz primjera relativiziraju optužbe o njegovoj „krvoločnosti“ (poradi umorstava na početku i na kraju vladavine). Po *Historia Augusta* Hadrijan je na samrtnoj postelji smogao još toliko snage da napiše jednu poemu. Po Kasiju Dionu u Rimu je, nakon njegove smrti, podignuta i gigantska statua Hadrijana sa kočijama sa četiri upregnuta konja. Mauzolej u koji je pohranjen Hadrijanov pepeo u srednjem vijeku je pretvoren u papinsku utvrdu Castel Sant'Angelo.

Današnji izgled Hadrijanovog mauzoleja.

Hadrijanov mauzolej ili Anđeoska tvrđava (Castel Sant'Angelo; kako se danas naziva), koji se nalazi na desnoj obali Tibra, je jedna od najmonumentalnijih građevina iz antičkog doba. Počeo se graditi 130. god. n. e., ali je dovršen tek nakon Hadrijanove smrti. Riječ je o cilindričnoj građevini na kvadratnoj osnovi, koja je izvorno izvana bila obložena mramornim pločama. Hadrijanov mauzolej je izgleda dosta toga dugovao u svome arhitektonskom planu postojećem Augustovom mauzoleju. I nakon Hadrijana u ovaj mauzolej su pohranjivani ostaci narednih principsa, a posljednji zabilježeni je bio Karakala. Takođe je izgrađen i Elijev most / *Pons Aelius* koji je povezivao mauzolej sa lijevom obalom Tibra i centrom Rima. U srednjem vijeku i u renesansno doba je služio kao utvrda papinske države.

Prikaz Hadrijanovog mauzoleja na modelu rekonstruiranog antičkog Rima.

VLADAVINA ANTONINA PIJA

138. – 161. god. n. e.

Antonin Pije (19. IX. 86. – 7. III. 161. god. n. e.), vladao je od 11. VII. 138. do 7. III. 161. god. n. e. Po rođenju se zvao *Titus Aurelius Fulvus Boionius Arrius Antoninus*, od adopcije od strane Hadrijana nosio je ime *Titus Aelius Caesar Antoninus*. Kao princeps ime mu je glasilo *Caesar Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius*. Svoj nadimak *Pius* (Pobožni) Antonin je dobio (zajedno sa nazivom August) od Senata tek po stupanju na principsu dužnost. Možda ga je dobio jer je uspio da prisili Senat da se Hadrijan deificira, dok *Historia Augusta* navodi da je ovaj nadimak on zaslužio jer je spasio neke senatore koje je Hadrijan, pri kraju svoga života, dao osuditi na smrt. Postoji i verzija da ga je dobio jer je pomagao svome ostarjelom puncu na sjednicama Senata. Po jednom od rijetkih fragmenata iz djela Kasija Diona koji se odnose na Antonina Pija, nadimak Pobožni jer dobio jer je odbio da kazni neke pojedince pogubljenjem rekavši senatorima: „Ja neću početi moju karijeru kao vaš predvodnik sa takvim djelima (misleći na pogubljenja op. a.)". Sa Antoninom Pijom započinje niz vladara sa aurelijevskim gentilnim imenom.

Antonin Pije je bio jedino dijete iz braka Tita Aurelija Fulva (*Titus Aurelius Fulvus*; konzul *ordinarius* za 89. god. n. e.), koji je bio porijeklom iz južnogalskog grada *Nemausus* (moderni Nim/Nimes) i Arije Fadile (*Arria Fadilla*). Sam Antonin Pije je rođen u Lanuviumu, i odgojio ga je (jer su mu rano umrli otac i djed sa očeve strane) Gnej Arije Antonin (*Gnaeus Arrius Antoninus*), djed sa majčine strane. Gnej Arije, koji je bio prijatelj Plinija Mlađeg, je u tadašnjoj javnosti uživao značajan ugled. Pošto mu se majka preudala za Publija Julija Lupa (*Publius Julius Lupus*; konzul sufekt 98. god. n. e.) imao je i dvije polusestre i to Ariju Lupulu (*Arria Lupula*) i Juliju Fadilu (*Iulia Fadilla*). Antonin Pije je bio prvi rimski princeps koji je po agnatskoj liniji bio galskog porijekla, i zahvaljujući nasljedstvu sa obje strane postao je veoma bogat čovjek u tadašnjem Rimu.

Antonin je oženio Aniju Galeriju Faustinu Stariju (*Annia Galeria Faustina*; poznatija kao Faustina Starija; tetka Marka Aurelija), kćerku Marka Anija Vera (trostruki konzul i to prvi put za Domicijana, a onda *ordinarius* za 121. god. i 126. god. n. e.; već spomenuti djed Marka Aurelija) i Rupilije Faustine (*Rupilia Faustina*; polusestra Vibije Sabine). Sa njom je imao četvoro djece :

1. *Marcus Aurelius Fulvus Antoninus* (umro prije 138. god. n. e.); pronađen njegov sepulkralni natpis u Hadrijanovom mauzoleju.
2. *Marcus Galerius Aurelius Antoninus* (umro prije 138. god. n. e.); pronađen njegov sepulkralni natpis u Hadrijanovom mauzoleju.

3. *Aurelia Fadilla* (umrla 135. god. n. e.), udata za Lucija Lamiju Silvana (konzul 145. god. n. e.). Pronađen je i njen sepulkralni natpis.
4. *Annia Galeria Faustina* (poznatija kao Faustina Mlađa), supruga Marka Aurelija od 145. god. n. e.

Faustina Starija je u tadašnjoj rimskoj javnosti važila kao veoma lijepa i mudra žena. Ona je bila preteća modernih „prvih dama“, jer je skoro čitav život provela baveći se karititivnim poslovima i pomažući siromašnijim i slabije stojećim slojevima. Faustina Starija je brinula i o obrazovanju rimske djece, posebno djevojčica i djevojaka. Usto je bila i pretjerano iskrena.

Antonin je prošao uobičajeni *cursus honorum* i obnašao je svoj prvi konzulat *ordinarius* za 120. god. n. e., a bio je i jedan od četvorice Hadrijanovih dužnosnika za pojedina područja Italije. Na kraju je bio i prokonzul Azije i član princepsovog savjeta.

Vladavina Antonina Pija

Sami početak njegove vladavine obilježen je natezanjem sa Senatom vezano za deifikaciju Hadrijana. Faustina Starija je dobila počasni nadimak *Augusta*, ali ga nije dugo nadživjela. Umrla je 141. god. n. e., i to je prilično potreslo Antonina Pija koji je dugo bio u žalosti. Faustina Starija je deificirana, izgrađen je hram u njenu čast u Forumu, izdavan je novac sa njenim portretom i legendom „DIVAE FAVSTINA“. Antonin Pije je osnovao i karitativnu ustanovu *Puellae Faustinianae* („Djevojke Faustine“) koja je brinula o ženskoj siročadi. Faustina Starija je bila najmoralnija, najstabilnija i najpoštovanija rimska carica u historiji. U antičkom gradu Sagalassos pronađena je kolosalna mramorna glava za koju se vjeruje da je bila dio statue Faustine Starije.

Osnovno obilježje vladavine Antonina Pija je bilo nastavljanje mirnodopske politike svoga prethodnika. On je kao i Hadrijan bio patron umjetnosti, nauke i obrazovanja te inicijator gradnje mnogih hramova, teatara i mauzoleja. Dobro je očuvan trijumfalna kapija u tuniskom gradu Sbeïtla.Tada su ustanovljene i nagrade i časti učiteljima retorike i filozofije kako bi oni bili motivirani za bolji i efikasniji rad. Ipak za razliku od Hadrijana, njegov nasljednik je za svoje vladavine veoma slabo putovao i napustio je Italiju samo jednom. On i nije morao da mnogo putuje, jer je Hadrijanova zadužbina polučila rezultate i bilo je dovoljno da Antonin Pije održava pismima komunikaciju sa svojim namjesnicima i jedinicama lokalne autonomije i da Država funkcionira bez problema. Uz to je on smatrao da putovanja i stalna premještanja središnje vlasti i suviše koštaju i Državu i njene građane i podanike.

Antonin Pije je u potpunosti odgovarao težnjama senatorske elite, kojoj je i on sam osobno duboko pripadao i to i svojim porijeklom, i načinom života i svjetonazorom. Sačuvani podaci o njemu govore o idealiziranom liku. Antonin je predočen kao razborit i uravnotežen čovjek, koji nikad ne gubi mirnoću duha, otvoren i postojan, koji prezire isprazničnu slavu. O njemu se govorilo da se odlikuje marljivošću, darežljivošći i skromnošću. Načela njegove vladavine bili su *aequitas, felicitas, fides* (pravičnost, sreća, vjernost). Ali sve su to kvalitete idealnog vladara, a ne realnog čovjeka. Antonin je uspio učvrstiti ono što su postigli njegovi prethodnici, a i kulturni i ekonomski razvitak je dosegao visoku razinu.

O raspoloženju i italijanske i provincijske elite najbolje svjedočanstvo pruža grčki filozof Elije Aristid, koji govori o miru, sreći i procvatu čitavog Carstva, koje je svoje granice proširilo do na kraj svijeta i u kome su upravlja kao u kakvoj dobroj obitelji. Natpisi su Antonina nazivali božanstvom, spasiteljem ljudskog roda, Zeusom Eleuterijem, Soterom.

Kao i Hadrijan i Antonin Pije je bio humanista i kosmopolita (u skladu sa tada dominatnim stoicizmom), pa je svoja načela uvodio u rimsko pravo. On je tako proveo mjere koje su olakšavale oslobađanje robova, a i ublažena i ograničena su mučenja robova prilikom njihovog ispitivanja. Po odluci istog principsa robovima je dozvoljeno tražiti azil u hramovima i pred kipovima principsa. U slučaju okrutnog postupanja prema robovima, gospodari su prisiljavani na prodaju istih. Izdata je i odluka po kojoj onaj tko bez razloga ubije svoga roba snosi istu odgovornost kao i za ubojstvo tuđeg roba.

Postupno poboljšavanje položaja robova, preko zakonodavnih odluka, koje je započelo još sa principsom Klaudijem je moguće povezati sa promjenom društvenih uvjeta, i posebno sa usponom stoičke etike, jer se mijenja i generalni pogled na robove. Stoički filozof Seneka tako ukazuje na ljudsko dostojanstvo robova, na to da i oni mogu biti prijatelji, samo što se nalaze na nižem društvenom položaju. Po Dionu Krizostomu ropstvo i sloboda su moralna, a ne socijalna kategorija. Bez obzira na svoje socijalno stanje, jedni se ljudi rađaju i ostaju robovi po duhu, dok su drugi uvijek moralno slobodni.

Zabranjeno je i primjenjivanje mučenja za djecu mlađu od 14 godina, iako su postojale i određene iznimke u ovom zakonu. Uvedeno je i vrlo bitno načelo da optuženu osobu ne treba tretirati kao krivca prije suđenja. Isto je tako uvedeno načelo da se suđenje održava i kazna izvršava tamo gdje je zločin ili prijestup počinjeni. Sa ovim zakonima Antonin Pije se može sa pravom smatrati rodonačelnikom teorije o ljudskim pravima. Odgovori pravnika, *responsa iurisprudentium* su i dalje bili izvor prava. Njegovi glavni pravni savjetnici su bili i njegovi pretorijanski prefekti (koji više nisu samo vojni zapovjednici pretorijanske garde, nego najbliži politički, pravni i vojno – civilni suradnici principsa):

1. *L. Fulvius Aburnius Valens* (autor pravnih rasprava).
2. *L. Volusius Maecianus* (učitelj prava Marku Aureliju i autor djela *Fidei Commissa* / O oporučnom povjerenju).
3. *L. Ulpius Marcellus*.

Za vrijeme Antonina Pija su nastale i Institucije od Gaja (cc. 130. – 180. god. n. e.), koji je bio jedan od najvećih pravnih teoretičara ovog razdoblja. Njegov ostatak imena je ostao nepoznat. Inače se o privatnom životu i javnoj djelatnosti Gaja zna vrlo malo. Možda je predavao u Siriji. Njegovo glavno djelo su „Institucije", koje je u većem dijelu teksta sačuvano, i koje se odlikuju sustavnošću i jasnoćom izlaganja. Pored njih je napisao i rasprave o ediktima magistrata, komentare o zakonima 12 tabli, *lex Papia Poppaea*, i još nekoliko drugih radova. On je posebno imao interes za drevne zakone, pa je sačuvao dosta republikanske pravne i institucionalne zaostavštine. On je bio pristalica sabinijanske škole. Nakon Gajeve smrti, njegovi radovi i mišljenje su smatrani autoritativnim, a „Institucije" su bile i udžbenik rimskog prava za studente.

Za razliku od Hadrijana, Antonin Pije je ipak nastojao da održi određeni privilegirani status Italije unutar imperija. U tome kontekstu je ukinuta podjela na četiri dijela koju je bio uveo Hadrijan, a Italija je bila oslobođena i poreza na krunu (*aurum coronarium*), koji je u provincijama samo smanjen. Kada je 148. god. n. e. proslavljano 900 godina od osnivanja Rima, priređene su veličanstvene igre koje su trajale više dana i u kojima su između ostalog izložene i mnoge egzotične životinje. Međutim, bilo je i pojedinih problema u državi, posebno u sferi financija. Tako se moralo ponovo pristupiti smanjivanju vrijednosti novca, odnosno devalvaciji. Denar je sada sa 89 % pao na 83,5% učešća srebra, odnosno sa 2,88 grama srebra na 2,68 grama.

U vojsci su bile smanjene privilegije isluženih veterana auksilijarnih jedinica. Od Klaudija, auksilijarni veterani su nakon časnog otpusta (zajedno sa svojim suprugama i djecom) dobijali rimsko građanstvo, a i njihov brak sa ženama koje nisu imale rimsko građanstvo se priznavao za punovažan po rimskim zakonima. Nakon 144. god. n. e. ukinuta je ta privilegija za djecu takvih vojnika. Privilegija je ostala na snazi samo za časnike.

Po Marku Aureliju, Antonin Pije je zabranio „ljubav sa dječacima", odnosno pederastiju.

Za vrijeme Antonina Poja se desio veliki zemljotres u Bitiniji i Helespontu, a posebno je stradao Kizik. Materijalna i ljudska šteta je bila velika.

Vanjska politika i unutarnje pobune

U cjelokupnoj rimskoj historiji, doba principsa Antonina Pija se smatra najmirnijim i najstabilnijim periodom. Ustvari na osnovi do danas dostupnih vrela, Antonin Pije nije direktno komandovao nijednom borbenom operacijom niti zapovijedao trupama na terenu. I upravo na tome primjeru se pokazuje koliko je sustav koji su uspostavila njegova tri prethodnika bio čvrst, stabilan i funkcionalan. Tako je i pojedinac bez vojnog iskustva

mogao da bude 23 godine da bude čelu Države, jer je sustav bio taj koji je bio bitan i koji je osiguravao autoritet nad oružanim snagama i građanima i peregrinima. Naravno, i Antonin Pije je i bez vojnog iskustva raspolagao sa nizom kvaliteta i sposobnosti.

Po *Historia Augusta* Antonin Pije je ponavljao izreku Scipiona Starijeg „Bolje je sačuvati život jednog građanina nego ubiti tisuću neprijatelja".

I pored načelno mirnijeg doba, bilo je određenih vojnih angažmana na granicama i u pojedinim provincijama. Najbitnije angažiranje bilo je sjevernoj Britaniji, gdje Kvint Lolije Urbik (*Quintus Lollius Urbicus*; porijeklom iz Numidije i poznat sa više natpisa iz Britanije i rodnog grada Tiddis u današnjem Alžiru), novi namjesnik od 139. god. n. e. poduzeo ofanzivu preko Hadrijanovog zida. Tom prilikom okupiran je dio današnje južne Škotske od Firth of Forth do Firth of Clyde. Novo osvojeno područje je obilježeno izgradnjom novog, Antoninovog zida. Izdati su 142. god. n. e. i novčići koji slave pobjedu u Britaniji. Moguće je da je Lolije Urbik uspješno ratovao protiv nekoliko naroda kao što su Briganti, Votadini, Selgovi, Damnonii i Novanti (*Novantae*), i tom prilikom je koristio sve tri garnizonske legije Britanije i mnoge auksilijarne jedinice. Neke britanske skupine su bile i preseljene na rijeku Nekar u Germaniji.

Antoninov zid se proteže 63 km u današnjoj središnjoj Škotskoj, na mjestu gdje je britanski otok najuži. Zid od kamena i ćerpiča je bio visok oko 3, a širok oko 5 m, s iskopanim dubokim jarkom sa sjeverne strane. Zid je bio zaštićen sa 16 utvrda i brojnim tornjevima, a vojnici su ih opskrbljivali "vojnim putem" sa južne strane zida. Sa sjeverne strane zid je dodatno zaštićen velikim jarkom. Uz Antoninov zid se nalaze brojna vojna groblja s komemorativnim natpisima od kojih je 20 još uvijek sačuvano. Antoninov zid ipak nije postao stalna granica i iz do danas nejasnih razloga napušten je krajem Antoninove vladavine ili početkom vladavine Marka Aurelija. Septimije Sever je 208. god. n. e. naredio obnovu zida, te ga nazivaju i Severovim zidom. Ali je i ovaj put napušten samo par godina poslije i nikada više nije obnovljen. Većina zida i njegovih fortifikacija su uništene tijekom vremena, ali su neki dijelovi još uvijek vidljivi. Antoninov zid je 2008. god. upisan na UNESCO-v popis mjesta svjetske baštine u Europi.

Primjer karijere Lolija Urbika pokazuje na najbolji način otvorenost i multikulturalnost tadašnjeg rimskog društva, jer je ovaj sin jednog berberskog zemljoposjednika iz malog provincijalnog gradića dostigao visoku karijeru i goleme počasti, kulminirajući sa onom prefekta Grada od 146. do 160. god. n. e.

Određenih problema je bilo i u dačkim provincijama, gdje je dolazilo od intervencije protiv sjevernih plemena, Mauritaniji (gdje je izgleda bila nešto žešća pobuna radi koje su došle i trupe iz drugih provincija) i Palestini. Namjesnik Gornje Germanije, moguće Gaj Popilije Kar Pedo (*Caius Popillius Carus Pedo*) je proširio rimsku zonu u *Agri Decumates*, čime je dodatno pomaknuo *Limes Germanicus* u dubinu. Utvrđivan je *limes Alutanus*.

Antonin Pije je održavao stabilnost granica i promišljenom diplomatijom, pa je tako prije 140/141. god. n. e. postavio i kralja transdanubijskim Kvadima. Kada je ibersko – gruzijski kralja Farazman III. (sin kralja Ghadama i moguće unuk Farazmana II. iz Hadrijanovog vremena; njegov regent do punoljetstva je bila njegova baka Ghadana od Jermenije) sa svojom suprugom, sinom i drugim uglednicima posjetio Rim cc 154. god. n. e., bio je svečano dočekan. Bilo mu je dozvoljeno da izvrši žrtvovanje na Kapitolu i da ima svoju konjaničku status u hramu Belone. Antonin Pije je i povećao teritoriju njegove kraljevine. Antonin Pije je imenovao i Pakora za kralja Laza, koji su živjeli na jugoistočnoj obali Crnog mora, a rješavao je još neka pitanja među potčinjenim «savezničkim» kraljevima na istoku (Jermenija, Osroene). Riješio je i određene nesuglasice vezane za bosporskog kralja Tiberija Julija Remetalka (vl. 131. – 153. god. n. e.). Diplomatijom je spriječen i novi rat sa iranskim Partima, ali je odbio vratiti kraljevski arsakidski tron, koji je Trajan zarobio, a Hadrijan bio obećao vratiti Osroesu I. U Rim su dolazila mnoga poslanstva iz Indije i Irana, trgovačke veze sa nizom zemalja su učvršćene. U crnomorskom području pružio je podršku gradu Olbiji i pobijedio Tauroskite / *Tauroscythians* (Alane), koje je prisilio da daju taoce Olbinjanima. Rimska država je sačuvala svoj prestiž.

Jevrejska talmudska tradicija spominje Antonina Pija u pozitivnom svjetlu i to kao prijatelja rabina Jude, koji je bio bogat i cijenjeni stanovnik Rima. Izgleda da se sa Antoninom Pijem konačno završava ciklus ubojitog neprijateljstva Rimske države i Jevreja. Naravno, to nije značilo da su se Jevreji apsorbirali u grčko – rimski svijet. Oni su ostali zasebna, neromanizirana i nehelenizirana specifična zajednica, ali bar više neće biti teških ratova i međusobnih pokolja. I pored toga izgleda da je 152. god. n. e. došlo do neke manje pobune Jevreja u Palestini, o kojoj se ne zna skoro ništa. Antonin Pije je vodio i pomirljivu politiku prema kršćanima. Bio je neki manji ustanak i u Ahaji,a nemiri u Egiptu 152.-153. god. n. e. odrazili su se na opskrbu Rima žitom, a ova okolnost izazvala je nemire i u prijestolnici. Da bi umirio svjetinu, Antonin je o svom trošku organizirao distribucije vina, brašna i ulja najsiromašnijem dijelu stanovništva.

Antonin Pije je bio i protiv politike preventivnih ratova, radi čega je doživio i neke kritike modernih historičara koji mu zamjeraju da je svojom neaktivnošću omogućio naglo pogoršanje situacije na vanjskim granicama u narednim periodima. Stojimo na stajalištu da su ove optužbe pretjerane.

Smrt i nasljedstvo

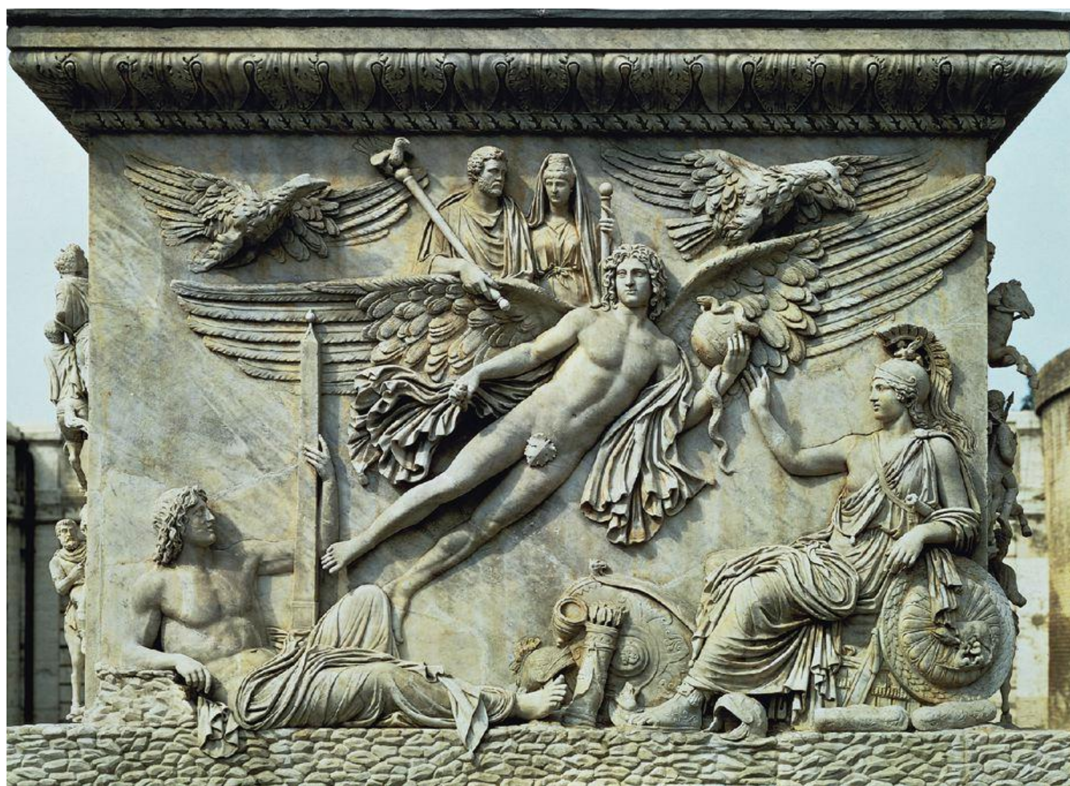
Antonin Pije je imao najdužu vladavinu, poslije one Augustove. On je umro od groznice dok je boravio u etrurskom/toskanskom gradu Lorium. U posljednjim trenucima života Antonin Pije je i formalno prenio principsku vlast na Marka Aurelija na posljednjem

principepskom savjetu koji je sazvao. Naredio je da i se zlatna statua Fortune, koja se nalazila u njegovoj spavaćoj sobi prebaci u Markovu spavaću sobu. Posljednja riječ koju je izgovorio bila je lozinka koju je dao vojnom tribunu noćne straže → *aequanimitas* (staloženost). Njegovi ostaci su pohranjeni u Hadrijanov mauzolej. Antonin Pije je bez ikakvih problema deificiran, a određen je i svećenik flamen da se brine o kultu božanskog Antonina. Stub posvećen Antoninu Piju je podignut na Forumu, dok je hram na Forumu podignut još 141. god. n. e. u počast deificiranoj Faustini Starijoj, reposvećen i deificiranom Antoninu. Hram Faustine i Antonina je odlično sačuvan i bio je pretvoren u rimokatoličku crkvu San Lorenzo in Miranda.

Pitanje nasljedstva je bilo riješeno već na samom početku Antoninove vladavine. Sudeći po izvornoj građi Antonin Pije je favorizirao Marka Aurelija u odnosu na Lucija Vera. Već po stupanju na principepsku čast, on je izvršio određenu „rokadu“ u familijarnim poslovima, pa su raskinute vjeridbe Marka Aurelija sa Cejonijom i Lucija Vera sa Faustinom Mlađom. Sada je novi vjerenik njegove kćerke postao Marko Aurelije. Marko Aurelije još 139. god. n. e. dobio kvesturu, naziv cezara i postao je *princeps iuventutis*, da bi već naredne 140. god. n. e. bio konzul *ordinarius*. Sve je to jasno stavljalo do znanja da je on designirani nasljednik. I to će biti ključna odluka za spas civilizacije, jer je samo osoba kao što je bio Marko Aurelije mogla da se suoči sa predstojećim olujama koje će zadesiti rimski svijet.

Vrijedno svjedočanstvo iz vremena vladavine Antonina Pija predstavlja „stup Antonina Pija“ u Rimu, koji je ovome princepsu posvećen 161. god. n. e. na Marsovom polju od njegovih nasljednika. Nakon niza pomjeranja baza stupa se danas nalazi u dvorištu izvan ulaza u vatikansku Pinakoteku. Na jednoj strani baze se nalazi posvetni natpis, dvije strane (na skoro identični način) bilježe pogrebni *decursio* ili *decursus* (ceremoniju koju izvodi rimska konjica), dok četvrta strana pokazuje apoteozu deificiranih Antonina Pija i njegove supruge Faustine Starije među bogove.

Krilati genij (nekada identificiran kao Aion = Vječnost) nosi Antonina Pija i Faustinu u „nebo“. Princeps drži skeptar sa orlom, dok orlovi lete iznad njega. Muška figura sa obeliskom personificira Marsovo polje, jer je obelisk od augustovskog doba tamo postavljen služio kao sunčev sat. Ženska figura sa kacigom i štitom koja pozdravlja princepsa i njegovu ženu je personifikacija boginje Rome. Na štitu je predstava malih Romula i Rema kako sišu vučicu.

CAR – FILOZOF MARKO AURELIJE

161. – 180. god. n. e.

Marko Aurelije (26. IV. 121. – 17. III. 180. god. n. e.), vladao je od 8. III. 161. do 17. III. 180. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Annius Catilius Severus* ili *Marcus Catilius Severus*, kasnije je nosio ime *Marcus Annius Verus,* kao nasljednik princepsa se zvao *Marcus Aelius Aurelius Verus Caesar* i kao princeps ime mu je glasilo *Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus*.

Iako je rođen u Rimu, po agnatskoj liniji Marko Aurelije je pripadao familiji koja je porijeklom iz maloga španskog grada Ucubi (jugoistočno od Kordove). Njegov pradjed Marko Anije Ver I. je bio senator i pretor, njegov djed Marko Anije Ver II. je bio veoma ugledna osoba u najvišim slojevima tadašnje rimske elite, a za vrijeme cenzure Vespazijana i Tita uvršten je u patricije, a tri puta je bio konzul. Marko Anije Ver II. je iz braka sa Rupilijom Faustinom imao troje djece i to Faustinu Stariju, Marka Anija Liba (*Marcus Annius Libo*; konzul *ordinarius* za 128. god. n. e. i konzul sufekt za 161. god. n. e.) i Marka Anija Vera III.. Rupilija Faustina je bila kćerka Salonine Matidije i konzulara Lucija Skribonija Liba Rupilija Frugija Bona (*Lucius Scribonius Libo Rupilius Frugi Bonus*). Njene starije polusestre su bile Vibija Sabina (Hadrijanova supruga) i Matidija mlađa. Salonina Matidija je bila kćerka Trajanove sestre, tako da je i Marko Aurelije bio u dalekom srodstvu sa Trajanom. Marko Anije Ver III. (umro 124. god. n. e.) je bio pretor i oženio Domiciju Lucilu (*Domitia Lucilla*), nasljednicu jedne bogate familije (uključujući i čuvenu tadašnju manufakturu cigli). Iz toga braka proizašlo je dvoje djeve i to Marko Aurelije i kćerka Anija Kornificija Faustina (*Annia Cornificia Faustina*, rođena 123. god. n. e., umrla u šestoj deceniji II. st. n. e.). Domicija Lucila je nadživjela muža više decenija. Djed po majci (moguće je da je on ustvari bio poočim Luciline istoimene majke) Domicije Lucile je bio Lucije Katilije Sever (*Lucius Catilius Severus*) je bio dva puta konzul i gradski prefekt. Marko Anije Ver II se do svoje smrti 138. god. n. e. prilično posvetio brizi o svome unuku. Marko je odrastao u vili na Celijskom brdu, za koji je on ostao vezan kao iskonskom domu.

O svojoj familiji sam Marko Aurelije kaže sljedeće: „Plemenitost i blagost sam naslijedio od svoga djeda Vera. Skromnost i muževnost od onoga što se o mome ocu priča i što još sam znam o njemu. Po majci strah božji i darežljivost i ne samo strah od rđavih djela, već i od rđavih misli. Od nje sam naslijedio i to da živim umjerenim životom, daleko od života bogataša. Od svoga pradjede (misli se na Lucija Cecilija Severa op. a.) primio sam načelo da ne posjećujem javne zabave, predavanja i recitacije i prihvatio običaj da držim u kući dobre učitelje i ubjeđenje da na takve stvari treba u velikoj mjeri trošiti.“

Obrazovanje Marka je započelo rano i to od najboljih učitelja i pedagoga. Poznato je da je imao tri učitelja u djetinjstvu i to: Euforiona/*Euphorion* (literatura, vjerojatno elementarno

poznavanje), Gemina/*Geminus* (drama) i jednog neimenovanog koji je izgleda prilično oblikovao Markov karakter i to riječima samog principsa. U kasnijoj fazi edukacije njegovi učitelji su bili Andron (muzika i geometrija) i Diognet (slikarstvo). Sljedeća poznata grupa učitelja su bili Aleksandar iz Kotiejona u Frigiji (tada vodeći učenjak na polju homerskih studija), učitelji latinske književnosti Trosije Aper (*Trosius Aper*), izvjesni *Pollio*, i Eutichije Prokul (*Eutychius Proculus*), te stoički filozof Apolonije iz Halkedona koji je imao veliki utjecaj na mladoga Marka Aurelija. Apolonije je jedna od tri osobe za koje Marko zahvaljuje bogovima da ih je sreo; inače ga je i kasnije posjećivao poradi instrukcija. Posljednja grupa učitelja su bili oratori na grčkom Aninije Macer (*Aninius Macer*), Kaninije Celer (*Caninius Celer*) i Herod Atički (konzul *ordinarius* 143. god. n. e.; poznat kao enormno bogat čovjek koji nije volio filozofe, posebno stoike; Marko ga ne spominje u svome djelu). Veliki Markov prijatelj i učitelj je bio i afrikanac Fronton (konzul sufekt 142. god. n. e.), čuveni orator i gramatičar latinskog. Fronton je bio visoko cijenjen po svojim umiјećima i imao je velikog utjecaja na Marka Aurelija. Od Frontona su pored fragmentirane korespondencije ostale sačuvane i pojedine rasprave. Markov učitelj u pravu je bio Lucije Volusije Mecijan (*Lucius Volusius Maecianus*), vitez i prefekt javne pošte (*praefectus vehiculorum*).

Marko Aurelije je prolazio vrlo detaljan, oštar i ozbiljan obrazovni kurikulum u kojem nije bilo mjesta za opuštanje, popustljivost i razmaženost. Rano je upućivan u filozofske teme, a način razmišljanja i karakter su mu prilično izoštreni. Njegovo poznavanje književnosti, retorike i prava je bilo odlično, ali ipak je filozofija bila ta koja mu je najviše ležala na „umu i srcu", i pored protivljenja Frontona. Veliki prijatelji i prije dolaska na principsku čast i kasnije bili su mu stoički filozofi Rustik (*Quintus Iunius Rusticus*) i Sekst iz Heroneje, inače rođak/nećak Mestrija Plutarha. Pored njih njegovi prijatelji su bili i platonista Aleksandar (i njegov sekretar), stoičar Katul Cina (*Catulus Cinna*), stoičar Klaudije Maksim (*Claudius Maximus*) i možda peripatetik Klaudije Sever (*Gnaeus Claudius Severus Arabianus*; konzul *ordinarius* 146. god. n. e.; sin prvog namjesnika Arabije). Marko Aurelije se najviše priližio stoicizmu, na što je uticao Rustik (inače unuk Arulena Rustika / *Arulenus Rusticus*, pogubljenog za Domicijana), koji je tradicijski naginjao stoičkoj opoziciji iz I. st. n. e. Sa Markom Aurelijem se ostvario davnašnji san filozofa da na čelu Države stoji osoba koja je ujedno i filozof.

Svi Markovi učitelji su ostali sa njim veoma povezani, i on ih je cijenio, a neke i protežirao u dobivanju javnih dužnosti i počasti, kao npr. Prokula, Frontona, Rustika (konzul sufekt 133. i *ordinarius* 162. god. n. e.). Po *Historia Augusta* Marko Aurelije je držao zlatne statue svojih učitelja u svojoj kapelici, a imao je i običaj da im pokazuje poštovanje osobno posjećujući njihove grobove i polažući cvijeće.

Zahvaljujući svojim učiteljima i prijateljima Marko Aurelije se po sopstvenim riječima nije oduševljavao niti podlijegao navijačkim strastima i frakcijama, ulivena mu je moć da istraje u naporima i da bude zadovoljan malim, osposobljen je da se umije latiti posla, da nerado

sluša klevete, da se ne bavi ništavnim poslovima, da ne vjeruje u priče čudotvoraca i čarobnjaka, što voli da čuje iskrenu riječ, što voli grubo ležište prekriveno samo krznom, a ne udobni krevet, saznao je da svoj karakter treba ispravljati i sređivati, primio je slobodu mišljenja, naučio šta je obzirnost ... itd.... Markovo vrijednosti, umijeća i kvalitete su vrlo rano bile otkrivene i primjećene u najvišim slojevima tadašnje rimske elite, uključujući i samoga Hadrijana.

Marko Aurelije je prolazio i *cursus honorum*, posebno nakon svoga adoptiranja od Antonina i protežiranja od Hadrijana. On je započeo sa javnom karijerom još kao dječak. 127/128. god. n. e. Marko je uvršten u vitezove, 129/130. god. n. e. postao je član kolegija svećenika Salijevaca cc. 17. III. 136. god. n. e. Marko oficijelno ulazi u svijet odraslih odraslih i uzima *toga virilis,* 136. god. n. e. (nakon svoga 15. rođendana) je bio *praefectus urbi feriarum latinarum.*. Po svemu sudeći Hadrijan je protežirao mladoga Marka, jer je on postao salijac iako nije ispunjavao uvjet da su mu oba roditelja živa. Zanimljivo je da se Marko odgovorno ponio prema ovoj počasti. Tako je naučio napamet himnu salijaca, iako je ona bila na arhaičnom latinskom. Na kraju je postao i vođa plesa salijaca (*vates*). Marko je očevo nasljedstvo prepustio sestri Kornificiji, koja se udala za Gaja Umidija Kvadrata Anija Vera (*Caius Ummidius Quadratus Annianus Verus*; konzul sufekt 146. god. n. e.). Kornificija je sa njim imala dvoje djece i to Marka Umidija Kvadrata Anijana (*Marcus Ummidius Quadratus Annianus*) i Umidiju Kornificiju Faustinu (*Ummidia Cornificia Faustina*).

Sa početkom vladavine Antonina Pija započinje dobivati ozbiljnije dužnosti, pa je 139. god. n. e. kvestor, *sevir turmarum equitum Romanorum* i *princeps iuventutis,* dobija ime cezar i na zahtjev Senata postaje član glavnih svećeničkih kolegija (pontifici, auguri, *quindecimviri sacris faciundis, septemviri epulonum*, arvalska braća, *sodales* različitih deificiranih principsa....itd....). Tri puta je bio konzul *ordinarius* i to 140., 145. i 161. god. n. e. (prva dva puta zajedno sa Antoninom Pijem, a treći put sa Lucijem Verom), a po uzoru na augustovski sustav 1. XII. 147. god. n. e. Marko Aurelije je dobio i tribunsku moć i prokonzularni *imperium*. Tako se već od početka Antoninove vladavine, Marko Aurelije intenzivno bavio državnim poslovima, o čemu govori u pismu upućenim Frontonu. Sve svoje dužnosti je obnašao sa punom odgovornošću, i pored slabije građe i sklonosti bolestima. Marko Aurelije je imao veliko poštovanje prema Antoninu Piju, koje mu je i odao u prvoj knjizi svojih Meditacija, za razliku od npr. Hadrijana kojem nije zahvalio u svome popisu osoba u prvoj knjizi Meditacija koje su uticale na njega. On je svoj izbor za principsa dočekao kao već dobrano iskusna osoba u javnim, civilnim poslovima. Ali činjenica je da on nije imao namjesničkog ili vojno – zapovjednog iskustva, što je različito u odnosu na većinu drugih principsa.

Sa Faustinom Mlađom Marko se vjenčao 145. god. n. e., a da bi se to desilo i izbjegao zakonski incest Antonin Pije je morao da se odrekne očinskog prava nad Faustinom (jer su Marko i Faustina po zakonu bili brat i sestra). Marko Aurelije i Faustina Starija su od 147.

god. n. e. pa nadalje dobili najmanje 13 djece (uključujući i dva puta blizance). Nažalost po njih dvoje većina te djece je umrla još u djetinjstvu, a adolescenciju su preživjeli:

1. *Annia Aurelia Galeria Faustina* (147. – nakon 165. god. n. e.). Udata za Gneja Klaudija Severa (*Gnaeus Claudius Severus*), sina spomenutog Klaudija Severa (njegov drugi brak).
2. *Annia Aurelia Galeria Lucilla* (148/50. – 182. god. n. e.), poznatija kao Lucila, njen brat blizanac je umro u djetinjstvu.
3. *Annia Aurelia Fadilla* (159. –nakon 211. god. n. e.). Udata za Marka Pedukeja Plautija Kvintila (*Marcus Peducaeus Plautius Quintillus*), nećaka Lucija Vera.
4. *Annia Cornificia Faustina Minor* (160. – 211. god. n. e.). Udata za Marka Petronija Suru Mamertina (*Marcus Petronius Sura Mamertinus*).
5. *Lucius Aurelius Commodus Antoninus*, poznatiji kao Komod, njegov brat blizanac je umro u djetinjstvu.
6. *Vibia Aurelia Sabina* (170. – prije 217. god. n. e.). Udata za Lucija Antistija Bura (*Lucius Antistius Burrus*)

Po Herodijanu, Marko Aurelije je preferirao da uda svoje kćerke za one senatore - pojedince koji su se isticali svojih vrlinama, ponašanjem i načinom životom, bez obzira na njihovo porijeklo ili bogatstvo. Zanimljivo je da je Marko Aurelije preko svoje ženske djece imao znatan broj svojih bioloških potomaka koji se spominju u literarnim vrelima i epigrafskoj građi sve do sredine V. st. n. e.

Inače Marko Aurelije je bio krhkije fizičke građe, i bio je izloženiji bolestima. Kasije Dion ga hvali kao osobu koja je svoju odgovorno obavljala svoju dužnost, bez obzira na bolesti.

Izvori o Marku Aureliju

Zanimljivo je da o jednom od najvećih rimskih careva i općenito najvećih državnika u ljudskoj historiji imamo ne baš cjelovita i kvalitetna literarna vrela. U prvom redu treba istaći ekscerpte iz djela Diona Kasija, a zatim biografije iz kolekcije *Historia Augusta* koje nude i pouzdane, ali i nepouzdane pa i fiktivne podatke. Nažalost izgubljena su djela senatora Marija Maksima i Ignota. Sačuvana je fragmentarno i korespondencija (koja zahvata period od cc 138. do 166. god. n. e.) Markovog učitelja Frontona i različitih dužnosnika (uključujući i samoga Marka Aurelija). I osobno princepsovo djelo „Meditacije" (ili „Samome sebi") nudi dosta podataka o ovome vremenu, istina iz vizure filozofskih promišljanja Marka Aurelija. Postoji još vrela kao što su zapisi ljekara Galena, govori filozofa Elija Aristida, zakoni, odluke i propisi koji su sačuvani u kasnijim kodifikacijama

rimskog prava. Podatke o vladavini Marka Aurelija nude i Lukijan, Herodijan, Aurelije Viktor, Aul Gelije i drugi pisci. Posebnu i značajnu vrijednost izučavanju ove nadasve zanimljive, opasne i burne epohe nude mnogi epigrafski spomenici i novci.

Početak vladavine

Početak vladavine je bio čista formalnost, i na sjednici Senata dodijeljeni su i poluge i atributi princepske vlasti, kao što su i nazivi August i imperator, položaj vrhovnog svećenika. Marko je u početku pokazivao uobičajeni *horror imperii* (strah od imperijalne moči), koji je bio uveo još Tiberije kada je na senatskoj sjednici otezao sa prihvatanjem princepske vlasti. Tako je i Marko Aurelije pružao određeni, tradicijski, otpor preuzimanju princepske vlasti. Bez obzira da li je riječ o stvarnoj Markovoj nelagodi ka preuzimanju golemog državnog tereta ili tradicijskom ponašanju, kojim se zadovoljava Senat, on kao stoik morao je to da prihvati jer je to bila njegova dužnost.

Iako je Senat bio spreman da potvrdi Marka Aurelija kao jedinog princepsa, on je odbijao preuzeti dužnost dok i Lucije Ver nije dobio iste ovlasti i moći (izuzev položaja vrhovnog svećenika), pa je tako i ovaj dobio ime August, tribunsku moć i *imperium*. Ovo je bio prvi slučaj u rimskoj historiji da se princepska vlast oficijelno obnašala kolegijalno. Naravno, praktično je Marko Aurelije bio onaj stariji, a Lucije Ver mlađi kolega. Marko je imao veći *auctoritas*, bio je konzul više puta nego Lucije Ver i imao je znatnog udjela u upravi za vrijeme Antoninove vladavine i na kraju najvažnije samo je on bio vrhovni svećenik. Ovaj „dvojni principat" poslužiti će kao uzor i kasnijim vladarima, a Dioklecijan će ga primijeniti u vidu definiranog sustava.

Odmah nakon potvrde dvojice princepsa u Senatu, oni su otišli do pretorijanskog tabora, gdje se Lucije Ver obratio vojnicima koji su aklamacijom potvrdili svoju lojalnost novim princepsima. Vojnici su dobili uobičajenu donaciju, i trupe su položile zakletvu princepsima. Pretorijanci su dobili po 20.000 sestercija / 5000 denara. Privatnu imovinu Antonina Pija je naslijedila Faustina Mlađa koja je tada bila trudna sa blizancima od kojih je jedno kasnije bilo princeps Komod. Po jednoj priči dok je bila trudna Faustina Mlađa je usnila san da rađa dvije zmije, od kojih je jedna bila žešća od druge.

Prilikom preuzimanja princepske vlasti, Marko Aurelije je jedan dio posjeda svoje pokojne majke prebacio svome nećaku Kvadratu Anijanu.

Lucije Ver (15. XII. 130. – 169. god. n. e.) obnašao je suvladarsku vlast od 8. III. 161. do 169. god. n. e. Od rođenja do adopcije zvao se *Lucius Ceionius Commodus*, a od adopcije ime mu je glasilo *Lucius Aelius Aurelius Commodus*, a kao suvladar nosio je ime *Caesar*

Lucius Aurelius Verus Augustus. Lucije Ver je potekao iz jedne prilično istaknute familije, a pošto je bio još kao dječak predviđen za neku vrstu vladarske uloge, i on je primio odgovarajuće obrazovanje. Njegov glavni učitelj je bio Fronton, koji je o Luciju Veru govorio kao o odličnom učeniku koji se ističe u pisanju poezije i govora. Svoju političku karijeru Lucije Ver je započeo znatno docnije u odnosu na Marka Aurelija, pa je bio kvestor 153. god. n. e., a konzul *ordinarius* 154. i ponovo 161. god. n. e. Lucije Ver je karakterno bio drugačija osoba u odnosu na Marka Aurelija. On je bio zaljubljenik u sport, posebno u hrvanje i lov, a uživao je i gladijatorskim i drugim igrama. Bio je lijep, a i smatran je otvorenom i prijatnom osobom. Prihvatao je ono što mu nudi život (volio se lickati i bio je skloniji zabavi) i pozicija koju je imao mnogo spremnije nego stoički i filozofski raspoloženiji Marko Aurelije. Antonin Pije je mnogo više cijenio Marka u odnosu na Luciju, pa ovaj i nije imao i istu ulogu u procesu designiranja nasljednika. Tako se npr. Lucije Ver ne pojavljuje na aleksandrijskim novcima sve do 160/161. god. n. e. Skoro po promjeni na čelu principepske vlasti, Markova i Faustina kćerka Lucila je vjerena za Lucija Vera, za kojeg će se i oficijelno udati tri godine kasnije u Efezu.

Novi principepsi su bili popularni u narodu kojem se sviđao njihovo *civiliter* (izostanak pompe i sjaja) ponašanje, a nastavili su pa i pospješili alimentacijski sustav za pomoć siromašnoj djeci. Ujedno su priredili i pogrebne igre u čast Antonina Pija. Sloboda govora je bila vrlo izražena, pa je i tadašnji pisac komedija Marul (*Marullus*) mogao da u svojim izvedbama kritizirati principepse a da ne snosi nikakve konsenkvence za to. Marko Aurelije je imao vremena i da prepusti filozofiji.

Marko Aurelije je ipak izveo niz personalnih promjena na mjestu glavnih dužnosnika. Tako je Sekst Cecilije Krescens Volusijan (*Sextus Caecilius Crescens Volusianus*) koji je vodio kancelariju zaduženu za carsku korespondenciju (*ab epistulis*) zamijenjen sa Titom Varijem Klementom (*Titus Varius Clemens*), panonskog porijekla i koji je imao značajnog upravljačkog i vojnog iskustva. Svoga ranijeg učitelja Lucija Volusija Mecijana (*Lucius Volusius Maecianus*) smijenio je sa položaja prefekta Egipta, pa ga je učinio senatorom i prefektom javnog trezora i arhiva (*aerarium Saturni*). Kasnije je postao i konzul. Frontonov zet Aufidije Viktorin (*Aufidius Victorinus*) je imenovan za namjesnika Gornje Germanije.

Međutim, *felicitas temporum* (sretna vremena) koja se pojavljuju na natpisima na novcu iz 161. god. n. e. su brzo prošla. Već krajem te godine Tibar se izlio, nanoseći veliku štetu Gradu. Uništen je značajan broj zgrada, utopljen veliki broj životinja, nanesena šteta usjevima, što je sve izazvalo glad. Poplava je sa sobom donijela i izbijanje malarije, toga kroničnog problema mediteranskih zemalja sve do u moderno doba.

Grad Rim je doživljavao poplave u svim razdobljima, i najstariji podatak koji spominje poplavu u Gradu odnosi se na 241. godinu p. n. e. Poznate su i poplave iz 193., 60., 54., 27. godine p. n. e. i 15., 36., 69. godine n. e., za vrijeme principepsa Nerve i Trajana, 161., 217., i 374. godine n. e.

Najteže bi nastradala niža područja oko Marsovog polja. Iako je problem sa poplavama bio prepoznat, pa se čak donosile određene odluke i primjenjivala određena rješenja, nikada nije u potpunosti zaliječeno pitanje poplava. Princeps Tiberije je imenovao posebnu Komisiju za rijeku Tibar, koja je izgleda imala više sinekursko, nego stvarno značenje. Pri kraju svoje vladavine princeps Antonin Pije je naredio generalni pregled protupoplavnog sustava, ali je umro prije nego što se učinilo bilo što učinkovitije. I nakon velike poplave iz 161. godine n. e. princeps Marko Aurelije je pokušao da poboljša protupoplavni sustav, i krajem njegove vladavine je već postojala služba starijeg kuratora u Rimu sa pomoćnikom u Ostiji, koji su trebali da upozaravaju na poplavu. Zbog čitavog niza novih problema koji su ga pogađali, Marko Aurelije nije jednostavno imao ni dovoljno vremena ni novca da se ozbiljnije pozabavi ovim problemom. Tako je npr. nmasivni zemljotres koji je pogodio grad Kizik prouzrokovao odliv značajne količine javnog novca, kako bi se sanirale posljedice ove nove prirodne nepogode.

A uskoro su došle i vijesti sa istoka koje su označile i konačni prekid višedecenijskog mira. Izbio je novi rat sa partskim Iranom.

Provincije i legije na početku vladavine Marka Aurelija i Lucija Vera

Teritorija Rimske države se sastojala od Italije kao metropole, provincija i potčinjenih «savezničkih» državica, posebno na istočnoj granici, crnomorskoj obali i Zakavkazju. U odnosu na 14. god. n. e. do Marka Aurelija je došlo do izvjesnih promjena u provincijsko – teritorijalnoj organizaciji. Provincija Kapadokija (*Cappadocia*) je osnovana 17/18. god. n. e. (carska pretorska, kasnije konzularska provincija), za vrijeme Klaudijeve vladavine su osnovane provincije *Mauretania Tingitana* i *Mauretania Caesariensis* (u sjevernoj Africi; obje carske prokuratorske provincije), Britanija / *Britannia* (carska konzularska provincija), Norik / *Noricum* (prokuratorska provincija), Likija i Pamfilija / *Lycia et Pamphylia* (carska pretorska provincija), Trakija / *Thracia* (carska prokuratorska provincija), *Alpes Poeninae Alpes Graiae / Alpium Atrectianarum et vallis Poeninae* (carska prokuratorska provincija). Za Nerona je osnovana još jedna mala alpska provincija i to *Alpes Cottiae* (carska prokuratorska provincija), te Epir / *Epirus* (carska prokuratorska provincija). U doba Vespazijana su osnovane provincije Komagena / *Commagene* i Kilikija / *Cilicia*, a za Domicijana je Mezija podijeljena na dvije provincije (Gornju i Donju, obje carske konzularske provincije). Najveći provincijski obujam je Država dobila za Trajana kada su osnovane provincije *Arabia Petraea* (carska pretorska provincija), Dakija / *Dacia* (carska konzularska provincija; kasnije prvo podijeljena na Gornju i Donju, a zatim na tri provincije: *Dacia Porolissensis, Dacia Apulensis* i *Dacia Malvensis*), Panonija je

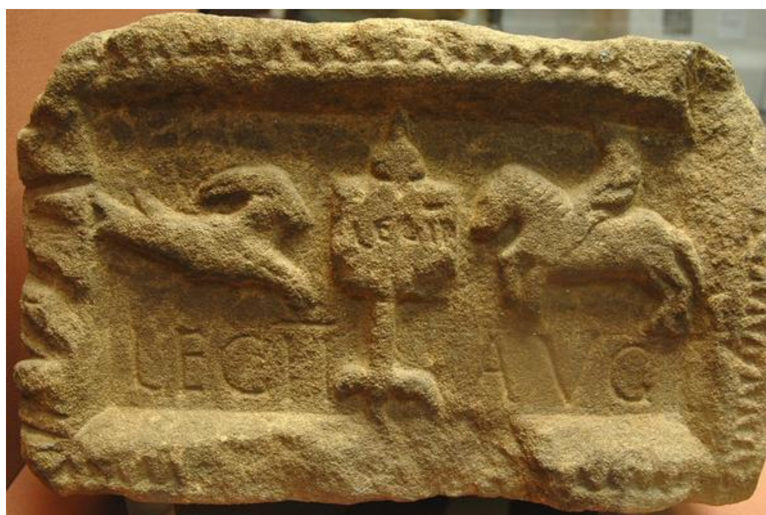
podijeljena na dvije provincije (Gornju i Donju, carske konzularna i pretorska provincija). Trajanove provincije Jermenija / *Armenia*, Asirija / *Assyria* i Mesopotamija / *Mesopotamia* su ubrzo po osnivanju raspuštene. Za Hadrijana je Judeja promijenila ime u Palestina / *Syria Palaestina*.

Za suočavanje sa krizom principsi su raspolagali sa značajnom vojnom silom, koja se sastojala od pretorijanske garde, legija[103] i mnogobrojnih auksilijarnih jedinica. Legije su 150. god. n. e. po provincijama bile raspoređene na sljedeći način:

Provincia	***Legiones***
Hispania Tarracononesis	VII. *Gemina Felix.* Glavna baza je bio León.
Britannia	II. *Augusta.* VI. *Victrix.* Glavna baza je bio *Eboracum* ili *Eburacum* / York. XX. *Valeria Victrix.*
Germania Inferior	I. *Minervia.* Glavna baza je bila u Bonu. XXX. *Ulpia Victrix.* Glavna baza je bila u *Castra Vetera* / Xanten. Simboli su bili bogovi Neptun i Jupiter i jarac.
Germania Superior	VIII. *Augusta.* Glavna baza je bila u *Argentorate* (današnji Strazbur). XXII. *Primigenia.* Glavna baza je bila u *Mogontiacum* / Majncu. Simboli su bili Herkul i jarac.
Pannonia Superior	I. *Adiutrix.* Glavma baza je bila u *Brigetio* / danas Szöny u Mađarskoj. Simboli su bili jarac i povremeno Pegaz. X. *Gemina.* Glavna baza je bila u *Vindobona* / Beču. XIV. *Gemina.* Glavna baza je bila u Karnuntumu.
Pannonia Inferior	II. *Adiutrix.* Glavna baza je bila u *Aquincum* / današnji Budim. Simboli su bili jarac i Pegaz.
Moesia Superior	IIII. *Flavia.* Glavna baza je bila u *Singidunumu* / današnji Beograd. VII. *Claudia.Pia Fidelis.* Glavna baza je bila u *Viminaciumu* / današnji Kostolac.

[103] U odnosu na doba Augusta, broj legija se mijenjao, jer neke legije koje su bile uništene nisu obnavljane, a osnivane su nove.

Moesia Inferior	I. *Italica*. Glavna baza je bila u *Novae*. Simboli su vepar i u manjoj mjeri bik. XI. *Claudia Pia Fidelis*.Glavna baza je bila u *Durostorum*.
Tres Daciae	V. *Macedonica*. Glavna baza je bila u *Potaissa* / današnja Turda. XIII. *Gemina*. Glavna baza je bila u *Apulum* / današnja Alba Julia.
Cappadocia	XII. *Fulminata*. Glavna baza je bila u Komageni. XV. *Apollinaris*.Glavna baza je bila u Satali. XVI. *Flavia Firma*. Glavna baza je bila u Samosata / Samsat. Simbol je bio lav.
Syria	III. *Gallica*. Glavna baza je bila u Raphanaea. IIII. *Scythica*.Glavna baza je bila u Zeugmi.
Palaestina	VI. *Ferrata*. Glavna baza je bila u *Caparcotna* u Galileji (kasnije preimenovan u *Legio*, moderni Lejjun). X. *Fretensis*. Glavna baza je bila u Eliji Kapitolini.
Arabia Petraea	III. *Cyrenaica*. Glavna baza je bila u Bosri.
Aegyptus	II. *Traiana Fortis*. Simbol je bio Herkul.
Numidia	III. *Augusta*. Glavna baza je bila u *Lambaesisu*.

Simbol II. legije *Augusta*., jarac na desnoj strani. Reljef nađen na Hadrijanovom zidu. Danas se nalazi u Britush Museum u Londonu.

Glavni stožer III. legije *Augusta* u *Lambaesis.*

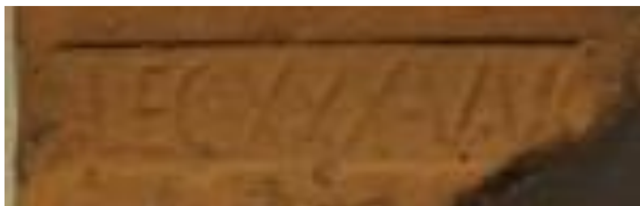
Novčić koji prikazuje bika, simbola III. legije *Gallica*.

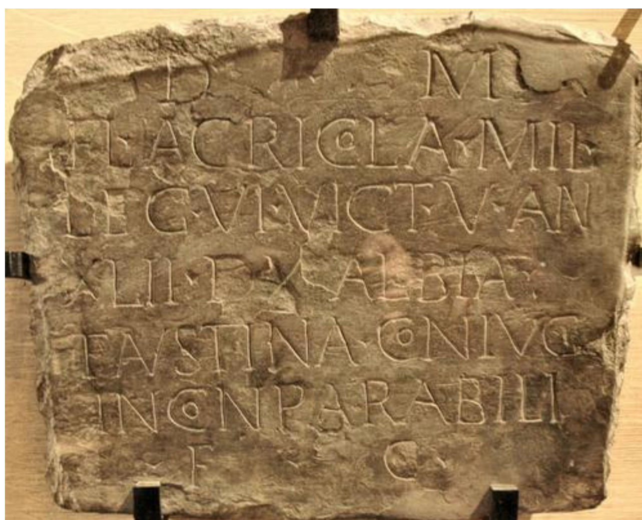
Antefix, sa veprom, simbolom XX. legije *Valeria Victrix*.

Crijep sa žigom V. legije *Macedonica.*

Crijep sa žigom XXX. legije *Ulpia Victrix* iz Arentsburga. Danas se nalazi u Rijksmuseum van oudheden u Leidenu, Nizozemska.

Epigrafski, nadgrobni spomenik pripadnika VI. legije *Victrix*. Danas se nalazi u British Museum u Londonu.

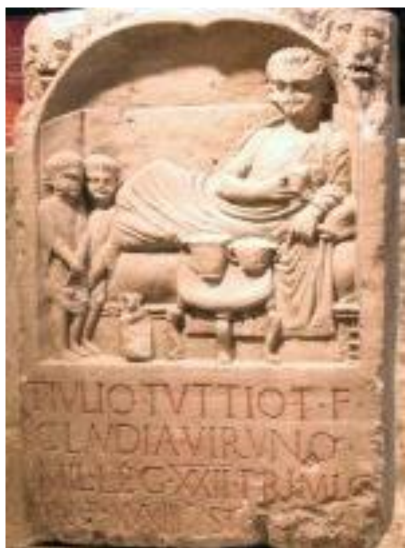
Crijep sa žigom i prikazom jarca, simbola XXII. legije *Primigenia* iz Saalburga.

Epigrafski, nadgrobni spomenik Gaja Julija Materna (*Caius Iulius Maternus*), veterana I. legije *Minervia*. Danas se nalazi u Römisch-Germanisches Museum u Kelnu.

Posveta kapitolinskoj trijadi bogova iz Xantena, od strane signifera XXX. Legije *Ulpia Victrix*. Danas se nalazi u Rheinisches Landesmuseum u Bonu.

Epigrafski nadgrobni spomenik Tita Julija Tutija (*Titus Iulius Tuttius*) iz XXII. legije *Primigenia*. Danas se nalazi u Römisch-Germanisches Museum, Keln.

Epigrafski, nadgrobni spomenik Gaja Faltonija Sekunda (*Caius Faltonius Secundus*) iz XXII. legije *Primigenia*. Danas se nalazi u Landesmuseum, Majnc.

Epigrafski, nadgrobni spomenika Gaja Valerija Valensa (*Caius Valerius Valens*) iz VIII. legije *Augusta*. Danas se nalazi u muzeju u Korintu.

Nož koji je pripadao pripadniku XXII. legije *Primigenia.* Danas se nalazi u Landesmuseum u Majncu.

Prsten vojnika iz XXII. legije *Primigenia* iz Majnca.

Epigrafski, nadgrobni spomenik Aurelija Sura (*Aurelius Surus*) iz I. legije *Adiutrix*. Danas se nalazi u Arkeoloji Müzesi u İstanbulu.

Epigrafski, nadgrobni spomenik *aquilifera* iz II. legije *Adiutrix.* Danas se nalazi u Arkeoloji Müzesi u İstanbulu.

Epigrafski, nadgrobni spomenika vojnika XV. legije *Apollinaris* iz Hagia Sophia, Trabzon u Turskoj.

Natpis koji spominje III. *Cyrenaica* iz Bosre.

Natpis koji spominje III. *Cyrenaica* iz Bosre.

Novčić sa prikazom ženke vepra sa prasićima. X. legija *Fretensis* je promijenila svoj simbol u vepra ili svinju kako bi ponižavali jevrejsko stanovništvo Judeje. Ovaj simbol je vidljiv na više mjesta u Jerusalimu.

Stela Gaja Julija Valerija (*Caius Iulius Valerius*), sin Gaja Julija Severa (*Caius Iulius Severus*), vojnika II. legije *Traiana Fortis*.

Fragment čuvenog *Lambaesis* natpisa.

Prikaz glave sa kacigom i slovima "X *G*[*emina*]" iz Beča.

Epigrafski, nadgrobni spomenik oficira X. legije *Gemina* iz Beča. Kasnije je korišten u mlinu.

Vojnička kaciga iz muzeja Karnuntum.

Vojnička kaciga iz *Aquincum* muzeja.

Kaciga Lucija Solinija Supera, (*Lucius Sollionius Super*) vojnika XXX. legije *Ulpia Victrix*. Danas se nalazi u Rheinisches Landesmuseum u Bonu.

I u II. st. n. e. su oružane snage Rimske države predstavljale discipliniranu, centralizirano organiziranu, precizno hijerarhijski strukturiranu, iskusnu, odlično uvježbanu i tehnički opremljenu i osposobljenu vojnu silu. I nadalje su legijama upravljali legati, u rangu senatora. Za vojne i administrativne stvari ovi legati su se oslanjali na profesionalne i iskusne časnike, kao što su *primus pilus* i *praefectus castrorum*. U legiji je bilo i dalje šest vojnih tribuna, od kojih je jedan bio mladić koji je dolazio iz senatorskog reda, a petorica su bili stariji i dolazili su iz reda vitezova. Prije nego što bi dobili neko armijsko zapovjedništvo, ovi vojni tribuni koji su dolazili iz reda senatorskog reda su uobičajeno obnašali neku od nižih magistratura kao što su *vigintivirate*. To se ustvari može smatrati i vojnom službom senatorskih sinova, nakon koje bi započinjali svoj *cursus honorum* (npr. dobivanjem kvesture). Vojni tribuni iz reda vitezova, iako formalno subordirani mladiću – vojnom tribunu koji je dolazio iz senatorskog reda, su predstavljali prave visoke časnike, koji su imali značajnog iskustva. Vojska je i u II. st. n. e. bila profesionalna i dobro plaćena, sa karijernim vojnicima i centurionima. Godišnja plata redova vojnika – legionara tada je iznosila 12 zlatnika/*aurei* (1200 sestercija), a centuriona 200 zlatnika (ili 20.000 sestercija). Godišnja plata redova vojnika - auksilijara je iznosila 10 zlatnika. Vojska je dobijala sa vremena na vrijeme od svoga vrhovnog komandanta (tj. princepsa) i dobre bonuse/nagrade (*donativum*).

Ovi bonusi su se prvotno isplaćivali neregularno, da bi se onda ustalilo na svakih 7 i po godina, a kasnije i na svake 3 godine. Moguće je da su bonusi i penziono obeštećenje isplaćivani auksilijarima od Hadrijana.

Uz to, pobjede su donosile i dobar ratni plijen. Sve u svemu legionar ili auksilijar je prilično dobro živio, u odnosu na neka druga zanimanja, pa mu je i moral bio na znatnoj visini. Po penzioniranju veterani bi se naseljavali bilo u kolonijama u provincijama (šireći rimski način života) ili bi se individualno negdje skrasili, npr. u području gdje su proveli najveći dio svoje službe ili u svome rodnom kraju.

Vojska je bila enorman potrošać i „žderač“ javnih financija. 100 denara je koštala oprema i odjeća samo jednog centuriona, a čak 500.000 denara je koštalo opremljivanje jedne legije. Pretpostavlja se da je za normalan život i poslove koje je obavljao, vojniku Rimske države bilo potrebno cc 3000 kalorija dnevno, manje nego danas, jer su prosječni profesionalni vojnici klasičnog historijskog razdoblja bili manji i stariji u odnosu na moderne profesionalne vojnike. Tako je jedna legija minimalno samo 12 ½ tona žita dnevno trošila. Ti astronomski troškovi bi se u slučaju rata čak utrostručavali. Agrikolina armija (cc 25.000 pripadnika) je u toku tromjesečne kampanje u Kaledoniji zahtjevala 5000 tona samo žita, a bez sijena za konje i druge životinje koje su sa sobom vodili.

Ali kao što je več ranije rečeno, u slučaju uspješnog rata, osvajanja i pljenidbe vojska je ne samo izmirivala svoje troškove, nego je i zarađivala Državi i to u vidu gotovog novca, plemenitih metala, opljačkanog materijala, otuđene stoke i druge hrane, robova... itd...

Osvajanja su osiguravala i kontinuirane prihode iz novonastalih provincija, i to i preko iskorištavanja njihovih privrednih potencijala (posebno poljoprivrede i rudnika, ali i manufakturno – zanatske proizvodnje) preko poreza, carina i zakupa. Isto tako su se otvarala nova područja za kolonizaciju. Najbolji primjer pruža Trajanovo osvajanje Dakije.

Imajući u vidu brojnost stanovništva, njegov privredni potencijal i bruto domaći proizvod može se reći da se procentualni udio izdvajanja za vojsku nije radikalno mijenjao do otprilike Marka Aurelija. Međutim, situacija se nakon toga, uslijed velikih demografskih gubitaka zbog pandemije, te komodovske katastrofalne vladavine i V. građanskog rata, promijenila. Tako se procjenjuje da se u severijansko doba procentualni udio (u odnosu na bruto domaći proizvod) trošenja na vojsku značajno povećao.

Za razliku od augustovskog doba, legijski sastav vojske II. stoljeća n. e. se prilično provincijalizirao. Za vrijeme Augustove vladavine cc 68% legionara su bili italijanskog rođenja, da bi se u vrijeme Klaudija i Nerona taj procenat smanjio na cc 48 - 49%. U vrijeme I. flavijevske dinastije. udjel italijanskih legionara se smanjio na cc 21 - 22%, da bi za vrijeme Hadrijana iznosio cc 8%. Kada je Marko Aurelije postao princeps samo cc 2% legionara su bili rođeni u Italiji; u isto vrijeme u Italiji je živjelo cc 12% cjelokupne populacije rimskog svijeta i 50% rimskih građana.

Kada se razmatra ovo pitanje, potrebno je imati na umu da je dobar dio legionara, koji nisu bili rođeni u Italiji, bio bar djelimično italijanskog porijekla jer su im preci bili legionari i onda ostali da žive u provinciji bilo u kolonijama ili se stapajući sa lokalnim stanovništvom. Ipak se i njihov udio drastično smanjivao u II. st. n. e., jer su u sastav legija uključivani u sve većem broju i sinovi auksilijarnih veterana.

Ovo radikalno smanjivanje udjela regruta-legionara porijeklom iz Italije u odnosu na regrute koji su dolazili iz reda rimskih građana, sa prebivalištem u provincijama imalo je značajnog efekta po političko značenje određenih provincija i postupno smanjivanje utjecaja metropole Italije. Nije se samo radikalno smanjivao broj Italijana kao redova, nego i kao časnika. Tako će od prefekta auksilijarnih kohorti, a čije se porijeklom može detektirati, samo 10% dolazilo iz reda italijanskih vitezova. Radikalno smanjivanje Italijana u oružanim snagama Rimske države je bilo i posljedica nestajanja martialnog mentaliteta kod stanovnika Italije. Sa V. građanskim ratom, i razvitkom III. st. n. e., Italija će sve više biti bačena u zasjenak glavnih političkih i društveno – ekonomskih procesa rimskog svijeta.

Zapovjedni, operativni kadar je sve više dolazio iz reda primipila, odnosno vojne elite, a ne tradicionalne senatorsko – viteških redova. Ovo će se dodatno produbiti i osjetiti u narednom III. st. n. e., posebno nakon prvo vojnih reformi Septimija Severa, a zatim i Galijena. Ovaj proces je imao imao dvostrano značenje. Sa jedne strane je ponovo demokratizirao oružane snage, izbrisavši ili bar prilično olabavši granice između toga da

neko iz reda redova ili centuriona, zahvaljujući svome iskustvu, borbenoj vještini i općem umijeću dođe do najviših vojnih zapovjedništava. Sa druge strane je doprinio jačanju elite proizašle iz vojnih struktura i profesionalnih karijernih vojnika, što je samo moglo proizvesti intenzivnu borbu za vlast unutar te nove elite (nevezane sa civilnim institucijama, obrazovanjem ili porijeklom), vojne udare, vojnu anarhiju i građanske ratove. Uloga vojske je postala dominantna. Naravno, to se u vrijeme posljednjih Antonina, pa i za vrijeme Severa još uvijek nije radikalno osjećalo, ali će u svom punom kapacitetu proizaći na svjetlo dana sa 235. god. n. e.

Inače je svake godine bilo cc 7500 novih regruta. Veliki problem za novačenje legionara je predstavljala činjenica da su se u pojednim provincijama nalazile brojne armije, ali da je u njima bila mala baza rimskih građana iz kojih bi se one popunjavale. Dobar primjer pruža Britanija, u kojoj su krajem I. i početkom II. st. n. e. bile stacionirane 3 legije, a na cc 2 miliona stanovnika provincije, dolazilo je samo oko 50.000 rimskih građana. Zato su se u ovom periodu britanske legije morale popunjavati novacima iz drugih područja, kao što su sjeverna Galija i germansko – rajnske provincije.

Inače se veoma pazilo da u legije ulaze novaci sa rimskim građanstvom. Tako postoji i svjedočanstvo o dvojici regruta koji su bili osuđeni na bičevanje i izbačeni iz legije, jer je otkriveno da su lagali da su rimski građani. Međutim, postojali su i izuzetci. Pošto je profesionalnim vojnicima bilo zabranjeno da imaju legalni brak sve do vladavine Septimija Severa, i njihova djeca iz veza tipa *contubernium* (ako majka nije bila rimska građanka) nisu imala rimsko građanstvo i u očima zakona bi bila tretirana kao vanbračna djeca. Ta djeca bi zakonski postajala rimski građani, onda kada bi njihovi očevi po časnom otpustu svoj *contubernium* pretvorili u zakonski rimski brak. Ali bilo je slučajeva da je otac umro ili poginuo na službi (pa djeca nisu mogla naslijediti njegovo građanstvo) ili da je mladić došao u dob za regrutaciju, a da mu otac još uvijek nije dobio časni otpust pa je zbog toga mladić nije bio rimski građanin. U tom slučaju je djelovao kolektivni i praktični duh vojske, i po svemu sudeći sinovi legionara koji su poginuli ili su još uvijek službovali su primani u legije, i to vjerojatno tako što bi im se po novačenju automatski dodjeljivalo rimsko građanstvo.

Potrebno je navesti da za razliku od modernih armija, oružana snaga Rimske države nije nikada imala neko objedinjeno zapovjedništvo, u vidu generalštaba ili vrhovne komande. Za oružanu silu je vrhovni komandant uvijek bio princeps i u njegovoj ličnosti su se objedinjavale sve armije, legije i kohorte. Nedostatak centralne komande je imao i jedan pozitivan efekt jer nije moglo doći do vojnog udara, na način kao što se dešavalo u Latinskoj Americi u toku XIX. i XX. st. Naravno, principsi su uvijek morali imati podršku vojnika, jer su oni od augustovskog doba bili glavni oslonci njihove vlasti. Zato su i bili izdašni prema njima, i uvijek su pazili da ne dođe do izliva vojničkog nezadovoljstva.

Pretorijanska garda je i nadalje imala visoko značenje, jer se nalazila u okruženju samog principsa i jer je bila stacionirana u Gradu i Italiji. Njeni zapovjednici su uvijek bili u rangu vitezova, kako bi se držala na odstojanju njihova potencijalna ambicija za preuzimanjem principske vlasti. Za nekoga sa statusom viteza u I. i II. st. bi bilo veoma teško da se domogne i da odstane na principskom tronu.

Vojnici su bili veoma praznovjerni, što je doprinijelo da oni budu i poželjna „roba" za prihvatanje kultova, posebno onih koji su imali ratničko/martialno značenje. Abrahamističke sljedbe među vojnicima uopće nisu bile popularne, za razliku od npr. mitraizma. Ovaj misterijski kult sa 7 stupnjeva posvećenja je bio omiljen među vojnicima jer je veličao fizičke i martialne podvige.

Od augustovskog doba se značajno povećao broj auksilijarnih jedinica i za vrijeme Hadrijanove vladavine je dostigao cifru od najmanje 381 jedinicu, od kojih je ubjedljiva većina (ako ne i sve) postojale i u vrijeme vladavine principsa Marka Aurelija. Auksilijarne jedinice su za vrijeme vladavine Hadrijana bile raspoređene na sljedeći način po provincijama.

Spisak je urađen prema Paul Holder, Auxiliary Deployment in the Reign of Hadrian, 2003. P. Holder je evidentirao 367 jedinica, ali je sa zadrškom pretpostavio i dalje egzistiranje još 14 jedinica koje su postojale sigurno u I. st. n. e. Pošto je autor P.Holder, sasvim je razumljivo da je najbolje obrađena provincija bila Britanija. Po svemu sudeći broj auksilijarnih vojnika je u II. st. n. e. bio i veći u odnosu na legionare.

Provincia	***Alae***	***Cohortes***
Britannia	*Agrippina Miniata* I. *Hispanorum Asturum* II. *Asturum* *Augusta Gallorum Petriana civium Romanorum milliaria* *Augusta Gallorum Proculeiana* *Picentiana Gallorum* II. *Gallorum Sebosiana* *Gallorum et Thracum classiana* I. *Pannoniorum Sabiniana* I. *Pannoniorum Tampiana* I. *Thracum*	I. *Aquitanorum* II. *Asturum equitata* IV. *Breucorum* I. *Augusta Bracarum* III. *Bracaraugustanorum* I. *Baetasiorum civium Romanorum* I. *Batavorum equitata* I. *Celtiberorum* I. *Aelia classica* I. *Ulpia Cugernorum civium Romanorum*

	I. *Tungrorum* *Hispanorum Vettonum* *Augusta Vocontiorum*	I. *Aelia Dacorum milliaria* I. *Delmatarum* II. *Delmatarum* IV. *Delmatarum* I. *Frisiavonum* II. *Gallorum veterana equitata* IV. *Gallorum equitata* V. *Gallorum* VI. *Gallorum* I. *Hispanorum equitata* I. *Aelia Hispanorum equitata milliaria* I. *Lingonum equitata* II. *Lingonum equitata* III. *Lingonum equitata* IV. *Lingonum equitata* I. *Menapiorum* I. *Morinorum* I. *nauticarum* I. *Augusta Nerviana Germanorum equitata milliaria* I. *Nerviorum* II. *Nerviorum* III. *Nerviorum* IV. *Nerviorum* II. *Pannoniorum* V. *Raetorum* I. *Sunucorum* I. *Thracum* II. *Thracum veterana* VII. *Thracum* I. *Tungrorum milliaria*

		II. *Tungrorum equitata milliaria* I. *Vangionum equitata milliaria* I.*Vardulorum civium Romanorum equitata milliaria* II. *Vasconum civium Romanorum* I. *Hamiorum sagittariorum*
Germania Inferior	*Afrorum veterana* *Longiniana Gallorum* *Gallorum et Thracum classiana* *Moesica felix* I. *Noricorum civium Romanorum* *Sulpicia civium Romanorum* I. *Thracum*	II. *Asturum* III. *Breucorum* VI. *Breucorum* VI. *Brittonum* I. *civium Romanorum equitata* II. *civium Romanorum equitata* I. *classica* II. *Hispanorum* I. *Flavia Hispanorum equitata* VI. *ingenuorum civium Romanorum milliaria* I. *Latobicorum et Varcianorum* I. *Lucensium* I. *Pannoniorum et Delmatarum equitata* I. *Raetorum equitata civium Romanorum* VI. *Raetorum* IV. *Thracum equitata* II. *Varcianorum equitata* XV. *voluntariorum civium Romanorum*
Germania Superior	*Gallorum Indiana* I. *Scubulorum*	I. *Aquitanorum veterana* III. *Aquitanorum equitata civium Romanorum* IV. *Aquitanorum equitata civium Romanorum*

		I. *Asturum equitata equitata* I. *Biturigum* *Augusta Cyrenaica equitata* II. *Augusta Cyrenaica* I. *Flavia Damascenorum milliaria* III. *Delmatarum equitata* V. *Delmatarum* I. *Germanorum civium Romanorum* I. *Helvetiorum* II. *Hispanorum equitata* *Ituraeorum civium Romanorum* I. *Ligurum et Hispanorum civium Romanorum* II. *Raetorum civium Romanorum* VII. *Raetorum equitata* IV. *Vindelicorum* XXIV. *voluntariorum civium Romanorum* XXVI. *voluntariorum civium Romanorum* XXX. *voluntariorum civium Romanorum* XXXII. *voluntariorum civium Romanorum*
Raetia et Noricum	I. *Hispanorum Auriana* I. *Commagenorum* II. *Flavia milliaria* I. *Flavia gemina civium Romanorum* I. *Flavia singularium*	II. *Aquitanorum equitata civium Romanorum* I. *Asturum* II. *Batavorum milliaria* IX. *Batavorum equitata milliaria* V. *Bracaraugustanorum* I. *Breucorum civium Romanorum*

		V. *Breucorum civium Romanorum equitata* III. *Britannorum* I. *Aelia Brittonum milliaria* I. *Raetorum* II. *Raetorum* II. *Thracum* III. *Thracum civium Romanorum* III. *Thracum veterana* IV. *Tungrorum veterana* I. *Flavia Canathenorum sagittariorum milliaria*
Pannoniae (*Superior* i *Inferior*)	I. *Hispanorum Aravacorum* I. *Flavia Britannica civium Romanorum milliaria* I. *Brittonum civium Romanorum* I. *Cananefatium* I. *civium Romanorum* I. *Augusta Ituraeorum* I. *Praetoria singularium civium Romanorum* I. *Thracum victrix* II. *Augusta Thracum* I. *Ulpia contariorum milliaria* I. *Thracum veterana sagittariorum* III. *Augusta Thracum sagittariorum*	I. *Alpinorum equitata* I. *Alpinorum peditata* II. *Alpinorum equitata* II. *Asturum et Callaecorum equitata* III. *Batavorum equitata milliaria* VII. *Breucorum civium Romanorum equitata* I. *Brittonum* V. *Callaecorum Lucensium equitata* I. *Campanorum voluntariorum civium Romanorum* II. *Augusta Dacorum equitata milliaria* I. *Lusitanorum Cyrenaica* III. *Lusitanorum* I. *Montanorum equitata* I. *Noricorum equitata* I. *Ulpia Pannoniorum equitata* I. *Thracum civium Romanorum*

		I. *Thracum Germanica* I. *Thracum Syriaca equitata* II. *Augusta Thracum equitata* I. *Aelia Caesariensis sagittariorum* I. *Aelia Gaesatorum sagittariorum*
Moesia Superior	I. *Claudia nova miscellanea* *Gallorum Flaviana*	III. *Brittonum veterana equitata* III. *campestris civium Romanorum* V. *Gallorum equitata* V. *Gallorum et Pannoniorum* V. *Hispanorum equitata* I. *Pannoniorum veterana equitata* I. *Antiochensium sagittariorum* I. *Cretum equitata sagittariorum*
Moesia Inferior	II. *Hispanorum Aravacorum* I. *Vespasiana Dardanorum* I. *Flavia Gaetulorum* *Gallorum Atectorigiana* I. *Claudia Gallorum Capitoniana* I. *Gallorum et Pannoniorum cataphractaria*	I. *Bracarorum civium Romanorum* II. *Bracaraugustanorum equitata* II. *Flavia Brittonum equitata* I. *Lepidiana civium Romanorum* II. *Lucensium* I. *Lusitanorum* II. *Mattiacorum equitata milliaria* I. *Flavia Numidarum equitata* I. *Sugambrorum tironum* I. *Claudia Sugambrorum veterana equitata* I. *Thracum Syriaca* II. *Chalcidenorum sagittariorum* I. Cilicum *equitata sagittariorum milliaria*

Tres Daciae	I. *Asturum* I. *Batavorum milliaria* I. *Bosporanorum milliaria* I. *Hispanorum Campagonum* I. *Gallorum et Bosporanorum* II. *Gallorum et Pannoniorum* I. *Hispanorum* II. *Pannoniorum* II. *Pannoniorum veterana* I. *Tungrorum Frontoniana* I. *Flavia Commagenorum sagittariorum* *numerus equitum Illyricorum*	I. *Afrorum civium Romanorum equitata* I. *Batavorum civium Romanorum milliaria* II. *Flavia Bessorum* I. *Bracaraugustanorum* I. *Britannica civium Romanorum equitata milliaria* II. *Britannorum civium Romanorum milliaria* I. *Flavia Brittonum equitata milliaria* I. *Ulpia Brittonum* I. *Augusta Brittonum Nerviana* II. *Augusta Brittonum Nerviana* I. *Cananefatium* I. *Flavia Commagenorum* IV. *Baetica* I. *Cypria civium Romanorum* II. *Gallorum* II. *Gallorum Dacica* II. *Gallorum Macedonica equitata* II. *Gallorum Pannonica* III. *Gallorum* I. *Hispanorum* I. *Hispanorum veterana equitata* I. *Flavia Ulpia Hispanorum civium Romanorum equitata* II. *Hispanorum scutata civium Romanorum* IV. *Hispanorum equitata* V. *Lingonum* II. *Flavia Numidarum*

		VIII. *Raetorum equitata civium Romanorum* VI. *Thracum equitata* *Ubiorum equitata* I. *Ubiorum* I. *Vindelicorum civium Romanorum equitata milliaria* I. *Augusta Ituraerorum sagittariorum* I. *Thracum sagittariorum* I. *Tyriorum sagittariorum*
Cappadocia	II. *Ulpia Auriana* I. *Augusta gemina colonorum* I. *Ulpia Dacorum* II. *Gallorum* I. *Parthorum veterana*	*Apula civium Romanorum* I. *Bosporanorum* I. *Claudia equitata* II. *Claudia* I. *Hamiorum civium Romanorum milliaria* I. *Italica voluntariorum civium Romanorum milliaria* *milliaria civium Romanorum. equitata* I. *Numidarum* II. *Ulpia Petreorum equitata milliaria* III. *Ulpia Petreorum equitata milliaria* I. *Raetorum equitata* IV. *Raetorum equitata* III. *Augusta Cyrenaica sagittariorum*
Syria, Iudaea, Arabia Petraea	I. *Flavia Agrippiana* II. *Flavia Agrippiana Gaetulorum veterana* I. *Phrygum*	III. *Bracarum* IV. *Bracarugustanorum* III. *Callaecorum Bracarum* IV. *Callaecorum Lucensium*

	VII. *Phrygum* I. *Ulpia singularium* I. *Thracum Herculanea Augusta Xoitana* I. *Ulpia dromedariorum milliaria* *Gallorum et Thracum Antiana sagittariorum*	II. *Cantabrorum* II. *classica* I. *Ulpia Dacorum* III. *Dacorum* I. *Damascena Armeniaca* II. *equitum equitata* II. *Ulpia equitatum equitata* I. *Flavia* I. *Gaetulorum* I. *Ulpia Galatarum* II. *Ulpia Galatarum* VII. *Gallorum equitata* V. *gemella civium Romanorum* VI. *Hispanorum* II. *Ligurum et Corsorum* I. *Lucensium* I. *Augusta Lusitanorum* I. *Montanorum* I. *Augusta Pannoniorum* II. *Ulpia Paphlagonum* III. *Ulpia Paphlagonum equitata* IV. *Ulpia Petreorum* V. *Ulpia Petreorum equitata* VI. *Ulpia Petreorum* I. *Sebastena milliaria* I. *Thracum milliaria* III. *Augusta Thracum* II. *Thracum Syriaca* III. *Thracum Syriaca* IV. *Thracum Syriaca* I. *Ascalonitanorum sagittariorum* I. *Flavia Chalcidenorum equitata sagittariorum*

		I. *Damascenorum sagittariorum* II. *Italica voluntariorum civium Romanorum sagittariorum milliaria* I. *Ulpia Petreorum equitata sagittariorum* I. *Ulpia civium Romanorum sagittariorum* I. *Augusta Thracum equitata sagittariorum* XX. *Palmyrenorum equitata*
Aegyptus	*Apriana* *Augusta Syriaca* *Commagenorum* *Gallorum veterana* I. *Thracum Macedonica* *Vocontiorum*	I. *Ulpia Afrorum equitata* I. *Flavia Cilicum equitata* II. *Ituraeorum* III. *Ituraeorum* I. *Aug. praetoria Lusitanorum equitata* I. *Macedonica equitata* I. *Pannoniorum* I. *Thebaeorum equitata* II. *Thebaeorum* *scutata civium Romanorum* I. *Apamenorum equitata sagittariorum*
Africa, Numidia, Mauretania Caesariensis, Mauretania Tingitana	III. *Asturum* I. *Augusta civium Romanorum* I. *Augusta Gallorum* I. *Gallorum Tauriana victrix* *Gemelliana civium Romanorum* I. *Flavia Numidica* I. *Augusta Nerviana milliaria* I. *Pannoniorum* II. *Augusta Thracum*	I. *Flavia Afrorum* II. *Flavia Afrorum* I. *Asturum et Callaecorum* III. *Asturum civium Romanorum equitata* II. *Breucorum* II. *Brittonum equitata* I. *Chalcidenorum equitata* VI. *Commagenorum equitata*

	I. *Hamiorum sagittariorum* *Parthorum sagittariorum* I. *Syrorum sagittariorum* II. *Syrorum sagittariorum*	I. *Corsorum civium Romanorum* V. *Delmatarum civium Romanorum* *Aelia expedita* I. *Flavia equitata* III. *Gallorum felix* IV. *Gallorum civium Romanorum* II. *Hamiorum* I. *Flavia Hispanorum* II. *Hispanorum civium Romanorum* *equitata milliaria* I. *Ituraeorum civium Romanorum* I. *Lemavorum civium Romanorum* VII. *Lusitanorum equitata* I. *Flavia Musulamiorum equitata* I. *Nurritanorum* II. *Sardorum* IV. *Sugambrorum* IV. *Tungrorum milliaria* I. *Syrorum sagittariorum* II. Syrorum eq *sagittariorum sagittariorum milliaria*
Unutarnje provincije i nejasno lokaliziranje	II. *Flavia Hispanorum* (*Hispania*?)	III. *Alpinorum equitata* (*Dalmatia*?) I. *Aelia Athoitarum* (*Thracia*?) I. *Ausetanorum* (*Hispania*?) I. *Flavia Bessorum* (*Macedonia*?) *Callaecorum* (?) I. *Celtiberorum equitata* (*Hispania*?) I. *Cisipadensium civium Romanorum* (*Thracia*?)

		Dacorum (?) I. *Gallica civium Romanorum equitata* (*Hispania*?) I. *Delmatarum milliaria equitata* (*Dalmatia*?) I. *Ligurum milliaria* (*Asia*?) *maritima* (*Baetica*?) *Maurorum et Afrorum* (?) I. *Musulamiorum milliaria* (*Lycia*) VI. *praetoria* (Bithynia) III. *sagittariorum* (?) I/II. *nova tironum* (Hispania?) VIII. *voluntariorum civium Romanorum* (*Dalmatia*?) XXV. *voluntariorum* (*Hispania*?)

Vrijedi izdvojiti sljedeće ale: I. *Pannoniorum Sabiniana,* I. *Pannoniorum Tampiana,* I. *Gallorum et Pannoniorum cataphractaria,* II. *Gallorum et Pannoniorum, numerus equitum Illyricorum,* I. *Pannoniorum,* I. *Scubulorum,* I. *Vespasiana Dardanorum* i kohorte: I. *Delmatarum,* I. *Delmatarum milliaria equitata* (*Dalmatia*?), II. *Delmatarum,* III. *Delmatarum equitata,* IV. *Delmatarum,* V. *Delmatarum,* V. *Delmatarum civium Romanorum,* I. *Pannoniorum et Delmatarum equitata,* II. *Pannoniorum,* I. *Ulpia Pannoniorum equitata,* V. *Gallorum et Pannoniorum,* I. *Pannoniorum veterana equitata,* II. *Gallorum Pannonica,* I. *Augusta Pannoniorum,* I. *Pannoniorum.* I. *Breucorum civium Romanorum,* II. *Breucorum,* III. *Breucorum,* IV. *Breucorum,* V. *Breucorum civium Romanorum equitata,* VI. *Breucorum,* VII. *Breucorum civium Romanorum equitata,* I. *Aelia Athoitarum,* I. *Latobicorum et Varcianorum,* II. *Varcianorum equitata.* Navedene ale i kohorte su izvorno regrutirane na ilirskom području i njihov izniman broj ukazuje na veliku važnost ovog područja za novačenje i održavanje oružanih snaga.

I u II. st. n. e. i nadalje je sjevernoafričko lako konjaništvo (numidsko i posebno maursko) zauzimalo posebno mjesto u okviru oružanih snaga. O tome dovoljno govore prikazi maurskih konjanika na Trajanovom stupu, gdje se reprezentiraju kao moćni i neustrašivi konjanici, koji se bore bez oklopa. U kasnom principatu, značajno mjesto u oružanim snagama je zauzela dalmatinska lahka konjica (*equites Dalmatae*).

Za vrijeme Hadrijana je na viteška „tri zapovjedništva”, dodano i četvrto, a to je zapovjedništvo nad dupliranom alom, za posebno vješte časnike. Izgleda da je sudeći po dosadašnjim nalazima veći dio prefekta auksilijarnih jedinica u II. st. n. e. još uvijek bio rodom iz Italije, ali se vremenom taj udio nastavio smanjivati, dok u III. st. n. e. nije pao na manje od 1/3.

Već u II. st. n. e. javlja se pojava da se pojedini odredi (*vexillatio*) odijele od njihovih matičnih jedinica, radi određenog zadatka. Najčešće je riječ bila o prekomandovanju na neki drugi prostor, uglavnom u vidu pojačanja. Međutim, poradi niza razloga, ti separirani odredi pojedinih legija i auksilijarnih kohorti su duže ostajali na poslanom području, bez vraćanja u matičnu jedinicu. Tada bi ta separacija postajala duža, a veksilijacije bi postepeno postajale novi vojni tipovi organizacije. Primjer pruža *vexillatio equitum Illyricorum*, stacionirana u Dakiji početkom II. stoljeća n. e., *equites promoti* (legionarska konjica, odijeljena od svoje jedinice) i *numerus Hnaufridi* u Britaniji. Ova praksa separiranja od matičnih jedinica i stvaranja raznoraznih veksilacija će u III. st. n. e. poprimiti goleme razmjere, i proizvela je prilično kaotično stanje u uređenju oružanih snaga.

I broj federata je bio značajan, i oni su u vrijeme principsa Trajana bili podijeljeni u oko 40 *numeri* sa po cc 300 pripadnika. Znatno su bili doprinijeli pobjedi u Dakiji, pa su se i našli prikazani na reljefima Trajanovog stupa.

Osvajanje Dakije je u oružane snage donijelo još jednu novinu, a to je dizajn zmaja (*draco*) koji su bar od Hadrijanovog vremena kao svoj simbol nosile neke auksilijarne jedinice. Sastojao se od brončane glave zmaje sa tkaninom umjesto tijela, koja je imala oblik repa iza njega. Vjerojatno je preuzet od Dačana i Sarmata. Ovaj simbol je nosio *draconarius*. Kasnije se ova simbolika raširila širom rimskih oružanih snaga.

Rat sa Iranom od 161. do 166. god. n. e. (*bellum Armeniacum et Parthicum*)

Sa smrti Antonina Pija, pokrenuo se i tadašnji partsko – arsakidski „šah nad šahovima“ Irana Vologases IV., koji je nakon decenija dinastijskih borbi uspio da ponovo ujedini Iran. On je još 151. god. n. e. u vrijeme Antonina Pija, osvojio državicu Mesena u Donjoj Mesopotamiji, koja je bila nezavisna od arsakidsko – partskog Irana još od Trajanovih mesopotamijskih pobjeda. Ova državica je izgleda bila u nekom protektorskom statusu od strane Rimske države. U kasno ljeto ili jesen 161. godine n. e. Vologases IV. je slijedio uobičajeni šablon sa kojim započinje rat sa rimskim svijetom. Upao je sa vojskom u Jermeniju, protjerao njenog kralja i na njegovo mjero je postavio svoga favorita Pakora isto iz arsakidske dinastije. Rimska zapovjedništvo na istočnoj granici je počivalo na Luciju

Atidiju Kornelijanu (*L. Attidius Cornelianus*), legatu Sirije i Marko Sedatiju Severijanu (*Marcus Sedatius Severianus*; galskog porijekla sa velikim vojnim iskustvom), legatu Kapadokije. Severijan je boravak na istoku donio dosta štete po njegov karakter, jer se opustio i okružio osobama sumnjivog morala ili mističnog ponašanja ili najobičnijim šarlatanima. Jedan od takvih je bio i prorok Aleksandar iz Abonutika / *Abonoteichus /* Ἀβωνότειχος iz Paflagonije (cc 105. – cc 170. god. n. e.) koji je bio osnivač kulta boga – zmije po nazivu Glikon/*Glycon*.

O kultu boga – zmije Glikona i njenom osnivaču Aleksandru se malo zna, a najviše podatak nudi Lukijan, koji je prema njima odnosi sa velikom netrpeljivošću. Lukijan u svojim djelima raskrinkava šarlatanstvo, praznovjerje i opasnosti kulta. Aleksandar je oko 150. god. n. e. ustanovio Eskulapijevo proročište u svome rodnom gradu, da bi se oko 160. god. n. e. ustanovio i kult boga – zmije sa sjedištem u istom gradu. Tada je cirkuliralo proročanstvo da će sin Apolona biti ponovo rođen, i Aleksandar se potrudio da se u temeljima Eskulapovog hrama, tada u izgradnji, nađe jaje sa malom zmijom u sebi. U to vrijeme kada su istokom „prosto harala" mistična, praznovjerna i mesijanska vjerojavanja, Aleksandar se nije trebao previše truditi da se raširi vijest o drugom dolasku boga pod imenom Glikon. Aleksandar je sada postao istaknuti paflagonijski prorok. Kult Glikona je ubrzo postao vrlo popularan i za vrijeme svoje najbolje godine Aleksandar je dao skoro 80.000 odgovora, a za svaki je primio drahmi i dva obola. On je postao i istaknuta ličnost, pa je davao i političke i vojne savjete, a njegova kćerka se udala i za Publija Mumija Sisenu Rutilijana (*P. Mummius Sisenna Rutilianus*), tadašnjeg prokonzula Azije. On je čak i slao proročanstva za vrijeme epidemije 166. godine n. e. i dunavskoj armiji za vrijeme markomanskog rata. Aleksandar je inače bio veliki mrzitelj filozofa, posebno epikurejaca. A Lukijan se divio djelima Epikura. Aleksandar se nije podnosio ni sa ranim kršćanima. Nakon njegove smrti kult se polako ugasio. Nagla pojava ovog kulta i njegova brza popularnost, čak i među tadašnjom elitom, ukazuje da su praznovjerice, religijski misticizam i mesijanizam, pa i obično šarlatanstvo koje nude realno nepotkrijepljenu nadu uvijek u masama imali prednost pred racionalizmom. Lakše je čovjeka pridobiti ako mu se nešto demagoški obeća, a bez ikakve osnove, kao što je brzo ostvarivanje želja na ovom ili onom svijetu a ne ako mu se sugerira da se suoči sa svijetom oko sebe.

I Severijan je potražio savjet Aleksandra, i ovaj ga je uputio na to da će lako pobijediti Irance i pokupiti svu slavu samo za sebe. Severijan je sa sobom poveo jednu legiju (možda VIIII./IX. *Hispana*!??) u Jermeniju, ali je bio dočekan u zasjedi od vojskovođe Hozroja kod Elegije, odmah iza kapadokijske granice. Desio se vrlo težak rimski poraz, legija je uništena, a Severijan je izvršio samoubistvo. Pohod je trajao samo tri dana. Poraz nije mogao doći u nezgodniji moment, jer se situacija i na drugim granicama pogoršavala. U Britaniji se situacija ponovo zaoštravala, a Hati su provalili preko limesa u Gornju Germaniju i Retiju. Sada je Marko Aurelije morao da napusti život učenjaka i da u svoje ruke preuzme sigurnost granica. Marko Aurelije je za novog namjesnika Kapadokije

postavio Marka Statija Priska (*Marcus Statius Priscus Licinius Italicus*), koji je prekomandovan iz Britanije, a u ovu provinciju je poslan Sekst Kalpurnije Agrikola (*Sextus Calpurnius Agricola*).

Postoje možda i određene arheološke indikacije o nemirima unutar same provincije Britanije, a ne samo o problemima na sjevernoj granici. O tome bi u tom slučaju govorila detektovana oštećenja na forumu u *Viroconium Cornoviorum* (Wroxeter) i palež u većem dijelu *Verulamiuma* (St Albans). Kalpurnije je izgleda uspio da stavi situaciju u Britaniji pod kontrolu, ali je to značilo i učvršćivanje na Hadrijanovom, a ne Antoninovom zidu.

I na sirijsko – eufratskom frontu je došlo do poraza armije Atidija Kornelijana i rat je postao mnogo opasniji. Sada su određena mnoga pojačanja koja su trebala biti upućena na istok. Sa dunavske granice otišli su detašmani predvođeni Publijem Julijem Geminijem Marcijanom (*Publius Iulius Geminius Marcianus*; zapovijedao sa X. legijom *Gemina*), senatorom afričkog porijekla. Prekomandovane su i tri legije, i to I. *Minervia*, II. *Adiutrix* i V. *Macedonica*, što je prilično oslabilo sjeverne granice posebno onu od Gornje Germanije pa sve do Crnog mora. Za novog legata Sirije 162. god. n. e. je postavljen Marko Anije Libo (*Marcus Annius Libo*; sin Fundanije i istoimenog oca koji je bio i stric Marka Aurelija), svoga mladog rođaka koji nije baš nekog vojnog ni drugog iskustva. Libo je ubrzo umro.

U pismima koje su razmjenjivali Fronton i Marko Aurelije osjeća umor princepsa pa i određena doza anksioznosti. Fronton ga poziva da se odmori i relaksira dok je gradu Alsiumu na toskanskoj obali. Međutim, Markov odgovor je podrazumijevao da jednostavno ima dužnosti. Fronton je Marku slao i određene tekstove, kao Ciceronov *pro lege Manilia* (u kojem se podržava slanje Pompeja na istoku). Možda je ovo imalo i određenog utjecaja da se na istok pošalje Lucije Ver. Fronton je poslao pismo koje je puno historijskih referenci, a sve u cilju da pomogne Marku, u kome ga podsjeća na sve teške poraze koje su Rimljani trpili kroz historiju, ali da su na kraju ipak uspjevali nadvaladati neprijatelja. Po Frontonu „uvijek i svugdje Mars je promijenio naše nevolje u uspjehe i naše strahove u trijumfe .“

Situacija je tako ozbiljno shvaćena da je odlučeno da jedan od princepsa preuzmu komandu nad istočnim frontom. Na istok je tako upućen Lucije Ver koji je fizički izgledao spremniji da se prihvati zadatka ratovanja u dalekim, ali bogatim zemljama. Marko Aurelije se možda nadao i da bi komandovanje istočnom armijom, ojačanom sa nizom pojačanja, doprinijelo i popravljanju Lucijevog karaktera, odnosno da bi ga sklonilo od razvrata i luksuza i učinilo štedljivim i odgovornijim. Marko je ostao u Rimu i Italiji, ali ipak ništa nije prepustio slučaju niti samo Lucijevom umijeći zapovijedanja. Zato su tamo upućeni i odlični kadrovi koji su trebali da pomažu Luciju. Pa su tako sa Lucijem na istočni front upućeni i Furije Viktorin (*Furius Victorinus*), jedan od dvojice tadašnjih pretorijanskih prefekta zajedno sa dijelom pretorijanske garde, kao i senatori Marko Pontije Lelijan Larcije Sabin (*Marcus Pontius Laelianus Larcius Sabinus*) i Marko Jalije Bas (*M. Iallius Bassus*).

Svi navedeni pojedinci su bili veoma iskusni i u vojnim i u političkim pitanjima, Viktorin je bio namjesnik Galatije i imao je odlično poznavanje istočnih provincija. Lelijan je bio namjesnik graničnih panonskih provincija i Sirije 153. god. n. e., a nosio je poradi svoje službe počasni naziv *comes Augustorum* („pratilac dvojice Augusta"). Po Frontonu, on je bio ozbiljna osoba i discipliniran po drevnom obrascu. Bas je bio namjesnik Donje Panonije i bio je takođe *comes*/„pratilac". Drugi pretorijanski prefekt Kornelije Repentije / *Cornelius Repentinus* nije se smatrao u dovoljnoj mjeri kompetentnim za ovako ozbiljan i odgovoran zadatak, jer je svoj položaj dugovao utjecaju Galerije Lizistrate (*Galeria Lysistrate*), dugogodišnje ljubavnice Antonina Pija. Naravno, Lucije je poveo i svoje najpouzdanije oslobođenike koji su trebali da vode službene poslove ekspedicije.

Međutim, sam odlazak nije se baš odvijao brzo, iako je Lucije napustio Rim u ljeto 162. god. n. e. kako bi u Brundiziumu oplovio za istok. Za prijevoz je bila odgovorna mizenska flota. Sam Marko ga je pratio do Kapue. Lucije nije baš žurio, i čak se odavao lovu u Apuliji, a razbolio se u Kanosi, moguće je da bio neki blaži srčani udar. Nakon oporavka Lucije Ver je nastavio put preko Korinta i Atene, praćen sa muzičarima, pjevačima i drugim zabavljačima kao da je riječ o kraljevskoj procesiji. U Ateni je pohodio Eleusinske misterije. Zatim je nastavljeno putovanje kroz egejski bazen i tek je krajem 162. god. n. e. stigao u Antiohiju. Prije njega je u Kapadokiju sa novim trupama bio stigao Statije Prisk.

Prema *Historia Augusta*, po svome dolasku u Antiohiju Lucije Ver se nije previše odao poslu radi kojeg je upućen na istok. Veći dio kampanje je on proveo u ovom gradu, iako je zimovao u drugom sirijskom gradu Laodikeji, a ljetovao u odmaralištu Dafne/*Daphne*, nedaleko od Antiohije. Način ponašanja Lucija u Antiohiji uopće nije odavao da je on komandant istočne armije, jer se provodio, kockao, ljubovao. Čak je uzeo i ljubavnicu prelijepu Panteu (*Panthea*) iz Smirne, koju Lukijan veoma hvali. Ona je postala veoma utjecajna, pa je zaljubljeni Lucije radi nje obrijao i bradu. Zahtijevao je redovne izvještaje sa rimskih utrka, da vidi kako je njegov tim prošao. On je bio inače toliki navijač Zelenih, da je sa sobom nosio zlatnu statuu Volucera, konja zelenih.

Fronton nudi nešto drugačiju sliku, po kojoj je sirijska armija uvođena u red i disciplinirana, jer se uslijed istočnjačke ležernosti i ona opustila. Trening i disciplina su bili izraženo povećani i zaoštreni, a po Frontonu Lucije nije uopće zanemarivao svoje dužnosti komandanta na terenu, pa da je i osobno vršio inspekcije trupa. Istina je možda negdje na sredini, i sigurno je biograf iz *Historia Augusta* pretjerivao u opisu opuštenosti Lucija Vera, ali su sigurno glavni praktični pokretači obnove istočne armije bili oni već spomenuti zapovjednici i senatori koji su stigli u Kapadokiju i Siriju. Da se Lucije Ver itekako brinuo o opskrbi vojske i logistici dokazuje i to što je naredio da se izgradi novi kanal, kako bi roba i vojska preko rijeke Oront stizala u Antiohiju. Pošto je staro korito (ustvari zaobiđeni dio) Oronta presušilo, otkrile su se u njemu masivne kosti, možda je riječ o nekom fosilu dinosaurusa!?.

Lucije je napustio svoje komandno mjesto u Antiohiji da bi otišao u Efez, gdje se 164. god. n. e. vjenčao sa 14-godišnjom Lucilom koju je na istok pratila majka.

Lucila je dobila počasni nadimak *Augusta* i iz braka sa Lucijem je dobila troje djece (dvije kćeri i sina; svi umrli u mladosti). Zanimljivo je da je brak ubrzan, vjerojatno zbog vijesti o Pantei koje su stizale u Rim. Lucila je kao i ostale žene iz tadašnje visoke elite bila utjecajna i vrlo ugledna, i nije bila stavljena u stranu, niti bi to ustvari uopće i dozvolila.

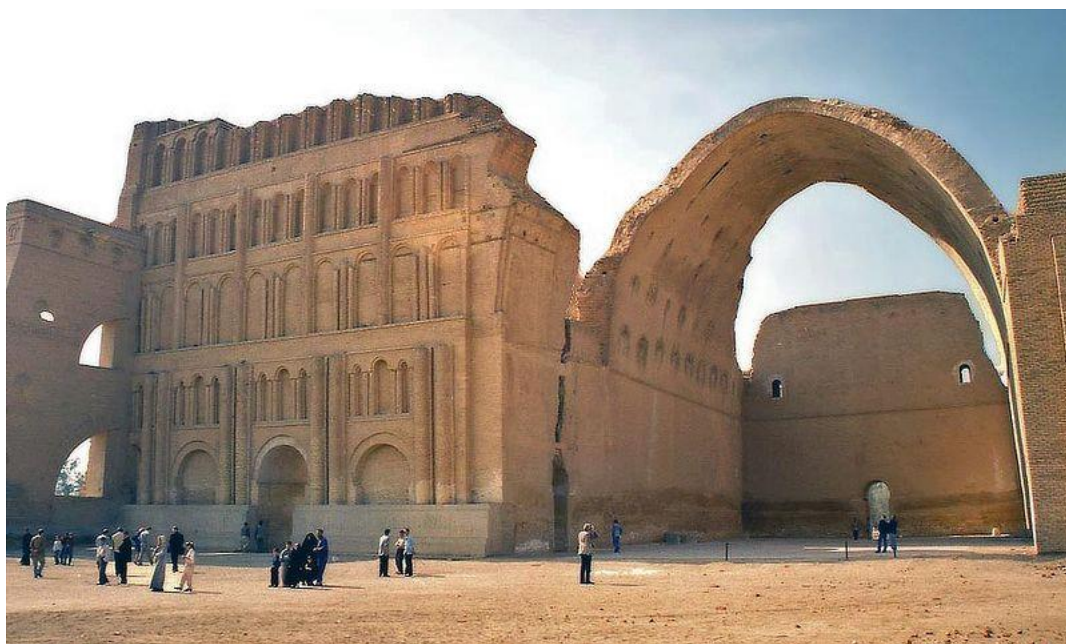
Rimska uspješna kontraofanziva je započela na kapadokijsko – jermenskom frontu 163. god. n. e. Armija koju je vodio Servije Prisk je nizala uspjele, koje je zaključila osvajanjem Artaksate, koja je spaljena i uništena. Novi glavni grad je postao Kaine Polis, koji je bio bliži granici Rimske države. Nakon toga je za jermenskog kralja postavljen Gaj Julije Soham (*Caius Iulius Sohaemus*), koji je bio rimski senator i konzular, ali arsakidskog porijekla. On nije ni bio okrunjen u Jermeniji, nego se ta ceremonija ustoličavanja desila ili u Antiohiji ili Efezu.

Lucije Ver je uzeo počasni naziv Jermenski/*Armeniacus*, iako nije uopće učestvovao u ovim borbama. Marko je odbijao da uzme ovaj naziv, sve do sljedeće godine. Obojica principsa su pozdavljena i kao imperatori u starinskom smislu pobjednika nad neprijateljem. U ovoj kampanji su se istakli legati legija I. Minervia i V. *Macedonica,* Marko Klaudije Fronton (*Marcus Claudius Fronto*; porijeklom istočnjak) i Publije Marcije Ver (*Publius Martius Verus*; porijeklom iz Galije).

Dok su se vodile borbe u Jermeniji, Iranci su prodrli u Osroenu, zbacili njenog tadašnjeg kralja Mana (*Mannus;* Ma'nu VIII. bar Ma'nu), i postavili svoga čovjeka (Wa'il bar Sahru) na tron u Edesi. Radi toga je došlo do protuintervencije rimskih snaga, i do kraja 163. god. n. e. Rimljani su ostvarili značajne pomake na eufratskom frontu, ali nisu uspjeli povratiti Edesu ni izbaciti Irance iz Osroene i pored pobjede u bici kod Sure. U toku 164. god. n. e. nije bilo toliko mnogo pomaka i uglavnom su se vršile pripreme za predstojeće borbe. Naredne 165. god. n. e., započela je velika ofanziva legijsko – auksilijarnih snaga, pa je Edesa bila oslobođena a povraćeni tron Manu. Zauzet je i grad Nisibis, a druga velika borbena skupina koju je predvodio Avidije Kasije je išla nizvodno Eufratom i pobjeđujući u bitci kod Dura – Europosa. Do kraja 165. god. n. e. Kasijeva pobjedonosna armija je ponovila uspjeh Trajanovih armija i došla je do Seleukije i Ktesifona. Iako se Seleukija (u njoj je pretežiti dio stanovnika još uvijek govorio grčki, jer je riječ o seleukidskoj koloniji) predala, grad je sustavno opljačkan i razoren, što je ostavilo sraman biljeg na reputaciju vojske Rimske države. Ktesifon je isto zauzet, a njegove kraljevske palate su spaljene. Nakon 60 godina od brutalnog razaranja Seleukije, iranski „šah nad šahovima“ Ardašir I. je dao izgraditi novi grad Veh-Ardashir, koji je bio nešto udaljeni od Seleukije i Ktesifona.

Za vrijeme brutalne pljačke Seleukije, rimski vojnici su ukrali i statuu Apolona Komaeusa (*Apollo Comaeus*) i donijeli ga u Rim i pohranili u hramu palatinskog Apolona. Ovo se smatralo blasfemijom. U Seleukiji i Mesopotamiji Kasijeve trupe su inficirane i „kugom“,

ali su se i pored toga i manjka resursa uspjele vratiti u Siriju. Vijest o velikoj pobjedi je u Rim donio Junije Maksim (*Iunius Maximus*) vojni tribun – *laticlavius*, koji je služio u III. *Gallica* koja je bila sastavnica Kasijeve armije. Lucije je uzeo novi naziv i to *Parthicus Maximus*, a i on i Marko su pozdravljeni kao imperatori po treći put. Kasijeva armija je i naredne 166. god. n. e. nastavila nizati uspjehe, pa je prešla Tigris i ušla u Mediju. Radi toga je Lucije uzeo naziv *Medicus*, a principsi su pozdravljeni kao imperatori po četvrti put. Marko Aurelije je nakon još jednog odgađanja ipak uzeo naziv *Parthicus Maximus.* Po povratku u Rim, Lucije Ver je nagrađen trijumfom, i veličanstvenom procesijom. Obojici principsa je ponuđena *corona civica*. Dva malodobna sina Marka Aurelija i to Komod i Marko Anije Ver su dobili naziv cezara. Po *Historia Augusta,* nakon Lucijeve smrti, Marko Aurelije za sebe nije koristio izraze *Armeniacus* i *Parthicus,* nego samo *Germanicus,* koji je dobio zahvaljujući pobjedama u ratu koji je osobno direktno vodio.

Ostaci palate poznate pod imenom Tāq-e Kisrā u Ktesifonu.

Pored velikog plijena koji su iznijeli sa arsakidske teritorije, Rimljani su pod svojom vlašću zadržali i grad Nisibis, ali samo u formi održavanja vojne okupacije (odnosno održavanja garnizona) a ne uklapanja u provincijsku strukturu. Lucije Ver je i po povratku u Rim nastavio sa svojim uobičajenim načinom života, uživao je u druženju, piću (u svome domu je dao izgraditi tavernu), odlasku u grad (skrivajući stvarni identitet), konjskim utrkama. Ali sa druge strane, i državne poslove je obnašao odgovorno.

Gaj Avidije Kasije (*Caius Avidius Cassius*; živio cc. 130. – juli 175. god. n. e.) je tvrdio da je potomak seleukidskih kraljeva (konkretno Antioha IV. Epifana). Njegov otac je bio Gaj Avidije Heliodor (*Caius Avidius Heliodorus*), koji je za Hadrijana bio sekretar kancelarije *ab epistulis* i prefekt Egipta od 137. do 142. god. n. e. Majka mu se zvala Junija Kasija Aleksandria (*Iunia Cassia Alexandria*), a rodio se u sjeverno-sirijskom gradu Kiri / *Cyrrhus*. Svoju karijeru je započeo za vrijeme vladavine Antonina Pija, i to uglavnom na vojnim dužnostima. Zbog pobjeda u Mesopotamiji, Kasije je nagrađen, a i postao je senator. U maju 166. god. n. e., on je postao i konzul sufekt. Krajem 166. god. n. e. je postao legat Sirije. Marcije Ver je isto bio konzul sufekt 166. god. n. e. i nakon toga je postao namjesnik Kapadokije.

Antoninijanska pandemija

Pobjednička armija je sa istoka donijela i veliku epidemiju, koja je poznata pod nazivom „Antoninijanska kuga“ ili „Galenova kuga“. Riječ je o jednoj velikoj smrtonosnoj pandemiji. Naziv kuga je samo generički izraz, jer pravi uzročnik ove pandemije nije poznat. Smrtnost uzrokovana ovom pandemijom je dostigla katastrofične razmjere, i po Kasiju Dionu bilo je dnevno do 2000 mrtvih samo u Rimu. Pojedina područja su imala demografski gubitak od 1/3, a mnogi gradovi i sela su bili opustošeni. Posebno je stradala vojska, jer je ona po običaju bila skupljena po taborima i morala se držati zajedno, što je olakšavalo širenje panepidemije. Veliki gubici vojnika uskoro će se pokazati kao najgora posljedica pandemije kada se Država suoči sa novim ratovima. Ali ni granice Rimske države nisu bile nikakva brana za širenje pandemije i zaraza se proširila i na narode preko limesa.

Principsi su se itekako angažirali u sprečavanju širenja epidemije. Tako su doneseni strogi zakoni o sahranjivanju i grobovima, kojima se zabranjivalo bilo kome da ima grob na svome posjedu. Time se ustanovljavalo komunalno uređenje vezano za groblja.

Kugu je opisao tada čuveni ljekar Galen koji je bio prisutan kada je kuga izbila među vojnicima u Akvileji u toku zime 168/169. god. n. e. Galenova opažanja i opis bolesti se nalaze ukratko zapisane u raspravi *Methodus Medendi*, dok su ostale reference na kugu razbacane među njegovim drugim djelima. On spominje između ostalog groznicu, proliv, upalu ždrijela, kao i „erupcije“ kože (plikove koji se pojavljuju 9. dana bolesti), koje su nekada suhe, a nekada sa gnojem. Masovna smrtnost euromediteranske populacije dokazuje da kod nje nije bio razvijen imunitet na uzročnika ove epidemije. Možda je riječ o boginjama/*variola* ili *variola vera*.

Ova pandemija je imala drastičan efekt po način života i kulturu euromediteranskog stanovništva. Demografske, ekonomske, političke, psihološke i duhovne posljedice su bile značajne. I Marko Aurelije se na nju osvrće u svojim „Meditacijama“ : „Zar više voliš da ostaneš pri svojim nevaljalstvima i zar te ni iskustvo ne tjera da umakneš kugi? Jer pokvarena je duša mnogo više kuga nego što je to promjena i pokvarenost vazduha koji je oko nas. Pokvaren vazduh je kuga za živa bića, ukoliko su ona živa, a pokvarena duša je kuga za čovjeka, ukoliko je on čovjek.“ I kada je umirao, Marko je rekao “ne plačite zbog mene, radije mislite na kugu i smrt toliko mnogih drugih.“

Očajanje i strah su mnoge naveli da zaštitu traže u sujevjerju i magiji, pa je čak i već spomenuti prorok Aleksandar izrekao magijske stihove, koji su bili poslani širom tadašnjeg Mediterana i koji su ako su bili zapisani iznad vrata štitili od bolesti.

Galen

Jedan od najvećih ljekara antike bio je Galen (*Aelius Galenus* ili *Claudius Galenus*; septembar 129. – 199./217. god. n. e.; Γαληνός, od adjektiva "γαληνός" = miran). Galen je rođen u gradu Pergamu, koji je tada bio jedan od glavnih kulturnih i intelektualnih centara, i čuven po svojoj biblioteci. Njegov otac Elije Nikon (*Aelius Nicon*) bio je bogati stanovnik Pergama, uvaženi arhitekta i graditelj sa eklektičkim interesovanjem koja su zahvatala područja filozofije, matematike, astronomije, književnosti i agrikulture. Sam Galen svoga oca je opisao u veoma pozitivnom svjetlu. Galen je prošao uobičajeni obrazovni tok, slučajući studije iz svih tada glavnih filozofskih pravaca (stoički, platonistički, peripatetički, epikurejski) i književnosti. Otac je za Galena planirao tradicionalnu karijeru u javnim poslovima i filozofskom radu, sve dok nije (po Galenu) oko 145. god. n. e. usnio san u kojem mu se pojavljuje bog Asklepije (*Aesculapius*) i naređuje da pošalje sina da studira medicinu.

I tako je Galen sa 16 godina započeo studije medicine u Asklepijemu (*Asclepieum*), lokalnom svetilištu posvećenom Eskulapu koje je tada bilo popularno i kojeg je pohodio veliki broj tada uglednih i utjecajnih pojedinaca koji su tražili njegu ili zdravstvenu pomoć. Hramovi Asklepija su služili ne samo i kao neka vrsta zdravstenih ustanova i lječilišta, već se u njima i nudilo i sticalo znanje iz medicine. Tamo je Galen učio za terapeusta (θεραπευτής). U svome učenju nalazio se pod utjecajem Eshriona (*Aeschrion*) iz Pergama i Stratonika (*Stratonicus*) iz Satire. Oslanjajući se na savjet koji je našao kod Hipokrata, nakon očeve smrti Galen je krenuo putovati, usput sticajući znanja i iskustva. Tako je obišao čitav niz gradova u grčko – egejskom svijetu i Maloj Aziji, da bi na kraju došao u Aleksandriju, gdje je pohađao za tadašnje uvjete i doba kvalitetne studije iz medicine.

U Pergam se vratio 157. god. n. e., gdje je radio kao ljekar za gladijatore tadašnjeg Velikog svećenika Azije koji je bio veoma moćna i bogata osoba. Četiri godine rada kao ljekara gladijatora, bile su vrijedno iskustvo za Galena. Tu je njegov analitički mozak spoznao važnost važnost ishrane, vježbi, higijene i prevencije općenito, bolje razumio anatomiju živog čovjeka te tretman fraktura i drugih trauma (koje naziva „prozorima u tijelo"). Dok je on bio odgovoran za gladijatore desilo se samo pet smrtnih slučajeva gladijatora koje je on liječio (za vrijeme njegovog prethodnika desilo se čak 60 smrtnih slučajeva).

U Rim je Galen došao 162. god. n. e. i započeo je sa ljekarskom praksom. Međutim, zbog svoga načina rada i metoda došao je u sukob sa brojnim kolegama koji su bili manje sposobni i ustrajni od njega, ali koji su bili porijeklom iz Grada ili su u njemu dugo boravili. Toliki je bio pritisak na Galena, da se on plašio da bi mogao biti i otrovan od svojih kolega, pa je napustio Grad. Kada je u Akvileji kuga poharala vojnike, Marko Aurelije je pozvao Galena da se vrati u Rim kako bi bio osobni ljekar principsa. Ali, ga ipak nije odveo na sjeverno ratište, jer je navodno bog Asklepije bio protiv toga. Galen je ostao u Rimu, kao ljekar mladoga Komoda. Tako se on u miru mogao posvetiti pisanju o medicinskim temama i medicinskoj teoriji. Galen je ostao ljekar Komoda, i kada je ovaj preuzeo princepsku vlast, a bio je i ljekar Septimiju Severu. Datum njegove smrti je nepoznat, jer romejska vrela i tekstovi na arapskom jeziku nude različite godine starosti.

Galen je ostavio nemjerljiv doprinos razvitku medicine i u teoriji i u praksi. Zbog svoje praktične vrijednosti, njegova djela, rasprave i zapisi su bili prepisivani, posebno u ranosrednjovjekovnom razdoblju i to na arapski jezik. Galen je inače posebno bio zainteresiran za ljudsku anatomiju, ali zbog zabrane seciranja ljudskih leševa još od 150. godine p. n. e., on je secirao uglavnom svinje i primate. On je prvi demonstrirao da larinks stvara glasove, a preko eksperimeneta je razumijevao i važnost vještačkog disanja. Njegov glavni doprinos medicini je bio rad o sustavu cirkulacije, iako u njemu ima i dosta pogrešnih zapažanja. Galen je bio prije svega umješan kirug i izvodio je operacije na ljudskim pacijentima. Pored medicinskih radova, Galen je pisao i djela o logici i filozofiji, pa je on kombinirao filozofske misli sa medicinskom praksom. On je ustvari medicinu smatrao interdisciplinarnim poljem izučuvanja i djelovanja preko teorije, promatranja i eksperimentiranja.

Galen je bio veoma plodan pisac, čak sa osjećajem skribomanije. Pretpostavlja se da je napisao do 600 pisanih djela najrazličitije vrste, iako je samo manje od 1/3 opusa sačuvano.[104] Međutim, i pored toga što je samo manji dio sačuvan, kolekcija pisanog nasljeđa Galena (*Galenic corpus*) ipak spada u red najobimnije sačuvanih pisanih vrela iz antike (procjena se kreće od čak 3 miliona riječi). Razlog tome leži u činjenici da je riječ

[104] Dobar dio je stradao već 191. god. n. e., kada je vatra u Hramu Mira uništila mnoga djela, posebno Galenove filozofske rasprave.

o strogo praktičnom, čak i esencijalnom sadržaju koji je ljudima bio neophodan, pa ga ni jedna dogmatska misao nije mogla tek tako zanemariti. Galen je čak napravio i dvije sopstvene bibliografije i indexa radova. Galen je navodno zaposlio čak 20 pisara koji su zapisivali i prepisivali njegove riječi. Njegovi radovi su uglavnom obrađivali medicinske teme, ali je npr. Galen u njima opisao i svoj život. Iako je drugu polovicu života proveo na zapadu, Galen je pisao na svome maternjem, grčkom jeziku i zanimljivo nisu bile prevedene na latinski u antičkom razdoblju (u dvojezičnom rimskom svijetu za to i nije bilo neke prijeke potrebe). Ali sa odvajanjem latinske Europe u ranom srednjem vijeku od grčkog Istoka, Galenovo učenje i općenito grčka medicinska tradicija su se našle u opadanju na latinskom Zapadu. Situacija je bila obrnuta na vizantijsko – grčkom istoku i islamskom području, gdje su Galenova djela prevođena en masse na arapski jezik. Tek kasnije zapadna i središnja Europa su počele ponovo koristiti Galena i grčku medicinsku tradiciju, kako bi na njoj izgradili modernu medicinu. Još od vremena Galenovog života postojali su falsifikati koji su se njemu pripisivali. Ti falsifikati su se nastavljali stvarati sve do ranog novog vijeka. U novom vijeku je učinjen niz pokušaja da se klasificira Galenov opus. Tako je Karl Gottlob Kühn iz Lajpciga/Leipzig između 1821. i 1833. god. preveo mnoga Galenova djela i uradio njihovo uređivanje, sistematizaciju i objavljivanje.

Galenova reputacija je bila legendarna, pa ga i Marko Aurelije opisuje sljedećim riječima: „Prvi među ljekarima i jedinstven među filozofima“ / "*Primum sane medicorum esse, philosophorum autem solum*". Tu svoju reputaciju je sačuvao i kasnijim stoljećima. Uz Hipokrata, Galen je drugi stub antičke medicine. Galen je eklektički kombinirao sve u prethodnom poglavlju navedene škole medicinskog mišljenja.

Više – manje paralelno sa Galenom je živio i ljekar i skeptički filozof *Sextus Empiricus* (cc 160-210. god. n. e.). Po tradiciji je pripadao je empiricima, ali je vjerojatno sudeći po podacima iz njegovih zapisa on bio bliži metodicima.

U toku II. ili III. stoljeća n. e. djelovao je i ljekar i pisac Kasije Jatrosofista (*Cassius Iatrosophista*) koji je poznat po *Quaestiones Medicae et Problemata Naturalia* (Ἰατρικαὶ Ἀπορίαι καὶ Προβλήματα Φυσικά).

Na Galena se naslanjao Kasije Feliks (*Cassius Felix*, sredina V. st. n. e., iz sjeverne Afrike) koji je napisao raspravu *De Medicina*, koja je bila neka vrsta priručnika. On je bio za razliku od svih spomenutih autora u poglavljima „Medicina“ i „Galen“ kršćanin.

Paladije (Παλλάδιος; VI. st. n. e.) je bio pisac medicinskih tema. Vrlo se malo zna o njegovom životu. On je nazivan Jatrosofista, što bi pretpostavljalo da je on bio profesor medicine u Aleksandriji. Od njega su sačuvana tri djela komentara na Hipokratove i Galenove rasprave.

Unutarnji poslovi

Najveći dio svoga vremena u unutarnjim poslovima Marko Aurelije je proveo u sudskim i pravnim poslovima te u kontinuiranoj korespondenciji koja se sastojala od primanja peticija, molbi, žalbi i odgovaranja njih te dopisivanja sa namjesnicima i vojnim zapovjednicima. Marko se posebno posvetio teoriji i praksi legislative, pa su ga profesionalni juristi nazivali princepsom najumješnijim u pravu i najrazboritijim i savjesnim. On je pokazao specijalan interes za manumisiju robova, za starateljstvo nad siročadi i maloljetnicima, pitanjima nasljedstva, i izboru vijećnika lokalnih jedinica autonomije. U pravnim i sudskim poslovima Marko Aurelije se oslanjao na Kvinta Kervidija Skevolu (*Quintus Cervidius Scaevola*), koji je bio prilično učen u jurisprudenciji. Po *Historia Augusta* Marko Aurelije je na Senat prebacio znatna sudska ovlaštenja, čak i nad predmetima koja su bila pod njegovom jurisdikcijom. Po istoj ediciji, nijedan princeps nije kao on pokazivao respekt prema Senatu. Zato su senatori i bili privilegirani.

Historia Augusta prenosi da je Marko Aurelije bio prvi koji je naredio da se u roku od 30 dana (od porođaja) djeci rođenoj u slobodi mora dati ime i moraju biti prijavljeni prefektima Saturnovog erarija. I u provincijama su ustanovljeni javni zapisi u koje su se upisivala slobodno rođena djeca na isti način kao i u Gradu. Time se ustanovljavao sustav koji je omogućavao da se svako, ko bi na sudu dokazivao svoju slobodu, mogao pozvati na ove službene registre.

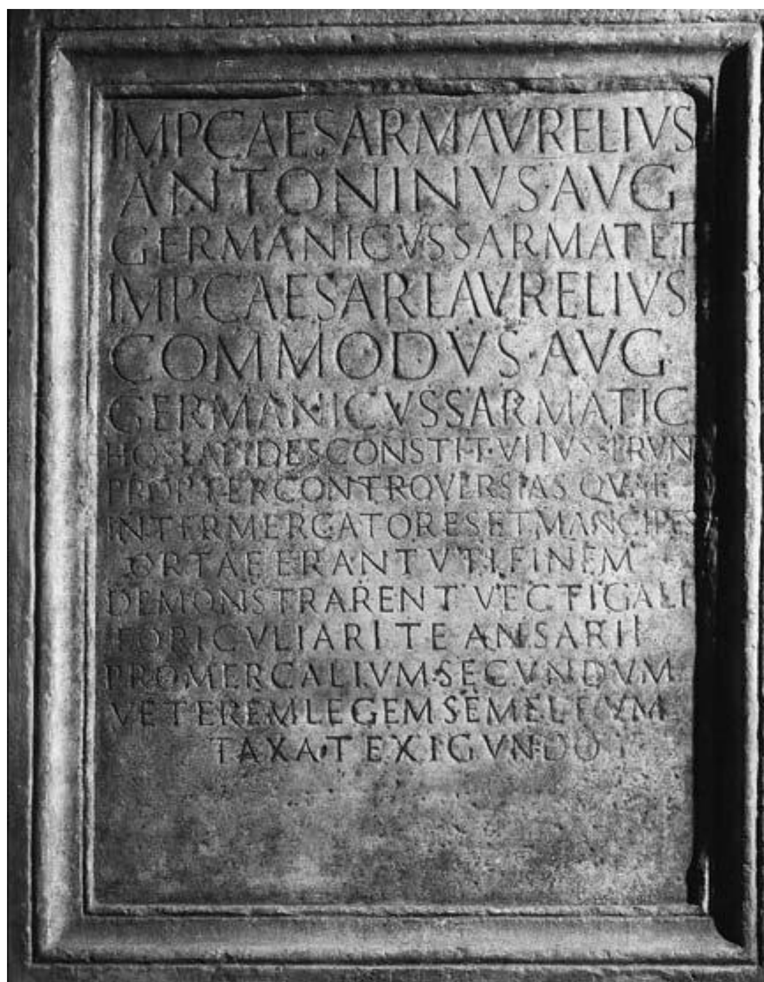
Kako bi se ojačalo italijansko gospodarstvo, donesena je i odluka da senatori koji nisu rođeni u Italiji, trebaju da investiraju ¼ svoga kapitala u Italiju. Trajan je već ranije donio odluku da kandidati za javne dužnosti moraju investirati 1/3 svoga kapitala u italijansku zemlju. Ali Marko Aurelije je bio obziran i prema provincijama, pa je tako donio savjesnu odluku za dobrobit hispanskih provincija, koje su i pored Trajanove politike, bile iscrpljene nametima.

Marko Aurelije je zabranio sve optužbe od lažnih informatora, provodio je mjere pomoći siromašnima. Za vrijeme gladi pomagane su lokalne zajednice sa hranom. Po *Historia Augusta* on je donio i odluku kojom je pažljivo uredio sustav snabdjevanja žitom. Ograničene su gladijatorske borbe u svakome vidu, a smanjeni su i troškovi teatarskih predstava. Ceste su održavane sa najvećom brigom. Uveo je i sustav juridika za Italiju. Prema narodu, Marko Aurelije je djelovao onako kako bi neko trebao djelovati u slobodnoj državi.

Po stupanju Marka Aurelija na princepsku vlast došlo je i do devalvacije novca, pa je udio srebra u denarima pao sa 83,5% na 79%, odnosno sa 2,68 grama na 2,57 grama. Ipak je, kako bi se ojačala valuta u kritičnom razdoblju, 168. god. n. e. došlo do povećanja udjela srebra u denarima sa 79% na 82%, odnosno sa 2,57 grama na 2,67 grama. Međutim,

kako se kriza produbljavala, ponovno se 170. god. n. e. posegnulo za devalvacijom, pa je denar vraćen na vrijednost prije 168. god. n. e.

Princeps Marko Aurelije izgleda nije bio uvjeren u benevolenciju tržišne privrede, pa je preferirao državni intervencionizam u svim nivoima ekonomskog i monetarnog života. To dokazuje i edikt iz 177. god. n. e., sačuvan na jednom epigrafskom spomeniku, kojim se rješavaju određene rasprave vezane za taksaciju.

Epigrafski spomenik *CIL* VI, 01016a (p 3070, 3777, 4316, 4340) = *CIL* VI, 31227a iz Rima: *Imp(erator) Caesar M(arcus) Aurelius / Antoninus Aug(ustus) / Germanicus Sarmat(icus) et / Imp(erator) Caesar L(ucius) Aurelius /*5 *Commodus Aug(ustus) / Germanicus Sarmatic(us) / hos lapides constitui iusserunt / propter controversias quae / inter mercatores et mancipes /*10 *ortae erant uti finem / demonstrarent vectigali / foriculiari et ansarii / promercalium secundum / veterem legem semel dum /*15 *taxat exigundo*. Danas se nalazi u Museo della Civiltà Romana u Rimu.

Reljef koji prikazuje Marka Aurelija i članove njegove familije prilikom žrtvovanja. U pozadini se vidi čuveni hram Kapitolinskog Jupitera. Bas-reljef potiče sa slavoluka Marka Aurelija i sada se nalazi u Kapitolinskim muzejima u Rimu.

Dok su trajale borbe na istoku, Marko Aurelije se morao baviti i reguliranjem oporuke Matidije Mlađe, polusestre Vibije Sabine i svoje bake Rupilije Faustine. Pošto je bila veoma bogata i nije imala djece, oko nje se okupio znatan broj profesionalnih „grebatora“ i klijenata koji su se nadali su da će biti uključeni u testament. Dok se ona nalazila na

postelji u smrtnoj agoniji, oporuku koju ona nikada nije potvrdila, oni su zapečatili. Tako su ¾ imovine dobili oni koji nisu bili srodstvu sa Matidijom. Oporuka je ipak osporena po *lex Falcidia*.

Sudeći po kineskim izvorima („Knjiga o Kasnijem Hanu“ / Houhanshu od Fan Yea), 166. godine n. e. grupa putnika sa rimskog teritorija (koji Kinezi nazivaju Ta-ts'in) je posjetila dvor mlađe dinastije Han, tvrdeći da su izaslanici vladara kojeg Kinezi nazivaju An – tun. Tada je Kinom vladao car Huan Di (osobno ime Liu Zhi, vladao 146. – 168. god. n. e.). Car An – tun je ili Marko Aurelije ili Antonin Pije.

Ratovi u Podunavlju (prvi dio / period 166. – 175. god. n. e.)

(*bellum Germanicum* ili *expeditio Germanica; expeditio Sarmatica*)

Rimska Germanija i slobodna Germanija

Pored svojih filozofskih zapisa, Marko Aurelije je u pučkoj kulturi moderne najviše ostao zapamćen po kampanji na dunavskoj granici protiv niza transdanubijskih naroda (poglavito germanskog, iransko – sarmatskog, dačko – tračko – getskog i keltskog porijekla). To je jedna od najdugotrajnih rimskih ratnih kampanja, nakon punskih i građanskih ratova. Riječ je ustvari o skupu ratova i borbi na različitim dionicama dunavske granice i sa različitim narodima. Ova serija ratova za Marka Aurelija i Rimsku državu je došla u najnepovoljnije vrijeme, nakon završetka rata na istoku i kada je bjesnila pandemija. Eutropije ovaj rat uporeďuje sa punskim ratovima. Bojište je obuhvatilo jedan široki i cisdanubijski i transdanubijski pojas, zalazeći u dubine i rimskog teritorija i onoga koji je pripadao narodima koji nisu ulazili u sustav provincijske organizacije Rimske države. Ovaj niz ratova je zauzimao i najveći dio vladavine Marka Aurelija, na koga su uticali i fizički i psihički. Za vrijeme ovih ratova Marko Aurelije je, boraveći osobno na ratištu, napisao svoje filozofsko djelo Meditacije, čija prva knjiga završava sa rečenicom: „Pisano među Kvadima kod Granua."

Tacit u svojoj „Germaniji" daje etnografsku i političku sliku Transdanubije u gornjem i srednjem toku Dunava: „41.Ako pođemo sada Dunavom, onako kao što smo maločas išli Rajnom, najbliži nam je narod Hermundra.... 42. Pored Hermundra stanuju Naristi, pa onda Markomani i Kvadi.... Markomanima i Kvadima vladali su, do pre kratkog vremena, kraljevi domorodci iz slavnih kuća Marobodua i Tudra.... 43. Na drugoj strani, iza Markomana i Kvada, nalaze se Marsigni, Kotini, Osiji, Buri. Marsigni i Buri po jeziku i običajima srodni su sa Svebima. Kotini govore galskim, a Osiji panonskim jezikom..." Osiji su bili iliro-panonski narod koji je živio van granica Rimske države. U mas – kulturi modernog vremena uobičajilo se Markomane i Kvade u kontekstu ratova Marka Aurelija na Dunavu šablonski predstavljati kao neku barbarsku masu u stilu „plemenitih divljaka". Ustvari, stvarna situacija je bila sasvim različita. Kvadi, a posebno Markomani su bili kulturološki sofisticirana društva koja su imala višestoljetna kraljevstva sa institucijama, prepoznatljivim sustavom, stalnim naseljima i razvijenim i kontinuiranim vezama sa klasičnim rimskim svijetom. Činjenica je da su ove transdanubijske zajednice bile zaostalije od razvijene grčko – rimske „mediteranske" kulturne ekumene, ali su bila ipak bila i daleko od obrasca „plemenitih, dugokosih i plavokosih divljaka obučenih u dlakava krzna".

Markomansko kraljevstvo se više - manje u II. st. n. e. pružalo manje - više na istom području (današnja Češka, transdanubijska Austrija) kojim je vladao i njihov čuveni kralj Maroboud. Po Tacitu, krajem I. st. n. e. markomanski kraljevi su bili imenovani od strane Rima. Od uspostave antoninijanskog sustava nije bilo većih problema u odnosima Rimske države i markomanskog kraljevstva, i takvo stanje je poremećeno uslijed turbulencija izazvanih kretanjem Gota. Kraljevstvo Kvada je bilo neposredni istočni susjed markomanskog kraljevstva i pružalo se na prostorima današnje Slovačke i dijela Moravske. Langobardi i Ubijci su morali prijeći preko teritorije kraljevstva Kvada da bi napali rimsku Panoniju. Moguće je da su Kvadi omogučili miran prolaz

ovih germanskih naroda, želeći da izbjegnu da sami postanu žrtva njihovog napada. Hazdingi su bili dio vandalske zajednice i živjeli su na prostorima današnje južne Poljske, Slovačke i dijelova Mađarske. Drugi, veći dio Vandala činili su Silingi (*Silingae*) koji su živjeli na prostorima današnje Silesije/Šlezije (jugozapadna Poljska) i Sudetima. Jazigi su bili nomadski narod koji je naseljavao stepsko, neprovincijsko panonsko područje. Na ovom području je živjelo i zavisno (prema vladajućim Jazigima) stanovništo (*Sarmatae Limigantes*). Ovi Limiganti su moguće bili ranije sjedilačko stanovništvo koje su potčinili nomadski Jazigi. Oni su se i pobunili 34. god. n. e., ali je pobuna Limiganta bila ugušena.

Uzroci ovog rata još uvijek nisu dovoljno osvjetljeni. Moguće je da je pokret niza transdanubijskih zajednica iniciralo kretanje Gota koji su se sa obala Baltičkog mora kretali prema području današnje Ukrajine. To kretanje je vršilo pritisak na narode kroz koje je prolazilo ili u blizini čijih granica se odvijalo, izazivajući efekt lančane reakcije.

Po Jordanesu, gotskom historičaru, Goti su izvorno porijeklom iz južne Skandinavije / *Scandza* (i danas se južna Švedska naziva Götaland). Onda je jedan njihov dio prešao Baltičko more i naselio se na prostoru koji se nazvao *Gothiscandza* (današnja Pomeranija i zona donjeg toka rijeke Visle u današnjoj Poljskoj). Njih na ovom području spominju i Plinije Starije i Tacit, a za Gote se veže i Wielbark kultura. Po Jordanesu i gotskoj narodnoj tradiciji ova gotska populacija iz Pomeranije i zone donje Visle se od sredine II. st. n. e. počela pomjerati u jugoistočnom pravcu, ka prostranstvima današnje Ukrajine. Pomjeranje Wielbark kulture prema jugoistoku potvđuje i arheologija. Jordanes govori da su Goti, pod svojim petim kraljem Filimerom ušli u zemlju Oium, koja je dio šire shvaćenog prostranstva Skitije. Tu su porazili Spale (vjerojatno neku sarmatsku zajednicu) prije nego što su dospjeli u blizinu Crnog mora.

Na prostorima današnje zapadne Ukrajine te Moldavije i dijelova Transilvanije Goti su zajedno sa drugim zajednicama različitog etničkog porijekla (skito-sarmatskog, dako-tračko-getskog, pa možda i slavenskog) formirali novu Chernyakhov kulturu, koja je bila jedna od glavnih kulturnih pojava u istočnoj Europi od II. do V. st. n. e. *Historia Augusta* potvrđuje da je napad na dunavsku granicu izazvao pritisak još „daljih barbara“.

Međutim, postoji i rašireno stajalište koje ne prihvata „gotsku tezu“ kao uzroku markomanskih ratova. Pojedine studije dokazuju da su Goti migrirali sa obala Baltika prema Dnjepru u ranom III. st. i da nisu došli na sarmatsko – alansko i crnomorsko područje do cc 250. god. n. e. Tako se kao uzrok napada na dunavsku granicu iznosi i tzv. „masivna konspiracijska“ teza među transdanubijskim zajednicama sa ciljem prodora na područja rimskog svijeta. Po ovoj tezi, sredinom šezdesetih godina II. st. n. e. pod markomanskim ili kvadskim liderstvom bila je stvorena jedna brojna i moćna alijansa germanskih, galskih i iliropanonskih naroda sjeverno od Dunava. Po ovoj tezi, Markomani i Kvadi su provalili na rimsko područje ne poradi svoga barbarstva, nego jer su željeli da dođu do bogatstva koji bi ih stavio na istu ravan sa Rimljanima. Postoji i mišljenje da je ustvari Marko Aurelije

pripremao novi rat sa ciljem aneksije Transdanubije. A to bi kao dokazivalo podizanje novih legija, imenovanje povjerljivih i pouzdanih osoba na namjesnička i zapovjedna mjesta u dunavskom području. Navodne motivacije Marka Aurelija za preduzimanje ovog pohoda su bile: da je izgubio strpljenje u odnosima sa Transdanubijcima, da je saznao za već spomenutu konspiraciju pa da je zato odlučio izvesti preventivni rat, da je imao bojazni od suviše moćne vojske pa je želio da njenu energiju usmjeri na vanjski rat. Po ovoj tezi njegovi planovi bi bili poremećeni izbijanjem neočekivanog rata na istočnoj granici, kao i lošijim ekonomskim i monetarnim stanjem, te izbijanjem gladi. I onda su Transdanubijski narodi preduhitrili taj rimski napad na markomansko kraljevstvo. Ova teza je ipak na najslabijim osnovama u odnosu na sve druge teze o uzrocima izbijanja markomanskih ratova.

Navedene turbulencije u središnjoj i istočnoj Europi su zatekle vojnu strukturu rajnsko – dunavske granice u ne baš povoljnom stanju. Frontonov zet Viktorin koji je bio namjesnik u Gornjoj Germaniji se suočio sa lošom situacijom na terenu i korupcijom među starješinama. Tako je čak jednog legijskog legata smijenio zbog primanja mita. Iskusni i sposobni namjesnici su bili zamijenjeni po nepotističkoj i prijateljskoj liniji. Hadrijanov rođak Lucije Dasumije Tulije Tusk (*Lucius Dasumius Tullius Tuscus*) je zamijenio na dužnosti namjesnike Gornje Panonije Marka Nonina Makrina (*Marcus Nonius Macrinus*). Donjom Panonijom je upravljao ne baš kompetentni Tiberije Haterije Saturnin (*Tiberius Haterius Saturnius*), a kada je Jalije Bas prekomandovan na istok Marko Servilije Fabijan Maksima (*Marcus Servilius Fabianus Maximus*) je prekomandovan sa namjesničke dužnosti Donje Mezije na onu u Gornjoj Meziji. Za namjesnika Donje Mezije je postavljen sin Pontija Lelijana (*Pontius Laelianus*). Na dunavskoj granici i Podunavlju nije bilo dovoljno ni trupa, i može se reči da je granica na ovom području bila porozna.

Možda bi se moglo sa pravom prigovoriti Marku Aureliju na zanemarivanju štetnosti familijarno – prijateljskih protežiranja na državne dužnosti i službe. To se može lako objasniti činjenicom da Marko Aurelije nije imao porodičnih problema u djetinjstvu i mladosti, pa je razvio značajniji odnos prisnosti prema članovima familije i prijateljima. Zbog nedostatka toga negativnog iskustva, Marko Aurelije nije bio dovoljno spreman, kada je preuzeo principsku vlast, da se na pravilan način suoči sa nevoljama i razočarenjima koje su mu priređivali članovi familije i prijatelji, a kojih je nažalost po princepsa bilo dosta. Zato se u zapisima Marka Aurelija nailazi često na taj razočaravajući odnos prema ljudima, koji su spremni da prevare, da izdaju, da se služe podmuklošću poradi pohlepe i žeđi za moći.

Problemi na dunavskoj granici su započeli još dok nije bio završen na istoku, a inače su namjesnici na tome području diplomatijom ga pokušavali odgoditi što prije kako se Država ne bi našla u neprilici da vodi rat na dva fronta u isto vrijeme.

Raniji upadi Hata i Hauka u Retiju i Gornju Germaniju su bili odbačeni, ali krajem 166. ili početkom 167. god. n. e., vojska od 6000 Langobarda i Ubijaca napala je Panoniju. Ovaj napad je zaustavljen od strane detašmana/veksilacije I. legije *Adiutrix* kojima je zapovijedao Kandid (vjerojatno Tiberije Klaudije Kandid / *Tiberius Claudius Candidus*, koji se spominje na jednom natpisu iz Tarragone kao vojvoda ilirske armije) i I. ale *Ulpia Contariorum*, kojom je zapovijedao Marko Vindeks (*Marcus Vindex*). Po Kasiju Dionu „barbari“ su tada poslali izaslanike Marku Jaliju Basu, tadašnjem namjesniku Gornje Panonije. Izaslanici su bili Balomar / *Ballomar* (kralj Markomana), i još deset osoba koji su predstavljali svaki od tih „barbarskih“ naroda. Postignut je mir, koji je ratificiran sa zakletvama i onda su se vratili u svoje zemlje. Izgleda da je postignut sporazum bio zadovoljavajući za rimsku stranu, i da se granična armija u Panoniji vratila uobičajenim aktivnosti, ne očekujući dalje pogoršavanje situacije. To bi dokazivale i izdate diplome o časnom otpustu auksilijarnih veterana sa datacijom od 5. V. 167. god. n. e. Međutim, iste godine vandalski Hazdingi (*Hasdingi*) i Lakringi (*Lacringi*), te sarmatski Jazigi su napali Dakiju, pobijedili rimske trupe i ubili dakijskog namjesnika Kalpurnija Prokula. Radi toga je V. legija *Macedonica* prekomandovana iz Donje Mezije u Dakiju. Ovaj upad je izgleda bio značajniji, jer su 29. V. 167. god. n. e. zlatni rudnici na *Alburnus Maior* prestali raditi.

Po *Historia Augusta* toliki je bio strah od markomanskog rata da je Marko Aurelije okupio svećenike sa svih strana, dao da se izvedu strane religiozne ceremonije, i dao da se izvede pročišćenje Grada u svakom vidu. Sedam dana je slavljen *lectisternium.*

Zbog ugrožavanja rudničkih kapaciteta, došlo je i do pada produkcije novca za skoro 75% ispod uobičajenog emitiranja. Ipak je Rimska država uspjela da se već naredne godine u odnosu na godinu „monetarnog deficita“ vrati normalni nivo.

Historia Augusta i jedan fragment iz historije Kasije Diona, a koji prenosi Zonara potvrđuju financijske teškoće sa sa kojima su se suočavali javni fondovi u vrijeme ratova u Podunavlju. Marko Aurelije, suočen sa javnim deficitom, nije želio ili nije mogao da uvodi novi porez, a nije želio ni da se dovede u poziciju da moli za novac. Zato je na Forumu božanskog Trajana izveo javnu aukciju vrijednosti pokretnina u vlasništvu carske familije (između ostalog namještaja, zlatnih i kristalnih pehara, svilenih zlatom izvezenih haljina, dragulja, statua i slika velikih umjetnika, ..itd...). Ova aukcija je trajala dva mjeseca, i skupljena su sredstva dovoljna za nastavak rata. Marko Aurelije je izdao proklamaciju da svako onaj ko je bio kupio imovinu principsa, može ako želi vratiti te predmete i primiti novac. Neki su to učinili, ali je većina odbila.

Zbog pandemije vladala je oskudica u ljudstvu, pa je Marko Aurelije primijenio slične mjere za popune armija, kao što se desilo nakon bitke kod Kane i za vrijeme Velikog Ilirskog ustanka. Oslobođani su robovi da bi dobijali građanstvo i bili unovačeni u „dobrovoljačke“ jedinice. U borbama u Podunavlju i Balkanu su korišteni i gladijatori i Diogmiti (neka vrsta milicije grčkih gradova), a unajmljivani su i plaćenici iz Germanije.

Pošto su borbe vođene na području koje gravitira dunavskom području, u ovim teškim ratovima i to u svim njihovim fazama i segmentima dostojan obol su morale dati i ilirske provincije, uključujući i Dalmaciju. One su sada morale aktivno biti uključene u ove ratove, sa svim svojim kapacitetima i resursima (uključujući i regrutnu bazu). Julije Kapitolin, autor biografije Marka Aurelije iz kolekcije *Historia Augusta*, navodi da je Marko Aurelije uslijed nedostatka vojnih resursa u živoj sili bio prisiljen da organizirane razbojničke („hajdučke“) skupine iz Dalmacije i Dardanije uvrsti u regularnu vojsku. O konkretnim vojnim jedinicama koje su u ovo opasno i turbulentno vrijeme boravile u provinciji Dalmaciji se malo zna, izuzev da su pojedine jedinice novoformiranih legije II. *Italica* i III. *Italica* boravile na službi u Saloni. Moguće je da su one u značajnoj mjeri bile popunjene i ljudstvom iz ilirskih provincija.

Radi pandemije, principsi nisu bili u mogućnosti da nešto više učine i ekspedicija koju je Marko Aurelije namjeravao osobno da predvodi je odgođena sve do 168. god. n. e. U proljeće te godine oba princepsa su krenuli na sjever, uspostavljajući bazu u Akvileji. Tu su reorganizirali odbranu Italije i ilirsko – panonskih provincija, regrutirane su dvije nove legije: I. i II. *Italica*. Približavanje snažne armije Karnuntumu je bilo dovoljno da ubijedi Markomane i još neke Transdanubijce (uključujući i Viktohale/ *Victohali, Victovali, Victufali, Victuali, Victabali*) koji su prešli Dunav da se povuku i ponude garancije da neće ići protiv rimskih interesa. Principsi su se vratili u Akvileju kako bi prezimili. Međutim, u januaru 169. god. n. e. Lucije Ver je preminuo iz do danas nepoznatih uzroka. Marko Aurelije je bio duboko ožalošćen smrću svoga suvladara. Otpremio je Lucijevo tijelo u Rim, gdje su priređene memorijalne igre. Nakon pogreba Senat je Lucija Vera deificirao, odnosno proglasio božanskim. Marko Aurelije je sada ostao jedini princeps. Lucila nije dugo ostala udovica, i već u toku 169. god. n. e. se udala za Tiberija Klaudija Pompejana (*Tiberius Claudius Pompeianus Quintianus*, živio cc 125 – umro nakon 193. god. n. e.). Ne bi bilo nerealno pomisliti da je Marko Aurelije razmišljao da ovog nadarenog Sirijca uzdigne do pozicije cezara, ali da je Pompejan to odbio.

Pompejan je bio sirijskog porijekla i njegov otac Klaudije Kvintijan (*Tiberius? Claudius Quintianus*) je pripadao redu vitezova. Njegov brat Tiberije Klaudije Kvintijan/*Tiberius Claudius Quintianus* (živio cc 130. – 182./183. god. n. e.) je imao sina koji će kasnije biti upetljan u Lucilinu zavjeru iz 182. god. n. e. Pompejan je bio konzul sufekt 162. god. n. e., a konzul *ordinarius* 173. god. n. e., a dužnost namjesnika Donje Panonije je obnašao između 164. i 167. god. n. e. Za vrijeme rata na dunavskom području Pompejan je bio jedan od najbližih suradnika Marka Aurelija. Sa Lucilom je imao sina Tiberija Klaudija Pompejena Kvintijana (*Tiberius Claudius Pompeianus Quintianus*, živio 170. – nakon 212. god. n. e., a prije 217. god. n. e.; dva puta konzul za Karakale).

U jesen 169. god. n. e. Marko Aurelije je zajedno sa Klaudijem Pompejanom iz Rima krenuo prema sjeveru, sa ciljem da porazi Jazige koji su živjeli između Dunava i Dakije.

Jazigi su uspjeli i da poraze i ubiju Klaudija Frontona, namjesnika Donje Mezije. Borbe sa sarmatskim Jazigima su bile veoma teške, što su odlučili iskoristiti drugi transdanubijski narodi. Kostoboci su prešli Dunav, provalili u Trakiju i nastavili pustošiti sve do južnih dijelova poluotoka. Čak su došli do Atike i opustošili svetilište eleusinskih misterija. I pored ovih nedaća, glavna borba je tek predstojala.

V. legija *Macedonica* je prekomandovana iz Donje Mezije u provinciju *Dacia Porolissensis,* a i donjomezijske auksilijarne jedinice su prebačene na srednjodunavski front. To je strateški oslabilo donjodunavsku granicu. To su odlučili iskoristiti Kostoboci i bez ozbiljnijeg otpora, oni su pustošili i razarali po istočnom i južnom Balkanu. Pronađeni su mnogi epigrafski spomenici koji komemoriraju poginule u borbi protiv Kostoboka. Po svemu sudeći oni nisu uspijevali da osvoje veće gradove. Kostoboci su trpili i velike gubitke, npr. kod grčkog grada *Elateia*, gdje je lokalna milicija predvođena izvjesnim Mnesibulusom pobila mnoge Kostoboke. Ipak je u Grčku poslan prokuator Lucije Julije Vehilije Grat Julijan (*Lucius Iulius Vehilius Gratus Iulianus*) da očisti preostale ostatke Kostoboka. U isto vrijeme Kostoboci su napali i Dakiju.

Balomar je uspio da stvori koaliciju niza germanskih naroda i oni su prešli Dunav i nanijeli težak poraz velikoj rimskoj armiji kod Karnuntuma. Dok je dio invazionih snaga pustošio Norik, ostatak je provalio u sjevernu Italiju. Izgleda da su se napadači kretali više – manje duž „jantarskog puta“. Naneseni su veliki ljudski i materijalni gubici. Napadači su zauzeli grad *Opitergium* (danas Oderzo), a možda i gradove *Emona* i *Celeia*. Utvrđeniji i veći gradovi kao Karnuntum, *Brigetio* i *Poetovio* nisu pali, a i neutvrđeni grad Virunum je preživio neoštećen ovaj upad. Vrhunac probijanja granice na Srednjem Dunavu je bilo postavljanje opsade Akvileje, čije je bogatstvo predstavljalo magnet za Balomarovu vojsku.

To je bio prvi put od 101. god. p. n. e., da su snage nekog vanjskog neprijatelja organizirano i u velikom broju provalile u Italiju. Pokušaj probijanja opsade od strane armije kojom je zapovijedao pretorijanski prefekt Furije Viktorin (*Furius Victorinus*) nije uspio, a Viktorin je i poginuo. Međutim, i Balomarovoj armiji su nedostajale borbene i opsadne mašine kako bi zauzele Akvileju. Situacija je postala vrlo složena i borba protiv Balomara je izbila u prvi plan. Na združenom borbenom grupom zapovjedništvo je imao Klaudije Pompejan, koji je mogao računati na niz sposobnih i vještih viših oficira, u prvom redu na Pertinaksa. Ustanovljena je i nova vojna komanda (*praetentura Italiae et Alpium*) koja je trebala čuvati puteve koji vode i Italiju. Za nju je bio nadležan Antistije Advent.

Ojačana je i dunavska riječna flotila. Kontraofanziva je bila učinkovita, Akvileja je oslobođena neprijateljske opsade i do kraja 171. god. n. e. invazori su odbačeni sa rimskog područja. Kako bi se pažnja usmjerila samo na Markomane, dogovoren je mir sa Kvadima i Jazigima. Međutim, keltski Kotini (*Cotini*) su odbili da pomognu Rimljanima u ratu sa Markomanima. Izaslanik Marka Aurelija među Kotinima je bio njegov sekretar za korespondenciju Tarutenije Patern (*Tarrutenius Paternus*). Kotini su se prema njemu

ponijeli sramotno. Osveta oružja rimskih oružanih snaga je brzo uslijedila i Kotini su skupo platili svoju pretvornost. Rimska invazija Markomanije desila se 172. god. n. e. U ovom transdanubijskom području armija Marka Aurelija je postigla uspjeh, porazivši Markomane i njihove mnoge saveznike. U znak pobjede Marko Aurelije je dobio naziv „*Germanicus*“, a izdati su i novci sa natpisom *Germania capta*. Za vrijeme ove kampanje rimski vojskovođa Marko Valerije Maksimijan (*Marcus Valerius Maximianus*) je u dvoboju ubio Vala (*Valao*) poglavicu germanskih Narista (ili *Varisci*), naroda koji je bio saveznik Markomana.

Kasije Dion navodi da se među leševima poginulih „barbara“ nailazilo i na ratnice, i to u punoj borbenoj spremi i pod oklopom. Po istom autoru Marko Aurelije je ostao u Panoniji, primajući izaslanstva iz transdanubijskih zajednica. Tako je zajednica kojoj je tada bio poglavica Batarije (*Battarius*; dječak od 12 godina) ušla u savez sa Rimljanima obuzdavajući Tarba (*Tarbus*), poglavicu susjedne zajednice. Tarbo je ranije provalio u Dakiju zahtijevao novac prijeteći ratom. Kvadi su po sporazumu bili obavezni da predaju dosta knjiga i stoke, te da isporuće dezertere i zarobljenike. Ali Rimljani im nisu dopustili da posjećuju trgovišta, jer su se plašili da bi se Markomani i Jazigi mogli umiješati među njih i tako dolaziti do resursa, ali i špijunirati rimske pozicije. Po Kasiju Dionu su mnoge zajednice (i „nacije“ i plemena) poslale svoje izaslanike nudeći svoju predaju. Neki od tih „barbara“ su bili unovačeni u vojsku, a neki su i kolonizirani u Dakiji, Panoniji, Meziji i Germaniji, pa i Italiji. Skupina koja se naselila u Ravenu je čak digla pobunu i privremeno kontrolirala grad. Zato je Marko Aurelije odustao od dovođenja takve vrste naseljenika u Italiju, a preselio je iz nje i one koji su ranije tamo naseljeni.

U borbama sa Markomanima je poginuo prefekt Marko Vindeks, i Marko Aurelije je u njegovu čast podigao tri statue.

Valerije Maksimijan je rodom bio iz grada *Poetovio* (današnji Ptuj u Sloveniji), gdje je njegov istoimeni otac bio lokalni cenzor i svećenik. Služio je u ratu na istoku pod Lucijem Verom, radi čega je i odlikovan. Nakon toga je obnašao više odgovornih vojnih dužnosti, a bio je i zapovjednik afrričke i maurske konjice koja je korištena za izvidničke i manevarske dužnosti u Podunavlju. Na toj dužnosti je i osobno u borbi ubio Valaa. Za taj čin je osobno nagrađen od princepsa. Svoju vojnu karijeru Valerije Maksimijan je nastavio kao zapovjednik konjice, i pratio je Marka Aurelija kada se ovaj uputio u istočne provincije nakon pobune Avidija Kasija. Nakon toga se istakao u namjesničkim dužnostima i proturazbojničkoj djelatnosti na istočnom Balkanu. Postao je i senator, a sa obnovljenim ratom na Dunavu zapovijedao je sa čitavim nizom legija. Maksimijan je zbog svojih pobjeda odlikovan od Komoda, a bio je i namjesnik Numidije. Njegova karijera je uglavnom poznata zahvaljujući epigrafskim spomenicima.

Vandalski Hazdingi (koje su vodili poglavari Raiis i Raptus) su došli u Dakiju nudeći savez sa Rimom, a zauzvrat tražeći novac i zemlju za naseljavanje. Pošto nisu uspjeli u svojoj

namjeri, muškarci – ratnici su se uputili da osvoje zemlju Kostoboka dok su svoje porodice ostavili pod zaštitom Klemensa. Ali nakon pobjede nad Kostobocima, vandalski Hazdingi su počeli nanositi štetu i rimskoj Dakiji. Međutim, Hazdingi su bili napadnuti i poraženi od naroda Lakringa. Radi toga su Hazdingi prekinuli neprijateljstvo prema Rimljanima. Zauzvrat za prestanak rata, Marko Aurelije im je dodijelio neke povlastice.

Pošto su Kvadi prekršili sporazum (oni nisu vratili sve zarobljenike, nego samo one koje nisu mogli uposliti ili prodati), 173. godine n. e. armija Marka Aurelija je povela dosta uspješnu kampanju protiv njih. Kvadi su i primali izbjegle Markomane, kada su se ovi nalazili pod rimskim pritiskom. Proturimska frakcija kod Kvada zbacila je prorimskog kralja Furtija (*Furtius*) i postavila njegovog rivala Ariogesa (*Ariogaesus*). Marko Aurelije je odbio da prizna novog kralja, i sa velikom armijom je napao Kvade, porazio ih, a Ariogesa je zarobljen i interniran u Aleksandriju. Kvadi su morali da Rimu predaju taoce i osiguraju auksilijarni kontingent, a postavljeni su i garnizoni na njihovoj teritoriji (danas područje Slovačke).

Marko Aurelije je toliko bio ljut na Ariogesa da je objavio proklamaciju da svako ko dovede Ariogesa živog biti će nagrađen sa 1000 zlatnika, a onaj ko ga ubije i donese njegovu glavu kao dokaz dobiti će nagradu od 500 zlatnika.

Za vrijeme ove kampanje desilo se i čuveno „kišno čudo“, koje je kasnije bilo obilježeno na stupu Marka Aurelija i na novcima. Brojne trupe Kvada su doveli u vrlo nezgodnu stratešku poziciju jednu rimsku legiju. Rimski vojnici nisu imali resursa, a nedostatak vode povezan sa nesnosnom ljetnom vrućinom ih je skoro doveo do predaje. Međutim, tada je naglo počelo da kiši, dok su gromovi udarali po Kvadima. U bici koja je uslijedila Kvadi su teško poraženi. Kasije Dion je to čudo pripisao molitvama Arnufisa, egipatskog svećenika i pratioca princepsa, upućenim različitim božanstvima, a posebno Merkuru. Kršćanski autori (među kojima Tertulijan) to pripisivali molitvama kršćana, kojih je navodno bio veliki broj u ovoj legiji. Uslijed pobjede nad Kvadima, Marko Aurelije je po sedmi put aklamiran za imperatora, a Faustina Mlađa je dobila počasni naziv *Mater castrorum* („Majka tabora“).

Nakon Kvada krenulo se na Jazige. Nakon niza poraza (jedna bitka se vodila na zaleđenom Dunavu, gdje su Jazigi doživjeli težak poraz), Jazigi su isto bili prisiljeni na mir 175. god. n. e. Pred Markom Aurelijem se osobno pojavio Zantik (*Zanticus*) predvodeći glavne predstavnike Jaziga, koji su ranije zatvorili Banadaspa (*Banadaspus*), svoga drugog kralja. Sporazum sklopljen sa Jazigima bio je sličan onima koji su sklopljeni sa Markomanima i Kvadima, izuzev da je neutralna zona iz koje su se Jazigi trebali povući bila duplo dalja u odnosu na markomansku i kvadsku zonu od Dunava. Jazigi nisu smjeli koristiti svoje riječne brodove, a morali su se držati podalje i od dunavskih otoka. Jazigi su vratili 100.000 zarobljenika. Broj zarobljenika koji su tada imali u svojim rukama Jazigi (bez onih koje su prodali, koji su umrli i koji su uspjeli pobjeći) ukazuje da su Jazigi bili najopasniji neprijatelj Rimske države u ovom periodu. Njihove konjaničke jedinice su duboko prodirale

u dačko, mezijsko i panonsko područje, pustošile i odvodile roblje. Zato su morali po sporazumu da Rimljanima predaju 8000 konjanika, od kojih je 5500 odmah bilo poslano na službu u Britaniju. Nakon ovoga Marko je dobio i naziv „*Sarmaticus*“.

Marko Aurelije je bio osobno vrlo angažiran na dunavskom ratištu i njegov itinerarij je više nego impresivan, pa je bio i Karnuntumu, i u Akvinkumu, i u Sirmijumu i u Viminaciju.

Trebalo je još samo malo napora uložiti i da se potčine još neke zajednice, i da se stvore dvije nove transdanubijske provincije Markomanija i Sarmatija. Međutim provođenje do kraja tih planova je moralo biti privremeno obustavljeno, zbog iznenadne vijesti koja je došla sa istoka.

Kada su Markomani poslali izaslanike Marku Aureliju kako bi potvrdili da su ispunili sve uvjete koji su im bili nametnuti, vraćena im je u posjed polovica neutralne zone duž granice. Tako su se oni sada mogli naseliti do pet milja od Dunava, a utvrđena su i mjesta i dani gdje mogu obavljati trgovinu, a došlo je i do razmjene talaca.

Da nije bilo uzurpacije Avidija Kasija na istoku, uvjeti za Jazige bi bili još i oštriji, jer je Marko Aurelije bio u žurbi da završi rat na Dunavu. Žurnost dokazuje i činjenica da on nije komunicirao sa Senatom vezano za uvjete mira, kao što je to uobičavao u drugim slučajevima.

Slavoluk Marka Aurelija u Tripoliju.

Pobuna Avidija Kasija 175. god. n. e.

U Egiptu je 172. god. n. e. izbila pobuna Bukola („pastira“), poradi povećanja cijena žita. Buntovnike je vodio izvjesni svećenik Isidor. Oni su preobučeni u žene prevarili i porazili jednog centuriona i ubili ga. Isidorovi buntovnici, kojih je znatno narastao broj, su nizali uspjehe i Aleksandrija se našla u opasnosti. Ovo je bila vrlo ozbiljna stvar, jer je Egipat žitnica Mediterana i u uvjetima dosta teškog rata na Dunavu, nije se smjelo dozvoliti da se ova provincija izgubi. Kako bi se situacija na istoku držala pod boljom kontrolom, Avidiju Kasiju su dodijeljena specijalna ovlaštenja i kontrola nad istočnim provincijama. Avidije Kasije je koristeći strategiju *divide et impera*, uspio da uguši ustanak Bukola.

Avidije Kasije je 175. god. n. e. primio pogrešnu vijest o smrti Marka Aurelija. Ne čekajući potvrdu te informacije Avidije Kasije se proglasio za princepsa u proljeće 175. god. n. e.

Pojedina literarna vrela navode da je Faustina Mlađa direktno bila odgovorna za to da se Avidije Kasije proglasi za princepsa. Marko Aurelije se u toku borbi na Dunavu ozbiljno razbolio. Faustina Mlađa je bila zabrinuta ne samo za muževljevo stanje, nego i za svoju i svoje djece budućnost. Plašila se da bi se nakon muževljeve smrti, a pošto je Komod imao samo 13 godina, neki ambiciozni pojedinac mogao domoći princepske vlasti. Zato je smatrala da bi trebalo preduprijediti neželjeni tok događaja i potražiti zaštitu kod nekog moćnog pojedinca. Tako je ona navela Avidija Kasija da bi on, u slučaju smrti Marka Aurelija, mogao dobiti i nju (za suprugu) i princepsku vlast. Dok je on razmatrao ovu ponudu, došla mu je lažna vijest o smrti Marka Aurelija.

Međutim, nedugo zatim je došla i tačna informacija da se Marko Aurelije oporavio. Ali više se nije moglo nazad i Avidije Kasije je pod svoju kontrolu stavio najveći dio istočnih provincija i zemalja i bio je spreman i za otvoreni građanski rat. Marko Aurelije je o ovim događajima saznao preko izvještaja Martija Vera (*Martius Verus*) tadašnjeg namjesnika Kapadokije (koji je ostao lojalan). On je pokušao sa ovu vijest drži u tajnosti pred vojnicima, jer nije želio uzbunu među njima dok su se nalazili na osjetljivom ratištu u Podunavlju. Ali glasine su se proširile i Marko Aurelije se morao govorom obratiti vojnicima objašnjavajući novonastalu situaciju. Senat je proglasio Avidija Kasija neprijateljem države. U samom Gradu je izbila panika, pa je namjesnik Donje Panonije sa trupama morao biti odaslan kako bi osigurao grad.

Avidije Kasije je raspolagao sa moćnom istočnom armijom, imao je i golemi broj pristalica. Uživao je i slavu pobjednika i odličnog upravitelja. Njemu se pridružio i Kalvisije Statijan (*Calvisius Statianus*) prefekt Egipta. U ovom žitorodnoj provinciji Avidije Kasije je utvrdio i svoju glavnu bazu. Ali i pored toga bilo je jasno da će on izgubiti. Herod Atički je Avidiju Kasiju poslao pismo u kome mu je rekao da je lud. Ubrzo su se pobunili i vojnici Avidija Kasija i nakon samo tri mjeseca i šest dana on je ubijen od strane jednog centuriona.

Njegova glava je poslana Marku Aureliju, koji je odbio da je vidi i naredio je da se sahrani. Egipat je ponovo priznao Marka Aurelija za princepsa 28. VII. 175. god. n. e. Tako je bez ijednog okršaja ugušen pokušaj uzurpacije, ali i spriječen građanski rat.

Avidije Kasije je bio oženjen sa Volusijom Vetijom (*Volusia Vettia*; cc 135. – nakon 175. god. n. e.) sa kojom je imao troje djece: Avidija Heliodora (*Avidius Heliodorus*; protjeran po naređenju princepsa), Avidija Mecijana (*Avidius Maecianus*; ubijen nakon što je uzurpacija ugušena) i Avidiju Aleksandru (*Avidia Alexandra*; dozvoljeno da zadrži slobodu, ali pod ograničenim kretanjem).

Nakon što je primio vijesti o kraju uzurpacije, Marko Aurelije je ipak smatrao shodnim da se uputi u istočne provincije i to zajedno sa Faustinom Mlađom. Sa sobom je poveo i znatne vojne snage, koje su sačinjavali i kontingenti sastavljeni od pripadnika transdanubijskih naroda (između ostalog bilo je Markomana, Narista i Kvada; njima je zapovijedao Valerije Maksimijan). U Ateni je Marko Aurelije sam sebe proglasio zaštitnikom filozofije, a u Eleusini je iniciran u eleusinske misterije. Marko Aurelije je u Aleksandriji i Antiohiji razgovarao sa filozofima, a u Smirni je posjetio Elija Aristida.

Po vrelima Marko Aurelije nije proveo čistku niti sustav montiranih suđenja, nakon što je uzurpacija propala, u stilu Tiberija (u aferi Sejan), Klaudija (u aferi Skribonija), Nerona (u aferi Pison) i Domicijana (u aferi Saturnin). Čak je jednim pismom zaustavio Senat da provede izvršenje smrtne kazne za one koji su bili uhapšeni u Rimu zbog navodnog podržavanja uzurpacije Avidija Kasija. Ipak su se neke mjere morale poduzeti, naravno ni ublizu drastične i masovne kao kod drugih princepsa. Pojedini centurioni su platili glavom svoje priklanjanje Kasiju. Uništena je i korespondencija Avidija Kasija, kako bi se izbjegla optuživanja i tako nastavila linija obračuna. Možda je to urađeno kako na svjetlo dana ne bi izašao materijal koji bi mogao kompromitirati Faustinu Mlađu. U tome uništavanju zapisa učestvovao je i Martije Ver, koji je prije Marka došao u Siriju i došao u posjed arhive Avidija Kasija, samo izgleda da je on to učinio bez odobrenja princepsa. Tako je stavljena tačka na tu zavjeru. Zbog pokušaja uzurpacije Avidija Kasija donesena je i odluka po kojoj je zabranjeno da niko ne smije biti namjesnikom provincije u kojoj je rođen. Imovina pobunjenika je konfiscirana, a Antiohija je morala da snosi odgovornost za davanje podrške Avidiju Kasiju.

Inače izvorna građa govori o tome da se Marko Aurelije klonio krvoprolića, a Kasije Dion i *Historia Augusta* nude i neke primjere kojima potvrđuje tu tezu.

Dok je boravio u Ateni, Marko je uspostavio učitelje za svaku granu znanosti, dajući im i godišnju platu.

Faustina Mlađa, koja je pratila svoga supruga na vojnim kampanjama, je umrla u zimu 175/176. god. u vojnom taboru u Halali u planinskom lancu Taurusa. Pepeo Faustine je pohranjen u Hadrijanovom mauzoleju, ona je bila deificirana. Njena i Markova statue su

bile postavljene u Hramu Venere, a i dodijeljen su u znal sjećanja na nju i mnoge druge počasti. Halali je promijenjeno ime u *Faustinopolis*, a otvorena je i škola za žensku siročad nazvanu *Puellae Faustinianae*.

Još prije pokušaja uzurpacije Avidija Kasija, namjesnik Kapadokije je morao da intervenira u Jermeniji, jer je prorimski kralj zbačen. Intervencija je bila uspješna i prorimski kralj je vraćen na prijestolje.

Ratovi u Podunavlju (drugi dio / period 177. – 180. god. n. e.)

Nakon osam godina odsustva, iz istočnih provincija u Rim se vratio Marko Aurelije, a 23. XII. 176. god. n. e. zajedno sa svojim sinom Komodom je proslavio trijumf za pobjede nad Germanima i Sarmatima (*"de Germanis"* i "*de Sarmatis*").

Po povratku u Rim i narod je dobio donaciju od 800 sestercija po osobi, a regulirano je i dugovanje prema državnim financijama. Financijsku pomoć su dobili i mnogi gradovi, uključujući i Smirnu koja je pretrpila golemu štetu uslijed zemljotresa. Marko Aurelije je važio za ekonomičniju i štedljiviju osobu, koja se brine o stanju javnih financija i ne troši na nepotrebne stvari. Ali i nije izbjegavao neke iznenadne, ali potrebne troškove.

Ali, situacije je bila daleko od idealne, jer su se prvo pobunili Kvadi, a zatim i Markomani. Marko Aurelije je bio ponovo na čelu armije koja je krenula u Transdanubiju, započevši tako svoju drugu kampanju (*secunda expeditio germanica*).

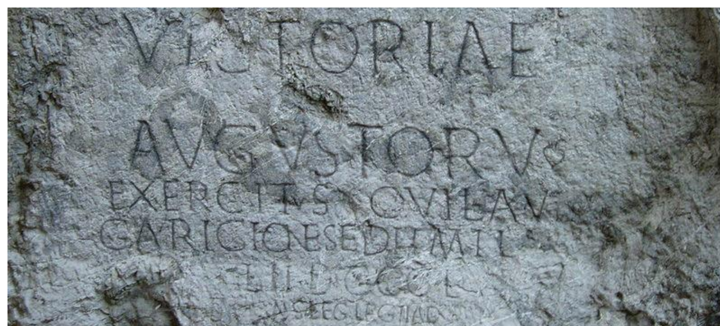
Obnavljanje rata na Dunavu, iziskivalo je i nova financijska sredstva. Zato je Marko Aurelije zatražio od Senata dozvolu za korištenje fondova erarija. Nakon što se obratio Senatu radi situacije na Dunavu i potreba za vođenje rata, Marko Aurelije je uzeo koplje iz hrama Belone i bacio ga na simboličko „neprijateljsko tlo."

U Karnuntum je stigao u augustu 178. god. n. e., i prvo se pozabavio sa Markomanima, a zatim 179./180. god. n. e. sa Kvadima. Pod komandom Marka Valerija Maksimijana, legijsko – auksilijarne trupe su izvojevale veliku pobjedu na lokalitetu *Laugaricio* (kod današnjeg Trenčina u Slovačkoj). Kvadi su se povukli u dublju unutrašnjost, ali su ih rimske trupe pod zapovjedništvom pretorijanskog prefekta Tarutenija Paterna (*Tarrutenius Paternus*) pratile i ponovo porazile. Nakon toga armija Marka Aurelija je efektivno kontrolirala golemi transdanubijski pojas (područja u današnjoj Slovačkoj, Moravskoj, Bohemiji i prekodunavskoj Mađarskoj) i moglo se krenuti se krenuti u proces formiranja nove dvije provincije.

Jazigi su poslali izaslanstvo sa molbom da budu oslobođeni od nekih stavki ranijeg sporazuma. Neke koncesije su im bile dodijeljene, kako bi se spriječilo da u uvjetima rata sa Markomanima i Kvadima oni ponovo postanu neprijetelji. Marko Aurelije je uspio da uvjeri i Jazige i Bure da on neće napraviti separatni sporazum sa Kvadima (kao što je to učinjeno ranije), dok ih potpuno ne porazi. Tako ih je uveo u savez protiv Kvada, jer su dobili garancije da neće biti separatnog mira (ako i oni uđu rat), čime bi bili ostavljeni sa neprijateljem na svojim granicama. Marko Aurelije je dozvolio Jazigima da pređu preko rimske Dakije kako bi se razračunavali sa Roksolanima, i to onoliko često koliko bi im namjesnik Dakije dozvolio. Marko Aurelije je tada primao i izaslanstva mnogih drugih naroda i zajednica, koji su molili za najrazličitije stvari.

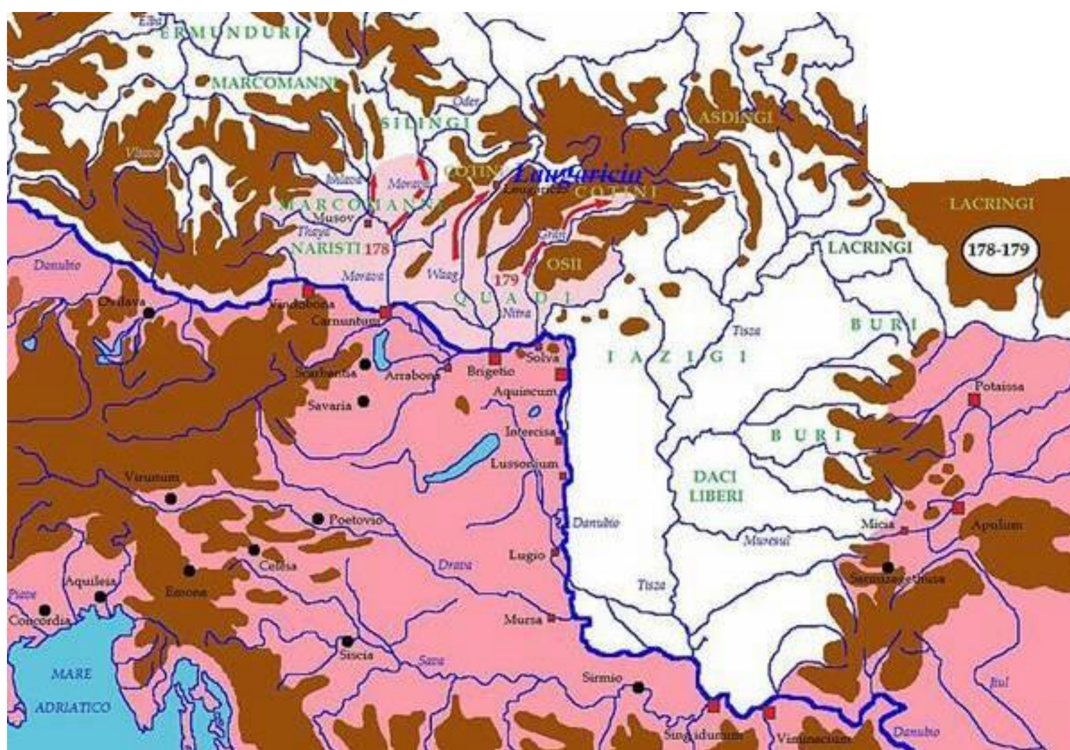
Jedinice dunavske armije su se probijale duboko duž rijeka Váh, Nitra and Hron. Marko Aurelije je prvu knjigu svojih Meditacija napisao „među Kvadima kod Granua“, odnosno na obalama rijeke Hron. Na prostoru Slovačke je tako evidentiran značajan broj većih i manjih rimskih utvrda. Na lokalitetu Stupava, kod današnje Bratislave je pronađena utvrda, možda iz vremena markomanskih ratova. Male utvrde na Zavodu i Suchohradu u zoni rijeke Morave pokazuju privremeni prodor prema sjevernoj oblasti današnje Češke i rijeci Odri i možda južnim dijelovima današnje Poljske. Prodor je išao i prema rijeci Elbi. Arheološka istraživanja potvrđuju i rimske pozicije u okolini današnjeg Brna, a u sjevernoj Moravskoj su detektirana tri privremena vojna tabora (možda vezana sa veliku utvrdu *Laugaricio* u zajednički pozicioni sustav) i to na lokalitetima Olomouc-Neředín, Hulín-Pravčice, Osek.

Značajnija utvrda se nalazila na lokalitetu *Laugaricio*, gdje je pronađen natpis u živoj stijeni (*CIL* III, 13439 = *CIL* III, *225 = AE 1959, 183 = AE 1959, 247) govori: *Victoriae / Augustoru(m) / exercitus <q=C>ui Lau/garicione sedit mil(ites)* /5 *l(egionis) II (!) DCCCLV / [M(arcus) Val(erius) Maximi]an(u)s leg(atus) leg(ionis) II Ad(iutricis) cur(avit)* / „Pobjednosne vojske augusta, koja je stacionirana u Laugariciju, 855 vojnika II. legije, brigom Maksimijana, legata II. legije *Adiutrix* učinjeno je.“ Ovo je i najsjevernije svjedočanstvo o rimskom prisustvu u centralnoj Europi.

Natpis iz *Laugaricio*.

U epitomama LXXII. knjige Kasija Diona se kaže da je 20.000 vojnika smješteno u utvrdama među Kvadima i Markomanima. Ovi vojnici nisu dozvoljavali ni Kvadima ni Markomanima da izvode stada na ispašu niti da obrađuju zemlju. Ujedno su služili kao pribježište za one koji bi pobjegli iz germanskog zatočeništva i za dezertere iz neprijateljskih redova. Vojnici su to izdržavali bez velike patnje, u utvrdama su imali kupke i sve ono što im je bilo potrebno za ugodniji boravak. Kvadi su ne želeći trpiti utvrde izgrađene na svojoj teritoriji su pokušali migrirati u zemlju Semnona. Ali trupe Marka Aurelija su im prepriječili put i nisu dozvolili odlazak. 3000 Narista, koji su pretrpili dosta nevolja u ovom ratu, su prešli na rimsku stranu i dobili su zemlju na teritoriju Rimske države. I Osi i Kotini su bili preseljeni na područje Donje Panonije, vjerojatno ranije.

Zona borbenih operacija za vrijeme markomanskih ratova.

Transdanubijski narodi su stravično stradali u ovom skoro 14 – godišnjem sukobu. Kasije Dion navodi da su Markomani imali velike gubitke u ljudima, i da je zbog konstantnog pustošenja njihovih područja došlo i do ne samo značajne depopulacije, nego i do nestašice hrane. Slična je situacija bila vjerojatno i kod Kvada, Jaziga i drugih naroda. Mnoga naselja i sela su praktično prestala postojati, a njihovo stanovništvo je ili pobijeno, porobljeno,

preseljeno ili izbjeglo (o čemu ilustrativno svjedoče i reljefni prikazi na Aurelijevom stupu). Vjerojatno je Transdanubijcima trebalo određeno vrijeme da se oporavi od užasa teškog rata, pa i posljedica pandemije koja je morala i njih zahvatiti.

Ali, smrt Marka Aurelija, koja se desila neposredno pred početak nove proljetne vojne kampanje, je sve prekinula. Da je Marko Aurelije živio samo malo duže, čitava Transdanubija bi bila potčinjena u potpunosti. Njegov nasljednik Komod je pokazao vrlo malo interesa za nastavak rata i protivno savjetima glavnih zapovjednika napustio potpuno potčinjavanje Markomana i Kvada. Komodova odluka da ne nastavi očevu politiku, da povuće vojsku i garnizone sa područja današnje Češke, Slovačke, i transdanubijske Austrije i Mađarske i da ne pristupi konačnoj realizaciji projekta osnivanja transdanubijskih provincija Markomanije i Sarmatije pokazati će se kao jedan od najvećih strateških promašaja u historiji, koji je predodredio završetak rimske uloge u historiji. Ono što je postignuto sa velikim naporima i uz nemjerljive žrtve napušteno je hirom jednog mladog princepsa koji je želio da se što je moguće prije vrati u Rim i napusti ratne napore. Da su kojim slučajem uspostavljene nove dvije provincije, granica rimskog svijeta bi se duboko pomaknula u središnjoj Europi, čime bi se ostvarila jedna zaštitna zona za dunavsko područje. Uz to bi i mediteranska kultura brže prodirala u unutrašnjost i prema istočnoj Europi.

Za vrijeme markomanskih ratova, došlo je i do reorganizacije provincije Dakije, odnosno njene centralizacije. Vojni i sudski poslovi su bili ujedinjeni pod jednom osobom, sa drugom dvojicom senatorskog ranga (*legati legionis*) kao njemu podređenim. Tada je Dakija zvana provincija Tri Dakije (*tres Daciæ*) i prestala je podjela na tri zasebne provincije. Ovim je ojačana provincijska i vojna struktura u Dakiji.

Historia Augusta daje popis germanskih, sarmatskih, galskih i iliro-panonskih naroda sa kojima su armije Marka Aurelija vodile ratove: „Svi narodi od granica Ilirika pa čak do Galija su se udružili protiv nas: Markomani, Naristi, Hermundri i Kvadi, Svebi, Sarmati, Lakrinzi i Buri, ovi zajedno sa... (nedostaje dio teksta op. a.) Viktualima i to Osi, Besi, Koboti, Roksolani, Bastarni, Alani, Peucini i Kostoboci." (*Gentes omnes ab Illyrici limite usque in Galliam conspiraverant, ut Marcomanni, Varistae, Hermunduri et Quadi, Suebi, Sarmatae, Lacringes et Buri hi aliique... cum Victualis, Osi, Bessi, Cobotes, Roxolani, Basternae, Alani, Peucini, Costoboci*)."

Dok su trajale borbe na Dunavu, nije bila mirna ni rajnska granica. Didije Julijan je na rajnskoj granici odbio ponovni napad Hata i Hermundra, a nanio je i poraz Haucima koji su pustošili obale Belgike. Problema je bio i u sa Maurima koji su uznemiravali Španiju (možda 172-173. god. n. e.), ali je situacija uspješno uređena od strane legata princepsa. Određena problematična kretanja kod Sekvana i Luzitanaca su bila zaustavljena.

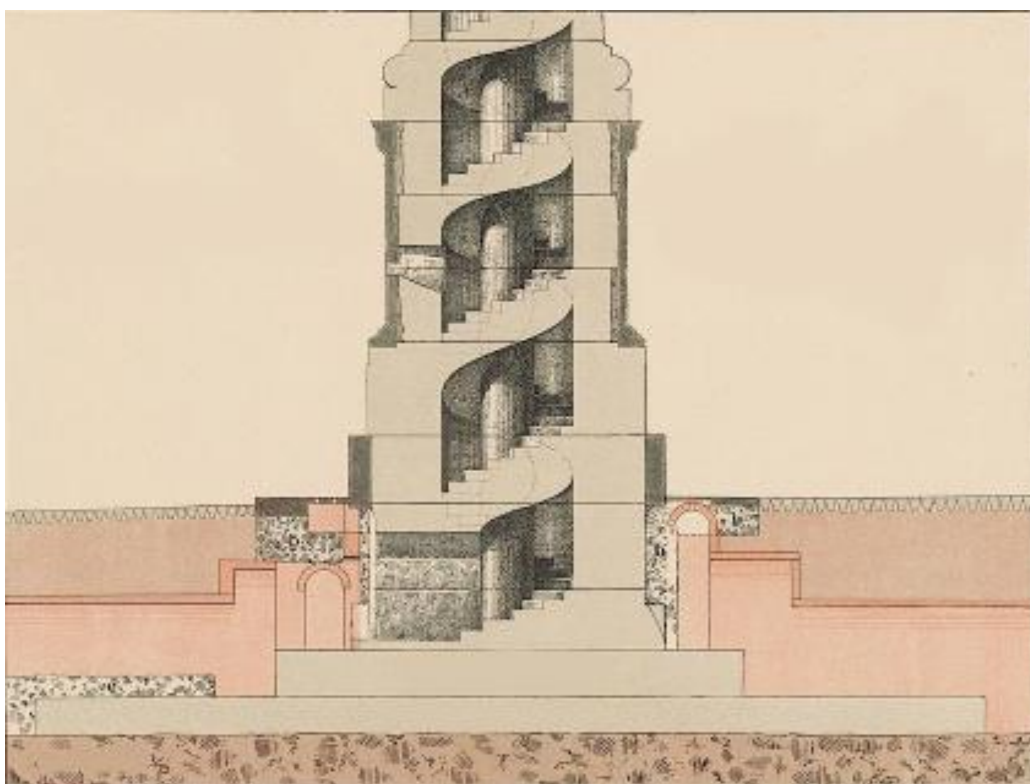
Reljef koji prikazuje Marka Aurelija kao pobjednika koji pokazuje svoju milost. Danas se nalazi u Conservatori muzeju u Rimu.

Aurelijev stup

Po ugledu na Trajanov stub, podignut je i Aurelijev stup u dorskom stilu (*Columna Centenaria Divorum Marci et Faustinae*), na kojem su slikovito prikazane kampanje na dunavskom području. Pošto je dedikacijski natpis uništen, nepoznato je kada je stub građen i izgrađen (ili nakon proslave trijumfa iz 176. god. ili nakon 180. god. n. e.), iako jedan natpis nađen u blizini svjedoči da je stub bio sigurno kompletiran do 193. god. n. e. Aurelijev stub je smješten na sjevernom dijelu Marsovog polja. Izgrađen je od mramora i visok je (uključujući i bazu i pijedestal) 39,72 m. Priča ispričana u spiralama reljefnih prikaza koje se kreću od dna prema vrhu započinje sa prelaskom rimske armije preko Dunava. Prikaz Viktorije dijeli zapise iz dva razdoblja rata na dunavskoj granici. Na stubu je prikazano i „kišno čudo“. Prikazano je spaljivanje „barbarskih“ sela i naselja, zarobljavanje žena i djece, te očaj i patnja Transdanubijaca. Prikazi na stubu jasno prikazuju vodstvo i autoritet principsa. Aurelijev stub se ipak razlikuje od Trajanovog, jer je po načinu izrade i stilu bliži onome na šta se nailazi u III. st. n. e., nego stilovima I. i početka II. st. n. e. Na vrhu se nalazila statua Marka Aurelija, ali je ona nestala. U drugoj polovici XVI. st. je na vrh postavljena brončana statua sv. Pavla.

Razlike u odnosu prema prikazima ratnih užasa na Trajanovom stupu i Aurelijevom stupu oslikavaju i radikalnu promjenu u rimskoj svijesti od dačkih ratova pa do markomanskih ratova. Markomanski ratovi su znatno duže trajali od dačkih ratova, bili su znatno brutalniji, vodili su se ne samo na Transdanubijskom području, nego i na teritoriji Imperije skoro sve do Akvileje, a sve istovremeno da odvijanjem velike pandemije. Majstori bas-reljefnih prikaza se sada ne ustručavaju prikazivanja brutalnosti i užasa rata, sa svim onim realističnim izrazima straha i očaja. A samim tim je i publika bila otvorenija za ovakve scene. Indikativno je zašto se na prikazima koji pokazuje sve ratne užasne, uključivo i ratne zločine, ne pojavljuje samo jedan vid zločina koji je inače prateći u svim ratovima. Ni na jednom prikazu se ne nailazi ni na eksplicitni niti na implicitni primjer silovanja. Naravno, iluzorno je očekivati da pripadnici Oružanih snaga Rimske države dok su boravili i ratovali u Transdanubiji nisu počinili akte silovanja. Toga je vjerojatno bilo, nepoznato naravno u kojem obimu. Zato bi se trebalo i objasniti zašto upravo nema silovanja među realističkim prikazima ratnih strahota, posebno na stubu Marka Aurelija. Da li to znači da su Rimljani smatrali ovaj čin toliko nedostojnim da su odlučili izbjeći njegovo prikazivanje, bez obzira na činjenicu da se nisu ustručavali da prikazuju čitav ni drugih zločina koje su počinili.

Unutrašnjost Aurelijevog stuba sa unutarnjim stepeništem.

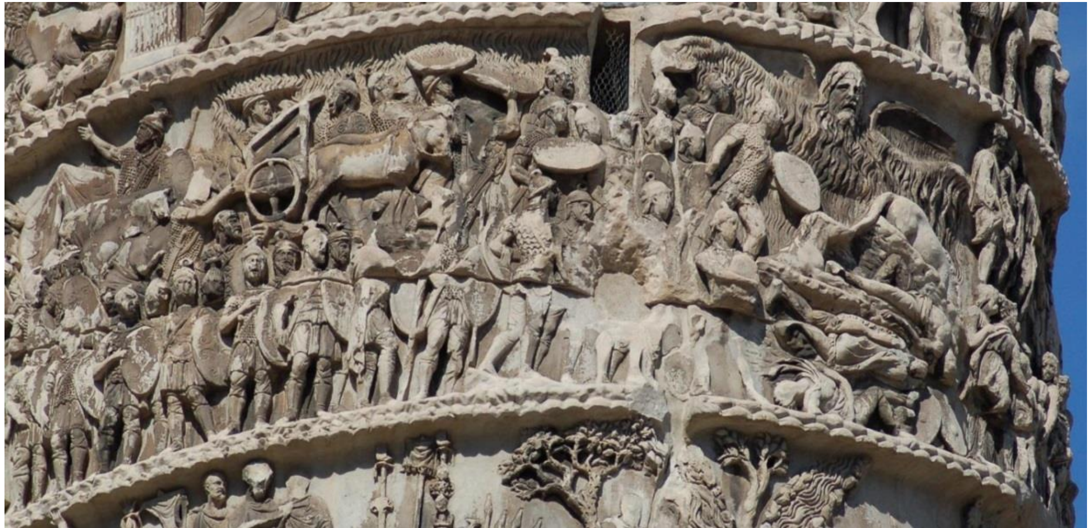

ET SACRA NVNC SVM
CHRISTI VERE PIVM
DE ROMANIS
BARBARIS

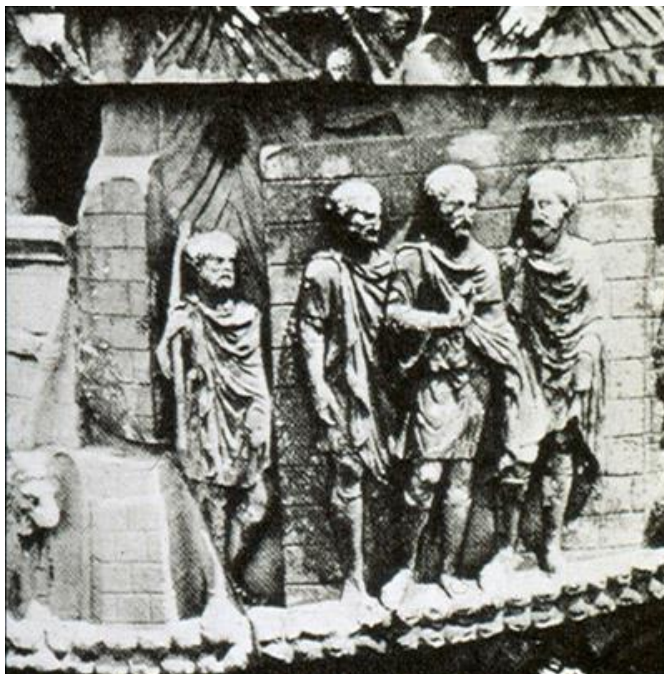
Rimski vojnici u pokretu.

Dio friza koji prikazuje čuvenu priču o „kišnom čudu“.

Dio friza koji prikazuje germansku vojnu skupštinu Thing.

Dio friza koji prikazuje Marka Aurelija i njegove najbliže suradnike.

Dio friza koji prikazuje masakr nad Germanima.

Dio friza koji prikazuje dekapitaciju zarobljenika.

Dio friza koji prikazuje germanske zarobljenike koje vode vojnici.

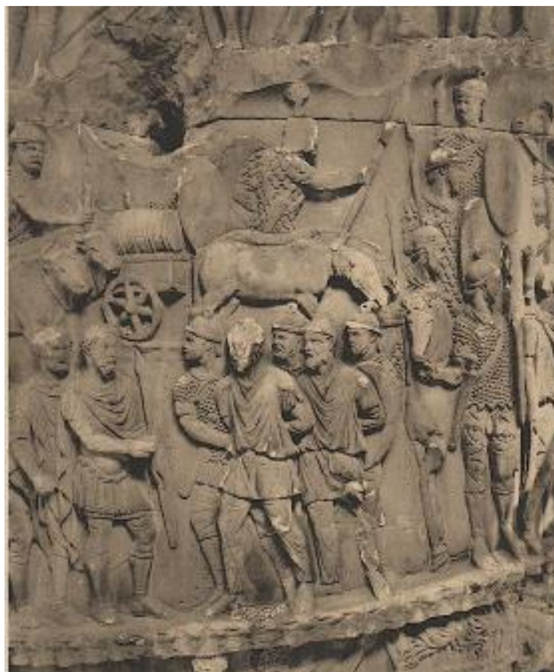

Dio friza koji prikazuje uništenje germanskog sela.

Dio friza koji prikazuje uništenje germanskog
sela i odvođenje žena i djece u roblje.

Dio friza koji prikazuje ubijanje
zarobljenika Germanina.

Rimski pontonski most na Dunavu.

Konjanička statua Marka Aurelija

Jedan od najpoznatijih i najvidljivih objekata vezanih za Marka Aurelija je njegova čuvena konjanička statua. Napravljena je od bronce i visoka 3,5 m. Prikazuje cara Marka Aurelija u autorativnom položaju, koji prilično podsjeća na statue Augusta. Original statue se danas nalazi na Palazzo Nuovo (u okviru Kapitolinskih muzeja) gdje se provodi restauracija, dok se od 1981. god. na Piazza del Campidoglio nalazi suvremena replika. Statua je podignuta 176. god. n. e. i dio stručnjaka misli da nije prikazivala samo princepsa nego i pobijeđenog transdanubijskog vojskovođu kome Marko Aurelije svojom gestom daruje život. Predstavlja jedinu konjaničku statuu koja je preživjela iz rimskog doba. Ostale su stradale od kasnijih generacija kršćana koji su u njima vidjeli „paganske“ idole ili zato što je bronca od koje su bile izrađene imal značajnu vrijednost, pa je bila ponovo topljenja radi kovanja novca ili izrade novih skulptura. Razlog za poštedu konjaničke skulpture Marka Aurelija je bilo pogrešno uvjerenje kako prikazuje prvog kršćanskog cara Konstantina Velikog. To je ustvari jedina u potpunosti preživjela brončana statua nekog prekršćanskog rimskog cara. Nepoznato je mjesto gdje se ona originalno nalazila, u VIII. stoljeću bila je u Lateranskoj palati, a 1538. godine premještena je na Piazza del Campidoglio na Kapitolinskom brdu.

Konjanička statua Marka Aurelija (original)

Konjanička statua Marka Aurelija (kopija)

Smrt i nasljeđe

Marko Aurelije je umro u Vindoboni (današnji Vienna/Beč) 17. III. 180. god. n. e. On je odmah bio deificiran i njegov pepeo je pohranjen u Hadrijanov mauzolej. U znak sjećanja na Marka Aurelija su doneseni zaključci i odluke o mnogim počastima, između ostalog njegova zlatna statua je postavljena u Senatu.

Svaki deificirani princeps, znači u statusu božanskog, je dobivao odgovarajući kult, sa svećenstvom. Tako su postojali kultovi božanskih Julija, Augusta, Livije, Klaudija, flavijevske familije (izuzev Domicijana), Nerve, Trajana, Hadrijana, Faustine Starije, Antonina Pija, Faustine Mlađe, Lucija Vera, Marka Aurelija. *Sodales* su bili kolegij svećenika kojem je bio povjeren kult deificiranog princepsa. Za vrijeme principata postojala su četiri takva kolegija i to: 1. *Sodales Augustales*, koji je bio zadužen za božanskog Augusta, ali koji je nakon deifikacije Klaudija proširen na *Sodales Augustales Claudiales*, 2. *Sodales Flaviales Titiales*, 3. *Sodales Hadrianales* 4. *Sodales Antoniniani*, kreiran 161. godine n. e., nakon deifikacije Lucija Vera je proširen i zvan *sodales Antoniniani Veriani*, nakon deifikacije Marka Aurelija dodan mu je i naziv *Marciani*, nakon deifikacije Pertinaksa dodan mu je naziv *Helviani*, nakon deifikacije Septimija Severa *Severiani* i nakon smrti Aleksandra Severa *Alexandriani*. Deificiranim princepsima bi se i posvećivale periodične igre, flameni, hramovi.

Nasljednik je bio njegov sin Komod, koji je još 166. god. n. e. dobio ime Cezar, a za formalnog suvladara je imenovan 177. god. n. e., dobivši ime august i titulu oca domovine. Godinu ranije je Komod dobio i tribunsku moć. Marko Aurelije je tako prekinuo praksu adoptiranja nasljednika. Radi ovog čina, on je bio izložen žestokim kritikama historičara. Za njih je potpuno bilo neshvatljivo kako je jedna tako odgovorna i ozbiljna osoba mogla princepsku vlast ostaviti neiskusnom mladiću koji je tek izašao iz puberteta, a čije su karakterne osobine (vidljive već i za života Marka Aurelija) bile daleko od onoga što bi se očekivalo od novog princepsa. I na ovom primjeru se pokazuje da je Marko Aurelije bio slab prema svojoj familiji. Kasije Dion ističe da je Marko Aurelije uvrede drugih, posebno svoje supruge, tolerirao/podnosio i nije ih ni istraživao ni kažnjavao. Sa druge strane, raniji princepsi su mogli primijeniti adopciju, jer nisu imali živih muških potomaka.

Čini se da je Marko Aurelije bio za svoga prvog nasljednika odredio mlađeg sina Marka Anija Vera Cezara (*Marcus Annius Verus Caesar*; rođen nakon maja 162. – 10. IX. 169. god. n. e.), ali je umro u ranom djetinjstvu (nakon neuspješne operacije). On i Komod su zajedno 166. god. n. e. dobili ime Cezar. Ova činjenica ukazuje na neke nove momente u politici nasljeđivanja Marka Aurelija. Možda je računao na suvladarstvo braće ili na osiguranje u slučaju ako jedan od njih umre u djetinjstvu.

Inače postoji i mišljenje (Tertulijan) da je Marko Aurelije umro u Sirmijumu.

Kasije Dion iznosi sumnju da je Marko Aurelije ustvari umoren od strane svoga ljekara koji je želio da učini Komodu uslugu. Herodijan je dao i posljednji govor Marka Aurelija, koji je ovaj izricao sa svoje samrtničke postelje, u kome ostavlja svojim prijateljima i suradnicima u amanet da brinu o njegovom sinu i da ne dozvole da on skrene sa puta vladarske odgovornosti. *Historia Augusta* zadnje dane života Marka Aurelija opisuje najviše u smislu da je on shvatio ko je Komod, i kako je ukazivao na njegov karakter.

Pošto je i za antičke i suvremene ljude teško bilo pomisliti da Komod može biti potomak Marka Aurelija, nastajale su i raširile se priče (od kojih su neke bile i sa fantastičnim sadržajem kao ona sa kupanjem Faustine Mlađe u krvi gladijatora) po kojima se utvrđivalo stvarno porijeklo Komoda i njegove naravi. Neke od tih verzija se nalaze i u *Historia Augusta*. Tako se prenosi da je Faustina Mlađa ustvari začela Komoda dok je uzimala ljubavnike iz reda mornara i gladijatora. *Historia Augusta* prenosi i da kada je Marku Aureliju rečeno o njenim seksualnim i ljubavnim „izletima“ , da je on rekao da ako se razvede od supruge, da takođe mora vratiti i njen miraz, odnosno princepsku vlast (koju je on naslijedio od Faustinog oca). Ovi trač podaci nemaju neku veliku vjerodostojnost. *Historia Augusta* čak daje i neka imena Faustinih navodnih ljubavnika i to Tertula, Tutilija, Orfita i Moderata. Ipak ni Marko nije bio baš bez seksualno – ljubavnih veza, jer je on nakon smrti Faustine imao i konkubinu. Navodno je i Fabija (za koju je u mladosti bio zaručen) pokušavala da ga privuće u brak sa sobom, ali je on to odbio.

Marko Aurelije je bio posljednji od „Pet Dobrih Careva“. Njegova vladavina predstavlja konačni zenit razvitka rimskog svijeta, a datum njegove smrti je i simbolički predstavljao sami početak procesa koji vodi ka završetku historijske misije rimskog svijeta. Ovaj veliki filozof je imao tu nesreću da se u toku svoje vladavine suočio sa čitavim nizom nedaća, problema i iskušenja. Ratovi su bjesnili na svim granicama, pandemija je odnijela milione života, zamalo je izbio građanski rat. Ali u trenutku smrti Marka Aurelija situacija je izgledala na sljedeći način. Glavni val pandemije je prošao, dunavska armija je pod svojom kontrolom držala prostrana transdanubijska područja, partski Iran je još uvijek osjećao posljedice teškog poraza iz 165. i 166. godine n. e., provincije na istoku su bile lojalne središnjoj vlast, Država je bila stabilizirana, institucije su funkcionirale, nije bilo gladi, osnovane su mnoge kolonije, dobar dio peregrina je dobio rimsko građanstvo, dok su mnogi Transdanubijci naseljeni u predjele koji su doživjeli demografski pad. Rimski svijet se našao na rubu raspada, i spašen je samo neviđenom zalaganju Marka Aurelija i njegovih mnogobrojnih suradnika. Ti napori su na kraju odnijeli i Marka Aurelija, ali i iscrpili rimski svijet. Ta iscrpljenost će se osjećati još decenijama i ustvari se više nije mogla sanirati.

Antički pisci se vrlo pozitivno izražavaju o Marku Aureliju. Herodijan kaže da je Marko Aurelije pružio dokaz svoga učenje ne samo preko golih riječi ili znanja filozofskih doktira, nego preko svoga besprijekorna karaktera i umjerenog načina života. Po istom autoru on je bio i otvoren i prema narodu, a njegova vladavina je proizvela veoma veliki broj

inteligentnih pojedinaca jer su podanici željeli da imitiraju primjer postavljen od svoga vladara. Herodijan navodi da je Marko Aurelije budućim generacijama ostavio vječno sjećanje o izvrsnosti. Kasije Dion zaključuje svoj opis vladavine Marka Aurelija sljedećim pasusom: „Osim posjedovanja svih ostalih vrlina, on je vladao bolje nego bilo ko drugi koji je ikada bio u nekoj poziciji vlasti.....Međutim, on nije imao sreće koliko je zaslužio, jer nije bio snažnog tijela i bio je uvučen u mnoštvo problema kroz praktično cijelu svoju vladavinu. Ali što se mene tiče, divim mu se više upravo zbog toga da je zbog neobičnih i izvanrednih teškoća i on preživio i sačuvao carstvo. Samo jedna stvar ga je spriječila da bude u potpunosti sretan, naime, da je nakon odgoja i obrazovanja svoga sina na najbolji mogući način, on bio znatno razočaran u njega. Ova stvar mora biti naša sljedeća tema, kako je naša historija sada pala iz carstva zlata u ono željeta i hrđe....“ Julije Kapitolin, pisac Markove biografije u ediciji *Historia Augusta* kaže: „Marko Antonin, posvećen filozofiji čitavog života, i nadmoćan nad svim princepsima u čistoći života“. Isti pisac navodi da se i u njegovo vrijeme (cc 120 godina kasnije u vrijeme vladavine Dioklecijana) po domovima drže statue Marka Aurelija među kućnim bogovima.

„Meditacije“ ili „Samome sebi“ (Τὰ εἰς ἑαυτόν)

Marko Aurelije je u historiji zabilježen i kao pisac jednog odličnog djela iz stoičke filozofije napisanog na grčkom jeziku (u 12 knjiga). On je već za vrijeme svoga životinja imao reputaciju princepsa filozofa. Kasije Dion i Julije Kapitolin (u *Historia Augusta*) ga nazivaju filozofom, a to mišljenje dijele i mnogi drugi pisci (uključujući i one koji su bili kršćani). „Meditacije“ su napisane u toku posljednje decenije života Marka Aurelija, i riječ je ustvari o zbirci njegovih zabilješki koje održavaju stanje njegovo uma, načina života i djelovanja u teškim, „olovnim“ godinama. To je u pravom smislu spomenik filozofiji dužnosti. Marko Aurelije je, služeći se svojom izvanrednom logikom, stečenim znanjem i iskustvom pisao ove zapise kako bi mu bili vodić u djelovanju i samo popravljanju. Zapisi Marka Aurelija su ustvari oruđe pojedinca kojim se on oslobađa patnje i uživanje svakidašnjeg svijeta. U osnovi toga leži samoanaliza, pomoću koje čovjek treba pronalaziti put ka samousavršavanju i voditi život u skladu s prirodnim zakonima. Red logosa uvijek postoji, a racionalnost i čisti um dozvoljavaju čovjeku da živi u harmoniji sa tim logosom. Sam karakter zapisa uveliko mogu potvrđivati tezu da je Marko Aurelije pisao iz „srca“, i da je time olakšavao i svoj um i svoju dušu. Tako je on želeći da ostane dobar čovjek, detektirao sve ono što ga je povređivalo, ponajviše nepovjerenje, pohlepu i pretvornost. Oni oslikavaju i jednu odgovornu, ali već i prilično umornu osobu koja je izgubile iluzije. Zapisi Marka Aurelija su imali veliki utjecaj na kasnije generacije.

Citati Marka Aurelija :

1. „U zoru reci samome sebi : Danas ću naići na nametljivog, neblagodarnog, drskog, prepredenog, sklonog klevetama i nedruželjubivog čovjeka. Sve te osobine imaju ljudi jer je znaju šta je dobro i zlo.“
2. „Muči se, dušo, muči se! Nećeš više imati vremena da samoj sebi ukazuješ počast. Jer svako od nas ima samo jedan život.“
3. „...Potrudi se da jednom naučiš nešto zaista korisno i prestani da lutaš. A čuvaj se i druge zablude: jer su budale oni koji se cijelog svoga vijeka trude i muče, a nemaju pred očima cilj prema kome bi mogli usmjeriti svje težnje i misli.“
4. „Neka svako tvoje djelo, svaka riječ i svaka pomisao budu takvi kao da je mogućnost tvoga odlaska iz ovoga života već tu.“
5. „Ne troši ostatak svoga života u razmišljanju o drugim ljudima, osim ako ti služi općem dobru, jer češ, ako se budeš mučio oko toga šta ovaj ili onaj radi i zašto on to radi, šta kaže, šta misli i namjerava, i ostalim sličnim pitanjima koja nas odvode od promatranja našega sopstvenog uma, biti spriječen da obaviš neki drugi posao.“
6. „Ma šta radio, nemoj raditi protiv svoje volje, bez ljubavi prema ljudima, bez prethodnog razmišljanja ili ako te to vuče na drugu stranu.“
7. „U duši umjerenog i prekaljenog čovjeka ne možeš nači gnojno mjesto ni pod kožom, pa čak ni sramne mrlje.“
8. „Da se u tvome razumu ne bi stvorilo nikakvo mišljenje protivno sveopćoj prirodi i ustrojstvu razumnoga bića, cijeni svoju sposobnost da zaključuješ, jer je u njoj sve.“
9. „Suština korisnog je u tome da ono uvijek djeluje korisno.“
10. „Imaš li razum? Imaš. Zašto ga onda ne upotrebljavaš? Jer ako ti razum radi kako treba, šta tražiš više.“
11. „Ako se vratiš načelima i poštovanju općeg razuma, onda će te oni isti kojima danas izgledaš kao zvijer ili majmun, poslije deset dana smatrati za boga.“
12. „Ne daj da te niko odvuče sa sobom, nego svakoj želji odgovori moralno i pri svakoj predstavi zadrži dobar sud.“
13. „Zagledaj se u duše mudrih ljudi i trudi se da vidiš za kakvim stvarima oni teže, a kakve izbjegavaju.“
14. „Vrijeme je rijeka nastala od svega onoga što se dešava, i još više, ono je brzak. Jer u istom trenutku kada se pojavi, stvar je već odnesena, i talas donosi drugu, a za njom opet dolazi nova.“

15. „Budi kao stijena o koju se talasi neprestano lome. Ona stoji nepokretna, a more koje oko nje bjesni postepeno se smiruje.“
16. „Ne treba se plašiti niti gubiti nadu ili volju i napuštati svoju namjeru ako te izda sreća, pa ono što radiš ne ispadne onako kako to pravi princepsi zahtijevaju.“
17. „Razum i vještina razboritog mišljenja sposobnosti su koje se slažu i same sa sobom i sa djelima koja odgovaraju njihovim bićima.“
18. „Ludost je juriti za nemogućim.“
19. „Treba cijeniti samo ono što je u kosmosu najmoćnije. A to je biće koje se služi i upravlja svim stvarima.“
20. „Ono što ne škodi državi, ne škodi ni građaninu.“
21. „Sramota je da u jednom tijelu duša oslabi prije nego što je oslabilo tijelo.“
22. „Razum koji prožima cijeli svijet, zna sa kakvom namjerom šta radi, i na kakvu materiju djeluje.“
23. „Ako ti je neka stvar teška, ne smiješ odmah misliti da je ona čovjeku nedostižna.“
24. „Za razumno biće prirodna je radnja isto što i razumna.“
25. „U traženju koristi nikome ne postane dosadno. A korist je djelatnost koja odgovara prirodi.“
26. „Sve ima svoju svrhu, konj, kao i loza. Što se čudiš? I sunce može reči : Stvoreno sam za neko djelo. Tako isto i ostala božanstva. Pa zbog čega si onda ti tu? Zbog tjelesnih naslada? Razmisli može li tvoj razum da se pomiri sa takvom pomisli.“
27. „Hoćeš li da te hvali čovjek koji te triput na sat prokune? Želiš li da se dopadneš čovjeku koji se tebi samom ne sviđa?...“
28. „Nepravdu vrši često i čovjek koji nešto ne uradi, a ne samo onaj koji nešto uradi.“
29. „Kad si pretjerano ljut ili tužan, pomisli na to da čovjekov život traje samo kratko vrijem i da nas uskoro neče biti.“
30. „Pronađi suštinu stvari raščlanjujući ih na tvar, razlog i cilj.“
31. „Ne treba raditi bez svrhe i bez namjere...“

VLADAVINA KOMODA

(180. – 192. god. n. e.)

CAR GLADIJATOR

Komod (31. VIII. 161. – 31. XII. 192. god. n. e.), vladao je od 18. III. 180. do 31. XII. 192. god. n. e. Od rođenja do 166. god. n. e. zvao se *Lucius Aurelius Commodus*, od 166. do 176. god. n. e. ime mu je glasilo *Caesar Lucius Aurelius Commodus*, kao suvladar zvao se *Caesar Lucius Aurelius Commodus Augustus*, 180. god. n. e. zvao se *Caesar Lucius Aurelius Commodus Antoninus Augustus*, od 180. do 191. god. n. e. ime mu je glasilo *Caesar Marcus Aurelius Commodus Antoninus Augustus*, i do smrti *Caesar Lucius Aelius Aurelius Commodus Augustus*. U toku svoje vladavine Komod je svome imenu dodavao niz prefiksa pa je na kraju iza naziva August stajalo još i : *Herculeus Romanus Exsuperatorius Amazonius Invictus Felix Pius*. *Exsuperatorius* (vrhovni) je titula davana Jupiteru, a sa nazivom *Amazonius* se Komod identificirao sa Herkulom. On je nosio još i dva počasna izraza i to: *Pacator orbis* (umiritelj svijeta) i *Dominus noster* (naš gospodar). Izraz *Dominus noster* će postati uobičajena konvencionalna invokativna titula za careve od kraja III. n. e., odnosno u vremenu dominata, kojem je ustvari taj izraz i dao ime.

Komod je bio prvi rimski car (i jedini do 337. god. n. e.) koji je „rođen u purpuru“, odnosno za vrijeme očeve vladavine. Njegovo nasljeđivanje je i drugi put da je biološki sin naslijedio oca na principskoj vlasti (prvi put je to učinio Tit, kada je naslijedio Vespazijana). Komod je imao brata blizanca, koji je umro 165. god. n. e. Kako bi Komod ostao živ i zdrav, jer je bio jedini preostali sin Marka Aurelija, o njemu je brinuo Galen. Otac je sinu pripremio i odličan obrazovni i odgojni kurikulum, sa veoma dobrim učiteljima. Po Herodijanu, Marko Aurelije u u Rim doveo mnoge čuvene učenjake, dao im veliku platu da žive u Rimu i brinu o obrazovanju njegovog sina. Komod je boravio više puta i na dunavskom frontu, prateći oca. Član kolegija pontifika je postao 20. I. 175. godine n. e., a *togu virilis* je primio na Dunavu 7. VII. 175. god. n. e. Komod je pratio oca na putovanju na Istok. Nakon toga je dobio nazive imperatora, tribunsku moć, naziv Augusta, bio je i najmlađi rimski konzul (*ordinarius* za 177. god. n. e.). Bilo je sasvim jasno da je on od Marka Aurelija predviđeni nasljednik. Komod se oženio sa Brutijom Krispinom (*Bruttia Crispina*) u ljeto 178. god. n. e. Po očevoj liniji Krispina je poticala iz ugledne i utjecajne familije. Njen otac je bio Gaj Brutije Presens (*Caius Bruttius Praesens*, dva puta konzul), a i dalji preci su bili konzulari i bogate nasljednice. Iako je Krispina bila lijepa, zbog njenog oholog karaktera Komod je nije baš volio. Sudeći po opisu koji daje Herodijan, i Komod je bio markantnog fizičkog izgleda. U trenutku očeve smrti, Komod se nalazio na Dunavu.

Rješavanje situacije na Dunavu

Već svojim prvim potezom Komod je pokazao da neće nastavljati politiku svoga oca. Njegovi interesi i prioriteti nisu bili dalekovidna javna politika, već prije svega samo njegovi interesi. U nastavku transdanubijskih operacija on nije vidio ništa drugo, nego samo produženje svojih napora na hladnom sjeveru, na uštrb komoditeta na Mediteranu. Ovome se bio suprotstavio Klaudije Pompejan, koji je zahtijevao konačnu pobjedu nad barbarima i proširenje granica imperija do „sjevernih mora“). Ali i pored savjeta svojih visokih zapovjednika, sklopio mir sa Markomanima i Kvadima. Krivicu za napuštanje sjevernog fronta i korumpiranje „duše“ mladog Komoda, Herodijan prebacuje na određene dvorjane koji su uticali na mladića da se vrati u Rim i napusti teškoće blata i hladnoće. Komod je napustio Podunavlje već u ranu jesen 180. god. n. e., brzo došavši u Rim, gdje je 22. X. 180. god. n. e. proslavio trijumf.

Po sporazumu su Markomani morali vratiti sve ratne zarobljenike i prebjege (dezertere), dostavljati godišnje propisane iznose žita (kasnije ih je Komod oslobodio ove obaveze), predati nešto oružja, morali su i oni i Kvadi (znatno više, čak 13.000 po Kasiju Dionu) poslati i mladiće za službu u rimskoj vojsci (radi ove stavke su oslobođeni godišnjeg nameta). Bilo im je i ograničeno pravo sakupljanja na skupštine, koje su se smjele održavati samo jednom mjesečno i na jednom mjestu, uz obavezno prisustvo rimskog centuriona. Oni nisu smjeli ni da započinju rat na Jazige, Bure i Vandale. Lijeva obala Dunava je bila smatrana neutralnom zonom. Za uzvrat je Komod evakuirao njihova područja i napustio sve utvrde i pozicije. Buri su poslali taoce i vratili mnoge zarobljenika. Drugi narodi su se obavezali zakletvom da neće nikada naseljavati niti koristiti za ispašu zonu široku 5 milja od granica provincije Dakije. Inače je naseljeno 12.000 izbjeglih nezavisnih Dačana na područje provincije Dakije. Vjerojatno je Komodovo karakteriziranje kao kukavice u literarnim vrelima rezultat toga njegovog odustajanja od transdanubijskog osvajanja.

Već je rečeno da je povlaćenje trupa iz Transdanubije bila katastrofalna greška, posebno jer nije uopće donijela mir na toj granici. Određeni sukobi su se nastavljali i početkom Komodove vladavine i to protiv Jaziga, germanskih Bura i nezavisnih Dačana. Rimski zapovjednici uključeni u ove borbe su bili Valerije Maksimijan, Pescenije Niger i Klodije Albin, a pobjede koje su oni postigli su bili dovoljno da Komod sredinom 182. god. n. e. uzme i naziv *Germanicus Maximus*.

Ratovi koji su vođeni za vrijeme Marka Aurelija su iznjedrili i niz visokih zapovjednika koji su nakon Komodove vladavine imali presudnu ulogu u uspostavi novog sustava (Pertinaks, Julije Didijan, Pescenije Niger, Klodije Albin i Septimije Sever).

Nakon završetka ovih ratovi početkom Komodove vladavine, ova granica je ostala relativno mirna u naredna dva stoljeća. Međutim, povlačenje iz markomansko – kvado –

sarmatske Transdanubije nije značilo i da je u ovom području nestao kulturološki utjecaj rimskog svijeta. Naprotiv, može se slobodno tvrditi da je među Markomanima i Kvadima tekao neki oblik „limitirane kulturne romanizacije“, odnosno usvajanja tekovina razvijene mediteranske grčko – rimske civilizacije. To se ogleda u nalazima i građevina izgrađenih u rimskom stilu, a koje se pronalaze na prostoru današnje jugozapadne Slovačke (Bratislava - Dúbravka, Cífer - Pác, Veľký Kýr) kao i velikim količinama pokretnog materijala. Moguće je da je u ovim objektima boravila lokalna markomansko – kvadsko aristokratija, ili možda doseljeni trgovci sa rimskog područja. Rimske trupe su prodrle u dubinu današnje Slovačke ponovo tek 374. god. n. e., o čemu će kasnije biti znatno više govora.

Ovaj dostignuti nivo kulturološkog razvitka u Markomansko – kvadskom području, posebno izražen u III. i IV. st. n. e., je devastiran sa počecima seobe naroda, hunskim pozicioniranjem u obližnja područja i posebno slavenskim doseljavanjem i preslojavanjem nešto kasnije.

Financije

Sa početkom Komodove vladavine, došlo je i do devalvacije novca. Sada je smanjena i ukupna težina denara i to sa 3,85 na 3,35 grama. I na tu smanjenu težinu, došlo je do smanjivanja količine srebra sa 79% na 76%, odnosno sa 2,57 na 2,34 grama. Do nove devalvacije je došlo 186. god. n. e. kada je količina srebra smanjena na 74%, odnosno na 2,22 grama. Ovo pokazuje određenu financijsku krizu koja je zahvatila rimski svijet, što je izazvano i nedostatkom plemenitih metala, ali i velikim pritiskom na javne financije poradi teških ratova vođenih za Marka Aurelija i pandemije. Smanjivanje broja stanovnika je direktno vodilo smanjivanju javnih prihoda (dok su nasuprot toga troškovi rasli), tako da time postaje i razumljiva politika naseljavanja Trandanubijaca u pojedine oblasti. Uz to Komodova vladavina je bila prožeta razgranatom korupcijom, posebno za Kleandera, u koju su se „utapala“ (i tako nestajala) velika novčana i druga materijalna bogatstva. Tu financijsku krizu Komodova administracija je nastojala razriješiti smanjivanjem količine srebra, tako da bi imali više novca na raspolaganju. Kratkoročno je ta mjera mogla pomoći, jer bi se neko vrijeme uslijed nepoznavanja stvarne vrijednosti novca, zadržavala njegova fiktivna, oktroirana vrijednost. Međutim, dugoročno je teško održavati oktroiranu vrijednost (koja je u vidljivom debalansu sa stvarnom vrijednosti), i onda dolazi do inflacije.

Zavjera iz 182. god. n. e. i kasnije navodne i stvarne konspiracije

Komod nije bio samo nezainteresiran za vojno vodstvo, nego za razliku od svojih prethodnika nije bio ni odviše agilan da se u prvo vrijeme prihvati svakidašnjih upravnih i administrativnih poslova. I to praktično vođenje poslova je prepuštano njegovim favoritima, od kojih je prvi bio Saoter, oslobođenik porijeklom iz Bitinije.

Historia Augusta implicira i homoseksualnu i ljubavnu vezu Komoda i Saotera koji je imao službu princepsovog sobara (*cubicularius*). Osoba koja je obnašala tu službu je praktično imala veliku moć, jer je bila u princepsovoj najneposrednijoj blizini i bila je kod njega u najvećoj milosti i povjerenju.

To što se na početku svoje vladavine Komod nije isticao niti imao neku osobitu želju da se otisne u naporni, zamorni i opasni život upravljaća i vojnog zapovjednika, kao posljedica su se počeli javljati politikanstvo, frakcijsko, lobističko i interesno sukobljavanje, zakulisne igre i dvorsko spletkarenje. A to je bilo polje na kojem je Komod imao umijeće snalaženja ili bar dobru sreću.

Iza Marka Aurelija je ostalo okruženje na koje je 19- godišnji Komod u prvo vrijeme morao računati. Riječ je o Klaudiju Pompejanu, zatim o tastu Gaju Brutiju i Aufidiju Viktorinu koji je tada bio prefekt Grada. On je takođe imao najmanje još četiri živuće sestre, od kojih je svaka imala supruga, koji je bio istaknuti rimski političar i ugledník. Uz to, je Lucila na osnovi svoga prvog braka nosila i naziv Auguste.

Prva zavjera se desila 182. god. n. e., i njen nosilac je bila sestra Lucila. Navodno se ona upustila u zavjeru protiv brata, jer je zavidila Krispini. Zavjera je uplela niz osoba iz njene rodbine, kao što su bili njena kćerka (iz prvog braka) Plautija (*Plautia*), prvi rođak Kvadrat Anijan (konzul *ordinarius* 167. god. n. e.), njegov adoptirani sin Marko Klaudije Umidije Kvadrat (*Marcus Claudius Ummidius Quadratus*; biološki unuk Klaudija Severa, filozofa i učitelja Marka Aurelija) i njegova sestra Umidija Faustina, te nećak njenog drugog muža Apije Klaudije Kvintijan (*Appius Claudius Quintianus*; inače suprug Plautije). Cilj je bio ubiti Komoda i na princepski tron postaviti Klaudija Pompejana, Lucilinog drugog supruga. Ustvari Lucila je tako planirala sebe i svoje favorite postaviti na sam vrh distribucije vlasti i moć u rimskom svijetu.

O ovoj zavjeri Klaudije Pompejan izgleda da nije ništa znao. Iako je Lucila imala dijete sa Pompejanom, njihovi odnosi nisu od početka bili srdačni. Ustvari i Lucila i njena majka su se protivili braku sa Pompejanom, ali se na to iz viših interesa Marko Aurelije nije obazirao. Zato Klaudije Pompejan nije bio umješan u ovu zavjeru, za razliku od dvojice njenih navodnih ljubavnika (Kvadrat Anijan i Klaudije Kvintijan) koji su aktivno pripremali zavjeru.

Komod je trebao biti ubijen dok je ulazio u teatar, ali se atentatori nisu snašli i bili su uhapšeni od osobne princepsove straže. Kvadrat Anijan, njegov adoptirani sin i Kvintijan su bili pogubljeni, a Lucila, Plautija i Umidija Faustina su protjerane na Kapri. Kasnije te godine, Komod je poslao jednog centuriona da ih sve tri pogubi. Nakon neuspjeha zavjere u koju je bila upetljana njegova supruga, Pompejan se privremeno povukao iz javnog života, pravdajući se godinama i oboljenjem očiju.

Ustvari Klaudije Kvintijan je napravio grešku, jer je izletivši iz zaklona sa nožen pokuvajući da ubode Komoda povikao: „Ovo je bodež koji Senat šalje tebi", čime je izrekao svoju namjeru o ubistvu prije nego je imao šanse da to i učini. Stražari su bili brži i bez problema su ga nadvladali i razoružali. Međutim Kvintijanova rečenica je samo doprinijela jačanju Komodovog nepovjerenja prema senatorima, koje će se sve više ispoljavati kako vrijeme bude prolazilo. Po *Historia Augusta* pretorijanski prefekt Tarutenije Patern je bio upetljan u zavjeru, ali nije tada otkriven. Po istoj ediciji krivica za loše ponašanje Komoda je pripisivana Saoteru, i on je bio ubijen od strane frumentarija (organizaciju ubistva su izveli pretorijanski prefekti).

Komod je bio i ožalošćen i bijesan zbog smrti Saotera. Radi toga je Patern smijenjen, a Sekst Tigidije Peren (*Sextus Tigidius Perennis*) je postao jedini prefekt pretorijanaca. Peren je i sam bio vrstan spletkaroš i koji je ustvari i značajno doprinio smjeni Paterna. Vođenje dvorske politike, van institucija sustava, doprinijelo je da se priča o navodnim ili stvarnim konspiracijama nastavi sa još pogubnijim posljedicama. Kako bi ga se riješio Peren je optužio Paterna (i to samo par dana nakon njegove smjene) za učešće u drugoj, novoj zavjeri navodno vođenoj od Publija Salvija Julijana (*Publius Salvius Iulianus*), sina poznatog juriste Salvija Julijana i vjerenika Paternove kćerke. Salvije Julijan je bio veoma istaknuta osoba u neposrednom okruženju Marka Aurelija, snažnog i besprijekornog ugleda i odanosti vojnika armije kojom je zapovijedao. Sada je nastupila čistka u stilu režima Tiberija, Kaligule, Klaudija i Nerona... Pored Salvija i Paterna, pogubljeni su ili prognani i mnogi drugi istaknuti konzulari i senatori, sve odreda osobe koje su imale utjecaj u vladi Marka Aurelija. Didije Julijan, rođak Salvija Julijana, je bio otpušten sa dužnosti namjesnika Donje Germanije. Peren je sada postao veoma moćna osoba. On je koristeći Komodovo ne petljanje u svoj stvarni upravno – administrativni posao i nepovjerenje prema senatorima, učinio dosta zla mnogim senatorima, ujedno prisvajajući njihovu imovinu.

Peren je imao potpunu kontrolu nad državnim poslovima, i sve poruke koje su išle Komodu su prvo pregledane od Perena. Komod se zato mogao posvetiti luksuzu i uživanju, priređivanju banketa i zabava. Po *Historia Augusta* Komod je u orijentalnom stilu održavao i harem sa 300 konkubina i 300 „miljenika" (dječaka i mladića).

Peren se počeo ponašati u stilu Sejana, pa je dijelio raskošne donacije vojnicima, a i svoja dva sina je imenovao za vojne zapovjednike u Iliriku (gdje su pod komandom imali snažnu armiju). Međutim, njegov utjecaj je bio kratkog vijeka i Komoda su prijatelji, vojnici

(vojnici kontigenta iz Britanije) i drugi „natjecatelji“ i pretendenti za praktičnu moć upozorili na rastuću snagu Perena, što je nesumnjivo predstavljalo opasnost za Komoda. I ovaj ambiciozni, bezkrupulozni i brutalni pretorijanski prefekt je pogubljen 185. god. n. e. Herodijan detaljno opisuje kako je došlo do pada i pogubljenja Perena. Ali to nije značilo da će se stanje popraviti, jer će njegov nasljednik na čelu administracije i uprave biti oličenje ogoljele korupcije. Zanimljivo je da Kasije Dion nema nepovoljno mišljenje o Perenu, što bi se moglo objasniti činjenicom da je on tada postao član Senata.

Najveći spletkaroš Komodove vladavine je bio Marko Aurelije Kleander (*Marcus Aurelius Cleander*), porijeklom oslobođenik iz Frigije. On se ipak uspio uzdići sve do toga da postane službenik carskog domaćinstva. Kleander je oženio Demostratiju (*Demostratia*), jednu od Komodovih ljubavnica. Ovaj prepredeni Frigijac je imao značajnu ulogu u likvidiranju Saotera, i zauzeo je njegovu ulogu, da bi ubrzo postao i njegov osobni favorit. Uzdizanje Saotera, pa Kleandera jasno pokazuju da carsko domaćinstvo postaje taj centar moći, a ne više oficijelne institucije. Sada se već sa pravom može govoriti o dvorskoj politici, koja ima efekat i na državnu. O moći oslobođenika i robova u administrativnoj carskoj službi za vrijeme Komoda najbolje pokazuje primjer ranije spomenute žalbe koju su podnijeli slobodni građani koji su kao dobrovoljni koloni/zakupci obrađivali sjevernoafrički posjed Suk-el.Khmis i koje je, u ime princepsa, protuzakonito i nemilosrdno dao išibati poslovođa na imanju *Saltus Burunitanus*, inače u statusu carevog roba.

Za razliku od prethodnog razdoblja, Komodova vladavina se isticala više – manje mirnim stanjem na vanjskim granicama. Komod niti njegovi favoriti nisu imali osvajačkih niti ratničkih ambicija, a i turbulencije u Transdanubiji i na istoku su prestale. Rimska država je imala sreću da se za vrijeme Komodovog režima, nije morala suočiti sa onakvim iskušenjima kakve je morao prebroditi Marko Aurelije. Da se to desilo, pitanje da li bi tadašnja Država imala snage da na te probleme adekvatno reagira.

U Britaniji je 180. god. n. e. došlo do pogoršanja situacije. Po Kasiju Dionu sjevernjaci su probili odbranu na Hadrijanovom zidu, kojom prilikom je poginuo i tadašnji namjesnik. Po istom historičaru to je bio najozbiljniji rat za vrijeme Komodove vladavine. Za novog namjesnike je poslan Ulpije Marcel (*Ulpius Marcellus*) koji je sa 184. god. n. e. uspio da pobijedi u ratu i da pokuša da ponovo postavi liniju razgraničenja na Antoninov zid. Ipak se odlučio povući na Hadrijanov zid i zaključiti sporazume sa sjevernjačkim narodima o miru. Utvrde sjeverno od Hadrijanovog zida su napuštene. U znak pobjede u Britaniji, izdati su i komemorativni novci, a Komod je uzeo naziv *Britanicus*, iako postoji mogućnost da su se nemiri i borbe u Britaniji nastavili i nakon 184. god. n. e., jer su komemorativni novci izdavani i 185. i 186/187. god. n. e. Marcel je bio strog i prema sebi i prema drugima, pravi reprezent rimskog vojnog zapovjednika starog kova. Po Kasiju Dionu on je bio bezpogovorno nekoruptivan, ali sa druge strane nije bio ugodne i ljubazne prirode. Marcelovo insistiranje na strogoj disciplini je doprinijelo buni vojnika koji su željeli

aklamacijom da drugog legata po imenu Prisk proglase za princepsa. Iako je ovaj to odbio, i do uzurpacije nije došlo, Peren je naredio da se svi legijski legati u Britaniji degradiraju. Prilikom Kapitolinskih igara 15. X. 184. godine n. e. jedan cinički filozof je javno optužio Perena pred Komodom, ali je skoro odmah pogubljen. Naredne godine, jedan kontigent od 1500 vojnika iz Britanije, koji je prebačen u Italiju radi protu-hajdučke djelatnosti je optužio Perena da ovaj planira da svoga sina postavi za princepsa. U ovoj optužbi su oni imali podršku Kleandera, koji se želio riješiti Perena. Komod je onda vojnicima dao dozvolu da pogube Perena, njegovu sestru, suprugu i sinove. Sada je došlo do nove lančane reakcije progona. Aufidije Viktorin je počinio samoubojstvo, a Ulpije Marcel je smijenjen sa dužnosti namjesnika (zamijenio ga je Pertinaks), i doveden je u Rim da bu se sudi zbog izdaje. On je jedva uspio da izbjegne smrtnu kaznu. Nemirno stanje u britanskoj armiji uspio je da riješi uz dosta muke tek neki novi namjesnik Pertinaks.

Nekih manjih problema je bilo i u sjevernoj Africi i bila je pokrenuta jedna akcija protiv Maura.

Kleander, korupcija, zločini

Glavna osoba koja je doprinijela padu Perena bio je Kleander, koji je sada preuzeo utjecaj i moć glavnog favorita, samim tim i praktičnog upravitelja Države. Kleander je postao ne samo siva eminencija režima, nego i njegov najpokvareniji dio. U svojim rukama je koncentrirao veliku moć, koristeći to da se i enormno bogati. Bio je do srži korumpiran, prodavao je i darovao položaj senatora, namjesništva, vojna zapovjedništva, pa i sufektne konzulate. Početkom 188. godine n. e. Kleander je preuzeo i zapovjedništvo nad pretorijancima uzevši čin *pugione*, a pretorijanski prefekti su mu bili hijerarhijski subordinirani.

Nakon Perena, promjene prefekta pretorijanske garde su bile vrlo učestale. Publije Atilije Ebutijan (*Publius Atilius Aebutianus*) posljednji prefekt prije nego što je Kleander preuzeo vrhovnu komandu, je bio zahvaljujući spletkama Kleandera likvidiran. Nakon toga je Kleander preuzeo zapovjedništvo nad pretorijancima.

Vrhunac koruptivne hobotnice Kleandera je bio 190. godine n. e. kada je bilo čak 25 sufektnih konzula (među kojima je bio i budući princeps Septimije Sever), nešto što se nije desilo nikada ranije, a niti će se desiti kasnije. Kleander je naravno svima njima ustvari prodao sufektno konzulstvo. „Zarađeni“ novac Kleander je dijelio sa Komodom i njegovim konkubinama, ali ga je isto koristio za izgradnju određenih zgrada, kupatila i druge javne radove.

On je sve to uspijevao činiti zahvaljujući Komodovoj indolenciji, prepuštanju hedonističkim, sportskim i drugim uživanjima. Komodu je bilo važnije ispunjavanje njegovih kaprica i želja nego vođenje upravno – administrativnih poslova. A pošto je dobivao dio novca iz koruptivne hobotnice svoga favorita, Komod nije imao razloga da se žali na Kleandera. Zloupotrebe, korupcija, spletkarenje kao da su razgrađivali antoninijanski sustav.

Neodgovorna uprava je doprinijela i u imperiji počne da raste unutarnja nesigurnost. Poseban problem su činile skupine vojnih dezertera koji su terorizirali područja u galskim i germanskim provincijama. Jedan od vođa tih skupina dezertera po imenu Matern (*Maternus*), koji je u Galiji okupio prilično veliku grupu odmetnika, sa kojom je napadao sela i vile. Oni su počeli napadati i gradska naselja. Kako bi se riješio ovaj veliki unutarnji sigurnosni problem, poduzeta je u pravom smislu ratna operacija koju je vodio Pescenije Niger. VIII. legija *Augusta* je bila najviše zaslužna za gušenje odmetništva u galsko – germanskom području. Pritisnuti u Galiji i Germaniji, odmetnici su se nekako uspjeli probiti u Italiju. Matern je bio odlučio da izvrši atentat na Komoda. za vrijeme praznika Velike Majke bogova u martu 187. god. n. e. Ali nije uspio u svojoj namjeri jer je bio izdan i pogubljen. Iste godine je ubijen Antistije Bur (Komodov zet i konzul *ordinarius* 181. god. n. e.) jer navodno teži princepskom tronu, a nešto kasnije je zahvaljujući Kleanderovim spletkama ubijen i Arije Antonin (*Arrius Antoninus*). Navodno je Pertinaks stajao iza optužbi da Bur i Arije imaju aspiracije prema princepskoj časti. Nakon pogubljenja Antistija Bura, Aurelija Sabina se udala za Lucija Aurelija Agaklita (*Lucius Aurelius Agaclytus*), oslobođenika u rangu viteza i provela je ostatak života u sjevernoafričkom gradu *Thibilis* (rodno mjesto njenog prvog supruga).

Međutim, historijska je činjenica da koruptivna hobotnica kad-tad mora da se raspadne. Dovoljna je samo jedna nevolja, jedan mali poremećaj u sustavu da dođe do sloma (i to u nepovrat) uhodane mreže pokvarenjaka. Ako je sustav zasnovan na zakonitosti, poštenju i funkcionalnosti (kao za Marka Aurelija), onda je on savitljiv i može izdržati i najteže terete (kao što su vanjski ratovi, unutarnje uzurpacije i pandemije). Sa druge strane, ako je sustav uslijed korupcije postao tako maligan i „izjeden“ iznutra, onda i najmanji teret dovodi do brzog i lakog pucanja, a u nastalu provaliju se prvo strovale nosioci koruptivne hobotnice i dekadencije. To je ustvari jedna prirodna zakonitost kojom se eliminiraju „gangrenom“ zahvaćene strukture.

U junu 190. god. n. e. došlo je do nestašice hrane u Gradu. Papirije Dionisije (*Papirius Dionysius*), prefekt za snabjedavanje hranom, je to iskoristio, dodatno stanje prikazujući gorim nego što je bilo, kako bi krivicu bacio na Kleandera.

Nešto ranije, u toku 189. god. n. e. kuga se ponovo javila, a po Herodijanu je posebno ozbiljna situacija bila u Rimu. Komod je na savjet svojih ljekara napustio Rim i otišao u Laurentum. Herodijan detaljno opisuje ovu epidemiju i opisuje kako se ljudi borili

da ne budu zaraženi. Sudeći po Herodijanu, ljudi i ljekari su vjerovali da se kuga širi „zagađenim“ zrakom.

Krajem juna iste godine, za vrijeme konjičkih trka u *Circus Maximus*, došlo je do javnog izliva nezadovoljstva mase prema Kleandera. On je, pogrešno precjenjujući svoju moć, poslao pretorijansku konjicu na masu. Došlo je do otvorenog sukoba i bilo je i mrtvih, a kada su se pretorijanci neuspješno upetljali u ulične borbe situacija se pogoršala. Tadašnji gradski prefekt Pertinaks je otposlao i vigile da stanu na stranu mase. I ubrzo je masa došla pred palatu i prijetio je građanski rat. Kleander je tada pobjegao Komodu (koji je tada bio u predgrađu *Quintilian,* blizu Laurentuma), ali ga je masa pratila tražeći njegovu glavu. Po Kasiju Dionu, Marcija (*Marcia Aurelia Ceionia Demetrias*; Komodova tadašnja ljubavnica) je obavijestila Komoda šta se dešava i utjecala na njega da žrtvuje Kleandera. Po Herodijanu, Komoda je o zbivanjima u Gradu obavijestila starija sestra Fadila, ujedno apelujući na njega da žrtvuje Kleandera. I uplašeni Komod je tako, kako bi stišao narodni bijes i nezadovoljstva viših slojeva (zgroženih neviđenom korupcijom i obiješću Kleandera), dao da se pogube i Kleander i njegov sin. Marcija je potpuno pravilno shvatila da bi se nezadovoljstvo moglo, ako se Kleander ostavi živ i u okruženju Komoda, moglo preliti i prema princepsu, a to bi direktno ugrozilo i nju. Komod se tako, iako je imao i znatnog lukrativnog udjela u koruptivnoj hobotnici, vrlo elegantno otarasio Kleandera. Uz njega su pogubljeni sinove koje je imao sa pojedinim Komodovim konkubinama (i one su ubijene). Naravno, uslijedila je i nova serija pogubljenja i čistki. Pogubljeni su neki oslobođenici koji su obnašali istaknute službe na dvoru. U Komodovim čistkama stradali su i pretorijanski prefekti Julije Julijan (možda *Lucius Iulius Vehilius Gratus Iulianus*) i *Regillus*, zatim Anija Fundanija Faustina (*Annia Fundania Faustina*), a i Papirije Dionizije je smaknut. Komod je nakon 190. god. n. e. naredio i pogubljenje svoga zeta Mamertina, njegovog sina i svoga sestrića Petronija Antonina (*Petronius Antoninus*), Mamertinovog brata i familije njegove sestre. *Historia Augusta* navodi čitavu listu konzulara i istaknutih Rimljana koji su u ovoj čistki stradali, i to zajedno sa svojim rođacima. Komod je želio da zatre čitave familije, i sve one koje je smatrao potencijalnim neprijateljima, pa je broj pogubljenih i ubijenih prevazilazio i princepse iz vremena Julijevaca – Klaudijevaca.

Fundanija Faustina je bila kćerka Marka Anija Liba (strica Marka Aurelija) i njen prvi suprug je bio čuveni političar i zapovjednik Tit Pomponije Prokul Vitrasije Polio (*Titus Pomponius Proculus Vitrasius Pollio*, vjerojatno poginuo za vrijeme završih borbi u ratovima na Dunvu). Njen sin Tit Fundanije Vitrasije Polio (Titus Fundanius Vitrasius Pollio) i kćerka Vitrasija Faustina (*Vitrasia Faustina*) su pogubljeni 182. ili 183. god. n. e. po optužbi za zavjeru protiv Komoda. Sama Fundanija se povukla u Ahaju, ali ni to je nije spasilo kada je paranoični Komod nakon smrti Kleandera pokrenuo veliku čistku.

Mamertinova supruga i Komodova sestra Kornificija Faustina je preživjela čistku i kasnije se udala za Lucija Didija Marina (*Lucius Didius Marinus*). Za vrijeme kratke vladavine

Pertinaksa, ona je imala aferu sa njim. Na kraju je 212. god. n. e. Karakala izdao naredbu o njenom pogubljenju. Kasije Dion navodi njene posljednje riječi: „Moja sirota, nesretna dušo, zarobljena u bezvrijednom tijelu, budi slobodna, pokaži im da si ti kćerka Marka Aurelija.“ Nakon tih riječi je izvršila samoubistvo presjecanjem vena.

Jedina sestra koja je kako-tako ostala u dobrim odnosima sa Komodom bila je Aurelija Fadila, čiji je suprug inače bio jedan od bliskih Komodovih savjetnika. Po Herodijanu Fadila je upozorila brata na svemoćnog Kleandera.

Za vrijeme Komodove vladavine ljudi su mogli sada stradati i na osnovi najbesmislenijih tumaćenja, kao što slikovito pokazuje primjer likvidacije davljenjem braće Kondijana i Maksima Kvintilija (*Condianus et Maximus Quintilii*). Oni su bili pogubljeni jer su ih njihova znanja, umijeća, talenti i bogatstvo, iako nisu bili uključeni ni u jednu konspiraciju protiv princepsa, po shvatanju Komoda i njegovih favorita navodili da budu nezadovoljni trenutnim režimom. Zanimljiva je i avanturistička priča vezana za Seksta Kondijana (*Sextus Condianus*), sina Maksima. Sekst (nalazeći se u Siriji) je uspio, kada je saznao da je donesena odluka o njegovom pogubljenju, da lažira svoju navodnu smrt. Ipak se na kraju saznalo za lažiranje smrti, i započela je potjera za njim koja je donijela mnogo smrti i zla. Sudbina Seksta Kondijana ni do danas nije razjašnjena, odnosno da li je ipak likvidiran ili je uspio da izbjegne potjeri. Izvjesni Julije Aleksandar iz sirijske Emese, je trebao biti pogubljen jer je ubio lava dok je jahao konja, što je Komod shvatio kao konkurenciju njegovom rimskom Herkulu pa je poslao ubice koje je Julije Aleksandar uspio ubiti. Ovaj je pokušao pobjeći, ali su ga progonitelji sustigli i Julije Aleksandar je izvršio samoubistvo.

Pošto su troškovi Komodovih zabava i darežljivosti prelazili kapacitete javnih fondova, Komod se služio jednom perfidnom metodom za utjerivanje novca. Optuživao je i muškarce i žene, neki bi bili pogubljeni dok bi drugi otkupljivali svoje živote velikim iznosima, a bili su prisiljavani i na “dobrovoljne poklone”. Naređeno je da i svaki član senatorskih familija mora dati dva zlatnika svake godine na njegov rođendan. Senatori su morali dati i pet denara. Sav ovaj novac on je trošio na divlje zvijeri i gladijatore.

Nakon Kleanderove smrti, izbili su novi favoriti i to novi sobar Eklekt (*Eclectus*), njegova konkubina Marcija (inače bila je ranije ljubavnica Umidija Kvadrata koji je smaknut 182. god. n. e.) i pretorijanski prefekt Kvint Emilije Let (*Quintus Aemilius Laetus*).

Marcija je vjerojatno bila kršćanka i uticala je na Komodovu pomirljivu politiku prema njima. Ona je održavala i veze sa episkopom/biskupom grada Rima (papom) Viktorom I. Marcija je bila zaslužna da se dozvoli povratak u Grad svim kršćanima koji su bili poslani na rad u rudnike na Sardiniji. Do episkopata Viktora I. (koji je porijeklom iz provincije Afrike), mise i u Gradu su održavane na grčkom jeziku. Viktor I. je zamijenio misu na grčkom jeziku, sa onom na latinskom. On je bio i prvi kršćanski autor koji je, po sv. Jeronimu, počeo da piše teološke zapise na latinskom. U cjelokupnom (bez obzira na

geografsko područje i dogmu) tadašnjem kršćanstvu svijetu (koji se počeo pojavljivati kao neka vrsta subkulture nasuprot dominantnom rimskom svijetu), glavni jezik je bio grčki. Tako je Viktor I. započeo proces latinizacije crkve na zapadu, koji je ipak dosta spor jer latinske mise nisu postale općenito prihvaćene sve do kraja IV. st. n. e. Marcija je u potpunosti zamijenila Krispinu, iako se Komod sa njom nikada nije zvanično vjenčao. Nepoznate su razlozi, okolnosti i vrijeme kada je Krispina poslana u egzil i kada i kako je umrla.

Vladavina favorita, periodično obračunavanje sa nizom uglednih pojedinaca, Komodovo javno obeštećenje principepske časti u areni, su samo podgrijavali nezadovoljstvo viših slojeva rimskog društva, posebno senatora, prema Komodu i njegovom režimu. Iako je upravljao preko favorita, i u autokratskom (samodržačkom) stilu, i bio omrznut od senatorskog reda, Komod je ipak uživao popularnost među vojnicima i narodom. Vojnicima je bilo bitno da plate dobivaju redovno, i da neće biti uskraćeni za penziono obeštećenje i druga prava. Pošto je Komod bio prilično darežljiv prema gradskom puku (u iznosu od 140 denara po čovjeku) a i priređivao je raskošne igre, ni narod Rima nije bio protiv principsa. Nepovjerenje Komoda prema instituciji Senata je bilo toliko da se na natpisima iz njegovog doba pojavljuje i promjena u redu spominjanja u službenom nazivu države, pa je umjesto SPQR (*Senatus Populusque Romanus*) bilo PSQR (*Populus Senatusque Romanus*).

Komod, „Herkul“ i gladijator

Komod je provodio dosta svoga vremena van Grada, i to uglavnom na posjedu u *Lanuviumu*. Suprotno od svoga oca, on je bio fizički snažan dok se nije trudio u intelektualnom radu. Slično Neronu, kojem je želja za pokazivanjem i dokazivanjem svojih artističkih umijeća bila životni prioritet, Komod je želio da se pokaže i dokaže u vještinama sportiste (u tadašnjem kontekstu shvatanja toga pojma). Tako je ne samo pratio i uživao u konjičkim trkama, borbama sa životinjama i gladijatorskim borbama, nego je u njima i učestovao. Istine radi, nije se ipak usuđivao da učestvuje u trkama konjičkih kola u javnosti (izuzev kasno navečer na mjesečini), ali je tu svoju želju itekako upražnjavao (i to u odori zelenog tima) u privatnosti. Ubijanje životinja i učešće u gladijatorskim borbama je prakticirao i privatno i javno. Prilikom borbi u javnosti se suzdržavao da koristi željezno oružje i da proliva krv, ali takvih ograničenja nije imao dok se borio kao gladijator u nekom privatnom prostoru. Po *Historia Augusta*, on je dosta vremena provodio među gladijatorima.

I tako dok Marko Aurelije nije bio oduševljen gladijatorskim borbama, pa ih je i ograničavao, njegov sin je aktivno učestvovao u njima. Kasije Dion i *Historia Augusta*

istiću da je Komod bio vrstan i precizan strijelac. U gladijatorskim borbama Komod je uvijek izlazio kao pobjednik. Oslanjanje na favorite, Komodu je omogučilo da se predstavlja i nameće i u nastupima i u ikonografiji u formi boga – vladara i osobe sa fizičkom snagom i herojstvom. Bio je opčinjen idejom o herosu, u smislu mitološke ideje.

Marko Aurelije je nastojao da mu se sin odgaja u strogom, stoičkom stilu osobne i državničke mudrosti i odgovornosti, ali Komod jednostavno nije bio ni intelektualno ni karakterno materijal za takvo nešto. On je bio znatno jednostavnija osoba koja nije dublje promišljala, koja je bila pod utjecajem favorita i savjetnika koji su podilazili njegovim željama i kapricima. Čim mu je otac umro, Komod se oslobodio stega koje su bile nametane njegovoj ličnosti. Komod se brzo otarasio očevih najbližih savjetnika i okružio osobama sumnjivih agendi koje su, a kako bi zadržavali svoje pozicije i privilegije, razvijali kod Komoda (koji nije bio prirodno zao i brutalan niti paranoičan) najgore osobine nedostojne vladaru rimskog svijeta. Tako je na kraju napravljena osoba koja je po svome ponašanju i djelovanju bila antipod onoga što je bio Marko Aurelije. I Komod je tako ostao zapanćen kao povodljiva i površna ličnost primarno sklona zadovoljavanju svojih potreba i želja, sa megalomanskim i „božanskim pretenzijama“, i sa skoro patološkom paranojom.

Jednom je pod utiskom te svoje mitološke herkulijanske opsesije, skupio iz Grada ljude koji su imali amputirane noge, i onda je oko njihovih koljena i patrljaka učvrstio nešto nalik na tijela zmija. Ovaj „perfomans“ je trebao imitirati mitsku borbu bogova i divova, u kojoj su divovi uobičajeno predstavljani kao da imaju zmije umjesto nogu. Onda bi ih rimski „Herkul“ sve pobio strijelama i batinom.

Podignut je nebrojeno veliki broj statua širom imperija koje su Komoda prikazivale kao Herkula / Herakla sa lavljom kožom i toljagom. To je bilo u svrhu isticanja te ideje o Komodu (do koje je njemu itekako stalo) kao personifikaciji mitološkog herosa, u svome najprostijem vidu, kao osobe sa golemom fizičkom snagom koja je ujedno i zaštitnik i borac protiv zvijeri i ljudi. On je i inače bio snažnije fizičke građe i zgodnijeg fizičkog izgleda, na što je on bio ponosan. Komod se tako sve više vidio sebe kao reinkarnaciju (ne u današnjem smislu) Herkula, pa je tako i za svoj izvor moći smatrao da ide direktno od Jupitera. Ove tendencije su kod Komoda poprimile megalomanske razmjere.

U toku 191. god. n. e., Rim je bio ozbiljno oštećen vatrom koja je trajala nekoliko dana, a veliki broj zgrada je uništen kao što su Hram Mira, Vestin hram i dijelovi carske palate. Novonastalu situaciju je Komod vidio kao idealnu priliku da ostvari svoje nove tendencije. Tako je sebe početkom 192. god. n. e. proglasio novim Romulom, a ritualno je kao obnovio grad Rim, preimenujući ga u *Colonia Lucia Annia Commodiana* (što dokazuju i novci izdati 190. god. n. e.). Tako Grad postavio u rang kolonija koje su princepsi osnivali. Promijenio je i imena mjeseci kako bi održavala njegovo ime sa svim počasnim i drugim nazivima koji su mu dodjeljivani ili ih je sam sebi dodjeljivao. Narod, legije, grad Kartaga i palata su dobile komodijansko ime, afrička flota (koja je organizirana za njegove vladavine)

koja je dovozila žito u Grad je nazvana *Commodiana Herculea*, Senat je čak dobio ime Komodovski Sretni Senat.... itd... dan na koji su ove odluke donesene su nazvani *Dies Commodianus*. Sebe je predstavljao kao izvorište imperije i rimskog načina života. Nasuprot zgrade Senata postavljena je i posebna statua koja je predstavljala Komoda kao strijelca koji je spreman da odapne strijelu. Ova statua je nakon pada Komoda zamijenjena sa statuom Slobode. Dao je da se i zamijeni glava na Kolosu u blizini Koloseuma sa njegovim portretom, statua je dobila i batinu i ispod njenih nogu je postavljen brončani lav, sve sa ciljem da se on predstavi kao Herkul. Ispod je stajao natpis „Jedini ljevak – borac koji je pobijedio 12 puta 1000 ljudi“. Ovi postupci su nesumnjivo pokazivali psihopatologiju Komoda, u smislu megalomanske opsesije i gubitka zdravog razuma. Njegovoj psihičkoj poremenosti su nesumnjivo doprinijela dešavanja iz prethodne decenije, kad je bio izložen stvarnim i navodnim konspiracijama, gubitcima favorita iz najrazličitih razloga, ali i njegovom ponašanju kao gladijatora. Svoje neučešće u stvarnoj upravi, to što nije ništa ostvario ništa korisno, kod njega su razvila identifikaciju sa Herkulom, a on je već za to ranije imao predispozicije zbog svoga oduševljavanja za sirovu fizičku snagu i gladijatorske borbe. Zanimljivo je da njegova megalomanija nije ostala samo formalne prirode, nego je i primjenjivana. Epigrafski spomenik iz Dura Europosa na Eufratu pokazuje da su se novi nazivi za mjesece godine i princepsovo ime u punom obliku koristili i u najdaljim dijelovima Carstva. Komod je od svih rimskih princepsa najviše mijenjao svoje ime, što možda govori i o njegovoj nestabilnosti u određenju sopstvenog identiteta i pokušajima traženja novog identiteta koji bi više odgovarao zahtjevima njegovog kompleksnog mentalnog stanja. Ime je mijenjao i u skladu sa okolnostima politike. Posljednja pormjena imena kada je izbacio ime Marko i uzeo ime Lucije možda ukazuje na Komodov pokušaj raščišćavanja sa mrtvim ocem. Po svemu sudeći, odnos Marka i Komoda je bio komplicirana stvar, i nesumnjivo je imao određeni efekt po podsvjest Komoda i neka njegova uvjerenja. Stiče se utisak kao da je Komod nešto podsvjesno zamjerao ocu. Osim Herkulu i Jupiteru, Komod je ukazivao posebne časti i orijentalnim božanstvima Kibeli, Serapisu i Izidi.

Njegovo ekscentrično, razuzdano i brutalno ponašanje je prelazilo sve granice i sve više izazivalo ljutnju i bijes. Vrhunac Komodove ekscentričnosti i opsjenarstva bile su plebejske igre koje su se održavale u novembru 192. godine n. e. Igre su trajale 14 dana i bile su spektakularne. Kasije Dion je bio i neposredni očevidac svega što se na tim igrama događalo. Po Kasiju Dionu u areni se Komod pojavio obučen kao Merkur. Prvog dana je već ubio stotinu medvjeda, drugog dana je nastavio pokolj različitih životinja koje su dovođene pred njega. Zatim se egzibiciozno (u formi sparinga) borio kao gladijator. Svoje pojavljivanje u areni je naplaćivao sa milion sestercija (iz gladijatorskog fonda) po danu, u smislu da narodu koji ga gleda ustvari naplaćuje pokazivanje svojih vještina. Kada je ubio noja, odrezao je njegovu glavu i noseći je u ruci došao do senatorskih mjesta i podigao prema njima svoj krvavi mač. Time je želio pokazati senatorima šta ih čeka.

Komodova smrt

U decembru 192. god. n. e. Komod je odlučio da likvidira designirane konzule *ordinarius* za 193. god. n. e. i da prvog januara preuzme konzulsku čast ne na tradicionalni način, nego iz gladijatorskih kasarni, uz počasnu pratnju gladijatora i to kao *secutor*. To je rekao Marciji, koja ga je molila da tako ne postupi i ne nanese sramotu na Rimsku državu i njene institucije. Komodu se nije svidio Marcijin stav i svoju ideju je onda prezentirao pretorijanskom prefektu Letu i sobaru Eklektu. Nakon što su i oni iznijeli negativan stav i pokušali ga odgovoriti od takvog čina, Komod je u skladu sa svojom kapricioznošću i plahovisti odmah ih sve troje stavio na listu osobu koje su trebale biti pogubljene. Na listi su se nalazila i imena istaknutih senatora i suradnika njegovog oca. Dok se Komod kupao, dječak po imenu Filokomod (*Philcommodus*, inače sluga i ljubavnik Komoda što potvrđuje i njegovo ime) je našao ovu listu i i sticajem okolnosti ona se našla u Marcijinim rukama. Postalo je jasno da je Komod izgubio bilo kakvu vezu sa realnošću, a lista je poslužila kao povod za obrazovanje nove zavjere i to u okviru najbližeg Komodovog okruženja od strane Marcije, Leta i Eklekta. Marcija je otrovala hranu i piće, ali je Komod povratio otrov. Onda su zavjerenici poslali Narcisa, Komodovog partnera u hrvanju da ga uguši (uz obećanje velike nagrade), što se i desilo. Čim se raširila vijest da je Komod mrtav, Senat ga je proglasio državnim neprijateljem i odmah vratio stara imena gradu Rimu, državnim institucijama, vojnim jedinicama i mjesecima godine. Prema Komodu je primjenjena *damnatio memoriae*. Njegove statue su bile srušene, a fizički ostaci (pepeo) sahranjeni su u Hadrijanovom mauzoleju. Nakon Komodove smrti, Marcija i Eklekt su se vjenčali, ali je ona uskoro ubijena od strane Didija Julijana.

Sa Komodom završava jedna epoha, koja se naziva antoninijansko doba ili „dinastija Antonina“. Vrlo brzo će uslijediti dvije kratkotrajne vladavine Pertinaksa i Didija Julijana, i V. građanski rat koji će predestinirati jedno sasvim novo doba historije rimskog svijeta. Iako je suštinski vrijeme Severa nova epoha i po svome karakteru i sadržini i po svome načinu funkcioniranja i ideološkoj matrici na kojoj počiva, Septimije Sever je svoju poziciju princepsa pokušavao legitimizirati povezujući je u smislu (formalnog i pojmovnog) kontinuiteta sa „dinastijom Antonina“, što će nastaviti i njegov nasljednik Karakala. Zato je Septimije Sever učinio i neke poteze u svrhu pokušaja rehabilitiranja Komoda. Tako je Komod i deificiran, sa svim pratećim svećenstvom.

Bez obzira na ovo severijansko rehabilitiranje, Komod je ostao u kolektivnom pamćenju zapamćen kao princeps čija je vladavina donijela vrlo negativne posljedice po razvitak rimskog svijeta. Mnogi historičari i pučka kultura početak procesa postupnog opadanja rimskog svijeta stavljaju u vrijeme Komodove vladavine. Tako Komodova vladavina postaje ključna tačka razdvojnica zenita razvitka rimskog svijeta i njegove opadajuće linije.

RIMSKI SVIJET NA SVOME ZENITU

Opće karakteristike

Karta preuzeta iz Brujić, 2005:91.

Vladavina „Pet Dobrih Careva“ se može smatrati zenitom razvitka rimskog svijeta i to u svim njegovim aspektima. Tada je dostignut najviši teritorijalni obim: dva puta su trupe Rimske države okupirale Mesopotamiju, pored zaposjedanja Dakije okupirano je i široko i duboko transdanubijsko područje, granica je privremeno bila pomaknuta prema sjeveru Britanije. Nikada ranije, a ni nikada kasnije nije dostignut takav stupanj ujedinjavanja euromediteranskog prostora. Sasvim logično to prate i općekulturni, ekonomski i socijalni procesi, koji isto dostižu svoj zenit.

Stoičko - filozofska osnova antoninijanskog režima doprinijela je da se Rimska država promatra i tumači kao univerzalni fenomen, ujedinjeni svijet koji promiče univerzalističke ideje i principe. Posljedica takvog shvatanja je i činjenica da antoninijanski princepsi masovno dodjeljuju rimsko građanstvo i zajednicama i pojedincima. Simbiostički i

eklektički, inače snažni u rimskoj općoj kulturi, sada postaju pravilo u širokom pojasu od atlanske obale do Međurječja. U ovom stoljeću je vrlo teško razdvajati pojedine kulture unutar rimskog svijeta, jer je sve tako uzajamno prožeto, globalizirano.

Naravno, intenzitet romanizacije i općenito univerzalne kulturizacije je bio različit, zavisno od zemlje u kojoj se odvija, njenih ranijih kulturnih ili civilizacijskih tradicija, zemljopisnih osobenosti (pristupačnosti, putevima, resursnim i privrednim kapacitetima), demografije, kolonizacije, mentaliteta lokalne populacije, interesa Države i središnje uprave. Načelno je romanizacija seosko stanovništvo zahvaćala manje nego gradsko, ali je rimska (euromediteranska) univerzalistička kultura, usprkos tog ograničenja, stekla u II. st. n. e. opću raširenost u zapadnim provincijama. Često je dolazilo do sinteze starih kulturnih osnova ove ili one zemlje s novodonesenim načelima. Na istoku je situacija bila specifičnija, zbgo toga što se helenistička kultura integrirala u univerzalističku euromediteransku kulturu. Kulturne tradicije naslijeđene ne samo iz helenističke, nego i iz još drevnijih epoha, kultura i civilizacija su još uvijek bile vrlo žive. To je bilo i oficijelno priznato, pa je u istočnim provincijama koine grčki bio u podjednakoj mjeri služben kao i latinski. Pored grčkog jezika, tamo su još uvijek bili dosta živi i domaći jezici kao što su egipatski (koptski), aramejski (sirijski), asirski, jermenski, gruzijski, razni maloazijski i iranski jezici (kurdski i perzijski). I ta živost domaćih jezika u istočnim provincijama u odnosu na zapadne čini još jednu unutarnju specifičnost razvitka rimskog svijeta. U zapadnim provincijama, koje su kulturno bile na nižem nivou razvitka (izuzev prokonzularne Afrike i Sicilije) u odnosu na Italiju, latinski jezik i njegove vulgar-izvedenice su bile lakše, brže i efikasnije prihvatane i od strane domaće elite i do strane običnog stanovništva. U istočnim provincijama, sa višemilenijumskim kontinuitetom pismenosti, civilizacije i urbanog načina života, situacija je prirodno morala biti nešto drugačija. Grčki jezik (odnosno njegova raznolika narječja i dijalekti) je kao svakodnevni, materni jezik korišten pored balkanske Grčke i egejskog područja, pojedinih dijelova maloazijske obale i prostora nekadašnje grčke kolonizacije još samo u središtima helenističke kulture kao što su Aleksandrija, Pergam, Antiohija...i sl. U ovoj zoni je grčki jezik više promatran kao sredstvo uzajamne komunikacije među zajednicama različitih jezika i jezik komunikacije obrazovanih ljudi. Sasvim je razumljivo da je helenizacija (u smislu lingvističke, pa djelimično i kulturne asimilacije) i pored toga što je praktično započela 300 godina prije nego što je ovaj široki pojas konačno inkorporiran u rimski svijet, ipak ostvarila znatno slabije rezultate nego latinizacija na zapadu. Domaće tradicije, vrijednosti i činjenica da je dobar dio jezika na ovom području imao pismo su ipak bile prevelik zalogaj da bi se mogle u potpunosti asimilirati i preslojiti. Zato su se u velikoj mjeri kao govorni jezici očuvali raznorazni semitski jezici (u prvom redu sirijski i arapski dijalekti), hamitsko – egipatski/koptski, maloazijski i kavkaski jezici te indoeuropski jezici iranske pripadnosti.

Ne samo općekulturološke pojave nego i filozofske i religiozne ideje struje obalama Mediterana, i ulaze u dubinu europskog kontinenta. A ta univerzalistička kultura se onda

širi na sve strane (sve do najudaljenijih kutaka rimskog svijeta), pa je prihvataju bar u nekim oblicima i pojedine zajednice van rimskog svijeta. Tako rimski svijet, a sa njim i klasično, antičko historijsko doba dostižu svoju kulminacionu tačku. U skladu sa univerzalističkim načelima dolazi i do promjena pojmovnog određenja. Izraz *Imperium Romanorum,* koji je nekada podrazumijevao rimsku vlast, sada obilježava čitav rimski svijet, pa se tumači i kao *orbis terrarum.*

Za tadašnje ljude i shvatanja bilo je sasvim razumljivo da se neko rodi u okolini Damaska, da se obrazuje u Antiohiji i Aleksandriji, da u okviru svoje vojne ili dužnosničke karijere obiđe provincije na Dunavu, i da se na kraju nastani u Galiji. Biti Rimljanin postaje sve više sinonim za građanina univerzalne imperije. Partikularni identiteti naslijeđeni još iz predrimske faze se gase, utapaju u općerimski identitet, ili se transformiraju u neke druge oblike. Jedini izuzetak predstavljaju Jevreji i sve brojnija kršćanska zajednica.

Stoička učenja su doprinijela razvoju humanizma, pa se i mijenjaju pogledi na čovjeka kao biće. U skladu sa tim ublažava se položaj robova, a teži se i da zakonodavstvo donese ravnotežu u međuljudskim odnosima. Razvijaju se projekti koji nastoje da uspostave sustav socijalne zaštite i solidarnosti.

Još u vrijeme Julijevaca-Klaudijevaca Rim je postao glavno središte stoicizma. Istrajnost u izvršavanju dužnosti, podčinjavanje osobnosti onome što je potrebno i nužno – sve je to odgovaralo idealima najvišeg staleža kao i odgoj u duhu poštivanja starinskih tradicija i legendarnih predaka, koji žrtvuju sve za dobro svoje države. Pristaše stoičke filozofije bili su sudionici Pisonove urote. Pod Vespazijanom i Domicijanom filozofi su prognani iz Rima. Tek su vladari iz dinastije Antonina pružili podršku pokušajima da se filozofski obrazloži državna i princepska vlast, a Marko Aurelije je i sam bio istaknuti predstavnik stoičke filozofije.

Kulturni napredak je sa Hadrijanovim forsiranjem renesanse grčke kulture dobio sasvim novi zamah. Tako se i u umjetnosti kao i u drugim područjima kulture, opažaju se dvije tendencije: tradicija rimske i tradicija helenističke umjetnosti koje su se u priličnoj mjeri međusobno prožele.To će se posebno manifestirati u nizu velikih umjetničkih dostignuća.

Razvoj arhitekture nije karakterističan samo za Rim. Kazališta, portici, akvedukti, mostovi, hramovi itd. građeni su po raznim provincijama, kako istočnim, tako i zapadnim. Za ove potonje karakteristična je rimska monumentalna arhitektura. U istočnim provincijama nastavljene su helenističke tradicije, ali rimska arhitektura ima snažan utjecaj, tako da je priličan broj monumentalnih građevina iz ovog vremena sagrađen na Istoku prema rimskim uzorima. U nekim slučajevima opaža se uzajamni utjecaj raznih kulturnih stilova antike: sinteza rimskih i grčkih oblika karakteristična je naročito za građevine princepsa Hadrijana u Grčkoj i istočnim provincijama.

"Sukcesivno-narativni" stil u prikazivanju povijesnih događaja našao je svoju primjenu u reljefnim predodžbama na stupovima Trajana i Marka Aurelija. Lakoća pokreta, simetričnost u rasporedu figura, individualnost čak i drugorazrednih lica – sve to svjedoči o izvanrednom majstorstvu umjetnika. Princepska figura na tim predodžbama lako se razaznaje. Iako je on predočen u istim razmjerima kao i osobe oko njega, umjetnik ga je istakao jedva primjetnim potezima. Reljefne predodžbe upotrebljavane su i na drugim spomenicima ovog vremena u cilju slavljenja princepsa.

Antoninijansko doba je obilježeno i porastom broja municipalnih jedinica, razvojem i poboljšavanjem komunikacije, trgovine, ekonomije. Uspostavljen je kontakt sa Hanskom Kinom, a trgovina sa Indijom i jugoistočnom Azijom je dostigla velike razmjere. Može se sa pravom reći da je doba "Pet Dobrih Careva" od 96. do 180. god. n. e. jedno od najbitnijih razdoblja u cjelokupnoj historiji euromediteranskog svijeta. I onda sa Komodom započinje silazna putanja.

I u književnom stvaralaštvu se opažaju isti procesi kao i u drugim segmentima razvitka rimskog svijeta. Dok su u augustovsko doba gotovo svi bitniji, univerzalno proslavljeni pjesnici bili po rođenju Italijani, u kasnijim razdobljima veliko značenje stekli su provincijalci. Lukan, Kolumela, Seneka Stariji, Seneka Mlađi, Marcijal, Licinijan iz Bilbilisa, Decijan iz Emerite i Kanije iz Gadesa, Kvintilijan potjecali su iz hispanskih gradova, dok je Apulej bio Afrikanac. Tako se i na ovom polju uteg kulturološkog značenja polako sa Italije prebacivao na provincije.

Zbog liberalnije atmosfere za vrijeme "Pet Dobrih Careva" i u antoninijansko doba historiografija, filozofija, retorika, znanstvena, pravna i putopisna literatura i umjetnička književnost nalaze plodno tlo za svoj razvitak. Tada pišu Tacit, Svetonije, Apijan, Arijan, Flor, Dion Hrizostom, Epiktet, pa i sam Marko Aurelije, Fronton, Herod Atički pa onda Gaj, Pauzanija, Aul Gelije, Apulej, Klaudije Ptolemej, Lukijan, Jamblih, Elije Aristid i mnogi drugi. U historiografiji ovog doba se primjećuje i nostalgično divljenje prema Rimu i njegovoj prošlosti.

Iako zbog načelnih osobitosti principata, više nije bilo takvih istaknutih i znamenitih govornika kao u doba Republike, ipak je utjecaj retorike na obrazovanje i kulturu I. i II. st. n. e. bio veoma velik. Retorika je predstavljala jedan od najvažnijih elemenata rimskog obrazovanja. Ipak je činjenica da zbog nedostatka aktivne političke angažiranosti, dolazi do postupnog pada u kvaliteti praktične retorike.

Iako se poradi Vergilija, Horacija, Propercija, Ovidija augustovsko doba smatra „zlatnim vijekom" rimske umjetničke književnosti, i nakon njega se zadržao visoki nivo te vrste umjetnosti. Oduševljavanje poezijom karakteristično je kako za Neronovo doba, tako i za kasnija razdoblja. Plinije Mlađi govori o "ljetini pjesnika" koji čekaju svoje slušatelje i poštovatelje, a o raširenosti pjesništva u rimskom svijetu govore i djela Marcijala i satiričara

Juvenala. Na osnovu onoga što nam je sačuvano od pjesničkih djela toga vremena možemo utvrditi neke opće crte, karakteristične za umjetničku književnost druge polovice I. i II. st. n. e. Običaj recitiranja, javnog čitanja svojih radova, koji je za vrijeme Augusta uveo Azinije Polion, postao je općeprihvaćen. Pojavili su se pjesnici-profesionalci, koji su živjeli ne toliko od objavljivanja svojih djela, koliko od milostinje svojih patrona. U poeziji ovog vremena malo je originalnog. Oponašanje latinskih uzora predstavlja jednu od karakterističnih crta. Vergilije je postao kanon. Njega oponašaju mnogi pjesnici, tako da je čak i Kolumela, koji je napisao sasvim prozaično djelo o poljoprivredi – knjigu o uzgoju voćaka, sastavio u stihovima, kao da time popunjava važnu prazninu u "Georgikama". Retorika i filozofija utjecali su ne samo na sadržaj, nego i na oblik pjesničkih djela. Veoma rašireni bili su svakovrsni aforizmi i kratke pjesme određene tendencije.

Satira je i dalje veoma popularna. Tako Kvintilijan u kontekstu diskusije o literarnim žanrovima dostojnim za oratorsko obrazovanje, tvrdi da je za razliku od toliko mnogo literarnih i artističkih formi koje su adaptirane iz grčkih modela, satira u potpunosti rimska (*satura quidem tota nostra est*). Po Kvintilijanovom mišljenju, raniji grčki satirični stihovi ili čak i latinska proza (npr. Petronija) ne predstavlja satiru/saturu u pravom smislu. Rimska satira/satura je bio posebni literarni žanr, a ne samo jednostavna, mudra humoristična kritika na određene situacije, pojave i procese.

Kosmopolitsko društvo se ogledalo i u tome što su u toku II. st. n. e. i provincijski gradovi počeli da igraju iznimno važnu ulogu u rimskom svijetu. U nekim slučajevima oni su podmirivali samo potrebe svoga okruga, u drugim su to bila snažna trgovačka i obrtnička središta. Doba Antonina obilježeno je razvojem intenzivne razmjene. "Razmjena je razne narode tako povezala, da je izgledalo da je ono što je proizvedeno na jednom mjestu rođeno svuda" (*Diversas ... gentes ita commercio miscuit, ut quod gentium esset usquam, it apud omnes natum esse videretur*). Ove riječi spadaju u niz retoričkih hiperbola, ali one ipak vjerno naglašavaju određene crte ekonomske proizvodno - trgovačke stvarnosti. Razvoju razmjene doprinosio je mir, koji je principat uspostavilo. Veliko značenje imala je skrb središnje vlasti o komunikacijama. Provincije su bile ispresijecane kvalitetnim cestama, na čiju je izgradnju trošeno mnogo truda i sredstva. Izgradnja prometnica imala je u prvom redu strateške ciljeve, ali su ceste doprinosile i razvoju razmjene.

U antoninijansko doba karakterističan je visok gospodarski razvoj gradova rimskog Istoka. Ne možemo reći da su svi gradovi dostigli onu razinu gospodarskog razvoja na kome su se nalazili u najboljim vremenima helenističkog doba, ali je u svakom slučaju njihov gospodarski položaj bio viši od onog u prethodnom razdoblju, pred kraj Republike i onog u kasnijem vremenu. Uostalom, treba istaknuti neravnomjernost razvoja pojedinih područja. Tako je, na primjer, Petra izgubila svoje prijašnje značenje nakon uključivanja Palmire u sastav Rimske države. I dalje je trajalo opadanje gradova u samoj Grčkoj i taj proces nisu mogle spriječiti ni intervencije princepsa, kao ni mjere poput Hadrijanova

Panhelenskog saveza. Istočne zajednice i dalje su čuvale svoj poseban položaj, kako u gospodarskom, tako i u kulturnom pogledu, iako su sa Zapadom bile uspostavljene redovne trgovačke veze, koje su išle raznim smjerovima. Osim tradicionalnih sredozemnih putova, Istok je sa zapadnim rimskim provincijama bio povezan preko Bitinije i Mezije.

Gospodarski razvoj zapadnih područja odvijao se unekoliko drukčije od razvoja onih na istoku. Znatnim svojim dijelom zapadne su provincije ostajale poglavito poljoprivredna i resursna područja. Tek u I. st. n. e. na Zapadu su pojavljuju obrtnička središta, koja doduše nisu stekla onaj svjetski glas kao Tir i Sidon, ali su zato proizvodili robu koja se uspješno izvozila na šire područje. U I. - II. st. n. e. provincije najbliže Italiji sačuvale su svoje prijašnje gospodarsko značenje. Sicilija je izvozila žito, Sardinija je bila poznata po svojim poljoprivrednim proizvodima i mineralnim bogatstvima, sa Korzike je izvožena šumska građa.

LOKALNE JEDINICE AUTONOMIJE / SAMOUPRAVE

U doba Julijevaca – Klaudijevaca upravno – teritorijalna organizacija Rimske države se nije suštnski, ni radikalno mijenjala u odnosu na augustovski režim. Glavni grad i u oficijelnom i u praktičnom smislu je Rim, a Italija je zadržala status metropole. Veći dio državne teritorije se nalazio u okviru sustava provincija podijeljenih na one „carske“ i „senatske“. Uz metropolu Italiju i provincije, još uvijek postoji i niz potčinjenih «savezničkih» državica, uglavnom na istočnoj granici.

I u upravno – teritorijalnoj organizaciji rimski svijet je slijedio svoju osnovnu nit, a to je postojanje višeslojevite hijerarhijske ljestvice po kojoj su se njeni subjekti mogli pomjerati gore ili dole, što je teorijski zavisilo od toga koliko je ko vrijedan za ideju o rimskom svijetu. Praktično, pomjeranje je i zavisilo od vrijednosti subjekta, ali i od niza drugih faktora. Ovakvo ustrojstvo nije rezultat djelovanja jedne reforme, jednog čovjeka ili jedne frakcije, nego kao i u svim ostalim aspektima je to bio empirijski proces stalne nadogradnje, dorađivanja, isprobavanja, taljen kroz rješavanje praktičnih stvari u jednom višestoljetnom periodu.

Rimski svijet je predstavljao jedinstveno euromediteransko područje, ali je u I. i II. st. n. e. još bilo daleko od sveobuhvatne centralizirane monarhije. Svaka provincija sastojala se od samoupravnih lokalnih zajednica, najrazličitijih pravno – političke narodnosne / nacionalne pripadnosti, etničkog porijekla, kulturnih i povijesnih tradicija, jezika, običaja, načina života... itd... Sve te zajednice su u I. i II. stoljeću n. e. bile izložene procesima romanizacije i helenizacije (na istoku). Temeljna čelija Rimske države je bila lokalna jedinica autonomije, koja se u historiografiji uobičajeno (ali pogrešno) naziva grad. Riječ je ustvari o određenoj teritorijalno – autonomnoj jedinici, koja ima određeno (često i istoimeno) središte urbanog, koburbanog ili poluurbanog (gradinskog) tipa. To određeno središte predstavlja glavnu gravitacionu os čitave lokalne zajednice. Ali to i ne podrazumijeva da to središte predstavlja jedino gradskije naselje unutar lokalne zajednice, jer su unutar nje (zavisno od veličine zajednice) moglo postojati i više naselja.

Načelno se te teritorijalno – autonomne jedinice dijele na one 1. rimske, uobičajeno nazivane „jedinice municipalne organizacije“ i 2. „nerimske“, nazivane peregrinske *civitates* (bukvalno prevedeno „strane državice“). Stupnjevi autonomije nisu bili uniformni i zavisili su od čitavog niza okolnosti i tradicije odnosa sa središnjim institucijama Rimske države još iz vremena Republike. Pojedine „jedinice municipalne organizacije“ i peregrinske *civitates* su svoja prava izvodili još iz perioda Srednje Republike.

Lokalna autonomija

Režim principata je prihvatio i nastavio primjenjivati drevnu republikansku tradiciju o poštivanju unutarnje autonomije, pravnih sustava i institucija i njihovih ovlasti. Unutarnja uprava je ostavljena domaćoj eliti, koja se nastojala što je moguće više povezati sa interesima Države u cjelini i rimskog svijeta pa i apsorbirati u rimsko građanstvo. Rimska država se u vrijeme Republike i principata uvijek oslanjala na lokalne neromanizirane i romanizirane elite, preko kojih je ostvarivala svoju vlast. Zanimljivo je da Rimska imperijalna ideja nikada nije predviđala uklanjanje elita ili njihovo zamjenjivanje, nego uvijek njihovo apsorbiranje. Kako za principata vrijeme bude odmicalo ta elita će zamijevati mjesto koje je u Ranom i Srednjoj Republici zauzimao italski seoski plebs, odnosno ona će biti polje sa kojeg će se osvježavati upravljačka elita na niovu Države.

Središnja i provincijska uprava su se uglavnom bazirale na održavanje sustava prava i obaveza, dok su se rijetko miješale u unutrašnje odnose, izuzev ako oni ne bi zaprijetili interesima središnje i provincijske uprave, ili bi izazivali nasilna trvenja i opasne situacije. Čak je i u međusobnim odnosima i sporovima lokalnih autonomnih jedinica provincijska uprave zadržavala samo pravo arbitraže ili vrhovnog sudišta, koje bi često samo aminovalo postignuti dogovor lokalnih jedinica, naravno ako je bio u skladu sa zakonima, propisima i interesima središnje i provincijske vlasti. Dobar primjer za to pružaju međašni sporovi između ilirskih domorodačkih zajednica i način njihovog rješavanja.

Ta unutarnja autonomija koja je i za vrijeme Republike i u principatu bila i praktično djelotvorna, a ne samo formalna floskula i oblanda, je bila i osnova uspješnosti Rimske države u navedenim periodima. Samouprava lokalnih jedinica je doprinosila snazi Rimske države jer je aktivirala unutarnje potencijale građana na korist sopstvenih zajednica. Tako ispoljena energija, je mogla biti iskorištena i za aktivno učešće u javnom životu i razvijanje „gradskog načina života". Zbog te nesputanosti, Rimska država je nesumnjivo napredovala u vremenu principata. Tako bi se Rimska država za vrijeme Republike i principata mogla smatrati i kao neka vrsta federacije čitavog niza lokalnih zajednica tzv. „gradova". Svaka lokalna autonomna jedinica je imala i svoje institucije upravnog, izvršnog, zakonodavnog, sudskog i sakralnog karaktera.

Iako ubjedljivo najveći broj pisaca rimskog svijeta nije bio rođen u Gradu, nego je poticao iz drugih italskih gradova ili iz provincija, ipak su oni u svojim literarnim djelima ostavili veoma malo podataka o načinu života u jedinicama municipalne autonomije ili peregrinskim *civitates*. Najviše vrijednih pisanih tragova o ovim zajednicama potiće sa sačuvanih i pronađenih epigrafskih spomenka. Pored epigrafike, i ostaci materijalne kulture pružaju uvid u naćin života tih lokalnih zajednica.

Kada autonomija lokalnih zajednica počne opadati, i Država se sve više centralizirati, to je toliko bilo suprotno duhu koji je promovirao klasični rimski svijet da će dovesti do njegovog sloma.

„Jedinice municipalne autonomije“

„Jedinice municipalne organizacije“ su po statusu mogle biti municipiji, kolonije i respublike (najviši stupanj samouprave i prava). Za razliku od srednjorepublikanskog doba, municipij nije više označavao autonomnu jedinicu u kojoj su prebivali rimski građani sa umanjenim pravima, nego su i u njemu bili nastanjeni punopravni rimski građani. Municipij je načelno bio zajednica sa nešto manjom autonomijom i ugledom u odnosu na kolonije i respublike. U najvećem broju slučajeva status municipija u I. i II. st. n. e. je bio prvi nivo pripadnosti rimskom građanstvu koji je sticala određena peregrinska zajednica po svome kolektivnom uzdizanju u rang rimskih građana. Status kolonije, a da prije toga nisu bile u statusu municipija, su načelno imale zajednice koje bi nastajale dedukcijom veterana. I na ovoj hijerarhijskoj ljestvici se moglo napredovati, pa su pojedini municipiji dobijali status kolonija, a onda i status respublika. Dobar primjer pruža sarajevska *Aquae,* koja je početkom III. st. n. e. bila u statusu municipija, sredinom istog stoljeća kolonija i za vrijeme dominusa Dioklecijana respublika.

„Jedinice municipalne autonomije” su kao rimske jedinice slijedile (bolje reči kopirale) institucionalni obrazac „majke grada”. Zanimljivo je da su one kopirale tradicionalnu, republikansku shemu Rima, a ne principatsku. Naravno, one nisu bile obavezne na to, ali ih je većina to i učinila. U granicama Italije ostao je samo jedan jedini grad koji je imao posebno, grčko uređenje i to je bio Napulj. U njemu je čitava administracija vođena na grčkom jeziku, gradski dužnosnici nosili su grčke nazive i središnja vlast im uopće nije pravila nikakvih problema zbog toga. Rimljane je interesirala praktična djelotvornost i funkcionalnost, a ne forma pa su zato i njihove lokalne jedinice mogle evo na primjeru Napulja mogle da zadrže svoje tradicijsko (još iz predrimskog doba) institucionalno uređenje.

U „jedinicama municipalne autonomije” su postojale i skupštine, na kojima su birani lokalni magistrati. Sukladno sa opadanjem značenja središnjih državnih komicija, opadalo je i značenje ovih skupština. Lokalni senati su nazivani *Ordo decurionum* („Vijeće dekuriona”), koji su recipročno opadanju značenja lokalnih skupština jačali svoje ovlasti. Uobičajeno su ova vijeća imala po 100 članova, i ona su se popunjavala na isti način kao i državni Senat. Znači dva vida su bila popunjavanja „Vijeća dekuriona” i to: 1. izborom za

lokalnu magistraturu koja nakon završetka obnašanja vodi u Vijeće, i 2. nasljeđivanjem. Dekurioni su predstavljali povlašten sloj stanovništva, u pravom smislu municipalnu elitu, u stvari neku vrstu senatorskog sloja na mikro, lokalnom planu. Međutim, to uopće nije bio zatvoreni sloj, i u red dekuriona su mogli uči i oni iz „nižih" slojeva društva, slično kao za u slučaju senatskog nobiliteta, naravno u okviru određene i propisane procedure i ispunjavanja uvjeta.

Načelno su dekurioni pripadali značajnijim lokalnim zemljoposjednicima. Usprkos razvoju obrtništva i razmjene, samo je zemljišni posjed čovjeku stvarao povlašten položaj u društvu. Epigrafski podaci nam svjedoče o tome da su njegovim članovima mogle postati osobe skromnog socijalnog podrijetla. U Africi, npr., jedan epitaf govori o tome kako je neki sin siromašnih roditelja bio u mladosti nadničar, žeo žito, zatim stao na čelo korporacije žetelaca, i najzad stekao imanje i postao gradski cenzor. Priličan broj dekuriona sačinjavali su bivši vojnici, odnosno veterani legionari i auksilijari i to posebno centurioni. Naravno, nije se ni svako mogao kandidirati za lokalne magistrate. Uvjeti su bili određena imovinska kvalifikacija, da je riječ o u slobodi rođenom čovjeku koji ima dobru reputaciju, nije se bavio *infames* zanimanjima i ima propisanu starost. Lokalni magistrati nisu primali nikakvu platu, a čak je bilo očekivano da svaki zvaničnik isplati i određeni doprinos (*honorarium*) pri svome izboru, da učini neke javne radove ili priredi predstave za svoje sugrađane. I ovi lokalni magistrati su imali insignije kao i državni magistrati (toga praetexta, kurulna stolica, liktori i specijalna mjesta prilikom igara).

Kao što ulazak u red municipalne elite nije bio zaprećen, tako ni ulazak dekuriona u senatorski red nije bio zaprećivan. Principat je prilično pogodovao tome da najistaknutiji dekurioni, odnosno "cvijet italskih kolonija i municipijâ", kako je govorio car Klaudije, dostignu senatorski rang. Središnja magistratura „jedinica municipalne organizacije" su bili *duoviri* ili *duumviri*, koji su birani na jednogodišnji mandat. Pored njih su postojala i dvojica lokalnih edila, sa kojima su činili odbor četvorice (*quattuorviri*). Dva edila skrbila su se o unutarnjem uređenju, vodili nadzor na organizacijom igara i nad redom u gradu. Kvinkenalisi (*quinquennales*; lokalni cenzori) su isto bili lokalni funkcioneri koji su bili birani svake pete godine, kako bi izvršili obaveze cenza. Oni su i sastavljali album, tj. spisak dekuriona. Najniži lokalni magistrati bili su kvestori, koji nisu birani u svim zajednicama. Kao i na središnjem nivou, postojale su i lokalne, javne svećeničke dužnosti koje su se popunjavale na isti način kao i u republikansko doba. Osobito značenje imali su "vječni flamini" (flamines perpetui) – svećenici carskog kulta. Oni su obično pripadali savjetu dekuriona.

Život po italskim gradovima bio je u I. st. n. e. veoma živ. O tome svjedoče mnogobrojni pompejanski natpisi. Izbori magistrata, koji su se u prijestolnici pretvorili u običnu formalnost, po italskim gradovima privlačili su veliku pozornost mjesnog stanovništva. Sačuvani predizborni natpisi na zidovima svjedoče o živoj predizbornoj agitaciji, kao što je

u vrijeme Republike bilo i na središnjom nivou. Moglo bi se čak reči da su lokalne rimske jedinice zadržale tu političku tradiciju, koja je na središnjem državnom nivou sa uvođenjem principata zamirala. Kakva ugledna osoba u gradu, regionalni susjedi, klijenti, kolege po obrtu ili profesiji – pozivali su građane da glasuju za ovog ili onog kandidata za dužnosti lokalnih magistrata. Na predizbornim natpisima hvale se darežljivost i druge pozitivne osobine kandidata za lokalne magistrate.

Peregrinske *civitates*

Dok su „jedinice municipalne organizacije" bile podložne rimskom pravu, peregrinske *civitates* su imale svoje pravne sustave i statute, koje su naslijedile još iz vremena nezavisnosti. „Jedinice municipalne organizacije" su predstavljavale dio rimskog naroda, čitav niz „kčerki – gradova" (sa svojim teritorijem/agerom i statusom) samoga grada Rima, dok su peregrinske *civitates* u teorijskom pogledu predstavljale ustvari „strane državice" („strane narode") subordinirane (u određenom vidu, sa sustavom predviđenih prava i obaveza) gradu Rimu i rimskom narodu. Njihovi položaji i statusi su bili različiti, jer je svaka od ovih *civitas* sa Rimskom državom imala određeni ugovor, u kojem su precizirane obaveze, dužnosti, prava, obujam sloboda, povlastica i privilegija i sl. Koncipiranje sadržaja ugovora je zavisilo od niza činilaca, kao što su da li je *civitas* bila u savezničkom ili pobijeđenom statusu, da li je i koliko dugo i na koji način pružala otpor, da li je činila neke usluge rimskom narodu, kakvo je njeno strateško značenje, na kojem je stupnju općekulturnog razvitka, sa kakvim resursima raspolaže. Zato su i u principatu postojali različiti hijerarhijski nivoi naslijeđeni još iz vremena Republike na kojima bi se redale te *civitates*, pa su tako neke smatrane *foederatae,* neke *liberae* ili *liberae et immunes,* dok je ogromna većina spadala u kategoriju onih koji plaćaju tribut/neposredni porez (*civitates stipendiariae*). Statusi peregrinskih *civitatesa* nisu bili zakovani, i u toku vremena su se oni mogli mijenjati, uglavnom poboljšavati iako je bilo i slučajeva srozavanja na hijerarhijskoj ljestvici. To je naravno zavisilo od čitavog niza faktora koji su se kretali od interesa središnje vlasti pa do običnih kaprica principsa (npr. Neron je oslobodio Grčku poreza). Načelno su isluženi dužnosti peregrinskih *civitatesa* mogli dobiti rimsko građanstvo, čime se njihova elita romanizirala i pretapala u Rimljane.

U slučaju peregrinskih *civitates* vladala je znatno veća šarolikost u institucionalnom, pa i političko-društvenom smislu, iako su načelno one imale lokalne skupštine, vijeća, izvršne i sakralne institucije koje su naslijedile iz svoje historijske tradicije. Peregrinske *civitates* su isto tako mogle biti sa različitim društveno – političkim uređenjem, pa su neke inklinirale više demokratskim, neke oligarhijskim a neke čak i monarhijskim načelima. Dezitijatska

civitas je do kraja Velikog Ilirskog ustanka 9. god. n. e. npr. imala više demokratsko uređenje u odnosu na breučku *civitas* koja je bila više oligarhičnija i čak imala i neku vrstu svoga vladara - monarha (bar do kraja 8. god. n. e.). Međutim, kako vrijeme bude prolazilo ova raznolikost će se postupno smanjivati. Središnjoj vlasti je više odgovaralo da i u peregrinskim *civitates* političko – društveno uređenje inklinira više oligarhijskim načelima, nego demokratskim i monarhijskim. U vijećima prvaka (*principes*) peregrinskih *civitates*, rimska državna i provincijska vlast je nalazila najviše pobornika i lojalnih elemenata. Ti elementi bi bili nagrađivani za svoju lojalnost i usluge Državi rimskim građanstvom, čime se lokalna domorodačka elita ubrzano pravno – politički romanizirala. Sa procesom pravno – političke romanizacije, koji je bio kontinuiran, sve je više rastao broj „jedinica municipalne organizacije", a smanjivao se broj peregrinskih *civitates*. Te nove jedinice municipalne organizacije bi onda kao po pravilu napuštale stare nazive institucija i preuzimale nomenklaturu i institucionalnu strukturu svojstvenu većini „jedinica municipalne organizacije".

Opći podaci

I u municipalnoj i u *civitates* organizaciji *curia*/kurija je postala naziv za svaku javnu građevinu u kojoj se nalazila lokalna uprava, i u kojoj su se obavljali i sudski procesi, sastajanja lokalnih vijeća dekuriona i princepsa. Vremenom se uvriježilo da se vi oni koji učestvuju u lokalnoj upravi i administraciji nazivaju kurijali/*curiales*. Od njih, odnosno lokalnih viših i bogatijih, slojeva se očekivalo i da održavaju fondove za javne građevinske projekte, hramove, festivale, igre i socijalne projekte na lokalnom nivou. Oni su bili odgovorni i za skupljanje poreza, obezbjeđivanje hrane i logistike za vojsku i podršku *cursus publicusu*. Nakon kraja rimskog svijeta, termin kurija se prenio za označavanje upravno – administrativnog aparata rimokatoličke crkve.

Veliku ulogu u životima lokalnih zajednica igrale su osobe sa viteškim statusom, i to i u jedinicama municipalne autonomije i u peregrinskim *civitates*. Značajan bio te lokalne elite je pripadao rimskom viteškom redu. U slučaju peregrinskih *civitates*, riječ je o domaćim ljudima koji su dobili i imali rimsko građanstvo i viteški status. Na taj način je ta lokalna elita dobrim dijelom nalazila svoje mjesto u središnjoj hijerarhijskoj strukturi i predstavlja dobar kohezivni materijal koji je učvršćivao veze središnje i lokalnih vlasti. Jedan dio lokalne elite je poticao i iz reda isluženih časnika rimskih oružanih snaga, kao što su vojni tribuni i znatno češće centurioni (koji bi se umirovili, nagrađeni sa viteškim statusom), posebno *primipilarii*. Ovi vojni umirovljenici su se mogli vratiti u svoje rodno mjesto, mogli su se naseliti u lokalne zajednice provincije u kojoj su služili, ili su mogli otići na neko

drugo mjesto. Sudeći po natpisima, vojni umirovljenici su bili i dobročitelji (zadužbinari) svojim zajednica iz kojih su poticali ili u koje bi se smjestili. Inače uopće nije riječ o nekim starim ljudima, jer su oni prosječno imali oko 40 godina kada bi dobijali časni otpust, odnosno odlazili u veteransku mirovinu.

U lokalnim zajednicama su određenu ulogu igrali bogati oslobođenici, koji su svoje ambicije za obnašanjem javnih funkcija mogli ostvariti preko svećeničkih redova koji su brinuli o carskom kultu. Iz njihovog reda su se popunjavali tako *augustales*. U pojedinim lokalnim zajednicama, svake godine dekurioni bi izabrali tijelo od šest augustovih svećenika (*seviri augustales*), koji bi bili na dužnosti u toku jednogodišnjeg ciklusa. I oni bi plaćali određeni doprinos po svome izboru, prinosili bi neophodne žrtve i bili javni dobročinitelji i zadužbinari. Na javnim svečanostima i obredima za koje su oni bili odgovorni, nosili bi zlatni prsten (sličan onome koje bi nosili vitezovi) i togu pretekstu. Iako nisu imali pristup na lokalne magistrature ili u „Vijeće dekuriona” ovi plutokratski oslobođenici su zahvaljujući svome bogatstvu i time što bi bili i augustales, mogli u lokalnim zajednicama indirektno ostvarivati veliki utjecaj na funkcioniranje lokalnih institucija i općenito život u lokalnim zajednicama.

Osim svojih magistrata i dužnosnika, i "jedinice municipalne autonomije" i peregrinske *civitates* biraju i patrone. To su osobe iz senatorskog staleža, visoki princepski i državni dužnosnici i sl.

Zidni panel sa nizom freski u kolegiju svećenika *augustales* u Herkulanumu.

Značajan dio lokalne populacije je činio i plebs, koji je imao određena politička prava (učestovanje u radu lokalnih skupština) i iz kojeg su se mogli, ako bi zadovoljili propisane uvjete, mogli (preko svojih izbora za lokalne magistrate) regrutirati i članovi dekurionata. Taj dio lokalnog stanovništva je bio zaposlen bilo u poljoprivrednoj djelatnosti ili u zanatstvu i manufakturi, trgovini ili na nekim drugim poslovima. Oni su bili udruživani i u odgovarajuće kolegije. U socijalnom smislu to je bila heterogena skupina, jer su se u njoj nalazili i veoma bogati, ali nailazilo se i na lumpenproletarijat. Najviši njihov sloj su činili raznovrsni poduzetnici (*negotiatores*): trgovci, vlasnici obrtničkih manufaktura i radionica, vlasnici brodova itd. Među njim često ima i oslobođenika. Značajnu skupinu su činili i obične zanatlije i manji trgovci. U lokalnim zajednicama je živio i priličan broj ljudi koji su se bavili samo poljoprivredom i živjeli na selu. Ovi srednji i sitni posjednici su isto ulazili u sastav lokalnog plebsa. Pored posjednika, sve brojnija je postajala i skupina zakupaca – kolona. Plebs je od svojih magistrata očekivao da se pobrinu da na tržištu uvijek bude dovoljno jeftinog žita i ulja, da lokalna infrastruktura funkcionira i da se priređuju igre u lokalnim cirkusima, teatrima i amfiteatrima. O životu običnog stanovništva u lokalnim zajednicama se zna relativno malo, i to poglavito preko epigrafskih podataka i reljefnih podataka.

Poradi osjećaja autonomije i unutarnje povezanosti njenih građana u složenom sustavu odgovornosti, prava, privilegija i obaveza, u lokalnim zajednicama se razvio i snažan osjećaj lokalnog ponosa i samopoštovanja. To je dovodilo i do rivaliteta sa okolnim zajednicama (dobar primjer pruža slučaj sukoba Pompejanaca i Nucerijanaca prilikom gladijatorskih borbi 59. godine n. e.). Lokalne zajednice su se međusobno i takmičile i u gradnji većih, ljepših, funkcionalnijih i monumentalnijih objekata, kao i u gradnji i održavanju javne infrastrukture. I na taj način se težilo da se podigne ugled i značenje određene lokalne zajednice u okvirima rimskog svijeta. Što je lokalna zajednica bila uspješnija i imala lijepo okruženje, ona se više cijenila. Zato se i često smatra da nikada u euromediteranskoj historiji nije bilo toliko lijepih gradskih naselja kao u II. i III. st. n. e. Lokalne zajednice su bile veoma rade i da iskazuju javnu posvetu ili zahvalnost vladarima, članovima imperijalne familije, državnim funkcionerima, patronima, zbog neke njihove zasluge za njih ili općenito povodom nekog događaja vezanog za onoga ili one kojima se posvećuje zahvalnost. Pored epigrafskih spomenika, najviše se ta javna posveta ispoljavala preko podizanja statua, ne nekih drugih objekata (npr. slavoluka). Zato su u velikom broju sačuvani objekti i epigrafski natpisi koji su posvećeni pojedincima, visoko rangiranim u rimskoj političkoj hijerarhiji.

Troškovi za provođenje ovih poslova su bili golemi, pa su i lokalne zajednice (kao i država u cjelini) imale i svoje prihode i svoje rashode. Prihod lokalne zajednice je najvećim dijelom dolazio sa imanja ili drugog vida imovine u njenom vlasništvu (koji su se mogli davati u zakup), te iz lokalne taksacije (koja nije bila teška). Uz to, najveći dio javne gradnje na lokalnom nivou je bio rezultat zadužbinarstva.

I osobe izabrane za dekurione, magistrati koji stupaju na dužnost – morali su se u znak priznanja za ukazanu čast (*honor*) pobrinuti za razvoj rodnog grada i blagostanje njegovih stanovnika.

Oblici zadužbinarstva i "dobročinstava" bili su različiti: podizane su nove zgrade, popravljani putevi, izrađivani trgovi, postavljani kipovi, priređivane igre i predstave, dijeljeni obroci, hrana i novac, ulagana sredstva od kojih su obrazovani lokalni alimentacijski fondovi i sl. Amfiteatar u Pompejima je izgrađen zahvaljujući dvojici visokih lokalnih dužnosnika. Natpisi *AE* 1946, 174 = *AE* 1992, 244 i *CIL* X, 5183 svjedoće da je veoma ugledna i bogata Umidija Kvadratila (*Ummidia Quadratilla*; umrla za vrijeme vladavine principsa Trajana) je zaslužana za hram i amfiteatar u italskom gradu Kasinu/*Casinum*. Plinije Mlađi je svome rodnom gradu Komu poklonio biblioteku sa fondom za njeno održavanje, a po njegovim riječima dao je da se u Komu otvori i škola (sa fondom za njeno izdržavanje) kako dječaci ne bi morali da idu u *Mediolanum*/Milano. Dedikacija ovih objekata je često bila slavljena od donatora i sa javnom gozbom. Natpisi redovito komemoriraju ove donacije. U znak zahvalnosti za darežljivost, lokalna uprava je izglasavala i počasne statue za donatore. U nekim slučajevima bi donatori takođe iz svojih sredstava plaćali i za statue. Bilo je slučajeva da pojedinac testamentom svu ili dio svoje imovine zavješta bilo caru, državi ili lokalnoj zajednici.

Nije u svim zajednicama, niti uvijek gospodarstvo vođeno racionalno. U nekim zajednicama rashodi su bili viši od prihoda. I onda bi se upetljala središnja vlast, kako bi svojim intervencionizmom spasila lokalne zajednice od bankrota. Od vremena Nerve središnja vlast poduzima sve mjere da bi regulirala upravu gradskim financijama. Za vrijeme Nerve i Trajana stvara se posebna dužnost kuratora/staratelja lokalne zajednice (*curator rei publicae*), koji ima široke ovlasti. Njega su birale lokalne zajednice, odnosno kurija, ali ga je morao potvrditi i car. On je imao dužnost vođenja nadzora nad gradskim financijama, a mogao je i da stavi veto na odluke lokalnih zakonodavnih tijela. Uvođenje kuratora, kao i druge mjere o kojima nam daje određenu predodžbu prepiska Plinija i Trajana, svjedoče o nastojanjima Države da se brinu o lokalnim zajednicama. Ta briga će kasnije dovesti ne samo do nivelizirajućih procesa, nego i do određene centralizacije.

Kao što je već rečeno u augustovsko doba došlo je do revizije načina ubiranja direktnih poreza, pa je umjesto davanja u zakup korporacijama publikana to prebačeno u nadležnost lokalnih institucija. I kasnije središnja vlast nastoji na lokalne zajednice prebaciti ubiranje svih vrsta poreza. Na kraju, središnja vlast stavlja materijalnu odgovornost za ubiranje poreza u određenoj zajednici na dekurione, točnije, na deset najviših članova savjeta. Time se Država željela osigurati da će dobiti prihode, a smanjiti odgovornost za njihovo prikupljanje.

Grad

Svaka zajednica lokalne samouprave se bazirala na svome urbanom / koburbanom / opidumskom jezgru. Na to jezgro se može već pravilnije primijeniti termin grad. Porijeklo tih gradova je različito. Ako uzmemo zapadni dio rimskog svijeta, moramo ukazati na stara naselja i gradove, nastale još prije rimskog osvajanja, i koji su bili važna trgovačka i kulturna središta i u predrimsko doba. Takvi su španjolski gradovi Gades i Nova Kartaga (središta punske / feničanske kulture u Hispaniji), Masilija – središte grčke kulture na južnogalskoj i ligurskoj obali, grčki gradovina na Siciliji, Utika i drugi feničanski gradovi u sjevernoj Africi. To su mogla biti i prijašnja središta (hispanskih, galskih, germanskih, britanskih, ilirskih, tračkih, dačkih...itd...) narodnosnih i plemenskih zajednica, kao i zone posvetnog ili specifičnog značenje (banje, saobraćajna i strateška čvorišta, trgovišta, privredni potencijal). Gradovi su mogli nastati i od manjih naselja, koja bi izrasla u značajnija središta. Tijekom I. i II. st. n. e. osniva se priličan broj novih gradova. Mnogi od njih bili su po svom porijeklu kolonije veterana. Nekada su ove kolonije veterana preslojavale ranije naselje (npr. Kamulodunum). Priličan broj gradova nastaje od naseobina koje se pojavljuju oko tabora i boravišta vojske. Što se tiče istočnog dijela rimskog svijeta, tu i dalje zadržavaju svoje značenje drevna i starinska središta višemilenijumske istočnomediteranske civilizacije, posebno njene posljednje predrimske razvojne faze → helenističke kulture koja se uostalom na kraju i utopila u rimski svijet. Ali i na urbaniziranom istoku se pojavljuje priličan broj novih gradova, koji su igrali značajnu ulogu u gospodarskom i kulturnom životu (Hadrijanopolis u Trakiji, Cezareja i Tiberijada u Judeji / Palestini, Antinopolis u Egiptu). I po istočnim provincijama osnivane su i kolonije veterana (Bejrut).

Svako urbanije upravno središte lokalne zajednice je predstavljalo mali Rim, odnosno kopiralo je njegove sadržaje. Tako su ti gradovi imali u sebi i kupatila, cirkuse, bazilike, hramove, popločane ceste, kolonade stupova, statue, akvadukte, mostove, neki i slavoluke, a oni veći i sa više mogućnosti i teatre, amfiteatre, cirkuse. Naravno, zavisno od kulturološkog i civilizacijskog nasljeđa i zemljopisnih uvjeta varirala je i arhitektura tih naselja kao i stambenih objekata i u urbanom i u ruralnom dijelu lokalne zajednice. U istočnim provincijama, sa višemilenijumskom tradicijom civilizovanog načina života, domaći elementi su bili snažniji i imali su znatno više utjecaja na oblikovanje i arhitekture i načina života i održanje starih vrijednosti i tekovina (i u materijalnoj i u nematerijalnoj kulturi). Na zapadu su formalizirane sheme nastanka naselja i domova imale više utjecaja. Za razliku od privatnih objekata, najviše se zajednička nit rimskog kosmopolitskog duha ogleda u javnim zgradama i objektima utilitarne prirode. Glavno jezgro javnog života u lokalnim zajednicama je bio glavni gradski forum.

Život u manjem gradu je imao i svojih prednosti i mana. Pjesnici i satiričari su tako znali isticati kontrast jednostavnosti života u manjim gradovima, u kojima se i više očuvao i starinski duh u odnosu na kosmopolitske metropole, u prvom redu Rim. U manjim gradovima su i cijene bile niže, posebno nekretnina u odnosu na velike gradove (Rim, Aleksandrija, Antiohija, Efes, Mediolanum...itd...). Ali bolje obrazovanje, karijeru i bolje poslovne prilike je lakše bilo ostvariti u većim centrima. Bilo je i pojedinaca koji su preferirali i kompleksnost i uzbuđenja velikog grada sa svim onim sadržajima koja bi takve metropole nudile.

Praktični Rimljani su kao svoj arhitektonski ideal imali i praktično, funkcionalno i precizno gradsko planiranje temeljeno na ulicama koje se sijeku pod pravim uglom. Tako bi načelno svaki arhitektonski plan nekog rimskog naselja, uključujući i veće vojne tabore, bio zasnovan na dvije glavne ceste *cardo* i *decumanus*, koje se križaju. *Cardo* je predstavljala cestu orijentiranu sjever – jug i bila je uobičajena glavna ulica, uz koji su se nalazile prodavnice i radnje. U većini gradova, *cardo* je služila kao srce, središte privrednog života nekog grada. Glavni *cardo* u nekom gradu se zvao *maximus*.

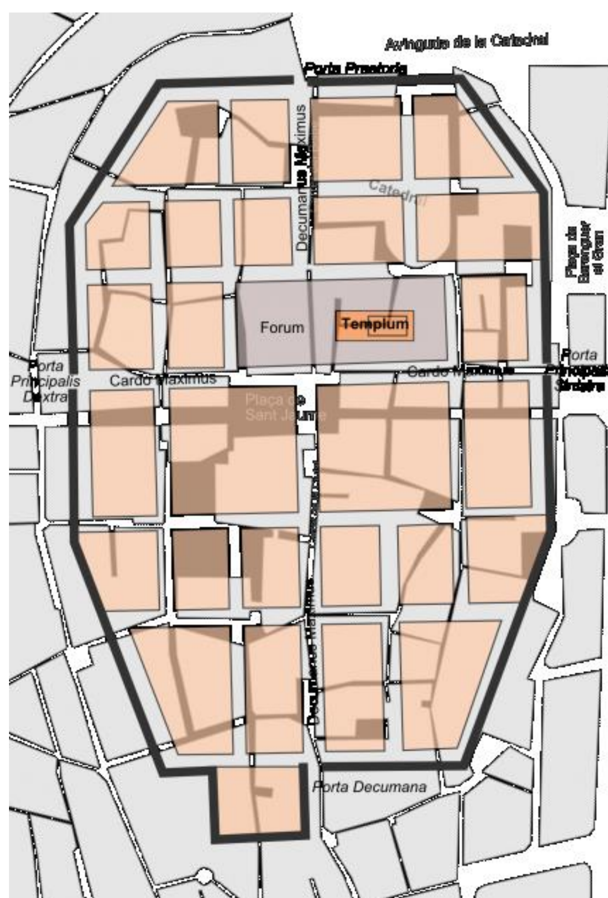
Decumanus je bila cesta orijentirana istok – zapad, a u vojnim taborima je povezivala *Porta Praetoria* i *Porta Decumana*. Glavni *decumanus* u nekom gradu se zvao *maximus*. Zaviseći od zemljopisnog položaja, u pojedinim gradovima je *decumanus* bila središnja ulica. Forum je uobičajeno bio lociran blizu spajanja *Decumanus Maximus et Cardo Maximus*.

Rekonstruirani izgled Barselone u rimsko doba.

Plan zasnovan na *cardo et decumanus* potiče iz organizacije uređenja vojnog tabora, što dokazuje i samo ime *via decumana* ili *decimana*, jer je ona ustvari u izvornom vojnom rasporedu unutar tabora dijelila X. od IX. kohorte, na isti način kao što je *via quintana* dijelila V. od VI. kohorte. Vremenom je ovaj funkcionalni i precizni vojni raspored, prenesen i na civilno uređenje gradskog naselja.

Više – manje sačuvani plan urbanog uređenja zasnovan na dvije glavne gradske ceste vidljiv je u nizu euromediteranskih gradova. Tako se na dobre primjere ulica *decumanus* i *cardo* nailazi u sirijskoj Apameji (*cardo maximus* je imala kolonadu izgrađenu u II. st. n. e. od čak 1200 stupova), Kelnu, Eliji Kapitoloni, *Barcino* / Barseloni (u kojoj je sačuvana i jedina rimska kapija, ispred današnjeg Plaça Nova), Dioklecijanovoj palati u Splitu, Palmiri, Petri, *Gadara* / Umm Qaisu i Jerashu (u Jordanu), *Via Recta* u Damasku.

Plan Barselone u rimsko doba (tamnije nijanse)
u odnosu. na sadašnje urbano stanje.

Stara rimska kapija u Barseloni.

Cardo u gradu Petra, Jordan.

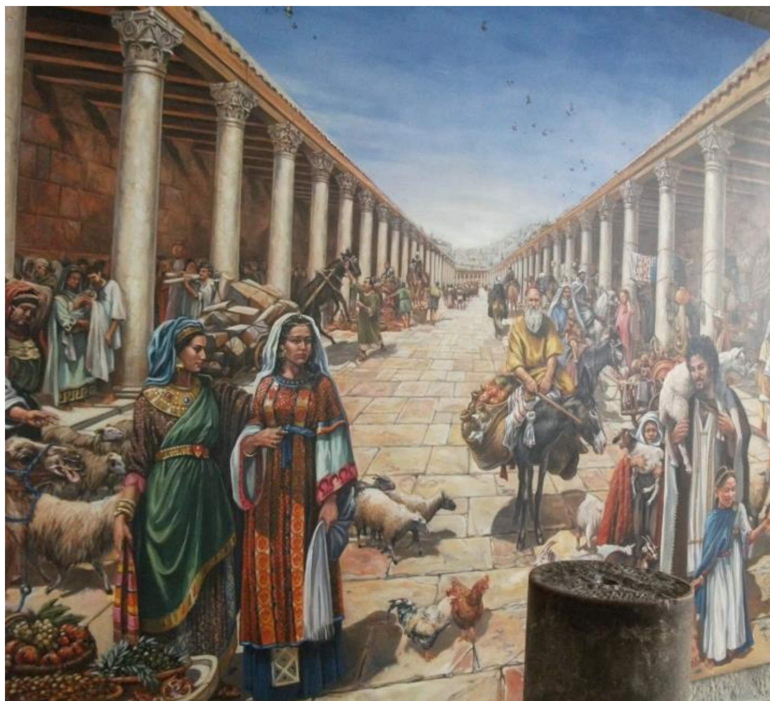
Cardo u Jerashu.

Cardo maximus u Apameji.

Decumanus maximus u Palmiri.

Segment modernog umjetničkog murala koji prikazuje svakodnevni život u cardo Elije Kapitoline / Jerusalima. Nalazi se u Jerusalimu.

Mozaik koji prikazuje kartu Elije Kapitoline / Jerusalima iz VI. st., nađen je ispod poda crkve Svetog Georgija u Madabi (Jordan). Na mapi se vrlo jasno vidi *cardo maximus* sa damašćanskom kapijom.

Dok je prilikom planske izgradnje novih gradova, pravilo *cardo* i *decumanus* uvijek primjenjivano, u gradovima koji su nastali ranije (neki i stoljećima prije svoga uključivanja u rimski svijet) i organski se razvijali, to je bilo znatno teže izvesti. Čak i sam grad Rim, zbog svoga postupnog, organskog razvijanja nije bio zasnovan na načelu *cardo – decumanes*.

Najbolji i najvidljivi ostaci shematski planiranog rimskog gradskog naselja sačuvani su u sjevernoafričkim provincijama. Riječ je o nekada prosperitetnim gradovima, nastalim *ex nihilo*, koji su pustinjska svjedočanstva o jednom dobu. Najbolji primjer jednog takvog grada je Timgad (zvan i Thamugas ili Tamugadi na staroberberskom; arapski تيمقاد,), rimska kolonija u današnjem Alžiru u zoni Aures planina oko 35 km. istočno od grada Batne. Koloniju veterana (iz III. legija *Augusta*, koja je inače bila stacionirana u obližnjem *Lambaesisu*) pod nazivom *Colonia Marciana Ulpia Traiana Thamugadi* je dao osnovati princeps Trajan oko 100. god. n. e., i posvetiti svojoj majci Marciji, ocu Marku Ulpiju Trajanu i najstarijoj sestri Ulpiji Marcijani. Timgad se smatra najboljim primjerom mrežastog urbanističkog rimskog plana, te je zbog toga upisan na UNESCOv popis mjesta svjetske baštine u Africi 1982. god. Timgad je trebao da služi kao reprezent i bastion rimske civilizacije i vlasti prema uvijek nestabilnim berberskim plemenima u Aures planinama i Sahari. Ovaj relativno manji grad se nalazio na periferiji rimskog svijeta, ali je i u toj poziciji slijedio osnovne obrasce rimskog urbaniteta. Grad je bio pravilno oblikovan, ulice se sijeku pod pravim kutom. U središtu, gdje se sječe više ulica, nalazi se lijepo uređeni forum, okružen velikim, udobnim zgradama. Među tim zgradama, osim hramova, posvećenih božanstvima, treba istaknut baziliku, gdje se je odvijao poslovni život, gdje su vršene svakojake pogodbe i održavan suđenja, zatim kuriju, gdje je zasjedalo gradsko vijeće, zatim kazalište itd. Sačuvani su ostaci dobro opremljenog trga, sa uređajima za čuvanje zaliha hrane. Grad je posjedovao i veliki broj kupatila. Po ulicama se nalazilo mnoštvo portika, u koje su se ljudi mogli skloniti od žarkog sunca ili kiše. Grad je uživao par stoljeća prosperiteta, da bi u IV. st. postao i mjesto širenje donatizma. Sa vandalskim osvajanjem sjeverne Afrike, Timgad je gubio na važnosti i 535. godine n. e. romejski zapovjednik Salomon je našao grad u ruševinama, ali se uskoro počeo obnavljati. No nakon berberskih napada u VII. st., potpuno je napušten i ostavljen u pustinji sve do početka intenzivnih istraživanja od 1881. god.

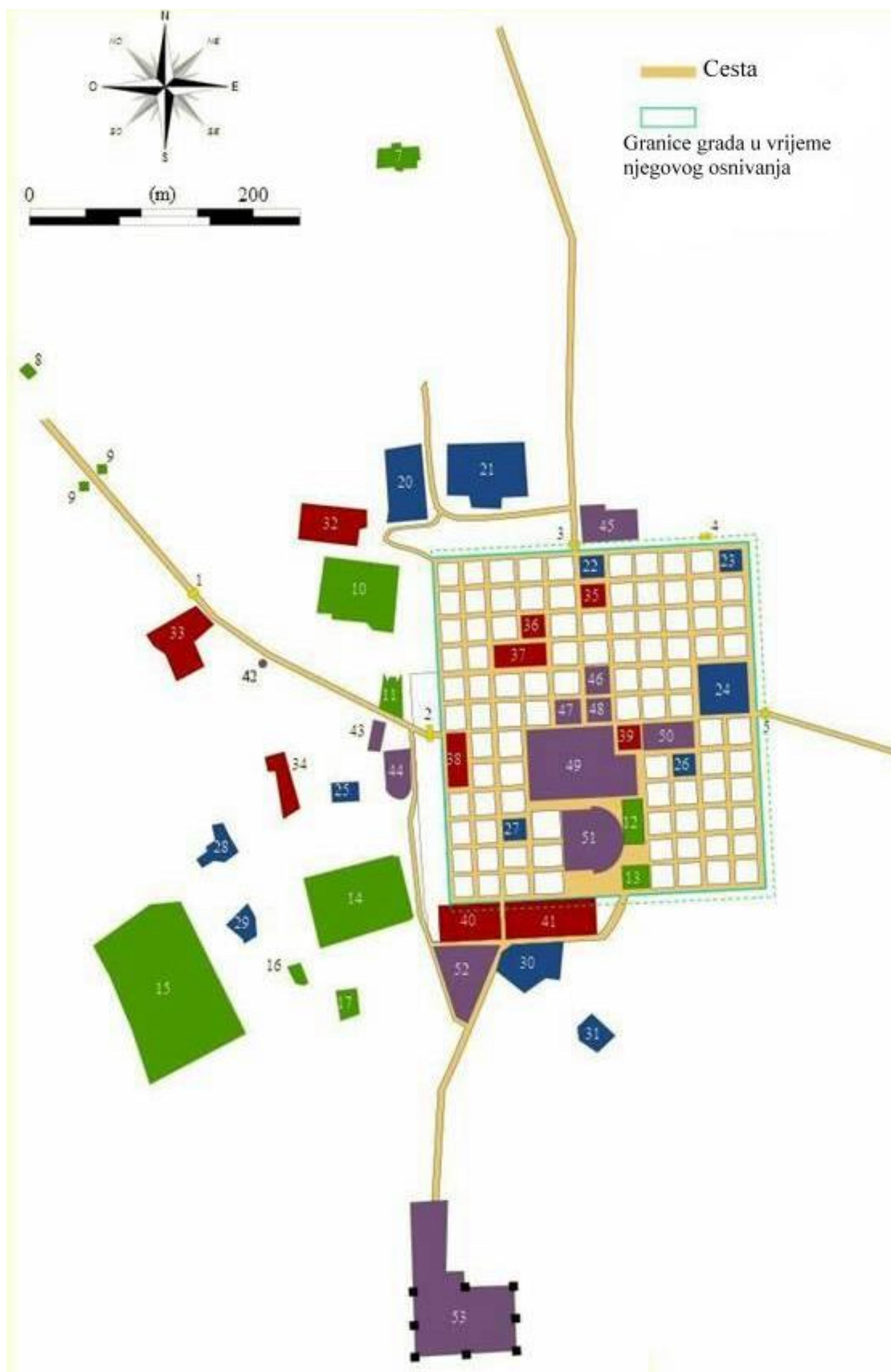
Timgad je smješten na sjecištu šest puteva, u tada iznimno plodnom kraju oko 1000 m iznad mora i bio je ograđen zidinama, ali ne i utvrđen. Izvorno je bio izgrađen za populaciju od 15.000 stanovnika, ali je to brzo prerastao i proširio se izvan kvadratične pravilne mreže izvornih ulica. Izvorna mreža ulica se prepoznaje u glavnim ulicama *decumanus* (istok-zapad) i *cardo* (sjever-jug) koje su naglašene kolonadama u korintskom stolu i koje križaju pod pravim uglom na gradskom forumu.

Decumanus na zapadu počinje trijumfalnim ulazom u grad kroz monumentalni Trajanov slavoluk, visok 12 metara, koji je dijelom obnovljen 1900. god. Slavoluk je od vapnenca s

tri luka uokvirena korintskim stupovima, od kojih je najveći, središnji, širok 11 metara. Tu se nalazi i teatar sa 3500 mjesta, terme, knjižnica i bazilika. Hram posvećen Kapitolinskoj trijadi je istih proporcija kao Panteon u Rimu, a u njegovoj blizini je kvadratična crkva s polukružnom apsidom iz VII. st. Jugoistočno od grada je velika romejska citadela. Širenje Sahare je bilo glavni razlog što je grad tako dobro očuvan, a pošto nije bilo naselja poslije VII. st., rimski Timgad je djelimično zaštićen do dubine od oko 1 metar.

Satelitski snimak Timgada. Google Earth.

N
NE
E
SE
S
SO
O
NO
0
(m)
200
Cesta
Granice grada u vrijeme njegovog osnivanja
1
2
3
4
5
7
8
9
9
10
11
12
13
14
15
16
17
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53

Plan Timgada:

1. – 6. Kapije; Zelena boja = zgrade religijskog i kultnog karaktera;
7. Hram Saturna ?; 8. Crkva; 9. „Paganska“ nekropola; 10. Crkva;
11. Hram genija kolonije; 12. Hram Cerere ?; 13. Hram Merkura ?;
14. Kapitol Timgada; 15. Donatistička katedrala i prateći prostor; 16. Crkva;
17. Hram; 18. Kapela vojvode Žana; 19. Kršćanska i crkvena nekropola;
20. – 31. Plava boja = terme; 32. – 41. Crvena boja = gradski domovi;
Ljubičasta boja = druge zgrade i prostori; 42. Fontana; 43. i 44. Tržnice;
45. Zgrada na sjeveru; 46. Javna knjižnica; 47. Trgovine iz *decumanusa*;
48. Javne latrine; 49. Gradski forum; 50. Istočna tržnica; 51. Teatar;
52. Predgrađe zanatlija; 53. Romejska utvrda (na mjestu *Aqua Septimiana Felix*).

Panorama Timgada.

Trajanov slavoluk u Timgadu.

Teatar u Timgadu.

Decumanus maximus u Timgadu.

Ostaci hrama Kapitolinske trijade u Timgadu.

Ostaci Timgada.

Ostaci Timgada.

Mirno i stabilno doba ranog principata je pogodovalo razvitku tih lokalnih samoupravnih zajednica, pa je samo u Italiji broj „gradova“ dostizao čak 1200, iako je ubjedljivo najveći broj opadao na sitne gradiće, čiji su stanovnici i dalje zadržali vezu sa poljoprivredom. Sudeći po arheološkim nalazima, poglavito iz Pompeja i Herkulanuma, ali i iz stotina drugih gradova, život u tim lokalnim zajednicama je bio vrlo intenzivan i životopisan, sa značajnom privrednom i kulturološkom djelatnošću. Osebujnost naćina života u svim tim gradovima i naseljima rimskog svijeta, je jedna od najvećih odlika toga kosmpolitskog društva. Razlog tome leži u njihovoj poslovičnoj otvorenosti, i odbacivanju uskogrudnosti. Lokalne zajednice se nisu ustručavale da prihvate sve ono što je novo, bolje, praktičnijec i efikasnije. U njima bi se tako međusobno prožimala najrazličitija kulturološka strujanja.

Pretpostavlja se da je broj stanovnika Italije iznosio oko 14 miliona ljudi. Na osnovi podataka Plinija Starijeg iz njegove „*Naturalis historia*”, koji se poziva na oficijelni popis iz sredine I. st. n. e., na prostorima današnje BiH postojao je veliki broj peregrinskih civitates koje su po imenima i historijskom kontinuitetu odgovarale ilirskim narodima Delmatima, Mezejima, Dicionima, Sardeatima, Deurima, Dezitijatima, Naresima, Melkumanima, Glindicionima, Daorsima, Ardijejcima, Sikulotima, Dindarima, Breucima, Oserijatima. Na jadranskoj obali su tada postojale i jedinice municipalne organizacije (sa statusom kolonije) kao što su Narona i Salona. Vremenom se u ilirskim provincijama iz peregrinskih *civitates* razvio čitav niz municipalnih jedinica, a domaće se stanovništvo uslijed pravno – političke i kulturološke romanizacije pretopilo u Rimljane.

DRUŠTVENA I SOCIJALNA STRATIFIKACIJA

Senatorski red

U antoninijansko doba senatorski red nije bio baš homogen niti konstantan. Njegov sastav se stalno obnavljao, ali je politička tradicija (koja potiče još iz vremena Republike) i nostalgija o njegovoj bitnosti i važnosti još uvijek bila neobično živa među senatorima. U ovo doba su pripadnici starih patricijskih rodova već bili izumrli. U Hadrijanovo vrijeme spominje se posljednji potomak čuvenog roda Kornelijevaca. Najprije Julije Cezar, a potom i August, unapređivali su u red patricija neke istaknute senatorske obitelji. Njihov primjer slijedili su i drugi princepsi. Novi patricijat predstavljao je povlaštenu skupinu članova Senata. U većini slučajeva nove patricijske obitelji vodile su porijeklo od starih plebejskih senatorskih rodova, ali je broj ovih posljednjih bio također mali, i teško da su potomci senatora iz republikanskog doba predstavljali 1/3 ukupnog članstva Senata u II. st. n. e. Iako su neki članovi Senata nosili imena starih patricijskih rodova, to nipošto ne dokazuje njihovo srodstvo sa prijašnjim uglednim precima. Ta su imena, iz raznih razloga, prisvajali sebi ljudi neznatnog podrijetla. Senat se popunjavao novim članovima. U doba Antonina (kao i pod Julijevcima - Klaudijevcima) u senatore su unapređivani u prvom redu predstavnici italske municipalne elite. Oni su predstavljali većinu, i njihov broj bio je manje-više određen. Broj senatora Italika u doba Antonina iznosio je otprilike 58% svih poznatih članova Senata. Što se tiče ostalih članova Senata, pod Antoninima se postepeno smanjuje postotak senatora porijeklom iz zapadnih provincija, a povećava broj senatora s Istoka, koje je Trajan počeo sustavno uvoditi u Senat. U Senat su uključivane materijalno najosiguranije osobe, a na Istoku, s njegovom razvijenim gospodarstvom, nalazilo se dosta bogatih ljudi. Razmišljanja Diona Hrizostoma o značenju princepske vlasti pokazuju da je među heleniziranim elementima rimskih istočnih provincija bilo ljudi koji su podržavali i opravdavali političke tendencije rimskih careva. Najzad, izbor senatora iz redova stanovnika istočnih provincija nalaziio je opravdanje i u potrebama uprave. Radi upravljanja helenističkim područjima bili su potrebni ljudi koji poznaju grčki jezik i lokalne običaje. Središnja vlast vodila je o tome računa i omogućavala stanovnicima istočnih područja stjecanje položaja. Napose, za upravljanje istočnim provincijama angažirane su i osobe iz dinastija koje su izgubile prijestolje.

Novi senatori pripadali su po svom podrijetlu raznim socijalnim skupinama, među senatore uvrštavani su i viši časnici viteškog ranga, koji su time snagrađivani za uspješnu vojnu službu.Senatorima su postajali i državni i princepski činovnici. Sloga između cara i Senata, koja se opaža gotovo pod svim Antoninima, ne objašnjava se samo politikom ili moralnim odlikama tih princepsa. Na to je utjecala i činjenica što su mnogi senatori dobili svoj položaj

zahvaljujući principsima. Usprkos tome, ipak nije bilo pune solidarnosti između principsa i senatorskog reda. Sporadično je dolazilo do sukoba (za vrijeme Hadrijana i izražajnije za vrijeme Komoda).

Pod Antoninima je došlo do određenog i prilagođavanja carskih ideja tradicionalnim rimskim parolama. Ipak nije moglo biti potpune pomirbe carskih načela sa starinskim načelima. I dalje su živjele tradicije staleža koji je nekad bio svemoćan u političkom pogledu i upravljao cijelim svijetom. Uslijed toga, mogućnost sukoba nije bila otklonjena. Oni su izbijali onda kada su se apsolutistička nastojanja otvoreno izražavala, kao za vrijeme Domicijana i Komoda. Tada bi principsi odstranjivali senatore koji su bili najviše neprijateljski raspoloženi, a njihova imanja su konfiscirali. Ali je i u tim razdobljima senatorski red, kao cjelina, uživao svoje prijašnje povlastice. Senatori su imali krupne posjede, što im je gledano u cijelosti, davalo veliko gospodarsko značenje.

Vitezovi

U antoninijansko doba viteški red je imao općedržavno značenje. Ostalo je relativno malo vitezova koji su bili potomci istaknutih viteških familija iz republikanskog doba. Novi, pak, vitezovi principata dolazili su iz redova italske municipalne elite i provincijske elite. Znatan broj vitezova davala je vojska. Isluženi zapovjednik dobivao je zvanje viteza. Najzad, služba u carskim uredima također je mogla nekom omogućiti članstvo u viteškom staležu. Na razne način mogli su taj položaj postići i bogati oslobođenici. U zvanje viteza unaprjeđuju se osobe slobodnih profesija: pravnici, retori, gramatičari, znanstvenici. U prva dva stoljeća principata vitezovi zadržavaju u određenoj mjeri značenje trgovačke i financijske elite. Ali već u to doba pretvaraju se vitezovi postepeno i u činovnički stalež. Vitezovi su imenovani za prokurate i prefekte, a i smatralo se da određeni krug zapovjednih i službeničkih mjesta pripada vitezovima. Od Hadrijanovog vremena njima su pripadale najviše dužnosti u principskim uredima. Kao i u augustovsko doba, najvišim stupnjem viteške karijere smatrana je dužnost prefekta pretorija, za njim dolazi prefekt Egipta. Na viteško zvanje ponekad se gledalo kao na stupanj ka senatorskom zvanju. Interesi raznih skupina viteškog staleža bili su različiti ali je ipak taj stalež, gledano u cijelosti, doprinio jačanju principske vlasti i racionalizaciji državne uprave.

Stanovništvo rimskog svijeta

Ubjedljivu većinu stanovništa rimskog svijeta činili su slobodnjaci koji nisu pripadali ni vladajućoj familiji, ni senatskom ni viteškom redu, niti su bili oslobođenici niti robovi. To je bila jedna prilično šarolika masa, u različitim pravno – političkim, društveno – socijalnim, ekonomskim pozicijama. Njena etnička i narodnosna porijekla su vrlo, vrlo heterogena, imali su i različite interese, kulturološke obrasce, posebne načine života pa i jezike. To je i sasvim razumljivo ako se ima u vidu da je riječ o prostoru od Hadrijanovog zida pa do Mesopotamije. I u antoninijansko doba to stanovništo se u pravno – političkom pogledu načelno dijelilo na nositelje rimskog građanstva i one koji su bili pripadnici još uvijek postojećih peregrinskih *civitatesa*. Kako je odmicalo antoninijansko doba, tako se povećavao udio rimskih građana u ovoj masi, a proporcionalno smanjivao broj peregrina. Razlog je bilo masovnije dodjeljivanje rimskog građanstva peregrinima za vrijeme antoninijanskih princepsa. Masa rimskih građana slobodnjaka se povećavala i potomcima oslobođenika, čiji su vlasnici bili oni sa statusom rimskih građana. Broj peregrina je opet povećavalo doseljevanje stranaca, bilo u kolektivnoj (npr. kada je Marko Aurelije preseljavao Transdanubijce) ili individualnoj formi. U društvenom – socijalnom pogledu, u ovu masu su ulazili i pripadnici provincijskih i lokalnih elita, kao i obični građani "jedinica municipalne organizacije" i peregrinskih *civitatesa*. Tu je bilo i iznimnih bogataša, i onih koji bi se svrstali u tzv. "srednju klasu" i siromaha. Neki su bili posjednici zemlje, ili posjedovali neki obrt ili vodili trgovačke aktivnosti, a neki su bili i zakupci. Najveći dio ovih slobodnjaka se bavio poljoprivredom i živio na selu, manjim naseljima i gradićima.

Zemljoposjed

I politika princepsa iz doba Antonina je pokušavala provođenjem niza mjera (alimentacijski fond, osnivanje kolonija) da zaštiti srednji i sitni posjed. Međutim, ove mjere su samo usporavale proces latifundizacije koji se raširio iz Italije i na one provincije u kojima su i do tada dominirali srednji i sitni posjednici.

Porast krupnih posjeda imao je razne uzroke: dobra prođa poljoprivrednih proizvoda, time što je ulaganje sredstava u zemlju bilo najsigurniji način očuvanja tih sredstava, i najzad time što je posjedovanje zemlje smatrano najčasnijim i najdostojnijim zanimanjem. Krupni posjednici borili su se da dobiju posebne senatske ili princepske odluke, po kojima su njihovi posjedi smatrani neovisnim od lokalnih autonomnih zajednica. Tako su se ti

golemi zemljoposjedi izjednačavali u pravima sa lokalnim zajednicama. To je bila vrlo opasna praksa, jer je dovodila do toga da pojedinac, i legalno priznato, ima kontrolu nad golemim prostranstvima. To je razbijalo komunalni duh, tako svojstven klasičnom grčko – rimskom poimanju uređenja ljudskih zajednica. Negativne posljedice takve politike osjetiti će se tek u narednim stoljećima, posebno u dominatu kada latifundizacija u potpunosti pobijedi. Ti veliki posjedi će vremenom postajati autarkične zajednice i sa vlastitim obrtničkim radionicama i službama sigurnosti. Autarkični golemi posjedi, kao i prelaz na sustav kolonata i serva kasata polagani su gradili ekonomsko – društvenu osnovu feudalizma. U doba Antonina to još uvijek nije bilo vidljivo i lokalne autonomne zajednice uspijevaju da održavaju svoje nivoe suverenosti i vlasti, a u pojedinim područjima rimskog svijeta (npr. u ilirskim provincija) još uvijek dominira sitni i srednji posjed. Ipak zametci krize i problema su se već počeli razvijati, čemu su doprinijeli dodatno pandemija i gubitak velikog broja ljudi i Komodova neodgovorna vladavina.

Gospodarska karta rimskog svijeta kraj II. i početak III. st. n. e. Preuzeto iz iz *The Times*, 1986: 90-91.

ITALIJA I GRAD RIM, PROVINCIJE

Antoninijansko doba je i period kada pojedine provincije dostižu u pravom smislu procvat, i to ne samo one sa milenijumskim civilizacijskim kontinuitetom, nego i one koje su prihvatile mediteransku razvijenu civilizaciju tek sa rimskim osvajanjem. Najbolji primjer su galske i germanske provincije. Uslijed toga procesa, Italija (iako formalno zadržava još uvijek status metropole), praktično gubi svoj povlašteni položaj. To što je Italija postepeno gubila dominantan gospodarski položaj, očitovalo se u odljevu sredstava i zapuštanju zemljišta. Jedno od sredstava borbe protiv ovih pojava predstavlja naredba cara Trajana, a potom i Marka Aurelija, da senatori moraju jedan dio svojih sredstava ulagati u italska zemljišta. Ni alimentacijski fond nije dugoročno mogao pomoći učvršćenju pozicije Italije.

Karta preuzeta iz Brujić, 2005:93.

Zlatnik / *aureus* Trajana, cc 103. – 111. god. n. e. Na reversu je prikazan Trajan u togi kako pruža desnu ruku dječaku i djevojčici koji gledaju prema njemu. Novčić slavi alimentacijski fond i socijalnu politiku Antonina. Danas se nalazi u Pergamon Museum u Berlinu.

Denar Trajana koji na reversu slavi alimentacijski fond. Boginja (često se identificira kao Abundantia, ali nekada i kao personifikacija Annone) drži u lijevoj ruci rog izobilja, dok desnu ruku spušta do djeteta koje gleda u nju. Danas se nalazi u Palazzo Massimo alle Terme u Rimu.

Sačuvane alimentacijske tablice svjedoče o tome da su se državnim kreditom koristili sitni i srednji posjednici italskih gradova Veleje, Placencije i Beneventa. Na osnovu tih tablica možemo utvrditi da se broj sitnih posjeda smanjuje, u usporedbi sa stanjem pred kraj Republike. Pritom se ne može govoriti o stvaranju cjelovitih latifundija. Kompleks zemljišta koja pripadaju jednom vlasniku mogao se sastojati od više nepovezanih parcela, ili su čak na jednom mjestu mogli postojati posjedi međusobno odvojeni tuđim parcelama.

Pored samoga Rima, od gradova u Italiji vrijedi istaći: Puteoli, *Brundisium*, *Patavium* / Padova, *Mediolanum* / Milan, *Aquileia* / Akvileja, *Placentia*, *Ravenna* / Ravena, *Ariminum* / Rimini, *Florentia* / Firenca.

Provincijski sustav u antoninijansko doba se još uvijek bazirao na smjernicama utvrđenim u augustovskom periodu. Provincije i lokalne zajednice su bile hijerarhijski poredane, sa sustavom prava i obaveza, i međusobnom zavisnošću prema i sa središnjom vlasti. Oslonac na provincijsku i lokalnu elitu, uvezanu u kompleksni upravni sustav, je predstavljao i dalje glavno mjerilo održanja i funkcioniranja rimske vlasti. Sustav privilegija kojima su se predstavnici provincijskih i lokalnih elita motivirali da rade za i u interesu Države kao cjeline, koje je prilično promovirao princeps Klaudije, su se u punoj efikasnosti razvili za vrijeme "dinastije" Antonina. Rimsko građanstvo se dijelilo u velikoj mjeri, a ambiciozni i sposobni pojedinci iz najrazličitijih dijelova rimskog svijeta su prodirali i u sami državni vrh. Italija je izgubila svoju poziciju rasadnika kadrova za najviše državne i političke funkcije i službe. I ne samo da su na pozicije dolazili potomci italskih kolonista u provincijama (principsi Trajan, Hadrijan i Marko Aurelije), nego i potomci lokalnih, neitalskih poglavara (npr. Lucije Kvijet) i to u značajnoj mjeri. Augustova ideja da Italija i Italijani zadrže središnje mjesto u univerzalnoj euromediteranskoj imperiji se sa "dinastijom" Antonina u potpunosti izgubila.

Rim

Iako je Italija postepeno gubila svoj dominantan položaj, sam Grad je još uvijek u II. st. n. e. čuvao obilježje svjetske prijestolnice. Ova prednost Rima pred drugim gradovima objašnjava se isključivo političkim razlozima. Grad je rastao i ponovo se izgrađivao i svaki od principsa nastojao je ostaviti svoj trag u obliku kakve monumentalne građevine, kao što su novi forumi, slavoluci, hramovi, stupovi. U gospodarskom pogledu Rim je bio potrošačko središte. Organizacija opskrbe žitom (*annonae*), koje je uglavnom dolazilo iz Afrike i Egipta, predstavljala je složen sustav.

Flavijevci i Antonini nastavljaju prema rimskom gradskom stanovništvu politiku svojih prethodnika. Kao i ranije, i nadalje je oko 150 – 200.000 ljudi u samom Gradu besplatno i redovno dobijalo žito. Pod svakim princepsom dijeljeni su izvanredni pokloni u novcu (*congiaria*). Osnovne zahtjeve rimske svjetine u doba principata Juvenal je izrazio riječima: *panem et circenses* ("hljeba i igara"). Radi toga zaokupljanja pažnje gradske svjetine priređivanju igara i predstava posvećivana je izuzetna pozornost. Rimska svjetina često je za vrijeme predstava znala otvoreno izražavati svoje simpatije ili antipatije prema vladajućem princepsu, pojedinim državnim dužnosnicima i službenicima, ili prema određenoj politici i državnoj mjeri (npr. prema donošenju nekog zakona) ili određenim društvenim, ekonomskim, socijalnim pa religijskim pojavama. Povicima je upućivala pojedine zahtjeve upraviteljima, ili aplaudirala umjetniku, koji bi učinio kakvu duhovitu aluziju na račun princepsa, člana njegove familije ili nekog državnog dužnosnika i službenika. O privatnom životu običnog rimskog gradskog plebsa poznato je relativno malo. Djela satiričara i moralista govore o siromasima-klijentima, koji žive od sitnih darova i koji očekuju milostinju od svojih bogatih patrona. Patronat i klijentela u doba principata više nemaju političko značenje, i oni samo zadovoljavaju taštinu elite i pružaju neznatna sredstva za život sirotinji. U etničkom pogledu rimski plebs u doba principata bio raznorodan.

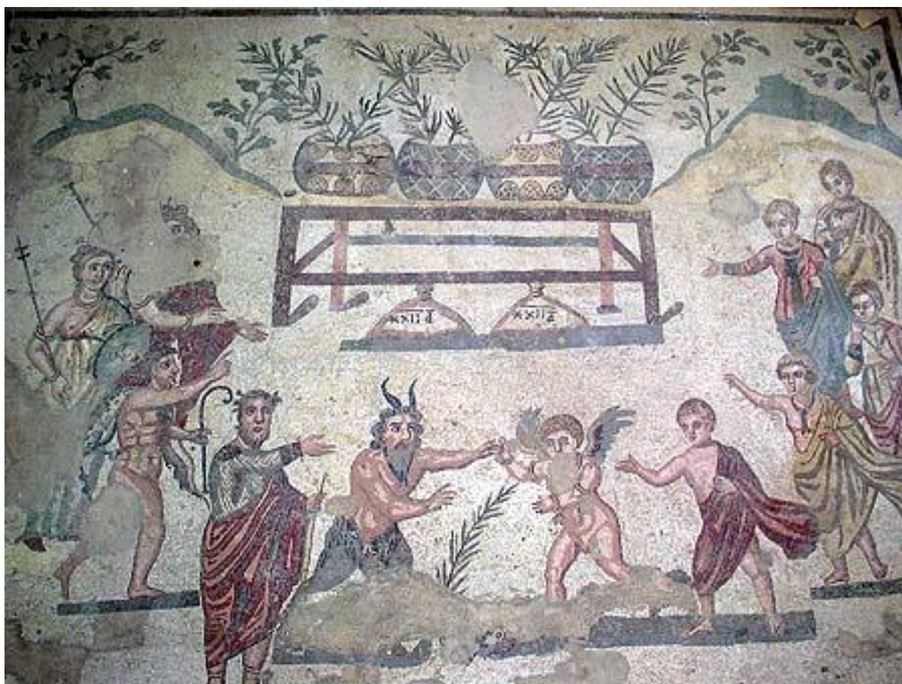
Sicilija, Sardinija i Korzika

Prve dvije rimske provincije su bile Sicilija, a zatim Sardinija i Korzika. Sicilija je bila veoma bitna provincija u srednjerepublikansko doba, jer je žitom snabdjevala Italiju i Rim. Ali je vremenom počela gubiti na značenju. Iako se nalazila najbliže Italiji, provincija je u priličnoj mjeri sačuvala i grčki karakter u zoni gdje je bila izražena grčka kolonizacija. Provinciji Siciliji je pripadala i Malta. Istaknutiji gradovi su bili Sirakuza, Taormina, *Catania* / Katanija, Tindari, *Panormus* / Palermo, Segesta, *Agrigentum* / Akragas, Termini, *Messana*/Mesana. Sicilija je bila pokrivena i mrežom seoskih gazdinstava i vila.

Najpoznatiji arheološki ostaci ovog perioda su mozaici iz Villa del Casale, blizu Piazza Armerina (centralno – južna Sicilija). Mozaici uključujuju 60-metarsku dugu scenu lova, poznatih 10 bikini djevojaka i mnoge mitološke, sportske, geometrijske scene i prikaze.

Romanizacija u kulturološkom pogledu, posebno u vidu prihvatanja latinskog jezika i njegovih dijalektalnih derivata, je bolje uhvatila korijena na Sardiniji i Korzici. Oba otoka su izvozila žitarice, sol, vina, maslinovo ulje, a bilo je i rudarske djelatnosti. Korzika je izvozila i vosak. Korzika i Sardinija, kao i njeni stanovnici nisu baš uživali neki veliki ugled u rimskom svijetu. Posebno su otočke unutrašnjosti bile smatrane nekultiviranim, sirovim,

nezdravim. Ova provincija je u ranom principatu služila i kao mjesto progona, pa su na njemu boravile poznate osobe. Tamo su jednom bili protjerani Jevreji i rani kršćani iz Rima. Na Sardiniji je važniji grad bio *Caralis* / Kaljari, a na Korzici *Aleria* / Alalia.

Mozaik koji prikazuje Pana i Erosa.

Ostaci rimskog doba u Aleriji na Korzici.

Rimska kuptila u Fordongianusu na Sardiniji.

Hispanske provincije

Iberski poluotok je 192. god. n. e. bio podijeljen na tri provincije i to: Tarakonsku Španiju, Betiku i Luzitaniju. Kulturološka romanizacija, pod kojom se obično podrazumijeva širenje latinskog jezika, univerzalističke rimske kulture, običaja i načina života, u antoninijansko doba je već značajno preovladala u hispanskim provincijama. Zato i ne treba da čudi da od “Pet Dobrih Careva” trojica porijeklom iz Hispanije, od čega su dvojica tamo i rođena. To je rezultat najviše činjenice da je ova europska regija bila među prvima koja je bila izložena rimskom prodoru i italskoj kolonizaciji. Središta kulturološke romanizacije bili su gradovi, koji su inače igrali veoma bitnu ulogu i u gospodarskom i u kulturološkom razvoju pojedinih dijelova rimskog svijeta. Asimilirajući se sa italskim kolonistima, domaće stanovništvo, posebno njegova elita i gradsko stanovništvo su postajali Rimljani, a latinski jezik je postaoa dominantan u hispanskim gradovima. Brže nego u drugim provincijama

romaniziralo se i brojno seosko stanovništvo Hispanije. Dok je obrazovana elita koristila književni latinski jezik u oficijelnoj komunikaciji, obična romanizirana populacija je prilođavala latinski jezik, razvijajući lokalizme, dijalektalne varijatete na koje su često uticali i domaći jezici koji su se postupno gasili. Jedino su poluromanizirane i slabije romanizirane ostajale sjeveroistočne zemlje i oblasti zapadnih Pirineja, gdje se očuvao baskijski nacionalni identitet sve do danas.

Još od kada su se rimsko – italske trupe prvi put iskrcale na područje Iberskog poluotoka, njegove zemlje su imale veliko značenje u privrednom životu rimskog svijeta. Iz Španjolske su još od davnih vremena izvožene kovine: zlato, srebro, olovo, bakar i željezo. Iz hispanskih provincija je izvoženo i žito, a bila je i značajan proizvođać maslinovog ulja. Manufaktura i proizvodno – prerađivački obrt su u hispanskim provincijama bili slabije razvijeni, i iz njih su dolazile uglavnom sirovine za manufakture i radionice u drugim dijelovima rimskog svijeta, poglavito u Italiji i Galiji. Zato su i bile značajno tržište za njihovu robu.

Za hispanske provincije su, kao i za afričke provincije, bili karakteristični manji gradovi, gradići i varošice, kojih je naročito mnogo bilo u južnom dijelu zemlje, u Betici, gdje je romanizacija postigla najveće uspjehe. Određenu važnost sačuvali su stari pomorski gradovi *Gades* / Kadiz i *Carthago Nova* / Kartahena. Grad *Tarraco* / Tarragona, središte jedne od provincija, znatno se razvio za dva stoljeća i stekao veliko trgovačko značenje. Veliko značenje je stekao i grad *Corduba* / Kordova, koji se nalazio na putu za najveće rudnike bakra u Hispaniji. Od ostalih gradova vrijedi istaći *Olisipo* / Lisabon, *Emerita Augusta* / Merida, *Italica* kod *Hispalisa* / Sevilja, *Toletum* / Toledo, *Segovia*, *Caesaraugusta* / Saragosa / Zaragosa, *Valentia* / Valensija. Ustvari velika većina današnjih španskih i portugalskih gradova direktno potiče iz niza gradova koji su postojali i u rimskom periodu.

Pošto se prilično dugo već nalazila u okvirima rimskog svijeta, hispanske provincije mogle su se pohvaliti i razvijenom infrastrukturom. I danas mnogobrojni mostovi i ceste pokazuju monumentalnost izgradnje prostora Iberskog poluotoka dok se nalazio u okvirima rimskog svijeta.

Doba Antonina je imalo efekta i po razvitak u hispanskim provincijama, jer su principsi (hispanskog porijekla) pomagali zemljama iz kojih su poticali. To se posebno vidi na primjeru Italike, koja je doživjela veoma značajnu transformaciju u vrijeme vladavine Hadrijana. Sam grad je bio redizajniran u helenističkom stilu, dobio je veliki amfiteatar sa kapacitom za 25.000 gledatelja. Gradski domovi su doimali sa značajnom elegancijom.

Britanija

Život u rimskoj provinciji Britaniji.

Provincija Britanija je bila jedinstvena sve do 197. god. n. e., kada je praktično podijeljena na Gornju Britaniju (*Britannia Superior*; glavni grad *Londinium*) i Donju Britaniju (*Britannia Inferior;* glavni grad *Eboracum*). Ova podjela je postala oficijelna tek cc 212. god. n. e. Britanija je bila jedna od najmanje romaniziranih zemalja, premda su se i tu razvijala gradska središta. Od vremena namjesnika Agrikole, konačno je lokalna britanska elita uspjela da se prilagodi načinu životu i da nađe svoje mjesto u okvirima rimskog svijeta.

Iako je i tamo bilo doseljavanja iz drugih dijelova rimskog svijeta, ipak to nije bilo u obimu kao u drugim područjima. Otvorena granica na sjeveru je doprinosila tome da se u Britaniji nalazi prilično snažan legijsko – auksilijarni garnizon. Iz Britanije su izvožene uglavnom kovine, naročito željezo i cink, a također u značajnoj mjeri i robovi. Međutim, pokazalo se da je Britanije bila skupa za rimski svijet, odnosno troškovi održanja velike vojne sile u njoj prevazilazili su dobit ostvarenu iz ove provincije. Gradovi su nastajali ili romaniziranjem ranijih domorodačkih narodnosnih i plemenskih središta ili osnivanjem kolonija. Od bitnijih gradova vrijedi navesti *Londinium* / London, *Verulamium* / St. Albans, *Aquae Sulis* / Bath, *Viroconium* / Wroxeter, *Camulodunum* / Kolčester, *Eburacum* / Jork. Britansko područje je, slično središnjoj i sjevernoj Galiji, bilo načičkano i nizom seoskih gazdinstava – vila.

Rekonstrukcija izgleda britanskog grada *Calleva Atrebatum*, koji se razvio iz središta domorodačkog naroda Atrebata. Moguće je da je njegova populacija iznosila 1000 – 2000 stanovnika, sa tim da se moraju u obzira uzeti sezonske varijacije koje su uobičajene u centrima sa velikom poljoprivrednom teritorijom.

Mozaik koji prikazuje Kupida na delfinu u „Fishbourne Roman Palace“, u današnjoj Engleskoj.

Epigrafski spomenik iz High Rochestera, sjeverno od Hadrijanovog zida, bilježi završetak radova izvedenih od detašmana XX. legije *Valeria Victrix*. Na krajevima natpisa su reljefni prikazi boga Marsa i Herkula. Datacija reljefa je početak III. st. n. e.

Galske provincije

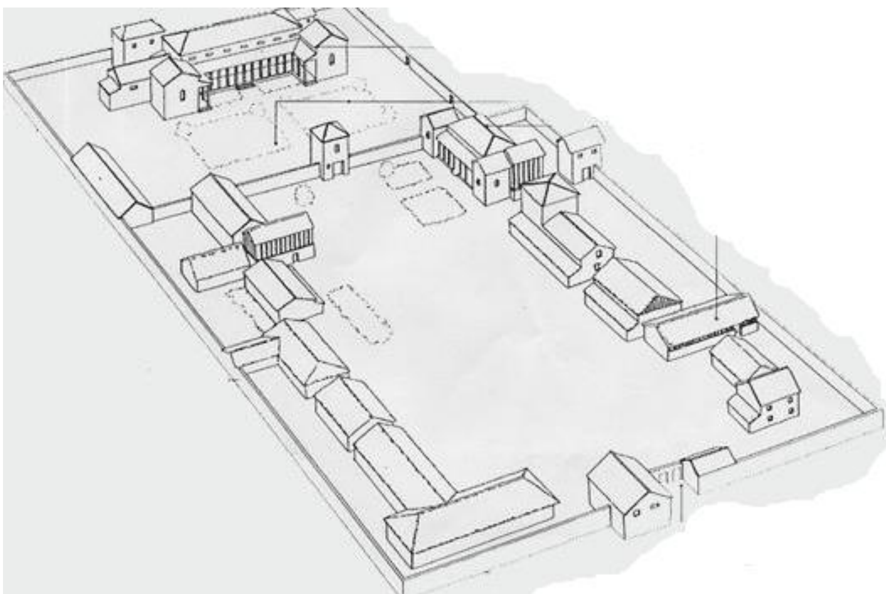
Galija se sastojala od tri osnovne provincije i to: Lugdunske Galije, Belgike i Akvitanije. Proces kulturološke romanizacije koji se odvijao u hispanskim provincijama bio je po svome intenzitetu, metodama i načinu rasprostriranja sličan procesu koji se odvijao u galskim provincijama. I tamo se nije romanizirala samo elita, niti samo gradsko stanovništvo, nego je ona zahvatila i brojno seosko galsko stanovništvo. I tamo su se počeli tako razvijati latinski vulgariteti, iz kojih će se u mediavelno doba razviti odgovarajući romanski jezici (francuski, ocitanski/provansalski). Galske provincije pokazuju zavidnu privrednu aktivnosti, i više nego hispanske. Žitarstvo je bilo razvijeno u svim područjima Galije. Žita je bilo dovoljno ne samo za potrebe lokalne potrošnje i snabdijevanje sjevernih armija, već ponekad i za izvoz viškova u Italiju. U mnogim područjima bilo je razvijeno vinogradarstvo. Galska vina, naročito ona iz Narbonske provincije, uspješno su konkurirala najboljim italskim vrstama. Kvalitetno maslinovo ulje također se proizvodilo u Južnoj Galiji. Više nego u ostalim zapadnim provincijama jačala je obrtnička proizvodnja. U njima nastaju vrlo bitni centri proizvodne djelatnosti. Lanene tkanine, galski vuneni ogrtači, keramički proizvodi (osobito samianska keramika i svjetiljke od gline), metalni proizvodi širili su se po svim zapadnim provincijama, potiskujući italsku robu. Galija je bila značajna i po tehničkim inovacijama. Galska elita je postala u rimskom svijetu poznata po svome bogatstvu i ležernijem načinu života.

Plovne rijeke igrale su važnu ulogu u gospodarskom životu Galije. Na njihovim obalama nalazili su se najvažniji galski gradovi, u kojim su kompanije vlasnika brodova uživale velike povlastice. Većina galskih gradova nastala je još u predrimsko doba i predstavljala su u stvari središta narodnosnih politija, koji su se uslijed uspješne romanizacije galske, domaće elite i priljeva italskih doseljenika u galska područja pretvorili u rimske gradove. U unutrašnjosti Galije najvažniji grad je bio *Lugdunum* / Lion, koji je bio i simbolički glavni grad čitave Galije. Od ostalih bitnijih gradova u unutrašnjosti vrijedi istaći *Augustodunum* / Autun, *Durocortorum* / Reims, *Burdigala* / Bordo, *Lutetia* / Pariz, Romanizacija je najveći uspjeh izvršila na južni dio, na Narbonsku Galiju. Tijekom stoljeća gospodarsko i kulturno središte te regije bila je Masilija. Od Cezarovog vremena Masilija gubi svoje gospodarsko značenje, ostajući jedna od malobrojnih oaza grčke kulture na Zapadu. Zato su se razvili gradovi *Tolosa* / Tuluz, *Narbonne* / Narbon, *Arelate* / Arl i *Nemausus* / Nim. Inače je ova galska regija bila i privredno najrazvijenija. Velika većina današnjih francuskih gradova potiće direktno od gradova iz galskog perioda. Inače je rimsko doba Galije veoma bitno, jer je iz ove simbiostičke kulture u ranom srednjem vijeku proizašla osnova na kojoj se razvila mediavelna kultura zapadne Europe, odnosno zapadnoeuropska kultura.

Zanimljivo je da se u Nim nakon pada Aleksandrije 30. god. p. n. e., naselio i određen broj Egipćana.

Grad *Augustodunum* se već u ranom principatu razvio kao obrazovni centar, u kojem se nalazio i amfiteatar. Na slici je prikazana jedna od gradskih kapija poznata pod imenom Porte d ́ Arroux.

Rekonstrukcija seoskog autarkičnog gazdinstva u sjeverozapadnoj Galiji, na lokalitetu Estrées-sur-Noye. Sastoji se od glavne rezidencije, glavnog dvorišta, skladišta, i možda svetilišta.

Germanske provincije

Zaštitu Galiji su pružale dvije provincije i to: Gornja i Donja Germanija. Germanske i rajnske oblasti rimskog svijeta su imale značajno strateško značenje. Zbog značajnog prisustva vojske, uslijed čega je dolazilo i do naseljavanja veterana, ovi prostori su imali jednu vrlo zanimljivu simbiozu domorodačkih galskih i germanskih zajednica i njihovih kulturnih tekovina sa rimsko – mediteranskim načinom života. Tako su i tamo indogeni Germani i Gali uspijevali da u procese romanizacije u ovo područje ubace i svoje neke aspekte. Ove provincije nisu imale samo vojno značenje, nego su bile i sa značajnim privrednim potencijalom. Germanske provincije su bile i zone poljoprivredne djelatnosti koja je bila dovoljna ne samo za civilno stanovništvo, nego i za brojnu oružanu silu tamo stacioniranu.

Preko njih se i odvijala trgovina sa nezavisnom Germanijom, odakle su dolazile sirovine, poljoprivredni resursi i nadasve robovi. Najvažniji grad u germanskim provincijama je bio *Colonia Claudia Ara Agrippinensium /* Keln, a bitno značenje su imali i isto, granični gradovi kao što su bili Augusta *Noviomagus* / Nijmegen, *Treverorum* / Trier, *Moguntiacum* / Majnc, *Augusta Argentorate /* Strazburg, *Rauricorum* / Augst. Rijeka Rajna nije bila samo granica, nego i vrlo bitna žila kucavica, i u privrednom i u kulturnom pogledu.

Mala brončana figurica iz Triera, originalno dio veće grupe, prikazuje zemljoradnika koji radi van doma, možda prilikom oranja. Danas se nalazi u Rheinisches Landesmuseum u Trieru.

Veoma veliki i lijepi nadgrobni spomenik. Danas se nalazi u Rheinisches Landesmuseum u Trieru.

Mozaik koji prikazuje Bakha. Danas se nalazi u Rheinisches Landesmuseum u Trieru.

Freska koja prikazuje seoske radnike.

Sjeverna kapija Triera, poznatija kao *Porta Nigra*, je izgrađen krajem II. ili u ranom III. st. n. e.

Alpske provincije

Uz Alpski masiv pružao se niz provincija, od kojih su se one na zapadu spadale u red teritorijalno, vrlo malih provincija kao što su Primorske Alpe, Kotijske Alpe i Poenske Alpe. Na istoku su bile dvije veće alpske provincije i to Retija i Norik. Prialpska područja, koja je osvojio August, bila su važna nalazišta kovina, ali i kao komunikacione linije, jer su preko njih prelazile ceste koje su vodile u Galiju, Hispaniju i Germaniju. Od gradova vrijedi istaći *Brigatio* / Briançon, *Augusta Vindelicorum* / Augsburg, *Castra Regina* / Regensburg, *Ovilava* / Wels, *Celeia* / Celje, *Virunum*.

Dunavske, ilirske i tračke provincije

Sjeverno od Makedonije i Grčke protezao se zona koja je nekada pripadala ilirskim i traćkim etničkim kompleksima. Oko 192. god. n. e. ona je bila podijeljena na sljedeće provincije: Gornju i Donju Panoniju, Dalmaciju, Gornju i Donju Meziju, Dakiju i Trakiju. Inače u etničkom pogledu, to je bilo šaroliko područje i većina stanovništva je bila ilirskog, tračko – dačko – mezijskog, keltskog porijekla te sa grčkim kolonijama na jadranskoj i crnomorskoj obali.

Ovaj široki dunavsko – balkanski prostor je imao iznimno i strateško i ekonomsko značenje, i u toku II. st. n. e. je igrao vrlo bitnu ulogu za rimski svijet. Uz granicu se nalazio veoma veliki broj trupa, sa garnizonima uz koje su se razvila i prava gradska naselja. Romanizacija nije napredovala ni pravolinijski ni sinkronizirano u svim oblastima. Istočno od planinskog masiva Rodopi i prolaza Succi u Trakiji je bilo područje koje je pripadalo u grčku sferu rimskog svijeta. Dugotrajnost prisustva grčko – rimske kulture, prisutnost vojske i stupanj vanjske kolonizacije su faktori koji su uticali kako su koje oblasti bile romanizirane i helenizirane. U II. st. n. e. je pravno – politička romanizacija i helenizacija domaće elite već bila prilično poodmakla. Ipak su se uspijevali očuvati i elementi domaće kulture. Ilirski i tračko dijalekti su se još uvijek u pojedinim sredinama koristili, a došlo je i do određenih sinkretizama na polju religije, umjetnosti i materijalne kulture. I na ovom prostoru gradovi su nastajali iz ranijih predrimskih gradova (na jadranskoj i crnomorskoj obali i južnim predjelima), određenih narodnosnih i plemenskih središta, rudarskih kompleksa, toplih i ljekovitih vrela, vojnih tabora. Razvitak gradova je bio neujednačen. U ilirsko – panonskom dijelu veći i značajniji gradovi su se nalazili na obali (Salona, Narona, *Epidaurum* / Cavtat, Iader / *Jader*), i na strateškim tačkama na rijekama i saobraćajnim čvorištima (*Siscia* / Sisak, *Sirmium* / Sirmijum / Sremska Mitrovica, *Singidunum* / Beograd, *Aquincum* / Akvinum / Budim, *Brigetio* / Szöni, *Savaria* / Szombathely, *Carnuntum /* Karnuntum, *Vindobona* / Beč, *Poetovio* / Ptuj) ili u zoni rudarske eksploatacije (Domavia). Ostali gradovi su bili manji, i više – manje na nivoima varoši ili koburbanih zona. Na prostoru današnje Bosne i Hercegovine potrebno je istaći sljedeće gradove: *Aquae* / Sarajevo, *Bistue Nova* / Zenica, *Colonia Ris...* / Rogatica, *Delminium* / Duvno, *Domavia* / Sase kod Srebrenice, *Malvesia* / Skelani kod Srebrenice, *Diluntum* / Stolac, *Castra* / Banja Luka. Možda su još nastavili postojati i stara narodnosna središta kao što je npr. *He...castellum Daesitiatium*, čija je lokacija bila negdje u Gornjoj Bosni. Na samo jugoistoku provincije Dalmacije vrijedi navesti i gradove *Doclea*, *Scodra* / Skadar i *Lissus* / Lješ. U tračko – balkanskim provincijama sljedeći gradovi su bili od većeg značenja: *Perinthus* (*Heraclea*), *Byzantium* / Bizant / Konstantinpolis / Istanbul, *Apollonia* / Sozopol, *Mesembria* / Nesebur, *Odessus* / Varna, *Tomi* / Constantiana, *Philippopolis* / Plovdiv, *Serdica* / Sofija, *Naissus* / Niš,

Viminacium / Kostolac, *Margum* / Orašje, *Ulpianum* / Ljipljen, *Scupi* / Skoplje, *Colonia Ulpia Traiana Dacica Augusta Sarmizegetuza*, Buridava.

U ekonomskom pogledu, značenje je bilo u rudama i to u provincijama Dakiji, Dalmaciji, Gornjoj Meziji. Pored rudnog bogatstva, ove oblasti (posebno panonske) su ostvarivale i značajne poljoprivredne prinose. Na Dunavu se razvija brodarstvo. Osim toga, razmjeni je doprinosio i sustav prometnica koje su spajale različita područja. Dominantnu ulogu igrala je poljoprivreda; u nekim područjima vađene su kovine. Obrtničke radionice zadovoljavale su lokalno tržište. Preko Akvileje dolazila je zapadna roba. Glavni uvozni artikli bili su obrtnički proizvodi i vina; s one srane Dunava dovoženi su robovi, a također i stoka. Osnivanje provincije Dakije doprinijelo je razvoju veza sa sjeveroistočnim nerimskim područjima. Ilirsko – tračke provincije su imale i komunikaciono značenje, jer su preko njih vodili i kopneni putevi prema bogatom istoku, te se povezivalo sa Bosporskom kraljevinom.

Za Rimsku državu, zapadni dio ovog područja ima i dodatnu vrijednost, jer je predstavljao sve bitniju regrutnu bazu. Najveći dio tih vojnika je bio seoskog porijekla, poticao iz malih varoši i naselja. Broj zapadnobalkanskih i panonskih vojnika u redovima oružanih snaga je uvijek bio impozantan, a sada se i povećavao. U narednim stoljećima to će biti i regija iz koje će porijeklom biti i veliki broj kasniji vladara rimskog svijeta. To će kao posljedicu imati povećavanje značaja ovih oblasti, koje u III. i IV. st. n. e. doživljavaju svoj vrhunac antičkog razvitka i prosperiteta. To je rezultat i granice, ali i mentalnog sklopa stanovništva, pa zato i ne treba da čude riječi Kasija Diona (koji je bio namjesnik Dalmacije i Gornje Panonije) da su Panonci sirovi i nekultivirani ljudi. Sudeći po opisu Kasija Diona, i početkom III. st. n. e. nisu se baš sve odlike razvijene mediteranske civilizacije odomačile u potpunosti među Panoncima.

Kasije Dion: "Panonci prebivaju blizu Dalmacije, duž obale Dunava od Norika do Mezije i vode najjadniji život u cijelom čovječanstvu.... Oni ne uzgajaju masline niti proizvode vino, izuzev u veoma malim količinama i bijednog kvaliteta, pošto je zima veoma oštra i zauzima veći dio njihove godine. Zato piju kao i što jedu i ječam i proso. Zato se i oni smatraju najhrabrijim od svih ljudi o kojima mi znamo, pa su oni veoma smioni i krvoločni, pošto ljudi koji ne posjeduju ništa čine častan život vrijednim. Ovo ja znam ne od toga što mi je neko rekao ili od čitanja samo, nego sam ja to saznao iz aktualnog iskustva kao njihov namjesnik. Nakon moja namjesništva u Africi i Dalmaciji (potonju poziciju je držao takođe i moj otac neko vrijeme), ja sam bio imenovan u ono što je poznato kao Gornja Panonija, i odatle moje tačno znanje o svim uvjetima među njima koje sam napisao." Međutim, ovaj Dionov podatak je prije potrebno tumačiti u smislu pogleda jednog kultiviranog Mediteranca prema kontinentalnim europskim područijima, nego stupnja same romanizacije. Zato je i potrebno izrelativizirati njegove konstatacije, koje graniče sa dozom predrasuda. Ipak je krajem II. i III. st. n. e. panonska područja bila već prilično uznapredovala od stanja 300 godina ranije, naravno još uvijek je to bilo različito od

razvitka na užem mediteranskom području. Kada iz zapadnobalkanskog, panonskog i mezijskog područja počnu da se uzdiži carevi, sirova slika koju prezentira Kasije Dion se promijenila. Tada se više ulagalo u te provincije, i njihovi pojedini gradovi kao npr. Sirmijum se mogu u stupnju kultiviranosti i političko – društvenog značenja sa pravom mjeriti sa drevnim mediteranskim gradovima.

Inače je i u klasičnom historijskom razdoblju bila razvijena predrasuda da su stanovnici Ilirika bili snažne fizičke građe i izdržljivi, ali intelektualno tupi. U taj kontekst ulazi čuveno Florovo definiranje Dalmatinaca (u smislu peregrina čitave provincije Dalmacije), kada govori o vremenu neposredno nakon ugušenja Velikog Ilirskog ustanka, kao najglupljeg naroda na svijetu (*...gens omnium stupidissima...*). Zanimljiv je i sljedeći Herodijanov opis stanovnika Ilirika kada govori o V. građanskom ratu i 193. god. n. e.: „Iako ljudi ovih područja imaju velika i snana tijela, i veoma su vješti i ubitačni u borbi, oni su glupi (tupi u rezonovanju) i spori da shvate da su bili prevareni. Tako su oni povjerovalii Severu kada im je on rekao da je razjaren i da želi osvetiti ubistvo Pertinaksa, i stavljajući sebe u njegove ruke, načinili su ga imperatorom i prenijeli su kontrolu nad imperijem na njega.“

Sve navedeno jasno ukazuje da je stabilnost ilirsko – tračkih provincija bila od esencijalne važnosti za održanje rimskog svijeta, jer je na sebe vezala najveći dio vanjskih udara, bila poveznica zapadnog i istočnog dijela i na kraju predstavljala rasadište vojnika i regrutnu bazu. Onoga momenta kada se ta stabilnost poremeti, i slomi granica na Dunavu, započeti će pad rimskog svijeta.

Niski reljefni prikaz (iz Panonije) na brončanoj ukrasnoj ploči, vjerojatno iz nekog privatnog svetilišta, ukazuje na još uvijek prisutni keltski utjecaj. Desna figura, povezana sa Kerberom, nosi malj keltskog boga, i ugrubo predstavlja ekvivalent rimskog Dis Pater, boga podzemlja i noći. Desna figura je boginja sa zmijom kao svojim pratiocem, keltska verzija Persefone.

Grad Karnuntum razvio se iz tabora i njegovog kanabe. Urbano i upravno sjedište karnutumske jedinice municipalne organizacije nalazilo se zapadno od zone gdje je bio tabor sa kanabe (koja je okruživala sami tabor) na mjestu gdje se danas nalazi selo Petronell. Dok je i zona tabora sa kanabe imala svoj amfiteatar, i grad je imao svoj amfiteatar (od druge polovice II. st. n. e.) koji je bio zadužbina tamo doseljenog sirijsko – antiohijskog trgovca Gaja Domicija Smaragda (*Caius Domitius Zmaragdus*) koji je postao i dekurion Karnuntuma. Ovaj grad i tabor su ostali bitni za rimsko prisustvo na Dunavu.

Grčka i Makedonija

Južni Balkan je krajem 192. god. n. e. upravno bio podijeljen na tri provincije i to Ahaju (koja je pokrivala Peloponez i središnju Heladu), Makedoniju (koja je pokrivala i sjevernu Heladu i južnu Iliriju) i Epir.. Ovo je bilo etnički i jezički grčko područje. Ahaja je u kosmopolitskoj kulturi rimskog svijeta, zbog svoje historijske važnosti, imala određenu reputaciju i samim tim uživala i određeni prestiž. Tu su se nalazi još gradovi koji su poticali još iz arhajskog doba, sa enormnim kulturno – historijskim potencijalom. Čitava Ahaja je izgledala kao neki muzej. Povremeni izlivi podrške Ahaji od strane pojedinih princepsa (Neron i posebno Hadrijan) su doprinosili i momentima preporoda domaće kulture. Sjevernija Makedonija je bila više ruralnije područje sa značajnijim gradovima na obali egejskog i Jonskog mora. Preko provincije Makedonije je išla i *Via Egnatia*, žila kucavica povezivanja istočnog i zapadnog dijela rimskog svijeta. Od gradova vrijedi istaći Korint, Patrae, *Thessalonica*/Solun, *Nicopolis, Epidamnos/Dyrrhachium*/Dirahij/Drač, *Apollonia,* Atena. Još uvijek su postojali i Teba, Sparta, Sikion...itd.. U grčko – makedonskom svijetu rimskog razdoblja, pojedinci ili pojedine familije su dolazile i do enormnog bogatstva, nezapamčenog u odnosu na doba grčke nezavisnosti. Najbolji primjer nude Herod Atički i spartanska familijarna dinastija Euriklida. I pored toga što su izgubile političko, pa i privredno i demografsko značenje, još uvijek se u obje provincije moglo nači područja koja su imala bitnu ulogu u rimskom svijetu.

O suštinskoj suprotnosti abrahamističke kulture u odnosu na onu klasičnu najbolje svjedočanstvo daje Tertulijanova opaska: "Šta to Atena ima zajedničko sa Jerusalimom". U ovom kontekstu je Atena uzeta kao simbol klasične kulture i civilizacije, nasuprot abrahamističkom Jerusalimu. I pored gubitka političke nezavisnosti i privrednog značenja, ona je još uvijek imala visoko, prestižno moralno, vrijednosno, intelektualno, kulturološko mjesto u okvirima eklektičke, kosmopolitske civilizacije klasičnog rimskog svijeta. Mnoge bitne figure u intelektualnom životu rimskog svijeta su tamo dolazile u potrazi za znanjem, kulturnim proživljavanjem ili za podučavanjem. Atena je poradi djelovanja niza princepskih i drugih benefaktora mijenjala i svoj vanjski ugled, pa su tako nastale Cezarova i Augustova tržnica, Agripin odeon, dok je Hadrijan osigurao podizanje gymnasiuma, Panhelleniona, veličanstvene biblioteke i hrama Olimpijskog Zeusa (koji se počeo graditi 6 stoljeća ranije). Hadrijan je sebe vidio i kao obnavljača Atene. Atenu je javnim objektima zadužio i njen prebogati sugrađanin Herod Atički. Tome segmentu značenja Atene doprinosile su i Eleusinske misterije. Filozofska tradicija Atene ponovo je oživjela sa razvojem mističkog neoplatonizma. Zato Tertulijan i postavlja Atenu kao antipod Jerusalimu.

Torso (ostatak velike statue) principsa Hadrijana, nađen na atenskoj Agori. Na Hadrijanovom oklopu se nalazi prikaze Viktorije i vučice sa blizancima Romulom i Remom.

Horologion ili “Hram Vjetra”, izgrađen u I. st. p. n. e. od Andronika iz Kirhusa, je stajao na otvorenom prostoru blizu tržnice Cezara i Augusta. Ukrašen je sa reljefima od osam vjetrova. Unutra se nalazio 24-satni mehanizam pokretan vodenom snagom.

Afričke provincije

Rimska sjeverna Afrika se 192. god. n. e. sastojala od tri provincije i to: Prokonzularne Afrike, Cezarienska Mauritanija i Tingitanska Mauritanija. Za vrijeme vladavine Septimija Severa, između Prokonzularne Afrike i Cezarienske Mauritanije je stvorena nova prokuratorska provincija pod drevnim nazivom Numidija / *Numidia*. Južne granice nisu bile baš precizno određene, i načelno su planinski pojasi Atlas i Aures uz saharsku pustinju označavali krajnje predjele rasprostriranja rimskog svijeta. Južno su se nalazile nezavisne berbersko – maurske zajednice kao npr. Garamanti.

Za razliku od Hispanije i Galije, u sjevernoj Africi se proces kulturološke romanizacije odvijao znatno drugačije. Dok se među potomcima italskih kolonista i u većim

kulturološkim, upravnim i privrednim središtima i među obrazovanom elitom koristio latinski jezik ili neka njegova dijalektalna izvedenica, u unutrašnjosti i seoskim područijima je još uvijek bila snažna domaća jezička i druga tradicija. Feničanski, semitski jezik se kao maternji jezik aktivno govorio u mnogim dijelovima prokonzularne Afrike, uključujući i neke gradove. U seoskim predjelima prokonzularne Afrike (npr. u južnim dijelovima današnjeg Tunisa i u Tripolitaniji), kao i u Numidiji i obje Mauritanije, starosjedilački berberski nacionalni i jezički identitet je bio dosta snažan.

Zanimljivo je uporediti današnju situaciju u ovom dijelu sjeverne Afrike. Tako je današnji jezik elite, obrazovanog i urbanog u Tunisu, Alžiru i Maroku francuski jezik (izvedenica latinskog jezika), na nižem nivou se nalaze magrebski arapski dijalekti (semitski, bliski feničanskom), te izvan gradskih sredina, u brdsko – planinskim i izoliranijim sredinama berberski dijalekti.

Uostalom i dan danas berberski identitet pokazuje iznimnu žilavost i opiranje sustavnim procesima romanizacije (u novom vijeku izraženo kroz galiciziranje i italiniziranje) i arabizacije, i doživljava u punom zamahu svoj osebujni kulturni i nacionalni preporod. Ali ni afričke provincije nisu izbjegle eklektičke i simbiostičke procesa, pa je tako npr. pod imenima Junone i *Caelestis Afrorum Dea* poštovana drevna punska boginja Tanith, a pod imenom Saturna feničansko – semitski bog Baal. Kult Tanith se proširio kroz sjevernu Afriku u hispanske provincije, a bio je prisutan i u drugim dijelovima rimskog svijeta.

Sjevernoafričke provincije su iznjedrile čitav niz pojedinaca koji su ostvarili zavidne karijere u političkom, društvenom i kulturnom životu rimskog svijeta. Dala je značajan broj pravnika, književnika, senatora i vitezova. Sjevernoafričke provincije su imale osobito značenja za gospodarski život rimskog svijeta. Oduvijek je bila glasovita afrička pšenica, koja je u prvom redu odlazila u Rim. Žitarstvo je predstavljalo osnovnu granu poljoprivrednog života Afrike. Žito se proizvodilo ne samo na ogromnim princepskim imanjima, već i na posjedima domaće elite. Od ostalih poljoprivrednih proizvoda steklo je važnost maslinovo ulje. Ono je isprva proizvođeno samo za lokalnu potrošnju. Kasnije je ulje najbolje kakvoće izvoženo u Rim i Aleksandriju. U Africi su uzgajane i razne vrste vinove loze, premda afrička vina nisu igrala važniju ulogu u provincijskom izvozu. Veliki posjedi, koji su u administrativnom pogledu izjednačeni sa lokalnim autonomnim zajednicama i koji su obuhvaćali naseobine kolonâ, predstavljaju jednu od osobitosti socijalnog poretka prokonzularne Afrike. Očigledno bogatstvo sjevernoafričkih provincija bi bilo još i veće, da najveći dio profita nije odlazio u blagajne van njihovih okvira.

U gospodarskom pogledu gradovi su bili središta obrtništva i trgovine, ali se istovremeno znatan dio stanovništva, osobito u malim gradovima, bavio i poljoprivredom. Zanatstvo je bilo relativno slabo razvijeno u Africi. Obrtnici su, po svemu sudeći, podmirivali samo lokalno tržište. Uvoz iz drugih provincija i Italije se smanjuje, ali su ipak keramika iz Italije i Galije i metalni proizvodi iz Italije dovoženi u afrička područja i u II. i III. st. n. e.

Značajno mjesto u afričkom izvozu zauzimale su divlje zvijeri, koje su prodavane rimskim amfiteatrima, kao i robovi (poglavito Crnci), te zlato i slonova kost.

Sjevernoafričke provincije su imale veliki broj gradskih naselja, istina većina je bila na nivou varoši i manjih naselja. Gradovi u ovim provincijama u II. st. n. e. potiču iz predrimskih feničanskih gradova, domorodačkih narodnosnih i političkih središta, kao i rimskih kolonija. Najvažniji grad je bila Kartagina, kao rimska kolonija obnovljena u augustovsko doba, koja postaje uz Aleksandriju jedno od najvažnijih mediteranskih središta. Svoje značenje je rimska Kartagina sačuvala i u narednim stoljećima. Osim Kartagine, u I. - II. st. n. e., cvali su *Tingi* / Tandžer, *Iol Caesarea* / Cezareja, Cirta, Utika, *Cuicul* / Djemila, *Thugga* / Dougga, Hadrumetum, Hipo Regij, Leptis Magna. Za antoninijansko doba je karakteristično i osnivanje veteranskih kolonija - gradova kao što su Timgad i *Cuicul* (danas Djemila).

Mozaik koji prikazuje prelijevanje vina. Koliba je izgrađena u tradicionalnom domaćem stilu, i poznata po svome punskom imenu *mapalia*.

Kartagina je dobijala vodu iz izvora blizu Zaghouana, koji je bio od nje udaljen preko 50 km. Vodu je u grad dolazila preko veličanstvenog akvadukta.

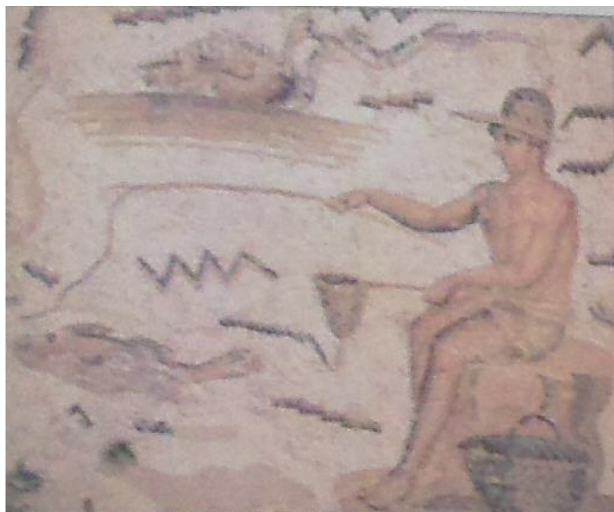

Hram Kapitolinske trijade u Douggi, posvećen 166/167. god. n. e. Ovaj grad je isto bio punskog porijekla i status jedinice municipalne organizacije je dobio tek početkom III. st. n. e.

Leptis Magna je bila jedan od tri grada koji su dali ime Tripolitaniji ("Trigrada"), i imala je punsko porijeklo. Riječ je jednom dosta bogatom gradu, koji je dao i jednog principsa Septimija Severa. U prvom planu slike je teatar koji je u I. ili II. st. n. e. dao izgraditi *Annobal Rufus*, sin Himilka Tapapija (*Himilcho Tapapius*). Sačuvan je i posvetni natpis, ispisan na latinskom i feničanskom pismima i jezicima. Lokalnom, autonomnom zajednicom *Leptis Magna* su upravljali sufeti, tradicionalni feničanski dužnosnici, dok nije dobila status kolonije. Natpis ukazuje da je ovom zajednicom upravljala domaća, semitska - feničanska elita.

Mozaik koji prikazuje muškarca kako peca.

Maloazijske provincije

Područje današnje Republike Turske je u krajem 192. god. n. e. na sljedeće provincije: Prokonzularna Azija, Bitinija i Pont, Galatija, Kapadokija, Likija i Pamfilija, Kilikija. Maloazijske provincije su spadale u red razvijenijih oblasti, jer su baštinile višemilenijumski civilizacijski razvitak. Mala Azija je i predstavljala prirodni most prema iranskom svijetu i semitskom etničkom kompleksu na Bliskom Istoku i Mesopotamiji.

One su spadale u grčku sferu rimskog svijeta. I pored toga što je koine grčki bio glavni jezik na ovom veoma širokom prostoru, lokalne partikularne općekulturne i druge tradicije, uključujući niz različitih domačih jezika su se uspjele sačuvati. Kako se bude išlo više prema unutrašnjosti Male Azije i njenim istočnim granicama, sve je slabiji intenzitet grčko – rimske kulturne ekumene, a izražajnije domaće jermenske, kavkaske, iranske i semitske tradicije. Mala Azija, posebno njen zapadni dio, je značajno učestvovao u privrednom životu rimskog svijeta. Zbog svoje veličine, stupnjevi razvijenosti i specifičnosti privredne i općekulturne aktivnosti u pojedinim maloazijskim područijima su bli različiti. Uz razvijene privredne zone, poglavito u priobalju, bilo je u unutrašnjosti i zabačenih pastirskih područja. Taj maloazijski, anadolijski plato je bio područje primarno seoskog i nomadskog života, i slično zapadnobalkansko – panonskoj regiji i ova regija je služila kao regrutni potencijal za oružane snage, što će se još više nastaviti i u romejskom razdoblju. Brdsko – planinske oblasti Likije, Pamfilije, Kilikije i posebno Isaurije (na samom jugoistoku Male Azije) su

bile izoliranije i tamo sigurnosna situacija nekada nije bila baš na zadovoljavajućem nivou. Pojedina plemena su održavala i neku vrstu polusamostalnosti, odnosno formalne potčinjenosti rimskim vlastima.

U granicama provincija postojala je živa razmjena, a preko primorskih gradova i drugih područja izvoženi su poljoprivredni proizvodi (vino, ulje, vuna, koža), drvena građa, kao i obrtnički proizvodi, osobito tekstilna roba. Malozijski gradovi koji postoje i cvjetaju u rimskom svijetu su najvećim dijelom porijeklom iz ranijih epoha. Od tih maloazijskih gradova vrijedi istaći: *Ephesu*s / Efes, Pergam, *Myra, Nicomedia* / Izmit, *Nicae* / Nikeja / Iznik, *Prusa* / Brusa, *Amastris, Ancyra* / Ankara, *Iconium* / Konya, *Tarsus /* Tars, *Mazaca / Caesarea* / Kayseri, *Trapezus* / Trabzon, *Melitene* / Malatya, Ἀφροδισιάς / *Aphrodisia / Sebasteion* / Afrodisij. Ovaj posljednji grad je poznat po pravom obilju skulptura. Zanimljivo je da su rimske kolonije, koje su osnivane u Maloj Aziji i općenito na čitavom istoku relativno brzo gubile svoj latinski jezički karakter, i bile helenizirane i apsorbirane u grčko – orijentalnu sferu. Kako je vrijeme odmicalo, Maloazijci su sve više bili utjecajniji u rimskom svijetu, a plodna, bogata i prostrana područja su omogućavala i stjecanje i značajnoj bogatstva i moći.

Ono po čemu se Mala Azija počela isticati u odnosu na ostale provincije je bilo to da je u njoj bila najveća koncentracija kršćana. To je dovodilo i do konfrontiranja sa neabrahamistima Maloazijcima, jer su se ovdje nalazili i vrlo duge tradicije drevne religioznosti i značajni kultovi, kao npr. veliki hram Artemide Efeške (jedno od 7 svjetskih čuda). Za Efes je tako vezana legenda o sedam spavaća, odnosno kršćana koji su se skriveni spavali stoljećima, da bi se probudili onda kada je njihov režim zavladao.

Prelijepi teatar u Aspendosu, koji je projektirao Zenon u II. st. n. e.

Efes je bio najvažniji maloazijski grad.

Manja kopija skulpture Artemide Efeške, Datacija I. st. n. e. Danas se nalazi u muzeju u Efesu.

Manja kopija skulpture Artemide Efeške, Datacija I. st. n. e. Danas se nalazi u Efeškom arheološkom muzeju.

Unutrašnjost hrama Apolona u Dydimi.

Sebasteion ili Augusteum u Afrodisiju, je bio zajednički posvećen Afroditi, božanskom Augustu i Narodu. Ova povezanost Afrodite / Venere sa julijevskom dinastijom je imala političko značenje, jer se Julije Cezar (a preko njega i August) smatrao potomkom Venere.

Levantske provincije

Krajem 192. god. n. e. Levant je bio podijeljen na četiri provincije i to Komagenu, Siriju, Palestinu i Arabiju. Provincija Sirija je 194. god. n. e. podijeljena na dvije nove provincije i to *Syria Coele* i *Syria Phoenicia*. Pobjedom nad Iranom na sjeveru je ponovo uspostavljena provincija Mesopotamija. U vrijeme dinastije Severa nastala je i provincija Osroene.

Originalno arapska kraljevina, Osroena (nekada nazivana i po svojoj prijestolnici Edesa, danas Şanlıurfa u Turskoj) je imala tu nesreću da se nalazila ukliještena između rimskog i iranskog svijeta. Kraljevi Osroene su uglavnom koristili grčke natpise na svojim novcima, ali kada bi prešli na stranu Parta, onda bi se na novcu pojavile legende pisane na aramejskom/sirijskom. Ovo jasno ukazuje koliko je u II. st. n. e. rimska vlast i rimski svijet na istoku povezivan sa grčko – helenističkom kulturom, a da su semitske tradicije smatrane bližim iranskoj civilizaciji. I tako su nestajale tekovine helenizma, a osroenski Arapi bi se asimilirali u srodne Aramejce. Zanimljivo je da je Osroena imala brojnu i dobro utemeljenu kršćansku zajednicu. Po kršćanskoj tradiciji to je bila prva državica čiji se vladar, konkretno Abgar VIII. ili IX. (cc 179. – 214. god. n. e.) konvertirao u kršćanstvo. Abgar je onda zabranio „paganske“ kultove, posebno kastraciju u službi sirijske boginje Atargatis, što se kažnjavalo amputacijom ruku. Edesa je postala i središte aramejske/sirijske, kršćanske tradicije, jezika i literature.

Levant je u etničkom pogledu u toku cjelokupnog trajanja rimske vlasti zadržao svoj temeljni semitski karakter, izražen primarno u aramejskom – sirijskom jeziku. I levantski Jevreji su koristili ovaj jezik kao svakodnevni, dok se hebrejski koristio samo u liturgijske svrhe. Pored svoje oficijelne i obrazovne upotrebe, grčki jezik se koristio kao svakodnevni jezik u helenističkim kolonijama i središtima helenističke kulture na Levantu, kap što su npr. Antiohija, Seleukija, Laodikeja. Latinski jezik je slabo napredovao, i van vojnih sredina koristio se izražajnije samo u Bejrutu, gdje će se razviti i čuvena jurisdistička škola.

Ubjedljivo najveći broj levatskih gradova je nastao u drevnim vremenima, a neki su bili imali i višemilenijumsku tradiciju. Uostalom, Levant je činio zapadno krilo „Plodnog polumjeseca“ gdje se razvila urbana kultura. Na rimskom Levantu i stari sirijski, feničanski i jevrejski kao i mlađi helenistički gradovi su sačuvali su svoje značenje i u toku svoga postojanja u okvirima rimskog svijeta. U *Tyrus* / Tiru su, kao i prije, izrađivanje grimizne tkanine, a Sidon je bio na glasu po predmetima izrađenim od obojenog stakla. Samosata / Samsat, *Beroea* / Alep, *Antiochia* / Antiohija, *Laodicea* / Laodikeja i *Berytus* / Bejrut *Damascus* / Damask, *Heliopolis / Ballbek* / Balbek su ostvarivali značajne gospodarske i kulturne nivoe razvitka. Elija Kapitolina, iznikla na ruševinama Jerusalima, je uspjela da se etablira kao značajniji ne samo palestinski, nego i levantski grad, a bitni palestinski gradovi su bili i C*aesarea Maritima* / Primorska Cezareja i Gaza. U Arabiji su bili Petra,

Philadelphia / Aman, *Bostra* / Bosra. Između Eufrata i Tigrisa, u toj tampon zoni prema iranskom svijetu strateško značenje su imali Edesa i Nisibis.

Levant je dobivao dovoljno kiše da može da ima i intenzivnu i razvijenu poljoprivredu koja se naslanja na skoro 9000 godina kontinuiteta. Kulture maslina su bile veoma rasprostranjene, kao i uzgajanje vinove loze i žitarica. U mnogim dijelovima Levanta oduvijek je bilo razvijeno voćarstvo. Levantska vina, kao i sušeno voće, bili su veoma cijenjeni i izvoženi čak i u Italiju. Sirija je bila bogata i kedrom i čempresima, koji su također izvoženi iz Sirije. Preko Sirije je inače vođena jednim dijelom i trgovina sa Indijom i Kinom, te sa južnom Arabijom (preko provincije Arabije). Zato su posebno značenje dobijali gradovi i naselja koja bi se nalazila na čvorištima i raskrsnicama tih puteva, i u koje bi se slijevali mnogobrojni karavani. Jedno od glavnih središta je bio Damask, ali se u rimsko doba razvijaju i takvi gradovi kao što nedavno otkopani Dura-Europos / Δοῦρα Εὐρωπός na Eufratu i sve više cvjetajuća polupustinjska *Tadmor* / *Palmyra* / *Palmyra Hadriana* / Palmira / ”Grad palmi”. Palmira je bila oko 160 km udaljena od Edese, a 230 km od Damaska. Ova karavanska trgovina je prolazila pustinjskim i polupustinjskim područjem i oslanjala se na niz oaza.

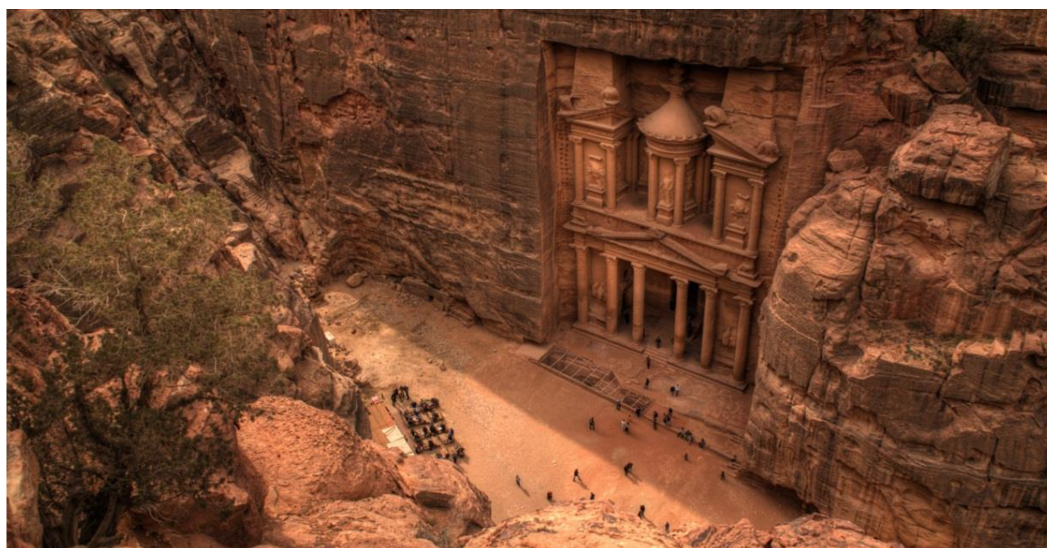
Glavni artikli istočne vanjske trgovine bili su luksuzni predmeti, pa je iz Indije dolazilo drago kamenje, biseri, pamuk, a iz Kine svila. Iz južne Arabije su stizali mirisi, tamjan i začini. Iz rimskih područja izvožene su tkanine, metalni proizvodi. U pravilu, vanjska trgovina s dalekim istočnim zemljama bila je za rimski svijet uglavnom pasivna.

U Siriju, kao i u maloazijska područja, nagrnulo je pred kraj Republike mnoštvo italskih špekulanata, ali su ih u vrijeme principata konačno potisnuli sirijski trgovci, koji u svojim rukama nisu držali samo sirijsku trgovinu, već su svojim lađama prevozili i egipatsku robu, a raširili su se sa svojim aktivnostima širom rimskog svijeta. Sirijske trgovce je bilo moguće naći u skoro svakom kutku rimskog svijeta.

Po levantskim gradovima bilo je mnogo majstora koji se izrađivali razne predmete od zlata, srebra i bronce. Metalni proizvodi izrađivani na Levantu dopirali su na Istok i na Zapad. Glasovite su bile sirijske vunene i lanene tkanine, kao i predmeti od kineske svile. Na širem području Levanta (posebno u Siriji i Mesopotamiji) je također bilo seoskih područja, slabo povezanih sa gradskim središtima, a u polupustinjskim i pustinjskim područijima su lutale raznorazne arapske beduinske skupine.

Levantinci su bili iznimno pokretljiva populacija, koja je koristila sve pogodnosti postojanja jedinstvenog euromediteranskog svijeta. U svakoj provinciji su imali svoje više ili manje zajednice. I ti doseljenici nisu pripadali samo trgovačkoj klasi, bilo ih je iz svih socijalnih slojeva i bavili su se najrazličitijim profesijama (zanatlije, pisci, zemljoradnici, propovjednici, intelektualci... itd...). Preko njih su strujale i različite filozofske, a više i kultno – religijske ideje. Da nije bilo strujanja Levantinaca, nikada se ne bi raširilo kršćanstvo po Mediteranu i Europi. Satiričar Juvenal, koji je imao pomalo

ksenofobni stav prema Levantincima, je komentirao njihovo masovno doseljavanje u Italiju sljedećim riječima: “Oront se izlijeva u Tibar”.

Petra je bila glavni grad arapskih Nabatejaca, i bila je locirana u stijenama i klisurama brda i planina u danapnjem južnom Jordanu. Na svome vrhuncu Petra je imala oko 30.000 stanovnika, ali je gubljenjem svoga značenja kao glavnog trgovačko – karavanskog čvorišta gubila na značenju, jer je sa uspostavom rimske arapske provincije došlo do promjene trgovačkih ruta.

Manji segment mozaika iz vile u Dafni kod Antiohije. Ovaj veličanstveni mozaik koji se datira u V. st. n. e. je ustvari itinerarij koji prikazuje put od Antiohije do ovog ljetovališta.

Palmira (תדמור, Παλμύρα, تدمر) sa središnjim pogledom na hram Bela. Ova mala (i prilično stara), ali iznimno bogata trgovačka državica (gdje su se slijevali karavanski putevi koji su polazili i iz Kine) je bila uklopljena u rimsku provinciju Siriju od strane Germanika 18. god. n. e. I u okviru provincijske organizacije, Palmira je zadržala visoki stupanj samostalnosti i autonomije. Hadrijan je Palmiru posjetio 129. god. n. e. i proglasio je "slobodnim gradom", dodavši njenom imenu i svoje ime. Arapi Palmire su postali formalno Rimljanima, ali se nisu romanizirali. Pozicija Palmire na rubu rimskog svijeta, a ujedno na glavnoj ruti karavanskih puteva, doprinijela je da najuticajnije porodice Palmire steknu enormno bogatstvo, i da se razviju u prave, male dinaste. Palmira je bila na vrhuncu svoga sjaja između 130. i 270. god. n. e., posebno nakon slabljenja ekonomske i trgovačke snage Petre. Većina spomenika sa natpisima pripada ovom periodu. Grad je odisao i elegancijom i luksuzom, a u njemu su se miješale različite kulturološke i arhitektonske tradicije. Tako se osjećao i duh beduinskog porijekla Palminerana, te drevni mesopotamijski, levantski, helenistički i rimski utjecaji. Sam grad je imao nepravilan plan gradnje, što je upravo rezultat postupnog razvijanja i arhitektonskog eklekticizma.

Arapi Palmire su bili zaduženi i za sigurnost karavanskih puteva koje su ugrožavali njihovi beduinski srodnici, o čemu govori i jedan natpis (dvojezično ispisan na palmirenskom i grčkom). Palminerani su posjedovali i brodove na Mediteranu i u italskim vodama.

Dura Europos je bio helenistički grad koji je osnovao Seleuk I. U sastav rimskog svijeta je ušao 165. god. n. e., da bi ga Iranci zauzeli ponovo 256. god. n. e. i razorili. Nešto manje od jednog stoljeća rimske vlasti je u Dura Europusu ostavila obilje arheološkog materijala, mozaika i reljefa. Posebno su značajna svjedočanstva o vojnoj organizaciji, ovdje na samoj granici prema Iranu. Bez obzira na grčko, rimsko i iransko prisustvo i kontrolu, domaći semitski etnički element je ipak preživljavao u Dura Europusu. Natpisi su uglavnom na grčkom, ali ih ima i na semitskim aramejskom i semitskom, kao i na iranskom pahlavi dijalektu. Ovaj grad je poznat i suživotu različitih religija, pa se uz oficijelne rimske kultove, nailazi i na mitreum, sinagogu i kršćansku crkvu.

Dura Europos je poznata i po freskama. Posebno je zanimljiv ciklus freski iz sinagoge, koje prikazuju starozavjetne priče. Prikazani fragment prikazuje spašavanje bebe Mojsija iz rijeke Nila.

Pogrebni mozaik (u okviru pećinskog groba), iz Edese, familije izvjesnog Moqime sa imenima ispisanim na aramejskom/sirijskom jeziku. Ovaj mozaik na dobar način ilustrira kulturološku i etničku raznolikost rimskog Levanta. Prikazane osobe nose bogatu, obojenu odjeću koja više odgovara tadašnjim iranskim, nego grčko – rimskim tradicijama i načinima odjevanja. Datira se u III. st. n. e. Nažalost danas je uništen.

Balbek

Freska koja prikazuje starozavjetnu priču kako Filistejci odnose zavjetni kovčeg. Zanimljivo je da vojnici Filistejci nose opremu i oklop svojstven tadašnjim iransko perzijsko – sasanidskim vojnicima. O miješanju stilova i dosta simbiostičkoj atmosferi Dura Europosu govori i činjenica da nosači zavjetnog kovčega sa ove freske nose tradicionalne rimske odežde sa purpurnim prugama. Jevrejska zajednica u Dura Europosu je bila dosta vezana i sa brojnim mesopotamijskim jevrejskim zajednicama.

Reljef u vapnencu koji prikazuje muškarca na devi. Nalazio se u hramu Adonisa u Dura Europosu. Danas se nalazi u Boston College’s McMullen Museum of Art. (Yale University Art Gallery).

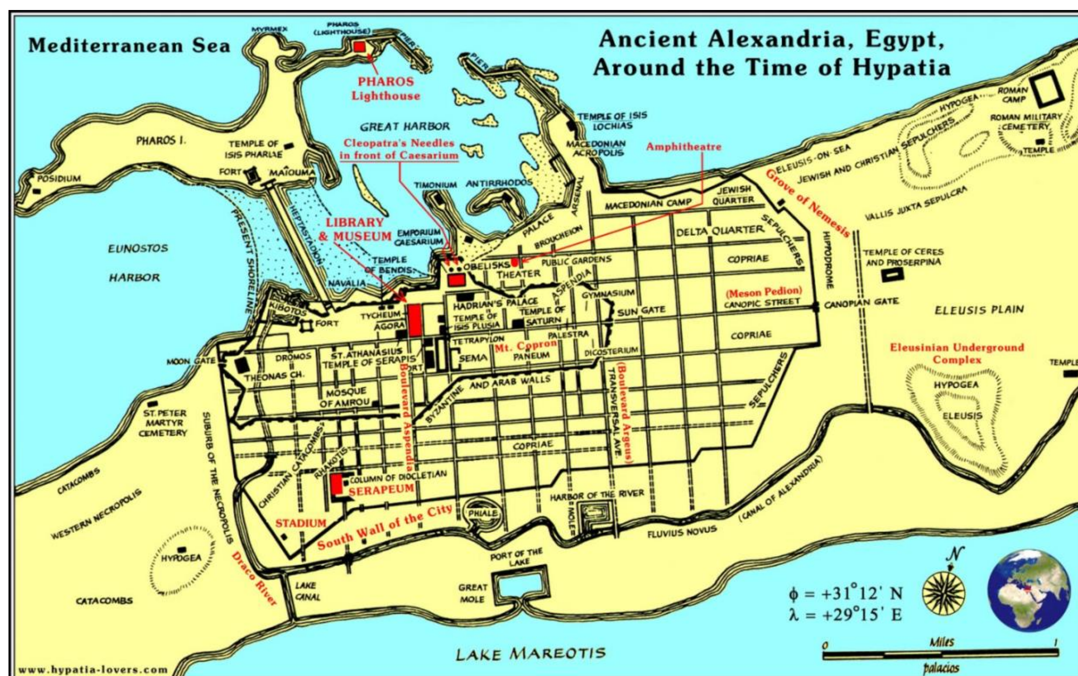

Epigradski, nadgrobni spomenik iz Sabe koji prikazuje arapskog ratnika (kako jaše devu) po imenu Mushayqat Hamayat ibn Yusuf. Moguća datacija II. st. n. e. Danas se nalazi u muzeju Louvre u Parizu.

Egipat

Provincija posebnog i izuzetnog položaja je bila zemlja sa najstarijom civilizacijom na Mediteranu. Riječ je o području od esencijalnog značenja za rimski svijet. Iako je grčki jezik bio službeni, drevna egipatska kultura i jezik su se sačuvali u punom kapacitetu. I nadalje su uz grčko pismo, korištene i varijante hijeroglifskog pisma. Stara vjerovanja i način života u dolini i delti rijeke Nila su pokazivali iznimnu sposobnost očuvanja. Uostalom, ni raniji helenistički ptolemeidski vladari, a još manje rimski princepsi i namjesnici nisu imali ni najmanju namjeru da uguše tu drevnu kulturu. Elementi egipatske civilizacije su se jednostavno sinkretizirali sa grčkom – helenističkim, i kasnije sa rimskim svijetom. O rimskom Egiptu se zna prilično dosta, najviše zahvaljujući nalazima papirusa, zatim raznoraznih tablica i obilja arheološkog materijala.

Najsnažnije trgovačko, privredno, kulturno, obrazovno, znanstveno, demografsko... itd... središte ne samo Egipta, nego kompletnog Mediterana bila je Aleksandrija. Preko nje je vodio drugi trgovački put u Indiju i Kinu. Indijska roba, dovožena preko Crvenog mora, prevožena je devama u najbližu sredozemnu luku, ili do Nila, pa niz Nil u Aleksandriju. Pored helenističke Aleksandrije, od gradova vrijedi istaći još i *Naucratis, Oxyrhynchus, Philae*... itd... te zonu Fajuma. Potrebno je navesti da su u slučaju Egipta, postojala mnoga naselja koja se u vrelima nazivaju gradovima, a u stvarnosti su bila samo veća sela, agrikulturna naselja. Ubjedljivo najveći broj stanovnika Egipta je živio na selima i manjim naseljima u nomima u delti i duž Nila. Struktura agrikulturnog stanovništva i njegov način života su se veoma malo promijenili kroz hiljade godina postojanja egipatske civilizacije. Sve je zavisilo od godišnjih poplava Nila (uzrokovane viškom vode i mulja koju je donosio Plavi Nil sa etiopskog gorja), koje su omogućavale uobičajeni ritam egipatskog života i privređivanja. Razina Nila je službeno mjerena u Elefantini na krajnjem jugu pomoću mjerila poznatog kao Nilometer. Zavisnost Egipta, pa i dobrog dijela Mediterana od vode koju je donosio Nil, doprinijela je da Egipat ima centraliziraniju upravu (što je uostalom nasljeđe još iz najranijeg doba faraonske povijesti), što je bilo i lakše izvesti jer su skoro sve egipatske zajednice bile naslonjene na Nil. Veliki princepski posjedi davali su obilje žita, čiji je znatan dio odlazio u Rim. Iz Egipta su izvožene lanene tkanine i papirus. Trgovina i obrt znatnim svojim dijelom bili su monopolizirani. U složenom birokratskom sustavu najistaknutije položaje zauzimali su Rimljani. Ali su u gospodarstvenom životu zemlje glavnu ulogu (u svojstvu srednjih i sitnih gospodarstvenih činovnika, zakupaca i trgovaca) igrali Grci, točnije rečeno, helenizirano lokalno pučanstvo.

Plan podizanja Aleksandrije postavio je Dinokrat sa Rodosa, i riječ je jednom od najčuvenijih primjera urbanog, helenističkog dizajna. Aleksandrija je u rimskom svijetu bila drugi grad, poslije samog Rima, po važnosti i veličini. Po intelektualnom, obrazovnom i znanstvenom pogledu bio je i iznad Rima. Iz ovog metropolisa su išli konvoji žita za Rim, a nakon 330. god. n. e. za Konstantinpolis. Riječ je o izrazito kosmopolitskom gradu, u kojem su dominirale ipak dvije zajednice i to helenizirani Aleksandrinci i Jevreji.

Kirenajka i Kreta

Jedna od izoliranijih provincija je bila Kirenajka sa Kretom. Prvospomenuti dio provincije (poznat i kao Pentapolis = "Petograđe") je bio mješavina grčkih kolonista i starosjedilačkog libijskog, hamitskog stanovništva. Kirenajka je bila plodno zemljište, izolirano od Egipta i Tripolisa širokim pustinjskim pojasevima. Vrijedi navesti gradove kao što su *Cyrene* / Kirena / Shahhat, luka *Apollonia*, *Darnis* / Derna, *Euhesperides / Berenice* / Bengazi. Kirenajka je stravično stradala za vrijeme jevrejskog ustanka posljednjih godina Trajanove vladavine i otada se nije uspjela nikada u potpunosti oporaviti. Glavni grad na Kreti je bio *Gortyn*.

Veličanstveni *Caesareum* u Kireni, okružen sa sve četiri strane sa dorskim stupovima je bio izvorni grčki gymnasium, da bi sredinom I. st. n. e. postao forum sa svetilištem carskog i državnog kulta.

Statua u *Caesareumu*, Kirena.

Periferne zone

Sjeverna crnomorska obala (oličena u Bosporskoj kraljevini) nije ulazila u sastav Rimske države, ali se ne samo nalazila u oficijelnoj ovisnosti od nje, nego je bila u mnogostrukim vezama sa rimskim svijetom. I grčki gradovi (Olbija, Hersonez, kao primorska središta na kavkaskoj obali) i Bosporska kraljevina dobivali su od Rima vojnu i financijsku pomoć za borbu protiv stepskih naroda. Na zapadnom dijelu Krima, a jedno vrijeme i na Herzonezu, nalazile su se rimske postrojbe. Pod Antoninom Pijem pružena je znatna pomoć Olbiji, koju su napadala skitska plemena. Bosporski kraljevi kovali su novac sa rimskim simbolima i smatrali rimske principse svojim vrhovnim zaštitnicima.

Žito koje je dobivano na njivama poluheleniziranih velikih posjednika grčkih gradova, odlazilo je, kao i stoljećima prije, u središta balkanske Grčke. Žitom iz crnomorskih područja opskrbljivale su se rimske vojske razmještene ne samo u podunavskim područjima, već također i na Pontu, Kapadokiji i Armeniji. Grčki trgovci izvozili su usoljenu i sušenu ribu ne samo u Grčku, već i u zapadne provincije. Iz crnomorskih područja izvoženi su robovi, kao i luksuzni predmeti: zlato i skupocjena krzna. Obrtnički proizvodi, koji su stizali iz istočnih i zapadnih provincija, kao i oni koji su proizvođeni u grčkim gradovima, dopirali su do stepskih predjela, daleko izvan granica Bosporske kraljevine. Romanizacija gotovo da i nije zahvatila crnomorska područja, iako su sačuvani ostaci naselja i hramova rimskih doseljenika. Helenizirani sloj predstavljao je relativno uzak sloj stanovništva. Pri tome se još u ovo doba primjećuje obrnut utjecaj lokalne iranske skitsko-sarmatske kulture na život, narav i običaje grčkih kolonista.

Iscrtani sarkofag od vapnenca, prikazuje umjetnikovu radionicu. Datacija I. st. n. e. Bosporsko kraljevstvo. Danas se nalazi u muzeju Hermitage u Sankt Petersburgu, Rusija.

ŠIRENJE ORIJENTALNIH KULTOVA

Eklektički rimski svijet je po svojoj prirodi bio otvoren za različite idejne, filozofske i religijsko – kultne tendencije. Posebno su kultovi koji su stizali sa istoka dobijali plodno tlo za razvoj, čemu je koristilo i ujedinjavanje jednog širokog euromediteranskog pojasa jer su se mogli lakše i brže širiti. Istočni kultovi po pravilu su misterijskog, mističnog, magijskog ili soteriološkog karaktera, i nude nadu (npr. u zagrobnom životu) i zato su bili privlačni. I najobičnija praznovjerja, šarlatanstva uz obećanje spasenja se šire. O tome svjedoče magijski papirusi sa vjerskim tekstovima, u kojim su na čudan način spojena najraznovrsnija vjerska učenja i predodžbe. Papirusi su napisani na grčkom jeziku, ali su u njih umetnute neke tajanstvene riječi, slova, brojevi, koji imaju mističan karakter. Ove struje utjecale su i na filozofiju. Tako su, npr. sljedbenici platonizma razrađivali mistične i vjerske principe njegovog učenja, pripremajući time tlo za pojavu neoplatonizma.

Orijentalni kultovi su vrlo rano prodirali u rimski svijet, kao što je kult Velike Majke koji je donesen državnom odlukom na samom kraju II. punskog rata. Ovaj kult je postao veoma popularan od vremena I. flavijevske dinastije. Prisutan je još uvijek bio i kult boginje Ma – Belone, kao i sirijske Atargatis. Egipatski kultovi Izide i Serapisa su bili rašireni i na istoku i na zapadu rimskog svijeta. Na poklonike Izide i Serapisa nailazi se po mnogim italskim gradovima, osobito primorskim, jer je Izida smatrana zaštitnicom pomorstva, i među mornarima je bilo mnogo privrženika egipatskih kultova. Štovatelja egipatskih bogova bilo je u raznim slojevima stanovništva. Kult Izide bio je veoma raširen među ženama. Izida je imala hramove širom rimskog svijeta, a vjerovanje u nju i njen kult se sačuvalo ne samo u nekim manifestacijama abrahamističkih religioznosti, nego i u npr. muškom imenu Isidor ili Izidor ("Izidin dar").

Nakon Kaliguline "rehabilitacije" i promocije kulta Izide, on je prihvaćen i od najviše elite rimskog svijeta. Vespazijan zajedno sa Titom je prakticirao u rimskom *Iseumu* (hram posvećen Izide), dok je Domicijan izgradio drugi *Iseum*, zajedno sa *Serapeumom*. Trajan je reljefno ovjekovječen kako nudi posvetne darove u vinu Izidi i Horusu. Hadrijan je dekorirao vilu u Tiburu sa scenama vezanim za Izidin kult, a Galerije će smatrati Izidu kao svoga zaštitnika.

U doba Carstva stekli su popularnost razni solarni kultovi, koji su donijeti iz Sirije, Mesopotamije i Irana. Širene su i astralne predodžbe, koje vode podrijetlo od starobabilonskih tradicija. Istočni kultovi su dodatni podstrek dobili sa jačanjem semitskog elementa u rimskom svijetu, posebice od sredine II. st. n. e. Vrlo istaknute osobe punsko – sjevernoafričkog i sirijskog porijekla su imale sve veće značenje u političkom, društveno – ekonomskom i kulturnom životu rimskog svijeta. Oni su tako usađivali u njega obrasce duhovnog i religijskog promišljanja semitskih zajednica.

Vrhunac je bio za vrijeme vladavine semitske dinastije Severa, kada su punski i levantski kultovi dobili i direktnu državnu potporu.

Kult indoiranskog božanstva Mitre prisutan još iz posljednjih decenija Republike, je za vrijeme principata stekao popularnost. Moguće je da je riječ o izvorno iranskom kultu koji je doživio značajne modifikacije (sinkretizirajući se sa elementima i vjerovanjima drugih kultova) u istočnim provincijama (možda u Frigiji) do doba kada se razvio u poseban kult karakterističan za II. – IV. st. n. e. Tako je mitraizam rimskog svijeta bio ustvari jedna vrlo sinkretička religija, koja je nešto preuzela iz originalnog iranskog božanstva Mitre, tauroktoniju iz kulta Kibele.... itd... Ovaj kult osobito se raširio onda kad su unutarnja maloazijska područja ušla u sastav Carstva i kad su se iz njih počeli novačiti vojnici za oružane snage. Odatle se raširio i po drugim jedinicama. Među vojnicima uvijek je bilo mnogo štovatelja Mitre.

Sami sljedbenici mitraizma nisu ostavili pisanih tragova, te se jedini koliko – toliko pouzdani podaci mogu dobiti na temelju svjedočanstava njihovih religijskih konkurenata ili kršćanskih suparnika, odnosno zahvaljujući arheološkim artefaktima. Na osnovu tih podataka se zaključilo da je kult sinkretički kombinirao određene elemente dotadašnje grčko-rimske religije, zatim misterijske obrede, te promoviranje "kreposnog" života za koga slijedi nagrada na drugom svijetu. S druge strane, kult je bio ograničen na muškarce, i ograničen uglavnom na legionare i vojsku, pa se vjeruje da je to jedan od razloga zašto se nikada nije proširio poput kršćanstva.

Rimski reljef koji prikazuje Mitru u sinkretizmu sa Suncem i Mjesecom.

Stare iranske predodžbe o vječnoj borbi dvaju principa, dobrog i svijetlog sa zlim i mračnim, kombinirale su se u mitraizmu sa babilonskim astralnim učenjima, sa mistikom brojeva i babilonskom magijskim umijećem. Mitraizam je imao složenu kozmogoniju, u kojoj su Mitrino rođenje i podvizi zauzimali središnje mjesto. Mitra je prikazivan kao pobornik pravde, borac protiv svega što je zlo i grješno, spasitelj pravednih ljudi, koje je htio pogubiti Ahriman – zao bog. Istovremeno, u mitraizmu je bilo razvijeno i složeno učenje o zagrobnom životu, u kome će se suditi za zemaljski život, kao i učenje o svršetku svijeta. Za bogoslužje u čast Mite postojao je poseban mitreum, koji je uređivan u kakvoj špilji ili podzemnoj prostoriji koji bi bio uređen da izgleda kao pećina. Složeni obredi bili su praćeni trpezama, na kojima se jeo posvećeni kruh i vino pomiješano sa vodom. Posvećivanju je prethodila priprava, koja se sastojala od posta i šibanja samoga sebe. Na prostoru Bosne i Hercegovine najpoznatiji mitreumi su u Jajcu i Konjicu.

Epigrafski spomenik sa prikazom tauroktonije u sinkretističkoj vezi sa “Nepobjedivim Suncem”.

Freska koja prikazuje Mitru (sa sebi svojstvenom frigijskom kapom) i tauroktoniju. Potiče iz mitreuma iz Marina u Italiji. Datacija II. st. n. e.

U svakom mitreumu središnje mjesto je zauzimala predstava Mitre kako ubija svetog bika (tauroktonija), uglavnom izrađena u reljefu. Mitra obućen u maloazijsku odjeću sa frigijskom kapom, ubija sa lijevom rukom bika. Dok to radi, on preko svoga ramena gleda u pravcu figure Sunca. Na reljefu se pojavljuju i zmija, pas, škorpija i gavran u odgovarajućim i predviđenim pozicijama.

U uskoj vezanosti sa rimskim mitraizmom je bio i kult "Nepobjedivog sunca" (*Sol invictus*). Ovaj kult će postati veoma popularan za vrijeme pojedinih vojničkih, ilirskih careva kao što je npr. Aurelijan kada će izbiti na sami vrh državne religioznosti.

Zanimljivo je da su neki od ovih kultova koji su cvjetali u II. i III., pa djelimično i u IV. st. n. e. bili uglavnom orijentirani na jedno božanstvo (ne nužno u monoteističkom kontekstu) i bazirani na svetim tajnama/misterijama koje su mogle biti otkrivene samo posvećenima. I pred njima su se polako povlačila stara, tradicionalna politeistička religioznost. Svi navedeni kultovi su bili vrlo sinkretički i nisu bili zasebno izolirani. Obrede i učenja jednog vjerskog sustava preuzimali su drugi sustavi, a istočna božanstva identificirana su sa bogovima grčkog i rimskog panteona. Pojavili su se razni proroci i propovjednici, kojima su ljudi vjerovali. Dobar primjer pružaju Apolonije iz Tiane i Aleksandar iz Abonutika.

U učenju Apolonija (druga polovina I. i početak II. st. n. e.) spojeni su neopitagorejski principi sa elementima indijskih religija. Kod svojih sljedbenika on je stekao slavu proroka i čudotvorca.

U rimskom svijetu je postajao uobičajen i grčki običaj hekatomba (ἑκατόμβη), odnosno žrtvovanja bogovima 100 primjeraka stoke. Ova žrtva se nudila Apolonu, Ateni i Heri (odnosno odgovarajućim rimsko – latinskim identifikacijama) za vrijeme specijalnih religijskih ceremonija. U Ilijadi je vrlo detalno opisan sam obred grčkog hekatomba.

Razvoj kršćanstva

U II. st. n. e. kršćanske zajednice su već etablirane i prepoznate kao posebne u odnosu na jevrejske. Konačno je došlo do potpune separacije. Pred kraj II. st. n. e. kršćanstvo se širilo po svim područjima rimskog svijeta. Nositelji novog učenja, njegovi misionari, bili su najprije stini obrtnici i trgovci, koji su putovali iz jedne provincije u drugu, i vojnici, koji su boravili po raznim provincijama. Međutim, one su još uvijek dosta malobrojne i nalaze se na samim marginama općekulturnog i društveno – političkog života tadašnjeg rimskog svijeta. Uglavnom je nakveća koncentracija kršćanskih općina bila u istočnim provincijama, posebno u Maloj Aziji. U zapadnim provincijama, brojnost kršćana je bila minimalna.

Za život ranih kršćanskih općina od velikog značaja je tzv. "Učenje dvanaestorice apostola", jedan od ranih kršćanskih izvora, koji nije ušao u Novozavjetni kanon i koji je nađen relativno kasno. Na osnovu "Učenja dvanaestorice apostola" i "Djela apostolskih" možemo stvoriti određeno sliku o životu ranih kršćanskih općina. Karakteristična je eshatološka usmjerenost ranih kršćana, njihova uvjerenost u skori drugi dolazak Isusa Krista, koji ne treba ljude zateći nespremnima. Oni moraju biti moralno spremni za to. Otuda učenje o potrebi moralnog očišćenja. Sa tim se spaja ideja ljubavi, ideja bratstva. "Djela apostolska" ukazuju na to da je u ranim kršćanskim općinama bila poznata zajednica imovine. Izvanredno je široko bilo razvijeno i činjenje dobročinstava. Te su općine bile međusobno povezane, i pojedini njihovi predstavnici vodili su između sebe prepisku, upućivali jedni drugima poslanice; putujući apostoli i propovjednici, prelazeći iz jednog grada u drugi, uspostavljali su veze među članovima raznih kršćanskih skupina. Pitanja vjerske naobrazbe su veoma važna članovima općine; vode se diskusije, stvaraju norme za ponašanje u životu.

Osobito značenje imale su u općini osobe za koje se smatralo da posjeduju Božja milost. Iz njihovih redova formirana je karizmatična hijerarhija (karizma znači milost), kojoj su pripadali proroci i apostoli. Apostoli su u isprva bili propovjednici nove vjere, organizatori općina; oni su skupljali priloge za potrebe drugih općina i za propovijedanje Kristova nauka.

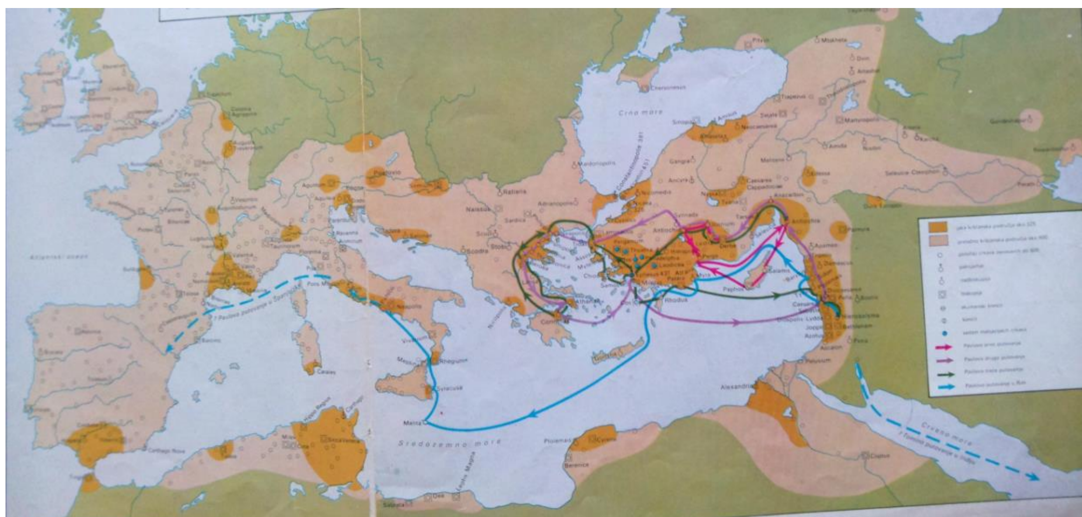
Uz karizmatičnu hijerarhiju pojavljuju se i drugi voditelji kršćanskih općina. U prvom redu izdvajaju se takozvani prezbiteri (stariji). To su, po svemu sudeći, bili najviše cijenjeni članovi općine, koji su pazili na red za vrijeme molitvenih skupova. Osim njih postoje i niži članovi, koji pomažu prezbiterima u organizaciji svakodnevnog života općine. To su sluge, ili grčki, đakoni. Kad je imovina općine porasla, izdvaja se posebna osoba – episkop, tj. "nadzornik" nad imovinom općine. Ovaj termin često se upotrebljava u grčkom jeziku za oznaku raznih osoba koje su obavljale kako službene tako i privatne zadatke. Iz ovih službi postupno će se razviti zasebna kršćanska svećenička hijerarhija. Vanjski porast kršćanstva i postepeno mijenjanje njegovom socijalnog sastava utjecali su i na kršćansku organizaciju, i na ideologiju kršćanstva. Predstavnici karizmatične hijerarhije postepeno gube svoje značenje. Prezbiteri i episkopi, koji su prije samo pazili na red, pretvaraju se sada u voditelje općina. Pritom osobito značenje dobiva episkop, koji staje na čelo općine pojedinog grada. Ispod njega stoje prezbiteri, a za njima slijede đakoni. Samo te osobe smiju obavljati kult, propovijedati, organizirati svakodnevni život. Pred kraj II. stoljeća n. e. konačno se oblikuje pojam jedinstvene kršćanske crkve, koja se sastoji od niza pojedinih crkava. I njima upravljaju episkopi, čija je duhovna vlast neograničena.

Uskoro se ustalilo shvatanje da je episkop/biskup ona svećenik (prezbiter) koji je primio puninu svećeništva u tzv. apostolskoj tradiciji. Naime, na pedeseti dan nakon Uskrsa (Pedesetnica, grč. Pentekost - paralelno sa starozavjetnim Blagdanom sjenica, koji se slavio pedeseti dan nakon Pashe, u sjećanje na prvo veće molitveno okupljanje Izraela nakon tzv. Prijelaza, tj. Pashe preko Crvenog mora u bijegu iz legendarnog egipatskog ropstva) je - kako opisuje Biblija Novog zavjeta u 2. poglavlju Djela apostolskih - na apostole okupljene u Jeruzalemu sašao Duh Sveti. Apostoli su rukopolaganjem prenosili svoju karizmu na poglavare mjesnih crkava koje su osnivali, za koje se ustalio naziv episkop/biskup. Priznaje se apostolsko nasljeđe onoj osobi koju je za biskupa rukopoložio valjano zaređeni biskup, te svaki episkop posjeduje dugački popis svojih prethodnika u apostolskoj sukcesiji, koji kroz stoljeća dolazi do imena jednoga od apostola.

Razvitak monarhijskog episkopata nailazi na otpor od strane kršćanskih skupina koje su branile karizmatičnu hijerarhiju. Nju su osobito dosljedno branile pristaše Montana, maloazijskog propovjednika. Ali su predstavnici episkopata crkve uspjeli svladati tu struju.

Na samom početku kršćanske općine su uglavnom sastavljene od Jevreje, a djelovanjem Pavla one počinju da primaju i nejevreje. Sa konačnim raskidom judeokršćanstva, one postaju etnički i narodnosno raznorodne. Ova crta je inače karakteristična za mnoge sinkretističke kultove; "Gdje nema Grka ni Židova, obrezana ni neobrezana, divljaka ni Skita, roba ni slobodnjaka, nego sve u svemu Krist". Prema tome, kršćanstvu je bila strana nacionalno-religijska izoliranost. Rano rukovodstvo kršćanskih općina je skoro kompletno bilo jevrejskog porijekla, da bi se to vremenom radikalno izmijenilo. I osobe šarolikog porijekla su počeli igrati važnu ulogu u kršćanstvu. Ideja jednakosti, na koju se nailazi kod stoičara i rimskih pravnika, provedena je kod kršćana dosljednije nego u drugim učenjima.

Kršćanstvo je proglasilo bratstvo svih ljudi, jednakost robova i slobodnih. Ono se posebno obraćalo "onima koji pate i koji nose teret", obećavajući im mir i utjehu.

Širenje kršćanstva

Kršćanstvo nije privlačilo samo svojom idejom jednakosti i nadom u spas. Kršćanstvo je pojednostavilo kult, ukidajući prinošenje žrtva. Kršćanstvo je prinošenje žrtava u cilju stjecanja božje milosti, prinošenje koje je opće za sve religije, zamijenilo jednom (Isusovom) zauvijek prinijetom žrtvom, koja iskupljuje sve grijehe čovječanstva. Ali se ipak nije odreklo institucije misterija i obreda, jer ono ima duboko psihološko značenje povezivanja svojih članova i međusobno i sa institucijom i organizacijom kojoj pripadaju. Najstariji kršćanski obredi (tajne) bili su krštenje, koje je obavljano prilikom stupanja u općinu, i pričest kruhom i vinom, koje se obavljalo za vrijeme vjerskih skupova. Na oba ova obreda nailazi se i u drugim kultovima. Nisu bili novi ni oni mistični pojmovi na koje se nailazi u kršćanstvu. Ali je novi bio spoj tih elemenata. Nijedan od kultova nije se odlikovao tako strogom isključivošću kao kršćanstvo. Drukčiji nego kod ostalih sinkretističkih kultova bio je i isključivi negativistički stav prema drugim religijskim, filozofskim i kultnim učenjima, pojavama, zajednicama. Ono je ustalo protiv svih dotad postojećih religija, kultova i kulturnih tradicija. Ovu isključivost kršćanstvo je primilo od judaizma, ali je odbacilo njenu nacionalnu ekskluzivnost i obraća se prozelitski svim narodima i ljudima (bez obzira na stalež, rod, bogatstvo, status, stupanj obrazovanosti...itd...). Inače je zbog svoje strukture abrahamizam takav da po defaultu isključuje mogućnost eklektičkog suživota, on jednostavno mora da dominira jer sebe po automatizmu i bez razmišljanja smatra apsolutnom istinom, dok je sve ostalo greška koju treba ispraviti ili iskorijeniti.

Kršćanin nije smio sudjelovati ni u jednoj nekršćanskoj vjerskoj ceremoniji. Budući je svaki društveni akt u municipijima, kolegijima itd. bio praćen vjerskim obredima, kršćani su morali zauzeti poseban položaj u društvu. Nisu uzalud oni sebe nazivali "trećim rodom", "izabranicima", "stadom Kristovim". Ovo odricanje od klasičnog svijeta, koji je kasnije nazivan đavolovim svijetom, bilo je ideološko opravdanje pasivne rezistencije prema Rimskom Carstvu. Ali je istovremeno dovodilo do unutarnje psihičke napetosti, frustracije i narastujućeg bijesa i emocionalnog naboja.

Različite tendencije

Osnovni elementi dogmi kršćanskih zajednica, koje danas dominiraju, su se postupno oblikovali. Dva su glavna činilaca na osnovi kojih se odvija ovo oblikovanje. Prvi činilac su općekulturni uvjeti u kojima nastaje i razvija se ranokršćanska zajednica, a drugi je posvemašnja sklonost abrahamizma ka tumaćenju svojih vjerovanja kao apsolutne istine. Dok je prvi činilac vodio ka tome da se razvijaju centrifugalne tendencije, jer su ranokršćanske općine bile raštrkane i izloženu preziru, sumnjičavosti ali i utjecaju i jevrejskih i neabrahamističkih zajednica i pri tome vođene pojedincima sa različitim idejama (npr. Petar, Jakov i Pavle), dotle je drugi činilac imao centripetalno značenje koje je moralo voditi ka niveliranju i zaokruživanju i konzerviranju dogmatike. Zbog toga je već od samog početka dolazilo do sukobljavanja različitih mišljenja, jer su se zbog prvog činioca javljala različita mišljenja, a zbog drugog činilaca samo je jedno moralo biti glavno, a ostalo odbačeno. Koegzistencija i međusobno uvažavanje, pa i raspravljanje, bez prethodne agende, sa traženjem istine jednostavno nisu mogli biti mogući. I to je sukobljavanje zadiralo u sve pore ranokršćanskog života, i ticalo se svih njegovih aspekata od dogme do hijerarhijskog ustrojstva. Zato imamo sukob Jakova i Pavla i montanizam.

Rasprave o kanonu trajale su vekovima, i u prvim stoljećima ni spisi ni učenje nisu bili još uvijek kanonizirani. Mnogi apokrifni spisi su kružili hrišćanskim svetom. Markion je sredinom II. st. n. e. prvi kodificirao kanon Novog zaveta koji se sastojao od Pavlovih poslanica i Lukinog evanđelja. Neki naučnici smatraju da je on prvi uveo u upotrebu pojam Zavet (*Testamentum*). Iako Crkva nije prihvatila Markionov kanon, ipak je uticao na nju da jasno formuliše sopstveni biblijski kanon. Zbirka hrišćanskih spisa koja se prepoznaje ovi zavet uobličena je tek oko 180. - 200. god. n. e. Kao što je rečeno o prvom poglavlju koje je govorilo o samom nastanku kršćanstva kompletan spisak od 27 knjiga Novog zaveta je najranije zabeležen kod Atanazija Aleksandrijskog 367. god. n. e.

Sastav kršćanskih općina postepeno se mijenja i u kulturom pogledu. U kršćanske općine ulaze i predstavnici inteligencije, ljudi koji poznaju grčku filozofiju, retori i učitelji. Pri rješavanju najraznovrsnijih pitanja oni nastoje iskoristiti metode i pojedine postavke grčke filozofije. Ovaj smjer u teologiji i filozofiji koji je izražen u filozofiji Filona i koji je nastojao judejsku teologiju pomiriti s načelima grčke filozofije, bio je veoma raširen.

Njegove tragove nalazimo i u apostolskim poslanicama. On je osobito primjetan u četvrtom evanđelju. Kasnije taj smjer dobiva sve veće značenje u kršćanstvu. Osobito jasan izraz nalazi on u gnosticizmu. Gnosticizam dolazi od grčke riječi gnosis (znanje), ali gnostičari pod znanjem nisu podrazumijevali racionalističku spoznaju svijeta, već spoznaju božanstva, koje se ne postiže logičkim putem, već putem mističnog stapanja sa božanstvom, mističnog poniranja u tajne kozmosa. Gnostičari nastoje kršćanska načela spojiti sa raznim elementima iranske mistike, babilonskih astralnih učenja... itd. Tim putem htjeli su oni prevladati tradicionalne judejske predodžbe koje su se sačuvale u kršćanstvu. Basilid, na primjer, naučava da se "najprije od nerođenog oca rodio Razum, od njega – Logos (riječ), od Logosa – Prosudba, od Prosudbe – Mudrost i Snaga, a od Snage i Mudrosti rodile su se Vrline, Načela i Anđeli, koje on naziva prvima, i oni su stvorili prvo nebo. Krista gnostičari zamišljaju kao apstraktan princip, Logos, Eon (eon na grčkom znači vijek). Neki od gnostičara poriču mogućnost Kristovog utjelovljenja, drugi utjelovljenje i smrt smatraju samo prividom. Postojalo je mnoštvo raznih gnostičkih struja. Načela koja su na kraju odnijela pobjedu nisu bile neke unaprijed postavljene postavke. Ona su se izgrađivala tijekom borbe, i moga od njih preuzeta su od protivnika. Pobijedila je ona srednja struja na čijem je čelu stajao monarhijski episkopat.

Upravo je ta žestoka i nesmiljena dogmatska borba karakteristika svih abrahamističkih manifestacija. Špekuliranje o apstraktnim, metafizičkim temama i njihovo nametanje, smatra se esencijom života i djelovanja. Sve je podređeno rješavanju nekih dogmatskih detalja, i zbog toga su ljudi spremni i da žrtvuju i sopstvene živote. To gubljenje vremena na kontinuiranom, preradikalnom detaljisanju nekih dijelova dogme dovelo je do potpunog zanemarivanja stvarnog, realnog života koji je u psihi tih ljudi dobio sekundarno značenje.

Progoni i apologetici

Borba u samim kršćanskim redovima, isprepletala se sa borbom kršćanstva protiv klasičnog rimskog svijeta. Stav ranih kršćana prema Rimskom Carstvu nigdje nije bio potpuno određeno izražen. "Dajte caru carevo, a Bogu božje" – takav je odgovor dan u Evanđelju. U "Poslanicama" se propovijeda pokoravanje vlastima, jer "nema vlasti koja ne bi bila od Boga". Pisac jedne od poslanica traži da se ljudi mole za cara i za sve koji se nalaze na vlasti. Ali, po svemu sudeći, nisu svi kršćani bili toliko lojalni kao pisac ovih postavki. "Apokalipsa" nosi izrazito antirimski karakter, a to, po svemu sudeći, nije bio jedini prema rimskom svijetu negativistički dokument. Negativan stav prema svemu što se nalazi u svezi sa klasičnim rimskim svijetom dovodio je do određene otuđenosti ranih kršćana, koji nisu sudjelovali u municipalnom životu, u životu kolegija, nisu slavili opće praznike niti sudjelovali ni u kakvim procesijama itd. Sve je to izazivalo negativan stav prema kršćanstvu od strane ne samo nivoa vlasti od lokalnog do središnjeg, nego i kod većine stanovništva. Takav stav produbljivan je još i time što je većina općina pripadala nižim društvenim

slojevima, a sam kršćanski nauk zastupao je opću jednakost ljudi pred bogom. Kršćanima su pripisivana ubojstva djece i pričešćivanje njihovom krvlju. O njima su pričalo kako se za vrijeme molitvenih skupova u određenom trenutku gase svjetiljke, što je bio signal za opći razvrat. Širili su se glasovi da otpadništvo kršćana od bogova i tajna magija izazivaju društvene nesreće (kugu, sušu itd.). Nesumnjivo je da su među protivnicima kršćanstva veliku ulogu igrali njihovi konkurenti → svećenici raznih kultova, obrtnici koji su izrađivali razne predmete za druge, utemeljenije kultove, gatari i dr. Sukobi između kršćana i njihovih protivnika često su se završavali ubojstvom najupornijih i najfanatičnijih kršćana. Državna vlast obično je stajala na stranu progonitelja kršćanstva. Tako nastaju progoni kršćana.

Nije bilo nikakvog zakona posebno uperenog protiv kršćana. Tako da u prva dva svoja stoljeća postojanja, kršćanstvo nikada nije bilo oficijelno zabranjeno, kao što je to npr. bio slučaj sa druidima, čak ni za vrijeme povremenih progona. Tek je članstvo u kršćanskim crkvama oficijelno zabranjeno za Septimija Severa. Posebno je odbijanje učešća u carskom i državnom kultu (što se smatralo nekom vrsto zakletve lojalnosti Državi i princepsu) izazivalo Državu. Bilo je obavezno da se svako izvrši određeno žrtveno spaljivanje ispred slike vladajućeg princepsa. Odbijanje se smatralo izdajom. I onda su kršćani pozivani na odgovornost uglavnom zbog optužbi jer su odbijali sudjelovati u službenim kultovima i za uvredu veličanstva. Zato su napadi i progoni na kršćane ustvari rađeni po optužbi za izdaju ili veleizdaju, a ne zbog onoga u šta su vjerovali. Na to bi se zatim nadodali i tzv. tajni zločini koje bi im svjetina pripisivala. Te predrasude i laži su nastajale najviše zahvaljujući nerazumijevanju nekih rituala, kao što su krštenje i euharistija koje su (iz neznanja, slučajno ili namjerno) povezivane sa ritualnim davljenjem novorođenčadi i kanibaliznom, što su bila dva vrlo oštra tabua klasičnog rimskog svijeta.

Progon je mahom započinjala svjetina, koju su možda inspirirali otvoreni neprijatelji kršćana. Ponekad je upravnik provincije, u svezi sa kakvom društvenom nevoljom, osuđivao kršćane na smrtnu kaznu. U kasnijoj kršćanskoj tradiciji priča se da su mučenici za vjeru odbijali prinositi žrtvu, a da su odbijali izdati imena istovjernika i da su na pitanje sudaca odgovarali otvoreno: *christianus sum* ("ja sam kršćanin"). Kršćani su podvrgavani najstrožim kaznama: predavani su zvijerima da ih rastrgaju, spaljivani su, kamenovani. Jedan od takvih progona izvršen je u Lugdunumu u ljeto 177. god. n. e., za vladavine Marka Aurelija, kada je, po Euzebijevim podacima, poginulo 48 kršćana.

Za Lionske persekucije je vezana i priča o sv. Blandini, o čijoj smrti je lionska crkva obavijestila maloazijske crkve. Po kršćanskoj tradiciji neprijateljstvo građana Liona prema kršćanima je bilo toliko da su ovi kada su se javno deklarirali kao takvi, bili napadani i maltretirani. Dok je namjesnik provincije bio izvan Liona, vojni zapovjednik u činu hilijarha i duovir Liona su uhapsili i bacili u zatvor veliki broj kršćana koji su manifestirali i priznali svoju vjeru. Kada se legat vratio, uhapšenici su izvedeni na sud. Među njima je bila i ropkinja Blandina koja je uhapšena zajedno sa svojom gospodaricom koja je također bila

kršćanka. Iako je bila izložena teškom mučenju, ona je ostala ustrajna i stalno je na svako pitanje davala sljedeći odgovor: “Ja sam kršćanin i mi nismo ništa loše učinili.” Suočeni sa strahom od torture oni robovi koji nisu bili kršćani su svjedočili protiv svojih kršćanskih gospodara koji su bili uhapšeni, iznoseći čitav niz lažnih optužbi kao što su kanibalizam i incest. Legat je tada primio i instrukcije od princepsa Marka Aurelija po kojima su uhapšenici sa statusom rimskog građanima, ako bi ostali ustrajni u kršćanskom stavu, trebali biti kažnjeni sa odrubljivanjem glave. Za one koji su bili bez rimskog građanstva su mogli biti mučeni i izloženi stravičnoj smrti. Tako je Blandina sa nizom drugih sudrugova poslana u gradski amfiteatar (danas poznat kao amfiteatar “Tri Galije”) u vrijeme javnih igara. Po kršćanskoj tradiciji (koju prenosi i Eusebije iz Cezareje) ona je bila posljednja koja je stradala u areni, a prije toga je bila bičevana, tjerana da sjedi na užarenoj stolici, zatvorena u mrežu i bačena pred divljeg bika koji ju je bacio u zrak i na kraju je ubijena sa nožem. Ima i mišljenja da je čitava priča o sv. Blandini izmišljena.

Progoni nisu slabili kršćanske općine. Vjerski fanatizam dovodi čak do "žeđi za mučeništvom". Uspomena na poginule sveto je čuvana po općinama. Preživjeli ispovjednici uživali su veliki autoritet. Međutim, kako je već ranije rečeno, ove progone ne bi trebalo apsolutizirati, i smatrati ih konstantom u postojanju kršćanstva u prva svoja tri stoljeća. Oni su se dešavala sporadični i to na ograničenim prostorima. I broj žrtava nije bio veliki, a i najstrožije kazne smrti su se izricale samo najtvrdokornijim fanaticima. Dobar dio kršćanskih zajednica je više – manje neometano prebivao i živio sa svojim susjedima. Tada kršćanske općine nisu progonjene i nisu izdvajane od ostalih kolegija sitnih ljudi (*collegia tenuiorum*), koji su bili veoma rašireni, pa i u samom ustroju kršćanskih općina bilo je dosta sličnosti s kolegijima. Kod jednog djela kršćanstva pojavljuje se misao o mogućnosti pomirbe crkve i države. To se održava u takozvanoj apologetici.

Kršćanska isključivost, ali i sklonost ka prozelitizmu su izazivali kod obrazovanijih predstavnika klasičnog rimskog svijeta priličnu dozu podozrenja. Posebno je to bilo izraženo kod skeptičnijeg i racionalnijeg dijela javnosti. Tako se u posljednjoj četvrtini II. st. n. e. pojavljuju književna djela koja su uperena protiv kršćanstva, ili se prema njemu odnose sa sarkazmom i ironijom. Među takva djela spada i Lukijanova satira "O Peregrinovoj smrti", u kojoj se ukazuje na sklonost licemjerju pojedinih predstavnika. Protiv kršćana pisao je Fronton, učitelj Marka Aurelija, kao i Lukijanov suvremenik Celz. U tim djelima pobijano je kršćansko učenje, dokazivana neodrživost pojedinih postavki kršćanskog nauka. Smatrali su ih krivim i zbog ultrademokratskog ustroja njihovih ranih općina. Celz, na primjer, piše da kršćani "žele i mogu sebi privući samo maloljetne, ljude niskog porijekla, neobrazovane, robove i dječurliju". Propovjednici kršćanstva su "grebenari vune, obućari, tkalci, najgori prostaci". Kritičari su posebno ukazivali na bukvalno, dogmatsko i nekritičko prihvatanje kršćanskih spisa. Tako npr. Porfirije, novoplatonski filozof iz III. st. n. e, posebno kritikuje pisce evanđelja zbog njihove nepouzdanosti:

"Evanđelisti su bili pisci romana - a ne posmatrači ili svedoci Isusovog života. Svaki od njih četvorice protivreči ostalima u svojoj priči o njegovoj patnji i raspeću".

Nasuprot njih javljaju se kršćanski apologeti koji dokazuju apsurdnosti optužbi protiv kršćana. Istovremeno oni naglašavaju da kršćani spadaju među najlojalnije rimske podanike, koji upućuju molitve za cara. Uz to, dokazuje se da je kršćanstvo najviša religija. Služeći se argumentima stoičara i takvim knjigama kao što su Varonove "Starine", apologeti su dokazivali jalovost služenja idolima, besmislenost i neodrživost raznih mitova. Slično Filonu iz Aleksandrije, apologeti nastoje načiniti most između kršćanstva i grčke filozofije. Sličnost pojedinih postavki grčkih filozofa sa starozavjetnim knjigama objašnjava se običnom posudbom. Apologeti su tvrdili da su grčki mislioci uzeli mnogo što iz judejskih svetih knjiga. Oni su isticali i sličnost nekih obreda, objašnjavajući to đavolovim lukavstvom. Na taj način apologeti nisu samo branili, već i propagirali kršćanstvo. Ovaj književni rod bio je relativno široko rasprostranjen. Jedan od prvih apologeta bio je Aristid, koji je na grčkom jeziku napisao "Apologiju", upućenu princepsu Antoninu Piju. Sredinom II. st. n. e. pisao je Justin, prozvan filozofom i mučenikom. Pored apologetskih djela Justin je napisao i niz rasprava protiv heretika.[105] Pred kraj II. st. n. e. počela je književna djelatnost najvećeg kršćanskog apologeta i pisca – Tertulijana, porijeklom iz prokonzularne Afrike.

Počeci kršćanske umjetnosti

U II. stoljeću n. e. dolazi do začetka kršćanske umjetnosti. Prisiljeni na sakrivanje svojih molitvenih skupova, kršćani nisu mogli graditi hramove. Osni su se skupljali po raznim prostorijama. U Rimu su zborno mjesto kršćana bile katakombe. U njima su kršćani sahranjivali mrtve, tamo obavljali i bogoslužja. Po katakombama su čuvani primjerci kršćanske umjetnosti. Za slikarstvo i kiparstvo kršćana karakteristične su simboličke predodžbe. Naročito je rasprostranjen predodžba dobrog pastira, ribe (riba, na grčkom ΙΧΟΥΣ, daje prva slova pet grčkih riječi: "Isus Krist, Sin Božji, Spasitelj") i vinove loze.

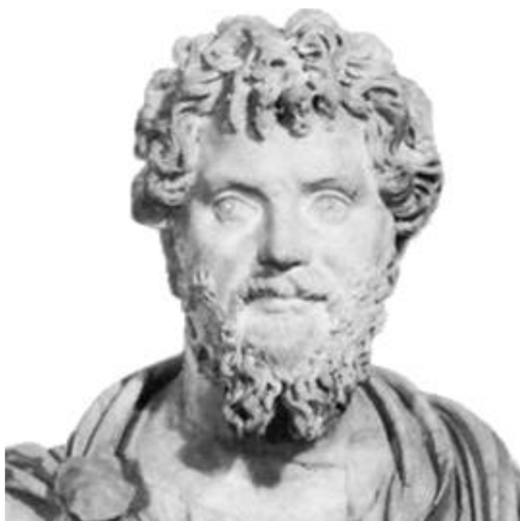
Jedino judaistička varijanta abrahamizma nije se širila u ovom periodu i uporno se nastavljala držati svoga narodnog ekskluzivizma. Pred ovom navalom orijentalnih kultova i vjerovanja, kao da se polako povlačio grčko – rimski racionalizam.

[105] Marko Minucije Feliks (*Marcus Minucius Felix*) je jedan od najranijih apologeta kršćanstva na latinskom jeziku i danas je najpoznatiji po svome dijalogu *Octavius*, između kršćanina Oktavija Januarija i "pagana" Cecilija Natalisa. Arnobije (*Arnobius*; umro cc 330. god. n. e.) iz Sike je bio ranokršćanski apologeta koji je napisao djelo u sedam knjiga pod nazivom *Adversus Gentes* (kasnije *Adversus Nationes*).

DINASTIJA SEVERA

193. – 235. god. n. e.

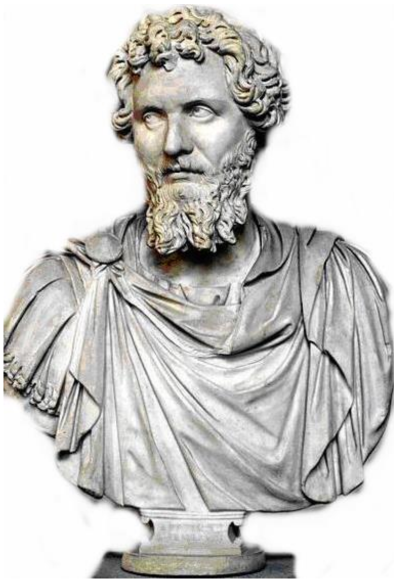
V. RIMSKI GRAĐANSKI RAT

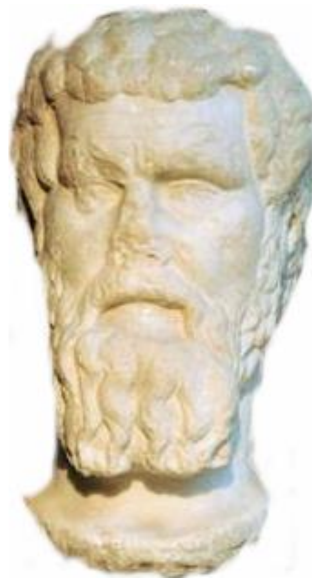
Mramorna bista Septimija Severa. Nađena na Palatinu.
Danas se nalazi u British Museum u Londonu.

Bista Septimija Severa od grčkog mermera (glava) i zelenog alabastera (originalno ne pripada glavi). Danas se nalazi u Palazzo Nuovo Kapitolinskih muzeja u Rimu.

Bista Septimija Severa. Moderna restauracija nosa, dijelova brade i zamotanog dijela biste. Danas se nalazi u Glyptothek u Minhenu.

Bista Pertinaksa. Rijksmuseum van oudheden u Leiden / Lajdenu u Nizozemskoj.

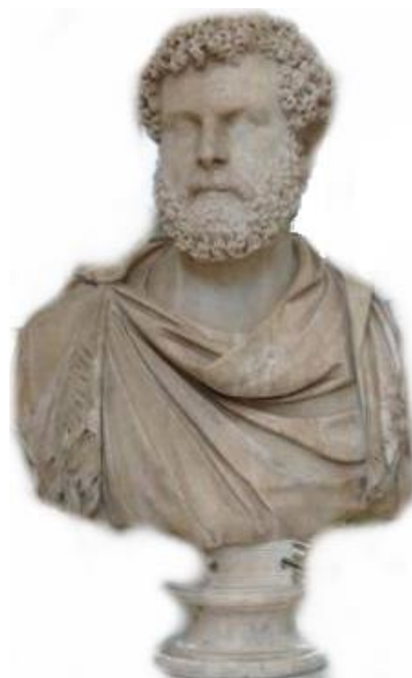
Portret Didija Julijana. Limesmuseum, Aalen, Njemačka.

Tondo iz Djemila (Alžir), nastao iz cc 199. god. n. e. prikazuje Septimija Severa i Juliju Domnu te njihove sinove Karakalu i Getu čije lice je izbrisano zbog *damnatio memoriae* koju je protiv njega dao proglasiti Karakala. Danas se nalazi u Staatliche Museum u Berlinu.

Bista Pescenija Nigera.

Bista Klodija Albina. Danas se nalazi u muzeju Louvre u Parizu.

Glava mladog Karakale.

Bista Karakale u Altes Museum u Berlinu.

Bista Gete. Nastala cc 208. god. n. e.
Danas se nalazi u muzeju Louvre u Parizu.

Bista Makrina. Danas se nalazi
u Kapitolinskim muzejima.

Bista Elagabala. Danas se nalazi
u Kapitolinskim muzejima.

Bista Aleksandra Severa. Danas se nalazi
u Palazzo Nuovo Kapitolinskih muzeja.

Pertinaks

Pertinaks (1. VIII. 126. – 26. III. 193. god. n. e.) vladao je samo prva tri mjeseca 193. god. n. e. Rođen je u ligurskom gradu *Alba Pompeia*.Po rođenju se zvao *Publius Helvius Pertinax,* a kao princeps *Caesar Publius Helvius Pertinax Augustus*. Pertinaks, kao sin oslobođenika Helvija Sukesa (*Helvius Successus*) je započeo svoju karijeru praktično sa dna. Liberalna atmosfera antoninijanskog sustava je omogućavala i takvim ljudima sa sposobnostima da se uzdiži do najviših časti. On je prvo bio obični učitelj gramatik (*grammaticus*), a onda je prešao u vojsku kao prefekt kohorte u Siriji. Posebno se istakao u ratu sa Iranom, radi čega je doživio ubrzana promaknuća. U Italiji je bio na dužnosti kuratora alimentacijog fonda na Emilijevom putu, zatim je bio komandant rajnske - germanske flote i prokurator *ducenarius* u Dakiji. Nakon kraćeg zatišja u karijeru, ponovo je pozvan kao pomoćnik Klaudija Pompejana u markomanskim ratovima. *Historia Augusta* ističe da je on kao zapovjednik I. legije *Adiutrix* spasio Retiju i Norik od neprijatelja. Konzul sufekt je bio 175. god. n. e., i nakon toga je bio namjesnik Gornje i Donje Mezije, Dakije, Sirije i Britanije. Na ovoj zadnjoj dužnosti se suočio sa pobunom vojnika jedne legije, u kojoj je bio teško ranjen (buntovnici su mislili da je mrtav). Nakon oporavka je teško kaznio buntovnike, što mu je donijelo reputaciju osobe koja zahtijeva disciplinu. Ipak je zbog stroge kontrole nad britanskom armijom, morao napustiti ovu provinciju i otići na ležernije dužnosti staratelja alimentacijskog fonda, prokonzula Afrike (gdje je ugušio mnoge pobune) i prefekta Grada. Konzul *ordinarius* je bio 192. god. n. e. Oženjen je bio sa Flavijom Titijanom (*Flavia Titiana*; kćerka uglednog senatora i konzulara Tita Flavija Klaudija Sulpicijana/*Titus Flavius Claudius Sulpicianus*) sa kojom je imao dvoje djece i to istoimenog sina i kćerku. Nejasno je njegovo učešće u zavjeri koja je rezultirala umorstvom Komoda. U toku svoje karijere se prilično obogatio, služeči se nekada i nečasnim, pa i korumptivnim metodama.

Pertinaksova uprava

Po Kasiju Dionu, Herodijanu i *Historia Augusta*, Let i Eklekt su dok se još nije saznalo za Komodovu smrt, 31. XII. 192. god. n. e. otišli do Pertinaksa i obavijestili ga šta se desilo. Kada je dobio pozdana uvjerenja da je Komod stvarno mrtav, Pertinaks je tajno otišao u tabor pretorijanaca da traži potporu i priznanje. Za uzvrat je pretorijancima (koji nisu bili baš entuzijastični sa prihvatanjem novog princepsa) obečao veliku donaciju u novcu od po 12 000 sestercija. Herodijan vrlo detaljno opisuje dešavanja u pretorijanskom taboru i ubjeđivanje pretorijanaca od strane Leta da prihvate Pertinaksa. Zanimljivo je da je

Komodova smrt pretorijancima prezentirana kao prirodna. Herodijan isto navodi da je pretorijanski pristanak ustvari iznuđen uslijed velikog mnoštva naroda koji se okupio u i oko tabora a koji je vršio pritisak da vojnici prihvate Pertinaksa. Herodijan tako kaže da je to okupljeno mnoštvo civila ustvari prvo izvikalo Pertinaksa za princepsa, pa su se onda za njima morali povesti i pretorijanci.

On je dobio i potporu Senata (koji se sastao u hramu Sloge, na zapadnom kraju Foruma u podnožju Kapitola) i tako je Pertinaks postao novi princeps. Senatori su smatrali da je on bez obzira što je prvo tražio potporu pretorijanaca, ipak najbolje rješenje za novog princepsa. Nije se kompromitirao u Komodovo doba i bio je prilično iskusan. Iako je u svome govoru bio prilično kritičan prema njemu, Pertinaks nije dozvolio ponižavanje Komodovog tijela, i dao je da se sahrani. Senatori su tada dali oduška svome dugo zatomljenom bijesu prem Komodu, a slično je bilo raspoloženje i u narodu. Komod je javno (posthumno) proglašen neprijateljem države. Kasije Dion je osobno svjedoćio ovim zbivanjima.

Historia Augusta navodi da je Pertinaks, dok je čekao da se senatori okupe, predložio Pompejanu da preuzme princepsku vlast, što je ovaj odbio. Kasije Dion osobno svjedoči da je on vidio Klaudija Pompejana prvi i posljednji put u Senatu za vrijeme Pertinaksa. Pompejan je veći dio Komodove vladavine proveo na svome seoskom posjedu, izbjegavajući javne poslove pod izlikom starosti i oboljenja očiju. Nakon što je Pertinaks postao princeps on se aktivno vratio u politiku, dajući podršku novom princepsu. Kasije Dion ironično komentira da je za vrijeme Pertinaksove vladavine Pompejan imao i dobar vid i dobro zdravlje. Po Kasiju Dionu i sam Pertinaks je pokazivao veliku počast Pompejanu u svakom pogledu, posebno tako što je ovaj sjedio pored njega na istoj klupi u Senatu. Istu privilegiju je Pertinaks dao i Aciliju Glabriju (*Acilius Glabrio*).

Izgleda da Pertinaks nije bio baš oduševljen sa preuzimanjem princepske vlasti, o čemu svjedoći i činjenica da je familiju držao podalje od princepske časti i svega onoga što je okružuje (nazivi, počasti, palata). Po Kasiju Dionu on nije bio sklon da svojoj supruzi da naslov auguste, a sinu cezara, iako je Senat dao dozvolu za tako nešto, pa je te prijedloge Senata odbio. Ipak *Historia Augusta* navodi da je Titijana dobila naslov Auguste, što potvrđuju i pronađeni epigrafski spomenici i novci. Ipak on u princepsku palatu doveo i sina, a već prvog dana svoje vlasti je razdijelio sve ono što je posjedovao između sina i kćerke i odredio je da oni žive sa svojim djedom. Tamo ih je posjećivao povremeno, i to u svojstvu roditelja a ne princepsa. Po *Historia Augusta* Pertinaks je svoju djecu emancipirao, odnosno oslobodio ih je svoje *patria potestas*. Možda su motivi Pertinaksa bili da mu se još uvijek malodobni sin ne iskvari uslijed glamura cezarske časti, ili je dobro znao kakve se opasnosti kriju za one koji se zaogrnu purpurom. Po *Historia Augusta*, on je u slučaju svoga sina i prijedloga da uzme naziv cezar izjavio: „Samo kada on to zasluži“. To im je vjerojatno kasnije i spasilo život. Ali on je to smatrao dužnošću i jedinim rješenjem.

Odmah je i najavio politiku koja bi bila u skladu sa predkomodovkim dobom. Kako bi javnosti stavio do znanja da ima namjeru jačati državu, došlo je do povećanja kvalitete novca, pa se povečala količina srebra u denarima sa 74% na 87%, odnosno sa 2,22 na 2,75 grama. Pertinaks je razdvojio privatni posjed principsa od državne imovine, pa tako Herodijan navodi da on nije dozvolio da se njegovo ime pečati na principsku imovinu, jer je smatrao da to nije osobna, privatna imovina principsa, nego zajedničko i javno vlasništvo Rimske države. Ovo se može smatrati jednom od najvažnijih odluka u vrijeme njegove kratkotrajne vladavine, kojom je jasno podvukao drevno rimsko poimanje jasne podjele na res private i res publica, odnosno ono što je privatno i ono što je javno.

Pertinaks se prema Senatu (čiji je tada član bio i Kasije Dion) odnosi sa visokim poštovanjem i ponovo je uvodio „demokratičniju“ atmosferu u njegovom radu. Za vrlo kratko vrijeme Pertinaks je i započeo sa nizom radikalnih reformnih poteza, kako bi se anulirale negativnosti komodovskog režima (npr. devalviranje pretorskog ranga koje je u Komodovo doba bilo prilično rašireno). Rehabilitirane su postuhmno i žrtve Komodovih čistki. Po *Historia Augusta* Pertinaks je ukinuo i procese po optužbi za *maiestas*, a i opozvana su i progonstva onih koji su protjerani za vrijeme komodovskog režima. Nastojao se vratiti integritet, autoritet i čovječnost u državnoj administraciji. Započela je ponovo i ekonomičnija politika, kako bi se državna imovina dovela i red. Pošto je zatečeno u trezoru samo milion sestercija (npr. Marko Aurelije i Lucije Ver su naslijedili u trezoru čak 2.700.000.000 sestercija), na sve moguće načine se dovijalo kako da se namaknu sredstva. Pertinaks je morao prodati Komodovu imovinu, uključujući i Komodov harem (izuzev onih koji su nasilu dovedeni). Sav nekadašnji Komodov luksuz i gladijatorske opreme koje je ovaj skupljao su izloženi na aukciji. Između ostalog na aukciji su bile izložene i „tunike sa dugim rukavima u stilu Dalmatinaca“ i teški ogrtači sa kukuljicom nazvani bardajejski (možda prema ilirskom narodu Ardijejcima / Vardejima; iako je po Marcijalu ovaj tip ogrtača proizvođen i u Galiji). Vraćen je i novac koji je Komod dao nekim „barbarskim predstavnicima“ kao subsituciju za mir. Ovaj povraćaj novca je bila Letova zasluga, koji je dao da na putu zaustave ovi predstavnici i da im se kaže da je sada novi princeps Pertinaks, kojeg su ovi bili dobro upoznali na svoju štetu za vrijeme transdanubijskih ratova. Po Kasiju Dionu, Let je otkrio i da su neki „odvratni“ klovnovi i lakrdijaši učinjeni Komodovom milošću ekstremno bogatim, pa je onda i njihova imena i sume koje su primili dao javno obznaniti. *Historia Augusta* pripisuje Pertinaksu da je ove lakrdijaše isto stavio na aukciju i prodao. Dionov podatak je vjerojatno tačniji.

Pertinaks je po *Histora Augusta*, zahvaljujući svojoj ekonomičnoj politici, uspio da na neki način uravnoteži javne financije, pa je izvršavao i financijske obaveze koje je Država imala, pa i ono što je Komod bio obećao. Po Kasiju Dionu pretorijancima je isplaćena sva obećana nagrada, a po *Historia Augusta* isplaćena im je samo polovica novca. Pertinaks je stanovnicima Grada („narodu“) dodijelio po osobi po 100 denara. Namjeravao je i uvesti strožiju vojnu disciplinu. Za prefekta Grada je imenovao svoga tasta Sulpicijana. I Kasije

Dion je profitirao za vrijeme Pertinaksove vlade, jer ga je ovaj bio postavio za pretora. *Historia Augusta* opisuje i čitav niz drugih mjera koje je Pertinaks poduzeo ili planirao da poduzme, kako bi sredio stanje u Državi. Herodijan navodi da je Pertinaks izveo i neku vrstu agrarne reforme, pa je dodijelio sva ona italijanska i provincijska zemljišta koja nisu kultivirana svakome onome koji je imao namjeru da ih obrađuje. To je uključivalo i carske posjede. Ove farmere je dao osloboditi svih poreza u periodu od 10 godina i imunitet od drugih javnih dužnosti na isti period. Ova mjera je imala za namjeru ojačati seljačko – posjedničku klasu i preporoditi poljoprivredu, koja je žila kucavica ekonomike i života rimskog svijeta. I Herodijan iznosi još čitav niz drugih mjera koje je poduzimao Pertinaks, a koje su išle u korist stanovništva. Njegova agenda i posao kojeg se prihvatio su bili vrlo ambicizno koncipirani. Kasije Dion konstatira da je ta brzina i želja da u što kraćem roku učini što je moguće više, donijela i probleme Pertinaksu i doprinijela njegovoj kratkoj vladavini. On se direktnim provođenjem svoje radikalne agende zamjerio mnogima, koji su bili profitirali od komodovskog režima. Pertinaks je najbolji primjer nepronicljivosti u političkoj aktivnosti, jer se uvođenjem reda i pravog stanja odnosa zamjerio mnogima (između ostalog utjecajni Komodovi oslobođenici i dvorjani, pretorijanci, eunusi, potkazivaći, raznorazni profiteri, zabavljači, špekulanti i probisvjeti) a da nije mogao računati na silu koja bi održavala njegovu agendu.

I tako se i u tim prvim mjesecima 193. god. n. e. on se morao suočavati sa zavjerama, posebno od strane pretorijanaca, oslobođenika i mnogih drugih kojima se nije sviđao novi režim koji je podsjećao na predkomodovsko, antoninijansko stanje.

Komodovo zanemarivanje vojske u smislu održanja borbene gotovosti, discipline i korištenja u ratovima, doprinijeli su njenoj sve većoj raspuštenosti. Posebno je to bilo izraženo kod pretorijanaca, koji su službovali daleko od opasnosti granica i provincija.

Za vrijeme Komoda razvili su se novi centri moći kao neformalni dvorski kružoci, pretorijanci su se prilično osilili, a oni koji su dobivali dužnosti, zvanja i počasti korupcijom ili voljom Komoda sada su se plašili gubitka privilegija. Svima je njima smetalo bilo što bi moć vratilo u zvanične državne institucije i što su se naglo počeli provoditi reformne odluke. Čak su već 3. I. pretorijanci pokušali da odvuku senatora Trijarija Materna Laskivija (*Triarius Maternus Lascivius*) u svoj tabor i da ga proglase princepsom, ali je ovaj uspio da pobjegne i ode do Pertinaksa. Početkom marta Pertinaks jedva izbjegao konspiraciju koja ga je namjeravala zamijeniti sa konzulom Kvintom Sosijem Falkom (*Quintus Sosius Falco*). Dok je Falko na insistiranje Pertinaksa pošteđen, neki pretorijanci optuženi za učešće su dati da se pogube od strane Leta, koji se pretvarao da je to učinjeno po Pertinaksovoj naredbi. Nakon propasti ove konspiracije, Pertinaks je za prazne državne fondove javno na senatskoj sjednici, na kojoj se raspravljalo o Falkovoj konspiraciji, optužio oslobođenike – Komodove dvorjane. Međutim, glavni problem su predstavljali pretorijanci, koje je dodatno naljutilo pogubljenih njihovih saboraca. I krajem marta više stotina pretorijanaca (300 po *Historia Augusta* i 200 po Kasiju Dionu) provalilo je u palatu i niko im se nije suprotstavio. Pertinaks

je poslao Leta da pokuša situaciju razriješiti, ali on to nije učinio, nego je napustio palatu. Po Kasiju Dionu i *Historia Augusta* on je smišljeno neposredno pred bunu među pretorijancima raspaljivao propagandu protiv Pertinaksa, jer mu se nisu sviđali reformni pokušaji novog principsa. Pertinaks je namjeravao da razgovara sa buntovnim pretorijancima, ali dogovor je spriječio jedan od vojnika (Historia Augusta ga naziva: *Tausius quidam, uiius e Tungris*) koji ga prvi napao uz riječi: „Vojnici su ti poslali ovaj mač“. Nakon toga su i Pertinaks i Eklekt ubijeni. Glava principsa je odrubljena, stavljena na šiljak koplja, i sa njom se paradiralo Gradom.

Pertinaksova supruga i djeca nisu bili ni ubijeni ni fizički povrijeđeni od buntovnika. Možda je razlog njihove poštede ležao u tome što je Pertinaks odbijao da koristi carske, vladajuće i počasne nazive i naslove za svoju djecu. Tako ih je i spasio od eventualne pogiblji. Sam Pertinaks je odlično znao kakva se i odgovornost i opasnost kriju iza zaogrtanja purpurom.

Nakon što je Didije Julijan ubijen, a Sever preuzeo vlast u Gradu, Pertinaks je bio deificiran i priređen mu je veličanstveni oficijelni pogreb (koji Kasije Dion vrlo detaljno opisuje), njegove ubice kažnjene, a Sever je uzeo i kognomen Pertinaks. Sin Pertinaksa je postao i svećenik kulta svoga oca. A neko vrijeme su i održavane i igre na godišnjicu njegovog dolaska na vlast i na njegov rođendana. Kasije Dion detaljno navodi i niz drugih religioznih i svetovnih počasti u spomen Pertinaksu, koje je dao donijeti Septimije Sever. Iako je kratko vladao, pojedine njegove odluke su imale dugoročno značenje, i prilično su utjecale kasniji razvitak i Države i društva. Može se slobodno reći da je tromjesečna vladavina Pertinaksa, odnosno njegova nevjerojatna energija i želja da se učini mnogo toga (ipak su neke njegove odluke zaživjele i uspjele anulirati katastrofalnu vladavinu Komoda), spasila rimski svijet i omogučila mu još par stoljeća života.

Didije Julijan

Didije Julijan (30. I. po Kasiju Dionu ili 2. II. po *Historia Augusta* 133. – 1. VI. 193. god. n. e.) vladao je samo u toku drugog kvartala 193. god. n. e. (od 26. III. do 1. VI.). Po rođenju se zvao *Marcus Didius Severus Julianus*, a kao princeps *Caesar Marcus Didius Severus Julianus Augustus*. Za razliku od Pertinaksa, on je sa očeve strane poticao iz prominentne milanske familije (iako postoje određena mišljenja u novovjekovnoj historiografiji koja ovo stajalište odbacuju), sa majčine iz jedne konzularske familije iz sjevernoafričkog Hadrumetuma. Tako je Didije Julijan bio insubrijansko – punskog porijekla, ništa neobično u kosmopolitskom okružju rimskog svijeta. Otac Didija Julijana je bio Kvint Petronije Didije Sever (*Quintus Petronius Didius Severus*), a majka Emilija Klara (*Aemilia Clara*). Zanimljivo je da je Didije Julijan još od djetinjstva bio protégée Domicije

Lucile, majke Marka Aurelija. Zahvaljujući njenom utjecaju, Didije Julije je vrlo rano ušao u niže magistrature tipa *vigintivirate* (na osnovi epigrafskog spomenika CIL VI, 1401 iz Rima, on je konkretno bio *decemvir litibus iudicandis*), a kasnije je najviše zahvaljujući protežiranju Marka Aurelija napredovao na *cursus honorum*, dostižući i visoke magistrature. Vjenčao se sa Manlijom Skantilom (*Manlia Scantilla*; koja je smatrana ekstremno ružnom, poradi nekog nepoznatnog deformiteta) sa kojom je dobio kćerku Didiju Klaru (*Didia Clara*). Didije Julijan je napredovao u *cursus honorumu*, pa je bio kvestor, edil i oko 162. n. e. postao je pretor. Po *Historia Augusta* on je bio legat XXII. legije *Primigenia*, ali na ovu dužnost se ne nailazi u spomenutom epigrafskom spomeniku, na kome se umjesto toga navodi da je bio legt prokonzulima u Ahaji i Africi. Poslije je bio namjesnik Belgike u periodu 170. – 175. god. n. e. gdje je pokazao zavidne sposobnosti u borbama sa Haucima. Zajedno sa Pertinaksom je obnašao sufektni konzulat 175. god. n. e. Nakon toga se istakao u kampanji protiv Hata, a bio je i namjesnik Dalmacije i Donje Germanije, bio je i prefekt alimentacijskog fonda. Od strane vojnika po imenu *Severus Clarissimus* bio je optužen za učešće u konspiraciji Salvija Julijana protiv Komoda, ali se uspio izvući (onaj koji ga je optužio bio je sam kažnjen). Jedno vrijeme se nalazio u izgnanstvu u svome rodnom gradu. Nakon rehabilitiranja bio je namjesnik i Bitinije i prokonzularne Afrike, gdje je naslijedio Pertinaksa. Po svemu izloženom, jasno je da je Julije Didijan bio veoma iskusan rimski državnik i zapovjednik.

Aukcija principske vlasti

Zločinačko ubistvo Pertinaksa je pred pretorijance postavilo i pitanje šta dalje. Oni nisu imali pripremljenog kandidata, i čini se kao da je njihov obračun sa Pertinaksom više bio nerazumne, afektivne prirode nego neke promišljene konspiracije. I tada nastupa jedna od najozlogašenijih i najsramotnijih epizoda u historiji klasičnog rimskog svijeta. I sam tabor je bio bez komandanta, jer se i Let sklonio. Već na prvi znak pobune u tabor pretorijanaca je Pertinaks poslao gradskog prefekta Sulpicijana, kako bi pokušao smiriti i urazumiti trupe. Kada je došao u tabor, Sulpicijan još uvijek nije znao za sudbinu Pertinaksa. Njegov pokušaj smirivanja situacije je učutkan dolaskom skupine koja je učestvovala u ubistvu Pertinaksa, i koja je na koplju nosila glavu principsa. Sulpicijan je onda izgleda počeo da pregovora sa pretorijancima, kako bi on bio imenovan za principsa. I onda su pretorijanci principsku čast stavili na javnu aukciju, odnosno prodavali su je onome ko će ponuditi više. Uvidjevši ozbiljnost situacije, i Sulpicijan je morao prihvatiti postavljenu igru pretorijanaca. Tada je došao i Didije Julijan (inače znatno imućniji od Sulpicijana), i stavši ispred kapije i taborskih fortifikacija glasno je učestvovao u aukciji. Nedostojne pregovore vodili su poklisari koji su naizmjenice išli od jednog do drugog kandidata i svakog od njih upoznavali

sa ponudama takmaca. Sulpicijan je obećao po 20.000 sestercija po pretorijanskom vojniku, da bi Didije Julijan ponudio po 25.000. I sa tom ponudom je Didije Julijan pobijedio, pretorijanci su mu otvorili kapije i pozdravili ga sa imenom Komoda i proklamirali za novog vladara rimskog svijeta. Pretorijanci su se plašili da ako Sulpicijan postane princeps, da bi mogao osvetiti svoga zeta, što je po Kasiju Dionu bila ideja koju im je Didije Julijan nagovijestio. Pretorijanci su se pobrinuli da sa novim princepsom dogovore da se Sulpicijanu neće ništa desiti. Koliko je Komod bio drag pretorijancima pokazuje i to što su oni Didija Julijana pozdravili i nazvali imenom Komoda. Pod prijetnjom pretorijanske samovolje, Senat je samo mogao formalno aminovati već učinjeno, i tako je ovaj užareni martovski dan bio zaključen. I supruga i kćerka (koje su inače forsirale svoga supruga da se prihvati borbe za vladarsku čast) Didija Julijana su dobile titule augusta.

Pošto je prva princepska familija Julijevaca – Klaudijevaca bila patricijskog staleža, onda se uvriježilo mišljenje da svi princepsi moraju biti patriciji, pa bi onda kada bi neko iz plebejskog staleža postajao princeps Senat ga uzdizao u rang patricija (izuzetak je jedino Nerva). To je onda doživio i Didije Julijan.

Kasije Dion u svome djelu se sjeća zebnje koju su osjećali tadašnji senatori od novog sticaja okolnosti, a posebno on koji se u sudovima sukobljavao sa Didijem Julijanom.

Zanimljivo je da opis ovih dešavanja u *Historia Augusta* načelno odudara od onoga što prenosi Kasije Dion. Dok je Dionov opis obojen određenim animozitetom prema Didiju Julijanu, opis koji daje *Historia Augusta* je znatno povoljniji. Tako se ne spominje da je Didije Julijan direktno iz svoga doma otišao pred tabor, nego da su ga na to nagovorila dvojica tribuna koje je sreo pred senatskom zgradom. *Historia Augusta* uopće ne govori da se desila aukcija, nego da je Didije Julijan pretorijance uspio da ubijedi da ga proglase princepsom tako što im je prvo ponudio veliki novčani iznos, pa ukazao na opasnost izbora Sulpicijana koji bi mogao osvetiti zetovu smrt, te što im je obećao rehabilitirati Komoda, i na kraju da su pretorijanci osigurali da Sulpicijan bude pošteđen. Po *Historia Augusta*, on je pretorijancima isplatio više od obećanog i to 30.000 sestercija. *Historia Augusta* za razliku od Diona, isto podvlače da su supruga i kćerka imale određenih rezervi i negativnih slutnji da su postale vladajuća familija. Inače je biografija Didija Julijana koju daje *Historia Augusta* uglavnom blagonaklona prema njemu. Herodijan spominje i opisuje aukciju.

Vladavina Didija Julijana

Prvi čin koji je Didije Julijan učinio bila je radikalna devalvacija, pa je udio srebra pao sa 87% na 81,5% (sa 2,75 na 2,40 grama), čime je povećao količinu novca, na uštrb njegove kvalitete. To je vjerojatno uradio jer je morao osigurati novca za isplatu pretorijancima.

Sama javnost u Gradu nije uopće dobro primila novog princepsa, posebno zbog načina na koji je to postao. Kada god bi se Didije Julijan pojavio u javnosti, suočio bi se narodnim nezadovoljstvom i problemima. Kasije Dion, *Historia Augusta* i Herodijan detaljno opisuje nezadovoljstvo stanovništva i sa Didijem Julijanom i sa ulogom pretorijanaca u zbivanjima vezanim za ubistvo Pertinaksa, koje je prerastalo u ulične nemire i sukobe sa pretorijancima. U ovome su pale i ljudske žrtve. Didije Julijan je potpuno neadekvatno reagirao (prvo nesupješnim pokušajem podmićivanja, zatim nasiljem) na ovo iznenađujuće političko artikuliranje narodnog nezadovoljstva u Gradu, koje je podsjećalo na doba Republike. Didije Julijan se nije snalazio i u drugim pitanjima.

Slično je bilo i stanje u javnosti u provincijama i regionalnim armijama, samo sa gorim posljedicama za Didija Julijana i pretorijance. Namjesnici i komandanti velikih armija Septimije Sever u Panoniji (po Herodijanu sva je Panonija tada bila pod jednim zapovjedništvom), Klodije Albin u Britaniji i Pescenije Niger u Siriji odbili su sa priznaju Didija Julijana za legitimnog princepsa. Već 9. IV. je u Karnuntumu dunavska armija aklamirala Septimija Severa, a sredinom istog mjeseca je to učinila i istočna armija sa Nigerom, koji je vrlo brzo dobio podršku svih istočnih provincija i vazalnih kraljevčića i kneževina. Niger je inače bio vrlo popularan među Sirijcima, a privremena prijestolnica mu je bila Antiohija. Bitna je bila njegova kontrola nad Egiptom, odakle je mogao kontrolirati izvoz žitarica. Inače je Pertinaks bio vrlo popularan među dunavskom armijom i općenito u Iliriku, jer je bio vojni zapovjednik na tome ratištu za vrijeme markomanskih ratova, a i pokazao se benevolentan prema narodu. Zato su balkansko – dunavske provincije bile vrlo bijesne na postupak pretorijanaca.

Didije Julijan se suočio sa velikom opasnošću, posebno jer je Septimije Sever sa svojom armijom bio najbliži. Posebno se za Didija Julijana stanje usložnilo kada je Sever osigurao i podršku Albina kojeg je proglasio za cezara. Zato se Didije Julijan potrudio da proglasi Severa za državnog neprijatelja, poslano je i izaslanstvo sa ciljem da ubijedi panonsko – balkanske vojnike da napusti Septimija Severa, imenovana je i osoba koja je trebala zamjeniti Severa na namjesničko – zapovjednoj dužnosti koju je ovaj tada oficijelno obnašao, poslan je centurion sa zadatkom da ubije Severa (ranije je bio poslan centurion primipil da ubije Pescenija Nigera). Pošto je postalo jasno da vojnici sa dunavske granice nisu karakterno bliski potkupljivim pretorijancima, rat je bio neizbježan i pretorijanska garda (odavno van aktivnih vojnih operacija) je bila izvedena na Marsovo polje, kako bi bila izložena vojničkom drilu, trenirana u vojnom inženjerstvu. Samo izgleda da taj dril nije bio učinkovit. Sumnjajući da bi mogao biti izdan, Didije Julijan je naredio pogubljenja Leta i Marcije, jer je sumnjao da bi mogli preći na Letovu stranu. Po Kasiju Dionu još jednog atentatora na Komoda i to Narcisa je poslao u smrt Didije Julijan, ali *Historia Augusta* navodi da je Narcisa lavovima dao baciti Septimije Sever.

Kasije Dion izvještava da je Didije Julijan tada (u nadi da će izbjeći poraz) prinio i ljudske žrtve, odnosno dao je ubiti grupu dječaka u vidu nekog magijskog rituala.

Nakon toga je i ravenska flota prešla na njegovu stranu, a i trupe koje je vodio Tulije Krispin (*Tullius Crispinus*; novi pretorijanski prefekt koji je trebao zaustaviti severijanske snage) su prešle na stranu Severa. Krispin se onda vratio u Rim. Pretorijanska garda je u vojničkom smislu bila nesposobna da pruži bilo kakav efektivan otpor. Uvidjevši propast, Didije Julijan je pokušao da pregovara sa Severom, ponudivši mu da zajednički vladaju. Svjestan svoje pobjede, Sever je ignorirao ponude. Kako je napredovao, na njegovu stranu su masovno prelazile italijanske zajednice. Moćna i brojna ilirska armija je tako prodirala sve dublje u unutrašnjost Italije, a otpora praktično da i nije bilo. Italijani su već izgubili drevni ratnički duh i više su preferirali da pred komandanta ilirske armije izađu sa vijencima i podrškom, nego da mu se suprotstavljaju. Ovo je ustvari bio već drugi, uspješni prodor ilirske armije (prvi je bio 69. god. n. e.) u Italiju, sve do Rima.

Sever se tada pokazao i kao dobar diplomata i političar. Pretorijanci primivši obećanje da neće biti kažnjeni ako budu predali stvarne ubice Pertinaksa, su uhapsili vođe konspiracije protiv Pertinaksa i sve to prijavili tadašnjem konzulu Siliju Mesali (*Silius Messala*) koji je sazvao Senat kako bi ga informirao o tome šta se dešava. Na to je Senat javno proglasio Severa za novog princepsa (a samo nešto ranije ga je bio proglasio za državnog neprijatelja), i osudio Didija Julijana na smrt. Tragični Didije Julijan je bio ostavljen od svih, izuzev jednog od prefekta i svoga zeta (vjenčao se te iste godine za Didiju Klaru) Seksta Kornelija Repentina (*Sextus Cornelius Repentinus*; tada prefekta Grada, porijeklom iz prokonzularne Afrike) i Flavija Genijala (*Flavius Genialis*; jedan od pretorijanskih prefekta), i bio je (po Herodijanu) pogubljen od vojnog tibuna kojeg je na taj zadatak poslao Senat. Po Kasiju Dionu njegove posljednje riječi su bile: „Ali kakvo zlo sam ja učinio? Koga sam ja ubio?“ U tadašnjim povijesnim okolnostima, ništa drugo se i nije moglo očekivati nego da Didije Julijan strada. Tijelo Didija Julijana je predato njegovoj supruzi i kćerci, koje su ga sahranile u grobu njegovog pradjeda. Nešto kasnije je Sever oficijelno oduzeo njima dvema počasne nazive augusta. Obje su pošteđene, a Didija Klara je nadživjela oba roditelja.

Jedna senatska i oficijelna delegacija, ne manja od 100 ljudi, krenula je u susret Severu i srela se sa njim u Interamni, gdje je po *Historia Augusta* prvog dana bila ponižena pretresanjem i traženjem eventualnog skrivenog oružja, ali je sljedeći dan svaki čan izaslanstva od Severa nagrađen sa po 750 zlatnika.

VLADAVINA SEPTIMIJA SEVERA

193. – 211. god. n. e.

Septimije Sever (11. IV. 145. – 4. II. 211. god. n. e.) vladao je od 14. IV. 193. god. do 4. II. 211. god. n. e. Po rođenju se zvao *Lucius Septimius Severus*, a kao princeps *Caesar Lucius Septimius Severus Eusebes Pertinax Augustus.* Septimije Sever je rođen u punskom gradu Leptis Magna, nedaleko od današnjeg Tripolija u Libiji, i pripadao je familiji lokalne elite viteškog ranga. Njegovi roditelji su bili Publije Septimije Geta (*Publius Septimius Geta*) i Fulvija Pija (*Fulvia Pia*). Sa očeve strane Septimije Sever je bio punskog ili miješanog libijskog (hamitskog) i punskog (semitskog) porijekla. Sa majčine strane bio iz familije koja je (po agnatskoj) generacijama već živjela u Leptis Magni, a dalekim porijeklom je bila iz Italije (iz Tuskuluma). Imao je starijeg brata Publija Septimija Getu (*Publius Septimius Geta*) i mlađu sestru Septimiju Oktavilu (*Septimia Octavilla*). Njegov otac nije držao neke bitnije političke pozicije, ali su zato dvojica njegovih rođaka (Publije Septimije Aper / *Publius Septimius Aper*, konzul sufekt 153. godine n. e. i Gaj Septimije Sever / *Caius Septimius Severus*, konzul sufket 160. god. n. e.) sa agnatske strane bili konzuli za vrijeme principsa Antonina Pija. Sa majčine strane rođak Septimija Severa je bio Gaj Fulvije Plautijan (*Caius Fulvius Plautianus*), koji će postati pretorijanski prefekt za vrijeme vladavine Severa.

Septimije Sever je djetinjstvo i ranu mladost proveo u svome rodnom mjestu, pa je prvi jezik bio punski/feničanski, iako je uobičajeno obrazovanje sticao na latinskom i grčkom jeziku. Po Kasiju Dionu, kao dječak Septimije Sever je bio željan za više edukacije i znanja, nego što ga je dobijao. Oko 162. god. n. e. Septimije Sever se zaputio u prijestolnicu, nadajući se ostvarenju političke karijere uz pomoć preporuka i protežiranja rođaka Gaja Septimija Severa. Tako je započeo njegov uspon u *cursus honorumu,* i to dosta postupno pa i sa određenim poteškoćama. Prvo je obnašao niže magistrature, kao nadzor i održavanje cesta u ili u blizini Grada. Istovremeno se pojavljivao i na sudu kao advokat. Polaganost u karijernom napredovanju i izbijanje antoninijanske pandemije, sigurno su doprinijeli da se Septimije Sever privremeno vrati u Leptis Magnu, gdje je klima za njega bila prijatnija i zdravija. Po *Historia Augusta,* on je navodno bio procesuiran zbog preljuba ali je optužba odbačena. Krajem 169. god. n. e., kada je dostigao predviđenu dob da može postati kvestor, Septimije Sever se vratio u Grad, da bi već 5. XII. iste godine preuzeo tu dužnost. Nakon isteka kvestorskog mandata, po drevnom obrascu, postao je član Senata. Naredni period njegove karijere je pomalo nejasan, iako je tada zauzimao i obnašao veliki broj dužnosti. Zahvaljujući i tome što je antoninijanska pandemija umorila dobar dio senatora koji bi mu mogli biti konkurencija, karijera nesumnjivo sposobnog i talentiranog Septimija Severa se ubrzanije odvijala i uzdizala. Nakon prvog kvestorskog mandata (nakon odbijanja vojnog službe vojnog tribuna), trebao je da odsluži prokvestorski termin (172. god. n. e.) u

senatskoj provinciji Betici. Zbog iznenadne smrti oca, morao je iz Betike otići u Leptis Magnu kako bi sredio familijarne poslove. Prije nego što je napustio Afriku maurski ratnici su upali u Betiku, pa je Senat ovu provinciju prepustio principsu, a u zamjenu je privremeno dobio Sardiniju i Korziku. I tako je Septimije Sever ostatak svoga prokvestorskog termina proveo kao kvestor na ovom otoku, koji baš nije nudio neke mogućnosti za ambiciozne i talentirane pojedince. Kada je 173. god. n. e. rođak Gaj Septimije postao namjesnik prokonzularne Afrike, uzeo je kao jednog od svojih legata i Septimija Severa. Nakon te službe, on je bio plebejski tribun i to kao kandidat principsa[106] Marka Aurelija. Oko 175. god. n. e. oženio je svoju prvu suprugu Pakiju Marcijanu (*Paccia Marciana*), rodom iz Leptis Magne i vjerojatno libijskog ili punskog (ili miješanog) porijekla. O njoj se veoma malo zna, a *Historia Augusta* navodi da je sa njom imao dvije kćerke, o kojima ne postoje druga svjedočanstva. Ona je umrla prirodnom sigurno prije 185. god. n. e., a Septimije Sever ju je komemorirao sa statuama kada je postao princeps. U toku svoga prvog braka bio je pretor 178. god. n. e., i boravio je u Španiji. Nakon toga je neko vrijeme bio u Ateni.Željan da se ponovo oženi i osigura potomstvo, on je konsultirao i horoskop koji mu je prorekao ženu iz Sirije. I kada je posjetio sirijski grad Emesu (danas Homs), upoznao je djevojku po imenu Julija Domna (*Iulia Domna*). Inače on je u Siriji tada boravio služeći kao komandant IV. legije *Scythica* u Siriji, dok je namjesnik ove provincije bio Pertinaks.

Starija sestra Julije Domne je bila Julija Meza (*Iulia Maesa*), koja će kasnije sa svoje dvije kćerke imati veliku ulogu u posljednje dvije decenije severijanske dinastije. Brak između Septimija Severa i Julije Domne je bio sretan, i porodio je dva sina i to Lucija Septimija Basijana (kasnije sa nadimkom Karakala) i mlađeg Publija Septimija Getu. Karakala se rodio u Lionu, kada je njegov otac bio legat u Lugdunskoj Galiji. Nakon što je Sever bio konzul sufekt 190. god. n. e., Komod ga je 191. god. n. e. imenovao za komandanta panonske armije. Kada je stigla vijest o ubistvu Pertinaksa, Sever je u Karnuntumu aklamiran od vojnika. Na njegovoj strani su bile sve legije Panonija i Mezija izuzev X. legije *Gemina*, stacionirane u Vindoboni/Beču. Sever je u tom trenutku veliku i krucijalnu pomoć dobio od svoga brata Publija, koji je namjesnik Donje Mezije. I sa svojim trupama je pohitao da pomogne bratu. Inače je Publije Septimije imao veoma istaknutu političku i vojnu karijeru do tada. Kasnije će imati veliku ulogu na severijanskom dvoru.

Otac Julije Domne po imenu Gaj Julije Basijan ili Bas (*Caius Iulius Bassianus/Bassus*) bio pripadnik familije kraljeva i svećenika Emese. Riječ je o dinastiji (poznati kao emeška dinastija ili *Sempsigerami*) koja je vodilo Emesu kao vjerno i vazalno kraljevstvo Rimu još od vremena Pompeja. Pretpostavlja se da je njeno dalje porijeklo familije bilo beduinsko i arapsko. Iako su emeški kraljevi bili vjerni rimski vazali (posebno kralj *Caius Iulius Sohaemus* / Γαίος Ιούλιος Σόαιμος, koji je poslao pojačanje prilikom opsade Jerusalima,

[106] Izvjestan broj članova svakog kolegija magistrata nije bio izabiran od Senata, nego ga je imenovao sam princeps. Na ovaj način imenovani su zvani *candidati Caesaris*.

a pomogao je i prilikom aneksije Komagene), Rimska država im je, iz nepoznatih razloga, reducirala autonomiju. Tako je *Caius Iulius Alexio* II. / Γάϊος Ἰούλιος Ἀλεξιῶνος (nasljednik Sohaema) kao kralj – svećenik imao samo ceremonijalni autoritet, poglavito religijske prirode, što su zadržali i njegovi nasljednici. Basijan je bio i visoki svećenik lokalnog kulta Elagabala/Heliogabala (ali ne i kralj – svećenik Emese), boga El-Gabala iz Emese, jer je svećenik mogao biti samo potomak (sam kralj – svećenik ili neki drugi član familije) praktičnog osnivaća dinastije *Sampsiceramusa* I. ili kasnijeg svećenika – kralja *Sohaemusa*. Ova familija je bila enormnog bogatstva i uvrštena je u senatorski red.

Zanimljivo je da je Septimije Sever napisao i svoju autobiografiju, vjerojatno nakon pobjede nad Albinom, i koju je koristio pisac njegove biografije u *Historia Augusta*. Sva izvorna građa koja se odnosi na Septimija Severa kao jednu od karakternih osobina istiće njegovo sujevjerje i vjerovanje tumačenju snova, horoskopima i raznoraznim proricateljima. I pojedine odluke iz privatne i političke sfere odlučivanja je usmjeravao na osnovi onoga što su mu govorili snovi, horoskopi ili razni tumači budućnosti. Sa druge strane, Sever je vodio skroman život, bez luksuza i ekstravagancije i zadovoljao se običnom hranom i pićem.

Da se u Leptis Magni, bez obzira što je stanovništvo imalo status rimskih građana, uveliko govorilo punskim jezikom u svakodnevnoj komunkaciji dokazuje Severova sestra. Po *Historia Augusta*, ova žena iz najviših slojeva tadašnje elite Leptis Magne je u svojim zrelim godinama u tolikoj mjeri slabo govorila latinski jezik da se Sever (kada je već bio princeps) morao crvenjeti zbog nje. Po tome latinizacija u sjevernoafričkim oblastima se zadržala samo na elementarnom, površnom nivou, dok je semitski i hamitski karakter još uvijek bio vrlo snažan.

Nastavak V. građanskog rata

Smrt Julija Didijana i priznavanje Septimija Severa za novog, legitimnog princepsa od strane Senata nije značilo i kraj građanskog rata, koji je samo ušao u novu fazu. Istočne provincije je čvrsto držao Pescenije Niger, a ni sa Albinom situacija nije bila najčistija i najsigurnija.

Pescenije Niger (*Gaius Pescennius Niger Augustus*) rođen cc 135. – 140. god. n. e., je vladao na istoku samo od aprila 193. do sredine 194. god. n. e. Porijeklom je bio iz jedne stare italijanske viteške familije, iz koje je on bio prvi koji je ušao u senatorski red. Malo se zna o njegovoj karijeri, izuzev da je obnašao neke zapovjedne i administrativne pozicije u Egiptu, bio zapovjednik u vojnim kampanjama u Dakiji početkom Komodove vladavine i da je bio konzul sufekt, nakon čega je 191. god. n. e. postao legat Sirije. Kada je Pertinaks

ubijen, a Julije Didijan preuzeo vlast, nezadovoljstvo stanovništvo Rima (u kojem je Pescenije Niger bio popularan) ga je javno prizivalo da preuzme vlast. Pescenije Niger je preuzeo i kognomen *Iustus* / Pravedni. Već od samoga početka, bilo je očito da dogovora između Severa i Nigera nema, jer su Nigerovi glasnici koji su u Rim javljali o njegovom proglašenju za princepsa bili presretnuti od Severovih vojnika. *Historia Augusta* predstavlja Pescenija Nigera u vrlo povoljnom svjetlu, i čak navodi da je on u svojim pismima Marku Aureliju i Komodu preporučivao promjene u provincijskoj upravi, odnosno o izboru i mandatima namjesnika i *assessores*. Uglavnom su se Pescenijevi prijedlozi ticali održanja stabilnosti i trajnosti uprave. *Assessores* (zvani i *consiliarii*) su bili namjesnikovi asistenti u svim stvarima koji se odnose na sudbene poslove, sjede pored njih na sudskim procesima i daju im savjete u pravnim pitanjima. Ista edicija opisuje njegovu strogost prema vojnicima i održavanje discipline, te strogo kažnjavanje čak i najmanjih krađa koje bi vojnici počinili.

Klodije Albin (*Imperator Caesar Decimus Clodius Septimius Albinus Augustus*), proklamirani car od vojske na Zapadu, vladao je od jeseni 196. do 19. II. 197. god. n. e. Albin je rođen cc 150. god. n. e. u familiji koja je pripadala eliti grada Hadrumetuma u prokonzularnoj Africi. Nadimak *Albinus* / Bijeli je dobio zbog svoje svijetle puti. U vojsku je ušao u mladoj dobi i služio je kao komandant pojedinih jedinica (dalmatinska konjica, I. legija *Italica* i IV. legija *Flavia*) sa velikom posvećenosti, posebno za vrijeme pobune Avidija Kasija. Marko Aurelije ga je posebno hvalio u svojim pismima i za vojno iskustvo i umijeće ali i poradi karaktera, a istakao je da bi bez Albina trupe u Bitiniji prešle na stranu Avidija Kasija. Kasnije je Albin bio namjesnik u jednoj od rajnskih i sjevernogalskih provincija (možda Donja Germanija), gdje je izvojevao pobjedu nad prekorajnskim zajednicama. Potom je bio i namjesnik Britanije. U ovo vrijeme je Albin sigurno uživao veliki ugled u tadašnjoj javnosti, da je i sam (po pismu koje prenosi *Historia Augusta*) Komod smatrao shodnim da mu ponudi počasni naziv cezar, što je ovaj odbio. Jedan događaj koji se odigrao dok je bio namjesnik Britanije u dovoljnoj mjeri govori kako je Albin, iako vjerojatno punskog porijekla, bio zadojen starim rimskim duhom i vrlinama. Lažna vijest o Komodovoj smrti ga je ponukala da pred svojim okupljenim vojnicima nazove Komoda tiraninom i da će on (Albin) biti koristan u obnovi drevnog dostojanstva i moći Senata, odnosno da će doći do obnove Republike. Još uvijek živući Komod nije bio oduševljen ovakvim Albinovim stavom i poslao je Junija Severa (*Iunisu Severus*) kao novog britanskog namjesnika. Ali bez obzira na imenovanje Junija Severa, Albin je ostao namjesnik Britanije. Kada je došla vijest o smrti Pertinaksa, britanska armija je aklamirala Albina, ali se on odmah dogovorio sa Severom (priznavši njegovu princepsku vlast) i primivši naziv *Septimius* i *Caesar*. I na ovom primjeru se vidi da je Albinu, i pored iznimnog vojničkog iskustva, nedostajalo političke pronicljivosti, jer je bilo jasno da Septimije Sever neće trpiti viševlašće ili dvovlašće u rimskom svijetu. Albin je u tom vremenu bio praktični vladar

nad zapadnim provincijama, a sa Severom je dijelio i konzulat 194. god. n. e. Izvorna građa se više manje bolje odnosi prema njemu, ističući i njegove neke sposobnosti, ali i mane. Zanimljiv je detalj da je bio ženskaroš, te da je uvijek kažnjavao odavanje homoseksualnosti. Navodi se da je on napisao i jednu agrikulturnu raspravu i kolekciju erotskih priča, nazvanih „Miletske priče“, što ukazuje na njegovu dobru obrazovanost.

Čim je ustanovio svoju vlast, Sever se odlučio pozabaviti sa nevjernom pretorijanskom gardom. Dao je pogubiti Pertinaksove ubice, a po Kasiju Dionu i Herodijanu, neposredno prije nego što je ušao unutar pomeriuma Grada, sve ostale pretorijance (i to nenaoružane i bez vojne opreme) je sakupio na Marsovom polju, prvo ih izgrdio teškim riječima zbog njihovih nezakonitih i nečasnih postupaka, a zatim ih je sve odmah razoružao i otpustio, a konjanicima oduzeo i konje.

Kasije Dion prenosi jednu anegdotu da je jedan konj odbio da se odvoji od svoga konjanika, pa ga je nastavio pratiti. Onda je vojnik, znajući da ne može da zadrži konja, prvo ubio konja, a zatim sebe.

Da bi istakao svoju pomirljivost i odanost drevnim rimskim običajima, i kako bi dobio podršku senatora, vitezova i javnosti Grada Sever je ušao u Rim 9. VI. bez ratne opreme i u civilnoj togi, i to pješice a ne na konju. Ali je vojska koja ga je pratila ušla je u ponoj ratnoj opremi. Grad je dočekao Severa i povorku u veoma svečanoj atmosferi, koju prilično slikovito opisuje Kasije Dion.

Ustanovljen je novi sastav pretorijanske garde koji je popunio vjernim balkansko – podunavskim vojnicima. *Praefectus vigilum* Gaj Fulvije Plautijan (Severov prvi rođak) je dobio zadatak da uhapsi Nigerovu djecu i drži ih kao taoce.

Po Herodijanu, Komod je uveo u praksu da se familija i djeca namjesnika provincija ostavljaju u Rimu, kao garanciju za njihovu lojalnost. Kada je Sever preuzeo vlast u Rimu, skupljena su sva djeca namjesnika na istoku i onih koji su držali bitne pozicije u istočnim provincijama i smatrana taocima. Tako su uhapšena i pretvorena u taoce i druga djeca Nigerovih istaknutih pristalica, kao u slučaju Aselija Emilijana.

Sever je poslao i trupe u prokonzularnu Afriku kako bi je zaštitio od eventualnog napada nigerijanske stranke iz pravca Egipta. Time se želio osigurati da Niger ne dođe u posjed još jedne žitnice Mediterana, čime bi Italiju doveo u tešku poziciju.

Prokonzul Azije Aselije Emilijan (*Asellius Aemilianus*; rođak Albina), koji je bio na strani Nigera je zauzeo Bizant, vrlo bitnu stratešku tačku na prelazu iz Europe u Aziju. Iako je Niger raspolagao sa velikim bogatstvom istočnih provincija, u vojnom pogledu je bio znatno slabiji od severijanskih trupa (uglavnom sastavljenih od Ilira i Podunavaca). Iako je bio slabiji, Niger je prvi poduzeo ofanzivu i to prema Perintu, ali se po Kasiju Dionu zbog nekih nepovoljnih znamenja vratio u Bizant. *Historia Augusta* izvještava suprotno da su nigerijanske trupe kod Perinta porazile dio severijanskih trupa koje je predvodio Lucije

Fabije Cilo (*Lucius Fabius Cilo*). Tada su po *Historia Augusta* Niger i Aselije proglašeni državnim neprijateljem.

Velika severijanska armija je išla prema istoku, a predvodnicu je vodio Tiberije Klaudije Kandid (*Tiberius Claudius Candidus*). Niger je od Bizanta stvorio glavno svoje uporište, a Aselije je imao zadatak da brani južnu obalu Mramornog mora. Kada su se severijanske trupe približile razmeđu Europe i Azije, Sever je pokušao dogovoriti mir, ponudivši Nigeru da se preda i ode u izgnanstvo. Ovu ponudu je Niger odbio. Bizant je pružio veliki otpor, i severijanska armija je morala da nastavi operacije ne čekajući pad ovog grada. Ustvari zbog odlučnog otpora Bizantinaca, severijanska armija je u Malu Aziju prešla kod Kizika, pa su kod ovog grada trupe po komandom Kandida pobijedile Aselijevu armiju. Namjesnik Azije je bio zarobljen i pogubljen. Niger je napustio Bizant i povukao se u Nikeju.

Nova bitka se odigrala kod Nikeje krajem decembra 193. god. n. e., koja je isto rezultirala porazom Nigera, koji se sa glavninom trupa povukao do planinskog lanca Taurus, koji dijeli Malu Aziju od Levanta. Problem za Nigera je nastao kada su armije, provincije i lokalne zajednice na istoku počele prelaziti na Severovu stranu. Tako su Laodikeja i Tir, Egipat 13. II. 194. god. n. e. i namjesnik Arabije promijenili stranu. Međutim, Niger je brzo reagirao i stanju razjarenosti je na Laodikeju i Tir poslao svoje maurske jedinice i strijelce sa naređenjem da ih sravne. Po Herodijanu Mauri su najbrutalniji i najdivljiji narod na svijetu i potpuno su indiferentni na smrt ili opasnost. Oba grada su zauzeta i stravično kažnjena. Nakon rata, Septimije Sever je golemu svotu novca odvojio radi obnove gradova koje je nigerijanska armija uništila.

Sever je zamijenio Kandida sa Publijem Kornelijem Anulinem (*Publius Cornelius Anullinus*), sa zamjenikom po imenu Valerijan (*Valerianus*). Armija kojom je zapovijedao Anulin je u maju 194. god. n. e. ušla u bitku sa preostalim Nigerovim trupama kod Isa (Kasij Dion ih naziva „Klikijske Kapije“). Ovo je bilo vrlo bitno strateško mjesto odakle je put vodio iz Male Azije u Siriju i Levant. Nakon duge i teške bitke, nigerijanska armija je bila u potpunosti poražena. Po Kasiju Dionu, gubici nigerijanske armije su iznosili oko 20.000 ljudi. Nakon pada Antiohije, Niger je pokušao da pobjegne, i da prebjegne na iransko područje. Međutim, u tome nije uspio i bio je uhvaćen i pogubljen odsjecanjem glave. Sever je naredio da se njegova odsjećena glava odnese pred Bizant, kako bi se pokazala braniocima, ali je grad nastavio sa otporom. Kasije Dion i Herodijan detaljno opisuju odbrambene fortifikacije i zemljopisne pogodnosti ovog grada, i odolijevanje ovog grada pred napadačima. Bizant je tako pokazao svu svoju pogodnost, koja će mu do danas osiguravati da bude jedna od najvećih mediteranskih, europskih i eurozijskih metropola. Po Kasiju Dionu Bizantinci su tada raspolagali i sa 500 brodova. Kao što će mnogobrojne vojske u kasnijim razdobljima „lomiti zube“ napadajući ga, tako su i severijanske trupe pred Bizantom gubile vrijeme, snagu i ljude. Kasije Dion, ne bez doze određenog lokalpatriotskog ponosa, govori o izvjesnom svom zemljaku po imenu Prisk (*Priscus*) koji je dizajnirao većinu bojnih mašina kojima su se Bizantinci služili u svojoj odbrani.

Ovaj Prisk je nakon pada Bizanta, prvo bio osuđen na smrt, a onda i pošteđen, jer je Sever saznavši za njegova umijeća spriječio njegovo pogubljenje. Tako se Prisk našao u severijanskoj službi, posebno se istaknuvši prilikom opsade Hatre, gdje su njegove mašine bile jedine koje nisu bile spaljenje od Hatrana.

Sever je bio vrlo surov u obračunu sa Nigerovim pristalicama. Neki senatori koji su bili pristalice Nigera je dao pogubiti, a većinu je protjerao na neke otoke i konfiscirao im imovinu. Da su mnogi stradali samo zato što su se našli sticajem okolnosti u zadatim pozicijama, a ne zato što su bili neprijatelj severijanske frakcije po defaultu potvrđuje govor senatora Kasija Klemensa – *Cassius Clemens* - (koji prenosi Kasije Dion) koji je ovaj izrekao dok mu se sudilo pred Severom. Bilo je i onih koji su potpuno nevini stradali. Nigerova supruga i djeca su prvo bila protjerana a zatim pogubljena (neposredno nakon raskida sa Albinom) i njegova imanja konfiscirana. Provincija Sirija je podijeljena na dvije nove provincije i to *Syria Coele* i *Syria Phoenicia*, jer ju je i na taj način želio kazniti zbog podrške Nigeru. Prvospomenutom provincijom je upravljao konzular, a sirijskom Fenikijom osoba koja je bila isluženi pretor. Antiohija, koja je bila središte Nigerove stranke je kažnjena tako što je degradirana na status sela u okrugu grada Laodikeje (koja je na vrijeme promijenila stranu), što je bila veoma teška kazna. Po Kasiju Dionu on je bio bez milosti u utjerivanju golemih svota novca. Po Herodijanu, jedan dio Nigerovih vojnika je saznavši o surovosti Severa, pobjegao čak i dalje preko rijeek Tigrisa, gdje je većina i ostala, srodivši se sa lokalnom populacijom. Niger je imao i podršku za svoju akciju i od arsakidskog dvora i njegovih vazala, kao i niza pograničnih malih državica.

Po Herodijanu Niger je zatražio pomoć od jermenskog kralja, iranskog „šaha nad šahovima„ i Hatre. Dok je jermenski kralj odbio da se uplića u rimski građanski rat, dotle je iranski „šah nad šahovima“ pozitivno odgovorio na Nigerovu zamolbu. Barsemije, vladar Hatre je poslao kontigent strijelaca Nigeru.

Pojedine državice su pokušale i da iskoriste stanje građanskog rata, pa su napale rimske pozicije i zauzele određena područja. Vojske Osroene i Adiabene su bile opkolile rimski garnizon u Nisibisu. Pošto nisu htjele da se potčine Severu, ovaj je pokrenuo na njih veliku ofanzivu. Tako je započela eufratska kampanja 194. – 195. god. n. e. i to dok je još trajala bitka za Bizant. i pored teškog prodora kroz suho polupustinjsko i pustinjsko područje trupe su došle do Nisibisa. Nakon toga su njegovi komandanti (Let, Anulin i Prob) upućeni u Osroenu i Adiabenu nanoseći im teške gubitke. Sudeći po prikazima sa slavoluka Septimija Severa, severijanske trupe su i napale Edesu, a njen kralj Abgar se predao. Pobijeđena je i oblast Adiabene. Još su izvedeni neki pohodi, a Severu su se potčinile i određene arapske zajednice. Septimije Sever je za te pobjede uzeo nazive *Arabicus, Adiabenicus,* /“Arapski, Adiabenski“, kasnije će dodati (nakon pobjede iz 198. god. n. e.) i *Parthicus/*“Partski“. Kasije Dion oštro kritizira ove severove transeufratske pohode, jer navodi da su prinosi bili mali, a da su previše koštali, te da su ta osvajanja bila izvor za kasnije konstantne ratove.

Septimije Sever se morao vratiti na zapad, jer mu je slijedila borba sa Klodijem Albinom, pa je došlo do privremenog prekida ofanzive na iransko područje.

Bizant je zauzet tek nakon tri godine opsade i tek nakon što je u jednoj pomorskoj bitki teško poražena bizantska flota koja je pokušala da dopremi zalihe i resurse u Bizant. Magistrati i vojnici koji su branili grad bili su pobijeni, grad je izgubio autonomiju, a stanovnici su morali plaćati danak. Čitav teritorij Bizanta priključen je Perintu. Bizant je teško stradao, a kasnije je Sever dao da se Bizant obnovi. Međutim, Sever je tada počinio i jednu stratešku grešku, a to je bilo rušenje impozantnih zidina Bizanta. Time je uništena utvrđena pozicija koja je štitila i kontrolirala najuži prolaz iz pravca Crnog u Mramorno more, odnosno prema mediteranskim obalama. Posljedice toga, u vrlo tragičnom smislu će se osjetiti nekih 6 – 7 decenija kasnije. Promučurni Kasije Dion je to predosjećao, opisujući zidine kakve su bile prije rata i njihove stanje nakon predaje Bizanta. Tako je završio obračun sa Crnim (Niger znači „crn“), a slijedio je obračun sa Bijelim (Albinus znači „bijeli“). Pri povratku u Italiju Sever je odbio trijumf koji mu je Senat dodijelio za pobjede u sjevernom Međurječju, jer bi to moglo dobar dio javnosti asocirati da slavi pobjede u građanskom ratu.

Denar Pescenija Nigera. Pescennius Niger iz 193. – 194. god. n. e. iz antiohijske kovnice.
Na aversu portret Pescenija Nigera, a na reversu rogovi obilja koji se „križaju“.

Nakon konačne pobjede nad Nigerom i pada Bizanta, Sever se smatrao dovoljno stabilnim da učini sebe jedinim vladarem rimskog svijeta, i da se ne mora dodvoravati Albinu. Na putu kroz Podunavlje, Septimije Sever se zadržao u legijskom taboru u Viminaciumu (kod današnjeg Kostolca), i tu je svog sina Karakalu proglasio za cezara pod imenom Marko Aurelije Antonin, kao da je adoptiran među Antonine. Pošto stvarna

adopcija nije postojala, zamijenila ju je fiktivna kojom je Sever svoju užu familiju povezao sa Antoninima, nastojeći da joj na taj način pridoda kakav takav legitimitet, i samim tim i legalno pravo na vlast. Pošto je posljedni predstavnik antoninijanske „dinastije“ Komod bio posthumno javno osuđen, njegovo ime izbrisano po *damnatio memoriae* i time sva akta anulirana fiktivno srodstvo Severa na Antonine se nadovezivalo preko Marka Aurelija. Formalna teškoća stvarnog srodstva Severa sa Antoninima je bačena u zasjenak, pa se Septimije Sever na nekim natpisima pojavljuje kao *Commodi frater* (Komodov brat). Kasije Dion ističe da je, nakon pobjede nad Albinom, on konstantno sebe titulirao kao sina Marka i brata Komoda, i da je čak darovao božanske počasti potonjem, odnosno da ga je deificirao (što potvrđuje i *Historia Augusta*). Ista edicija navodi da je Septimije Sever smatrao da svi principsi trebaju da uzmu ime Antonin koje bi tako preraslo u titulu kao august. Inače je Sever veoma cijenio Marka Aurelija.

Otvoreno deklariranje Severovog sina Karakalu za nasljednika je bilo direktni udarac za Albinove ambicije, jer je ovaj računao da je dobijanjem naziva cezara bio inauguriran kao nasljednik i drugi čovjek po političkoj važnosti u rimskom svijetu. Nesumnjivo je Albin bio vrlo vješto prevaren od strane Severa. *Historia Augusta* kao povod za raskid Albina sa Severom, navodi da je ovaj potonji (želeći da zadrži principsku vlast za sinove) Albinu poslao laskavo pismo ali sa atentatorima. Po istoj ediciji Albin je otkrio Severovu prijetvornost i dao uhapsiti atentatore. Albin je sukladno tome i reagovao i pripremio se za otpor. Uz to je i Sever bio poslao atentatora na Albina, koji je tada jedva uspio da spasi svoj život. Nakon toga je Albin od britanske armije u jesen 196. god. n. e. aklamiran za augusta i principsa. Sa svojom armijom (ispraznivši Britaniju od vojnih snaga) je prešao u Galiju, pobijedio severijanskog legata Virija Lupa (*Virius Lupus*) i zauzeo veći dio galskih zemalja. Iako je Lugdunum/Lion učinio svojim glavnim uporištem, nije uspio dobiti podršku snažne germansko – rajnske armije. Sever se sa ilirsko – podunavskom armijom (cc 75.000 ljudi) uputio prema Galiji. Do odlučujuće bitke je došlo kod Liona 19. II. 197. god. n. e., koju Kasije Dion detaljno opisuje. Bitka je bila veoma teška, i obje vojske su imale goleme gubitke nad kojima Dion lamentira. Na kraju toga krvavog dana, albijanska armija je u potpunosti poražena, a Klodije Albin je ili (po Kasiju Dionu) izvršio samoubistvo ili (Po Herodijanu i *Historia Augusta*) bio zarobljen i pogubljen po Severovom naređenju. Kao posljedni čin poniženja, Albinovo nago tijelo je bilo položeno ispred Severa, tako da je on mogao preko njega preći sa svojim konjem. Lion je bio opljačkan i razaran od rušilačke i bezkrupulone ilirsko – podnavske armije, a pristalice Albina su bile surovo progonjeni. U početku su Albinova supruga i djeca bili pošteđeni, ali izgleda da je vrlo brzo Sever promijenio mišljenje i dao ih eliminirati. Bezglava tijela Albina i njegove neposredne familije su bila bačena u rijeku Ronu. i *Historia Augusta* i Herodijan navode da je veliki broj ljudi pogubljen u Galijama, i to među njima značajan broj istaknutih muškaraca i žena. Veliki broj pripadnika galske i španske elite je likvidiran. Njihova imovina je konfiscira, čime je fisk došao u posjed enormnog novca i imovine. *Historia Augusta* zato navodi da je

rezultat ovih konfiskacija bilo to da je on svojim sinovima ostavio bogatstvo veće nego što je iza bilo kojeg drugog princepsa ostalo, i da veliki dio zlata Galija, Španija i Italije postao princepsko vlasništvo. Ovo jasno ukazuje na koncentriranje bogatstva u rukama carske institucije. I provincija Britanija je, po uzoru na podjelu Sirije, kažnjena podjelom na dvije nove provincije Gornju Britaniju (*Britannia Superior*) i Donju Britaniju (*Britannia Inferior*). Obje su bile u statusu carskih provincija, sa tim da je Gornjom Britanijom upravljao konzular, a Donjom onaj koji je bio isluženi pretor. Sever je pokazivao svu svoju nemilosrdnost, a Albinovu glavu je poslao u Rim, sa oštrim i drskim pismom Senatu u kojem se izrugao privrženosti senatora Albinu. *Historia Augusta* ovo pismo prenosi u cjelosti.

Albin je zbog svoga postupka kada je dobio lažnu vijest o Komodovoj smrti, ali i drugih razloga bio omiljen među senatorima. Septimije Sever nije imao nimalo skrupula u odnosu prema senatorima, pa je tako želeći da osudi senatore (to je ona grupa pogubljenih) koji su pisali Albinu protiv njega, ujedno želio i da kompromitira konzulata Gaja Julija Erucija Klara Vibijana (*Caius Iulius Erucius Clarus Vibianus*), za kojeg je isto mislio da je bio albinovac, tako što bi ga upotrijebio kao denuncijatora. Vibijan je tu nečasnu radnju odbio, pa je za to platio glavom. Ulogu denuncijatora je imao izvjesni Julijan.

Aureus Albina kao cezara iz perioda 193. – 195. god. n. e. Kovan u Rimu 194. god. n. e. Na aversu se nalazi portret Albina, a na reversu *Saeculum Frugiferum* (božanstvo utjelovljenje „plodne ere“; vjerojatno Ba`al Hammon, semitsko – feničansko božanstvo poštovano u sjevernoj Africi) sa zrakastom krunom kako drži štap *caduceus* i klasja žita u desnoj, i vilice za sijeno u lijevoj ruci.

Drugi pohod na Iran (197. – 199. god. n. e.)

Koristeći se Severovim odlaskom, Iranske trupe su izvele uspješnu ofanzivu i napale rimske pozicije na širokom frontu od Sirije i Mesopotamije do Jermenije. Garnizon u Nisibisu je bio opkoljen, ali ovaj grad nije pao zahvaljujući zapovjedniku Juliju Letu (*Iulius Laetus*, inače se istakao u prvom eufratskom ratu i u bitci kod Liona). I odmah nakon eliminiranja Albina, Sever je krenuo ponovo na istok. Po Herodijanu, kao povod je iskoristio podršku Barsemija, vladara Hatre upućenu Nigeru. Ono što se Severu mora priznati, to je njegova čvrstoća volje, odlučnost i brzina djelovanja, te nevjerojatna energija i neumornost. To mu je u ostalom i donijelo pobjede, jer nije bespotrebno oklijevao čime je ostvarivao startnu prednost u odnosu na svoje protivnike. Tako je uspio da prestigne svoje rivale u trci za preotimanje princepskog trona od Julija Didijana, uspio da se efektivno obračuna sa Nigerom, prebaci na zapad i pobijedi Albina i onda opet krene na istok. Naravno, to ne bi bilo moguće da nije imao apsolutnu podršku ilirsko – podunavske armije koja mu je u potpunosti stajala na raspolaganju. I kada se to poveže sa njegovim dobrim vođenjem borbenih operacija i smislom za administraciju je moglo donijeti samo učinkovit rezultat.

Sever je na Eufratu skupio značajnu vojnu silu, i onda je prešao Eufrat i tako započeo treći po redu upad u Iran u zadnjih sto godina. Sada je Abgar IX., kralj Osroene predao svoju djecu kao taoce i pomogao je Severovu ekspediciju sa kontigentom strijelaca. U isto vrijeme je i Hosroe I., kralj Jermenije (vladao od 198. do 217. god. n. e.) poslao taoce, novac i poklone Severu koji je napredovao prema Nisibisu. Zanimljivo je da je Hosroe I. bio jedan od sinova tadašnjeg arsakidsko – iranskog „šaha nad šahovima“ Vologasesa V. (vladao od 191. do 208. god. n. e.). Prilikom ovog inicijalnog pohoda u sjevernom Međurječju, severijanska armija je prešla i preko Adiabene (čiji je glavni grad inače bio Nisibis). Herodijan izvještava da je ova armija (uglavnom sastavljena iz zemalja Ilirika) u području arapskih zajednica koje su živjele između Eufrata i Tigrisa uništila mnoge gradove i sela i da je sve opljačkala. Iza ove armije ostala je samo pusta i spržena zemalja. Nakon što se probio do Nisibisa, a Iranci se već nešto ranije povukli, postavljena je i opsada Hatre, ali su odlučna odbrana, veliki gubitci i patnja rimskih vojnika doprinijeli da Septimije Sever odustane od opsade i privremeno povrati na sirijsku teritoriju. U međuvremenu se obračunao sa preostalim pristalicama Nigera na istoku.

Zatim je otpočela glavna operacija u kojoj su oružane snage Rimske države izvršile kombiniranu riječno – pješadijsku ofanzivu nizvodno Eufratom, prema središnjem Međurječju. Bila je izgrađena i riječna flotila, kojom se olakšavalo prebacivanje trupa i resursa. Zauzeti su i gradovi u Međurječju, a nadiruća armija je pljačkala i uništavala sve kuda je prolazila. Nakon što je osvojen Ktesifon, Sever je dozvolio vojnicima da opljačkaju grad i da pobiju veliki broj ljudi, uz uzimanje 100.000 zarobljenika. Ova velika pobjeda je

28. I. 198. god. n. e. okrunjena i deklaracijom Severa kojom Karakalu proglašava svojim suvladarom, a Getu cezarom. Nakon osobnog sastanka Septimija Severa sa Vologasesom V. zaključen je mir, evakuirano je srednje Međurječje. Rezultat rata je bilo osnivanje nove provincije Mesopotamije na sjeveru Međurječja, sa glavnim gradom u Nisibisu (koji je uzdignut na status kolonije) i kojom je upravljao namjesnik iz viteškog staleža. Pohod severijanske armije na Međurječje 197./198. god. n. e., spada u red najstrašnijih pohoda neke vojne sile na određenu zemlju. Uništavanje, paljenje, ubijanje, odvođenje u roblje i razaranje su imali goleme razmjere. I pored briljantnih pobjeda u Međurječju, Septimije Sever nije uspio da zauzme arapsku Hatru, čak i nakon druge opsade. Stanovnici su se branili svim sredstvima, uključujući i prolivanje zapaljene nafte na napadače. Kasije Dion navodi da je Sever kriv i za smrt heroja Julija Leta za vrijeme opsade Hatre, čija je izgleda nevolja bila što je postao previše popularan među vojnicima. *Historia Augusta*, pozivajući se na historičara Marija Maksima, navodi da je Sever nakon pogubljenja Leta poricao svoju odgovornost za izdavanje naredbe za takvo nešto. To licemjerno poricanje odgovornosti za učinjena pogubljenja istaknutih pojedinaca, Sever je (po *Historia Augusta*) primijenio u nekoliko slučajeva. Dok je boravio na istoku, Septimije Sever je dao da se proširi *Limes Arabicus*, gradeći nove utvrde u pustinjskoj i polupustinjskoj zoni. Severova pobjeda nas Arsakidima je bila potpuna i doprinijela je skoro polustoljetnom miru na istočnim granicama, sve dok partske Arsakide na čelu iranskog svijeta ne zamijene persijski Sasanidi. Godinu 199. – 200. god. n. e. Septimije Sever je proveo u Egiptu, gdje je Aleksandrincima dao privilegiju lokalnog senata/vijeća koju oni nisu imali do tada. Nakon Egipta je posjetio Tripolitaniju i rodnu Leptis Magnu.

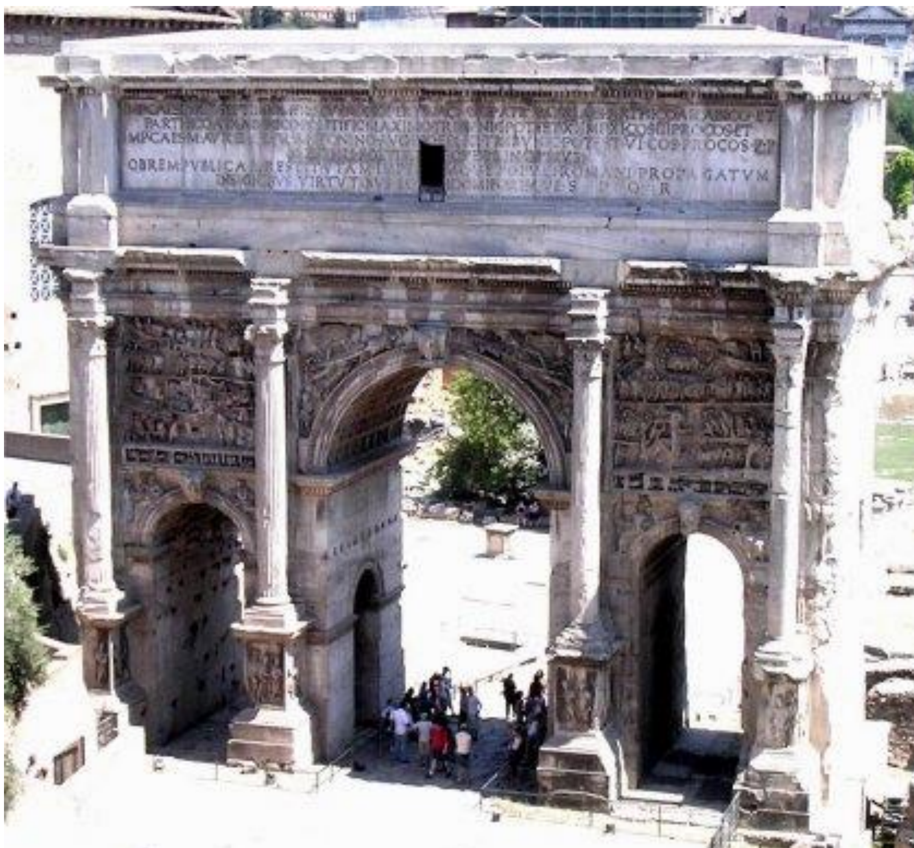
Novčić Vologasesa V. Na aversu je portret iranskog vladara, a na reversu scena kako boginja Sudbina daje dijademu (simbol kraljevske vlasti) „šahu nad šahovima“. Datum izdavanja je 504. godina seleukidske ere, odnosno 192./193. god. n. e.

Aleksandrijom je u vrijeme Ptolomeida upravljao direktno sam faraon, a August nije dozvolio da Aleksandrija ima svoj autonomni senat. Princeps je imenovao posebnog dužnosnika za upravu Aleksandrijom pod nazivom *iuridicus Alexandriae*. Tako paradoksalno ovaj grad i njegova lokalna zajednica nisu imali ovu autonomnu lokalnu jedinicu, kakvu su npr. imale mnoge mnogo beznačajnije zajednice u okviru rimskog svijeta. Na osnovi dosadašnjeg nivoa znanja npr. sve peregrinske civitates i jedinice municipalne autonomije na prostoru današnje Bosne i Hercegovine su imale svoja lokalna vijeća.

U Rim se vratio tek 202. godine n. e. I ovaj put je Sever odbio predloženi / dodijeljeni trijumf, zbog gihta radi koje nije mogao stajati u trijumfalnim kolima.

Slavoluk Septimija Severa

Nakon povratka iz pobjedničkog rata sa Iranom, podignut je trijumfalni slavoluk na sjeverozapadnom kraju Foruma, u podnožju Kapitola. Ovaj slavoluk, posvećen 203. god. n. e., podignut je kao komemoracija i pobjeda nad Irancima, ali posvetu čitavoj dinastiji Severa. Najvažniji dijelovi slavoluka su njegova četiri velika reljefa (od kojih su dva dobrano oštećena i nečitka), koje prikazuju scene iz oba ratna pohoda (194./195. i 197.–199. god. n. e.) u području Međurječja. Kao i na Trajanovom stupu priča teče od dna prema gore. Reljefi prikazuju i oslobađanje Nisibisa od opsade, kao i rimsku opsadu Edese, te predaju osroenskog kralja Abgara. Dalje slike prikazuju zauzimanje iranskog grada i Ktesifona, kao i Severovo proglašavanje Karakale za suvladara i Gete za prestolonasljednika. Na reljefima se vidi i odvlaćenje ratnog plijena, kao i zarobljenici. Reljefi prikazuju i krilatu boginju Pobjede kako nosi tropeum, te statue Severa i njegova dva sina u kolima / *quadriga* koja vuku četiri konja, i svi praćeni vojnicima. Getin lik je kasnije Karakala dao ukloniti, uslijed *damnatio memoriae*. Ovaj slavoluk je dobro očuvan, što je rezultat i činjenice da je bio inkorporiran u strukturu kršćanske crkve. Slavolukom je Septimije Sever želio i da prezentira kako je on taj koji je nastavio Trajanovo djelo, odnosno da je ostvario što je ovaj želio. Zato i simbolika da je u Ktesifonu 28. I. 198. god. n. e. (na dan kada je Trajan tačno 100 godina ranije postao princeps) Karakala proglašen za principsa. Inače će Severi pokazivati veliku želju da legitimiziraju svoju poziciju pozivanjem na kontinuitet sa Antoninima.

Pojedini reljefni prikazi sa slavoluka:

Severovo doba je inače bilo istaknuto i po građevinskoj djelatnosti. Pored trijumfalnog slavoluka, izgrađen je i *Septizonium* u Rimu. I flavijevska palata na Palatina, koja je služila kao službena princepska rezidencija je prilično dorađena i uvećana za Septimija Severa. Građena su i kupatila u Rimu. Rodna Leptis Magna je bogato ukrašavana, pa je tako u njoj izgrađen drugi trijumfalni slavoluk, prilikom posjete Severa i njegove familije, odnosno dvora, Leptis Magni. Izgradio je i u drugim zajednicama javne objekte, a mnoge, koji su propadali, je dao obnoviti.

Ostaci palate na Palatinu.

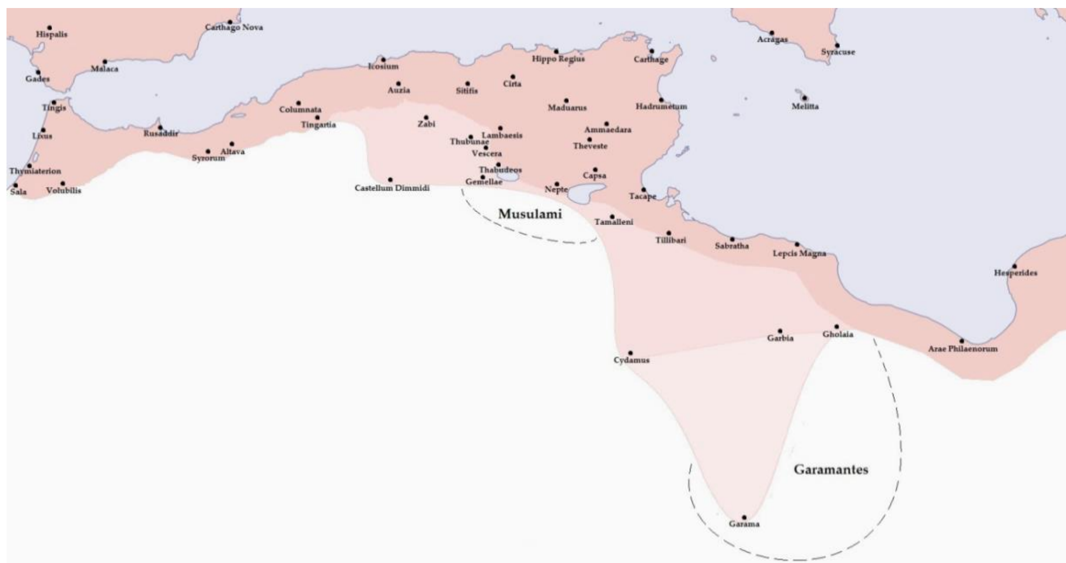
Slavoluk Septimija Severa u Leptis Magni.

Proširenje afričke granice

Iako dobrano bolestan od gihta, Sever je i nadalje pokazivao veliku energiju i odgovornost regulacije granica. To više nije samo podrazumijevalo održavanje *status – quo* pozicije, nego i prenošenje ratova na neprijateljsku teritoriju i zauzimanje i pretvaranje u provincije ili inkorporianje u postojeće provincije pograničnih zemalja. Tako je sa Septimijem Severom započela nova etapa teritorijalne ekspanzije. Od svih granica rimskog svijeta, ona u sjevernozapadnoj Africi je bila najizloženija, jer nije imala specifične prirodne granice kao što su to bile rijeke u Europi i Siriji. A i vojne snage u afričkim provincijama nisu baš bile brojne. Ispod rimskih teritorija pružao se nepregledni pustinjski pojas Sahare sa razbacanim oazama. U tome području su još uvijek gospodarila i živjela na svoj način mnoga berberska plemena (nezavisni Mauri i Libijci kao što su Getuli, Musulami, Garamanti...itd...). Ovi žilavi i pokretljivi nomadi su uobičavali upadati preko slabo održavane granice u sjeverna, plodna i bogata područja i pljačkati. Bilo je i primjera da neke slobodne, pljačkaške maurske grupe prelaze i u južnu Španiju. Ovi upadi su više imali oblike razbojničke aktivnosti i kontinuirane hajdučije nego neke neprijateljske invazije. Nesigurnost na granicama plodnih i bogatih provincija se morala odlučnom kirurškom intervencijom prekinuti.

Tako je krajem 202. godine n. e. pokrenuta nova kampanja u prokonzularnoj Africi. Komandant III. legije Augusta Kvint Anicije Faust (*Quintus Anicius Faustus*; i sam Afrikanac) je već pet godina ratovao sa berberskim Garamantima duž *Limes Tripolitanus*, kako bi se zaustavili upadi pustinjskih nomadskih zajednica. Anicijeve trupe su bile uspješne zauzevši niz garamantskih naselja kao što su Cydamus, Gholaia, Garbia pa i njihovo središnje naselje Garamu, nekih 600 km južno od Leptis Magne. U ovo vrijeme je i provincija Numidija takođe teritorijalno uvećana, i anekirana su naselja Vescera, Castellum Dimmidi, Gemellae, Thabudeos, Thubunae i Zabi. Od 203. god. n. e. granica rimske Afrike je prilično duboko pomjerena na jug u Saharu, i ponovo utvrđena. Pustinjski nomadi nisu više lako i sigurno da upadaju radi pljačke i da onda bježe i sakrivaju se u Saharu i njene oaze. Tako je osigurana prokonzularna Afrika, agrikulturna baza Rima.

Ovaj Severov rat je nažalost u historiografiji slabije popraćen, iako je nesumnjivo riječ o jednom od najpobjedonosnijih ratova u cjelokupnoj povijesti postrepublikanskog doba. Dubinu prodora u u unutrašnjost Sahare, koji su tada ostvarile oružane snage Rimske države nisu dostigla kasnija kraljevstva i carstva (Vandali, Romeji, Arapi, Osmanlije). Tek su u prvim decenijama XX. st. francuske i italijanske trupe uspjele da svladaju zajednice u dubini Sahare.

Svjetlije nijanse pokazuju zone anektiranja i okupacije za vrijeme afričkog rata Septimija Severa.

Odnos prema vojsci

Septimije Sever je vrlo dobro znao da mu je vojska glavni oslonac, jer ga je ona dovela na vlast i slijedila u obračunu sa suparnicima u borbi za princepsku vlast. Uz to je i nova doktrina održanja stabilnih granica, koja bi bila praćena i anektiranjem dodatnih područja zahtijevala i kvantitativno i kvalitativno povećavanje i poboljšavanje oružanih snaga. Ratovi koje je Sever vodio širom rimskog svijeta od rijeke Tigrisa do najsjevernijih tačaka današnje Škotske, su sa stajališta Severa i vojnih komandanata bili neophodni.

Kako je već rečeno, on je odmah po preuzimanju kontrole nad Rimom, raspustio stari sastav pretorijanske garde, naloževši tim otpuštenim pretorijancima da se udalje 100 rimskih milja daleko od Grada. U suprotnom im je prijetila smrtna kazna.

Herodijan je opisao da su severijanski vojnici armije Ilirika, nakon što je Septimije Sever završio govor pretorijancima, sa okupljenih i otpuštenih pretorijanaca skidali skoro sve što je imalo veze sa vojskom, uključujući i kratke ceremonijalne mačeve i odlikovanja.

Uz novi sastav pretorijanske garde, povećavana je i njihova brojnost, jer je od sada svaka pretorijanska kohorta brojala po 1500 pripadnika, pridodati su i konjički odredi. *Vigiles* su dobili značajnije mjesto. Iskustvo zbivanja iz 193. god. n. e. je nesumnjivo imalo značajnog efekta po sigurnosnu procjenu Septimija Severa. Shvatio je da mora

oko sebe da ima brojnu i snažnu formaciju, sastavljenu prije svega od lojalnih vojnika. Ta formacija bi mu morala biti uvijek na neposrednom raspolaganju.

Po zaključenju mira sa Iranom, dvije novoosnovane legije (I. i III. *Parthica*) je ostavio u novoj provinciji Mesopotamiji, a treću II. legiju *Parthica* je poveo sa sobom u Italiju. Ova legija je bila stacionirana u Albano Laziale na oko 30-tak km. od Rima. To je bila prva legija sa trajnom bazom u Italiji još od vremena Augusta, i trebala je da služi kao ispomoć ilirsko – podunavskim pretorijancima.Time je Sever želio da pošalje poruku svima koji bi nastojali da mu se suprotstave oružjem ili konspiracijama da moraju računati na značajno vojno prisustvo u Gradu i u njegovoj neposrednoj blizini. Te vojne jedinice na neposrednom raspolaganju postati će kasnije poznate pod nazivom *comitatus* („pratioci“, „pratnja“, „eskort“).

Dok su prije u pretorijansku gardu uključivani Italici i stanovnici takvih provincija kao što su Španjolska i Galija, sada je pretorijanska garda popunjena uglavnom bivšim vojnicima podunavskih i sirijskih legija. Pretorijanci su izgubili mnoge svoje povlastice. Od Severovog vremena položaj svih legija izjednačava se s položajem pretorijanske garde. Uslijed toga, od Severovog vremena još više jača proces provincijalizacije. Ovaj potez je naišao na negodovanje rimske, gradske elite (pogotovu elite), pa Kasije Dion takvo neraspoloženje rezimira sljedećim riječima: „Ali neki su mu grešku nalazili posebno zato što je on napustio praksu izbora garde isključivo iz Italije, Španije, Makedonije i Norika – shemu koja je obezbjeđivala ljude od respektabilnijeg izgleda i jednostavnijih navika – i naredio da svako upražnjeno mjesto treba biti popunjeno iz svih legija. On je ovo učinio sa idejom da tako treba imati gardiste sa boljim znanjem o vojničkim dužnostima, i da bi to trebalo takođe biti i vid nagrade za one koji su se pokazali dobrim u ratu. Ali u stvarno, postalo je suviše očigledno da je on nenamjerno tako ruinirao mladost Italije, koja se okrenula prema razbojništvu i gladijatorskim borbama umjesto ranije službe u vojsci, i popunio Grad sa ruljom šarolikih vojnika najdivljijeg izgleda, sa najzastrašujućim govorom i najneotesanijim u razgovoru.“ Ovi „divlji“, „zastrašujući“ i „neotesani“ vojnici su sigurno izazivali nezadovoljstvo profinjenih stanovnika Grada.

To jasno ukazuje koliko se pozicija Italije kao metropole devalvirala, i da se počela tretirati više – manje slično kao i ostale zemlje rimskog svijeta. Ujedno je Sever dao i da se udupla sastav konjičkog eskorta princepsa (*equites singulares Augusti*) na 2000 pripadnika. Ova velika vojna sila je služila i kao strateška rezerva Septimija Severa. On je osnivanjem novih legija (I. *Parthica*, II. *Parthica*, III. *Parthica*), povećao i legijski sastav na 33 legije. Takođe je došlo do povećanja broja auksilijarnih vojnika, koji su bili sada razvrstani u više od 400 regimenti. Moglo bi se čak tvrditi da je u vrijeme Septimija Severa i kvantitavni i procentualni udio pripadnika vojske u ukupnoj populaciji rimskog svijeta bio najviši. Pretpostavlja se da je brojnost vojske tada iznosila cc 440.000 pripadnika, i to bez federata i ratne mornarice.

Septimije Sever je zaslužan i za darivanja vojnika novcem, izvan sustava redovnih plata. Značajno je povećana i plata vojnika, što je moguće bilo rezultat praćenja sve veće inflacije i smanjivanja vrijednosti srebrnog novca.

Kako bi davanjem dodatnih privilegija vojnicima, još ih više vezao za sebe, Septimije Sever je donio i odluku kojom je prekinuta tradicija (od augustovskog doba) da je vojnicima zabranjeno da stupaju u legalni brak, sa svim onim pravima i obavezama koje takva institucija donosi. Od Septimija Severa vojnici su mogli dok su bili na službi da stupaju u legalni brak, pa je i legalizirano stanje kontuberniuma. Pravo na legalni brak je bilo bitno zbog nasljeđivanja ako vojnik umre ili pogine bez testamenta, jer bi u suprotnom njegova biološka djeca (a koja nisu bila legalna) ostala uskraćena za sva njegova prava i imovinu. Vojnici su dobili pravo života u obitelji, iako taborski sustav i režim nisu bili ukinuti. Nekim pograničnim jedinicama dodijeljena su zemljišta, koja su u manjim česticama davana vojnicima. Uslijed toga, pogranične su postrojbe postale manje pokretljive, vojnici su bili više vezani za zemlju nego prije. Vojnicima su povećana i sljedovanja hrane, ali je došlo i do promjena u načinu prehrane. Po Herodijanu, Septimije Sever je i oslabio striktnu disciplinu, uvodeći i ležernije odnose među vojnicima. Veterani su isto dobili niz povlastica, oni su bili oslobođeni mnogih obaveza. Vojska je ostala glavni oslonac kako njegov, tako i njegovih nasljednika.

Vrijeme vladavine Septimija Severa bi se sa pravom moglo označiti kao legaliziranje vojske kao dominatne institucije Rimske države, odnosno kao inicijacija uvođenja vojnokratije koja će dominirati kao politička pojava u toku III. st. n. e. Ali i materijalno i zakonsko favoriziranje vojske i kao institucije i vojnika ponaosob je imalo već u Severovo doba negativne efekt, a na kraju će dovesti i do propasti dinastije. Upravo na primjeru vojnokratije koja je uslijedila jasno se vidjelo koliko je štetna podređenost civilnih političkih institucija prema oružanim snagama. I tako je Severova "vojna politika" dugoročno imala vrlo negativne posljedice po budući razvitak rimskog svijeta, i to ne samo u državnoj sferi. I nakon tri decenije od Severove vladavine započeo je proces u kome se vojska sve više petljala u unutrašnju politiku, a njenim jedinicama ne samo u središtu državne vlasti, nego i na najudaljenim dijelovima imperija je više stalo do toga ko će biti na čelu Države, nego da brane granice. Vojska se rukovodila isključivo svojim prozaičnim ciljevima, jer je očekivala od svojih kandidata novčanu nagradu i privilegije.

Tako je faktički, nakon Antonina rimska vojska bila ta koja je imala svoju državu, a nije više Rimska država bila ta koja je imala svoju vojsku. To je postala vrlo problematična pozicija za rimski svijet, jer ako se vojska kao vrhovna institucija raspadne, raspada se i sama država jer ostale njene institucije imaju podređeno i subordinirano značenje. I onda se raspadaju i te institucije.

Unutarnja politika

Dok je severijanski režim ubrzanje procesa kojim je vojska preuzimala poluge Države, dotle je njegov odnos sa Senatom bio relativno zategnut. Sa oficijelnim preuzimanjem i priznavanjem princepske vlasti Septimije Sever podnio i tradicionalnu zakletvu da neće pogubiti nijednog senatora, pa je čak donio sa Senatom zajedničku odluku kojom se dodatno to potvrđuje, tako što se propisuje da će se princeps ili bilo ko drugi koji mu pomogne da učini nešto tako (da se ubije senator) smatrati državnim neprijateljem i on i njegova djeca. Ali kako istiće Kasije Dion, on je bio prvi koji je prekršio ovu odluku, pa je nedugo zatim pogubljen senator Julije Solon. Septimije Sever, i pored ovih početnih formalističkih postupaka, uopće nije vladao po načelu diobe vlasti, teorijski predviđene za funkcioniranje sustava principata. Tako je Septimije Sever odustao od zacrtanih augustovskih i antoninijanskih (bez Komoda) postulata o upravi Državom. To se vidjelo i u toku njegove modifikacije ustrojstva i sustava oružanih snaga. Tako je na mjesto komandanata tri nove legije koje je osnovao postavio vitezove, koji su bili isluženi primipilari.

Ovim je započeo proces razvlašćivanja senatora u vojnim poslovima, jer su i najviša komandna mjesta prepuštana karijernim, profesionalnim vojnicima. To je bio mač sa dvije oštrice, sa jedne strane legije su dobile bolje, profesionalnije zapovjedništvo, ali sa druge su dodatno ojačale instituciju vojske jer je njeno visoko zapovjedništvo gubilo vezu sa civilnom političkom hijerarhijom i njenim adekvatnim institucija. Jednostavno rečeno, vojnicima da bi se penjali po stupnjevitoj strukturi rimskog svijeta i društva više nisu bili potrebni civilni, nego samo vojni aspekti. Da bi neko postao komandant legije, nije više morao da obnaša određene, tradicionalne političke dužnosti i da postane senator. Tradicionalni *cursus honorum* je tako počeo da gubi svoju suštinu i svrhu, i da bude zamjenjivan surogat varijantom vojničkog *cursus honoruma*. Naravno, vojničku *cursus honorum* je ipak bio demokratičniji u odnosu na tradicionalni politički *cursus honorum*, jer se praktično svaki redov mogao nadati da se uspne na visoku zapovjednu poziciju u toku svoje vojničke karijere.

I Severova politika jačanja provincijskih elemenata, koji nisu imali nikakvu vezu sa senatorskim redom ili tradicionalnom elitom su proizvodili njegovu nepopularnost u senatskim krugovima. Sigurno se mnogim senatorima nije sviđala velika koncentracija utaborene vojske u Gradu i u njegovoj okolini, i to one koja je poticala iz zaostalih, zatucanih ilirsko – podunavskih provincija. Sa Senatom je bio problem jer je jedan dio senatora bio blizak po političkim opredjeljenjima i stavovima Klodija Albina. Po *Historia Augusta* Sever je u vrijeme borbi sa albinovcima bio pročitao rezoluciju Senata u kojoj se hvalio Klodije Celsin (*Clodius Celsinus*), rodom iz Hadrumentuma i rođak Albina. Radi toga je postao veoma ljut na Senat jer je smatrao da je ova institucija globalna gledano bila proalbinska. Sever je saznao i da su neki istaknuti senatori pisali pisma podrške Albinu i

nagovarajući ga i da krene na Rim, dok je on ratovao na istoku. Nakon bitke kod Liona, Sever je naredio da se pretraži Albinova arhiva korespondencije, kako bi saznao kome je on to pisao i od koga je pisma dobivao. I svi takvi su po njegovoj odredbi bili proglašeni od Senata državnim neprijateljima. I Severova deifikacija Komoda je izazvala konsternaciju senatora, iako je on vjerojatno ovom odlukom više želio da legitimizira svoju poziciju vezivanjem za Antonine, nego da izaziva Senat (kako to tumaće Kasije Dion i *Historia Augusta*). Izvorna građa prenosi Severov ljuti i ogorčeni govor upućen senatorima, po povratku iz rata sa Albinom. Septimije Sever je odgovoran za smrt mnogih senatora. Stradali su ili gajili simpatije prema njegovim konkurentima ili su bili optuženi na osnovi najrazličitijih denuncijacija. Iako je po Kasiju Dionu oslobođeno 35 zarobljenika (koji su bili među najistaknutijim članovima Senata) od optužbe za pripadnost albinovskoj frakciji, pogubljeno je 29 drugih ljudi, među kojima i Pertinaksov punac Sulpicijan. *Historia Augusta* čak daje poimenični popis od 41 senatora koje je Sever dao pogubiti, od kojih su mnogi bili konzulari i bivši pretori. Sever je bio naredio i hapšenje i egzekuciju niza senatora po optužbama za korupciju ili konspiraciju protiv njega. Kasije Dion navodi kao stradale Kvintila Plautijana / *Quintillus Plautianus,* izvjesnog Apronijana (prokonzula Azije) i Bebija Marcelina (*Baebius Marcellinus*). Umjesto eliminiranih senatora Sever je u Senat uvlačio svoje favorite. Naravno progon je uvijek bio praćen i konsfiskacijama imovine, čime se samo uvečavo prihod fiska. Slabio je značaj senatorskih dužnosti i u provincijama. Septimije Sever je više volio postavljati vitezove, uglavnom iz redova isluženih vojnika. I erarij, blagajna koja je stajalo pod nadzorom Senata je za Septimija Severa počela gubiti važnost. Nasuprot toga, fisk je stekao općedržavno značenje; pritom je izdvojeno posebno povjerenstvo za upravu osobnom carevom imovinom (*res privata,* ili *ratio privata*), na čijem je čelu bio poseban prokurator. Odvajanje osobne princepske imovine od fiska je bilo dalji nastavak onoga što je Pertinaks inicijalno uradio.

Može se slobodno reći da je od Severa započela radikalna devalvacija snage Senata, da je ugrožen monopol senatora na najviše državne, vojne i političke funkcije, i da su senatori postajali sve više "imena bez snage" / *nomina sine viribus.* Uostalom i sam Kasije Dion navodi da se većina senatora uzdržavala od bilo kakvog aktivnog političkog suzdržavanja, što je samo dovodilo do pasiviziranja Senata, nekada ključne institucije Rimske države. Bez obzira što se Senatu imalo svašta zamjeriti, i kritizirati njegov rad i ponašanje pojedinih njegovih članova, ipak je ova institucija bila glavni stub rimske državnosti, veza sa drevnom tradicijom i skup najistaknutijih predstavnika rimskog svijeta u civilnom, a ne vojnom habitusu. Senat je bio nesumnjivi centripetalni i gravitacioni garant Rimske države (simbol njegovog jedinstva), bez obzira koliko on gubio od Augusta na stvarnoj moći ugled i autoritet je zadržao. Uostalom iz njegovog sastava su se regrutiral visoki vojni oficiri, komandanti legija, većina namjesnika i viših magistrata. I svi su težili da uđu u Senat, to je bila želja znatnog dijela ambicioznih i sposobnih vitezova, čime se u skladu sa propisanim napredovanjem po mreži hijerarhijske stratifikacije Senat stalno obnavljao "svježom

i vrijednom krvlju”. Sada se to počelo mijenjati. Kada se i njegov formalni autoritet derogira sa Severovom namjernom politikom razvlašćivanja senatora, temeljnog civilnog autoriteta, počinje se stvarati vakum / prazan prostor koji će decenijama kasnije popuniti vojna oficirska klika, sa potpuno negativnim posljedicama po državno jedinstvo.

Sever je povlađivao viteškom redu, nastojeći da od njih dobije podršku. Težnja da se viteškom redu da veći značaj u komandi vojsci i upravi postaje upadljiva. Vitezovi dobijaju nove titule, kao *vir perfectissimus* i *vir eminentissimus,* a titula *vir egregius* ostala je samo za donji sloj vitezova. Do Severa su jedino senatori imali pravo da budu oficijelni pratioci (*comites*) principsa, a sada uvodi tu i predstavnike vitezova. Dok je Senat je gubio značaj koji je bio stekao pod Antoninima, jačala je carska birokratija. Ulogu vrhovnog organa u državi igrao je *consilium principis*, a njegove odluke su zamjenjivale u određenom pogledu senatske odluke. U njemu su zasjedali najistaknutiji pravnici toga vremena, koji su odigrali veliku ulogu kod razrade rimskog prava. Septimije Sever se inače oslanjao na pravnike koje je okupio oko sebe, posebno nakon pada Plautijana.

Najpoznatiji od tih pravnika je bio Emilije Papinijan (*Aemilius Papinianus*; živio 142. – 212. god. n. e.), koji je bio jedan od jaboljih jurista i pravnika principata. Malo se znao o njegovom životu, izuzev da je i on bio Sirijac i rodom iz Emese, možda rođak Julije Domne. Po *Historia Augusta* on je bio zajedno sa Severom studirao pravo kod Kvinta Cervidija Skevole, iako je istinitost ovog podatka sumnjiva. Moguće je da je on bio sljedbenik Kervidijeve kazuistike. Nakon pada Plautijana, Papijan je bio vrlo blizak prijatelj Septimija Severa i pratio ga je na putu u Britaniju. On je tada bio promoviran i kao *magister libellorum*, odnosno u načelnika za primanje peticija, molbi, zahtjeva. Najvažniji njegovi radovi su bili: *Quaestiones* u 37 knjiga (napisano prije 198. god. n. e.), *Responsa* u 19 knjiga (napisane između 204. i 212. god. n. e.), *Definitiones* u 2 knjige, *De adulteriis* i drugi radovi, od kojih je najkraće bilo Αστυνόμικοσ (priručnik o dužnostima službenika za ulice i mostove). Nažalost, najveći dio njegovih objavljenih radova je izgubljen. Papinijanova djela odlikovala su se preciznošću, temeljila se na jasnoj i razgovijetnoj sistematizaciji pojmova. Papijan je bio toliko cijenjen kao jurista, da su studenti treće godine prava odbijali naziv *Papinianistae* (“Oni koji su vrijedni da studiraju Papijana”). Zajedno sa juristima Gajem, Paulom, Modestinom i Ulpijanom je po Zakonu o citiranju iz 426. god. n. e., tretiran kao jurista čija su zabilježena mišljenja i tumačena smatrana presudnim/odlučujućim. Mišljenja i tumačenja navedene petorice su kasnije smatrana jedino prikladnim da budu citirana kao primarni izvor za *Codex Theodosianus* i *Corpus Iuris Civilis*. U slučaju da mišljenja druge četvorice po nekom pitanju nisu bila u suglasju, preovladavalo je mišljenje koje je iznio Papinijan, što dovoljno govori da je on smatran i najvećim od najvećih.

“Vojna politika” Septimija Severa je bila veoma skupa i nezgodna sa financijske pozicije Države. Uz to je Septimije Sever zatekao i vrlo teško stanje u javnim financijama, koje je

još Pertinaks pokušao riješiti. Zato su porezi naplaćivani sa većom strogošću nego prije. Kod ubiranja poreza odgovornost je padala uglavnom na najviše predstavnike jedinica lokalne autonomije gradske samouprave. U svezi sa tim izvršena je i jedan zanimljiva reforma u Egiptu. Svim sjedištima nomâ, koje su se nalazile na položaju sela, dana su prava autonomnih lokalnih zajednica ("gradova"), očigledno zato da bi se i oni uključili u opći porezni sustav. Time je praktično preobraženo skoro 3500 godina staro upravno – teritorijalno uređenje Delte i doline Nila. Kako bi se održavala na prihvatljivom nivou "vojna politika", došlo je i do drastične devalvacije denara. Prvo je po dolasku na vlast došlo do smanjivanja čistoće srebra sa 81½ % na 78½ %, iako se, zbog povećanja masivnosti novčića, ustvari povečala srebrna masa u njima sa 2,4 grama na 2,46 grama. Ubrzo je došlo do dalje devalvacije sa 78½ % na 64½ %, a sada je pala i srebrna masa u kovanicama sa 2,46 grama na samo 1,98 grama. Ponovo je 196. god. n. e. došlo do devalvacije i to na samo 54 %, odnosno 1,82 grama srebra. Posljedice ovakve financijske politike će se vrlo brzo osjetiti u svom negativnom rasponu za ekonomiju rimskog svijeta. Iz jednog maloazijskog natpisa doznajemo da se u jednom gradu, uslijed pojave novog novca razvila špekulacija i da su porasle cijene proizvoda. Zbog devalvacije, inflacije i financijskih špekulacija počinju se sve više koristiti i naturalni odnosi. To je svjedočilo o nadolazećoj financijskog krizi u čitavom rimskom svijetu. Češće se po provincijama nailazi i na frumentarije koji prate raspoloženje vojnog i civilnog stanovništva. Unutarnji red u mnogim mjestima bio je narušen.

U samoj Italiji pojavile su se razbojničke bande. Na primjer, dugo vremena ostao je neuhvaćen razbojnik Bula, koji je dvije godine terorisao Italiju sa svojom bandom od čak 600 pripadnika. Bula ili *Felix* (kako mu je bilo drugo ime) je jednog zarobljenog centuriona poslao njegovim nadređenim sa porukom "Nahranite svoje robove, kako se oni ne bi otisnuli u razbojništvo". U vremenima kada se u Italiji smanjivala lokalna autonomija zajednica, jačala autokratija princepsa, porezi se povećavali i socijalno raslojavanje prilično uzelo maha, Bula je postajao ustvari neka vrsta narodnog junaka, robinhudovska verzija Italijana iz III. st. n. e. Na kraju je ipak bio prevarom uhvaćen i bačen divljim zvijerima.

Ali su se pojedine provincije u vrijeme Septimija Severa i dalje razvijale, jer je kratkoročno gledano politika režima Septimija Severa uspjela da stabilizira ekonomsku situaciju i da se provincije umire. Naročito u ovo razdoblje pada ogroman broj natpisa koje svjedoče o procvatu afričkih gradova. Istovremeno, i u Afriku i u druge provincije upućivani su gradski kuratori (*curatores rerum publicarum*), što svjedoči o jačanju gradske kontrole nad gradskim financijama. "Vojna politika" Septimija Severa je bila kritizirana od Kasija Diona i Herodijana zbog povećanja tereta kojima je bila izložena civilna populacija u vidu poreza, taksi i usluga vojsci.

Septimije Sever nije mnogo štedio ni sa darivanjem vojnika i naroda. Dan nakon što je ušao u Rim, Sever je morao vojnicima (koji su pretili pobunom) da isplati po 1000

sestercija, a na desetogodišnjicu svoje vladavine svakom pretorijancu dao po 10 zlatnika, i Kasije Dion ističe da nijedan princeps prije njega dao toliko novca u darovanju, i da je ukupno potrošena svota za ovu svrhu iznosila 200 miliona sestercija. Od Septimija Severa je započela, na isti način kao i podjela žita, i besplatna dodjela ulja određenim slojevima Grada. Do tada se ulje prodavalo po niskim cijenama. Septimije Sever je dao priređivati i raskošne igre i to trijumfalne 198. god. n. e., za desetogodišnjicu vladavine 203. god. n. e. i Sekularne igre 204. god. n. e.

Pod Septimijem Severom izvršene su i neke promjene u sustavu kazni za kaznena djela. Hijerarhijska podjela nikada nije prestajala postojati u rimskom svijetu, i pravnici su ljude dijelili na dvije osnovne kategorije: na slobodne i neslobodne. Prilikom određivanja raznih pravnih normi koje se tiču slobodnog stanovništva, pravnici su razlikovali rimske građane od osoba koje nemaju prava punog rimskog građanstva. Pa su i kazne za isto krivično djelo bile različite za rimske građane i one koji to nisu, npr. rimski građanin se nije smio razapeti na krst, nego je pogubljenje vršeno samo odrubljivanjem glave. Pod Septimijem Severom kod utvrđivanja kazni počinju razlikovati "uglednici" (*honestiores*) i "ponizni" (*humiliores*). U prvu kategoriju spadali su senatori, vitezovi, predstavnici viših časničkih činova, dekurioni. Svi ostali spadali su u ovu drugu kategoriju. Ljudi niskog socijalnog položaja mogli su biti pogubljeni uz mučenje; umjesto progonstva oni su pretvarani u robove. Što se tiče povlaštenih osoba, oni su bilo oslobođeni od mučenja i mogli su apelirati neposredno na princepsa. Dioba slobodnog stanovništva na *honestiores* i *humiliores* opaža se i u sljedećim razdobljima, i postaje karakteristična za ostala stoljeća.

Septimije Sever nije provodio temeljni reformni paket, niti je izgradio novi sustav, ali je svojim djelovanjem i promjenama koje je izvodio usmjerio pravac razvitka rimskog svijeta prema onom momentu kada će Dioklecijan stvoriti novi sustav dominata. Sever je možda bio taj koji je posadio sjeme dominata.

Plautijan

I pored militarizacije politike i stalnog sukobljavanja sa senatorima, Septimije Sever je ipak među običnim narodom uživao određenu popularnost. Prvo je uspio stabilizirati Državu nakon turbulencija "godine pet careva", zatim je kako – tako uspio zaustaviti raširenu korupciju iz komodovskog doba. Prema Kasiju Dionu, ipak je nakon 197. god. n. e., Sever pao pod utjecaj svoga rođaka Flavija Plautijana, od 196. godine n. e. pretorijanskog prefekta. Tako je on Plautijan bio nagrađen sa različitim počastima. Natpis *CIL* III 6224 navodi da je on nosio titulu *clarissimus vir* (koja je bila rezervirana za pripadnike senatorskog reda, i nespojiva sa time da je nosi pretorijanski prefekt.).

Plautijan je vjerojatno nosio i *ornamenta consularia* (oznake konzulata) i prije nego što je postao stvarno konzul *ordinarius* 203. god. n. e. Čak je za vrijeme konzulstva njegov lik zajedno sa likom Severovog mlađeg sina Gete (kolege - konzula) kovan na novcima. On je u tim godinama postao veoma bogat i moćan, i ostvarivao je značajnu kontrolu nad mnogih dijelovima državne uprave. Njemu su podizane statue zajedno sa onim Severovim, a imao je i upravnika svojih posjeda (*procurator ad bona Plautiana*). Plautijan nije bio samo nadređen pretorijanskoj gardi, nego i II. legiji *Parthica*. Ovom "ispomoćnom" legijom je zapovijedao prefekt viteškog reda koji je pretpočinjen pretorijanskom prefektu. Tako je Plautijan direktno komandovao kompletnoj strateškoj rezervi Države. Plautijanova kćerka Publija Fulvija Plautila (*Publia Fulvia Plautilla*) se u aprilu 202. god. n. e. vjenčala sa Karakalom. Ovim je Sever možda želio da ojača unutarnje familijarne i dinastičke veze, ali u tome nije definitivno nije uspio jer se ovaj brak pokazao kao potpun promašaj. Karakala, Julija Domna i neki drugi članovi dinastije sa agnantske, severijanske strane su postajali sve uznemiraniji sa pozicijom Plautijana, koja je javnosti slala poruku da je Plautijan taj koji je drugi čovjek u Državi, a ne mladi cezar Karakala. Plautijan je svoju moć crpio i iz kontrole obavještajnih podataka (i istraga po ovim predmetima, koje je on osobno nekada usmjeravao), te je mogao lako da nekoga optuži po "izdaji veličanstva". Vjerojatno su njegovom zaslugom i neki istaknuti pojedinci uklonjeni, a neki su bačeni u zasjenak sa usporavanjem ili prekidanjem karijera. Plautijan je bio pravi prototip kasnijih velikih šefova obavještajnih službi kao što su bili Edgar Huver i Berija. Po Kasiju Dionu vršena je i tajna istraga Julije Domne, koja se poradi toga sve više povlačila u proučavanje filozofije. Jedan papirus pokazuje da je Plautijan vršio istrage po optužbama i protiv običnih dužnosnika i službenika.

To je naravno izazivalo i zebnju vezana za to ko će ustvari naslijediti Severa. Karakala je otvoreno mrzio i Plautijana i njegovu kćerku, a svoju suprugu, prijeteći da će ih ubiti nakon što on postane princeps. I izvorna građa (Kasije Dion, Herodijan, *Historia Augusta*) se vrlo negativno odnosi prema Plautijanu, tako suvremenik ovih zbivanja Kasije Dion navodi da je ovaj princepsov rođak pokazivao iznimnu surovost i bezkrupuloznost, pohlepnu i nezasitnu sklonost otimačini i pljački. Čak je tako dao ukrasti i zebre posvećene bogu Sunca sa otoka u Crvenom moru. Po istom historičaru, nakon Plautijanove smrti je otkriveno da je on dao i kastirati stotinu rimskih građana – dječaka i muškaraca, kako bi njega kćerka bila okružena samo eunusima. Bez obzira da li je bila riječ samo o propagandnoj kleveti ili istini (bar u nekom obliku) Plautijan je bio previše arogantan i samouvjeren, pa vjerojatno i ohol.

Sever je ipak shvativši preveliku moć Plautijana, odlučio da imenuje Emilija Saturnina (*Aemilius Saturninus*), tadašnjeg prefekta Egipta, za drugog pretorijanskog prefekta. Tako bi Plautijan dobio kolegu, ali vrlo brzo je Saturnin nađen mrtav.

Moć Plautijana je ipak došla do kraja. Kada je umirući Publije Septimije upozorio svoga brata na Plautijana, Sever je počeo smanjivati moć i utjecaj ovog svemoćnog

pretorijanskog prefekta. Konačno je Plautijan zbačen zahvaljujući konspiraciji koju je osmislio i vodio Karakala uz pomoć svoga učitelja Euodosa i nekih centuriona. Plautijan je tako ubijen pred Severovim i Karakalinim očima 22. I. 205. god. n. e. Herodijan navodi jednu sasvim drugačiju verziju, po kojoj nije uopće postojala Karakalina konspiracija, nego je Plautijan stvarno započeo izvođenje državnog udara umorstvom Severa i Karakale. Moguće je da je Plautijan uistinu počeo pripremati konspiraciju, ponukan Karakalinim prijetnjama. On je vjerojatno želio osigurati i život i pozicije i nakon Severove smrti. Njegova imovina je konsficirana, ime mu je osuđeno na *damnatio memoria*, a uža familija (istoimeni sin + dodatak ime *Hortensianus*, kćerka i unuka) je protjerana na Siciliju, a kasnije na Liparske otoke. Oni su svi ubijeni po Karakalinoj naredbi početkom 212. god. n. e.

Bista Plautijana. Danas se nalazi u Vatikanskom muzeju u Rimu.

Bista Publije Fulvije Plautile. Danas se nalazi u Palazzo Massimo u Rimu.

Ustvari Plautijanova prefektura je imale dalekosežne efekte, jer je kreirala novi tip pretorijanskog prefekta. To više nije bio samo obični komandant garde, nego je imao i značajne jurisdičke i druge civilne ovlasti. Pretorijanski prefekt je od tada bio i stalni član

consiliuma principis. Sljedeća dva pretorijanska prefekta, uključujući i Emilija Papinijana, su dobili čak i veće ovlasti. Sa Papijanom započinje niz značajnih pravnika koji su obnašali funkciju pretorijanskog prefekta. Od tada među mnogobrojne pravne i upravne funkcije pretorijanskog prefekta spadalo je i predsjedavanje *consiliuma principis* (koji se pretvarao u neku vrstu izvršnog tijela) u odsustvu princepsa i obavljanje raznih pravnih obaveza, uključujući i razmatranje građanskih predmeta. On je nadgledao i krivičnu jurisdikciju u Italiji na 100 milja od Rima. Uloga pretorijanskog prefekta kao osobe na koju će se usmjeravati informacije sa optužbama i apelima će u toku prvih decenija III. st. n. e. još više porasti, pa je on preuzeo u svoju obavezu i rješavanje tužbi i optužbi na provincijske namjesnike. Osim pravnih poslova pretorijanski prefekt se brinuo i o snabdjevanju Grada, što je do tada bila dužnost *praefectus annonae* u Ostijii. Umjesto *praefectus annonae* od Severa se u Ostiji javlja prokurator luke. Žito koje je stizalo u Ostiju pod nadređenošću pretorijanskog prefekta primao je prokurator luke, a distribucija je dalje vršena na novom mjestu, zvanom *Horea* (ambari) između Aventina i Tibra. I tako je nakon 205. god. n. e. služba pretorijanskog prefekta sve više prelazila u civilnu sferu odlučivanja i djelovanja, kao neke vrste prvog ministra Države.

Severova religijska politika

Severijanski režim je ohrabrivao sinkretizam, jer je to bila državna politika kako bi se osnažila religijska i kultna harmonija i smanjile potencijalne razlike koje su mogle podizati tenzije i voditi u probleme. Tadašnja dva abrahamistička pravca (judaizam i kršćanstvo) nisu bili zainteresirani za sopstveno puno i apsolutno sinkretizirane svojih religija. Samim tim je severijanski režim odlučio da ograniči širenje judaizma i kršćanstva, zabranom konverzije. Dok judaizam, sa svojom nacionalnom isključivošću, nije imao posebnu želju za prozelitizmom, internacionalističko kršćanstvo se upravo baziralo na nastojanju da se što je moguće veći broj ljudi privuće i konverira. Samim tim ova zabrana je svoju oštricu najviše usmjerila na kršćanstvo. Za vrijeme vladavine Septimija Severa, primjenjivana je politika, koja je već ranije bila ustanovljena, da državni, provincijski i lokalni autoriteti namjenski ne traže kršćane, ali da u slučaju da je neko optužen da je kršćanin da je morao ili pred magistratom prokleti Krista ili ponuditi žrtvu bogovima. U suprotnom bi se mogao suočiti i sa smrtnom kaznom.

U pojedinim područijima je dolazilo do procesa protiv optuženih kršćana i persekucija nad kršćana. Septimije Sever sa svojom striktnom koncepcijom zakona i njihovog provođenja, nije uopće ometao ova parcijalna kažnjavanja od strane revnosnih magistrata. Zabilježena su mučenička stradanja u Egiptu, posebno u Aleksandriji i Tebaidi. Ništa manje persekucije

su zabilježene i u prokonzularnoj Africi koje su izgleda počele 197. ili 198. god. n. e., i uključivale su i grupu martira poznatih “mučenici Madaura”. Vjerojatno 202. ili 203. godine n. e. *Felicitas* i *Perpetua* su stradali zbog svoje religije. Persekucije su se ponovo javile za vrijeme prokonzula Skapule 211. god. n. e., zahvativši i Numidiju i Mauritaniju. Progona je bilo i u istočnim provincijama.

Kaledonski rat Septimija Severa

U skladu sa svojom politikom elimininiranja prijetnji na granicama, Sever je pažnju usmjerio na Britaniju. Albin je sa sobom povukao skoro kompletnu britansku armiju, izloživši provinciju napadima Kaledonaca i Maeta (*Maetae*). Herodijan navodi da su sjevernjaci pustošili rimska područja i da je namjesnik provincije tražio ili pojačanje ili dolazak samog princepsa sa armijom.

Kasije Dion sjeverno od Hadrijanovog zida prepoznaje po imenima dvije domorodačke zajednice i to Kaledonce i Maete. Po njemu Maete prebivaju odmah iza Hadrijanovog zida, odnosno u Lowlandsu, a Kaledonci iza njih u Highlandsu. Kasije Dion ih opisuje kao potpune divljake, koji dijele žene, zajednički podižu potomstvo, žive u šatorima i to goli, nemaju gradove, žive od svojih stada i od lova. Da su skloni pljački, i da u rat idu sa bojnim kolima i pješacima, te da su izdžljivi na napore i na glad. Sličan opis daje i Herodijan.

Kako bi se smirila situacija, Virije Lup je morao da sklopi mir sa Maetima, isplativši im golemu svotu. Zauzvrat je dobio nekoliko zarobljenika. I pored toga, nesigurnost je ostala. I tako se 208. god. n. e. osobno Sever, praćen sa svojom familijom i brojnom armijom uputio u Britaniju. U zoni britanske provincije je ostavljen Geta da se bavi sudbenim i civilnim državnim poslovima, dok je u vojnu kampanju poveo Karakalu.

Prvo je ojačan Hadrijanov zid, a zatim se prešlo na osvajanje Lowlandsa sve do nekadašnjeg Antoninovog zida, koji je isto poboljšan. Južno od Antoninovog zida je izgrađen i veliki vojni tabor u Trimontiumu. Kada je završeno utvrđivanje u ovom području, krenula je velika ofanziva u dubinu Kaledonije, odnosno prema Highlandsu. Sever je prilikom ove kampanje se oslanjao na tragove ranije Agrikoline kampanje, pa su mnoge napuštene utvrde obnovljene, uključujući i tabor na području današnjeg Carpowa koji je sa svojom veličinom mogao primiti do 40,000 vojnika. Ipak sudeći po opisima iz izvorne građe ova kampanja se suočila sa mnogo problema, i nije se baš tako dobro odvijala kao one u Međurječju i u sjevernoj Africi. Kaledonci su pružali žestok otpor, uglavnom koristeći gerilsko – partizanski način ratovanja. Guste šume, brdsko – planinski karakter zemljopisa, močvare i rijeke koje je trebalo premostiti su dodatno

otežavali ofanzivu. Ali i pored velikih gubitaka u ljudstvu, Sever nije odustajao, dok nije dostigao krajnje tačke otoka. Zanimljivo je da je Sever zbog gihta/kostobolje cijelo vrijeme nošen u nosiljci. Nakon što su ipak Kaledonci bili prisiljeni na mirovni sporazum po kojem su se odrekli znatnog teritorija u zoni središnjeg Lowlandsa, Sever se povukao na jug. I tako je sa 210. god. n. e. Sever uspio da ostvari još teritorijalnih dobitaka za Rimsku državu. Dobio je i počasni naziv *Britannicus*.

Kasije Dion opisuje i jednu anegdotu koja se desila nakon sporazuma sa Kaledoncima. Kada se Julija Domna, šalila sa suprugom kaledonskog lidera Argentokoksa (*Argentocoxus*) zbog slobodnog seksualnog ponašanja kaledonskih žena, ova joj je odgovorila da oni tako ispunjavaju zahtjeve prirode na mnogo bolji način nego što to čine Rimljanke. Dok Kaledonke imaju seksualne odnose otvoreno sa najboljim muškarcima, dotle Rimljanke se tajno odaju razvratu sa najodvratnijim.

Međutim, nešto kasnije iste godine Kaledonci su se ponovo pobunili i pridružili Maetima, koji izgleda da se nisu potčinili Severu. Radi toga se Sever pripremio za drugu kampanju na Kaledoniju. Ovaj put, ljut zbog kršenja mirovnog sporazuma, a i inače surove naravi, Sever je odlučio da izvrši klasični genocid i da fizički istrijebi stanovnike današnje Škotske, bar njenog Visočja (Highland). Zato je okupljenim vojnicima naredio na ubiju sve na koje naiđu, da niko ne izbjegne potpuno uništenje, čak ni bebe u majčinim utrobama.

Kasije Dion, fr. knjige LXXVII (15) : ἀποστάντων δὲ τῶν ἐν τῇ νήσῳ αὖθις, καλέσας τοὺς στρατιώτας ἐκέλευσεν ἐς τὴν χώραν αὐτῶν ἐμβαλεῖν καὶ οἷς ἂν ἐντύχωσιν ἀποκτεῖναι, αὐτὸ τοῦτο εἰπών, ‘μή τις ὑπεκφύγοι αἰπὺν ὄλεθρον χεῖράς θ’ ἡμετέρας, μηδ’ ὅντινα γαστέρι μήτηρ 1 κοῦρον ἐόντα φέροι: μηδ’ ὃς φύγοι αἰπὺν ὄλεθρον.’ γενομένου δὲ τούτου, καὶ τῶν Καληδονίων προσαποστάντων τοῖς Μαιάταις, ἡτοιμάζετο μὲν ὡς καὶ αὐτὸς αὐτοῖς πολεμήσων, καὶ αὐτὸν περὶ ταῦτ’ ἔχοντα ἡ νόσος τῇ τετάρτῃ τοῦ Φεβρουαρίου ἀπήνεγκε, συνεργασαμένου τι πρὸς τοῦτο καὶ τοῦ Ἀντωνίνου, ὡς λέγεται.
(“Kada su se stanovnici otoka /Britanije op. S.M./ ponovo pobunili, on /Septimije Sever op. S.M./ je pozvao vojnike i naredio im da napadnu zemlju pobunjenika, ubijajući sve na koje naiđu, on je citirao ove riječi: “Neka niko ne pobjegne od razaranja, niko od naših ruku, čak niti bebe u utrobi majke, ako bi bilo muško. Neka ipak niko ne izbjegne potpuno uništenje.” Kada je ovo bilo učinjeno i Kaledonci se pridružili pobuni Maeta, on se počeo pripremati da osobno ratuje protiv njih. Dok je on bio tako angažiran, njegova bolest ga je odnijela 4. II. ne bez neke pomoći, oni kažu, od Antonina[107].”).

Na samom kraju kaledonske kampanje desila su se i dva incidenta koji je izazvao za prijestoljem nestrpljivi Karakala. Jednom je navodno Karakala pokušao i da ubije oca kada se princeps trebao sresti za predstavnicima Kaledonaca radi dogovoranja o miru. Po Herodijanu se Sever, kada mu se zdravstveno stanje pogoršalo, povukao van ratišta, dok

[107] Misli se na njegovog sina Karakalu.

je Karakalu odredio da vodi kampanju. Međutim, stariji sin je pokazivao malo i interesa i pažnje za borbene operacija, nego je pokušavao da dođe u kontrolu nad armijom. Tako je nastojao da se predstavi kao glavni komandant, dok je istovremeno klevetao svoga brata. Herodijan navodi i da je Karakala neuspješno nagovarao Severove ljekare da svojim tretmanom ubrzaju smrt njegovog oca. Iako je dobro znao kakav je Karakalin karakter, Septimije Sever ništa nije učinio da spriječi da njegov sin ne dođe do prijestolja, iako je često u razgovoru optuživao Marka Aurelija zašto nije tiho sklonio Komoda.

Kaledonci i Maeti su imali veliku sreću, jer čim je kampanja započela, Sever se ozbiljno razbolio i 4. II. 211. god. n. e. je umro u *Eboracumu*. Iako je njegov sin Karakala nastavio kampanju sljedeće godine, to je bilo daleko od onoga što je Sever bio planirao i uskoro je postignut novi mir. Kaledonci su se uspjeli spasiti i nikada više oružane snage Rimske države neće tako duboko prodrijeti u Kaledoniju. Uskoro će se napustiti Lowlands i granica će biti postavljena na Hadrijanovom zidu, gdje je više – manje ostala i u naredna dva stoljeća. Po svojoj smrti Sever je naslijeđen od sinova Karakale i Gete, a pepeo mu je pohranjen u Hadrijanovom mauzoleju, a bio je i deificiran od Senata.

Herodijan, govoreći o sahrani Septimija Severa, daje vrlo opširan opis čitavog ceremonijala vezanog za pogreb, kremaciju i deifikaciju preminulog principsa u samome Gradu. Opis predstavlja jedno vrlo vrijedno svjedočanstvo o tome kako kako se izvodila ceremonija i rituali vezani za nju.

Rimska država 210. god. n. e., nakon završetke prve kampanje u Kaledoniji.

Septimije Sever je iza sebe ostavio značajan suficit u javnim financijama, kao i goleme rezerve žita i ulja. Dion Kasije pripisuje Septimiju Severu ove posljednje riječi, upućene pred smrt sinovima: "Slažite se, bogato plaćajte vojnike, a za ostalo se ne brinite". *Historia Augusta* daje sasvim drugačiju verziju njegovih posljednjih riječi i opisa zadnjih sati života.

Septimije Sever je jasno naumio da Rimsku državu u nasljeđe ostavi svojim sinovima Karakali i Geti, za koje izvorna građa nema baš mnogo lijepih riječi i u periodu prije Severove smrti. Posebno je zabrinjavajući bio (ako je vjerovati Kasiju Dionu, Herodijanu i *Historia Augusta*) grubi i sirovi karakter Karakale. I među braćom je rano započelo suparništvo, i sudeći po opisu odnosa između braće koju daje Herodijan, Sever je postajao svjestan da bratska veza Karakale i Gete neće dugo nadživjeti njegovu smrt. Zato je dosta vremena posvećivao razgovoru sa sinovima i ubjeđivanjem da budu složni. Pokazivao im je vojske, riznice, hramove... i to koristio kao argument da budu složni i jedinstveni. Herodijan samo konstatira da mladići apsolutno nisu pokazivali pažnju na ono što im je otac govorio. Svojim sinovima je ostavio najveću armiju po brojnosti koju je Rimska država imala i goleme količine novca.

Vrlo vrijedno umjetničko i reljefno svjedočanstvo ie severijanskog doba, na kome se jasno mogu vidjeti mijene u povijesnom, severijanskom ciklusu predstavlja *Arcus argentariorum*, podignuta u prvoj polovici 204. god. n. e.

Zarobljenici

Septimije Sever, Julija Domna i Plautijan (izbrisan) prilikom oficijelnog žrtvovanja.

Karakala, Plautila (izbrisana) i Geta (izbrisan) prilikom oficijelnog žrtvovanja.

Vojni simboli i portreti Karakale i Septimija Severa.

Reljef sa trijumfalne kapije u Leptis Magna koji prikazuje Severa i njegove sinove. Sada se nalazi u Arheološkom muzeju u Tripoliju.

VLADAVINA KARAKALE

211. – 217. god. n. e.

Karakala (4. IV. 188. – 8. IV. 217. god. n. e.), vladao je od 4. II. 211. do 8. IV. 217. god. n. e. Od rođenja do 195. god. n. e. se zvao *Lucius Septimius Bassianus*, od 195. do 198. god. n. e. se zvao *Marcus Aurelius Antoninus Caesar*, od 198. do 211. god. n. e. zvao se *Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus.* Kao princeps se zvao *Caesar Marcus Aurelius Severus Antoninus Pius Augustus.* On je poznatiji bio po nadimku Karakala / *Caracalla*, koji se po Aureliju Viktoru (u njegovim *Epitome de Caesaribus*), Kasiju Dionu i *Historia Augusta* odnosio na galski ogrtač sa kapuljačom koji je on usvojio kao osobnu modu i koji je učinio popularnim, pa se njegova upotreba proširila u vojsci i na severijanskom dvoru. Ustvari to je izvorno bio kratki ogrtač sa kapuljačom, ali je bio od Karakale modificiran kako bi se pružao do nogu. Po Kasiju Dionu Karakala ga je propisao kao regularnu odjeću za vojnike. Nakon što je u Viminaciumu bio proglašen za cezara, bio je i *princeps iuventutis*, svećenik – pontifik i član kolegija *sodales Augustales*. Senat mu je dodijelio i *signa imperatoria*, a sa 16 godina je bio imenovan za konzula.

Historia Augusta ukazuje na različitost karaktera i ponašanja Karakale za vrijeme njegovog djetinjstva i rane mladosti u odnosu na kasniju zreliju dob. Tako je isticana njegova nježnost, blagost i milostivost u mlađim godinama, kada je između ostalog uspio svojom molbom da se povrate drevna prava Antiohije i Bizanta koja im je oduzeo Septimije Sever. Ali to se sve mijenja naglo kada je izašao iz dječačke dobi, i on sve više postaje arogantniji, suroviji i bezobzirniji.

Suvladarstvo sa Getom

Kada je u februaru 211. godine n. e. Septimije Sever umro, Karakala je bio prisutan, i po automatizmu je proglašen za princepsa, sa bratom Getom kao suvladarom.

Geta (živio 7. III. 189. – 19. XII. 211. god. n. e.) je 209. god. n. e. proglašen suvladarem sa ocem i starijim bratom. Po rođenju pa do imenovanja za suvladara zvao se *Publius Septimius Geta*, a od 209. god. n. e. *Caesar Publius Septimius Geta Augustus.* Odnosi među braćom su još od djetinjstva bili zategnuti, a njihove konflikte su često morali rješavati roditelji, posebno majka. Carska propaganda za vrijeme Septimija Severa je ove odnose kamuflirala širenjem idealizirane slike vladajuće familije kao sretne i harmonične zajednice koja dijeli odgovornosti uprave. Tako se Julija Domna pojavljuje

kao savjetnik Septimija Severa, njegov stariji sin Karakala kao princeps glavni zamjenik u vojnoj komandi, dok su administrativne i birokratske dužnosti predate mlađem sinu Geti. Ovakav san Septimija Severa o tome kako bi trebala izgledati uprava nakon njegove smrti je naravno bio neodrživ, ponajviše zbog Karakaline naravi. Septimije Sever je mogao računati da će njegovi planovi biti ostvareni samo ako riješi međusobnu antipatiju i rivalstvo Karakale i Gete, a to nije uspio.

Odmah nakon očeve smrti Karakala je, po Herodijanu, nastojao preuzeti punu vlast pa je započeo i čistku svih onih koji mu se nisu sviđali. Tako su ubijeni ljekari koji su odbili da ubrzaju smrt Septimija Severa, pa čak i odgojitelji braće jer su insistirali na tome da bude u miru sa Getom. Ubijen je i Euodos, koji je pomogao Karakali kada su se rješavali Plautijana. Nije pošteđen niko od ljudi koji su njegovali njegovog oca ili koji su bili poštovani od njega. Karakala je sve radio na tome da postane jedini princeps, pa je u tu svrhu čak pokušao tajno da podmiti vojne komandante. Ali u pokušaju da pridobije vojnike za svoj naum nije uspio, jer su oni ostali odani Severu, pa samim tim i njegovom amanetu. Zato su i dali svakom od braće isku podršku i lojalnost. Karakala je sada shvatio da ne može, i pored čistke, na brzinu preuzeti samovlast.

Sestercij Karakale koji prikazuje boginju Pobjede sa rukom na tropeumu.
Vide se i personificirana predstava Britanije i zarobljenik koji leži.
Na legendi piše: VICTORIAE BRITANNICAE („Pobjede u Britaniji“).
SC označava *senatus consulto,* izdato dekretom Senata.

Karakala je zakratko nastavio očevu kampanju u Kaledoniji, ali je ubrzo prekinuo sve vojne aktivnosti i postigao je sporazum sa barbarima, prihvatajući njihove zakletve. I pored toga što je u javnosti to predstavljano kao pobjeda, do okupacije sustavne Kaledonije i pretvaranja u provincijski sustav nije došlo.

Po Kasiju Dionu su se rimske trupe povukle sa kaledonskog područja, a utvrde su bile napuštene. Jedan od razloga zaustavljanja kampanje su vjerojatno upravo bili neriješeni odnosi među braćom, koji su se produbljivali i smetali bilo kakvom usmjeravanju pažnju na elimeniranje sjevernjaka Britanije. Karakala se sigurno nije smio odvažiti da se upusti u teške borbe dok je „visila u zraku“ mogućnost sukoba sa bratom. Karakala se onda vratio do svoga brata i majke, koja ih je zajedno sa istaknutim pojedincima iz severijanske administracije nastojala pomiriti. Karakala se zato, iz taktičkih razloga primirio i bar formalno složio da sa Getom bude u miru i prijateljstvu. Nakon pogreba svoga oca, čitava familija i dvor su se vratili u Rim.

Međutim, naredni mjeseci pokazivali sve jače razilaženje braće, koji su se raspravljali praktično oko svake odluke od zakona do političkih imenovanja. Razmoilaženje među njima je bilo toliko da su čak odijelili i palatu na dva dijela, sa posebnim službama, dvorom, sljedbenicima i služinčadi. Ta podjela se onda disperzirala među uglednije građane, senatore, vitezove pa i vojnike. Problem je postajao veoma očit, jer braća jedan drugom više nisu vjerovali. Jedna od opcija za izlazak iz navedene situacije bile je i ideja da oni teritorijalno podijele svoje suvladarstvo, ali to nisu učinili poradi protivljenja majke.

Herodijan navodi da se o podjeli Rimske države na dva dijela raspravljalo na jednom sastanku kojem su prisustvovali savjetnici i najviši državni funkcioneri koje je imenovao još njihov otac te njihova majka Julija Domna. Po tome planu Karakala je trebao dobiti europska područja, a Geta azijska područja sa utvrdama u Bizantu i Halkedonu da paze na onoga drugog. Senatori europskog porijekla bi ostali u Rimu, a oni azijskog bi pratili Getu čija bi prijestolnica bila Antiohija ili Aleksandrija. Maurske provincije, Numidija i Afrika bi pripale Karakali a Egipat Geti.

Julija Domna je pored iznimne obrazovanosti i uglednog porijekla, ostvarivala i značajan politički utjecaj. Ona je čak nosila i više titula od Livije, pa je tako bila augusta, *mater Senatus*, *mater patriae* i *mater castrorum*. Ova posljednja titula ju je povezivala sa vojskom kao institucijom.

Kulminacija međusobnih sukoba se desila krajem u decembru 211. god. n. e., kada je Karakala neuspješno pokušao da ubije Getu za vrijeme praznika *Saturnalia*. Getu nije bilo lako ubiti, jer je uvijek bio okružen vojnicima i gladijatorima. Novi pokušaj je došao kada je na Karakalinu inicijativu ugovoren sastanak braće u prostorijama njihove majke. Ovaj put je Karakala došao sa sebi lojalnim centurionima iz pretorijanske garde koji su ubili Geta, koji je izdahnuo u majčinim rukama. Umorstvo Gete je Karakala odmah predstavio

kao sprečavanje zavjere protiv njega, te mu je uslijed toga život bio u opasnosti. Čim mu je brat ubijen Karakala je pohitao u tabor pretorijanaca kako bi dobio podršku vojske, a sutradan je u Senatu dobro pripremljenim govorom opravdavao ubistvo Gete kao iznuđeni potez i akt samoodbrane. Kako bi „potkupio“ i civilne institucije on je objavio o amnestiju za prognanike i kriminalce.

Herodijan u svome djelu govori da je Karakala ustvari iskoristio iznenađenost pretorijanaca u taboru i da je je bilo kakvo njihovo nezadovoljstvo zbog brutalnog umorstva Gete odlučio prevenirati tako što im je obećao po 2500 denara i druge pogodnosti. Čak je naredio pretorijancima da odu odmah i uzmu novac iz depositarija. Tako je Karakala za samo jedan dan po Herodijanu spiskao svu ušteđevinu koju je Septimije Sever skupljao. Kada su čuli o novcu koji će dobiti, vojnici su prešli preko ubistva Gete i aklamirali su Karakalu jedinim princepsom, a Getu neprijateljem. Posljedice Severove politike povlađivanja i korumpiranja vojske su na ovom mjestu pokazale svu negativnost, i to ironijom sudbine upravo na primjeru njegove djece.

Historia Augusta navodi da su vojnici stacionirani u Albanu (II. legija *Parthica*) na vijest o Getinoj smrti bili ljuti i nezadovoljni sa onim što se desilo. Oni su javno obznanili da su dali zakletvu obojici sinova, pa su zatvorili kapije svoga tabora i nisu Karakalu puštali duže vrijeme. Pustili su ga unutra i prihvatili tek kada je on smirio njihov gnjev primarno sa enormnom sumom novca koju im je isplatio.

Vezano sa Getinim umorstvom, došla je i nova čistka. Pod lažnim optužbama da su sa Getom bili uključeni u zavjeru, uhapšen je i pogubljen veliki broj ljudi. Riječ je bila o carskim oslobođenicima i vojnicima koji su bili sa i uz Getu, te njegovim prijateljima, pratiocima i sljedbenicima. Po Herodijanu počinjen je masakr nad onima koji su živjeli u Getinom dijelu palate, i niko nije pošteđen bez obzira na status, dob (čak i mala djeca) i spol. Karakalina čistka nakon Getinog umorstva je bila najbrutalniji vid političke odmazde u rimskoj historiji, i uveliko je nadmašila i I. i II. proskripcije, kao i progone za vrijeme Tiberija, Nerona, Domicijana i Komoda. Ubijani su svi za koje se sumnjalo da su bili poznanici Gete, uključujući i gladijatore, kočijaše, pjevače i plesače.

Kasije Dion navodi da je cc 20.000 ljudi oba spola bilo izloženo ovom progonu. Karakala je zatim natjerao Senat da proglasi *damnatio memoriae* nad Getom, čiji su likovi i ime izbrisani sa novčića (tako što su ponovo istopljeni i iskovani), slika i statua. Tako su nastali oni mnogi spomenici, na kojima se danas pored Karakale nalazi prazan prostor.

Kasije Dion navodi da je čak i onaj ko bi napisao ili izgovorio ime Geta bio odmah pogubljen, pa su zato i pjesnici izbjegavali da ga koriste čak i u komedijama (Geta je bilo uobičajeno ime za roba u komedijama). Onima koji bi to ipak učinili, i imovina bi bila konfiscirana. Međutim, sasvim je moguće da je ovdje riječ o pretjerivanju, jer čitav opis Karakale i njegove vladavine u djelu Kasija Diona odiše izrazito negativnističkom

pristrasnošću. Kasije Dion je bio svjedok Karakaline vladavine iz vizure senatora, kojem se sigurno nisu dopadale raznorazni financijski, materijalni i drugi pritisci na senatorski red i općenito bogatije slojeve stanovništva.

Ovom prilikom se Karakala iskoristio kako bi dao eliminirati i svoju bivšu suprugu i njenog brata. Zbog toga što je nastojao održati suvladarstvo, Papijan je na sebe navukao mržnju Karakale, pa je i on ubijen 212. godine n. e. Ubijen je i Papijanov sin koji je bio kvestor. Pored Papijana pogubljen je i Valerije Patruinije (*Valerius Patruinus*). Po Kasiju Dionu Karakala je planirao i da ubije Mecija Leta (*Maecius Laetus*), ali se uzdržao od toga zbog njegove teške bolesti. Po *Historia Augusta*, Karakala je prisilio Leta da izvrši samoubistvo, čak mu poslavši otrov. Kasije Dion detaljno opisuje slučaj Cila, koji je bio gradski prefekt za vrijeme Septimija Severa i tutor i dobročinitelj Karakale u njegovoj mladosti. Karakala je bio naredio njegovo hapšenje, ali kada su ga vojnici vodili prema palati kako bi bio pogubljen, došlo je do javnog izražavanja nezadovoljstva naroda i gradskih vojnika. Zato je Karakala naglo promijenio mišljenje i Cilo je preživio. Kasije Dion spominje još osoba poimenično koje je Karakala dao prognati ili pogubiti. *Historia Augusta* navodi da je ubijen i njegov rođak Afer. Ubijen je i Helvije Pertinaks (koji je bio i konzul sufekt), sin principsa Pertinaksa, i to zbog jedne vrlo duhovite ali i zajedljive šale na račun Karakale.

Kada je Karakala uzeo počasne nadimke *Germanicus, Parthicus, Arabicus* i *Alamannicus,* Pertinaks je dobacio: „Molim te dodaj i onaj *Geticus Maximus*“. Geti su bili tračko – dački narod sa Dunava, ali se šala ustvari odnosila na ubistvo Gete.

I potomci Marka Aurelija su osjetili na sebi pogubnost samovolje Karakale. Kornificija Faustina, kćerka Marka Aurelija je bila prisiljena izvršiti samoubistvo, a razlog je bio što je plakala sa Julijom Domnom zbog Getinog umorstva. Tiberije Klaudije Pompejan Kvintijan (unuk Marka Aurelija, preko njegove kćerke Lucile iz braka sa Klaudijem Pompejanom) je po *Historia Augusta* ubijen tako da izgleda kao da su ga usmrtili razbojnici. Ustvari po Herodijanu to je sve bila proračunata politika Karakale da istrijebi u jednom zamahu svu potencijalnu konkurenciju, pa su tako pogubljeni i mnogi senatori uglednog i istaknutog porijekla, pod čak i nejasnim i dosta labavima optužbama da su bili Getini prijatelji. Poslane su i ubice u provincije kako bi se pogubili namjesnici koji su bili u prijateljskim odnosima sa Getom.

Kako bi dodatno potkrijepio Karakalinu krvoločnost i surovost, Kasije Dion na samom početku opisa vladavine Karakale navodi i da je on dao se ubije izvjesni kočijaš Euprepes, koji je već bio star čovjek. Razlog je bio da je ovaj podržavao drugi, navijački tim. Tako je pogubljen Euprepes, pobjednik u 782 trke.

Karakalina državna politika

Karakalina administracija je nastavila sa devalvacijom, pa je smanjena čistoća denara sa 56,5% na 51,5%, odnosno količina srebra je pala sa 1,81 na 1,66 grama. Nova monetarna reforma je bila uvođenje antoninijana („duplog denara“) koji je težio 5,1 grama i sadržavao 2,6 grama srebra, odnosno imao čistoću od 52 %. Pošto su za Karakaline vladavine postajali očigledni i pokazatelji financijske krize, a kako bi se održala makroekonomska stabilnost Države, uvođeni su novi i teški porezi ili su preformulirani stari (povečavani i u cifri i u obimu). Tako je porez na manumisiju robova, ostavštine i sva nasljeđa iznosrio 10 %. Tom prilikom je i ukinuo pravo po kojem su od plaćanja ovoga poreza bili izuzeti svi oni koji su bili direktni nasljednici (blisko rodbinski vezani) pokojnika. Nastojalo se što je moguće više ljudi opteretiti najrazličitijim financijskim nametima. Od nekih bogataša i lokalnih zajednica su se očekivali i „pokloni“. Od senatora se zahtijevalo da osiguraju i snabdjevanje (uglavnom namirnicama) u velikim razmjerama i to bez primanja bilo kakvog obeštećenja. Senatori su morali da izmiruju i dodatne pristojbe, da na svoj trošak učestvuju u javnim radovima i podizanju zgrada i drugih objekata (kao što su amfiteatri i cirkusi) širom rimskog svijeta koji su trebali služiti princepsu na njegovim putovanjima van Grada. Naravno, senatorima nisu isplaćivana nikakva obeštećenja. Kasije Dion vrlo oštro kritizira takvu Karakalinu politiku, posebno opterećenja prema senatorima. U tom kontekstu on spominje da je Karakala redovito tražio „zlatne krune“ iz razloga što je pobijedio ovog ili onog neprijatelja, što se pretvaralo u uobičajeno utjerivanje velikih svota novca. A i prijetnja konfiskacija je prisutna. Karakala se služio svim mogućim sredstvima kako bi došao do novca.

Jedan od glavnih uzroka financijske krize su bile posljedice antoninijanske pandemije. Veliki biološki gubici su stvorili značajnu populacionu prazninu, pa se samim tim i proporcionalno smanjio prihod Države, dok su njene financijske potrebe ne samo ostale iste, nego se i povećale. Smanjenje od 25% prihoda (uslijed konkretnog smanjivanja populacije) je moglo imati nesagledive negativne posljedice po državne financije.

Novčana sredstva su bila potrebna i jer je opet došlo do povećanja vojnih plata i to na 675 denara za običnog legionara. Vojska je dobijala i druge beneficije i pogodnosti, slijedeći politiku podilaženja vojsci koju je provodio Septimije Sever. Karakala je uspio da postigne povjerenje i popularnost, ne samo sa povećanjem plata nego i nekim postupcima kao što je marširanje pješke zajedno sa vojnicima, jedenjem iste vojničke hrane, pa čak i mljevenjem sopstvenog brašna sa njima i učestvovanjem u kopanju jaraka i rovova i slično. U svakom zadatku koji je uključivao fizički rad, princeps je bio prvi koji bi prionuo na posao. Karakala nesumnjivo nije bio osoba koja je volila luksuz i zadovoljavala se dosta skromnim, ali u njegovom slučaju to je otišlo u drugu, isto nedopustivu krajnost. Išao je toliko daleko u niveliranju rankova da je došlo do nedopustive prisnosti, što je moralo umanjivati autoritet

komandnog kadra te unižavati poštovanje vojnika i prema civilnim strukturama. Vrlo brzo će se pokazati sve negativne posljedice ugrožavanja tradicionalne hijerarhijske osnove vojske, jer se zapovjedni lanac sve manje poštovao, pa je uslijed toga počeo i „pucati". Samim tim se disciplina rastakala, a samovolja čak i običnih vojnika rasla. Kao što nije dobro da princepsi, vojskovođe i državnici budu odati luksuzu i aroganciji i preziru skromnost, isto tako nije dobro ni da predvodnici budu na istom nivou sa masom kojom trebaju zapovjedati, bez ikakvog hijerarhijskog poštovanja. Karakala je u potpunosti bio posvećen vojsci i njenim interesima i uvijek ju je pretpostavljao civilnim autoritetima i institucijama. Sa Karakalom započinje i novi stil prikazivanja portreta vladara na novčićima, pa se umjesto ranijeg izgleda produhovljenih vladara sada nailazi na stil koji teži „vojničkom prikazivanju" sa realističnim i pretećim izgledom. Ovakav stil je prihvaćan i od svih ostalih vladara čiji je legitimitet u upravi zavisio primarno od vojničke podrške i volje.

Karakala je bio poručio i izgradnju velikih Kupatila, najvećih javnih kupatila izgrađenih u Rimu. Terme su svojim dimenzijama nadmašile sve dotadašnje teme i svjedočile o visokom stupnju razvoja arhitekture i građevinske tehnike. Glavna soba je mogla komotno primiti preko 2000 posjetilaca u isto vrijeme. Ovaj veliki kompleks, koji je uključivao biblioteke i druge sadržaje te bio ukrašen sa luksuzom i umjetničkim djelima je otvoren 216. god. n. e.

Kasije Dion ističe da je uživao i da ubija veliki broj životinja, koje su u velikoj većini morali nabavljati na svoj trošak senatori. On je noseći odoru plavog tima vozio i kočije. Veoma često Kasije Dion navodi da je Karakala odgovoran za mnoga pogubljenja i protjerivanja, te da glavni motiv za mnoge njegove postupke ustvari bilo zgrtanje novca i imovine. Kasije Dion je toliko mrzio Karakalu, da nije prezao ni da njegove loše osobine okarakterizira i čisto rasističkim predrasudama. Pa tako ovaj Maloazijac istiće da je Karakala posjedovao lukavost Sirijaca, „rase kojoj je pripadao". Posebna je priča Dionov detaljan opis zdravstvenog stanja Karakale, jer on navodi da ovaj nije bio samo tjelesno, nego i umno bolestan. Tako je po Kasiju Dionu od patio od nekih uznemirujućih vizija, i često je mislio da je proganjan od duhova oca i brata. Navodno je i prizivao duhove Komoda i oca, koji su me i prikazivali. Navodno je lijek i pomoć za svoje ludilo tražio svuda i osobno posječujući neke „zdravstvene hramove", ali sve je bilo bezuspješno. Kasije Dion ide dotle čak da govori je Karakala izgubio svoju seksualnu moć, odnosno da je postao impotentan. Isti historičar prenosi da je Karakala, tvrdeći da je najpobožniji na svijetu, dao da se pogube četiri vestalke, jer su navodno prekršile zavjet djevičanstva. Klodija Leta/*Clodia Laeta*, *Aurelia Severa* i *Pomponia Rufina* su kažnjene tako što su žive zakopane, dok se Kanutija Kreskentina/*Cannutia Crescentina* bacila sa krova kuće i tako ubila. Karakala je strogo proganjao i preljubnike. Kasije Dion sa vremena na vrijeme uvijek naglašava, istiće i podsjeća kako je Karakala naređivao pogubljenja. Zatim navodi da je još uvijek raširio rad obavještajne službe i doušnika, te da je odredio da vojnici koji su radili obavještajno – doušnički posao odgovaraju samo njemu, i da ih osim njega niko drugi ne može kažnjavati. Agenti (*speculatores* i frumentariji) su bili svugdje prisutni. Možda baš uvezano sa

mogućom psihičkom poremećenosti, Karakala je bio i lukav, okrutan i osvetoljubiv, sumnjičav, malodušan i istovremeno pun uvjerenosti u veličinu svoje vlasti,

Posebno Kasije Dion ističe da je najveći sramotni i bezvrijedni čin koji je on počinio prema Senatu i rimskom narodu bilo da je postavio eunuha španskog porijekla Sempronija Rufa (*Sempronius Rufus*) da dominira nad njima. Ovaj eunuh je inače bio čarobnjak i žongler. Kasije Dion opisuje i kako je Karakala ponižavao senatore, ostavljajući ih da satima, pa i čitav dan čekaju da ih on primi. Herodijan navodi da je jednom prilikom Karakala dok je promatrao konjičke trke, poslao gardiste da napadnu masu i ubije one koji su uvredili kočijaša kojeg je on podržavao. Karakala je tu uvredu shvatio kao posredno njemu upućenu.

Karakala je 213. god. n. e. napustio Rim i prvo otišao na rajnsko - germansku granicu kako bi se pozabavio sa Alamanima, koji su ugrožavali područje *Agri Decumates*.

Prije dolaska na granicu, je boravio u Galiji i dao da se pogubi namjesnik Narbonske Galije.

Rimske trupe su uspjele da Alamanima nanesu poraz u bitci kod rijeke Majne, ali ih nisu uspjeli ostvariti odlučujuću pobjedu nad njima. Mir je zato zaključen, a uključivao je i veliku novčanu isplatu Alamanima. I pored toga, Senat je Karakali dodijelio naziv *Germanicus Maximus*, a on je u to vrijeme zahtijevao i naziv *Alemannicus*.

Kasije Dion i ovom prilikom zamagljuje stvarne događaje, kako bi ocrnio Karakalu. On tvrdi da su Germani prihvatili ime poraza u zamjenu za veliku sumu novca, te da su mu dozvolili da pobjegne natrag u gornjogermansku provinciju. Međutim, već u sljedećoj rečenici navodi da su od Rimljana zarobljene Haćanke i Alamanke bile od Karakale upitane da li žele biti prodane ili ubijene, izabrale smrt. Ipak su one prodane, jer je to za Državu bilo isplativije. One su ipak vršile samoubistvo, a neke su ubile i svoju djecu koja su isto odvedena u roblje. Ovo jasno pokazuje da je rimska armija u alamanskom ratu vojevala na protivničkom području i da Karakala nije iznudio mir samo novcem, nego i vojničkim uspjehom. U suprotnom bi sigurno morali vratiti zarobljenike, a u stvarno je značajan bio broj zarobljenika i to posebno civila. Karakala se inače aktivno petljao u unutarnjemačke poslove, pa je tako posebno bio ponosan što je svojim spletkama izazvao neprijateljstvo između Vandala i Markomana, koji su bili „prijatelji“ i u tome što je pogubljen Gajobomar / *Gaiobomarus*, kralj Kvada protiv kojeg je bila podignuta optužba.

Herodijan istiće da je Karakala bio sklon Germanima, da je čak skidao rimsku odjeću i oblačio se u germansku, posebno noseći ogrtač koji oni nose. Riječ je vjerojatno o tom čuvenom ogrtaču po kojem je ovaj princeps i dobio nadimak. Za svoju tjelesnu stražu je i izabirao najsnažnije i najljepše Germane.

Na limesu u Retiji, Karakala je dao da se podigne zid koji je danas poznat kao tzv. Đavolov zid. Na srednjem Dunavu i u Dakiji je 214. godine n. e. ratovao protiv dačkih Karpa i sarmatskih Jaziga. Iduće godine je otišao na proputovanje po istočnim provincijama, odakle je namjeravao da slijedi djelo Aleksandra Velikog. Preko Helesponta je prešao u

Malu Aziju i posjetio Pergam i Nikomediju. Karakala je i prevario Abgara X., kralja Osroene, potaknuvši ga da posjeti Karakalu kao prijatelja. Kada je došao dao ga je uhapsiti. Tako je Osroene ostala bez kralja i Karakala ju je potčinio. Sličnu lukavštinu je pokazao i u slučaju kada se jermenski kralj Hosroe I. svađao sa svojim sinovima. Karakala ih jednim prijateljskim pismom pozvao da se okupe pretvarajući se da želi da ih izmiri, ali ih je umjesto uhapsio. Ali umjesto da mu se potčine, Jermeni su se digli na oružje. Zato je Karakala 215. god. n. e. poslao armiju na čelu sa Teokritom (*Theocritus*) kako bi se ugušio proturimski ustanak.

Teokrit je bio carski oslobođenik koji je učio Karakalu plesu. On je bio i glumac u Rimu i Lugdunumu. I tako se ovaj oslobođenik od roba, preko plesaća probio do komandanta armije i ranga prefekta. Teokrit je bio znatno utjecajan i Kasije Dion ga direktno okrivljuje za smrt Flavija Titijana (*Flavius Titianus*), prokuratora Aleksandrije zato što ga ovaj jednom prilikom uvrijedio. Pored njega, Kasije Dion ističe još jednog močnog oslobođenika i to Epagata (*Epagathus*).

Neposredno pred svoju smrt Karakala je dao da se obnovi vazalna jermenska kraljevina postavivši na njeno čelo Tiridata II., sina Hosroa I. Sva ova zbivanja na istoku su bila rezultat želje Karakale da pođe stopama svoga idola Aleksandra Velikog. Njegova ideja je nesumnjivo bila da ujedini rimski i iranski svijet na Aleksandrov način. Naravno, da bi se to postiglo nije se moglo zaustaviti samo na hapšenju osroenskih i jermenskih kraljeva, nego je trebalo iči direktno na arsakidski Iran. Pošto je već planirao rat sa Iranom, naumio je da mu kao povod posluži to da Vologases VI. (na persijskom : شالب ش ششم Balash; stariji sin Vologasesa V.; vladao od 208. do 228. god. n. e.) nije predao Tiridata (sina Hosroa I.) i izvjesnog Antioha (kiničkog filozofa porijeklom iz Kilikije). Međutim, Vologases VI. je isporučio obojicu i Karakala je morao odustati od ekspedicije, bar dok mu se ne ukaže nova prilika.

Karakala se 215. god. došao u Antiohiju, a nakon boravka u njoj uputio se prema Aleksandriji. Sa ovim gradom je on imao nekih neraščićenih računa. Karakala je načuo da su ga u ovom gradu ismijavali, pa da je čak bila i satira koja je ismijavala Karakalinu tvrdnju da je ubio Getu u samoodbrani, te neke druge njegove pretenzije. Karakala je bio veoma bijesan zbog ove uvrede i 215. god. n. e. je dao da se pobije deputacija uglednih aleksandrijskih građana koja se okupila prije ulaza u grad, kako bi pozdravila dolazak princepsa. Karakala je onda pustio svojim vojnicima da nekoliko dana pljačkaju i pustoše Aleksandriju, kao da je to neprijateljski grad. Prema Kasiju Dionu preko 20.000 stanovnika grada je tom prilikom bilo ubijeno. Inače izvorna građa detaljno opisuje aleksandrijski pogrom, masovna ubistva, pljačku privatne, javne i hramovske imovine te Karakalino ponašanje vezano za ono što se dešavalo tih dana u Aleksandriji.

Za razliku od Kasija Diona, Herodijan daje sasvim drugačiji opis aleksandrijskog masakra, i navodi da je Karakala bio pretvoran prema Aleksandrincima od početka, da je svečano

ušao u grad, izvršio niz obaveza, i da je na kraju izdao javni poziv svim mladićima da se okupe, pod izlikom da on želi od njih da organizira falangu u počast Aleksandru, sličnu već ustanovljenoj makedonskoj falangi i lakonskoj jedinici, i koja bi nosila Aleksandrovo ime. Nakon što je došlo do okupljanja, Karakala je izveo svoj naum naredivši vojnicima da pobiju okupljene.

Nakon aleksandrijskog pogroma, Karakala je uočio novu priliku za napad na Iran u kojem je došlo do još jednog kroničnog dinastičkog rata. Mlađi sin Vologasesa V. po imenu Artaban V. (vladao cc. 216. – 224. god. n. e.) se pobunio protiv starijeg brata Vologasesa VI. Pobuna je više – manje bila uspješno i veći dio arsakidskog područja se našao pod kontrolom Artabana V. Vologasesa VI. je pod svojom vlašću držao samo dio Babilonije i to sve do oko 228. god. n. e.

Novčić Vologasesa VI. Na aversu je portret „šaha nad šahovima“, a na reversu je scena na kojoj šah nad „šahovima“ prima kraljevsku dijademu od boginje Sudbine. Datum izdavanja je 539. god. seleukidske ere, odnosno 227./228. god. n. e.

Novčić Vologasesa VI. Na aversu je portret „šaha nad šahovima“, a na reversu je stilizirano njegovo ime (na grčkom pismu) i scena strijalca kako sjedi.

Karakala je kao povod za rat naveo da je Artaban V. odbio da da svoju kćerku za njegovu suprugu kada ju on prosio. Moguće je da je Karakala stvarno imao na umu da preko vjenčanja položi pravo na iransku carsku vlast i tako ujedini dva svijeta.

Herodijan parafrazira Karakalino pismo upućeno Artabanu V., sa detaljnim prijedlogom kako da se preko braka ujedine rimski i iranski svijet. Ako je sadžraj pisma tačan, to onda pokazuje prilično vizionarstvo Karakale, koji ukazuje da bi se ujedinjenjem stvorila sila koja bi ostatak svijeta dovela lako pod svoju vlast. Govori se i o komparativnim prednostima ujedinjenja i u ekonomskom pogledu, posebno za stanovnike ova dva svijeta. Po Herodijanu je Artaban V. prvo odbio ponudu, ali pošto je Karakala bio uporan iranski „šah nad šahovima" je popustio i obećao mu je kćerku za brak. Karakala je zajedno da armijom prešao na iransko područje i približavao se Artabanovoj palati. Šah nad šahovima" ga je dočekao u prostoru nešto prije palate, pozdravljajući ga kao zeta. Tu se okupili mnogi Iranci kako bi proslavili događaj, u svečanoj odjeći obrubljenoj zlatom i u različitim bojama. Došlo je do zabave velikih razmjera, a ratnici su ostavljali konje i lukove sa strijelama. Tada je Karakala naredio armiji koja ga je pratila da napadne i masakrira prisutne. Sam „šah nad šahovima" je jedva uspio da se spasi sa nekoliko pratilaca. Po Herodijanu je Karakala nakon što je pobio veliki broj ljudi i uzeo veliki plijen sa mnogo zarobljenika, a na povratku je dao paliti i pljačkati gradove i sela. Na kraju je poslao pismo Senatu i rimskom narodu kako bi ih obavijestio da je čitav Istok potčinjen i da su svi kraljevi njemu potčinjeni. Herodijanov opis je gotovo sigurno apokrifne prirode i ne odgovara stvarnim dešavanjima.

Naravno, Artaban V. je dobro procijenio namjere rimskog princepsa. I tako je 216. god. n. e. izbio novi rat. Rimska vojska na čelu sa princepsom je upala u Međurječje, opustošila veliko područje, uništila mnoge gradove i utvrde i zauzela Arbalu u kojoj su otvoreni i opljačkani arsakidski kraljevski grobovi, a kosti raspršene. Do otvorene bitke nije došlo, jer su Mesopotamci i Iranci bježali u planinsko područje iza Tigrisa. Ali kada se na čelu svoje mnogobrojne vojske približio Artaban V., Karakala se povukao u Karu.

Karakala je opsesivno pokušavao oponašati Aleksandra Velikog, pa je i koristio određeno oružje i posuđe za koje je on vjerovao da ga je koristio makedonski kralj. Naredio je da se podignu statue i izrade slike Aleksandra Velikog i da se postave na vidnom mjestu u svim gradovima. Čak je i organizirao vojnu jedinicu od 16.000 ljudi sastavljenu u potpunosti samo od Makedonaca i koju je nazvao „Aleksandrova falanga". Pošto je Karakala vjerovao pričama da je Aristotel bio na neki način vezan i za Aleksandrovu smrt, prema peripatetičkim filozofima – aristotelijancima je pokazivao mržnju, čak je išao dotle da je želio da spali njihove knjige. On je aristotelijancima ukinuo zajedničke objede u Aleksandriji i sve druge povlastice koje su imali. Zbog opsesije sa Aleksandrom Velikim, on je posebno bio sklon Makedoncima. Pored aleksandrijansko – makedonske „opsesije", Karakala je želio oživiti i stari spartanski duh, pa je tako dao da formira jedinica od spartanskih mladića.

Karakala je dao izgraditi veličanstveni hramove boginji Izidi, slaveći njene rituale sa većom posvećenosti nego što su ikad ranije slavljeni. Pošto je razbojništvo u Italiji postajalo kronični problem, Karakala je centralizirao upravu nad Italijom i na njeno čelo postavio konzulara koji je nosio titulu *consularis ad corrigendum statum Italiae*. Riječ je o ad – hoc instituciji.

Constitutio Antoniniana

Karakala je u povijesti najviše ostao zapamćen po izdavanju *Constitutio Antoniniana* ili „Karakalinog edikta" (kako se uobičajeno naziva u historiografiji) 11. VII. 212. god. n. e. u Rimu. Po ovom ediktu se skoro svim slobodnim stanovnicima (i muškarcima i ženama) Rimske države po automatizmu dodjeljuje rimskog građanstvu. Iako se od vremena Augusta rimsko građanstvo prilično širilo među peregrinskim stanovništvom, posebno njegovom elitom, još uvijek značajan dio populacije nije bio u statusu rimskih građana. Zanimljivo je da je i dio vazalnih kraljeva i kneževa dobio rimsko građanstvo, iz raznoraznih razloga pod različitim princepsima. Peregrinska masa nije predstavljala homogeno tijelo, nego je i u njoj primjenjivana uobičajena stupnjevita hijerarhijska strukturiranost, pa su prava i obaveza bila vrlo raznolikog spektra. Najbliži rimskim građanima po statusu su bili oni peregrini sa latinskim pravom.

Kasije Dion smatra da je motivacija za izdavanje edikta bila Karakalina namjera da poveća prihode. Interesantno je da, iako je dobar dio peregrina izmirivao neposredne poreze, da su bili oslobođeni od plaćanja jednog dijela indirektnih poreza koji su se ekskluzivno odnosili samo na rimske građane, kao što su takse na nasljedstvo i manumisiju robova. Ispostavilo se da je prihod od ovih indirektnih poreza bio prilično značajan za javne financije, posebno kada je Karakala duplirao procentualni iznos poreza i ukinuo sva izuzimanja na plaćanje poreza na nasljedstva. Uz to su direktni porezi, koji su često bili fiksirani na određenu svotu, uslijed devalvacije i inflacije (koje su se u ovo vrijeme prilično uvečavale) prilično izgubili na svojoj stvarnoj vrijednosti. Za razliku od fiksiranih direktnih poreza, indirektni porezi su pratili stvarnu cijenu robe i vrijednost transakcije, pa su se sukladno inflaciji i devalvaciji i povećavali. Tako se početkom III. st. n. e. javila pomalo kontradiktorna situacija, a ta je da su rimski građani, pripadnici vladajuće nacije, mnogo više plaćali Državi nego peregrini, tj. „potčinjeni" stanovnici.

Karakala i njegovi savjetnici (poglavito oni koji su se bavili financijama) su nesumnjivo bili svih gore navedenih stvari vrlo svjesni. I tako je vrlo promučurnim potezom, Karakala dodjeljivanjem jednog nesumnjivo bitnog prava kolektivno i po automatizmu, direktno povećao porezno opterećenje nad onima koji su bili beneficijatori toga prava.

Međutim, nije baš najjasnije šta se desilo onda sa direktnim porezima koje je morao izmirivati veći dio peregrina. U egipatskim zapisima, ovaj tribut je praktično nestao nakon izdavanja edikta, iako samo jedna ili dvije potvrde o tributu izgledaju da su autentične. Ako je sa dodjelom rimskog građanstva ukinut i tribut za značajan broj peregrina, onda nisu baš jasni financijski efekti Karakalinog edikta, i da li je dobitak u indirektnim porezima mogao kompenzirati gubitke u tributu. Izgleda da su promjene u poreznom sustavu i to značajnim povećavanjem iznosa indirektnog poreza na nasljedstvo i njegovim širenjem u svaki kutak rimskog svijeta (i to bez ikakvog izuzimanja), ipak mogle ne samo da nadomjeste gubitke nastale prestankom plaćanja tributa, nego i da povećaju javne prihode. Naravno, ostaje i druga mogućnost da se tribut nastavio naplaćivati i od novih rimskih građana.

Bez obzira što se u historiografiji nastoje umanjiti domet i značenje Karakalinog edikta, njegove posljedice su u tadašnjem svijetu bile dalekosežne i dubinske. Prvo je došlo do niveliranja pravno – političke pripadnosti. Do tada je egzistirao veliki broj malih političko – pravnih odnosa vezanih za pojedine lokalne peregrinske *civitates*, koji su bili u najrazličitijim modulima prema središnjoj i provincijskoj vlasti. Sada su samo jednom odlukom prestale postojati te različitosti. Rimsko pravo se sada odnosilo na sve, a lokalna prava su ili apsorbirana ili su nestala. Sve one peregrinske *civitates* koje su još uvijek postojale do 212. godine n. e. (odnosno nisu dotada pretvorene u jedinice municipalne organizacije) su se sada preobrazile u jedinice municipalne organizacije koja postaje jedini standard uređenja Rimske države na lokalnom nivou. Oni stanovnici rimskog svijeta koji su dobili rimsko građanstvo zahvaljujući Karakalinom ediktu su ponijeli njegovo gentilno ime *Aurelius*, koje je on inače dobio fiktivnim apsorbiranjem u „dinastiju" Antonina izvršenim od njegovog oca. Zato i ne treba da čudi da je u pojedinim područijima broj nosilaca aurelijevskog gentilnog imena izrazito veliki. Na osnovi dosadašnjeg nivoa istraživanja, na području Bosne je tako u odnosu na sva ostala rimska gentilna imena, najviše Aurelijavaca. Slična je situacija bila i u Egiptu. Uostalom historiografija koja umanjuje značenje *Constitutio Antoniniana,* se najviše oslanja na prilično zajedljivi i usputni karakter podatka Kasija Diona (koji je jedini spominje u literarnim vrelima) o ovoj Karakalinoj odluci. Općenito je poznato da Kasije Dion uopće u svojim opisima nije naklonjen Karakali, pa je i na ovom primjeru umanjio sveobuhvatnost Karakalinog edikta. Sve to jasno govori da Karakalin edikt nije uopće bila neka usputna stvar, nego da je zadirala u sve pore tadašnjeg rimskog svijeta jer je od osnivanja Grada pa do Karakale osnovna konstantna bila podjela na one koji su nosioci rimskog građanstva i one koji to nisu. Podjela na legijski sastav u kojem ekskluzivno služe rimski građani i auksilijari u kojima služe i oni bez rimskog građanstva sada postaje izlišna. Naravno, to nije značilo da je došlo do ukidanja auksilijarnih postrojbi, jer su one nastavile postojati uz legije, koje su bar simbolički još uvijek zadržavale svoj prestiž. Moguće je da Karakala imao

još jedan cilj sa izdavanjem ovog edikta, a to je povećavanje regrutne baze za legije, smanjene uslijed antoninijanske pandemije.

Inače sa ranim III. stoljećem n. e. dolazi i do transformiranja oružanih snaga i u drugim segmentima. Legijski segmentirani oklop je izašao iz upotrebe, i bio je zamjenjen u potpunosti sa žičanim oklopom. Legije više nisu bile koherentne jedinice, i one su poradi različitih razloga i potreba razbijane u manje jedinice razbacane širom granice. To je dovodilo i do napuštanja velikih legijskih tabora, ili bar redukcije njihove veličine.

Nije nemoguće i pomisliti da je Karakala kao obožavatelj Aleksandra Velikog i podržavalac ideje o ujedinjenju rimskog i iranskog svijeta, sa izdavanjem ovog edikta odlučio da ostvari prvi korak ka ostvarenju te ideje. Tako bi svi stanovnici Države kojom bi on vladao imali uniformirani pravno – politički status, što bi bila odlična uvertira za drugi korak, a to je ujedinjenje dva svijeta u stilu Aleksandra Velikog. Ovo je bila i kulminacija prirodnog evolutivnog razvitka stoičkog filozofskog učenja o ujedinjenom humanitetu. Pošto su Antonini bili bliski stoičkim idejama, takvo shvatanje je logično prihvatio i Karakala koji se još od djetinjstva smatrao legitimnim antoninijanskim nasljednikom. Sa Karakalom završava tako i proces političko – pravne romanizacije i rimski svijet postaje znatno više jedinstveniji i homogeniji, ostvarivši tako želje niza stoičkih mislilaca.

Pored podatka Kasija Dion, sačuvan je i jedan egipatski papirus poznat pod imenom *Papyrus Gissensis* 40, na kome se izgleda nalazi djelimično sačuvan tekst Karakalinog Edikta i to u prvom dijelu papirusa. Po tekstu na ovom papirusu, princeps dodjeljivanje rimskog građanstva objašnjava time da što veći broj ljudi treba upućivati molitve bogovima. U ovoj karakteristici zakona osjeća se nesumnjivo vjersko-politička tendencija, koja je pod Severima stekla osobito značenje. Isto tako papirus pokazuje da nisu svi slobodni stanovnici Rimske države dobili rimsko građanstvo. Edikt nije predviđao dodjelu rimskog građanstvo onima koji su označeni kao *dediticii*.

DeditICIjima su prvotno nazivani neprijatelji koji se predaju na milost i nemilost pobjedniku, ali se u postrepublikansko doba ovaj termin odnosio na neke kategorije oslobođenika, koji su dobili ograničeno oslobođenje. Moguće je da je taj pojam u tom smislu (a koji je definiran u Gajevim Institucijama) i upotrijebljen u Karakalinom ediktu. Pošto je ovih peregrina deditICIja, odnosno onih oslobođenika koji su na neki način bili “ukaljani” dok su bili u statusu robova, bilo vrlo malo, dodjela rimskog građanstva po Karakalinom ediktu je nesumnjivo obuvatilo skoro svo slobodno stanovništvo. Uostalom i djeca oslobođenika deditICIja su postajali rimski građani, tako da ovaj izuzetak u Karakalinom ediktu nije imao znatnije značenje.

Grčki tekst Karakalinog edikta: [Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Μά]ρ̣κ̣ο̣ς Α̣ὐρήλ̣ι[ος Σεουῆρος] Ἀ̣ντω̣νῖνο[ς] Ε̣[ὐσεβὴ]ς λέγει· | [- ca. ? -]η μᾶλλ̣ο̣ν α̣ν̣[........ τὰ]ς α̣ἰ̣τ̣ί̣ας κ̣α̣ὶ ̣το[ὺς] λ̣[ογι]σμοὺ[ς] | [- ca. ? - θ]εοῖς [τοῖ]ς ἀθ[αν]άτοις ̣εὐχ̣αριστήσαιμι, ὅτι τῆ[ς] ̣τοιαύτη[ς] | [- ca. ? -]η̣σ̣με συ[νετ]ή̣ρησ̣α̣ν. τοιγ[α]ροῦν ̣νομίζω [ο]ὕτω με | [- ca. ? -]ω̣ς δύ[ν]α̣σθαι ̣τῇ μεγαλ̣ειό̣τητι αὐτῷν τὸ ἱ̣καν̣ὸν ποι-|[εῖν - ca. ? - ὁσ]άκις ἐὰν ὑ̣[π]ε̣ισέλθ[ωσ]ιν εἰ̣ς τοὺς ἐ̣μο̣ὺ̣ς ἀν[θρ]ώπους | [- ca. ? -]ν̣ θεῶν συνε̣ι̣[σ]ενέγ[κοι]μι. δίδωμι τοῖς συνάπα-|[σιν - ca. ? - κατὰ τ]ὴ̣ν οἰκουμέ̣νην π[ολιτ]είαν Ῥωμαίων, μ̣ένοντος | [τοῦ δικαίου τῶν πολιτευμ]άτω̣ν, χωρ[ὶ]ς τῶν [..]δ̣ειτ̣ικίων. ὀ̣[φ]είλει γὰρ τὸ | [- ca. ? -]ν̣ε̣ιν πάντα α̣[..]α ἤδη κ[α]ὶ τῇ νίκ̣η ἐνπεριει-|[ληφ - ca. ? -]αγμ̣α̣ .[..]λώσει [τὴν] μεγαλειότητα [το]ῦ̣ Ῥωμα[ί]-|[- ca. ? -]. περὶ τοὺς .[....]υς γ̣εγε̣νῆ̣σθα[ι] ἧ̣περ δ[- ca. ? -] | [- ca. ? -].αλειφ[- ca. 10 -]ω̣ν τῶ[ν ἑ]κάστης | [- ca. ? -]ητω[- ca. 10 -]..[.]ο̣ς̣[- ca. ? -] | [- ca. ? -]θη[- ca. ? -] | [- ca. ? -]ο̣λω[- ca. ? -] | [- ca. ? -]̣το | [- ca. ? -]α̣ | [- ca. ? -]ν̣ελλη | [- ca. ? -]μω | [- ca. ? -]υ̣π̣ο̣ | [- ca. ? -]κυ | [- ca. ? -]ιειη | [- ca. ? -]ο̣ιεσαν | [- ca. ? -]ε̣γδια | [- ca. ? -] | [- ca. ? -].ος

Latinski tekst Karakalinog edikta: *Imperator Caesar Marcus Aurelius Seuerus Antoninus Augustus dicit: Nunc uero . . . . potius oportet querellis et libellis sublatis quaerere quomodo diis immortalibus gratias agam, quod ista uictoria . . . . me seruauerunt. Itaque existimo sic magnifice et religiose maiestati eorum satisfacere me posse, si peregrinos, quotiens cumque in meorum hominum numerum ingressi sint, in religiones (?) deorum inducam. Do igitur omnibus peregrinis, qui in orbe terrarum sunt, ciuitatem Romanorum, manente omni genere ciuitatum, exceptis dediticiis. Oportet enim multitudinem non solum omnia . . . . sed etiam uictoria circumcingi. Praeterea hoc edictum augebit (?) maiestatem populi Romanorum cum facta sit eadem aliorum (?) (peregrinorum ?) dignitas. . . . . . .*

Karakalino ubistvo

Karakala nije dugo proživio, i kada je na 8. IV. 217. god. n. e., putu od Edese prema Kari zastao kako bi mokrio, i tako dok je bio sam ubio ga je časnik po imenu Julije Marcijal (*Iulius Martialis*).

Karakala je uvijek bio okružen Skitima i Germanima koji su služili kao neka vrsta neposredne tjelesne garde, i jedino kada mu se moglo prići bilo je kada bi želio da ima nešto privatnosti. Ove Skite i Germane je Karakala veoma cijenio, učinio ih centurionima i nazivao „Lavovi".

Principski tron je preuzeo tadašnji pretorijanski prefekt Makrin. Kasije Dion ustvari daje čitav opis zašto se Makrin okrenuo protiv Karakale, i opisuje kako je on bio tvorac zavjere u kojoj je osigurao i učešće i dvojice vojnih tribuna, inače braće Nemesijana i Apolinara Aurelija (*Nemesianus et Apollinaris Aurelii*), i spomenutog Julija Marcijala koji je bio evokat i ogorčen na principsa jer nije bio unaprijeđen u rank centuriona. i po Herodijanu Makrin je odgovoran za Karakalino umorstvo, i pri tome opisuje čitav proces zašto se Makrin otuđio od Karakale i koji su ga razlozi vodili da stvori konspiraciju. U svrhu ubistva Karakale, Makrin je iskoristio Marcijala, koji je bio kivan na principsa jer je ovaj naredio da se nekoliko dana ranije pogubi Marcijalov brat, a radi neke nedokazane optužbe. Karakala je i običavao vređati Marcijala. Po Herodijanu, Karakala je boravio i inače u Kari, pa je odlučio da ode na kraći put do hrama boginje Mjeseca praćen samo sa manjom pratnjom. I *Historia Augusta* navodi da je Makrin odgovoran za zavjeru kojom je ubijen Karakala, a da su saučesnici bili Nemesijan, Apolinar i Elije Decije Tricijan (*Aelius Decius Triccianus*; prefekt II. legija *Parthica* i komandant neregularne konjice), te Marko Agripa, komandant flote. Marcijala su dok je pokušavao pobjeći, ubili pripadnici germansko – skitske tjelesne straže. Kada je ubijen, oko leša principsa su se okupili vojnici, a među njima prvi Makrin koji se pretvarao da je u žalosti zbog smrti principsa. Vojnici tada nisu sumnjali da je Makrin bio umiješan u zavjeru. Karakalino tijelo je bilo kremirano, a pepeo pohranjen u Hadrijanovom mauzoleju. Kasnije je on deificiran odlukom Senata, a prema Kasiju Dionu pod pritiskom vojnika.

Karakala se pojavljuje pod imenom Basijan i u djelu o povijesti kraljeva Britanije od Geoffrey of Monmoutha, kao kralj Britanije, i to u prije početka arturijanskog ciklusa.

Kada se obraćao vojnicima, neposredno nakon ubistva Gete, istakao je da mu je želja da završi svoj život u ratu, jer čovjek tako treba da umre. Umjesto toga ga je bio njegov tjelesni čuvar i to dok je mokrio.

Julija Domna je i pored teških odnosa sa Karakalom, najviše poradi ubistva Gete, pratila svoga sina na putovanjima na istoku. Julija Domna je nastavila da ima određenu društvenu ulogu, pa ju je Karakala imenovao da prima peticije i da bude odgovorna za njegovu korespondenciju u oba državna jezika, izuzev u veoma bitnim slučajevima. Ona je održavala i javne prijeme za istaknute ljude, kao što je to nekada činio princeps. I tako je Julija Domna uspijevala održavati državnu upravu na odgovornom i funkcionalnom nivou, dok se njen sin bavio kopiranjem Aleksandra Velikog, megalomskim planovima i pokoljima. Ona se sve više i više posvećivala izučavanju filozofije, što je praktikovala još u vrijeme dok je njen suprug bio živ, a posebno kada je bila praćena od Plautijanovih doušnika. Julija Domna je bila prilično privržena filozofiji, i po njenom nalogu Filostrat je napisao svoje čuveno biografsko djelo o filozofu Apoloniju iz Tiane.

Denar iz 216. god. n. e. Na aversu portret Karakale, a na reversu bog Sol kako podiže ruku i drži kuglu, vjerojatno simbol svijeta.

Novčić sa portretom Julije Domne.

VLADAVINA MAKRINA

217. – 218. god. n. e.

Makrin (cc. 165 – juni 218. god. n. e.) vladao je od 11. IV. 217. do juna 218. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Opellius Macrinus*, a kao princeps *Caesar Marcus Opellius Severus Macrinus Augustus*. Makrin je bio berbersko – maurskog porijekla i rođen je u mauritanskoj Cezareji (danas Cherchell u Alžiru) u familiji koja je bila viteškog statusa. Makrin je bio stekao uobičajeno edukaciju i vremenom je stekao reputaciju vrsnog pravnika. On se počeo baviti državnim poslovima, tako što je ušao u službu Plautijana, ali je zahvaljujući intervenciji Cila, uspio da bude pošteđen čistke nakon Plautijanova pada. Zatim je obavljao neke druge dužnosti, da bi ga Karakala imenovao za pretorijanskog prefekta. On je svoju dužnost po Kasiju Dionu obavljao na dosta zadovoljavajući način, ukoliko je bio slobodan da slijedi samo svoje rasuđivanje i mišljenje. Izvorna građa, a posebno Herodijan, kao glavni razlog za Makrinovo kreiranje konspiracije koja je rezultirala ubistvom Karakale navode njegov strah da bi mogao postati žrtva principsove paranoje. Navodno je bilo proročanstvo koje je govorilo da će on svrgnuti i naslijediti Karakalu, i kada je Makrin saznao za ovo proročanstvo u pismu koje je srećom umjesto u Karakaline ruke došlo u njegove, odlučio je djelovati. Po *Historia Augusta* njegova supruga se zvala *Nonia Celsa*, ali je to prilično dvojbeno imajući u vidu vjerodostojnost ove edicije. Kasije Dion kao pikanteriju navodi da je Makrin imao probušeno uho, što je po njemu maurska karakteristika.

Dolazak na vlast

Nakon Karakaline smrti, vojnici nisu znali šta da rade i tako je Država par dana bila bez principsa. To je posebno bila opasna situacija, jer se Artaban V. približavao sa golemom iranskom armijom, željnom osvete zbog rimskih uništavanja i pustošenja. Vojska je prvo izabrala Marka Oklatinija Adventa (*Marcus Oclatinius Adventus*) za principsa, ali je ovaj to odbio pravdajući se svojom starošću.

Advent je svoju karijeru u javnim poslovima ostvarivao u obavještajnom sektoru, pa je bio i zapovjednik frumentarija. Kasnije je napredovao do čina prokuratora. Kasije Dion ga uopće ne voli.

Onda je njihov izbor pao na Makrina, najviše zahvaljujući vojnim tribunima koji su mu bili prijatelji i koji su moguće bili isto upetljani u zavjeru protiv Karakale. Makrin je bio

prvi princeps, koji je postigao tu čast a da prije nije bio pripadnik senatorskog reda, bilo kao senator ili član senatorskih familija. On je na princepski tron došao direktno iz viteškog statusa. Makrin je imenovao i svoga sina Dijadumenija (*Diadumenianus*) cezarom i nasljednikom, dajući mu i ime Antonin kako bi legitimizirao njegovu poziciju. Dijadumenije je dobio i naslove patricija i *Princeps luventutis*.

Može se reći da je sada ime Antonin, kao nekada ime Cezar, izgubilo svoje nominirajuće svojstvo i postalo titula. U rimskoj političkoj praksi postrepublikanskog doba uzimanje imena legitimnih i legalnih predšanika na državnom tronu, posebno onih uspješnijih i uglednijih, je bilo smatrano i kao vid postavljanja, utvrđivanja i prezentiranj sopstvenog vladarskog legitimiteta. Zato se i moglo desiti da neka imena postanu titule, i da se u tom svojstvu zadrže sve do danas.

I Senat je bez problema potvrdio novog princepsa, nadajući se da će ovaj istaknuti jurista stabilizirati odnose sa senatorskim redom. Izgleda da je Makrin stvarno imao znatno prihvatljiviju agendu za odnos prema senatorskom redu, što potvrđuju i određeni podaci Kasija Diona i Herodijana vezani za sami početak njegove vladavine i Makrinovo pismo poslano Senatu u kojem navodi temeljne smjernice svoje politike.

Aureus Makrina, iskovan 218. god. n. e. Na aversu se nalazi princepsov portret, a na reversu prikaz Makrina i sina Dijadumenija kako sjede, a iza njih se vidi liktor sa *fasces*. *Liberalitas* stoji lijevo i drži abakus i rog obilja u rukama. Dijadumenijan je rođen u septembru 208. god. n. e. i 218. god. n. e. je proglašen i augustom, tj. suvladarom sa Makrinom i tada se zvao *Marcus Opellius Antoninus Diadumenianus Augustus*. Njegova biografija u *Historia Augusta* je vjerojatno veoma netačna i vrvi nedosljednostima.

Julija Domna, koja je nadživjela oba svoja sina i ironično ostala u potpunosti sama bez ikakvog potomstva, je u početku ostavljena na miru. Ali kada je počela da konspirira sa vojskom, Makrin joj je naredio da napusti Antiohiju u kojoj se nalazila veći dio vremena, dok joj je sin obilazio istočne provincije i ratovao. Pošto je već bila u znatno napredujućem stadiju raka dojke, ona je izabrala da izvrši samoubistvo. Njeno tijelo je bilo doneseno u Rim i smješteno u *Sepulcrum C. et L. Caesaris* (možda posebna prostorija Augustovog mauzoleja). Kasnije su njeni i Getini ostatci preneseni od strane njene sestre Julije Meze u Hadrijanov mauzolej. Julija Domna je kasnije deificirana.

Kameja na kojoj je prikazana Julija Domna kao sirijska boginja Atargatis. Danas se nalazi u British Museum u Londonu.

Vanjska politika

U vanjskoj politici išao je za tim da ispravi megalomanske i štetne akcije Karakale na istoku, pa je tako potvrdio kraljevsku vlast nad Jermenijom Tiridatu II., oslobodivši i njegovu majku iz rimskog zarobljeništva. Vratio je i taoce slobodnim dačkim narodima. Karakala je bio previše nanio štete Irancima da bi se moglo riješiti samo pregovorima. Makrin je prvo ponudio Artabanu V. mir sa teritorijalnim *status quo*, vrativši mu i iranske zarobljenike. Ali „šah nad šahovima“ je tražio još i odštetu za uništene i opljačkane kraljevske grobove i drugu štetu, ponovnu gradnju uništenih utvrda i gradova pa čak i predaju provincije Mesopotamije koju je stvorio Septimije Sever. Ovo su bili neprihvatljivi uvjeti za Makrina. Do sraza je došlo u krvavoj, trodnevnoj bitci kod Nisibisa u ljeto 217. god. n. e., u kojoj je mnogobrojnija iranska vojska uglavnom napadala, dok se rimska uspješno branila. Bitka je imala neriješen ishod, ali su obje strane pretrpile stravične gubitke. Pošto je žurio da stabilizira svoju poziciju, Makrinu je bio voljniji da popusti i da traži mir. Isplatio je Artabanu V. veliku sumu ratne odštete od 200 miliona sestercija i napustio planove o invaziji Međurječja. I sam Artaban V. je zbog velikih gubitaka i činjenice da je njegova vojska dobrim dijelom sastavljena od vazala (pa se uslijed teške borbe počela raspadati) je odustao od ostalih uvjeta. Nakon toga se Makrin vratio u Antiohiju, u kojoj se već par godina nalazila princepska rezidencija. I iz strateških i iz emocionalnih razloga, posve je razumljivo zašto je Karakala tamo postavio rezidenciju. Prvo to je bila najbolja pozicija za vođenje velike istočne kampanje, koju je po uzoru na Aleksandra želio ovjekovječiti Karakala. Sa druge strane Sirija je bila i zemlja porijekla njegove familije po majčinoj liniji, i moguće je da je ovu provinciju Karakala i doživljavao u nekom vidu kao domovinu. Ovo rezidencijalno postavljanje u Antiohiji, iako privremenog karakatera, jasno pokazuje da se teg moći, utjecaja i značenja sa zapadnog, rodnog dijela rimskog svijeta prebacuje na njegov istočni dio.

Unutarnja politika Makrina

Makrin je pokušao da nakon politike devalviranja rimske srebrne valite, ojača njenu vrijednost, pa je čistoća srebra u denarima povećana sa 51,5% na 58%, odnosno sa 1,66 na 1,82 grama. Određene mjere koje je Karakala donosio je anulirao, između ostalog i one koje su se ticale taksi na nasljeđe i manumisiju. Makrin je pokušao i da revidira vojnu politiku Karakale, što je podrazumijevalo i ukidanje određenih privilegija koje je vojska dobila za vrijeme Karakale i uvođenje sustava plaćanja po kojem su budući novaci primali manje od onih koje je Makrin zatekao u vojnoj službi, odnosno novi

regruti bi se primali u vojsku po uvjetima fiksiranim za vrijeme Septimija Severa. Ovo je naravno odmah izazvalo i otpore i nezadovoljstvo osiljene vojske. Makrin uz to uopće nije osoba generalskog i vojničkog tipa, a a to što nije pobijedio Irance samo je dodatno jačalo oporbu prema njemu. Po Herodijanu i njegovo odavanje luksuznijem i ležernijem životu nije od vojnika bilo gledano sa odobravanjem.

Prvo je Makrin osjećajući pritiska vojske uzeo ime Sever, kako bi izgledalo da se dinastija nastavlja, a zatim je i Karakala deificiran. Ovaj bivši princeps je ipak bio dovoljno popularan kod običnih vojnika, da su se uobičajene počasti i prema njemu morale iskazati.

Historia Augusta prenosi niz nepouzdanih, i vrlo moguće propagandističkih i netačnih informacija o surovom i brutalnom odnosu Makrina, koji je kao bio krvoločan, prema vojnicima. Posebno je to navodno bilo izraženo kada bi kažnjavao pojedine vojnike zbog neke njihove krivice ili prekršaja, pa bi ih izlagao razapinjanju na križ (što je bila najnedostojnija kazna koja se nikada nije primjenjivala na vojnike), decimaciji i centimaciji. Tako je i navodno vrlo surovo kaznio vojnike koji su dok su bili na kantonovanju, stupili u ljubavnu vezu sa sluškinjama svoga domačina, a to je on saznao preko špijuna. *Historia Augusta* prenosi niz podataka, vjerojatno iste propagandističke naravi, o Makrinu kao surovom, krvoločnom pa i sadističkom vladaru koji je izmišljao vrlo brutalne kazne, kao što su zaziđivanje živih ljudi u zidove, spaljivanje živih ljudi...itd.... Ovo je rezultat činjenice da je autor biografije Makrina u *Historia Augusta*, kao izvore koristio građu koja je moguće sastavljena za vrijeme vladavine emeških žena.

U Gradu se desila i elementarna nepogoda jer je oluja izazvala raširene požare i poplavu. Makrin uopće nije ni došao u Grad nakon imenovanja za princepsa, a za prefekta Grada je postavio već spomenutog Adventa. Inače je Makrin protežirao Adventa (imenovao ga je i za senatora i konzula *ordinariusa* za 218. god. n. e.), što vrlo oštro kritizira Kasije Dion kao devalviranje ugleda Senata. Kasnije ga je na mjestu prefekta Grada dao zamijeniti sa Marijem Maksimom (*Marius Maximus*).

Makrin je odmah po stupanju na vlast odlučio da potvrdi svoju poziciju, tako što je imenovao ljude od svoga povjerenja za namjesničke i druge upravne dužnosti. Pri tome je smjenjivao, na kulturan način, one za koje je znao da su Karakalini prijatelji. Marka Agripu je postavio za namjesnika prvo Panonije, a zatim Dakije. Kada je Agripa imenovan za namjesnika Dakije, na upražnjenu panonsku namjesničku dužnost je imenovan oslobođenik Decije Tricijan (*Deccius Triccianus*). Za pretorijanske prefekte je imenovao Ulpija Julijana (*Ulpius Iulianus*) i Julijana Nestora (*Iulianus Nestor*), koji su isto poticali iz obavještajne zajednice i koje Kasije Dion uopće ne simpatizira. Veliki broj osoba koje su postavljene na istaknute državne pozicije, a koje su poticale iz obavještajne zajednice (posebno iz reda frumentarija), ukazuje na to koliko su ove tajne službe dobile na značenju i moći za vrijeme Karakale. Moguće je da su pojedinci iz ove zajednice bili i odranije uvezani sa Makrinom i da su mu dali podršku za izbor za princepsa. Njihovo ponašanje

je vrlo prepoznatljivo i u znatno kasnijim djelovanjima osoba iz obavještajnih zajednica, koje su (zbog svoga umijeća i bezkrupuloznosti) vrlo kadre i spremne da se uvijek priklone novonastalim uvjetima, pa čak i da ih stvaraju i prilagođavaju svojim željama i ciljevima. Kasije Dion inače opisujući senatsku raspravu kada su dobili vijest o novom princepsu, navodi da su senatori iznosili čitav niz optužbi na račun Karakale, a posebno su se ustremili na one koji su u bilo kojem vidu služili kao informanti. Tako navodi da se za mnoge osobe, ne samo robove, oslobođenike i vojnike nego čak i za pojedine vitezove, senatore i prominentne žene vjerovalo da su bili tajni informanti, denuncijanti i špijuni za vrijeme Karakaline vlasti. Senat je tražio od Makrina da pošalje obavještajnu dokumentaciju, ali on niti je to uradio niti je na neki drugi način objavio bilo koji dokument o informantima. Makrin je to opravdavao time da u princepskoj dokumentaciji nije ništa tako nađeno. Kasije Dion nije baš načisto da li je ova Makrinova tvrdnja tačna ili lažna (kako bi izbjegao javnu pometnju i kaos). Zanimljivo je da se Makrin u potpunosti na isti način ponašao prema interesima obavještajne zajednice kao i režimi koji su naslijedili ranije sustave npr. u periodu promjena u središnoj i istočnoj Europi 1989/1990. god. Ali kako bi se zadovoljio Senat, on je dao otkriti imena trojice senatora – informanata, koji su kažnjeni progonstvom na otoke. Optužen kao zloglasni informant je bio i izvjesni Lucije Priscilijan (*Lucius Priscillianus*), koji je bio poznat i kao borac sa zvijerima i za slanje u propast mnogih ljudi svojim lažnim optužbama. I on je protjeran. Herodijan daje nešto drugačiju sliku dešavanja, i navodi da su svi informanti i robovi koji su izdavali svoje gospodare bili razapeti na križ, i da je Grad pa praktično i cijela Rimska država bili očišćeni od takvih ljudi.

I pored negativnog tona od strane *Historia Augusta,* ova edicija odaje Makrinu priznanje da je kao princeps nastojao da sve odluke budu u skladu sa zakonom, a ne rezultat individualnog presjecanja i princepsove trenutne volje. U skladu sa tim ukinuo je one odredbe ranijih princepsa koje nisu bile u skladu sa zakonom, a u tome kontekstu je govorio da bi bio zločin da se hirovima Komoda i Karakale daje zakonska sankcija i snaga.

Restauracija dinastije Severa, emeška linija

Makrin se vrlo brzo morao suočiti i sa novim centrom moći, koji je odbijao njegovu vlast i pripremao restauraciju dinastije Severa. Riječ je ustvari o ženskoj liniji, sirijsko – emeskoj liniji koju su predstavljali Julija Meza i njene kćerke Julija Soemija Basijana (*Iulia Soaemias Bassiana*) i Julija Avita Mameja (*Iulia Avita Mamaea*).

Julija Meza (živjela cc 7. V. 165. – cc 3. VIII. 226. god. n. e.) je bila kćerka Julija Basijana, svećenika boga Sunca El-Gabala u Emesi, i starija sestra Julije Domne. Riječ je o osobi koja

je postala jedna od najutjecajnijih i najmoćnijih žena u povijesti rimskog svijeta. Njen muž je bio sirijsk - emeški uglednik i konzular Gaj Julije Avit Aleksijan (*Gaius Julius Avitus Alexianus*) sa kojim je imala dvije već spomenute kćerke. Kada je muže njene sestre postao princeps, ona se preselila u Rim da živi sa svojom sestrom. Makrin je naredio njoj i njenim kćerkama da moraju napustiti carsku rezidenciju u Antiohiji i vratiti se da žive u rodnom gradu. Tako je Makrin napravio grešku i nije im konfiscirao imovinu niti ih je proskribirao. Umjesto toga ih je samo internirao u rodnu Emesu, gdje su kao drevna i ugledna familija iz koje su dolazili visoki svećenici lokalnog kulta emeškog boga El-Gabala imali golem utjecaj. Samim tim je ovim ženama bilo lakše spletkariti i rovariti protiv Makrina. I tako je Julija Domna, nesumnjivo moćna i sposobna Sirijka, raspolagala sredstvima da započne vojni udar na novog princepsa, kojeg je smatrala uzurpatorom. Dom ovih žena, u blizini Emese, je postao središte nove zavjere sa ciljem dovođenja nove ličnosti na principski tron. Izbor je pao na Mezinog unuka, sina Julije Soemije po imenu Varija Avita Basijana, koji je i preuzeo nasljednu visoko-svećeničku dužnost u kultu emeškog boga, pa je radi toga i prozvan Elagabal ili Heliogabal. Ta pozicija mu je, bez obzira na njegovu dječačku dob, donosila veliko značenje u životu ljudi tadašnje Sirije i Levanta. On je bio tako poznat mnogim osobama koje bi posječivale emeški hram, a posebno vojnicima iz obližnjeg garnizona. Dječak je svoju popularnost mogao da zahvali i svojoj iznimnoj fizičkoj ljepoti. I sam dječak je ozbiljno i shvatio i prihvatio dužnost visokog svećenika, i definitivno ga nije razumijevao samo kao formalizam. Njegov levantinski misticizam ga je vodio ka tome da iskreno vjeruje u ono što predstavlja emeški kult. Herodijan tako opisuje kao je on, još prije proglašenja za princepsa, plesao oko oltara na „barbarski način“ uz muziku flauta, puhača i svake druge vrste instrumenata. I domorodci i vojnici su ga ga promatrali dok je to radio. On je bio obučen u raskošnu odjeću i nosio je dugu do nogu purpurnu tuniku sa rukavima, obrubljenu sa zlatom. Na glavi je imao dijademu sastavljenu od dragih kamenja najrazličitijih boja. Kako bi legitimizirali njegove pretenzije na princepsku vlast, one su pustile u javnost trač da je Elagabal ustvati Karakalin biološki sin kojeg je on dobio kao posljedicom navodnog seksualnog odnosa sa svojom rodicom Soemijom. Naravno, kompletna konstrukcija trača je bila izfrabricirana i lažna. Uz to je Meza koristila i svoje enormno bogatstvo kao dodatni argument da vojnike sirijske armije privuće na svoju stranu.

Prva se protiv Makrina pobunila III. legija *Gallica* u taboru u Rafani (nedaleko od Emese) kojom je zapovijedao Publije Valerija Komazon Eutihijan (*Publius Valerius Comazon Eutychianus*). Ova legija, sa njoj prirodatim auksilijarnim jedinicama, je proklamirala Elagabala za novog princepsa. Za njom su se povele i ostale jedinice sirijske armije. Na vijest o buni pretorijanski prefekt Ulpije Julijan je skupio koliko je mogao vojske, pa je napao tabor. Promakrijanske snage su i imale uspjeha, posebno zahvaljujući maurskim jedinicama. Međutim, Ulpijan je napravio taktičku grešku i omogučio je protivniku da povrati snagu i ponovo podignu one kapije koje su bile probijene. U novom napadu nije

uspio ništa uraditi. Uskoro su se i pobunili vojnici koje je predvodio pretorijanski prefekt, pa su i ubili svoje zapovjednike i pridružili se pobunjenicima. Julijan je uspio pobjeći, ali je kasnije pronađen i pogubljen. Makrin je nastojao da dobije podršku II. legije *Parthica* u Apameji proglašavanjem sina za augusta, obećanjem od donaciji vojnicima od po 20.000 sestercija (uspio im je isplatiti po 4000 na licu mjesta). Za narod je namijenio i javni objed, ali je nakon što je dobio Julijanovu odrubljenu glavu pobjegao u Antiohiju. Tada su se i ostale trupe pobunile i pridružile Elagabalovoj armiji. Do nove bitke je došlo 8. VI. 218. god. n. e. kod jednog sela na nekih 24 rimske milje od Antiohije. Elagabalovu armiju je predvodio Ganije (*Gannys*), tutor novoproglašenog principsa. Ishod bitke je u početku „visio u zraku“, ali je na kraju makrijanska armija poražena, a Makrin pobjegao. Na kraju su i pretorijanci prešli na stranu Elagabala. Dan nakon pobjede Elagabalova armija je ušla u Antiohiju. Novi režim je vojnicima tada obečao po 2000 sestercija nagrade, kako bi spriječio da vojnici opljačkaju grad. Pa Kasiju Dionu, ti vojnici su pokazivali želju da opljačkaju grad, a novac kojim se prevenirala pljačka sakupljen je djelimično i od naroda. I ovaj primjer pokazuje samovolju vojske, koja se otuđuje od općih interesa rimskog svijeta i misli samo na sebe. Još jedna katastrofalna posljedica severijanske provojničke politike. Makrin je nastojao, prerušen u kurira da se probije u Italiju i Rim.

Po svemu sudeći u Italiji i Rimu je Makrin mogao računati na podršku, sa kojom bi nastavio rat. Senat je ipak pokazivao više sklonosti prems Makrinu, nego prema jednom dječaku, iza kojeg je stajala njegova baka koja je lažno tvrdila da je riječ o sinu Karakale, osobe odgovorne za smrt mnogih senatora i uglednika.

Makrin je ipak uhapšen kod Halkedona i kasnije pogubljen u Kapadokiji. Njegov sin i suvladar Dijadumenijan, kojeg je otac pokušao zaštiti tako što ga je poslao prema Iranu na arsakidski dvor, je uhapšen u Zeugmi i takođe pogubljen. Nakon poraza makrijanske frakcije, uslijedila je nova žestoka čistka, u kojoj je stradao veliki broj ljudi.

Čistke provođene u vremenu Komoda, Septimija Severa, posebno Karakale i evo sada sa početkom Elagabalove vladavine su nanijeli nemjerljivu štetu rimskoj političkoj eliti i društvu u kompletu. One su po posljedicama uporedive sa staljinističkim čistkama. Ubijen je ili bar odstranjen veliki broj sposobnih ljudi, preferirani su podobni, pa su raznorazni mediokriteti dolazili na veoma odgovorne pozicije. Strah i prikriveni bijes su uvukli prilično u fizionomiju tadašnje elite, o čemu na najbolji način svjedoči Kasije Dion i ton kojim opisuje tadašnja vremena. Ljudi su više preferirali da se povuku iz javnog života i da ne „talasaju“ previše, što je onda vodilo ka umrtvljavanju i pasiviziranju elite ili odvlaćenju sa aktivnih državnih poslova u ležernost privatnog života. Oni inteligentniji su više preferirali da svoju inteligenciju iskoriste na drugi način, nego da budu uvučeni u političke rasprave i državničke poslove, gdje bi uslijed vrlo promjenljivih situacija i kroničnog spletkarenja mogli ostati bez glave. Uz to, građanski ratovi i sukobljavanja pretendenata su u smrt

odvukli veliki broj kvalitetnih i obučenih vojnika, koji su mogli biti bolje i efikasnije iskorišteni na drugim prostorima i na granicama.

Zanimljiv je zaključak Kasija Diona, gdje on ustvari najviše prebacuje Makrinu to što je iz reda vitezova direktno postao princeps, umjesto da je bio inicijator da se neko od istaknutih senatora proglasi za princepsa. Kasije Dion ni na jednom mjestu ne odstupa od toga da zastupa interese Senata i senatorskog reda, i uvijek se nada povratku moći Senata kao prve državne institucije. Naravno, ta nostalgičarska nada se nikada neće ostvariti.

Povratak persijske dinastije na čelo Irana – Ardašir I.

Ono što se u našem djelu naziva iranski svijet, u kontekstu klasičnog historijskog razdoblja, je bio jedan multikulturni, multietnički i multijezički prostor koji se prostirao od Međurječja pa sve do granica Indije i turskog etničkog kompleksa daleko u središnjoj Aziji. Sjeverni iranski narodi (Skiti i Sarmati) su uslijed povijesnih okolnosti, imali različit kulturološki razvitak u odnosu na svoje južnije srodnike. U arsakidskom iranskom svijetu temeljna etnička kategorija su bili Iranci, indoeuropskog / arijevskog porijekla koji su se opet dijelili na niz drugih podgrupa koje opet nisu svojim postojanjem ugrožavale osnovni iranski identitet (kao što je to slučaj i u moderno vrijeme). Pored Iranaca, značajne etničke skupine su predstavljale i međusobno dosta srodne semitske zajednice u Međurječju i prostoru naslonjenom na Persijski zaliv (Aramejci, Arapi, Asirci, Jevreji). Helenističke kolonije su bile razbacane širom arsakidskog imperija, ali su se postupno ili semitizirale ili iranizirale. Na krajnjem istoku se nalaze Indijci, koji su po etničkom porijeklu srodni Irancima.

Bitka kod Nisibisa je bila i posljednja borba između Rima i arsakidske dinastije. Dok je Rimskom državom počela vladavina sirijskih žena, u vidu emeške linije dinastije Severa, u Iranu se desio preobražaj tektonskog značenja. Povijesna uloga partske dinastije Arsakida, koja je dominirala iranskim svijetom skoro četiri stoljeća bližila se samom kraju. Bez obzira na to što je rimski svijet predstavljao skup hiljada lokalnih samoupravnih jedinica, uvezanih u sustav prijestolnica Rim – metropola Italija – provincije, ipak je on bio znatno politički homogeniji sa prepoznatljivom središnjom vlašću i jedinstvenom vojskom. Za razliku od njega, iranski svijet je bio uređen na kompliciranom sustavu vazalstava i proto-feudalnih odnosa između različitih pokrajinskih kraljeva i kneževa (šahova) prema središnjoj vlasti i arsakidskom „šahu nad šahovima Irana“.

Titula „šaha nad šahovima“ vodi porijeklo iz tituliranja ahemenidskih vladara. Srednjepersijski: Šāhān Šāh, moderni persijski: شاهنشاه / Shāhanshāh, grčki: βασιλεύς

τῶν βασιλέων → kasnija romejska titula (osnovica simbola 4β, odnosno danas pogrešno tumačenog kao 4S/C). Titula osmanskih i mogulskih-indijskih vladara je bila padišah.

Ti pokrajinski i lokalni vladari su uživali veliku samostalnost i često ustajali protiv središnje vlasti. Zato je ovaj labavi sustav je bio sklon pucanju, dinastičkim sukobima, regionalnim pobunama i stalnom ugrožavanju državne cjelovitosti. Ono što je ujedinjavalo iranski svijet je uvijek prisutni snažan osjećaj rasne i nacionalne svijesti (što je karakteristika i današnjih Iranaca) i njihova nacionalna religija – zaratustrizam koja se uveliko razlikovala od tradicionalne i drevne grčko – rimske religioznosti. Međutim, za razliku od eklektičnog grčko – rimskog svijeta, iranski je bio više dogmatiziran.

Jedan od tih vazalnih kraljeva je bio Babak, koji je originalno vladao područje zvanim Kheir. On i njegov najstariji sin Šapur su uspjeli da svoju moć prošire preko čitavog Persisa/Farsa (originalna Persija, jugozapadni dio Irana). On je imao više sinova od kojih su najpoznatiji, pored već spomenutog i Ardašir i Rajdašir (ostao zapamćen kao krvoločni i surovi ratnik i nadasve kao osnivač jednog kulta crne magije). Babak je bio sin Sasana, po kojem je i čitava dinastija kasnije postala poznata → Sasanidi.

Ardašir I. (persijski: اردشیر یکم; umro 242. god. n. e.) je rođen krajem II. stoljeća n. e. u persijskom gradu Istakhr. Kao namjesnik Darabgerda je nosio titulu „argbadh". Nakon očeve smrti vlast nad Persisom je preuzeo njegov stariji brat Šapur. Ubrzo je došlo do borbe za vlast između braće Šapura i Ardašira. Kada je krenuo da se sastane sa svojim bratom, Šapur je smrtno stradao jer je krov zgrade u kojoj se nalazio kolabirao i pao na njega. Do 208. god. n. e. Ardašir je uspio da zavlada čitavim Persisom. Postoji i druga teorija o porijeklu Ardašira, koju prenose „Knjiga o djelima Ardašira, sina Babka" i čuvena Firdusijeva Šahnama. Po ovoj teoriji je Sasan oženio kćerku Babka, nakon što je ovaj otkrio da je Sasan ahemenidskog porijekla. Zanimljivo je da odatle nestaje Sasan, a javlja se Babak kao otac. Inače ima dosta konfuzije u opisima porijekla Sasanida i njihovom preuzimanju vlasti u Iranu.

Ardašir se nije zadovoljio da vlada samo malo persijskom kraljevinom, vazalnom prema arsakidskom „šahu nad šahovima" u Ktesifonu. On je prvo osnovao grad Ardashir - Khwarrah (nekada Gur, danas Firouzabad), kao centar iz kojeg će se širiti sasanidska moć. Ardašir je učvrstio vlast u Farsu, tako što je zahtijevao i zakletve vjernosti od lokalnih prinčeva i kneževa, a u narednim godinama je stavio pod svoju kontrolu i regije Kerman, Isfahan, Suzijanu (odnosno Elam) i Haracene, čime je zavladao dobrim dijelom središnjeg iranskog platoa i zonom ušća Tigrisa i Eufrata u Persijski zaliv. Ova ekspanzija se nije sviđala Artabanu V., koji je naredio svome vazalu, vladaru Kuzistana da se suprotstavi ambicioznom i agilnom Perzijancu. Iz ovog sukoba je kao pobjednik izašao Ardašir. Artaban V. je osobno 224. god. n. e. poveo vojsku na Fars i Ardašira. U prvoj bitci je sasanidska vojska bila pobjednik, ali su teški gubitci bili na obje strane. U drugoj bitci je arsakidska vojska pretrpila veće gubitke i Ardašir je bio pobjednik. Do konačne bitke je

došlo u Hormizdeghan (blizu današnjeg Bandar Abbas), i u njoj je partsko – arsakidska vojska potpuno poražena, a Artaban V. je poginuo. Nakon toga je Ardašir zauzeo i zapadne vazalne oblasti i pokrajine nekadašnjeg arsakidskog carstva. Ardašir je proglašen i okrunjen za „šah nad šahovima Irana“, odnosno „kralj nad kraljevima Irana“) , dok je njegova supruga Adhur – Anahid uzela titulu „kraljice nad kraljicama“. Tako je započela nova povijesna epizoda u razvitku iranskog svijeta, sa novom, persijskom dinastijom na čelu. Dinastija Sasanida je na njegovom čelu ostala više od 400 stotina godina i sudbinski je utjecala na iranski svijet i njegovo neposredno okruženje. I tako se nakon Ahemenida na čelu Irana ponovo našla jedna persijska dinastija, što je doprinijelo da se sudbina Irana ponovo poveže sa ovom njegovom jugozapadnom pokrajinom. Tako su riječi Persija i Iran, za vaniransko područje postali (pogrešno shvaćeno) sinonimi, a persijski dijalekt se nametnuo kao glavni jezički idiom u iranskom svijetu.

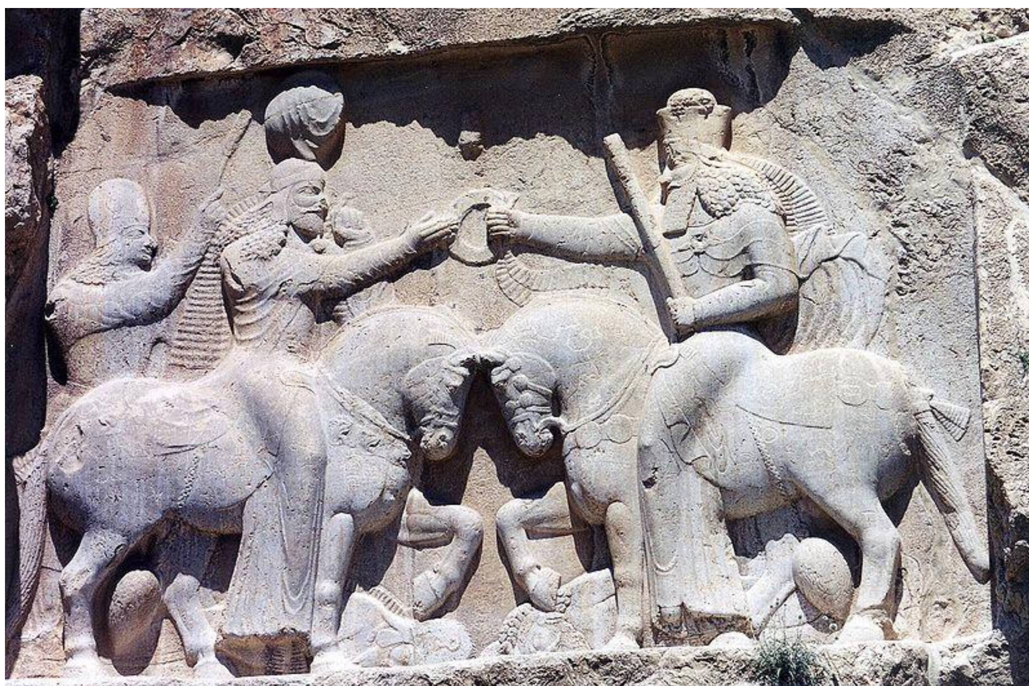
U narednih nekoliko godina, Ardašir je svoju vlast proširio dalje na istok i sjeveroistok, usput gušivši i regionalne i lokalne pobune. Tako je zavladao i zemljama Sistan, Gorgan, Horasan, Margiana, Balk, Horezmija. Vrhovnu vlast Ardašira su priznali i kraljevi Kušana, Turana i Mekrana. Pod sasanidsku vlast su pali i Bahrein u Persijskom zalivu i Mosul u Kurdistanu. Na zapadu ipak Ardašir nije bio baš uspješan. Napadi na arapsku Hatru i Jermeniju kojom je još uvijek vladao jedan ogranak arsakidske dinastije i Adiabenu su bili neuspješni. Posebno je velike gubitke imao prilikom napada na Hatru.

Iako je u nekoj pop-kulturi i historiografiji ovaj Persijanac više-manje nepoznat, Ardašir I. se sa pravom može smatrati jednim od najvećih velikana povijesti, velikim ujediniteljem, vojskovođom i političarem, osobom odgovornom za novi procvat iranske kulture i preporod moći ove drevne civilizacije. Po Kasiju Dionu i Herodijanu Ardašir se i pozivao i hvalio da će povratiti sve zemlje koje su Ahemenidi nekada držali, sve do Egejskog mora, pozivajući se na to da riječ o punopravnom nasljeđu od njegovih ahemenidskih predaka, počevši od Kira pa nadalje sve do Darija III. (kojeg je svrgnuo Aleksandar Veliki). Ovo će postati glavna smjernica vanjskopolitičkih odnosa dinastije Sasanida sve do njene propasti u prvoj polovici VII. st. n. e. Borba za „povijesne granice“ tako je postala i vodilja, ali i veliko, opterećavajuće breme iranskog nacionalnog programa za vrijeme Sasanida.

Ostaci dvorca Ghaleh Dokhtar, koji je dao izgraditi Ardašir I. 209. god. n. e.

Ardašir je imao smisleniju imperijalnu viziju u odnosu na svoje parčansko – arsakidske prethodnike. Dolazak Sasanida na vlast bio je obilježen potpunom reorganizacijom čitave strukture središnjeg i provincijskog aparata iranske države; novi vladari nastojali su se vratiti običajima i uređenju koji su postojali u vrijeme Ahmenida, a bili zaboravljeni u doba Arsakida. Uprava nad carstvom je postala centraliziranija, kako bi se smanjili regionalni partikularizmi, rivalstva moćnika, i interesi tradicionalnih, aristokratskih nasljednih familija Regionalni namjesnici su bili birani iz reda pripadnika vladajuće familije/dinastije, iako su ostali i stari kneževi i kraljevčići od kojih je zahtijevana vojna služba da njihovim trupama. Ovi vazalni kraljevi i kneževi (šahovi) sačuvali su svoju vlast i pod novom dinastijom, ali su u većoj mjeri nego prije bili podčinjeni „vrhovnom šahu". I vojna organizacija je poboljšana, a niže plemstvo je bilo određeno da formira elitnu konjicu. Sasanidi se nisu ustručavali da angažiraju i plaćenike. Osim trupa koje su davali vazali, veliko značenje stekli su najamnici. Iako je prijestolnica ostala Ktesifon, Ardašir je održavao i svoju dinastičku bazu u Farsu. Zanimljivo je da je Ardašir dao da se ponovo izgradi Seleukija, koju su Rimljani sravnili sa zemljom, ali dajući joj novo ime Veh-Ardashir.

Reljef u Naqsh-e Rustam koji prikazuje scenu krunisanja Ardašira I. za „šaha nad šahovima Irana", koji prima dijademu sa trakama (*cydaris*; simbol kraljevske vlasti) od duha Darija I. Velikog Ahemenida. Pod kopitama konja Ardašira nalazi se pobijeđeni Artaban V., a pod kopitama konja Darija se nalazi uzurpator mag Gaumata. Natpis je na dva iranska dijalekta i to persijskom i partskom, te na grčkom jeziku.

Jasno je definirano i organizirano i državno patronstvo nad zaratustrizmom, koje se regulira kao državna religija, ali bez nasilnog prozelitizma nad drugim religijskim pravcima koji su mogli nastaviti svoje djelovanje i postojanje.

Sasanidi su inače održavali tradiciju svoje vezanosti za hram drevne iranske boginje Anahita u Staxru, gdje je Sasan bio uglednik. Međutim, poradi viših političkih interesa Ardašir se okrenuoj potpunoj promociji zaratustrizma, jer je iskorišteno u svrhu potvrđivanja načela božanskog dodjeljivanja neosporivog autoriteta sasanidskim vladarima. Građeni su „hramovi vatre“ i po kraljevskom direktivom, sastavljena je ortodoksna verzija Avesta od svećenika po imenu Tansar.

Kad je zaokružio svoju vlast nad iranskim svijetom, Ardašir se mogao posvetiti i odnosima sa rimskim svijetom, koji je skoro 120 godina kontinuirano napadao, pustošio, pljačkao, razarao, osvajao zemlje Međurječja i Irana, odvodeći u roblje goleme mase stanovništva. Ardašir I. je odlučio da ovu praksu zaustavi, i Rimljani će vrlo brzo shvatiti da Sasanidi nisu isto kao i Arsakidi. Tako je i započela epopeja ratova i sukobljavanja dva svijeta na liniji Kavkaz – Jermenija – istočna Sirija - sjeverni i središnji Irak, koji je obilježio ovu granicu sa neizmjernim stradanjima i ljudskim žrtvama. I kada je veliki vladar Ardašir došao na čelo Irana, na čelu rimskog svijeta su se izmjenjivale sirijske žene i dječaci.

Stijene u Naqsh-e Rustam u Iranu, sa ahemenidskim grobovima i veličanstvenim reljefima i epigrafskim (trojezičnim) spomenicima iz ranosasanidskog perioda.

Srebrni novac Ardašira I. Na aversu je portret „šaha nad šahovima“, a na reversu zaratustrijski „oltar vatre“. Sasanidi su vodili još dosljedniju proiransku politiku od Arsakida, pa su tako na svojim novcima grčke bogove koji su se nalazili na arsakidsko – partskim novcima zamjenjivali sa simbolikom zaratustrizma. I grčki tekst je bio zamjenjen sa onim na srednjepersijskom jeziku, napisanom pahlavi pismom. Novčić se danas nalazi u British Museum u Londonu.

Denar iz perioda 223. – 226. god. n. e. Na aversu je portret Julije Meze, a na reversu boginja Junona sa velom, i paterom u desnoj a skeptrom u lijevoj ruci.

Statua Julije Soemije. Danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Antaliji.

Bista rimske matrone iz III. st. n. e. Potiče iz Babyke-Hierapolis (Membidijo) u Siriji. Pretpostavlja se da je riječ o Juliji Mezi.

Bista Julije Mameje. Danas se nalazi u British Museum u Londonu.

VLADAVINA ELAGABALA

218. – 222. god. n. e.

Elagabal / Heliogabal (cc 203. – 11. III. 222. god. n. e.) vladao je od juna 218. do 11. III. 222. godine n. e. Po rođenju se zvao *Varius Avitus Bassianus*, a kao princeps *Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus.* Poznat je po nazivu Elagabal, po latiniziranoj formi imena svoga emeškog boga. Pored ovog naziva, Kasije Dion navodi i ostale njegove nadimke kao što su: Pseudo – Antonin, Asirac, Sardanapalus (posljednji asirski car, za kojeg se u antičko vrijeme vezala pretjerana dekadencija) i Tiberinus (jer je po smrti bačen u Tibar). Njegovi roditelji su bili Julija Soemija i Sekst Varije Marcel (*Sextus Varius Marcellus*). Otac mu je bio isto semitskog porijekla i pripadao je viteškom redu, da bi kasnije bio uzdignut u senatorski red. U Britaniji je služio kao provincijski porezni i financijski prokurator. Najviši položaji do kojih je došao su bili komanda u sirijskoj legiji III. *Gallica* i namjesništvo Numidije.

Već je navedeno da se u Emesi nalazilo središte kulta semitskog boga, kojeg su Grci i Rimljani interpretirali kao njima odgovarajuće božanstvo Sunca (*Sol*, Ἥλιος). Ovo božanstvo u historiografiji je ostalo poznato po latiniziranoj formi imena Elagabal / *Elagabalus* (u samom Rimu je oficijelno nazivan *Deus Sol Elagabalus* ili *Invictus Sol Elagabalus*) i greciziranoj formi ῾Ηλιογάβαλος / *Heliogabalus* / Heliogabal. Grčka i latinska izvedenice dolaze iz originalnog semitsko-sirijskog naziva Ilāh hag-Gabal, što opet dolazi iz kombinacije riječi Ilāh („bog“) i gabal („planina“) što se može uporediti i sa hebrejskim גבל / gəbul i arapskim جبل / jabal, pa bi njegovo originalno ime značilo „bog planine“. Inače je zanimljiva ta semitska riječ za boga (ʾĒl; na hebrejskom אל, arapskom إل ili إله). U Kaananskoj ili levantinskoj religiji El ili Il je bio vrhovno božanstvo, otac svijeta i suprug boginje Asherah. On je moguće u početku bio pustinjsko božanstvo, pošto starosemitski mitovi govore da je El imao dvije supruge i da je sagradio sa njima i svojom novom djecom svetilište u pustinji. Iz ovog drevnog semitskog korijena vode etimološko porijeklo termini Elohim i Alah.

Kult boga iz Emese je koncentriran na hram, u kojem po Herodijanu (za razliku od grčkih i rimskih hramova) nije bilo statua i skulptura bogova nego je postojao samo jedan veliki crni konični kamen – meteorit. Sirijci su tvrdili da je ovaj kamen pao – poslan od vrhovnog boga (Herodijan ga naziva Zeus). Tako je crni kamen meteorit poslao simbol božanskog manifestiranja. Inače su crni meteoriti u ljudskoj povijesti imali svečani, posvećeni, božanski karakter iz vrlo jednostavnog razloga. Za tadašnje ljude, oni bi „padali ni iz čega“, tj. sa neba i sa tadašnjim nivoom znanja o nebeskim pojavama najjednostavnije objašnjenje je bilo da su poslani ljudima kao određena božanska poruka ili manifestacija. Meteoriti su ustvari smatrani dijelovima „nebeske, božanske sfere“ (koja se u pučkom

vjerovanju uvijek smješta u „nebo“). Posebno je crna boja bila specifična, jer je odudarala od drugih stijena. I zbog toga vjerovanja da su crni kamenovi dijelovi „nebeske, božanske sfere“ koji su slani na zemlju, za njih se vezalo vjerovanje da su božanske prirode (bilo kao posvećeni bogovima ili kao njihove manifestacije). Ovi sveti kamenovi su bili označeni semitskom riječi βαίτυλος, Baetylus (takođe Bethel ili Betyl), a prisutni su bili i u grčkoj mitologiji. Kron je tako umjesto Zeusa, progutao kamen Omphalos. Pošto je ovaj kamen zaslužan za spas Zeusa i posljedično tome zbacivanje Krona sa božanskog prijestolja, on se pažljivo čuvao u Delfima. Već je ranij spomenuto da je na kraju II. punskog rata u Rim prenesen crni kamen – meteorit (simbol Kibele). Inače je širom tadašnjeg svijeta bilo posvećenih kamenja – meteorita u mnogim svetilištima. Kult posvećenog kamena se i do danas zadržao. Odjeća svećenika emeškog boga je bila slična odjeći iranskih svećenika, i djelimično ju je opisao Herodijan. Sastojala se o duge, zlatom obrubljene, purpurne tunike sa rukavima, purpurnih pantalona i dijademe ukrašene dragim kamenjem. Kult emeškog boga se, ponajviše zahvajujući Elagabalu i vladavini emeške linije Severa, raširio po tadašnjem rimskom svijetu. Tako je npr. dedikacija njemu pronađena na lokalitetu Woerden u Nizozemskoj. Zbog iznimne snage kult emeškog boga, kršćanstvo je imalo slabu promociju u Emesi. Tek je u romejskom dobu, kršćanstvo čvrsto utemeljeno u Emesi / Homsu.

Početak vladavine

Sa konačnim elimiranjem makrijanske frakcije, došlo je do restauracije dinastije Severa, samo sada u vidu njene emeške linije. Elagabal je poslao pisma pomirbe Senatu, koji je inicijalno stao na stranu Makrina. Senatori su odgovorili priznajući Elagabala za princepsa i prihvatajući tvrdnju da je on sin Karakale. Julija Meza i Julija Soemija su dobile naslove augusti, a Komazon (komandant III. legije *Gallica*) je unaprijeđen u pretorijanskog prefekta.

Međutim, na samom početku su se pojavili problemi povezani sa dječakovim religijskim uvjerenjima i ekscentričnim ponašanjem koje je graničilo sa psihičkom poremećenosti. Po Kasiju Dionu Ganije (inače ljubavnik Soemije) je ubijen u Nikomediji već krajem 218. god. n. e. dok su se nalazili u Bitiniji, jer je pokušao da natjera dječaka – princepsa da živi umjereno i razborito. Ganiju je prvi smrtni udarac sopstvenim rukama zadao sam Elagabal. Iako je Elagabalova pozicija visokog svećenika El-Gabala na levantinskom Istoku imala veliki utjecaj, u samome Gradu, Italiji i zapadnim provincijama to je moglo imati sasvim drugačiji efekt. Kako bi privikla Rimljane na to da im je princeps – vladar ustvari vrhovni svećenik jednog levantinskog kulta, Julija Meza je sliku svoga unuka u svećeničkoj odjeći poslala u Rim i dala da se objesi iznad statue boginje Pobjede. Time je ona dovela senatore

u neprijatnu poziciju da kada senatori vrše žrtvovanje boginji Pobjedi (spaljivanje tamjana i libacije vina) praktično odaju poštovanje njenom unuku kao vrhovnom svećeniku. Po Herodijanu, slanje slike na kojem je bio prikaz novog dječaka - princepsa kako obavlja svoje svećeničke dužnosti, je odredio sam Elagabal. Na slici se također nalazio i prikaz emeškog El-Gabala.

Interesantno je da je povorka u kojoj su se nalazili princeps – dječak i njegova familija, suradnici i pratioci išla veoma dugo prema Rimu. I dok su oni još uvijek išli prema Gradu, postajalo je jasno i vojnicima sirijske armije koji su bili najzaslužniji za Elagabalovo uzdizanje za princepsa da je riječ o grešci i vrlo brzo su zažalili zbog onoga što su učinili. Tako je došlo do pobune IV. legije *Scythica* pod podstrekivanjem Gelija Maksima (*Gellius Maximus*) i III. legije *Gallica* pod komandom senatora Vera (*Verus*) u zimu 218/219. god. n. e. Pobune su ipak brzo ugušene. Gelije Maksim i Ver su pogubljeni, III. legija *Gallica* je raspuštena, a grad Tir (u kojem se nalazio štab Vera) je izgubio status metropolisa.

Kasije Dion navodi i čitav niz drugih primjera u kojima su nekada, po političkom, društvenom i vojnom statusu, vrlo neznatni pojedinci pokušavali urote i pobune, pa i uzurpacije protiv Elagabalovog režima. Kasije Dion je to pravilno tumačio bacanjem u zasjenak i ne pridržavanjem ustaljenog procesa uspinjanja po *cursus honorumu*, zaslugama i dostojanstvu, odnosno da su pojedinci smatrali da je dovoljno da postanu princepsi ako pokrenu vojsku i izazovu pobunu. Ovo je u potpunosti bilo tačno i pokazati će se u svim negativnim posljedicama u narednim decenijama.

U Rim su Elagabal, Julija Meza i ostatak pratnje ušli tek u toku mjeseca jula 219. god. n. e. Komazon i drugi favoriti i suradnici Julije Meze su dobili odlične pozicije, na zgražavanje mnogih senatora koji ih nisu smatrali vrijednim za takve privilegije. Komazon je ostvario značajnu karijeru, pa je nakon pretorijanske prefekture, služio tri puta kao gradski prefekt, a dva puta je bio i konzul. Uz to je Elagabal uobičavao da djeluje na svoju ruku, bez i formalnog pridržavanja tradicionalnih normi rimskog političkog sustava. Sebi je pridržavao nove titule bez formalnog dodjeljivanja, sam sebe imenovao za konzula, vršio neka imenovanja... itd... Elagabal je u potpunosti bio „inovator“ ili turbator koji će i pored kratkotrajne vladavine ipak utabati stazu preko koje je rimski svijet bio odgurnut ka sopstvenoj orijentalizaciji.

Već je govoreno da je na samom početku Elagabalove vladavine bila izvršena temeljita čistka makrinovaca, a u toku same vladavine stradao je još jedan određen broj ljudi iz najrazličitijih razloga (ne samo zato što su podržavali Makrina). Razlozi su često bili i bizarni, pa i emocionalnog karaktera. Kasije Dion poimenično spominje tako kao žrtve Nestora, Fabija Agripina (*Fabius Agrippinus*; namjesnik jedne provincije), Pika Cecilijana ili Cesijana (*Pico Caecilianus* ili *Caesianus*; namjesnik Arabije), Klaudija Atala (*Claudius Attalus*, jer je nekada uvrijedio Komazona), Tricijana, Kastina, Julija Aspera (*Iulius Asper*), Sulu (namjesnika Kapadokije), Seja Kara (*Seius Carus*, jer je

bio bogat i utjecajan), Valerija Peta (*Valerius Paetus*), Silija Mesalu (*Silius Messala*), Pomponija Basa (*Pomponius Bassus*). Naravno, potrebno je reći da je obim Elagabalovih čistki ipak bio daleko iza onoga što su počinili Komod, Septimije Sever i posebno Karakala.

Nastavlja se i devalvacija novca, pa je čistoća srebra u denarima pala sa 58% na 46,5%, odnosno sa 1,82 grama na 1,41 gram. Devalviran je i antoninijan. U ovo vrijeme veliki utjecaj u upravi su imali Julija Meza i Komazon.

Elagabalova religijska „revolucija“

Orijentalni kultovi i religije su oduvijek prodirali u rimski svijet, samo što se to posebno intenziviralo za dolaskom dinastije Severa, kada to poprima oficijelno značenje i promoviranje. Elagabal je nastojao da svoga El-Gabala postavi za glavno božanstvo rimske religioznosti, tako što bi se semitsko – sirijsko božanstvo interpretiralo kao bog *Sol*. Inače su kultovi vezani za Sunce postajali sve popularniji. Tako je pomoću ove interpretacije Elagabal postigao da El-Gabal ne samo uđe u oficijelni panteon, nego da se hijerarhijski pozicionira iznad samoga Jupitera. El-Gabalu – Solu su onda pridružene kao supruge boginje Astarta, Minerva i Uranija ili neke njihove manifestacije i kombinacije. Kada je statua Uranije (*Iuno Caelestis*; Tanith) iz prokonzularne Afrike stigla u Rim i postavljena uz manifestaciju El-Gabala, Elagabal je čak bio naredio da se u Rimu i u Italiji i javno i privatno slavi ovaj božanski „brak“.

Prije izgradnje hrama posvećenog El-Gabalu, dječak – princeps je dao da se „crni konusni meteorit“ iz Emese (koji je manifestacija emeškog boga) smjesti odmah do prestolja Jupitera u njegovom hramu u Kapitolu. Inače je kada je odlazio iz Emese u Rim, Elagabal je sa sobom ponio i crni konusni kamen. Veoma raskošan hram zvan *Elagabalium* je izgrađen u počast emeškog boga na sjeveroistoku Palatina, koji se eto preselio u Rim i zauzeo „prvo mjesto“. Ustvari prvobitna hramska platforma je bila izgrađena za vrijeme Domicijana i posvećena Jupiteru, ali je sada znatno proširena, dorađena i ukrašena i posvećena El-Gabalu. U *Elagabalium* je prenešen crni meteorit, te ostali najsvetiji elementi drevne rimske religioznosti: simbol Velike Majke, vatra ognjišta Veste, štitovi Salijaca i *Palladium*, i sve drugo što su Rimljani držali profanim / svetim. Elagabal je također naredio i da Jevreji, samarićani i kršćani moraju prebaciti svoje obrede u ovaj hram kako bi se tako u njega mogle uključiti misterije i rituali svih oblika bogoštovanja. Sve je ovo činjeno i kako se nijedan drugi bog ne bi mogao poštovati izuzev zajedno sa El-Gabalom, i kako bi svećenici Elagabala imali monopol na sve religijske obrede i misterije u rimskom svijetu.

Ostaci *Elagabaliuma* u Rimu.

Po *Historia Augusta*, Elagabal je imao plan da njegov emeški bog bude glavni i njegov kult kao takav nadređen svim ostalim bogovima, kultovima i vjerovanjima u rimskom svijetu. On je tvrdio da su svi bogovi samo sluge El-Gabala, nazivajući neke od njih njegovim pomoćnicima, a neke njegovim robovima. Sam je sebi dodijelio svećeničku titulu *sacerdos amplissimus Dei Solis Elagabali*, dajući joj veću hijerarhijsku poziciju u odnosu na *pontifex maximusa*. Elagabal je odredio i da svi rimski dužnosnici koje vrše javna žrtvovanja prvo zazivaju El-Gabala, a tek onda one bogove kojima je ustvari bilo namijenjeno žrtvovanje.

Historia Augusta i Kasije Dion navode da su unutar ovog hrama prinošene i ljudske žrtve, i to djeca koja su bila sakupljana u Italiji. Moguće je da riječ o apokrifnoj priči. Kasije Dion opisuje detaljno i druge bizarne rituale održavane u ovom hramu.

I njegovo vjenčanje sa vestalkom Severom je potrebno promatrati u kontekstu njegove religiozne politike, a i Elagabal je tvrdio da će iz ovoga braka proizaći „božansko dijete“. I njegovo obrezivanje je potrebno promatrati u okviru njegovih religioznih vjerovanja i shvatanja. On je natjerao i njene svoje pratioce da izvrše obrezivanje. Pored obrezivanja, još jedan levantinski običaj je po Kasiju Dionu izazivao zgražavanje rimske javnosti, a to je bilo njegovo suzdražavanje da ne jede svinjsko meso pod izgovorom da bi time njegova posvećenost bila čišća. On je često bio viđan, čak i u javnim prilikama, obučen ne u rimsku odjeću, nego u onu koju koriste sirijski svećenici. Svakog jutra, rano ujutro

Elagabal je odlazio u svoj hram i vršio masovna žrtvovanja životinja i libacija najboljeg vina u počast El-Gabala. Herodijan navodi da su se tako potoci krvi žrtvovanih životinja miješali sa potocima vina. On je čak prisiljavao i senatore da posmatraju dok on pleše oko oltara svoga boga. Kasije Dion govori i o „barbarskom“ pojanju koje su u počast El-Gabalu radili Elagabal, njegova majka i baka. Svakog ljetnog solsticija se održavao praznik posvećen El- Gabalu – Solu, koji je postao popularan među masama jer se na takvim prilikama dijelila besplatna hrana. Za vrijeme ovih praznika, Elagabal bi smjestio crni kamen na kola, u koja bi bilo upregnuto šest bijelih konja, ukrašena zlatnom i dragim kamenjem. Na kolima nije bilo nikoga, a Elagabal je bio ispred kočija okrenut licem prema crnom kamenju i držao je uzde konja. On je cjelokupni put procesije prešao na ovaj način, hodajući natraške i gledajući u svoga boga. Čitav opis procesije koji daje Herodijan, uveliko podsjeća na drevni babilonski Akitu praznik, koji se rudimentarno očuvao u Emesi.

Elagabal je u potpunosti bio posvećen kultu i on je definitivno bio ubjedljivo najreligiozniji rimski princeps. Zbog tolike zaokupljenosti religijskim fanatizmom, postao je primjer potpuno neodgovornosti prema stvarnim državnim poslovima i javnoj upravi. Jedina njegova politička i društvena agenda bila je kako kult El-Gabala postaviti na najviše mjesto u rimskom svijetu. Elagabalova aktivnost na tome polju je bilo tolikog opsega i suštinskog karaktera da se slobodno definirati i kao „revolucionarni“ pokušaj redefiniranja religijskog obrasca u rimskom svijetu u pravcu njegovog dogmatiziranja, niveliranja i hijerarhijskog uređivanja. Zbog svoje prozelitske i pretjerane posvećenosti primarno realizaciji svoje religijske agende, Elagabal bi se mogao smatrati i nekom protoprethodnicom dominusa Konstantina i posebno Teodozija. Elagabal je bio samo prethodnica orijentalizirajuće „ofanzive“ na grčko – rimski način života. Elagabal je tako otvorio proces koji će se na kraju završiti nametanjem abrahamističkog koncepta religioznosti.

Aureus iskovan 218./219. god. n. e. u antiohijskoj kovnici. Na Aversu portret Elagabala. Na reversu *quadriga* kako vozi crni konični kamen iz Emese.

Elagabalovo ponašanje

Elagabal je bio bez apsolutno ikakvog političkog iskustva, nije ni obrazovan ni pripreman za bilo kakvu državničku funkciju. On je bio dječak duboko ogrezao u religijskom misticizmu i fanatizmu, okružen moćnim ženama koje su praktično upravljale. Nije imao nikakvog adekvatnog muškog uzora, prema kojem bi ugledao svoju poziciju. Bio je u pravom smislu Levantinac, koji nije razumijevao Rim niti njegove tradicije. Posebno se neozbiljno odnosio prema državnim interesima i institucijama, više poradi neshvatanja šta one uopće znače i kakva im je uloga i stvarno značenje. Na Elagabalovom primjeru se javno vidi kakve se opasnosti kriju ako na visoke političke i društvene pozicije dođu osobe koje nisu prolazile kroz *cursus honorum*, koje nisu imale nikakvo znanje o političkoj tradiciji i nisu obrazovane u smislu upoznavanja sa suštinom i razlozima postojanja državnih institucija. Uz to, vjerojatno je imao i određenih psihičkih poremećaja. Elagabal je zato i producirao toliko mnogo incidenata i dešavanja koja su ušla u anegdotalnu tradiciju rimskog svijeta, a preko nje se i usadio u kolektivnu svijest euromediteranskog svijeta. On je definitivno bio najnespremniji najnedostojniji vladar u cjelokupnoj dotadašnjoj rimskoj historiji i najdalje udaljen od tradicija i načela rimskog svijeta.

Emeške žene su postale vrlo moćne, tako su Julija Meza i Julija Soemija postale prve (i jedine) žene koje su prisustvovale sjednicama rimskog Senata, kao da su i same bile senatori. One su tako učestovale u raspravama i u formuliranju senatskih zaključaka. Obje su dobile ceremonijalne nazive, i to Meza *Mater Castrorum et Senatus*, a Soemija *clarissima*. Elagabal je dao i ustanoviti i *Senaculum*, ili ženski Senat, smješten na Kvirinalu. Po Historia Augusta ovaj ženski Senat je pod vodstvom Soemije donio čitav niz besmislenih i bespotrebnih odredbi koje su se ticale uglavnom nekih privatnih aspekata života. Činjenica je da je u ovo doba gender politika dobila na zavidnom zamahu. U početku su odnosi između Meze, Soemije i Elagabala bili dosta snažni. Meza je nastojala da bude siva eminencija i tako najmoćnija ličnost Države, ali sa vremenom je Elagabal počeo da pokazuje sve nezavisniju poziciju i bilo ga je sve teže kontrolirati, posebno u njegovim ludostima i izvještaćenostima.

Elagabal je uvijek bio okružen favoritima i ljubavnicima, a njegove ljubavne i seksualne veze su imale utjecaja i na javni život. Postavljao je svoje oslobođenike za namjesnike i legate, konzule i vojskovođe, osobe bez ikakvih referenci na odgovorne funkcije. Zanimljivo je da je svoga frizera Klaudija postavio za *praefectus annonae*, za skupljače 5% takse na nasljedstvo postavljao je goniča mula, kurira, kuhara i bravara. Time je u potpunosti razbio autoritet javnih institucija, devalvirajući ih svojim samovlasnim nepridržavanjem uobičajene političke tradicije. Posljedice Elagabalovog neodgovornog odnosa prema drevnom političkom poretku su bile katastrofalne. Čak je pokušavao i da se njegov ljubavnik i „suprug“ kočijaš Hierokl proglasi za cezara, dok je drugi

ljubavnik sportista Aurelije Zotik (*Aurelius Zoticus*) imenovan za glavnog sobara (*cubicularius*). Ova služba oficijelno nije imala nikakvo značenje, ali je u praksi bila vrlo utjecajno mjesto jer je tu osobu smještala do samoga principsa u intimnom, privatnom okruženju. Inače su seksualna aktivnost i rodni identitet Elagabala najviše zaokupljavali pažnju tadašnjih historičara i pisaca, ali kasnije i suvremene historiografije, umjetnosti i beletristike. Elagabal je klasični primjer ljudske težnje za anegdotama i sklonosti tračevima i „žutim" podacima. Sam Elagabal je po Kasiju Dionu bio oženjen i razveden pet puta, ali su sačuvani podaci o samo tri supruge.

Prva supruga mu je bila Julija Kornelija Paula (*Iulia Cornelia Paula*), ugledna, obrazovana i šarmantna žena sirijskog porijekla. Brak je ugovorila Julija Meza, a mlada je dobila i titulu auguste. Vjenčanje je bilo jedna preekstravagantna ceremonija sa golemim utroškom novca, u pravom smislu predstava nezapamćena po raskoši u rimskoj historiji. Međutim, početkom 220. god. n. e. Elagabal je vjerojatno vođen određenim sopstvenim religioznim predodžbama odlučio da raskine brak sa Paulom, u kojem nije ni bilo djece. Tada je on učinio i nešto neviđeno u rimskom svijetu još od njegovih samih početaka. Odlučio je da oženi vestalku Akviliju Severu (*Aquilia Severa*), jer je izgleda smatrao da će i time integrirati kult svoga levantinskog boga u rimski religiozni, oficijelni sustav. Ovo bi ujedno označavalo i simbolički brak El-Gabala sa boginjom Vestom, koja je bila jedan od najdrevnijih rimsko – italskih kultova i u neku ruku simbol Rimske države preko svoga ognjišta. Ovaj brak je od samoga početka okarakterisan kao skandal golemih razmjera. Nakon vjenčanja Severa je dobila i prenomen Julija (*Iulia*). Prekid djevičanstva je po tradiciji bio kažnjavan smrtnom kaznom izricanom od vrhovnog svećenika / *pontifex maximusa*, ali pošto je samim proglašenjem za principsa Elagabal postao i *pontifex maximus* jasno je bilo da se Severi apsolutno ništa neće desiti. Ali na pritisak Meze, i ovaj brak je raskinut, pa je nova supruga postala Anija Aurelija Faustina (*Annia Aurelia Faustina*; živjela cc 201. – nakon 222. god. n. e.). Anija je bila vrlo uglednog (poglavito maloazijskog) porijekla i poznata po svojoj fizičkoj ljepoti. Između ostalog Anija je bila i praunuka Marka Aurelija. Problem za Elagabala je bio to što je Anija već bila udata za istaknutog političara Pomponija Basa (*Pomponius Bassus*) da kojim je imala i dvoje djece i to kćerku Pomponiju Umidiju (*Pomponia Ummidia*; rođena 219. god. n. e.) i sina Pomponija Basa (*Pomponius Bassus*; rođen 220. godine n. e.). Zato je Elagabal naredio pogubljenje Pomponija Basa, a zatim je Aniji zabranio da bude ožalošćena. U julu 221. god. n. e. se vjenčao sa njom, pa je ona dobila titulu auguste i prenomen Julija. Elagabal se možda nadao da će sa njom imati dijete, ali to se nije desilo. Krajem 221. godine n. e. Elagabal se razveo od nje i ponovo vratio Severi.

Bez obzira na heteroseksualne brakove, po Kasiju Dionu Elagabal je mnogo stabilniju i pravu ljubavnu vezu imao sa već spomenutim plavokosim Hieroklem, porijeklom iz maloazijske Karije. Inače je znatno više bio naklonjen homoseksualnim, nego heteroseksualnim odnosima. Po Kasiju Dionu Elagabal bi bio oduševljen kada bi bio

nazivan ljubavnicom, suprugom i kraljicom Hierokla. *Historia Augusta* čak navodi da se on na javnoj ceremoniji u Rimu vjenčao i sa spomenutim sportistom Zotikom, porijeklom iz Male Azije. I Hierokl i Zotik su ostvarivali veliki ugled i utjecaj. Po Kasiju Dion Hierokl je uspio ukloniti Zotika, jer mu je predstavljao suparnika, na jedan vrlo zanimljiv način. Uspio je da mu se skriveno da određena droga koja je onemogućavala Zotikovu erekciju, pa je ovaj udaljen ne samo iz palate i iz Rima, nego i iz Italije. Po Historia Augusta, Elagabal je rimsku obavještajnu službu koristio na način na koji je nijedan drugi princeps ranije, a ni kasnije nije koristio. Tako su agenti tražili one koji su imali posebno velike muške polne organe, i onda bi ih dovodili na „uslugu" Elagabalu. Sudeći po opisima u izvornoj građi vjerojatno je on imao transseksualne i transgender karakteristike i sklonosti. Po Kasiju Dionu on se pojavljivao i kao muškarac i kao žena, sa tim da je više želio da bude žena. Po Kasiju Dionu je on planirao i da izvrši „operaciju promjene spola", ali je nije nikada ostvario. Bojio je oči, depilirao dlake, nosio perike prije nego što bi otišao da učestvuje u seksualnim orgijama u tavernama, bordelima, pa i u samoj palati. Ovo je bio prvi i jedini otvoreni transeksualac na čelu Rimske države. Seksualna raskalašenost je, uz veliku posvećenost El-Gabalu, izgleda bio i glavna zanimacija ovog principsa. Izvorna građa vrlo detaljno opisuje njegove seksualne avanture i raskalašenost, koji su ako su bili istina, uveliko prevazišli Kaligulu, Nerona i Komoda. Po Herodijanu, Elagabal je mrzio nositi grčku i rimsku odjeću, jer je bila pravljena od vune, što je po njemu bio inferioran i nedostojan materijal. Samo je svila za njega bila zadovoljavajuća, a taj tada uvozni artikal je bio veoma, veoma skup. Elagabal je volio i da vozi kola sa konjskom zapregom, i to obučen u odoru zelenog tima. Sve je to izazivalo zgražavanje Rimljana i bilo je samo pitanje vremena kada će se na Elagabala obrušiti bijes vojnika (koji su bili zgranuti ponašanjem svoga vrhovnog komandanta) i građana.

Sestercij iz vremena Elagabala. Na aversu je portret
Akvilije Severe, a na reversu prikaz boginje Sloge.

Bista Kornelije Paule. Danas se nalazi u muzeju u Efesu.

Bista Anije Aurelije Faustine. Danas se nalazi u Kapitolinskim muzejima.

O Elagabalu je cirkulirao veoma veliki broj anegdota i priča, koje su služile da potvrde njegovu skaradnost, ekstravaganciju, feminiziranost, mekoputnost, pretjeranu gastronomiju, dekadenciju, rastrošnost i ekscentričnost. *Historia Augusta* skoro pola biografije Elagabala na tabloidskim stilom posvećuje upravo ovom segmentu njegovog života. Jedna od najpoznatijih je ona o incidentu kada je Elagabal bacio toliku masu cvijeća na goste na jednoj od svojih ekstravagantnih večara i zabava da su neki od njih bili ugušeni. On nikada nije potrošio na jedan banket manje od 100.000 sestercija, a nekada je čak znao potrošiti i do 3.000.000 sestercija. Elagabal nije uopće bio škrtac, i narodu je dijelio svakom mogućom prilikom sve i svašta od novca do robova. Dao je i priređivati raskošne igre. Zanimljivo je da se on često nakon večere u javnosti pojavljivao obučen u dalmatiku.

Umjetnička slika pod naslovom „The Roses of Heliogabalus“. Autor: Lawrence Alma-Tadema. Nastala 1888. god. Danas se nalazi u privatnoj kolekciji.

Pad Elagabala

Kako je vrijeme odmicalo, Elagabalova ekscentričnost, transseksualnost i orijentaliziranje tradicionalne rimske religioznosti su izazivali sve više nezadovoljstva. Posebno je njegova veza sa Hieroklem bila provokativna za pretorijance. Julija Meza je pravilno procijenila situaciju i shvatila da će kad-tad Elagabal i njena kćerka Soemija, koja ga je podržavala i podsticala biti nasilno oboreni sa vlasti. Njihovo obaranje bi kao posljedicu imalo i eliminiranje kompletne emeške linije dinastije, pa i nje same. To se moglo spriječiti jedino ako se neko iz same emeške linije postavi za predvodnika nezadovoljnika. I tada u maniri pravih, makijavelističkih bezkrupuloznih političara Julija Meza odluči da žrtvuje jednu kćerku i jednog unuka na račun spasa sebe, svoje vlasti i druge kćerke i drugog unuka. Uspjela je da Elagabala pritisne da adoptira i imenuje isto tada dječaka Aleksandra Severa (sina Julije Mameje) za cezara i samim tim za nasljednika. Aleksandar Sever je za 222. god. n. e. dijelio konzulat sa Elagabalom. Ali, visoki svećenik El-Gabala nije bio oduševljen svojim rođakom. I Elagabal je odlučio da fizički odstrani Aleksandra, jer ga je sve više doživljavao kao prijetnju svojoj vlasti i religijskoj agendi. On je više puta pokušao da to učini. Kada su po Kasiju Dionu, pretorijanci postali svjesni prvog pokušaja eliminiranja Aleksandra, oni su ga stavili pod svoju zaštitu i podigli bunu. U stanju pobune su ostali sve

dok u njihov tabor nije došao sam Elagabal praćen sa Aleksandrom. Vojnici su mu postavili zahtjeve, i Elagabal je na jedvite jade uspio da se spasi i situacija je privremeno smirena. Međutim, Elagabal se nije uopće smirio i ponovo je zasnovao zavjeru protiv Aleksandra. Elagabal ga je lišio počasnih naslova i opozvao konzulat, ujedno šireći vijest da je Aleksandar na umoru. I opet su se pretorijanci pobunili, i gardisti su zahtijevali da se obojica pojave unutar njihovog tabora. Elagabal, Soemija i Aleksandar su se 11. III. 222. god. n. e. pojavili u taboru. Pretorijanci su srdačno pozdravili Aleksandra, dok su Elagabala načelno ignorirali. To je razljutilo princepsa i on je naredio sumarno hapšenje i egzekuciju svih onih koji su imali udjela u ovom javnom iskazivanju hijerarhijskog nepoštovanja. Međutim, Elagabal ni ovaj put nije shvatio situaciju i procijenio snage, i pretorijanci su ga napali. Uvidjevši opasnost, pokušao je da pobjegne, ali je uhvaćen i ubijen. Soemija je likvidirana zajedno sa njim. Njihove glave su bile odsječene, a obnažena tijela su vučena kroz ulice Rima. Elagabalovo bezglavo tijelo je sa Emilijevog mosta bačeno u rijeku. Vezano sa umorstvom Elagabala, pobijeni su i njegovi suradnici, ljubavnici, pratioci.

Historia Augusta daje prilično detaljan opis odnosa Elagabala prema Aleksandru, kao i pokušaja da se ovaj potonji elimira. Podaci iz Historia Augusta se u određenim ključnim dijelovima razlikuju od onih koje daje Kasije Dion. Kada je izdao prvu naredbu da se Aleksandar umori, došlo je prave pobune pretorijanaca. Oni su uspjeli da postave zaštitnu stražu oko Aleksandra, njegove majke i Meze i da ih pod pratnjom odvedu u svoj tabor. Ipak tada nije došlo do konačnog obračuna, jer je zahvaljujući meditaciji pretorijanskog prefekta Antiohijana došlo do kompromisa. Vojnici su tražili da se Elagabal otarasi svoga ljubavničkog i favoritskog okruženja i da vodi odgovoran i pristojan život, da pretorijanski prefekt ne dozvoli povratak Elagabala raskalašenom životu kao i da brine o sigurnosti Aleksandra. Elagabal se ipak nije pridržavao kompromisa i nastavio je rovariti protiv Aleksandra. Navodno je čak naredio da senatori moraju odmah napustiti Grad. Uviđajući da se Elagabal nije promijenio, pretorijanci su se odlučili konačno da se obračunaju sa Elagabalom i njegovim ljubavnicima, pratiocima i favoritima. Elagabal je ubijen u latrini u koju se pokušao skloniti.

Elimirani su Hierokl, Emešanin Aurelije Eubul (*Aurelius Eubulus*), koji je kao nadzornik fiska i vrlo omražen od stanovništva, kao i Fulvije koji je tada bio gradski prefekt. Na Elagabala je primjenjena *damnatio memoriae* i bila je vrlo strogo i sustavno realizirana. Njegovi odredbe koje su se ticale religije su bile ukinute, a emeški kamen je vraćen tamo odakle je i došao. Sveti predmeti koje je Elagabal dao prenijeti u svoj hram su vraćeni u svetilišta kojima su originalno pripadali. *Elagabalium* je preposvećen Jupiteru, dok je manji hram posvećen El-Gabalu izgrađen gdje danas stoji rimokatolička crkva Santa Croce in Gerusalemme. Ženama je zabranjeno da prisustvuju sjednicama Senata.

Elagabal je ostao u kolektivnoj svijesti zapamćen, sa pravom ili ne, po ekstremnoj ekscentričnosti, transseksualnosti, bizarnosti, dekadenciji i prozelitizmu. Nije nemoguće pretpostaviti i da su ove priče namjerno uvećavane.

VLADAVINA ALEKSANDRA SEVERA

222. – 235. god. n. e.

Aleksandar Sever (1. X. 208. – 18/19. III. 235. god. n. e.) vladao je od 11. III. 222. do 18/19. III. 235. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Iulius Gessius Bassianus Alexianus*, a od adopcije 221. god. n. e. *Caesar Marcus Aurelius Alexander,* a kao princeps *Caesar Marcus Aurelius Severus Alexander Augustus*. Aleksandar Sever je rođen u libanskom gradu *Arca Caesarea* ili *Caesarea ad Libanum* (današnji Akkar). Njegov otac je bio Marko Julije Gesije Marcijan (*Marcus Julius Gessius Marcianus*), isto levantinskog (preciznije libansko – feničanskog) porijekla. Otac je sigurno umro prije Aleksandrovog dolaska na principski tron. Aleksandar je imao i stariju sestru Teokliju (*Theoclia*), ali se o njoj vrlo malo zna. Aleksandar Sever je zahvaljujući svojoj majci još u svome rodnom gradu primio odlično obrazovanje i martialni trening, što se samo nastavilo u Rimu. Majka je uvijek osiguravala najbolje tadašnje učitelje, a njihov spisak daje *Historia Augusta*.

Početak uprave

Aleksandar je na tron stupio sa 13. godina i bio je do tada najmlađi rimski princeps, a bez suvladara. I pored te činjenica tranzicija vlasti na Aleksandrovu administraciju je u odnosu na sve ranije tranzicije (od 193. god. n. e.) na principskom tronu protekla sa najmanje turbulencija, potresa i problema. To se uveliko duguje inteligenciji njegove majke Mameje (koja nije bila vezana ni za jedan skandal) i najbližih savjetnika i suradnika. Mameja je izabrala i 16 istaknutih senatora kao savjetnika i prilično se oslanjala na Ulpijana. *Historia Augusta* na kraju biografije Aleksandra Severa prezentira i imena najvažnijih *consiliarii*. Ustanovljen je i savjet od 14 članova iz reda konzulara koji je pomagao gradskom prefektu u upravi Gradom. Svaki viječnik je dolazio iz jednog od distrikta Rima.

Za razliku od Elagabala, novi dječak – princeps je bio po prirodi dobronamjeran i simpatičan, dobro obrazovan i u grčko – rimskom duhu i potpuno van prozelitističke elagabalističke agende. Izgledalo je da sa njegovim uzdizanjem na principski tron započinje novo doba odgovorne uprave i konačni smiraj nakon godina problema, narušenih odnosa, neviđenih čistki i postupnog rasapa Države i njenog „duhovnog bića“. Ustvari, to je bilo djelimično tačno, jer su stvarno nastupili određeni mir i uravnoteženost, ali ispostaviće se da je to bilo samo zatišje pred još veću buru.

Denar iz vremena Aleksandra Severa, kovan 228. god. n. e.
Na aversu je portret Julije Mameje. Na reversu boginja *Felicitas*.

Rimski juristi iz doba Aleksandra Severa

Novi pretorijanski prefekt bio je čuveni pravnik Ulpijan (*Gnaeus Domitius Annius Ulpianus*; živio cc 170. – 228. god. n. e.), libanskog porijekla (iz grada Tira). On je bio poznat još iz vremena Papijana i Septimija Severa. Za vrijeme Karakale bio je *magister libellorum,* ali je protjeran iz Rima za vrijeme Elagabala. Na samom početku vladavine Aleksandra Severa, a nakon povratka iz izgnanstva, Ulpijan je obnašao izgleda dužnost *praefectus annonae*, ali je najkasnije do 1. XII. 222. god. n. e. imenovan za pretorijanskog prefekta.

Ulpijanova djela obrađivala su razna pravna pitanja. U mnogim pogledima njegovi su radovi nosili kompilativni karakter. Ulpijanov prebogati opus uključuje: *Ad Sabinum* (komentari o *ius civile* u 50 knjiga), *Ad edictum* (komentari o ediktu u 83 knjige), kolekcije mišljenja i odgovora, knjige o pravilima i institucijama, monografije o različitim statutima, o testamentarnom pravu, rasprave o funkcijama različitih magistrata. Jedna od tih rasprava pod nazivom *De officio proconsulis libri X* je sveobuhvatno izlaganje krivičnog zakonika. Ulpijanovi radovi predstavljaju cc 1/3 sadržaja Justinijanovih Digesta, od čega samo njegovi komentari o ediktu cc 1/5. Osnovna linija vodilja Ulpijanovog tumačenja prava je bila jačanje institucije principsa, koji postaje i tvorac prava, a više ne samo njegov izvršitelj.

Carska volja u pravnom smislu se izražavala preko edikta (*edictum*; opće pravne obaveze za građane i vlast), dekreta (*decreta*; usmeno carevo mišljenje ili rješenje slučaja), reskript (*rescripta*; pismeno carevo objašnjenje). Reskript se provodio na dva načina: *epistula* = pismeno rješenje i *a libelus* – pismena primjedba na molbi, žalbi ili pismu stranke.

Od Ulpijana potiće više izreka od kojih su najpoznatije: *Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* („Živjeti časno, nikoga ne povrijediti, svakome dati njegovo"), „Snažna volja odolijeva, a slaba volja kaže bilo što da prestane bol".

Pored Ulpijana, još je jedan jurista dostigao vrhunac svoje karijere u vrijeme vladavine Aleksandra Severa. Nakon Ulpijana, pretorijanski prefekt je bio i jurista Paul (*Iulius Paulus Prudentissimus*; o Ιούλιος Παύλος). Za sada je još uvijek nepoznato njegovo porijeklo, pa su se tako navodili neki nepoznati feničansko – libanski grad ili italijanski grad *Patavium* (današnja Padova). I on je djelovao za vrijeme Septimija Severa i Karakale, ali je bio prognan za Elagabala i vraćen za Aleksandra Severa. Zajedno sa Ulpijanom je bio jedan od glavnih savjetnika mladom princepsu još od samih početaka njegove vladavine. On je nadživio dinastiju Severa, i princeps Gordijan III. mu je dodijelio počasni naziv *Prudentissimus*. Paul je napisao oko 319 različitih pravnih djela, ali je malo od toga sačuvano u originalnoj formi. U Justinijanovim Digestama 1/6 sadržaja potiče iz Paulovih djela. Sa Ulpijanom i Paulom funkcija pretorijanskog prefekta se u potpunosti transformirala u primarno državnu službu koja se bavi i širokim opsegom civilnih i drugih poslova. Tako bi se pretorijanski prefekt mogao tumačiti i kao neka vrsta prvog ministra Države ili vezira.

Inače se sa dobom dinastije Severa završava i tzv. "klasično" razdoblje u povijesti razvitka rimskog prava. Osnovni pojmovi rimskog prava, kao i metode pravnog istraživanja, stvoreni su u prethodno doba. U klasičnom razdoblju povijesti rimskog prava odvija se sistematizacija, ili čak "kristalizacija" pojmova. Pravnici kombiniraju logičku dosljednost u provođenju načela sa stvarnim potrebama života. Utjecaj filozofije na pravo očitovao se i u dubljem tumačenju načela jednakosti (*aequitas*), koji se nalazi u osnovi raznih odnosa među ljudima, i dobronamjernosti (*bona fides*) – jednog od osnovnih načela obvezničkog prava. Filozofija je utjecala na metode pravnih studija, na razgraničenje kategorija biti i forme, na obradu osnovnih pravnih pojmova. I u „klasičnom" razdoblju ostaje razgraničenje između građanskog prava (*ius civile*) i općenarodnog (*ius gentium*). Ovo posljednje se ponekad približava prirodnom pravu (*ius naturale*), a ponekad se općenarodno pravo stavlja nasuprot prirodnom. Na primjer, svi se ljudi po prirodi smatraju jednakima. Prema tome, ropstvo proturječi prirodnom pravu, ali se smatra ustanovom općenarodnog prava. Pravo se postepeno oslobađa onih rudimentarnih ostataka koji su se zadržali tijekom dugog vremena. U učenju pravnika o pravnoj sposobnosti ljudi brišu se granice između raznih skupina slobodnog stanovništva. Karakalin edikt predstavljao je u određenom pogledu završetak tog procesa. Rob nije bio priznat osobom u pravnom smislu te riječi. Ali je poseban pogled na roba izražen kako u gore spomenutom shvaćanju ropstva kao pojave koja proturječi

prirodnom pravu, tako i u zakonodavstvu iz doba principata, koje je do određene mjere štitilo roba od gospodareve samovolje. Pojam očinske vlasti (*patria potestas*) i dalje je ostao, ali je otac familije (*pater familias*) izgubio pravo pogubljenja i prodaje svoje djece. Podčinjenim članovima familije pravnici nisu dali prava punog vlasništva, ali su stvorili pojam *peculium castrense*. Prvobitno je u ovu vrstu pekulija spadala sva imovina koju bi sin stekao u vojnoj službi, ili u svezi s vojnom službom (plata, plijen, darovi itd.) Sin je tom imovinom raspolagao po svom nahođenju. Tek u slučaju da on umre, a ne ostavi oporuku, imovina je prelazila na oca familije. Pravnici pojmu *peculium castrense* daju šire tumačenje, pa u njega uključuju i čitavu imovinu koju bi sin stekao. Od pojedinih pojmova vezanih za imovinske odnose, veliko značenje ima pojam cjelovitosti (*universitas*) nekih vrsta imovine, bez obzira na njene sastavne dijelove. U to vrijeme na nasljedstvo se prvi put počelo gledati kao na idealnu cjelinu, nezavisno do stvari, prava i obaveza koje u njega ulaze, a zatim je to preneseno na miraz i na pekulij. Za obvezničko pravo karakteristična je težnja za oslobađanjem od starog formalizma. Tako se npr. stipulaciona obaveza mogla formulirati bilo kojim izrazima, čak i ne na latinskom jeziku. Za ovo vrijeme karakteristična je pojava i takozvanih bezimenih ugovora (*contractus innominati*). Njihova bit sastoji se u ovome: ako između dva čovjeka postoji neformalan sporazum i ako jedan od njih izvrši svoju obavezu, za drugog također postaje pravno obavezno ispunjenje obećanja. Na primjer, neko je obećao nekome da će mu pokazati gdje se krije njegov odbjegli rob, a ovaj se sa svoje strane obavezao da će ga za to nagraditi. Ako prvi stvarno ispuni svoje obećanje, on ima osnove za potraživanje obećanog iznosa. Sve slučajeve ovakvih odnosa klasični su pravnici podvukli pod četiri formule: *do ut des; do ut facias, facio ut des; facio ut facias* („dajem, da bi i ti dao; dajem, da bi i ti učinio; činim, da bi i ti dao; činim, da bi i ti učinio“). U nasljednom pravu stekao je pravnu snagu *fideicomissus*. To je bilo nasljedstvo lišeno svih formalnosti. Oporučitelj se oslanjao na savjest svojih nasljednika. Takva nasljedstva ticala su se osoba koje po rimskom pravu nisu mogle nasljeđivati pokojnika (peregrini, robovi, neženje... itd.). Uslijed odsustva formalnosti, *fideicomissus* je bio veoma rasprostranjen i približio se nasljednom oporučivanju. Iako su osnovni pojmovi rimskog prava bili poznati još u prethodnom razdoblju, onda kada je bio na snazi pretorski edikt, u „klasičnom“ razdoblju to se pravo pretvorilo u sustav koji je tijekom stoljeća izgledao kao nenadmašen obrazac.

Državna uprava

Za razliku od vremena vladavina svih drugih severijanskih princepsa, doba Aleksandra Severa je bilo okarakterisano nastojanjem za stvaranjem i održavanjem *modus vivendi* sa senatorskim redom, Senatom kao institucijom i općenito elitnim slojevima rimskog

društva. Nastojao se ne samo osnažiti autoritet Senatu u odlučivanju i izborima, nego i njegov dignitet pazeći ko su njegovi članovi. Za vrijeme aleksandrijanske administracije pretorijanski prefekti su bili ili senatorskog ranga ili bi bili imenovani za senatore.

U određenim krugovima senatorskog reda pojavila se čak nada da je moguć takav politički poredak u kome će car vladati u suglasju sa Senatom, Senat slobodno uživati svoje povlastice, a senatori, kao najviši sloj u državi, utjecati na tijek političkih događaja. Težnja da se monarhijska vlast dovede u sklad sa povlasticama najvišeg sloja našla je svoj odraz u djelima suvremenika Aleksandra Severa, historičara Diona Kasija. Dion Kasije vrlo određeno izražava svoje političke poglede u LIII knjizi svoga djela, i to u Meceninom govoru upućenom caru Augustu.

Isto tako se težilo i očuvanju digniteta viteškog reda, pa je npr. zabranjeno da u njega ulaze oslobođenici. Sa druge strane ojačane su staleške i klasne granice, kako bi se održala tradicionalna društvena hijerarhija. Eunusi su za vrijeme Elagabala bili stekli značajnu moć i utjecaj, obnašali su i javne službe i dužnosti. Aleksandar Sever nije podnosio eunuhe, i smatrao je da ih ne treba zapošljavati nijedan muškarac i jedva čak i žene uglednog statusa. Dao je ukloniti sve eunuhe iz javnih službi, smanjio im je znatno broj i jedino su u palati ostali zaduženi za ženska kupatila. Inače je aleksandrijanska administracija vodila dosta konzervativnu politiku, pa je tako došlo do zabrane održavanja zajedničkih kupališta i za muškarce i za žene što je bilo dozvoljeno za vrijeme Elagabala. Čak je planirao i da zabrani homoseksualnu prostituciju, ali je odustao od toga plašeći se suprotnog efekta da bi se poradi javne zabrane takva praksa sakrila u „tminu privatnosti“ i dobila obilježje „zabranjenog voća“.

Za vrijeme aleksandrijanske administracije težilo se stabilnosti i tradicionalnosti poretka, bez i primisli na radikalne promjene i mjere. Zato i Kasije Dion ističe vrijednosti i zasluge Aleksandra Severa. Posvećenost Aleksandra Severa prema tradicijama Rima je bila tolikog opsega da je on uvijek isticao rimski, italski identitet kao svoj potpuno zanemarujući semitsko – sirijski. Godine vladavine Aleksandra Severa su doprinijele i popravljanju morala i općenito stanja u narodu, i povećanja digniteta državnih institucija i same Države. Luksuz i raskoš u ekstravagantnim formama, koji su dominirali dvorom su napušteni. Aleksandar Sever, odnosno njegovo okruženje, su mnogo više poštovali rimske političke i društvene tradicije nego Elagabal. Nerimska odjeća je napuštena, strani kult vraćen tamo gdje je originalno i pripadao, restituirane su svetinje u objekte u kojima su se nalazile prije Elagabalove religijske revolucije, obnovljeni su uobičajeni javni kultovi i rituali. Javne dužnosti, funkcije i službe su očišćene od raznoraznih likova koje je po svojoj volji postavljao Elagabal. Oni su zamjenjeni sa odgovarajućim ličnosti sa kvalifikacijama. i carski dekreti su od sada izdavani tek nakon rasprave sa 20 najuglednijih pravnika i 50 mudrih ljudi. Slično savjetovanje se održavalo i kada su pitanja rata bila na „dnevnom redu“, i to sa bivših iskusnim vojnicima, onima koji su služili časno i imali znanje o strateškim pozicijama, ratovanju, kampovima. Zanimljivo je da su u ovim ratnim

savjetovanjima učestvovali i historičari, koji su pitani o borbenim akcijama koje su se izvodile u ranija doba, bez obzira da li bila riječ o Rimljanima ili ne. Po *Historia Augusta* aleksandrijanska administracija je posebnu pažnju posvetila borbi protiv korupcije i iznuđivanja u upravi, sudstvu i vojsci. Npr. bila je predviđena smrtan kazna za vojne tribune koji su od vojnika iznuđivali 1/10 njihovih sljedovanja, u zamjenu za određene privilegije.

Historia Augusta u okviru svoga detaljnog opisivanja odbojnosti Aleksandra Severa prema korupciji, iznudi i pronevjeri spominje i scenu sa izvjesnim Septimijem Arapskim, osobom čuvenoj po korupciji i pronevjeri. Ovaj Septimije je ne samo bio za vrijeme Elagabala oslobođen optužbi, nego se usudio doći da oda poštovanje i novom princepsu. Tom prilikom ga je Aleksandar Sever izvrijeđao sljedećim riječima: „O Marna[108], O Jupiteru, O nebeski bogovi, ne samo da je Arapski živ, nego on dolazi i u Senat i možda se čak nada nekoj naklonosti od mene. Da li me on to smatra toliko budalastim i toliko glupim.“

Po dolasku na vlast Aleksandra Severa je došlo i do nove devalvacije, pa se čistoća srebra denara smanjila sa 46,5% na 43%, odnosno sa 1,41 na 1,30 grama. Ipak 229. god. n. e. čistoća je povećana na 45% i 1,46 grama, a 230. god. n. e. udio srebra se povećan na 50,5% i 1,5 grama. Za Aleksandra Severa se vežu i porezna i monetarna reforma kojom je nastojao da stabilizira financijsko tržište. Po *Historia Augusta*, porezi su bili smanjeni, a prvi put su bile izrađivane kovanice od ½ zlatnika. Njegovi pokušaji za poboljšavanjem financijskog tržišta su osvjedočeni sa natpisom na novcima *Restitutor Mon(etae)* i *Mon(eta) Restituta* i nalazima ½ zlatnika. Inače su suvišni troškovi izbjegavani, iako je congiarium redovito dijeljen pri stupanju Aleksandra Severa na konzulsku dužnost. Država je nastojala na tome da se porez redovito plaća, a uvela je i dodatni porez koji je nazvan anabolikon.Teret poreza je olakšavan, a u korist naroda, kako bi se smanjilo zlo lihvarenja i zelenašenja, uvedene su državne kreditne institucije koje su pozajmljivale novac uz umjerenu kamatnu stopu. *Historia Augusta* tako navodi da je riječ o kamati od 4%, ali i da je mnogim siromašnim u svrhu kupovine zemlje davan zajam bez kamate, koji bi se isplaćivao iz njihovog profita. U slučaju kada su senatori bili kreditori, prvo im je bilo zabranjeno da uzimaju kamate, izuzev onoga što su mogli primiti kao dar (u vidu nekog „surogat interesa“). Kasnije im je dozvoljeno da imaju 6% kamatu, ali im je poništena privilegija da primaju poklone. Dao je obnoviti i dodjeljivanje ulja stanovništvu Grada, koje je bio uveo Septimije Sever, a Elagabal dao smanjiti. Novčići izdavani za vrijeme Aleksandra Severa pokazuju 5 različitih *liberalitates*, odnosno distribucija hrane ili novca narodu. Doba Aleksandra Severa je obilježilo i nastojanje za poboljšavanje i jačanje privrednog života, posebno promicanjem trgovine. Administracija Aleksandra Severa je vodila i dobru politiku vezanu za cijene. Uvedene su i nove dosta profitabilne takse uglavnom na zanatske poslove. Znatnih posljedica imalo je to što su kolegiji obrtnika koji rade za svakodnevne potrebe grada Rima, bili stavljeni pod kontrolu i u službu Države.

[108] Marna je božanstvo – zaštitnik palestinske Gaze, i spominje se kao veliki oponent kršćanstva.

Literatura, umjetnost, znanost i školstvo su bili podržavani. *Historia Augusta* tako navodi da je Aleksandar Sever retoričarima, gramatičarima, ljekarima, proricateljima, astrolozima, inženjerima i arhitektima uveo redovnu platu i dodijeljene su im predavaonice i učionice. Određena su i sljedovanja njihovim učenicima, ako su bili u slobodi rođeni i sinovi siromašnih ljudi. Aleksandar Sever je u religijski stvarima bio otvoren, iznimno tolerantan i eklektičan. Tako se navodi da je imao želju da podigne hrama posvećen Isusu i da ga uvrsti među ostale bogove, ali da je ipak odustao od ove namjere. On je dozvolio i da se izgradi sinagoga u Rimu, a kao poklon za ovu sinagogu dao je Toru, poznatu danas kao „Severovi svitci“. On je imao i kapelicu sa svojim larima, u kojoj je držao i statuetice deificiranih careva, izvjesnih „svetih duša“ kao što su Apolonije iz Tiane (pitagorejski filozof iz I. st. n. e.), Isus, Abraham, Orfej i drugih, portrete svojih predaka i statueticu Aleksandra Velikog. Zanimljivo je navesti da je Aleksandar Sever bio ekspert u astrologiji i vještinama proricanja i toliko je bio vješt u tumačenju leta ptica da je nadvisio španske Baske i augure Panona koji su bili poznati kao dobri tumači augurskih vještina.

Za vrijeme Aleksandra Severa je 226. god. n. e. izgrađen posljednji akvadukt klasičnog Rima, poznat pod imenom *Aqua Alexandrina*. Ovaj akvadukt, dug 22 km, je snabdjevao vodom građevinska proširenja i nadogradnju Kupatila Nerona, koja su i sama bila preimenovana u *Thermae Alexandrinae*. Izvršene su restauracije Marcelovog teatra, Koloseuma, *Circus Maximusa*, stadiuma na Marsovom polju. Inače *Historia Augusta* vrijeme Aleksandra Severa predstavlja kao doba izražajnije građevinske djelatnosti i restauracije, kao i podizanja umjetničkih skulptura (npr. na Nervinom forumu / *Transitorium* podignute su skulpture deificiranih careva).

Sa vojskom je situacija stajala nešto drugačije. Iako su pretorijanci bili uveliko zaslužni za život Aleksandra Severa i njegovo uzdizanje na tron, ubrzo su dvor i administracija novog principsa počeli otuđivati vojsku primarno radi svoje škrtosti. Međutim, Historia Augusta navodi da je za vrijeme Aleksandra Severa tri puta dolazilo do darivanja vojske. Ni Aleksandar Sever, ni Mameja, a ni njegovi pretorijanski prefekti i savjetnici nisu bili dovoljno snažni da provode strogu disciplinu i kontroliraju vojsku. Zaostavština ranijih severijanskih principsa je bila prevelika, da bi se tek tako ispravila.

Historia Augusta vrlo detaljno govori i o brizi Aleksandra Severa o vojsci, i nastojanjima da je upoznat sa svime što se tamo dešava. Bio je vrlo priljежan administrator što se tiče odnosa prema vojsci. Ista edicija navodi i da je bio obziran prema potrebama vojnika, o njihovom opskrbi i da je razradio čitav sistem logističke podrške u kome bi se vojnici što je moguće manje opteretili. Tako je po *Historia Augusta* Aleksandar Sever govorio da ga je više briga za blagostanje vojnika nego za sopstveno, jer od njih zavisi sigurnost Države.

Prva žrtva bijesa raspojasane vojske je bio Ulpijan, koji je poradi smanjivanja povlastica koje su pretorijanci dobili od Elagabala izazvao njihovo neprijateljstvo. Ulpijan je inicijalno uspio da izbjegne bijes vojnika. Zbog nekog beznačajnog razloga, došlo je do otvorenog sukoba pretorijanaca i stanovnika Grada koji se rasplamsao u žestoke trodnevne nerede sa žrtvama na obje strane. Kako bi slomili otpor stanovnika Grada, pretorijanci su počeli postavljati požare u zgradama. U strahu od velikog požara, stanovnici su se primirili. Ovi nemiri su kao posljedicu imali da je Ulpijan bio „lovljen“ od pretorijanaca u toku jedne noći i na kraju ubijen 228. godine n. e. pred nogama principsa, koji nije imao moći da ga zaštiti. Po Kasiju Dionu osoba najviše odgovorna za ubistvo Ulpijana je bio izvjesni Epagat (*Epagathus*), koji je bio prividno poslan na namjesničku funkciju u Egipat kako bi se uklonio iz Grada. Kasnije je iz Egipta proveden na Kretu, gdje je pogubljen. Došlo je do niza pobuna vojnika širom rimskog svijeta, i to u Iliriku, Mauritaniji, Jermeniji, Mesopotamiji i Germaniji. Samovlasni vojnici, izašli iz skuta discipline su ubijali časnike. Ali i sa ovim bunama se uspjelo izaći na kraj. Kasije Dion vrlo slikovito opisuje tadašnje loše stanje u rimskim oružanim snagama, koje se manifestiralo sa odsustvom discipline, raspuštenosti, samovoljom, značajnom padu borbene gotovosti, spremnosti i obučenosti. Tako on navodi da su vojnici u Mesopotamiji ubili i svoga komandanta Flavija Herakleja (*Flavius Heracleo*). Pretorijanci su se čak žalili Ulpijanu i na samoga Kasija Diona jer je on strogo upravljao sa panonskom armijom. Aleksandar Sever je odbio da se odrekne Kasija Diona, pa ga je između ostalog čak i nagradio sa konzulatom po drugi put. Iz straha da ne bi pretorijanci ubili Kasija Diona ako ga vide sa konzulskim insignijama, Aleksandar Sever mu naredio da konzulski period provede negdje u Italiji, ali van samoga Grada. Kada je krenuo u rat protiv sasanidskog Irana, u Antiohiji se suočio sa pobunom vojnika, jer je dao uhapsiti grupu vojnika koji su se odavali ležernosti i nedisciplini.

Aleksandar Sever je uveo i neke novine u obavještajnoj zajednici. Tako je on koristio agente u koje je imao puno povjerenje i „koje niko ne zna“, jer je uobičavao reći da se svaki čovjek može podmititi.

Izvorna građa uglavnom Aleksandra Severa predstavlja u vrlo pozitivnom svjetlu i jedan je od rijetkih princepsa kojem pisci iz ovog doba praktično ništa značajnije ne zamjeraju. On je predstavljan kao skromna, obrazovana, odgovorna osoba van ikakvog odavanja luksuzu, bizarnostima, seksualnom razvratu i zabavama. Tako se dobija slika o ozbiljnom pojedincu koji je prvi službenik Države, ali i koji nije sklon okrutnosti. Po *Historia Augusta* jedna od vodilja Aleksandra Severa je bila sentenca: „Ono što ne bi želio da neko čini tebi, ne čini ni ti njemu“. Herodijan navodi da za vrijeme aleksandrijanskog principata nijedan čovjek nije od Aleksandra Severa osuđen na smrt bez sudskog procesa. Ali tako blagotvorni odnos literarnih vrela je i rezultat činjenice što je vodio politiku koja je bila sa željama viših i bogatijih društvenih slojeva.

Zanimljiv je opis *Historia Augusta* koji se tiče odnosa Aleksandra Severa prema carskoj odjeći, posebno onoj od svile, a koji bi kao trebao predstaviti njegov pozitivan karakter. Inače se carska odjeća zbog svoje velike vrijednosti smatrala dijelom carskog trezora i prema tome bila je u nadležnosti *procurator thesaurorum,* dok je njihova izrada bila odgovornost službenika pod nazivom *ratio purpurarum.* Osoba odgovorna za bojenje tkanine zvala se *procurator baphii* .

Privatni život princepsa

Aleksandar Sever se nalazio pod utjecajem žena iz svoga okruženja i savjetnika. Julija Meza je umrla cc 226. godine n. e. i bila je deificirana, tako da je samo Julija Mameja nastavila da budno nadzire svoga sina. Za razliku od drugih princepskih majki, Mameja je pokazivala, u tadašnjim okolnostima i stanju prilika, zavidnu odgovornost. Ona je nosila i počasni naziv *mater Augusti et castrorum*. Kasnije je ovaj naziv proširen i sa ...*et senatus atque patriae* i *universi generis humani*, pa je tako kompletan njen naziv glasio: „majka Augusta, vojnih tabora / vojske, senata, domovine i cjelokupnog čovječanstva“. Aleksandar Sever je pokazivao veliko poštovanje prema svojoj majci i zato joj se dodijelio titulu *consors imperii*. Na osnovi ovoga je ona pratila svoga sina i na njegovim vojnim kampanjama. Mameju je sve interesiralo, pa je tako pozvala Origena, vođu aleksandrijske kršćanske zajednice da joj razjasni kršćansko vjerovanje. Međutim, ona je ostala zapamćena i kao opsesivna, ljubomorna majka. Herodijan navodi da je Mameja bila opčinjena i novcem, i da ga je skupljala na sve načine. Aleksandar Sever je imao dva braka.

Skulptura Orbijane (prve supruge Aleksandra Severa), predstavljene kao *Venus Felix*, pronađena je blizu crkve Santa Croce u Jerusalimu. Danas se nalazi u Cortile Belvedere Vatikanskog muzeja u Rimu. Skulptura je bila posvećena Orbijani od strane njenih oslobođenika Helpidija i Salustija.

Prvi brak je bio sa Salustijom Orbijanom (*Seia Herennia Sallustia Barbia Orbiana Augusta*), porijeklom iz jedne ugledne nobilske familije. Ona je bila poznata po svojoj vanrednoj ljepoti, radi čega je često prikazivana u umjetnosti. Orbijana je bila kćerka tada utjecajnog i uglednog senatora Seja Salustija (*Seius Sallustius*), i udala se sa 16 godina za Aleksandra Severa u augustu 225. god. n. e. Ovaj brak je bio dogovoren od strane Mameje. Orbijana je dobila i titulu auguste, a sa suprugom je razvila snažnu vezu. To je vremenom izazvalo snažnu ljubomoru kod Mameje, pa se ova počela vrlo okrutno ponašati prema snahi. Po Herodijanu Mameja je istjerala Orbijanu iz palate i oduzela joj titulu auguste. Orbijana je zato bila prisiljena da traži utočište kod oca Salustija, koji je onda potražio otišao u pretorijanski tabor gdje je vojnicima istakao svoju zahvalnost prema Aleksandru Severu, ali i gdje se gorko žalio na Mamejino ponašanje. Međutim, taj njegov potez je okarakterisan kao izdaja, i u augustu 227. god. n. e. Salustije je bio pogubljen, a Orbijana razvedene, oduzeti su joj naslovi i bila je protjerana u sjevernu Afriku. Ovom prilikom pokazao se sav prozirni ženski jal / šer u punom kapacitetu, i to definitivno na štetu javnih interesa i pravde. Aleksandar Sever je mogao intervenirati, ali je odlučio da se ne suprotstavi svojoj majci. Druga njegova supruga je bila Sulpicija Memija (*Sulpicia Memmia*), iz konzularne familije.

Rat sa sasanidskim Iranom

Aleksandar Sever je imao tu „čast“ da je bio prvi rimski vladar koji je ušao u rat sa novim sasanidskim vladarem Irana. Za razliku od većine svojih vojnih pohoda, Ardašir I. nije uspio da zbaci sa jermenskog kraljevskog trona jednu od arsakidskih dinastijskih grana. Pošto je Jermeniju smatrao rimskim saveznikom, posebno sada kad je matična arsakidska dinastija bila zbačena, neumitan je bio ponovni sukob iranskog sa rimskim svijetom. Zato je 230. god. n. e. Ardašir I. pokrenuo svoju moćnu armiju na provinciju Mesopotamiju. Međutim, ovaj put se sudario sa utvrđenim Nisibisom, gradom koji će postati isturena postaja rimskog svijeta prema Iranu. Opsada je bila neuspješna. Aleksandar Sever i njegovi savjetnici su se nadali da će slanjem pisama zaustaviti invaziju Iranaca. U tim pismima se Ardašir poziva da ostane unutar svojih granica, i da ne izaziva veliki rat. Ardašir je igronirao ova pisma. Istovremeno je sasanidska konjica prodrla prilično duboko i pretila Siriji i Kapadokiji. Ardašir I. je i naredne godine napadao rimske granične postaje. Konačno je i Aleksandar Sever odlučio da se osobno pokrene, napusti mirni život u Gradu i okolici i uputi u svoj prvi rat, na dalekim istočnim granicama. U tu svrhu je sazvana velika armija, i to ne samo prekomandovanjem pojedinih jedinica sa drugih područja nego i primjenom mobilizacije u Italiji i svim provincijama. Skupljenoj vojsci se po Herodijanu obratio Aleksandar Sever, hrabreći ih i ukazujući na njihove prednosti u odnosu na Irance.

Vojnici su dodatno motivirani podjelom novca. Na putu na istok, on je prvo odlučio posjetiti garnizone u ilirskim provincijama, odakle je poveo sa sobom golemu vojnu snagu. Tako su ilirske – balkanske provincije ponovo dale enorman broj vojnika za kampanje severijanskih careva. Aleksandar Sever i njegova armija su putovali veoma brzo i u Antiohiji je postavljen štab. Aleksandar Sever je ponovo pokušao diplomatskim putem da riješi problem, ali izgleda da je „šah nad šahovima" Ardašir I. to smatrao slabošću i rimski izaslanici su se vratili neobavljenog posla. Herodijan opisuje da je zatim Ardašir I. poslao izaslanstvo od 400 veličanstveno obučenih i zlatom ukrašenih ljudi, koji su prenijeli Aleksandru Severu da je Ardašir I. naredio Rimljanima i njihovom vladaru da se povuku sa „povijesnog tla" koje pripada Iranu, odnosno iz svih svojih azijskih provincija. To je razljutilo princepsa koji je dao uhapsiti i repatrirati izaslanike. Rat je bio neminovan.

Opisi ovog rata kod Herodijana i u ediciji *Historija Augusta* su vrlo kontradiktorni. Po Herodijanu dok se pripremao na prelazak preko Eufrata i Tigrisa, Aleksandar Sever se suočio sa vojničkim nezadovoljstvom. Došlo je do pobune među trupama, posebno u egipatskoj armiji, ali i u Siriji gdje su vojnici pokušali da proglase novog princepsa izvjesnog Taurina. Aleksandar Sever je uspio da uguši pobunu, a Taurin se udavio dok je pokušavao preći Eufrat. Rimska kontraofanziva je započela sa tri udarna kraka. Jedna armija je tako trebala da preko Jermenije upadne u Mediju, druga je određena za prodor prema južnoj Mesopotamiji u pravcu močvara u koje se slijevaju Tigris i Eufrat, trećom, središnjom i najmoćnijom armijom je komandovao osobno Aleksandar Sever. Cilj je bio da se prodre u samo srce Persije, tako što bi prva armija zauzela Ekabatanu i krenula cestom do Suze, u koju bi došle i druga i treća armija koje bi prodirale duž mesopotamijskih rijeka. Odatle bi se izveo združeni napad na Persiju. Ali odlično zacrtani planovi su jedno, a njihova realizacija sasvim nešto drugo. Ako je Aleksandar Sever mislio ponoviti djelo svoga makedonskog imenjaka, morao je znati da je ovaj svoju majku Olimpijadu ostavio u Makedoniji, dok je rimski princeps Mameju vodio svuda uz sebe. I konačno 232. god. n. e. započela je rimska protuofanziva sa tri napadačka kraka. Prva armija je prodrla u Mediju, pustošila, pljačkala, spalila mnoga sela i odnijela mnogi plijen i roblje. Ardašir I. je onda morao da svoje snage prebaci u Mediju. Na vijest o drugoj armiji koja je prodirala i pustošila i ugrožavala Ktesifon, Ardašir I. je ostavio dio trupa da brane Mediju i krenuo prema drugoj armiji koja se kretalo nehajno i bezbrižnije. Međutim, pojedine armije nisu nastupale koordinirano, što je iskoristio Ardašir I. da se uspijeva prebaciti sa pojedinih dijelova fronta na drugi. Poseban je problem bio sa središnjom armijom, koja nije ostvarivala predviđene planove i nije prelazila na neprijateljsko područje, po Herodijanu ili zbog toga što se Aleksandar Sever plašio da riskira svoj život za Rimsku državu ili zato što ga je majčin prirodni strah za sudbinu sina uzdržavao od primjene zacrtanog. Zbog ovoga oklijevanja druga armija je bila nezaštićena i izložena napadu goleme iranske vojske koja ju je u potpunosti masakrirala. Potrebno je istaći da su se ovi vojnici u konačnoj bitci, suočeni sa neupitnim porazom borili hrabro, srčano do posljednjeg, bez predaje. Kada je

princeps (koji je tada bio ozbiljno bolestan) saznao za katastrofu, došlo je i do problema jer je vojska optuživala svoga vrhovnog komandanta za ovaj poraz, jer nije izvršavao zadate planove. I više nije bilo oklijevanja i Aleksandar Sever je osobno odlučio da predvodi armiju, u kojoj je bio veliki broj bolesnih i iscrpljenih vojnika (posebno onih iz Ilirika) nenaviknutih na podneblje u koje su došli. Navodno je po Herodijanu došlo do značajnog gubitka ljudstva i prilikom povlačenja i prve armije i središnje armije u Antiohiju, što je sve dovodilo do nezadovoljstva vojnika i pada autoriteta i sramote za Aleksandra Severa. U Antiohiji se vojska oporavila, i princeps se odlučio za ponovnu ofanzivu na Irance. Ali je javljeno da je Ardašir raspustio svoju vojsku, koja je prvotno bila veoma brojna, ali je i sama imala enormne gubitke u ljudstvu i bila isto iscrpljena. Zato je došlo do privremenog završetka rata između rimskog i iranskog svijeta, a princeps se vratio u Rim.

Za razliku od detaljnog opisa Herodijana koji govori o relativnom rimskom porazu, *Historia Augusta* navodi da je Aleksandar Sever odnio veliku pobjedu nad golemom i moćnom sasanidsko – iranskom vojskom. Ista edicija govori da je došlo do sraza u bitci dviju armija koje su osobno predvodili Aleksandar Sever i Ardašir I., koji je na kraju bio prisiljen na bijeg. Rimljani su zadobili enorman plijen i roblje, a zatim su se vratili u Antiohiju. Pošto Ardašir I. nije želio da njegovi podanici budu robovi, dao je za njih otkup. Po povratku u Rim, priređen je veličanstven trijumf. I novci izdati 233. god. n. e. predstavljaju Aleksandra Severa okrunjenog od boginje Pobjede, i kako mu se pod nogama nalaze rijeke Tigris i Eufrat. Bez obzira na to što se stvarno desilo, rezultat rata je ipak bio održavanje status quo na istočnim granicama, pa bi se stvarno rezultat rata mogao promatrati kao strateška pobjeda rimskog svijeta jer je cilj Ardašira bio da probije granicu, osvoji sjeverno Međurječje i Jermeniju. Ovaj put je njegov osvajački pohod bio u potpunosti zaustavljen, bar za neko vrijeme. Snovi o povijesnim granicama su za Ardašira I. ostali ipak samo čežnja, a nikako realnost.

Ovaj rat je pokazao značajan pad u disciplini vojske, i ne poštivanju zapovjednih autoriteta. Otežano okupljanje vojske, nekoordiniranost napada, ležernost su bili veoma prisutni elementi među rimskim trupama.

Historia Augusta bilježi da su za vrijeme Aleksandra Severa granične armije izvojevale pobjede i na drugim prostorima. Tako su pobjedonosni bili Furije Cels (*Furius Celsus*) u Tingitanskoj Mauritaniji, Varije Makrin (*Varius Macrinus*) u Iliriku i Junije Palmat (*Iunius Palmatus*) u Jermeniji. Ista edicija, govoreći u kontekstu rimskih pobjeda u aleksandrijansko doba, spominje i jednu vrlo bitnu pojavu. Od neprijatelja oduzeta zemlja je predata vojnicima graničnih armija, sa uvjetom da će ostati njihova samo ako i njihovi nasljednici uđu u vojnu službu. Te zemlje ne bi nikada trebale biti korištene od civila, jer po riječima Aleksandra Severa ljudi služe u vojsci bore se sa većom žari ako brane i svoje posjede također. Ovim vojničkim posjedima, je Aleksandar Sever dao dodijeliti i određene količine domaćih životinja i robova. Ovo je jedna od ključnih značajki na kojima nastaje

feudalni poredak, pa se Aleksandar Sever može smatrati i osobom za čije je vladavine započelo postupno uobličavanje feudalnog društveno – ekonomskog poretka, koje je dominirao euromediteranskim svijetom 1200 - 1500 godina. Sa ovom politikom započelo je i pozicioniranje i lokaliziranje pojedinih vojnih jedinica, te se počela smanjivati i manevarska mobilnost rimske vojske, osobina zbog koje je rimska uvijek imala startnu prednost u odnosu na svoje neprijatelje.

Rat na Rajni (234. – 235. god. n. e.) i smrt Aleksandra Severa

Ubrzo se Aleksandar Sever morao uputiti i na rajnsku granicu, kako bi se suočio sa germanskim napadima koji su probili odbrambenu granicu na nekoliko mjesta. Iranski rat je kao posljedicu imao i prekomandovanje niza jedinica i njihovo prepozicioniranje, što je oslabilo granicu na Rajni i Dunavu. To su iskoristili Alamani koji su započeli niz napada. Pojedine utvrde su pale, a šira područja su pustošena, a ljudi ubijani u značajnom broju. Namjesnici su situaciju na granici ocijenili vrlo kritičnom, i zatražili su da sam princeps dođe sa armijom na sjevernu granicu. Posebno su bili ogorčeni vojnici sa graničnog područja, koji su učestvovali u iranskom ratu i tamo pretrpili velike nedaće, a koji su saznali da su njihove familije masakrirane od strane Alamana. Oni su okrivljavali Aleksandra Severa za svoje nevolje i to iz razloga neborbenosti i nebrige na istoku i oklijevanja i sporosti na novonastalu situaciju na sjeveru.

Skupljena je značajna vojna sila, i Aleksandar Sever je osobno predvodeći armiju prešao Rajnu preko pontonskog mosta. U rimskoj vojsci su se nalazili i mnogi maurski kopljanici (koji su predstavljali najveću opasnost za Nijemce), strijelci sa istoka i Osroene, te iranski dezerteri i prebjezi i mnogi plaćenici.

Kako bi inicijalno dobio na vremenu, a na savjet svoje majke, princeps je pokušao da kupi mir sa Germanima podmičujući ih. Taj potez se nije svidio vojnicima, koji su to smatrali nevojničkim, nečasnim, ležernim ponašanjem vrhovnog komandanta. Po njima je trebalo nastaviti pohod i kazniti Germane za njihove prethodne uvrede. To je dovelo do pobune u vojsci koja je izabrala za novog princepsa Maksimina, karijernog vojnika tračkog porijekla.

Makrin je kao dječak bio pastir u najudaljenijem dijelu Trakije, a onda je unovačen u konjicu. U vojsci je napravio značajnu karijeru prolazeći kroz sve činove. Kasnije je primljen u viteški red, komandovao je jednom legijom u Egiptu i potom upravljao provincijom Mesopotamijom. Zbog svoga vojničkog iskustva, Maksimin je postavljen za komandanta obuke cjelokupnog sastava regruta koji se tada nalazio na Rajni, možda

dobivši titulu *praefectus tironum*. Svoju dužnost je obavljao vrlo odgovorno, i ubrzo je postao popularan među regrutima kojih je značajan broj dolazio iz panonskih provincija. Nasuprot tome je Aleksandar sve više promatran kao osoba koja je pod ženskim utjecajem, i da vodi vojne kampanje bez ikakve brige. Među vojnicima je tako sve više rasla želja da se Aleksandar Sever zamijeni sa Makrinom. Kada su se okupili na vježbalištu za redovitu obuku, i kada je Makrin došao vojnici su se javno pobunili i proklamirali ga za cara. Po Herodijanu on je prvo odbio tu „čast“, ali su ga oni pritisli preteći da čak i njegovim ubistvom. Tada je prihvatio da postane novi princeps, i poveo je vojnike u akciju kako bi iznenada napali Aleksandra Severa.

Ostatak vojske i tjelohranitelji koji su bili još lojalni Aleksandru Severu su u potpunosti bili zatečeni i iznenađeni. Maksimin je obećao vojnicima dupliranje njihovih sljedovanja i obilne darove, i poništio je sve kazne i osude prema vojnicima. Nakon toga je krenuo na šta gdje se nalazio Aleksandar Sever. Princeps je prvotno uspio da ubijedi dio trupa da se bori za njega, ali su ubrzo odbili da se suprotstave trupama koje je vodio Makrin. i ovi vojnici su počeli pokazivati nezadovoljstvo prema Aleksandru Severu, njegovoj majci i suradnicima. Kada je došla pobunjena regrutska armija i trupe na koje je računao Aleksandar Sever, a na poziv pobunjenika, su se priključile Makrinu koji je poslao vojnog tribuna i nekoliko centuriona da ubiju Aleksandra Severa, njegovu majku zajedno sa bilo kojim od njihovih sljedbenika. Aleksandar Sever i njegova majka su tako ubijeni u pobuni regruta, XXII. legije *Primigenia* i pretorijanske garde u *Moguntiacumu*. Kasnije je Senat dao deificirati Aleksandra Severa, koji je dobio i svoj kolegija svećenika i dan - praznik.

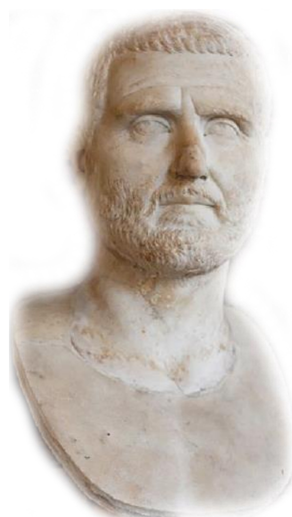
Smrt Aleksandra Severa u vojnoj pobuni označava i praktični kraj funkcionalnog uređenja sustava principata, iako je simbolički i formalno ovaj sustav nastavio postojati sve do Dioklecijanovih reformi. Sa ovim događajem započinje razdoblje nazivano „Kriza III. stoljeća“, „Doba vojničkih careva“ ili „Pedesetogodišnjica“ u kojem se rimski svijet suočio sa najvećim iskušenjima za svoje postojanje još od vremena II. punskog rata. Iz doba „Pedesetogodišnjice“ rimski svijet je izašao u potpunosti preobražen.

PEDESETOGODIŠNJICA (DOBA VOJNIČKIH CAREVA, ANARHIJE I ILIRSKIH CAREVA)

235. – 284. god. n. e.

Bista Maksimina Tračkog. Danas se nalazi u Palazzo Nuovo Kapitolinskih muzeja.

Bista koja predstavlja Gordijana I. Danas se nalazi u Palazzo Nuovo Kapitolinskih muzeja.

Novćić sa prikazom Gordijana II. na aversu.

Bista koja predstavlja Pupijena. Danas se nalazi u Palazzo Nuovo Kapitolinskih muzeja.

Bista Balbina. Danas se nalazi u muzeju Ermitaž u Sankt Petersburgu u Rusiji.

Bista Gordijana III. Danas se nalazi u muzeju Louvre u Parizu.

Bista Filipa Arapskog. Danas se nalazi u muzeju Ermitaž u Sankt Petersburgu u Rusiji.

Bista Decija. Danas se nalazi u Kapitolinskim muzejima.

Novčić sa portretom Emilijana na aversu.

Novčić sa portretom Valerijana na aversu.

Brončana statua Trebonijana Gala. Danas se nalazi u The Metropolitan Museum of Art u Njujorku.

Bista Galijena. Danas se nalazi u Musée du Cinquantenaire u Briselu.

Antoninijan iz vremena Aurelijana. Iz kovnice novca u Siskii / Siscii (današnji Sisak). Na aversu portret Aurelijana, na reversu prikaz Aurelijana kako stoji i rukuje se sa boginjom Sloge (*Concordia*) vojnika. Aurelijanu, prevashodno vojnom zapovjedniku bilo je stalo da sačuva vjernost vojnika. I ovaj prikaz ustvari pokazuje slogu između Aurelijana i vojnika.

Bista Klaudija II. Gotskog. Danas se nalazi u Santa Giulia Museum u Breši, Italija.

Bista cara Tacita. Danas se nalazi u muzeju Louvre.

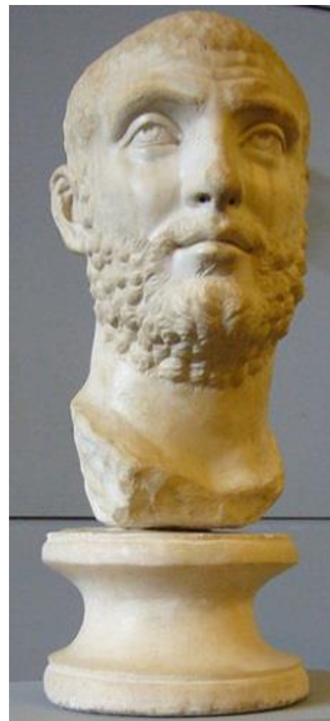
Antoninijan sa portretom Kara.

Antoninijan sa portretom Numerijana.

Bista cara Proba. Danas se nalazi u Palazzo Nuovo Kapitolinskih muzeja u Rimu.

Bista Karina.

VLADAVINA MAKSIMINA TRAČANINA

235. – 238. god. n. e.

Maksimin Tračanin (cc. 173. – 238. god. n. e.) vladao je od 20. III 235. do aprila 238. god. n. e. Kao car se zvao *Caius Iulius Verus Maximinus Augustus*. Porijeklo Maksimina je prilično nejasno, i tu su literarna vrela nedosljedna. Po Herodijanu on je bio tračkog porijekla, a po *Historia Augusta* rođen je u jednom pograničnom selu Trakiji od „barbarskih" roditelja→gotskog oca po imenu *Micca* i alanske (iransko - sarmatske) majke po imenu *Ababa*. Moguće je da je to navodno germansko - gotsko porijeklo ustvari odnosi na tračko - getsko, jer su se ovi germanski i trački narod zbog sličnosti imena često miješali kod antičkih pisaca. Uostalom po istoj ediciji on je skoro tečno govorio trački jezik. Iako je formalno bio rimski građanin, od početka svoje vladavine Maksimin je od viših slojeva drutva bio prezren, jer mu je porijeklo bilo iz nižih društvenih stratuma. Ali tadašnja rimska vojska je svojim ustrojstvom upravo i omogučavala da se neko i iz najnižih socijalnih pozicija uspne na najviše. Izuzev vojničkog zanata, Maksimin bi se mogao smatrati i slabo obrazovanom osobom, a nivo profinjenosti mu je bio na relativno niskom nivou. Bio je karakterno gruba i sirova osoba. Supruga Maksimina se zvala Cecilija Paulina/*Caecilia Paulina*, o kojoj se isto malo zna, izuzev nekih fragmenata (najpoznatiji je onaj kod Amijana Marcelina koji je naziva „dobrom suprugom teškog muža"). Iz ovog braka je proizašao jedan sin i to Gaj Julije Ver Maksim / *Caius Julius Verus Maximus*, rođen cc 217./220. god. n. e.

Zanimljivo je da je Maksimin bio prvi rimski vladara koji nikada nije kročio u sam Grad, jer je od unovačenja boravio u vojnim jedinicama, a nakon proglašenja za princepsa nije stigao da ode u prijestolnicu Države kojom je vladao. I ta činjenica dovoljno govori o promijenjenim okolnostima u rimskom svijetu, i to u smislu njegove provincijalizacije i gubljenja značenja i samoga Grada i Italije.

Uprava Maksimina Tračanina

Senatu nije preostalo ništa drugo nego da samo oporo i sa prikrivenim nezadovoljstvom potvrdi izbor vojnika. Ovaj novi, vojnički princeps je bio totalna suprotnost Aleksandru Severu. Kao vojnik, potekavši iz skromne familije sa samih granica imperije, od Maksimina se i nije moglo očekivati da nastavi voditi senatorsku politiku Aleksandra Sevara, nego da obrasce svoje vladavine postavi na drugačijim načelima. A ti novi principi su bili totalno u suprotnosti ne samo sa željama i nastojanjima senatorskogr reda, nego i svih ostalih viših

društvenih slojeva u rimskom svijetu, počevši od lokalnog nivoa. Uz sve to Maksimin je mrzio nobilitet i sukob je bio neminovan. Prvo je uslijedila eliminacija onih za koje se smatralo da su bili bliski sa Aleksandrom Severom. Maksiminove sumnje u lojalnost su možda bile i opravdane, jer su već na početku njegove vladavine bile dvije zavjere usmjerene protiv njega.

Prvi put se to desilo kada je Maksimin sa armijom bio u transrenskoj/prekorajnskoj Njemačkoj. Tada je grupa časnika podržavana od istaknutih senatora namjeravala da uništi most preko rajne i tako ostavi Maksimina na drugoj strani rijeke, a da se za novog principsa izabere senator konzular Magnus. Zavjera je otkrivena a konspiratori ubijeni. Po Herodijanu i *Historia Augusta*, Maksimin je dao da se bez suda, optužnice, tužitelja i odbrane pogube svi oni i da im se konfiscira imovina, i čak da ni nakon umorstva 4000 ljudi on nije bio zadovoljan. Herodijan i *Historia Augusta* navode da nije sigurno da je zavjera uopće postojala i da nije ustvari bila fabricirana od samoga Maksimina Tračanina kako bi poslužila kao povod za čistku velikih razmjera. Međutim, imajući u vidu stupanj mržnje prema Maksiminu kod pojedinih slojeva rimskog društva, moguće je da su bili spremni i na rušenje mosta i sabotiranje borbenih operacija samo kako bi uklonili novog princepsa.

Druga zavjera je uključivala osroenske strijelce koji su bili lojalni Aleksandru Severu i oni su planirali da na čelo Države postave konzulara Kvartina (*Quartinus*; raniji provincijski namjesnik i Aleksandrov prijatelj), navodno protiv njegove volje. Međutim, raniji osroenski zapovjednik Makedo/*Macedo* (koji je bio jedan od inicijatora podizanja Kvartina za cara) promijenio stranu i ubio Kvartina. Međutim taj čin nije spasio samoga Makeda (koji je donio Maksiminu glavu zlosretnog Kvartina) da i on ne strada.

Maksimin je odmah po preuzimanju purpura, uklanjanju severijanaca, i završetku Magnusove zavjere pokrenuo armiju (koja je uključivala i Maure, Osroence, Jermene, prebjege Irance/poglavito one proarsakidske) na Alamane. Prešao je sa trupama Rajnu, i započeo ofanzivu širokih razmjera. Ovaj put su se rimske trupe ne samo osvetile za pređašnja pustošenja, nego su to „naplatili i sa kamatom“. Prilično širok i dubok pojas je uništavan, spaljivana su naselja i sela, paljeni i otimani usjevi, pljačkana i odvođena stada, ubijen i zarobljen veliki broj Nijemaca. Nijemcima su najveće gubitke nanosili maurski kopljanici i strijelci. Po *Historia Augusta* da nisu preživjeli Germani izbjegli u zbjegove u močvarama i šumama, Maksimin bi doveo čitavu Germaniju pod rimsku vlast. U močvarama su vođene vrlo teške borbe. I on sam se veoma istakao u ovom ratu, hrabro ulečući u borbu. Čak je u močvari vođena i neka vrsta bitke sa brodicama i čamcima. Herodijan tako opisuje jednu bitku u močvari i navodi da su Rimljani imali teške gubitke, ali i da je praktično sva „barbarska“ vojska zbrisana tom prilikom, da je močvarno jezero bili pokriveno tijelima, a da je sama močvara bila krvlju obojena u crveno. Nakon pobjede je uzeo počasni naziv *Germanicus Maximus,* a svoga sina je proglasio za cezara i „predvodnika omladine“/*princeps luventutis,* dok je svoju suprugu Paulinu dao deificirati.

Ver Maksim je za razliku od svoga oca bio vrlo obrazovan. *Historia Augusta* spominje njegove učitelje i na grčkom i latinskom jeziku. On se i karakterno i po načinu života razlikovao od svoga oca.

Za vrijeme ove kampanje vrlo je vjerojatno da je Maksiminova ofanziva zahvatila i duboku unutrašnjost današnje Njemačke i da je porazio Germane iza rijeke Wezer u bitci kod brda Harzhorna u današnjoj Donjoj Saksoniji (u samom srcu današnje Njemačke). Maksiminove odlučne pobjede u Njemačkoj su smirile situaciju na Rajni, bar za jedno određeno razdoblje. Nakon toga je postavio u zimu 235./236. god. n. e. tabor u Sirmiumu, odakle je uspješno ratovao protiv nezavisnih Dačana i Sarmata. U znak ovih pobjeda on je dobio počasni naziv *Sarmaticus*.

Arheološka istraživanja na lokalitetu Harzhorn u toku 2012. god.

Bitka kod brda Harzhorna je determinirana arheološkim nalazima, a ne spominjanjem u literarnim ili epigrafskim vrelima. U decembru 2008. god. na navedenom lokalitetu otkriveni su nalazi koji su sugerirali da je riječ o bojnom polju. Mnogobrojni pronađeni nalazi, a posebno kovanice novca sugeriraju da se bitka odigrala u vremenu Aleksandra Severa ili Maksimina Tračanina. Tipovi i karakteristike nalaza (posebno oni pripadaju oružju tipa škorpiona i *carroballista*) opovrgavaju mogućnost da je riječ o unutanjemačkom

sukobu, i da je ipak riječ o bitci između legionara i prekorajnskih Nijemaca. Trenutna hipoteza je da je do bitke došlo pri povratku invazione rimske armije iz sjevernonjemačke ravnice, kada su Nijemci zapriječili njihov put. Zahvaljujući izgleda artiljeriji, Rimljani su izvojevali pobjedu. Otkriće kod Harzhorna mijenja historiografsko mišljenje da su borbe sa Germanima nakon smrti Marka Aurelija bile defanzivnog karaktera ili ograničene na neposredno područje uz ili iza limesa. Rimska vojna sila je ustvari prodirala i nakon 180. god. n. e. u širu dubinu prekorajnske i transdanubijske Germanije, zahvatajući nekada čak i opsege čuvenih Germanikovih ofanziva. Rimska vojna sila je tako i u III. st. n. e. pustošila predjele nezavisne Germanije u dubokoj unutrašnjosti Njemačke, nego što je to historiografija ranije i mislila i pretpostavljala. Možda bi u prilog privremene okupacije dijela istočnorajnske teritorije za vrijeme Maksimina govorio i pronađeni natpis iz Tubingena *CIL* XIII, 9083.

Neki od nalaza sa lokaliteta Harzhorn.

Cecilija Paulina je umrla ubrzo nakon što joj je suprug preuzeo purpur, što potvrđuje činjenica da je kilikijski grad Anazarbus izdao novac sa posvetom „božanskoj Paulini“ sa datacijom 235./236. god. n. e.

Nakon smrti ona je deificirana i njeno ime na postmortem natpisima i novcima je glasilo *Diva Caecilia Paulina Pia Augusta*.

Novčić sa posvetom „božanskoj Paulini“. Na aversu je njen portret, a na reversu slika pauna.

Pošto je njegov principski legitimitet proizlazio samo iz podrške vojske, Maksimin je u skladu sa tim i vodio politiku. Plata vojnika je duplirana, što je kao posljedicu imalo i veće poreze. Vojnici su nagrađivani, nisu im smanjivana ili oduzimana sljedovanja, nije dopuštao da mu vojnici rade kao zanatlije ili fizički radnici i jedino ih je zaposlene držao korištenjem u lovu. Pored izdataka za same vojnike, Maksiminu je preko bio potreban novac i za planirane kampanje preko Dunava. Po Herodijanu i *Historia Augusta* on je namjeravao da pod rimsku vlast podvrgne sve sjeverne regione „do Oceana“.

Kako bi se došlo do novca, poreznici su počeli da primjenjuju nasilne metode i nelegalne konfiskacije imovine i novca. Po Herodijanu potkazivačka služba je dobila na značenju, i svako ko bi bio protkazan, bez obzira na to koliko je optužba bila bizarna, bi po automatizmu bio osuđen. Ovi osuđeni pojedinci su onda bili ili izgnani ili pogubljeni, naravno sa konfisciranom imovinom. Najviše su na udaru bili bogatiji slojevi rimskog svijeta, što je onda vodilo tome da se odnosi još više zaoštravaju. Mnoge mjere Maksimina Tračkog bile su otvoreno uperene protiv senatorskog reda. Herodijan i *Historia Augusta* spominju i da Maksimin nije trpio oko sebe nijednog nobila i da se riješio prijatelja i savjetnika Aleksandra Severa, jer nije želio da ima bilo kojeg nobila u armiji. Postojalo je opće nezadovoljstvo fiskalnom politikom Maksimina, koji je ubirao novac od lokalnih zajednica, konfiscirao riznice hramova itd. Osim toga, seosko stanovništvo bilo je krajnje

nezadovoljno nasiljem vojnika i lokalne administracije. Opća tendencija Maksiminove unutarnje politike, rukovođene težnjom da se zadovolje zahtjevi vojnika, vodila je raskidu se Senatom i jačala fiskalni teret, što je dovelo do nezadovoljstva svih slojeva građanskog stanovništva.

Historia Augusta navodi da je Senat toliko bio uplašen da su održavane i javne i privatne molitve u hramovima, čak i sa ženama i djecom, da on nikada ne vidi Grad. O Maksiminu su kružile užasne i sigurno preuveličane priče o surovosti, sirovosti, sadizmu, bezkrupuloznosti, o tome kako želi da vojnu disciplinu nametne kao vrhovni način ponašanja, i da u skladu sa tim promijeni i civilne poslove. Po istoj ediciji Maksimin je mrzio nobile, jer se sjećao kako su se oni ponašali prema njemu dok je bio na znatno nižoj hijerarhijskoj poziciji. On je dao da se pogube i oni koji su znali njegovo dosta skromno porijeklo, kako bi ga zamaglio. Neki od tih pobijenih su bili i oni koji su mu pomagali ranije kada je bio siromašniji. Herodijan izriče vrlo strogu ocjenu i opis Maksimina kao grubog, surovog, barbarskog principsa koji svoju moć koristio na divljački način kako bi izazivao veliki strah. *Historia Augusta* opisuje strogu i surovu vladavinu Maksimina, ponovo su korišteni informanti i potkazivači, podizane su lažne optužbe, ubijani nevini ljudi, iznudama uzimana imovina bogataša. Naravno, kako se to može razumijeti iz teksta Herodijana, osnovni uzrok lošeg odnosa rimske historiografije prema Maksimina Tračanina bilo je njegovo dosta, skromno porijeklo.

Po Herodijanu, nakon što je Maksimin ruinirao bogataše i predstavnike elite i konfiscirao njihovu imovinu, on se okrenuo prema javnim fondovima provincija, lokalnih zajednica i hramova. Tako su svi ti fondovi koji su skupljani radi javnih poslova, socijalnih potreba, organiziranja festivala i igara transferirani i uzimani od Maksimina. Uzimani su i kipovi, hramovni darovi, simboli bogova i heroja, dekoracije, ukratko sve što je moglo poslužiti za izradu novca. To je prirodno izazvalo golemo nezadovoljstvo i skromnijih i širih slojeva stanovništva.

Maksimin je napustio i politiku tolerancije prema kršćanima, jer ih je smatrao neprijateljskim elementom prema Rimskoj državi. U kršćanskoj tradiciji se spominje da su bili progonjeni rimski biskupi/episkopi Poncijan/*Pontian* (zajedno sa svojim rivalom Hipolitom) i njegov nasljednik Anter/*Anterus*.

Moguće je da su razlozi za obrušavanje na rimsku crkvu bili prije političke, nego religijske prirode. Poncijan je prognan na Sardiniju, ali Maksimin to nije učinio ekskluzivno zato što je ovaj bio kršćanin, nego vjerojatno zato što se plašio utjecajnih ljudi u Gradu, naročito protiv onih koji su mogli biti u vezi sa ženama iz dinastije Severa. Progone kršćana u Pontu i Kapadokiji je naredno namjesnik, a ne sam princeps.

Izvorna građa opisuje Maksimina kao osobu izrazite fizičke korpulencije. Tako se navodi da je njegov prst bio toliko veliki da je on nosio narukvicu od svoje supruge u vidu prstena na tome prstu.

VI. građanski rat ili „Godina šest careva“: 238. god. n. e.

Zategnuti odnosi viših slojeva i Maksimina su eskalirali početkom 238. god. n. e. u prokonzularnoj Africi. Tamo je carski službenik fiska želeći da izvuće što je moguće veći iznos iz oporezivanja i taksi, a preko lažnih presuda korumpiranih sudova, vršio pritisak na lokalne zemljoposjednike. Službenik je čak i prekoračio svoje ovlasti. To je dovelo do pobune u provinciji, jer su zemljoposjednici naoružali svoje klijente, zakupce, radnike i robove i zauzeli su grad *Thysdrus* (današnji El Djem), gdje su pobili navedenog službenika i njegove pratioce. Usput su proklamirali tadašnjeg namjesnika provincije Gordijana I. i njegovog sina Gordijana II. za suvladare. Gordijani su dobili ogromnu podršku afričkog stanovništva i provincijskih i lokalnih lidera i elita.

Herodijan opisuje pobunu u Africi na sljedeći način. Poreznik – prokurator koji je postupao tiranski sa svakim, je odgovoran za sudske procese protiv grupe mladića iz najbogatijih i naelitnijih familija kako bi od njih iznudio novac i orobio im nasljedstva. Mladići su obećali platiti, ali su molili za odlaganje od nekoliko dana. To odlaganje su iskoristili da sazovu narod i da dobiju podršku od svih onih koji su pretrpjeli zloupotrebe ili su se plašili da će biti izloženi zloupotrebama. Naredili su svojim seljacima (koloni, servi kasati) sa polja da dođu skrivajući batine i sjekire u grad po noći. Pošto je provincija Afrika bila gusto naseljena, veliki broj ljudi se okupio sakrivajući oružje i oruđe. Mladići su se tako približili prokuratoru i iznenada ga napali i ubili. Kada su to vidjeli vojnici – pratioci prokuratora krenuli su na mladiće, ali su na njih navalili dovedeni seljaci i brzo ih nadvladali.

Gordijan I. (cc 159 – 12. IV. 238. god. n. e.) vladao je od 22. III. do 12. IV. 238. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Antonius Gordianus Sempronianus,* a kao carski konkurent Maksiminu Tračaninu *Caesar Marcus Antonius Gordianus Sempronianus Romanus Africanus Augustus*. Njegov sin i suvladar Gordijan II. (cc. 192. – 12. IV. 238. god. n. e.) po rođenju se zvao *Marcus Antonius Gordianus Sempronianus*, a kao suvladar *Caesar Marcus Antonius Gordianus Sempronianus Romanus Africanus Augustus*. Malo se zna o porijeklu Gordijana I., iako postoje neke pretpostavke da je malozijskog (odnosno preciznije rečeno galatskog ili kapadokijskog porijekla). Po *Historia Augusta* njegovi roditelji su bili senator Mecije Marul / *Maecius Marullus* i Ulpija Gordijana / *Ulpia Gordiana*, što je prilično diskutabilno. Ime Sempronijan je moguće vodilo Julija Kapitolina (autora biografija trojice Gordijana u *Historia Augusta*) da agnatsku liniju Gordijana I. poveže sa braćom Grakhi, a ulpijansko gentilno ime majke da poveže njeno porijeklo sa Trajanovom familijom. Ista edicija navodi da je Gordijan potomak duge linije konzulara i sa očeve i sa majčine strane. Možda bi se povijest njegove familije mogla utvrditi i preko natpisa. Na jednom natpisu iz Ankare se spominje izvjesna Sempronija Romana, kćerka osobe po imenu Tit Flavije Sempronije Akvila/ *Titus Flavius Sempronius Aquila* (carskog sekretara *ab epistulis*

Graecis; kancelarija za pisma na grčkom jeziku). Možda je Gordijan I. na neki način povezan sa ovom Sempronijom Romanom, pa se i ona navodi ili kao majka ili kao baka. Tako se u historiografiji predložilo i tumaćenje da su njegovi roditelji bili Marko Antonije / *Marcus Antonius* i spomenuta Sempronija Romana, od roditelja Sempronija Akvila i Klaudije, koja je bila kćerka neimenovanog oca i Klaudije Tisamen (*Claudia Tisamenis*), sestre Heroda Atika. Po istoj ediciji biografija „augusta" njegova supruga je bila Fabija Orestila / *Fabia Orestilla,* navodno potomak Antonina Pija i Marka Aurelija preko svoga oca Fulva Antonina / *Fulvus Antoninus*. Moguće je da je ime njenog oca ustvari obična konstrukcija autora Gordijanovog životopisa u *Historia Augusta,* a ne stvarna činjenica. Iako postoje indicije da su njeni roditelji bili Marko Anije Sever / *Marcus Annius Severus*, koji je bio konzul sufekt i Silvana, koja je opet bila kćerka Lucija Plaucija Lamija Silvana (*Lucius Plautius Lamia Silvanus*) i Aurelije Fadile koja je bila kćerka Antonina Pija i njegove supruge Faustine Starije. Gordijan I. i Orestila su imali najmanje dvoje djece i to sina Gordijana II. i kćerku Antoniju Gordijanu (*Antonia Gordiana*). Karijera Gordijana I. je započela u relativnoj njegovoj kasnijoj dobi. Kao edil je stekao popularnost priređujući veličanstvene igre i predstave. Zapovijedao je IIII. legija *Scythica,* te bio namjesnik Britanije 216. godine n. e. te konzul sufekt za vladavine Elagabala. Gordijan I. je uspio da zadrži bogatstvo i političko značenje za vrijeme problematičnih severijanskih princepsa, što pokazuje da se on nalazio van intriga i političkih borbi toga vremena. Filostrat je posvetio svoje djelo „Životi sofista" ili njemu ili njegovom sinu Gordijanu II. Na kraju karijere je postao prokonzul Afrike. Gordijani su bili osobe čuvene po svome intelektualnom radu, a stariji je bio i poznat po svojoj poeziji. Kao mladić Gordijan I. je napisao ep *Antoniniad* o životima Antonina Pija i Marka Aurelija u 30 knjiga. *Historia Augusta* ističe enormno bogatstvo Gordijana.

Gordijana II. (cc. 192. – 12. IV. 238. god. n. e.) vladao je od 22. III. do 12. IV. 238. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Antonius Gordianus Sempronianus,* a kao suvladar *Caesar Marcus Antonius Gordianus Sempronianus Romanus Africanus Augustus*. Za vrijeme Elagabala Gordijan II. je bio kvestor, a za vladavine Aleksandra Severa je bio pretor i konzul sufekt. On je 237. god. n. e. otišao u prokonzularnu Afriku kao legat svoga oca. *Historia Augusta* istiće izrazitu posvećenost nauci i knjizi Gordijana II., koji je bio i veoma osjetljiva osoba. Za njega se vežu i anegdote da je bio veliki ženskaroš, i da nije mogao odoljeti ženama, pa je tako navodno imao dosta vanbračne djece. Radi toga je nosio nadimke Prijam i Prijap.

Gordijani su poslali izaslanstvo u Rim, pod vodstvom Publija Licinija Valerijana (*Publius Licinius Valerianus*; budući princeps). Kako bi se eliminirao Vitalijan, pretorijanski prefekt i odani Maksiminov čovjek, Gordijan je poslao jednog odvažnog kvestora, i grupu centuriona i vojnika. Oni su vrlo uspješno uspjeli da likvidiraju Vitalijana. Čim se u Rimu saznalo za pobunu u prokonzularnoj Africi, došlo je do bune. Ubice Vitalijana su namjerno i raširile glasinu da je Maksimin ubijen, pa su i sve njegove statue i portreti bili uništeni od

gradske rulje. Senat je radosno primio vijest o ustoličenju Gordijana, i bez ikakvih problema je priznao Gordijane za legitimne vladare, dodijelivši im oficijelne titule augusta. Maksimin i njegov sin su proglašeni neprijateljima države. *Historia Augusta*, pozivajući se na Junija Korda, navodi da je ova odluka bila *senatus consultum tacitum,* odnosno da je donesena na zatvorenoj sesiji Senata i da je imala tajni karakter. U ovom kontekstu Kapitolin opisuje kako izgleda ova zatvorena, tajna sjednica Senata.

Sada je nastupio obračun sa maksiminijancima, pa su informanti, potkazivaći, agenti kao i prijatelji Maksimina pogubljeni, a prefekt Grada Sabin je bio isprebijan od rulje i umoren. Herodijan detaljno opisuje ovaj pokolj koji je izvela rimska rulja koja je tada postajala novi politički činilac. Ovaj kaos je iskorišten i kako bi pojedinci rješavali neke svoje osobne mržnje, sukobe i antipatije, pa i najobičniju pljačku. Dosta je stradalo nevinih, kao npr. kreditora od dužnika ili suparnika u sudskim procesima. Pokolj se (po nalogu Senata) desio i u provincijama koje su prešle na stranu Senata, gdje su ubijani svi oni za koje se smatralo da su maksiminijanci.

Dok Gordijani ne dođu iz Afrike, Senat je kao privremenu vlast imenovao Komitet Dvadesetorice senatora (*vigintiviri rei publicae curandae*) koji je trebao koordinirati i borbene operacije protiv maksiminijanskih snaga. Njima su se pridružile i mnoge provincije, jer je Senat u sve provincije poslao pisma u kojima je navijestio novo stanje stvari i pozvao ih da stanu na stranu Gordijana i senatske frakcije. Maksiminu su ostale lojalne pored ilirsko – panonskih provincija još i one maloazijske, a i Španija je nakon izbora Pupijena i Balbina još uvijek kovala novac sa likom Maksimina.

Maksimin je tada bio u Sirmijumu, i odmah je okupio armiju i pokrenuo se da napadne Italiju i Rim. Udarnu skupinu invazije na Italiju ponovo su činile legije regrutirane na ilirsko – podunavskom području. U međuvremenu, situacija za gordijansko – senatorsku frakciju u Africi se pogoršavala. Namjesnik provincije Numidije Kapelijan (*Capellianus*) je duže vrijeme bio kivan na Gordijane, a jedini je raspolagao sa odgovarajućom vojnom jedinicom (III. legija *Augusta*) u čitavom području. On je ovu situaciju iskoristio i otpočeo je pohod na Kartaginu, i lako je porazio lokalne teritorijalne snage koje su branile provincijsku prijestolnicu. Gordijan II. je poginuo u bitci, a čuvši za smrt sina njegov otac je počinio samoubistvo objesivši se. Kapelijanova okupacija prokonzularne Afrike je bila vrlo oštra, gradovi, naselja, sela i hramovi su pljačkani, vojnici su dobijali nagrade, a teror vojske je kriv za smrt mnogih i pripadnika elite ali i običnog naroda. Kapelijanova armija je tada gore poharala provinciju nego da su u nju provalile „barbarske“ vojske. Kapelijan se nadao i da sam postane princeps, nakon što je Maksimin ubijen. I pored smrti Gordijana, Senat je odlučio nastaviti rat, a Gordijani su kasnije deificirani.

Sestercij iz 238. god. n. e. Na aversu je portret Gordijana I. Na reversu boginja Pobjede.

Znajući da moraju ići do kraja i aktivno se suprotstaviti Maksiminovoj armiji koja se kretala prema Italiji, senatori su za pokazali zavidnu sopstvenu inicijativu. Oni su održali zatvorenu sesiju u hramu Jupitera Kapitolinskog i izabrali su glasanjem (između više kandidata) iz svojih redova (konkretno dvojicu najuglednijih članova Komiteta Dvadesetorice) za nove principse suvladare i to Pupijena i Balbina. Senat definitivno još uvijek nije izgubio svoju snagu. Zanimljivo je da se sada prvi put desilo da su obojici dodijeljene i titule vrhovnih svećenika. Do tada je bila uvriježena praksa da samo jedna osoba, čak i u suvladarstvu, obnaša dužnost i čast velikog svećenika. Tijesna veza sa Senatom bila je izražena titulom „Očevi Senata“ (*patres senatus*), a moguće je da je i izbor dvojice sa istom mandatiranom vlašću bio i reminisencija drevnih rimskih republikanskih konzula. Uostalom, oni su po svome izboru održali i govor na Rostri pred narodom. Zanimljivo je da novci iz vremena njihove tromjesječne vladavine pokazuju na aversu portret jednog od njih, a na reversu dvije ruke koje se rukuju (čime se simbolizirala njihova zajednička vlast).

Pupijen (cc 164/170 – 29. VII. 238. god. n. e.) vladao je od 22. IV. do 29. VII. 238. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Clodius Pupienus Maximus,* a kao car *Imperator Caesar Marcus Clodius Pupienus Maximus Augustus*. I determiniranje njegovog porijekla predstavlja problem za historiografiju. *Historia Augusta* govori o Pupijenu kao osobi koja je napredovala kroz *cursus honorum*, zahvaljujući sopstvenoj vojnoj karijeri. Po tome je on bio sin kovača ili izrađivača kočija, a zatim da je bio adoptiran od izvjesnog Pescenija Marcelina (*Pescennia Marcellina*). U vojsci je bio prvo primipil, zatim vojni tribun i onda pretor, dva puta konzul (drugi put kao *ordinarius* 234. god. n. e.), i namjesnik više provincija. Ipak po svemu sudeći on nije baš proizašao iz skromnijih slojeva stanovništa, kako to sugerira *Historia Augusta*, i pripadao je eliti iz etrurskog grada Voltera, a špekulira se da je on bio sin senatora Marka Pupijena Maksima i Klodije Pulhre (*Clodia Pulchra*).

Pupijenova karijera je bila veoma impresivna, pa je bio i prokonzul Bitinije i Ponta, Ahaje i Narbonske Galije, a kasnije je bio i legat Donje Germanije. Kao namjesnik na granici postigao je određenu popularnost, jer se pokazao kao odličan zapovjednik i pobjednik u nizu okršaja sa germanskih i sarmatskih naroda. Prefekt Grada je postao 234. god. n. e., i tu svoju dužnost je provodio strogo i ozbiljno. Pupijen je imao troje djece i to sinove Tiberija Klodija Pupijena Pulhera Maksima (*Tiberius Clodius Pupienus Pulcher Maximus* konzul sufekt cc 235. god. n. e.) i Marka Pupijena Afrikanca Maksima (*Marcus Pupienus Africanus Maximus*; konzul *ordinarius* za 236. god. n. e.), te kćerku Pupijenu Sektiju Paulinu Cetegiliju (*Pupiena Sextia Paulina Cethegilla*) koja je bila supruga Marka Ulpija Eubiotija Leura (*Marcus Ulpius Eubiotus Leurus*).

Balbin (cc. 165 – 29. VII. 238) vladao je od 22. IV. do 29. VII. 238. god. n. e. Po rođenju se zvao *Decimus Caelius Calvinus Balbinus Pius*, a kao car *Caesar Decimus Caelius Calvinus Balbinus Pius Augustus*. O samom Balbinu se malo zna. On je bio (biološki ili adoptivni) sin Celija Kalvina (*Caelius Calvinus*; legat Kapadokije 184. god. n.e.) i pretpostavlja se da je bio dalji potomak Publija Koelija Balbina Vibulija Pija (*Publius Coelius Balbinus Vibullius Pius*; konzul *ordinarius* ili za 136. ili 137. god. n. e.), pa bi u tom slučaju bio srodnički vezan i sa familijom Kvinta Pompeija Falka (*Quintus Pompeius Falco*) i inženjera Frontina. Balbin je bio član kolegija svećenika Salijaca, i bio je namjesnik niza provincija (po *Historia Augusta* : prokonzularna Azija, Bitinija, Galatija, Pont, Trakija i u Galiji). Vjerojatno je dva puta bio konzul (prvi put 203. ili u julu 211., drugi put 213. god. n. e. kao kolega Karakale). Balbin je bio iznimno kultivirana osoba, upućena u književnost, ali istovremeno i umješan civilni magistrat.

Ipak, određene frakcije unutar Senata koje su bile privržene primarno gordijanskoj stvari, su manipulirale gradskom masom i pretorijancima koji su agitirali da se i Gordijan III., unuk Gordijana I. (preko kćerke Antonije Gordijane) imenuje kao još jedan suvladar Pupijenu i Balbinu. Gradska masa je zasula imperijalnu povorku sa kamenjem i štapovima. Uslijedili su i ozbiljni nemiri i sukobi na ulicama Grada. Senatski princepsi nisu imali izbora, nego da pristanu na kompromis tako što su imenovali 13-godišnjeg Gordijana III. za cezara. Pupijen i Balbin su podijelili dužnosti, i prvospomenuti je preuzeo vojne obaveze i poveo je skupljenu armiju u Ravenu kako bi se suprotstavili Maksiminovoj ofanzivi. Balbin je ostao u samome Gradu kako bi rukovodio civilnim poslovima i održavao red i mir. U Gradu je ostavljena i pretorijanska garda. Pupijen je privukao na svoju stranu germanske auksilijarne trupe koje su služile pod njegovim zapovjedništvom dok je bio legat u Donjoj Germaniji. Bez obzira što je prodro sa svojom armijom na sjeveroistok Italije, pozicija za Maksimina se usložnjavala. Prvi italijanski grad na koji je naišao bila je Emona (današnja Ljubljana), ali su mu izvidnici javili da je grad u potpunosti napušten. Emonjani su se ne samo privremeno sklonili, nego su i primijenili taktiku „spržene zemlje“, ne ostavljajući Maksiminu i njegovoj armiji ništa od resursa.

Panonske jedinice, koje su išle kao prethodnica Maksiminove armije su započele neuspješni napad na Akvileju, koja je zatvorila vrata i pružila otvoreni i žestoki otpor. Uskoro je napade na Akvileju osobno predvodio Maksimin. Odbranu Akvileje su vodili senatori-konzulari Tulije Menofil/ *Tullius Menophilus* i Rutilije Pudens Krispin / *Rutilius Pudens Crispinus*, koje je Senat namjenski radi pripreme i vođenja odbrane poslao u ovaj grad, ključ prodora u Italiju. Senat iz marta i aprila 238. god. n. e. u pravom smislu se pokazivao kao onaj drevni Senat iz vremena punskih ratova, kada je brzo, efektivno i uspješno djelovao.

Uz to je i rijeka *Sontius* / Isonco kod Akvileje bila nadošla, zbog topljenja snijega. Pošto su Akvilenjani porušili most, armija ja bila usporena u napredovanju. Napadi Maksiminove armije na Akvileju su bili odbijeni, uz nanošenje velikih gubitaka invazionoj armiji. Nenadana opsada je imala loše dejstvo po maksiminijanske vojnike. U trupama se javljalo nezadovoljstvo uslijed nedostatka namirnica i drugih resursa te bolesti koja se širila, a snažna i nepodijeljena opozicija Senata je isto djelovala destruktivno po volju i odlučnost Maksiminovih vojnika.

Inače je već na samom početku rata, Senat predvidio i primijenio sljedeću stratešku zamisao. Poslane su osobe kvestorskog, pretorskog, konzularskog edilskog, pa i tribunskog ranga u mnoge gradove kako bi svuda organizirali resurse, odbranu i borbu protiv Maksimina. Svi provincijalci i Italijani su morali da sakupe sve što bi moglo biti korisno za maksiminijansku armiju i da se povuku unutar utvrđenih gradova, a sve u svrhu kako bi Maksiminova armija počela oskudijevati u resursima. Senat je uspio da svojim autoritetom i pismima da spriječe da resursi i logistika dolaze do Maksiminove armije iz provincija i preko luka. I rimska obavještajni aparat se stavio u službu Senata, i frumentariji su bili poslani u sve provincije, sa pisanom naredbom da svako onaj ko je pomagao ili pomaže Maksiminu da se uvrsti red neprijatelja države. Ovaj put je Senat odnio briljantnu pobjedu.

I onda su u aprilu 238. god. n. e. pripadnici II. legije *Parthica* ubili Maksimina, njegova sina i glavne suradnike. Njihove glave su bile odsjećene, i poslane u Rim. Moguće je da je motivacija pripadnika II. legije *Parthica* za pobunu protiv Maksimina bila i činjenica da su familije vojnika bile smještene u taboru te legije u Albanu kod Rima.

Gledano sa vojno strateške pozicije Rimske države, smrt Maksimina Tračanina je imala negativno dejstvo po rimski svijet. On je u stilu Germanika, Trajana i Marka Aurelija izvojevao odlučne pobjede na germanskom području, vjerojatno i stavivši pod okupaciju određena područja. Istovremeno se pripremao za nastavak kampanje preko rajnsko – dunavske granice, što bi da se ostvarilo imalo posljedicu preventivnog eliminiranja svih onih neprijatelja koji će od sredine III. st. n. e. započeti kampanje upada u provincije. Nažalost, kada je poradi najviše poradi zaštite ekonomskih i političkih interesa najviše elite rimskog svijeta došlo do izbijanja VI. građanskog rata, ti planovi se nisu ostvarili. Unutarnji politički interesi su tako još jednom odvukli pažnju Rimljana sa

ekspanzije u unutrašnjost i još jednom spasili Transrenski i Transdanubijski svijet od toga da postane sastavnica rimskog svijeta u kojem bi se ubrzano apsorbirao.

Nakon što je Maksimin ubijen od sopstvenih vojnika, Pupijen je preuzeo kontrolu i nad Maksiminovim trupama pa ih je poslao nazad u njihove provincije i tabore. I trupe koje su bile na raspolaganju senatskim princepsima, Pupijen je poslao u matične oblasti. U Rim se vratio sa svojom germanskom tjelesnom stražom, trupama koje mu je dao Balbin i pretorijanskim odredom koji je vodio. Nad Maksiminom je proglašena *damnatio memoriae*. U samom Gradu je u međuvremenu situacija bila vrlo uzavrela, i ponovo su izbili ulični neredi. Balbin nije uspijevao da održi red i stabilnost.

U Rimu je došlo do sukoba između stanovnika Grada i pretorijanaca. Kao povod je poslužio napad dvojice senatora na vojnike. Pošto je u Rimu bio običaj da ljudi dolaze na otvorene sjednice Senata da čuju šta se tamo dešava, jedna grupa pretorijanaca (ustvari to su bili veterani koji su ostali u Rimu zbog svojih godina) je i sama došla nenaoružana i u civilnoj odjeći do vrata Senata. Dvojica ili trojica pretorijanaca (koji su bili znatiželjniji da saznaju o čemu se to u Senatu govori) su se nekako uspjela progurati kroz masu do sale, ali su tom prilikom slučajno gurnuli bazu statue boginje Pobjede. To su primijetili senatori Galikan / *Gallicanus* i Mecena / *Maecenas* i su napali ove vojnike i ubili svojim bodežima. To je dovelo do općeg kaosa u Rimu, a Galikan je zaoštrio situaciju pozvavši rulju da proganja i ubija neprijatelje Senata i rimskog naroda, prijatelje i pristalice Maksimina. Tada je nastupio pogrom nad pretorijancima, koji su se uspjeli zabarakidirati u svome taboru. Rulja vođena Galikanom se naoružala provalivši u skladišta oružja i arsenal. Naoružana (svim i svačim) rulja je napala pretorijanski tabor, a postavljena je i opsada. Kako se noč približavala, intenzitet napada na tabor je opadao i rulja se neorganizirano povlačila. To su iskoristili iskusni pretorijanci, koji su izašli iz tabora i izveli uspješan kontranapad. Nakon toga su se ponovo povukli unutar sigurnosti svoga tabora. Kada se teritorijalna milicija u Gradu reorganizirala i pregrupila, vršeni su dnevni napadi na zidine i fortifikacije pretorijanskog tabora. Svi ovi napadi su bili neuspješni. Na Balbinove pomirljive edikte niko se nije ni obazirao. Zapovjednici gradske milicije su tada odlučili da prekinu opskrbu vodom tabora. Uvidjevši takvu taktiku, pretorijanci su izveli napad iz tabora i uspjeli su razbiti miliciju i prodrijeti u dijelove Grada. Nastale su učine borbe, u kojima se pretorijanci nisu najbolje snalazili. Radi toga su oni počeli podmetati požare, a zbog toga što je dosta kuća i insula imalo drvenu građu, vatra se raširila. U samom Gradu su nastupili kaos i anarhija neviđenih razmjera, a kriminalci su pljačkali sve do čega su došli. Tom prilikom mnogo je ljudi stradalo.

Kada je došao i drugi princeps, situacija se privremeno primirila. Iako su u početku odnosi između Pupijena i Balbina bili dobri, kako je vrijeme proticalo oni su se usložnjavali. Zajednička vladavine nije baš zaživjela i svaki od njih je (poradi različitih razloga) počeo smatrati da je vredniji od onoga drugoga. Balbin je počeo sumnjati da će Pupijen koristi

svoju germansku tjelesnu stražu kako bi ga se otarasio. Ubrzo su, slično slučaju Gete i Karakale, njih dvojica živjela u različitim dijelovima palate. Njihovo međusobno razilaženje i unutarnji razdor su u krajnjoj konsenkvenci štetili obojici. Međusobna surevnjivost je porasla onoga trenutka kada je Pupijen istakao na novcu naziv *Maximus,* koristeći popularnost nakon poraza Maksimina.

Oni su inače planirali dvije odvojene velike vojne eksterne kampanje i to Pupijen na Iran i Balbin na dačke Karpe i Gote, ali do toga ipak nije došlo. Za ovo razdoblje je potrebno navesti i ulazak u rimsku orbitu i Gota, koji sami ili sa Karpima započinju upade u rimske provincije Dakiju i obje Mezije. Po *Historia Augusta* Goti su napali grad Istros.

Čuveni „Balbinov sarkofag“ je jedno od vanrednih primjere umjetnosti iz prve polovice III. st. n. e. Balbin je dao da se napravi ovaj mramorni, impozantni sarkofag za sebe i svoju suprugu. Otkriven je u fragmentima na *Via Appia*.

Razočarani elementi pretorijanske garde, koji sigurno nisu bili sretni time što je Senat bio taj koji je izabrao princepse a da se oni nisu ništa pitali. Uz to, kod njih je rasla i sumnja da će ih Pupijen raspustiti i na njihovo mjesto postaviti svoje vjerne Germane. Ovi elementi su stvorili konspiraju sa ciljem njihove likvidacije. I za vrijeme održavanja Kapitolinskih igara 29. VII. pretorijanci su započeli vojni udar i upali u palatu. Kada je Pupijen postao

svjestan pretorijanskog udara, je želio da pozove Germanske vojnike, ali Balbin mu nije vjerovao jer je mislio da je riječ samo o izgovoru kojim Pupijen pokušava da sam preuzme vlast i nije dozvolio da se germanske trupe pozovu. I dok su se oni tako raspravljali, pretorijanci su provalili i uhvatili obojicu principsa, skinuli ih gole, tukli i mučili ih. Ubrzo su Germani saznali šta se dešava i pojurili su naoružani kako bi spasili principse. Kada su za to saznali pretorijanci, oni su ubili Pupijena i Balbina ostavivši njihova tijela na ulici. U međuvremenu su vojnici aklamirali za novog principsa Gordijana III., nakon čega su se povukli u svoj tabor. Germanska garda, ne želeći da se bespotrebno bori nakon što su Pupijen i Balbin ubijeni, je i sama prihvatila činjenično stanje i povukla se u svoj tabor van Grada. Ovaj put je ipak Senat bio poražen pred samovoljom vojske koja je nakon kratkotrajnog uzmicanja od par mjeseci ipak povratila svoje pozicije.

VLADAVINA GORDIJANA III.

238. – 244. god. n. e.

Gordijan III. (20. I. 225 – 11. II. 244. god. n. e.) samostalno vladao od 29. VII. 238. do 11. II. 244. god. n. e. Kao car se zvao *Caesar Marcus Antonius Gordianus Pius Augustus*. Gordijan III. je postao samovlasni princeps sa samo 13 godina. Njegovi roditelji su bili Antonija Gordijana (*Historia Augusta* je naziva Mecija Faustina / *Maecia Faustina*) i rimski senator čije ime historija nije uspjela sačuvati (*Historia Augusta* ga naziva Junije Balb / *Iunius Balbus*). Antonija Gordijana je rođena cc 201. god. n. e. i djetinjstvo je provela sa svojim bratom u domu svoga oca, odnosno kući koju je nekada posjedovao Pompej Veliki, a nakon njega triumvir Marko Antonije i princeps Tiberije. O životu Gordijana III. prije 238. godine n. e. se vrlo malo zna, čak je nepoznato i njegovo ime po rođenje. Ime Gordijan je dobio kada je nakon smrti Gordijana I. i II. uzdignut u rang cezara. Gordijanska frakcija koja je bila snažna u vojnim redovima i među stanovnicima Grada je prenijela podržavanje sa preminule dvojice princepsa na Gordijana III.

Uprava Gordijana III.

Zbog godina Gordijana III. i činjenice da on nije uopće pripreman ni za jednu dužnost, uprava se nalazila u rukama istaknutih nobila, savjetnika, dvorjana (uključujući i eunuhe) i majke Antonije. Oni su se oslanjali na Senat i ne može se reći da je uprava bila loša, čak su izvršene i određene reforme u administraciji, fiskalnoj politici i vojsci. Namjesnici su procesuirani ako su zloupotrebljavali svoju moć i poreze u provincijama kojima su upravljali. Išlo se i u korist interesa bogatih (ograničavajući optužbe protiv njih), kako bi se amortizirala situacija iz vremena Maksimina Tračanina. Jedan princepski edikt upozorava provincijske namjesnike da nastoje se ništa ne dogodi što bi bilo u suprotnosti sa općim principima toga vremena. Sačuvano je još nekoliko bitnih dokumenata iz toga vremena, između ostalog jedan dugački natpis iz sela Skaptopare u Trakiji koji sadrži žalbu seljaka na vojnike i zloupotrebu uprave.

Tada je Viminacium dobio pravo kolonije i pravo kovanja bakarnog kovca. Kovnica je radila u sljedećih 16 godina od 239. do 255. godine n. e. *Historia Augusta* bilježi i vrlo ozbiljan zemljotres koji je pogodio rimski svijet, da su kompletni gradovi sa svim svojim stanovnicima nestajali.

Naravno, mladost Gordijana III. i „repovi“ zbivanja iz 238. godine n. e. su imali kao posljedicu i pokušaje uzurpacije. Tako je 240. god. n. e. izbila pobuna u sjevernoj Africi koju je predvodio izvjesni Sabinijan / *Sabinianus* koji se proglasio imperatorom i carem. Ali nakon što su sabinijanske snage bile poražene od strane trupa koje je predvodio namjesnik Mauritanije, same njegove pristalice u Kartagini su ga predale. Ključni događaj za doba vladavine Gordijana III. je bilo 241. god. n. e. imenovanje sposobnog i efikasnog Gaja Furija Sabinija Akvila Timesiteja (*Caius Furius Sabinius Aquila Timesitheus*; iz viteškog reda) za pretorijanskog prefekta. U maju iste godine Gordijan III. je oženio Furiju Sabiniju Trankvilinu (*Furia Sabinia Tranquillina*), kćerku Timesiteja. Kao pretorijanski prefekt i punac Gordijana III., Timesitej je postao de-facto vladar. Timesitej se pokazao kao osoba lojalna Gordijanu III., i uvijek je radio primarno u interesu svoga zeta i Države. Timesitej je uspio da i značajno smanji utjecaj dvorjana, posebno eunuha.

Timesitej je svoju karijeru započeo za vrijeme Elagabala, i obnašao je niz značajnih pozicija kao što su promagistarska služba u Španiji, prokuratorstvo u Arabiji, prefekt kohorte, prokuratorstvo u Siriji, Palestini, Bitiniji, Pontu, Paflagoniji, prokonzularnoj Aziji, Donjoj Germaniji, Belgici, Akvitaniji i Lugdunskoj Galiji. Sve to govori da je riječ o obrazovanom (što posebno ističe *Historia Augusta*), sposobnom i iskusnom pojedincu. Ista edicija u *in memoriam* hommage Timesiteju navodi niz primjera njegove pozitivne uprave koja se odlikovala umjerenošću, odgovornošću, strogošću, poštenjem kao i velikodušnošću.

Za vrijeme vladavine Gordijana III. vrhunac svoga djelovanja postiže još jedan od petorice pravnika, čija se djela uključena u zakon o citiranju. Herenije Modestin / *Herennius Modestinus* je bio student Ulpijana i njegova pravna mišljenja su korištena prilikom izrade *Corpus iuris civilis*.

Rat na Istoku

Gordijan III. i njegov tast su se morali suočiti ponovo sa agresijom sa područja Irana. Nakon više godina zatišja, Ardašir se ponovo vratio na granicu sa rimskim svijetom kako bi pokrenuo još jednu ofanzivu sa ciljem izbijanja na „historijske granice“. Sa Ardaširom je vojsku zajedno vodio i njegov sin i nasljednik Šapur (njih dvojica su sudeći po izvornoj građi već neko vrijeme bili i suvladari). Oni su se prvo suočili sa Hatrom, tom nezavisnom malom državicom koja je dugo i uporno odolijevala velikim silama koje su se napadale. Hatrani su prvotno uspjeli da pobijede 238. godine n. e. u bitci kod Shahrazoora, ali ih je Šapur I. (vl. 240/242. – 270./272. god. n. e.) ipak uspio poraziti 241. godine n. e., a Hatru razoriti. Tradicija prenosi priču o Nadiri, kćerci kralja Araba, koja je izdala grad

Šapuru I. Priča dalje prenosi kako je Šapur I. dao ubiti kralja i oženiti Nadiru, ali je kasnije dao i nju ubiti.

Sasanidski novčić. Na aversu je Šapur I., a na reversu zaratustrijski oltar vatre između dvojice poslužitelja.

Nakon Hatre, započela je ofanziva na provinciju Mesopotamiju. U blitzkriegu, Iranska vojska je zauzela i Nisibis i Karu i prodrla u Siriju. Na rimsku reakciju nije dugo trebalo čekati. Pošavši u rat, mladi princeps Gordijan III. je otvorio vrata hrama Janusa po posljednji put u rimskoj historiji. Dok se velika rimska vojska kretala prema istoku, razbijene su skupine koje su provalile sa druge strane Dunava i Dnjestra (možda Karpi, Goti ili Alani) u Mezije i Trakiju. Rimska armija osobno predvođena Timesitejem je 243. god. n. e. udarila na Šapurovu armiju. Po Amijanu Marcelinu, do bitke je došlo kod Resaena ili Resaina (današnji Ras el Ain; između Kare i Nisibisa; blizu današnjeg Ceylanpinara u Turskoj). Tom prilikom su Rimljani izvojevali veliku pobjedu i nakon toga su povratili Nisibis i Karu, a zauzeli su i ruševine Hatre. Rimski prodor je išao južno duž rijeke Khabur, sa Ktesifonom kao glavnim ciljem. Pobjede na sjeveru Mesopotamije komemoriraju i emisije novca iz Edese, Kare, Nisibisa i drugih gradova regije. Kao dobar organizator Timesitej se pobrinuo i za osiguravanje adekvatne logističke podrške, postavljanje skladišta namirnica i resursa na pojedinim pozicijama, uključujući i gradove. Timesitej je planirao i dalji prodor u unutrašnjost Irana, ali se iznenada razbolio i umro je. Ovo je bio veliki udarac za Gordijana III., njegovu majku i suprugu a i kompletnu državnu upravu. Za novog pretorijanskog prefekta je izabran Filip Arapski.

Historia Augusta navodi da je Filip Arapski bio odgovoran za smrt Timesiteja, i to trovanjem. Međutim, vjerojatno je riječ o lažnom podatku proisteklom kako bi se ocrnio Filip Arapski. Po svemu sudeći Timesitej je umro prirodnom smrću.

Po iranskim izvorima (konkretno riječ je o trojezičnom natpisu Šapura I. u Naqsh-e Rustam) između 13. I. i 14. III. 244. godine n. e. došlo je do nove bitke kod Misiche, blizu današnje iračke Faluđe u kojoj su Iranci bili pobjedonosni i u kojoj je poginuo Gordijan III. Međutim, rimski izvori uopće ne spominju ovu bitku i po njima je Filip Arapski odgovoran za smrt Gordijana III. u mjestu Zaitha (Qalat es Salihiyah). Ustvari, moderna historiografija do danas nije precizno utvrdila ulogu i eventualnu odgovornost Filipa Arapskog za smrt Gordijana III.

Historia Augusta detaljno opisuje navodne manipulacije Filipa Arapskog kako bi među vojskom vještački izazvao nezadovoljstvo sa Gordijanom III. Tako je smišljeno odvraćao brodove koji su donosili namirnice i logistiku, a jedinice pomjerao u ona mjesta u kojima nisu imala osigurano snabdjevanje. Zatim je ovaj intrigant među vojnicima širio lažne informacije da je mladić nesposoban za upravu Državom i da bi bilo bolje da se zamijeni sa nekim ko može zapovijedati vojskom i ko razumije javne poslove.

Filip Arapski je proklamiran za novog princepsa, supruga i kćerka Gordijana III. su preživjeli, ali je dalja sudbina majke ostala nepoznata. Preko kćerke Gordijan III. je imao i dalje biološke potomke. Gordijan III. je (po *Historia Augusta*) bio deificiran od Senata. U kolektivnoj memoriji rimskog svijeta Gordijan III. je ostao zabilježen kao dobar mladić - vladar, koji je doživio tragičnu sudbinu.

Novčić koji na aversu ima portret Trakviline, a na reversu prikaz
sloge augusta i auguste, tj. Gordijana III. i njegove supruge.

Historia Augusta daje jedan vrlo povoljan i nostalgičan *in memoriam* posvećen Gordijanu III. po kojem on nije bio nekvalificiran za upravu nad rimskim imperijem. Ističe se da je prije Filipove konspiracije bio popularan među narodom, Senatom i vojnicima.

Prema Eutropiju su vojnici Gordijanu podigli grob 20 milja od tabora u *Circesiumu*, a prema Amijanu Marcelinu između Zaitha i Dura (na obali Eufrata), na prostoru koji je tada pripadao Iranu. Na grobu se nalazio sljedeći natpis na grčkom, latinskom, persijskom, hebrejskom i egipatskom pismu i jeziku kako bi ga svi mogli čitati. Sam tekst natpisa koji nudi *Historia Augusta* je vrlo vjerojatno apokrifan. Po Eutropiju ovaj grob je ustvari bio kenotaf, jer je Filip prenio Gordijanov pepeo u Rim.

Kada se saznalo prvo za smrt Timesiteja a onda i Gordijana III., granica u Donjem Podunavlju je ponovo doživjela neprijateljske udare. Po Jordanesu gotske vođe Argaith i Gunterik (koji su se nalazili pod komandom izvjesnog Ostrogotha, prethodnika kralja Knive), a po *Historia Augusta* vođa po imenu Argunt su poveli napad na istočnobalkanske provincije. Opustošena je Dobruđa, a postavljena je i opsada Marcianopolisa, koja je završila neuspješno. Po istoj ediciji Argunt je ovu smjenu na čelu Rimske države iskoristio i da napadne susjedne politije i ojača gotsku hegemoniju na sjevernoj obali Crnog Mora. Tako je započela tri stoljeća duga interakcija Rimljana i Gota, obilježena i ratovima i mirom, i prožimanjima i preslojavanjima i asimilacijama.

VLADAVINA FILIPA ARAPSKOG

244. – 249. god. n. e.

Filip Arapski (cc. 204 – 249. god. n. e.) vladao je od 11. II. 244. do 249. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Iulius Philippus*, a kao car *Caesar Marcus Iulius Philippus Augustus*. Malo se zna o Filipovom ranom životu i političkoj karijeri. Rođen je u jednom malom naselju (Shahba; ابـهش) u Auranitisu, nekih 89 km. jugoistočno od Damaska u distriktu Trachonitis koji je tada pripadao provinciji Arabiji. Njegovi roditelji su bili Julije Marin / *Iulius Marinus* (lokalnog arapskog porijekla i određenog ugleda) i majke nepoznatog imena. Filip je imao i starijeg brata Gaja Julija Priska (*Caius Iulius Priscus*). Filip je 234. god. n. e. oženio Marciju Otaciliju Severu (*Marcia Otacilia Severa*), kćerku Otacilija Severa ili Severijana i majke koja je poticala ili na neki način bila povezana sa marcijanskim gensom. Filip i Otacilija su imali najmanje troje djece i to sina Marka Julija Filipa Severa (*Marcus Iulius Philippus Severus*; Filip II. rođen 238. god. n. e.), kćerku Juliju Severu (*Iulia Severa*) ili Severinu (poznata samo preko numizmatičkih nalaza) i sina Kvaitija Filipa Severa (*Quaitis Phillipus Severus*; Filip III. rođen 247. godine n. e.). Filipova karijera je podržavana od strane njegovog starijeg brata, koji je sudeći po nekim natpisima bio prefekt provincije Mesopotamije, prokurator Makedonije, zamijenik namjesnika Egipta i držao neke sudbene odgovornosti u Aleksandriji. Prisk je za vrijeme Gordijana III. postao i pripadnik pretorijanske garde, i kada je umro Timesitej, ubijedio je Gordijana III. da na njegovo mjesto postavi Filipa.

Bista Otacilije. Danas se nalazi u Centrale Montemartini Kapitolinskih muzeja. Nađena na Via dei Fori Imperiali.

Dolazak na vlast

Primarna intencija Filipa Arapskog po dolasku na vlast bilo je stabiliziranje pozicije, radi čega je odlučio da se vrati u Rim što je moguće prije. Tako ne bi ponovio greške princepsa koji su duže periode provodili van Rima i izlagali se uzurpacijama ili pobunama pretorijanaca i senatora. Zato se umjesto nastavka ratovanja, odlučio na mirovni sporazum sa Šapurom. Po tome sporazumu situacija je više-manje ostala ista kao i prije rata. Rimljani su zadržali Osroenu i sjeverno Međurječje, ali je Jermenija potpala pod sasanidski utjecaj. Rimska država je morala platiti i golemu novčanu odštetu od 500.000 denara (na osnovi trojezičnog natpisa u Naqsh-e Rustam), što je imalo prilično ponižavajući efekt po javnost rimskog svijeta. Filip je izdao novac na kojem je proklamirao mir sa Sasanidima (*pax fundata cum Persis*).

U ovom periodu je i konačna prestala postojati kraljevina Osroene, a njen posljednji zabilježeni kralj je bio Abgar (XI) Farhat Bar Ma'nu (IX) (vl. 242. – 244. god. n. e.). Mir sa sasanidskim Iranom nije dugo trajao, jer su arsakidski vladari Jermenije odbili priznati autoritet Šapura I. i rat je 245. god. n. e. ponovo izbio.

Dok se pripremao u Antiohiji za odlazak na zapad, Filip je bratu Prisku povjerio upravu nad istočnim provincijama i to sa izvanrednim ovlaštenjima i naslovom *rector Orientis*.

Uprava Priska nad bogatim provincijama Istoka je bila vrlo teška i tlačiteljska. Po Filipovim zahtjevima, Prisk je uvodio i skupljao opterećavajuće poreze. To je 248. ili 249. god. n. e. dovelo do pobune i pokušaja uzurpacije Marka Fulvija Rufa Jotapijana / *Marcus Fulvius Rufus Iotapianus*, pripadnika bliskoistočne domorodačke elite. Moguće je da je on poticao iz reda kraljevske komagenske kuće, iako je po Aureliju Viktoru sam Jotapijan tvrdio da je potomak Aleksandra (neki misle da je riječ o Aleksandru Severu, a neki da Aleksandru Velikom preko kralja Antioha I. Theosa iz Komagene). Pobuna je izbila u Siriji i Jotapijan je zauzeo i Antiohiju, a dao je izdavati i novce sa svojim likom i legendom. Ali pobuna je završena tako što Jotapijana ubili njegovi sopstveni vojnici. Inače o daljoj sudbini Priska se skoro ništa ne zna.

Filip i Prisk su posebnu pažnju posvećivali svojoj rodnoj provinciji i gradu u kojem je započeta enormna građevinska aktivnost. Shahba je unaprijeđena u status kolonije i preimenovana u Filipolis / *Philippopolis*, i u potpunosti je remodelirana i unapređivana. Ustvari Shahba je do tada bilo malo i skoro beznačajno naselje u polupustinjskoj oazi, tako da se izgradnja Filipolisa može praktično smatrati osnivanjem novog grada. Navodno je Filip želio da svoje rodno mjesto pretvori u kopiju samoga Rima. Izgrađeni su heksagonalni hram, otvoreni prostor za poštovanje lokalnih božanstava zvan kalybe, slavoluk, kupatila, teatar, Philippeion...itd... Izgradnja grada nije dovršena jer je zaustavljena smrću Filipa.

Ostaci memorijalnog monumenta Philippeion u Shahba.

Tastu i Severijanu (šuri i bratu Otacilije) je povjerena uprava nad Donjom Mezijom i Makedonijom. Filip je u Grad stigao u kasno ljeto 244. god. n. e., gdje je potvrđeno njegovo carsko dostojanstvo. Sin je dobio titulu cezara i samim tim prestolonasljednika. Za sebe je prisvojio navodnu pobjedu na istoku pa se prozvao i *Parthicus Adiabenicus*, *Persicus Maximus* i *Parthicus Maximus*.

Uprava nad Državom

Filip Arapski je nastojao da održi dobre odnose sa Senatom, i to tako što bi podržavao stare rimske vrline i tradicije. Međutim, izgradnja novog grada na Istoku, tribut Iranu i neophodne dotacije vojsci kako bi se utvrdila princepska vlast su kao posljedicu imali i povećanje poreza te ukidanje subvencija zajednicama istočno i sjeverno od rajnsko – dunavske granice. Karpi su napali Donje Podunavlje, prodirući čak do Trakije i Makedonije. Radi toga je Filip 245. god. n. e. napustio Rim i krenuo prema istočnom Balkanu. Filip je glavni stožer postavio u tračkom gradu Filipopolisu (tračka Pulpudeva, danas Plovdiv). Rimske trupe su uspjele da potisnu Karpe, pa je do ljeta 246. godine n. e. Filip proglasio

pobjedu nad njima uzevši i počasni naziv *Carpicus Maximus*. U Dakiji je Filip dao otvoriti kovnicu provincijskog bakarnog novca. Nakon pobjede na Dunavu sin je 247. god. n. e. postao i konzul, a nešto kasnije je postao i suvladar/suaugust sa svojim ocem, dobio je tribunska ovlaštenja te naslov vrhovnog svećenika. Otacilija je je dobila naslov „majka augusta i vojnih tabora, Senata i domovine." Interesantno je da je Filip svoga oca dao deificirati, iako ovaj nikada nije bio princeps niti obnašao neku istaknutu državnu funkciju. Ovim činom je Filip sebi nastojao osigurati legitimnost na tronu Države. Sa istoka je u Rim dostavljena i glava ubijenog Jotapijana.

Hiljadugodišnjica Rima

I pored problema na istočnoj granici, Filip Arapski se vratio u Rim do augusta 247. god. n. e. Nakon povratka, započele su pripreme za spektakularne Sekularne igre, koje su koincidirale sa hiljadugodišnjicom od osnivanja Rima. Proslava se održala u aprilu 248. god. n. e. (to je po tadašnjem računjanju vremena odgovaralo 1000 AVC/AUC). Sam Filip je predvodio veličanstvene proslave, koje su po svjedočanstvima očevidaca uključivale igre i teatarske predstave. Samo je u Koloseumu ubijeno preko 1000 gladijatora zajedno sa stotinama egzotičnih životinja. Specijalno pripremljeno za ovu proslavu objavljena je publikacija „Historija Hiljadu godina" od autora Asinija Kvadrata (*Asinius Quadratus*). Na proslavi Hiljadugodišnjice oba Filipa su se pojavila kao konzuli za tu godinu. Tako su željeli da pokažu kao početak novog doba, pod sretnom princepsa koji je bio porijeklom iz Arabije.

Pad sa vlasti

I pored veličanstvenih proslava i atmosfere, u provincijama su se nastavljale nevolje. Krajem 248. godine n. e. dunavska armija, nezadovoljna sa rezultatima rata protiv Karpa, se pobunila i proglasila Tiberija Klaudija Marina Pakatijana / *Tiberius Claudius Marinus Pacatianus* za cara. I Pakatijan je u Panoniji kovao novac na kojem slavi jubilej kao 1001. AVC/AUC. To su iskoristili Kvadi i drugi Transdanubijci tako što su upali u panonske i balkanske oblasti. Izvorna građa je zabilježila i pokušaje pobuna i uzurpacija Marka Silbanaka (u rajnsko – germanskom području ili u samom Rimu) i Sponsijana.

O Silbanaku se vrlo malo zna, i sve špekulacije o njemu zasnovane su na samo dva novčića/antoninijana. Druga verzija njegove uzurpacije pretpostavlja se da se desila 253. godine n. e. u vrijeme borbe Emilijana i Valerijana, i to u intermezzu između poraza prvospomenutog i dolaska potonjeg u Rim. Postoji i varijanta da se možda Silbanak pobunio 248. god. n. e., i da je pobuna trajala sve do Decija koji bi je ugušio.

U nemogućnosti da se suprotstavi tolikim problemima, Filip je čak bio ponudio da se povuće sa princepskog trona. Senat je ipak odlučio da podrži Filipa, koji je impresioniran podrškom poslao senatora Mesija Decija u Podunavlje sa specijalnim ovlaštenjima kako bi se izborio i sa pobunjenicima, ali i sa invazorima. U Izvorima se upravo Decije spominje kao jedan od senatora koji je savjetovao obeshrabrenom Filipu da ostane na vlasti i kada su se pojavili uzurpatori na istoku. Decije je uspio da uguši bunu vojnika, ali je nezadovoljstvo u podunavskoj armiji i dalje raslo. I u proljeće 249. god. n. e. podunavska armija je proglasila Decija za novog princepsa, iako se ovaj (po nekim izvorima) u početku opirao tome činu armije. Međutim, pritisak vojnika je bio jači od osjećaja lojalnosti prema Filipu i morao se povinovati volji armije i povesti pohod na Italiju. Filip se nalazio i u drugim problemima, posebno zbog deficita u javnoj blagajni, pa je došlo do devalvacije antoninijana. U Egiptu je došlo do nemira, što je ugrozilo snabdjevanje Rima sa namirnicama i samim tim dodatno erodiralo i autoritet i podršku koju je Filip imao u Gradu. Do bitke između decijevskih i filipovskih trupa je došlo kod Verone u ljeto 249. god. n. e. Pobjedu su odnijele pristalice Decija, dok je Filip poginuo. Kada je vijest o pogibiji Filipa stigla do Rima, pretorijanci su ubili mladoga Filipa II., koji je izdahnuo na majčinim rukama. Otacilija je preživjela zajedno sa ostalom djecom i povukla se u dubinu privatnog života. Jedino što je preostalo Senatu jeste da prizna Decija kao princepsa, da mu dodijeli počasno ime Trajan kao referencu na vladavinu dobrog cara Trajana.

Filip Arapski, Otacilija i kršćanstvo

Kršćanska tradicija ima izrazito pozitivno viđenje Filipa Arapskog. Eusebije u svojoj Crkvenoj povijesti (parafrazirajući Dionizija, aleksandrijskog episkopa iz vremena Filipa Arapskog), a to kasnije prenose Jeronim i Orozije, tvrde da je Filip bio čak prvi carski obraćenik. Eusebije, Jovan Hrisostom i Leontije prenose i jednu legendu vezanu za Filipa i odrešenje grijeha po kršćanskom obredu. Međutim, historiografija smatra da Filip i Otacilija ipak nisu bili prvi carski obraćenici i pored moguće pozitivnog odnosa prema kršćanima. Uslijed intervencije Otacilije, spašen je episkop sv. Babila iz Antiohije. Nijedan nekršćanski pisac ili izvor ne spominje mogućenog kristijaniziranja, a i u toku cjelokupne svoje vladavine Filip je održavao tradicionalne političke, kulturne i kultne ceremonije. Uostalom,

čak i da je tajno prešao na kršćanstvo sigurno ne bi dao deificirati svoga oca, a i nebrahamistički elementi se pojavljuju na izdatom novcu u ime Filipa. On je u funkciji vrhovnog svećenika i predsjedavao proslavom Hiljadugodišnjice, jedne ceremonije čisto „paganske“ naravi. Kršćanska tradicija, i inače vrlo dubiozna, navodi čak je Filip bio biološki otac svetog Kvirina.

Određene pojave za vrijeme vladavine Filipa Arapskog polako navješćuju pravce razvitka rimskog svijeta, posebno u društveno – političkoj sferi. Jedna od intrigantnih pojava je prepuštanje vlasti nad cjelokupnim područjem jednom srodniku, zatim osnivanje grada kojem car postaje eponim i koji treba da služi kao kopija Rima. Kršćanstvo izlazi iz svoje efemernosti i na njega središnja vlast sve više obraća pažnju kao realnoj političkoj i religioznoj opasnosti na ustaljeni poredak. Sada i načela monarhije postaju općepriznata i nekakvo principatsko republikansko – monarhijsko kompromiserstvo se počinje i formalno da gubi. U ovoj epohi se pojavljuje spis jednog suvremenog retora o idealnom vladaru pod nazivom „O kraljevstvu“ u kome se govori šta se očekuje od onoga koji je na čelu Rimske države. Pravedni vladar bio bi čovjek čija je glavna karakteristika stoička vrlina, starorimska *virtus*. Princeps treba ne samo da je najbolji, već i filanthropos basileus (čovjekoljubivi kralj) i ne smije služiti vojnicima, već im mora biti gospodar. Sa obzirom na malobrojnost izvornih podataka, teško je procijeniti koliko je Filip nastojao da se približi tom idealnom tipu. Ima znakova, međutim da je nastojao biti pravičan. Njegovo zakonodavstvo uglavnom se odnosi na reguliranje civilnog života. Predviđeno je da se građani mogu žaliti princepsu na odluke visokih činovnika, uključujući i pretorijanskog prefekta. Sačuvan je jedan dugački natpis iz maloazijske Frigije koji sadrži žalbu kolona jednog slea na nepravde i zloupotrebe vojnika, municipalnih i državnih funkcionera.

Ima i mjera kojima su se nastojale spriječiti zloupotrebe u financijskoj upravi. Misleći da se na taj način može učvrstiti društvena struktura započelo je smanjivanje i ograničavanje mobilnosti i inicijativnosti, što su bile neke od glavnih odlika klasičnog rimskog svijeta. Tako je jednim Filipovim ediktom predviđeno da sinovi dekuriona treba da preuzmu tu počasnu dužnost poslije smrti oca, jer je bilo sve manje ljudi koji su bili spremni da dobrovoljno prihvate dužnost koja je predstavljala skupu počast. Dekurioni i drugi lokalni dužnosnici su bili odgovorni za prikupljanje poreza, a često su morali biti i donatori za podizanje javnih građevina i drugih objekata te za priređivanje igara i festivala. Zanimljivo je istaći da je sjećanje na Filipa Arapskog vrlo živo i danas na Levantu, pa se on tretira kao figura od iznimnog nacionalnog značenja. U tom kontekstu se njegov lik nalazi i na modernoj sirijskoj novčanici.

VLADAVINA DECIJA

249. – 251. god. n. e.

Decije (cc. 201. – juni 251. god. n. e.) vladao je od 249. do 251. god. n. e. Po rođenju se zvao *Caius Messius Quintus Decius*, a kao car *Caesar Caius Messius Quintus Traianus Decius Augustus*. Decije je porijeklom iz Podunavlja, i to konkretno iz naselja *Budalia* (danas Martinci) blizu Sirmiuma (tadašnja provincija Donja Panonija), pa je tako on bio prvi u dugom nizu ilirskih, panonskih i podunavskih careva. Sa njim završava epoha dominacije careva porijeklom iz istočnih provincija ili semitskog porijekla i označava vrijeme kada ilirsko-panonski i balkansko područje postaje ključna sfera rimskog svijeta. Sada počinju da sve više dominiraju elementi način života i sustava vrijednosti i morala Balkanaca (izvan grčko – tračkog pojasa). Decije je imao vrlo zapažen senatorski *cursus honorum*: konzul je bio 232. godine n. e., namjesnik Mezije, Donje Germanije i Tarakonske Španije, da bi početkom vladavine Filipa Arapskog bio i gradski prefekt. Kasnije ga je Filip poslao u Podunavlje radi uzurpacije Pakatijana. Decije je bio oženjen sa Anijom Kupresenijom Herenijom Etruskilom (*Annia Cupressenia Herennia Etruscilla*) iz ugledne senatorske familije, i sa kojom je imao sinove Herenija Etruska i Hostilijana.

Uprava Decija

Decijev politički program se fokusirao na restauraciju snage Države i obnove tradicija u svakom pogledu, posebno u moralu, kultu i religiji. U okviru toga je nastojao i da obnovi posebnu cenzorsku instituciju cenzora sa punim autoritetom. Senat je na ovu dužnost izabrao Valerijana (budućeg princepsa), ali je ovaj odbio tu odgovornosti procjenjujući potencijalne opasnosti i teškoće za sebe i svoj život ako bi prihvatio ovu dužnost. Za vrijeme Decija su započeti neki građevinski projekti kao što su *Thermae Deciane* na Aventinu, a i Koloseum je opravljen nakon što je oštećen od udara munja.

Herenija Etruskila je dobila ime/titulu auguste. Kako bi se stvorila dinastija, sin Herenije je prvo proglašen za predvodnika mladeži (*princeps iuventutis*) i samim tim je bio predestiran za nasljednika. Početkom 251. god. n. e. Herenije je unaprijeđen u suvladarstvo, dobivši titulu/naziv/ime augusta.

Herenije Etrusk (cc 227. – juni 251. god. n. e.) suvladar sa ocem u 251. god. n. e. Po rođenju se zvao *Quintus Herennius Etruscus Messius Decius*, a kao carski suvladar *Quintus Herennius Etruscus Messius Decius Augustus*. Herenije je rođen blizu Sirmiuma, za vrijeme

službovanja njegovog oca. Herenije je bio blizak svome ocu i pratio ga je 248. god. n. e. kao vojni tribun prilikom dužnosti na podunavskoj granici.

Sestercij iz doba Decija. Na aversu portret Herenija Etruska kao cezara.
Na reversu *simpulum, aspergillum*, vrč i *lituus* smješten na vrhu patere.

Antoninijan iz vremena Decija. Na
Aversu portret Herenije Etruskile.

Ni Decijevo vrijeme nije bilo pošteđeno od pokušaja prevrata i uzurpacija. Tako je senator Julije Valens Licinijan / *Iulius Valens Licinianus* 250. god. n. e. uz pomoć dijela populacije Grada izazvao pobunu protiv Decija, kada je ovaj sa armijom otišao na Dunav. Valerijan, kome je povjerena uprava nad Gradom dok se car nalazio na ratištu, nije imao mnogo

teškoća da uguši pobunu. Ova pobuna je sudeći po svemu imala i određenu podršku u senatorskim krugovima, što ukazuje da u okvirima rimske elite i gradskog stanovništva nisu baš svi bili zadovoljni stanjem u Državi i Decijevom politikom.

Progon kršćana

Po dolasku na čelo Države, tradicionalistički orijentirani i raspoloženi Decije nije bio baš zadovoljan sa stanjem u Državi. Ekonomija ja padala, praćena sa devalvacijama novca i manjkom plemenitih metala, situacija na granicama (posebno onoj na Donjem Dunavu) uopće nije bila povoljna, a po mišljenju tradicionalista i moralno – vrijednosni sustav je loše stajao. Decije je smatrao da su to sve posljedice pada poštovanja u starinske bogove, koji su onda ignorirali potrebe Rimljana. Kako bi povratio poštovanje u drevne bogove, Decije već u januaru 250. god. n. e. izdaje jedan od najčuvenijih i najdalekosežnijih carskih edikta. Po njemu se zahtijeva od svih stanovnika imperija da ispred magistrata svoje zajednice na određeni dan izvrše kultno žrtvovanje za „spas Države“. Oni koji izvrše žrtvovanje dodjeljuje se certifikat o učinjenom nazvan *libellus*. Njime se potvrđuje da je po predviđenim zahtjevima građanin izvršio žrtvovanje (*sacrificati*) ili spalio tamjan (*thurificati*). Na certifikatu su se nalazila i imena magistrata koji su nadgledali žrtvovanje. Do danas je nađeno na desetine primjeraka ovog certifikata, i svi se datiraju u 250. god. n. e. Ovaj edikt nije direktno bio uperen protiv kršćana, jer je predviđao samo potrebu za državnom lojalnošću. Ediktom se nastojala utvrditi i pozicija Decija kao vladara, nakon što se u zadnjih 11 godina izmjenjalo čak 7 princepsa i više uzurpatora. Izdavanje edikta nije bilo motivirano ni željom Decija da rimske oficijelne kultove stavi u dominirajuću, hegemonističku poziciju u odnosu na ostale kultove. On je vjerojatno namjeravao da ovim činom reafirmira konzervativna stajališta o *Pax Romana*. Međutim, neizravno je njegovo izdavanje i provođenje proizvelo prvi sustavni progon kršćana. Ustvari, kazneni progon se odnosio na svakog onoga ko bi odbio da izvrši žrtvovanje, bez obzira koje bio religiozne ili kultne pripadnosti. Ali pošto su uglavnom kršćani bili ti koji su odbijali žrtvovanje, to se (iako mu to nije bila ciljana namjera) pretvorilo u prvi sustavni progon kršćana. Oni koji bi se zadovoljili zahtijevano ediktom dobijali bi navedeni certifikat. Praktično su izdati *libellatici* ustvari potvrđivali apostaziju/napuštanje sa kršćanstva određenog pojedinca.

Oni koji bi odbili, suočili bi se sa optužbom za veleizdaju (odnosno da nisu lojalni Rimskoj državi) i mučenjem i kažnjavanjem. Tako je stradao značajan broj kršćanskih vjernika, bez obzira na njihove unutarnje sektaške podjele. Tako je stradao papa Fabijan 20. I. 250. god. n. e., a Decije je zabranio izbor novog rimskog episkopa. Desili su se i otvoreni pogromi u Kartagini i Aleksandriji. Ranomediavelni galski biskup i pisac Grgur iz Tura opisuje te

progone i navode da je tada pobijen neizmjeran broj kršćanskih vjernika, navodeći poimenično i Babilu (*Babillas*; episkop Antiohije) sa njegova tri sina (Urban, Prilidan i Epolon) te niz drugih martira, biskupa, arhiđakona i đakona. Kartaginski episkop Kiprijan (*Thascius Caecilius Cyprianus*) opisuje situaciju vezanu za edikt, progon i stanje u kršćanskoj kartaginskoj zajednici nakon pogroma. Prvo se zahtijevalo da episkopi/biskupi i službenici svake od crkvi učine žrtvovanje za cara. Prokonzul i pet komesara/specijalno opunomoćenih službenika je obilazilo sve gradove u afričkoj provinciji kako bi provodili edikt. Kada su došli do Kartagine, Kiprijan je pobjegao. Radi bjekstva je i sam trpio optužbe da je u vrijeme najtežeg stanja za kršćansku zajednicu jednostavno pobjegao. Kiprijan se neko vrijeme zadržao u izbjeglištvu. Inače sudeći po sačuvanim ranokršćanskim zapisima, kršćanske zajednice su po pitanju odnosa prema ediktu bile podijeljene, na one koji su se suprotstavljali ediktu i na one koji su se povinovali njegovim odredbama. I čuveni kršćanski teolog Origen je tada vrlo surovo mučen, i od posljedica mučenja je preminuo par godina kasnije.

Kršćanska tradicija nikada nije zaboravila Decijevo vrijeme, koje joj je donijelo toliki broj mučenika. U 251. god. n. e., u zadnjim mjesecima Decijeve vladavine persekucije su oslabile. Nakon završetka krvavog pogroma u kojima je uveliko stradala kršćanska crkvena hijerarhija, u kršćanskim općinama se postavilo pitanje kako da se tretiraju oni koji su dobili certifikat (a tih je bio značajan broj). Izgleda da se većina kršćanskih općina postavila oportunistički pragmatično i da je primila natrag. Uostalom teško bi drugačije i brojčano opstale. Najveći dio onih koji su odbili žrtvovanje je stradao na najrazličitije načine, dok se jedan dio nalazio u ilegali ili izbjeglištvu. Da su zadržali sektaški stav, te općine bi se same od sebe ugasile. Međutim, bilo je grupa koje su odbijale povratak tih apostata.

Kršćanska tradicija je apostatama u ranokršćanskim zajednicama dala kolektivni naziv *Lapsi*. Oni su se dijelili na:

1. *Sacrificati* = oni koji su praktično izvršili žrtvovanje drugim božanstvima ili kultovima., posebno drevnim rimskim bogovima. Njima bi oproštaj bio ponuđen samo na samrtnoj postelji.
2. *Thurificati* = oni su spalili tamjan na oltaru ispred statue nekog božanstva.
3. *Libellatici* = oni koji su doili certifikat *libellus*, služeći se najrazličitijim načinima (uključujući i podmičivanje državnih službenika ili falsificiranje certifikata). I oni su podlijegali sankcijama kršćanskih općina.
4. *Acta facientes* = oni koji su slagali ili učinili bilo šta drugo kako bi spasili svoje živote.
5. *Traditores* = oni koji su državnim autoritetima predali svete spise, artefakte i druge crkvene i kultne predmete i na kraju koji su izdavali imena drugih kršćana. Najteži oblik otpadništva.

Po pitanju ophođenja prema lapsima su se odmah po stišavanju reprekusija razvile dvije škole mišljenju. Jedna grupacija, predvođena rimskim dijacezenskim svećenikom Novatijanom je smatrala da lapsi ne mogu biti primljeni nazad u crkvu samo prostim činom pokajanja, nego da je bilo neophodno ponovno krštenje. Kornelije, novi papa / rimski biskup i Kiprijan su smatrali da nije neophodno ponovno krštenje i da je potrebno pokazati samo istinsko pokajanje. Ipak je potrebno istaći da to nije značilo da Kiprijan nije zadržao oštar stav prema lapsima. Sazivani su sinodi kako bi se odnos prema lapsima riješio. Ovo pitanje odnosa martirstva i oproštenja tada izbija na površinu dogmatskih odnosa ranokršćanskih općina i imati će dalekosežne posljedice nakon Dioklecijanovog pogroma.

„Kiprijanska kuga“

U vrijeme Decija, dogodilo se izbijanje i nove pandemije, koja je po tadašnjem biskupu Kartagine Kiprijanu nazvana „Kiprijanska kuga“. Poncije, biograf Kiprijana, dao je živ i detaljan opis posljedica pandemije. I sam Kiprijan je moralizirao na tematiku izbijanja pandemije u svome eseju *De mortalitate*.

Rat sa Gotima i smrt Decija i Herenija

Donje Podunavlje je osjećalo sve snažniji pritisak osnažene gotske politije, koja je u sebe inkorporirala i iransko – sarmatske i nezavisne dačko- tračke i možda neke druge germanske zajednice i elemente još od smrti Gordijana III. Ova politija koju su stvorili skandinavski Goti na sjevernim obalama Crnog Mora je bila u pravom smislu multietnička i multikulturna zajednica.

Problem sa ovim inkursima jedne nove i snažne politije je dodatno dobivao na snazi, jer se pogoršavala i ekonomska situacija, a došla je i pandemija. Uz to je Decije smanjio odbrambenu moć granice u donjodunavskim provincijama, jer je u svrhu preuzimanja vlasti od Filipa Arapskog sa sobom u Italiju odveo brojne vojne kontingente iz balkanskih i podunavskih provincija. Posebno je izgleda upravo taj značajan manjak vojnika na samoj granici (koji je proizveo opasan vakum) doprinio tome da Karpima i gotskoj politiji izgleda privlačno prodor u istočnobalkanske provincije. Karpi su 250. god. n. e. napali provinciju Dakiju, istočnu Gornju Meziju i zapadnu Donju Meziju. Gotski kralj Kniva (*Cniva*; Kniwa = u značenju „nož“) je predvodio upadačke trupe gotske sjevernocrnomorske politije.

Historijski izvori na grčkom jeziku ove Knivine invazore nazivaju Skitima, i taj termin će prilično dugo zadržati kao skupni, generički etnonim za sve one skupine koje su naseljavale ili upadale sa područja sjevernocrnomorske obale. Decije je kao veoma odgovorni princeps odlučio da odgovori na ovu opasnost koja se nadvijala i koja je prijetila istočnobalkanskim provincijama. U Rimu su ostali sin Hostilijan i carica Etruskila.

Knivine trupe su prešle Dunav kod Oescusa, zatim su išle prema gradu *Novae,* ali su ih odatle odbile trupe pod komandom Trebonijana Gala. Nakon toga Kniva je postavio opsadu Nikopolisa na Dunavu (*Nicopolis ad Istrum*), ali su bili iznenađeni brzim dolaskom trupa koje je predvodio Decije. Uslijed toga su se povukli prema jugu prelazeći planinu Hem/*Haemus* (današnji planinski lanac Balkan), a Decijeva armija ih je pratila. Međutim, Knivine trupe su se uspjele pregrupirati i iznenada napali rimski tabor kod Beroë/*Augusta Traiana* (danas Stara Zagora). Rimljani su se našli u bjekstvu i Decije se morao povući na sjever do Oescusa. Tako je gotska armija ostavljena da pustoši istočni Balkan. Gotska masa je tada napad usmjerila na trački Filipolis/Plovdiv. Nakon duge i teške opsade, zahvaljujući izdaji zapovjednika odbrane grada i tračkog namjesnika Tita Lucija Priska (*Titus Iulius Priscus*), Plovdiv je zauzet 250. god. n. e. Kao nagradu za zauzimanje Plovdiva, Prisk je proglašen za novog cara pod zaštitom Gota. Ovo će biti i prvi rimski car koji se nalazio pod zaštitom Gota, a u naredna dva stoljeća biti će ih još dosta. Rimski Senat nije priznao Priskovu uzurpaciju i on je proglašen neprijateljem države. Priskova uzurpacija je ubrzo i završena, i on je bio ubijen. Nakon toga, Goti su se krenuli vraćati u svoja matična područja vodeći sa sobom ogroman plijen i mnoge zarobljenike (među kojima i mnoge senatorskog ranga).

U međuvremenu su se vratili na ratno bojište Decije, Herenije i reorganizirana armija u kojoj se nalazio i istaknuti zapovjednik Trebonijan Gal. Namjera Rimljana je bila da poraze invazore i povrate plijen i oslobode zarobljenike. Do susreta i bitke je došlo u julu ili augustu 251. godine n. e. na močvarnom području koje se danas naziva Ludogorie u sjeveroistočnoj Bugarskoj, blizu malog naselja *Abrittus* (po kojeme je bitka i dobila ime) ili *Forum Terebronii* (1 km istočno od današnjeg Razgrada) u provinciji Donjoj Meziji.

Bitku opisuju Aurelije Viktor, Laktancije (koji je kao kršćanin mrzio Decija), Zonara, Zosim i Jordanes. Na samom početku bitke je od strijele poginuo Herenije, na što je Decije vojnicima povikao: „Neka niko ne žali, smrt jednog vojnika nije veliki gubitak za Državu“. Kniva je u ovoj bitci dokazao da je pronicljiv taktičar. Svoju vojsku je podijelio u tri mobilnije jedinice kojima je dobro izmanevrirao Rimljane potiskujući ih u močvaru. I pored srčanosti Decija i činjenice da su njegovi vojnici pobijedili u linijskom sukobu, rimska armija je napravila grešku i bila je uvućena u močvaru. Tamo se Decijeva armija našla u pripremljenoj klopci i bila je teško poražena. Tada je poginuo i sam car. Decije i Herenije su bili prvi rimski carevi koji su ubijeni od vanjskog neprijatelja u otvorenoj bitci.

U pojedinim vrelima se spominje navodno izdajničko ponašanje Trebonijana Gala, koje je odgovorno za poraz. Međutim, ovaj podatak je gotovo sigurno netačan, jer niti bi u slučaju stvarne izdaje vojska za novog cara izabrala jednog izdajnika odgovornog za smrt tolikih njihovih drugova niti bi Trebonijan Gal (nakon povratka u Rim) adoptirao Hostilijana.

Karta balkanskih provincija i pravci upada Karpa i Gota.

VLADAVINA HOSTILIJANA I TREBONIJANA GALA

251. – 253. god. n. e.

Kada se nakon bitke saznalo za smrt Decija, vojska na terenu je proklamirala Trebonijana Gala za novog principsa, dok je u Rimu novi august i car postao Decijev mlađi sin Hostilijan, pod regentstvom svoje majke Etruskile.

Hostilijan (mlađi Decijev sin; *Caius Valens Hostilianus Messius Quintus Augustus,* 230? – 251. god. n. e.) vladao do 15. VII. 251. god. n. e. Rođen je u Sirmiumu. Kada je Herenije postao suvladar, Hostilijan je uzdignut u rang *princeps iuventutis.*

Trebonijanovo priznavanje suvladarstva sa Hostilijanom je spriječilo uzbijanje novog građanskog rata. Hostilijan, sin Trebonijana Gala, se morao zadovoljiti sa titulom *princeps iuventutis*. I Etruskili je dozvoljeno da zadrži počasni naslov auguste.

Uz to sam Hostilijan nije dugo živio. Po Zosimu, nakon očeve smrti Hostilijan je sa majkom Etruskilom došao u Viminacium na Dunavu i rasporedjuje rimske trupe na širem arealu, od srednjeg do donjeg toka Dunava. Hostilijan ubrzo umire od kuge.

U Viminaciumu je pronađen grob majke i djeteta
(sahranjenih zajedno) umrlih od kuge oko 251. god. n. e.

Iako se u izvorima eksplicitno ne navodi mesto njegove smrti, možda je umro upravo u Viminacijumu. Vjerojatno je od kuge tada umrla i Etruskila. U Viminaciumu je iskopan mauzolej, za koji se pretpostavlja da je grobnica cara Hostilijana. Moguće je da je on kremiran u tome mauzoleju.

Trebonijan Gal (206. – august 253. god. n. e.) vladao je od 251. do 253. god. n. e. Po rođenju se zvao *Caius Vibius Afinius Trebonianus Gallus*, a kao car *Caesar Gaius Vibius Afinius Trebonianus Gallus Augustus*. Gal je rođen u Italiji, etrurskog senatorskog porijekla. On je prošao uobičajeni *cursus honorum*, i sa civilnim i sa vojnim dužnostima, zaključno sa izborom u položaj konzula sufekta. Za namjesnika Gornje Mezije je imenovan 250. godine n. e. Na ovoj osjetljivoj graničnoj postaji Trebonijan Gal je pokazao svoje sposobnosti odbijajući invazorske upade preko Dunava. Među vojnicima je stekao popularnost i svojim izgledom, odnosno vojničkom frizurom, mišičavosti i zastrašujućim stavom. Sa suprugom Afinijom Geminom Bebijanom (*Afinia Gemina Baebiana*) je imao dvoje djece i to sina Gaja Vibija Volusijana (*Caius Vibius Volusianus*) i kćerku Vibiju Galu (*Vibia Galla*).

Vladavina Trebonijana Gala

Trebonijan Gal je prvo morao da riješi situaciju sa Gotima. Postignut je mir, koji je dozvoljavao invazorima da zadrže svoj plijen i vrate se u svoja matična područja. Po svemu sudeći Rimljani su bili obavezni i na plaćanje danka, odnosno „reketa“ kako Goti ne bi ponovo upadali na njihovu teritoriju. Ovaj ponižavajući mir je doprinio lošoj reputaciji ovog cara kod tadašnjih i kasnijih pisaca. Po dolasku u Rim, izbor Trebonijana Gala je potvrđen, a njegov sin Volusijan je dobio naziv cezara i „predvodnika omladine“.

Novčić koji na aversu ima portret Volusijana.

Odata je dostojna pošta i bivšem caru, pa je Decije 24. VI. 251. god. n. e. deificiran. Nakon smrti Hostilijana, novi suvladar je postao Volusijan sa titulom august. Time je i Trebonijan Gal produžio praksu svojih prethodnika da najstarijeg sina proglase za suvladara, kako bi osnažili svoje ionako labave legalističke i legitimističke pozicije na vlast, te bar dali nadu u održanje svoje dinastije. Po svemu sudeći Gal je u junu 252. god. n. e. i obnovio Decijeve persekucije nad kršćanima. Međutim, o ovome se raspolaže sa vrlo malo podataka.

Kršćani su iskoristili odsustvo Decija koji je otišao na donjodunavsko ratište, i proveli su izbore za novog biskupa/episkopa Rima. Međutim, i raniji vodeći kandidat Mojsije isto stradao za progona. Sada su bila dva kandidata i to Novatijan i Kornelije, a za novog papu je (nakon 14 mjeseci bez rimskog episkopata) izabran ovaj potonji. Novatijan se sa time nije složio i došlo je do šizme, jer se on proklamirao za rivalskog papu. Novatijan je vremenom počeo zastupati ekstremna religijska stajališta po nekim pitanjima, pa je tako npr. tvrdio da episkopi ne mogu oprostiti najgore grijehe i da do pomirenja može doći samo na Sudnjem danu. Kornelije je imao podršku Kiprijana, Dionizija i većine afričkih i istočnih biskupa, dok je Novatijan bio u manjini. Jedina važnija ličnost koja je podržavala Novatijana bio je biskup Antiohije. Održan je i sinod sa 60 biskupa koji je potvrdio Kornelija kao papu, dok su Novatijan i njegove pristalice ekskomunicirane. Biskup Antiohije je ipak bio suviše moćan da bi bio ekskomuniciran. Zanimljivo je da se i u vrijeme najtežih progona od strane državnog aparata i pandemije u kršćanskim zajednicama odvijala žustra dogmatska polemika i kadrovska borba koja je primarno zaokupljala pažnju crkvene hijerarhije. Pretpostavlja se da je u vrijeme pape Kornelija u Rimu već bilo više desetina hiljada kršćana koje je opsluživala razvijena svećenička mreža i hijerarhija. Uslijed obnovljeni persekucija papa Kornelije je prognan u italijanski grad Centumcellae, gdje je i umro (možda i pogubljen) u junu 252. god. n. e. Za razliku od Kiprijana i Novatijana koji su bili dobro obrazovani i poticali iz bogatijih familija, Kornelije je bio skromnijeg porijekla. Jedno pismo Kornelija upućeno iz izgnanstva je najraniji spomen dužnosti egzorcista u crkvi.

I Trebonijan Gal se morao suočiti da uzurpacijama. Na istoku se antiohijski velikaš Marijad pobunio i nanio dosta problema Siriji i Kapadokiji prije nego što je prebjegao Sasanidima. Rimske trupe su ušle u Jermeniju, što je Šapuru I. poslužilo kao povod za obnovu ratnog stanja. Šapur I. je izvršio invaziju Jermenije i iznenadnim napadom pobijedio veliku rimsku armiju kod Barbalissosa. Zatim su Iranci izvršili opći napad na oslabljenu sirijsku granicu, zauzimajući utvrde i vojne postaje kao i gradove. Reorganizaciju odbrane istočnih provincija je preuzeo na sebe Uranije Antonin (*Lucius Iulius Aurelius Sulpicius Severus Uranius Antoninus*, svećenik originalno zvan *Sampsiceramus*), potomak kraljevske dinastije iz Emese. Obnovljeni Šapurovi napadi u narednoj godini su bili odbijeni. To je povećavalo autoritet Uranija i on se proglasio za cara. Pronađeni su novci kovani sa njegovim imenom. Nepoznata je sudbina Uranija.

Zosim je ime Uranije povezao sa navodnim uzurpatorom za vrijeme Elagabala i Aleksandra Severa. Međutim, moguće je da ovog Uranija Zosim pomiješao sa uzurpatorom iz 253./254. god. n. e.

I pored mirovnog ugovora sa „Skitima“, pogoršavala se situacija u Donjem Podunavlju i crnomorskom području. Gotska politija je 253. god. n. e. protestirala jer nije dobila (po mirovnom sporazumu) obećani tribut. Ubrzo je iz toga razloga došlo i do silovitog napada na provincije i to više ne samo one na istočnom Balkanu. Sada su uslijedili i gusarski napadi preko Crnog mora na bogate gradove Male Azije, koji su skoro 300 godina živjeli u miru, ležernosti, bogaćenju. „Skitski“ gusari (koji su dolazili sa prostora gotske politije) su čak prodrli kroz Bosfor, Propontidu (Mramorno mora) i Dardanele u egejski bazen. Napadnuti su tako Kapadokija, Pesinus i Efez (gdje je opljačkan Artemidin hram).

Na ovom primjeru se pokazuje koliko je Mala Azija bila izložena pomorskim, „gusarskim“ napadima sa sjevernocrnomorske obale. Slično će se ponoviti u IX. i X. st. sa varjaškim/„ruskim“ napadima na romejsku teritoriju i konačno sa kontinuiranim kozačkim upadima na osmanske posjede.

Pored napada morskim putem, pokrenuta je i nova kampanja prema Donjoj Meziji. Gotska politija, predvođena kraljem Knivom, je nakon pobjede nad Decijem izgleda smatrala da ima superiorniju poziciju, pa joj je izostanak uplate danka samo poslužio kao povod za široko planirane napade na bogata područja. Izgleda da su ipak precijenili svoju snagu, a potcijenili onu rimsku. Emilijan, tadašnji namjesnik Donje Mezije, je uspio da povrati prilično poljuljani moral trupa, podsjećajući ih na drevnu rimsku čast i obečavajući ratni plijen od Gota. Emilijanova armija je iznenadno napala neprijatelja i nanijela mu vrlo teške gubitke u ljudstvu. Pokrenuta je i kontraofanziva, pa je rimska armija izvela i invaziju na područje gotske politije, oslobodivši mnoge zarobljenike i zadobivši značajan ratni plijen. Jordanes navodi sa su Emilijanovi vojnici pustošili i pljačkali i rimsku teritoriju. Naravno, kao i u slučaju istočnih provincija, pobjednički zapovjednik je automatski od armije na Dunavu proglašen za novog princepsa. Ta činjenica je indirektno proizvela niz negativnih posljedica po granicu u Donjem Podunavlju. Kako bi dobio na vremenu, Emilijan se odmah uputio sa većim dijelom svoje armije prema Italiji, ostavivši najosjetljiviju rimsku granicu u to vrijeme nebranjenom. Trebonijan Gal se odlučio pripremiti i suočiti u borbi sa Emilijanom. Pozvane su trupe iz drugih provincija i pojačanja iz germansko – galskih provincija koja su se nalazila pod komandom Valerijana. Senat je proglasio Emilijana za neprijatelja Države. Ipak su Emilijanove trupe bile brže i upale su u dubinu Italije (duž Flaminijevske ceste) prije nego što su se Valerijanove snage mogle spojiti sa Trebonijanovim. Do suočenja je došlo u augustu 253. god. n. e. kod grada *Interamna Nahars* (danas Terni, sjeverno od Rima). Nije baš sasvim jasno šta se tada desilo, ili su nakon prvotnog poraza Gal i Volusijan pobjegli

na sjever i bili umoreni od svojih vojnika (u *Forum Flaminii* / sadašnji San Giovanni Profiamma) ili do bilo kakve bitke nije ni došlo, nego su Trebonijanovi i Volusijanovi vojnici jednostavno prešli na stranu Emilijana.

U vrijeme Trebonijana Gala kriza se osjećala u svim dijelovima Države, pa i u bogatom Egiptu gdje je aleksandrijska kovnica privremeno obustavila rad u periodu 251./252. god. n. e.

VLADAVINA EMILIJANA

253. god. n. e.

Emilijan (cc. 207/213 – 253. god. n. e.) vladao tri mjeseca 253. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Aemilius Aemilianus*, a kao car *Caesar Marcus Aemilius Aemilianus Augustus*. Emilijan je bio afričkog porijekla; rođen je na otoku Girba (današnja Đerba) nedaleko od obale Tunisa. O porijeklu njegove familije postoje kontradiktorni podaci koje daju literarna vrela (Eutropije, Jovan Antiohijski, Zonara). Njegova supruga po imenu Gaja Kornelija Supera (*Caia Cornelia Supera*) je isto bila afričkog porijekla. Za vrijeme Trebonijana Gala je poslan na donjopodunavsku granicu. Po Jovanu Antiohijskom, Jeronimu i Jordanesu, Emilijan je već po svome imenovanju i dolasku na namjesničku dužnost u Meziji, je počeo pripremati urotu protiv Trebonijana Gala.

Vladavina Emilijana

Nakon pada Trebonija Gala, Senat je i pored početnog protivljenja odlučio da ga oficijelno prizna za cara. Po nekim vrelima, Emilijan je nastojao zadobiti povjerenje i podršku Senata tako što je pisao Senatu obečavajući da će se boriti u istočnobalkanskim provincijama i protiv Irana, ujedno najavljujući da će se odreći svojih ovlasti u korist Senata. Emilijan je dobio titule *Pius, Felix* i *Pater Patriae*, te tribunsku moć i naziv vrhovnog svećenika. Propaganda u korist Emilijana se zasnivala na njegovim vojnim sposobnostima i pobjedi nad Gotima. Ali nisu svi prihvatili Emilijanovu vlast. Prema Italiji je nastupala golema armija predvođena Valerijanom. Iz straha od ove armije, došlo je do pobune Emilijanovih vojnika. Tako je na mostu *Sanguinarium* (na pola puta između Rima i *Spoletiuma*) ubijen Emilijan. Nakon njegove smrti, novi režim je proglasio *damnatio memoriae* na Emilijana.

VLADAVINA VALERIJANA I GALIJENA

253. – 268. god. n. e.

Valerijan (cc 193/195/200. – 260 ili 264. god. n. e.) vladao je od 253. do 260. god. n. e. Po rođenju se zvao *Publius Licinius Valerianus*, a kao car *Caesar Publius Licinius Valerianus Augustus*. Valerijan je porijeklom bio iz nobilske, senatorske familije, a i sam je imao istaknutu karijeru dostižući i zvanje konzula i *princeps Senatus* 238. god. n. e. Kada je Decije obnovio cenzorsku dužnost u značajnom kapacitetu civilnih ovlaštenja i autoriteta, Senat je izabrao Valerijana za cenzora, ali je ovaj odbio navedeno postavljenje. Decije ga je imenovao za zapovjednika značajne armije u Retiji i Noriku, koja je trebala biti poslana na Alamane. Kada je došlo do uzurpacije Emilijana, Valerijan je krenuo na jug. Iako je zakasnio da pomogne Trebonijanu Galu, vojnici su ga proglasili za novog cara. U vrijeme dolaska u Italiju u septembru ili oktobru 253. god. n. e. Emilijanove trupe su prebjegle Valerijanu. Senat je inače bio naklonjen novom principsu, koji je dolazio iz njegovih redova. Valerijan je bio oženjen sa Egnacijom Marinijanom (*Egnatia Mariniana*) sa kojom je imao dva sina i to Publija Licinija Egnatija Galijena i Valerijana Mlađeg. Egnatija je bila kćerka Lucija Egnatija Viktora (*Lucius Egnatius Victor*; konzul sufekt prije 207. god. n. e. i namjesnik Gornje Panonije) i sestra Egnatija Viktora Marinijana (*Egnatius Victor Marinianus*; namjesnik Arabije i Gornje Mezije, konzul sufekt oko 230. god. n. e.). Ona je umrla prije dolaska Valerijana na carski tron ili neposredno pod dolasku i bila je proglašena božanskom.

Vladavina Valerijana

Valerijanov prvi čin kao nedvosmislenog vladara rimskog imperija je bio da se 22. X. 253. god. n. e. njegov stariji sin Galijen proglasi za savladara i vrhovnog zapovjednika na zapadu. Zanimljivo je da Valerijan nije dozvolio da ovo učini vojska, nego Senat u oficijelnom proceduri. Naravno, pošto je Valerijan bio *pater familias*, jasno je da je on bio senior partner u suvladarstvu.

Međutim situacija u Državi se munjevito kreatala silaznom putanjom, „opsada“ granica imperija je dostizala kulminacionu tačku, a anarhija u provincijama vezana sa padom ekonomske snage i devalvacijom novca je isto dovodila do usijanja. Valerijan je bio i poštovatelj starorimskih načela, a u vremenima krize je sa krajem 256. god. n. e. nastupio i novi udar na kršćanske zajednice, koje su sa stajališta oficijelne Rimske države smatrane

nelojalnim i podrivačkim elementom. Razlog je bio isti kao i u vrijeme Decija, a to je nepridržavanje naloga za žrtvovanjem zarad interesa Države. U julu 257. godine n. e. izdat je edikt, a propisana kazna za prakticiranje kršćanstva je bilo iz izgnanstvo ili rad u rudnicima. U augustu 258. god. n. e., izdat je novi edikt, koji propisuje smrtnu kaznu za prakticiranje kršćanstva.

Dok je 2. VIII. 257. godine n. e. držao misu sjedeći na svome tronu papu Stefana I. su pogubili carski vojnici. I njegov nasljednik na rimskoj episkopskoj stolici Sikst II. je zajedno sa 6 đakona pogubljen 6. VIII. 258. godine n. e. Za vrijeme ovih persekucija, pogubljen je značajan broj pripadnika kršćanskog klera. Kartaginski biskup Kiprijan je 30. VIII. 257. god. n. e. izveden pred prokonzula Aspazija Paterna (*Aspasius Paternus*), ali je odbio da izvrši žrtvovanje i čvrsto je ostao zavjetovan Isusu. Prokonzul ga je zato dao prognati u grad *Curubis* (današnja Korba), a nakon godinu dana je opozvan i držan u sopstvenoj vili u nekoj vrsti kućnog pritvora. Kiprijan je tamo očekivao još teže posljedice po sebe, nakon što je po kršćanskim piscima izdat još jedan edikt koji je zahtijevao pogubljenje svih kršćanskih svećenika. Po nalogu novog prokonzula Galerija Maksima (*Galerius Maximus*) Kiprijan je ponovo uhapšen i narednog dana je bio ispitivan po posljednji put i nakon toga je osuđen na smrt odrubljivanjem glave.

Položaj Carstva pod Valerijanom bio je još teži nego pod njegovim prethodnicima. Nove germanske konfederacije poznate pod nazivima Franci i Alamani su prešle Rajnu; Goti su prešli Dunav, upali u Makedoniju, opkolili Solun (*Thessalonica*) i došli da granica Ahaje; afričke provincije napala su mauretanska plemena. Prevelika državna teritorija i niz istovremenih opasnosti su doprinijeli da suvladari Valerijan i Galijen podijele i teritorijalnu odgovornost. Uz to, u slučaju eventualnog postizanja mirovnog ugovora bilo je veoma poželjno prisustvo nekog od augusta, a ne samo provincijskih namjesnika ili specijalno ovlaštenih pojedinaca. Galijen je otišao na zapad neposredno nakon preuzimanja suvladarske časti. Valerijan je otišao na istok u sudbinski okršaj sa agresivnim Šapurom I. koji je željeći izbiti na „povijesne granice“ pokrenuo invaziju velikih razmjera.

Katastrofa kod Edese 259./260. god. n. e.

Na istoku je situacija poprimala zabrinjavajuće oblike. Iranske snage su konačno uspjele probiti višestoljetnu graničnu liniju. U Jermeniji je ubijen prorimski kralj Hosroe II., a ova zemlja je zauzeta, a u ruke Irana je pao i biser Sirije, njena prijestolnica Antiohija. U nju je Šapur I. ušao predvođen jednim lokalnim uglednikom, a napustio je sa golemim plijenom.

Historia Augusta spominje i izvjesnog Kirijada (*Cyriades*) kao jednog od 30 tirana (uzurpatora carske vlasti u ovom turbulentnom vremenu). Po istoj ediciji je ovaj Kirijad, prije dolaska Valerijana na Levant, prebjegao u Iran. Tamo je nagovorao Šapura da izvrši invaziju rimskih provincija. Nakon što se proglasio augustom i nakon kratkog uživanja u ”carskoj vlasti”, obilježenim okrutnostima i kriminalom, ubijen je od svojih sljedbenika. On se identificira i sa avanturistom po imenu Maread / Mariad, porijeklom iz Antiohije, koji je nakon što je pronevjerio javne fondove bio prognan. Otišao je u Siriju i vratio se sa Šapurovom vojskom, koja je zauzela i opljačkala Antiohiju. Kasnije ga je Šapur dao pogubiti. U ovom periodu je pala i Dura Europos. Iako do sada nisu otkriveni literarni podaci koji bi govorili o opsadi i padu ovog grada i utvrde, obilje arheološkog materijala omogučuje uvid u to kako se odvijala opsada i bitka za ovu strateški bitnu poziciju na rijeci Eufratu. Napad i opsada su se desili 256. godine n. e. Sudeći po nizu nalaza, branitelji su pružili dosta žestok otpor nanoseći Irancima velike gubitke. U januaru 2009. god. pojavila se i teza da su Iranci prilikom opsade koristili i hemijsko oružje.Na kraju je Dura Europos ipak pala i to najviše zahvaljujući proboju napadača kroz jedan prokopani tunel. Grad je opljačkan i razoren, a preživjeli stanovnici odvedeni u Ktesifon. Grad nikada više nije obnovljen i prepušten je pustinji, kao pouzdanom čuvaru.

Ostaci hrama Bela.

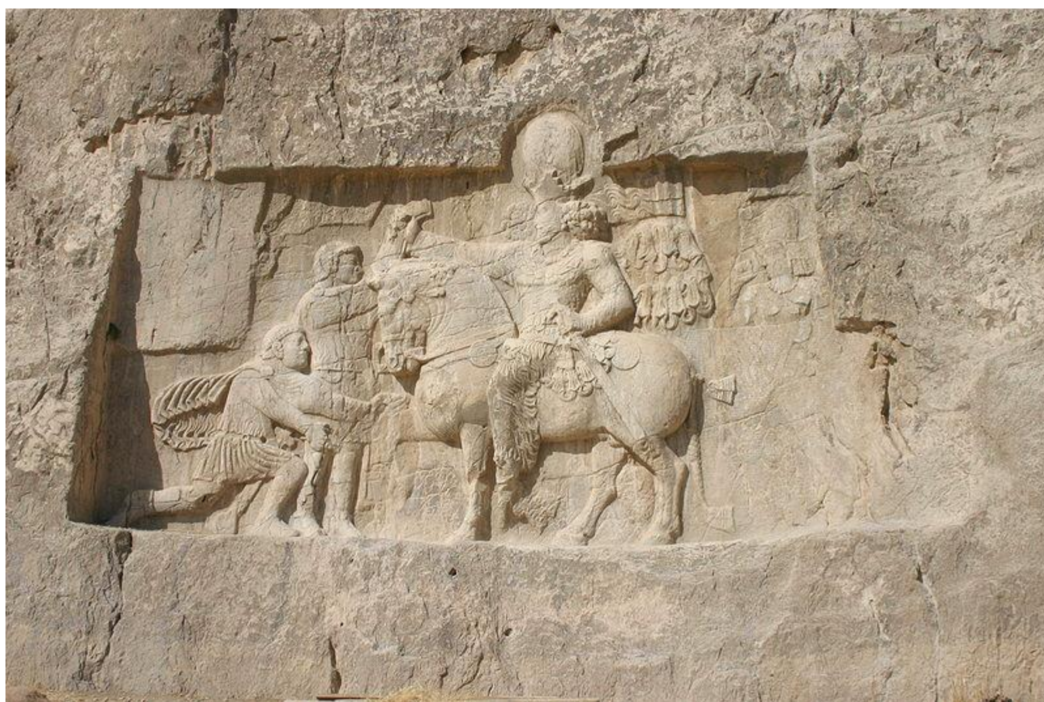
Ostaci sinagoge.

Ostaci crkve.

Valerijan je stigao na Eufrat i kao bazu je izabrao Samosatu. Armija osobno predvođena Valerijanom je uspjela da do 257. god. n. e. oslobodi Antiohiju od iranske okupacije i da povrati dobar dio izgubljenog područja. Međutim, istočne provincije nisu bile ugrožene samo od Iranaca, nego i od gotske politije koja je naredne 258. god. n. e. napala i pustošila maloazijska područja. Goti su stigli do Halkedona, odakle su ugrožavali Bitiniju. Zauzeli su Nikomediju i opljačkali je i zapalili.

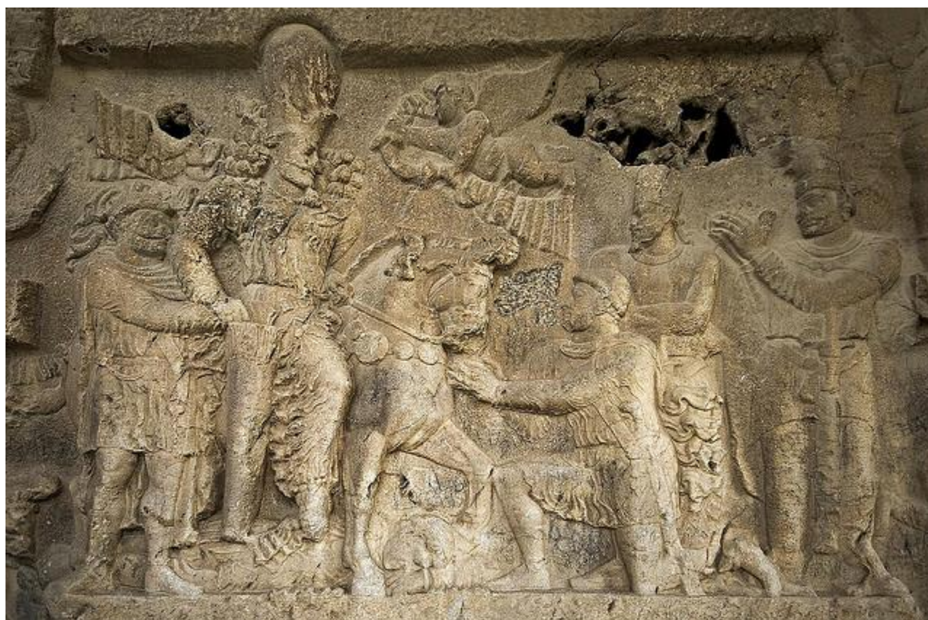
Šapur I. je pokrenuo novu ofanzivu i preko Komagene je ušao u Kapadokiju. I tek je 259. godine n. e. mogla biti pokrenuta rimska ofanziva u pravcu Kare i Edese. Nakon manjih okršaja uslijediti će glavni sraz kod Edese u koju se smjestio Valerijan sa svojom armijom. Tu se našao u teškoj situaciji, jer je izbila epidemija koja je prilično oslabila brojno stanje armije, a ubrzo se našao i opkoljen od Iranaca. Nastojeći da nađe neko rješenje Valerijan je 260. god. n. e. otišao na sastanak sa Šapurom I. kako bi pregovarao o miru. Međutim, po Zosimu Valerijan je bio prevaren i umjesto da pregovara o miru, on je bio zarobljen. Tako je Valerijan postao prvi rimski vladar koji je zarobljen od strane neprijatelja. Pored Valerijana, zarobljeni su i drugi visoki časnici, a rimska armija od više desetina hiljada vojnika je bila uništena, poglavito zarobljavanjem. Iranski gubici su bili minimalni.

Reljef u Naqsh-e Rostam koji prikazuje pobjedničkog iranskog „šaha nad šahovima“ Šapura I., te Filipa Arapskog (klećeća figura) kako moli za mir i zarobljenog Valerijana u pozadini (stojeća figura) kako ga Šapur drži.

Vrlo lijepo urađena kameja koja prikazuje zarobljavanje Valerijana
od strane Šapura I. Danas se nalazi u Cabinet des Médailles u Parizu.

Reljef iz Bišapura prikazuje Šapura I. sa tri rimska cara : Gordijan III. se nalazi pod kopitama Šapurovog konja, Filipa Arapskog kako moli na koljenima i Valerijana, kojeg drži zarobljenog Šapur I. Ovaj bišapurski reljeg kao da govori u prilog mogućnosti da je Gordijan III. poginuo u bitci. Prikaz zgaženog Gordijana III. i molečljivog Filipa Arapskog se pojavljuju na još dva bišapurska reljefa, a na jednom od njih je i prikaz zarobljenog Valerijana.

O daljoj sudbini Valerijana i zarobljenika se malo pouzdano zna. Jedino što je sigurno jeste da je umro u Iranu. On je kasnije deificiran od Senata.

Ranokršćanski pisac Laktancije, inače pun bijesa i mržnje prema nekršćanskim vladarima Rima, navodi sljedeće: „Nedugo poslije toga podigao je i Valerijan, potaknut sličnim bjesnilom, opake ruke protiv boga i premda u kratkom vremenu, prolio je mnogo pravedne krvi. Njemu je bog namijenio jednu novu i neobičnu vrstu kazne, tako da bi sljedećim naraštajima poslužio kao opomena da će božji protivnici za svoje zločine uvijek primiti zasluženu platu. Kada su ga zarobili Persijanci, nije izgubio samo carsku vlast, koju je nerazumno zloupotrebljavao, nego i slobodu, koju je on drugim oduzimao, i živio je u sramotnom ropstvu. Naime, kada bi se persijski kralj Šapur, koji ga je zarobio, želio uspeti u svoja kola ili uzjahati konja, zapovijedio bi da se Rimljanin prigne i ponudi leđa, tako da mu Šapur nagazi na grbaču. Izrugujući mu se i smijući se, prebacivao bi mu pritom da je to istina, a ne ono što Rimljani slikaju na zidovima i tablicama. Nakon što je bio zasluženo pobijeđen, poživio je još toliko da bi rimsko ime dugo služilo ruglu i podsmijehu barbara. Ka tome ga je kao kazna stiglo još i to što mu je sin bio car, ali u kojem nije našao osvetnika svoga zarobljeništva i najgoreg ropstva niti je sin uopće zatražio njegov otkup. Pošto je pogrdan život tako sramotno završio, koža mu je bila odrana i kada je skinuta sa njegovog mesa, obojena je u crveno da bi u hramu barbarskih bogova bila čuvana na uspomenu njihova najsjajnijeg trijumfa i da bi pogled na nju uvijek služio kao opomena našim izaslanicima kako se Rimljani ne smiju previše uzdati u svoju snagu kad kraj persijskih božanstava vide ostatke zarobljenog rimskog vladara.“

Po drugim verzijama Valerijan je nakon dugog ovakvog tretmana ponudio veliki otkup, ali je Šapur natjerao Valerijana da proguta istopljeno zlato. Postoji i verzija gdje je Valerijan i živ oderan. Po Laktanciju je tek decenijama kasnije, nakon jednog iranskog poraza, preparirana koža uklonjena iz glavnog iranskog hrama, kremirana i sahranjena. U historiografiji postoji i drugačije mišljenje, po kojem su Valerijan i drugi rimski zarobljenici poslani ili u Bišapur ili Gundišapur. Valerijan bi tamo dostojno (u skladu sa svojim pređašnjim položajem) prebivao do kraja života, dok je Šapur I. iskoristio zarobljenike, posebno inženjeriju u građevinskim poduhvatima. Tako je izgrađena i brana Band-e Kaisar / ”Cezarova brana” kod persijskog grada Suze, most Shadervan i Shushtar vodeni mlinovi. Rimski zarobljenici su sigurno korišteni i za gradnju grada Bišapura. Sasvim je moguće da je Laktancijev opis apokrifan i vođen ideološkom motivacijom. Ova priča se kasnije prepričavala i ponavljala kod kasnijih pisaca koji su imali iranofobističke stavove.

Mozaici iransko – rimskog tipa iz tzv. Šapurove palate u Bišapuru.

Kaos u Državi

Vijest o zarobljavanju velike armije i samoga cara je protutnjala tadašnjim rimskim svijetom i imala je skoro šokirajući efekt. Lojalnost u središnju vlast je bila prilično poljuljana i sada nastupa vrijeme skoro kroničnih uzurpacija koje *Historia Augusta* skupno naziva "30 tirana", povodeći se za povijesnim događajem iz vremena atenske historije poznatim kao "Vladavina tridesetorice" iz 404./403. god. p. n. e. Sav taj teret pao je na "leđa" Valerijanovog starijeg sina Galijena.

Galijen (cc. 218. – 268. god. n. e.) samostalno vladao od 260. do 268. god. n. e. Po rođenju se zvao *Publius Licinius Egnatius Gallienus*, a kao car *Caesar Publius Licinius Egnatius Gallienus Augustus*. Legende na novcima ga povezuju sa Falerijem u Etruriji i možda je to bilo mjesto njegovog rođenja. Galijen je bio oženjen sa Julijom Kornelijom Saloninom (*Iulia Cornelia Salonina*). Porijeklo Kornelije Salonine je nepoznato. Kada je Galijen postao suvladar sa ocem Valerijanom i Kornelija Salonina je dobila titulu i naziv auguste. Na novcima sa latinskom legendom se njeno ime pojavljuje samo u formi Kornelija Salonina, dok grčke legende nose i imena: *Iulia Cornelia Salonina, Publia Licinia Cornelia Salonina* i *Salonina Chrysogona.*

Bista Kornelije Salonine. Danas se nalazi u muzeju Ermitaž u Sankt Petersburgu u Rusiji.

Novčić – antoninijan sa portretom Kornelije Salonine na aversu.

Galijen i Kornelija Salonina su imali tri sina i to:

1. Publija Licinija Kornelija Valerijana ili samo Valerijana II. (*Publius Licinius Cornelius Valerianus*). Djed je unuka Valerijana II. imenovao za cezara 256. god. n. e., i postavio u Sirmiumu kao predstavnika vladajuće familije za ilirske i podunavske provincije dok je Galijen svoju pažnju usmjerio na galsko – germanske provincije.

   Za nadzornika tada vjerojatno maloljetnog Valerijana II. je postavljen Ingenej (*Ingenuus*) koji je bio namjesnik zapovjednik srednjopodunavske granice. Ingenej je imao specijalna ovlaštenja, i bio je zadužen da odbija sarmatske napade.

   Vrela navode da Salonina nije bila sretna sa ovakvom odlukom, ali se nije mogla suprotstaviti odluci svoga svekra, koji je bio *pater familias*. Kornelija Salonina je sumnjala u Ingenejeve motive i stvarne namjere, pa je tražila da drugi časnik po imenu Valentin bude izabran za čuvara Valerijana II. Bez obzira na svu predostrožnost, Valerijan II. je umro ili krajem 257. ili početkom 258. god. n. e., što je izlozilo Ingenejevu poziciju opasnostima. Ingenej je inače uživao raširenu podršku među ilirskim trupama i ilirskim provincijskim upravama.

2. Publija Licinija Kornelije Salonina Valerijana ili samo Salonin (*Publius Licinius Cornelius Saloninus Valerianus*) rođen je cc 242. godine n. e. Nakon smrti Valerijana II. za novog cezara je imenovan Salonin, a za njegovu regiju je određena galsko – germanska granica. Za njegovog staratelja i čuvara (*in loco parentis*) je određen (po Zosimu) Silvan ili (po Zonari) Alban / *Albanus*. Postoje pretpostavke u historiografiji da je Silvan ili Alban možda bio pretorijanski prefekt, ali se to u vrelima ne spominje i male su stvarne mogućnosti da je o tome bilo riječi. Glavno sjedište Salonina je bilo u Kelnu. Ovo imenovanje za cezare, prvo Valerijana II., a zatim i Salonina je moguće bilo motivirano i željom samoga Valerijana da osigura svoju dinastiju na dugoročne staze.

3. Publije Licinije Egnatije Marinijan (*Publius Licinius Egnatius Marinianus*).

Antoninijan sa portretom Valerijana II. na aversu.

Antoninijan sa portretom Salonina na aversu.

Sudeći po ovim primjerima Valerijanovo rješenje po pitanju snaženja, već prilično poljuljanog, carskog autoriteta u ugroženim regijama u kriznim vremenima se zasnivalo na tome da se članovi vladajuće familije rasporede u tim regijama koje su ugrožene vanjskim napadima, unutarnjim pobunama i uzurpacijama. Smatrao je da bi se time rasteretila središnja uprava i povećala odgovornost državnog aparata na regionalnom nivou. Međutim, iako je načelno njegova procjena bila promišljena, nedostajala joj je jedna ključna stavka → zaleđe u autoritetu i oružanoj sili. Samo „golo“ prisustvo članova vladajuće familije nije bilo dovoljan garant da će disperziranje carske vlasti polučiti očekivani rezultat. Disperzirani augusti i cezari su morali raspolagati sa značajnim iskustvom, odgovarajućom stvarnom moći i neosporivim autoritetom, a ne samo sa carskim imenom. Oni bi trebali

da pod svojom punom kontrolom i odgovornošću imaju i sve vojne jedinice, resurse i potencijale dodijeljenog im područja. Dječaci i mladići bez iskustva, podrške i popularnosti u vojsci, regionalnoj administrativno – upravnom aparatu, provincijskoj i lokalnoj eliti jednostavno nisu imali šansi da se izbore za ostvarenje namijenjenih im ciljeva. Posebno je problem dobivao na značenju ako su ovi mladići dobivali za tutore ili nadzornike moćne (na regionalnoj osnovi) pojedince. Ono što nije shvatio Valerijan, dobro je razumio Dioklecijan kada je uspostavio sustav tetrarhije.

Najveći dio svoga suvladarstva Galijen je proveo u graničnim zapadnim provincijama (*Germania Inferior, Germania Superior, Raetia, Noricum*), ali je sigurno i u ovom razdoblju posjećivao i dunavsko – ilirsku regiju. Prema Eutropiju i Aureliju Viktoru, on je pokazao energičnost i uspješnost u odbijanju napada germanskih invazorskih skupina na zapadnu granicu. I numizmatička svjedočanstva izgleda da potvrđuju uspješnost Galijenovog djelovanja na zapadnim granicama, kao i pobjedu u Dakiji. Galijen je imao tu nesreću da je tadašnja historiografija, a preko nje i kasnije historiografije imale negativističku percepciju Galijena, pa su informacije o tim njegovim pobjedama prilično uzgredne i fragmentarne. U Rim je možda svraćao 255. i 257. god. n. e. kada je biran za konzula.

Iz vijesti o uzurpacijama se može donijeti sljedeći zaključak. One su se uvijek dešavale na graničnom području i to na onim linijama koje su bile tada najugroženije (Levant, Podunavlje, Rajna). To je značilo da se od tih mnogih uzurpatora primarno očekivalo da zaštiti granice od vanjskih invazora. Angažiranje u tome mogloe je donijeti popularnost, da bi opet zanemarivanje granice i odbrane izazivali ogorčenje, pa i nove pobune. Samo oni koji su uspjeli da održavaju stabilnost granice mogli su se nadati nešto dužoj vlasti.

Katastrofa kod Edese je inicijalna kapisla za pokušaje uzurpacije. Prvi koji je pokušao iskoristiti situaciju je bio Ingenej, koji se aklamirao za cara u Sirmiumu. Kada se govori o pokretu Ingeneja, historijski izvori nisu baš precizni što se tiče kronologije.

Moguće je da je do pokušaja uzurpacije došlo i prije katastrofe kod Edese, odnosno da je Ingenej nastojao iskoristiti Galijenovu zauzetost na zapadnim granicama i Valerijanove borbe na istoku pa se proglasio carem. Ako je do pokušaja uzurpacije došlo prije katastrofe kod Edese, onda je ona možda bila povezana i sa smrću Valerijana II. U tom slučaju bi se Ingenej smatrao odgovornim za smrt, pa bi njegova uzurpacija bila i reakcija na Galijenov odluku o eventualnom kažnjavanju Ingeneja. Naravno sve navedeno spada u red špekulacija. Pobunjenoj panonskoj vosjci se priključio i mezijski garnizon pa i civilno stanovništvo. Svi oni su bili nezadovoljni što je granica zapostavljena i narod izložen stalnim napadima Jaziga, Roksolana, Karpa.

Bez obzira kada je došlo do pokušaja Ingenejeve uzurpacije, Galijen je brzo reagirao i sa rajnske granice se prebacio na Balkan koristeći i novi tip vojske → elitnu konjičku regimentu pod nazivom *comitatenses* kojom je zapovijedao Aureol.

Novi vid vojske je moguće nastao na zahtjev Galijena i predstavljao je odstupanje od dosadašnjeg načela pozicionih jedinica. *Comitatenses* su trebale biti mobilne trupe, kao neka vrsta modernih „snaga za brzu reakciju“ i direktno vezane sa ličnošću cara ili nekog njegovog najbližeg opunomoćenika, radi čega se i zovu „Sljedbenici“/“Pratioci“. Ove trupe su (za vrijeme Galijena) poradi upravo te mobilnosti, bile ustvari konjaničkog tipa. Njihovo konačno definiranje je završeno tek sa vremenom Dioklecijanove vojne reforme. Galijen je i profesionalizirao zapovjedništvo nad legijama, konačno završivši proces koji je započeo Septimije Sever sa postavljanjem viteških primipilara za komandante tri novoosnovane legije. Galijen je to onda primijenio i na ostale legije, dajući tim primipilarima – odnosno vojnicima od karijere titulu *praefectus pro legato* („prefekt koji djeluje kao legat“). Ovim je prilično naštećeno pozcijama i interesima senatorskog staleža iz kojeg su se regrutirali zapovjednici legija još od augustovskog doba, jer su praktično izbačeni iz vojne hijerarhije. To je imalo posljedicu i po izbor namjesnika provincija, na čije čelo sve češće dolaze pojedinci sa vojnom karijerom. U tim trenucima teške krize i ozbiljne ratne situacije, Galijenovo izbacivanje iz vojske senatora i zamjenjivanje iskusnim časnicima je možda imalo rezona i smisla, ali na duge staze se pokazalo problematičnim. Ovim je Senat još više gubio na značenju, on se pasivizirao, gubio ulogu općedržavne institucije, a senatori su se i odvojničili što je imalo katastrofalan efekt na borbenu spremu rimskih visokih elita. Sa druge strane ovo je doprinijelo da legije dobiju profesionalno vodstvo, ali ti zapovjednici bez uporišta u senatorskoj tradiciji i nekog zaleđa u civilnoj političkoj i upravno – administrativnoj strukturi su predstavljali i direktnu opasnost. U ambicioznim karijernim vojnicima – zapovjednicima se lako mogla probuditi želja za dostizanjem i najviše vlasti. A to je u značajnoj mjeri započelo već u vrijeme samoga Galijena.

Bez obzira što ga literarna vrela pokušavaju ocrniti kao lošeg vladara, činjenica je da je Galijen bio energičan car u jednom dosta kriznom razdoblju i da je nastojao spasiti što je moguće više. U skladu sa tim su i bile provođene te vojne reforme, bez kojih bi bilo teško zamisliti obnovu za vrijeme Klaudija II. i Aurelijana. Uz to, svi ti kasniji carevi, poglavito ilirskog porijekla, su direktno proistekli iz Galijenovog časničkog kora. U Galijenovoj armiji su izgradili karijere, i dostigli visoke činove i nadasve stekli iskustvo zapovijedanja nad većim postrojbama. Uklanjanjem senatorske barijere za komandovanje legijama, obični vojnici su konačno mogli svoju karijeru završiti na carskom tronu. Sada je nastupilo vrijeme za iskusne, odlučne i borbene vladare iz Ilirika, koji su prešli kompletan vojnički „*cursus honorum*“.

Manije Acilije Aureol je bio skromnog dačkog porijekla. Po Zonari on je bio pastir, prije nego je ušao u vojsku. Tako je on vojničku karijeru započeo sa najniže hijerarhijske pozicije.

U turbulentnim periodima one se pokazao kao jedan od najbriljantnijih zapovjednika i vojnika toga doba.

Do bitke je došlo ili kod Mursa (današnji Osijek) ili kod Sirmiuma i Ingenejeve trupe su poražane najviše zahvaljujući komitatima i njihovom zapovjedniku. Ovo je bila prva zabilježena bitka u kojoj su komitati, nova komponenta u vojnim rodovima, svojom mobilnošću donijeli borbenu prevagu. Ingenej je ubijen ili od sopstvenih vojnika ili je počinio samoubistvo nakon pada Sirmiuma, udavivši se u obližnoj rijeci.

Invazija Alamana

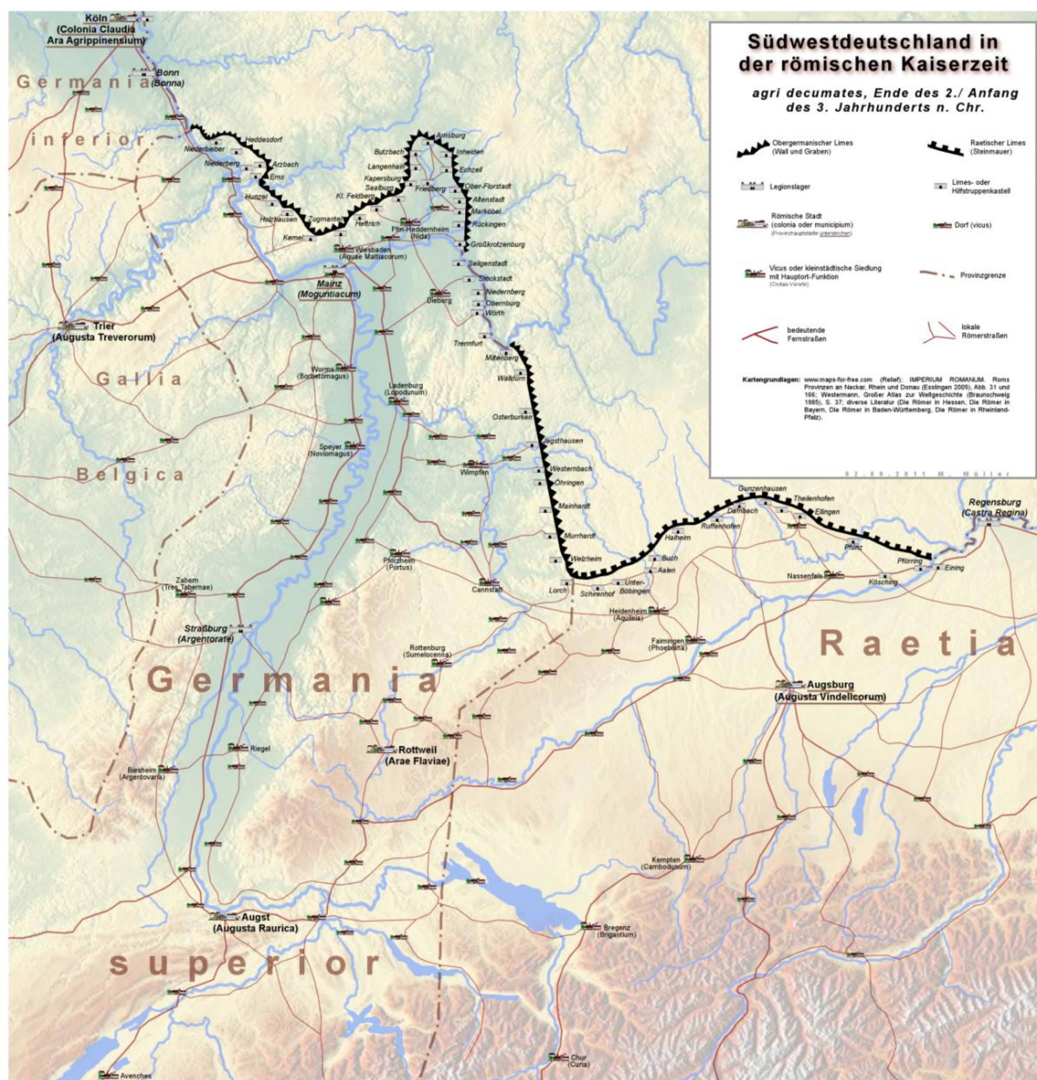
U toku III. stoljeća n. e. u prekorajnskoj Germaniji odvijali su se određeni kulturološki, politijogenetski i etnogenetski procesi koji su izmijenili političku sliku prekorajnske Njemačke i postavili osnove za germanski svijet ranog srednjeg vijeka. Niz nekada manjih političkih njemačkih naroda sada se više ne pojavljuje u vrelima, a umjesto njih na svjetlo dana izbijaju imena Franaka i Alamana.

Franci su se vjerojatno razvili simbiozom niza zajednica koje su naseljavale područja sjeverno od donjogermanske provincije. Možda su tome procesu franačke politijogeneze i etnogeneze tako učestvovali Sugambri, Kamavi, Brukteri, Hati, Hatuariji, Tenkteri, Ampsivari...itd.... Od sredine III. st. n. e. rimski svijet je kao prve susjede imao Franke, što je kao posljedicu imalo vrlo prožimajuće i svestrane odnose u svim pogledima. Nekada bi bili protivnici, nekada saveznici da bi na kraju upravo Franci bili ti koji će dati temeljni pečat latinskom, rimokatoličkom Zapadu. Kasnije (najkasnije do sredine IV. st. n. e) su se Franci diferencirali na dvije glavne skupine i to: Primorske ili Salijske Franke (u Toxandria oko današnjeg Antverpena) i Riječne ili Ripuarijske Franke. O porijeklu Franaka govore ranosrednjovjekovna djela *Historia Francorum* Grgura iz Tura, Fredegarova „Kronika“, *Liber Historiae Francorum* anonimnog autora i *Gesta*. Bliskost i višestoljetnog kontakta Franaka i rimskog svijeta doprinijeli su da se razvije i mitologija koja je Franke uvodila u grčko – mediteranski mitološki ciklus i tako ih kontekstualizira kao drevnu sastavnicu razvijene mediteranske civilizacije. Tako se i oni, slično Rimljanima stoljećima ranije, dovode u vezu sa Trojancima. Po sličnom obrascu su i Turci uvedeni u drevni mediteranski civilizacijski kontekst, isto vezivanjem sa Trojancima.

Alamani su se formirali do III. st. n. e. istočno od gornjogermanske provincije i sjeverno od *Agri Decumates*, sličnim simbiostičkim procesom kao i Franci. Samo njihovo ime indicira da je riječ o konglomeratu nekada manjih političkih naroda i zajednica. Po Aziniju Kvadratu, kojeg citira romejski historičar Agatija sredinom VI. stoljeća n. e., alamansko ime znači „Svi ljudi“. Moguće je ustvari da su tu germansku podetničku skupinu sa imenom Alamani nazivali samo njihovi susjedi i stranci, dok bi se oni sami zvali

Svebima/Svevima/Švabama. U pojedinim romanskim (francuski, portugalski, kastilijanski/ španski), keltskim jezicima (velški), arapskim narječjima, persijskom i turskom jeziku alamansko ime danas pojmovno designira Njemačku, Nijemce i njemački jezik. Alamane prvi put spominje Kasije Dion u kontekstu Karakaline kampanje iz 213. god. n. e. Pisci klasičnog razdoblja Alamane opisuju uvijek kao divljake i barbare, ali arheologija pokazuje da su oni u ovom periodu već bili sofisticirana i kultivirana zajednica koja je dosta toga već preuzela iz razvijene mediteranske civilizacije. Pojava Alamana je možda i rezultat usložnjavanja i razvijanja germanske socijalne strukture, odnosno prelaska na više nivoe organiziranja više bazirane na teritorijalnoj nego rodovsko – plemenskoj osnovi.

U periodu kada se Galijenova armija obračunavala u srednjem Podunavlju sa Ingenejevim otpadništvom, došlo je do velike invazije prekorajnskih Nijemaca. Razlog je vjerojatno ležao u tome što je granica bila oslabljena, uslijed toga što je Galijen u Podunavlje poveo značajan dio trupa. Tako je upad u rimski svijet postao vrlo primamljiva opcija za prekorajnske Nijemce. Prvo su napali Franci, pa su preko Donje Germanije ušli u Galiju. Jedna njihova skupina je čak prodrla do Španije, opljačkavši grad *Taracco* (današnja Tarragona). Ovaj franački upad je više imao značenje pljačkaških napada nego neke cjelovite invazije radi zadobijanja teritorija. Mnogo je opasniji bio udar Alamana, koji je imao i naznake invazije i ekspanzije. Oni su se probili kroz *Agri Decumates*, a bili su slijeđeni od Jutunga. U prostoru Gornje Germanije, *Agri Decumates* i Retije nanijeli su veliku i materijalnu i ljudsku štetu, a onda su upali u Italiju. Nisu se zaustavili samo u graničnim zonama, nego su ušli i u dubinu teritorija. Posebno je opustošena plodna dolina rijeke Po. Njihovo uspješno probijanje u unutrašnjost Italije je proizvelo efekt šoka, jer je prvi put nakon stotina godina došlo do proboja strane vojne sile u metropolu Carstva. Poseban je strah zavladao u samom Gradu, koji tada nije bio zaštićen zidinama a golema masa invazora se nalazila u blizini. A i sam car se sa regularnom armijom nalazio van Italije. Rimski Senat je tada pokazao zadivljujuću organizacijsku spremnost i odgovornost, u stilu onog republikanskog Senata. Ostavljen sam, Senat nije mnogo premišljao niti pokazivao kukavičluk i defetizam, nego je pokrenuo novačenje u okviru gradskog plebsa i sakupljanje jedne improvizirane armije. Ova armija se sastojala i od dijelova pretorijanske garde. Nova senatska armija je uspjela da zaustavi, porazi i odbije alamansku vojsku. Ovo je bio posljednji veliki čin rimskog Senata u njegovoj povijesti. Čim je saznao šta se dešava u Italiji, Galijen je pregrupio armiju i iz Podunavlja krenuo u sjevernu Italiju. Alamanska vojska je bila kod Milana presretnuta od Galijenove armije. Prema Zonari u bitci je ubijeno samo u jednom danu do 300.000 Alamana. Bez obzira na to da je podatak kod Zonare, značajno preuveličan ostaje činjenica da je bitka kod Milana jedna velika rimska pobjeda, dobrodošla u vrlo teškim vremenima i težak poraz za Germane. Nakon pobjede kod Milana Galijen je dobio počasni naziv *Germanicus Maximus*.

Karta koja prikazuje *Agri decumates*.

Međutim i pored pobjede kod Milana, iz strateških razloga Galijen je izgleda morao da privremeno evakuira zonu *Agri Decumates*. Tako je započelo alamansko postupno naseljavanje u ovom području.

Upad Alamana i bitka kod Milana su pokazali ujedno i slabosti tradicionalne pozicionirane odbrane duž granice i vrijednost postojanja mobilne armije u unutrašnjosti. Nakon bitke je u Milanu postavljanu i dio te mobilne (poglavito konjaničke) regimente po zapovjedništvom Aureola, sa zadatkom da štiti Italiju od potencijalno novih invazija i da kontrolila alpske prelaze u odnosu prema Postumu.

Za razliku od Alamana koji su doživjeli težak poraz kod Milana, Jutungi su se uspjeli izvući iz Italije sa velikim plijenom i zarobljenicima.

Jutungi / *Iuthungi* su bili germanski narod sjeverno od Dunava, otrpilike u današnjoj sjevernoj Bavarskoj. Značenje imena ovog naroda znači „Potomci“ i odnosi se na drevni svebski narod Semnona.

Ali iako su izbjegli glavnu armiju pod komandom Galijena, Jutungi su se morali suočiti sa armijom koje je predvodio Marko Simplicinije Genijal / *Marcus Simplicinius Genialis*. U bitci kod *Augusta Vindelicorum* / Augsburga 24-25. IV. 260. god. Jutungi su doživjeli težak poraz.

Epigrafski spomenik AE 1993, 1231 = AE 1994, 1325 = AE 1995, 1179-1181, AE 1996, 1182-1183 = AE 1997, 1202-1204 = AE 2001, 1561 = AE 2005, 1058 iz Augsburga koji komemorira veliku pobjedu nad Jutungima krajem aprila 260. god. n. e.

Pobuna Regalijana

Više manje u vremenskoj bliskosti sa bitkama protiv Alamana, došlo je do pokušaja još jedne uzurpacije u Iliriku. Za novog cara i augusta je proklamiran Kornelije Publije Gaj Regalijan/*Cornelius Publius Caius Regalianus*, koji je po *Historia Augusta* Regalijan bio dačkog kraljevskog porijekla, daleko srodnik posljednjeg kralja Decebala. On sam je sigurno bio senatorskog ranga, a i njegova supruga Sulpicija Drijantila (*Sulpicia Dryantilla*) je bila nobilskog porijekla U trenutku pobune, Regalijan je obnašao dužnost namjesnika Donje Panonije. Razlozi pobune i uzurpacije su, zbog slabe informiranosti u izvornoj građi, ostali više – manje nepoznati. Moguće je da je i ova uzurpacija rezultat nezadovoljstva sa djelovanjem Galijena (koji je otišao u Italiju kako pobijedio Alamane) poradi ugrožavanja podunavske granice od Sarmata. Regalijan je aklamiran za augusta, a Drijantila za augustu. Njega su aktivno podržale one trupe koje su ranije bile na strani Ingeneja. To je uključivalo osam legije panonske armije, legije iz garnizona u Durostorumu i armija Dakije. Regalijan je držao vlast nekih pola godine i izdavao je novčiće sa svojim likom. Kovanice su izdavane u kovnici u Karnuntumu i sastojale su se od antoninijana koji su bili prepravljeni novci izdavani još u vrijeme Septimija Severa, Aleksandra Severa i Maksimina Tračkog. Iako je imao početnih uspjeha u borbi protiv Sarmata, poraz su mu zadali sarmatski Roksolani koji su prodrli u Panoniju i koji su zauzeli čak i Sirmium. Tada je i poginuo Regalijan, vjerojatno od sopstvenih trupa. Možda je i Drijantila dijelila njegovu sudbu.

Antoninijan koji na aversu ima prikaz Sulpicije Drijantile.
Cc 260. god. n. e. Na reversu je prikaz boginje Junone.

Pobuna u Aleksandriji

Nakon ugušenja uzurpacije Makrijana, Egipat je povraćen središnjoj vlasti i aleksandrijske kovnice su 261. god. n. e. započele ponovno (nakon kratkog prekida) kovanje novca u ime Galijena. Međutim u Aleksandriji je, nakon poraza Makrijana, došlo do pobune i uzurpacije. Za cara se dao proglasiti namjesnik Lucije Musije Emilijan (*Lucius Mussius Aemilianus*).

Musije Emilijan je vjerojatno bio italijanskog porijekla, a za Valerijana je postao prefekt Egipta. On je prvo podržao pobunu i uzurpaciju Makrijana.

Galijen je brzo intervenirao u u Egipat je poslao trupe pod komandom Aurelija Teodota (*Aurelius Theodotus*). Do odlučujuće bitke je došlo kod egipatskih Teba (sigurno prije 30. III. 262. godine n. e.). Emilijanove trupe su poražene, a on sam je bio zarobljen i pogubljen. I zarobljeni vojnici su okrutno kažnjeni i mnogi su pogubljeni. I njegov sljedbenik Memor (koji je bio dužnosnik zadužen za snabdjevanje Rima egipatskim žitom) je bio pogubljen. Novi prefekt Egipta je postao Teodot, koji se kao takav spominje i u augustu 262. godine n. e. Sačuvana korespondecija episkopa Dionizija iz Aleksandrije nudi veoma živu sliku o tadašnjem stanju u Egiptu.

Historia Augusta izvještava i o nemirima među robovima na Siciliji, te bezakonju i razbojništvu koji su ugušeni tek uz dosta muke. U ovo vrijeme je došlo i do snažnog zemljotresa u Maloj Aziji, a koji se osjetio i u Italiji i Libiji. Došlo je i do smrtonosne epidemije koja je započela već sa Valerijanovim vojnicima na istoku, da bi se kasnije proširila i po drugim oblastima. *Historia Augusta* spominje i da je došlo do pobune u Bizantu. Galijen se osobno uputio tamo sa značajnom armijom. Nakon zauzimanja grada (prije jeseni 262. god. n. e.) pogubljeni su zarobljeni vojnici a grad i njegovi stanovnici su oštro kažnjeni.

Napadi gotske politije i Herula

Građanski sukobi i slaba granica su tako povoljno izgledali Gotima i drugim zajednicama u donjem Podunavlju da su njihovi i pomorski i kopneni prepadi postali kronični. Poradi podataka iz izvorne građe (*Historia Augusta,* Zosim, romejski pisci i kompilaori Zonara i Georg Sinkel koji se pozivaju i na izgubljenu Deksipovu historiju) koji su nejasni, fragmentirani, nekada i proturječni postoji određena konfuzija u vrelima o ovim napadima, od toga ko ih izvodi, kada i na koji način. I možda bi se bar ugrubo ovi upadi mogli rekonstruirati na sljedeći način.

Goti su bili upali na istočni Balkan i 262. god. n. e., gdje su naletili na makrijansku armiju koja je sa istoka prodirala prema Balkanu. Tom prilikom su oni poraženi i izbačeni na drugu stranu granice. Goti su pomorskim putem 263. god. n. e. prodrli do Efesa i čak uspjeli da opljačkaju hram Artemide Efeške. U ovo vrijeme (266. god. n. e.) Goti su morskim putem napali Bitiniju i došli sve do priobalnog grada Herakleje (danas Bendergli). Ali su u povratku, opterečeni plijenom, Goti izgubili veliki broj brodova, bilo zbog morskih nedaća bilo zbog sukoba sa rimskim floilama. Ipak su rimski zapovjednici uspjeli da suzbiju gotske napade i da ih protjeraju iz Male Azije.

Kulminacija upada sa sjevernih obala Crnog mora na Istočni Balkan i zapadnu Malu Azija desila se na samom kraju Galijenove vladavine. Ova zbivanja pružaju i najkompleksnija istraživanja, jer su baš po ovom pitanju vrela najkonfuznija i najproblematičnija. Radi toga u historiografiji postoji više različitih verzija rekonstrukcija. U ovom djelu prihvatiće se verzija o dvije različite invazije i o Klaudiju II. kao pobjedniku kod Niša.

Prvu veliku invaziju su započeli germanski Heruli 267. god. n. e. Njihova flota je brojala 500 brodova, i pustošili su južne obale Crnog mora i neuspješno su napali Bizant i Kizik. Protiv njih je Galijen poslao svoje zapovjednike bizantince Kleodama i Ateneja. Oni su uspjeli da poraze u jednoj pomorskoj bitci Herule, ali su ovi ipak uspjeli da prodru u Egejsko more. Tu su opljačkali Lemnos i Skyros i napadnu nekoliko gradova (Korint, Argos, Sparta i Atena) u provinciji Ahaji. Tom prilikom je historičar Deksip, koji je bio i atenski državnik (obnašao je dužnosti arhonta kralja i arhonta eponima), pokazao zavidnu hrabrost i incijativnost. On je okupio svoje zemljake i vrlo ih uspješno vodio u kontraofanzivu i nanošenje veoma ozbiljnih gubitaka Herulima. Zbog gubitka brodova, Heruli su se odlučili vratiti kopnenim putem preko Beotije i Makedonije. Na kraju je i sam Galijen došao na istočni Balkan i porazio ih je na rijeci Nestos (granica Makedonije i Trakije). Ovoj pobjedi je posebno doprinijela konjica iz Dalmacije. Gubici Herula su iznosili 3000 ljudi. Nakon toga je herulski vođa Naulobat postigao sporazum sa Rimljanima. Nakon ove bitke Galijen je ostavio na Balkanu vojskovođu Marcijana, a sam se uputio prema Milanu kako bi ugušio uzurpaciju Aureola.

Istovremeno sa Aureolovom uzurpacijom, Galijenovom smrti i izborom i početkom vladavine Klaudija II. desila se još jedna invazija. Goti su 267. god. n. e. pokrenuli veliki pokret na Balkan. Ovo nije bio samo vojni upad, nego i pokušaj zauzimanja teritorije i naseljavanja. Izvori govore o enormnoj brojnom stanju invazora (Goti, Gepidi, Peucini i opet Heruli), najvećem do tada. Historia Augusta i Zosim daju nevjerovatne i sigurno dosta preuveličane i pretjerane brojke, pa se spominje broj od 2000 do 6000 brodova i 325.000 ljudi. Flota se sabrala na ušću rijeke *Tyras* (današnji Dnjestar). Oni nisu uspjeli da zauzmu gradove Tomi i Marcianopolis, a napali su neuspješno i Bizant i Hrisopolis. Oni su izgubili u Propontidi određen brodova, ili zbog morskih nedaća, neiskustva mornara i rimskih flotila. *Historia Augusta* spominje zapovjednika Venerijana (*Venerianius*) kao onoga ko

je uspio da porazi protivničku flotu. Zatim su ušli u Egejsko mora i pustošili sve do Krete i Rodosa. Glavni dio ovih snaga se pripremao napasti Solun i Kasandreju. Napravili su opsadne mašine i malo im je nedostajalo da zauzme ove gradove, kada je došla vijest o približavanju velike armije koju je vodio novi princeps Klaudije II. Zato se ta velika masa povukla u unutrašnjost Balkana usput pljačkajući i uništavajući.

Smrt Galijena

Galijen je imao problema i sa ponovnim pokušajima uzurpacije. Ovaj put je to uradio Aureol, koji je komandirao konjicom stacioniranoj u Milanu. Motivi za ovu pobunu su nejasni. Možda je Aureol izgubio povjerenje u Galijena jer ovaj nije uspijevao da se obračuna sa Postumom. A možda je i Aureol bio nezadovoljan i svojom pozicijom u vojno – političkoj hijerahiji, jer je od toliko toga uradio za Galijenovu vlast a da nije dostigao visoke počasti. Izgleda da je Aureol, u prvo vrijeme otpadnuća, paktirao sa Postumom. Ovo savezništvo je predstavljalo vrlo ozbiljnu pretnju Galijenu. Do bitke izmedju Galijenu lojalnih vojnika i onih koji su prišli Aureolu je došlo kod mjesta koje se danas zove Pontirolo (od latinskog *Pons Aureoli* = Most Aureola) Nuovo kod Milana. Aureol je poražen i pobjegao je u Milano, koji su opkolile Galijenove snage.

Međutim, Galijen nije dugo uživao u pobjedi. Postoje različiti opisi onoga što se tada desilo. Po *Historia Augusta* konspiraciju su vodili Galijenov prefekt pretorijanaca Aurelije Heraklijan (*Aurelius Heraclianus*) i zapovjednik Marcijan. Marcijan i Kekropije, (zapovjednik dalmatinskog kontingenta) su raširili vijest da Aureol napušta Milano i kreće sa trupama prema pozicijama Galijenove armije. Galijen je brzo istrčao iz svoga šatora i to tjelohranitelja. I tada ga je Kekropije ubio. Po jednoj verziji konspiratori su odmah izabrali za novog cara Klaudija II. (koji kao nije znao za zavjeru), a po drugoj ga je za cara i nasljednika imenovao sam Galijen na posmrtnom odru.

Zapovjednici na savjetovanju neposredno nakon Galijenove smrti su na prijedlog Marcijana prihvatili da isplate *donativum* od po 20 zlatnika svakom vojniku.

Historia Augusta je nastajala i u vrijeme II. flavijevske dinastije (koja je tvrdila da je familijarno vezana sa Klaudijem II.), pa je možda radi toga izbjegavala i da spomene Klaudija II. kao učesnika u zavjeri. Po Zosimu i Zonari zavjeru su organizirali Heraklijan, Klaudije i Aurelijan. Učešće najviših vojnih zapovjednika središnje armije u detroniziranju Galijena upućuje na to da su oni bili više zasićeni Galijenovom vladavinom i da je vladalo uvjerenje da za novu fazu borbe za očuvanje jedinstva i stabilnosti rimskog svijeta Galijen više nije bio prikladna osoba.

Jednostavno rečeno, Galijen se morao ukloniti je je sada predstavljao smetnju obnovi rimskog svijeta. Po Aureliju Viktoru i Zonari, čim su vijesti o Galijenovoj smrti došle u Rim, Senat je naredio egzekuciju (jesen 268. god. n. e.) ostatka njegove familije, uključujući i brata Valerijana i sina Marinijana, i njegovih najbližih sljedbenika i suradnika. Senat je ustvari radio na svoju ruku, jer je Klaudije II. poslao poruku da se poštede njihovi života. Ali Senat je u tolikoj žurbi proveo čistku, da se ona desila prije nego što je došla navedena odluka Klaudija II. Za razliku od senatora, Klaudije II. prema ubijenom Galijenu ponio sa dostojnim poštovanjem. Dao da se Galijen deificira i dostojno sahrani u grobnicu njegove familije na Apijevoj cesti. Ipak se kasnije Klaudije II. potrudi da se Galijen deificira.

Valerijan je po Zonari ubijen u Rimu (što je vjerojatnija mogućnost), a po Eutropiju i *Historia Augusta* on je umoren u Milanu. Sudbina Kornelije Salonine je nepoznata. Aureol se predao Klaudiju II. Ali još prije nego što je Klaudije II. odlučio šta da radi sa njim, pretorijanci su ubili Aureola. Po *Historia Augusta* Aureol je poginuo (i to na mostu koji nosi njegovo ime) u bitci sa trupama Klaudija II. Najviše informacija o Aureolu donosi Zosim.

Galijen nije uživao milost i simpatije historičara i drugih pisaca iz klasičnog doba. Eutropije, Aurelije Viktor i Trebelije Polie (*Trebellius Pollio*; pisac Galijenove biografije u *Historia Augusta*) portretiraju Galijena u najgorem mogućem svjetlu. Njemu se pripisuje loša uprava, separacija provincija na istoku i zapadu. On se promatra i kao osoba sklona hedonizmu, trošenju, zabavljanju, ekstravaganciji, igrama, seksualnoj raskalašenosti (sa ženama), dekadensu i koja zbog svojih postupaka narušava stabilnost Države.

Historia Augusta tako opisuje luksuz, rasipnost i monumentalnost praznika *Decennalia* koji se slavio u jesen 262. god. n. e. kojim se proslavljala desetogodišnjica dolaska na vlast Galijena, zajedno sa Valerijanom. Praznik je komemoriran i sa i emisijom novaca sa legendama *Decennalibus* i *Votis X et XX*. Galijen je imao za plavokosu ljubavnicu po imenu Pipara ili Pipa, koja je bila princeza i krćerka markomanskog kralja. Sa njenim ocem je Galijenom postigao dogovor, po kojem je markomanski kralj pružao usluge i pomoć za dobijeni dio Panonije.

Ove tendencije u opisu su možda i posljedice neprijateljstva senatorskog staleža prema Galijenu. Car je uslijed niza okolnosti koje su izbijale pred njega stvarno radikalno smanjio ingerencije, ovlasti i utjecaj Senata. Posebno je bila značajna odredba o demilitarizaciji senatorskog reda, jer su tako senatori izgubili pozicije u zapovjedništvima vojske. Uz to su pisci iz vremena II. flavijevske dinastije željeli da ocrnjivanjem Galijena, povećaju ugled, slavu i značenje Klaudija II. (pretpostavljenog pretka II. flavijevske dinastije). Uravnoteženiji opis Galijenovog doba daju Zosim i Zonara. Kada se ipak primijeni znanstvena kritika na ova literarna vrela, a i izučavanju dodaju i epigrafski spomenici Galijena je moguće promatrati u pravom svjetlu i to kao sposobnog i aktivnog vladara.

On nije bio vezan samo za seksualne afere i luksuz, nego je bio vrlo prisutan na područjima u koje bi upadali inkursi sa druge strane granice ili na kojima bi se dešavale mnogobrojne uzurpacije.

Itinerarij Galijena za osam godina samostalne vladavine je vrlo impresivan. Potrebno je imati na umu da se Galijen suočio sa najvećim iskušenjima u dotadašnjoj historiji rimskog svijeta. Nakon katastrofe kod Edese, skoro sve granice su bile ugrožene od vanjskih protivnika, a pojavio se najveći broj uzurpatora. I pored toga Galijen je uspio sačuvati najveći dio provincija i Italiju u okviru svoje domene, a iza sebe je ostavio dobru i brojnu armiju, uglavnom sačinjenu od ljudi regrutiranih u Iliriku i drugim podunavskim i sjevernobalkanskim područijima. Galijen je bio i sklon promoviranju sposobnih ljudi bez obzira na njhovo porijeklo. I toj činjenici treba da zahvale napredovanje u karijeri talentirani zapovjednici i vojnici, kao što su Aureol, Klaudije II., Aurelijan. Njegovo protežiranje pojedinaca koji su se brzo uspinjali ljestvicama je označavalo radikalni prekid sa tradicionalnom rimskom politikom postepenog sticanja *cursus honorum*. Dok su ranije načelno bile potrebne najmanje dvije generacije napredovanja da bi se neko podigao iz reda običnih građana – plebejaca do statusa senatora, sada je pojedinac mogao napredovati i do najviše državne počasti.

Antoninijan. Na aversu portret Galijena, a na reversu se slavi VII. legija *Claudia*, 6 puta vjerna, 6 puta lojalna. Bik je symbol VII. legije *Claudia*.

Za vrijeme njegove vladavine su provedene i mnoge uspješne reforme. Tako je nastao i taj čuveni mobilni konjanički zbor, koji je imao ulogu neke vrste snaga za brzu reakciju. Uz ovu reformu, bila je ključna i reforma koja je senatore izbacila iz upravljanja armijama. Galijen je uveo u praksu i da se na portretima na novcu pojavljuje sa atributima

božanstava. Time je narušeno i bar formalna veza prvog građanina sa ostalim građanima, jer se Galijen tako kvalitativno odvaja od ostalih podanika i postaje posvećen. Sa ovim potezima Galijen se može smatrati i kao onaj koji je postavio temelje za uspostavljanje sustava dominata neke dvije decenije kasnije.

Galijen je kao visokoobrazovana i kultivirana osoba nalazio vremena i da se posveti kulturi klasičnog razdoblja koja se već počela kretati silaznim pravcem. On nastoji da oživi duh klasične umjetnosti i time suzbije vulgarizaciju i književnosti koja se širila u tome razdoblju.

SEPARATIZAM: “GALSKO CARSTVO I PALMIRENSKO CARSTVO”

Odbrana Istoka

Bitka kod Edese spada u najveću pobjedu iranskog svijeta nad rimskim svijetom, i zakratko je izgledalo da se stvarno otvara mogućnost iranskog napredovanja prema zapadu i preuzimanju kontrole nad levantskim i maloazijskim zemljama, te povratku ahemenidskih granica. Iranci su odmah po pobjedi krenuli ponovo prema Siriji, Kilikiji i Kapadokiji i mnogi gradovi su bili zauzeti i opljačkani, u provinciji Mesopotamiji su pali Nisibis i Kara. Jedan Šapurov natpis navodi da je 36 gradova bila zauzeto. Samo se Edesa držala, istina pod iranskim pritiskom. Međutim, ispostavilo se vrlo brzo da Šapur I. ne samo da nije uspio kapitalizirati svoju pobjedu nego se i sam našao u značajnim problemima.

Suočeni sa posvemašnjim rasapom središnje uprave i vojske, lokalni rimski zapovjednici i dostojanstvenici lokalnih zajednica su odbranu počeli preuzimati na sebe. Iranska ofanziva se sada počela suočavati sa značajnim, organiziranim i djelotvornim otporom. U Samosati je Fulvije Makrijan (*Fulvius Macrianus*; on je bio primjer uzdizanja u vojničkoj karijeri od najnižeg ranka), koji je bio zadužen za snabdjevanje ekspedicione (Valerijanove) armije / glavni logističar (*praepositus annonae expeditionalis*) i za blagajnu te armije (*procurator arcae expeditionis*), reorganizirao preostale trupe. Podršku je imao i u zapovjedniku po imenu Balista (*Balista; Ballista*; u vrelima se pojavljuje i kao Kalist / *Callistus*). Prednost Makrijana i Balista je bila i u tome što su raspolagali sa blagajnom i trezorom koje je Valerijan sa sobom donio, i koji nisu pali Irancima u ruke. Oni su uspjeli da napadnu iransku armiju dok se vraćala sa pustošenja Kilikije.

Vrlo djelotvoran otpor je pružen je i na južnom, sirijskom dijelu fronta. Glavni nosilac otpora iranskom prodiranju bila je Palmira sa svojim poglavarom Odenatom. Katastrofa kod Edese i posljedično tome iranska supremacija nisu bili nimalo po volji palmirenskoj plutokratiji. Odenat je u prvo vrijeme pokušavao sa diplomatijom zaštiti interese Palmire i eventualno stvori neku neutralniju poziciju, jer je nesumnjivo procjenjivao rizik od nepromišljenog svrstavanja samo na antiiranske pozicije. Tako je poslao darove Šapuru I., ali su oni prezrivo odbijeni od arogantnog iranskog „šaha nad šahovima” koji je smatrao da nakon Edese može raditi sve što mu je po volji na Levantu i Maloj Aziji. Odenat je sakupio armiju i napao je iransku vojsku, pri njenom povratku prema središnjoj Mesopotamiji i Ktesifonu, prije nego što je prešla Eufrat. Tom prilikom je iranska vojska pretrpila ozbiljan poraz. Po *Historia Augusta* Odenatova armija je zadobila golemo blago, a zarobila je harem sasanidskog „šaha nad šahovima”.

Zbog golemih gubitaka koje je pretrpio u sukobima protiv Makrijana i Balista na sjevernom frontu i Odenata na jugu, Šapur se povukao unutar granica svoga carstva i nije više ugrožavao rimske pozicije.

Kolosalna statua Šapura I. u Šapurovoj pećini, nekih 6. km od Bišapura. Ovaj jedan od najvećih iranskih „šahova nad šahovima", je bio poznat i po iniciranju i vođenju gradnje gradova kao što su Gundišapur i Bišapur, te drugih inženjerijsko – građevinskih poduhvata. Iako je bio zaratustrijac, Šapur I. je poznat i kao tolerantan vladar, pa je imao i dobre odnose sa jevrejskom zajednicom u Babiloniji i bio je prijatelj sa Šamuelom, jednim od najčuvenijih babilonskih Jevreja. Za vrijeme njegove vladavine, prorok Mani je u zapadnim pokrajinama Šapurovog carstva započeo svoju misiju propobijedanja maniheizma. Kako izgleda i sam Šapur I. je bio sklon Manijevim idejama. Manijeva jedina sačuvana rasprava na srednjepersijskom jeziku pod nazivom Shapurgan je posvećena Šapuru I.

Makrijan je inače odbio da pregovara u ime zarobljenog Valerijana. Kada je, zahvaljujući rimskim uspjesima, granica na istoku stabilizirana Makrijan i Balist su odlučili prekinuti sa lojalnošću Galijenu. Oni i armija kojom su zapovijedali su bez ikakve podrške središnje

vlasti uspjeli da kako – tako stabiliziraju situaciju na istočnoj granici, nakon katastrofe koja je zadesila Valerijana. Galijen nije imao ni vremena, ni snage, ni resursa ni mogućnosti da adekvatno pomogne istočnim provincijama. Granica je pucala na svim granicama i sada samostalni princeps je morao da sanira situacija u zapadnim provincijama. Nesumnjivo je na uštrb značajno poljuljanog autoriteta Valerijanove dinastije, ojačao autoritet lokalnih zapovjednika. No ni Makrijan ni Balist nisu mogli da preuzmu za sebe čast rimskog princepsa, prvi zbog hromosti a drugi jer nije mogao za sobom da povuče značajnu podršku u vojsci. Stoga su odlučili da za suvladare proglase Makrijanove (iz braka sa Junijom, ženom nobilskog porijekla) sinove (starijeg) Makrijana II. (*Titus Fulvius Iunius Macrianus*) i (mlađeg) Kvijeta (*Titus Fulvius Iunius Quietus*), a Balist je imenovan za pretorijanskog prefekta. Izbor je izvršila vojska aklamacijom. Oni su kao potvrdu svoga carskog autoriteta dali izdavati i svoje emisije novce. Makrijane su priznale istočne provincije, uključujući i Egipat (u septembru 260. godine n. e.).

Nakon zaokruživanja vlasti, otac Makrijan i istoimeni sin su krenuli prema zapadu kako bi se obračunali sa Galijenom. Na istoku su ostali Balist i Kvijet. Makrijani su sa svojom armijom uspjeli da prodru sve do Balkana.

I na Balkanu su se tada dešavala vrlo turbulentna dešavanja. Valens, prokonzul Ahaje, se suprotstavio Makrijanima. Oni su protiv njega poslali svoga zapovjednika Lucija Kalpurnija Pisa Fruga (*Lucius Calpurnius Piso Frugi*). Saznavši da se kreće jedna armija protiv njega, Valens je i sam uzurpirao carsku vlast i proglasio se augustom. Pisonova armija se povukla u Tesaliju, gdje se njen komandant isto dao proglasiti augustom. Valensovi vojnici su porazili Pisonove trupe u Tesaliji, gdje je i sam Piso ubijen. Međutim i sam Valens nije dugo uzurpirao carsku vlast, jer su ga ubili sopstveni vojnici.

Njima su se pridružile i neke balkanske jedinice, koje su ranije podržavale Ingeneja i Regalijana. Po *Historia Augusta* trupe Makrijana koje se krenule prema Europi imale su 45.000 pripadnika. I zbog toga što je bio zauzet zbivanjima (odmetnuće zapadnih provincija, sukobi sa Jutunzima) na drugim dijelovima svoje domene, Galije poslao Aureola sa mobilnim konjaničkim korpusom prema Makrijanima. Aureol je dobio sva ovlaštenja da djeluje po svojoj volji po ovom pitanju. Inače je ovaj zapovjednik bio poznat kao izuzetna ličnost po sposobnostima i bezobzirnosti. I pored toga što je Galijen koncentrirao pažnju i resurse za sukob sa zapadnim secesionistima, i činjenice da su posadne trupe morale odbijati i prekogranične upade, otac i sin su u jesen 261. godine n. e. u Trakiji ili Iliriku poraženi. Njihova armija je bila opkoljena i morala se predati. U ovoj bitci se posebno istakao izvjesni Domicijan, Aureolu subordinirani zapovjednik. Makrijan je molio svoje panonske vojnike da ubiju njega i njegovog sina, kako bi izbjegao da budu izručeni Aureolu. Po *Historia Augusta*, 30.000 makrijanskih vojnika je nakon bitke prešlo na stranu Aureola.

Nakon toga Galijen je uspio da protiv Balista i Kalista pokrene i Odenata i njegovu armiju. U tome je ovaj genijalni palmirski vojskovođa i državnik imao uspjeha i uzurpacija je ugušena. Odenatova armija je prisilila Kvijeta da bježi u Emesu, gdje je bio opsjednut. Za vrijeme opsade Kvijet je ubijen od stanovnika Emese, možda inicirano od Balista. Vrijeme ni način smrti Balista se sa sigurnošću ne znaju, ali se vjeruje da se to desilo oko novembra 261. godine n. e. Druga mogućnost je da je on bio ubijen od sopstvenih ljudi u Emesi. Odenat je postao neprikosnoveni zapovjednik Istoka.

Palmirsko vojvodstvo

Lucije Septimije Odenat (*Lucius Septimius Odaenathus*/Odenathus/Odenatus, Οδαίναθος, Udhavnah أذينة) je bio poglavar Palmire. Odenat je bio sin senatora i palmirenskog poglavara Lucija Septimija Heroda (*Lucius Septimius Herod*/Hairān), koji je opet bio sin Vabalata (*Vaballathus*;Wahballath), sina Nasora. Sudeći po njegovom gentilnom imenu, Odenatova familija (koja je semitskog sirijskog ili arapskog porijekla) je rimsko građanstvo dobila za vrijeme Septimija Severa. Otada se ova familija uzdigla kao najvažniji palmirenski dinast. Palmira je bila bogata, elitna i sofisticirana zajednica na glavnom trgovačkom putu, gdje su se miješali raznorazni etnički, narodnosni i kulturološki utjecaji. Izvorno arapsko – beduinsko naselje, je vremenom dobilo i niz sirijsko – aramejskih odlika... a u njemu su bili živi i grčki, rimski i iranski elementi. Međutim, problemi su nastupili sa dolaskom na vlast Sasanida, njihovom svestranom reorganizacijom Irana i početkom agresivne kampanje prema zapadu. To je u priličnoj mjeri ugrozilo ekonomske interese Palmire.

Nepoznato je kada je Odenat postao poglavar Palmire, iako se na natpisu iz 258. god. n.e. on titulira kao „najslavniji konzul, naš gospodar”. Njegova supruga je bila lijepa, ambiciozna, agilna i sposobna Zenobija.

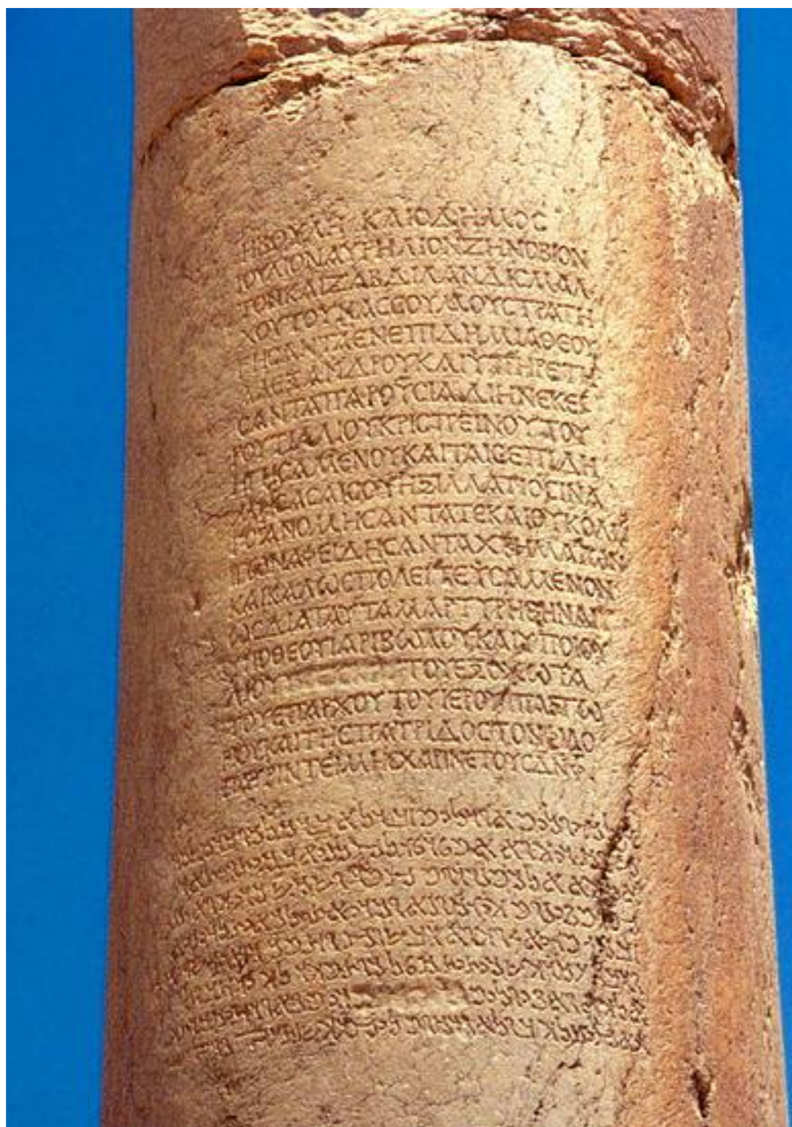
Julija Aurelija Zenobija (*Iulia Aurelia Zenobia;* ἡ Ζηνοβία; Bath - Zabbay / בת זבי; al-Zabbā’ ili Zaynab = Zejneba الزباء, živjela 240. – cc. 274. god. n. e.) je rođena u Palmiru u uglednoj i bogatoj familiji. Izuzev te jedine sigurne činjenice sve ostalo vezano za njeno porijeklo je dubiozno, jer su mnogi klasični i mediavelni pisci koji su spominjali i govorili o Zenobiji davali različite podatke, što je u historiografiji izazvalo priličnu konfuziju. Tome je doprinijela i činjenica da su palmirenski poglavari, uslijed pripadanja jednoj iznimno multikulturnoj sredini ustvari imali i koristili više imena, zavisno od potrebe. Tako se miješaju njihova rimsko – latinska, grčko - helenistička, semitska aramejska i arapska imena. Inače izvori govore o Zenobiji sa visokim poštovanjem, pa i tabloidska „*Historia Augusta*” kada je opisuje ističe njene vrline i kvalitete. Ona je

nesumnjivo bila jedna od najmarkatnijih historijskih ličnosti. Bila je obrazovana, hrabra, odlučna, inteligentna i vješta.

Atanasije iz Aleksandrije za Zenobiju navodi da je Zenobija bila prijatelj antiohijskog episkopa Paula iz Samosate, što bi objašnjavalo njene zategnute odnose sa rabinima. Kasniji arapski izvori joj pripisuju arapsko porijeklo. Al-Tabari piše da je ona pripadala istom plemenu kao i njen suprug. Pleme Amlaki/'Amlaqi je vjerojatno jedno od četiri originalna plemena Palmire. Prema ovom arapskom piscu njen otac se zvao ‘Amr ibn al-Ẓarib i bio je šeik Amlaka. Nakon što je Amr bio ubijen od članova suparničke Tanukh plemenske konfederacije, Zenobija je postala poglavica Amlaka koji su vodili nomadski način život sa ljetnim i zimskim ispasištima. Očevo rimsko ime je bilo Julije Aurelije Zenobije (*Iulius Aurelius Zenobius*), a gentilnom ime ukazuje da je njena familija rimsko građanstvo dobila u periodu Antonina Pija, Marka Aurelija, Komoda ili Karakale. Sudeći po zapisima nađenim u samoj Palmiri grčko ime njenog oca je bilo Antioh, iako Historia Augusta navodi da je njegovo grčko ime bilo Ahilej. Zenobije je bio poglavar Palmire u 229. god. n. e. Sama Zenobija je tvrdila da je potomak egipatsko-ptolemeidske kraljice Kleopatre VII., zatim Didone kartaginske, emeških kraljeva... itd... Zanimljivo je da je ona bila na neki način vezana sa Egiptom, poznavala je egipatski jezik, po Historia Augusta grad Aleksandriju je 269. god. n. e. opisala kao „moj drevni grad”. Historičar Kalinik je posvetio svoju „Historiju Aleksandrije” „Kleopatri” , što može biti samo Zenobija.

Možda je Zenobija sa Kleopatrom bila vezana preko Druzile od Mauritanije, praunuke Kleopatre i trijumvira Marka Antonija, unuke Jube II. koji je opet tvrdio da je bio potomak Hanibalove sestre. Barkidi su izvlačili svoje porijeklo od mlađeg brata kraljice Didone. Preko ove Druzile od Mauritanije Zenobija je možda bila genetski vezana i sa emeškom vladajućom familijom, pa preko nje i sa Gajem Julijem Basijanom, velikim svećenikom El-Gabala i ocem Julije Domne. Klasična i mediavelna vrela opisuju Zenobiju kao prelijepu, srčanu, čestitu, inteligentnu i nadasve obrazovanu ženu koja je tečno govorila grčki, aramejski (sirijski) i egipatski i imala odgovarajuće poznavanje latinskog jezika. Ona je bila okružena piscima, filozofima i pjesnicima. Kalinik i Kasije Longin (*Cassius Longinus*) su bili najčuveniji.

Zenobija se udala za Odenata do 258. god. n. e., kao njegova druga supruga. Njen posinak, odnosno Odenatov sin iz prvog braka zvao se Hairan. Odenat i Zenobija su tek znatno kasnije dobili (cc 266. god. n. e.) sina po imenu Lucije Julije Aurelije Septimije Vabalat Atenodor (*Lucius Julius Aurelius Septimius Vaballathus Athenodorus*). Sin Vabalat / *Vaballathus* (latinizirana forma aramejskog והב אלת i arapskog Wahb Allat وهب اللات = “Dar Boginje”) je naslijedio ime Odenatovog oca. Arapska boginja Allāt se po *interpretatio graeca* identificirala sa boginjom Atenom, odakle i Vabalatova grčka verzija imena → Atenodor.

Natpis iz Palmire u počast Julija Aurelija Zenobija, oca Zenobije. Natpis je dvojezičan i to gornji dio pripada grčkom, a donji aramejskom jeziku i pismu.

Nakon što je eliminirana uzurpacija Makrijana, njegovih sinova i Balista, Odenat je ostao jedini praktični upravitelj istočnih provincija. Zato je 262. god. n. e. od Galijena, koji se zbog izrazito teške situacije u Europi zadovoljavao samo formalnim priznavanjem lojalnosti od strane Odenata, nagrađen izvanrednom i posebnom pozicijom. On je još od ranije nosio naziv *vir consularis*. Njegova oficijelna rimska titula je glasila *totius Orientis imperator* ili *dux Orientis* (στρατηγὸς τῆς Ἐφας ili πάσης Ἀνατολῆς). Time je on dobio i vrhovno

zapovjedništvo nad čitavom rimskom istočnom armijom. Ovime Odenat nije proglašen za suvladara jer nije dobio titulu i ime augusta, ali je postao glavna osoba rimskog imperija na čitavom Levantu. Odenat je sada započeo kontraofanzivu na Iran i to u širokom zamahu. Ostavivši Palmiru u nadležnosti svoga dužnosnika po imenu Septimije Vorod (*Septimius Worod*), Odenat je osobno predvodeći istočnu armiju prešao Eufrat, olakšao situaciju za Edesu iscrpljenu iranskom opsadom i napadima. Kontraofanziva je polučila izvanredne uspjehe, jer ne samo da je rimski garnizon u Edesi oslobođen pritiska, nego su oslobođeni i gradovi Nisibis i Kara. Odenatova armija je čak dvaput ugrozila Ktesifon, prijestolnicu sasanidskog Irana. *Historia Augusta* navodi da je Odenatova vojska nanijela velike („bezbrojne”) gubitke u ljudstvu i materijalu Iranu. I Jermenija se ponovo našla u okvirima rimske sfere utjecaja. Odenat je i zarobljene satrape poslao Galijenu u Rim.

Odenat je bio briljatni vojni zapovjednik, u rangu najvećih vojskovođa u ljudskoj historiji. Obnova rimske moći na istoku je bila potpuna i Galijen se nije ustručavao da 264. god. n. e. kao vid propagandne geste proslavi trijumf sa zarobljenicima i trofejima koje je Odenat zadobio. Galijen je uzeo i počasne nadimke *Persicus Maximus* i *Parthicus Maximus*. Formalno – pravno gledano Galijen je bio nadređeni Odenatu. Sam poglavar Palmire i rimski „imperator čitavog Istoka” je proslavio svoje pobjede tako što je zajedno sa najstarijim sinom Hairanom podijelio zvučnu orijentalnu titulu „kralja nad kraljevima”. I ovo nagomilavanje titula različitog tipa ukazuje na kosmopolitsku prirodu palmirenskog društva.

I pored nagomilavanja niza titula i praktično samostalne uprave u istočnim provincijama Odenat za vrijeme svoga života nije ulazio u konflikt sa zvaničnim Rimom i ostao je lojalan Galijenu. Čak je trebao i da započne novi pohod u Kapadokiju protiv Gota kada je 267. god. n. e. u Emesi ubijen zajedno sa sinom Hairanom od rođaka (po *Historia Augusta*) ili strane nećaka (po Zonari) Meonija (*Maeonius* ili *Maconius*; poznat je i pod imenima *Odaenathus* i *Rufinus*). U historiografiji je postojala i tendencija da se atentat pripiše inspiriranju od strane oficijelnog Rimu, koje se kao sve više plašilo moćnog gospodara na Istoku. Međutim za teze ove vrste u izvornoj građi ne postoji nijedan dokaz niti najmanji nagovještaj. Uostalom, da je to bio slučaj zar bi se uopće Odenatu povjeravala odgovorna komanda u ratu protiv Gota u Maloj Aziji. Po *Historia Augusta,* Meonije je ubio Odenata i njegovog sina Hairana zbog konspiracije Zenobije koja je željela da njen sin Valabat naslijedi Odenata. Međutim, i ovo je vjerojano apokrifna priča. Najvjerojatnija je mogućnost da je Meonije ubio Odenata zbog nekih osobnih razloga. Po *Historia Augusta* Meonije je ubijen odmah nakon atentata na Odenata, a po Zonari se Meonije uspio u međuvremenu proglasiti za cara i imperatora, ali je ovu uzurpaciju Zenobija uspjela svladati. Nakon Odenatove smrti, Zenobija je u ime svoga maloljetnog sina Valabata praktično samostalno upravljala Palmirom i Levantom. Zenobija je sebi i sinu dodijelila titule i imena auguste i augusta. Po preuzimanju formalne vlasti Valabat je nosio titulu *vir clarissimus rex consul imperator dux Romanorum* i *corrector totius orientis.*

U kratkotrajnom intermezzu između Odenatove smrti i uzdizanja Zenobije, Palmirom je vladao Septimije Vorod, kome je Galijen dodijelio titulu sudije (*iuridicus*).

Umjetnička slika koja prikazuje Zenobiju kako gleda na Palmiru. Autor Herbert Gustave Schmalz (1856–1935). Danas se nalazi u Art Gallery of South Australia, Adelaida, Australija.

„Palmirensko carstvo” na Istoku

Za razliku od svoga muža, Zenobija je zbacila i formalnu subordiniranost središnjoj vlasti, vjerojatno sa promjenom na tronu središnje vlasti. Ako novci nikada ranije nisu bili kovani sa portretom Odenata, nedugo nakon njegove smrti, izdavane su emisije novca sa portretom njegovog sina. To je ona učinila na savjet savjetnika Kasija Longina. Na natpisima se Zenobija titulira ἡ λαμπροτάτη Βασίλισσα i Σεβαστή (Augusta).

Nejasna je motivacija Zenobije i njenog okruženja zašto je došlo do otcjepljenja Istoka.

Kasije Longin (cc. 213. – 273. god. n. e.) je bio čuveni retoričar i filozof. Možda je porijeklom bio iz Sirije, iako postoje i teorije da je rođen i u Ateni i da je bio sin sestre Frontona iz Emese koji je poučavao retoriku u ovom gradu. Bez obzira na mjesto stvarnog porijeklo, Kasije Longin je obrazovanje sticao u Aleksandriji pod tutorstvom Amonija Sakasa *(Ammonius Saccas*) i Origena (nije riječ o kršćanskom piscu). Nakon toga je gotovo 30 godina podučavao u Ateni. Jedan od njegovih učenika je bio Porfirije, koji ga je ipak ostavio i prešao kod Plotina. Kasije Longin se nije nadovezao na tada sve popularniji neoplatonizam koji su razvijali Amonije i posebno Plotin, nego je nastavio kao platonista starog tipa. Uživao je reputaciju kao odličan kritik. Kasije Longin je posjedovao toliki obim znanja da ga je Eunapije nazivao „živućom bibliotekom“ i „hodajućim muzejem“. Za vrijeme boravka na Levantu, on je prvo bio učitelj (u grčkoj da literaturi) a kasnije i glavni savjetnik Zenobije. On je bio veliki pobornik slobode. Kasije Longin je sastavio veliki broj djela. Romejska enciklopedija Suda sljedeća djela pripisuje Kasiju Longinu: Homerska pitanja, Da li je Homer bio filozof, Homerski problemi i rješenja i dvije publikacije o atičkoj diksiji. Njegovo najvažnije filološko djelo su „Filološki diskursi“ od 21 knjige. Zahvaljujući Porfiriju je sačuvan značajan fragment njegovo djela „O kraju poglavara“. Pod njegovim imenom su sačuvana i druga djela.

Teatar u Palmiri.

Zenobija se nije zadovoljila samo otcjepljenjem levantskih provincija i stvaranjem nove državne tvorevine sa sjedištem u Palmiri, nego je pokrenula i ekspanziju na druge istočne provincije koje su bile lojalne Rimu. Prvo je Zenobijin vojskovođa Septimije Zabdas krajem ljeta 269. god. n. e. zauzeo provinciju Arabiju, a onda je krenuo na Egipat. Ovu vojsku su sačinjavale i rimske, levantske legije koje su pripadale Odenatu. U palmirenskom osvajanju Egipta su pomogle i snage koje je vodio egipćanin Timagen. Klaudijev namjesnik Egipta i admiral je bio Tenagin Prob ili Probat, koji je bio sposoban vojnik. Ranije se on proslavio odbijanjem napada nomandskih pustinjskih plemena na Kirenajku i u hvatanju „skitskih" (herulskih i gotskih) brodova. Probova armija je uz pomoć Egipćana lojalnih središnjoj vlasti uspio da izbaci palmirenski garnizon, ali kasnije su te snage uhvaćene u klopku (krajem ljeta 270. god. n. e. kod današnjeg Kaira) od snaga Timagena i teško poražene. Tenagin je počinio samoubistvo nakon što je zarobljen. I tako je za središnju vlast esencijalna provincija ušla u okvir domene Zenobije.

Nakon toga je Zenobija postala poznata kao „Ratnica Kraljica", a taj je naziv nastojala i vizuelno predočiti tako što predvodeći armiju vješto jahala na konju i marširala kao pješak tri ili četiri rimske milje sa svojim pješadincima. Nakon Egipta, palmirenska armija je upala i u maloazijske provincije i napredovala sve Ankare i Halkedona. Ovim osvajanjima Zenobija je došla u kontrolu bogatih provincija i svih bitnih trgovačkih puteva.

Antoninijan iz vremena „Palmirenskog carstva". Na aversu je portret Zenobije sa titulom auguste. Na reversu je figura Junone Regine kako drži pateru u svojoj desnoj ruci, skeptar u lijevoj i sa pijetlom kod nogu i svjetlećom zvijezdom do glave.

Antoninijan kovan za Valabata. Ovaj novčić pokazuje i portret Aurelijana.
To ukazuje da su u prvo vrijeme Aurelijan i Valabat priznali jedan drugog,
sa time da se kao osjeća određena formalna subordiniranost Valabat Aurelijanu.

Secesija Postuma i tzv. „Galsko carstvo“ na Zapadu

Najopasnije iskušenje za Galijena je došlo sa zapada, iz onih provincija koje su mu prve bile predate na upravu. Tada su se na zapadu sa prijestolnicom u Kelnu nalazili Galijenov sin Salonin i njegov tutor Silvan.

Na zapadnoj granici jedan od istaknutijih zapovjednika je bio Marko Kasianij Latinije Postum (*Marcus Cassianius Latinius Postumus*), batavskog porijekla. On je bio karijerni vojnik, i na kraju je bio unaprijeđen u namjesnika Donje Germanije. Predvodeći svoju armiju Postum je uspio da porazi jednu upadačku germansku skupinu koja se vraćala sa pljačkačkog pohoda po rimskoj Germaniji i Galiji.

Tom prilikom je u ruke vojnika pao i plijen koji su upadači opljačkali na rimskom području. Umjesto da ga vrati izvornim vlasnicima, Postum je taj plijen podijelio svojim vojnicima kao nagradu. Saznavši o podjeli plijena vojnicima, Silvan je (vjerojatno u julu 260. god. n. e.) poslao nalog da se (sigurno u Saloninovo ime) sav plijen preda njemu sa svrhom vraćanja stvarnim vlasnicima. Postum se formalno priklonio naredbi nadređenog starješine, ali se pobunila vojska (koja je zadržavanje plijena smatrala nepisanim običajem granične krajine) i proglasila svoga komandanta za novog cara. Inače je vladalo nezadovoljstvo time da Galijen nije bio na rajnskoj granici koja se tada suočavala sa nizom iskušenja.

Postavljena je i opsada Kelna. Vojnici lojalni Saloninu su tada proglasili na svoju inicijativu mladića za novog augusta i suvladara, nadajući se da bi to moglo na njihovu stranu privući bar neke dijelove pobunjene soldateske. Nažalost po njihove namjere, do dezerterstava iz Postumove armije nije dolazilo. Nakon skoro jednog mjeseca, pod pritiskom opsade, stanovnici i branitelji Kelna su otvorili vrata opsađivačima, usput predavši i Salonina i Silvana. Obojica su uskoro od pobunjenika pogubljeni. Postum je tada zahtijevao i konzulat za sebe i svoga suradnika Honoratijana. Postumova uzurpacija nije zahvatila samo rajnsku granicu i germanske provincije, nego su se od Galijenove središnje vlasti već 260. god. n. e. otcijepile i sva Galija (izuzev provincije Narbonske galije) i Retija. Možda je priključivanje Retije bio rezultat Postumovog uspješnog istjerivanja Jutunga iz nje. Naredne godine Postumu su se pridružile i Britanija i hispanske provincije. Ukratko kompletna zapadna Europa se otcijepila. Veliko zapadnoeuropsko područje koje se otcijepilo od središnje vlasti se u historiografiji naziva „Galsko carstvo". Sam Postum je sebe titulirao i predstavljao na novcima i kao „obnavljača Galija" (*Restitutor Galliarum*) i „onoga koji je donio sigurnost provincijama" (*Salus Provinciarum*). Na novcu koji se izdaje u Postumovo ime se nalaze predstave njega kao Herkula i zaštitnika „vječnog Rima". Na kraju svoj vladavine emituje se i novac sa legendama *Oriens Augusti* i *Restitutor Orbis*, što ukazuje da su njegove ambicije bile da postane pravi i jedini princeps rimskog svijeta.

Postum je i stvarno uspio osigurati sigurnost rajnske granice, jer je izvojevao pobjedu nad Germanima i prije 10. XII. 261. god. n. e. je uzeo i počasni naziv *Germanicus maximus*.

Po svemu sudeći, glavni cilj preuzimanja vlasti od Postuma je bila restauracija sigurnosti i odbrane rajnske granice. Kao karijerni vojnik je on tome zadatku prišao sa velikom odgovornošću i energijom, i bio je sudeći po vrelima dosta uspješan u izvršavanju tih zadataka. Franci su protjerani, a onda je Postum i regrutirao Franke u svoje oružane snage, čime je započeo intenzivno povezivanje ovog germanskog naroda sa rimskim svijetom. U Zapadnoj Europi su tako nakon godina nestabilnosti i nesigurnosti su zavladali red i mir.

Time je sigurno stekao popularnost zapadnoeuropskog stanovništva i imao značajan autoritet kod vojnika. Stabilizacija prilika u Zapadnoj Europi pod Postumom je bila takvog kvaliteta da su njegovi novci bili bolje kvalitete i boljeg standarda nego oni koje je izdavala središnja vlast.

Smrti Salonina, a nešto ranije i Valerijana II., su imale reprekusije i na Galijena da napusti politiku disperzije članova familije na strateške pozicije na granicama. Salonina je inače bila vrlo nesretna zbog provođenja disperzacijske dinastičke politike, koja je završila u punoj propasti i smrti dva neiskusna dječaka odvojena od roditelja. Poučen ovim iskustvima, Galijen nije učinio ništa što bi trećeg sina Egnatija Marinijana podiglo na vladarskoj hijerarhijskoj ljestvici i učinilo ga suvladarom ili ga povezalo sa bilo kojim dijelom državne uprave. Jedino što je Egnatije postigao bio je više ceremonijalni izbor za konzula 268. god. n. e.

Bez obzira na ideologiju „obnavljača Galija“ koja se pojavljivala na novcu koji je izdavan i moderno tituliranje otcijepljenog teritorija tehničkim nazivom „Galsko carstvo“ (*Imperium Galliarum*), Postumova administracija i uprava se nastavila voditi rimskim tradicionalnim obrascima, zakonima i institucijama. Prijestolnica toga novog carstva je bio Keln. Tako se Postum proklamirao i za *pontifex maximusa*, a preuzimao je tribunsku moć svake godine. Birani su svake godine i konzuli po tradicionalnim pravilima. Izgleda da je sam Postum najmanje pet puta bio konzul. Čak je ustanovljen i zapadnoeuropski senat (koji je izdavao novac sa svojom oznakom SC) kao i pretorijanska garda. Postumova vlast i novostvorena državna uprava su se oslanjali na osobe sjevernogalskog ili germansko – rajnskog porijekla. Međutim, ni danas nije u historiografiji riješeno pitanje stvarnih namjera Postuma, odnosno da li je on imao namjeru da zamijeni Galijena u krajnjoj konsenkvenci ili samo da otcijepi i vlada zapadnoeuropskim provincijama. Sudeći po onome što je Postum radio, on od samoga početka nije namjeravao da krene direktno na Italiju i Galijena, što bi se moglo opravdati i time što bi u tom slučaju izložio germansko – galske provincije napadima prekorajnskih Germana i samim tim moguće i pojavi novih uzurpatora. Svoju pažnju je u potpunosti koncentrirao na osiguravanje zapadnoeuropskih provincija. Sa druge strane, on nije želio da kreira ni neku posebnu imperiju. Možda je želio da dobije od središnje vlasti neko oficijelno priznanje, eventualno kao Odenat na istoku.

Najveći problem za izučavanje povijesti tzv. „Galskog carstva“ predstavlja činjenica da ne postoji neki vjerodostojniji pouzdani literarni izvor koji bi u cjelosti opisivao vrijeme postojanja i razvitka „Galskog carstva“. Zbog toga se rekonstruiranje historije tzv. „Galskog carstva“ oslanja primarno na sumnjive podatke iz dijela edicije *Historia Augusta* pod nazivom „Trideset tirana“, fragmentirane podatke iz djela Aurelija Viktora, Eutropija, Zosima, Zonare, te na epigrafske i posebno numizmatičke nalaze.

Kada je do Galijena došla vijest o uzurpaciji na zapadnoj granici, započeo je skupljati armiju. Međutim, pojava na Balkanu makrijanskih uzurpatora koji su stigli sa istoka prisilili su Galijena da pošalje značajnu vojnu silu na čelu sa Aureolom protiv makrijanskih uzurpatora. Sa nedovoljnim snagama Galijen je trpio inicijalne poraze dok se sa Balkana nije vratila Aureolova armija. Tada (263. god. n. e.) je započela ofanziva trupa središnje vlasti i potiskivanje separatističkih snaga. Zauzeti su strateški bitni alpski prelazi, a onda je progon prepušten Aureolu. To nije bio mudar potez, jer je Aureol svojom „nebrigom“ dopustio da se Postum izvuče iz jedne vrlo opasne taktičke situacije po njega, zahvaljujući nebrizi Aureola.

Zosim navodi da je već tada Aureol sa još dvojicom časnika imao konspiraciju protiv Galijena, i da su ova dvojica otkrivena i kažnjena. Razlozi ove zavjere, ako je ona uistinu postojala, su nepoznati.

Galijenova armija se na zapad ponovo vratila 265. god. n. e. i po vrelima je ova kampanja bila veoma uspješna. Postum i njegova armija su bili opkoljeni u jednom neimenovanom

galskom gradu (možda Trier / *Augusta Treverorum*). Međutim, tom prilikom je Galijen napravio grešku i previše se približio zidinama grada, i tom prilikom je bio strijelom ozbiljno ranjen, i morao je napustiti bojno polje. Jedini konkretni uspjeh Galijena je bio povratak Retije pod otkrilje središnje vlasti. Tada je došlo do zatišja na frontu i obnovljeno Galsko carstvo je nastavilo postojati sve do 274. god. n. e.

U ovom razdoblju Postum je učvršćivao svoju vlast, a proslavio je i praznik petogodišnjice svoje vladavine (*quinquennalia*). Moguće je da je do određenih problema u njegovoj domeni došlo tek 268. god. n. e., o čemu bi govorilo iznenadno devalviranje kovanica koje su izdavane u njegovo ime. Iz nepoznatih razloga Postum nije vojnički iskoristio tadašnje Aureolovo odmetnuće od Galijena, što se na kraju pokazalo kao pogrešna procjena.

Postum je imao i sina, koji se po *Historia Augusta* naziva Postum Mlađi. Ovaj sin je prvo imenovan za cezara, kasnije i za augusta i suvladara. Po istoj ediciji, Postum Mlađi je bio učen retor i da su njegove *Controversiae* bile uključene među Kvintilijanove *Declamationes.*

Postum je svoj peti „zapadnoeuropski“ konzulat započeo 1. I. 269. god. n. e., ali je njegova odluka da vojno ne podrži Aureola i krene na Rim izazvala nezadovoljstvo vojnika. Nezadovoljnici su zato u Majncu krajem februara ili u martu 269. god. n. e. izabrali za novog cara u Zapadnoj Europi Ulpija Kornelija Lelijana (*Ulpius Cornelius Laelianus*), namjesnika Gornje Germanije i jednog od najistaknutijih Postumovih zapovjednika. To se desilo neposredno nakon odbijanja jednog od više kroničnih germanskih upada.

Malo se zna o Lelijanu, ali se pretpostavlja da bi on mogao biti hispanskog porijekla.

Antoninijan Postuma i *aureus* od Postuma. Dobra izrada i kvaliteta novčića ukazuje na stabiliziranu upravu koju je Postum uveo u Zapadnoj Europi.

Novčić izdat od Lelijana, možda u kovnici u Majncu. Na aversu je portret Lelijana, a na reversu je personificirana Hispanija sa zecom, životinjom koja se povezuje sa Španijodam.

Postum je reagirao i njegova armija je početkom juna iste godine prvo postavila opsadu, a zatim zauzela Majnc. Lelijan je bio ubijen. Pobjednička armija je željela da kao nagradu opljačka Majnc, ali Postum to nije dozvolio. To je izazvalo bijes vojnika, koji su se okrenuli protiv njega i ubili ga zajedno sa sinom i suvladarom. Ironijom subine, Postum je ubijen iz skoro sličnoga razloga, pokušaja održanja discipline i civilnog ustrojstva, kao i Salonin i Silvan.

Ubistvo Lelijana je imalo i neke indirektne implikacije, kao što je možda izlaženje hispanskih provincija iz okrilja odmetnutog zapadnoeuropskog carstva i ponovo priklanjanje središnjoj vlasti na čijem se čelu tada nalazio novi princeps → Klaudije II.

U konfuziji koja je uslijedila nakon umorstva Postuma, vojnici su izabrali Marka Aurelija Marija (*Marcus Aurelius Marius*) za novog cara. Marko Marije, novi car tzv. „Galskog carstva“ je izvorno bio kovač, pa je onda ušao u vojsku i napredovao po činovima. On je prvo vojnicima dozvolio ono što je Postum bio zabranio → pljačku Majnca. Nakon toga je za svoje uporište izabrao Trier / *Augusta Treverorum*, ali vladavina Marka Marija je kratko trajala i to samo dva – tri mjeseca. Protiv njega je nastupio Marko Piavone Viktorin (*Marcus Piavonius Victorinus*), pretorijanski prefekt Postuma, sa svojim trupama i Marko Marije je ubijen najvjerojatnije u Trieru sredinom 269. god. n. e.

Viktorin je bio porijeklom iz Galije, iz jedne veoma bogate familije. On je pored takvog backgrounda bio i osoba iznimnih sposobnosti, pa je bio pretorijanski tribun (*tribunus praetorianorum*) 266./267. god. n. e. i zajedno sa Postumom je obnašao

konzulat zapadnoeuropskog carstva 268. god. n. e. Nakon toga je postao i Postumom pretorijanski prefekt. Viktorin je za cara u zapadnoj Europi aklamiran od vojnika u Trieru.

Glavna briga Viktorina je bila da spreći osipanje tzv. „Galskog carstva“ i prelaženje provincija na stranu središnje vlasti. Kaos koji je uslijedio uslijed smrti Postuma, doveo je do toga da Viktorin upravlja samo germanskim provincijama, sjevernom Galijom i Britanijom.

Nakon otpadanja hispanskih provincija koje su položile lojalnost Klaudiju II., ovaj središnji car je poslao svoga zapovjednika od visokog povjerenja po imenu Julije Placidijan / *Iulisu Placidianus* (tada je bio i zapovjednik vigila) u jugoistočnu Galiju sa zadatkom da što je moguće više lokalnih zajednica privoli na lojalnost središnjoj vlasti. I pored toga što je Placidijan uspio zauzeti grad Cularo / današnji Grenobl, napredovanje trupa središnje vlasti u galsku dubinu je bilo zaprijećeno. Za Viktorina se situacija iskomplicirala kada su zajednica i grad *Augustodunum Haeduorum* (današnji Autun) deklarirali podršku središnjoj vlast. Radi ovoga je Viktorin morao napustiti svoja uporišta uz Rajnu i krenuti sa armijom na jug. *Augustodunum Haeduorum* je nakon sedam mjeseci opsade zauzet, a Viktorinove trupe su opljačkale i razorile grad. Nakon toga se Viktorin vratio u trijumfu u Keln. Ostaje prostor za špekulacije zašto Klaudije II. i Placidijan nisu intervenirali i zaštitili *Augustodunum Haeduorum.* Možda Klaudije II., tada zabavljen uspostavom svoje vlasti i posebno teškim borbama na Balkanu sa Gotima, nije želio otvaranje još jednog angažiranog fronta na zapadu. Središnje carstvo je u tim godinama dobilo i snažnu konkurenciju na istoku otcjepljenjem tzv. „Palmirenskog carstva“. Uz to, to bi tada još uvijek nejaku središnju vlast prisililo da preuzme odgovornost i za rajnsku granicu, koju su tada čuvale trupe lojalne tzv. „Galskom carstvu“. Uostalom, Viktorin bi u slučaju velike ofanzive trupa središnje vlasti, gotovo sigurno povukao dio graničnih trupa u unutrašnjost Galije, koja bi bila središnji teatar borbenih operacija. A onda bi rajnska granica ponovo bila ranjiva za napade prekorajnskih neprijatelja. Klaudije II. je kao iskusan i odličan zapovjednik dobro znao procijeniti situaciju gledano sa obzorja šire geopolitike i općih inreresa središnjeg carstva i jednostavno je morao žrtvovati heduanski glavni grad.

Viktorin nije dugo uživao u trijumfu. Njemu je došla glave sklonost prema ženama posebno tuđim. Tako je zaveo suprugu jednog svoga časnika po imenu Atitijan (*Attitianus*), koji je onda početkom 271. god. n. e. u Kelnu ubio Viktorina. Vlast u Kelnu je tada u svoje ruke preuzela Viktorija ili Vitruvija, majka Viktorina. Ona je uspjela osigurati koristeći svoj autoritet da zapadnoeuropski senat deificira Viktorina i nakon goleme novčane isplate vojnicima sredila je da se Tetrika I. (namjesnik Akvitanije) proglasi za novog zapadnoeuropskog cara. *Historia Augusta* spominje i Viktorina mlađeg, sina Viktorina. Po istoj ediciji Viktorin mlađi je izabran za cara istog dana kada mu je otac bio ubijen. Međutim, i on je ubrzo ubijen. Viktorija je nosila titulu *mater castrorum* i auguste, pa je čak i kovala sopstveni novac. Međutim, njena moć nije dugo trajala i ona je ubrzo umrla.

Caius Pius Esuvius Tetricus je porijeklom bio iz galske nobilske familije. Kada je protežiranjem Viktorije izabran za novog cata nad zapadnim provincijama, Tetrik je carski purpur primio u Bordou (*Burdigala*). Njegovu vlast su priznali Britanija i veći dio galskih provincija.

Viktorinovu smrt su pokušali iskoristiti germanski upadači, ali ih je Tetrik I. (na svome putu iz Bordoa prema Trieru) uspio odbaciti. Zahvaljujući ratu novog središnjeg cara Aurelijana sa Zenobijinim palmirenskim carstvom na istoku, Tetrik I. je uspio i da osigura Akvitaniju i povrati zapadne dijelove Narbonske Galije. Carski dvor je do kraja 271. god. n. e. uspostavljen u Trieru, a i bila je proslavljena *Victoria Germanica*. i pored ovoga trijumfa, Tetrik I. je morao već 272. god. n. e. da ponovo suzbija inkurs sa druge strane Rajne, koji je prodro sve do rijeke Loare. Tetrik I. je bio suočen sa napadima i na obalu Galije i u unutrašnjost. Tetrik I. se morao suočavati i sa pokušajima pojedinih područja i lokalnih zajednica da se priključe središnjoj vlasti, kao u slučaju zajednice i grada *Argentoratum*. Kako bi se utvrdila kontrola nad zapadnim provincijama, Tetrik I. je proglasio svoga sina Tetrika II. (*Caius Pius Esuvius Tetricus Caesar*) za cezara i nasljednika. Tetrikovu poziciju je ugrozila i pobuna Faustina, namjesnika Belgije, koja se krajem 273. ili početkom 274. god. n. e. desila u Trieru. Moguće je da je Faustin nastavio sa svojim otporom i nakon predaje Tetrika Aurelijanu.

Ali ni ovaj potez nije mogao da spriječi pobunu Faustina, namjesnika Belgike, koja se desila krajem 273. ili početkom 274. god. n. e. A ubrzo će se pojaviti i glavnina armije središnje vlasti na granicama Tetrikove domene.

Novčić sa prikazom Tetrika I.

Rimski svijet oko 270. god. n. e.

VLADAVINA KLAUDIJA II. GOTSKOG

(268. – 270. god. n. e.)

Klaudije II. Gotski (10. V. 213. – januar 270. god. n. e.) vladao je od septembra 268. god. n. e. do januara 270. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Aurelius Valerius Claudius*, a kao car *Marcus Aurelius Valerius Claudius Augustus*. Puna carska titula mu je glasila *Caesar Marcus Aurelius Valerius Claudius Pius Felix Invictus Augustus Pontifex Maximus Germanicus Maximus Gothicus Maximus*. Porijeklo Klaudija još uvijek nije precizno određeno. Rođen je ili u Sirmiumu ili Naisusu/Nišu. *Historia Augusta* o njegovom porijeklu navodi sljedeće: „U ovom ratu (misli se na rat sa Gotima iz 268./269. god. n. e. op. a.) kroz cjelokupno njegovo trajanje, vrijednost dalmatinskih konjanika isticala se kao posebno velika, zato jer se mislilo da Klaudije tvrdi da je ta provincija njegov originalni dom. Drugi, ipak, tvrde da je on bio Dardanac...“. Klaudije II. je primjer uzdizanja kroz vojne činove sve do izbora za cara. U vojsku je vjerojatno ušao kao vrlo mlad, napredujući u vojnoj hijerarhiji. Galijen ga je postavio za komandanta elitnih konjičkih snaga u činu hiparha, a za vrijeme opsade Milana je bio vojni tribun. Klaudije je bio vrlo iskusan i kao onaj koji dobiva i kao onaj koji izdaje naređenja. On je bio i veoma krupan i snažne fizičke građe. O njegovoj fizičkoj snazi se mogu naći zanimljive anegdote u literarnim vrelima. Tako postoji i priča da je on jednim udarcem mogao izbiti zube konju ili muli. To je nesumnjivo izazivalo respekt kod običnih vojnika.

Dolazak na vlast

Klaudije je važio za strogu i okrutnu osobu, ali to se više odnosilo na vanjske neprijatelje, a ne na unutarnju politiku. Bez obzira da li je Klaudije bio (što je vjerojatnija opcija), ili nije bio umiješan u zavjeru koja je rezultirala umorstvom Galijena, on je molio Senat za poštedu života muških članova Galijenove familije i najbližih suradnika bivšeg cara. Nažalost, to je pismo prekasno stiglo. Dolazak Klaudija II. na carski / princepski tron je označilo ponovnu vladavinu careva koji su karijeru primarno gradili sa najnižih vojničkih rankova, kao što je npr. bio Maksimin Trački. To je bila logična posljedica više – manje neuspjeha careva koji su dolazili iz društvene elite rimskog svijeta.

Situacija skoro na svim stranama rimskog svijeta je bila kritična i Klaudije nije imao vremena da se bavi mirnodopskim poslovima. Na Balkanu je bila velika masa Gota, u Galiji još uvijek secesionistička tvorevina, a Zenobija je započela širiti domenu svoje

uprave, a na štetu središnje vlasti. Nakon odlaska u Rimu radi potvrđivanje carske vlasti, Klaudije je odmah krenuo da se suoči sa Alamanima koji napadali *Agri Decumates*, Retiju i sjevernu Italiju. Alamani i Jutungi su iskorištavali građanski rat između Galijena i Aureola, kada je povućeno dosta trupa sa riskantne granice u zoni između Rajne i Dunava i na donjem Dunavu. Do bitke je došlo u novembru 268. god. n. e. kod jezera *Benacus* (danas jezero Garda u sjevernoj Italiji), i završila se potpunom rimskom pobjedom. Detalji o samoj bitci su slabo poznati, a pretpostavlja se da je značajnu ulogu u ovoj bitci imao budući princeps Aurelijan. Nakon ove pobjede Klaudije je dobio počasni naziv *Germanicus Maximus*. I nakon ove pobjede Klaudije je krenuo na Balkan.

Bitka kod Niša i operacije „proganjaj i uništavaj" (269. – 270. god. n. e.)

Klaudije II. se hitno morao pozabaviti i situacijom na središnjem i istočnom Balkanu, jer je gotsko prisustvo na ovom strateški bitnom području ugrožavalo povezanost Italije sa maloazijskim provincijama. I tako je Klaudije pokrenuo svoju armiju u susret jednoj od najvećih bitaka u historiji. I na ovom mjestu je teško pratiti red poteza i dati tačnu rekonstrukciju dešavanja. Deksipova historija je nestala, pa se moramo oslanjati na podatke iz *Historia Augusta*, od Zosima, i na romejske pisce Zonaru i Georga Sinkela. Ove teškoće je dodatno proizvela i propagandistička aktivnost u vrijeme II. flavijevske dinastije koja je težila da uzdigne samoga Klaudija, kao nekog pretka dinastije.

Klaudije II. je naišao na vojsku gotske politije i njihovih saveznika kod *Naisusa* / Niša početkom 269. godine n. e. Sama bitka je bila veoma žestoka i krvava. U kritičnoj fazi odvijanja bitke Rimljani su uspjeli frizirajući navodno povlačenje da namame Gote u klopku. Uradili su isto ono što su Goti učinili Deciju. Gotska politija je doživjela katastrofalan poraz. Spominje se da je oko 50.000 Gota bilo ubijeno ili zarobljeno. Izgleda da je Aurelijan, koji je bio zapovjednik kompletne rimske konjice u bitci, ustvari izvršio odlučujući napad na Gote. Jedan značajan broj Gota i njihovih saveznika je uspio da se spasi i da umakne prema jugu, ka Makedoniji. Međutim, oni su sada bili u teškoj poziciji, bez hrane i drugih potrepština, a izloženi napadima Rimljana. Sve vrijeme ih je proganjala Aurelijanova konjica. Goti i saveznici su se branili i koristeći sustav laagera. [109] Poražavani od Aurelijanovih snaga, preostali „barbari" su se, kako je zima nastupala, povukli prema Trakiji i pokušali zakloniti na planini Hemu (današnji planinski lanac Balkan u Bugarskoj). Ali to je bio pogrešan potez, jer su se našli kao u klopci, i to bez hrane u zimskom periodu.

[109] Riječ je o mobilnoj foritfikaciji napravljenoj od vagona-kola poredanih u oblik pravokutnika, kruga ili nekog drugog oblika. Vagoni su povezani među sobom i predstavljaju improvizirani vojni kamp.

Ipak potcjenjujući svoje već očajne protivnike, ostavili su nedostatne straže i ovi su krenuli u proboj prema sjeveru. Usput su porazili pješadijske jedinice koje su poslane na njih. Malo je nedostajalo da rimska pješadija doživi težak poraz, ali je Aurelijan izveo konjanički napad sa Dalmatincima i preokrenuo situaciju na bojištu. Ali su opkoljeni Goti i njihovi saveznici uspjeli da izbjegnu, ali ih je rimska armija nastavila proganjati i nanositi im teške gubitke i zarobljavajući mnoge. Tada je izbila i epidemija koja je nanijela velike biološke gubitke na obje strane. Sam Klaudije II. se razbolio i povukao u Sirmium, a za nastavak vođenja operacija „progoni i uništavaj" je ostavljen Aurelijanu. Ovaj sposobni oficir je koristeći manevarski vrlo vješto svoje konjaničke jedinice, uspio da razbije protivnika u manje skupine koje je onda vlo lako uništavao. I do kasnog ljeta 270. god. n. e. velika armija i masa koja je izvršila invaziju na istočni Balkan je bila uništena. Jedan dio zarobljenika je pretvoren u kolone. Flotila koja je neuspješno napala Kretu i Rodos, se odlučila povratiti. U povlačenju je i flotila doživjela teške gubitke. Značenje pobjede i njen odjek u rimskom svijetu je bio toliki da je pobjednički car u historiji ostao zapamćen kao Klaudije II. Gotski.

Ilustracija koja prikazuje bitku kod Niša. Autor Predrag Ginevski. Preuzeto iz Lopandić, 2007:36.

I pored teškog poraza, gotska politija nije doživjela sudbinu Kimbra i Teutona. Nastavila je postojati na prostranim područijima sjevernocrnomorske obale i sjeverno od Dunava, ali je devatirajući poraz i pregolemi biološki gubici ipak morao imati neki utjecaj i na razvitak gotske politije. Dolazi do diobe politije na dva dijela, a sami Goti se skoro stoljeće neće pojavljivati kao ozbiljniji prijeteći faktor na rimskim granicama. Nejasno je kada se pojavila distinkcija unutar gotske zajednice na Tervinge (*Thervingi*) / *Vesi / Wisi / Wesi* i Greutunge (*Greuthungs; Greuthungi; Greutungi*). Literarna vrela sve ove napadače determiniraju anahronizmom „Skiti". Vjerojatno su napad na rimsku teritoriju izvršili jedinstveni Goti, iako je moguće već u to vrijeme postojala navedena podjela. Nakon bitke kod Niša ta podjela se produbila i pretvorila u dvije odvojene gotske zajednice. Najraniji zapis koji detektira podjelu se odnosi na ili nakon 291. godine n. e. (moguće je riječ o 20. IV. 292.

god. n. e.). Linija razdvajanja je bila rijeka Dnjestar. Zapadno su živjeli Tervingi, a istočno Greutungi. Ime Tervinga označava „šumski narod“. Iz ove zajednice su se razvili Vizigoti. Inače izraz Vizigoti je termin nastao u V. st. n. e. od strane Kasiodora, tako što je spojio imena Visi i Goti, pogrešno misleći da oni predstavljaju zemljopisni izraz „Zapadni Goti“, kako bi Gote u Hispaniji i Galiji pojmovno odvojio od Ostrogota. I tako dok je on Hispano-galske Gote pojmovno odredio po zemljopisnoj strani kao „Zapadne Gote“, dotle Teodorikove Gote/Ostrogote Kasiodor naziva samo Goti. Kasnije su i sami Hispanski Goti sebe u komunikaciji sa Romejskim Carstvom zvali Vizigotima. Ime Greutunga vejrojatno označava „stanovnike stepe“ ili „narod sa šljunkovite obale“, a možda ima i prepontsko, skandinavsko porijeklo u izrazu „ljudi stijene“. Iz ove zajednice su se vjerojatno razvili kasniji historijski Ostrogoti. Ustvari pretpostavlja se u historiografiji da su izraz Greutungi koristile druge zajednice, dok su ovi istočni Goti sebe već nazivali Ostrogoti, što ima značenje „Goti izlazećeg sunca“, što se interpretira kao „Istočni Goti“ ili „Svjetlucavi Goti“.

Za Rimljane i središnju vlast bitka kod Niša nije zaustavila njihove nevolje. Ona je poslužila samo kao rasterećenje jednog dijela fronta, jer se moralo pozabaviti secesionistima na istoku i zapadu. Prvo se okrenuo prema zapadu, i iskorištavajući pogibiju Postuma i nešto kaotičnije stanje u „Galskom carstvu“ Klaudijeve snage su odnosile pobjede i pod kontrolu središnje vlasti su povraćene hispanske provincije i dolina rijeke Rone. Ipak Klaudiju II. Gotskom nije bilo suđeno da ponovo objedini rimski svijet.

Historia Augusta spominje izvjesnog Censorina kao navodnog uzurpatora za vrijeme vladavine Klaudija II. Gotskog. Njegovo postojanje je prilično dvojbeno. On se po toj sumnjivoj priči proglasio za cara, ali je ubrzo bio likvidiran od sopstvenih vojnika. Njegov grob se navodno nalazio u Bolonji.

Klaudijeva osobnost

Aurelije Viktor prenosi da je Klaudije II. konsultirao „Sibilske knjige“ prije svoje kampanje na Gote. Ovo ukazuje da je novi, balkanski car po pitanju religijske politike imao tradicionalistička stajališta.

Historia Augusta navodi da su braća Klaudije i Kvintilis imali još jednog brata po imenu Krisp/*Crispus*. Ovaj Krisp je imao kćerku Klaudiju, koja se udala za izvjesnog dardanskog velikaša po imenu Eutropije. Klaudija i Eutropije su imali sina Konstancija Klora koji je otac Konstantina. Još uvijek historiografija nije odgonetnula da li je ova genealogija izmišljena sa namjerom da da Konstantinu veći legitimitet ili je ona stvarna. Historičari Eutropije i Zonara sugeriraju da je Konstancije Klor bio unuk Klaudija II. Gotskog, preko

kćerke. Zvanična, oficijelna verzija u vrijeme II. flavijevske dinastije (u panegiricima upućenim Konstantinu i epigrafskim spomenicima) stoji na stajalištu da su Konstantin unuk i a Konstancije Klor sin samoga Klaudija II. Gotskog. Najverojanije je cijela ova genealoška veza fabricirana sa ciljem jačanja legitimiteta, poštovanje, pozicije i nasljedstva Konstantina i njegovih sinova.

Za vladavinu Klaudija II. Gotskog se povezuje i priča o svetom Valentinu, po srednjovjekovnim martirologijima. Po Zlatnoj legendi iz 1260. godine n. e. Valentin je pogubljen jer je odbio da se odrekne Krista pred Klaudijem II. Po Nirnberškoj kronici iz 1493. god., Klaudije II. je odgovoran za pogubljenje kršćanskog svećenika Valentina. Historiografija ne može potvditi ove podatke iz mediavelnih kronika, i vjerojatno za vrijeme Klaudija II. Gotskog uopće nije bilo progona kršćana, kao uostalom i u vrijeme vladavine Galijena.

Klaudijeva smrt

Klaudije nije dugo živio nakon svoje pobjede. Krajem 269. god. n. e. Klaudije II. Gotski se smjestio u Sirmiumu, gdje su vršene pripreme za rat protiv Vandala koji su ugrožavali Panoniju. Međutim, car je bio zaražen, vjerojatno istim uzročnikom koji je proizveo „Kiprijansku kugu“ i vrlo brzo je umro u januaru 270. god. n. e. Senat je odmah deificirao Klaudija II. Gotskog.

Prije vladavine Klaudija II. Gotskog, samo su dvojica careva (Maksimin Trački i Decije) porijeklom bili sa područja zapadnog i središnjeg Balkana (Ilirik, Panonija, Mezija). Nakon njega pa do 378. godine n. e. samo jedan car nije bio sa navedenog prostora. Uostalom Galijenova sklonost da unapređuje na odgovorne dužnosti pojedince po zaslužnosti, a ne po porijeklu, stvorila je takvo stanje stvari da vodeće ličnosti središnje vlasti 268. god. n. e. nisu bile pripadnici senatorskog reda i elite rimskog svijeta. Klaudije II. Gotski, Aurelijan, braća Aureliji Heraklijan i Apolinar, Julije Placidijan, Marcijan, Prob su do svojih položaja došli zahvaljujući svojoj ulozi u vojsci. Čak je moguće pretpostaviti da su ove (neke, većina ili sve) ličnosti poticale iz onih familija koje su rimsko građanstvo dobile tek sa Karakalinom konstitucijom. Ali to nije značilo da je tradicionalna elita potpuno zamjenjena i izgubila značenje. Iako je nesumnjivo značajno izgubila na snazi, utjecaju i autoritetu, još uvijek je ostala na pozornici političkih zbivanja i ilirsko-panonsko-mezijski carevi su itekako morali da računaju na tradicionalne institucije i tradicionalnu elitu. Predstavnici te elite su nastavljali da budu konzuli i druge dužnosti (npr. gradskog prefekta). Dolazak na vlast „Balkanaca“ u rimskom svijetu nije bio rezultat revolucionarnog prevrata, nego jednog evolutivnog procesa u kome je uloga vojske izbila na prvo mjesto u rimskom svijetu.

VLADAVINA KVINTILA

januar – april 270. god. n. e.

Kvintil (brat Klaudija II.; cc. 220. – april 270. god. n. e.) vladao 270. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Aurelius Claudius Quintillus*, a kao car *Marcus Aurelius Claudius Quintillus Augustus*. Kvintil je pratio karijeru svoga starijeg brata i kada je Klaudije II. postao car, on je bio i prokurator Sardinije.

Iznenadna smrt Klaudija II. Gotskog je proizvela pitanje nasljedstva. Ni samim autorima literarnih vrela nije bilo baš najjasnije šta se odmah desilo po smrti Klaudija II. Gotskog. Eutropije navodi da je Kvintil aklamiran za cara od vojnika odmah po smrti Klaudija II. Gotskog, što je zatim i oficijelno potvrđeno od Senata. Zonara navodi da je Kvintil izabran samo od Senata.

Nejasno je i koliko je Kvintil vladao, pa tako (zavisno od literarnog vrela) njegova vladavina traje od 17 dana do 177 dana. Tako *Historia Augusta*, Eutropije i Zonara navode da je riječ o 17 dana, „Chronographer iz 354. godine n. e." spominje 77 dana, a Zosim nekoliko mjeseci. Prema jednom egipatskom papirusu, *conditio ante quem,* završetak Kvintilove vladavine je 25. V. 270. godine n. e., jer se na papirusu sa ovim datumom kao car navodi Aurelijan. Kvintil se u izvorima predstavlja kao favorit Senata i kao umjerena i sposobna osoba, pa se upoređivao i sa princepsima Galbom i Pertinaksom. Međutim, Kvintilu nije bilo suđeno da dugo vlada, jer je vojska imala drugog kandidata. To je proslavljeni, strogi, sposobni i popularni zapovjednik Aurelijan. U Sirmiumu je Aurelijan proglašen novim princepsom od strane vojnika.

Vrela se ne slažu ni sa uzrokom Kvintilove. *Historia Augusta* navodi da je on bio ubijen od sopstvenih vojnika, jer je bio strog i nepopustljiv prema vojnicima. Sa druge strana ista edicija biografija navodi da Deksip nije rekao da je Kvintil ubijen, nego samo da je umro. Jeronim opet navodi da je on ubijen u konfliktu sa Aurelijanom. Jovan (kršćanski patrijarh Antiohije u prvoj polovici V. st. n. e.) i Zonara govore opet da je on izvršio samoubistvo.

Iako se vrela ne slažu gdje je Kvintil završio sa svojim životom u Akvileji. Iza njega su ostala dva sina.

U propagandističke svrhe (radi davanja legitimiteta Aurelijanovom preuzimanju vlast) je bila širena lažna informacija da je Klaudije II. Gotski na svojoj samrtnoj postelji izabrao Aurelijana za novog cara. Na istom obrascu je prije dvije godine nastala i priča bila i da je Galijen na svojoj samrtnom postelji izabrao Klaudija II. za nasljednika. Aurelijan je kao car svoj *dies imperii* (dan koji se slavi kao obljetnica dolaska na carski tron) stavio na januarski dan kada je umro Klaudije II. Gotski, čime se automatski Kvintil tretirao kao uzurpator i nelegalni vladar.

Historia Augusta spominje i da su, u i neposredno oko Kvintilove vladavine, još neuništive skupine Transdanubijaca napadale gradove Anhial i Nikopolis u Meziji i Trakiji, ali da su bile pobijeđene od strane lokalnih provincijskih snaga. Vjerojatno je riječ o onim skupinama, ostacima velike armije iz 268. god. n. e., a koje je Aurelijan već proganjao i uništavao.

VLADAVINA AURELIJANA

270. – 275. god. n. e.

Aurelijan (9. IX. 214. ili 215. – septembar ili oktobar 275. god. n. e.) vladao je od 270. do 275. god. n. e. Po rođenju se zvao *Lucius Domitius Aurelianus*, a kao car *Lucius Domitius Aurelianus Augustus*. Aurelijan je rođen na onom dijelu Balkanskog poluotoka iz kojeg je potekao taj veliki broj careva. Autori literarnih vrela nisu baš sigurni o mjestu i provinciji u kojoj je on konkretno rođen. Flavije Vopisk, pisac njegove biografije u ediciji *Historia Augusta*, navodi da je Aurelijan rođen ili u Sirmiumu ili u onom dijelu Balkana koji će kasnije biti poznat kao provincija *Dacia Ripensis*, ali ostavlja otvorenim i mogućnost da je rođem u Meziji. Eutropije zastupa mišljenje o *Dacia Ripensis*. Aurelije Viktor navodi da je on bio rođen između Dakije i Makedonije. Upravo ova razilaženja pokazuju iz kojeg socijalnog nivoa tadašnjeg provincijskog stanovništa je potekao ovaj rimski car. Njegov otac je bio kolon – zakupnik na imenju senatora po imenu Aurelije, a po kojem je i nazvana ova zakupnička familija. Vopisk pozivajući se na navodno djelo Kalikrata iz Tira (moguće je riječ o izmišljenoj osobi), navodi da je njegova majka bila svećenica boga Sunca u hramu koji se nalazio u selu kojem se Aurelijan rodio. Navodno je ona bila i proročica. Vjerojatno je i ovaj podatak o majci Aurelijana obična fikcija, kasnije stvorena uslijed činjenice da je Aurelijan bio vezan sa širenjem navodenog kulta. Aurelijan nije slijedio očevo zanimanje i vjerojatno se vojsci kao obični redov pridružio oko 235. godine n. e. Pedesetogodišnjica je obilježila njegovu vojnu karijeru. Vrijeme kriza je uvijek teško, ali nudi i nadu visprenim i sposobnim pojedincima da u tom moru problema nađu priliku za sopstveni uspjeh. Tako je i Aurelijan ističući se u bezbrojnim eksternim i građanskim ratovima navedenog razdoblja napredovao u vojnoj hijerahiji. On je postao i komandant u elitnom konjaničkom korpusu koji je ustanovio Galijen. Tako se i približio krugu oko samog cara. *Historia Augusta* donosi čitav niz zanimljivih anegdota i priča vezanih za njegovu vojničku karijeru. Tako su mu vojnici dali nadimak *manu ad ferrum* („mač u ruci“), što je značilo da je uvijek bio pripravan za boj, da ima strogi vojnički karakter (i prema sebi i prema drugima) i da je potpuno prepušten vojničkim obavezama, disciplini i obuci. On i 300 vojnika iz njegovog garnizona su sami uništili Sarmate koji su upali u Ilirik. Ista edicija (pozivajući se na izvjesnog Teoklija) navodi da je Aurelijan tom prilikom sam ubio 48 protivnika u samo jednom danu, a da je u narednih nekoliko dana on ubio još 950 Sarmata. Vojnici su na osnovu ovoga sastavili pjesmicu i poskočicu koje su pjevali i uz koju su plesali na vojničke praznike:

Mille mille mille decollavimus.
Unus homo! mille decollavimus.
Mille bibat qui mille occidit.
Tantum vini nemo habet, quantum fudit sanguinis.

“Hiljadu, hiljadu, hiljadu mi smo obezglavili sada
Jedan sam je hiljadu obezglavio sada
On ce piti hiljadu, koje je hiljadu ubio
Toliko vina nije u vlasništvu nikoga koliko je on krvi prolio”

Kao zapovjednik VI. legija *Gallica*, stacionirane u Majncu, on je u potpunosti porazio Franke. Poginulih Franaka je bilo 700, a zarobljenih 300 (prodanih u ropstvo). I ponovo je sastavljena još jedna pjesma:

Mille Sarmates, mille Francos semel et semel occidimus,
mille Persas quaerimus.

“Hiljadu Sarmata, hiljadu Franaka, jednom i ponovo ubismo,
sada čekamo i hiljadu Persijanaca.”

Aurelijan je bio veoma strog zapovjednik, i nije se libio primjene teških kazni na vojničku nedisciplinu. Jedan primjer o tome najbolje govori. Na kantonovanju jedan vojnik je počinio preljub sa suprugom osobe u čijem domu je on bio po kantonovanju smješten. Aurelijan je bio veoma ljut i naredio je da se vrhovi dva drveta saviju što mogu više i da se jedan kraj veže za jednu nogu, a drugi kraj za drugu nogu kažnjenog vojnika. Zatim su oba drveta puštena, i vojnik je pod silinom drveta bukvalno rastrgnut na dva dijela.

Aurelijan je bio oženjen sa Ulpijom Severinom (*Ulpia Severina*), o kojoj se vrlo malo zna (uglavnom preko natpisa i kovanica). Pretpostavlja se da je Ulpija bila porijeklom iz Dakije. Vopisk daje fabricirinu biografiju Ulpije, navodeći da je ona bila kćerka Ulpija Krinita (*Ulpius Crinitus*) koji je navodno bio potomak familije iz koje potekao car Trajan. Ova priča i genealogija su stvoreni kako bi se Aurelijan na neki način povezao sa „dobrim carem“ Trajanom. Ulpija i Aurelijan su imali najmanje jednu kćerku.

Aurelijan je podržao zbor Klaudija II. za novog cara. Tada je njegova karijera strelovito napredovala. Aurelijan je postao komandant elitne dalmatinske konjice, a ubrzo i zapovjednikom konjice (*magister equitum*). Učestvovao je u bitkama protiv Alamana i Gota za vrijeme Klaudijevih kampanja. Još prije bitke kod Niša, Aurelijan je sa svojom dalmatinskom konjicom u više manjih okršaja nanosio Gotima velike gubitke, oko 3000 mrtvih. U bitci kod Niša i u nastavku operacija je Aurelijan sa svojim konjanicima imao odlučujuću ulogu u pobjedi. Nakon kratke Kvintilove vlast, purpurom se konačno zaogrnuo i Aurelijan. O Aurelijanu većina izvora (npr. Aurelije Viktor, *Historia Augusta*, Eutropije...itd), izuzev Laktancija, govore u pozitivnom svjetlu. Tako je on predstavljen kao osoba velike energije, poduzetnosti, brzog promišljanja i djelovanja velikih sposobnosti.

Antoninijan iz doba Aurelijana. Kovnica u Kiziku, izdat u periodu jesen 272. – ljeto 273. god. n. e. Na aversu portret Aurelijana, a na reversu prikaz Zemlje (*Orbis Terrarum*) u obliku žene kako stoji i daje vijenac Aurelijanu.

Aurelijanova vojno – politička agenda

Aurelijanova glavna vladarska misao je sadržana u sljedećem: očuvanje sigurnosti rimskog svijeta i ponovno objedinjavanje, odnosno likvidacija separatističkih država na istoku i zapadu. Aurelijanov zadatak nije bio nimalo lagan, teški građanski ratovi i vanjske invazije su iscrpile rimski svijet, a na to se nadovezala i teška „kiprijanska kuga“ koja je odnijela veliki broj ljudi. Ekonomika rimskog svijeta se nalazila već neko vrijeme prilično na silaznoj putanji, a proces latinfudizacije i smanjivanja kvantiteta slobodnih, nezavisnih seoskih ognjišta su dobrano zahvatile većinu provincija. Ali da bi se Aurelijan sa svim tim problemima mogao pozabaviti, morao je osigurati jasnu i potpunu podršku vojske. Kao iskusan vojnik, Aurelijan je dobro znao šta znači podrška ili ne podrška oružane sile u rimskom svijetu. Zato se i širi provojnička propaganda, koja promovira slogu Aurelijana i vojske. Od samoga početka svoje vladavine Aurelijan se morao posvetiti rješavanju niza problema. Aurelijan je došao u Grad u kasno ljeto 270. god. n. e. kako bi potvrdio svoju vlast i stečeno carsko dostojanstvo. Ali je i brzo morao napustiti Rim zbog problema u panonskoj granici. U zimu 270. god. n. e. Aurelijan se morao pozabaviti upadima Vandala u Panoniju, koje su dosta uspješno odbile rimske trupe.

Napad Germana na Italiju 271. god. n. e.

Problem alamanskog i jutungskog ugrožavanja alpskih provincija i sjeverne Italije se početkom 271. godine n. e. se ponovo aktualiziralo i to sa opasnim posljedicama. Iskorištavajući rat Rimljana i Vandala na panonskim granicama koji je zaokupio veliki broj trupa pa i samoga princepsa Aurelijana, Alamani i Jutungi su provalili u sjevernu Italiju. Tom prilikom su pljačkali naselja i sela. Uspjeli su i da pređu rijeku Po, a onda su zauzeli Placentiju (danas Piacenza/Pjačenca).

Aurelijan se na brzinu iz Panonije, u kojoj je nadgledao povlaćenje Vandala, prebacio u Italiju. Dok se približavao Milanu, primio je novost o da su invazori nakon zauzimanja Placentije krenuli jugoistočnim pravcem prema gradu Fano / *Fanum Fortunae* na ulazu u središnju Italiju. Aurelijan je germanskim ratnicima poslao poruku, zatraživši njihovu predaju. Oni su to odbili govoreći da ako on želi da ih izazove da će mu oni pokazati kako se slobodni ljude mogu boriti. Na nesreću Rimljana, prvi borbeni sraz je ustvari predstavljao germansku uspješnu zamku (kod Placentije) trupama koje je predvodio Aurelijan. Rimske trupe su već bile izmorene dugim marševima, a napad je došao iz šume. Vijest o porazu je izazvala i dvije kratkotrajne vojne pobune. Ohrabreni pobjedom, Germani su krenuli cestom *Via Aemilia*. Sada između Germana i nezaštićenog Rima nije stajala nikakva respektabilnija prepreka. U samom Gradu je zavladala panika. Konsultirane su i „Sibilske knjige“, a održavane su i religijske i kultne manifestacije da se umoli za pomoć bogova.

Ipak se vojska pod komandom Aurelijana ubrzano konsolidirala i pregrupirala i do nove bitke je došlo kod Fana. Preciznije rečeno do bitke je došlo na rijeci Metaur, gdje je odigrana i jedna od odlučujućih bitaka II. punskog rata. Ovaj put su veliku pobjedu odnijele rimske trupe pod Aurelijanovim zapovjedništvom. Poraženi Alamani i Jutungi su se povukli sjeverno do rijeke Po, ali se nisu uspjeli izvući iz Italije, jer ih Aurelijan potpuno potukao kod Pavije. Za odbranu Italije je odlikovan sa počasnim naslovom *Germanicu Maximus*.

U teškom razdoblju Pedesetogodišnjice, sukob na europskoj granici nije bio samo jednostran, odnosno da su poglavito germanske snage bile invazorske, a da su Rimljani samo branili svoju teritoriju. I rimske trupe su prelazile na drugu stranu granice, pa su i narodi i zajednice i sa druge strane limesa isto stradali. Veliki broj pripadnika germanskih, slobodno dačkih i sarmatskih naroda je padao u rimsko ropstvo, a iz njih je i odvođen i golem plijen.

Aurelijanov zid

Ovaj opasni germanski upad je pokazao svu ranjivost Grada. Aurelijan je zato odlučio da zaštiti Grad, i omogući mu adekvatnu odbranu kada u blizini nije glavne vojne trupe. To je podrazumijevalo gradnju zidina oko Rima. Između 271. i 275. god. n. e. je tako izgrađen veliki Aurelijanov zid koji je trebao štititi Grad od potenacijalnih opasnosti. Unutar njega su se našli svih sedam brda, Marsovo polje i na desnoj obali rijeke Tiber područje zvano Trastevere. Ukupna dužina Aurelijanovog zida je bila 12 rimskih milja / cc 19 km. Zidine su uključivale i već postojeće objekte, čime su se nastojali smanjiti troškovi. Ti objekti su *Amphitheatrum Castrense*, *Castra Praetoria*, Cestijeva piramida, pa čak i sekciju *Aqua Claudia* blizu Porta Maggiore. Inače ukupni sastav rimskog garnizona (pretorijanci, gradske kohorte i vigili) je bio oko 25.000 ljudi. Po taktičkom značenju Aurelijanov zid je trebao da zaustavi uobičajenu taktiku raznoraznih invazora na rimski svijet, koja se sastojala od brzih „udari i bježi" upada. Aurelijanov zid je služio odbrani Rima skoro sve do druge polovice XIX. st., i danas su dobro sačuvane sekcije zida.

Porta Asinaria na Aurelijanovom zidu.

Plava linija je Servijev zid, a crvena Aurelijanov zid.

Popis kapija na Aurelijanovom zidu: Porta del Popolo (Porta Flaminia), Porta Pinciana, Porta Salaria, Porta Pia, Porta Nomentana, Porta Praetoriana, Porta Tiburtina, Porta Maggiore (Porta Praenestina), Porta San Giovanni, Porta Asinaria, Porta Metronia, Porta Latina, Porta San Sebastiano (Porta Appia), Porta Ardeatina, Porta San Paolo (Porta Ostiense), Porta Portuensis, Porta Aurelia Pancraziana, Porta Septimiana, Porta Aurelia-Sancti Petri.

Dio zida na južnim sekcijama.

Restaurirani dio zida.

Balkansko ratište

Nakon stabiliziranja granice u italijansko – alpskom predjelu, Aurelijan je ponovo otišao na Balkan, gdje su u ljeto 271. god. n. e. ponovo upali Goti. Rimske trupe su prešle Dunav i teško porazile Gote, a poginuo je i gotski vođa po imenu Kanabaud / *Cannabaudes* ili *Cannabaudes*, zajedno sa još 5000 ratnika. Aurelijan je za ovu pobjedu dobio titulu *Gothicus Maximus*. I pored pobjede Aurelijan je procijenio da se transdanubijska Dakija ne može djelotvorno braniti, i evakuirao je ovu zemlju koju je prije 170 godina osvojio princeps Trajan. Transdanubijska Dakija se nije mogla niti braniti niti zadržati. Tako je rimska granica pomaknuta na rijeku Dunav. Južno od Dunava je osnovana nova provincije nazvana *Dacia Aureliana* sa Serdikom (današnja Sofija u Bugarskoj) kao prijestolnicom.

Uzurpatori

I Aurelijan je izazov pružio niz novih pokušaja uzurpacije. U Dalmaciji se za cara proglasio Septimije / *Septimius*) ili Septimin / *Septiminus*. Njega su ubili sopstveni vojnici. Urban / *Urbanus* je digao bunu početkom Aurelijanove vladavine, ali je po Zosimu ubrzo bio poražen.

Potpuno je nepoznata priča o uzurpatoru Domicijanu (možda isti onaj koji je bio odlučujući za pobjedu Aureola protiv Makrijana), najverojatnije u sjeverozapadnoj Galiji i rajnskim provincijama. O njemu nema podataka u literarnim vrelima, i jedino svjedočanstvu pružaju dvije kovanice sa njegovim likom. Postoji čitav niz špekulaciju o njemu i njegovoj uzurpaciji. Možda je onaj Aureolov zapovjednik, nakon poraza svoga nadređenog prešao „Galskom Carstvu“ i Postumu. U tom slučaju bi u prvim godinama 270tih n. e. pokušao kratkotrajno uzurpirati princepsku vlast.

Posebno je interesantna pobuna koju je vodio Felicim/*Felicissimus*, koji je bio *rationalis* i u čijoj su nadležnosti bile i oficijelne kovnice novca. Riječ je o buni radnika u kovnici novca u Rimu, a koja je izbila iz sljedećih razloga. Radnici u kovnici, pa i sam njihov šef Felicim su uobičavali da kradu srebro predviđeno za izradu kovanica. Time je emitirani novac bio slabijeg kvaliteta u odnosu na predviđenu količinu srebra. Ovu klasičnu pronevjeru je Aurelijan odlučio eliminirati i kazniti odgovorne. Kako bi se izvukao, Felicim je inicirao pobunu svojih radnika na Celiju. Pobuna se raširila rimskim ulicama. U Gradu se tada osjećala i kriza snabdjevanja, zbog činjenice da je Egipat pao u ruke Zenobije. Vjerojatno su gradske mase bile dovoljno ogorčene na svoje stanje i pridružile su se pobuni. Ova

pobuna je imala i podršku nekih senatora, koji su možda ranije podržavali Kvintila. Oni su još uvijek razdražavali buntovnike. Ubrzo je pobuna dobila na masovnosti, i Aurelijan je naredio gradskim kohortama, pojačanim sa regularnim carskim trupama da uguše pobunu. Borbe su bile žestoke i teške i završile su se na Celiju. Govori se o 7000 poginulih vojnika, što je sigurno vrlo pretjerana cifra. Felicim je poginuo, pogubljeni su i neki senatori kao i mnogi drugi ustanici. Ova buna je kao posljedicu imala i to da je rimska kovnica bila neaktivna u periodu prije monetarne reforme iz 274. godine n. e. Pobuna je imala i neke negativne posljedice po rimsku kovnicu koja je do tada bila središnja i najvažnija kovnica. Sada jačaju i druge kovnice i u Italiji i u provincijama. Tako je završena hegemonija Grada u monetarnoj politici.

Rationalis je bio u carsko doba glavni financijski dužnosnik, prije reformi Dioklecijana. Njegovi zadaci su podrazumijevali sakupljanje ubiranih poreza, kontrola monete, uprava nad financijama i trezorom, uprava nad rudnicima, kovnicama, carskim arsenalom. On je usko sarađivao sa *magister rei privatae* (službenik zadužen za carske posjede i Gradsko vlasništvo).

Rat na Istoku, kraj Palmirenskog Carstva

Nakon stabiliziranja situacije na granicama, Aurelijan je konačno imao vremena i sredstava da se posveti obnovi rimskog svijeta kao jedne države. Operacije su prvo usmjerene prema Istoku, protiv Zenobije i njenog carstva. Palmirensko carstvo je tada obuhvatalo Levant, Egipat i velike dijelove Male Azije. Po Zosimu Zenobijina vlast je zahvatala Galatiju, a mogla je obuhvatiti i Bitiniju sve do Halkedona, da nisu stanovnici ove provincije saznali da je Aurelijan postao car i tako se otresli „palmirenskog jarma“. Kada je zauzet Egipat automatski je prekinut i izvoz žita u Rim, što je imalo negativne efekte za snabdjevanje Grada.

U prvo vrijeme svoje vladavine, dok je bio zaokupljen borbama sa Germanima na širokoj liniji od zapadnih Alpa do donjeg Dunava, Aurelijan se diplomatski odnosio prema Zenobiji i Palmiri. U tom periodu je Aurelijan je priznat kao onaj koji najveći, princepski, carski autoritet dok je za Vabalata bio rezerviran naslov *rex* i *imperator*. To bi značilo da je u nekom kontekstu bio oficijelno priznat autoritet Vabalata i Zenobije. Međutim, to je bio samo taktički potez Aurelijana, koji je znao da može izvršiti invaziju istoka, samo ako bude raspolagao sa znatnim brojem svježih, odmorenih za borbu spremnih trupa, ali i ako su ostale granice sigurne. Inače je vjerojatno i Zenobija bila zaintersirana da održava ovu formalnu subordiniranost Vabalata Aurelijanu, što se javno vidi u oficijelnim dokumentima, pismima i posebno kovanicama. Vjerojatno je povod za otvoreni sukob

bilo zauzimanje Egipta od strane palmirenskih snaga. Otvoreni rat je bio i kraj ove zanimljive diplomatske šarade, Zenobija je dala da se njen sin proglasi augustom, odnosno samostalnim vladarom. To je praćeno i nestankom Aurelijanovog portreta sa kovanica koje je izdavala Zenobija. Od proljeća ili ranog ljeta 271. god. n. e. kovanice izdavane iz kovnica u Antiohiji i Aleksandriji su nosile samo portret Vabalatasa legendom *Imperator* i *Augustus.* I tako je 272. god. n. e. započeo pohod na istočne provincije.

Aurelijan je na Zenobijino carstvo poveo napad u stilu blitzkriega. Maloazijske provincije su bez većih problema bile zauzete. Aurelijanove trupe su zauzele Ankaru, i došle pred Tianu.

Zauzimanje grada Tiane je povezano sa jednom legendom koja govori da je Aurelijan do tada razarao svaki grad grad koji bi mu pružao otpor. Ali da je poštedio Tianu jer mu se ukazao filozof Apolonije (inače rodom iz Tiane) obrativši mu se sa sljedećim riječima: „Aurelijane, ako želiš da osvojiš, nema razloga zašto planiraš smrt mojih sugrađana. Aurelijane, ako hočeš vladati, uzdrži se od prolijevanja krvi nevinih. Aurelijane, budi milostiv ako želiš da živiš dugo.“ Navodno radi ovog ukazanja, Aurelijan je poštedio Tiane, a kada se vijest o poštedi Tiane proširila, mnogi drugi gradovi i zajednice su se odlučile predati Aurelijanu jer su bili ubijeđeni da se prema njima neće primijeniti nikakva osveta jer su se zakratko priključili Zenobijinom carstvu. *Historia Augusta* prepričava prije govora o ukazanju Apolonija i verziju pada Tiane, po kojoj je za to zaslužan njen građanin po imenu Heraklamon. Po ovoj verziji je navedeni Heraklamon pogubljen, a grad spašen zahvaljujući jednoj igri riječi.

Do bitke je došlo u blizini Antiohije, kod mjesta Immae. Palmirenske snage je predvodio Zabdas, i on je računao na svoje teško oklopljene katafrakte i vručinu na koje europski legionari koje je predvodio Aurelijan nisu bili adaptirani. I Zenobija i Vabalat su prisustvovali bitci. Međutim, iskusni Aurelijan je odlično procijenio situaciju i primijenjena je taktika slična onoj kod Niša protiv Gota. Bitka je završila potpunim porazom Zabdasove konjice, i malo ih se uspjelo spasiti. Nakon što je saznao za potpuno uništenje konjice, Zabdas je zaključio da je bitka izgubljena i povukao je pješadiju prema Antiohiji. Pošto su pravilno zaključili da se Antiohija ne može odbraniti, Zenobija i Zabdas su odlučili da se pod zaštitom noći povuku prema Emesi. Na iznenađenje mnogih koji su očekivali stravičnu odmazdu, Aurelijan je prilikom zauzimanja Antiohije proglasio opću amnestiju i tako poštedio grad od pljačke i antiohijske prvake od gubitka života. I vijest o ovome je odjeknula širom levantskih gradova i zajednica, i u vrlo kratkom roku se veći dio Levanta ponovo podčinio središnjoj vlasti. Do nove bitke je došlo kod Emese, i ovdje su Zabdas i Zenobija polagali nadu u tešku konjicu, ali je i pored nekih uspjeha ipak pamirenska vojska pobijeđena. Zenobija se povukla u Emesu, ali i je i odatle morala bježati. Brzina napredovanja aurelijanskih snaga je billa toliko da Zenobija nije bila u mogućnosti da izmjesti svoj trezor iz Emese prije nego što je i ovaj grad pao. Zenobija je pobjegla u Palmiru, ali ubrzo su se aurelijanske trupe našle i pred ovim gradom. Aurelijanu i njegovim

trupama je bilo potrebno samo šest mjeseci da iz krečući iz Europe povrate veliko prostranstvo i dođu do Palmire, i to suočivši se i sa sirijskom pustinjom u kojoj su bili izloženi i gerilskim napadima beduina. Postavljena je opsada Palmire, a sasjećena je i pomoć koju su Iranci poslali Zenobiji. Prema Zosimu, zalihe namirnica i drugih resursa su uslijed opsade bile iscrpljene, i odlučeno je da Zenobija osobno ode u Iran tražiti djelotvornu pomoć. To nije uspjelo jer je kod Eufrata Zenobija bila zarobljena. Nakon toga je je postignut mir, po kojem se Palmira predala nakon što je Aurelijana dobila obećanje da neće biti opustošena i kažnjena. *Historia Augusta* samo navodi da je Zenobija pokušala na devama pobjeći u Iran i staviti se pod zaštitu Sasanida, ali da ju je uhvatila aurelijanska konjanička potjera. Tako je Aurelijan i sa Palmirom postupio kao i sa ostalim gradovima; bila je pošteđena i ona i njeni stanovnici. Ovo nije značilo da je epizoda sa Palmirom svršena. Aurelijan je nakon kratkog sukoba sa Irancima krenuo prema Egiptu gdje se pojavio buntovnik Firm / *Firmus*.

Firm je bio bogati poslovni čovjek iz Seleukije, sa razgranatom poslovnom mrežom od Indije do Egipta. On se povezao sa Zenobijom i stao je na njenu stranu. Nakon kolapsa palmirenskih snaga, Firm je podigao ustanak u Egiptu, prekinuvši i slanje žita u Italiju. Firm se nije proglasio augustom, i svoju borbu je vezao sa ustankom u Palmiri protiv okupacije od aurelijanskih snaga. Prilikom osvajanja Aleksandrije od strane aurelijanskih trupa, teško je stradala „kraljevska četvrt". U ovom dijelu Aleksandrije se nalazila i aleksandrijska biblioteka.

U Emesi je Aurelijan sazvao sud na kojem se sudilo Zenobiji i njenim najbližim savjetnicima. Zenobija se branila tako što je krivicu svaljivala na svoje savjetnike. I pored zahtjeva vojnika koji su zahtijevali kaznu za Zenobiju, Aurelijan je smatrao neprimjerenim da se nad ženom izrekne smrtna kazna i to nije dozvolio. Uostalom on je želio i da Zenobiju izloži u trijumfu u Rimu. Ali je zato dao da se pogubi veliki broj njeni savjetnika. Među njima je bio i Kasije Longin, najvažniji Zenobijin savjetnik. On je smrt primio sa filozofskim dostojanstvom.

Lojalnost Palmire se ipak nije duže održala. Po Zosimu, stanovnici Palmire pod vodstvom Septimija Apsaiosa pokušali su da ubijede Marcelina, komandanta eufratske granice, da uzme učešća u pobuni. On ih je ne samo odbio, nego je i javio Aurelijanu o novonastalim dešavanjima. U međuvremenu su Palmirenani izabrali kralja po imenu Antioh (*Historia Augusta* ga naziva Ahilej). Pobunjenici su uspjeli da likvidiraju aurelijanski garnizon u Palmiri. Aurelijan je glavninu trupa, vrlo vješto sa puta prema zapadu, preusmjerio na ponovni odlazak u Siriju. Ovaj put Palmira nije pošteđena, i tako je čuveni i lijepi grad u srcu sirijsko – mesopotamijske pustinje bio u potpunosti uništen, i više se nikada nije obnovio nego je ostao kao pustinjski nijemi svjedok sjaja i slave Levanta u klasično historijsko doba.

Legionarska utvrda je podignuta na ostacima Palmire, a koju je dao proširiti Dioklecijan. Romejski period je u Palmiru ugradio nekoliko crkvi.

Umjetnička slika koja prikazuje zarobljenu Zenobiju pred Aurelijanom. Autor Giovanni Battista Tiepolo (1696–1770). Danas se nalazi u muzeju Prado u Madridu.

Po svemu sudeći Aurelijan je izveo jednu manju i uspješnu ekspediciju na iransko područje. Nakon pobjeda na istoku, Aurelijan je dobio počasne nazive *Parthicus Maximus* i *Restitutor Orientis*. Vjerojatno na putu prema Rimu, umro je Vabalat. Zenobija je na velikom i veličanstvenom trijumfu iz 274. godine n. e., koji je Aurelijan održao u spomen svih svojih pobjeda, bila izložena i vođena ulicama Rima sa zlatnim okovima.

Postoje različite verzije o daljoj sudbini Zenobije. U nekim verzijama ona je umrla ubrzo po trijumfu, ali češće se nailazi na onu verziju o tome kako se Aurelijan pokazao i više nego milostiv prema njoj. Tako je Aurelijan zasjenjen njenom ljepotom i dostojanstven oslobodio Zenobiju i poklonio joj elegantnu vilu u Tiburu. Ona je nastavila živjeti u luksuzu i postala je istaknuta filozof i matrona u tadašnjem rimskom društvu. Ona se ponovo udala za jednog rimskog senatora, vjerojatno Marcela Petra Nutena (*Marcellus Petrus Nutenus*), sa kojim je imala više kćerki. Njene kćerke su se udale u ugledne, nobilske familije Rima. Njeni potomci se spominju i u IV. i V. stoljeću n. e. To bi možda mogao potvrđivati i natpis pronađen u Rimu na kojem se spominje *L. Septimia Patavinia Balbilla Tyria Nepotilla Odaenathiania*. Drugi mogući potomak Zenobije je mogao biti sv. Zenobije iz Firence, kršćanski episkop iz V. st. n. e.

Kraj otcjepljenog zapadnoeuropskog carstva

Prilikom povratka sa Istoka, krečući se Balkanom, Aurelijanove trupe su nanijele i težak poraz Karpima.

Aurelijan je nakon pobjede na istoku, vrlo brzo i svoju pažnju i trupe preusmjerio na Zapadnu Europu, odnosno na one njene dijelove (sjeverna Galija, germanske provincije i Britanija) koji su se još uvijek nalazili pod vlasti Tetrika. Aurelijanu je u ovom slučaju bio olakšan posao, jer je sam Tetrik bio spreman da se u ime Aurelijana odrekne svoje vlasti. Međutim, on to nije mogao jednostavno učiniti, bojeći se reakcije svojih vojnika. Zato je Tetrik tajno kontaktirao Aurelijana i postignut je dogovor da se obje armije sučelje na Katalunskim poljima (Châlons-en-Champagne). Navodno je Tetrik u svome pismu Aurelijanu citirao Vergilija: *eripe me his, invicte, malis* („spasi me neporaženog iz ovih teškoća"). Tada bi Tetrik jednostavno dezertirao u Aurelijanov borbeni tabor. To se i desilo i obezglavljena i izdana zapadnoeuropska vojska, koja se nastavila boriti i nakon prebjega Tetrika i njegovog sina, je lako poražena krajem februaru 274. godine n. e. na Katalunskim poljima. Zapadnoeuropska vojska je bila potpuno potučena i masakrirana sa velikim gubitcima. Postoje i mišljenja da je ovakav razvoj događaja ustvari posljedica „ošmikavanja povijesti" i rezultat carske propagande. Po tom mišljenju Tetrik i sin nisu prebjegli i ostavili svoju vojsku, nego su se predali početkom marta 274. god. n. e. nakon teškog poraza na Katalunskim poljima.

Iako je i Tetrik bio izložen u trijumfu (istom onom u kojem se nalazila i Zenobija), i prema njemu se postupilo milostivo. Tetrik je za svoju izdaju nagrađen visokom pozicijom u Italiji, odnosno postao je guverner Lukanije i Brutije (*corrector Lucaniae et Bruttiorum*).

Nakon veličanstvene proslave trijumfa Aurelijana u Rim, po svojoj energičnoj prirodi Aurelijan se početkom 275. god. n. e. ponovo uputio u ratni pohod. Germani su ugrožavali područje Vindelika u alpskom području. Aurelijan je bez problema odbio upadače. Vjerojatno je Aurelijanova armija prešla u kontraofanzivu i obnovio je granicu nazvanu *Limes Transrhenannus*.

Aurelijan je u toku svoje vladavine ponovo okupirao područje *Agri decumates*. Ali ovo rimsko ponovno zaposjedanje strateški bitnog područja će kratko trajati. Nakon smrti sljedećeg princepsa i cara Proba, ova regija je konačno postupno prepuštena Alamanima. Granica rimskog svijeta je povučena na Rajnu i Dunav i taj Transrenski i Transdanubijski prostor je izgubljen za rimsku državu. Taj prostor do danas naseljavaju Nijemci. Iako su Alamani zaposjeli *Agri decumates*, to nije značilo da se ta regija „barbarizirala" i doživjela kulturološki pad. Pojedina naselja nisu odmah napuštena i postoje dokazi o kontinuitetu „rimskog" ili postrimskog načina života sve do V. st. n. e. Kao i u slučaju Markomana i Kvada, kulturni (skoro „rimski") način života prekinut je sa Velikom seobom naaroda, odnosno pritiskom Huna sa istoka.

Restitutor Orbis

Po povratku iz Zapadne Europe Aurelijan je dobio novi počasni naziv Obnavljača Svijeta (*Restitutor Orbis*). Za nepune četiri godine Aurelijan je uspio odbiti čitav niz napada na dunavsko – alpskoj granici, povratiti istočne i zapadne provincije, suzbiti niz uzurpatora i provesti vrlo značajne reforme. Aurelijan je bio i dobar vojnik i odličan i talentiran zapovjednik, ali i umješan diplomata i političar, a istakao se i po svojoj politici milosti. Aurelijan je rimski svijet klasičnog doba uspio da sa ruba ponora spasi, povrati mu jedinstvo i omogući mu novi razvitak u narednim stoljećima. Sa pravom je Aurelijan nosio navedeni počasni naziv. Pored ovog naziva, na natpisima i kovanicama se javljaju i sljedeći nazivi: *Germanicus,Gothicus, Parthicus, Carpicus*.

Aurelijanove reforme

Aurelijan nije bio samo odličan komandant, nego je za vrijeme petogodišnje vlade izvršio niz krucijalnih reformi kojima je nastojao stabilizirati rimski svijet nakon decenija raspada sustava principata. Aurelijanova monetarna reforma je težila stabilizaciji ekonomsko – monetarnog sustava. Antoninijan (koji je tokom vremena krize postao skoro bezvrijedan) je fiksiran na 5 % srebra i nosio oznaku XXI (grčki ekvivalent KA), što je značilo da 20 ovakvih novčića sadrže istu količinu srebra kao i nekadašnji stari denar. Aurelijan je dao da se obnove mnogi javni objekti, reorganizirao je upravu nad skladištima i resursima hrane, fiksirao je cijene za najvažnije proizvode. Aurelijan je i izmijenio standardnu podjelu hrane stanovnicima Grada. Umjesto ranije mjesečne distribucije, uvela se dnevna distribucija koja je sada uključivala i svinjetinu uz ranije predviđene dodjele pšenice, soli i maslinovog ulja. To je komemorirano sa legendom na novcima: *Annona Aug.* i *Liberalitas Aug.* Tri puta je podijelio po 500 denara svakom stanovniku Grada. Da bi se olakšao dovoz žita u Rim, naredio je da se korito očisti. Sve ove mjere mogle su biti učinkovite samo u slučaju redovitog priljeva namirnica u Rim. Ova dužnost povjerena je kolegiju vlasnika brodova; drugi kolegiji koji su imali veze sa opskrbom rimskog stanovništva također su bili pozvani na izvršavanje vladarevih naredbi. Prema tome, pod Aurelijanom je učinjen jedan korak dalje na putu vezivanja kolegija za državnu upravu, što je započeo još Aleksandar Sever. Aurelijan je posebno bio oštar prema korupciji i lošem ponašanju i djelovanju javnih dužnosnika i službenika.

Aurelijan je kažnjavao sa teškim kaznama potkazivače i lažne tužitelje. Naredio je i da se ponište svi dugovi prema Državi, a zapisi o tome da se zapale na Trajanovom Forumu.

Ovim je nastojao imitirati Hadrijana. Aurelijan je nastojao i da naseli zone sa manjom populacijom i uslijed latifundizacije, rata, pustošenja pustije oblasti tako što je nenaseljena i neobrađena područja kupovao od njihovih vlasnika. *Historia Augusta* navodi da je riječ i o Etruriji, duž Emilijeve ceste pa sve do primorskih Alpa. Na tu zemlju je onda naselio familije, mnogobrojnih zarobljenika i ratnog roblja. Nejasan je pravni položaj i status tih naseljenika. A i inače, Aurelijan je donosio mnoge zakone, uglavnom progresivističke prirode, kao onaj koji se ograničava luksuz te zabrana da žene (koje nisu rođene kao salobodne) drže i tretiraju kao konkubine. Ograničen je i broj eunuha koje je mogao jedan senator da ima. Aurelijan je po Vopisku, namjeravao obnoviti i ženski Senat (*senaculum*).

I u vrijeme Aurelijana se smanjuje utjecaj senatorskog reda. Na položajima u provincijama sve ih više zamjenjuju vitezovi. Aurelijan nije smatrao potrebitim da povrati autoritet Senatu, a i sam je bio pod utjecajem orijentalnih ideologija o ustrojstvu vlasti. Tako je imao običaj da govori da vlast nije primio od vojnika, nego od bogova. To je bio prvi korak prema onom načelu dobijanja carske ili kraljevske vlasti svetim pomazanjem i po „milosti božjoj".

Sol Invictus

Završna kriza principata je imala i efekte po religioznu svijest, jer je došlo do daljeg rasplinjavanja tradicionalnih vrijednosti, vjerovanja i kultova. Aurelijan je, sukladno svojoj politici obnove rimskog svijeta i njegovog ponovnog ujedinjavanja, odlučio da tako djeluje u okviru reformi religijske svijest. Poziciju božanstva sunca (*Sol Invictus* = „Nepobjedivo sunce") je uzdigao na mjesto najvažnijeg božanstva koje bi bilo središte bogosluženja za cijeli rimski svijet. O tome svjedoći i natpis na novcima: *Sol Invicti Imperii Romani*. Njegova namjera je bila da svima koji pripadaju rimskom svijetu (i vojnicima i civilima i zapadnjacima i orijentalcima) da jednog zajedničkog boga u kojeg mogu vjerovati i koji bi bio iznad svih ostalih božanstava, a da ne napuste sopstvena božanstva, kultove i obrede. *Sol Invictus* je samo trebao biti neka zajednička poveznica u religijskom smislu jedne prilično heterogene mase po pitanju vjerske, religijske, kultne i obredne svijesti i njihovih manifestiranja. To je bio novi pokušaj stvaranja jedinstvene religije za svjetsko Carstvo, pokušaj učvršćenja carske vlasti putem religijske podloge. Za „Nepobjedivo sunce" nije bilo predviđeno da zamijeni ostala božanstva i kultove koji bi i nadalje postojali, nego bi on bio neka vrsta poveznice među svima njima. Centralni prostor obožavanja i poštivanja Nepobjedivog Sunca je bio novoizgrađeni hram na *Campus Agrippae* u Rimu, sa velikim dekoracijama koje su financirane plijenom zadobijenim u palmirenskom ratu. Po Zosimu, ovaj hram je sadržavao statue Helija i Belosa. Ovaj potonji je bio patron – bog Palmire, ali

se transformirao u rimsko božanstvo sa svećenicima i praznikom. Aurelijan je odredio i kolegij pontifika (*Pontifices Solis*) koji je modeliran po drevnom kolegiju pontifika i kojem je po značenju bio ravan. Aurelijan je inače bio vrlo tolerantan prema svim vjerovanjima, religijama, kultovima, obredima, misterijama. Istovremeno sa podizanjem hrama "Nepobjedivom suncu" u Rimu su obnavljana i stara svetišta.

Laktancije iznosi nešto drugačiju sliku i kaže sljedeće: „Aurelijan, koji bijaše mahnite i brzoplete naravi, premda se sigurno sječao Valerijanova zatočenja, pa je izazivao boga svojim groznim djelima. No nije mu bilo dopušteno izvršenje nakana nego je uskoro još na samom početku svoga bijesa, bio spriječen. Nisu još njegovi okrutni proglasi ni stigli do najudaljenijih provincija, a već je kod Kenofrurija, koji se nalazi u Trakiji, okvavljen ležao na zemlji, zbog lažne sumnje umoren od vlastitih prijatelja." Eutropije navodi da je Aurelijan kanio započeti progone, ali da je prije toga stradao. Isti autor navodi i da je čak Aurelijan uspješno posredovao u kršćanskim sporovima kao što je bio onaj između Pavla iz Samosate i antiohijskog episkopa Domna. Ovi podaci u neku ruku relativiziranju Aurelijanovu sklonost ka toleranciji, i postavljaju pitanje da li on stvarno poduzeo progon kršćana da je ostao duže živ. Možda je on bio nezadovoljan što i kršćani nisu participirali u projektu o Nepobjedivom suncu.

Moguće je da je Aurelijanovo djelovanje vodilo i ka uvođenju božanskog karaktera u svjetovni, vladarski aspekt Rimske države. Na nekim novcima se on pojavljuje sa legendom *deus et dominus natus* („bog i gospodar rođenjem"). Ovim se Aurelijan odvažio i na vladarsku poziciju uzdigne po karakteru i posvećenosti na višu instancu u odnosu na onu koju je podrazumijevao principat, jer car više ne mora čekati na svoju smrt da bi postao *divus*, pod uvjetom da to bude po volji nasljednika i Senata koji o tome glasa. Uz to, pokušaj ujednačavanja i davanja jednog zajedničkog poveznika koji stoji iznad svih ostalih obrazaca koji su postojali je na neki način omogučio da decenijama kasnije sazrije uvjerenje po kojem treba imati samo jednog boga, istina trojedne prirode. Naravno, eklektičnom i tolerantom Aurelijanu ni na kraj pameti nije bilo da će njegove reforme poslužiti kasnijoj uspostavi samo jedne religijske dogme koja ima monopol na otkrovenje, vlast i jedina pravo da postoji. Uostalom Aurelijanove reforme su iako im to nije bila namjera ustvari popločale put i za formiranje novog, dominatskog sustava i početak dominacije.

Aurelijanova smrt

Aurelijan nije mogao ostati dugo besposlen i 275. god. se uputio ka istoku da pripremi i vodi kampanju proviv sasanidskog Irana. U Iranu je nakon smrti „šahova nad šahovima" Šapura (umro 272. god. n. e.) i Hormizda (umro 273. god. n. e.) u kratkim intervalima na

vlast došao oslabljeni Bahram I. To je Aurelijanu pružalo mogućnost da napadne Iran. Na putu je Aurelijan ugušio jednu pobunu u sjevernoj Galiji i germanskim provincijama, i usput pobijedio jedan barbarski upad u *Vindelicia*.

Kao administrator i upravljač Aurelijan je zaveo veoma strogu disciplinu u javnim poslovima i institucijama. Nije se premišljao da veoma strogo kažnjava korumpirane službenike i nedisciplinirane vojnike. Aurelijanov sekretar kojeg Zosim zove Eros je izrekao neku laž po pitanju nekog predmeta. U strahu da će biti kažnjen od Aurelijana, on je falsificirao jedan dokument na koji je upisao imena visokih dužnosnika koje je kao Aurelijan odredio da budu pogubljeni. Taj falsificirani dokument je Eros pokazao zapisanima koji su onda ušli u konspiraciju protiv Aurelijana. *Notarius* Mucapor i drugi visoko rangirani časnici pretorijanske garde su ubili Aurelijana u septembru 275. god. n. e. u mjestu Kenofruriju (*Caenophrurium*) u jugoistočnoj Trakiji, dok se spremao prijeći u Malu Aziju. Protu-aurelijanska stranka u Senatu, doznavši o smrti Aurelijana, je za kratko uspjela u donošenju odluke o *damnatio memoriae* za Aurelijana. Ova odluka je derogirana još prije kraja 275. god. n. e., a Aurelijan je postao *divus* – božanski.

Aurelijanova smrt je dovela i do jedne zanimljive situacije. Ranije bi se u ovakvim slučajevima (van Rima, na bojnom pohodu) praktično odmah od strane vojske proglasio novi car, pa bi to onda ratificirao Senat. Ovaj put je vojska to odbila, i prenijela pravo izbora na Senat koji je isto vratio predmet vojsci. Razlog zašto je vojska odbijala da izvrši aklamaciju novog cara, je ležao u tome što je prevara brzo otkrivena nakon Aurelijanove smrti. Tako su oni koji su učestvovali u zavjeri bili diskvalificirani kao mogući nasljednici Aurelijana. Tako je rimski svijet bio u nekoj vrsti interregnuma. Zanimljivo je da u ovom periodu nije se desio ni jedan pokušaj uzurpacije, nije dolazilo do buna, izliva vojničkog nezadovoljstva, među građanstvom je vladao mir. Ali na granici je bilo sporadičnih problema. Kada su čuli za Aurelijanovu smrt, Germani su to pokušali da iskoriste i provalili su kroz Transrajnski limes, zauzimajući naselja u zoni *Agri decumates*. Na kraju je ipak Senat prekinuo interregnum, proglasivši svoga člana Klaudija Tacita (koji je tada imao 75 godina) za novog princepsa.

Sudeći po nekim podacima numizmatičke prirode, u interregnumu od Aurelijanove smrti pa do izbora carsku dužnost je prvi i jedini put obavljala jedna žena i to Ulpija Severina, supruga Aurelijana. Ona je nosila još od ranije počasne nazive *mater castrorum et senatus et patriae, pia* (pobožna) i auguste. Neki novci, emitirani nakon Aurelijanove smrti, nose portret Ulpije.

Aurelijan je iza sebe ostavio golemo nasljeđe. Ne samo što je obnovio već prilično raspadnuti rimski svijet, odbio čitav niz napada na rimski svijet i produžio mu život još nekoliko stoljeća, on je i svojom administrativnom, ekonomskom i religijskom reformom stabilizirao odnose u rimskom svijetu. Kao višedecenijski časnik, Aurelijan je imao jasnu predstavu o snazi i slabosti Države. Ali on je ipak u svim svojim aspektima ostao vojnik i

nedostajala mu je taktičnost i spretnost iskusnog političara, odnosno pravi državnički dar. Njegova glavna osobina je ostala brza, odlučna i uspješna vojna akcija. Francuski grad Orléans nosi svoje ime po Aurelijanu. Orginalno je nosio galskom ime Cenabum, a kada ga je Aurelijan ponovo izgradio nazvan je *Aurelianum* ili *Aureliana Civitas*, što je kasnije evoluiralo u *Orléans*.

Antoninijan sa portretom Ulpije Severine.

VLADAVINA TACITA

275. – 276. god. n. e.

Tacit (cc. 200. – juni 276. god. n. e.) vladao kraj 275. – juni 276. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Claudius Tacitus*, a kao car *Caesar Marcus Claudius Tacitus Augustus*. Posljednji rimski car kojeg je izabrao Senat. Tacit je bio rođen u gradu *Interamna* (danas Terni) u Italiji. Tradicija vezana za ovog cara povezuje ga sa čuvenim historičarem Kornelijem Tacitom. Rodbinska veza između dvojice Tacita je za modernu historiografiju prilično deiskutabilna tema, i postoji mišljenje da je riječ o propagandi bez stvarnih osnova. Klaudije Tacit je obnašao niz dužnosti, završavajući izborom za konzula 273. god. n. e. Klaudije Tacit je bio i veoma bogat sa imovinom u vrijednosti od 280 miliona sestercija. Nakon ubistva Aurelijana, Senat je za principsa postavio svoga istaknutog i uglednog člana→ Klaudija Tacita. Vojska se nije miješala u ovaj izbor, niti je imala svoga kandidata. Vojska je izbor svoga novog vrhovnog komandata, iako u njemu nije učestvovala, prihvatila. Ovo je bio posljednji put da je Senat izabrao novog principsa, a ne da je samo potvrđivao izbor od strane vojske. Poziv vojske Senatu da imenuje novog principsa mogao je dovesti do preokreta u političkoj historiji rimskog svijeta i tako bi Senat ponovo dobio značenje državne institucije od autoriteta.

Klaudije Tacit kao car

Klaudije Tacit se nalazio u Kampaniji, kada je saznao da je izabran. Brzo je požurio u Rim. On je osobno insistirao da deifikaciju Aurelijana, a onda je dao uhapsiti i pogubiti Aurelijanove ubice. Po Zosimu Tacit je prijetvorno pozvao na banket Aurelijanove ubice i kad su došli, bili su poubijani. Prve njegove odluke su se ticale rješavanja nekih komunalnih pitanja u samom Gradu. Tako je zabranio bordele u Rimu, ali ova odluka nije dugo ostala na snazi. Zatim je naredio da radno vrijeme u javnim kupatilima završava prije mraka. Od Aleksandra Severa su javna kupatila bila otvorena i po noći. Tacit je vođen moralističkim načelima i antiluksuznoj politici zabranio i da građani nose odjeću samo od svile napravljenu. Klaudije Tacit je odlučio i da u sve biblioteke smjesti djela Kornelija Tacita, a kako ta djela ne bi nestala naredio je da svake godine 10 kopija bude napravljeno i stavljeno u biblioteke. Tako je ovaj car u neku ruku i prilično zaslužan da se uspio sačuvati bar dio opusa ovog velikog historičara.

Klaudije Tacit je odlučio da ponovo involvira Senat u upravljanju državom, poglavito kroz savjetodavnu ulogu. Pored toga je obnovio pravo senatorima da mogu držati zapovjedne položaje u vojsci, čime je derogirana Galijenova uredba. Senat je ponovo mogao i da izdaje zlatne novčiće sa oznakom SC. Ova Tacitova politika je izražena u naslovima *Verae Libertatis Auctor* (sa jednog natpisa u Galiji) i *Restitutor Rei Publicae* (na novcima) koji su dodijeljeni Tacitu. Međutim, vremena drevne Republike su neumitno prošla. Tacitova starost, ali i držanje Senata u toku te godine nisu odavali da je moguća obnova senatske moći i ograničavanje utjecaja vojske. Senatori se nisu nešto pretjerano otimali za zapovjedničke i upravne poslove u provincijama i na granici. Više su voljeli da vrijeme provode u bezbrižnosti svojim vila.

U periodu 275. – 276. god. n. e. desio se upad Herula preko Kavkaza i Kolhide u maloazijske provincije Pont, Galatija, Kapadokija i Kilikija. Tacit i njegov polubrat Florijan, tada pretorijanski prefekt, su poveli vojsku u istočnu Malu Aziju i uspješno se obračunali sa invazorima. Nakon te pobjede Tacit je dobio počasni naziv *Gothicus Maximus*. Ustvari, ovi invazori su došli u Malu Aziju sa namjerom da budu dopuna (u svojstvu plaćenika) rimskoj armiju pri invaziji Irana, što je planirao Aurelijan. Kako je Aurelijan umro, ovi potencijalni plaćenici su izašli ispod kontrole i započeli da za svoj račun napadaju istočne maloazijske provincije.

Nakon ove pobjede Tacit je sa Florijanom krenuo na zapad da se pozabavi prijetnjama Franaka i Alamana. Na putu se razbolio i umro u kapadokijskom gradu Tiana u junu 276. god. n. e. Zosim i Zonara navode da je on ubijen od nekih vojnika koji su ranije ubili Maksimina, namjesnika Sirije. Plašeći se da će ih Tacit kazniti, oni su ga predostrožno ubili. Bilo je i drugačijih verzija Tacitove smrti, kao što je navođenje da je on umro od bolesti.

Nakon Tacitove smrti, Florijan je postao novi car. Po rođenju se zvao *Marcus Annius Florianus*, a kao car *Caesar Marcus Annius Florianus Augustus*. Vladao do septembra 276. god. n. e. Zonara navodi da je Florijan bio priznat od Senata kao novi car, dok Zosim dodaje da su ga priznale i europske i afričke provincije. I maloazijske provincije su ga priznale. *Historia Augusta* govori da je Florijan carsko dostojanstvo preuzeo bez saglasnosti Senata. Po Zosimu, Florijan je nastavio uspješni pohod na Herule, ali ga je morao preknuti jer je saznao da se carem u Siriji proglasio Aurelije Prob, jedan veoma istaknuti vojnik. Proba su za novog princepsa priznali Siriji, Palestina i Egipat. Nađeni su i aleksandrijski novci sa Probovim aversom, koji su kovani prije 29. VIII. 276. god. n. e. Florijan se povukao u Kilikiju kako bi se suočio sa Probovim trupama. Nakon jedne bitke, Probovi vojnici su zarobili Florijana. Kada je pokušao da povrati svoju moć, bio je ubijen.

VLADAVINA PROBA

276. – 272. god. n. e.

Prob (cc 19. august 232. – septembar 282. god. n. e.) vladao od septembra 276. god. do septembra 282. godine n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Aurelius Probus*, a kao car *Caesar Marcus Aurelius Probus Augustus*. Prob je rođen u Sirmiumu (današnja Sremska Mitrovica). Otac mu se zvao Dalmatije. Slično ostalim ilirskim carevima i Prob se vojsci priključio u mladosti, i napredovao je po ljestvici meritokratije (po zaslugama). Valerijan ga je imenovao za vojnog tribuna. Prob se posebno istakao za vrijeme rata sa Sarmatima (ratujući na njihovoj strani Dunava), radi čega je dobio čitav niz odlikovanja. Kao viši časnik je službovao i za Klaudija II. Gotskog i Aurelijana koji ga imenovao za zapovjednika X. legije. Inače ovom legijom su ranije zapovijedali i Klaudije II. i Aurelijan. Prob je učestvovao u pohodima protiv Zenobije i Tetrika. Za zapovjednika Istoka ga je imenovao Tacit. Prob je uspješno ratovao i protiv naroda Marmarida u Marmariki. Odatle se uputio ka Kartagini, gdje je pobijedio neke buntovnike. Nakon smrti Florijana, Prob je postao jedini vladar rimskog svijeta.

Probovi ratovi u galsko – germanskim i alpskim provincijama

Na povratku sa Istoka 277. godine n. e., Prob je u donjem Podunavlju pobijedio Gote. Zbog te pobjede je dobio počasni naziv *Gothicus*. On je išao prema galsko – germanskim provincijama koje su bile ugrožene. Inače su ratovi na rajnskoj i dunavskoj granici bili najvažniji Probovi zadatci. *Historia Augusta* navodi da su Germani, iskoristvši Aurelijanovu smrt, upali u galsko – germanske i alpske provincije. Zosim govori da su Alamani i narod po imenu „Longiones“ upali u područje Gornje Germanije, istočnu Galiji i Retiju, dok su u Donju Germaniju i sjevernu Galiju upali Franci. Ovi napadi Alamana i Franaka nisu više bili pljačkaški upad, nego invazija sa ciljem naseljavanja.

Longiones se uglavnom identificiraju sa narodom po imenu Lugians (alternativna imena *Lugii, Lugi, Lygii, Ligii, Lugiones, Lygians, Ligians, Lugians, Lougoi*) koji je živio u središnjoj Europi, sjeverno od sudetskih planina u bazenu gornjih tokova rijeka Odre i Visle. Njihovo etničko porijeklo još uvijek znanstveno utvrđeno. Postoje teorije da su oni bili dio germanske etničko – jezične zajednice, keltskog svijeta ili čak slavenskog porijekla. Postoje i mišljenja da je riječ o kompleksnom političkom i narodnosnom fenomenu, čije su subkomponente bile različitog etničkog porijekla.

Operacije Probove armije su bile više nego uspješne, i neprijatelj je u potpunosti potučen. Po Zosimu je Prob osobno vodio operacije protiv Alamana i „Longiones“, dok je borbu sa Francima prepustio svojim visokim časnicima. *Historia Augusta* nudi jedan panegirik ovim pobjedama Proba. Ova edicija tako govori da su izvojevane veličanstvene pobjede, da je oslobođeno 70 zajednica – „gradova“, zadobijen veliki ratni plijen, ubijeno 400.000!!? onih koji su izvršili invaziju (cifra je gotovo sigurno prilično preuveličana), i da je ostatak potisnut iza rijeke Nekar i planinskog pojasa Švapskih Jura. Zosim daje prilično slikovit opis Probovih borbi i uspjeha protiv Alamana i Longiones, pa govori o spasonosnoj kiši koja je spasila vojnike od iznemoglosti te o zarobljavanja Semnona poglavice „Longiones“. Prob je odnio i veliku pobjedu kod rijeke Lygis (uobičajeno se identificira sa Leh rijekom u današnjoj Austriji i Bavarskoj) u provinciji Retiji. Rimske trupe su pokrenule i kontraofanzivu, pa su prešli i granicu i ratovanje nastavili na prostorima koji su pripadali invazorskim narodima. Rimske utvrde su postavljene u Transrenskom području (na „barbarskoj“ zemlji) kako bi liniju odbrane dublje pomakli. Sudeći po nekim podacima, ovo nisu bile samo vojne utvrde, nego i neke vrste naseobina. Istovremeno su njegovi subordinirani zapovjednici porazili Franke, očistivši sjeverno – galske i germanske provincije. Za ove pobjede je Prob dobio počasni naziv *Germanicus Maximus*. Bez obzira na pretjerivanja „*Historia Augusta*“ činjenica je da je enormno veliki broj Alamana, „Longiones“ i Franaka bio ubijen. Od poraženih zajednica Prob je uzeo taoce, zatim žito i stoku. Po „*Historia Augusta*“ devet predstavnika (kraljeva, knezova i sl.) isto toliko različitih naroda je pokorno došlo Probu. Prema njima je i uspostavio neku vrstu protektorata i zavisnosti. Od poraženih je uzet i „danak u krvi“, pa je 16.000 njihovih mladića odveo kao regrute, koji su bili raspoređeni širom provincija. Raspoređivanje širom provincija je učinjeno kako ovi germanski novaci ne bi bili zajedno i tako bili respektabilna vojna snaga, nego bi se utopili u druge vojne jedinice. Prob je navodno, u kontekstu raspoređivanja germanskih novaka, rekao da se „barbarsko“ pojačanje mora osjetiti, a ne i vidjeti. Tako je Prob započeo i sa procesom intenzivnijeg „barbariziranja“ vojske. U navodnom pismu koje je Prob uputio Senatu (a koje prenosi *Historia Augusta*) poraženi Transrenski narodi, uvedeni u sustav protektorata, su izgleda imali i obaveze danka u hrani, žitu, stoci, konjima. Zosim govori da je Prob dio zarobljenih Germana naselio i u Britaniju. Kasnije je vođena i vrlo uspješna kampanja protiv Burgunda i Vandala.

Ova velika rimska pobjeda, u rangu onih iz vremena Pompeja, Cezara i Augusta nije završila osnivanjem nove provincije niti aneksijom teritorije, izuzev zone transrenskih utvrda. To dovoljno govori o odnosu careva i tadašnje javnosti koji su se zadovoljavali samo sa zaštitom granice. Rimljani republikanskog doba bi uvijek i u slučaju pobjede u defanzivnom ratu uvijek zaposjedali dio protivničke teritorije, širili bi svoj ager i naseljavali kolonije, a kasnije i osnivali provincije. Za razliku od njih Rimljani u Probovo doba izgleda nisu bili takvog ekspanzionističkog raspoloženja. Oni su se zadovoljavali sa trenutnim opsegom rimskog svijeta, a možda su i bili mišljenja da bi svaka nova provincija zahtijevala

dodatna naprezanja. Ovo stanje „ljenosti careva“ je prilično doprinijelo prvo uljuljkivanju rimskog svijeta u sebe, samodopadnosti, stagniranja i na kraju prestanku daljeg razvitka klasičnog historijskog razdoblja. Prob se izgleda zadovoljio, sudeći po već spomenutom navodnom pismu, koje je uputio Senatu, sa stvaranjem zavisnih protektorata u Transreniji koji ne bi imali namjesnika i koji bi bili neka vrsta predstraže rimskog odbrambenog sustava, tampon zona rimskog svijeta i ostatka „barbarske Europe“. Prob tu politiku protektorata obrazlaže tim da je Transrenskim Germanima ostavljana samo zemlja/tlo, dok svu njihovu imovinu posjeduju Rimljani. Isto tako govori da je on imao želju da odredi namjesnika (čime bi automatski stvorio novu provinciju), ali da to je ostavio i odgodio za kasnije. Ustvari riječ je o običnom opravdavanju zašto nije stvorena nova provincija.

Na prvi pogled ova politika se čini mudrom i promišljenom, međutim na duge staze će se pokazati koliko je taj protektorat ustvari uopće funkcionalan i da li služi svrsi. Čim bi se promijenile okolnosti, došlo bi i do revizije protektoratskog sustava. Da bi se osigurala Transrenija jedino funkcionalno rješenje bila bi njena političko – pravna i kulturološka romanizacija, a to se nije moglo desiti osnivanjem protektorata. Tako se i Prob upisao u one rimske vladare koji su se odricali dobijenog, kao što su npr. Tiberije koji je zaustavio Germanikove pobjedonosne pohode u prekorajnskoj/transrenskoj Germaniji, Hadrijanovo odricanje od Mesopotamije i Jermenije, Komodovo napuštanje predviđenih provincija Sarmatije i Markomanije, Karakalino napuštanje Highlanda i Kaledonije. Da su ostvarene ove ideje, granica rimskog svijeta bi bila znatno proširenija u dubinu Europe, skoro do granica slavenskog i baltičkog svijeta i Iranci bi bili prilično udaljeni od Levanta.

Balkan, Mala Azija, Levant, Egipat

Nakon velike pobjede u ovom ratu, Prob se 279. god. n. e. uputio u Ilirik, gdje je nanesen težak poraz Sarmatima i drugim narodima koji su upadali u ilirske zemlje. Te njegove pobjede su komemorirane sa novcima izdatim u Sisku i sa legendom *Restit(utor) Illyrici*. Nakon reguliranja sigurnosne situacije u Trakiji, uputio se 280. god. n. e. prema Istoku. Na putu je suzbio razbojničku djelatnost u Maloj Aziji. Po Zosimu izvjesni Lidije/*Lydius* (po *Historia Augusta* Palfuerije / *Palfuerius*) je bio vođa razbojničke bande u Isauriji. On je sa svojom brojnom bandom haračio po Pamfiliji i Likiji pa je čak i zauzeo utvrđeni grad Kremna u Pisidiji. Odatle se odupirao snagama reda i vojsci, sve dok nije ubijen zahvaljujući izdaji jednog od svojih ljudi. Kako bi spriječio moguće nove razbojničke družine iz Isaurije, Prob je sva ta mjesta do kojih je pristup bio složen i koja su služila kao gnijezda razbojnika, dao na naseljavanje svojim veteranima sa obavezom da svoju mušku djecu sa 18 napunjenih godina šalju u vojsku, kako ne bi vremenom i sami postali

razbojnici. U Egiptu je u potpunosti uništena blemijska vojska, a pod rimsku kontrolu je vraćen kompletan Gornji Egipat. Oslobođeni su gradovi Koptos i Ptolemeis. Po Zosimu zasluge za ovu pobjedu su na Probovim zapovjednicima. Zarobljenici Crnci su poslani u Rim da svojim prikazom uveseljavaju javnost.

Blemiji su bili nomadski, crnački nubijski narod na prostoru današnjeg Sudana. Iako ih Strabon (pisao u prvim decenijama nove ere) opisao kao miroljubivi naroda, njihova kulturna, politička i vojna snaga se do kraja II. st. n. e. toliko uvećala da je za vrijeme V. građanskog rata Pescenije Niger tražio pomoć blemijskog kralja. Jedna blemijska vojska je bila cc 250. god. n. e. poražena od rimskog garnizona u Egiptu. Blemijci su 253. god. n. e. ponovo napali Gornji Egipat (područje Tebaide), ali su ponovo brzo pobijeđeni. Isti rezultat je bio i sukobu iz 265. god. n. e. Blemijci su uspjeli da iskoriste Zenobijino uzdizanje i rat središnje vlasti sa Zenobijinim carstvom da okupiraju Tebaidu. Egipat je napadao i drugi narod po imenu Nobati.

Prob je nakon pobjede u Egiptu, naredio rekonstrukciju infrastrukture (mostovi, kanali, isušivanje močvara, gradska infrastruktura, hramovi, portici, bazilike...i slično) u ovoj provinciji, kako bi se poboljšala i povećala poljoprivredna proizvodnja, esencijalna za rimski svijet. Sačuvan je i jedan papirus sa datacijom 1. IV. 278. god. n. e. u kojem se daje nalog za gradnju nasipa i čišćenje kanala.

Prob je insistirao na vojnoj disciplini i nikada nije dozvoljavao da vojnici budu besposleni. Radi toga ih je u vrijeme mira zapošljavao na javnim radovima. Prob je govorio da vojnik ne smije jesti hljeb koji nije zarađen.

Prob je želio i da ojača privrednu aktivnost širom rimskog svijeta. Pa je tako promovirao između ostalog i sadnju vinove loze u Galiji, Španiji, Britaniji, Panoniji i drugim područijima. On je ovim želio da ojača poljoprivrednu proizvodnju i ekonomsku aktivnost u pojedinim oblastima. Osobno je učestvovao u sadnji izabranih i posebnih sorti vinove loze na planini Almi (Fruška gora), odnosno u svome zavičaju. I do modernog vremena fruškogorska vina su cijenjena.

Praksa preseljavanja zajednica sa druge strane granice na rimsko područje, koja se primjenjivala još u vrijeme Marka Aurelija, se intenzivirala u vrijeme ilirskih careva. Oni su posebno naseljavani u podunavske i balkanske provincije, kako bi se ojačalo njihovo demografsko stanje, ekonomska aktivnost i održavala potencijalna regrutna baza za vojsku. Aurelijan je preseljavao Karpe i stanovništvo Dakije. Prob ne samo da je nastavio ovakvu politiku, nego je još i u većoj mjeri počeo i primjenjivati naseljavanje Transdanubijaca i Transrenijaca na depopulirana područja. Tako je pri povratku na Zapad, Prob naselio oko 100.000 Bastarna koji su prešli Dunav u Trakiju. On je preseljavao i Gote, Gepide i Sarmate u znatnom broju. Zosim govori o jednoj naseljeničkoj koloniji Franaka na ušću Dunava. Ali kada je Prob napustio ovo područje, oni su napravili brodove, prošli

Propontidu i Helespont, gusarili na obalama Grčke, Sicilije i sjeverne Afrike i onda otplovili na ušće Rajne u svoju domovinu. *Historia Augusta* navodi da su na rimsko područje naseljeni Gepidi, gotski Greutungi i Vandali isto pokrenuli ustanak i da su nanijeli veliku štetu. Na kraju su i oni više – manje uništeni, dok se nekolicina uspjela spasiti i doći do svoje domovine stekavši slavu jer su umakli iz Probovih ruku.

Nakon niza pobjeda u vanjskim ratovima i gušenja pokušaja uzurpacije, Prob se vratio u Rim 281. god. n. e. da bi proslavio trijumf i priredio veličanstvene predstave u Cirkusu i Koloseumu. Tada je ubijen enorman broj životinja, a samo je gladijatora bilo 600 (Blemiji, Germani, Sarmati, isaurijski razbojnici). U odnosima sa senatorskim staležom postignuta je određena sloga. Na Zapad se morao vratiti i zbog uzurpacije Prokula i Bonosa.

Uzurpacije

I Prob se morao suočiti sa pokušajima pobune i uzurpacije. Julije Saturnin / *Iulius Saturninus* (galskog po *Historia Augusta* ili maurskog porijekla po Zosimu, što je vjerojatnije) je bio prijatelj Proba, koji ga je oko 279. god. n. e. imenovao za namjesnika Sirije. U Antiohiji se on proglasio za augusta, a priznao ga je i Egipat jer je aleksandrijska kovnica izdavala novčiće sa njegovom legendom. Historia Augusta nudi nešto drugačiji prikaz, po kojem je aleksandrijska masa vršila pritisak na Saturnina da prihvati carsko dostojanstvo. On je ustvari prvo to odbio, ali je promijenio mišljenje dok je boravio u Palestini. Ali Saturnin se nije dugo održao kao uzurpator carske vlasti, i on ubijen od sopstvenih vojnika.

Izvjesni Prokul, porijeklom iz Albingaunuma (današnji Albenga u Liguriji) iz jedne istaknute familije. Izvorište bogatstva njegove familije je bilo razbojništvo. Oženjen je bio sa Viturigom sa kojom je imao sina Herenija koji je u vremenu očevog pokušaja uzurpacije imao 4 godine. Prokul je imao vojni čin i zapovijedao je i jednom legijom. Njegova uzurpacija je povezana sa ustankom u gradu Lionu. Ustanici su ponudili Prokulu da preuzme carski purpur, što je on i prihvatio. Zahvaljujući svome golemom bogatstvu, Prokul je bio sposoban da naoruža čak 2000 robova sa sopstvene latifundije. Prokul je kao car proglašen u Galiji, odmah pokazao snagu braneći granicu. Trupe kojima je zapovijedao Prokul su izvojevale pobjedu nad Alamanima. Ali kada se Prob vratio sa istoka, Prokul se morao povući na krajni sjever galsko – germanskih provincija. Prokul je tada, koristeći možda rodbinske veze sa Francima, tražio pomoć od njih. Franci (pod Probovim protektoratom) su odbili da pruže pomoć, a uskoro su ga i izdali i predali Probu. Prokul je pogubljen, ali su životi članova njegove familije pošteđeni.

Drugi uzurpator u galsko – germanskim provincijama je bio Bonos / *Bonosus*. Iako je rođen u Španiji, njegovi roditelji su došli iz različitih područja. Otac mu je bio Britanac, a majka je bila iz Galije. Otac je umro, dok je Bonos još uvijek bio dijete. Majka mu je dala odgovarajuće obrazovanje, i on je ušao u vojsku. Imao je dosta zapaženu vojnu karijeru, sve dok Germani nisu uspjeli da zapale riječnu flotilu na Rajni kojom je zapovijedao Bonos. Plašeći se da ga Prob ne pozove na odgovornost zbog ovoga, Bonos se proglasio za cara u Kelnu. Uskoro je bila uspostavljena kolegijalnost u uzurpaciji sa Prokulom. I Bonos je poražen od Probovih trupa, pa je izvršio samoubistvo. Iza Bonosa su ostali supruga Hunila (gotskog porijekla) i dva sina, koje je Prob (kao i u slučaju Prokulove familije) tretirao sa dostojanstvom.

Antoninijan kovan 280. god. n. e. Na aversu portret Proba, a na reversu prikaz Nepobjedivog sunca kako vozi kola sa četiri konja.

Po svemu sudeći, nakon oštre discipline u vojsci u vrijeme Aurelijana, nakon njegove smrti vojska je opet uzela određenu komociju u svome ponašanju. U pravom smislu se otela kontroli i pretvarala u samodopadnu soldatesku. To čak ni oštre mjere i zapošljavanje vojske koje je provodio Prob nisu mogli da spriječe. Ustvari Probovo nametanje discipline i rada je u novoj konstalaciji prilika i uznemirenosti duhova samo dodatno pojačavalo i hranilo neraspoloženje i bijes vojnika.

Smrt Probova

Kao i Aurelijan, i Prob je namjeravao poduzeti pohod na Iran u velikom stilu, koji je već jednom odložio zbog uzurpacija na zapadu. Napustio je Rim 282. god. n. e. Prvo je posjetio rodni Sirmium. Oko okolnosti Probove smrti u izvornoj građi postoje različiti izvještaji. Po većini vrela, Prob je ubijen u Srijemu od nezadovoljnih vojnika koji su se pobunili protiv Probove naredbe da budu zaposleni u javnim radovima, kao što je isušivanje močvara u Srijemu, gradnja velikog kanala i isušivanje zemljište koje bi bilo predato Srijemcima. Po *Historia Augusta*, Aureliju Viktoru i Eutropiju kada su se vojnici pobunili Prob je pobjegao u jedan toranj, ali su ga tamo ubili buntovnici. Zosim i Zonara navode da su armije Retije i Norika primorale svoga zapovjednika Kara da prihvati carsku čast i vlast. Trupe koje je Prob poslao da uguše ustanak su se i same pridružile buntovničkoj armiji. Tada se i ostatak trupa koje su bile sa Probom pobunio i ubio svoga vrhovnog komandanta. Prob je ubijen nakon 29. VIII. 282. god. n. e. Prob je sahranjen u Srijemu, u jednom veličanstvenom grobu na povećem nasipu sa natpisom. Prob je deificiran.

Navodno je povod za pobunu bila i jedna Probova rečenica da uskoro neće biti više potrebe za vojnicima. Objašnjavajući ovu rečenicu *Historia Augusta* daje jedan vrlo slikovit opis jednog idealističkog shvatanja po kojem će širom rimskog svijeta vladati mir i sigurnost, da će cijeli svijet (ne samo rimski) zaboraviti na oružje, da će volovi biti držani za oranje, konji izdržavani za mir, da više neće biti ratova i zarobljenika, i da će u svim područijima biti rimski zakoni i sudije.

Za novog cara je proglašen Kar, tadašnji pretorijanski prefekt, koji je kaznio ubice Proba. Prob je pripadano istom krugu kao i Klaudije II. Gotski i Aurelijan i međusobno su se poznavali. Porijeklom su došli iz skromnih balkanskih familija i svoju karijeru su gradili strpljivo i uporno preko ljestvice vojničke meritokratije. Dugotrajni boravak u rimskoj vojsci je na njih djelovao tako što ih projicirao kao osobe koje na rimski svijet gledaju kao na jednu cjelinu. Nijedan od njih nije ni pomislio da bi se trebalo zadovoljiti samo jednim dijelom rimskog svijeta, kao što su to npr. bili zapadnoeuropski tzv. galski carevi, palmirenski vladari pa čak i Galijen koji je svu pažnju i aktivnost koncentrirao na odbranu Italije, Afrike i podunavsko – balkanskih područja. Ovi ilirski vladari su kao svoj glavni cilj imali ponovno uspostavljanje jedinstva.

VLADAVINA KARA

282. – 283. god. n. e.

Kar (cc 224. – juli ili august 283. god. n. e.) vladao od septembra 282. do ljeta 283. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Numerius Carus*, a kao car *Caesar Marcus Aurelius Carus Augustus*. Njegovo porijeklo je još u klasično historijsko doba izazivalo nesuglasja u vrelima. Osnovna dilema je da li je on rođen u Iliriku (preciznije u Naroni) ili u južno galskom gradu Narbo (današnja Narbona). Obrazovanje je stekao u Rimu, gdje je i gradio političku karijeru. Postao je senator, obnašao niz različitih civilnih i vojnih službi, a onda ga je Prob imenovao za prefekta pretorijanske garde. On je imao dva sina Karina i Numerijana i kćerku Aureliju Paulinu.

Karova uprava

Iako je i Kar imao udjela u padu Proba, ipak je oštro kaznio one koji su krivi za Proba. Nakon što je postao princeps i car, prvo što je uradio bilo je da počasno ime cezar dodijeli sinovima Karinu i Numerijanu. Na novcima kovanim prije nego što su postali augusti, nailazi se i na počasne nazive *nobilissimus caesar* i *princeps iuventutis*.

Slijedeći Aurelijanovu i Probovu namjeru invazije na Iran, i Kar je pokrenuo vojsku na istok. Numerijana je poveo sa sobom, dok je Karin ostao na zapadu (preciznije rečeno u galsko – germanskim provincijama). Prije odlaska na Istok, Kar je pobijedio Kvade i Sarmate na Dunavu, dobivši počasni naziv *Germanicus Maximus*. „*Historia Augusta*“ spominje da je Kar u jednoj vrsti blitzkriega pobijedio Sarmate, i nanio im velike gubitke, od 16.000 ubijenih i 20.000 zarobljenika oba spola.

Iranski rat

I onda je Kar napustio Europu i više se nikada neće vratiti u Rim. Karu je na ruku išla i sama situacija u Iranu. Sasanidski „šah nad šahovima“ Bahram II. (vl. 276. – 293. god. n. e.) je bio suočen sa domaćom opozicijom (oličenom u ličnosti njegovog brata Hormizda), i dio trupa je bio zauzet sa borbama na području današnjeg Avganistana i prema granicama

Indije. Bahram II. je zato sa pravom bio uznemiren približavanjem tolike armije. Kako bi usporio njihovo napredovanje i dobio na vremenu, predložio je pregovore i poslao je izaslanstvo Karu. Njegovi izaslanici su ušli u tabor u smiraj dana, u vrijeme kada su vojnici večerali svoj skromni obrok. Iranski izaslanici su izjavili da žele da se sretnu sa rimskim carem. Da Naposlijetku su ih odveli do jednog starijeg vojnika koji je sjedio na travi i jeo uobičajeni vojnički objed. Jedino je njegova purpurna toga ukazivala na njegovo carsko dostojanstvo. U razgovoru Kara sa izaslanicima uopće nije bilo diplomatske kurtoazije. Rimski car je skinuo kapu sa glave, koju je nosio kako bi prikrio čelavost, rekavši izaslanicima da će Persiju brzo ogoljeti od drveća kao što je i njegova glava lišena kose, ukoliko njihov gospodar ne prizna nadmoć Rima. Karove prijetnje uopće nisu bile bez osnova, jer je rimska vojska napredovala odlučno i uspješno kroz Mesopotamiju zauzimajući gradove, naselja i utvrde. Zauzeta je i sasanidska prijestolnica Ktesifon, a Kar je ofanzivu nastavio i iza rijeke Tigrisa u prostore današnjeg Irana. Velike pobjede Kara, u rangu onih Trajana, Avidija Kasija i Septimija Severa su u potpunosti osvetili poraz kod Edese. Kar je, zajedno sa sinovima, dobio i počasni naziv *Persicus Maximus*. Iran se našao pred totalnim porazom. Međutim, Iran je ovoga puta imao veliku sreću. Kada je dostizao vrhunac svojih pobjeda, Kar je umro prirodnom smrću. Vrela se razlikuju u tome što je to uzrokovalo Karovu smrt. Tako se navodi da je on bio usmrćen udarom munje ili od bolesti ili od rane zadobijene u ovoj kampanji. Karova smrt se desila ne suviše dugo nakon 29. VIII. 283. god. n. e., jer nakon toga datuma nema Karovih novčića iz aleksandrijske kovnice. Naslijedio ga je sin Numerijan. Kar je kasnije deificiran.

VLADAVINA NUMERIJANA I KARINA

283. – 285. god. n. e.

Numerijan vladao je od decembra 283. do novembra 284. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Aurelius Numerius Numerianus*, kao cezar *Caesar Marcus Aurelius Numerius Numerianus,* a kao princeps *Caesar Marcus Aurelius Numerius Numerianus Augustus*. Numerijen je bio oženjen sa kćerkom Apera (*Arrius Aper* ili *Lucius Flavius Aper*), Karovog pretorijanskog prefekta. Po *Historia Augusta*, Numerijan je bio obrazovan, dobar u književnosti i poznat kao veliki govornik i pjesnik. Karin vladao od 283. do 285. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Aurelius Carinus*, kao cezar *Caesar Marcus Aurelius Carinus*, a kao princeps *Caesar Marcus Aurelius Carinus Augustus*. Karin je na zapadu vodio uspješne borbe sa Germanima i u Britaniji radi čega je nosio počasne nazive *Germanicus Maximus* i *Britannicus Maximus*. Njegova supruga je bila Magnia Urbika/*Magnia Urbica*, koja je nosila titule auguste i *Mater castrorum, senatus ac patriae*. Marko Aurelije Nigrinijan / *Marcus Aurelius Nigrinianus* (umro krajem 284. ili početkom 285. god. n. e.) bio je ili sin Karina i Urbike ili sin Aurelije Pauline. Bio je pretpostavljeni Karinov nasljednik i bio je deificiran nakon smrti.

Sa iznenadnom smrti Kara, Karin i Numerijan su postali novi augusti. Karin je zato brzo iz Galije došao u januaru 284. god. n. e. u Rim. Vojnici na istoku nisu željeli da nastave ofanzivu bez Kara, i Numerijan je donio odluku o prekidu ofanzive na Iran i povratku u Siriju. Iranci nisu poduzimali bilo kakvu kontraofanzivu. Do marta 284. godine n. e. Numerijan je došao do Emese. U ovom gradu je on bio vidljivo živ, ali nakon Emese, neposredno okruženje oko Numerijana, uključujući i Apera je izvjestilo da je Numerijan obolio od upale očiju i da zato mora da putuje u zatvorenoj kočiji. Kada je kolona došla do Bitinije, neki od vojnika su osjetili smrad raspadajućeg leša koji dolazi iz kočije. Oni su otvorili i našli mrtvog Numerijana. Ne zna se tačno koliko je već vremena Numerijan bio mrtav.

Kada se vijest o Numerijanovoj smrti raširila, viši časnici i zapovjednici su u Nikomediji održali savjetovanje vezano za pitanje nasljeđa. Na tom saboru su za novog cara, usprkos Aperovim nastojanjima da dobije podršku, izabrali Dioklesa (kasnije poznatijeg kao Dioklecijan), zapovjednika konjice carske tjelesne straže. Istočna armija je, okupljena na brdu udaljenom cc 5 km od Nikomedije, aklamiranjem potvrdila izbor Dioklesa. Ovaj Dalmatinac je prihvatio purpur i podigao je svoj mač prema suncu, zaklinjući se da će zahtijevati odgovornost za Numerijanovu smrt. Kronike navode Dioklecijanov pozdravni govor okupljenoj vojsci: "Zdravo ratnici! Za sreću naše Države koja je besmrtna i nepobjediva, koliko nas ratna memorija podsjeća, služit ćemo se mačem i kopljem, sve dok ne nastane vječni mir, kad će vrata hrama boga Marsa i Janusa biti zatvorena i

kad će mačevi rđati, a plugovi se sjati. Dok to ne postignemo, Jupiteru Bože, Marsu i Belona i naš Mitra učinite da naša koplja i naši mačevi nikad ne promaše cilj". Potom je ispred cijele vojske Diokles izveo Apera, kojeg je optužio za umorstvo Numerijana, a zatim ga osobno ubio mačem uz riječi: "Napokon sam ubio sudbonosnog vepra". Dioklesu je navodno znatno ranije prorečeno da će postati car ako "ubije sudbonosnog vepra" (na latinskom aper = vepar). Numerijan je kasnije deificiran. Potom je cijela vojska zapjevala staru vojnu pjesmu "Sunce se na Orijentu rađa". Pjesma ide:

„Tiho u zoru izgleda pustinja,
Sjajni disk Sunca se ukaza,
Zrak u izmaglici oko rastinja.
Pjesma je naša zadnja oaza.
Beskraj pustinje lomi nam tijela,
Kroz pijesak gubi se staza,
Valjda je sudbina tako htjela,
Da nam je duša osjetljiva ko vaza.
Idemo na Orijent, biser u vlasti Rima,
Zbog kojeg je davno s Partima izbila svađa,
Beskrajnom pustinjom hrlimo k njima,
Na krilima pjesme Sunce se na Orijentu rađa."

Karinov životopis je prilično kontaminiran carskom, dioklecijanovskom propagandom, po kojoj su Karinu pridodate loše osobine. Zato je njegova reputacija u izvorima kao jednog od najgorih careva, posebno je bio slab prema ženama. Tako Historia Augusta navodi da je oženio devet žena, ali zanimljivo ni na jednom mjestu ne spominje nejgovu stvarnu suprugu. Po tim informacijama imao je loše odnose sa senatorima i višim časnicima čije je supruge zavodio, pa i prisiljavao na preljub. Izvjesno je da je on proslavio godišnje *Ludi Romani* veličanstveno. Čim je saznao za prevrat na istoku, napustio je Rim sa armijom i krenuo u susret Dioklesovoj armiji. Krečući se kroz Panoniju pobijedio je uzurpatora Sabina Julijana / *Sabinus Iulianus*, i saznao je da je Dioklesova armija ušla u Meziju.

Izvorna građa po pitanju uzurpatora po imenu Julijan unosi priličnu zabunu, jer je lako moguće da su po ovim imenom bili i drugi uzurpatori u periodu 28. – 285. god. n. e. Julijan je bio *corrector Venetiae* / korektor Venetske oblasti u sjevernoj Italiji. Uskoro po stizanju vijesti na zapad o smrti Kara ili Numerijana, Julijan se pobunio u Panoniji. U Sisku su izdavani novčići sa njegovim portretom. Karin se bez većih problema obračunao sa Julijanom.

Antoninijan Julijana sa slavljenjem dvije panonske provincije na reversu.

Moguće je i da su bila dva uzurpatora i to: korektor Marko Aurelije Julijan koji se pobunio nakon Karove smrti i preuzeo kontrolu na Panonijom (poražen u Iliriku) i Sabin Julijan, pretorijanski prefekt i uzurpator u Italiji i poražen kod Verone. Postojao bi i još jedan uzurpator Julijan koji se pobunio u Africi. Možda je riječ o Julijanu, prokonzulu Afrike, koji je bio pogubljen od Maksimijana zbog fabriciranih optužbi. Još jedan se Julijan spominje kao buntovnik u Italiji u vremenu od uzdizanja Maksimijana u rang augusta (1. III. 286. god. n. e.) do imenovanja Konstancija Klora i Galerija za cezare. Ovaj Julijan se ubio kada je probijen odbrana njegovog grada.

Karin je bio uspješan u početnim okršajima, a i imao je veću armiju pod svojom komandom u odnosu na onu koju je predvodio Diokles. Do glavne bitke je došlo u julu 285. god. n. e. na na ušću rijeke Moravi (*Margus flumen*) u Dunav (između Viminaciuma i *Aureus Mons*, zapadno od Smedereva). Prema Zosimu, Karinove snage su pobijedile na terenu prvog dana, ali je Karin ubijen od vojnog tribuna čiju je ženu zaveo. Eutropije predstavlja bitku kao totalnu pobjedu za Dioklesovu armiju i da su Karinovi vojnici dezertirali. Ova druga opcija bi mogla biti i tačna, jer je Diokles zadržao u službi Tita Klaudija Aurelija Aristobula (*Titus Claudius Aurelius Aristobulus*, konzul 285. god. n. e.), pretorijanskog prefekta Karina. Nakon toga je Diokles porazio Kvade i Markomane, koji su pokušavali da iskoriste situaciju nastalu rimskim građanskim ratom. Nakon smrti, nad Karinom je proglašena *damnatio memoriae*, pa su njegovo i ime njegove supruge izbrisani sa natpisa.

KRAJ PRINCIPATA

Dioklecijanovo preuzimanje carske vlasti, može se smatrati i krajem principata, koji se polako urušavao u zadnjih 100 godina. Sa Dioklecijanom započinje niz radikalnih promjena u svim sferama rimskog svijeta, iz kojih se izrodio novi politički sustav nazvan dominat, ali ubrzo i novi moralno – vrijednosni okviri koji su iz srži izmijenili rimski svijet i Euromediteransko područje uputili na staze mediavelnog razvitka.

Kao što je drevna Republika izdahnula u vihoru građanskih ratova koji su harali rimskim svijetom u zadnjih pola stoljeća egzistencije republikanskog sustava, tako je principat iščezao za vrijeme krize Pedesetogodišnjice. Kao neki hommage i in *memoriam* principata potrebno je navesti da je on postojao cc 300 godina, što je u povijesnom kontekstu postojanja globalnih i teritorijalno golemih imperijalnih tvorevina dokaz njegove dobre praktične funkcionalnosti i izvedbenosti. Taj rekord u dugovječnoj opstojnosti političko – društvenog sustava, nazvanog u historiografiji principat, ukazuje da je on bio dobro postavljen i zamišljen od svojih tvoraca. Tako indirektno ukazuje i na svu promišljenu dalekovidnost i pronicljivu sposobnost Augusta, Livije, Mecene, Agripe... Ali i svemu mora doći kraj, pa tako i principatu.

Pošto je i inače klasičnom rimskom svijetu bila svojstvena simbiostička kombinatorika, ne treba da se posebno čudi i činjenica da je principat bio mješavina monarhističkih i republikanskih ideja, načela i institucija. Skoro sve stare republikanske institucije su se sačuvale i sve do samoga kraja principata, dostizanje konzulata se smatralo vrhuncem nečije karijere. Sve je bilo dobro međusobno prožeto i dobro postavljeno čim je sustav, uz čitav niz nedaća, problema, iskušenja, uspio preživjeti kao funkcionalan puna tri stoljeća od Eufrata do Atlantika. Glavni nedostatkom, koji je na kraju i dobrano doprinio raspadu sustava, bilo je nedefinirano pitanje nasljedstva.

Potrebno je naglasiti da sva društva koja su pokušavala kombinirati elemente monarhijskog i republikanskog, ako nisu riješila na zadovoljavajući način izbor nasljednika da su se suočavala sa velikim problemima. Najdrastičniji primjer je SFRJ, koja je nakon Titove smrti ostala na milost i nemilost oligarhija i otuđenih centara moći.

August i njegovo okruženje nisu željeli da preciznim formalnim i zakonskim rješenjima kojim bi se dugoročno postavila pitanja nasljedstva na instituciji principata povrijede republikanska osjećanja Rima, jer bi se formaliziranje definiranja prava na nasljedstvo smatralo glavnm činiocem monarhijskog uređenja. I zato je način izbor princepsa u toku ta tri stoljeća varirao, od adoptiranja (Tiberije, Kaligula, Neron, Trajan, Antonin Pije, Marko Aurelije), primogeniture (Tit, Komod, Karakala), familijske srodnosti (Domicijan, Hadrijan), izbora od strane pretorijanaca (Klaudije, Oton, Julije Didijan, Makrin, Aleksandar Sever) ili legija (Galba, Vitelije, Vespazijan, Septimije Sever, Elagabal, Maksim

Trački), Senata (Nerva, Pupijen, Balbin, Gordijan III.), zavjerenika (Pertinaks), sopstvenih uzurpacija, pobunjenog naroda (Gordijan I. i II.). Ipak u nekom obliku ipak je srodstvo igralo veću ulogu u nečijem legitimiranju na poziciji princepsa, radi čega je preuzimanje imena prethodnika u sopstveno, carsko ime postajalo pravilo. Radi upravo te činjenice imena Cezar, August i neko vrijeme Antonin postajali su sinonimi za imperijalnu, carsku titulu. Nekada bi se i fingiralo navodno srodstvo. Ono što je posebno interesantno jeste da je samo mali broj princepsa umro prirodnom smrću (August, Vespazijan, Tit, Nerva, Trajan, Hadrijan, Antonin Pije, Marko Aurelije, Septimije Sever).

Zato se i moglo desiti da se na čelu principata nalaze Kaligula, Neron, Komod, Karakala, Elagabal... Ali činjenica je da je čvrstoća augustovskog poretka upravo na primjerima loših, slabih, ekstravagantnih pa i ludih princepsa pokazala svu svoju kvalitetu, jer je bez obzira na njih sustav funkcionirao i djelovao. Pojedini vladari principata se mogu sa pravom najvećim državnicima u kolektivnoj historiji čovječanstva (August, Trajan, Marko Aurelije). U suštini, vlast princepsa, ako su oni bili osobe velikih vrijednosti i zněajanih sposobnosti su doprinosili produbljivanju razvitka i Države u cjelini i rimskog svijeta koji je ona reprezentirala. To je onda imalo za posljedicu i ekonomski i općekulturni prosperitet. I dok god su granice više – manje bile stabilne, stare institucije (poglavito Senat i magistrature) poštivane, autonomija lokalnih zajednica bila zagarantirana, pravo i pravda provođeni na zadovoljavajući način Država je funkcionirala.

Problem za sustav je nastupio kada su se u isto vrijeme združilo više negativnih činilaca, kao što su pritisci na vanjske granice, nedostojanje resursa (iscrpljivanje rudnika), naglo povećanje troškova Države, financijska kriza, devalvacija, inflacija, pad trgovačke aktivnost i druge ekonomske teškoće, te smanjivanje lokalne autonomije i opsega autoriteta drevnih institucija na uštrb vojnih želja, jačanje parikularnih svijesti u odnosu na imperijalnu i stalne smjene na čelu Države. Posebno je opasna bila pod persijskim Sasanidima preporođena, agresivna snaga Irana, koji je raspolagao sa enormnim resursima. Pritisak se žestoko osjećao i na sjevernim granicama, kada germanski, sarmatski i slobodni dački narodi pokreću ofanzivne atake na rimski svijet i to u njegovu dubinu. Da bi se situacija stabilizirala, pojedine oblasti je Rimska država morala napustiti, a dozvoljeno je i naseljavanje prekograničnih „barbarskih“ zajednica na područijima koja su doživljavala određenu depopulaciju u III. st. n. e. Naravno, ne bi trebalo pretjerivati sa opsezima navodne depopulacije u rimskom svijetu, kao što se to uobičajeno činilo u historiografiji. U ovom periodu do vrhunca dolazi i „kriza duhovnosti“, kada stara grčko – rimska religioznost postaje samo prazna, formalizirana školjka. U tu prazninu sve više se infiltriraju uglavnom mistički, soteriološki kultovi sa Istoka.

Spisak princepsa / careva / imperatora

„Dinastija“ Julijevaca – Klaudijevaca

1. Prvi princeps Rimske države. August (živio 23. IX. 63. god. p. n. e. – 19. VIII. 14. god. n. e.) je vladao od 16. I. 27. god. p. n. e. do 19. VIII. 14. god. n. e. Po rođenju se zvao *Caius Octavius Thurinus*, od usinovljenja od Julija Cezara 44. godine p. n. e. nosio je ime *Caius Iulius Caesar*, dok mu se u javnosti dodavalo i *Octavianus*. Moderni i postmoderni historičari koriste imenski izraz Oktavijan (u odgovarajućim jezičkim oblicima na različitim govornim jezicima) referirajući se na njega za period od 44. do 27. god. p. n. e. Od I. sporazuma sa Senatom i oficijelnog uvođenja principata u januaru 27. god. p. n. e. nosi naziv *Caius Iulius Caesar Augustus*. Koristio je i naziv *Imperator Caesar Divi Filius Augustus.* Moderni i postmoderni historičari koriste imenski izraz August (u odgovarajućim jezičkim oblicima na različitim govornim jezicima) referirajući se na njega za period od 27. godine p. n. e. pa do njegove smrti 14. god. n. e.

2. Tiberije (16. XI. 42. god. p. n. e. – 16. III. 37. god. n. e.) vladao je od 18. IX. 14. do 16. III. 37. god. n. e. Po rođenju se zvao *Tiberius Claudius Nero*, od 4. god. n. e. (usvajanja od Augusta) *Tiberius Iulius Caesar*, a kao čelni čovjek Rimske države *Tiberius Iulius Caesar Augustus*.

3. Kaligula (31. VIII. 12. – 24. I. 41. god. n. e.) vladao je od 16. III. 37. god. do 24. I. 41. god. n. e. Po rođenju se zvao *Caius Iulius Caesar Germanicus*, a kao princeps *Caius Iulius Caesar Augustus Germanicus*.

4. Klaudije (živio od 1. VIII. 10. p. n. e. – 13. X. 54. god. n. e.) je vladao od 24. I. 41. do 13. X. 54. god. n. e. Po rođenju se zvao *Tiberius Claudius Drusus*, od 4. god. n. e. *Tiberius Claudius Nero Germanicus*, da bi dolaskom na čelno mjesto Rimske Države nosio ime *Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus*.

5. Neron (15. XII. 37 – 9. VI. 68 n. e.) je vladao od 13. X. 54. do 9. VI. 68. god. n. e. Po rođenju se zvao *Lucius Domitius Ahenobarbus*, od 50. god. n. e. (odnosno usinovljenja od strane Klaudija) *Nero Claudius Caesar Drusus Germanicus*, a od preuzimanja vlasti *Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus*.

IV. rimski građanski rat

6. Galba (24. XII. 3. god. p. n. e. – 15. I. 69. god. n. e.) vladao je od 8. VI. 68. – 15. I. 69. god. n. e. Po rođenju se zvao *Servius Sulpicius Galba*, zatim *Lucius Livius Ocella Sulpicius Galba* i kao vladar *Servius Sulpicius Galba Augustus.*
   a) Neuspješni uzurpator Nimfidije Sabin (*Nymphidius Sabinus*), 68. god. n. e.

7. Oton (vladarsko ime: *Marcus Salvius Otho Caesar Augustus* / nekada i *Marcus Salvius Otho Nero Caesar Augustus* /; 28. IV. 32 – 16. IV. 69. god. n. e.) vladao u periodu od 15. I. – 16. IV. 69. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Salvius Otho*.

8. Vitelije (vladarsko ime: *Aulus Vitellius Germanicus Augustus*; septembar 15. god. n. e. – 22. XII. 69. god. n. e.) vladao u periodu od 16. IV. do 22. XII. 69. god. n. e.
   a) Julije Sabin (*Iulius Sabinus*), 69/70. god. n. e., za vladara novog Carstva u Galiji proglasile ga galske *civitates* koje su proglasile secesiju od središnje vlasti.

I. „dinastija“ Flavijevaca

9. Vespazijan (17. XI. 9. – 23. VI. 79. god. n. e.), vladao je kao princeps u periodu od 1. VII. 69. do 23. VI. 79. god. n. e. Po rođenju se zvao Titus Flavius Vespasianus, a kao princeps *Titus Flavius Caesar Vespasianus Augustus*. On je ustanovitelj nove carske dinastije Flavijevaca, kojoj su pripadala i njegova dva sina:

10. Tit (30. XII. 39. – 13. IX. 81. god. n. e.), vladao je od 24. VI. 79. do 13. IX. 81. god. n. e. Njegovo ime po rođenju i do 69. god. n. e. bilo je *Titus Flavius Vespasianus*, od 69. do preuzimanja princepske dužnosti *Titus Flavius Caesar Vespasianus*, a otada *Titus Flavius Caesar Vespasianus Augustus.*
    a) Pokušaj uzurpacije Pseudo – Neron, Terencije Maksim (*Terentius Maximus*).

11. Domicijan (24. X. 51. – 18. IX. 96. god. n. e.), vladao je od 14. IX. 81. do 18. IX. 96. god. n. e. Po rođenju, pa do 69. god. n. e. zvao se *Titus Flavius Domitianus*, od 69. do preuzimanja princepske časti *Titus Flavius Caesar Domitianus*, a od tada *Titus Flavius Caesar Domitianus Augustus*.
    a) Uzurpator Lucije Antonije Saturnin (*Lucius Antonius Saturninus*), u proljeće 89. god. n. e. u provinciji Gornja Germanija.

„Dinastija“ Antonina

12. Nerva (8. XI. 30. – 27. I. 98. god. n. e.), vladao je od 18. IX. 96. do 25. I. 98. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Cocceius Nerva*, a od preuzimanja principepse časti *Marcus Cocceius Nerva Caesar Augustus*

13. Trajan (18. IX. 53. – 9. VIII. 117. god. n. e.), vladao je od 28. I. 98. do 9. VIII. 117. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Ulpius Trajanus*, od adoptiranja od strane Nerve nosio je ime *Caesar Marcus Ulpius Nerva Trajanus*. Kao princeps ime mu je glasilo *Imperator Caesar Divi Nervae filius Nerva Trajanus Optimus Augustus Germanicus Dacicus Parthicus*.

14. Hadrijan (24. I. 76. – 10. VII. 138. god. n. e.), vladao je od 10. VIII. 117. do 10. VII. 138. god. n. e. Po rođenju se zvao *Publius Aelius Hadrianus*, a kao princeps *Caesar Publius Aelius Traianus Hadrianus Augustus.*

15. Antonin Pije (19. IX. 86. – 7. III. 161. god. n. e.), vladao je od 11. VII. 138. do 7. III. 161. god. n. e. Po rođenju se zvao *Titus Aurelius Fulvus Boionius Arrius Antoninus*, od adopcije od strane Hadrijana nosio je ime *Titus Aelius Caesar Antoninus*. Kao princeps ime mu je glasilo *Caesar Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius*.

16. Marko Aurelije (26. IV. 121. – 17. III. 180. god. n. e.), vladao je od 8. III. 161. do 17. III. 180. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Annius Catilius Severus* ili *Marcus Catilius Severus,* kasnije je nosio ime *Marcus Annius Verus,* kao nasljednik principepsa se zvao *Marcus Aelius Aurelius Verus Caesar* i kao princeps ime mu je glasilo *Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus*.
    a) Suvladar sa Lucijem Verom od 8. III. 161. do 169. god. n. e. Od rođenja do adopcije zvao se *Lucius Ceionius Commodus*, a od adopcije ime mu je glasilo *Lucius Aelius Aurelius Commodus*, a kao suvladar nosio je ime *Caesar Lucius Aurelius Verus Augustus.*
    b) Suvladar sa Komodom od 177. do 17. III. 180. god. n. e.
    c) Uzurpator Avidije Kasije (*Avidius Cassius*) 175. god. n. e. na Istoku.

17. Komod (31. VIII. 161. – 31. XII. 192. god. n. e.), vladao je od 18. III. 180. do 31. XII. 192. god. n. e. Od rođenja do 166. god. n. e. zvao se *Lucius Aurelius Commodus*, od 166. do 176. godine n. e. ime mu je glasilo *Caesar Lucius Aurelius Commodus*, kao suvladar zvao se *Caesar Lucius Aurelius Commodus Augustus*, 180. godine n. e. zvao se *Caesar Lucius Aurelius Commodus Antoninus Augustus*, od 180. do 191. godine n. e. ime mu je glasilo *Caesar*

Marcus Aurelius Commodus Antoninus Augustus, i do smrti *Caesar Lucius Aelius Aurelius Commodus Augustus*. U toku svoje vladavine Komod je svome imenu dodavao niz prefiksa pa je na kraju iza naziva August stajalo još i: *Herculeus Romanus Exsuperatorius Amazonius Invictus Felix Pius.* On je nosio još i dva počasna izraza i to: *Pacator orbis* (umiritelj svijeta) i *Dominus noster* (naš gospodar).

Godina pet careva i V. rimski građanski rat

18. Pertinaks (1. VIII. 126. – 28. III. 193. god. n. e.) vladao je samo prva tri mjeseca 193. god. n. e. Po rođenju se zvao *Publius Helvius Pertinax*, a kao princeps *Caesar Publius Helvius Pertinax Augustus*.

19. Didije Julijan (30. I. ili 2. II. 133. – 1. VI. 193. god. n. e.) vladao je samo u toku drugog kvartala 193. godine n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Didius Severus Julianus*, a kao princeps *Caesar Marcus Didius Severus Julianus Augustus*.

„Dinastija“ Severa

20. Septimije Sever (11. IV. 145. – 4. II. 211. god. n. e.) vladao je od 14. IV. 193. god. do 4. II. 211. god. n. e. Po rođenju se zvao *Lucius Septimius Severus*, a kao princeps *Caesar Lucius Septimius Severus Eusebes Pertinax Augustus.*
    a) Pescenije Niger (*Gaius Pescennius Niger Augustus*) proklamirani car od vojske na Istoku, vladao od aprila 193. do sredine 194. god. n. e.
    b) Klodije Albin (*Imperator Caesar Decimus Clodius Septimius Albinus Augustus*) proklamirani car od vojske na Zapadu, vladao od jeseni 196. do februara 197. god. n. e.
    c) Suvladar sa sinom Karakalom od 198. do 209. god. n. e.
    d) Suvladar sa sinovima Karakalom i Getom (*Caesar Publius Septimius Geta Augustus*) od 209. do 4. II. 211. god. n. e.

21. Karakala (4. IV. 188. – 8. IV. 217. god. n. e.), vladao je od 211. do 8. IV. 217. god. n. e. Od rođenja do 195. god. n. e. se zvao *Lucius Septimius Bassianus*, od 195. do 198. god. n. e. se zvao *Marcus Aurelius Antoninus Caesar* , od 198. do 211. god. n. e. zvao se *Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus.* Kao princeps se zvao *Caesar Marcus Aurelius Severus Antoninus Pius Augustus.*
    a) Suvladar sa Getom do decembra 211. god. n. e.

22. Makrin (cc. 165 – juni 218. god. n. e.) vladao je od 11. IV. 217. do juna 218. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Opellius Macrinus*, a kao princeps *Caesar Marcus Opellius Severus Macrinus Augustus*.

23. Elagabal/Heliogabal (cc 203. – 11. III. 222. god. n. e.) vladao je od juna 218. do 11. III. 222. godine n. e. Po rođenju se zvao *Varius Avitus Bassianus*, a kao princeps *Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus.*
    a) Uzurpator Gelije Maksim (*Gellius Maximus*) u Siriji 219. god. n. e.
    b) Uzurpator Ver (*Verus*) u Siriji zima 218/129. god. n. e.
    c) Uzurpator Seleuk cc 221. god. n. e. Možda je riječ o *Iulius Antonius Seleucus*, (namjesnik Mezije) ili o *Marcus Flavius Vitellius Seleucus* (konzul za 221. god. n. e.).

24. Aleksandar Sever (1. X. 208. – 18/19. III. 235. god. n. e.) vladao je od 11. III. 222. do 18/19. III. 235. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Iulius Gessius Bassianus Alexianus*, a od adopcije 221. god. n. e. *Caesar Marcus Aurelius Alexander*, a kao princeps *Caesar Marcus Aurelius Severus Alexander Augustus*.
    a) Uzurpator *Taurinus*, na istočnoj granici.
    b) Uzurpator *Lucius Seius Herennius Sallustius* 227. god. n. e., inače punac Aleksandra Severa.

Pedesetogodišnjica: vojnički carevi, anarhija, ilirski carevi

25. Maksimin Tračanin (cc. 173. – 238. god. n. e.) vladao je od 20. III 235. do aprila 238. god. n. e. Kao car se zvao *Caius Iulius Verus Maximinus Augustus*.
    a) Za cezara je 236. god. n. e. imenovao svoga sina *Caius Iulius Verus Maximus*.
    b) Uzurpator *Titus*, vladao šest mjeseci.
    c) Neuspjeli pokušaj uzurpacije Magnusa cc 235. god. n. e. na rajnskoj granici.
    d) Uzurpacija Kvartina (*Quartinus*) 235. god. n. e.

26. Gordijan I. (cc 159 – 12. IV. 238. god. n. e.) vladao je samo u provinciji prokonzularnoj Africi od 22. III. do 12. IV. 238. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Antonius Gordianus Sempronianus*, a kao carski konkurent Maksimu Tračaninu *Caesar Marcus Antonius Gordianus Sempronianus Romanus Africanus Augustus*.
    a) Suvladar u istoj situaciji u provinciji prokonzularnoj Africi i u istom periodu carske vlasti sa sinom Gordijanom II. (cc. 192. – 12. IV. 238. god. n. e.). Po rođenju se zvao *Marcus Antonius Gordianus Sempronianus*, a kao suvladar *Caesar Marcus Antonius Gordianus Sempronianus Romanus Africanus Augustus*.

27. Pupijen (cc 164/178 – 29. VII. 238. god. n. e.) vladao je od 22. IV. do 29. VII. 238. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Clodius Pupienus Maximus*, a kao car *Imperator Caesar Marcus Clodius Pupienus Maximus Augustus*.
    a) Suvladar sa Balbinom (cc. 165 – 29. VII. 238) u istom periodu i u istoj situaciji. Po rođenju se zvao *Decimus Caelius Calvinus Balbinus Pius*, a kao car *Caesar Decimus Caelius Calvinus Balbinus Pius Augustus*.
    b) Suvladar sa Gordijanom III. (unuk Gordijana I.) u istom periodu i u istoj situaciji.

28. Gordijan III. (20. I. 225 – 11. II. 244. god. n. e.) samostalno vladao od 29. VII. 238. do 11. II. 244. godine n. e. Kao car se zvao *Caesar Marcus Antonius Gordianus Pius Augustus*.
    a) Uzurpator *Sabinianus* 240. god. n. e. u prokonzularnoj Africi.

29. Filip Arapski (cc. 204 – 249. god. n. e.) vladao je od 11. II. 244. do 249. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Iulius Philippus*, a kao car *Caesar Marcus Iulius Philippus Augustus*.
    a) Suvladar sa sinom Filipom II. (*Marcus Iulius Philippus Severus*, 238. – 249. god. n. e.) nakon konzulata iz 247. god. n. e.
    b) Uzurpator *Marcus Fulvius Rufus Iotapianus* cc 248. god. n. e., na Istoku.
    c) Uzurpator *Tiberius Claudius Marinus Pacatianus* cc 248. godine n. e., na dunavsko-mezijskoj granici.
    d) Možda uzurpator *Silbannacus* cc. 249. godine n. e. na rajnskoj granici, egzistencija upitna. Možda identičan sa istoimenim uzurpatorom iz 253. godine n. e.

30. Decije (cc. 201. – juni 251. god. n. e.) vladao je od 249. do 251. god. n. e. Po rođenju se zvao *Caius Messius Quintus Decius*, a kao car *Caesar Caius Messius Quintus Traianus Decius Augustus*.
    a) Suvladar sa starijim sinom Herenijem Etruskom (cc 227. – juni 251. god. n. e.) u 251. godini n. e. Po rođenju se zvao *Quintus Herennius Etruscus Messius Decius*, a kao carski suvladar *Quintus Herennius Etruscus Messius Decius Augustus*.
    b) Uzurpator *Iulius Valens Licinianus* 250. god. n. e.

31. Hostilijan (mlađi Decijev sin; *Caius Valens Hostilianus Messius Quintus Augustus*, 230? – 251. god. n. e.) vladao do 15. VII. 251. god. n. e.

32. Trebonijan Gal (206. – august 253. god. n. e.) vladao je od 251. do 253. god. n. e. Po rođenju se zvao *Caius Vibius Afinius Trebonianus Gallus*, a kao car *Caesar Gaius Vibius Afinius Trebonianus Gallus Augustus*.
    a) Suvladar sa Hostilijanom do 15. VII. 251. god. n. e.
    b) Suvladar sa sinom Volusijanom (*Caius Vibius Volusianus Augustus*) od 251. do augusta 253. god. n. e.

33. Emilijan (cc. 207/213 – 253. god. n. e.) vladao tri mjeseca 253. godine n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Aemilius Aemilianus*, a kao car *Caesar Marcus Aemilius Aemilianus Augustus*.

34. Valerijan (cc 193/195/200. – 260 ili 264. god. n. e.) vladao je od 253. do 260. god. n. e. Po rođenju se zvao *Publius Licinius Valerianus*, a kao car *Caesar Publius Licinius Valerianus Augustus*.
    a) Suvladar sa sinom Galijenom od 253. do 260. god. n. e.
    b) Možda uzurpator *Silbannacus* cc. 253. god. n. e., egzistencija upitna.
    c) Uzurpator *Lucius Iulius Aurelius Sulpicius Severus Uranius Antoninus, Sampsiceramus* cc 254. god. n. e. u Siriji.

35. Galijen (cc. 218. – 268. god. n. e.) samostalno vladao od 260. do 268. god. n. e. Po rođenju se zvao *Publius Licinius Egnatius Gallienus*, a kao car *Caesar Publius Licinius Egnatius Gallienus Augustus*.
    a) Stariji sin Valerijan II. (*Publius Licinius Cornelius Valerianus*, umro 257/258. god. n. e.) je bio cezar od 256. god. n. e.
    b) Mlađi sin Salonin (*Publius Licinius Cornelius Saloninus Valerianus*, cc. 242 – 260. god. n. e.) je bio cezar od 258. god. n. e. August - suvladar u julu 260. god. n. e.

c) Uzurpator Kirijad (*Cyriades*) na istoku, prije Valerijanovog dolaska na Levant.

d) Uzurpator Ingenej (*Ingenuus*) u Podunavlju 260. god. n. e.

e) Uzurpator Regalijan (*P. C(assius?) Regalianus*) u Podunavlju 260. god. n. e.

f) Uzurpatori *Titus Fulvius Iunius Macrianus* i *Titus Fulvius Iunius Quietus* (sinovi Fulvija Makrijana/*Fulvius Macrianus*) na istoku 260/261. god. n. e. U ovoj uzurpaciji igrao je veliku ulogu i *Ballista* (možda i sam uzurpator u jesen 261. god. n. e.).

g) Uzurpator *Lucius Calpurnius Piso Frugi*, Tesalija 261. god. n. e.

h) Uzurpator *Valens Thessalonicus*, južni Balkan 261. god. n. e.

i) *Lucius Mussius Aemilianus* cc 261-262. god. n. e. u Egiptu.

j) *Memor* cc 262. god. n. e. u Egiptu.

k) Uzurpator Aureol (*Aureolus*) u Milanu i sjevernoj Italiji 268. god. n. e.

l) Rimsko – galski car (*Restitutor Galliarum*) Postum vladao od 260. do 269. god. n. e. Prije proglašenja za cara zvao se *Marcus Cassianius Latinius Postumus*, a kasnije *Imperator Caesar Marcus Cassianus Latinius Postumus Pius Felix Augustus Germanicus Maximus*. Vladao samo u zapadnim provincijama. Suvladar sa sinom *Postumus Iunior.*

m) Uzurpator rimsko – galskog Carstva Lelijan (*Ulpius Cornelius Laelianus*) vladao od kraja februara do ranog juna 269. god. n. e.

n) Rimsko – galski car Marije (*Marcus Aurelius Marius*) sredinom 269. godine n. e.

o) Rimsko – galski car Viktorin (*Marcus Piavonius Victorinus*) vladao od 269. do 271. god. n. e.

p) Suvladar Viktorina i njegov sin.

q) De-facto rimsko – galski upravitelj Viktorija (*Victoria*, majka Viktorina) 271. god. n. e.

r) Rimsko – galski car Tetrik I. (*Caius Pius Esuvius Tetricus*) vladao od 271. do 274. god. n. e.

s) Rimsko – galski car Tetrik II. (*Caius Pius Esuvius Tetricus*) suvladar sa ocem Tetrikom I. od 271. do 274. god. n. e.

t) Zenobija (240. – cc 274. god. n. e.; supruga Odenata / *Lucius Septimius Odaenathus*, vladar Palmire), otcijepila istočne provincije i stvorila Palmirsko carstvo. Vladala od 267. do 273. god. n. e., u ime svoga sina *Lucius Iulius Aurelius Septimius Vabalathus Athenodorus* (živio od 266. do 273. god. n. e.).

36. Klaudije II. Gotski (10. V. 213. – januar 270. god. n. e.) vladao je od septembra 268. god. n. e. do januara 270. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Aurelius Valerius Claudius*, a kao car *Marcus Aurelius Valerius Claudius Augustus*. Puna carska titula mu je glasila *Caesar Marcus Aurelius Valerius Claudius Pius Felix Invictus Augustus Pontifex Maximus Germanicus Maximus Gothicus Maximus*.
    a) Uzurpator *Censorinus* 269 – 270. god. n. e.

37. Kvintil (brat Klaudija II.; cc. 220. – april 270. god. n. e.) vladao 270. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Aurelius Claudius Quintillus*, a kao car *Marcus Aurelius Claudius Quintillus Augustus*.

38. Aurelijan (9. IX. 214. ili 215. – septembar ili oktobar 275. god. n. e.) vladao je od 270. do 275. god. n. e. Po rođenju se zvao *Lucius Domitius Aurelianus*, a kao car *Lucius Domitius Aurelianus Augustus*.
    a) Uzurpator *Domitianus* cc 270/271. god. n. e. u Galiji.
    b) Uzurpator *Felicissimus* cc 271. god. n. e. u Rimu.
    c) Uzurpator *Septimius* ili *Septiminus* 271. god. n. e. u provinciji Dalmaciji.
    d) Uzurpator *Urbanus* cc 271. god. n. e. egzistencija upitna.

39. *Ulpia Severina*, supruga Aurelija, vladala u interregnumu između Aurelijanove smrti i izbora Tacita. Jedina žena koja je samostalno vladala cjelokupnim Rimskim Carstvom.

40. Tacit (cc. 200. – juni 276. god. n. e.) vladao kraj 275. – juni 276. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Claudius Tacitus*, a kao car *Caesar Marcus Claudius Tacitus Augustus*. Posljednji rimski car kojeg je izabrao Senat.

41. Florijan (polubrat Tacita) vladao 88 dana do septembra 276. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Annius Florianus*, a kao car *Caesar Marcus Annius Florianus Augustus*.

42. Prob (cc 19. august 232. – septembar 282. god. n. e.) vladao od septembra 276. god. do septembra 282. god. n. e. Po rođenju se zvao*Marcus Aurelius Probus*, a kao car *Caesar Marcus Aurelius Probus Augustus*.
    a) Uzurpatori *Proculus* i *Bonosus*, 280/261. god. n. e. u Galiji i rajnskoj granici.
    b) Uzurpator *Sextus* (možda *Caius*) *Iulius Saturninus* 280. godine n. e. na Istoku.

43. Kar (cc 224. – juli ili august 283. god. n. e.) vladao od septembra 282. do ljeta 283. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Numerius Carus*, a kao car *Caesar Marcus Aurelius Carus Augustus*.

    a) Sin Karin kao cezar na zapadu.
    b) Sin Numerijan kao cezar.

44. Karin vladao od 283. do 285. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Aurelius Carinus*, kao cezar *Caesar Marcus Aurelius Carinus*, a kao princeps *Caesar Marcus Aurelius Carinus Augustus*.

    a) Uzurpator *Iulianus* u Panoniji i Iliriku, 283. – početak 285. godine n. e. Možda je bilo više uzurpatora u ovom periodu pod imenom Julijan (*M. Aur. Iulianus* u Panoniji i Iliriku, nakon Karove smrti i *Sabinus Iulianus,* nakon Numerijanove smrti). Još jedan Julijan se pobunio u provinciji Africi.

45. Numerijan vladao je od decembra 283. do novembra 284. god. n. e. Po rođenju se zvao *Marcus Aurelius Numerius Numerianus*, kao cezar *Caesar Marcus Aurelius Numerius Numerianus*, a kao princeps *Caesar Marcus Aurelius Numerius Numerianus Augustus*.

Životopis

Salmedin Mesihović je rođen 5. IV. 1975. god., u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U akademskoj 1995/1996. god. upisuje studij historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na kojem je i diplomirao u oktobru 1999. god., na temu „Glasinačka kultura". Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent. Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu «Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata» 7. VI. 2004. god. u Zagrebu. Naredne 2005. god. nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi «Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba» 30. I. 2007. god. u Zagrebu. U martu 2009. god. izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta, a u septembru 2013. god. je izabran u zvanje vanrednog profesora za istu oblast. U zvanje redovnog profesora za nastavne predmete iz drevnih civilizacija, klasične civilizacije i ilirskih studija prof. dr. sc. Mesihović Salmedin je izabran 2. VII. 2019. godine.

U dosadašnjem naučno - istraživačkom radu Salmedin Mesihović je objavio 44 naučna rada, kao i sljedeće knjige:

1. ANTIQVI HOMINES BOSNAE.
2. Revolucije stare Helade i Rimske Republike.
3. Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba.
4. Progresivizam.
5. Popratna djela. Sabrani članci, opservacije, 34 komentara.
6. Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta, koautorstvo.
7. Historija Autarijata.
8. PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije.
9. Ilirike.
10. ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije).
11. Filipike.
12. Historija Ilira, koautorstvo sa Amrom Šačić.
13. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji.
14. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan.
15. Tito i mi – jučer, danas, sutra, koautorstvo.

16. Drugo izdanje knjige “Tito i mi – jučer, danas, sutra”, koautorstvo.
17. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji”, II (printano) izdanje.
18. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan, II (printano) izdanje.
19. Geneza zla. Agrarna kriza: ekonomski i socijalni pad Republike.
20. Hrestomatija. *Origines*. Izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta.
21. Bitka za Ilirik.
22. Kraljevstvo pobunjenih robova.
23. Epizoda iz povijesti montiranih sudskih i političkih procesa – Progon braće Publija i Lucija Kornelija Scipiona.
24. Publije Mucije Skevola. Jurista, revolucionar, historičar.
25. Preci u nama. Genetičko blago Bosne i Hercegovine. Koautorstvo sa Damir Marjanović i Dragan Primorac.
26. CORNELIA AFRICANA MINOR, FILIA SCIPIONIS ET MATER GRACCHORVM. Prilog izučavanju revolucionarne uloge žena u politici klasične civilizacije.
27. LEX SEMPRONIA AGRARIA. Prilog historiji revolucionarnog zakonodavstva.
28. Kako se kalio revolucionar.
29. Historijsko daleko zrcalo.
30. Tajna drevnog svijeta: Paladij / The secret of ancient world: Palladium.
31. Izvori o Troji, Ilionu, Wilusi.
32. Prva dalmatinska i Druga dalmatinska kohorta.
33. RIMLJANI – život, naslijeđe, sjećanje.
34. ORIGINES – Nastanak rimskog svijeta.